

Volume / Cilt: **11**

Issue / Sayı: **2**

October / Ekim **2024**

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Publisher Contact / Yayıncı İletişim Bilgileri

Istanbul Gelisim University Press / İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları

Sertifika No: / Certificate Number: 47416

Address / Adres: Cihangir Mah. Şehit Jandarma Komando Er Hakan Öner Sok. No: 1 34310 Avcılar / İstanbul / TÜRKİYE

Phone / Tel.: +90 212 4227000 **Ext. Dahili:** 7280, 350

Fax / Belgeç: +90 212 4227401

E-mail / E-posta: igusbd@gelisim.edu.tr

Ağ Sayfası / Web Site: www.dergi.gelisim.edu.tr **Twitter (X):** @IGUSBD

©All rights reserved. / ©Her hakkı saklıdır.

Printing and Binding / Baskı ve Cilt

Servet İşler

Sertifika No: 40352

Phone / Tel.: +90 212 5939467

E-mail / E-posta: islercory@hotmail.com

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **11**

Issue / Sayı: **2**

October / Ekim **2024**

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287

e-ISSN: 2148-7189

About

The Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed journal and published biannually. The opinions, thoughts, postulations or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of the Istanbul Gelisim University.

The Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences is indexed in TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, DOAJ (Directory of Open Access Journals), EBSCO Discovery Service, Proquest, DRJI (Directory of Research Journals Indexing), Index Copernicus, International Scientific Indexing, SOBİAD - Sosyal Bilimler Atıf Dizini, İdealonline, Academindex, Advanced Science Index, Open Academic Journals Index, OPEN AIRE and ULRICHSWEB Global Series Directory.

Owner: Prof. Dr. Bahri ŞAHİN on Behalf of Istanbul Gelisim University

Editor: Assoc. Prof. Dr. Serdar EGELİ

Please refer to the journal's webpage (www.dergipark.org.tr/en/pub/igusbd) for "Editorial Policy", "Instructions to Authors" and "Instructions to Reviewers".

Hakkımızda

İstanbul Gelişim Üniversitesi yayını olan Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir; İstanbul Gelişim Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi; TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, DOAJ (Directory of Open Access Journals), EBSCO Discovery Service, Proquest, DRJI (Directory of Research Journals Indexing), Index Copernicus, International Scientific Indexing, SOBİAD - Sosyal Bilimler Atıf Dizini, İdealonline, Academindex, Advanced Science Index, Open Academic Journals Index, OPEN AIRE, ULRICHSWEB Global Series Directory tarafından indekslenmektedir.

Sahibi: İstanbul Gelişim Üniversitesi adına Prof. Dr. Bahri ŞAHİN

Editör: Doç. Dr. Serdar EGELİ

Yayın Politikası", 'Yazarlara Talimatlar' ve 'Hakemlere Talimatlar' için lütfen derginin web sayfasını (www.dergipark.org.tr/tr/pub/igusbd) ziyaret edin.

Volume / Cilt: **11**

Issue / Sayı: **2**

October / Ekim **2024**

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Owner on Behalf of Istanbul Gelisim University / İstanbul Gelişim Üniversitesi Adına Sahibi
Prof. Dr. Bahri ŞAHİN

Editorial Board / Yayın Kurulu

Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN
Prof. Dr. Kenan AYDIN
Prof. Dr. Tefvik ERDEM
Prof. Dr. Ayten ERDOĞAN
Prof. Dr. Şükran Güzin ILICAK AYDINALP
Prof. Dr. Kamil KAYA
Doç. Dr. Turhan ADA
Doç. Dr. Serdar EGELİ

Editor / Editör

Doç. Dr. Serdar EGELİ

Assistant Editors / Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Rab Nawaz LODHI
Doç. Dr. Onur ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe GÜR TÜRKDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Turgay KARALINÇ
Dr. Öğr. Üyesi Fikriye Gözde MOCAN
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil YAŞAR
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Esad YURTSEVER

Field Editors / Alan Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan AÇIKGÖZ (İktisadi ve İdari Bilimler)
Arş. Gör. Dr. Nuran AKDAĞ (İktisadi ve İdari Bilimler)
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAŞAL (İktisadi ve İdari Bilimler)
Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇELİK (İktisadi ve İdari Bilimler)
Dr. Öğr. Üyesi Gonca YILMAZ (İktisadi ve İdari Bilimler)
Dr. Öğr. Üyesi Funda ÖZBUCAK (İletişim ve Tasarım)
Prof. Dr. Hafız T. A. KHAN (İstatistik / Statistics)
Dr. Öğr. Üyesi Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK (Psikoloji)
Arş. Gör. Bilge İPEK (Radyo, Televizyon ve Sinema)
Dr. Öğr. Üyesi Aslı KAYA (Sağlık Yönetimi)
Dr. Öğr. Üyesi Mouhamed Bachir DIOP (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler)
Dr. Öğr. Üyesi Yonca Güneş YÜCEL ATALAY (Sosyoloji, Sosyal Hizmet)
Dr. Öğr. Üyesi Derya KAVGAOĞLU (Sosyal Hizmet)
Doç. Dr. Mustafa Can KOÇ (Spor Bilimleri)
Doç. Dr. Mustafa Murat KIZANLIKLI (Turizm, Gastronomi)
Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun UÇUK (Turizm, Gastronomi)

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **11**

Issue / Sayı: **2**

October / Ekim **2024**

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287

e-ISSN: 2148-7189

Language Editors / Dil Editörleri

- Arş. Gör. Gökhan ÖZBİLGE (Türkçe)
Arş. Gör. Dilek KIZILIRMAK (Türkçe)
Öğr. Gör. Dr. Zahra TALEBI GHAREMANLOUY OLYA (İngilizce)
Arş. Gör. Simay YILMAZ (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Diler Ezgi TARHAN (Almanca)
Dr. Öğr. Üyesi Mouhamed Bachir DIOP (Fransızca)
Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ POLAT (Rusça)

Publication Board / Yazı İşleri Kurulu

- Arş. Gör. Dr. Nuran AKDAĞ - Uzm. Ahmet Şenol ARMAĞAN – Arş. Gör. Niger HACI –
Arş. Gör. Cem KESKİN – Arş. Gör. Dilek KIZILIRMAK - Arş. Gör. Gökhan ÖZBİLGE
Arş. Gör. Ahmet Mecid VERGÜL – Küt. ve Dok. İşleri Memuru Şükran DÖNMEZ
Küt. ve Dok. İşleri Memuru Melike ŞAFAK

Advisory Board / Danışma Kurulu

- Prof. Dr.** Gulay AKGUN YILMAZ - Marmara Uni. / TÜRKİYE
Ahmet AKSOY - Ankara Hacı Bayram Veli Uni. / TÜRKİYE
Nuray ALTUG - Marmara Uni. / TÜRKİYE
Umut AVCI - Mugla Uni. / TÜRKİYE
Muhammed Ali AZERCHAB - Tehran Uni. / IRAN
Nedim BAHCEKAPILI - Islamic Uni. of Europe / NETHERLANDS
Aydın BASBUG - Istanbul Sabahattin Zaim Uni. / TÜRKİYE
Thomas BRYER - University of Central Florida / USA
Mesut Hakkı CASIN - Istinye Uni. / TÜRKİYE
Hamza CESTEPE - Zonguldak Bülent Ecevit Uni. / TÜRKİYE
Ertan EGRIBEL - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Tevfik ERDEM - Ankara Hacı Bayram Veli Uni. / TÜRKİYE
Seyfettin ERDOĞAN - Istanbul Medeniyet Uni. / TÜRKİYE
Neşe Hatice ERİM - Istanbul Medeniyet Uni. / TÜRKİYE
Fawaz GERGES - London School of Economics / UK
Sabahattin GULLULU - İstanbul Maltepe Uni. / TÜRKİYE
Syed HASANAT - Jilin University / CHINA
Esra HATİPOĞLU - Nisantasi Uni. / TÜRKİYE
Ragıp Kutay KARACA - Istanbul Aydın Uni. / TÜRKİYE
Kurtuluş KARAMUSTAFA - Erciyes Uni. / TÜRKİYE
Neşe KARS TAYANC - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Ronald C. KEITH - Griffith Uni. / AUSTRALIA
Ulvi KESER - Girne American Uni. / T.R.N.C.
Ismail KIZILIRMAK - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Derman KUCUKALTAN - Istanbul Arel Uni. / TÜRKİYE
Wang LI - Jilin Uni. / CHINA
Nurcan METIN - Trakya Uni. / TÜRKİYE

Volume / Cilt: **11**

Issue / Sayı: **2**

October / Ekim **2024**

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Prof. Dr. Robert C. MYRTLE - Uni. of Southern California-USA
Masanori NAITO - Doshisha Uni. / JAPAN
Fevzi Rifat ORTAÇ - KTO Karatay Uni. / TÜRKİYE
Tlemcani Ben OUCEF - University of Algiers / ALGERIA
Yüksel OZTURK - Gazi Uni. / TÜRKİYE
Elbeyi PELIT - Afyon Kocatepe Uni. / TÜRKİYE
Torsten J. SELCK - Oldenburg Uni. / GERMANY
Udo STEINBACH - HUMBOLDT-VIADRINA G.P. / GERMANY
Hayri ULGEN - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Kurban UNLUONEN - Gazi Uni. / TÜRKİYE
Sadi UZUNOGLU - Trakya Uni. / TÜRKİYE
Hasan VERGİL - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Brantly WOMACK - Virginia Uni. / USA
Binnur YESILYAPRAK - Ankara Uni. / TÜRKİYE
Ahmet YILMAZ - Marmara Uni. / TÜRKİYE

Assoc. Mehmet ALTINOZ - Hacettepe Uni. / TÜRKİYE
Prof. Dr./ Assoc. Mahabat BAIMYRZAEVA - Middlebury Inst. of Int. St. / USA
Doç. Dr. Prof. Dr. Kyu-Nahm JUN - Wayne State Uni. / USA
PhD / Dr. Giovanni ERCOLANI - Muncia Uni. / SPAIN
Ash Narain ROY - Social Science Institute of New Delhi. / INDIA

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **11**

Issue / Sayı: **2**

October / Ekim **2024**

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287

e-ISSN: 2148-7189

Reviewers for This Issue / Bu Sayının Hakemleri

(Prof. Dr.)

Mine AFACAN FINDIKLI – Istinye Univ. / TR
Kenan AYDIN - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Şükrü BALCI – Selçuk Univ. / TR
Abdulkerim DAŞTAN – Karadeniz Teknik Univ. / TR
Hüseyin DİKME - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Şenol DURGUN - Istanbul Gelisim Univ. / TR

Suat GEZGİN – Yeditepe Univ. / TR
Ulaş Başar GEZGİN - Istanbul Galata Univ. / TR
Tolga KARA – Marmara Univ. / TR
Ebulfez SÜLEYMANLI – Üsküdar Univ. / TR
Sacide VURAL - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Nazmiye YILDIRIM – B. Abant İzzet Baysal Univ. / TR

(Assoc. Prof. Dr. / Doç. Dr.)

Gökhan AKANDERE – Selçuk Univ. / TR
Seher ARSLANKAYA – Sakarya Univ. / TR
Tekin AVANER - Jandarma ve Sahil Güv. Akad. / TR
İsmail Cem AY - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Ömür AYDIN – Istanbul Univ. / TR
Tolga BİLENER – Galatasaray Univ. / TR
Yakup ÇELİKBİLEK - Istanbul Aydın Univ. / TR
Veysel ERAT - Bitlis Eren Univ. / TR
Kemal ERKİŞİ - Antalya Bilim Univ. / TR
Ergün KARA - Osmaniye Korkut Ata Univ. / TR

Gökay KELDAL – İnönü Univ. / TR
M. Murat KIZANLIKLI – A. Hacı Bayram Veli Univ. / TR
Taylan MARAL - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Aziz MUSLU - Ordu Univ. / TR
Fahri ÖZSUNGUR – Mersin Univ. / TR
Ahmet SAPMAZ - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Emine Beyza SATOĞLU - İzmir Kâtip Çelebi Univ. / TR
Mehmet Sıtkı SAYGILI – Bahçeşehir Univ. / TR
Emel TOZLU ÖZTAY - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Ferda ÜSTÜN - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Univ. / TR

(Asst. Prof. Dr. / Dr. Öğr. Üyesi)

Ayşe AYDIN - Istanbul Gelisim Univ. / TR
A. Neşe BAKKALOĞLU – Independent Researcher / TR
Tuğba BATUHAN - Mardin Artuklu Univ. / TR
Nurvet BÜYÜKYÖRÜK - Mehmet Akif Ersoy Univ. / TR
Nihat ÇABUK – Aksaray Univ. / TR
Aylin Ece ÇİÇEK - Istanbul Univ. / TR
Esat DAŞDEMİR - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Arzu DURUKAN – Yeditepe Univ. / TR
Ece ERBUĞ – Independent Researcher / TR
Şafak ETİKE - Yozgat Bozok Univ. / TR
G. FİLAZOĞLU ÇOKLUK - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Mina FURAT - Manisa Celal Bayar Univ. / TR
Mehmet GEDİK - Istanbul Sabahattin Zaim Univ. / TR
Fatma Gül GEDİKKAYA - Istanbul Gelisim Univ. / TR

İnci Selin GÜMÜŞ – Doğuş Univ. / TR
Aysun KAYA DENİZ - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Ayşe KUZU DURMAZ – Z. Bülent Ecevit Univ. / TR
Kadir MERSİN - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Mustafa ÖZDEMİR - Artvin Çoruh Univ. / TR
Elif Zeynep ÖZER – Kastamonu Univ. / TR
Necmettin ÖZGEN – Independent Researcher / TR
Esra SAVAŞ – Yeditepe Univ. / TR
Burcu SAVAŞ ÇELİK - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Ayşe SOY TEMÜR – Düzce Univ. / TR
Diler Ezgi TARHAN - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Tayfun TİMURAY - Istanbul Gelisim Univ. / TR
Gamze TURGAYLI ZENGİN – Kapadokya Univ. / TR
Uğur ÜLGER - Gaziantep Univ. / TR

Volume / Cilt: **11**

Issue / Sayı: **2**

October / Ekim **2024**

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Contents / İçindekiler

ORIGINAL RESEARCH ARTICLES / ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 450-461 Kenan ÖZDEN, Orhan AKZADE
A Conceptual Framework for Studying the Effectiveness of Ballistic Missile Defence System (BMDS) and a Proposed Model
Balistik Füzelere Karşı Savunma Sisteminin Etkililiğinin İncelenmesine Yönelik Kavramsal Bir Çerçeve ve Öneri Bir Model
- 462-477 Bülent BAYRAK, Mehmet ÖLMEZ
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile ABD Başkanlık Sisteminin Yönetmel Denetim Açısından Karşılaştırılması
Comparison of the Presidential Government System with the US Presidential System in Terms of Administrative Audit
- 478-492 Seda Gözde TOKATLI
21. Yüzyıl'da Transatlantik Yapı İçerisinde Güç Dengelerinde Yaşanan Değişim
The Chance in the Balance of Power in the Transatlantic Structure in the 21st Century
- 493-506 B. Mert DEMİR, Eylem ÖZDEMİR
Siyasal Katılma, Oy Verme Davranışı ve Liderlik: Oy Verme ve Liderlik Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme
Political Participation, Voting Behavior and Leadership: An Assessment on Voting and Leadership Studies
- 507-523 Nihan AKINCILAR KÖSEOĞLU, Şirin DUYGULU
Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sivil Toplumun Son On Yılı: Sivil Alanın Daralması Tartışmalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış
The Last Ten Years of Civil Society in the European Union and Turkey: Discussions on the Tightening of Civic Space
- 524-539 Serhat KAYMAS
Talebe Bağlı Platformlar Döneminde Kültür Ekonomileri, Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri Diyalektiğini Yeni Baştan Sorgulamak
Re-questioning the Dialectic of Cultural Economies, Productive Forces and Production Relations in the Era of On-Demand Platforms
- 540-558 Ceyhan MUTLU
Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Uluslararası Literatürde Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi
Bibliometric Analysis of Organizational Ambidexterity Studies in International Literature
- 559-574 Melike ÇETİN
Innovation, Global Competitiveness and Human Development Index: EU Cluster Case*
İnovasyon, Küresel Rekabet Edebilirlik ve İnsani Gelişme Endeksi: AB Küme Örneği

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **11**

Issue / Sayı: **2**

October / Ekim **2024**

ISTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287

e-ISSN: 2148-7189

- 575-589 Mustafa AYDIN, Aşina GÜLERARSLAN ÖZDENGÜL, Burçe AKCAN, Süleyman KARAÇOR
[Digital Invitation to “Goodness”; A Review on the Social Media Accounts of the International Red Cross and Red Crescent Movement](#)
“İyiliğe” Dijital Davet; Uluslararası Kızıllaç ve Kızıllaç Hareketi’nin Sosyal Medya Hesaplarına Yönelik Bir İnceleme
- 590-631 Esin YÜCEL KARAMUSTAFA, Burcu ARSAN
[Lojistik Sektöründe Farklılıkların Yönetimi Üzerine Bir Araştırma ve Politika Önerileri](#)
A Research on the Diversity Management in the Logistics Sector and Policy Suggestions
İsmail Hakkı DİNÇAY
[Girişimcilik ve Girişimcilik Kültürünün Türkiye’de Tarihsel Gelişim Çizgisi Üzerine Bir İnceleme](#)
An Analysis on the Historical Development Line of Entrepreneurship and Entrepreneurship Culture in Turkey
- 632-651 Nuh KELEŞ
[Çevresel Performans İndeksi Değerlendirmesinde Kullanılan Kriter Ağırlıklarının Objektif Yöntemlerle Belirlenmesi: OECD Ülkeleri Örneği](#)
Determining of Criteria Weights Used in Evaluation of Environmental Performance Index by Objective Methods: The Case of OECD Countries
- 652-667 Özge YANIKOĞLU
[De-gendering the Occupation: Exploring Gender-based Career Challenges Experienced by Female Flight Attendants](#)
Mesleğin Cinsiyetini Azaltmak: Kadın Uçuş Görevlilerinin Yaşadığı Cinsiyete Dayalı Kariyer Zorluklarını Keşfetmek
- 668-686 Ela OĞAN, Nurcan ÇETİNER
[Yöneticilerin Liderlik Stilllerinin İşyeri Sosyal Cesaret Davranışına Etkisi Üzerine Bir Uygulama](#)
A Study on the Effect of Leadership Styles of Managers on Workplace Social Courage Behavior
- 687-707 Gülcennet ÖZTÜRK ÇELEBİ, Eda MEZDA
[Seçmene İdeal Reklam Mecrasıyla Ulaşmak: Sosyal Medya Üzerine Bir AHP Analizi](#)
Reaching the Voter Through the Ideal Advertising Channel: An AHP Analysis on Social Media
- 708-721 Meryem Berrin BULUT, Şule KAYA
[Personality Traits, Self-Esteem and Social Ostracism Among Valorant Players*](#)
Valorant Oyuncularında Kişilik Özellikleri, Benlik Saygısı ve Sosyal Dışlanma
- 722-742 Furkan Fahri ALTINTAŞ
[G7 Grubu Ülkelerinin Cinsiyet Eşitliği Performanslarının Analizi: SECA Yöntemi ile Bir Uygulama](#)
Analysis of G7 Group Countries’ Gender Equality Performance: An Application with SECA Method
- 743-753 İffet PALA ERCAN
[Bir Maddi Kültür Ögesi Olarak Türk Giyim Tercihleri Üzerinde Sümerbank Etkisi](#)
Effect of Sümerbank on Turkish Clothing Preferences as a Material Culture Item
- 754-767 Yıldız ÖZTÜRK, Zafer ÇAKMAK
[Sosyal Bilimlerde Araştırma Etiği Üzerine Genel Bir Değerlendirme](#)
An Overall Assessment on Research Ethics in Social Sciences

Volume / Cilt: **11**

Issue / Sayı: **2**

October / Ekim **2024**

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

768-780 Meltem ÖZEL, Şeyma FİLİZ

Contributing to Gastrodiplomacy through Culinary Experience: A Cooking Event in Spain

Mutfak Deneyimi Aracılığıyla Gastrodiplomasine Katkıda Bulunmak: İspanya'da Bir Yemek Pışırma Etkinliği

REVIEW ARTICLES / DERLEME MAKALELER

781-787 Selman BÖLÜKBAŞI

Soziale Bewertung in der Geriatrie und die Rolle des Sozialarbeiters

Social Assessment in Geriatrics and the Role of the Social Worker
Geriatrie Sosyal Değerlendirme ve Sosyal Hizmet Uzmanının Rolü

788-804 Samet KAVOĞLU, Ergün KÖKSOY

Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasine Karşılaştırmalı Bir Bakış: Rusya ve Ukrayna Üzerine Bir İnceleme

A Comparative Look on Soft Power and Public Diplomacy: A Review on Russia and Ukraine

805-819 Teoman TAĞTEKİN

Paris İklim Anlaşması Sonrası Döngüsel Ekonomide Proaktif Yaklaşım Katılım Bankacılığı için Fırsat Olabilir Mi?

Could a Proactive Approach be an Opportunity for Participation Banking in the Circular Economy after the Paris Climate Agreement?

820-835 Semanur OKTAY, Selma SÖYÜK

Örgütlerde Kaynağın İnsanın Önüne Geçmesi: Örgütsel İnsandılaşırma Üzerine Sistematik Bir Derleme

When Resource Precedes Human in Organizational Behaviour: A Systematic Review on Organizational Dehumanization

836-854 Özgür TALİH, Emrah DÖNMEZ

Tedarik Zincirine Genel Bakış: Akıllı Tedarik Zincirinde Risk ve Güvenlik

Supply Chain Overview: Risk and Security in the Smart Supply Chain

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

855-858 Ayça COŞKUNER

Yapay Zekâ Egemenliğinde Yeni Dünya Düzeni: Martin Ford'un Robotların İktidarı Başlıklı Kitabına Eleştirel Bir Yaklaşım

A New World Order Dominated by Artificial Intelligence: A Critical Approach to Martin Ford's Book "Rule of the Robots"

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

A Conceptual Framework for Studying the Effectiveness of Ballistic Missile Defence System (BMDS) and a Proposed Model

Balistik Füzelere Karşı Savunma Sisteminin Etkililiğinin İncelenmesine Yönelik Kavramsal Bir Çerçeve ve Öneri Bir Model

¹Kenan ÖZDEN

²Orhan AKZADE

Abstract

The Ballistic Missile Defence System (BMDS), like any system, has its effectiveness, which must be studied, because it determines the extent to which the goal of this system's existence is achieved. In general, the effectiveness does not yet have a specific methodology to be calculated. This study provided a conceptual and theoretical framework for how to think about the effectiveness of BMDS, the factors which affecting them, and how they will be formulated and calculated. It also provided a proposed equation to calculate this effectiveness, and sources of information to obtain the elements of this proposed equation. Due to the difficulty to find this effectiveness by one person, this study suggested a multidisciplinary committee and its members to perform this task, due to BMDS's specificity and overlapping objectives.

Keywords

Ballistic Missile Defense System, BMDS, Effectiveness, Ballistic Missiles, Systems Engineering

Öz

Balistik Füzelere Karşı Savunma Sistemi (BFKSS), herhangi bir sistem gibi, üzerinde çalışılması gereken etkililiğine sahiptir, çünkü bu etkililik sistemin var olma amacına ne ölçüde ulaşıldığını belirlemektedir. Genel olarak, etkililiğin henüz hesaplanacak belirli bir metodolojisi yoktur. Bu çalışma, BFKSS'nin etkililiği, onu etkileyen faktörler ve bunların nasıl formüle edilip hesaplanacağı hakkında nasıl düşünüleceğine dair kavramsal ve teorik bir çerçeve sağlamıştır. Ayrıca, bu etkililiği hesaplamak için önerilen bir denklem ve bu

¹Prof., PhD, Istanbul Gelisim University, Department of Industrial Engineering, Istanbul, Türkiye.
✉ kozden@gelisim.edu.tr

²M.Sc. Graduated, Istanbul Gelisim University, Department of Industrial Engineering, Istanbul, Türkiye.
✉ orhanakzade@gmail.com

Geliş/Received: 09.05.2023
Kabul/Accepted: 28.05.2024

önerilen denklemin öğelerini elde etmek için bilgi kaynakları sağlamıştır. Bu etkililiği bir kişi tarafından bulmanın zorluğu nedeniyle, bu çalışma, BFKSS'nin özgüllüğü ve örtüşen hedefleri nedeniyle, çok disiplinli bir komite ve üyelerinin bu görevi yerine getirmesini önermiştir.

Anahtar Kelimeler

Balistik Füzelere Karşı Savunma Sistemi, BFKSS, Etkililik, Balistik Füzelere, Sistem Mühendisliği

Introduction

The use of cruise and ballistic missiles was begun in parallel with the events of World War II, with advent the cruise missile (V1), and the ballistic missile (V2), which were developed by Germany. Despite of these missiles sometimes deviated from their track; they caused many losses for the Allied countries, when the air defenses were weak in that time. By the time, the interest in acquiring arsenals of cruise and ballistic missiles started, developments and improvements began to take place too, especially in the injury accuracy and the quality of warheads carried on missiles. The missiles are characterize by their ability to reach targets that may be difficult for aircraft of all kinds to reach. Ballistic missiles were one of the deterrence elements possessed by countries due to their ability to carry various warheads of mass destruction such as nuclear and chemical warheads, etc., in addition to difficult to jam and stop it (Seren, 2015:11-13).

According to Oxford Dictionary; "Ballistic; is the scientific study of things fired into the air, such as bullets and missiles" and "A ballistic missile is a missile fired into the air at a specific speed and angle to hit the targeted location" (Oxford Learner's Dictionaries, 2011).

A ballistic missile is a missile that has a ballistic trajectory over most of its flight path, regardless of whether it is loaded with any weapons (FAS, 2000).

Ballistic trajectory; It is the path followed by a bullet that moves only under the influence of gravity and possible atmospheric friction, its course cannot be changed and no propellant is given (Collins Dictionary, 2005).

Ballistic missiles can be classified into Short Range Ballistic Missile (SRBM), Medium Range Ballistic Missile (MRBM), Intermediate Range Ballistic Missile (IRBM) and Intercontinental Ballistic Missile (ICBM) (Akzade, 2023).

Ballistic missiles have been a subject of controversy between major countries and countries seeking to develop this type of missile (Egeli, 2014:40-43). This was noticeable at many times when following news bulletins, as condemnations from America and some European countries for ballistic experiments, and for countries seeking to develop their ballistic arsenal, Such as North Korea, Iran and sometimes Russia.

At the same time, studies and researches on ballistic missile defense systems (BMDS) were being conducted despite the difficulties encountered in the success of these systems performing their tasks, but countries and armies sought to develop or obtain them out of show and as a symbol of strength (Bowen, 2009).

Defense systems against ballistic missiles mainly consist of five processes that harmonize with each other to form this system and these processes are search, monitoring, pursuit, engagement and interception, and finally evaluation. These systems can be classified according to the stage that during it the interception is made into, pre-launch, during launch, ballistic stage and during the fall stage (Jian, Qiwang & Weiping, 2015:678).

BMDS; It is classified according to the intercept phase, the deployment of the interceptor, the method of neutralizing the target, and the types and locations of sensors used to track the target (Gansler, 2010).

As an example of these systems: Terminal High Altitude Area Defense (THAAD) used by USA, Iron Dome and David's Sling used by Israel, S-400 used by Russia and HQ-19 used by China.

Here an important question arises, to what degree are these systems effective? Of course, a question of this kind has no simple answer; two opposing opinions appear about the effectiveness of

these systems. The first opinion thinks that the values of effectiveness that are declared by countries are not reflect reality, especially since these systems were not subjected to a real war experience and all experiments which the results were based on were planned. The other opinion believes that these systems are effective and that experiments prove this effectiveness (Lewis, 2017:1).

The first opinion may supported by:

- The wars are usually random and unpredictable operations (Green & Stracener, 2019:125).
- The emergence of a difference between what was declared about the effectiveness of Iron Dome and the Patriot system during the testing phase, and what appeared on the ground when these two systems entered into a real war, where the results were below the level that was declared. (Wilkening, 1998; Lewis & Postol, 2000; Lewis, 2017).

The importance of the effectiveness term appears as an indicator to determine the extent to which systems are able to achieve their goals. This paper will provide a conceptual framework for studying the effectiveness of BMDS by putting forward a set of points:

1. Goals of BMDS.
2. Effectiveness term and its importance.
3. Types of the effectiveness.
4. Effectiveness of BMDS.

In the end, presenting a proposed equation to calculate the effectiveness of BMDS.

2. Goals of BMDS

BMDS is one of the important and sensitive elements in the national security system of any country, as it enables it to protect the infrastructure from population centres, industrial, political and historical sites. In addition to its role in providing a deterrent force, enhancing the diplomatic and political efforts of the state, and saving time for decision makers during crises (Geller, 2021:503-504).

The goals of countries from possessing anti-ballistic missile defence systems can be classified into:

1. Military goal: to ensure the state's military superiority over its surroundings and potential enemies.
2. Defensive goal: to protect population centres and vital facilities in the country from destruction and collapse by ballistic strikes.
3. Political goal: to give the state strong negotiating advantages in regional and international affairs; the existence of these systems allows decision makers enough time to think and consider the available options, and gives them confidence and boldness in making sovereign decisions regarding national security.

3. Effectiveness Term and its Importance

According to Özden, effectiveness is a performance indicator that measures the level of achievement of the objectives of a specific action (activity), and it can be expressed as the ratio of the outputs achieved to the expected or planned outputs (Özden, 2021: 25).

In some systems, it may be difficult to measure the achieved outputs realistically and truly, due to the difficulty of experimentation and/or its high cost. BMDS is an example for this systems. Therefore, the effectiveness calculation is resorted to using probability, and this means that:

$$0 \leq E \leq 1 \quad (1)$$

Effectiveness defined as a measure of the rate at which a system performs the required functions under specified conditions. Knowing the value of effectiveness helps in the process of designing and analysing the system, whereby modifications may be made to the system to increase its success rate in achieving its goals (Dordick, 1965).

The conditions specified in the definition may viewed as constraints that define the solution area to search for the optimum effectiveness value; this conditions may be physical values such as time, speed, temperature etc.; it may be an economic or political conditions that has been converted into quantity values that can be measured.

Based on the definition of effectiveness, knowing its value gives a clear indication about the capabilities of the system in performing its tasks and achieving the goals of its existence. In other words, effectiveness answers important question: is the system correct and how its suitability to achieve the goals?

Knowing the effectiveness of systems plays an important role in the analysis and design of systems, through which it is possible to identify the various factors that affect the effectiveness, and work to improve this effectiveness by modifying the design, either partially or completely.

Effectiveness allows decision makers to compare multiple options to make the best decision. It may be a comparison between systems or techniques to choose the best one to achieve certain goals.

4. Type of Effectiveness

By reviewing the papers that talked about effectiveness, and given the objectives of effectiveness, effectiveness can be classified into:

- a. **Applied effectiveness:** That effectiveness expresses the extent to which the system achieves goals that can be observed directly by the final user of the system.
- b. **Systemic effectiveness:** It is that which expresses effectiveness from the perspective of system engineering.
- c. **Whole effectiveness:** That effectiveness that expresses the entire system and includes systemic effectiveness, applied effectiveness, and effectiveness related to other goals, political and other.

5. The Steps to Calculate the Effectiveness

To calculate the effectiveness, there must be systematic, sequential steps to be followed until reaching the effectiveness value that suits its goal. These steps can be formulated as follows:

1. Determine the objective of calculating the effectiveness.
2. Choosing the criteria for measuring effectiveness.
3. Define hypotheses and constraints.
4. Create a model to study and analysis of effectiveness.
5. Solve the model within the framework of the hypotheses and constraints.

6. The Effectiveness in BMDS

There are not many articles that have examined effectiveness of BMDS. Some of them directly researched this topic, such as Lewis, Jian, Wilkening and Akzade. But their studies revolved around applied effectiveness, specifically those related to the ballistic missile interception method (Salvo, Shot-Look-Shot (SLS)).

Some of them mentioned the topic within the context without talking about it directly, such as Holland & Wallace.

The whole effectiveness of BMDS has not been studied so as to take into account the other goals of BMDS, and systemic effectiveness, as well as the impact on political effectiveness. Calculating the whole effectiveness of BMDS is not a simple matter, this paper is only an introduction, and a framework that can depended on, expanded and detailed, in order to calculate the whole effectiveness of BMDS.

6.1. Determining the Objective of Calculating the Effectiveness

First, it is necessary to determine the goal of calculating the effectiveness of BMDS, and these goals may be:

- Comparison of two or more BMDS for purchasing one.
- Developing a specific system to increase its effectiveness by making a modification in the structure of the system itself or by using certain techniques in the same system, to achieve a certain goal.
- The choice between installing a BMDS, and building a ballistic arsenal with an offensive or defensive objective.

Based on determining the purpose of calculating the effectiveness, the type of effectiveness to be calculated, and the elements included in the equation can be determined.

6.2. Choosing the Criteria for Measuring Effectiveness

There is still no systematic way to choose a criterion for measuring effectiveness, which can be applied to all systems; most of what has been published are qualitative methods that do not fulfil the purpose. It is possible to describe the effectiveness: a quantitative value, probabilistic value, dimensionless value, a value based on the reliability (Green & Stracener, 2019:126).

This proposition is logical due to the different nature of the systems, their goals, and the criteria for measuring the achievement of these goals; it can be said that effectiveness should be subject to the scientific approach.

The scientific method is intended to be objective, free of personal opinions; calculations, assumptions, information, and judgments are based on obvious facts; based on mathematical sciences; quantitative and experimental (Özden & Gül, 2014: 12).

The above supports what was mentioned previously, that the value of the effectiveness will be between zero and one. (See paragraph 3)

Based on the foregoing, during the study of the effectiveness of BMDS, the goals must be clear, specific in time and place, measurable, and quantitative techniques must be followed in measuring these goals. Some criteria can be proposed to measure the effectiveness of BMDS based on their objectives:

- Probability of repelling a ballistic attack.
- The probability of puncture.
- The system readiness probability when the attack is happen.
- The probability of gaining a military advantage over a potential enemy.
- The probability of influencing an unresolved political issue of a national security nature.

Thus, each criterion needs to be elaborated, studied the surrounding factors, and transformed into a quantitative value that can be measured and monitored.

6.3. Defining Hypotheses and Constraints

Defining hypotheses and constraints are important matters in determining the criteria for measuring effectiveness, as criteria cannot be absolute without limits and restrictions. For example, some hypotheses and considered limitations can be mentioned when measuring the effectiveness of BMDS:

- The range of ballistic missiles used in the potential attack (short-range, long-range, intercontinental).
- The number of warheads in the potential attack.
- The number of decoys in the attack.
- The number of interceptor missiles assigned to each attacking warhead.
- Temperature.
- Radar detection range of moving targets.

Moreover, other assumptions and restrictions which cannot be mentioned here, but each case can be studied by itself.

6.4. Creating the Model

As previously indicated, one of the conditions of the scientific approach based on mathematical sciences, the effectiveness must have a mathematical model that describes the equation of effectiveness and expresses the assumptions, determinants, and restrictions in quantitative values that can be dealt with and understand its significance.

The model is defined as a simplified mathematical form that simulates a real situation, and the model can be one of three types: physical, graphical, or mathematical. The model consists of four main elements: Controllable variables (decision variables), parameters (uncontrollable variables,

natural states), constraints and limits, in addition to the objective function (Özden & Gül, 2014:20).

The model presented in this study can be applied on any BMDS when some information, data and characteristics are known, this means that the model is general not special for defined a system.

In BMDS:

- a. **Decision variables:** They are those variables that can change the value of objective function, such as: the ability of the interceptor to destroy the target, the speed of the interceptor, the response speed of the system, the sensitivity of the radars, the number of radars and their spread, the number of interceptors assigned to each attacking warhead.
- b. **Parameters / uncontrollable variables:** They express facts on the ground that cannot be controlled, such as the geographical nature of the country, the possession of a certain type of weapons by neighboring countries.
- c. **Constraints:** They express the range of sources that can be taken by changeable variables, and are often related to financial limits, or technical difficulties such as: the number of interceptors assigned to each attacking warhead, the number of sensors that can be installed, the number of interceptor platforms.
- d. **The objective function:** It expresses the equation of the whole effectiveness of BMDS.

6.5 Solve the Model

The creation of the model for the effectiveness of BMDS is considered the middle of the road in reaching the optimal solution; depending on the model that was built, its complexity, and its difficulty, the appropriate solution method can be chosen, either the numerical method, the analytical method, or simulation by computer.

7. Factors Affecting the Effectiveness of BMDS

There are some factors that may affect the effectiveness of BMDS; the most important of these factors can be mentioned:

- a. **Potential attack size (number of warheads):** By increasing the number of warheads in an attack, the effectiveness of the BMDS would decrease as shown in Table 1 (Akzade, 2023:44). Although the effectiveness that studied by Akzade is part of the defensive effectiveness, but increasing it means increasing the whole effectiveness under study.
- b. **Single Shoot Probability of Kill (SSPK) of interceptor:** By increasing SSPK of the interceptor missile, the effectiveness of the BMDS would decrease (Akzade, 2023). These data was founded by simulation as explained by Akzade.
- c. **Interception techniques:** The Table 1 shown that SLS technique in more effectiveness in BMDS.
- d. **The number of interceptor missile allocated for each warhead in the attack:** By increasing this number the effectiveness of BMDS would increase as shown in Table 2 (Akzade, 2023). These data was founded by simulation.

Table 1. Effectiveness changes in relation to the number of warheads per attack. (SSPK=0.8, interceptor/warhead = 5)

Number of heads	Effect. Salvo	Effect. SLS
1	0,987	1,000
2	0,974	0,999
3	0,961	0,999
4	0,949	0,998
5	0,937	0,998
10	0,877	0,996
20	0,769	0,992

Number of heads	Effect. Salvo	Effect. SLS
30	0,675	0,988
50	0,519	0,980
60	0,456	0,976
70	0,400	0,972
80	0,350	0,969
90	0,307	0,965
100	0,270	0,961

Table 2. Effectiveness changes in relation to the number of warheads per attack. (SSPK=0.8, warhead/attack = 1)

Interceptor / Warhead	Interception Technique	
	Salvo	SLS
1	0,800	0,800
2	0,899	0,955
3	0,950	0,992
4	0,974	0,998
5	0,987	1,000

- e. **The number of decoys in the attack:** The presence of the decoys in the attack may lead to the loss of a number of interceptors, and increase the chance of warheads reaching their target, and causing damage. It will also lead to a decrease in the number of interceptors allocated to each warhead, and this will reduce the effectiveness of BMDS (See Table 2).
- f. Type and range of attacking ballistic missiles.
- g. **System response speed:** As the system response speed is increasing, the chance of interception the warheads will increase.
- h. **The speed and spread of the interceptors:** The more the interceptors spread in a way that enables them to intercept the attack in the ballistic stage (which is the longest stage of the ballistic missile's flight), the effectiveness of BMDS will increase. The relationship between the interceptor speed and the effectiveness of BMDS is a positive relationship.
- i. **Saturation point of BMDS:** It expresses the number of warheads that BMDS can handle, before it gets out of control. The greater value meaning BMDS has the ability to repel a larger attack, and more effectiveness (Akzade,2023).
- j. **Spread and sensitivity of radars and sensors:** Whenever its spread is close to the sources of the threat, this helps in early warning and early response of BMDS, and probability of intrception the attack will be large.
- k. The human factor in terms of training and security reliability.
- l. The quality of weapons of potential enemies.
- m. The security and political conditions surrounding the country.
- n. Geographical nature of the country.
- o. Reliability, sustainability, and durability of the system.
- p. The financial capabilities of the country.
- q. Percentage of local contribution to the system industry.

8. A Proposed Equation to Calculate the Whole Effectiveness of BMDS

Based on the military and defensive goals of BMDS, the equation must express these goals, with the addition of the participation rate of each goal based on the priority determined by the decision maker considering the circumstances of each country, and therefore the equation can be written in the following form:

$$E = (a.M + b.S) \cdot E_s \quad (2)$$

Where:

E: The value of the whole effectiveness of BMDS.

a: The weight of the military effectiveness in the value of the whole effectiveness.

M: The military effectiveness of the system.

b: The weight of the defensive effectiveness in the value of the whole effectiveness.

S: The defensive effectiveness of the system.

E_s: Systemic effectiveness.

The political effectiveness (**P**) is not included in the whole effectiveness equation, because it is not independent variable, it is a function of the whole effectiveness value. Since high military and defensive effectiveness of BMDS will necessarily lead to some political power. The political power does not depend on military and defensive effectiveness of BMDS only, but it may have other factors that enhance it.

$$P=f(E,F) \quad (3)$$

Where:

F: The other factors that boost the political power.

Thus, the effect of BMDS effectiveness on the political effectiveness can be studied as a separate topic or article.

Because the effectiveness is a probabilistic value then the condition below is fulfilled:

$$0 \leq M, S, P, E, E_s \leq 1 \quad (4)$$

The term (**b.S**) of the equation (2) represents the participation of the defensive effectiveness in the value of the whole effectiveness of BMDS; while the term (**a.M**) represents the participation of the military effectiveness.

The absence of one of this two terms mentioned above does not mean that the effectiveness of BMDS is zero.

Some countries do not have a real ballistic threat, have a financial surplus, and seek to possess these systems to show strength and superiority over their neighbors and surroundings, which enhances their presence and power. These countries attach great importance to military effectiveness, which is to term (**a.M**).

On the other hand, some countries have a real ballistic threat and want to equip themselves with BMDS as a defensive strategy in the first place, and here the term (**b.S**) will be a priority.

Some countries may be in the middle and therefore follow a balanced policy between the military and the defensive, so the weights (**a, b**) will have values between zero and one, and the condition below is fulfilled:

$$a+b = 1 \quad (5)$$

The weights (a, b) are determined from decision makers and experts based on the priority of goals.

Systemic effectiveness was entered into the equation as a factorial because it expresses the readiness of the system, its reliability, its sustainability, and its ability to protect itself.

Whereas, if the systemic effectiveness is equal to zero, this means that the whole effectiveness will be zero.

This systemic effectiveness differs from one writer to another, and includes several elements such as reliability, sustainability, capacity, availability and other elements (Barringer 1997).

Given the nature of BMDS, the following elements will be adopted in the systemic effectiveness equation:

- a. **Reliability:** It expresses the ability of the system to operate during the required time without failure (Barringer 1997:5). The human factor, in terms of skill, training, and ability to deal with the system, can be included in the calculation of reliability here, in addition to the technical factor related to equipment and its quality, which has the greatest role. It can be expressed as the ratio of the number of successes in the task to the total number of trials.
- b. **Readiness:** The probability that the system is ready and stand by to respond when requested. It is expressed over a specified period, let it be a full year, in proportion to the time during which the system is valid and ready to enter the execution of a task to the total time (year). This item includes maintenance periods, breakdown periods, and the period required for repair.
- c. **Durability:** It expresses two things, the first is the system's ability to protect itself from penetration and interference, and the second is its ability to continue in the performance of its tasks. This element includes several factors that must be taken into account:
 1. The probability of the exceed puncture or interference if it happen, and continuing to perform its mission and make it successful. It is measured by the ratio of the number of times the system succeeds in performing its tasks successfully if the puncture or interference is happened, to the number of times a puncture or interference is happened. If the matter is discussed in terms of probability, it can be said that it is the product of the probability of the system succeeding in performing its tasks when the puncture occurs, in the probability of the puncture itself.
 2. The probability of the system penetration, including technical penetration, and human penetration; in other words, the integrity of the selection procedures, the appointment of persons within the system, and the authorization granted to them.
 3. The percentage of dependence on external sources in the maintenance, repair operations, spare parts and high technologies, and the extent of confidence in these sources.

The equation of resilience can be formulated as follows:

$$D = \frac{1}{2} [P_{(e/p)} \cdot P_p + (1 - d) \cdot R_s] \quad (6)$$

Where:

D : The probability of system durability and continuity.

P_(e/p) : The probability of exceed the puncture if it occurs and performing the task successfully.

P_p : The puncture probability.

d : The percentage of dependence on external sources in the maintenance, repair operations, spare parts and high technologies.

R_s : Trusting external sources.

Based on the foregoing, the systemic efficiency equation can be formulated as follows:

$$E_s = R_e \cdot R_n \cdot D \quad (7)$$

Where:

R_e: Reliability.

R_n: Readiness.

D: Durability.

Accordingly, the equation for the whole effectiveness of BMDS is:

$$E = (a.M + b.S) \cdot R_e \cdot R_n \cdot D \quad (8)$$

The elements of equation (8) can be obtained from:

- System test results and manufacturer data.
- Simulation results that can be performed on the system after preparing its model.
- Engineers, military experts, and politicians.

- The contracts for manufacture, purchase, maintenance and repair.

The final model of effectiveness can be formulated as below:

$$\text{Max } E = \frac{1}{2} (\mathbf{a} \cdot \mathbf{M} + \mathbf{b} \cdot \mathbf{S}) \cdot \mathbf{R}_e \cdot \mathbf{R}_n \cdot [\mathbf{P}_{(e/p)} \cdot \mathbf{P}_p + (\mathbf{1} - \mathbf{d}) \cdot \mathbf{R}_s] \quad (9)$$

Subject to:

Some of constraints that relate to the terms of the objective function and the budget allocated to BMDS.

As it is clear the model is non-linear, this increases the difficulty of the solution. This model can be solved using simulation by computer programs.

What is noticeable is the extent of the multiplicity of sources of information to calculate this equation, and this rises from the multiplicity and complexity of the system objectives and therefore it is difficult for a particular person to accomplish this task. Therefore, it is suggested that a multidisciplinary committee should undertake this task so that it includes at least:

1. One or more military experts.
2. Expert in defense systems against ballistic missiles.
3. One or more political experts.
4. Systems engineer.
5. Expert in operations research.
6. Administrative expert.
7. Legal Expert

This committee will undertake some of the sequential tasks as the following order:

1. Receipt of defensive, military and political goals from the concerned authorities.
2. Identification of Key Performance Indicators (KPI).
3. Determine ways and means to measure the achievement of goals.
4. Study the environment surrounding the country.
5. Review documents related to the technical specifications of BMDS.
6. Study the terms of the contracts.
7. Examine the local contribution in BMDS manufacturing.
8. Study the human factors in BMDS (procedures and policies of employment, authorities, work procedures etc.) and quantify.
9. Mirror all information to the model.
10. Find a solution for the model.
11. Issuance of the final report with recommendations to the concerned authorities.

9. Conclusion

Effectiveness is a probabilistic value that depends greatly on the reliability, readiness, and durability of the system, and these terms may be defined differently according to the nature of the studied system, as well as the nature of the objectives of the studied system.

The Ballistic Missile Defense System is characterized by having a special nature in which the military, engineering, security, political and administrative disciplines overlap because the objectives of this system are multi-field, and the terms of the effectiveness equation of this system has been defined according to its nature, in order to build the equation for the overall effectiveness of this system.

It was clarified that the political effectiveness of BMDS is follows to the military and defense effectiveness and does not enter into the calculation of the overall effectiveness of BMDS because it is not a major factor influencing its value, as the increase in the military and defense effectiveness of BMDS will naturally lead to an increase in the value of the political effectiveness.

The value of effectiveness is not only related to technical matters, but also related to the human factors in terms of training and its immunity against penetration by unfriendly intelligence agencies.

Calculating the whole effectiveness of BMDS is not an easy thing that can be known and studied by one person, due to the complexity of the elements of effectiveness, and their relates to different military, political, administrative, technical, engineering and security disciplines; it is imposed by the nature of the system itself and its multiple and overlapping goals.

Therefore, it is appropriate to form a committee to calculate the effectiveness of BMDS. This committee will monitor the targets, formulate them in a measurable manner, set the appropriate criteria for each target; then it deduces the elements of the equation of whole effectiveness, build the mathematical model, analyzes this model and extracts information. The last step, the committee submits the information, data and suggestions to the person with the authority to make the appropriate decision.

References

AKZADE, O. (2023). Balistik füzelere karşı savunma sisteminde etkililik. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Mühendislik Yönetimi Bilim Dalı (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

Collins Dictionary. Harper Collins Publishers. Erişim adresi: <https://www.collinsdictionary.com>

DORDICK, H. S. (1965). An introduction to system effectiveness. RAND Corporation. Erişim adresi: <https://www.rand.org/pubs/papers/P3237.html>

EGELİ, S., "Füze tehdidi ve NATO füze kalkını: Türkiye açısından bir değerlendirme", Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 40 (Kış 2014), p. 39-73.

FAS, Federation of American Scientists. (2000). Missile. Erişim adresi: <https://fas.org>

GANSLER, J. S. (2010). Ballistic missile defense - Past and future. Washington, Operational Test and Evaluation Office of the Secretary of Defense. Erişim adresi: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA527876>

GELLER, P. J. (2021). Index of US military strength: Ballistic missile defense. The Heritage Foundation. Erişim adresi: <https://www.heritage.org/military-strength>.

GREEN, J. M. & STRACENER, J. (2019, May)., 15th annual acquisition research symposium. "A framework for a defense systems effectiveness modeling and analysis capability - systems effectiveness modeling for acquisition," Naval Postgraduate School, CA, United States.

BARRINGER, H. P. (1997). Availability, reliability, maintainability, and capability. Triplex Chapter of the Vibration Institute.

HOLLAND, O. T. & WALLACE, S. E. (2011, September). Using agents to model the kill chain of the ballistic missile defense system. Naval Engineers Journal, p. 141-151.

JIAN, Y., QIWANG, H. & WEIPING, W. (2015, September 9). Analyzing ballistic missile defense system effectiveness based on functional dependency network analysis. The Open Cybernetics & Systemics Journal, p. 678-682.

LEWIS, G. N. (2017). Ballistic missile defense effectiveness. AIP Conference. American Institute of Physics.

Oxford Learner's Dictionaries. Erişim adresi: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>

ÖZDEN, K. & GÜL, S. (2014). Yöneylem araştırması - I. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

ÖZDEN, K. (2021). Toplam kriz yönetimi. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

SEREN, M. (2015). Türkiye'nin füze savunma sistemi (İhale süreci, temel dinamikler ve aktörler). Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).

WILKENING, D. A. (1998). A simple model for calculating ballistic missile defense effectiveness. California: the Center for International Security and Cooperation at Stanford University.

Özet

Etkililik, büyük ölçüde sistemin güvenilirliğine, hazırlığına ve dayanıklılığına bağlı olan olasılıksal bir değerdir ve bu terimler, araştırılan sistemin doğasına ve ayrıca incelenen sistemin amaçlarına göre farklı şekilde tanımlanabilmektedir. Balistik Füzelere Savunma Sistemi (BFKSS), hedeflerinin çok alanlı olması nedeniyle askeri, mühendislik, güvenlik, siyasi ve idari disiplinlerin örtüştüğü özel bir yapıya sahiptir, buna göre sistemin bütün etkililik denkleminin terimleri tanımlanmıştır. BFKSS'nin siyasi etkililiğin askeri ve savunma etkililiğe tabidir, bütün etkililiği değerini etkileyen bir faktör olmadığı için BFKSS'nin bütün etkililiğin hesaplanmasına girmediği sonuçlanmıştır. Etkililiğin değeri sadece teknik konularla ilgili değil, aynı zamanda eğitim açısından insan faktörleri ve düşmanca istihbarat teşkilatlarının sızmasına karşı bağışıklığı ile de ilgilidir. BFKSS'nin bütün etkililiğinin hesaplanması, etkililik unsurlarının karmaşıklığı ve farklı askeri, siyasi, idari, teknik, mühendislik ve güvenlik disiplinleriyle ilgili olması nedeniyle tek bir kişi tarafından bilinip incelenebilecek kolay bir şey değildir; sistemin kendisinin doğası ve çoklu ve örtüşen hedefleri tarafından empoze edilmektedir.

Bu nedenle, BFKSS'nin etkililiğini hesaplamak için bir komite oluşturmak uygundur. Bu komite hedefleri izleyecek, ölçülebilir bir şekilde formüle edecek, her hedef için uygun kriterleri belirleyecek; daha sonra tüm etkililik denkleminin unsurlarını çıkarır, matematiksel modeli kurar, bu modeli analiz eder ve bilgileri çıkarır. Son adımda, komite bilgi, veri ve önerileri uygun kararı verme yetkisine sahip kişiye sunmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile ABD Başkanlık Sisteminin Yönetmel Denetim Açısından Karşılaştırılması

Comparison of the Presidential Government System with the US Presidential System in Terms of Administrative Audit

¹Bülent BAYRAK

²Mehmet ÖLMEZ

Öz

Yönetmel denetim, yönetimin belirlemiş olduğu etkinlik ile gerçekleşen etkinlik arasındaki ilişkiyi belirlemek, olumsuzlukları saptamak, çözüm önerileri hazırlamak, sorumlular hakkında gerekli hukuksal yollara başvurmak, hukuka aykırı eylemleri ve işlemleri ortaya çıkartmak amacıyla yönelik bir süreçtir. Bu süreç bazen bir kamu kurum ve kuruluşunun başka bir kamu tüzel kişiliğini denetlemesi biçiminde işleyebildiği gibi her kamu tüzel kişinin kendi denetim kuralları aracılığı ile kendi kendini denetlemesi biçiminde de işleyebilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişi ile birlikte, yönetim sisteminin bir parçası konumunda olan yönetmel denetim birimlerinin ABD Başkanlık modelindeki yönetmel denetim sistemi ile karşılaştırması yapılacaktır. Ayrıca Başkanlık sisteminin en demokratik uygulayıcısı ve anavatani olarak kabul edilen ABD'deki yönetmel denetimin norm ve kuralları ile uygulama biçimi Türk usulü olarak adlandırılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile karşılaştırmalı biçimde ele alınarak bu iki modelin farklı yanlarının ve benzer taraflarının belirlenmesi yeni yapılacak değişiklikler için de önem arz edecektir.

Anahtar Kelimeler

Denetim, Yönetmel Denetim, Parlamenter Sistem, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Amerikan Başkanlık Sistemi

¹Dr., Gelir Uzmanı, Vergi Dairesi Başkanlığı, Malatya, Türkiye.
✉ ardadoruk3588@gmail.com

²Öğr. Gör., Dr., İnönü Üniversitesi, Organize Sanayi Bölgesi Meslek Yüksekokulu, Malatya, Türkiye.
✉ olmez23@hotmail.com

Geliş/Received: 12.12.2022
Kabul/Accepted: 11.10.2023

Abstract

Administrative audit is a process for the purpose of determining the relationship between the activity determined by the management and the actual activity, determining the negativities, preparing solution proposals, applying the necessary legal remedies against those responsible, and revealing the unlawful acts and transactions. This process can sometimes operate in the form of a public institution

and organization auditing another public legal entity, as well as in the form of self-inspection of each public legal entity through its own auditing rules. In this study, with the transition of Turkey to the Presidency Government System in 2017, the administrative audit units, which are a part of the administrative system, will be compared with the administrative audit system in the US Presidential model. Also, It will be important for the new changes to determine the different aspects and similar sides of these two models by considering the norms and rules and the way of implementation of the administrative audit in the USA, which is considered the most democratic implementer and homeland of the presidential system, in comparison with the Presidency Government System, which is called the Turkish method.

Keywords

Audit, Administrative Audit, Parliamentary System, Presidency Government System, American Presidential System

1. Giriş

Dünyada, BM'ye tam üye sıfatı bulunan ve özerklik durumuna göre kayıtlı iki yüze yakın ülke bulunmaktadır. Bu kadar çok sayıda ülkenin yönetim sistemlerinin aynı olmasını beklemek pek gerçekçi değildir. Bu ülkelerden yaklaşık doksan tanesi parlamenter sistem, yüz tanesi ise başkanlık ve yarı başkanlık sistem ile yönetilmektedir (Bağcı, 2017: 7-11). Geri kalan ülkelerin ise kendilerine özgü yöntemler ile yönetildiği görülmektedir. Bununla beraber ülkelerin başkanlık, yarı başkanlık veya parlamenter sistem ile yönetim şekilleri ve kurallarında da kendilerine özgü farklılıklar bulunmaktadır.

Türkiye'de, neredeyse yarım asırdır yönetim sistemi ile ilgili tartışmalar süregelmektedir. Parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin iyi ve kötü yönlerinin tartışıldığı bu süreçte 2007 yılında, Başkanlık sisteminin temel şartlarından biri olan Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine yönelik ilk adım atılmıştır. Bu değişiklik ile beraber 16 Nisan 2017 Anayasa referandumu ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi modeli oylanmış ve halk tarafından kabul edilmiştir. Yeni yönetim sistemi ile getirilen değişimin en önemli özelliği, devletin temel erkleri arasındaki ilişki üzerinden tanımlanan hükümet sisteminin, parlamenter sistemden alınarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişinin sağlanmış olmasıdır.

Parlamenter sistemi terk ederek Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmek suretiyle Cumhuriyet tarihinin en önemli ve hayati yönetsel değişimini gerçekleştiren Türkiye, bu değişim ile birlikte yönetsel denetim sisteminde de birçok değişiklik yaşamıştır.

Bu çalışmanın konusu, Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte, yönetim sisteminin bir parçası konumunda olan yönetsel denetim birimlerinin ABD Başkanlık modelindeki yönetsel denetim sistemi ile karşılaştırılması suretiyle benzerliklerini ve farklılıklarını açıklamaktır. Bunu açıklarken mevcut yönetsel yazında bulunan doküman incelemesi yönteminden faydalanılmıştır.

Başkanlık sisteminin en demokratik uygulayıcısı olarak kabul edilen ABD'deki yönetsel denetim sisteminin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile karşılaştırılması ve bu iki modelin farklı yönlerinin ve benzer taraflarının belirlenmesi, yeni yapılacak yönetsel bir denetim sisteminin oluşmasına öncülük edebilecektir.

2. Denetim Kavramı ve Türleri

Denetim, insan faaliyetlerinin olduğu her alanda bulunması gereken ve faaliyetlerin "sonuç" bölümünün etkisini ortaya koyan bir aşamadır. Kurumların, çalışmalarını daha iyi seviyeye çıkarmalarında en etkili aşama, eksikliklerin ve ihtiyaçların saptandığı denetim aşamasıdır.

2.1. Kavramsal Çerçeve

Latince kökenli, duymak, dinlemek anlamındaki 'audire' kelimesinden gelen denetim kavramını finansal açıdan değerlendiren Wang, öz kimliğin teyit edilerek kendini ölçme ve finansal hesap verebilirlik konusunda kendi kendini düzenleme süreci anlamına geldiğini belirtmiştir. Aynı şekilde denetimin finansal yönüne vurgu yapan Power'a göre denetim, hesapların, belgelerin ve finansal tabloların ne kadar gerçeği yansıttığının adil bir görünümüdür. Bu görüşlerin aksine, denetimin yönetsel bir sürecin gerekli ve vazgeçilmez bir ayağı olduğunu savunan Flint'e göre ise denetim (1988), pratik faydası ve varlığı dışında, hiçbir amaca hizmet etmeyen sosyal bir olgudur.

Genel olarak denetim, bir kurum veya kuruluşta, bir plan, program veya projenin yapısı, işleyişi ve çıktılarının, belli standartlara uygunluk derecesinin sorgulanması, gözlemlenmesi ve araştırılması gibi yöntemler ile nesnel bir şekilde ilgili taraflara iletilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Köse, 1999: 63). Denetim kavramını, 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun çerçevesinde tanımlayan Yürekli'ye göre denetim, kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyet ve işlemlerinde hataların önlenmesi, çalışanların ve kuruluşların gelişmesi, yönetim ve kontrol sistemlerinin geçerli, güvenilir ve tutarlı hale gelmesi amacıyla, hizmetlerin süreç ve sonuçlarının, önceden belirlenmiş amaçlara, hedeflere, performans ölçütlerine ve kalite standartlarına göre değerlendirilerek sonuçların raporlanması ve ilgililere sunulması faaliyetleridir (Yürekli, 2015: 262). Kurumun, hedeflenen amaçlara ulaşış ulaşmadığının, aksayan yönlerin neler olduğunun ve nasıl düzeltilebileceğinin ilgili birimlere iletilerek gerekli önlemlerin alınmasına yönelik bir aşama olan (Karatepe, 2009: 187) denetimin amacı, mevcut bir unsurun olması gereken durumu ile kıyaslanması ve çıkan sonucun standartlara uygunluğunun tespit edilmesidir. Ek olarak bu denetim sürecinin kurum liderlerince desteklenmesi kurumsal kültür için de önemli bir kazanımdır (Ozan ve Yolcu, 2021: 390; Yolcu ve Ozan, 2021: 394).

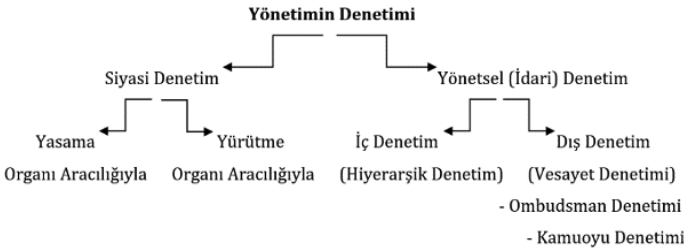
Bu kapsamda denilebilir ki denetimin temel amacı; hizmet ve etkinliklerinin amaçlarına uygun bir şekilde yürütülmesi, problem ve sorunların tespit edilmesi ve bunlara yönelik kalıcı ve yapıcı çözüm önerileri geliştirmektir. Bununla birlikte verimin artırılmasına ve hizmet kalitesinin yükseltilmesine yönelik sonuçlar elde etmek, denetim aşamasının gerekliliğine dair etkilidir. Yapılan her denetimin arka planında, kamu veya örgüt kaynaklarının ne kadar etkin ve verimli kullanıldığının saptanması amacının yattığı unutulmamalıdır.

2.2. Denetim Türleri

Yönetimin olduğu her alanda bulunan ve yönetimin en son aşaması olarak kabul edilen denetim, uygulamada, önleyici denetim ve düzeltici denetim olarak ayrıma tabi tutulurken literatürde ise ön denetim, süreç sırasında denetim ve son denetim şeklinde bir ayrımla anılmaktadır (Özer ve Önen, 2020: 278). Çalışmanın bu bölümünde kamu yönetiminin denetimsel olarak işleyişi ele alınmıştır.

Denetimin, gücünü hangi anayasal organdan aldığı yönünden sınıflandırılması (Bozkurt, 2013: 59) olarak da bilinen kamuda biçimsel denetim yolları, yargısal denetim, siyasi denetim ve yönetsel (hiyerarşik) denetim olarak sınıflandırılmaktadır. Yargısal denetim, yönetimin eylem ve işlemlerine karşı yargı makamların karşı başvuruda bulunabilme hakkıyla işlerlik kazanır. Siyasal denetim ise yasama organının, yönetim organına bıraktığı geniş seçim alanındaki kararlarının etki ve sonuçlarının denetimini kapsamaktadır (Simon vd., 1962/1985: 407-421). Asıl görevi yasal düzenlemeler yapmak olan parlamento, meclis araştırması, meclis soruşturması, genel görüşme ve gensoru gibi yollarla yürütme üzerinde siyasi bir denetim uygulamaktadır (Akcagündüz, 2020: 215). Yönetsel organların başka bir yönetsel organ tarafından denetimi olan hiyerarşik denetim ise, en üst yönetim kademesinden en alt birime doğru bir komuta zinciri ve en alt birimden en üst yönetim kademesine doğru bir sorumluluk zinciri kapsamında uygulanan denetim türüdür (Simon vd., 1962/1985: 407-421). Bununla birlikte modern toplumlarda kamunun faaliyetlerinin baskı grupları ve kamuoyu denetimi, ombudsman denetimi ve uluslararası denetim gibi yollarla da denetime tabi tutulduğu görülmektedir (Özer ve Önen, 2019: 92-98).

Belirtilen denetim türlerinin genel çerçevesi kapsamında, yargısal denetimi ayrı tutarak aşağıdaki gibi bir denetim sınıflandırması yapmak mümkündür.

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

3. Kamuda Yönetmel Denetim

Kamu yönetiminde yönetimlerin denetimi açısından uygulanan en yaygın ve uygulaması en kolay olan denetim türü yönetmel denetimdir. Gerek kurumların kendi içlerindeki hiyerarşik yapısı sayesinde çalıştırılan iç denetim, gerekse de denetlenen kurum haricindeki farklı bir organın uyguladığı dış denetim yoluyla işleyen idari birimlerin denetimi, hedeflenen amaçlara ulaşma yoğunluğu açısından önemli birer yönetim aşaması durumundadır.

3.1. Yönetmel Denetimin Kavramsal Yapısı

Bir yönetim işlevi olarak denetim, örgütün planlanan ve hedeflenen amaçlara ulaşım ulaşmadığının, ne ölçüde ulaşabildiğinin, aksayan yönlerin ve hataların olup olmadığını belirlemek amacıyla, personel ve malzeme dâhil, örgütün tüm eylem ve işlemlerinin kontrol edilmesidir (Öztekin, 1997: 59). Avrupa Birliği Sayıştay kurumuna göre, kamunun yönetmel denetimi, kurumların faaliyet ve işlemlerinin, önceden belirlenen standart ve kurallara uygunluğunu güvence altına alan bir aşamadır (Apan, 2011: 10). Bu açıdan bakıldığında, denetimin olmadığı bir yönetim, başarı ölçütlerinin eksikliği dolayısıyla sakat olarak kalacaktır.

Yönetimin, yürütme yapılanması içerisinde yer alan bizzat kendi organları tarafından idari ve hukuki sonuçlar doğuracak şekilde denetlenmesi (Tataroğlu, 2017: 97) demek olan yönetmel denetim, usule uygunluk, verimlilik ve etkililik olmak üzere üç amacın gerçekleşmesi için yapılmaktadır. Doğru zamanda, doğru yerde ve doğru işi yapmayı sağlayan yönetmel denetim (Tortop, 2010: 159), bu üç unsuru aynı anda gerçekleştirdiği takdirde tam olarak işlevini yerine getirmiş olacaktır.

Kamu yönetiminin klasik anlayışı yerine, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen daha dinamik ve etkin kamu yönetimi anlayışında, yönetimin durağan yapısından sıyrılarak daha düzenleyici ve denetleyici bir rol alması öngörülmektedir (Kandeğer ve Alici, 2012: 90-91). Bu anlayış içerisinde önemi daha da artan yönetmel denetim, yönetim tarafından belirlenen etkinlik hedefleri ile gerçekleşen etkinlikler arasındaki ilişkiye bağlı olarak eksik ve aksayan yönleri ortaya çıkararak bunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmek ve hukuka aykırı eylemleri ve işlemleri tespit edip sorumlular hakkında gerekli hukuksal yollara başvurmak gibi iyileştirici amaçlara yönelik bir süreçtir. Bu süreç bazen bir kamu tüzel kişisinin kendi denetim kuralları aracılığı ile kendi kendini denetlemesi biçiminde işleyebildiği gibi bir kamu kurum ve kuruluşunun başka bir kamu tüzel kişiliği tarafından denetlenmesi biçiminde de işleyebilmektedir (Aktan, 1987: 133).

3.2. Yönetmel Denetim Türleri

Bir yönetim işlevi olarak yönetim organlarının denetimi, genel olarak iç denetim ve dış denetim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Yönetmel örgüt ile ilgili eylem, işlem ve kararların denetlenmesinde başta gelen yöntem, her bir örgütün kendi otokontrol sistemi sayesinde yapmış olduğu iç denetimdir. Bunun yanında, aslında her biri bir dış denetim türü olan diğer denetim türleri de bulunmaktadır. Bunlar yargı denetimi, ombudsman denetimi ve kamuoyu denetimi olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır (Tortop, 2010: 160-162).

Bir kurumda, kamu görevlilerinin ast-üst biçiminde teşkilatlanmasına hiyerarşi denilmektedir. Her kamu tüzel kişiliği, üstün astı emir ve gözetimi altında tutmasını sağlayan hiyerarşi kavramı bakımından bir bütünlük teşkil etmektedir. İç denetim veya hiyerarşik denetim olarak adlandırılan denetimde, bir idari kurum içinde yer alan kamu görevlileri arasında daima bir ast-üst ilişkisi vardır (Gözübüyük, 1999: 74). Kurum içi düzen ve sistemin oturmasını sağlayan hiyerarşik denetimde yapı, ast – üst ilişkisine dayanmaktadır.

Dış denetim veya vesayet denetimi ise kamusal örgütün, örgüt dışındaki bir yetkili organ tarafından denetlenmesidir. Vesayet denetiminin en sık görülen türü, yönetmel yapılanma içerisinde yer alan bir yönetmel kuruluşun, yerinden yönetim kuruluşları üzerinde, yasaların belirlediği sınırlar içerisinde uyguladığı denetim türüdür (Gözübüyük, 1996: 201). Bu kapsamda bakıldığında devletin yerinden yönetim kuruluşları üzerinde, idari vesayet yoluyla bir denetim yetkisi bulunmaktadır (Tortop, 1994: 13).

Yönetilenlerin idare karşısında korunmasının yanında devlet tüzel kişiliğini de korumayı hedef alan yargı denetimi, hukuk temellerine dayanan demokratik ve meşru tüm siyasal sistemlerin uyguladığı

bir denetim mekanizmasıdır. Yargı denetimi, idarenin hukuk dışı faaliyetlerinin müeyyidesi olarak, bağımsız mahkemeler yoluyla sağlanan en güçlü ve kesin denetim sistemidir (Kestane, 2006: 130).

Ombudsman denetimi, bağımsız bir idari organ olan ombudsman tarafından, idarenin eylemleri, işlemleri ve davranışlarının hukuka uygunluk ve yerindelik açısından denetlenerek yerinde bulunmayan ve hukuka aykırı işlemler için idari organları yönlendirme, uğranılan zararları giderme ve işlemleri düzeltme konularında bağlayıcı olmayan kararların alınmasıdır (Engin, 2021:237; Önen ve Engin, 2019: 28; Kestane, 2006: 131).

İdarenin faaliyetlerinin örgütlenmiş halk tarafından takip edilerek idarenin haksız eylem ve işlemleri karşısında halkın yasal sınırlar çerçevesinde tepki, eğilim ve isteklerini belirtmesi şeklinde tanımlanan kamuoyu denetimi (Koç, 2019: 56) ise halkın gözünün, idarenin üzerinde olduğunun etkili bir göstergesidir.

Sonuç olarak bir kamu kuruluşunun kendi içinde kendi kendini denetlemesinde iç denetim; kamu kuruluşunun başka bir kamu kuruluşunu denetlemesinde ise dış denetim olmaktadır. İster iç denetim ister dış denetim yoluyla yapılsın, her kamusal yapılanmada işleyen denetim sisteminin, sorunları gerçek anlamda çözebilmesi, bu sistemin bir geri bildirim sistemini aktif olarak işletebilmesine bağlıdır.

4. Dünyada Yönetmel Denetim

Tarihleri, kültürel geçmişleri, sosyal yaşantı durumları, yönetim ve hukuk sistemleri göz önüne alındığında tüm ülkeler için uygulanabilecek ortak bir denetim modelinin bulunmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda çeşitli ülkelerin yönetmel denetim sistemlerini kısaca açıklamak mümkündür.

Amerikan denetim modeli 1978 yılına kadar İngiltere'den alınan iç denetçilerden ve federal düzeyde ve eyalet düzeyinde örgütlenmiş Sayıştay birimlerinden oluşmaktaydı. ABD, bu sistemde görülen eksikliklerden dolayı bakanlıklar ve önemli federal birimlerde oluşturulan teftiş kurulları ile yolsuzluk ve usulsüzlükleri ortadan kaldırmak için çalışmalar başlatmış ve bu kurullara geniş yetkiler vermiştir. Parlamento tarafından 2003 yılında "devletin hesap verebilirliğini artırma yasa tasarısı" kapsamında müfettişlerin görevden alınmalarını zorlaştıran ve teftiş kurullarının kaynak ve yetkilerini artıran ve hazırlamış oldukları raporları dolaylı yollardan değil de doğrudan senato kongresine gelmesini sağlayan bir sistem oluşturulmuştur. ABD başkanlık sisteminde teftiş kurullarına verilen en büyük yetkiler ekonomik, verimli ve etkin bir modelin geliştirilmesi amacıyla politika önerme, denetim ve soruşturma görevini yürütme ve denetledikleri birimlerdeki sahtekârlık ve suistimalleri ortaya çıkarma şeklinde belirlenmiştir. Teftiş Kurullarında görev alan müfettişlerin bu görevleri yürütürken senatör ya da sekreterlerin güdümünde kalmadan bağımsız bir şekilde görevlerini yerine getirmeleri açısından bütün kurallar genel müfettişlik yasasında açıkça belirtilmiştir. Atama usulleri ile beraber müfettişlere bu yasal güvencenin de sağlanmış olması müfettişlerin bağımsızlığını pekiştirmiştir (Maliye Müfettişleri Derneği, 2017: 5). Ayrıca genel müfettişlerin Sayıştay ile yakın bir çalışma alanları bulunmakta; yaptıkları denetimler Sayıştay'ın oluşturduğu normlar çerçevesinde uygulamaya geçirilmektedir. Sayıştay aynı zamanda genel müfettişlik birimlerini denetleme yetkisine de sahip bulunmaktadır (Yürekli, 2014: 180). Bu anlamda ABD Başkanlık Sisteminde yaşanan sıkıntılar ve olumsuzluklar, denetimlerin etkili ve verimli bir şekilde yapılması amacıyla denetim sistemini sürekli bir değişim içerisine sokmuştur. Bununla birlikte Amerikan başkanlık modelinin parlamenter sistemlere ve yarı başkanlık modellerine nazaran daha baskın bir fren denge (checks and balances) mekanizması içermesi ve dolayısıyla bu mekanizma içerisinde devlet erklerinin birbirinden bağımsız fakat eşit güçte olmaları (Avaner ve Volkan, 2019: 111) yönetmel denetim sisteminin işlerliğini de kolaylaştırmaktadır.

İdari yapılaşması Türkiye tarafından örnek alınan Fransa'da denetim, bakanlıklar bünyesinde bulunan teftiş kurulları tarafından yapılmaktadır. Bakanlıklar bünyesinde bulunan maliye, sosyal işler ve iç işleri müfettişliği teftiş kurullarının bakanlıklar arası çalışma yetkisi bulunmaktadır. Diğer bir deyişle tüm bakanlar, bu üç kurula başvurabilir ve görev çağrısı yapabilir. Personel kaynağını ülkenin en saygın okullarından biri olan Ulusal Yönetim Okulu mezunlarının oluşturduğu bu kurul, teftiş, soruşturma ve incelemeler yapmaya yetkili olmakla beraber devletin gelir ve giderlerinin teftiş ve kontrollerini yapmada da yetkili kılınmıştır. Merkezi ve bölgesel olarak teşkilatlanmış olan Sayıştay, parlamento adına denetim yapan en üst hesap mahkemesi konumunda yer almaktadır (Maliye Müfettişleri

Derneği, 2017:1). Ancak bu benzer yapıya sahip olan Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile beraber bakanlıklar bünyesindeki teftiş kurulları ve yetkilerinde de bazı değişiklikler olmuştur.

İspanya’da ekonomi ve maliye bakanlığı içinde örgütlenmiş olan kamusal kurumlar arası yönetim birimi, Türkiye’de parlamenter sistemde meclisin yerine getirdiği işlev gibi iktidarı, bütün mali harcamalar açısından denetlemekle yetkili kılınmıştır. Bu birimin dışında her bakanlığın teftiş kurumu bulunmaktadır.

Portekiz’de teftiş sistemi dışında ayrıca iç denetim sistemi bulunmamaktadır. Hollanda ve Polonya’da ise hem teftiş kurulları hem de iç denetim birimleri bulunmaktadır (Ergenç vd., 2012: 80).

İngiltere’de son yıllarda teftiş fonksiyonunun daha etkili hale getirilmesi ve bu fonksiyondan daha fazla yararlanması yönündeki çalışmalar başlatılmıştır. Ülkede Teftiş Kurulları bulunmakla beraber “müfettişler, güvence sağlamanın ayrılmaz bir parçası” olarak görülmektedir. İngiltere’de on üç alanda denetim ve teftiş kurulları bulunmaktadır (Maliye Müfettişleri Derneği, 2017: 4). Günümüzde Birleşik Krallığın başarılı bir şekilde uyguladığı Westminster Sistemi, parlamenter sistem modelinin en iyi uygulandığı ve idarenin parlamentodan bağımsız olarak yürütüldüğü en başarılı sistemdir.

İtalya yolsuzlukla mücadele konusunda Avrupa ülkeleri arasında deneyim sahibi olan bir ülkedir. Bu ülkede kamu mali teftiş birimi tarafından denetimler yapılmaktadır. Bu denetim kurumu, kurumlar arasında merkezi bir denetim koordinasyon görevi yürütmekle beraber teftiş, inceleme ve yasalara uygunluk denetimi de yapmaktadır. Bu denetim kurumu dışında aynı zamanda her kurumun idari teftiş ve denetimlerini yerine getiren iç yönetim müfettişleri de bulunmaktadır. Kurumların hiyerarşik yapıları içerisinde görev yapmakta olan müfettişler, disiplin veya cezai fiil ve işlemleri yapmakta ve soruşturmaları yürütmektedirler. Bu denetim birimleri ile beraber parlamento adına inceleme ve soruşturma görevini yürüten Sayıştay da bulunmaktadır (Maliye Müfettişleri Derneği, 2017: 2). İtalya’nın ülke genelinde mafya ve kurumlardaki yolsuzluk olayları, denetim konusunda birçok formülün denenmesine sebep olmuştur.

Güney Kore’de ve Japonya’da Denetim Teftiş Kurulları vasıtasıyla dış denetim ve teftiş denetimi yapılmaktadır. Ayrıca Çin’de kurulmuş olan Denetim Bakanlığı’nın tüm hükümet birimlerini denetleme yetkisi bulunmaktadır (Yürekli, 2014: 181).

Ülkelerin yönetsel olarak denetim sistemlerini değerlendirdiğimizde iç ve dış denetim birimleri ile teftiş denetim birimlerinin olduğu ve bu birimlerin bazı ülkelerde ayrı ayrı örgütlenmişken bazı ülkelerde bir arada bulunduğunu görmekteyiz. ABD’de Genel Müfettişlikler bünyesi içerisinde hem iç denetim hem de teftiş denetim birimleri bulunmakta iken Portekiz ve Fransa gibi ülkelerde iç denetim sistemleri olmamakla beraber sadece teftiş birimleri bulunmaktadır. Bu anlamda ülkemiz için de Çin modeline benzer şekilde Devlet Denetim Başkanlığı kurumunun kurulması, ya da Devlet Denetleme Kuruluna, siyaset üstü bir statü verilerek daha kapsamlı ve işlevsel hale getirilmesi gibi yollarla denetimin daha tarafsız ve etkin olarak yapılması sağlanabilir. Bununla birlikte, denetim ile ilgili uyumsuzluk ve sorunların görüşüldüğü yeni bir Denetim Yargısı yapılaşmasına gidilmesi, denetimde reform niteliğinde adımların atılmasını sağlayabilecektir.

5. Türkiye’de Yönetimsel Denetim

Sadece yönetsel denetim bağlamında değil, aynı zamanda tüm öğeleriyle dikkate alındığında Türkiye’nin demokrasi açılışının bulguları, asırlar öncesine dayanmaktadır (Avaner ve Volkan, 2019: 112). Yönetimsel denetim açısından bakıldığında, yönetsel denetimin demokratikleşme sancılarının bir ihtiyacı olduğu kadar bir sonucu olarak da resmedildiği görülmektedir.

Türkiye’nin 1831 yılında Fransa’dan örnek olarak aldığı idari sistem örgütlenmesi, parlamenter sisteme kadar fazla değişmeden korunmuştur. Türkiye’de yönetsel denetim sisteminin 19’uncu yüzyılın son çeyreğinde belirginleşerek Osmanlı sisteminin devamı şeklinde geliştiğini; Tazminat dönemi yıllarında oluşturulan yapıların Cumhuriyet dönemine aktararak bu dönemde köklü denetim birimlerinin oluştuğunu görmekteyiz (Yürekli, 2014: 125-160). Cumhuriyet dönemi denetim yapısını, 1923-2003 dönemi denetim sistemi ve etkinliğe, verimliliğe ve performansa duyulan özlemle çıkarılan (Özer, 2015: 26) 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun yürürlüğe girmesiyle başlayan 2003 sonrası denetim sistemi şeklinde incelemek gerekir. Ayrıca 2007 yılından itibaren fiilen uygulanan ve 16 Nisan 2017 tarihinde resmen onaylanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yönetsel denetim açısından önemli farklılıklar oluşmuştur.

Türkiye’de hükümet sistemleri ve bu sistemlerdeki denetimsel yapılara baktığımızda 1923-2004 yılları arasında, özellikle Anayasaların yapılmasına bağlı olarak yönetim sistemi ve beraberinde denetim sistemlerinde birçok değişiklik ve reform meydana gelmiştir. 1980’lerden sonra o dönemin siyasetçileri başta olmak üzere başkanlık veya yarı başkanlık sisteminin ülkemizin demokrasi geleneğine ve sosyo-kültürel yapısına daha uygun olduğu, parlamenter rejimin hükümet tıkanıklarına çözüm bulamadığı iddiaları ortaya atılmıştır. Ancak bu sürece gelene kadar hükümet sisteminde önemli değişiklikler olmuştur.

Meclisin ilk kurulması ile hazırlanan 1921 Anayasası ve hükümet sistemi anlayışı, yasamanın üstünlüğü ilkesinin benimsendiği katı bir güçler birliği sistemine dayandırılmıştır. Meclis hükümeti sistemini benimseyen 1921 Anayasası, 1923 yılında yapılan değişiklikler ile parlamenter sisteme yönelmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1924 Anayasası ve hükümet sistemi anlayışında, hükümetin meclisten güvenoyu almak üzere meclise sunulması şartı geliştirilmiştir. Bu anayasanın meclis hükümet sistemi ile parlamenter sistem arasında karma bir hükümet sistemi getirdiği iddia edilmektedir. Darbeler dönemi olarak da adlandırılan 1960’lı yıllardan sonra 1961 Anayasası ve hükümet sistemi anlayışında yeniden yapılanma başlamıştır. 1961 Anayasası, “Westminster tipi” olan İngiliz parlamenter sistemini öngörmüş, yargı bağımsızlığını oluşturan düzenlemelere yer vermiş, MGK ve Anayasa Mahkemesi gibi yasama ve yürütme üzerinde denetim güçleri olan kurumlara hayat vermiştir. Cumhurbaşkanı temsilî ve sorumsuz hale getirilmiştir. Cumhurbaşkanının partisiyle ilişkisi kesilmiş ve TBMM üyeliği sonlandırılmıştır. Sonuç olarak 1961 Anayasası ile güçler ayrılığı ilkesi doğrultusunda yürütme, yasama ve yargı güçleri farklı organlara verilmiş; Cumhurbaşkanının partisi ile ilişkisinin kesilmesi ve vekilliğinin elinden alınması sayesinde tarafsız ve sorumsuz bir parlamenter sistem yaratılmıştır. 1980 darbesi sonrasında yapılan 1982 Anayasası ile hükümet sistemi anlayışı benimsenmiş ve yürütmenin başı konumundaki Cumhurbaşkanı olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Bu dönemde yarı başkanlık sisteminin izleri görülse de (Avcı, 2015: 13-27) bu durumdan uzaklaştıran en büyük unsur Cumhurbaşkanının halk tarafından değil meclis tarafından seçilmesi ve Başbakanın olduğu bir bakanlar kurulunun bulunması olmuştur. Yürütmenin güçlendirildiği bu son dönemde, kamu yönetimi anlayışındaki kapsamlı değişim, denetim sisteminde de değişimi gerekli kılmıştır. Yeni kamu yönetimindeki demokrasi, gözetim, hesap verebilirlik ve risk yönetimi unsurları, yönetsel denetimin daha iyi sunulması için birer araç haline gelmişlerdir (Özer, 2015: 25). Özellikle ekonomik ve mali piyasaları liberalleştirme adına uluslararası piyasalara uyum çalışmaları, mali alandaki denetim mekanizmasının dönüşüm yaşamasına ve kamunun tekelindeki dış denetim yetkisinin zayıflamasına sebep olmuştur (Hesap Uzmanları Derneği, 1999: 9).

6. Başkanlık Sisteminde Türk Modeli: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

1961 Anayasası döneminde atılan küçük adımlar ile kuvvetler ayrılığı ilkesi, 1982 Anayasası ve akabinde gerçekleşen 2007 Anayasa değişiklikleri ile biraz daha sert bir yapıya kavuşturulmuş ve bu önemli hamleler ile başkanlık sistemi tartışılmaya başlamıştır. Amerikan Başkanlık modeli örnek gösterilerek gerçekleşen tartışmalar, farklı bir zemin olan Başkanlık Sistemi beklentilerine kaymış ve “Türk Tipi Başkanlık” adıyla ülkemiz kültür ve politik unsurları çerçevesinde tekrardan tasarlanmıştır (Çolak, 2017: 52).

Mevcut parlamenter sistemden yarı-başkanlık sistemine geçişin ilk aşaması olarak görülen “Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi” hükmü 2007 Anayasa değişikliği ile resmi gazetede yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu değişiklik ile beraber 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum ile halkın onayı alınmış ve 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimle hem yasal olarak hem de fiili bir şekilde Türkiye’de başkanlık sistemi, kendine özgü yönleriyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılmış ve uygulanmaya başlamıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi diğer başkanlık sisteminden farkı olarak partili Cumhurbaşkanlığına dayalı ve siyasal rejim değişikliği içermeyen, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği bir sistem olarak siyasal literatürde yer bulmuştur (Turan, 2018: 48). Buna bağlı olarak, siyasal rejimlerden biri olan demokrasi rejimi içerisinde kalarak parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş yapılmıştır.

Bazı yazar, siyaset bilimci ve yönetim bilimciler, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin, yönetimde çok başlılık, yetki dengesi, denetim mekanizmaları ve güçler ayrılığı gibi ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu yüzden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine uygun olarak TBMM'nin yetki ve görevleri yeniden düzenlenmiştir. Güçler ayrılığının gereği olarak işleyen yürütmenin yasamayı tahakküm altına almasına ve yasamanın yürütmeyi denetlemesi yetkisine son verilmiştir. Yeni sistem idarenin ve yürütmenin denetimi üzerine inşa edilmiştir. İdarenin denetiminin en önemli unsuru TBMM denetimidir. TBMM denetimi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin anahtar unsurlarından birisidir. Klasik parlamenter sistemde yürütme kuvvetinin başında bulunan Cumhurbaşkanı ve başbakanın çift başlılığına dayalı bir sistem varken Anayasa değişikliği ile beraber Meclisin elindeki Cumhurbaşkanını seçme yetkisinin halka verilmesi kabul edilmiş ve 2014 yılında ilk kez Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin en önemli özelliği, yürütme organında halk tarafından seçilmiş olan iki yönetim mekanizmasının tek bir yerde birleştirilerek Cumhurbaşkanlığının yürütme yetkisine sahip tek makam haline getirilmesidir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile birlikte Cumhurbaşkanlığının partisi ile ilişkisinin devam etmesi, milletvekili sayısının 600'e çıkartılması, seçilme yaşının on sekize indirilmesi, Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerin aynı dönemde ve beş yılda bir yapılması, kanun teklif etme yetkisinin TBMM'ye bırakılması, olumsuzluk halinde Cumhurbaşkanına ve Meclise karşılıklı fesih yetkisi verilmesi, Cumhurbaşkanına TBMM seçimlerinin yenilenmesi yetkisi verilmesi, TBMM'nin Cumhurbaşkanıyı yüce divana gönderme sınırlarının genişletilmesi gibi birçok değişiklik yapılmıştır (Turan, 2018: 48-53). Ayrıca sıkıyönetim yetkisi ve OHAL ilan etme yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiş olup OHAL kararı Cumhurbaşkanı tarafından verilse de Meclis onayı aranmaktadır.

Hükümet sistem arayışlarının gündeme gelmesinin nedenlerinden bir diğeri ise, mevcut anayasal yapının sistem krizi doğurmasıdır. Türkiye darbe dönemlerinde hazırlanmış olan anayasalar ve kanunlar ile vesayetçi bir sisteme sahip olmuştur. Darbe dönemlerinin akabinde yapılan 1961 ve 1982 Anayasaları ile demokratik irade demokratik olmayan bir sisteme dönüştürülmüştür (Karatepe vd., 2017: 22). Yeni yönetim sistemi, darbeler Anayasasının değiştirilmesini gerekli kılmıştır.

Karatepe ve beraberindeki diğer yazarlara göre (2017: 93), parlamenter sistemde meclis çoğunluğu ile yürütmenin aynı siyasi partiden olması durumu ve bu halde yürütmenin yasama üyelerinin çoğunluğunu belirlemesi neticesinde söz konusu denetim mekanizması yeterince işleyememektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin bu duruma iki etkisi olacaktır. Birincisi yasama üzerindeki yürütme vesayeti veya etkisi büyük oranda kalkacaktır. Yürütme yasama içerisinden çıkmayacaktır. İkincisi yasama çoğunluğu ile yürütmenin aynı partiden olma zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Halkın önüne iki ayrı sandık kurulmasıyla yürütme ve yasama ayrı ayrı seçilecektir. Bu iki etken ile birlikte yasamanın yürütmeden büyük oranda bağımsızlaşmasıyla diğer bir ifadeyle kuvvetler ayrılığının tesis edilmesiyle yürütme üzerindeki yasama denetimi de etkinleşecektir. Anayasal mantığı gereği parlamenter sistemin tersine yasama denetimi siyasi sonuçlar doğurabilecektir. Yeni hükümet sisteminde güçler ayrılığı ile bir taraftan erklerin birbirlerinin yetki alanlarına müdahalesi engellenmekte diğer taraftan denetim mekanizmaları etkinleştirilmektedir. Kanunların işletilmesi ve yürütülmesi Bakanlar Kurulunun sorumluluğundayken yeni sistemde bu sorumluluk Cumhurbaşkanına bırakılmıştır. Kanun yapma ve bütçeyi onaylama yetkisine sahip olan TBMM'nin bu iki yetki sayesinde yürütme üzerinde etkin bir güce sahip olduğu düşünülmektedir. Cumhurbaşkanlığı ve TBMM ile ilişkilerin karşılıklı olması ve birbirlerini desteklemesi gerekmektedir (Bektaş, 2019: 214). Fakat partili Cumhurbaşkanlığının, Cumhurbaşkanı'nın meclisteki çoğunluğu elinde bulunduran siyasi kanadın tarafında yer alması durumunda, ortaya çıkabilecek taraflı ve destekleyici uygulamalar yüzünden, meclisin yürütme üzerindeki denetim ve kontrol mekanizmaları yönünden etkin olarak işleyemeyeceği, beklenen bir sakıncadır.

Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların TBMM çalışmalarına katılma yetkileri olmadığı gibi kanun teklifi de verememektedirler. TBMM ve Cumhurbaşkanlığı kurumlarının birbirleri ile iyi ilişkiler içinde olmaları gerekmektedir. Özellikle yüksek parti disiplini uygulamaları dikkate alındığında yasama organının Cumhurbaşkanlığını denetlemesi zor olacağından, Cumhurbaşkanlığı ve TBMM arasında kanun ve denetim konularında çatışmalar olsa da bunların kamuoyuna yansıtılması engellenebilecektir (Bektaş, 2019: 214). Benzer şekilde, TBMM'nin yasama yetkisi üzerinden denetim yapabileceği Cumhurbaşkanlığı kararnameleeri konusunda zıt politikalar yaşanması mümkündür.

Parlamente sistemde, yönetimin TBMM tarafından güvenoyu alması gerekmektedir (Bilir, 2013: 8). Ancak Cumhurbaşkanlığı sisteminde bu güvenoyu direkt olarak halktan alınmaktadır. Bu sistem aynı zamanda Başbakan ve Cumhurbaşkanı kapsamındaki iki başkanlı yönetim sistemini çözmekle beraber Cumhurbaşkanını oldukça güçlü ve hesap sorulamaz bir yere taşımaktadır. Parlamente sistemde Cumhurbaşkanının pek çok görev ve yetkiye sahip olması ile beraber “vatana ihanet” kapsamı dışında sorumluluğu bulunmamaktayken (Miş ve Duran, 2017: 65-66) yeni sistemde Cumhurbaşkanının icrai tarafının güçlenmesi ile beraber cezai sorumluluğu da artmaktadır. Cumhurbaşkanının, TBMM tarafından suçlanıp Yüce Divan’da yargılanabildiği, Cumhurbaşkanının yargısal alanda hesap verebilir bir konumda yer aldığı görülmektedir.

7. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yönetmel Denetim

Türk kamu yönetiminin tarihi incelendiğinde, teftiş ve denetim sorunlarına getirilen çözüm önerileri ile kamu yönetimi sistemine getirilen çözüm önerilerinin birbirleri ile paralel düzeyde yapıldığını söylemek mümkündür. Cumhuriyet dönemi içerisinde denetim sistemine yönelik daha kalıcı ve etkili çözüm önerileri getirilmiş olup aynı düzeyde etkili ve verimli bir kamu yönetimi arayışı da beraberinde oluşmuştur (Yürekli, 2014: 205). Bu arayışlar sonucunda, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle oluşturulan Strateji ve Bütçe Başkanlığının kurulması, Türkiye’nin kamu mali yönetiminde 2003 yılından sonra uygulanmaya başlayan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun bir sonucu olarak görülmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yürütme işlevi TBMM içerisindeki parti başkanları tarafından değil de halkın seçmiş olduğu Cumhurbaşkanı tarafından yerine getirilirken bakanlar kurulu da daha çok özel ve kamu sektöründeki yönetici ve CEO’lar arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir.

Bu değişiklikler ile beraber yeni hükümet sistemi Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen bakanlardan oluşmaktadır. Yeni sistemde bürokrasinin denetim yetkisi Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi ile TBMM’ye, genel bütçenin ve kesin hesap kanunun onaylanması konusunda denetim yetkisi verilmiştir. Sayıştay’ın ise sadece bütçe kanununa genel uygunluk bildirimini verme yetkisi vardır. Bu yeni sistem ile dış denetimden ziyade iç denetim ve Cumhurbaşkanlığı tarafından yapılan idari denetimler daha çok ön plana çıkmıştır (Akbulut ve Kaş, 2018: 84-87). Cumhurbaşkanlığı makamı ise beş yıllık yönetimi boyunca yaptığı performans ölçüsünde siyaseten sandıkta halka hesap veren bir kurum haline almıştır.

Performansa dayalı denetimin temelini oluşturan iç denetimin modern anlamda bir meslek alanı olması, ABD Başkanlık sisteminde 1941 yılında İç Denetçiler Enstitüsünün kurulmasına dayanmaktadır. ABD’de, büyük buhran kadar etkili olan, 2008 yılı öncesi muhasebe skandalları krizi, denetim ve teftiş anlamında ülke genelinde büyük değişimler başlatmıştır. 2002 yılında kabul edilen Sarbanes-Oxley yasası ile risk yönetimli denetim sistemine geçiş yapılmıştır. Bu sistem ile risk yönetiminin izlenmesi ve etkinliğinin değerlendirilmesi süreci başlamıştır (Pehlivanlı, 2010: 9). Ülkemizde bu konudaki yol haritası, kamu mali yönetiminde 2006 yılından itibaren yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile belirlenmiştir. Bu kanun çağdaş mali yönetim ilkeleri kapsamında çalışmalarını risk esaslı olarak yürüten ve iç denetim uygulamaları çalışmalarını başlatan bir sistemi uygulamayı hedeflemiştir.

Halka karşı sorumluluğu artan bir yönetim modeli olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yolsuzlukla mücadele bağlamında iç denetim birimlerinin soruşturma görevleri olmamasından dolayı denetimin otorite aracı yine yönetimin kendisi olmaktadır. Bu durumda teftiş ve iç denetim olmak üzere iki farklı idari denetim yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yürütmenin bir kanadı olan bakanların örgütsel yapı içerisindeki konumları ve sorumlulukları değişeceğinden, bunlara bağlı genel müdürlük, başkanlık gibi birimlerin örgütsel yapıdaki yetki ve denetim konumları da değişebilecektir (Akbulut ve Kaş, 2018: 85).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine, genel faaliyet raporu Hazine ve Maliye Bakanlığı ya da Strateji ve Bütçe Başkanlığınca üretileceğinden, kurumların iç denetim birimleri tarafından güvence beyanı altına alınan faaliyet raporlarının, genel faaliyet raporlarında yer alarak genel güvence beyanına alınacağı anlamı taşıyabilecektir. Bu noktada, koordinasyon ve yetkili üst kurul işlevleriyle İç Denetim Koordinasyon Kurulunun Cumhurbaşkanı’na bağlanması, tüm üniversiteler ve yerel yönetimlerin de dâhil olduğu kamu kurumlarının tümünde, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun

öngördüğü iç kontrol ve iç denetimin tüm kamu idarelerinde etkin olarak uygulanmasını sağlayacağı düşünülmektedir (Yürekli, 2014: 205). 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 67'nci maddesinin (g) bendinde; "İç denetçiler ile üst yöneticiler arasında görüş ayrılığı bulunması halinde anlaşmazlığın giderilmesine yardımcı olmak..." İç Denetim Koordinasyon Kurulunun görevleri arasında sayılmaktadır (www.idkk.gov.tr). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde idarenin en üst biriminin Cumhurbaşkanlığı olması ve son sözün Cumhurbaşkanında olması nedeniyle, idare ile iç denetçiler arasındaki uyumsuzluklarda İç Denetim Koordinasyon Kurulu'nun görev alması, temsili olmaktan öteye gidemeyebilecektir. Elbette ki Cumhurbaşkanının tüm idari birimlerin en üst amiri konumunda olması, tespit edilen iç denetim sonuçlarının gerektiği şekilde uygulanmasını engellememlidir.

Hükümet sistemindeki değişim sonrasında Türkiye'de bakanlar kurulu kararlarının kalktığı ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yeni bir yönetim sisteminin oluştuğu; yeni sistem ile genel denetim ve teftiş birimlerine ilişkin düzenlemelerin Devlet Denetleme Kurulu'nun koordinasyonluğunda yürütülmesi hükme bağlanmıştır. Bu yeni sistem içerisinde iç denetime ilişkin değişiklikler ve düzenlemelere henüz tam olarak yer verilmemiştir (Akbulut ve Kaş, 2018: 78). Ancak 1982 Anayasasında Devlet Denetleme Kurulu görev ve yetkilerinde, 2010 Anayasa değişikliği ile ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kanunu ile değişiklikler yapılmıştır. 2017 Anayasa değişikliği ile de kurulun görev ve yetkileri Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine uygun bir şekilde genişletilmiştir.

Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak çalışmalarını yürüten Devlet Denetleme Kurulunun önceki görev tanımında TSK ve yargı hariç her türlü kurumun inceleme, araştırma, denetleme yetkisi bulunurken son değişiklikler ile beraber bu kurula idari soruşturma yetkisi de tanınmıştır. Devlet Denetleme Kurulu daha önceden Türk Silahlı Kuvvetlerini (TSK) ve yargıyı denetleme yetkisi bulunmaz iken son düzenlemeler ile beraber yetkileri kapsamına TSK'yi denetleme ve de idari soruşturma açma yetkisi de eklenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle beraber Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Devlet Denetleme Kurulunun işleyiş biçimi ve üyelerinin görev süresi ile diğer konuların düzenlenmesi uygun görülmüştür. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle Devlet Denetleme Kurulundaki en büyük değişiklikleri içerisinde TSK'nın denetlenmesi ve görev içeriğinin sadece denetim ile sınırlı kalmayıp araştırma, inceleme vs. gibi unsurları da içerisine alan idari soruşturma yapabilme gücüne kavuşması olmuştur (Tögel, 2017: 95-107). Ayrıca daha önceden denetleme ve teftiş yetkisi bulunan Başbakanlık Teftiş Kurulunun tüm görevleri Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile beraber Devlet Denetleme Kuruluna verilmiş olup bu kurulun yetki, görev ve sorumlulukları artırılmıştır.

Yönetimsel denetim açısından önemli kurumlar olan Devlet Denetleme Kurulu ve Kamu Denetçiliği Kurumu, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde devlet kurumlarının idari işleyişini denetleyen etkin birer kurum durumundadırlar. Cumhurbaşkanlığına bağlı ve onun talimatıyla çalışan Devlet Denetleme Kurulu ile Türkiye Büyük Millet Meclisine bağlı ve şikâyet üzerine çalışan Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin eylem işlemlerindeki eksiklik ve hataların yine işlemler yoluyla düzeltilmesi için oluşturulmuş birer dış denetim birimidirler. Her iki organ da, Cumhurbaşkanlığının idari işleyiş de dâhil, idari faaliyetlerin bulunduğu tüm kurum ve kuruluşlar üzerinde denetleme ve tavsiyede bulunma konusunda yetkilere sahiptirler. Devlet Denetleme Kurulu idarenin Devlete karşı yaptığı hata ve eksiklikler üzerine giderken Kamu Denetçiliği Kurumu ise idarenin bireylere karşı yapmış olduğu hata ve eksiklikleri gidermek üzere faaliyet göstermektedir (Bayrak ve Karakılıç, 2019: 789-790).

Cumhurbaşkanının yetkili fakat sorumsuz olduğu Parlamenter sistem yerine, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının yetkileriyle beraber sorumluluklarının da arttığı (Güler, 2018: 312) Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yetki ve sorumluluk dengesini tesis ederek hesap sorulabilir bir yönetim getirmektedir. 1980 darbesinin bir ürünü olarak geniş yetkilerle donatılan Cumhurbaşkanlığı makamı Nisan 1991'de Hiyaneti Vataniye Kanununun kaldırılmasıyla fiilen sorumsuz bir makama yükselmiş ve yönetim krizlerinin sebeplerinden birisi olmuştur. Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile TBMM, Cumhurbaşkanını sadece vatana ihanetten değil, her türlü eylem ve işlemde dolayı Yüce Divan'a sevk edebilecektir. Parlamenter Sistemde mecliste bulunan 550 milletvekilinden 413 tanesinin kabul oyu ile Yüce Divana sevk edilebilen Cumhurbaşkanı yeni sistemle birlikte 600 milletvekilinden 400 tanesinin kabul oyu ile Yüce Divan'a sevk edilebilecektir (Akçay, 2017: 62). Fakat Cumhurbaşkanının, partili Cumhurbaşkanı olduğu ve meclis çoğunluğunu elinde tutan siyasi parti tarafından desteklenen bir Cumhurbaşkanı olduğu durumlarda, bu mekanizmanın sağlıklı işleyebilmesinin pek mümkün görülmediği de bir gerçektir.

8. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile ABD Başkanlık Sisteminin Yönetmel Denetim Açısından Karşılaştırılması

Dünyada tek bir başkanlık sistemi yoktur. Ülkeler tarafından, tarihsel, kültürel, sosyal ve coğrafi yapıları göz önünde bulundurularak kendilerine özgü uygulamaları ile oluşturulmuş şahsına münhasır başkanlık sistemleri de bulunmaktadır. Farklı coğrafyalarda her açıdan farklı yapılara sahip Afganistan, ABD, Arjantin, Brezilya Endonezya, Güney Kore, Kolombiya, Meksika ve başkanlıkla yönetilen diğer ülkeler, kendi koşullarına uygun başkanlık sistemlerini kurmuşlardır. Bu kapsamda ABD’de yürütülen Başkanlık Sistemi ile Türkiye’de 2017 yılında kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi arasındaki farklılıklar yönetsel denetim açısından ele alınmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini ABD Başkanlık Sisteminden ayıran en temel özelliklerden biri, Cumhurbaşkanı yardımcılarının, bakanların ve üst düzey kamu görevlilerinin atanması ve görevlerine son verilmesi şeklindedir. ABD Başkanlık sisteminde başkan yardımcısının seçimini halk yaparken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde bu yetki Cumhurbaşkanına verilmiştir. Aynı şekilde ABD’de üst düzey kamu görevlilerin atamasında kongre ve meclis yetkiliyken Türkiye’de birçok üst düzey kamu görevlisinin atanması, yeni sistemle beraber Cumhurbaşkanına bırakılmıştır.

Başkanlık sisteminin uygulanmasında Başkanın en önemli düzenleyici işlemi olan kararnameler açısından bakıldığında, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin istisnasız olarak Resmi Gazete’de yayımlanma zorunluluğu bulunurken ABD’de Başkanlık kararnamelerinin, milli güvenlik veya başka özel sebepler dışında, ABD resmi gazetesi olan Federal Register’da yayımlanma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu yönüyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kararname düzenlemesinin, ABD Başkanlık sistemi kararname düzenlemesinden demokratik hukuk devleti ilkelerine daha uygun olduğunu (Söyler, 2018: 249-253) ve kararnamelerin Resmi Gazetede yayınlanmasının şeffaf bir hukuk devletini sağlamanın göstergesi olduğunu söylemek mümkündür.

Yürütme ve yasama arasındaki ilişkilerde denetim ve denge sistemi, iletişimi ve ilişkileri güçlendirmek adına gerekli olan bir yapıdır. Karşılıklı denge ve denetim doğrultusunda, ABD Başkanı kurumlara yapacağı üst düzey atamaları için senatonun onayına ihtiyaç gösterirken, Başkana da kongrede kabul edilen yasaları veto etme hakkı tanınmıştır. Senato bunları 2/3 çoğunlukla kabul edebilmektedir. Senato tarafından geri çevrilen atamalarda, Başkan, Senatonun tatilde olması halinde Senato açılınca onaya sunulmak üzere kısa süreliğine karar verebilmektedir (Günel, 2015: 40). Bu durum ABD Başkanlık sisteminde Başkana verilmiş olan örtülü bir yetki olarak düşünülebilir.

Türkiye’nin yeni yönetim sistemini “Başbakansız parlamenter sistem” olarak adlandıran Gözler’e göre (2016: 27-31) yeni sistem ile Cumhurbaşkanının partisi ile ilişkisi çok sıkı olmasına rağmen ABD’de Başkanın partisi ile ilişkisi belli sınırlar dâhilindedir. Bu durumun Türkiye’de yönetsel denetim açısından idari makamların siyasi etki içerisinde kalma durumuna yol açabileceği göz ardı edilmemelidir.

Kararname çıkarma yetkisi kapsamında değerlendirildiğinde, ABD Başkanı, yasal ve hukuki açıdan bir engel olmamasına bağlı olarak her alanda kararname çıkarabilirken Türkiye’de anayasal hüküm kapsamında, Cumhurbaşkanının temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile siyasi haklar ve ödevleri, kararname ile düzenleme yetkisi bulunmamaktadır. ABD’de Başkanın kararname yetkisi açık bir şekilde belirtilmemesine rağmen çok sayıda kararname çıkarabilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde ise bu sisteme geçişle birlikte, Anayasanın 104’üncü maddesinde “Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine yönelik konularda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir” ifadesine açıkça yer vermektedir. Diğer bir ifadeyle, devlet başkanlarının kararname çıkarma yetkisi bakımından ABD Başkanının yetkilerinin daha geniş kapsamlı olduğu söylenebilir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde “Cumhurbaşkanlığı kararnamesi” ismi kullanılmakta iken ABD’de ise bu işleme “başkanlık veya yürütme emri” anlamına gelen ve daha sert bir anlam içeren “executive order” denmektedir. ABD’de Başkan tarafında çıkarılan bir kararnamenin kanun maddesini hükümsüz kılması örnekleri mevcutken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan kararnameler yasaların altında ve ikincil planda yer almaktadır (Çolak, 2017: 59-67). Fakat Kongrenin yapacağı bir mevzuat düzenlemesiyle Başkanın kararnamesini iptal etmesi, Başkanın ileride yapacağı yönetsel düzenlemeler için kendisine olumsuz puan kazandırabilme olasılığı da mevcuttur (Deering ve Maltzman, 1999: 779).

Yerel yönetimler üzerinde merkezi yönetim tarafından uygulanan idari denetimin açısından bakıldığında ABD’de yerel yönetimlere yönelik düzenlemelerin eyaletlere ait olması, anayasal bir kural

durumundadır. Hatta yerel yönetimler üzerindeki tüm düzenleme yetkilerinin eyalet yönetimlerinin elinde olması, yerel yönetimlere “eyaletlerin çocukları” yakıştırmasının yapılmasına yol açmıştır. Fakat buna rağmen eyalet yönetimleri, yerel yönetimlerin karar ve uygulamaları üzerinde idari ve yargısal vesayet uygulama konusunda, siyasi dengelerin korunması kaygısı çerçevesinde, oldukça isteksizdirler (Çınarlı, 2011: 267, 268). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin yerel yönetimler üzerinde katı bir idari vesayet uyguladığı; 2016 yılında çıkarılan 674 sayılı KHK’ye istinaden 2016 ve 2019 yıllarında bazı yerel yönetim yöneticilerinin görevden alınarak yerlerine merkezi idareye bağlı kamu çalışanlarının görevlendirildiği görülmüştür (Erdem ve Ersavaş Kavanoz: 2020: 157). Söz konusu uygulamanın, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi kapsamında değerlendirildiğinde, alınan idari tedbirlerin uluslararası mevzuat düzenlemelerine aykırı olmadığı düşünülmekle (Güler ve Yılmaz, 2018: 1810) birlikte, bir dış denetim mekanizması olan idari vesayet uygulamasının “vesayet makamı vesayet uyguladığı idari makamın yerine geçemez” ilkesi ile çelişmesi nedeniyle bu uygulamanın Türkiye’nin demokrasi karnesindeki satırlara olumsuz not olarak yazılması muhtemeldir.

Sonuç

Türkiye gibi demokrasiyi özümseme aşamasında olan ülkelerin denetim ve kontrol noktasında uğraşmak durumunda olduğu en önemli sorun, tarafsızlığı ve adaleti sağlayamamaktır. İdari mekanizma kim veya ne tarafından kontrol edilirse edilsin, denetim ve hesap sorma noktasında profesyonelce işleyecek bir mekanizma, kamu yönetiminin aksayan yönlerini en az seviyeye çekebilecektir.

Türkiye’de dünyadaki başkanlık sistemleri ve en önemlisi de ABD’de yürütülen Başkanlık Sistemi örnek alınarak sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerine uygun kendine özgü bir Türk tipi başkanlık sistemi olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi geliştirilmiş ve yönetim yapısı bu sisteme uygun bir yapıya kavuşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yönetsel denetim sisteminde çok köklü değişiklikler yapılmamakla birlikte, hükümet sistemi ciddi değişikliğe uğrayan bir ülkede bu konuda değişikliklerin yapılması gerektiği, göz ardı edilmemelidir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin geliştirilmesi ile beraber yönetsel denetim mekanizmalarında da bazı değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Yeni oluşturulacak yönetsel denetim sisteminde dünyadaki başkanlık sistemleri örnek alınarak sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklere uygun kendine özgü bir sistem oluşturulmalıdır. Bu sistem kapsamında, yönetsel denetimin sınırlandırmasının ve sınıflandırmasının yapıldığı Yönetsel Denetim Kanununun acilen hayata geçirilmesi, denetimdeki bilinmezlikleri de ortadan kaldıracaktır.

ABD, Fransa ve bazı diğer ülkelerdeki başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinde olduğu gibi ülkemizde de iç denetim sistemleri ile teftiş sistemlerinin bir çatı altında birleştirilmesi daha hızlı hareket etmeye olanak sağlayacaktır.

Genel olarak ABD Başkanlık Sistemi ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yönetsel denetim bakımından karşılaştığımızda ABD Başkanlık sisteminde güçlü bir federal ve federe devlet anlayışı ile yönetim ve denetim oluşturulmuşken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde zayıf bir yerel yönetim ve vali yetkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca siyasi partilerin seçimlere girmesinde yönetsel denetim bakımında ABD Başkanlık sisteminde ön seçim kuralı bulunurken Cumhurbaşkanlığı Sisteminde böyle bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Yargının yönetsel denetimine baktığımızda ise, ABD Başkanlık Sisteminde ilk etapta federe düzeyde olan vilayetlerden seçilen yargı üyeleri daha sonra Federal kongre tarafından ataması yapılırken Cumhurbaşkanlığı Sisteminde direkt atama yolu ile oluşan bağımsız gibi görünen fakat Cumhurbaşkanı kararnemeleriyle geleceği belirlenen bir yargı sistemi bulunmaktadır.

ABD Başkanlık sisteminde yönetsel denetim olarak yürütme erkinde bakanların (sekreterler) görev onay ve fesihleri senato kurulu tarafından yerine getirilirken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemindeki bakanların görev onayları ve fesihleri doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından verilmektedir. ABD Başkanlık sisteminde tüm atama kararları senato kurulu tarafından onaylanması gerekirken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde böyle bir onay söz konusu değildir.

Türkiye’de yönetsel denetimin önemli bir organı olan Devlet Denetleme Kurulunun görev ve yetkileri, 2017 Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine uygun bir şekilde

geniştirilmiştir. Devlet Denetleme Kurulunun önceki görev tanımında her türlü kurumun inceleme, araştırma, denetleme yetkisi bulunurken son değişiklikler ile beraber bu kurula idari soruşturma yetkisi de tanınmıştır. Bu kurula Türk Silahlı Kuvvetlerini (TSK) denetleme ve idari soruşturma açma yetkisi de eklenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle beraber Başbakanlık Teftiş Kurulunun tüm görevleri Devlet Denetleme Kuruluna verilmiştir. ABD’de yürütülen başkanlık sisteminde de iç denetimleri daha verimli bir şekilde yapmak için genel müfettişlikler kurulmuştur. Bu birimlerde çalışan kişi sayısı on beş bin kişinin üzerindedir ve bu müfettişlikler birçok yetki ile donatılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de Devlet Denetleme Kurulunun uzman kadrosu genişletilip merkezi idare dışındaki örgütlenmenin denetiminin daha hızlı ve verimli bir şekilde yapılması sağlanmalıdır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Eğitim ve Öğretim Politikaları, Güvenlik ve Dış Politikalar, Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları, Hukuk Politikaları, Kültür ve Sanat Politikaları, Sağlık ve Gıda Politikaları, Ekonomi Politikaları Sosyal Politikalar ile Yerel Yönetim Politikaları Kurulları oluşturulmuştur. Bu politika kurullarından Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına, Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu Milli Eğitim Bakanlığına ve diğer kurullarda ilgili bakanlıklara destek ve yardımcı mekanizmaları görevini üstlenmektedir. Bu kurullara ilave olarak Denetleme ve Teftiş Kurulu adında bir kurul oluşturup Devlet Denetleme Kurulu’na (Kamu Denetimi ve Teftiş Bakanlığına) destek ve yardımcı hizmet mekanizmaları görevini üstlenmesi konusunda çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca kurumlar arasındaki görev çelişkilerini en aza indirmek adına, ABD Başkanlık Sistemindeki gibi tek merkezli kanun ve kurullar ile denetim sisteminin merkezileşmesi fayda sağlayabilecektir. Bundan dolayı İç Denetim Koordinasyon Kurulu, Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı bir kurul olmaktan ziyade daha özerk ve güçlü bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin yeni düzenlemeleri kapsamında Çin modelinde olduğu gibi Kamu Denetimi ve Teftiş Bakanlığı kurulması için adımlar atılmalıdır. Bu bakanlığın çalışmalarının ihtilaflara sebep olması durumunda konunun yargısal boyutlarını sonuçlandırmak üzere Denetim ve Teftiş Mahkemeleri kurularak tüm idari denetim, soruşturma ve hukuki yaptırımların bu mahkemeler tarafından yapılması sağlanabilir. Ancak bu kurum ve mahkemelerin, çalışmalarını siyasi organlardan bağımsız bir şekilde yürütmeleri konusunda tüm yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Türkiye’de yapılan hükümet sistemi bağlamındaki bu değişiklikler, yönetsel sistemin ve denetiminin daha güçlü olması adına, günün şartlarına uygun bir şekilde anayasa değişikliklerini gerekli kılmaktadır. İster başkanlık olsun, ister parlamenter sistem olsun, her ne şekilde yönetilirse yönetilsin, en alt seviyeden en üst seviyeye kadar yönetimin denetlenmesi, denetim birimlerinin özerk ve güçlü bir yapıya kavuşturulması sayesinde gerçek amacına hizmet edebilecektir. Sonuç olarak, ekonomiden siyasete, eğitimden adaletle tüm alanlarda karar alabilen bir yetkilinin, bu kararları alırken ve aldıktan sonra kimseye hesap vermemesi, belki kararların hızlı alınmasını sağlayacak fakat yönetişimin ve demokrasinin gelişiminde olumlu rol oynamak bir yana, kazanılmış demokratik hakların törpülenmesine yol açabilecektir.

Bu çalışmada, 2017 yılında siyasi ve idari hayatımıza giren ve Türk Tipi Başkanlık Sistemi olarak da adlandırılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile başkanlık sisteminin en verimli ve etkili uygulayıcısı durumundaki ABD’nin Başkanlık Sisteminin, yönetim mekanizmasının işleyişi ve denetimi konusunda karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu sayede, tarihsel geçmişi çok eskilere dayanan ABD Başkanlık Sisteminde yönetsel denetimin işleyişinden alınacak olumlu örnekler Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine uyarlanarak yönetsel denetimin daha etkili ve verimli işlemesi konusunda öneriler getirilmiştir.

Kaynaklar

AKCAGÜNDÜZ, E. (2020). Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetim Yöntemlerinin Etkinliği ve Kamuoyu Denetimi Üzerine Nitel Bir İnceleme. *Ekev Akademi Dergisi*, (84), 211-228.

AKÇAY, E. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Siyasi Denetim: İdarenin TBMM Tarafından Denetlenmesi. *Ombudsman Akademik*, 3(5), 37-68.

AKBULUT, N. & KAŞ, O. (2018). Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sisteminde Kamu Denetimi ve İç Denetimin Yeri. *Denetişim Dergisi*, 8(18), 77-87.

- AKTAN, T. (1987). *Kamu İdaresi*. Ankara: Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- APAN, A. (2011). ABD ve Türkiye’de Denetim Sistemindeki Son Eğilimler: Genel Müfettişlik ve Performans Denetimi. *Türk İdare Dergisi*, (471-472), 9-30.
- AVANER, T. & VOLKAN, M. (2019). Hikmet-i Hükümet ve Yeni Reform: Türk Tipi Başkanlık Sistemi ve ABD Başkanlık Sisteminin Etkisi Üzerine. *Yasama Dergisi*, 39, 105-130.
- AVCI, E. (2015). *Başkanlık Sistemi*. Ankara: Yason Yayınları.
- BAĞCE, H. E. (2017). Parlamenter ve Başkanlık Sistemiyle Yönetilen Ülkelerde Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 4(11), 5-39.
- BAYRAK, B. & KARAKILÇIK, Y. (2019). Demokratikleşme Yolunda Vesayet Denetimi: Devlet Denetleme Kurulu – Kamu Denetçiliği Kurumu Karşılaştırması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 340-357.
- BEKTAŞ, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama – Yürütme İlişkisi ve Bu Sistemin Türkiye Demokrasisine Etkileri. *Yasama Dergisi*, (39), 199-218.
- BİLİR, F. (2013). Türk Anayasa Hukukunda Gensorunun Düzenlenişi ve Etkinliği. *Yasama Dergisi*, (25), 7-16.
- BOZKURT, P. (2013). Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler. *Denetim*, (12), 56-62.
- ÇINARLI, S. (2011). ABD’de Yerel Yönetimin Ana Hatları. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(1), 265-280.
- ÇOLAK, Ç. D. (2017). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Yetkisinin Amerikan Sistemi Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi. *Strategic Public Management Journal*, 3, 51-65.
- DEERING, C. J. & MALTZMAN, F. (1999). The Politics of Executive Orders: Legislative Constraints on Presidential Power. *Political Research Quarterly*, 52(4), 767-783.
- ERDEM, N. & ERSAVAŞ KAVANOZ, S. (2020). Türkiye’de Belediyelere Yapılan Kayyım Atamalarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Ombudsman Akademik*, 6(12), 155-179.
- ENGİN, S. (2021). A General Assessment of the Ombudsman Institution in Turkey. 3. *International Bakü Scientific Research Congress*, Bakü, October 15-16, Azerbaijan.
- ERGENÇ, S., ODABAŞI, Ç., KARAKAYA, M. & ÖZAVCI, O. (2012). Kamu Denetimine İlişkin Rapor. *Denetim Dergisi*, 25(117).
- FLINT, D. (1988). *Philosophy and Principles of Auditing: An Introduction*. Hampshire: Macmillan Education Ltd.
- GÖZLER, K. (2016). Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa: 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 25-36.
- GÖZÜBÜYÜK, Ş. (1999). *Yönetim Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- GÖZÜBÜYÜK, Ş. (1996). *Yönetim Yargı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- GÜLER, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 299-322.
- GÜLER, T. & YILMAZ, A. (2018). Yerel Demokrasi-Güvenlik Sarmalında Yerel Yönetimler: Türkiye’de Belediyelere Kayyum Atanması Pratiği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1801-1816.
- GÜNAL, E. (2015). *Hükümet Sistemleri ve Türkiye’de Başkanlık Sistemi*, İstanbul: Hükümdar Yayınları.
- Hesap Uzmanları Derneği (HUD). (1999). *Denetim İlke ve Esasları*, İstanbul: Hesap Uzmanları Derneği Yayınları.
- KANDEĞER, B. & ALICI, O. V. (2012). Türk Kamu Yönetiminde Denetimin Evrimi ve Geleceği. *Türk İdare Dergisi*, (475), 89-100.

KARATEPE, K. (2009). Anglosakson Denetim Sistemi Çökerken Türk Denetim Siteminin “Anglosaksonlaştırılması” Üzerine Bir İnceleme. *Kamu Yönetimi: Yapı, İşleyiş, Reform.* (Ed. Barış Övgün), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, (598), 187-228.

KARATEPE, Ş., ALKAN, H., ATAR, Y. (2017). *Sorularla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*, Ankara: Memur-Sen Yayınları.

KESTANE, D. (2006). Çağdaş Bir Denetim Organizasyonu Olarak Ombudsmanlık. *Maliye Dergisi*, (151), 128-142.

KOÇ, H. İ. (2019). Türkiye ve ABD’de Baskı Grupları ve Kamuoyunun Denetimi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, Ed. Sait Erdal Dinçer, Sinan Sönmez, Mustafa Bostancı, Ertan Özçoban, (1), 51-66.

KÖSE, H. Ö. (1999). Denetim ve Demokrasi. *Sayıştay Dergisi*.

Maliye Müfettişleri Derneği. (2017). Dünya Teftiş Kurulu Örnekleri, <http://www.mmd.org.tr/wp-content/uploads/kalins-pdf/singles/dunya-teftis-kurulu-orneklere.pdf>, Erişim Tarihi: 05.03.2019.

MİŞ, N., DURAN, B., (2017). *Türkiye’de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, İstanbul: Seta Yayınları.

OZAN, M. S. & YOLCU, F. S. (2021). “Etkili Liderlik”, *Sosyal Bilimler Dergisi* (The Journal of Social Sciences), 8(54): 385-391.

ÖNEN, S. M., & ENGİN, S. (2019). Birleşik Krallık’ta Cezaevi Ombudsmanlığı: Türkiye’ye Uygulanabilirliği. *Ombudsman Akademik*, 5(10), 15-30.

ÖZER, M. A. (2015). Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetiminde Yeni Arayışlar: Kamu Denetçiliği Kurumu Örneği. *Sayıştay Dergisi*, (98), 19-40.

ÖZER, M. A. & ÖNEN, S. M. (2019). *200 Soruda Yönetim – Kamu Yönetimi*, Ankara: Gazi Kitapevi.

ÖZER, M. A. & ÖNEN, S. M. (2020). *Yönetim*, Ankara: Gazi Kitapevi.

ÖZTEKİN, A. (1997). *Yönetim Bilimine Giriş*, Ankara: Turan Kitapevi.

PEHLİVANLI, D. (2010). *Modern İç Denetim*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

SIMON, H. A., SMITHBURG, D. W. & THOMPSON, V. A. (1985). *Public Administration*, Çev. Cemal Mihçioğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

SÖYLER, Y. (2018). *Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*, Ankara: Seçkin Yayınları.

TATAROĞLU, M. (2017). *Bilgi Çağında Kamu Yönetiminin Denetimi*, İzmir: Kitapana Yayınevi.

TÖGEL, A. (2017). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Devlet Denetleme Kurulunun İdari Denetimdeki Rolü. *Ombudsman Akademik Yayınları*, 3(5), 91-110.

TORTOP, N. (1994). *Mahalli İdareler*, Ankara: Yargı Yayınları.

TORTOP, N. (2010). *Yönetim Biliminin Temel İlkeleri*, Ankara: TODAİE Yayınları.

TURAN, M. (2018). Türkiye’nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 42-91.

YOLCU, F. S. & OZAN, M. S. (2021). “Modern Liderlik Teorileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi* (The Journal of Social Sciences), 8(54): 392-400.

YÜREKLİ, Ö. (2014). *Türkiye’de İdari Teftiş Sistemi*, Ankara: Bizim Akademi Yayınları.

YÜREKLİ, Ö. (2015). Kamu Yönetimsel Teftiş ve Denetim Sistemi ve Yeniden Yapılanması. *Türk İdare Dergisi*, (480), 257-288.

<http://www.idkk.gov.tr/Sayfalar/KurulKararlari/IcDenetciGorevAlani.aspx> (Erişim Tarihi: 10.04.2022).

Summary

In general, an institution or organization that reach the targeted objectives, and what is the direction of limb and how that can be fixed and forwarded to the relevant department, which is a step towards taking the necessary measures that should be a current control element for determining compliance with the standards and the results is the comparison with the condition.

Formal audit methods in the public sector, also known as the classification of audit in terms of which constitutional body it receives its power from, are classified as judicial audit, political audit and managerial (hierarchical) audit. Judicial audit becomes operational with the right of the judicial authorities to file a counter-application against the actions and actions of the administration. Political control, on the other hand, includes the control of the effects and consequences of the decisions of the legislative body in the wide electoral field left to the governing body. Hierarchical control, which is the control of managerial bodies by another managerial body, is a type of control applied within the scope of a chain of command from the highest management level to the lowest unit and a chain of responsibility from the lowest unit to the highest management level. Managerial audit, which means that the management is supervised by its own bodies within the executive structure in a way that will lead to administrative and legal results, is carried out in order to achieve three goals: procedural compliance, efficiency and effectiveness.

Looking at the managerial audit system of the American Presidential System, the system consisted of internal auditors from the UK and Court of Auditors organized at the federal and state levels until 1978. Due to the shortcomings observed in the system, work has been carried out to eliminate corruption and irregularities with the inspection boards established in ministries and important federal units, and these boards have been given broad powers. In 2003, Parliament established a system that made it difficult to dismiss inspectors as part of the “law on increasing the accountability of the state” and increased the resources and powers of inspection boards, and ensured that the reports they had prepared came directly to the senate congress, rather than indirectly. The greatest powers given to the inspection boards in the US presidential system have been determined in the form of proposing policies, conducting audit and investigation tasks in order to develop an economic, efficient and effective model, and uncovering fraud and abuses in the units they oversee. The fact that this legal assurance has been provided to the inspectors along with the appointment procedures has strengthened the independence of the inspectors. In addition, the general inspectors have a close working area with the Court of Accounts institution; the audits they carry out are put into practice within the framework of the norms established by the Court of Accounts. The Court of Accounts also has the authority to audit the general inspectorate units. In this sense, the problems and negativities experienced in the US Presidential System have put the audit system in a constant state of change in order to conduct inspections effectively and efficiently.

The organization of the administrative system, which Turkey took as an example from France in 1831, was preserved unchanged until the parliamentary system. The administrative audit system in Turkey became evident in the last quarter of the 19th century and developed as a continuation of the Ottoman system; It is seen that the structures created during the compensation period were transferred to the Republican period and well-established audit units were formed during this period. It is necessary to examine the audit structure of the Republican period in the form of the period 1923-2003 and the period after 2003, when the Public Financial Management and Control Law No. 5018 entered into force. The provision “The election of the President by the people”, which is seen as the first stage of the transition from the parliamentary system to the semi-presidential system, was published in the official gazette with the Constitutional amendment of 2007 and entered into force. With this change, the people are given public referendum on 16 April 2017 by election held on 24 June 2018 and has already received the approval of the people-both legal and factual manner in a presidential system in Turkey, has been named as the presidential government system and its own unique aspects, has started to be implemented.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

21. Yüzyıl'da Transatlantik Yapı İçerisinde Güç Dengelerinde Yaşanan Değişim

The Chance in the Balance of Power in the Transatlantic Structure in the 21st Century

Seda Gözde TOKATLI

Öz

Çift kutuplu yapının sona ermesiyle uluslararası yapı içerisinde ortaya çıkan güç boşluğu ABD tarafından ikame edilmiş, ABD uluslararası sistemi yönlendiren ve şekillendiren bir devlet olmuştur. Transatlantik ittifak içerisinde uzun yıllar var olan kolektif işbirliği anlayışı liderlerin değişen dış politikaları, ulusal çıkar kavramının değer kavramına görece daha fazla önem kazanması ve sistemik değişkenlerin varlığı ile değişikliğe uğramıştır. Değişen uluslararası konjonktür, liberalizm karşıtı artan eylemler veya devletlerin güç kapasitelerinde yaşanan dönüşüm transatlantik ittifak içerisinde yeni sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, Avrupa Birliği ve ABD arasındaki müttefiklik ilişkisinin sistemik değişkenler çerçevesinde nasıl bir değişim içerisine girdiğini, çıkar temelli dış politikanın artan önemini, krize giren bu yenedünya düzeni içerisinde özellikle yükselmekte olan güç Çin'in artan etkisi bu çerçevede değerlendirilecektir. Bu çalışma, ABD yönetiminde söz sahibi olan liderlerin aldığı kararların transatlantik ittifak ilişkine etkilerini, sistem içerisinde devletlerin güç politikalarında yaşanan değişimi ve ya sistemi değiştirme yönünde çaba içerisine giren devletlerin Batı ittifak ilişkisine olağan etkisini ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler

ABD, AB, Uluslararası Sistem, Devlet, Transatlantik İttifak

JEL Kodları: N40,N90,N01.

Abstract

With the end of the bipolar structure, the power vacuum that arose in the international structure was replaced by the United States, and the United States became a state that directs and shapes the international system. Within the transatlantic alliance, which has

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir, Türkiye
✉ sedagozde.tokatli@idu.edu.tr

Geliş/Received: 30.12.2022
Kabul/Accepted: 09.06.2023

many years of collective cooperation of the leaders of the changing foreign policy, national interest and the concept of systemic variables with the presence of relatively more importance to the concept of value has changed. The changing international conjuncture, the increasing actions against liberalism or the transformation in the power capacities of the states have revealed new problems in the transatlantic alliance. In this study, how the alliance relationship between the European Union and the USA has changed within the framework of systemic variables, the increasing importance of interest-based foreign policy, and the increasing influence of China, especially the rising power, in this crisis-ridden new world order will be evaluated within this framework. This study will reveal the effects of the decisions taken by the leaders who have a say in the US administration on the transatlantic alliance relations, the change in the power policies of the states within the system, or the usual effect on the Western alliance relations of the states that are trying to change the system.

Keywords

USA, EU, International System, State, Transatlantic Alliance

JEL Codes: N40,N90,N01.

1. Giriş

1945 yılı ve sonrasında ABD liderliğinde kurulan liberal dünya düzeni içerisinde Avrupalı devletlerde yer alarak, kıta içerisinde refah, istikrar ve barış getirme çabası içerisinde girmiştir. Avrupa ülkelerinin yeniden eski gücüne kavuşmaları için gerekli ekonomik, askeri ve sosyal yardımları sağlayacak tek ülke olan Amerika, ilk olarak Avrupa ülkelerinin ekonomisinin yeniden canlanması için iyileştirme paketleri sunmuş, ortak güvenlik politikaları kapsamında Avrupa'nın güvenliğini garanti altına almış ve ortak tehdit karşısında ülkeler yetkilerini paylaşmıştır. ABD, Avrupa ülkeleri ile olan müttefiklik ilişkisini yeniden gözden geçirerek transatlantik ittifak işbirliğinin geleceğini garanti altına almak ve gelebilecek olası tehditler karşısında yekpare bir duruş sergilemek adına Avrupa ülkelerine yönelik yeniden yapılanma ve destek paketlerini devreye sokmuştur. Transatlantik ittifakın güvenliğinin sağlanmasında önemli rol oynayan NATO örgütü, savunma, askeri ve stratejik işbirliği alanlarında önemli kararlarında alınmasında önemli rol oynamıştır. NATO şemsiyesi altında yer alan Avrupa Birliği üye ülkeleri ve Amerika, küresel sorunlar karşısında ortak işbirliği ve çalışma alanlarını belirlemiş, diyalog geliştirme ve diplomasi alanında ortak hareket etmişlerdir. ABD'nin NATO ve BM kurumları aracılığıyla aktif olarak yer aldığı insani müdahale örnekleri, çeşitli askeri operasyon girişimleri ve dünya barışına olan katkısı uluslararası toplum içerisinde ABD liderliğinin meşruiyet söylemleri üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. ABD, bu dönemde uluslararası sistem üzerindeki hâkimiyetini, piyasalardaki üstünlüğünü ve uluslararası kurumlar üzerindeki etkisini kendi kuralları çerçevesinde çizerek yeni bir dünya düzeni yaratmaya çalışmıştır. ABD önderliğinde yeni bir dünya yaratılırken, liberal demokrasi, serbest pazar ekonomisinin diğer ülkelere yayılması sağlanmıştır. ABD sistem içerisinde sahip olduğu emsalsiz konum sayesinde, dünyanın ilk ve gerçek küresel gücü olduğunu belirtmiştir. ABD'nin o dönemde ihtiyacı olan güçlü Avrupa topluluğu, transatlantik ittifakın bağının da daha güçlü olmasına önemli katkı sağlamıştır. ABD öncülüğünde inşa edilen AB, Soğuk Savaş döneminde Doğu Blok'u karşısında dengeleyici rol oynarken, savaş sonrası dönemde de transatlantik ittifak ilişkisinin sürekliliğine önemli katkı sağlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik algısında yaşanan değişim, güvenikleştirme politikalarının da önem kazanmasına, sorunların ulusal düzeyden çıkıp uluslararası bir sorun haline gelmesine ve ya kolektif savunmaya olan gerekliliği ortaya koymuştur. Transatlantik ittifak yapısı içerisinde yaşanan önemli gelişmeler, sistemik değişkenler veya uluslararası devletlerarası ilişkilerin yeniden revize edilmesine yol açmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde liderlerin değişen dış politika anlayışları, sistemik değişimler ve ya güncel gelişmeler mevcut müttefiklik ilişkilerin daha fazla zarar görmesine yol açmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde iki kutuplu yapının sona ermesiyle uluslararası yapıda meydana gelen güç değişimiyle beraber yeni uluslararası oluşumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik algısında yaşanan çok yönlü değişim güvenliği tehdit eden tek aktörlerin

devlet olmadığını, devlet dışı örgütlerin de sistem içerisinde bir tehdit kaynağı oluşturabileceği ortaya konmuştur. Devlet güvenliği kadar insani güvenliğinde ön planda çıktığı bu dönemde, devletler, uluslararası örgütler ve devlet dışı örgütler sistem içerisinde daha aktif rol oynamaya başlamıştır. İki kutuplu yapının sona ermesi ile oluşan güç boşluğu Amerikan liderliğinde devam etmiş, yeni dünya düzenin temelleri atılmıştır (Fukuyama, 2003: 22) ABD tarafından 1991’de “Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi” ilan edilmiş ve “Yeni Dünya Düzeni” kavramı ortaya çıkmıştır. (NSSI, 1991).

Samuel Huntington, “Medeniyetler Çatışması” adlı eserinde, Soğuk Savaş sonrası dönemi “tek-çok kutupluluk” en kaba tabiriyle, “birçok güç ve tek bir süper güç” şeklinde tasvir etmiştir. (Huntington, 1999: 43)

Soğuk Savaş sonrası dönemde sistem içerisinde ABD’nin gücünü dengeleyebilecek kadar güçlü bir aktörün olmaması ABD’yi hegemon güç pozisyonuna sahip bir ülke olmasına imkân tanımıştır. ABD, 1990’lı yıllardan sonra oluşan tek kutuplu yapıyı “Yeni Dünya Düzeni” olarak adlandırarak Amerikan üstünlüğünü ön plana çıkartmayı hedeflemiştir.

Bu çalışmada, Soğuk Savaş sonrası dönemde transatlantik ittifak ilişkilerinde yaşanan değişim tarihsel gelişmeler kapsamında liderlerin değişen politikaları ile beraber incelenecektir. Sistem içerisinde ortaya çıkan bu kırılmanın ve ya dengelerde yaşanan bu değişiminin ABD’ye olağan etkisine değinilecek ve liberal dünya düzenin yaşadığı krizin geleceği sorgulanacaktır. Transatlantik ittifak ilişkilerin gidişatını değiştiren önemli gelişmelerden olan 2020 yılında NATO tarafından yayınlanan Yeni Bir Çağ için Birlikte Raporu ve 2022 yılı NATO Stratejik Belgesine bu çalışma kapsamında değinilecek, Ukrayna Krizi’nin oynadığı yapıcı rol ve Avrupa Siyasi Topluluğu’nun birlik içerisinde yarattığı etki de bu kapsamda incelenecektir. Bu çalışmanın ortaya koymak istediği temel amaç, transatlantik ittifak ilişkisinde yaşanan çatlağın liberal dünya düzenine ne gibi sonuçlar doğuracağını, uluslararası kurumların ve yükselen güçlerin güç dengeleri üzerinde yarattığı etkiyi ve uluslararası gelişmelerin ittifak ruhuna olağan sonuçlarını ele almaktır. Bu çalışma kapsamında, transatlantik ittifak ilişkisinde yaşanan değişimi görmek adına tarihsel karşılaştırmalı analiz teknikleri kullanılarak, tümevarımsal analiz yöntemiyle parçalara değil, bütüne bakılacaktır. Çalışma kapsamında, nitel veri toplama teknikleri kullanılacak, aynı zamanda ülkelerin maddi kapasitelerinde yaşanan yükselişi görebilmek ve ya devletlerin artan gücünü ölçebilmek için nicel veriler ile desteklenecektir.

2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD Liderliğinde İnşa Edilen Liberal Dünya Düzeni

Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB uygulamaya koyduğu kararların altında güç ve çıkar kavramları önemi rol oynamıştır. İki kutuplu yapı içerisinde daha güçlü bir Batı kanadının varlığı ABD’nin sistem içerisindeki çıkarlarının temsil etmesinde ve çevreleme politikalarını daha kolay inşa etmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Uluslararası sistem içerisinde aktörlerin yapısal düzen içerisinde yarattığı etki önemlidir. Soğuk Savaş sonrası dönemde sistemik değişkenler yerini kişi değişkenine bırakmaya başlamıştır. Amerikan dış politikasında George Bush yönetimi sonrasında aktörlerin dış politika ve yapı üzerinde oynadığı rol ön plana çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde tek kutuplu yapı içerisindeki liderlik George W.H. Bush dönemiyle ortaya çıkmıştır. Bush yönetiminin transatlantik yapı içerisinde artan ekonomik politikalar, liberal değerleri ön plana çıkaran yaklaşımı Bill Clinton döneminde daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Uluslararası kurumların ön plana çıkmasıyla artan ekonomik işbirliği ve serbest pazar ekonomisi küreselleşmenin önünü açmıştır. Liberal değerlerin ön plana çıktığı bu dönemde demokrasi, insan hakları ve uluslararası hukuk kavramlarına verilen önem daha fazla artmıştır. Bill Clinton yönetimi küreselleşme çatısı altında serbest pazarın işleyişine yönelik olumlu adımlar atmıştır. Amerika’nın karşı beklenen güç dengesi politikalarının devreye girmemesinin en önemli sebepleri arasında, ABD’nin sistem içerisinde bir tehdit olarak algılanmaması ve ABD’nin sadece kendi güvenliğini korumaya yönelik almaya önlemlere yönelmesidir. Stephen Walt’a göre, uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin dengeleme arayışı içerisinde girmemesi Amerikan gücünün devamlılığına hizmet etmektedir. Amerika’nın insancıl müdahaleler kapsamında başvurduğu sert güç uygulamaları oluşabilecek yeni dengeleme oluşumlarının önüne geçmiştir (Walt,2000: 121-155)

Batı ittifakı içerisinde inşa edilen ortak değerler bütünü ve birlik kavramı George Bush'un yönetime geçmesiyle büyük bir dönüşüm içerisine girmiştir. ABD dış politika anlayışında en büyük tehdit unsuru olarak uluslararası terör kavramı yer almaya başlamıştır. 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Bush yönetiminin güç politikalarında yaşanan değişim, Bush doktrini kapsamında gücünü meşrulaştırma çabası, ABD'nin ulusal çıkarları çerçevesinde dış politikaya yön vermesi, transatlantik ittifak arasındaki sıkı ilişki bağının zayıflamasına ve ülkelerin ortak bir duruş sergileyememesine yol açmıştır. ABD'nin sert güce yönelik artan eylemleri, çıkar odaklı dış politika anlayışı sistem içerisindeki yumuşak gücünü gölgelerken, ulusallaşmaya yönelik artan politikalar da küresel gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. ABD, 11 Eylül terör saldırıları ile küresel yönetimdeki düzenleyici ve yönlendirici rolünü kaybetmiş, askeri gücünü ön plana çıkartarak çıkar ve sorumluluklarının çok daha ötesine geçmiştir.

Barack Obama göreve geldiğinde, ABD'nin eski gücünü yeniden kazanması için "Değişim" sloganının önemine vurgu yapmıştır. Obama yönetimi tek taraflı politika yürütme seçeneğini daha az kullanarak bölgesel iş birliği çerçevesinde politikalara daha fazla yönelmiştir. Obama yönetimi sert ve yumuşak gücü bir arada tutarak akıllı güç politikalarını uygulamak sermaye gücü içerisinde bilgi gücünün giderek arttırmayı amaçlamıştır. Obama, ABD'nin uluslararası sistem içerisinde bozulan imajını düzeltmek amacıyla kamu diplomasi faaliyetlerine yönelmiş, diplomasi araçlarını daha fazla kullanarak oluşan negatif algıyı yok etmek için büyük çaba göstermiştir. Bush dönemi dış politikasında ön plana çıkan mali güç, askeri güç ve ya sermaye gücü kavramlarına ek olarak Obama yönetimi uzlaşma kültürü, diyalog ve iş birliği kavramlarını ortaya koymuş ve akıllı bir dış politika yürütmeyi hedeflemiştir. Obama yönetiminin ulusal güvenlik ile uluslararası düzen arasında kurduğu sıkı bağ ilişkisi sert ve yumuşak gücün bir arada dengeli bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir. Barack Obama'nın küresel tehdit olarak tanımlanan terör ve terör grupları ile mücadelesi, nükleer silahların yayılmasına yönelik aldığı önlemler ve yürüttüğü başarılı operasyonlar Bush döneminden sonra ABD imajına olumlu yönde katkı sağlamıştır. Obama yönetiminin yürüttüğü diyalog geliştirici faaliyetler, transatlantik ilişkilerdeki yenilenme çağrısı ve uzlaşma kültürü çerçevesinde benimsenen ılımlı dış politika anlayışı BM ile ABD arasındaki ilişkilere de olumlu yönde yansımıştır.

2008 ekonomi krizi sonrasında ABD ulusal ve uluslararası ekonomik sistem üzerinde sahip olduğu kontrol mekanizmasını kaybetmeye başlamıştır. Neoliberal küresel kriz sonrasında Amerika içerisindeki refah seviyesi düşmeye başlamış, uluslararası liberal piyasalar üzerindeki hakimiyeti de zayıflamaya başlamıştır. Obama yönetimi, ABD'nin uluslararası piyasalardaki eski gücünü kazanması ve ekonomisinin yeniden canlanması için korumacı politikalara yönelmiş, ilk olarak ABD dolarının eski değerine kavuşması ve bütçe açığının kapatılmasına yönelik aksiyon planlarını uygulamaya koymuştur. 2008 finansal kriz sonrasında ülke içerisinde ekonominin yeniden canlanmasına yönelik uygulamaya konan koruyucu paket ve önlemler diğer ülkelerin kapılarını dış dünyaya kapatmasına ve liberal ekonomik iş birliğinin zayıflamasına yol açmıştır. Obama yönetimi göreve geldiği günden itibaren güçlü bir askeri yapıya olan ihtiyacı vurgulamış, askeri operasyonların ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik kararlar almış, liberal ekonomik modelin yeniden canlanması için kurtarma paketlerini işleme almış ve diplomasiyi dış politikanın temel aracı olarak kullanmıştır.

Avrupa Birliği'nin bütünleşme sürecinde ve güvenlik alanında en büyük katkı sağlayan NATO, AB içerisinde uygulanan askeri, savunma ve strateji geliştirme konusunda yeni alternatif işbirliklerinin önünü açmıştır. NATO'nun kriz yönetimi çerçevesinde yürüttüğü operasyonlarda Avro Atlantik alanının dışına çıkarak Batı ittifakı içerisinde kabul gören ortak değerlerinde evrensel zemine taşınmasını sağlamıştır. NATO'nun 2011 tarihinde Libya'ya düzenlediği askeri operasyonda ABD, Avrupa ülkelerinin kendi güvenliklerini sağlamaları konusunda uyarıda bulunmuş, üye ülkelere kendi güvenlik kalkanını oluşturma noktasında haklar tanımış ve NATO'ya yönelik gösterdiği desteği de azalmıştır. Libya krizi sonrasında, NATO'nun güvenlik ve savunma alanında nasıl bir rol oynayacağı konusunda üye devletlerarasında önemli ayrışmalar meydana gelmeye başlamıştır. AB yeni bir yapılanma olarak karşımıza çıkan Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Anlaşması'nın (PESCO) önemine daha fazla vurgu yapmaya başlamış, savunma alanında daha sıkı işbirliği ve koordinasyon amacının gerekliliği ortaya koyulmuştur (Madak ve Gençalp, 2020: 18). 2009 yılında AB ülkeleri Lizbon Anlaşması ile Ortak Güvenlik ve Savunma Projesi (OGSP) kapsamında üye devletler savunma, askeri ve stratejik güvenlik alanlarında önemli reform çalışmaları gerçekleştirilmeyi amaçlamıştır. OGSP projesinin revizyon

edilerek PESCO anlaşmasının hukuki temeli Lizbon Antlaşması ile açıkça tanımlanmıştır (Turhan, 2019: 356). Obama'nın Asya-Pasifik bölgesinde yürüttüğü "Asya'ya Dönüş" (Pivot to Asia) stratejisi yükselen güç olan Çin'i çevreleme amacı taşısa da Asya kıtasına yönelik artan eğilimi AB ile olan mevcut ilişkisinin zedelenmesine yol açmıştır. ABD ortak sorunlar karşısında AB ülkeleri ile beraber hareket etme veya uluslararası krizlerin maliyetlerini küresel örgütler ile paylaşma yoluna gitmektedir. Obama yönetimi AB ülkelerinden savunma, güvenlik ve ekonomi gibi konularda daha fazla sorumluluk alması konusunda taleplerde bulunsada AB içerisindeki çok sesli yapı ortak politika yürütülmesini engellemiştir. Barack Obama döneminde AB ile ABD arasındaki ilişkilerin istenilen düzeyde gelişmemesi ve ya ortak bir dış politika yürütememeleri Asya Pasifik bölgesinin cazibesinin artan önemini ortaya koymaktadır. Obama yönetimi yenilikçi bir ekonomi ile finansal krizlerin üstesinden gelmeyi, evrensel değerleri içeride ve dışarıda korunmayı ve uluslararası barışı tehdit eden unsurları ortadan kaldırmayı ilk öncelikleri arasına koymuştur.

Donald Trump'ın dış politika anlayışı küresel çıkar, uzlaşma kültürü ve işbirliği gibi kavramları göz ardı etmesi transatlantik ittifakın temelini oluşturan ortak değerler bütünü, demokratik yönetim ve kolektif güvenlik kavramlarının geleceğin sorgulanmasına yol açmıştır. Donald Trump'ın fayda maliyet analizi çerçevesinde ulusal çıkarlarını önceleyen dış politikaya daha fazla yönelmesi geleneksel ABD dış politikası ile örtüşmediği gibi Batı ittifak yapısı içerisinde de ayrıştırıcı bir rol de oynamıştır. Trump yönetiminin Avrupa ülkelerine yönelik artan dışlayıcı söylemleri ve ya küresel çıkarları arka planda tutan davranışları mevcut ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. ABD dış politikasında yaşanan köklü değişimler liderlerin benimsediği ulusal stratejiler kapsamında yeniden revize edilmesi Avrupa Birliği'nin küresel zeminde dönüşüm içerisine girdiğini göstermektedir.

Donald Trump yönetimiyle benimsenen dış politika anlayışı değerler bütünü'nün çıkar kavramı çerçevesinde yeniden şekillendiğini göstermektedir. ABD'nin geleneksel dış politika anlayışının dışına çıkması, kuruluşundan itibaren benimsediği dış politika kültürünün zedelenmesini ve sistem içerisindeki kabulünün yeniden sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Donald Trump yönetimi ile beraber ABD içerisinde ön plana çıkan "Amerika First" söylemlerine karşılık AB'de "Helsinki First" söylemlerine yönelmeye başlamıştır. ABD'nin çıkar odaklı dış politika anlayışı transatlantik ilişkilerin gerilemesinde önemli rol oynamıştır.

Donald Trump'ın artan çıkar odaklı politikaları ittifak içerisinde güven boşluğunun oluşmasına imkan sağlamıştır. Başkan Trump'ın göreve gelmesiyle transatlantik ittifakın temelini oluşturan ortak değerler bütünü, demokratik yönetim ve kolektif güvenlik kavramlarının geleceği de sorgulanmaya başlanmıştır. ABD'nin ulusal çıkarlarını öncülleyen kararlar alması üye devletleri tek başına hareket etmeye zorlamıştır. Trump yönetimi ortak güvenlik çatısı altında ekonomik katkı payının adil dağıtılmadığını ve bu durumun adil olmadığını açıkça ifade etmiştir. 2017 yılında Brüksel'de gerçekleşen zirve sırasında Donald Trump'ın, "Avrupa'ya güvenliği NATO sağlayacaksa maliyetleri sadece ABD'ye yüklemeyin" mesajını vermesi, transatlantik ilişkilerde yaşanan en büyük kırılmanın bir örneğidir (Pifer, 2017).

Trump yönetimi liberal dünya düzeni içerisinde realist eğimli politikalar izlerken, realist politikaların temelini oluşturan güç dengesi ve çevreleme politikalarından uzak durmuş diğer bir ifadeyle, realist dış politikanın gerçeklerinden de farklı bir dış politikaya doğru yönelmiştir. Donald Trump uluslararası örgütler tarafından alınan ortak kararlar karşısında mesafeli bir duruş sergileyerek, pasif bir diplomasi uygulamış ve kendi çıkarlarına uygun politikaları küresel politikalar karşısında çoğu kez tercih etmiştir. Donald Trump'ın, Avrupa ülkeleri açısından güven sarsıcı açıklamalar yapmaya yönelmesi, özellikle müttefiklerine yönelik yaptığı sert eleştiriler, transatlantik ittifakın en önemli tutkalı olan karşılıklı güven ilişkisine sarsıcı bir etki yaratmıştır (Kanat, 2018:3).

ABD ve NATO arasında karar alma sürecinde yaşanan bir diğer koordinasyon sorununu da Suriye askeri müdahalesi kararında yaşanmıştır. Örneğin, 2019 yılında Donald Trump yönetiminin Suriye'den askerlerini çekmesini eleştiren Fransa Başbakanı Emmanuel Macron, "Şu anda yaşadığımız NATO'nun beyin ölümüdür" ifadelerini kullanmıştır (Sputnik News, 2019). 2020 yılında düzenlenen 56.Yıl Münih Konferansının başlığı ise "Batisızlık" olarak tanımlanmıştır (MSCR, 2020). Batisızlık kavramı, Batılı değerlerin Batı içerisinde artan popülizm ve milliyetçikle kaybolmaya başlamadığını, yükselen güçler karşısında Batı ittifakının geri kaldığını ve ortak mücadele ruhunun ise giderek aşınmaya başladığını

simgelemektedir (Nye, 2020). NATO güvenlik şemsiyesinin pasif duruşu karşısında Avrupa içerisinde ayrışmalar hız kazanmaya başlanmış, küresel zeminde oluşan güç boşluğu Rusya ve Çin tarafından ikame edilmiştir.

Donald Trump yönetimiyle yükselen popülist politikalar, artan Avrupa şüpheciliği, Avrupa'da popülist radikal sağ partilerin artan ayrılıkçı söylemleri ve Brexit referandumu da bunun en önemli çıktısı olarak da değerlendirilmiştir (Lee, 2018: 145). Brexit sonucunda Birleşik Krallığın AB'den çekilme yönünde karar alması, küresel düzeyde yükselen sağ politikaların en önemli yansımalarından biridir (Brack ve Startin, 2015: 240). Donald Trump yönetimi federal Avrupa'ya yönelik adım olarak değerlendirilen Brexit kararı karşısında birleştirici rol oynamak yerine ayrıştırıcı bir tavır benimsemiştir. ABD'nin desteğiyle uzun yıllar önce inşa edilen AB örgütü, günümüzde yine AB'nin karşı duruşu benimsemesi sonucunda dağılma sürecini hızlandırmıştır. Örneğin, Donald Trump ülke içerisindeki cari açığı kapatabilmek için ilk olarak Çin'e yönelik ticaret vergilerini uygulamaya koymuş daha sonra da rotayı Avrupa'ya çevirmiştir. 2018 yılında Trump yönetimi Avrupa ülkelerine yönelik çelik ithalatına %25 ve alüminyum ithalatına %10 ek vergi uygulaması getirerek yerli üreticilerin rekabet avantajını arttırmayı amaçlamıştır. (Tax Foundation, 2018). Liberal ekonomik modelin en önemli savunucusu olan ABD, küresel ticarete yatırım yerine yaptırım mekanizmasını ortaya koyarak küresel ticarete yönelik kısıtlamalar getiren ülke olmuştur.

Brexit süreci kapsamında AB ile ABD arasında yaşanan ayrıştırıcı politikalar ön plana çıkarken, ABD'nin Asya kıtasına yönelik artan politikaları mevcut ilişkilerin gidişatının yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. ABD, yükselen Çin tehdidi karşısında QUAD ve AUKUS oluşumlarına öncülük ederek yükselen ve ya rakip olarak tanımladığı güçlerin sistem içerisindeki manevra yapabilme kabiliyetlerini de kısıtlamayı amaçlamaktadır. ABD'nin yükselen Çin tehdidi karşısında NATO'nun varlığını göz ardı ederek Asya Pasifik kıtasındaki müttefikleriyle işbirliğine yönelerek dengeleyici koalisyonlar oluşturması bu çalışma kapsamında ortaya konan savın destekleyici gelişmeler arasında yer almaktadır. ABD, Asya-Pasifik kıtasına yönelerek, Atlantik kıtasındaki müttefikleri ile mevcut ilişkilerinin geleceğini de riske atmıştır. ABD politikalarının değişen tehdit algısı kapsamında yön değiştirmesi AB ülkelerin dış politika yaklaşımını da değiştirmiştir. Örneğin, ABD'nin Afganistan'dan çekilme yönünde aldığı tek taraflı karar AB ülkeleri tarafından kınanırken, ABD'nin AUKUS anlaşmasını imzalaması ABD'nin önemli müttefiki olan ve BM daimi üyesi olan Fransa hükümeti tarafından büyük tepki ile karşılanmıştır. AUKUS, yükselen güç olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin Asya-Pasifik kıtasındaki gücünü dengelemeye yönelik bir girişim örneğidir. AUKUS anlaşması sonrasında, Avustralya'nın, Fransa ile olan 96 milyar dolarlık denizaltı ihalesi iptal etmesi karşısında Fransa kendisini "*ihanete uğramış*" olarak hissettiğini dile getirmiştir (CRI News, 2021). Fransa Dışişleri Bakanı Jean Yves Le Drian, "*Avustralya ile güven ilişkisi kurmuştuk, bu güvene ihanet edildi*" yönünde söylemleri ile ön plana çıkmıştır (BBC News, 2021).

ABD'nin alternatif bölgesel oluşumlara öncülük ederek farklı kıtalarda yeni müttefik arayışına girmesi NATO'nun işlevselliğinin ve gerekliliğinin daha fazla sorgulanır hale gelmesine yol açarken, transatlantik ittifak içerisinde oluşan güç boşluğunu da daha belirgin hale getirmiştir. Batının kurucu değerlerinin temsilcisi olan ABD'nin liberal değerleri göz ardı ederek aldığı içe dönük kararlar kolektif güvenliğin ekonomik çıkarlar bağlamında ayakta kalmasına ve ortak değerler bütünü'nün zarar görmesine yol açmıştır. Başkan Trump, ulusal çıkarlar çerçevesinde transatlantik ittifak ilişkilerine yön vererek aynı zamanda liberal dünya düzeninin geleceğini de riske atmıştır. Batı ittifakı içerisinde istişare mekanizmasının işlevsiz hale gelmesi sonucunda AB üye devletleri kendi geleceklerini belirlemeye yönelmiş ve ya kendi özerk oluşumlarını inşa etme girişimi içerisine girmiştir.

3. Batı Liberal Dünya Düzeninde Ortaya Çıkan Güncel Sorunlar

ABD öncülüğünde kurulan liberal dünya düzeni ABD'nin en yakın müttefikleri olan Avrupa ülkeleri beraber uzun süre ayakta kalmayı başarmıştır. ABD merkezli bu liberal uluslararası düzen, sistemdeki büyük güçler arasındaki bir sıcak savaşın önüne geçmeyi de başarmıştır (Colgan ve Keohane, 2017: 37).

Soğuk Savaş döneminde liberal uluslararası düzen sadece Atlantik dünyası ile sınırlı kalmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen güvenlik algısı devletlerin beraber hareket etmelerini zorunlu hale

getirmiştir. Yeni dünya düzeninde otoriter devletlerin demokratikleşme yönünde artan eğilimleri, NATO'nun genişlemesiyle üye devlet sayısının artması, kapitalist yönetiminin kommunist yönetime karşı zaferini ilan etmesi küresel liberal dünya düzenin lehine önemli sonuçlar doğurmuştur. Liberal dünya düzeni içerisinde önemli gelişmeler arasında yer alan 11 Eylül siyasi krizi ABD'nin dar ve ulusal çıkarlar temelinde dış politikayı temel esas alacağını ortaya koymuştur. Batı güvenliğinin garantörlüğünü garanti altına alan bir ABD yerinde, kendi sınırlarının güvenliğini öncelikli amaç eden bir ülke olarak karşımıza çıkmıştır.

2017 yılında Amitav Acharya *"Liberal Hegemonya Sonrası"* (After Liberal Hegemonya) adlı kitabında, uluslararası düzenin dört ana unsur üzerinde kurulu olduğunu (serbest ticaret, çok taraflı kurumlar, demokratik yönetim ve liberal değerler) ancak bu dört unsurun uzun süredir durgunluk içerisinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Trump yönetiminin ise bu durgunluğu sadece hızlandırdığını önemle altını çizmiştir (Acharya, 2021: 271). Transatlantik ilişkilerde yaşanan gerileme, küresel paydaş rolünün azalması, çıkar ve kişi değişkeni çerçevesinde inşa edilen dış politikanın ağırlık kazanması ABD yönetiminin meşruluğunun ve varlığının sorgulanmaya başlanmıştır. Amitav Acharya, *"Amerikan Dünyasının Sonu"* (The End of American World) adlı kitabında da, Amerika'nın liderliğinde kurulan bu düzenin evrensel olma konusundaki iddiasını eleştirerek Amerika'nın çıkarlarına hizmet etmesi yönündeki varsayımını ortaya koymaktadır (Acharya, 2018).

ABD'nin sistem içerisinde meşru yönetim algısının inşa edilmesine önemli rol oynayan normatif değerlerin yerini faydacı bir politika yer almaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri yumuşak gücünün en önemli unsuru olan değer, ilke ve kuralların diğer ülkeler üzerindeki cazibesini yitirmeye başlaması sistem içerisindeki konumunun gerilemesine yol açmıştır. ABD'nin uluslararası yapı içerisinde diğer ülkelere demokrasi ihraç eden rol model olma yeteneğinde yaşanan erozyon, diğer ülkelerin politikaları üzerinde sahip olduğu gücü ve ya inandırıcılığı daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. Batı içerisinde liberalizm karşıtı söylemlerin ön plana çıkması, liberal değerlerin en önemli savunucusu olan ABD'nin artan liberal karşıtı eylemleri liberal dünya düzeni içerisinde önemli bir sorunun varlığını ortaya koymaktadır.

Özellikle, Donald Trump yönetimi ulusal çıkarlar çerçevesinde transatlantik ittifak ilişkilerine yön vererek aynı zamanda liberal dünya düzeninin geleceğini de riske atmıştır. Özellikle, Donald Trump'ın 2019 yılında Paris İklim Sözleşmesi'nden geri çekilmesi, Trans-Pasifik Ortaklığını sona erdirmesi, serbest ekonomiyi kısıtlayıcı müdahaleler kapsamında Ticaret Savaşları'nı başlatması, NAFTA anlaşmasını sorgulaması küresel liberal yönetişimin paydaşı olma gibi bir niyeti olmadığını açıkça göstermiştir. Donald Trump'ın küresel yönetim modeline aykırı tavırlar benimsemesi, demokrasi ve ya insan hakları söylemlerini göz ardı etmesi ve ya fayda maliyet çerçevesinde kararlar almaya yönelmesi liberal yönetime muhalefetin aslında kendi kalbinden geldiğini göstermektedir. Özellikle, Brexit sürecinde yaşanan olaylar diğer üye devletler üzerinde olumsuz bir etki yaratmış, liberal ekonomik modelin varlığını da riske atmıştır. AB'nin liberal bütünleşme modelinin diğer devletler tarafından örnek alınabilecek ve ya bir model olma niteliğini kaybetmeye başlamıştır (Niblett, 2017: 20). Trump'ın transatlantik ittifak içerisinde artan güven sorunundan sonra Almanya eski Başbakanı Merkel'in *"Avrupalılar olarak kaderimizi elimize almalı ve kendi geleceğimiz için savaşmalıyız"* yönünde açıklamada bulunması Avrupa Birliği üye devletlerinin Trump yönetime karşı birlik olma bilinci ön plana çıkmıştır. (Paravicini, 2017). Örneğin, ABD'nin Afganistan ve Irak'a demokrasi götürmedeki başarısızlığı, Washington Mısır'da 2013 yılında gerçekleşen asker darbeyi desteklemesi, 6 Ocak 2020 tarihinde yaşanan ABD Kongre baskını, ülke içerisinde artan popülist ve ayrıştırıcı söylemler liberal yönetim modelinin kendi içerisinde yaşadığı meşruiyet krizini ortaya koymaktadır. Trump yönetimi ile küresel arenada daha fazla öncü rol oynamaya odaklanarak ülke için maliyetli sonuçlar doğurabilecek bir sorumluluk ve askeri taahhüt altına girmiştir (Posen, 2015: 11). ABD ve AB arasında artan rekabet ilişkisi uluslararası sistem içerisindeki dinamiklerin yön değiştirmesine yol açmıştır. Transatlantik ittifak içerisinde artan krizler ve oluşan güven kaybı yükselen güç Çin'e büyük avantajlar sağlamıştır.

Uluslararası sistem içerisinde güç dengeleri 19.yy'da Doğu'dan Batı yönüne doğru çevrilirken, 21.yy'da ise Batı'dan Doğu yönüne doğru kaymaya başlamıştır. Büyük güçlerin Asya kıtasında artan bölgesel oluşumları, koalisyon oluşturma eğilimleri ve yürüttüğü dengeleyici mekanizmalar Asya'nın yani *"Doğu"*nun yeniden merkezi bir konuma doğru yükseldiğini göstermektedir. ABD, sistem içerisinde yükselişini sürdüren Çin karşısında, ulusal kararlarını kendi çıkarları ve değişen sistemik

tehditler çerçevesinde yeniden revize etmek zorunda kalmıştır. ABD, Çin'in hızla artan gücü karşısında Asya kıtasında alternatif oluşumlara yönelmiş, bölge içerisindeki çevreleme faaliyetlerine hız vermiş ve güç mücadelesinin merkezini ise Asya-Pasifik kıtasına taşımıştır. 21. yy'da ABD'nin en büyük rakibi olan Çin, transatlantik ittifak içerisinde artan krizlerden en çok fayda sağlayan ülke olmuştur. Soğuk Savaşın bitiminden sonraki 10 yıl içerisinde Çin, küresel sistem içerisinde en büyük iktisadi büyümeyi gerçekleştirerek Asya Kıtasının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Çin'in çok yönlü devam eden yükselişi uluslararası sistem içerisinde alternatif bir dünya düzeni inşa etme algısını da beraberinde getirmiştir. Çin'in sınır komşuları ile geliştirdiği iyi komşuluk ilişkileri, gelişmekte olan ülkeler ile yürüttüğü kazan-kazan politikaları ve devletlerarasındaki ilişkilerde oynadığı arabuluculuk rolü Batı'nın sıfır toplamı kazanç politikaları karşısında büyük önem kazanmaya başlamıştır.

Bu çalışma kapsamında ortaya konmaya çalışılan temel amaç, transatlantik ittifak ilişkilerinde ortaya çıkan sorunların varlığı, oluşan bu güven boşluğunu doldurma yönünde büyük bir çaba içerisinde giren Çin'in Avrupa kıtası içerisinde artan yayılmacı gücünü ortaya koymaktadır. Örneğin, 2012 yılında Orta Doğu Avrupa ülkeleri ile beraber imzaladığı 17+1 sınır ötesi iş birliğini genişletme anlaşması Avrupa Birliği üyeleri içerisinde Çin'in artan gücünü göstermektedir. Çin'in ekonomik amaçlı çizdiği bu yeni rotalar aynı zamanda askerler, silahlar, düşünceler, değerler ve insanlar içinde yeni bir göç rotası görevi görmektedir. Örneğin, 2020 yılında AB'nin en çok ticaret yaptığı ülkeler arasında (587,967 milyar dolar) Çin ilk sırada yer alırken, AB ülkelerinin toplam ekonomisi içerisinde %16'lık bir paya sahiptir (Trade Statistics, 2020). AB'nin küresel tedarik zincirleri açısından Çin menşeli ürünleri büyük öneme sahiptir. AB'nin hassas ekonomilerinin bağımlı olduğu toplam 137 ithal ürünün yarısından fazlası (%52) Çin menşeli ürünler oluşturmaktadır (Eu Commission, 2020). AB ile ABD arasındaki güçlü bir tarihsel ve kültürel bağ olsa da Çin yönetimi ile de güçlü bir ekonomik bağı bulunmaktadır. Çin ekonomik gücünü iyi kullanarak Avrupa ekonomisinin gidişatına yön verirken, Batı kıtasında var olan Çin tehdidi algısının da önüne geçmektedir. Çin, ABD'nin Batı kıtasındaki hâkimiyetini kendi lehine çevirmek için büyük çaba göstermektedir. Çin'in sistem içerisinde devam eden yükselişi ABD'nin etki alanlarının daralmasına ve çevreleme politikalarını yeniden revize etmesine yol açmıştır.

Çin, Batı merkezli bölgesel ve ya ekonomik amaçlı inşa edilen kuruluşlarına karşılık alternatif mekanizmalar geliştirmekte, yeni örgütler içerisinde daha fazla söz hakkı elde etmekte ve küresel finans ve para piyasasının yönünü de değiştirmektedir. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (KYG), kapsamında Avrupa ülkelerini Asya kıtasındaki ülkelere bağlarken, engelsiz ticaret ve ulaşımın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Çin'e yönelik oluşan tehdit algısının kırılması noktasında da Kuşak ve Yol girişimi büyük önem taşımaktadır. ABD'nin en yakın müttefikleri arasında yer alan İngiltere, Almanya, Avustralya ve Güney Kore'nin de alternatif oluşumlarının içerisinde yer alması ABD'nin *"aşağılayıcı diplomatik bir yenilgisi"* olarak değerlendirilmektedir (Jones, 2020: 121).

ABD'nin sistem içerisindeki en büyük rakibi olan Çin, AB ülkeleri ile artan işbirliği, Avrupa kıtası içerisinde genişleyen gücü ve alternatif oluşumlar içerisinde AB üye devletlerin yer alması ABD'nin Avrupa kıtası içerisinde kendi elleriyle oluşturduğu boşluğun Çin tarafından doldurmaya yönelik çabaları ortaya koymaktadır. ABD'nin istikrarsızlaşan dış politikası, liderlerin değişen politikaları ve ya ulusal sorunlar karşısında geleneksel müttefikleri olan ülkeler ile olan ilişkilerine olumsuz yönde yansımaktadır. Çin'de transatlantik ilişkilerde yaşanan bu kırılmadan en çok nasibini alan ülke olmaya devam etmektedir. Uluslararası yapı içerisinde yükselen güçlerin mevcut güç dengeleri üzerinde değişimi tetiklerken, ittifak ilişkilerin yeniden inşa edilmesine de ön ayak olmaktadır. ABD ve AB arasında yaşanan çok yönlü sorunlar karşısında Rusya'nın AB ile enerji alanında ikili anlaşmalarını ve ya Çin ile AB ülkeleri serbest ekonomik ve yatırım anlaşmalarını devam ettirmiştir.

21.yy'da Çin'in uluslararası sistemde küresel sorunlara daha fazla dahil edilmesi, uluslararası kararlarda etkili olması, Çin'li yöneticilerin küresel platformlarda daha artan temsiliyet gücü ve uluslararası örgütler içerisinde daha fazla söz sahibi olması küresel yönetimde artan rolünü ön plana çıkartmaktadır. Uluslararası diplomaside Çin'in artan çok taraflı rollerinin ve küresel sorumlulukların büyük etkisi bulunmaktadır. Çin'in küresel yönetim sicili uluslararası kurumlar içerisinde çok taraflı katılımının evrilmesiyle büyük bir dönüşüm içerisine girmiştir. Devletlerarasında ortak değerler çerçevesinde kurulan ortaklıklar karşısında yaşanan ulusal çıkar çatışmaları realizm kuramının sistem içerisinde hala geçerliliğini koruduğunu da göstermektedir.

4. Transatlantik İşbirliğinin Sağlamasında NATO'nun Oynadığı Yapıcı Rol

Ortak kurumun varlığı Avrupa'da bir birlik oluşturulmasında, ortak hareket etme ve karar verme mekanizmasının işlemesine katkıda bulunacak hem de uluslararası ortam ile Avrupa'nın bağlantı kurmasını sağlayacaktır. NATO, anarşik uluslararası düzen içerisinde güven inşa etme ve inanılabilirlik açısından bir kilometre taşı görevi görmektedir. Avrupa ortak kurumun varlığı ile ABD ile doğrudan bir bağlantı kuracak ve Atlantik Dünyasını güçlendirecektir. NATO'nun Avrupa ve ABD arasında oynadığı yapıcı rol savunma alanına ortak hareket etmelerini sağlarken, diyalog geliştirme, karşılıklı güven ve siyasi kararların alınması noktasında da önemli bir ivme oluşturmaktadır.

ABD'nin Trump yönetimiyle NATO içinde yük paylaşımına yönelik artan eleştirileri, Brexit sürecine yönelik gösterdiği destek ve birlik içerisinde artan fikir ayrılıkları daha federalist bir yapıya doğru giden süreci hızlandırmıştır. Batı kanadında yaşanan farklılaşmalar sonucunda ülkeler çıkar odaklı dış politikaya daha fazla önem vermeye başlamıştır. Uluslararası sistemde Batı cephesinin güvenliğini sağlamak için maliyetleri üstlenmekten kaçan ABD'nin, çıkar eksenli dış politika anlayışı ağırlık kazanmıştır. ABD'nin uluslararası yönetim alanındaki karamsar tavrı, küresel paydaş rolünün azaldığının göstergesidir (Tokatlı, 2022) Uzun süredir NATO içerisinde etkisini gösteren ayrılıkçı politikalar ve devletlerarasındaki uyumsuz çıkarlar Ukrayna krizi ile farklı bir çizgide ilerlemeye başlamıştır. 2022 yılında ABD'nin NATO bütçesine ülke içi GSYİH'lerinde katkı sağlayan ülkeler arasında ilk üç sırada Amerika (%3,47), İngiltere (%2,12), Almanya (%1,44) yer almaktadır. (Statista, 2022). Almanya savunma harcamalarını yıllardır Gayri Safi Yurtiçi Hâsılası'nın (GSYİH) %2 altında tutan bir ülke olarak bu tutumunu bir tarafa bırakmış ve 100 milyar gibi bir savunma harcama hedefi ortaya koymuştur (Noi, 2022). NATO kolektif güvenlik yapısı içerisinde yaşanan ayrışmalar, dayanışma ilkesinin daha fazla sorgulanmasına ve üye devletlerin ulusal temelli politikalar benimsemesinin önünü açmıştır. Trump yönetimi kolektif güvenlik politikalarında yaşanan ayrışma AB ülkelerinin kendi savunma politikasını inşa etme sürecini hızlandırmıştır.

Donald Trump yönetimi sonrasında Batı ittifak'ı ruhu içerisinde ortaya çıkan kırılma noktalarının yeniden inşa edilmesi ve güven duygusunun yeniden oluşturulması amacıyla NATO önemli gelişmelere imza atmıştır. Örneğin, 2019 yılında hazırlanan NATO 2030:Yeni Bir Çağ için Birlikte Raporu, transatlantik ittifak içerisinde yeniden birlik olma ruhunu ortaya koymak, ortak mücadele alanlarını revize etmek ve ortak tehditler karşısında beraber hareket etmeyi amaçlamaktadır. "NATO 2030: Yeni Bir Çağ için Birlikte" sistem içerisindeki siyasi uyumu, üye ülkeler içerisinde koordinasyonu, ortak savunma bilincini yeniden aşılmasını, mevcut tehditler karşısında beraber hareket etmeyi ve ya rakip ülkelerin sistem içerisindeki mevcut etkisini kırmayı amaçlamıştır.(NATO 2030,2020). NATO'nun, yeniçağın artan sınıma ve zorlukları karşısında ihtiyacı olan ittifak ruhu, siyasi uyum ve diyalog geliştirme ilkelerine daha fazla önem vermesi gerektiği ortaya konmuştur. (NATO 2030, 2020) Askeri olarak kendini kanıtlamış olan NATO, siyasi ve politik alanlarda beraber hareket etme bilincini yeniden topluluk içerisinde kazanılmasına yönelik bir dizi öneriye yer verilmiştir. Rusya ve Çin tarafından yürütülebilecek eş zamanlı ideolojik, politik ve ya sistemik meydan okumalar karşısında siyasi uyum ve mücadele ruhunun kazanılması gerekliliği bu raporda bir kez daha vurgulanmıştır. NATO 2030 raporunda, "yeniden birlik olma ve ya ortak mücadele ruhu" kavramlarına sıkça yer verilmesi NATO askeri ve savunma örgütü içerisinde bir çatırdamanın varlığını ve bu kapsamda alınması gereken önlem mekanizmalarını ortaya koymaktadır.

21. yüzyıldaki en önemli gelişmelerden biri olan Rusya'nın Ukrayna topraklarına yönelik saldırısı uluslararası istikrar ve güveni olumsuz yönde etkilerken, transatlantik yapı içerisinde önemli gelişmelere imza atmıştır. Avro-Atlantik bölgesine yönelik artan tehditler, saldırganlık ve ilhak politikaları karşısında NATO yeni önlem paketleri açıklamıştır. Ukrayna krizinde Rusya karşısında ortak hareket eden Batı topluluğu uyumlu bir şekilde krizlere yön vermeye çalışmıştır. NATO 5. madde kapsamında Doğu kanadında yer alan üye devletlere yönelik askeri desteğini sağlamaya devam ederken, AB ise tarihte ilk defa savaşta olan bir ülkeye silah ve diğer teçhizatların alınmasını ve teslimatını finanse edeceğine yönelik kararlar almıştır. AB topluluğu Ukrayna devletine yönelik silah ve ekipman desteği sağlarken, ABD'de Rusya'yı yıpratmak amacıyla ağır yaptırımları devreye sokmuştur. Rusya karşısında tek bir çatı altında hareket eden transatlantik ittifak topluluğu, Ukrayna krizi ile ittifak içerisinde kaybedilen güven yeniden kazanılırken, birlik içerisindeki uyum tekrardan sağlanmaya çalışılmıştır. Avrupa'nın güvenliğinin NATO çatısı altında sağlanıyor olması Avrupa'nın

stratejik askeri ve savunma mekanizmalarının yetersizliği göstermektedir. AB'nin NATO içerisindeki pasif duruşuna yönelik yapılan eleştiriler AB'yi kendi savunma stratejisini oluşturması yönünde teşvik etmiştir. Örneğin, AB'nin OGSP çerçevesinde değişen güvenlik algısı AB'nin otonom kimliğini güçlendirmesine katkı sağlayacaktır. Değişen dünyada bugün AB, değişen tehditler karşısında dirençli olabilmeyi, vatandaşlarını ve topraklarını koruyabilmeyi ve daha güçlü bir küresel aktör olmak için stratejik otonomisini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Noi, 2022). Avrupalı müttefik ülkeleri, ABD'nin kendi politikalarını zorla kabul ettirdiği değil, liderliğine rıza alabildiği bir liberal dünya sistemine olan özlemi tekrar vurgulanmıştır. ABD ve AB arasında birçok alanda artan politik ve ekonomik ayrımlar transatlantik ilişkilerin zarar görmesine yol açmaktadır.

2020 yılında NATO tarafından yayınlanan Stratejik Pusula'da AB, ABD'den güvenlik alanında bağımsız hareket etmeyi amaçlamaktadır. AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell tarafından imzalanan belgede, hızlı intikal kuvveti'nin 5 bin kişiye kadar çıkabilmesi, kara, hava ve deniz birimlerinden oluşması ve düzenli tatbikatlar yapılması hedeflenmektedir (Noi, 2022). AB ülkeleri için güçlü bir NATO ittifakı Batı kanadının güvenliği için büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar Ukrayna krizi, AB ile ABD arasındaki ilişkilerin yeniden tamir edilmesine yönelik önemli bir gelişme olarak karşımıza çıksa da AB ülkelerinin Rusya'nın enerji kaynaklarına olan bağımlılıkları stratejik otonomileri önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Ukrayna krizi NATO üye devletleri ve AB üye devletleri arasında yaşanan güvenlik boşluğunu doldurarak birlik içerisinde var olan duraklamayı canlandırmış, üye devletlerarasındaki entegrasyonu da arttırmıştır. Örneğin, Ukrayna Savaşı'nda AB ve ABD ülkeleri uzun zamandan sonra ilk defa yekpare bir duruş sergileyerek Ukrayna topraklarına yönelik askeri ve güvenlik alanında ortak hareket ederek önemli kararlar almıştır. Örneğin, Avrupa Birliği üye devletleri, Rusya ile savaşan Ukrayna'ya askeri destek için 500 milyon avroluk ilave yardımda bulunmak üzere uzlaşmıştır (Trt Haber, 2022). ABD Maliye Bakanlığı, Rusya'nın savaş esnasında kullanılan silah ve teknolojiyi geliştirme kabiliyetini engellemeyi amaçlayarak, Rusya'nın savunma sanayi üssü için kritik öneme sahip 70 kuruluşun yanı sıra 29 kişiye de yaptırım kararı aldığını açıklamıştır (Reuters, 2022). Ukrayna krizinin transatlantik ilişkilere olumlu yönde katkı sağlamış, NATO üye devletleri arasında meydana gelen fikir ayrılıklarının da önüne geçmiştir.

2022 yılı Haziran ayında yayınlanan NATO'nun Yeni Stratejik Konsept belgesinde NATO'nun temel misyonları olan caydırıcılık ve savunma, kriz engelleme ve yönetme ile iş birliği güvenlik anlayışına değinmiş, kolektif savunma ilkesine önemle vurgulanmıştır. NATO'nun Avrupa güvenliği bakımından önemini ciddi bir şekilde vurgulanmış olduğu değerlendirilebilir (Öncel, 2022). NATO yeni stratejik belge ile AB üyesi olmayan ülkelerinde Avrupa savunmasına dahil olabileceğini, gerekli hassasiyetin gösterilebileceğini ortaya koymuştur. NATO'nun Avrupa savunmasındaki rolü Ukrayna Savaşı ile bir kez daha ortay konmuştur. Ukrayna Krizi sonrasında, Finlandiya ve İsveç'de NATO üyesi olma yönünde başvuruda bulunmuştur. NATO, Avrupa içerisinde tamamlayıcı, savunmacı ve kapsayıcı bir rol oynayan önemli bir kuruluştur. ABD ve Avrupa ortak düşmanı olarak tanımladığı Rusya ve Çin arasındaki stratejik ortaklığın derinleşmesi ve bu iki ülkenin kurallara dayalı uluslararası düzenin aşındırılmasına yönelik artan işbirliği karşısında yeniden hareket etme bilincini ortaya koymuştur. NATO, asli sorumluluğu olan caydırıcılık ve savunma hedeflerine ek olarak dayanıklılık/direnç hedefini de yeni belgeye eklemiştir. NATO üye devletleri ortak tehditler ve sorunlar karşısında yekpare duruş sergilemesi uzun yıllardır kaybolan güven boşluğunun doldurulmasına önemli katkı sağlamıştır.

NATO tarafından yayınlanan Stratejik belge ve raporlar birlik içerisinde birleştirici bir rol oynarken, Avrupa içerisindeki oluşan güven boşluğunu yeniden tamir etmek amacıyla Fransa Başbakanı Emmanuel Macron tarafından ortaya konulan Avrupa Siyasi Topluluğu (AST) projesi ortaya konmuştur. AST projesi, 27 AB ülkesi ve 17 Avrupa üyesi olmayan fakat Avrupa ülkeleri ile çeşitli düzeylerde ilişki halinde olan ülkelerin tek çatı altında toplama girişimidir. Avrupa Birleşmiş Milletleri olarak da tanımlanmaktadır. 6 Ekim'de Prag'da ilk toplantısını gerçekleştiren topluluk Rusya karşıtı oluşturulan Avrupa Paketi olarak da tanımlanmaktadır. Ukrayna krizi sonrasında kolektif bir duruş sergileyerek AST içerisinde yer alan 44 ülke, siyasi, enerji, güvenlik, ekonomik ve iklim gibi ortak sorunların çözümünde beraber hareket etmeyi amaçlamaktadır. AST projesi, AB içerisinde yaşanan krizlerin çözümüne yönelik önemli bir adım olarak da değerlendirilebilir. Örneğin, 2004 yılında birliğe katılan 10 ülkenin kapalı ekonomik yapısı AB ülkelerinin refahını olumsuz yönde etkilemesi, diğer bir ifadeyle AB içerisinde sosyalist ülkelerin içeri girmesiyle yaşanan refah krizi, 2008 ekonomik krizi ve Arap Baharı sonrası artan mülteci krizi önemli krizleri ortaya çıkarmıştır. AB içerisinde ortaya çıkan sorunlar en önemli

çıktıları ise birlik içerisinde islamofobi, marjinal ve ya ırkçı siyasi partilerin artışı, sağ partilerin yükselişi ve ya popülist liderlerin ön plana çıkması olmuştur. 2019 yılında ortaya çıkan Kovid 19 krizi, üye ülkelerin ulusal çıkarlarına yönelik kararlar olarak ortak sağlık politikaları yürütemediğini ve aynı çatı altında ortak karar verme mekanizmasının ise işlevsiz hale geldiğini göstermiştir. 2020 yılında Brexit krizi ise iç faktörlerin ve siyasi dinamiklerin birlik üzerinde oynadığı ayrıştırıcı rolü göstermektedir. 22 AB ülkesi NATO kanadı içerisinde yer alırken hala 5 üye ülke NATO dışında yer almaktadır. AB üye devletleri içerisinde 19 ülke Avro para birimini kullanırken 9 ülke hala kendi para birimini kullanmaya devam etmektedir.

AB'nin kendi içerisinde yaşadığı güven boşluğu ve ya artan ayrıştırıcı politikalar Ukrayna krizi ile farklı boyutlara doğru çevrilmiştir. Rusya'nın Ukrayna topraklarına yönelik saldırısı jeopolitik olarak Rusya'ya yakın olan Avrupa ülkelerin ekonomik, siyasi ve güvenlik tedbirlerini arttırmasına yol açmıştır. 2022 yılında Rusya'nın başlattığı Ukrayna Savaşı sonrasında kendisini Avrupa Birliği'ne yakın olarak gören ülkeler de birliğe üye olmak için başvurularda bulunmuştur. Örneğin, Ukrayna krizi sonrasında Gürcistan, Moldova ve Ukrayna AB'ye üye olmak için başvuruda bulunmuştur. İsveç ve Finlandiya'da aynı yıl içerisinde üyelik başvurusunda bulunarak, AB güvenlik şemsiyesi altında yer almak ve sınırlarını güvence altına almayı amaçlamıştır. Macron, AST içerisinde yer alan ülkelerin siyasi, güvenlik, ulaştırma, iklim altyapı ve ekonomik alanlarda işbirliği yürütebileceklerini savunmaktadır. Yaklaşık 20 yıldır kendi içerisinde duraklama yaşayan Avrupa Birliği'nin (AB) geleceğinde esnek bir bütünleşme modeli belirgin hale gelmiştir (Ülger, 2022). AST projesinin mimari olan Fransız Başbakanı Emmanuel Macron, topluluk ile uzun süren adaylık sürecinde genişleme yorgunluğuna cevap bulmak, ortak sorunları derinlemesine çözmeyi amaçlamaktadır (Sade ve Samar, 2022). AST projesi ile ülkelerarasında diyalogun artması, iyi bir dayanışma örneğinin sergilenmesi ve müzakereci bir Avrupa topluluğunun oluşturulması amaçlanmaktadır. AST, Avrupa topraklarında barış, istikrar getirmeyi amaçlarken, ortak tehditler karşısında beraber hareket edebilmenin önemini de ortaya koymaktadır.

AST Projesi her ne kadar Fransa'nın stratejik otonom arayışına karşılık öne sürdüğü bir proje olarak algılanırken, AST projesi AB için kendi sınırlarının dışındaki stratejik aktörlerle (ve bilhassa AB üyesi olmayan NATO üyeleriyle) ilişkilerini revize etmek açısından bir fırsat imkanı sunmaktadır. AST projesinin etkili bir diyalog kanallarını sürdürmesi Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin daha iyi bir seviyeye taşınmasına ve karşılıklı güvenin inşa edilmesine hizmet edecektir. AST fikrini destekleyenler, AB kurumsal yapısı içerisinde üye devletler olmasa da Avrupalılık kavramını ve kimliğini kabul etmiş devletlerden oluşmaktadır. Rusya karşısında güçlü bir Avrupa siyasi topluluğu inşa etme yönünde atılan bu girişim, AB üyesi olmayan devletleri de içerisine alarak güçlü bir Batı'yı temsil etmektedir. NATO'nun stratejik belgeleri değişen uluslar arası konjunktör çerçevesinde kendini revize etmektedir. Değişen güç dengeleri, oluşan krizler ve ortaya çıkan çıkmazlar karşısında NATO tarafından yapılan birliktelik çağrısı transatlantik ittifak ruhun yeniden canlanmasını sağlarken, ortak güvenlik ve savunma mekanizmasının daha işlevsel hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Güçlü bir Avrupa Birliği'nin oluşmasında önemli rol oynayan AST projesi, aynı zamanda NATO kanadı içerisinde de üye devletlerin aynı yönde dış politika kararları almalarına yardımcı olacaktır.

Sonuç

Soğuk Savaş döneminde hissedilen ortak tehdit algısı ittifak üyelerini bir arada hareket etmeye zorlamış, yapısal değişikliklerin yön değiştirmesi ile ittifak ilişkileri yeniden tanımlanmış, devletlerarasındaki askeri kamplaşmanın yerine ekonomik kamplaşma almış ve ideoloji kavramı yerine çıkar odaklı yaklaşımlar daha fazla ön plana çıkmıştır. ABD'nin inşa etmeye çalıştığı yeni dünya düzeni içerisinde kuruluş değerlerinden olan hukukun üstünlüğü, demokratik yönetim anlayışı ve liberal değerleri diğer ülkelere yayma amacını uluslararası kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirmiştir.

ABD'nin hegemonyal yönetiminde dönüştürücü rol oynayan 11 Eylül terör saldırıları uluslararası hukuku ihlal eden kararlar almasına ve sert güç unsurlarını daha fazla kullanmasına yol açmıştır. AB içerisinde yaşanan krizlerde ABD'nin tarafsız bir duruş sergilemesi, 11 Eylül siyasi krizinde aldığı tek taraflı politikaları, 2008 kriziyle liberal ekonomik modelin düşüşe geçmesi ikili ilişkilerde yaşanan önemli ayrışmaları göstermektedir. Transatlantik ittifak içerisinde beliren sorunlar karşısında pasif bir duruş sergileyen Trump yönetimi, mevcut müttefikleri ile güven sorunu yaşamaya başlamıştır. ABD, uluslararası sistem içerisinde her ne kadar yapısal dönüşüm sonucunda zafer kazandığı ilan

etse de, tek kutuplu düzen içerisindeki hegemon güç konumunu uzun süre korumayı başaramamıştır. ABD üretim biçimi, yönetim şekli ve ya güç bileşenleri üzerindeki sistemik üstünlüğünü kaybetmesi küresel zeminde diğer devletler üzerinde sahip olduğu rıza ile yönetim anlayışının da gerilemesine yol açmıştır. ABD'nin NATO bütçesine yönelik artan rahatsızlığı karşısında Avrupa, ABD'nin olmadığı bir dünya siyasetine ve güvenliğine hazırlanması gerektiği ortaya konmuştur. NATO'nun örgüt içerisindeki birleştirici rolünün azalması AB üye devletleri içerisinde birlik olma yönünde çağrılarını arttırmıştır. ABD'nin Brexit sürecine yönelik gösterdiği destek, NATO'nun kurucu üyesi olmasına rağmen NATO ittifakından çıkma yönünde artan söylemleri, Asya kıtasına yönelerek İngiltere ve Avusturya ile beraber AUKUS Pakti'nin kuruluşuna öncülük etmesi ve ya QUAD ittifakı içerisinde bulunması realist kuramın artan önemini ortaya koymaktadır (Asean Plus Three Organization, 2021). Donald Trump politikaları yatırım yerine yaptırım, değer kavramları yerine çıkar, uluslararası güvenlik kavramı yerine ulusal güvenlik kavramları ve karşılık kazan ilkesi yerine mutlak kazanç anlayışı doğrultusunda ilerlemiştir.

Avrupa Birliği'nin kendi askeri ve savunma sistemini inşa etmeye yönelik oluşturduğu PESCO yapılaşması, Avrupa Birliği ülkelerinin ABD'nin en büyük rakibi olan Çin ile kapsamlı ekonomik işbirliği anlaşması imzalaması, Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) içerisinde AB ülkelerinin de üye statülerinin bulunması küresel düzlemde yaşanan değişimlerin en önemli göstergeleridir. Küresel güç dengelemindeki transatlantik ittifak yapısı içerisindeki dönüşümü anlamak için sistem içerisinde değişen dengeleri, devletlerin ulusal çıkar kapsamında değişen dış politikalarını ve liderlerin yapı üzerinde artan etkisini öncelikle anlamak gereklidir. Transatlantik ittifak içerisinde oluşabilecek herhangi bir güç boşluğu Avrupa ülkelerinin kendi içlerinde ayrışmalarına, toplu savunma sisteminin yok edilmesine ve Rusya ve Çin'in Avrupa kıtasının güvenlik ve ekonomik politikaları konusunda kendi pozisyonlarını daha fazla güçlendirmesine yol açacaktır. Çin'in barışçıl amaçlarla oluşturduğu alternatif işbirlikleri, kazan-kazan politikaları, artan altyapısal faaliyetleri ve gelişen yumuşak güç kaynakları sistem içerisinde tehdit algısını ortaya çıkarmaktadır. ABD hegemonyasında yaşanan düşüş, Çin yönetiminin sert ve yumuşak güç kaynaklarını akıllıca yönetmesiyle daha belirgin bir hal alacaktır.

21.yy'da NATO içerisinde ve AB üye devletleri içerisinde artan ayrışmalar ve yükselen tehditler karşısında ortak savunma mekanizmasını harekete geçirmeyi, değişikliklere adapte olabilmeyi, eylem ve söylemleri bir arada gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Özellikle, NATO 2030 raporu, Ukrayna Krizi ve Avrupa Siyasi Topluluğu projesi gerek Avrupa Birliği üye devletleri içerisinde gerek Batı ittifakı kapsamında faydacı ve kapsayıcı bir rol oynamıştır. NATO 2030 raporu ile ortaya konan önemli kararlar liberal düzen içerisinde ortaya çıkan farklılaşmaların, birlik içerisinde artan ayrıştırıcı politikaların ve müttefiklik ilişkisinde yaşanan sorunların farkına varıldığını göstermektedir. ABD ve AB arasındaki ilişkileri iyileştirme amacı taşıyan bu rapor, aynı zamanda Çin ve Rusya'nın artan iş birliği faaliyetlerinin önüne geçmeyi, ortak sorunlar karşısında ortak meydan okuyabilme yeteneğini kazanmayı ve ortak sınamalar karşısında siyasi gücün kazanılmasına yönelik politikalara yer vermiştir. ABD dış politikasında liderlerin oynadığı rol uluslararası gelişmelere yeni açılımlar getirirken, sistemsel değişimlerin yaşanmasında, müttefiklik ilişkilerin yeniden kurulmasında ve güçler dengesinin yeniden inşa edilmesinde dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Rusya'nın sert güç bileşenleri çerçevesinde uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Ukrayna topraklarında başlattığı tek taraflı saldırı her ne kadar uluslararası sistem içerisinde istikrarsız bir düzene yol açsa da, transatlantik ittifak kanadında ve birlik içerisinde ortaya çıkan ayrışmalar ve krizler karşısında oynadığı bütünleştirici rol de yadsınmaz.

Bu çalışma sonucunda varılan en önemli çıkarım, transatlantik ittifak içerisinde oluşabilecek herhangi bir güç boşluğu Avrupa ülkelerinin kendi içlerinde ayrışmalarına ve Rusya ve ya Çin'in Avrupa kıtasının güvenlik ve ekonomik politikaları konusunda kendi pozisyonlarını daha fazla güçlendirmesine yol açacağı yönündedir. Güçlü bir Batı İttifakı'nın varlığı küresel alanda meydan okuyucu güçlerin manevra alanlarını kısıtlarken küresel tehditler karşısında ortak çözüm üretebilme kapasitelerini de güçlendirmektedir. Bu çalışma, Batı karşısında yükselen sistemik tehditlerden Rusya ve Çin karşısında, AB ve ABD'nin ortak savunma mekanizmasını yeniden harekete geçirebildiklerini, değişikliklere adapte olabildiklerini ve ortak eylem ve ya söylemlere başvurabildiklerini göstermiştir.

AB içerisinde siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında dönemsel olarak devam eden ayrışmalar ve ülkelerin kendi içinde yaşadığı durgunluk karşısında AST projesi bir umut olmuştur. Rusya'nın artan saldırgan politikaları karşısında geniş bir Avrupa topluluğu inşa etme amacıyla ortaya çıkan bu proje daha güçlü bir Avrupa Birliği'nin yeniden doğuşu anlamına da gelmektedir. Bu çalışma, uzun

yıllar içerisinde ortak değerler çerçevesinde inşa edilen liberal dünya düzeni içerisinde ortaya çıkan çıkmazlar ve krizler karşısında devletlerin mücadele gücünün önemi bir kez daha ortaya konmuştur. Bu makale, güçlü bir Avrupa'nın aynı zamanda güçlü bir transatlantik ittifakın temellerinin atılması yönünde sağlayacağı katkıyı ön plana çıkartırken, güç dengelerinde yaşanan değişimler ve uluslararası gelişmeler karşısında düzeni bozmaya yönelik çaba içerisine giren devletler karşısında yeniden birlik olmanın ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Yükselen güçler ve ya sistemik tehditleri karşısında ABD'nin Avrupa ile gücünü birleştirmesi sistemin istikrara fayda sağlayacağı gibi yaşanabilecek olan güç geçişini de engelleyecektir.

Avrupa Birliği'nin küresel politikalarında yaşanan değişimde ABD'nin artan önemini ve sistem içerisinde çok yönlü değişkenlerin birbiri ile olan yakın ilişkisini görmek adına bu çalışma gerekli görülmüştür. Bu çalışma, ABD ile AB karakterini ele alarak, ortak çıkar kavramından esinlenmiş ve sistem içerisinde devletlerarasında yaşanan güç mücadelesi ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar transatlantik ilişkilerde önemli kırılmalar meydana gelse de ancak güçlü bir Batı sistem içerisindeki krizleri çözüme kavuştur, yükselen güçlerin sistem içerisindeki manevra alanlarını kısıtlayabilir ve ya sistemi değiştirmeye yönelik çaba içerisine giren ülkelerin önüne geçebilmektedir. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında realizm kuramının hala geçerli bir kuram olduğu ortak çıkar temelli dış politikanın artan önemiyle bu çalışmada bir kez daha ön plana çıkartılmıştır.

Kaynaklar

ACHARYA, A.(2017). After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Orders, *Ethnics, International Affairs*, 2017,s.271-285

ACHARYA, A.(2018). *The End of The American World Order*, New York, Polity Press. Amerika.

ASEAN, Asean Plus Three Organization, 2021, ASEAN.

BBC NEW, (2021).AUKUS Paketi: Çin; ABD, İngiltere ve Avustralya'nın savunma anlaşmasına Büyük sorumsuzluk diyerek tepki gösterdi." Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58579603>, Erişim Tarihi: 16.09.2021

BRACK, N.and STARTIN, N. (2015). Introduction: Eurocepticism, from the Margins to the Mainstream", *International Political Science Review*, Cilt 36, Sayı 3, s.240.

COLGAN, J. D. and KEOHANE, R. O. (2017). The Liberal Order is Rigged, *Foreign Affairs*, 96(3): s.36-44

CRI News, (2021).“Fransa'nın 21. yy'da bunu yapabilme sansı yok". Erişim Adresi: <https://www.criturk.com/fransanın-21-yuzyilda-bunu-yapabilme-sansi-yok>. Erişim Tarihi: 19.11.2011.

EUROPEAN COMMISSION, (2020).EU 27 trade in goods by partner, Directorate General for Trade, Erişim Adresi: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122530.pdf

FUKUYAMA, F.(2003). The End of History 20 years Later ", *New Perspectives Quarterly*, s.22

HUNTINGTON, S.(1999), *The Lonely Superpower*, *Foreign Affairs*, Vol.78, Issue 2.

JONES, L. (2020). Does China's Belt and Road Initiative Challenge the Liberal, Rules Based Order?, *Fudan Journal of Humanities and Social Sciences*, C. 13, s. 1.

KANAT, B.K.(2018). Transatlantic Relations in the Age of Donald Trump, *Insight Turkey*,20(3), 2.

LEE, N.(2018).Immobility and The Brexit Vote, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, Sayı 11,s.145.

MADAK, Ö. ve Gençalp, E. (2020), 2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri Müdahale Girişimi, *Journal of Yaşar University*, Special Issue on 3rd International EUREFE Congress, s.1-20.

MUNICH SECURITY COUNCIL, Security Conference Report, (2020), Westlessness, MSCR. Erişim Adresi: www.securityconference.org

NATO,(2019) Defence Expenditure of NATO Countries (2012-2019), 25 Haziran, www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_06/2019_0625_PR2019-069-EN.pdf, Erişim Tarihi: 01 Eylül 2019

- NATO,(2020).NATO 2030: United for a New Era Report, Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf. Erişim Tarihi: 25.11.2020.
- NATO,(2022). NATO Strategic Concept, The Strategic Concept's Key Aspects, Erişim Adresi: <https://www.nato.int/strategic-concept/>
- NATO Public Diplomacy, (2013-2020). Defence Expenditure of NATO Countries Press Release Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/10/pdf/pr-2020-104-en.pdf
- NIBLETT, R. (2017). Liberalism in Retreat, Foreign Affairs, 96(1): 17-2
- NOI, A.Ü.(2022). Nato'nun Ukrayna Sınava, Jeostrateji, Fikir Turu, Erişim Adresi: <https://fikirturu.com/jeo-strateji/natonun-ukrayna-sinavi/>. Erişim Tarihi:09.03.2022
- NOI, A.Ü. (2022).Ukrayna Krizi ve Avrupa Birliği'nde Stratejik Otonomi Arayışı, Kriter Yayınları, Erişim Adresi: <https://kriterdergi.com/dosya-ukrayna-krizi/ukrayna-krizi-ve-avrupa-birliginde-stratejik-otonomi-arayisi> Erişim Tarihi:01.04.2022
- NSS,(1991).National Security Report of USA Archieve.NSS. Erişim Adresi: <https://nssarchive.us/>
- NYE, J. S.(2020).The Dangers of Westlessness, The Diplomat, Erişim Adresi: <https://thediplomat.com/2020/03/the-dangers-of-westlessness> Erişim Tarihi: 12 Haziran 2020.
- ÖNCEL,R.(2022).5 Soru: NATO'nun Yeni Stratejik Konsept Belgesi, SETA, Erişim Adresi: <https://www.setav.org/5-soru-natonun-yeni-stratejik-konsept-belgesi/>
- PARAVICINI, G.(2019). Angela Merkel: Europe Must Take 'Our Fate' into Own Hands", Politico.eu. Erişim Adresi: www.politico.eu/article/angela-merkeleurope-cdu-must-take-its-fate-into-its-own-hands-elections-2017
- PIFER, S.(2017). Is Trump Undoing Trans-Atlantic Relations?,Brookings Yayınları,USA.
- POSEN, B. R. (2015) Restraint: A New Foundation for US Grand Strategy, Cornell University Press, New York
- REUTERS,(2022).“ABD'den Rusya'ya yeni yaptırımlar,” VOA, Erişim Adresi: <https://www.voaturkce.com/a/abd-den-rusya-ya-yeni-yaptirimlar/6636811.html>
- SADE, G. ve SAMA, K. (2022). Avrupa Siyasi Topluluğu projesi nedir, Türkiye için ne anlama geliyor? Euronews. Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2022/09/12/avrupa-siyasi-toplulugu-projesi-nedir-turkiye-icin-ne-anlama-geliror>, Erişim Tarihi: 09.12.2022
- SPUTNIK News.(2019).“Macron: NATO'nun beyin ölümü gerçekleşiyor,” Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/20191107/macron-natonun-beyin-olumu-gerceklesiyor-1040575665.html>, Erişim Tarihi: 11.07.2019
- STATISTA,(2023).Where NATO Defense Expenditures stands in 2022,(2023), <https://www.statista.com/chart/14636/defense-expenditures-of-nato-countries/>
- TRT Haber,(2022).AB ülkelerinden Ukrayna'ya ilave 500 milyon euroluk askeri yardım Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ab-ulkelerinden-ukraynaya-ilave-500-milyon-euroluk-askeri-yardim-682698.html> Erişim Tarihi: 25.05.2022
- The National Security Strategy of the United States of America, National Security of USA, 1991,NSS Archieve, USA,
- TURHAN, E. (2019) “Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasının Savunma Boyutunun Gelişiminde PESCO'nun Rolü: Fırsatlar ve Zorluklar”, İşletme Fakültesi Dergisi, 20(2),s. 347-74
- TOKATLI, S.G.(2022). “Asya Krizinden Ticaret Savaşlarına Amerika ve Çin arasında Artan rekabet ilişkisinin Sistemsel Dönüşüm Üzerindeki Etkisi”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi. İzmir.
- TAX FOUNDATION (2018). Tax imposed by USA,(2018). <https://taxfoundation.org/tariffs-trump-trade-war/>.
- ÜLGER, İ.K.(2022). AB'nin yeni iş birliği modeli: Avrupa Siyasi Topluluğu, AA News, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abnin-yeni-is-birligi-modeli-avrupa-siyasi-toplulugu/2697860> Erişim Tarihi: 29.09.2022.
- WALT, S.W.(2000). Keeping the World'off-Balance: Self Restraint and US Foreign Policy, Ed. Ikenberry, s.121-155

Summary

During the Cold War period, states took their place in the system on two different ideological axes within the framework of common security concerns, and both sides continued their foreign policy trends shaped within the framework of the common threat understanding and securitization policies experienced in the perception of security. The USA has taken important initiatives for the development of European countries in order to guarantee the future of the transatlantic alliance structure and to act together in the face of a common threat.

Although relations have progressed in a positive line within the Western continent after the structural transformation, the 9/11 political crisis and the 2008 economic crisis have initiated a period in which the power of the USA has been questioned more within the system. The US's orientation towards foreign policy understanding within the framework of its own national problems has led to ignoring common problems or global crises decisively. It came to the forefront in American foreign policy with the George Bush administration and took on a more prominent structure with the Donald Trump administration. Trump's orientation towards a foreign policy that prioritizes national interests does not coincide with traditional US foreign policy, and has also played a divisive role in the Western alliance structure. The power vacuum formed after the divisions experienced in the West wing and the increasing inward-looking practices has been tried to replace the rising forces. In this paper, the usual effect of this break in the system or this change in the balances on the USA will be mentioned and the future of the crisis experienced by the liberal world order will be questioned. The unilateral operational decisions taken by the USA administration after the 9/11 terrorist attacks without the need for its allies have led to the emergence of a trust problem within NATO.

The increasing tendency of the Barack Obama administration towards the Asian continent has led to the damage of the existing relationship with the EU. The United States has been forced to put its relations with the EU on the second plan because it has given its attention to the Asia-Pacific region. Mutual relations have not developed at the desired level due to reasons such as the fact that the United States prioritizes its national interests in different regions decisively over the relations between the EU and the USA. During the presidency of Donald Trump, elements such as the system of alliances, multilateralism and national interests have almost begun to be prioritized. Donald Trump management, cost-benefit policies, the importance of national interests and the policies of the increasing demands for many years to countries within the EU, built on the values of the present, resulted in catastrophic damage of the structure.

The decrease in the influence of the possessive role of the USA within the system, the loss of the protective role of the liberal order and the abandonment of the concept of value in the continent in the face of the concept of interest have led to the expansion of the field of action of substitute forces within the system. China, which takes on more participatory roles in the international system, has been the country that has benefited the most from the changing conjuncture in the system. In the liberal order that China has adopted under the roof of state capitalism, it has been more integrated into the global economy and cooperation between China and the EU has deepened in many sectors.

The main purpose of this study is to discuss the consequences of the crack in the transatlantic alliance relationship on the liberal world order, the effects of international institutions and emerging powers on the balance of power, and the usual consequences of international developments on the spirit of alliance. After the administration of Donald Trump, NATO has made important developments in order to rebuild the vulnerabilities that emerged in the spirit of the Western alliance and to re-establish the sense of trust. This paper will analyze the NATO 2030: Unity for a New Age Report and NATO 2022 Strategic Concept which aims to demonstrate the spirit of unity within the transatlantic alliance, revise common areas of struggle, and act together in the face of common threats. The impact of the European Political Community in the union will also be examined in this context. While the Ukrainian crisis (2022) enabled the European countries on the western flank to act together against Russia, it also provided rebuilding of the long-standing trust deficit in the transatlantic alliance.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Siyasal Katılma, Oy Verme Davranışı ve Liderlik: Oy Verme ve Liderlik Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

Political Participation, Voting Behavior and Leadership: An Assessment on Voting and Leadership Studies

¹B. Mert DEMİR

²Eylem ÖZDEMİR

Öz

Bu çalışmada siyasal katılım ve liderlik arasındaki ilişkinin nasıl incelendiği üzerine uluslararası ve ulusal literatür taranarak bir değerlendirme yapılmıştır. Siyasal katılımın en önemli araçlarından biri olan oy verme davranışında siyasal liderlik etkisinin literatürde doğrudan konu edilmediğinin tespit edildiği bu çalışmada, siyasal katılım çalışmalarında siyasal liderlik üzerine hem kuramsal hem ampirik olarak daha çok yer vermesi gerektiği ileri sürülmüştür. Siyasal katılım ve liderlik çalışmaları ayrı ayrı değerlendirilmiş ve liderlik kuramlarının siyaset sosyolojisi alanındaki Weber gibi bazı kaynaklara başvurarak bugüne uyarlamalar yaptıkları gözlenmiştir. Siyasal katılım kuramlarının ise liderlik etkisini dışarıda bırakan kavramsallaştırmalar yaptığı görülmektedir. Ampirik açıdan da seçmen davranışı üzerinde parti liderliğinin etkisi bağlamında sınırlı sayıda araştırma olduğu anlaşılmaktadır. Dünyadaki ve Türkiye'deki çalışmalar taranarak siyaset bilimi bağlamında uluslararası literatürdeki liderlik çalışmalarının eksikliği ve diğer alanlardan devşirilen liderlik teorilerinin analizlerde yarattığı problemler ile ulusal literatürde hem oy verme davranışı hem de siyaset bilimi bağlamında liderlik literatürüne yönelik eksiklikler tespit edilmiş ve seçmen davranışı üzerinde siyasal liderlik etkisini araştırmanın önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Siyaset, Siyasal Katılma, Oy Verme, Oy Verme Davranışı, Liderlik

Abstract

This study examines how the relationship between political participation and leadership has been analysed by putting under scrutiny the international and national scholarship. The study, which shows that the effect of political leadership on voting behaviour is not sufficiently discussed in the scholarship, puts forward that the

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ mertfe@hotmail.com

²Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ ozdemire@istanbul.edu.tr

Geliş/Received: 19.01.2023
Kabul/Accepted: 14.02.2023

studies on political participation should be, both theoretically and empirically, more focused on leadership. The paper distinctively analyses the studies on political participation and leadership and displays that the theories of leadership have made certain analyses of present times by referring to the sources in the field of political sociology such as Weber. It is also demonstrated that political participation theories seem to make conceptualisations that exclude the effect of leadership. The study further shows that there is, from an empirical point view, a limited number of studies which analyse the impact of party leadership on voter behaviour. By putting under scrutiny the scholarship of political science via examining the international and national studies, the study not only demonstrates that there is a significant gap in the scholarship in terms of the studies on leadership but also the problems occurring in the analyses because of the borrowed concepts from the theories of leadership in other fields. The study also shows the scholarship of leadership is lacking both in terms of voting behaviour and political science. Last but not least, the study emphasises that the scholarship should focus more on the importance of the impact of political leadership on voter behaviour.

Keywords

Politics, Political Participation, Voting, Voting Behavior, Leadership

1. Giriş

Seçmenler oy kullanırken, siyasal partilere mi yoksa siyasal partilerin liderlerine mi oy vermektedir? Dünyada demokrasi tarihine bakıldığında oy hakkının çetin mücadeleler sonucunda toplumsal sınıflarca elde edildiği açıkça görülebilir. Oy kullanmak, yani seçim yapabilmek demokrasilerde olmazsa olmazların başında gelir. Temsili demokrasilerde siyasal katılımın en önemli ayağı oy verme olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde siyasal katılım, yönetim gibi kavram ve uygulamaların yaygınlaşmasıyla ve de toplumsal hareketlerin yükselişiyle sadece oy verme davranışı ile sınırlı olmasa da genel seçimlerde oy kullanmak vatandaşların hala siyasal anlamda katılımlarını en üst düzeyde sağladıkları siyasal etkinliklerin başında gelmektedir. Genel seçimlerde siyasal partiler açısından, siyasi partinin lideri önemli bir figürdür. Hatta genel seçimler dışında yerel seçimlerde de karizmatik liderliğin makbul görüldüğü toplumlarda yerel seçimlerde bile siyasi parti liderleri oy verme kararında rol oynar. Bu sebeple siyasal katılım ve liderlik literatürünü birlikte düşünmek ve seçmenlerin oy kararı üzerinde siyasi parti liderlerinin etkisini soruşturmak önemlidir. Bu çalışmada da siyasal katılım literatürünün siyasal liderlik faktörünü ne kadar ve hangi biçimlerde içerdiği, literatür taramasıyla incelenmektedir. Siyasal katılım literatüründe özellikle oy verme davranışı ile siyasal liderlik arasındaki ilişkinin kuramsal ve ampirik incelemesine ihtiyaç olduğunu vurgulayan bu çalışmada, dünyadaki ve Türkiye'deki çalışmalara bakılmaktadır. Özellikle uluslararası literatürde anaakım siyaset biliminin de etkisiyle siyasal davranışın incelenmesi üzerine oldukça geniş bir birikim olduğu halde, siyasal katılım ve liderlik literatürlerinin farklı güzergahlarda seyrettiği ve siyasal katılım çalışmalarında seçmen davranışı ile siyasal liderlik ilişkisini doğrudan mesele edinen çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bu inceleme için, önce siyasal katılma kavramı tanımlanacak, daha sonra oy verme davranışı ve liderlik üzerine yapılan çalışmalar ve kuramlar genel hatları ile ele alınacaktır. Son olarak ise söz konusu literatüre ilişkin olarak öne çıkan çalışmalar ve literatürün birbirinden ayrık olması ile Türkiye özelindeki durum değerlendirilecektir.

2. Siyasal Katılma

Katılma kavramı günlük dilde pek çok farklı anlamda kullanılmaktadır. Siyaset bilimi bağlamında siyasal katılma kavramının içeriği oldukça geniş olduğu gibi sınırları da muğlaktır. Oy verme, dilekçe hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü, kamusal alan işgalleri ve oturma eylemi gibi siyasal aktivitelerin siyasal katılma kapsamında değerlendirilmesinde bir tartışma olmasa da özellikle gelişen teknoloji ve bunun insan davranışlarının içerisine girmesiyle siyasal katılmada anlam karmaşası söz konusu olabilmektedir. Tweet atmak, hastag oluşturmak gibi internet tabanlı faaliyetlerin siyasal katılımın yeni bir biçimi olup olmadığı bugün önemli tartışma konularından biridir (Tüfekçi, 2017: 8-10).

Verba ve Nie (1987:2) siyasal katılmayı vatandaşların kendilerini yönetecek kişileri seçmeleri ve seçilen kişilerin eylemlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemek amacıyla gerçekleştirdikleri

eylemlerin tamamı olarak görmektedir. Meyer (1991:11) de benzer bir görüşü benimseyerek siyasal katılmayı vatandaşların ve vatandaşların oluşturduğu çıkar gruplarının temsilci seçimleri ile kamu politikasının oluşturulması ve sonuçlarına ilişkin etkileme faaliyetleri olarak tanımlamaktadır. Turan da (1977:67-69) Meyer ile benzer bir tanımlama yaparak siyasal katılmayı, bireylerin ve bireylerin meydana getirdikleri örgütlerin kendilerini yönetecek kişileri seçme ve seçtikleri kişilerin kararlarını etkileme süreci olarak ifade etmekte ve tanımlamasında ayrıca güven duygusu da önemli bir yer tutmaktadır. Literatürde birbirinden farklı siyasal katılma tanımlamaları da vardır. Ancak bunlar temel bazı noktalarda ortaklaşmaktadır. Her şeyden önce siyasal katılmanın merkezinde vatandaş yer almaktadır. Yani siyasal katılma vatandaşları ilgilendiren bir konudur. Diğer yandan siyasal katılma bir eylemlilik halindedir. Siyasal katılma eylem olmadan sadece düşünsel bir düzeyde var olamaz. Sandıkta ve meydanlarda gerçekleşen bir eylemdir. Eylemden kastedilen kimi zamanda protesto etmek ve tepki göstermek için harekete geçmemek de olabilir. Ayrıca siyasal katılmada gönüllülük esastır. Zorlayıcı normlar ile vatandaşların sandık başlarına gitmeye mecbur bırakılıp, seçenezsiz pusulalarda oy kullanması gerçek anlamda siyasal katılma değildir. Siyasal katılma bu açıdan özgürlükle de ilişkili bir kavramdır. Son olarak da siyasal katılma sadece oy verme gibi eylemler ile sınırlı değildir. Siyasal katılmayı yalnızca oy verme eylemine indirgemek doğru değildir. Siyasal katılma sistemin tamamı ile ilişkilidir (Deth, 2001: 5). Zaten 20. yüzyıla damgasını vuran demokrasi, katılım ve meşruiyet krizlerinin temelinde de siyasal katılmaya karşı indirgemeci tutum yer almaktadır. Bu sebeple siyasal katılma sadece seçmenlerin seçim dönemlerinde verdikleri oya ve eylemlerine indirgenmemelidir. Siyasal katılma sisteme karşı duyulan basit bir meraktan başlayıp, iktidar değişimleri hatta sistemi tümünden değiştiren olaylara ve eylemlere kadar uzanan geniş bir yelpazede değerlendirilmelidir (Kapani, 1995: 131).

Bu geniş kapsamından dolayı siyasal katılmanın kapsadığı eylemler, olağan katılma ve olağandışı katılma olarak iki grup altında toplanmaktadır. Olağan siyasal katılma, oy verme, aday olma, başkaları ile siyasal konularda konuşma, adayların mitinglerine katılma veya kampanyalara başışta bulunmak gibi eylemleri kapsarken, olağandışı siyasal katılma ise gösteri yürüyüşü yapmak, grev, boykot, işgal, sivil itaatsizlik ve devrime girişimleri gibi daha pek çok eylemi kapsamaktadır (Turan, 1977: 69-73). Ayrıca özellikle 21. yüzyılda internetin yaygınlaşması ve dijital araçların da insan davranışları ve ilişkileri üzerindeki etkileri de internet tabanlı çeşitli eylemlerin siyasal katılma kapsamında değerlendirilebileceğine dair görüşleri arttırmaktadır.

Siyasal katılma üzerine çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalarda en bilinenlerden biri Dahl (1963: 56-57) tarafından yapılandır. Ona göre siyasal katılma öncelikle siyasete duyulan ilgili ile başlar, bu ilgi artarak önemsemeye dönüşür. Kişi, önemseme noktasında kişisel basit bir ilgiden daha fazlasına sahip olarak siyasal kararlar hakkında kendi hayatından da yola çıkarak fikirler geliştirmeye başlar. Bilgi aşamasında ise kişisel siyasal bilgileri arttırmak için basın yayın organları takip edilmeye başlar ve bilgi arttırılmaya çalışılır. Eylem aşamasında bireyler siyasal olaylara bilfiil dahil olmaya başlar. Dahl'ın dörtlü sınıflandırmasına karşılık Milbrath ve Goel (1977: 11-21) üçlü bir sınıflandırma yaparak Roma'dan esinlenerek siyasal katılmayı kayıtsızlar, izleyiciler ve gladyatörler olmak üzere üç farklı düzeyde ele alır. Sonrasında ise bu analizlerini biraz daha genişleterek gladyatör faaliyetleri konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan katılım sağlayanlar gibi alt katılım tiplerine ayırırlar. Milbrath (1965: 18) izleyici ve gladyatör faaliyetler arasında geçiş faaliyetleri olarak adlandırdığı basit konvansiyonel biçimleri koyar. Bu bakımdan dörtlü başlık altında sınıflandırmasını toplasa da kayıtsızlar siyasal katılma sağlamadığı için bir siyasal katılma biçimi olarak görülmez ve üçlü sınıflandırma izleyici, geçiş ve gladyatör faaliyetlerden meydana gelir.

Geleneksel siyasal katılım sınıflandırmaları ve siyasal katılım üzerine çalışmalar günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Özellikle gelişen teknoloji, internetin ve sosyal medya uygulamalarının yaygınlaşması ile siyasal katılımda kullanılan araçlar değişse de katılımın özü aynı kalmakta ve sadece katılım için yeni araçlar gündeme gelmektedir. Siyasal katılımın içeriğinin değiştiğine ilişkin bazı yorumlamalar aşırı tekno determinizm olarak görülüp eleştirilmektedir (Fuchs, 2016: 52, 95). Diğer yandan ise siyasal katılım kavramının içeriğinin genişlediği ve yeni alanların siyasal katılım kavramının çeperlerini esnettiğine ve özel alan kamusal alan ayırımının silikleştiğine yönelik yorumlar da literatürde kendisine yer bulmaktadır (Papacharissi, 2010: 164; Tüfekçi, 2017: 26).

3. Seçmenlerin Oy Verme Davranışları

Seçmen davranışı üzerine yapılan çalışmalarda üç ana ekol göze çarpmaktadır. Bunlar sosyolojik yaklaşım, psikolojik yaklaşım ve rasyonel yaklaşımdır. Bu ekoller içinde sosyolojik yaklaşım, seçmenlerin oy verme davranışı üzerine yapılmış ilk çalışma olduğu için öncü sayılabilir. Lazarsfeld öncülüğündeki Columbia Üniversitesi araştırmacıları tarafından geliştirilen bu ekol, Columbia ekolu olarak da adlandırılmaktadır. Bu ekole göre seçimlerde kullanılan oy aslında bireylerin ait olduğu sosyal kimliklerin siyasal tercihlere yansımından ibarettir. Buna göre oy verme davranışı, bireysel bir tutum değil, grup dinamiğinden doğan bir tercihtir (Lazarsfeld vd. 1968: 56-60; Cwalina vd., 2008: 9-16). Oy verme kararı seçimlerden önce, mensup olunan etnik, dini veya başka türlü sosyal grubun ekonomik, demografik ve sosyal dinamiklerine göre belirlenmektedir (Cwalina vd., 2012: 262). Bu yaklaşımın spesifik bir bireysel oy verme davranışı tanımlamamış olması, oy vermeyi kolektif bir eylem olarak ele alması yaklaşıma getirilen en önemli eleştirilerin başında gelmektedir. Yaklaşım bireylerin durumlarını statik olarak ele alıp, bireylerin mensup oldukları grupları değiştirebileceğini görmezden gelmektedir. Yaklaşımın sosyo-demografik özelliklerin süreklilik arz edeceği varsayımının geçerliliği oldukça sorgulanabilir durumdadır (Cwalina vd., 2008: 9-10). Diğer yandan sosyolojik yaklaşım ekseninde çalışan araştırmacıların, siyasal kampanyaların ve medya araçlarının seçmen tercihleri üzerinde önemli bir etkisi bulunmadığına ilişkin görüşü de geçerliliği sorgulanabilecek başka bir iddiadır (Çinko, 2006: 109).

Seçmenlerin oy verme davranışları üzerine ikinci yaklaşım Angus Campbell ve Michigan Üniversitesi araştırmacıları tarafından geliştirilen Psikolojik Yaklaşımdır. Sosyolojik yaklaşımın aksine Psikolojik yaklaşım oy verme davranışını bireysel tercihlerin şekillendireceği üzerine durur. Ancak bireysel tercihlerin oy verme davranışını şekillendirilmesinde sosyolojik yaklaşımın öne sürdüğü grup dinamiklerini yani sosyal yapıyı ihmal etmez (Campbell vd. 1971: 84-87). Yani Psikolojik Yaklaşım, sosyolojik yaklaşımın tüm önermelerini yok saymamaktadır. Ancak oy verme davranışını sosyolojik yaklaşımdan farklı olarak birey temelinde incelemektedir (Campbell vd., 1960: 13). Ayrıca partizanlık ve partiyle özdeşleşme gibi konularda da psikolojik yaklaşım, sosyolojik yaklaşımdan farklı olarak çeşitli önermeler getirmektedir. Partiyle özdeşleşme modeline göre birey içinde yetiştiği sosyal çevre ile siyasal sosyalleşme etkileşimi yaşayarak siyasal tutumlar kazanmakta, bu tutumlar bireye ileride sergileyeceği oy verme davranışına ilişkin görüşler kazandırmaktadır (Campbell vd., 1960: 10-12). Ayrıca bu yaklaşım seçmenler üzerinde bir çözümlenme getirerek seçmenleri, aday odaklı, konu odaklı ve parti odaklı olarak tasnif etmektedir. Bu tasnife göre aday odaklı seçmenler doğrudan adaylara ve lidere bakarak oy verirken, parti odaklı seçmenler partinin temsil ettiği değerlere bakmaktadır. Konu odaklılık ise seçmenlerin değer verdiği konuların adaylar, liderler veya partiler tarafından temsil edilip edilmediğine ilişkindir. Seçmen bu temsiliyete göre karar vermektedir (Campbell vd., 1971: 86-87). Yaklaşımın seçmenlerin oy verme kararlarında parti dışında adayı da göz önünde bulundurduğunun tespiti seçmen davranışı çalışmalarına önemli bir katkı sunmuştur. Bu sebeple Psikolojik yaklaşım aday ve lidere ilişkin sorgulamaların yapıldığı ilk yaklaşım olması nedeniyle önemlidir (Damlapınar ve Balcı, 2005: 62). Psikolojik yaklaşımın oy verme davranışını birey üzerinden incelemesi gibi, parti dışında lider ve adaylara yönelik bireyi esas alan bakış açısına da sahip olması tutarlı bir yaklaşımdır.

Üçüncü yaklaşım ise Downs tarafından 1957 yılında ileri sürülen ve temelde iktisatta "homo economicus" olarak tanımlanan bireyin, siyasal davranışlarının da "homo economicus"un varsayımları tarafından şekillendirileceği üzerine oluşturulan rasyonel yaklaşımdır (Downs, 1957: 4-5). Rasyonel yaklaşımda psikolojik yaklaşıma benzer bir şekilde incelemeyi birey üzerinden gerçekleştirir. Rasyonel tercih yaklaşımında seçmenler, geleceğe bakarak değil, geçmiş üzerine değerlendirmede bulunarak oy kullanmaktadırlar. Seçmenler özellikle iktidar partisinin geçmişte yaptığı faaliyetleri değerlendirip, iktidar partisinin faaliyetlerinin kendisine sağladığı yararları hesaba katarak oy vermektedir. Gerçekçi olmayan vaatlerin ve iyi hatipler tarafından kullanılan cezbedici sözlerin seçmen nezdinde değeri yoktur (Downs, 1957: 38-40). Bu yaklaşıma göre seçmenler, seçim propagandalarından ve vaatlerden çok, iktidar partisinin ve diğer partilerin önceki dönemlerde yaptıkları icraatlardan etkilenerek oy kullanmaktadır. (Özkan, 2007: 91). Yani seçmenler oy verme davranışları konusunda tutucu değillerdir, bir sonraki seçimlerde oy verme davranışlarını, yaptıkları değerlendirmeler sonucunda değiştirebilirler.

Rasyonel yaklaşım siyaseti partilerin ve seçmenlerin karşılıklı fayda elde etmesine dayalı olarak kurgulamaktadır. Ancak bu yaklaşım, ideoloji ve partizanlık tutumlarını açıklamada, seçmen davranışına sadece fayda odaklı baktığı için yetersiz görülmektedir. Yine de rasyonel yaklaşım seçmen davranışı literatürüne önemli kavramlar kazandırmıştır. Bunların en önemlisi taktiksel oy verme davranışdır. Seçmen kendi görüşlerine uygun bulunduğu parti ve adayı desteklemektedir ve seçimini buna göre yapar. Ancak kendi desteklediği partinin veya adayın seçimi kazanamayacağına inanıyorsa, sevmediği partinin ve adayın seçimi kazanmasını engellemek için, sevmediği adayı ve partiyi engelleyecek aday ve partilere oy verecektir (Downs, 1957: 49-50). Bu davranış seçmenin fayda maksimizasyonu sağlayamayacağı durumlarda faydasını optimize etmeye çalışacağını ifade etmektedir.

Ayrıca seçmen davranışı literatürünü 1970 sonrası dönemde iktisadi davranışı pazarlama odaklı inceleyen araştırma alanlarının da etkilediğinden bahsetmek gerekir. ABD gibi bazı ülkelerde seçim kampanyaları adeta reklam kampanyalarına dönüşmekte, hatta bu alanlardaki uzmanlar, adayların seçim kampanyalarını şekillendirmektedir. Siyasal pazarlama yaklaşımı da bu nedenle daha çok ABD gibi ülkelerde kullanılan ve analizlerde sıklıkla yer verilen bir yaklaşımdır (Cwalina vd., 2004, Cwalina vd., 2008, Cwalina vd., 2012, Newman, 2017, Less-Marshment, 2009). Türkiye’de de bu alanda çalışmalar özellikle son 20 senede artmıştır. Ancak Türkiye özelinde, psikolojik modelin bakış açısı temel alınarak analiz yapmak, bir yandan bireyciliğin arttığı diğer taraftan ise kolektivist bakışın da halen sürdürüldüğü ikircikli toplumsal dinamiklerimiz açısından daha uygun görünmektedir (Hofstede Araştırması, 1967¹). Psikolojik model hem bireyler üzerinden seçmen davranışını analiz etmesi, hem de bunu yaparken sosyolojik yaklaşımın sosyal grupların seçmen davranışı üzerindeki etkilerini de varsayımlarına ve analizlerine dahil etmesi ayrıca aday ve lidere ilişkin sorgulamaların da psikolojik model tarafından seçmen davranışı literatürüne kazandırılması sebebiyle Türkiye için önemli analizler yapma imkânı vermektedir.

4. Liderlik Yaklaşımları

Burns’a göre liderlik; politik, ekonomik veya bunlara benzer başka bir güç ve değerler kullanarak belirli amaçlara ulaşmak için takipçilerin harekete geçirilmesidir (Burns, 1978: 425). Liderliği doğası gereği tanımlamak zordur. Liderliğin tanımlanmasının zorluğuna yönelik olarak Bennis liderliği güzelliğe benzeterek, tanımlanmasının zor olduğunu ancak karşılaşıldığında da hemen anlaşılabileceğini ifade etmektedir (Bennis, 2009: xxx). Ancak liderlik her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, seçmenlerin oy verme tercihinde oy verdikleri partilerin liderleri veya doğrudan oy verilen kişinin liderlik özelliklerinin oy verme kararında etkili olduğu, yapılan çalışmalarda elde edilen önemli sonuçlardır (Pancer vd. 1999: 346)

Liderlik çalışmaları 20. yüzyılın başında şekillenmeye başlamıştır. Liderlik çalışmaları gerçekleştirenler ilk başlarda liderliğin doğuştan gelen bir özellik olduğunu düşünerek “Büyük Adam Teorisi”ni oluşturmuşlardır (Bass ve Bass, 2008: 48-49). Ancak liderliğin genetik gibi bir doğumdan gelen özelliklerle bağlantılı olduğunun düşüncesi pek çok kişi tarafından da kabul görmemiştir. Bu sebeple kendinden sonra gelişen Özellikler Teorisi’nde liderlik özelliklerinin kişinin doğumundan sonra da kazanabileceği üzerinde durulmaktadır. Özellikler teorisine göre liderler çevrelerinden ve takipçilerinden sahip oldukları çeşitli fiziksel, zihinsel, kişisel nitelikler ve kabiliyetler ile ayrılmaktadırlar (Yukl, 2013: 159). Özellikler Teorisi de liderliği salt liderin sahip olduğu özelliklere indirgemesi, bunun dışında lider davranışlarına yer vermemesi, özellikler listesinin sonsuz olması, özelliklerin tanımlanması ve ölçümünün güç olması gibi noktalardan eleştiri almıştır. Sonrasında da bu eleştiriler karşısında Davranışsal Teori bu eleştirilere cevap olmuştur.

Davranışsal Teori üniversiteler bünyesinde gerçekleştirilen farklı çalışmalardan beslenen bir teori olmuştur. Ohio State Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen çalışmada farklı disiplinlerden bir araya gelen araştırmacılar liderlerin çeşitli durum, ortam ve gruplarda sergiledikleri davranışların analiz edilmesi için bir ölçek geliştirmişlerdir. Stogdill bu anket formunu kısaltıp nihai halini vermiştir (Stogdill vd., 1963: 128-129). Bu çalışmada yapıyı harekete geçirme ve takipçilerine ilgi gösterme faktörünün davranış üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Davranışsal Teori’ye bir diğer katkı

¹Türkiye’nin kültürel yapısının, farklı ülkelerle karşılaştırılmasında önemli bir uluslararası kaynak olarak, Hofstede National Culture - Hofstede Insights, <https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/> e.t.23.12.2022

ise Michigan Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen çalışmalarla yapılmıştır. Bu çalışmaların başında da Likert yer almıştır. Çalışmaları dört yönetim sisteminde kavramsallaştırılmış ve Sistem 1-4 olarak literatürde yerini almıştır. Sistem 1 daha baskıcı bir liderlik tarzını vurgularken Sistem 4'e giden bir yelpazede liderlik giderek daha demokratik ve katılımcı bir tarza evrilmektedir (Likert, 1967: 3-10). Bu çalışmalara ek olarak Iowa Üniversite'sinde Lewin tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da liderlik davranışları otokratik, demokratik ve laissez-faire olarak üçlü bir formda sınıflandırılmıştır. Yaptıkları deneyde ulaştıkları en önemli bulgu ise liderlik tarzı ile takipçilerin verimlilikleri arasındaki ilişkinin tespiti olmuştur (Lewin vd., 1939, 271-274). Davranışsal Teori'yi oluşturan bu çalışmalar daha sonra Yönetim Tarzı Matrisi'ni meydana getirmişlerdir (Blake ve Mouton, 1964: 8-14). Aynı şekilde McGregor da bir tarafta otokratik, bir tarafta ise demokratik bir liderliği koyduğu X-Y Teorisi ile (1960: 33-57) Davranışsal Teori'ye önemli katkılar sunmuştur.

Davranışsal Teori'den sonra ise Durumsallık Yaklaşımı hâkim hale gelmiştir. Durumsallık Yaklaşımı savunucularına göre ideal bir liderlik tarzı yoktur. İdeal olan liderliği içinde bulunduğu duruma göre şekillenmesidir. Durumsallık Yaklaşımı da bir dizi çalışma sonrasında inşa edilmiştir. Bu çalışmalardan başlıcaları House ve Evans tarafından geliştirildiği kabul edilen Yol-Amaç Kuramı ödülleri ve motivasyon ile liderlerin kabul edilmesi arasında bağlantı kurarken, talimat veren, destekleyici, katılımcı ve başarıya yönelik olmak üzere dört tip liderlik sınıflandırmasına yer verir (Evans, 1970: 282; House: 1971: 323-324, House ve Mitchell, 1975: 8-13, House, 1996: 326-327). Fiedler'in Yaklaşımı da Durumsallık Yaklaşımı'nda önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre bir lider için en önemli olan şey takipçileri tarafından kabul görmesi ve kilit astları ile arasındaki psikolojik mesafeyi muhafaza etmesidir. Bu yaklaşımda liderin yönetim tarzı da üç durumla bağlantılıdır. Bunlar yerine getirilecek işin veya ulaşılabilecek amacın niteliği, lider ve takipçileri arasındaki ilişkiler ve liderin pozisyonuna dayanan otoritesinin gücüdür (Fiedler, 1958: 42-43). Hersey ve Blanchard'ın Yaşam Döngüsü (Life Cycle) Teorisi de Durumsallık Yaklaşımı içerisinde kendisine önemli bir yer bulmuştur. Bu teoride liderlik tarzı ile astların olgunlukları arasında bir ilişki vardır. Başkalarının performansını arttırmak için sergilenen davranışlar liderliği oluşturur. Onlara göre astların olgunluk seviyeleri dörde ayrılmaktadır. Astların olgunluk seviyesi arttıkça emir vermeden (1), ikna etmeye (2), karara katmaya (3) ve yetki vermeye (4) uzanan farklı bir lider davranışı gözlemlenmektedir. Bu teorileri sonrasında kendileri tarafından revize edilerek tek taraflı liderlik bakışından vazgeçilmiş ve liderlik "insanlara yapılan" bir şey olma düşüncesi yerine "insanlarla yapılan" bir forma evrilmiştir (Hersey ve Blanchard, 1996: 44-45).

Yakın dönemde ise liderlik literatüründe ağırlıklı olarak Burns tarafından ortaya konulan ve Bass tarafından geliştirilen Dönüşümcü Liderlik ve Etkileşimci Liderlik yaklaşımları kendilerine yer bulmaktadır. Burns'un teorii geliştirirken hareket noktası ise Max Weber'in ünlü karizmatik liderlik modeli olmuştur. Burns'a göre liderin gücü sadece kendisinden veya mevkisinden kaynaklı değildir. Astlar lideri güçlendirir. Arzulanan amaçlara ulaşmada hem astların gücü, hem de liderin gücü önemlidir (Burns, 1978: 18-20). Etkileşimci ve Dönüşümcü liderlik birbirlerinden tamamen ayrılmış değildir. Dönüşürücü liderler belirli amaçlar için takipçilerini bir araya getiren, onların amaç ve değerlerini değiştirip, şekillendirebilen liderlerdir. Bu tarz liderler takipçileri üzerinde yüksek düzeyde motivasyon ve moral yaratabilir. Etkileşimci liderler ise daha bürokratik liderlerdir. Etkileşimci liderler için esas olan kurallara bağlı kalarak amaçlara ulaşmak iken, Dönüşümcü liderler daha fazla özgürlük ve adalet gibi vurgular yaparlar. (Burns, 1978: 425-426). Bass karizmatik özelliklere sahip olmanın dönüştürücü liderlik için yeterli olmadığını öne sürer ve motivasyon, ortak hedefe yönlendirme gibi unsurları vurgular (Bass, 1985: 20-21). Liderlik literatürü bu şekilde her dönem eleştirilere ve eksikliklere karşı yeni teoriler ortaya koyan bir özellik göstermektedir. Ancak bu teoriler ağırlıklı olarak yönetim bilimi literatürü altında geliştirilmiş teorilerdir. Bu sebeple de siyaset bilimine bu teorilerin kavramlarının devşirilmesi siyaset bilimi analizleri için problemlidir. Siyaset bilimi çatısı altında da liderlik teorilerine yönelik çalışmaların artırılması gerekmektedir.

5. Oy Verme Davranışı, Liderlik ve Siyasal Liderlik Üzerine Literatür Taraması

Siyasal davranış ve oy verme davranışı geniş bir açıdan bakıldığında siyasal katılımın bir türüdür. Cho ve Rudolph'a göre (2008: 273) siyasal katılma, halk ile yönetenler arasındaki bağlantıyı sağlayan, halkın talep, istek, beklenti ve endişelerinin doğrudan veya dolaylı olarak yönetenlere iletilmesine

imkân veren bir süreci ifade etmektedir. Özbudun (1975: 1-4) siyasal katılmayı vatandaşların merkezi veya yerel yöneticileri seçmek veya onların kararlarını etkilemek için gerçekleştirilen eylemlerde bulunmaları şeklinde tanımlamaktadır. Ancak tarihsel olarak siyasal katılma her zaman böyle geniş bir perspektiften ele alınmamıştır. Lazarsfeld vd. (1968: 1) daha erken tarihlerde yaptıkları tanımlarda oy verme davranışının tarihsel olarak siyasal katılmanın hemen hemen bütününe denk geldiğini ifade etmektedir. Siyasal katılma zamanla bir alan genişlemesi yaşamıştır ve oy verme dışında politik kararların etkilenmesine yönelik olarak gerçekleştirilen eylem bütününe kapsar hale gelmiştir. Ancak yine de pek çok toplumda oy verme siyasal katılımın en önemli biçimi olarak görülmekte ve bu görüş geçerliliğini korumaktadır.

ABD’de 1950’lerde siyaset biliminde gerçekleşen davranışsalci-pozitivist devrim (Köker, 2013: 9) sonrası, siyasal katılmanın en önemli ayaklarından birini oluşturan seçmenlerin oy verme davranışı üzerine nicel araştırma ekseninde çalışmalar hız kazanmıştır. Seçmenlerin Oy Verme Davranışları bölümünde de ifade edildiği gibi bu çalışmaların en göze çarpanları günümüzde de geçerliliğini koruyan 3 ana ekolü ortaya çıkarmıştır. Birinci ekol, Lazarsfeld ve diğer Columbia Üniversitesi araştırmacıları tarafından yapılan çalışmalar sonucunda oluşturulan sosyolojik yaklaşımdır. İkinci ekol ise Angus Campbell ve Michigan Üniversitesi araştırmacıları tarafından geliştirilen psikolojik yaklaşımdır. Üçüncü ekol ise Downs tarafında geliştirilen rasyonel yaklaşım modeli olmuştur.

Diğer yandan liderlik literatüründe de Weber’den günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Çalışmaların büyük kısmı günümüz yönetim literatürünü oluşturmuştur. Weber’in liderliği, liderliğin dayandığı meşruiyet kaynaklarına göre üç ana başlık altında sınıflandırması literatürde hala önemini korumaktadır. Genelde liderlik üzerine yapılan çalışmalar Weber’in geleneksel, rasyonel ve karizmatik liderlik (Weber, 2017: 48-50) tipolojileri üzerindeki farklı kurgulardan ilerlemektedir. Weber’in literatüre sunduğu en büyük katkı Karizmatik Liderlik yaklaşımıdır. Weber’in sınıflandırmasını temel alsada da Weber’in otorite tipleri üzerine yaptığı analizleri ileri götüren ve liderlik tiplerini derinlemesine irdeleyen, liderliği motivasyon, zorlayıcı güç gibi kavramlarla ilişkilendirerek tipolojiler oluşturan pek çok çalışma mevcuttur. Bass (1981: 16, 31) Stogdill’in liderlik çalışması üstüne yaptığı çalışmasını revize ederek liderliği motivasyonla ilişkilendirmektedir. Bu yaklaşım yönetici-lider ayrışmasına dayanır. Buna göre, liderlerin yönetmekten ziyade astlarını, siyasal anlamda ise seçmenlerini motive eden özellik ve tutumlarının bulunması önemlidir. Cook vd. (1997: 463) liderlik üzerine yaptıkları çalışmalarında, zorlayıcı güç ve otokratik liderlik odaklı çalışmalara karşı, lidere karşı gönüllü bir bağlılığın olacağını öne sürmüşlerdir. Weber gönüllü bağlılığı, rasyonel-yasal meşruluk tipolojisinde, meşru hukuk düzeni bağlamında ele almıştır (Weber, 2017: 50-54). Weber’e göre lidere meşruluğu sağlayan en önemli nokta hukukilik ve lidere duyulan inançtır. Weber inanç boyutunu da analizlerine katar, çünkü bir şeyin hukuki olması, onun takipçiler tarafından meşru görüleceği anlamını taşımaz.

Liderliğe ilişkin kuramlar 1950’lere kadar Klasik Yönetim düşüncesi anlayışı üzerine kuruludur. 1950’lerden sonra ise McGregor’un X-Y Teorisi, Likert’in Sistem Yaklaşımı ve Argyris’in İnsan Modelleri yaklaşımı liderlik literatüründe önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Otokratik liderlik modeline karşı olarak yeni modeller ortaya koymuşlar ve günümüz liderlik literatüründeki Dönüşümcü (Transformasyonel) Liderlik ve Etkileşimci (Transaksyonel-İşlemsel) Liderlik (Burns, 1978, Bass, 1981) gibi farklı yaklaşımların önünü açmışlardır. Liddle ve Mujani (2007: 832) gibi araştırmacılar ise liderlik literatürü ve seçmen davranışı literatürünü ortaklaştırarak seçmen davranışında parti liderlerinin etkileri üzerine çalışmalar yaparken, Lipset ve Schneider (1973) gibi isimler ise politik sosyoloji boyutunu literatüre kazandırmıştır. Ancak salt siyaset bilimi çerçevesi içerisinde yer alan ve üzerinde hemfikir olunan bir liderlik yaklaşımı ise mevcut değildir. Bunun yerine çeşitli kuramlardan ve kaynaklardan kavramları ödünç alan melez bir literatür mevcuttur (Cottam vd., 2018: 66-67)

Türkiye’de ise seçmen davranışında liderliğin rolü üzerine çalışmaların sayısı çok az olduğu gibi kapsamı genelde bölgesel veya yerel düzeyde olduğu için literatürde eksiklik göze çarpmaktadır. Damlapınar ve Balcı (2005) aday imajları konusunda 2004 yerel seçimleri üzerine bir alan araştırması yaparken, Ünnü (2009) ise otantik liderliğin siyasal pazarlama içindeki rolünü incelemiştir. Komsuoğlu’nun (2008) Süleyman Demirel üzerine yaptığı çalışması, Gaytancıoğlu’nun Politik Liderlik ve Bülent Ecevit (2014) ve Türk Siyasal Yaşamında Hüsamettin Cindoruk (2020) çalışmaları da liderlik kuramlarına yer vermekle birlikte daha çok lider hayatı üzerine odaklanan biyografik çalışmalar olmuş ve seçmen davranışı faktörüne yönelmemiştir. Kalaycıoğlu’nun (2002) ANAP üzerine gerçekleştirdiği

çalışmasında, partinin bir karizmatik lider partisi olması durumu irdelenmiştir, ancak seçmen davranışı kuramları çalışmada yer almamıştır.

Seçmen davranışları üzerine bahsedilen modelleri kullanan ve Türkiye üzerinde araştırmalar yapan çeşitli çalışmalar da vardır. Özsoy (2002) ve Çaha (2008) seçmen davranışını Türkiye üzerinden analiz etmiş ve bahsedilen üç ekol ile uyumlulukları ve farklılıkları üzerine çalışmalar yapmışlardır. Çaha çalışmasında daha çok merkez sağ seçmenin oy verme davranışına yer verirken, Özsoy daha geniş bir perspektiften Türkiye'deki seçmenlerin oy verme davranışına yer vermiş ve seçmen-siyasetçi arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Çarkoğlu ve Hinich (2006) çalışmalarında oy verme davranışı ile mekânsal konumu ilişkilendirmişlerdir. Akay (2012) ve Aziz (2011) siyasal iletişim konusuna odaklanarak, partilerin ve adayların seçmenler ile kurduğu siyasal iletişimin seçmenlerin oy verme davranışlarına ne tür etkileri olduğu noktasında çeşitli yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Literatürdeki niceliksel yoğunluk siyasal pazarlama alanındadır. Tan (2002), Polat vd. (2004), Tokgöz (2010) gibi araştırmacılar ise siyasal pazarlama ve siyasal reklam alanında çalışmalar ortaya koymuşlar, siyasi partilerin veya adayların potansiyel seçmenleri nasıl kazanabileceklerine yönelik çeşitli öneriler ve önermeler öne sürmüşlerdir. Çatı ve Aslan (2003), Doğan ve Göker (2010) ise yaptıkları alan araştırmalarıyla seçmenlerin tercihlerinde etkili olan faktörleri ortaya koymuşlardır. Akgün (2000) de yaptığı çalışmasında oy verme ekolleri üzerine önemli tespitlerde bulunsa ve analizine ekonomi, partiye yönelik tutumlar ve ideolojiyi dahil etmiş olsa da liderlik boyutu çalışmasında yer almamıştır. Kalaycıoğlu (2014) çalışmasında 2009 ve 2014 seçim sonuçlarına ilişkin toplanan anket verileri ve seçim sonuçlarını analiz ederek, Türkiye'deki seçmenlerin parti tercihlerinde sosyo-kültürel, ideolojik, siyasi ve ekonomik faktörlerin etkisine bakmaktadır. Çarkoğlu, Vitiello ve Moral (2012) yaptıkları çalışmada seçmenlerin kendilerine en yakın partiyi veya adayı bulmalarına yardımcı olan VAA (Voting advice application) ve sonuçları üzerine bir çalışma yapmışlardır. Ancak söz konusu çalışmada da liderliğe yer vermekten ziyade seçmenlerin ideolojik konumları ve medya üzerine tespitler yapılmıştır. Aytaç, Çarkoğlu ve Elçi (2020) yaptıkları çalışmada popülizm ekseninde parti liderlerine yer vermişlerdir ancak liderlerin tutumlarının liderlik tipolojileri bağlamında bir değerlendirmesini yapmamışlardır. Aytaç ve Çarkoğlu (2017) kamuoyunun şekillendirilmesinde liderlerin etkili olduğuna yönelik tespitlerini yaptıkları çalışmalarında, liderlerin söylemlerinin toplumdaki karşılıklarını incelemişlerdir ancak bu inceleme söylem üstünden şekillenmiş ve liderlik ekollerine yer verilmemiştir.

Gerek seçmen davranışı gerekse liderlik yaklaşımlarına ilişkin bu çalışmalar, seçmen davranışı ile liderlik konularını ayrı ayrı işlemiştir. Psikolojik yaklaşım, bireysel boyutta seçmen davranışı analizi yaptığı için kısmen parti liderlerinin seçmenlerin oy verme davranışına etkisi noktasında çeşitli çalışmalara kapı aralasa da seçmen davranışı ve liderlik literatürünü ortaklaştıran çalışmalar genelde bölgesel ve yerel düzeylerde konuyu ele almıştır. Türkiye'deki literatürde ise seçmen davranışı üzerine yapılmış çalışmalar liderlik boyutuna değinmemiş veya alt başlıklar içinde yüzeysel olarak konuyu işlemiştir. Siyasal pazarlama alanında yapılan birkaç çalışma ise oy verme davranışında liderlik boyutunu işlese de bu çalışmalar da liderlik imajı gibi pazarlama literatüründen doğan kavramlara spesifik olarak odaklanmıştır. Ancak Türkiye'de literatürde seçmenlerin oy verme davranışları üzerinde parti liderlerinin etkisini inceleyen çalışmalar konusunda eksiklik olduğu gözlenmektedir. Siyasi liderlik üzerine sınıflandırmaya yönelik çalışmalar uluslararası literatürde artarken, Türkiye'de bu literatürde eksiklik göze çarpmaktadır.

Siyasi liderler hukuka dayalı olarak inşa edilmiş modern devletlerde seçime dayalı olarak işbaşına gelmektedirler. Güçlerini hukuktan alırlar. Anayasa ve yasalar çerçevesinde hareket edebilirler (Morell ve Hartley, 2006: 484). Siyasi liderlik üzerine yapılan çalışmaların sadece liderler ve seçmenler arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda liderler ve diğer siyasi liderler arasındaki ilişkileri ve potansiyel liderleri de kapsamı gerekmektedir. Aynı zamanda liderin içinde bulunduğu durumsal değişkenler de bu kapsamda yer almalıdır (Edinger, 1972: 216-217). Günümüz siyasal liderliğinde en önemli güç liderin karizması olarak görülmektedir. Ayrıca yeni liderlik anlayışında değişimin öncüsü olan liderlikten ziyade değişimle birlikte değişen bir anlayış hâkim hale gelmektedir. Yeni siyasal liderlik anlayışı katı politikaları savunmaktan çok esneklik üzerine kuruludur. Ayrıca liderliği ve kendisini seçmenlere sunuşu da oldukça kişiselleşmiş şekildedir. Bu da karizmatik liderlik boyutunu öne çıkaran bir durumdur (Yıldız, 2012: 126 -129). Bu sebeple liderlik çalışmalarında Weber'in öncü çalışmaları hala geçerliliğini korumaktadır. James Barber'in siyasi liderler üzerine yaptığı çalışmaları önemlidir. Barber, ABD

başkanlarından yola çıkarak siyasi liderlerin her birinin şahsına münhasır olmadığını, siyasi liderlik tarzlarının sınıflandırılabilceğini öne sürmektedir. Ayrıca yine tek bir evrensel liderlik modelinin de olmadığını ortaya koymuştur. Barber liderlik rolünü yerine getirmede aktiflik ve pasiflik, faaliyetlere yönelik olumlu-olumsuz duygu gibi iki değişkeni bir araya getirerek dörtlü bir sınıflandırma yapmıştır. Ayrıca liderlerin tarzlarına etki eden retorik, işe karşı tutum ve kişisel ilişkiler gibi üç faktörü öne çıkartmaktadır (Barber, 1972: 85-88). Barber'in çalışması literatürde oldukça önemli olmakla birlikte siyasal liderlerin oy kararına etkisine bakmamıştır. Kellerman (1986) ise yaptığı çalışmada pek çok farklı bilim insanının çalışmalarını liderlik perspektifinden sınıflandırmıştır. Lasswell, Schumpeter ve Hamilton'un çalışmalarını demokratik, Arendt'in çalışmalarını totaliter, Brinton'un çalışmalarını devrimci, Weber'in ve Willner'in çalışmalarını yasal, geleneksel ve karizmatik, Lewis'in çalışmalarını girişimci ve Tucker'in çalışmalarını ise anayasal olmayan liderlik tipolojileri altında sınıflandırmıştır. Ancak bu çalışmanın da oy verme modelleri ile kaynaşan bir yönü mevcut değildir. Morell ve Hartley (2006) diğer liderlik çalışmalarından farklı olarak, siyasal liderliği kapsayan ve model önerisi sunan bir çalışma ortaya koymuştur. Dean (2004) yaptığı çalışmada İngiltere'deki seçmenlerle görüşerek oy verme tercihlerine odaklanmıştır. Bu çalışmada oy verme kararında oy verdiği partinin liderinin güçlü ve karizmatik olması gibi detayların önemli olduğu tespit edilmiştir (Dean, 2004: 259).

Türkiye'deki literatürde ise Çaha vd (2008: 93-103) yaptıkları çalışmada yerel düzeyde siyasi parti üyelerinin siyasal katılma sebeplerine ilişkin bir araştırma yürütmüşlerdir. Araştırmada partiler ve siyasi görüşler bazında ayrışma olsa da lider faktörünün partiye üyelik ve partide siyaset yapma kararında önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Hatta çalışmada üye olduğu parti lideri, başka bir partinin lideri olsaydı liderin üye olduğu partiyi mi desteklerdiniz gibi orijinal bir soru da araştırma kapsamında irdelenmiştir. Katılımcıların yüzde 50'sinden fazlası da destekleyeceğini belirtmiştir. Avcı (2015) Ankara ilinde yaptığı çalışmada seçmenlerin oy kararında parti lideri, parti aidiyeti ve aday etkisini tespit etmek için 600 kişi ile tesadüfi örnekleme yoluyla görüşmüştür. Çalışmanın sonucunda sol eğilimli seçmenlerde partiye ve adalara bağlılık düzeyinin yüksek olduğunu buna karşılık lidere bağlılık düzeyinin zayıf olduğu, sağ eğilimli seçmenlerde ise liderlere bağlılık düzeyinin yüksek olduğu, partiye ve adalara bağlılık düzeyinin zayıf olduğunu tespit etmiştir (Avcı, 2015: 176). Ancak tesadüfi örnekleme yolu ile ve Ankara özelinde bir çalışma olduğu için Türkiye'deki tüm seçmen grubuna genelleme yapmak olanaksızdır. Kalaycıoğlu (2013: 489) yaptığı çalışmada siyasi ideoloji, parti kimliği, liderin popüler imajı ve ekonominin hükümet tarafından yönetilmesinden memnuniyet ya da memnuniyetsizlik gibi faktörleri de analizine dahil etmiştir. Türkiye'deki oy kullanma davranışı hakkında teoriler geliştirme amacı da olan bu çalışma, parti liderliğini analizine dahil etmesi sebebiyle de önemlidir.

Dünyada sürekli yeni çalışmalarla seçmen davranışı ve liderlik etkileşimi arasındaki ilişkiye odaklanan literatür zenginleşirken, Türkiye'de literatürdeki eksiklik, Çarkoğlu (2016: 211-212) tarafından da ifade edilmiştir. Çarkoğlu'na göre Türkiye'deki oy verme davranışı çalışmaları siyaset biliminin güncel yazınıyla ya tutarlı değildir ya da karşılaştırma yapmak için uygun değildir. Ona göre seçmen davranışı literatürünün bu kadar kısıtlı kalmasının üç nedeni vardır. Bunlardan ilki Türkiye'de demokrasinin sallantılı olması ve odağı seçmenlerden daha çok seçkinlerin mücadelesine kaydıran askeri müdahalelerdir. Ne politikacıların ne de siyaset bilimcilerin bu sebeple oy verme davranışı birincil önceliği olamamıştır. İkinci olarak Türkiye'deki siyaset bilimi camiası üzerindeki davranışsal yaklaşımların sınırlı etkisidir. Üçüncüsü ise Türkiye'de siyaset bilimi alanında veri analiziyle ilgili metodolojik uzmanlığın eksik olmasıdır. Ayrıca Türkiye'de gerek askeri müdahaleler gerekse başka koşullarda devamlı parti kapatmalar söz konusu olduğu için geçmişten bugüne sürekli var olmuş bir parti yoktur. Bu sebeple parti ile özdeşleşmekten ziyade politik bir duruş ile özdeşleşmek daha mümkündür ve bu da seçmen davranışı çalışmalarını kısıtlamaktadır. Partiyle özdeşleşememe gibi faktörler de Michigan modelini Türkiye için daha uygun hale getirmektedir (Çarkoğlu, 2016: 214-215). Kalaycıoğlu da benzer bir değerlendirmeye, liderliğin seçimlerde partilere verilen oylarda oynadığı rolün üstüne herhangi bir sistematik ampirik analiz yapılmamasını eksiklik olarak görmektedir (Kalaycıoğlu, 2013: 488). Türkiye'deki liderlik anlayışı Machiavelli ve Weber arasında sıkışmıştır. Sürekli olarak geçmiş literatür tekrarlanmakta, liderlere Machiavelli ve Weber'in rolleri atfedilmekte ve güncel uluslararası literatüre uyum sağlanamamış gözükmektedir. Yıllardan beri süregelen siyasal sistem, seçim sistemi gibi gerek akademik gerekse toplumsal tartışmalarda parti liderleri boyutunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

6. Sonuç

Siyasal katılma üstüne yapılan çalışmalar her geçen gün artmaktadır. Bunun temel sebebi toplumsal hareketlerin, dijital araçları da siyasal katılma talepleri için kullanmaya başlamasıyla daha geniş kitlelere ve coğrafyalara yayılma potansiyelinin artmış olmasıdır. Siyasal katılma geniş bir yelpazede basit bir oy verme davranışından çok daha komplike bir şekilde devrimlere kadar uzanan bir dizi eylemi kapsamaktadır. Ancak pek çok coğrafyada siyasal katılmanın en yoğun olarak gerçekleştiği faaliyet seçimlerde oy kullanma olarak kendisini göstermektedir. Oy verme davranışı külliyatı uluslararası literatürde oldukça önemli bir hacimde kendisine alan yaratmıştır. Sosyolojik bir yaklaşım olarak Columbia ekolü, psikolojik yaklaşım olarak Michigan Okulu ve “homo economicus”un varsayımlarının oy davranışına da uyarlandığı Rasyonel Yaklaşım en çok bilinen üç ekol olarak literatürde karşılaşılmaktadır. Bu yaklaşımlar güncelliğini koruduğu gibi ayrıca 1970 sonrasında giderek büyüyen siyasal pazarlama külliyatı da oy verme davranışına farklı bir model getirmiştir. Türkiye’de de ağırlıklı olarak seçmen davranışına ilişkin çalışmalar siyasal pazarlama alanı odaklı olarak çalışılmaktadır.

Diğer yandan uluslararası ve ulusal ölçekte liderlik literatürü de oldukça zengindir. 20. yüzyılın başında “Büyük Adam Teorisi” ile biyolojik unsurlara dayandırılan liderlik literatürü her yeni çalışma ile kabul değiştirmiş, liderliğin doğuştan değil sonradan kazanılan bir yetkinlik olduğu genel kabul görmüştür. Büyük Adam Teorisi’nin kabul görmemeye başlamasıyla Özellikler Teorisi literatürde hâkim hale gelmiştir. Özellikler teorisinin de liderliğe ilişkin açıklamalarının yetersiz kalması sonrası literatürde Davranışsal Teori ve ardından da tek bir ve ideal liderlik tarzının olmadığını savunan Durumsallık Yaklaşımı hâkim hale gelmiştir. Durumsallık Yaklaşımı sonrası ise Burns ve Bass’a atfedilen Dönüşümcü ve Etkileşimci liderlik yaklaşımları literatürde önem kazanmıştır. Liderlik paradigmasındaki bu dönüşüme rağmen Weber’in üçlü tipolojisi de hala güncelliğini korumaktadır. Ancak liderlik literatürü zengin olsa da siyaset bilimi açısından durum farklıdır. Siyaset biliminde liderlik literatürü uluslararası ve yerel ölçekte problemlidir. Bunun sebebi siyasal liderler üzerine yapılan çalışmaların ya biyografik olması ya da başka disiplinlerden devşirilen kavramlar ile çalışılmasıdır. Disiplinler arası kavram geçişleri normal olmakla birlikte liderlik gibi bir kavramın sadece devşirme bir şekilde siyaset bilimi literatüründe çalışılması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bu sebeple hem Türkiye’deki siyasal lider literatürü hem de uluslararası literatürde liderlik çalışmalarının artırılması ve modeller geliştirilmesi gerekmektedir.

Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu’nun ulusal literatürdeki ampirik çalışmaların eksikliğine ilişkin tespitleri oldukça yerindedir. Ampirik çalışmaların Türkiye’deki literatürdeki eksikliği bir tarafa konursa, hemen hemen tüm çalışmalar sosyo-ekonomik değişkenlerin oy verme etkisini ölçmekte olup, liderlik gibi önemli bir faktörü analiz dışı bırakmaktadır. Ancak Türkiye gibi bir ülkede her dönem seçimlere damgasını vuran karizmatik lider veya liderlerin olduğu bir ülkede liderlik faktörünün seçmen davranışı çalışmalarında odak noktanın dışında tutulması literatürde önemli bir eksiklik yaratmaktadır. Seçmenlerin oy verme davranışlarına yönelik modellerden psikolojik yaklaşımın Türkiye’ye üzerinden sınanması ile sosyolojik ve rasyonel yaklaşımın taktiksel oy verme, grup dinamiği gibi çeşitli katkılarının Türkiye açısından ele alınması için çözüm yollarının geliştirilmesi ve liderlik faktörünün analizlere dahil edilmesi ile Türkiye’deki siyasal davranış ve oy verme davranışı literatürü zenginleşebilecektir.

Kaynaklar

- AKAY, R. A. (2012). *Siyasal iletişim danışmanı*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- AKGÜN, B. (2000). Türkiye’de seçmen davranışı: partizan tutumlar, ideoloji ve ekonomik faktörlerin oy vermeye etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1 (4), 75-92.
- AVCI, K. (2015). 2014 Ankara yerel seçimlerinde parti lideri faktörünün seçmenin oy verme kararına etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3 (1), 145-179
- AYTAÇ, S. E., ÇARKOĞLU, A. (2017). Presidents shaping public opinion in parliamentary democracies: a survey experiment in Turkey. *Political Behavior*, 40(2), 371–393.
- AYTAÇ, S. E., ÇARKOĞLU, A., ELÇİ, E. (2020). Partisanship, elite messages, and support for populism in power. *European Political Science Review*, 23-39.

- AZİZ, A. (2011). *Siyasal iletişim*. Genişletilmiş 3.Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- BARBER, J. D. (1972). Classifying and predicting presidential styles: two “weak” presidents”. (Ed. Glenn D. Paige). *Political leadership: readings for an emerging field*. (ss.85-114). New York: The Free Press.
- BASS, B. M. (1981). *Stogdill's handbook of leadership, a survey of theory and research*, New York: The Free Press.
- BASS, B.M., BASS, R. (2008), *Handbook of leadership: theory, research, and managerial applications*. 4th edition. New York: Free Press.
- BASS, M. B. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*, New York: The Free Press.
- BENNIS, W. (2009). *On becoming a leader*. New York: Basic Books.
- BLAKE, R., MOUTON, J. (1964). *The managerial grid: the key to leadership excellence*. Houston: Gulf Publishing Co.
- BURNS, J.M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.
- CAMPBELL, A., CONVERSE E.P., MILLER, W.E., STOKES D.E. (1960). *The American voter*. Chicago: The University of Chicago Press.
- CAMPBELL, A., GURIN, G., MILLER, W.E (1971). *The voter decides*. New York: Greenwood Press.
- CHO, W. K T., RUDOLPH T. J. (2008). Emanating political participation: untangling the spatial structure behind participation. *British Journal of Political Science*, 38 (2) 273-289.
- COOK, C.W., PHILIP, L., HUNSAKER, R., COFFEY, E. (1997). *Management and organizational behavior*. Second Edition. Chicago: McGraw Hill.
- COTTAM, M. L., MASTORS, E., PRESTON, T., DIETZ, B. (2017). *Siyaset psikolojisine giriş*, (M. Şenol Çev.), Ankara: BB101 Yayınları
- CWALINA W., FALKOWSKI A., NEWMAN B. I. (2008). A cross-cultural theory of voter behavior, New York: Taylor & Francis
- CWALINA W., FALKOWSKI A., NEWMAN B. I. (2012). The macro and micro views of political marketing: the underpinnings of a theory of political marketing. *Journal of Public Affairs*, 11 (4). 254-269
- CWALINA W., FALKOWSKI A., NEWMAN B. I., VERCIC, D. (2004). Models of voter behaviour in traditional and evolving democracies. *Journal of Political. Marketing*, 3(2), 7-30.
- ÇAHA, Ö. (2008). *Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler*. Genişletilmiş 2.Baskı. Ankara: Orion Kitabevi.
- ÇAHA, Ö., TOPRAK, M., DALMIŞ, İ. (2008). Siyasi parti üyelerinde siyasal katılım düzeyi: Kırıkkale örneği. *Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler* (ed. Ömer Çaha) 2. Baskı. (ss. 53-139), Ankara: Orion Kitabevi.
- ÇARKOĞLU, A. (2016) Oy verme davranışı. *Dünden bugüne Türkiye: tarih, politika, toplum ve kültür*. (ss.211-224). (Der. M. Heper ve S. Sayarı) (K. Tanrıyar Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÇARKOĞLU, A., HINICH, M. J. (2006). A spatial analysis of Turkish party preferences, *Electoral Studies*, 25(2), 369-392
- ÇARKOĞLU, A., VITIELLO, T., MORAL, M. (2012). Voter advice applications in practice: answers to some key questions from Turkey, *International Journal of Electronic Governance*. 5(3-4), 298-317
- ÇATI, K., ASLAN, S. (2003). Politik pazarlama açısından seçmen kararlarında: etkili olan faktörler ve Sivas örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3-4), 255-270.
- ÇİNKO, L. (2006). Seçmen Davranışları ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkilerin Teorik Temelleri ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (1), 103-116.
- DAHL, R. A. (1963). *Modern political analysis*, Prentice-Hall New Jersey.

- DAMLAPINAR, Z., BALCI, Ş. (2005). Seçmenin Zihnindeki Aday İmajını Belirleyen Etkenler: 28 Mart 2004 Yerel Seçimleri Alan Araştırması. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(1), 58-79.
- DEAN, D. (2004). A Faustian pact? Political marketing and the authoritarian personality. *Journal of Public Affairs*. 4(3), 256-267.
- DOĞAN, A., GÖKER, G. (2010). Yerel Seçimlerde Seçmen Tercihi 29 Mart Yerel: Seçimleri Elâzığ Seçmeni Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 159-187.
- DOWNS, A. (1957). *An economic theory of democracy*, New York: Harper&Row
- EDINGER, L. J. (1972). *Political science and political biography*. (Ed. Glenn D. Paige) Political leadership: readings for an emerging field. (ss.213-239). New York: The Free Press.
- EVANS, M. G. (1970). The Effects of Supervisory Behavior on the Path-Goal Relationship, *Organizational Behavior And Human Performance*, 5 (3), 277-298
- FIEDLER, F. E. (1958). *Leader attitudes and group effectiveness*. Urbana: University of Illinois Press.
- FUCHS, C. (2016). *Sosyal medya eleştirel bir giriş*, (İ. Kalaycı, D. Saraçoğlu Çev.) Ankara: NotaBene Yayınları.
- GAYTANCIOĞLU, K. (2014). *Politik liderlik ve Bülent Ecevit*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları
- GAYTANCIOĞLU, K. (2020). *Türk siyasal yaşamında Hüsamettin Cindoruk*, İstanbul: Tekin Yayınevi
- HERSEY, P., BLANCHARD, K. (1996). Great ideas revisited: revisiting the life-cycle theory of leadership, *Training & Development*, 50 (1), 42-47
- HOUSE, R. J. (1971). A path goal theory of leader effectiveness, *Administrative Science Quarterly*, 16 (3), 321-339
- HOUSE, R. J. (1996). Path-goal theory of leadership: lessons, legacy, and a reformulated theory, *Leadership Quarterly*, 7(3), 323-352.
- HOUSE, R. J., MITCHELL, T. R. (1975). *Path-goal theory of leadership*. Seattle: Washington University.
- KALAYCIOĞLU, E. (2002), The Motherland Party: the challenge of institutionalization in a charismatic leader party. *Political Parties in Turkey*, (ss.41-61). (Ed. B. Rubin, M. Heper) New York: Routledge
- KALAYCIOĞLU, E. (2013). Turkish party system: leaders, vote and institutionalization, *Southeast European and Black Sea Studies*, 13(4), 483-502.
- KALAYCIOĞLU, E. (2014). Local elections and the Turkish voter: looking for the determinants of party choice. *South European Society and Politics* 19(4), 583-600
- KAPANI, M. (1995). *Politika Bilimine Giriş*, 7. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- KELLERMAN, B. (1986). *Political leadership: a source book*, Pennsylvania: University of Pittsburgh Press.
- KOMSUOĞLU, A. (2008). *Siyasal yaşamda bir lider Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- KÖKER, L. (2013). *İki Farklı Siyaset*. 2. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.
- LAZARSFELD, P., BERELSON, B., GAUDET, H. (1968). *The people's choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign*. 3rd Edition. New York: Columbia University Press.
- LESS-MARSHMENT, J. (2009). *Political marketing: principles and applications*. New York: Routledge
- LEWIN, K., LIPPITT, R., WHITE, R. K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created "social climates." *The Journal of Social Psychology*, 10(2), 271-299.
- LIDDLE, R. W., MUJANI, S. (2007). Leadership, party, and religion: explaining voting behavior in Indonesia. *Comparative Political Studies*, 40(7), 832-857
- LIKERT, R.(1967). *The human organization: its management and value*. New York: McGraw-Hill
- LIPSET, S. M., SCHNEIDER W. (1973) *Political Sociology*. (Ed. Smelser, N.J.), *Sociology: An Introduction*, 2nd Edition, New York: John Wiley And Sons. 399-491

- MCGREGOR, D. M. (1960). *The human side of enterprise*, New York: McGraw-Hill
- MEYER, G. (1991). Introduction: two European nations in search of participatory democracy. *Political participation and democracy in Poland and west Germany* (ss.7-36) (Ed. Meyer G., Ryszka F.) Warsaw: Osrodek Badan Spolecznych.
- MILBARTH, L. W. (1965) *Political participation. how and why people get involved in politics*. Chicago: Randal McNally.
- MILBARTH, L. W., GOEL, M. L. (1977). *Political participation. how and why people get involved in politics*. Chicago: Randal McNally.
- MORRELL, K., HARTLEY, J. (2006). A model of political leadership. *Human Relations*, 59(4), 483–504
- NEWMAN, B. I. (2017). *Siyasette pazarlama devrimi: son amerikan başkanlık kampanyaları etkili pazarlamaya dair bize ne öğretebilir?*. (E. T. Kocabıyık Çev.), Ankara: Nobel Yaşam
- ÖZBUDUN, E. (1975). *Türkiye’de sosyal değişme ve siyasal katılma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları
- ÖZKAN, A. (2007). *Siyasal İletişim Stratejileri*. İstanbul: Tasam Yayınları
- ÖZSOY, O. (2002). *Türkiye’de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda*. İstanbul: Alfa Basım Yayım
- PANCER, S. M., BROWN, S. D., BARR, C. W. (1999). Forming impressions of political leaders: a cross-national comparison, *Political Psychology*. 20 (2), 345-368
- PAPACHARISSI, Z. A. (2010). *A Private Sphere: Democracy in a Digital Age*, Cambridge: Polity Press.
- POLAT, C., GÜRBÜZ, E. İNAL, M.E. (2004). *Hedef seçmen: siyasal pazarlama yaklaşımı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- STOGDILL, R. M., GOODE, O. S., DAY, D. R. (1963) The leader behavior of corporation presidents, *Personnel Psychology*, 16(2), 127–132.
- TAN, A. (2002). *İlke ve uygulamalarıyla politik pazarlama*. İstanbul: Papatya Yayıncılık
- TOKGÖZ, O. (2010). *Seçimler siyasal reklamlar ve siyasal iletişim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- TURAN, İ. (1977). *Siyasal sistem ve siyasal davranış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- TÜFEKÇİ, Z. (2017). Twitter and tear gas: the power and fragility of networked protest. New Heaven: Yale University Press.
- ÜNNÜ, N. A. (2009). *Politik pazarlamada pazar yönlülük ve otantik liderliğin önemi*. Ege Akademik Bakış Dergisi, 9(4), 1243-1273.
- VAN DETH, W. J. (2001). *Studying political participation: towards a theory of everything?*. Electronic Democracy: Mobilisation, Organisation and Participation via new ICTs. European Consortium for Political Research Workshop.
- VERBA S., NIE, N. H. (1987). *Participation in America: political democracy and social equality*. Chicago: The University of Chicago Press
- WEBER, M. (2017); *Bürokrasi ve otorite*. (B. Akın Çev.). 8.bs. Ankara: Adres Yayınları
- YILDIZ, N. (2012). Yeni zamanlar ve yeni liderlik anlayışı. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 11 (1). 119-134
- YUKL, G. (2013). *Leadership in organizations*. 8th Edition, London: Pearson.

Summary

Political participation is one of the most important topics of political science today as it was in the past. There is, historically speaking, a direct relationship between the acquisition of political rights and political participation. Today, the discussions on the expansion of political participation due to the increase of the use of internet and internet applications have an important place in the scholarship of political science. Political participation, however, in its essence includes all actions taken to be

involved in politics, to elect people who will take political decisions, and to influence the decisions of the elected people. Historically, political participation was initially thought to be limited to voting, but over time the meaning of political participation has expanded and it has come to incorporate all the actions taken to influence politics.

Although political participation includes a wide range of meanings and actions, the most important pillar of political participation is voting. Three major schools stand out in the studies on voting behaviour. These are the sociological approach, the psychological approach and the rational approach. In addition, the approaches developed especially in terms of political marketing after 1970 have an important place in the scholarship of voting behaviour. On the other hand, the scholarship on leadership emerges as a substantial one. The scholarship, which started to be established from the beginning of the 20th century, has updated itself in every period and new theories have been developed against criticisms and deficiencies. However, leadership theories are the theories developed particularly under the scholarship of management science. Therefore, incorporating the concepts produced by these theories into political science is problematic for political science analyses.

After the behaviouralist-positivist revolution in the field of political science in the USA in the 1950s, studies on the voting behaviour of voters, which constitute one of the most significant pillars of political participation, have gained momentum in terms of quantitative research. These studies, as mentioned above, were carried out in the three major schools, which were sociological approach, psychological approach, and rational approach. Although these models provide very important explanations for voter behaviour, each of them has performed their analyses by regarding an important dimension of voter behaviour as constant. The biggest shortcoming of the models and subsequent studies is that they either do not measure the influence of political leaders on voting behaviour or that they borrow concepts from the scholarship of management science. The incorporation of the concepts borrowed from management science into the studies on leadership in the field of political science constitutes a problem.

On the other hand, while the aforementioned complexity still exists within the scholarship in Turkey, there is also a lack of studies which put under scrutiny the effect of party leaders on the voting behaviour of voters in the scholarship. In addition to this shortcoming, the scholarship on voting behaviour in Turkey is lacking compared to the international one. Çarkoğlu shows that this is mainly due to the fact that the political scientists in Turkey mainly focus on the interventions among the elites rather than the electorate, which occurs because of the continuous disruption of democracy in Turkey. Furthermore, behavioural approaches have had a limited impact on the studies of political science in Turkey. There is also a lack of methodological expertise in data analysis in the field of political science in Turkey. This study also points out that such reasons generate the fundamental problems of the studies in behavioural politics in Turkey. It creates a significant gap in scholarship when the studies on voter behaviour exclude the leadership factor or when the empirical studies carried out in terms of voting behaviour are insufficient, especially in a country where there are charismatic leaders or leaders who leave their mark on elections every term. The studies in the field of political behaviour and voting behaviour should focus on these issues more in order to make up for this lack in scholarship.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sivil Toplumun Son On Yılı: Sivil Alanın Daralması Tartışmalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış

The Last Ten Years of Civil Society in the European Union and Turkey: Discussions on the Tightening of Civic Space

¹Nihan AKINCILAR
KÖSEOĞLU

²Şirin DUYGULU

Öz

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Avrupa Birliği’ne (AB) üyelik hedefi doğrultusunda 2002 yılında ilk kez iktidara geldiğinde reform, demokratikleşme ve Avrupalılaşıma sürecine odaklanmıştır. Türkiye’de sivil toplumun daha da gelişmesi, Kopenhag Siyasi Kriterlerinin yerine getirilmesinde çok önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu reform süreci 2005 yılında yavaşlamış ve Türkiye 2011 yılında ‘Avrupalılaşmama’ olarak adlandırılan yeni bir döneme girmiştir. AKP’nin AB üyelik vizyonundan kademeli olarak uzaklaşması ve genel demokratik gerileme, sivil alanın daralmasının arkasındaki ana nedenler olarak kabul edilmektedir. Ancak sivil toplumun mevcut sorunlarını açıklamada yapısal ve bağlamsal yerel faktörlere odaklanan savlar, resmin bir bölümüne ışık tutmaktadır. Sivil toplumun AB içinde karşı karşıya kaldığı sorunların, özellikle de demokratik gerilemenin bir sonucu olarak sivil alanın dünya genelinde daralmasının da altı çizilmelidir. Böyle bir bakış açısı, yalnızca karşılaştırmalı analiz için bir temel sağlamakla kalmaz, aynı zamanda AB’nin Türkiye’deki sivil toplumun üzerindeki etkisini sınırlandıran daha geniş dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına da yardımcı olur.

Anahtar Kelimeler

AB, Sivil Toplum, Türkiye, Sivil Alan, Daralma

¹Doç. Dr., Fenerbahçe Üniversitesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Bölümü, İstanbul, Türkiye.

✉ nihan.koseoglu@fbu.edu.tr

²Dr., University College London,
Siyaset Bilimi Bölümü, Londra,
Birleşik Krallık.

✉ sirinduygulu@gmail.com

Geliş/Received: 05.04.2023

Kabul/Accepted: 12.08.2024

Abstract

When the Justice and Development Party (AKP) came first into power in 2002, in line with the European Union (EU) membership goals, it initiated a reform, democratization and Europeanization process. Further development of civil society was crucial in fulfilling the Copenhagen Political Criteria. The process slowed down in 2005 and a new era called ‘de-Europeanization’ started in 2011. The gradual shift away from the EU vision and the overall democratic backsliding

are considered to be the main reasons behind the tightening of the civic space. The arguments that focus on the domestic factors in explaining the current problems of civil society can be complemented with an analysis of the problems that the civil society faces within the EU. Such a perspective will provide a basis for comparative analysis and help better understand the broader dynamics that limit the EU's impact on Turkish civil society.

Keywords

EU, Civil Society, Turkey, Civic Space, Tightening

1. Giriş

AB-Türkiye ve sivil toplum ilişkileri, Türkiye'nin 1999 yılında AB adaylığı ile başlamıştır. Kopenhag Siyasi Kriterleri aday ülkeden "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarını" talep ettiğinden, bu şartı yerine getirmesi gereken temel kurumlardan biri STK'lar¹ olmaktadır (Keyman, 2006). Böylece Türkiye'deki sivil toplum, AB üyelik yolunda insan hak ve özgürlüklerini savunarak Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından Kopenhag Siyasi Kriterlerinin yerine getirilmesinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu, 1990'ların sonu ve 2000'lerin başındaki Türkiye-AB ilişkilerinin somut olarak Türkiye'de sivil toplumun gelişmesine katkı sağladığı anlamını taşımaktadır.

AKP hükümeti, 2007-2011 yılları arasındaki ikinci döneminde Kopenhag Siyasi Kriterlerine meydan okuyan bazı otoriter uygulamalar sergilemeye başlamıştır. Üçüncü seçim zaferinin ardından ise AB'den uzaklaşarak 'Avrupalılaşmama' sürecini başlatmıştır. Kopenhag Siyasi Kriterlerine meydan okumak aynı zamanda Türkiye'de sivil toplumun gelişmesine de meydan okumak anlamına gelmiştir. Katılım öncesi mali yardım açısından, AB-Türkiye sivil toplum diyalog programları Türkiye STK'larının gelişimini desteklemiştir. Ancak başta Almanya olmak üzere AB, Türkiye'nin hukukun üstünlüğü, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin sistematik ihlali konusundaki endişelerini 2016'dan itibaren dile getirmeye başlamış ve (Yabancı, 2019, s. 2), Türkiye'ye katılım öncesi mali yardımı kesme kararı almıştır (Zihnioglu, 2020; Bal, 2022).

Sivil toplum, 'üçüncü sektör' olarak hükümet ve halk arasında bir bağlantı olarak kabul edilmekte, dolayısıyla STK'lar aday ülkelerde 'Avrupalılaşma' ve 'demokratikleşme' için bir araç olarak görülmektedir (Ketola, 2013). Öte yandan Türkiye'de sivil toplum, 1999'dan bu yana ülkede artan STK sayısına rağmen, Avrupalılaşma ve demokratikleşme politikalarına yanıt verememiştir (Ketola, 2013, s. 2). Diez'e (2005, s. 2) göre, AB'nin Türkiye'deki sivil toplumun demokratikleşmesi ve Avrupalılaşmasına yönelik politikaları, AB'nin dayattığı bir tür yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma yaratmıştır ve yalnızca Türkiye'nin müktesebata tam uyumunu ve dolayısıyla katılım koşullarını yerine getirmesini ele almıştır; ancak STK'lar, dernekler ve vakıflar gibi aktörlerin örgütsel yapılarında kökten bir değişiklik sağlayamamıştır.

Öte yandan Ketola (2013, s.2) Türkiye'deki STK'ların AB fonları yoluyla AB politikalarının sadece "pasif alıcıları" olmadığını savunmaktadır ve Türkiye'deki sivil toplumun "benzersiz ve kendine özgü bir özelliği" olduğunu vurgulamaktadır (Ketola, 2013: 8). Aslında Ketola (2013, s. 5) AB ile aday ülke arasındaki sivil toplum ilişkisini "bağışçı-STK ilişkisi" olarak adlandırırken², Türkiye örneğinde durum biraz daha karmaşıktır. Burada, AB'nin STK'lar üzerindeki etkisinin fon için başvuranlarla sınırlı olmadığı, aynı zamanda fon için başvuramayan veya başvurmayı reddeden STK'lara da ulaşabileceği değerlendirilmektedir (Ketola, 2013, s. 7).

Türkiye'ye odaklanan bir perspektiften bakıldığında Türkiye'deki sivil toplumun AB'den de aldığı destekle Türkiye'nin demokratikleşmesi yolunda katkı sağlayacak potansiyele sahip olduğu, ancak iç

¹Avrupa Komisyonu'nun son ülke raporlarına göre, 'sivil toplum' terimi ağırlıklı olarak STK'lar (sivil toplum kuruluşları), sendikalar, dernekler, vakıflar, üniversiteler, spor kulüpleri, hayır kurumları, kooperatifler, siyasi partiler ve dini kuruluşlardan oluşmaktadır genel olarak. Ancak bu makalede sivil toplum kuruluşları, konunun geniş alanını sınırlamak için esas olarak dernek ve vakıfları ifade etmektedir.

²Bağışçı-STK ilişkisi için bkz. Howell ve Pearce, 2001; Mercer, 2002; Carothers, 2004.

politikadaki gelişmeler ve bunun AB ile olan ilişkilere yansımalarının sivil toplumun potansiyel gücü önünde giderek artan bir engel oluşturduğu savunulabilir.

Her ne kadar yukarıda özetlenen açıklamalar Türkiye'deki sivil alanın geçirdiği süreçleri ve içinde bulunduğu durumu anlamlandırmada temel teşkil etse de AB ülkelerinde sivil alanın yaşadığı dönüşüm ve AB'nin bu süreçte sivil alanın korunması ve geliştirilmesi açısından yapabildiklerinin sınırları, Türkiye'nin tecrübesini karşılaştırmalı bir perspektiften anlamlandırmak için faydalı olacaktır. Bu çalışma, Türkiye'deki dönüşümü Avrupa'daki dönüşümlerle karşılaştırarak, AB'nin sivil alanın korunması ve gelişmesinde oynadığı roldeki gerilemenin sadece Türkiye'deki siyasi gelişmeler ve Avrupalılışmama süreciyle açıklanamayacağını, sivil alan daralmasının sınıraşan niteliğinin dikkate alınması gerektiğini vurgulayacaktır.

Takip eden bölümde öncelikle araştırmanın yöntemi gerekçelendirilecektir. Üçüncü bölümde bu incelemeye temel oluşturan Avrupalılışma ve Avrupalılışmamaya ilişkin kavramlar ve tartışmalar gözden geçirilecek ve bu kavramsal çerçeve ışığında Türkiye'deki sivil alanın ve STK'ların dönüşümü özetlenecektir. Dördüncü bölümde ise bu dönüşümün AB tarafından nasıl algılanıp yorumlandığı ilerleme/ülke raporları üzerinden incelenecektir. Böylece de yerelde yaşanan gelişmeler, AB'nin gelişmelere ilişkin algısı, ve bu algının AB'nin Türkiye'deki sivil toplumla ilişkisine olan etkisi gösterilecektir. Beşinci bölümde ise AB genelinde sivil alanın yaşadığı dönüşüm gözden geçirilerek AB'nin sivil alanları koruma ve sivil toplum örgütlerini destekleme kapasitesi ve istekliliğinin sınırları daha geniş bir perspektiften değerlendirilecektir.

2. Yöntem

Bu çalışma ana araştırma sorusu ekseninde iki alt konuyu incelemektedir: (1)Türkiye'de sivil toplumun incelenen dönem içerisindeki dönüşümü ve dönüşüm sürecinde AB'nin rolü ve algısı, (2) Türkiye'deki sivil toplumun dönüşümü ile AB ülkelerindeki dönüşüm arasındaki benzerlikler.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Yukarıda belirtilen birinci soruyu incelemek için AB Türkiye Raporlarının metin incelemesi esas alınmış, ikinci sorunun incelemesi ise ikincil kaynaklar üzerinden yapılmıştır. Araştırmada nitel bir yaklaşımın sahiplenilmesinin temel sebebi, araştırmanın ana konusu olan sivil toplum dönüşümünün nicel yaklaşımla incelenmesinin sınırlı bilgi sunacak olmasından kaynaklanmaktadır. Bugün Türkiye'de aktif 101.817 dernek (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023) ve 6.248 vakıf (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2023) bulunmaktadır. 2020 yılında 119.739 aktif dernek, 5.268 aktif vakıf bulunmaktayken, günümüzdeki sayılara baktığımızda dernek sayısının azaldığını, ancak vakıf sayısının arttığını görülmektedir. Bununla birlikte çok sayıda STK'ya rağmen literatürdeki çeşitli çalışmalar, "Türkiye'deki sivil toplumun örgütsel ve mali 'kapasite oluşturma' sorunları ... onun dönüştürücü gücünü sınırla[madığını]" vurgulamaktadır (Öner, 2014, s. 29). Bu perspektiften yaklaşıldığında sivil toplumun etkinliğindeki ve gücündeki dönüşümü anlamak için sayısal bir analizin yeterli bilgi sunamayacağı değerlendirilmiştir. Öte yandan STK'ların ve sivil alanın dönüşümünü incelemek için literatürde farklı nitel yaklaşımlar kullanılmış olmakla birlikte bu çalışmanın amacı dönüşüm sürecindeki AB'nin etkisini, yaklaşımını ve algısını değerlendirmek olduğu için AB tarafından Türkiye için hazırlanan ilerleme/ülke raporlarının metin incelemelerinin tarihsel süreç takibini mümkün kılacağı değerlendirilmiştir. Bu inceleme yapılırken AB'nin siyasal bir aktör olduğu ve hazırladığı raporların siyasal, ekonomik ve sosyal sebepleri ve amaçları olacağı ön kabulüyle hareket edilmiş ve raporların ortaya koyduğu değerlendirmelerin objektif niteliğinden ziyade geçirdiği dönüşüme odaklanılmıştır. Raporların odaklandığı tarihsel dönemin politik koşulları çalışma boyunca not edilerek kullanılan kaynakların tarihsel bağlamlarında değerlendirilmesine özen gösterilmiştir.

Yukarıda belirtilen ve çalışmanın ışık tutmayı amaçladığı ikinci soru Türkiye'de yaşanan ve sivil alanın daralması sonucunu doğurduğu değerlendirilen sürecin sadece yerel siyasi gelişmeler ve Avrupalılışmamadan kaynaklandığına dair yaklaşımın yetersiz olduğu savından hareketle, sivil alanın daralmasının Avrupa genelinde bir eğilim olduğunun ve bunun Türkiye üzerindeki etkilerinin de dikkate alınması gerektiğine ışık tutmaktır. Araştırmanın kapsamının sınırları çerçevesinde AB ülkelerindeki sivil toplumun dönüşümünü inceleyen ve karşılaştırmalı veriler sunan ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

3. Avrupalılaşma ve Avrupalılaşmama Perspektiflerinden Türkiye’de Sivil Toplumun Dönüşümü

“Sivil toplum” kavramının bugün kullanıldığı anlamını kazanması, Adam Ferguson’un 1767’de sivil toplumun devletten ayrılması savunduğu “Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Deneme” adlı eserini yazdığı on sekizinci yüzyıla kadar uzanır (Ferguson, 1995 [1767]). Georg Hegel’in daha geç dönemdeki sivil toplum üzerine yazıları Ferguson’un “özel ve kamusal çıkarlar arasındaki gerilimi uzlaştırma çabası” ile açık benzerlikler taşımakla birlikte Hegel, insanların kamuoyunda işbirliğine açık olmadığını, ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda işbirliği yapmak zorunda olduklarını savunmuştur (Ketola, 2013). Alexis de Tocqueville (1998 [1832]) ise “Amerika’da Demokrasi” adlı kitabında sivil toplumun gücünü ve kapasitesini devlete karşı bir denge oluşturması üzerinden kurgulamıştır. Gramsci ise Tocqueville’e karşı çıkarak sivil toplumun devleti dengeleyemeyeceğini savunmuş, sivil toplumun rolünün toplumu despotik bir devletten değil, devleti toplumdan korumak olduğunu savunmuştur (Ketola, 2013).

Türkiye’de sivil toplumun başlangıcı Osmanlı döneminde kurulan vakıflara dayanmaktadır. Cumhuriyet döneminde sivil toplum dönemsel iniş çıkışlar tecrübe etmekle birlikte giderek artan bir hacme ve etkinliğe kavuşmuştur (Aslan 2010; Ercan 2002). 1990’larda ise özellikle Avrupa’da sivil toplumun öneminin artması, Türkiye’de de yansımaları bulmuştur. İlk defa resmi düzeyde STK terimi, Haziran 1996’da İstanbul’da düzenlenen Habitat II Konferansı’nda kullanılmıştır (Aslan, 2010, s. 270). Devletçi bir sivil toplum anlayışının gelişmesine neden olan 28 şubat süreci Türkiye’deki sivil alanı daraltsa da hemen ardından-1999 yılında- gelen Türkiye’nin AB adaylığı, demokratikleşmenin ve dolayısıyla da sivil alanın genişleyeceğinin bir göstergesi olmuştur (Aslan, 2010, s. 271). Her ne kadar Türkiye’de STK’ların gelişimi AB adaylığı süreciyle başlamamış ve sadece onun etkisiyle şekillenmemiş olsa da, süreçler arasındaki yakın etkileşim 1990 sonrası dönemdeki Türkiye sivil toplumunu anlamak için “Avrupalılaşma” ve “Avrupalılaşmama” kavramlarını önemli kılmaktadır.

Sivil toplum üzerine yapılan çalışmalar geleneksel olarak liberal demokrasi ve sivil toplum arasında girift bir ilişki olduğu kabulünde bulunur (Tocqueville, 1838). AB’nin sivil topluma yüklediği anlam da bu yaklaşıma paralellik gösterir. Genel olarak AB, aday ölkelerde iyi işleyen bir sivil toplumu Avrupalılaşma sürecinin ‘lokomotifi’ olarak görürken, aynı zamanda üyeliğin koşulu olarak sivil toplumun mükteşebatla uyumlu hale getirilerek demokratikleşmesini ve Avrupalılaşmasını talep eder (Boşnak, 2016, s. 75).

Radaelli (2003, s. 30), Avrupalılaşmanın en kapsamlı tanımlarından birini yapar. Buna göre Avrupalılaşma ilk kez AB’de tanımlanan ve pekiştirilen ve daha sonra yerel (ulusal ve ulus-altı) söylemin, siyasi yapıların ve kamu politikalarının mantığına dahil edilen resmi ve gayri resmi kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, tarzların, ‘işleri yapma biçimlerinin’ ve paylaşılan inanç ve normların a) inşası, b) yayılması ve c) kurumsallaştırılması süreçlerinden oluşur.

Aydın ve Akgül Açıkmeşe’nin (2007) ileri sürdüğu gibi Avrupalılaşmanın üç kavramsallaştırması vardır: yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve bu iki yolun birleşmesi. Yukarıdan aşağıya Avrupalılaşmada AB, Avrupa kurumlarını ve politikalarını uyarlayarak üye ve aday ölkeleri dikey olarak etkilemektedir. Aşağıdan yukarıya Avrupalılaşma, üye ve aday ölkelerin özellikle sivil toplum veya sivil inisiyatif çalışmaları yoluyla AB politikalarını ve karar alma mekanizmalarını etkileyebildiği dönemde başlamaktadır. AB, bazı değişiklikler için ölkeye geri bildirimde bulunduğunda, Avrupalılaşmanın iki yolu birleştirilir.

Avrupa çalışmalarının birinci ve ikinci dalgaları daha çok Avrupa entegrasyonu ve çok düzeyli yönetişime odaklandıktan sonra, üçüncü dalga AB’nin üye devletlerin kurumları ve politikaları üzerindeki yukarıdan aşağıya etkisini analiz eder. Üye devletlerin nasıl Avrupalılaştığını açıklamak için Hall ve Taylor (1996), Yeni Kurumsalcı yaklaşımın mekanizmalarını, yani Rasyonel Seçim Kurumsalcılık, Tarihsel Kurumsalcılık ve Sosyolojik Kurumsalcılığı kullanır. Rasyonel seçim kurumsalcı yaklaşımında Avrupalılaşmanın aktörler için yarattığı fırsatlar ve ortadan kaldırdığı veto noktaları vurgulanırken sosyolojik kurumsalcı yaklaşım Avrupalılaşma bağlamında normlara, değerlere, söylemlere, fikirlere ve kültüre daha fazla önem verir. Rasyonel seçim modeli maliyet-fayda hesaplamaları yoluyla ‘dış teşvik modelini’ takip ederken, sosyolojik kurumsalcı yaklaşım epistemik topluluklar gibi norm girişimcileri veya savunuculuk ağları, siyasi kültür ve diğer resmi olmayan kurumlar aracılığıyla kolaylaştırılan ‘sosyal öğrenme’ ve ‘ders çıkarma’ modellerine atıfta bulunur.

AB koşulluluğu çoğunlukla rasyonel seçim kurumsalcı mekanizmalarıyla açıklanabilir. Schimmelfennig ve Sedelmeier'e (2005) göre aday ülkenin faydaları maliyetleri aşarsa, yani yardım gibi dış ödülleri veya kurumsal bağlar AB'nin yaptırımlarını aşarsa, AB'nin taleplerini dış teşvik modeline göre benimsemeyi tercih eder. Sosyal öğrenme modelinde aday ülke, kendisini AB ile özdeşleştirmesi durumunda AB'nin normlarını, fikirlerini ve kurallarını benimsemeyi tercih eder. Dolayısıyla, Katılım Avrupalılaşması sosyal öğrenme modeliyle gerçekleştirilebilir ancak Katılım Avrupalılaşması esas olarak yukarıdan aşağıya bir süreç olduğundan bu uzun zaman alır (Börzel, 2012).

Bu bağlamda, aday ülkelerdeki STK'ların "kamuoyunu katılım ve reform süreci lehine harekete geçirebil[mesi]" sebebiyle Avrupalılaşmanın sosyal öğrenme ve ders çıkarma sürecini yönetme potansiyeline sahip olduğu vurgulanmaktadır (Zihnioğlu, 2020 s.15). Buna karşılık AB'nin, yerel sivil toplum aktörlerini mali, normatif ve kurumsal olarak destekleyebileceği ve bunun da aday ülkelerde "ders çıkarma sürecine" yol açabildiği tartışılmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında aday ülkeler, üyelik için başvuran ülkeler ve AB'nin ticari ortakları veya AB'den mali yardım alan ülkeler Avrupalılaşma sürecinin etkilediği aktörler olarak görülebilir (Radaelli ve Exadaktylos, 2010, s. 189-215). Börzel (2010), aday ve adaylık için başvuran ülkeler için AB koşulluluk ilkesinin en önemli rolü oynadığı 'Katılım/Genişleme Avrupalılaşması' adlı bir kavram geliştirmiştir. Aday veya başvuran ülkeler, AB üyeliğini kazanabilmek için AB'nin normlarını, politikalarını ve kurumlarını benimsemeye çalışırlar. Bu nedenle, aday ülkelerdeki Avrupalılaşma çalışmaları ağırlıklı olarak AB koşulluluk ilkesine odaklanmaktadır (Checkel 2000; Grabbe 2001; Schimmelfennig, Engert ve Knobel 2003; Hughes, Sasse ve Gordon 2004; Schimmelfennig ve Sedelmeier 2005; Radaelli ve Exadaktylos 2010).

2011 yılına kadarki erken Avrupalılaşma döneminde sivil toplumun Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde çok önemli bir rol oynadığı yaygın olarak değerlendirilmektedir. Böylece Avrupalılaşma, Türkiye'de demokratikleşme ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Diez vd., 2005, s. 8). Birey-toplum-iktidar ilişkilerine dair dinamiklerin değişmesiyle ortaya çıkan çok seslilik, kendisine alan açtığı farklı odak noktaları ile siyasal aktörler açısından da çeşitliliği beraberinde getirmiş ve sivil toplumun önemini modern dönem sosyo-politik düzende daha konsolide hale getirmiştir (Doğanyılmaz Duman, 2021). STK'lar toplum içinde hak ve özgürlükleri teşvik ederek, yerel değişim için bir temsilci olmaya ve katılımcı bir demokrasi yaratmaya çalışmıştır. Ayrıca, "devletten bağımsız bir sosyal yaşamı teşvik etmeye, Türkiye'nin güçlü devlet geleneğini ve toplumu yukarıdan aşağıya yönetme yaklaşımını eleştirmeye ve "görev temelli vatandaşlık anlayışını" hak ve özgürlükler üzerine demokratik bir vurgu ile "aktif vatandaşlığa" dönüştürmeye çalış[mışlardır]" (Öner, 2014, s. 24).

Aday ülkeler için AB, 1993 yılında üyelik için Kopenhag Kriterlerini oluşturmuştur. Bu kriterler içinde gelişmiş ve işleyen bir sivil toplum, ülkedeki demokrasinin önemli bir parçası olarak konumlandırılmıştır. Sivil topluma ilişkin resmi bir AB politikası, Komisyonun 'Komisyon ve Sivil Toplum Örgütleri: Daha Güçlü Bir Ortaklık Kurmak' adlı bir tartışma belgesi hazırladığı 2000 yılında başlatılmıştır. Bu belge aracılığıyla AB, AB içindeki ve dışındaki tüm STK'ları tanıdığını ilan etmiş ve AB kurumları ile Avrupa kıtasındaki STK'lar arasında "katılımcı demokrasiyi teşvik etmeyi", 'politika oluşturmayı' ve 'Avrupa entegrasyonuna katkıda bulunmayı' hedefleyen yapısal bir ilişki geliştirmek konusunda acil ihtiyaç çağrısında bulunmuştur (Ketola, 2013, s. 42-43). 2001 tarihli Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitap, AB'nin sivil toplum politikasında bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir çünkü sivil toplumu "aksi takdirde fikirlerini duyuramayacak olan" Avrupa halkının demokratik bir sesi olarak görülmüştür (Ketola, 2013, s. 43).

Daha sonra Haziran 2005'te AB ile aday ülkeler arasında Sivil Toplum Diyalogu kurulmuştur. Bu diyalog kapsamında Türkiye'ye, her kurumun bir AB üyesi veya aday ülkeden ortak bulma zorunluluğunun olduğu 119 projenin tamamı için 19,3 milyon Avro hibe verilmiştir (Ketola, 2013, s. 53). Bu projeler sonucunda, Türkiye ve AB sivil toplumu arasında deneyimler paylaşılmış, bunun da "her iki tarafın da diğerinin tarihini, kültürünü ve değerlerini daha iyi anlamasına" yol açtığı değerlendirilmiştir (Ketola, 2013, s. 53). Ayrıca bu projeler sonunda Türkiye'deki sivil toplumun ülke siyasetine, ekonomisine ve yönetimine katılarak daha demokratik hale gelmesi beklenmiştir.

Literatürde, AB'nin koşulluluk ilkesi aracılığıyla ve normatif, yasal, mali ve teknik destek yoluyla Türkiye'deki sivil toplumun gelişimine etkisini gösteren çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Diez vd., 2005; Ergun 2010; Kaliber, 2016; Börzel ve Soyaltın, 2012; Öner 2014; Zihnioğlu, 2013; Boşnak, 2016;

Yabancı, 2019; Zihnioğlu, 2020). AKP hükümeti tarafından başlatılan reform sürecinde yürürlüğe giren Dernekler Kanunu (2004) ve Vakıflar Kanunu (2008) STK'ların operasyonel prosedürlerini kolaylaştırmıştır. Dernekler için “yurt dışında şube açma ve yurt dışından fon alma, yabancı kuruluşlara katılma ve yabancılarla toplantı yapma gibi konularda izin alma zorunluluğu gibi yasal engeller” bu hukuksal gelişmelerle kaldırılmıştır (Boşnak, 2016, s. 76). Vakıflar için ise “vergi ödeme ve yabancı fon alma üzerindeki kısıtlamalar” kaldırılarak yabancıların vakıf kurmasına izin verilmiştir (Boşnak, 2016, s. 76). Ayrıca İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak önce Dernekler Daire Başkanlığı kurulmuş, daha sonra bu başkanlık yerini Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne bırakmış ve bu sayede prosedürler daha da kolaylaştırılmıştır. AB'ye bu yasal ve kurumsal uyum, 2002 ile 2011 yılları arasında Türkiye'deki sivil toplumun Avrupalılaşmasına yol açmıştır.

AB, Türkiye'deki STK'lara teknik yardım açısından TAİEX (Teknik Yardım ve Bilgi Değişim Programı), AB Ziyaretçi Programı, İnsanlardan İnsanlara Programı (P2P) gibi bazı programlar oluşturmuş ve uygulamıştır (Zihnioğlu, 2013, s. 43). Ayrıca, mali yardım açısından, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA), Sivil Toplum Güçlendirme Programı, Sivil Toplum Diyaloğu, Türkiye'ye sivil toplumunu geliştirmesine katkı sağlamıştır (Zihnioğlu, 2013, s. 44-47). Siyasi yardım açısından, AB ve STK'lar arasında yüz yüze toplantı gerçekleştirilmiş ve Avrupa Komisyonu, 2011-2015 yılları arasında “Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişmesine Yönelik Avrupa Komisyonu Desteği için Yol Gösterici İlkeler” yayınlamıştır (Zihnioğlu, 2013, s. 47-49).

Boşnak'a göre (2016, s. 80), 1990'ların sonlarından bu yana AB'nin Türkiye'deki sivil toplum üzerindeki en doğrudan etkisi, MEDA programı, LIFE III programı, Sivil Toplum Geliştirme ve Sivil Toplum Diyaloğu Programı aracılığıyla “mali ve teknik yardım” yoluyla gerçekleşmiştir. STK'lar AB'nin sivil toplum politikasını kullanıp referans aldıklarında, AB'nin normatif etkisini otomatik olarak kabul ederler ve böylece Avrupalılaşma süreci başlar (Manners, 2002). Avrupalılaşma süreci, Türkiye'deki sivil topluma hem içeride hem de dışarıda yardımcı olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle STK'lar bir yandan kendi aralarında ve devlet kurumları ile ağ kurarken, diğer yandan AB'deki ilgili STK'larla ağlar kurabilmişlerdir. Bunun, AB'nin Türkiye'deki sivil toplum üzerindeki en önemli etkisi olduğu savunulabilir. Bununla birlikte, Avrupalılaşma sürecinden geçen “sivil toplum kuruluşlarının diyalog ve ağ oluşturmayı teşvik etmeyi öğrenmesi ve hem AB deneyimlerini ulusal düzeye taşıması hem de AB düzeyinde farkındalık yaratması beklenmektedir” (Boşnak, 2016, s. 84). Bu, Türkiye'nin 1999'da aday statüsü kazanmasından bu yana, Türkiye'deki STK'ların hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya Avrupalılaşma gerçekleştirmesi gerektiği anlamına gelmektedir.

Ancak bazı iç ve dış gelişmeler Türkiye'yi AB'den uzaklaştırmıştır. İçeride, 2011'de kurulan AKP hükümetinin AB yanlısı söylemlerinden vazgeçmesi, AB yanlılarının oylarını almaya ihtiyacı olmamasıyla ilişkilendirilmektedir (Tezcan, 2015).. Dışarıda ise Ekim 2005'te katılım müzakerelerinin başlamasından hemen sonra, birkaç ay içinde ilişkilerde ortaya çıkan açmazın yarattığı sürecin etkili olduğu vurgulanmaktadır. Fransa ve Kıbrıs'ın müktesebatin birçok faslına yaptığı vetolar sonucunda AB ile ilişkilerin de facto olarak dondurulması önemli dönüm noktalarıdır. Hem 2007 hem de 2011 genel seçimlerinde AKP bu açmazı oylarını artırmak için de kullanmıştır. Yavaş yavaş, AKP hükümeti ve destekçileri arasında Avrupa şüphecilikliği veya Avrupa Birliği karşıtı görüş yükselişe geçmiştir. Bununla birlikte, özellikle 2011'den sonra, “yerel aktörler (yani siyasi liderler, kanaat önderleri, sivil aktivistler), siyasi taleplerini ve müzakereci konumlarını dile getirirken, Avrupa politikalarına ve kurumlarına atıfta bulunmaktan giderek daha fazla kaçınmaktadırlar” çünkü bunu AKP hükümetinin başını çektiği Avrupalılaşmama / zayıflayan Avrupalılaşma sürecinin bir sonucu olarak gereksiz bulmaya başlamışlardır (Kaliber, 2016, s. 60). Bunun dolaylı bir sonucu olarak da Türkiye'de STK'ar siyasette sınırlı ve azalan bir role sahip olmaya başlamıştır.

Yukarıda özetlenen bu dönüşüm Avrupa araştırmalarında ve Türkiye akademisinde “Avrupalılaşmama” olarak anılmaya başlanmıştır. Avrupalılaşmama, normatif bir güç olarak kabul edilen AB'nin politikasına ve herhangi bir alanda üye veya aday ülke üzerindeki etkisine karşı bir tepki olduğunda veya kabul edilmediğinde kullanılan bir kavramdır. “Bu bağlamda Avrupalılaşmama, yalnızca Avrupalılaşma eksikliği anlamına gelmez, aynı zamanda Türkiye'de siyaset ve toplumun birçok alanında Avrupa'dan uzaklaşmasını da gerektirir” (Aydın-Düzgüt ve Kaliber, 2016, s. 6).

“Avrupalılaşmama” terimi, Sedelmeier'in “geriye doğru kayması (backsliding)” (Sedelmeier, 2014, s. 105-121) veya Heritier'nin “azaltması (retrenchment)”ndan (Heritier, 2001, s. 44-59) farklıdır. “Geriye

doğru kayma' AB ilkelerinin (liberal demokrasi ilkeleri gibi) ihlal edilmesini gerektirse de, 'azaltma' AB etkisinin olumsuz ve dolayısıyla paradoksal sonuçları olduğu durumları ifade eder" (Aydın-Düzgüt ve Kaliber, 2016, s. 6). Bununla birlikte, Avrupalılaşılmama, "ülke resmi olarak katılım öncesi sürece tabi olsa bile, hangi yönde olursa olsun, politika değişikliğinin AB/Avrupa'ya çok az veya büyük ölçüde olumsuz atıfta bulunulmadan, dolayısıyla AB'nin normatif/politik bağlamı dışında gerçekleş[mesi]" anlamını taşıır(Aydın-Düzgüt ve Kaliber, 2016, s. 6).

Bu noktada Avrupalılaşılmama sürecinin hükümetler eliyle yönlendirilen bir süreç olsa da sadece resmi kurum ve duruşları etkileyen bir süreç olmadığını, sivil toplumu da içine alır şekilde toplumsal yansıma bulduğunun da altını çizmek gerekir. Bu bağlamda, sivil toplumun Avrupalılaşılmaması, Avrupa Birliği'nin sivil toplumla ilgili normlarının, değerlerinin ve politikalarının Türkiye'deki STK'lar tarafından göz ardı edilmesi veya hafife alınması anlamına gelir. AB-Türkiye ilişkilerindeki çıkmaza girmesi ve bunun bir parçası ve yansıması olan Avrupalılaşılmama sürecinin sonuçlarından biri olarak, Türkiye'nin STK'ları finansman için AB dışında alternatif fon sağlayıcılar aramaya başlamasına ve böylece Birliğin normatif gücünü de göz ardı edebilmesine sebep olmuştur.

Türkiye'deki sivil toplumun Avrupalılaşılmaması, AB'nin fon sağlayan kurumlarının projeleri yönetme tarzı ile de ilintili olarak da değerlendirilebilir. Yani "bunu yapmadığınız sürece para size geçmeyecek; bizim yaptığımız gibi yapmayı kabul etmezseniz ceza ödemek zorunda kalırsınız" dendiğinde (Ketola, 2013, s. 95), Türkiye'deki STK'lar projelere olan heyecanlarını kaybetmeye ve artan prosedürlerle zaman kaybetmeye başlamıştır.. Fon verenlerin bu olumsuz imajı da Türkiye'deki STK'ların yeni fonlar için başvuru yapmasını engellediği değerlendirilebilir.

Ankara'daki AB Delegasyonu, Türkiye'deki sivil toplumun Avrupalılaşılmamasının farkındadır ve AKP hükümetleriyle görüşerek STK'ların siyasi karar alma süreçlerine katılımını artırmaya çalışmaktadır. STK'lar bu tür girişimleri kendi başlarına geliştirememesi sebebiyle, siyasete katılımları "minimum istişare ile yukarıdan aşağıya bir süreç" haline gelmesine sebep olmuştur (Ketola, 2013, s. 116).

4. Avrupa Komisyonu'nun Ülke Raporlarında Türkiye'deki Sivil Topluma İlişkin Algısı

Bu çalışma, Türkiye'deki sivil toplumun Avrupalılaşılmamasının AKP'nin üçüncü seçim zaferi ile 2011'de başladığını savı üzerine kurulduğu için, Avrupa Komisyonu'nun 2011-2022 dönemi için Türkiye'ye yönelik ülke raporları sivil toplum açısından aşağıda incelenecektir.

2011 ve 2012 yıllarına ait İlerleme Raporlarında sivil toplumdaki gelişmeler, 2013-2019 yılları arasında olduğu gibi ayrı bir başlık altında değil, siyasi kriterler başlığı altında yer alan 'toplanma özgürlüğü' ve 'örgütlenme özgürlüğü' bölümlerinde yer verilmiştir. 2012 ilerleme raporunda AB, "sivil toplum kuruluşları ve insan hakları savunucuları(nin), yaptıkları basın açıklamalarından dolayı 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa muhalefetten" ve de "Kabahatler Kanununun ihlalinden dolayı müteaddit kereler para cezasına" çarptırılmış olmasından bahsetmiştir (Avrupa Komisyonu, 2012, s. 27). Ayrıca, "barışçıl toplanma hakkını kullanan insan hakları savunucularına ve STK temsilcilerine" birçok dava açılmasından ve ardından "terör propagandası yaptıkları suçlamasıyla kovuşturma ve soruşturmaya maruz" kalmalarından bahsetmiştir (Avrupa Komisyonu, 2012, s. 27). Kısacası AB, gösteri ve toplantı düzenlenmesine ilişkin anayasal hakkın uygulanması konusunda insan hakları savunucularına yönelik uygulanan kısıtlamaları eleştirmiştir.

Ayrıca, 2011 ilerleme raporunda Avrupa Komisyonu, AB'nin Sivil Toplum Aracı aracılığıyla Türkiye'deki sivil topluma yönelik daha fazla mali desteğini memnuniyetle karşılamıştır. Ayrıca Komisyon, Türkiye'de örgütlenme özgürlüğüne ilişkin AB standartlarına uygun bulunan mevzuatı memnuniyetle karşılamıştır (Avrupa Komisyonu, 2011).

Sivil toplum, Avrupa Komisyonu tarafından ilk kez 2013 İlerleme Raporunda "Siyasi Kriterler ve Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog" başlığı altında ayrı bir bölüm olarak incelenmeye başlanmıştır. Rapora göre AB, "Mayıs-Haziran aylarında İstanbul'da meydana gelen Gezi Parkı protestoları ve bununla ilgili olarak Türkiye çapında gerçekleşen protestolar, aktif ve canlı bir vatandaşlık anlayışının ortaya çıkışını yansıtmakta" olduğunu düşünmektedir denmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013, s. 11). Ancak, "Gezi Parkı olaylarında da görüldüğü üzere, geleneksel siyasetçiler tarafından sivil toplum(un), demokraside hâlâ meşru bir paydaş olarak" değerlendirilmemesini eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013, s. 11).

Kısacası AB 2013 ilerleme raporunda, Haziran 2013'teki Gezi protestolarından başlayarak büyüyen aktif sivil toplumu ve aktif vatandaşları memnuniyetle karşılamıştır. Öte yandan, basın açıklaması yapma yasağı veya yoğun bürokrasi gibi sivil toplum faaliyetleri üzerindeki kısıtlamalar, sivil toplum katılımının azalmasına neden olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013). Son olarak Komisyon, Gezi protestoları ile başlayan polis aşırı güç kullanımını ve İçişleri Bakanlığı'nın hazırladığı genelgelerle gösteriler sırasında biber gazı kullanımına izin vererek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013).

2014 İlerleme Raporunda Komisyon, 2014-2020 dönemi için Ağustos ayında Türkiye'de kabul edilen yeni IPA II'yi (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) tanıtmıştır. Bu araçla Türkiye'nin, temel haklar ve sivil toplum alanlarında daha fazla fon elde edeceği vurgulanmıştır. Komisyon, ülkedeki STK'ların tanınmasını ve geliştirilmesini destekleyen AB-Türkiye Sivil Toplum Diyaloğu programlarını da memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. "Hak temelli STK'lar için katma değer vergisi (KDV) muafiyeti prosedürleri külfetli olmaya devam ederken, yerli ve yabancı fonların toplanması zor ve bürokratik işlemler[in] külfetli" olduğunun altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2014, s. 54).

2015 Türkiye raporunda Komisyon, "kayıt üzerindeki kısıtlamalar ve derneklerin yetkilendirilmesi ve işleyişine ilişkin prosedürler gibi sistemik sorunların" devam ettiğinden bahsetmektedir (Avrupa Komisyonu, 2015, s. 10). Öte yandan, STK'ların kamu finansmanına bağımlı kalmaya devam etseler de, sivil toplum kamusal yaşamın birçok alanına dahil olmaya devam ettiğine dikkat çekilmiştir.

2016 Türkiye raporunda Komisyon, darbe girişimi sonrası hükümetin STK'lara yönelik aldığı önlemlerden endişe duyduğunu belirtmiştir. Bu önlemler kapsamında "çok sayıda sivil toplum kuruluşu kapatılmıştır" (Avrupa Komisyonu, 2016, s. 12). Ayrıca Komisyon, AKP hükümetini henüz sivil toplumla işbirliğine yönelik bir strateji oluşturmamakla eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016). "Sivil toplumun katılımına yönelik resmi düzenlemelerin olmaması nedeniyle, sivil toplum kuruluşları, yasama ve politika oluşturma sürecine nadiren katılmaktadır" denmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016, s. 13). Özetle AB, Türkiye'deki STK'ların yasa ve politika oluşturma süreçlerinde yer almamasını eleştirerek hükümeti sivil toplumla ilgili bir genel bir hükümet stratejisi hazırlamaya çağırmıştır.

Avrupa Komisyonu 2018 raporunda, "sivil toplum" konusunu "Öncelikli Temel İlkeler: Siyasi Kriterler ve Hukukun Üstünlüğü Kapsamındaki Fasıllar" başlığı altında incelemeye başlamıştır. Komisyon, Türkiye'yi olağanüstü hal kuralları kapsamında gösteri yasağını ve hak temelli örgütleri kapatmayı sürdürmesi sebebiyle eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018). OHAL KHK'larına göre 1400'den fazla hak temelli dernek kapatılmış ve bunlardan 358'inin davaları sona erdikten sonra yeniden açılmasına izin verilmiştir. Ayrıca Komisyon, halihazırda hükümet yanlısı kuruluşların Türkiye'deki sivil toplum içinde güç kazandığının altını çizmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018). AB, Türkiye'deki sivil toplumu desteklemek için 2017 yılı boyunca 18 milyon Avro sağlamıştır.

2019 Türkiye raporunda, Avrupa Komisyonu, çok sayıda insan hakları savunucusu, sivil toplum aktivisti, gazeteci, akademisyen, politikacı, doktor, avukat, yargıç ve LGBTİ bireyin gözüaltına alınması nedeniyle sivil toplumla ilgili 'ciddi gerileme' yaşandığı vurgusunu yapmıştır (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 4).

AB, Ekim 2018'den bu yana hak temelli STK'ların "yasama ve politika oluşturma süreçlerindeki istişarelerin ve izlemenin dışında" tutulmasını ağır bir şekilde eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 18). Diğer yandan, "sivil toplum kuruluşlarına yönelik olarak izlemeden sorumlu bir koordinasyon kurumu(nun), kamu finansmanı konusunda şeffaf bir mekanizma(nın) ve mali teşvikler(in)" hâlâ eksik olmasını eleştirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 18). Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınan davalar da ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü alanlarında ciddi bir gerilemenin yaşandığını göstermektedir. Komisyon, insan hakları savunucusu olan STK'ların sayısının düşük olmaya devam etmesine ve mevcut olanların gözüaltında veya tutuklu olmasına rağmen, Türkiye'deki sivil toplumun "özellikle eğitim, kadınların iş gücüne katılımı, etnik ve sosyal hoşgörü konusunda farkındalık yaratma ve mültecilere destek alanlarında olmak üzere, ülkenin karşı karşıya olduğu temel zorluklara ilişkin önemli katkılar" sağladığını vurgulamıştır (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 17).

Dernekler Daire Başkanlığı'nın yerini, Komisyon tarafından öncelikleri belirsiz görülen Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü almıştır. Ayrıca Ekim 2018'de sadece yönetim kurulu üyeleri değil, derneklerin tüm üyelerinin İçişleri Bakanlığı bilgi sistemine (Dernekler Bilgi Sistemi-DERBİS) kaydının yapılmasına karar verilmiştir. Komisyon bu gelişmeyi, örgütlenme özgürlüğünün ihlali

değerlendirmesiyle eleştirilmiştir. Rapor, Türkiye’de sivil toplum ve örgütlenme özgürlüğü önündeki engellerin ve kısıtlamaların devam ettiği sonucuna varmıştır. Belirsiz kriterler kullanılarak dernekler için alınan ‘kamu yararı’ ve vakıflar için alınan ‘vergi muafiyeti’ gibi şeffaf olmayan kararların, ülkedeki STK’lar arasında çifte standart yarattığı değerlendirilmiştir. 2019 Türkiye raporu, AB’nin, 2018-2020 dönemi için temel hakların ve sivil toplumun desteklenmesi için yıllık 110,8 milyon Avro ile Türkiye’yi finanse ettiğinden bahsediyor. Bunun 12.4 milyon Avro’su sadece sivil toplum için ayrılmıştır.

2020 Türkiye raporunda Avrupa Komisyonu, Türkiye’deki STK’ların “sürekli baskı altında olduklarını ve özgürce faaliyet gösterme alanlarının daralmaya devam ettiğini” ileri sürmüştür (Avrupa Komisyonu, 2020, s. 5). Gösteri ve diğer toplantı türlerinin yasaklanmasının temel hak ve özgürlükleri gittikçe daha da ihlal ettiği değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, “hükümet yanlısı kuruluşlar temsil için daha görünür rollere ve fırsatlara sahip olmaya devam ettiği” vurgulanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2020, s. 14). Türkiye için Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) açısından, mali destek 2020 yılı için daha da azaltılmıştır.

2021 Türkiye raporunda, Komisyon “sivil toplum” konusunu, altı temel başlıktan ilki olan “Grup 1: Katılım Sürecinin Temel İlkeleri” başlığı altında incelemeye başlamıştır. Avrupa Komisyonu, sivil toplumun ciddi bir baskı altında olduğunu, dolayısıyla ifade ve örgütlenme özgürlüğünün kısıtlandığını iddia etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 4). 27 Aralık 2020’de kabul edilen Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin yeni yasanın bu kısıtlamalara ilişkin endişeleri arttırdığını vurgulanmıştır (Resmi Gazete) (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 13). Bu yasa, Mali Eylem Görev Gücü’nün (FATF) tavsiyelerine dayanmaktadır. Bu kanunla 5253 sayılı Dernekler Kanunu ve 2860 sayılı Yardım Toplama Kanununda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler, derneğin kendisi veya yönetim kurulu üyeleri hakkında kapatma, kayyum atama veya resmi soruşturma başlatma koşullarını belirlemektedir. Bu, Türkiye’de STK’ların bizzat protesto ettiği ifade ve örgütlenme özgürlüğünün ihlali anlamına gelmektedir. Raporda “pek çok ulusal ve uluslararası paydaş arasından üç BM Özel Raportörü, yasayla ilgili endişelerini paylaştı ve yasanın örgütlenme özgürlüğüne yeni sınırlamalar getirebileceğini ve kaynak yaratma üzerinde olumsuz bir etkisi olabileceğini savundu” denilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 14). Bu yasaya göre, tüm dernek ve vakıflar yurt dışından gelen bağışları İçişleri Bakanlığı’na bildirmekle yükümlü kılınmıştır. 694 STK’nın karşı açıklamada bulunmasına rağmen yasa çok hızlı bir şekilde kabul edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021: 36). AKP yanlısı birçok STK ise bu yasaı desteklediğinin altı çizilmiştir. Rapordaki değerlendirmeye göre “Türkiye’deki sivil toplum kuruluşları, özellikle eğitim, ayrımcılıkla mücadele, kadınların işgücüne katılımı, etnik ve sosyal hoşgörü konusunda bilinçlendirme, nefret suçlarını izleme ve mültecilere destek alanlarında ülkenin karşı karşıya olduğu temel zorluklara önemli katkılarda bulunmaya devam etmiştir” (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 14). Genel olarak, “yasal, mali ve idari ortamın Türkiye’de sivil toplumun gelişmesine daha elverişli olması gerekmektedir” vurgusu yapılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 15).

En son yayınlanan 2022 Türkiye raporunda Avrupa Komisyonu, sivil toplum alanında ciddi gerileme olduğunu söylemekte, sivil toplum örgütlerinin artan bir baskıyla karşı karşıya kaldığını ve özgürce faaliyet gösterme alanlarının azaldığını iddia etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 5). Bu da Türkiye’deki sivil toplumun ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün sınırlandığını göstermektedir. Aralık 2020’de kabul edilen Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Yasa’nın uygulanmasının, sivil toplum örgütleri üzerinde daha fazla kısıtlama ve baskıya neden olduğu gözlemlenmiştir. “Terörün aşırı geniş tanımı ve yargı tarafından yorumlanması, sivil toplum üzerinde endişe verici bir caydırıcı etkiye sahip” olduğu vurgulanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 15). OHAL KHK’ları ile kapatılan insan hakları örgütlerinin mal varlıklarına el konulmasıyla ilgili etkin bir iç hukuk yolu sunulmaması, insan hakları örgütleri, savunucuları ve aktivistleri üzerindeki baskının devam ettiği raporda yer almıştır (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 15). Kapatılan dernek sayılarının artması da bu duruma bağlanmıştır. Raporda “Hükümete yakın bazı medya kuruluşlarında insan hakları savunucularının, özellikle AB de dahil olmak üzere uluslararası bağışçılardan fon kabul ettikleri için suçlu olarak gösterilmesi ciddi bir endişe konusu olmaya devam ediyor” denmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 16). Bu nedenle Türkiye’deki sivil topluma fon sağlayan uluslararası kaynakların alanı gitgide daraldığı görülmektedir. Rapor “Venedik Komisyonu’nun da altını çizdiği gibi, Türkiye’nin içinde bulunduğu zor güvenlik durumu tam olarak kabul edilirken, alınan tedbirler gereğinin ötesine geçmemeli ve orantılı olmalıdır” vurgusunu yapmıştır (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 17).

AGİT ve Avrupa Konseyi'nin yönergelerine aykırı olmasına ve 2021'de Danıştay tarafından örgütlenme özgürlüğünün ihlali olduğuna dair karar verilmesine rağmen derneklerin tüm üyelerinin İçişleri Bakanlığı bilgi sistemine kaydedilmesi devam etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 16). Tam katılımcı bir sivil toplumun sağlanması, "işleyen bir demokrasinin kurucu unsuru olması açısından büyük önem taşımaktadır" (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 17).

5. Avrupa Birliği Ülkelerinde Sivil Alanın Dönüşümü ve AB'nin Rolü

Yukarıda tartışıldığı gibi Türkiye'de sivil toplum hem hacmen hem de etki alanı itibarıyla giderek artan bir daralma ile karşı karşıyadır. AB ilerleme/ülke raporlarına bakıldığında bu daralmanın yakından takip edildiği görülmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi yaşanan Avrupalılaşmama süreci hem siyaseten hem de sosyolojik olarak sivil alanı AB'nin yol çiziciliğinden uzaklaştırmaktadır. AB'nin bu Avrupalılaşmama sürecinin hem bir parçası hem de bir sonucu olarak mali desteğini önemli oranda azaltması sadece normatif olarak değil maddi olarak da AB'nin sivil alanın korunması yönündeki etkisinin azalmasıyla sonuçlanmıştır.

Türkiye'nin kendi iç politikasında yaşanan gelişmeler ve AB ile ilişkilerindeki gerilemenin sivil toplumun etkinliğinin azalmasındaki temel sebepler olduğu önemli bir değerlendirme olmakla birlikte, sivil alanın daralmasının sadece Türkiye'de değil dünyanın diğer bölgelerinde de gözlemlendiğinin altının çizilmesi gerekir. Sivil alanın ve buna bağlı olarak sivil toplumun gelişmiş olduğu kabul edilen Batı Avrupa ve AB'nin finansal ve kurumsal desteğini alan AB üyesi orta ve doğu Avrupa ülkeleri ile aday statüsündeki Balkan ülkelerinde de sivil topluma ilişkin benzer sorunlar dile getirilmektedir. Sivil toplumun "güçlü işbirliklerinden uzak parçalanmış yapısı, finansman kaynaklarının sürdürülebilir olmaması ve bağışçıların değişen öncelikleri" gözlemlenen daralmanın ana sebepleri olarak gösterilmektedir (Misić Mihajlović ve Engeli, 2019).

Sivil alanın daralması, münferit bir gelişme olmaktan öte, demokrasinin gerilemesine bağlı olarak insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin zedelenmesi ve sonuçta da demokratik kurumların gücünün ve işleyişinin zarar görmesinin hem bir parçası hem de bir yansımasıdır (Greenpeace, 2020). Sivil alanın daraltılması ve STK'ların faaliyetlerinin kısıtlanması pek çok koldan yürütülen hukuki ve siyasi adımlarla gerçekleşmektedir. Karalama kampanyaları, fon kesintileri, bürokrasi tarafından boğulma, sivil toplum çalışanlarını sindirmeye yönelik tehditler, fiziksel saldırılar, toplantılara ilişkin kısıtlayıcı yasalar ve devlete veya devlet görevlilerine iftira veya hakareti yasaklayan ceza yasaları bu çabaların önemli ayaklarını oluşturmaktadır (EU Agency for Fundamental Rights, 2018; Greenpeace, 2020).

Dünya genelinde sivil alanı ve sivil toplum kuruluşlarının durumunu inceleyen CIVICUS Monitor'un (2021a) güncel raporuna göre dünya nüfusunun sadece %3.1'i sivil alanın "açık" olarak kabul edildiği ülkelerde yaşamaktadır. Bu rapordaki bulgulara göre bir önceki yıla karşılaştırıldığında 13 ülkenin derecelendirmeleri düşüş gösterirken sadece bir ülkenin derecelendirilmesinde (Moğolistan) olumlu yönde değişim olduğu değerlendirilmiştir (CIVICUS Monitor 2021b). İlgili rapora göre Türkiye'de sivil toplum alanı "bastırılmış" (repressed) kategorisinde değerlendirilmektedir. Her ne kadar Avrupa sivil alanının "açık" olarak kabul edildiği ülke sayısının en yüksek olduğu kıta olsa da raporda Avrupa'daki gelişmeleri "endişe verici" olarak değerlendirilmektedir. Macaristan, Sırbistan ve Ukrayna'daki sivil alanın "engellenmiş" (obstructed) olarak değerlendirilmesine ek olarak Belarus ("kapalı"), Belçika ("daraltılmış"), Çekya ("daraltılmış") ve Polonya'nın ("engellenmiş") derecelendirilmelerindeki kötüye gidiş bu endişenin ana kaynağı olarak gösterilmiştir (CIVICUS 2021a)³.

STK'ların hareket alanını kısıtlamaya yönelik uygulamaların en önemli ayaklarından birini finansal sınırlandırmalar oluşturmaktadır. Bu kısıtlamalar STK'ların kimlerden ve ne kadar finansal destek alabileceklerine getirilen doğrudan ve açık sınırlamalarla yapılabildiği gibi bürokratik süreçlerin zorlaştırılması ve karalama kampanyalarıyla hem finansal destek vereni hem de finansal destek

³CIVICUS Monitor'un derecelendirme kriterlerine göre sivil alanın bütün insanlar için devlet tarafından bütün insanlar için sağlandığı ve korunduğu ülkeler "açık"; bireysel ve örgütsel hakların tanındığı ancak zaman zaman zarara uğratıldığı ülkeler "daraltılmış"; bireysel ve örgütsel hakların kullanılmasının hukuki ve siyasi araçlarla sınırlandırıldığı ülkeler "engellenmiş"; sivil alanın hukukun ve fiilen tamamen kapalı olduğu ülkeler ise "kapalı" olarak sınıflandırılmaktadır (CIVICUS Monitor, 2022b).

alanı caydırmayı hedefleyen dolaylı adımları da içerebilmektedir. AB’de bunun en çarpıcı örneği Macaristan’da gerçekleşmiştir. 2017 yılında çıkarılan ve “Şeffaflık Yasası” olarak adlandırılan yasayla Macaristan dışındaki kaynaklardan yıllık 7.2 milyon HUF (yaklaşık 18,000 Avro) finansal destek alan kurumların “yabancı sermayeli kurum” olarak kayıt olmasını zorunlu kılınırken STK’lara 500,000 HUF (yaklaşık 1,250 Avro) üzerinde bağış yapan bireylerin bilgilerinin de açıklanması kuralını getirmiştir.

Dikkat çekmek gerekir ki sivil alanın genişliğini ve açıklığını sadece sivil toplum aktörlerinin sayısı üzerinden ölçmek yanıltıcı olabilir. Her ne kadar sivil alan üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması STK sayılarında artışa dönüşmesi olağansa da sivil alandaki daralma, yukarıdaki bölümlerde tartışılan Türkiye örneğinde de gördüğümüz gibi, STK’ların sayısının kısa sürede ya da gözle görülür şekilde azalması sonucunu doğurmayabilir. Sivil alanın kendi istedikleri doğrultuda hareket etmesini sağlamak için “hükümet tarafından oluşturulan sivil toplum örgütlerine” (government organised non-governmental organisation, GONGO) verilen destek sivil alandaki aktör sayısını artırırken alanın “sivilliliği”ni daraltabilmektedir⁴. Macaristan’da Orban hükümetinin gücünün konsolidasyonunda “radikalleşen eğitilmiş muhafazakar orta sınıfın sivil aktivizmi”nin önemli rol oynadığının altı literatürde giderek artan şekilde çizilmektedir (Greskovits, 2020, s. 249). Bu bağlamda sivil alan örgütlenmelerini ve pratiklerini kullanan grupların Orban’a örgütlü ve sürekli bir destek sağlanmasında önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Bu gelişmeler, sadece demokratik olmayan ülkelerde değil, demokratik olanlarda da sivil toplumun demokrasiyi desteklemenin tam tersi etki yapabildiğinin altını çizen çalışmaları örnekler niteliktedir (Kriesi ve Pappas, 2015; Larsen, 2013; Grande, 2022).

Demokrasinin gerilemesi ve buna bağlı olarak sivil alanın daralmasında dışsal şokların etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Suriye’deki iç savaş sebebiyle yaşanan göç dalgaları insan hareketliliğinin hızı ve boyutlarını göğüsleyecek yeterli finansal ve yapısal hazırlığı olmayan AB ülkelerinde başlarda insani yardım alanında devletlerin sağlamakta eksik ve/veya isteksiz olduğu ihtiyaçların karşılanmasında aktif rol oynamasına sebep oldu. Başlarda desteklenen rol ilerleyen zamanda popülist ve göçmen karşıtı söylem ve politikaların etkisiyle sivil topluma karşı körüklenen bir eleştiri dalgasını da beraberinde getirdi (FRA, 2022). AB ülkeleri içerisinde bu göç dalgasından en çok etkilenen ülkelere Yunanistan’da bu süreç sivil alanının bölünmüşlüğüne derinleştirirken bazı STK’ların faaliyetlerinin sorgulanıp durdurulması sonucunu da beraberinde getirdi (Makrides 2022). Macaristan’da 2018 yılında yürürlüğe giren, göçmenlere ve sığınmacılara yardımda bulunanlara hapis cezası öngören “Soros’u Durdur” (STOP Soros) yasası olarak bilinen yasa yine bunun bir örneği olarak sayılabilir (Hungarian Helsinki Committee, 2021).

Sivil alanın daralmasını körükleyen bir başka dış şok da KOVİD-19 salgınıdır. KOVİD-19 salgınının gerekli kıldığı önlemler amaçlarını aşarak devletlerin bireyleri takip etme, hareketlerini salgının gerektirdiği kısıtlamalar ötesinde sınırlandırma, toplantı ve gösteri hakkının kullanılmasına (CIVICUS Monitor, 2022a; 2021) engel olunması sonuçlarını da beraber getirmiştir. Buna ek olarak salgının yayılmasını takip etmek için geliştirilen uygulamaların sivil toplumun hareketlerini takip etmekte kullanılabileceği ve düzensiz göçmenler gibi dezavantajlı gruplarla olan etkileşimlerini takip etmek gibi amacının dışında kullanılabileceği kaygısı da dikkat çekmektedir (Greenpeace, 2020). Her ne kadar KOVİD-19 salgını sivil alanın daralmasının başlı başına sebebi olmasa da süreci hızlandırdığı ve normalleştirilmesine katkı sağladığı sıklıkla dile getirilmektedir (Kumi, 2022; Simsa, 2022). Küresel salgının bu konudaki en önemli etkisinin sivil alandaki daralmanın “kasti” (Greenpeace, 2020) değil “mecburi” olduğu algısının oluşturulmasına katkı sağlaması olduğu söylenebilir.

Mevcut AB antlaşmalarında STK’lara ve birliklere (associations) tanımlanmış yasal bir statü bulunmamaktadır (Schwärzel, 2022a). Bu da üye ülkelerin ilgili hukuklarının ve pratiklerinin birbirinden farklı olmasının ve zaman içerisinde dalgalanmasını kolaylaştırmıştır. Avrupa Parlamentosu’nun 2022’de verdiği destekle üye ülke sivil toplum kuruluşları arasındaki sınıraşan ilişkileri kolaylaştırması ve birliklere (associations) AB çapında yasal koruma sağlaması hedeflenen European Association Statute (Dernekler İçin Avrupa Tüzüğü)’nün oluşturulması için çabaları körükledi ise de henüz hukuki bir gelişme sağlanamadı (Schwärzel, 2022b).

⁴Literatürde GONGO olarak anılan bu tip kurumlar hükümetler tarafından kurulup finanse edilmekte, hükümet ideolojisi ve politikalarını destekleyen faaliyetler göstermek, sivil alandaki tartışmalara hükümet lehinde yön vermek ve hükümet tarafından makbul görülmeyen STK’ları itibarsızlaştırarak kamuoyunu etkileme amaçlarını gütmektedirler (Naim, 2009; Kakai ve Bejma 2022).

AB Adalet Divanı yoluyla üye ülkelerde atılan ve sivil alanı daraltan hukuki ve siyasi adımların önü alınmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Avrupa genelinde ciddi itirazlara neden olan Macaristan'ın STK'ların finansmanına kısıtlama getiren ve yukarıda tartışılan yasası AB Adalet Divanı'nın 2020'de aldığı kararla Avrupa müktesebatına aykırı bulunmuştur (ClientEarth, 2020). Benzer şekilde AB Adalet Divanı Kasım 2021'de aldığı kararla Macaristan'ın "Soros'u Durdur" yasasının AB müktesebatına aykırı olduğuna karar vermiştir. Ancak ABAD'ın kararlarının üye ülkeler tarafından uygulanmaması ya da uygulanmasının geciktirilmesi durumu yeterli yaptırımlarla karşılaşmadığından zaman sivil alanın aleyhine işlemektedir. Böylece, demokratik gerilemenin devam ettiği, otoriterleşme yanlısı politikacıların bulunduğu seçmen desteğinin yaygın olarak devam ettiği bir ortamda bu kararlar AB'nin sivil toplumu liberal demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak gören tavrının sürekliliğini göstermek bakımından önemli olsa da sivil alanın daralmasının önüne geçecek güce sahip olmadığını da gözler önüne sermektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de sivil toplumun gelişmesinin Türkiye demokrasisinin güçlenip köklenmesi için gerekliliği sıklıkla akademik ve politik tartışmalarda dile getirilmektedir. Sivil toplumun dönüşümünü inceleyen çalışmalar, sivil toplumun gelişmesine yönelik tabandan gelen talebe eşlik eden iç siyasetteki dönüşüm kadar AB üyeliği vizyonu ve koşulları ile AB'nin finansal desteğinin de Türkiye'deki sivil toplumun dönüşümünde önemli yer tuttuğunu vurgulamaktadır. Avrupalılaştırma olarak kavramsallaştırılan bu süreç, AB'nin hem normatif, kurumsal ve finansal desteğinin sivil toplumun dönüşümündeki önemine işaret etmektedir.

AB bu süreçte sivil topluma sağladığı finansal kaynaklar ve öncülük ettiği işbirliği olanakları ile yol açıcı rol oynarken adaylık sürecinde yayınladığı raporlarda da üyelik sürecini ilgilendiren diğer alanlarla ilgili olduğu gibi sivil toplumdaki gelişmeleri yakından takip etmektedir.

2011 yılından itibaren ise Avrupalılaştırma olarak kavramsallaştırılan bir süreç gözlemlenmeye başlamıştır. Bu süreçte AKP hükümetinin AB üyeliği vizyonundan uzaklaşması ile birlikte AB'nin hem siyasi hem de normatif olarak Türkiye'deki demokrasinin gelişmesi genelinde ve sivil toplumun gelişmesi özelinde oynadığı rol giderek azalmıştır. Bu dönüşüm sivil toplumu halihazırda daralan sivil alan içerisinde alternatif fon kaynakları aramaya yönlendirmiş zaman içerisinde geliştirilmiş sınırötesi sivil toplum işbirliklerinin sürdürülmesi zorlaşmıştır. Bu da Türkiye'deki STK'ların hem finansal gücünün hem de toplumsal-siyasal hareket alanının daralması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Avrupalılaştırma, kavramsal olarak Türkiye-AB ilişkilerinin son on yıldaki durumunu anlamlandırmakta önemli bir çerçeve sunmakla birlikte Türkiye'de sivil alanın daralması sonucu STK'ların güç ve etkinliğinin azalmasının ne kadar Türkiye'ye özgün bir gelişme olduğunun anlaşılmasında yeterli olmayacağı bu çalışmanın vurguladığı savlardan birini oluşturmuştur. Bir başka deyişle, Türkiye'de hükümetin vizyonunun AB'den uzaklaşmasının AB'nin sivil toplumu destekleme kapasitesini azalttığı gerçeğine ek olarak bu çalışma AB üyesi ve diğer aday ülkelere bakıldığında, AB'nin sivil alanı daralmalara karşı korumadaki etkisinin azalmasının Türkiye ile sınırlı bir durum olmadığını vurgulamıştır. Yükselen popülist söylemler ve otoriterleşen liderlerin siyasal gücü kadar göçmen krizi ve KOVİD-19 gibi şokların da pek çok ülkede sivil alanın daralmasını hızlandırdığı görülmektedir. AB'nin sivil toplumun önemini vurgulayan tavrının devamlılığına karşın üye ve aday ülkelerdeki hukuki ve siyasal sınırlandırmaların önüne geçecek etkinliğinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de sivil toplumun gelişmesinin yeniden ivme kazanması için AB vizyonunun önemini tartışırken AB'nin sivil alanı koruma kapasitesindeki dönüşümünü akılda tutmak faydalı olacaktır. Sonuç olarak, Türkiye'nin Avrupalılaştırmaya bakışı kadar AB'nin normatif, kurumsal ve finansal kapasitesi ve istekliliği de gelecek dönemde belirleyici olacaktır.

Kaynaklar

7262 SAYILI KANUN (2020). *Kitle imha silahlarının yayılmasının finansmanının önlenmesine ilişkin kanun*,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201231M5-19.htm> (27.12.2020).

ASLAN, S. (2010). Türkiye'de sivil toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9 (31): 260-283.

AVRUPA KOMİSYONU (2011). *Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2012). *Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2013). *Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2014). *Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2015). *2015 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2016). *2016 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2018). *2018 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komision_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2019). *2019 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2020). *2020 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2021). *2021 Türkiye Raporu*. Strazburg. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf

AVRUPA KOMİSYONU (2022). *2022 Türkiye Raporu*. Brüksel. Erişim tarihi: 27.04.2020. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf

AYDIN-DÜZGİT, S., KALİBER, A. (2016). Encounters with Europe in an era of domestic and international turmoil: Is Turkey a de-europeanising candidate country?, *South European Society and Politics*, Cilt 21 (1), 1-14.

AYDIN, M. ve AKGÜL AÇIKMEŞE, S. (2007). Europeanization through EU conditionality: understanding the new era in Turkish foreign policy, *Journal of Southern Europe and the Balkans* Cilt 9 (3): 263-274.

BAL, S. (2022). EU financial assistance to civil society in Turkey: shrinking the political space in the post-gezi process?, *Alternatif Politika*, Cilt 14 (3), 486-518.

BOŞNAK, B. (2016). Europeanisation and de-europeanisation dynamics in Turkey: the case of environmental organisations, *South European Society and Politics*, Cilt 21 (1), 75-90.

BÖRZEL, T. A. (2010). The transformative power of Europe reloaded: the limits of external europeanization. *KFG Working Paper 11*, Research College, Freie Universität Berlin. Erişim tarihi: 27.12.2020. http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_11.pdf

BÖRZEL, T. A. (2012). Europeanisation Meets Turkey. A Case *Sui Generis*?. *Turkey and the European Union: Processes of Europeanisation*, Çiğdem Nas ve Yonca Özer, 9-22, Ashgate.

BÖRZEL, T. A., SOYALTIN, D. (2012). Europeanization in Turkey. Stretching a concept to its limits?, *KFG Working Paper 36*, Research College, Freie Universität Berlin. Erişim tarihi: 27.12.2020. http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_36.pdf

CAROTHERS, T. (2004). *Critical mission: Essays on democracy promotion*, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

CHAMBERS, S., KOPSTEIN, J. (2001). "Bad civil society", *Political Theory*, Cilt 29 (6), 837-865.

CHECKEL, J. T. (2000). Compliance and conditionality, *Working Paper, 00/18*. ARENA/University of Oslo. Erişim tarihi: 27.12.2020.

https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/1994-2000/2000/wp00_18.htm

CIVICUS MONITOR (2021a). *People power under attack 2021*. Erişim tarihi: 16.01.2023. <https://findings2021.monitor.civicus.org/rating-changes.html#global-press-release>

CIVICUS MONITOR (2021b). *In numbers*. Erişim tarihi: 16.01.2023. <https://findings2021.monitor.civicus.org/in-numbers.html>

CIVICUS MONITOR (2022). *Freedom of peaceful assembly and the COVID-19 pandemic: a snapshot of protests and restrictions*. Erişim tarihi: 17.01.2023. <https://monitor.civicus.org/COVID19September2021/>

CIVICUS MONITOR (2022b). *Ratings*. Erişim tarihi: 19.01.2023. <https://monitor.civicus.org/Ratings/>

CLIENTEARTH (2020). *A Major Win for the Civil Society of Hungary: EU Court Rules that NGO Transparency Law is Contrary to EU Treaties*. Erişim tarihi: 19.01.2023. <https://www.clientearth.org/projects/access-to-justice-for-a-greener-europe/updates/a-major-win-for-the-civil-society-of-hungary-eu-court-rules-that-ngo-transparency-law-is-contrary-to-eu-treaties/>

DE TOCQUEVILLE, A. (1998) *Democracy in America*. London: Penguin.

DIEZ, T., AGNANTOPOULOS, A., KALIBER, A. (2005). File: Turkey, europeanization and civil society: introduction, *South European Society and Politics*, Cilt 10 (1): 1-15.

DOĞANYILMAZ DUMAN, D. (2021). Yeni Siyasal Çerçevesinde İktidarın Sosyopolitik Analizi, Tunçsiper, B. (Ed.), *Sosyal Bilimler Ekseninde Güncel Araştırma ve Değerlendirmeler*, (Ekin Yayınevi): 283-294.

ERCAN, H. (2002). Türkiye’de sivil toplum tartışmaları üzerine. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26 (1): 69-79.

ERGUN, A. (2010). Civil society in Turkey and local dimensions of europeanization, *Journal of European Integration*, Journal 32 (5): 507-22.

EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS (2018). *Challenges facing civil society organisations working on human rights in the EU*. Erişim tarihi:17.01.2023. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-challenges-facing-civil-society_en.pdf

FERGUSON, A. (1995) An essay on the history of civil society, *Cambridge Texts in the History Of Political Thought*. New York: Cambridge University Press.

FRA (EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS) (2022). *June 2022 update - Search and Rescue (SAR) operations in the Mediterranean and fundamental rights*. Erişim tarihi: 06.02.2023. <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/june-2022-update-ngo-ships-sar-activities>

GRABBE, H.(2001). How does europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity, *Journal of European Public Policy*, Cilt 8 (6): 1013-31.

GRANDE, E. (2022). Civil society, cleavage structures, and democracy in Germany, *German Politics*, 1-20.

GREENPEACE (2020). *Erosion of civil society across the EU*. Erişim tarihi: 18.01.2023. <https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/democracy-europe/3856/erosion-of-civil-society-space-across-the-eu/>

HALL, P. A. VE ROSEMARY C. R. T. (1996). Political science and the three new institutionalisms, *Political Studies* Cilt 44 (5): 936-957.

HERITIER, A. (2001). Differential Europe: national administrative responses to community policy, Cowles, M. G., Caporaso, J. A., Risse-Kappen, T. (Ed.), *Transforming Europe: europeanization and domestic change*, (Cornell University Press): 44-59.

HOWELL, J., PEARCE, J. (2001). *Civil society and development: A critical exploration*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

HUGHES, J., SASSE, G., GORDON, C. (2004). *Europeanization and regionalization in the EU's enlargement to central and eastern Europe: The myth of conditionality*. Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan.

HUNGARIAN HELSINKI COMMITTEE (2021). *EU Court: criminalising helping asylum-seekers breaches EU law*. Erişim tarihi: 06.02.2023. <https://helsinki.hu/en/cjeu-stop-soros-law-judgment/>

KÁKAI, L., BEJMA, A. (2022), legal and practical conditions of the functioning of the civil society organizations in Hungary and Poland, *Eastern Journal of European Studies*, Cilt 13, Special Issue: 120-140.

KALIBER, A.(2016). De-europeanisation of civil society and public debates in Turkey: the Kurdish question revisited, *South European Society and Politics*, Cilt 21 (1): 59-74.

KETOLA, M.(2013). *Europeanization and civil society: Turkish NGOs as instruments of change?*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

KEYMAN, E. F. (2006). *Türkiye'de sivil toplumun serüveni: imkansızlıklar içinde bir vaha*, Ankara: STGM.

KRIESI, H., PAPPAS, T. S. (Ed.) (2015). *European populism in the shadow of the great recession*, Colchester : ECPR Press.

LARSEN, C. A. (2013). *The rise and fall of social cohesion: the construction and deconstruction of social trust in the US, UK, Sweden, and Denmark*, Oxford: Oxford University Press.

MANNERS, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, Cilt 40(2), 235-258.

MAKRIDES, V.N. (2022) Contested civic spaces in Greece in the context of foreign immigration and the refugee crisis of 2015, *Nonprofit Policy Forum*, Cilt 13(3):251-268.

MERCER, C.(2002). NGOs, civil society and democratization: A critical review of the literature, *Progress in Development Studies*, Cilt 2 (1): 5–22.

MISIC MIHAJLOVIC, S., ENGELI, J. (2019). *Why is the space for civil society in the Balkans shrinking?*. Erişim tarihi: 18.01.2023. <https://www.helvetas.org/en/eastern-europe/about-us/follow-us/helvetas-mosaic/article/March2019/why-is-the-space-for-civil-society-in-the-Balkans-shrinking>

NAİM, M. (2009). What is a GONGO?, *Foreign Policy*. Erişim tarihi: 19.01.2023. <https://foreignpolicy.com/2009/10/13/what-is-a-gongo/>

ÖNER, S. (2014). Internal factors in the EU's transformative power over Turkey: the role of Turkish civil society, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 14 (1): 23-42.

RADAELLI, C. M. (2003). The Europeanization of public policies, *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone and Claudio Mm Radaelli, 27-56. Oxford University Press.

RADAELLI, C.M., EXADAKTYLOS, T. (2010). New directions in europeanization research, M. EGAN, N.NUGENT, W. E. PATERSON (Ed.), *Research Agendas in EU Studies*, Palgrave Macmillan, 189-215.

SANDER, A. (2023). Rethinking shrinking civic space in the Global Souths – how development donors contribute to the restriction of civil society in Jordan, *Democratization*, Cilt 30 (1): 22-39.

SCHIMMELFENNIG, F. ve SEDELMEIER, U. (2005). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ithaca: Cornell University Press.

SCHIMMELFENNIG, F., ENGERT, S.,KNOBEL, H. (2003), Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey, *JCMS*, Cilt 41 (3): 495-518.

SCHIMMELFENNIG, F., SEDELMEIER, U. (Ed.) (2005), *The europeanization of central and eastern Europe*, Ithaca: Cornell University Press.

SCHWÄRZEL, M. (2022a). *Bolstering European civil society! making the case for a European Association Statute*. Erişim tarihi: 17.01.2023. <https://eu.boell.org/en/2022/10/31/bolstering-european-civil-society-making-case-european-association-statute>

SCHWÄRZEL, M. (2022b). *A study in perseverance:the timeline of initiatives towards a European Association Statute*. Erişim tarihi: 17.01.2023.
<https://eu.boell.org/en/2022/10/31/study-perseverance-timeline-initiatives-towards-european-statute-associations>

SEDELMEIER, U.(2014). Anchoring democracy from above? The European Union and democratic backsliding in Hungary and Romania after accession, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 52 (1): 105–21.

SİVİL TOPLUMLA İLİŞKİLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2023), *Dernek Sayıları*. Erişim tarihi: 05.02.2023.
<https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari>

TEZCAN E, ARAS, İ (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi'nde euroseptisizm: Avrupa Birliği desteğinin eleştiriye dönüşümü, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 11(41), 1-35.

TOCQUEVILLE, A.(1838). *Democracy in America*. New York: G. Dearborn & Co.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2023). *Vakıflar*. Erişim tarihi: 05.02.2023.
<https://www.vgm.gov.tr/vakif-sorgulama/vakif-sorgulama?Page=1>

YABANCI, B. (2019). Turkey's tamed civil society: Containment and appropriation under a competitive authoritarian regime, *Journal of Civil Society*, Cilt 15 (1): 1-22.

YOUNGS, R. (Ed.) (2018). *The mobilization of conservative civil society*. Washington, DC: Carnegie Endowment.

ZİHNİOĞLU, Ö. (2013). *European Union civil society policy and Turkey: A bridge too far?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

ZİHNİOĞLU, Ö. (2020). *EU-Turkey relations: civil society and depoliticization*. London and New York: Routledge.

Summary

The EU-Turkey and civil society relations started with Turkey's EU candidacy in 1999. Since the Copenhagen Political Criteria demands from the candidate country "stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities", civil society in Turkey started to play an important role in fulfilling the Copenhagen Political Criteria, in terms of democratization of Turkey by defending human rights and freedoms, on the way for EU membership. The AKP government started to show some authoritarian implementations challenging the Copenhagen Political Criteria during its second term between 2007 and 2011. And after the third election victory, it initiated the de-Europeanization process by distancing itself from the EU. Challenging the Copenhagen Political Criteria also means challenging the development of civil society in Turkey.

In terms of pre-accession financial assistance, the EU-Turkey civil society dialogue programmes supported the development of Turkish CSOs. However, because the EU started to inform its concerns over Turkey's rule of law within the Commission's country reports in 2016, the EU decided to cut the pre-accession financial assistance to Turkey. Therefore, when the EU's support for Turkish civil society starts to diminish, the de-Europeanization of civil society in Turkey can be realized.

In its latest 2022 Turkey report, the European Commission states that there has been a serious regression in the field of civil society and claims that CSOs are facing increasing pressure and that their areas of free activity are decreasing. The tightening of the civic space is observed not only in Turkey but also in other parts of the world. Similar problems regarding civil society are also being expressed in Western Europe, which is considered to be a developed civil society, and in EU member central and eastern European countries, which receive the financial and institutional support of the EU, and in candidate Balkan countries.

According to the current report of CIVICUS Monitor, which examines the situation of civic space and non-governmental organizations around the world, only 3.1% of the world's population lives in countries where civic space is considered "open". According to the related report, the civil society field

in Turkey is evaluated in the “repressed” category. Although Europe is the continent with the highest number of countries where the civic space is considered “open”, the report considers developments in Europe as “worrying”.

Financial restrictions are one of the most important pillars of the practices aimed at restricting the movement of CSOs. The effect of external shocks on the decline of democracy and the consequent tightening of the civic space should not be overlooked. Waves of migration resulting from the civil war in Syria caused CSOs to play an active role in meeting the needs that states were deficient and/or unwilling to provide in the field of humanitarian aid in EU countries, which did not have sufficient financial and structural preparation to cope with the speed and dimensions of human mobility. Over time, a wave of criticism against civil society emerged in Europe with the impact of populist and anti-immigrant rhetoric and policies.

Another external shock that fuels the tightening of the civic space is the COVID-19 epidemic. The measures necessitated by the COVID-19 epidemic, exceeding their objectives, brought the results of states’ tracking of individuals, limiting their movements beyond the restrictions required by the epidemic, and preventing the use of the right to assembly and demonstration.

The EU tries to prevent the legal and political steps taken by the member countries that narrow the civic space through the Court of Justice of the EU. However, the case of non-implementation or delaying of the implementation of the decisions of the CJEU by the member states does not face sufficient sanctions, so time works against the civic space.

In addition to the fact that the government’s vision of moving away from the EU in Turkey reduces the EU’s capacity to support civil society, this study emphasizes that the decrease in the EU’s impact in protecting civic space against tightening is not limited to Turkey when looking at EU member and other candidate countries.

Despite the continuity of the EU’s stance emphasizing the importance of civil society, it is seen that its effectiveness in preventing legal and political restrictions in member and candidate countries is limited. In this context, it would be useful to keep in mind the transformation of the EU’s capacity to protect civic space while discussing the importance of the EU vision for the re-acceleration of the development of civil society in Turkey

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusb. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Talebe Bağlı Platformlar Döneminde Kültür Ekonomileri, Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri Diyalektiğini Yeni Baştan Sorgulamak

Re-questioning the Dialectic of Cultural Economies, Productive Forces and Production Relations in the Era of On-Demand Platforms

Serhat KAYMAS

Öz

Bu çalışma, kültür ekonomilerinin yeni dönemini ve platformlar arasındaki diyalektiği, Türkiye bağlamında tartışmayı amaçlamaktadır. Platform kapitalizmi olarak adlandırılan yeni kapitalist dönemin, küresel düzeyde sınırlı sayıda platformun medya endüstrisi ve bileşenlerinin yeniden yapılandırılmasındaki etkisini ele almaktadır. Siyasal iktisadın eleştirisi ve karşılaştırmalı siyasa analizi yöntemleri doğrultusunda, platformların kapitalist değer üretimindeki işlevi sorgulanmaktadır. Çalışma sonuç bölümünde, Türkiye'nin yakın dönemli ulusal kalkınma planını değerlendirmekte ve Türkiye için kültür ekonomileri alanında bir dizi alternatif öneri geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler

Algoritma, Kültür Ekonomileri, Platform, Platform Kapitalizmi, Kültürel Aracı

Abstract

This study has aims to discussion on the new era of cultural economies and the on-demand platforms dialectics between platforms through a discussion that it has set up in Turkey. To a large degree, discussing the impact of a limited number of global platforms brought to the fore by the new era of capitalism, also called platform capitalism, on the restructuring of the media industry and its components, the study questions the function of platforms in the production of capitalist value through the critique of political economy and comparative policy analysis method. In the conclusion part of the study, it evaluates Turkey's near-term national development plan and develops a series of alternative proposals for Turkey in the field of cultural economies.

Keywords

Algorithms, Cultural Economies, Platforms, Platform Capitalism, Cultural Intermediaries

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon
ve Sinema Bölümü, Ankara, Türkiye.
✉ ahmetserhat.kaymas@windowslive.com

Geliş/Received: 21.06.2023
Kabul/Accepted: 17.08.2024

Serhat Kaymas, "Talebe Bağlı Platformlar Döneminde Kültür Ekonomileri, Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri Diyalektiğini Yeni Baştan Sorgulamak", İstanbul Gelism Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), Ekim 2024, ss. 524-539.

Giriş

Bu çalışma; kapitalizmin, ülkelerin bilgi toplumuna dönüşümleri bağlamında kurduğu diyalektik üzerinden, kültür ekonomilerinin platformlarla olan etkileşim pratiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, birbirleriyle yakından ilişkili iki aşama üzerinden ele alınan bir tartışma ile bu ilişkilene pratiği sorgulanmaktadır. Çalışma, ilk aşamasında, bilgi toplumu dönüşümünün refakatinde kapitalizmin yeni birikim koşullarına koşut olarak kültür üreticileri, üretim kapasitesi ve üretim ilişkileri diyalektiğinin dönüşümünü sorgulama yer almaktadır. Çalışmanın ikinci uğrağında ise, Türkiye’de platformlar ve kültür içerikleri arasındaki ilişkilene örüntülerine dair alan yazının, doymun olmaktan daha çok henüz gelişmekte olduğu dikkate alındığında, hiç değilse kuramsal bağlamda tartışma düzeyinde mütevazi bir katkının sunulması amaçlanmıştır.

Küresel literatürde, internetin yeniden feodalleştirilmesi ya da kültürel içeriklerin “platformlaştırılması” üzerinde yapılan sorgulamalar, kültür ekonomilerinin yeni dönemini merkeze almaktadır. Ancak bu bağlamdaki tartışmaların Türkiye literatüründe neredeyse yok denilebilecek kadar sınırlı bir yer bulduğunu belirtmek gerekmektedir. O denli ki, toplumun geniş kesimlerinin yanı sıra platform ekosistemi içerisinde ve platformlar aracılığı ile gerçekleştirilen kültürel üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin ulusal medya ekosistemi içerisinde gittikçe derinleşmesine rağmen, alan yazın içerisinde doymun bir tartışma uzamı oluşturamamış olması bir yana, bir dizi güçlü sorunun ikincil kılındığı görülmektedir. Bu çalışma içerisinde; kapitalizmin bir sahnesinden diğerine doğru izlediği yolun refakatinde aşağıdaki sorulara kendi içerisinde bütüncül ve tutarlı yanıtlar aranmaktadır. Platformlar eliyle kurulan ya da yeniden inşa edilen bir ekosistem söz konusu olduğunda, kültürel içeriklerin hangi koşullarda ve bağlamlarda yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri ekosistemi içerisinde yer edinebildiği? Platformlar eliyle inşa edilen ekosistem içerisinde ve refakatinde sahiplik ve kontrol ilişkilerinin nasıl da yeniden inşa edildiği? Bu koşullar altında, ya da yeni koşulların hegemonyası altında olarak da okunabilir, kapitalist değer üretiminin neden yeni bir sorgulanma pratiğine ihtiyaç duyduğu? Bu doğrultuda, tartışılması amaçlanan soruların, Türkiye’de alan yazının tartışmaları içerisinde, ikincil kılınan bir gündemi öne çıkartmayı amaçladığı belirtilmelidir. Jean K. Chalaby’nin (2023:2) küresel literatürdeki tartışma çerçevesinde bir çelişki olarak nitelendirdiği soruya, bu çalışma, Türkiye bağlamında yanıt aramayı amaçlamaktadır: Platformlar, bütünüyle yenilikçi bir iş modeli olarak mı değerlendirilmeli, yoksa kapitalist değer üretiminde daha önce var olan sermaye birikim stratejilerini yeniden üreten yapılar olarak mı ele alınmalıdır? Kapitalist değer üretiminde kendilerinden önce de var olan sermaye birikim stratejilerini yeniden üreten yapılar olarak mı? Değerlendirilmesi gerektiğine dair, sorusunu Türkiye özelinde yanıtlamayı amaçladığı söylenmelidir. Platformlar ve kültürel içeriklerin platformlaştırılmasına yönelik tartışmaların, yalnızca üretici ve tüketici ilişkileri ekseninde değil, aynı zamanda internet üzerinden gerçekleştirilen dolayım süreçlerinde teknolojiye dayalı unsurların – bulut sistemleri, sunucular ve ara bağlantılar gibi – kullanımını içeren geniş kapsamlı bir ekosistemin değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Bu bağlamda, dar bir perspektifin bu kompleks yapıyı açıklama gücünün yetersiz kalacağı belirtilmelidir. Çalışma içerisinde, Chalaby’nin tartışmasını izleyerek, platformların “küresel değer üretim zinciri kuramı” üzerinden tartışılmasının alan yazın içerisindeki önemli bir gediği kapatacağı hem de anlamlı bir tartışmanın yürütülebilmesi adına sözü edilen kurama ihtiyaç duyulduğu bu çalışmanın yazarı tarafından öne sürülmektedir.

Platform ve kültürel içeriklerin platformlaştırılmasına dair tartışmaların, üretici ve tüketiciler ekseninde olduğu kadar, internet üzerinden gerçekleştirilen bir dolayım süreci söz konusu olduğunda teknoloji ekseninde bulut sistemlerinin, sunucu ve ara bağlantıların kullanılması ile geniş kapsamlı bir ekosistemin değerlendirilmesinde sınırlı bir bakışın açıklama gücünü yitireceği bu doğrultuda belirtilmelidir. Teknolojinin yalnızca, bilimsel gelişmelerin sorucunda yer edinen yansız ve doğal bir uğrak olmaktan daha çok, toplumsal ilişkiler ekseninde bir dolayım aktörü (Elliot, 2019:18) hatta toplumsal ilişkileri bütünüyle inşa eden bir fail olduğu dikkate alındığında platformların ve elinde tuttuğu araçların nasıl da bir “kültür aracı” konumundan hareket ettiği (Binark vd, 2023:110) kapitalizmin yeni birikim koşullarına koşut olarak, kapitalist değerinin nasıl üretilebildiği sorunlarından bağımsız değildir. Bununla birlikte, platform ekosisteminin ve kapitalist değeri oluşturma adına kullandığı, algoritma, makine öğrenmesi, derin öğrenme ve yakınsak teknolojiler, gibi araçlarının yeni bir gözetim ve kontrol ilişkisini nasıl da toplumun geniş kesimlerinin rızasını örgütleyerek geliştirebildiği, en azından, birbiri ile

yakından ilişkili iki sürecin içerisinde bakarak sorgulanması gereken bir düşünceyi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ilk süreç; platformların sermayenin köprü başını tuttuğu baştanbaşa yapılan bir birikim rejimini oluşturması, bu doğrultuda da platformların yukarıda sözü edilen araçlarını sermaye birikiminin kendisini yeniden ürettiği koşullarda kullanabildiğidir.

Bireylerin kredi yeterliliğinin ölçülmesinden, platform ekosistemi içerisinde emeğin kontrolüne kadar geniş bir aralıkta değerlendirilmesi gereken algoritmaların yalnızca ve üstelik oldukça sınırlı bir işlevi üzerinden değerlendirilmesine dair eksik okuma bir yana amacından uzaklaşan bir yanlış okuma olarak değerlendirilmelidir. O denli ki, algoritmaların platform ekosistemi içerisinde sınırlı bir kültürel aracı konumu içerisinde okunması, yukarıda sözü edildiği üzere amacından sapmış bir okumanın örneği olarak değerlendirilebilir. Platform ekosistemi içerisinde gözetimin rolünü bir disiplin ve ceza aygıtı olarak okuyan Taina Bucher'ın (2012:1165) değerlendirdiği gibi bir gözetim rejimi olarak algoritmaların rolünün sınırlı ve çarpık olarak okunmasına yol açmaktadır. Bu çalışma, kendi sınırları çerçevesinde, iki temel boyut üzerinden literatüre sınırlı da olsa bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bunlardan ilki, kapitalizmin giderek "platform" kavramı üzerinden tanımlandığı güncel dönemi ele alarak, talep odaklı platformların kapitalizmle kurduğu diyalektik ilişkinin Türkiye'deki kültür ekonomisi bağlamında incelenmesidir. İkinci boyut ise, bu diyalektik ilişkinin daha geniş bir tartışma zeminine oturtulmasına yönelik bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışma, Türkiye ulusal kalkınma planları içerisinde yer edinen "platform kapitalizmine" eklenme çabasının kültür ekonomilerine nasıl genişletilebileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte; Türkiye'de internet ekosistemi ve platformlar arasındaki diyalektiğine yeni baştan değer biçilmesinin ötesinde, üstelik ilerleyen tartışmalar içinde önemli bir bağlam oluşturduğu dikkate alındığında, Türkiye'de kültür ekonomileri için iki önemli kırılma sürecinden söz edilmesi doğru olacaktır.

Küresel ölçekte de olduğu gibi, istihdam kaybı, kapanan işyerleri, emeğin sermaye karşısında oldukça zayıf konumu dikkate alındığında Türkiye'de de ülkenin yaratıcı endüstrilerinin ne kadar da kırılgan olduğunu görünür kılan COVID-19 salgınının ardından yeni bir yıkım, geniş çaplı bir deprem afeti, ile karşı karşıya kalan Türkiye'de yaratıcı ekonomilerin sözü edilen krizler karşısında güçlü kalabileceğini öne sürmek mümkün değildir. Deprem, içerisinde UNESCO (2023a:1) tarafından "yaratıcı şehir" olarak değerlendirilen Hatay ve Gaziantep'in de yer aldığı şehirleri ve şehir ekosistemi içerisindeki kültürel yaşamı kaçınılmaz olarak etkilediği dikkate alındığında, fay hatlarının oluşturduğu kırımın, yaratıcı endüstriler, ekonomiler ve şehirler ile birlikte bizatihi kültür ve kültürel üretime yansıdığı belirlenmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Geniş bir perspektif içerisinde bakıldığında ise, bilgi toplumu dönüşümünü henüz gerçekleştirememiş bir ülkenin kültürel içerik üretiminin de kırılgan bir doğaya sahip olduğu belirtilmelidir. 6 Şubat 2023 tarihinde merkezine Kahramanmaraş'ı alan eş zamanlı olarak da Adana, Adıyaman, Hatay ve merkez ilçesi Antakya, Diyarbakır, Kilis, Osmaniye, Malatya, Gaziantep ve Şanlıurfa ile depremden zarar gören Elazığ'ın eklenmesi ile 11 ile genişleyen "deprem" felaketinin; bu çalışmanın gerçekleştirilmesi adına birbirini destekleyen iki gerekçe ile birlikte ele alınmasının anlamlı olduğu söylenmelidir. O denli ki, sözü edilen iki gerekçenin ilkini Türkiye'nin yaratıcı endüstriler üzerinden küresel ölçekte oluşturduğu dikkate değer mali büyüklüğü ve istihdam potansiyeline rağmen alan yazın içerisinde kültür üreticileri, kültürel meta ve üretim ilişkilerine dair sorgulamaların oldukça sınırlı, hatta nerede ise yok sayılabilecek denli, yer edinmiş olması oluşturmaktadır. Hata, kültür ekonomilerinin ancak 1990'lı yılların sonundan, farklı bir perspektif gözeterek söylendiğinde yaratıcı endüstrilerin sunduğu refah ve istihdam olanağı dikkate alındığından itibaren, ekonomi politikalarının başat bir bileşeni olarak değerlendirildiği dikkate alındığında yeni ekonomiler ve kültür diyalektiğinin sorgulanmasının tartışmalı ancak anlamlı bir kesit açtığı söylenebilir.

Bilgi toplumu dönüşümlerinin, yeni ekonomiler cephesindeki yansımaları, ilerleyen kısımlar içerisinde de ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, "talebe bağlı", "çok uluslu", "çok taraflı" platformların yükselişine refakat etmesi en azından söz konusu platformlar ve kültür ekonomileri arasındaki diyalektiğin sorgulanması adına güçlü bir gerekçe oluşturmuştur. Öte yandan, Türkiye'nin yakın döneminde deprem üzerinden deneyimlediği ekonomik yıkımın, önemli bir bileşeni hiç değilse tartışma dizgesine almak gereklidir. O denli ki, Birleşmiş Milletler Eğitim Kültür ve Bilim Örgütü (UNESCO, 2023'a:1, Unesco, 2023b:1) tarafından her ikisi de gastronomi alanında olmak üzere "yaratıcı şehirler ağı" içerisinde yer alan Gaziantep ve Hatay'ın da depreme maruz kalmış olması tam

da bilgi toplumu ve yaratıcı ekonomiler ile bileşenlerinin Türkiye özelinde tartışılması adına önemli bir sorgulama için hiç değilse bir davet gönderdiği söylenmelidir.

Küresel ölçekte COVID 19 salgınının ardından deneyimlenen depremin gerçekte yalnızca depreme maruz kalan sözü edilen şehirler için değil, bir bütün olarak, Türkiye'nin sürdürülebilir ekonomik kalkınması adına yeni ekonomilerin nasıl bir çözüm sunabileceğine dair önemli bir tartışma bağlamını oluşturduğu söylenmelidir. Bu doğrultuda çalışma, geniş bir perspektif içerisinde kalarak söylendiğinde, iki temel uğrak üzerinden literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. İlk uğrakta, alan yazına ilişkin kuramsal bir yakın okuma yapılırken, ikinci uğrakta ise platformların kültürel meta, metalaşma ve üretici güçler arasındaki diyalektiği, siyasal iktisadın eleştirisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir: Platformların yükselişi, özellikle kültür üreticileri, kültürel metalaşma ve üretim ilişkileri dikkate alındığında, kültür ekonomilerinin değişen doğası ile diyalektik, her ne kadar çelişkili olsa da kendi içinde bir süreklilik mi barındırmaktadır? Yoksa platformlar, yeni bir ekonomik yapı inşasını mı işaret etmektedir?

Bilgi toplumu dönüşümlerine koşut olarak, talebe dayalı ve yaratıcı olarak değerlendirilebilecek ekonomilerin yükselişi, kültür ekonomilerinin dönüşümü üzerinde nasıl bir diyalektik perspektif sunmaktadır? Platformların kapitalist değer üretimindeki hegemonyası nasıl şekillenmektedir? Çok taraflı bir iş modeli üzerine kurulu platformlar, kapitalist değer üretimi sürecinde algoritmalar dışında hangi araçları kullanmaktadır? Küresel ve yerel platformların bu doğrultuda değişen uygulamaları nasıl değerlendirilebilir?

Çalışmanın Yöntemi: Bilgi Toplumu Refakatinde Kültür Ekonomilerinin Değişen Sınırlarına Yeniden Bakmak

Kapitalizmin, bütün bir tarihi boyunca olduğu üzere, yeni uğraklarına taşınmasının ekonomilerin makro yapısal bileşenlerinde olduğu gibi, kültür ekonomilerini de etkileyen boyutları ile ele alınmasının en azından şaşırtıcı olmaması gereklidir. Bununla birlikte, Türkiye'de medya endüstrisinin bileşenlerine doğru genişleyen bir dizi küresel platformun medya sektörünün bileşenlerini "sarsmasına" rağmen, Türkiye'de platformların sorgulanmasına dair çabaların henüz gelişmekte olan bir alan yazının odağında yer edindiği söylenebilir (Lena, 2018; Binark, Demir, Sezgin, Özsu; 2023). Bununla birlikte; yukarıda da işaret edildiği üzere, süre giden çalışmaların Türkiye'nin platform kapitalizmine eklenmesine dair egemen siyasasını sorgulamaya dair bir çabayı çoğu örneğinde gözlemlendiği üzere odağına almadığı belirtilmelidir. Ancak, kültür ekonomileri içerisinde yükselen platformların bizatihi endüstri ve bileşenleri üzerindeki etkisini değerlendirme çabasındaki çalışmalara, hiç değilse Türkiye özelinde, bir ihtiyaç olduğu belirtilmelidir. Gerçekten de, bu çalışmada amaçlandığı üzere, kapitalist değer oluşumu ile platform ekosistemi arasındaki diyalektiğin anlamlandırılabilmesi adına tek başına platform ekosistemindeki, örneğin kültür üreticileri gibi, yalnızca bir tarafın değil aksine bütün bir ilişkilene sürecinin tartışılmasının önemli olduğu çalışma boyunca öne sürülmektedir. Sam Stockley Patel ve John Swords'un (2023:3-4) işaret ettiği üzere, platform ekosistemi içerisinde üretilen kapitalist değer anlamlandırılması gerçekte alan yazın içerisinde sıklıkla yapıldığı üzere Bourdieu'nün "kültürel aracı" kavrayışına yeniden yapılan sınırlı ziyaretlerden daha çok, ekosistem içerisindeki aktörlerin karşılıklı etkileşimini sorgulamaya ihtiyaç duymaktadır. Lizzie Richardson'un (2019:229); kültür ekonomisi ve kültürel üretim ilişkilerine dair süre giden çalışmalara dair, "iki önemli kara kutu" olarak işaret ettiği üzere ne emeğin kültürle olan bağıny ne de bizatihi kültürel üretim koşullarının "kültürel" saha ile ilişkilenemediği göz önünde bulundurulduğunda, yeni bir perspektif geliştirmenin bir zorunluluk olduğu belirtilmelidir. Platformların, Marc Steinberg'in (2021:7) belirttiği üzere, 1970'li yılların sonlarında otomobil kapitalizminin üretim ilişkileri için önemli bir bileşen olarak doğuşundan başlayıp, bilişsel kapitalizmin yeni birikim modeli ve hatta yeni bir kapitalizmin ortaya çıkışına kadar uzanan yolculuğu, bu yeni dönemin kültürle olan etkileşimini sorgulamayı zorunlu kılmaktadır.

Platformların kültür ekonomileri içerisindeki yükselişiyile paralel olarak, özellikle küresel literatürde, platformların araştırma ekosisteminde giderek artan bir ilgi odağı haline geldiği de gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, David B. Nieborg, Brooke Erin Duffy ve Thomas Poell (2020:2-4), odağına platformlar ve kültür ekonomileri diyalektiğini alan çalışmaların ağırlıklı olarak medya ve iletişim çalışmalarının

“başarısı kanıtlanmış” yöntemleri üzerinden hareket ettiğini belirtir. David Hesmondhalg (2019:73-74), medya ve popüler kültüre dair çalışmaların ise siyasal iktisadın eleştirisi ile kültürel çalışmaların çoğu kez keskin bir kampaşma oluşturan yaklaşımları boyunca hareket ettikçe, kültür ekonomileri üzerindeki platformların etkisinin, “gizli eli” olarak da okunabilir, oldukça sınırlı olarak ele alınabildiğini belirtir. Nieborg, Duffy ve Poell (2020:3) tam da bu doğrultuda platformların kültür ekonomileri üzerindeki etkisine dair yeni bir yöntem bilimin geliştirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Küresel alan yazın içerisinde yakın dönemli olarak öne çıkan, yukarıda da olabildiğince geniş bir perspektif içerisinde bakarak özetlenen, tartışmaların Türkiye özelinde platformların henüz doygun bir araştırma süreci ile desteklenmediği görülmektedir. Örneğin, bu çalışmanın odağında yer alan bir dizi anahtar kelime ile türevleri, örneğin “kültür ekonomisi”, “platformlar”, “platformlar ve kültürel meta”, “kültürel metalaşma” gibi, aracılığı ile Türkiye Dizini (2023:1) gelişmiş arama seçeneği ekseninde yapılan arama boyunca tek bir çalışmanın dahi olmaması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, küresel alan yazının yukarıda yer verilen yaygın eleştirisi dikkate alındığında, platformların sermaye birikiminin yeni sahası ya da kapitalizmin kendisini yeniden örgütlediği koşullar içerisinde platformlara dair bir sorgulama getirmekten daha çok, platform dizilerindeki kadın ve erkek ya da zenginlik ve fakirlik temsillerini odağına aldığı belirtilmelidir. Bununla birlikte söz konusu çalışmaların neden platform ekosistemini odağına aldığı ya da farklı bir eksenle sorgulandığında kapitalizmin yeni örgütlenme pratiğinin ağırlıklı olarak gerçekleştiği, algoritmaların belirleyici olduğu platform ekosistemi söz konusu olduğunda süre giden çalışmalar eliyle neden yenilikçi bir yöntemin ya da tartışma dizisinin izlenmediği önemli bir sorun olarak kalmaktadır. Bu çalışma içerisinde amaçlanan ise, kapitalizmin yeni uğraklarına koşut olarak sermaye birikiminin yeni köprübaşı olan platformlar ve kültür ekonomisi diyalektiğini, hiç değilse, kendi sınırları içerisinde tartışılabilir kılmaktır. Bu doğrultuda, platformların sermaye birikiminin bileşeni olmaktan daha çok, kapitalizmin halen içerisinde geçilen “yeni” dönemini tanımlayabilecek denli geniş bir işlev üstlendiği dikkate alındığında kapitalist değer oluşumunda sınırlı bir dolayım aktörü olmaksızın bir ekosistem olarak yapısal niteliğinin tartışılmasının önemli olduğu, hiç değilse, bu çalışmanın yazarı tarafından öne sürülmektedir. Talebe dayalı platformların yeni iş modelleri, toplumun geniş kesimlerinin dijitalleştirilmesi, piyasa yapılarının “yeni gizli el” olarak adlandırılan algoritmalarla kontrol edilmesi ve kültürel üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki diyalektikte, yalnızca “yaratıcı yıkım” ile sınırlı kalmayan, daha derin ve kapsamlı boyutlarıyla ele alınması gereken önemli bir tartışma alanı açmıştır. Bu modeller, ekonomik yapının ötesinde, toplumsal ve kültürel üretim süreçlerine de köklü bir dönüşüm getirmektedir. Platformların kapitalist birikim ve değer üretim süreçlerinde giderek artan rolü, geniş bir perspektiften değerlendirildiğinde, toplumsal güç ve iktidar mücadelesi bağlamında kapitalizmin içsel çelişkilerini daha derinlemesine anlamlandırmak için yeni tartışma alanları açmaktadır. Sermaye güçleri tarafından kontrol edilen bu yeni mülkiyet ve iktidar yapısı, bilişsel kapitalizmin alt metinlerinde tekelleşmeyi pekiştirirken, üretici güçlerin kaynaklarına el konulması ve sermaye birikiminin sınırsız döngüsüyle birlikte emek sömürüsünün derinleşmesi, kapitalizmin eşitsiz doğasını yeniden sorgulamak adına önemli bir kesit sunmaktadır. Ancak, bilgi toplumunun kesitlerinde yükselen talebe bağlı platformların kapitalizmle kurduğu diyalektikçe dair bu çalışmada amaçlanan tartışmanın derinleştirilmesinin henüz öncesinde, kapitalizmin taşıyıcı kolonlarının nasıl da değiştiğini görünür kılmamanın önemli olduğu söylenmelidir. Bu doğrultuda, olabildiğince geniş bir perspektif içerisinde bakarak söylendiğinde, imalat ve sanayi ile belirlenen üretim ilişkileri ve toplum yapılarından, bilişsel kapitalizm eliyle kurulan sanayi sonrası üretim ilişkileri ve toplum yapılarına doğru üstelik gittikçe doğal karşılanan değişim pratiğini anlaşılır kılmak ilerleyen tartışma için de önemli bir bağlam kurmaktadır. Ancak, bu çalışmanın odağında yer edinen kültürel içeriklerin üretim, dağıtım ve tüketim döngüsü içerisinde yer alan platformlara dair kapsamlı bir tartışmanın öncesinde, Türkiye’de alan yazın içerisinde yer alması da, küresel alan yazın içerisinde platformların değerlendirilmesine dair önemli bir unsurun vurgulanması doğru olacaktır. İlerleyen kısımlar içerisinde ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere yalnızca kültürel içeriklerin üretim, dağıtım ve tüketim döngüsü içerisinde yer alan platformların, diğer platformlarla karşılaştırıldığı takdirde, yeni dijital ekonomilerin geniş bileşenler ağı içerisinde oldukça sınırlı bir yere sahip olduğu belirtilmelidir. Platformlar arasındaki ayrımı ve daha da önemlisi birbirinden farklılığını görünür kılma adına, aşağıdaki Tablo 1 içerisinde önemli bir bağlam kurulmaktadır.

Tablo 1: Yeni Ekonomiler İçerisinde Platformlara Dair Sınıflandırma

Piyasa Yapısı İçerisinde Platformun Ayırt Edici Varlığı (Dolaşım Alanı)	Platformun Biçimi	Başat Örnekleri
Dijital Değişim Pazarı	Mal ve hizmetlerin belirli fiziksel uzaklıklar aracılığı ile ilgili platformdan uygulamanın indirilmesi ya da platformun sunduğu akışın satın alınmasıdır. Dijital değişim pazarı olarak hizmet sunan platformlar, aynı iş dalındaki geleneksel rakiplerine göre daha ucuzdur. Çok taraflı olan söz konusu platformlar, pazar yapıları içerisinde internet içerisinde kendi uygulamaları için programlama ara yüzü bulunmaktadır, iki taraflı satıcı platformlarında ise uygulama sahaları tarafların yenilikleri ve geliştirmeleri için açıktır.	Amazon, Apple, Spotify, Ebay, AliBaba, Amazon Pazaryeri, Craigslist, Taobao, Rauken.
Sosyal medya ekosistemi içerisinde yer edinen ve kullanıcı içeriklerine dayalı olan platformlar	Kullanıcı toplulukları ve içerikleri için ev sahibi olan platformlardır. Çok taraflı olan bu platformlar, yukarıda yer alan platformlarda olduğu gibi uygulamaları için programlama ara yüzüne sahiptir ve geliştirilmeleri için açık bir ara yüz uygulaması bulunmaktadır.	Facebook, Twitter, You Tube, Flickr,
Paylaşım Ekonomileri	Kullanım dışı ya da henüz piyasa yapısı içerisinde hizmet içerisinde yer almayan ürün ve hizmetlerin alındığı ya da kiralandığı hizmetlerdir. Bu platformlar da önceki platform yapılarında olduğu gibi çok taraflıdır ancak kapalı bir programlama ara yüzüne sahiptirler.	Uber, Airbnb, Sidecar, Relay Rides, Just Park.
Kitlesel Fonlama	Belirli niteliklere sahip işlemler ya da sözleşmelerin yerine getirilmesi için pazar yapıları oluşturan platformlardır. Emek piyasalarında proje temelli ya da sözleşmeye dayanan enformel bir emek pazarını ya da bilgi paylaşım ağlarını oluştururlar.	TaskRabbit, Upwork, Mechanical Turk,
Kitlesel Fonlama veya Akrandan Akrana Kiralama	Geleneksel finans piyasalarındaki rakiplerine göre daha yüksek faiz oranları ile paranın kiralanması, borç verilmesi, rehin verilmesi ya da yatırım hizmeti verilmesini amaçlayan platformlardır. Önceki platform yapılarında olduğu gibi bu platformlar da çok taraflıdır ve kapalı bir programlama ara yüzüne sahiptir.	Kickstarter, Indiegogo, Lending Club, Prosper.

Kaynak: Langley ve Leyshon (2017:16'dan aktaran Flew, 2021:58).

Tablo 1'de de görülebileceği üzere, ekonomilerin oldukça geniş bileşenlerine doğru yayılan platformlar dikkate alındığında bu çalışmanın odağında yer alan kültürel içeriklerin üretildiği, dağıtım ve tüketim döngüsüne sunulduğu platformların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, küresel alan yazın içerisinde önemli bir uzlaşma olarak şirketlerin baş harflerinin kullanılması ile işaret edilen platform yapılarının kültür ekonomileri içerisinde ayırt edici bir niteliği bulunmaktadır. O denli ki, ortak paydasını kültürel içeriklerin üretim, dağıtım ya da internet eliyle gerçekleşen erişim ve ağ aracılığı ile tüketim pratikleri oluşturmuş olmakla birlikte platformların kültür ekonomileri ile kurduğu diyalaktığın iki önemli kesit içerisinde sorgulanması anlamlı olacaktır. Gerçekten de, ilk kesit tam da Terry Flew (2021:41) ile birlikte düşünüldüğünde platformların tam da internetin gittikçe sınırlı sayıdaki şirket eliyle yeniden feodalleşmesidir. Platformların sermaye birikiminin güçlü bir bileşeni olarak yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri içerisinde edindiği yeri gittikçe genişletmesi en azından iki önemli kesitin yeniden düşünülmesine yol açan bir gelişme olarak da değerlendirilebilir.

Platformların yükselişine koşut olarak, kültür ekonomileri içerisinde de bir yandan tekelleşme, kartel oluşumları, ekonomilerin makro yapısal koşulları içerisinde oligopol piyasa yapı oluşturduğu belirtilebilir. İlerleyen kısımlar içerisinde de değerlendirileceği üzere, söz konusu her iki kesiti yeniden düşünebilmek adına bir dizi güçlü örneğin verilmesi mümkündür.

Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri ekosistemi içerisinde platformların gittikçe küresel interneti ve akış trafiğini denetim altına almalarının erken döneminde ilk kesit için örneklerin oluşturduğu görülür. Terry Flew, Fiona Martin ve Nicholas Suzor'un (2019:34) belirttiği gibi, internet reklamlarının

%90'ının tek başına Google eliyle gerçekleştirilmesi ve yanı sıra ekosistem içerisindeki güçlü konumunu kötüye kullandığı için şirketin , Avrupa Komisyonu'nca (2022:1) 2.44 milyar Euro ile cezalandırılması sözü edilen ilk kesit için bir örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte, diğer platformların da tıpkı Google örneğinde olduğu üzere internet ekosistemi üzerinde önemli bir hegemonya oluşturduğu belirtilmelidir. Flew, Martin ve Suzor'un (2019:34) belirlediği üzere küresel internet trafiğinin %70'i Google ve Facebook üzerinden gerçekleştirilmesi, Facebook'un sosyal medya tarafında küresel ölçekte %80'i aşan bir pazar payına sahip olması ve Amazon'un internet eliyle gerçekleştirilen e-kitap satışlarının %75'ini denetim altına alması söz konusu ilk kesitin diğer örneklerini oluşturmaktadır. Medya endüstrisinin tekelleşmesi, sınırlı sayıdaki şirketin nerede ise küresel ölçekteki ekosistem üzerinde sahiplik ve kontrol yapıları üzerinden hegemonya oluşturması ve hatta kartel yapılarının kurulması, en azından, yukarıda sözü edildiği üzere iletişim ve kültür politikalarının kadim sorunlarını yeniden üretmektedir. Ancak, platformların bütün bir kapitalizm sürecini yeniden inşa etmesi, ya da sermaye birikiminin yeni köprübaşı olarak belirleyici bir güç edinmesini, gerçekte kapitalizmin bizatihi kendisini yeniden üretmesi ile ilişkili olarak da yeni sorun alanlarını, üstelik gittikçe doğal karşılanan ölçüde, kurması dikkat çekmektedir. Türkiye özelinde her ne kadar doygun bir tartışma eliyle beslenmemiş olmakla birlikte "kendin yap" kültürünün gelişmesi, algoritmalar eliyle yeni kontrol ve denetim yapılarının oluşması hatta insani yeteneklerin ve yaratıcılığın çoğu kez fikri hakların yıkılması pahasına sermaye birikiminin bileşeni olarak kurulması platformlarla birlikte görünür kılınan diğer örnekleri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma; (a) siyasal iktisadın eleştirisi üzerinden kapitalizmin yeni döneminde değer oluşumunun nasıl gerçekleştiği? (b) Platformların küresel ekonomiler içerisinde nasıl da bir yaratıcı yıkım sürecine yol açtığı? Bu doğrultuda (c) yeni sahiplik ve kontrol ilişkilerinin kültürel üreticiler ve emek cephesi öncelikli olmak üzere kapitalizmin yeni uğrağının bileşenler ağına nasıl yansıdığı? Sorularına kendi içerisinde tutarlı yanıtlar ararken, son kertesinde (d) Türkiye için alternatif bir dizi önerinin geliştirilmesi çalışmanın uğraklarını oluşturmaktadır.

Kapitalizmin Yeni Uğrağında Platform Ekosistemi: Siyasal İktisadın Eleştirisi Üzerinden Genel Bir Değerlendirme

Kapitalizmin bir uğrağından diğerine doğru izlediği yolculuğun anlaşılabilir kılma çabası, araştırma ekosistemi içerisinde sürdürüle gelen bir dizi tartışmanın da hiç değilse son kertesinde yeni sıfatı ile değerlendirilen tartışmalara yönelmesine rağmen, bu alt kısım içerisinde süre giden değişimin, gerçekte, çelişkili bir süreklilik içerisinde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Christian Fuchs'un (2014:206); bilgi toplumu dönüşümleri ekseninde öne çıkan kuramsal yaklaşımları sorgularken geliştirdiği yaklaşımın, bilgi toplumu ve kapitalizmin bilişsel döneminde yer edinen platformlara dair sorgulama için de bir bağlam sunduğu bu çalışmanın yazarı tarafından öne sürülmektedir. Olabildiğince geniş bir perspektiften bakarak değerlendiği üzere, Fuchs yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişmesine koşut olarak ilk yaklaşımın toplum ve ekonomi gibi makro sosyolojik kategorilerin de yapısal bir dönüşüm içerisinden geçtiğini bu doğrultuda da geçmiş ile bağlantılı olmayan radikal bir değişim sürecinden geçtiğini ilan etmektedir. İlk yaklaşım ile keskin bir çelişki içerisindeki ikinci yaklaşım ise, köktenci bir değişim beklentisinden daha çok halen kapitalist bir toplumsal düzen içerisinden geçildiğini ancak kapitalist birikimin refakatinde bir dizi değişimin olanca açıklığı ile deneyimlendiğini güçlü bir biçimde savunur. Bilgi toplumu tartışmalarının erken döneminde öne çıkan yukarıdaki iki tartışma eksenini için, geniş bir perspektif gözetilerek söylendiğinde, kapitalizmin yeni sahnesine taşındığı platform kapitalizmi (Srnicsek, 2017:5) dönemi özel bir uğrak oluşturmaktadır.

Kapitalizmin, sermaye birikimi adına yeni köprübaşını tutan platformların, yukarıdaki tartışma eksenlerine koşut olarak, birbiri ile çelişen iki ana kamp içerisinde ele alındığı söylenmelidir. İlk kesit içerisinde, farklı bir perspektif gözetildiğinde teknolojiye dair iyimserler cephesi olarak da değerlendirilebilir, platformların kültür üreticileri için erişim ve kontrol gücünü sağlayan bir ekosistem oluşturduğu kültürel içeriklerin de söz konusu "demokratikleştirilen" ekosistem refakatinde yer edinebildiği yönünde güçlü bir inancın olduğunu belirtmek şaşırtıcı olmayacaktır. Örneğin Marisol Sandoval (2020:801-804), Trebor Scholz'un ilk kez ifade ettiği "platform işbirliği" terimi üzerinden platformların paylaşım ekonomileri üzerinden yeni bir işbirliği modelini geliştirirken, öngörüsünü yeni bir iş modeli çerçevesinde değişen sahiplik ve kontrol ilişkisinin geliştirilmesine dayandırır. Bu

doğrultuda, platformlar eliyle sahiplik ve kontrol ilişkilerinin de yeniden yorumlandığı ve kapitalizmin sermaye birikimini sınırlı ellerde yoğunlaştırdığı, emeğin sermaye güçleri karşısında eridiği, geleneksel birikim modelinden yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri dolayımı ile yeni bir modelin gelişmesini sağladığı söz konusu ilk yaklaşımın diğer öngörüsünü oluşturur. Platformların yeni sahiplik ve kontrol ilişkilerini geliştiren niteliğini, yukarıdaki Tablo 1 içerisinde de yer aldığı üzere, “paylaşım ekonomileri” içerisinde yer alan örneğin Uber, Airbnb, Side Car gibi örnekleri üzerinden okunabilen ilk kesitin, gerçekte, yeni medya ekosistemine dair anlamlı bir ön kabule dayandığı belirtilmelidir. Bu doğrultuda ilk kesitin temel vurgusunu, anlaşılabilir olduğu üzere, yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri ile internetin küresel ölçekte toplumların geniş kesimlerinin eşit ve özgür olarak kullanabildikleri bir ekosistemin var olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte, internet ve bileşen yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin küresel ölçekte eşitlikçi ve adil kullanım olanağı sunduğu yönündeki öngörünün tam da karşısında yukarıda sözü edilen ikinci kampın olduğu belirtilmelidir. İnternet ve bileşenlerinin oluşturduğu yeni ekosistemin, art alanında gittikçe yeniden feodalleşmeye tanıklık edildiğini, toplumsal güç ve iktidar mücadelesinde eşitsizlik sorununu yeniden düşünmeye değer kılan gelişmelerin deneyimlendiğini öne süren ikinci tartışma ekseninin odağında küresel platformların olduğunu belirtmek şartırcı olmayacaktır. Terry Flew (2021:52), örneğin, internetin küresel olarak toplumların geniş kesimlerinin kullanımına açıldığı 1990’lı yıllardan farklı olarak, 2010 yılı ile birlikte internet ekosisteminin gittikçe platformlar üzerinden anlamlandırıldığını belirtir. Thomas Poell, David Nieborg ve Brooke Erin Duffy (2022:25) ise, platformların kültür üretimi üzerindeki denetim gücünü, görelî olarak yeni bir kavram olarak, “platform etkisi” ve ötesinde “platform-bağımlı” kültürel içerik üretimi üzerinden ele almaktadır. İnternet ve bileşen, yeni enformasyon-iletişim teknolojileri, ekosistemi içerisinde platformların etkisine dair sözü edilen ikinci kesitin bir diğer önemli eleştirisini ise platformların yalnızca teknolojinin olanakları eliyle kültür ekonomileri içerisinde gittikçe yükselen bir ekosistem oluşturması ile değil, aksine, söz konusu olanakları etik dışı kullanmaları oluşturmaktadır. Ngai Keung Chan ve Chi Kwork (2022:134-135), Çin Halk Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri’nde küresel platformlar ve kapitalizmin bizatihi kendisini yeniden gerçekleştirdiği uğraklar üzerine tartışırken, yukarıda sözü edilen platformlar ve teknolojinin etik dışı kullanımı üzerine bir dizi örnek vermektedir. Chan ve Kwork’un tartışmaları izlendiğinde, 2008 küresel ekonomik krizin ardından Çin Halk Cumhuriyeti’nin platformlara ulusal ekonomik kalkınma ya da yeniden yapılandırma programının temel unsurları arasında yer vermesi ancak böylesi bir yeniden yapılandırma sürecinin gittikçe “teknomilliyetçi” bir perspektife yol açması eleştirinin bir boyutunu oluşturmaktadır. Ancak, daha da önemli olarak, platform ekosistemi içerisinde kullanılan algoritmalar ve sayısallaştırılan toplumsal yapının giderek toplum üzerindeki bir kontrol ve denetim ilişkisine dönüştüğünü belirtirler. Platformların, algoritmalar üzerinden kültür ekonomileri üzerinde kontrol ve denetim kurduğuna dair bir diğer eleştirinin ise James Muldoon ve Paul Raekstad’ın (2022:2-3) çalışması içerisinde yükseldiği görülür. Muldoon ve Raekstad, algoritmalar eliyle yalnızca öngörülebilir kültür pazarlarının oluşumunu değil bununla birlikte kapitalizmin yeniden yapılanmasına koşul olarak platform ekosisteminde, ya da söz konusu ekosistem için, çalışan emek cephesinin de önemli bir kontrolün odağında yer aldığını belirtir. Platform ekosistemi içerisindeki emek için sözü edilen kontrol ve denetim ilişkisinin, emeği sınırlandırmasının ötesine geçen ve bu kez “sermaye sahibi” ile “emek” ilişkisini bir bakıma kast ilişkisine dönüştürdüğü üzerinden yaygın bir eleştirinin varlığı belirtilmelidir.

Platform ekosisteme getirilen eleştirilerin bir diğer boyutu ise, tüketicilerin ve emeğin sömürülmesinin yanı sıra bu kez doğrudan söz konusu ekosistemin ihtiyaç duyduğu “sıradan” kültürel içeriğin ötesine geçebilecek olan yaratıcılığı olumsuz etkilediği üzerinden okunabilir. David Hesmondhalg’ın (2021:3602) eleştirisi bu doğrultuda önemli bir tartışma eksenini kurmaktadır. Müzik eserlerindeki telif haklarının korunmaması ya da sınırlı bir telif hakkı getirilmesi söz konusu eleştiri dizisinin ilk unsurunu oluşturmaktadır. Öte yandan, uzun dönemli sözleşmelerin müzik alanındaki yaratıcı emeği bir sömürü sürecine tabii kılması ve örgütlü bir iş modeline sahip olmayan amatör ya da bağımsız müzisyenlerin eserlerinin, müzik endüstrisi üzerinde geniş bir sahiplik ve mülkiyet ilişkisine sahip olan şirketlerin sanatçıların eserlerine göre korumasız kaldığı eleştirilerine platformların ilgi göstermediği görülmektedir. Bununla birlikte, platform ekosistemi içerisinde “kültürün platformlaştırılmasının” (Qu, Hesmondhalg, Xiao, 2021:6) söz konusu ekosistem içerisinde emeğin güvence ve sosyal haklardan mahrum olmasının ve ötesinde ticari başarısı ispatlanmış kültür

içeriğinin kendisini yeniden üretmesinin yanı sıra yeni bir eleştirinin getirilmesi, Stuart Davis'in (2021:6) belirttiği gibi, emperyalizm olarak okuduğu Netflix örneğinde, platformlara dair söz konusu eleştiri dizisini dört ana eksenle değerlendirmektedir. Bu açıdan (a) yerel içeriklerin gerçekte yeni kültür üreticileri ve kültürel içeriklerin ulusal medya sektörlerine girmesine karşı bir engel oluşturması ve kültür içeriklerinin platform ekosistemi içerisinde dikey bütünleşme sürecine tabii tutulması ilk unsuru oluşturmaktadır. Öte yandan (b) kültür içeriklerinin dağıtım modelini dönüştürerek ancak kendi ekosistemi içerisindeki içeriklerin desteklenmesi bir diğer önemli eleştiriye kaynak oluşturmaktadır. (c) internet üzerinden kültürel içeriğin dağıtımının bir diğer sonucu ise Netflix'in küresel medya sektörü içerisindeki egemenliğine rağmen örneğin vergi ve ulusal düzenleyici otoritelerin yaptırımlarına tabii tutulamamasıdır. Stuart Davis, yukarıda da tartışıldığı üzere son eleştirisini, her ne kadar Netflix sahip olduğu algoritmaları üçüncü taraflar ile paylaşmamasına rağmen, öngörülebilir bir pazar yapısını oluşturabilme adına yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri ile bileşenlerini etik dışı kullanmasıdır.

Platformlara dair, yukarıda olabildiğince geniş bir perspektif gözetilerek, alan yazının karşılaştırmalı olarak okunmasının hiç değilse kapitalizmin bizi kendisini yeniden ürettiği koşullar içerisinde bakan ve siyasal iktisadın eleştirisi üzerinden yakın okuma ile platformlar eliyle kapitalist değer üretimini değişen koşullarına bir sorgulama ile desteklenmesi gereklidir. Bu doğrultuda, kültür ekonomileri ve kapitalizmin kendisini ördüğü yakın dönemdeki pratikleri üzerinden genişleyen bir tartışma gerçekleştirilecektir.

Platformlar ve Kapitalist Değer Üretiminin Dönüşümü: Kültür Ekonomilerini, Kapitalizmin Yeni Pratikleri İçerisinde Düşünmek

Çalışmanın bir önceki alt kısmı içerisinde, kapitalizmin yeni pratikleri boyunca, alan yazının platformlara dair bir dizi eleştirisi olabildiğince geniş bir perspektif içerisinde bakarak tartışılmıştı. Bununla birlikte, alan yazının kapitalizmin yeni uğrakları boyunca platformlar ile nasıl ilişkilendiği ve ötesinde, özellikle kültür ekonomileri dikkate alındığında, platformların kapitalist değer üretmesindeki etkisinin ya da yakın dönem içerisinde gelişen terminoloji dikkate alındığında "kültürel içeriğin platformlaştırılması" sürecinin sorgulanmasının önemli olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, kapitalizmin yakın dönemli uğrağı içerisinde, platformların küresel ölçekte elde ettiği mali büyüklüğünün yıllar içerisindeki dağılımı ve bu doğrultuda, küresel ekonomilere yayılımlarının belirli bir olgunluğa ulaştığı 2017-2022 olmak üzere yalnızca beş yıl içerisinde kapitalist değer üretimi içerisinde elde ettikleri konumun görünür kılınması önem taşımaktadır. Kapitalizmin yeni birikim rejimi içerisinde platformlar arasında da bir karşılaştırma olanağı tanıyan aşağıdaki Tablo 2'nin bu doğrultuda kayda değer bir karşılaştırma olanağı sunduğu belirtilebilir. Aşağıdaki Tablo 2 içerisinde, birbirinden farklı hizmet sektörleri içerisinde yer almış olmakla birlikte, küresel ölçekte ilk 10 platformun 2017-2022 yılları arasında elde ettikleri gelirleri yer almaktadır. Bununla birlikte, henüz tablonun sunumu öncesinde birbiri ile yakından ilişkili iki unsurun açıklanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Platformların küresel yayılımına koşut olarak öne çıkan ilk unsur, kapitalizm ve kapitalist birikimin değişimine ilişkin olarak öne çıkmaktadır ki, tablo içerisinde yer alan platformların bu doğrultuda ekonomilerin makro yapısal bileşenlerine göre ayırt edici bir konuma ulaştığı görülmektedir. İkinci eksen ise, bu çalışmanın yazarı tarafından öne sürüldüğü üzere, kapitalizmin çelişkilerinin bir sonucu olarak öne çıkan COVID-19 döneminde, 2019 yılından başlamak üzere, birçok ülkede şirket iflasları ve istihdam potansiyelindeki gerilemeye rağmen söz konusu platformların mali büyüklüklerinde bir gerilemeye değil, aksine, gelirlerinde istikrarlı bir büyümeye tanık olunmuştur.

Tablo 2: 2017–2022 Yılları Arasında Platformlar ve Mali Değerleri (milyon dolar düzeyinde)

Platform İsimleri	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Amazon	177.87	232.89	280.52	386.06	469.82	513.98
Apple	229.23	256.6	260.17	274.52	365.82	394.33
Google	109.65	136.22	160.74	181.69	256.74	279.8
Meta (eski adı Facebook)	40.65	55.84	70.7	85.87	117.93	116.61

Tablo 2: Devamı						
Platform İsimleri	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Netflix	11.69	55.84	20.16	25	26.7	31.62
Pay Pal	13.09	15.45	17.77	21.45	25.37	27.52
EBay	8.01	8.65	7.43	8.89	10.42	9.8
Ali Baba	22.99	56.15	71.99	109.48	134.57	Açıklanmadı
Baidu	13.03	14.88	15.43	16.41	19.54	Açıklanmadı
Tencent	21.9	45.56	54.08	73.88	87.85	Açıklanmadı

Kaynak: Statista (2023b:1).

Küresel ölçekte kültür üreticilerini ve kültür ekonomilerinin önemli bileşenlerini yönlendirme gücüne sahip olan platformların, yukarıda da sözü edildiği üzere, COVID-19 küresel salgın döneminde, eBay dışında, gelirlerini ortalama olarak iki katının üzerinde arttırdıkları görülmektedir. Küresel müzik platformlarının da 2019 yılı başlangıç olarak kabul edildiğinde, dinleyici sayısında kayda değer bir artışa tanıklık ettiği belirtilebilir. Örneğin, 2021 yılında küresel müzik platformlarının 521 milyon abone sayısının yalnızca bir yıl sonra 616.2 milyon aboneye ulaşması bir yana 2015 yılında 2.7 milyar dolar düzeyindeki gelirlerinin ise, 2022 yılı sonunda 17.5 milyar dolara ulaşması dikkat çekmektedir (Statista, 2023b:1). Bununla birlikte, Statista içerisinde yer aldığı üzere müzik platformlarındaki en büyük pay Spotify'ya ait olmakla birlikte, müzik platformlarının küresel müzik piyasalarının %67'si üzerinde yönlendirme gücüne sahip olması ise dikkat çekmektedir. Platformların mali büyüklüğü ve kapitalist değer üretim zincirindeki artan rolü, toplumsal güç ve iktidar mücadelesi perspektifinden ele alınması gereken kritik bir sorgulama noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda, izleyen tartışmalarda da ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere, platformların makro yapısal koşullar altında, ekonomik işleyişin temel dinamiklerinden biri olan kültür ekonomileri ile kurdukları diyalektik ilişki, özgün ve derinlemesine bir tartışma zeminini gerekli kılmaktadır. Joseph Schumpeter'in (2000:82-84), kapitalizmin bizatihi kendisini gerçekleştirme ya da yeniden üretme sürecinin önemli bileşeni olarak öne sürdüğü "yaratıcı yıkım" kavramı tam da platformların kültür ekonomileri ile kurduğu diyalektik söz konusu olduğunda yeniden değerlendirilmesi gereken önemli bir tartışma uzamı oluşturmaktadır. Olabildiğince geniş bir perspektif içerisinde kalarak değerlendirildiğinde, Schumpeter'in (2000:84) vurguladığı üzere "yaratıcı yıkım" kavramı kapitalist değer üretimi sürecinde eski yöntemlerin, yolların, üretim ilişkilerinin baştanbaşa değiştirilmesi ve yeni birikim rejiminin ihtiyaçları ile uyumlu yeniliklerin geliştirilmesidir. Amerika Birleşik Devletleri çelik endüstrisinin gelişimini bir "mutasyon" süreci içerisinde anlamlandırılması gerektiğini öne süren Schumpeter'in tartışması izlendiğinde, geniş bir perspektif içerisinde bakıldığında, "doğal" ya da "doğal olmayan" yeni yolların ise ani bir değişimden daha çok bir sürece yayıldığını belirlemek gerekir.

Bilgi toplumu ve bilişsel kapitalizm tartışmalarının işaret ettiği kapitalizmin yeni uğrağı ve bu kez yeni enerji kaynağı olarak öne çıkartılan "verinin" sermaye birikim sürecinin temel bileşeni haline getirilmesi ve son kertesinde platformlar tam da sözü edilen yaratıcı yıkımın başat bir örneği olarak okunabilir. O denli ki, platformların ekonomilerin makro yapısal koşullarının ötesine geçerek, müzik endüstrisinde örneğin kültürel üretimin dijitalleşme ile geleneksel müzik endüstrisinin yıkıma uğratılması gibi, içinde yer aldığı kültürel üretimi bir yıkıma maruz bırakan platformların tam da yaratıcı yıkım süreci üzerinden değerlendirilebileceği, bu çalışmanın yazarı tarafından öne sürülmektedir. O denli ki, platformların oluşturduğu ekosistemin, Nicolas Nicoli ve Petros Iosifidis'in (2023:26-27) alan yazına dair gerçekleştirdiği yakın okuma ve eleştirisi içerisinde de belirledikleri üzere, üretim ilişkileri, üretici güçler ve üretim kapasitesi olmak üzere bir görevdeşlik süreci içerisinde değerlendirilmesi anlamlı olacaktır. Platformların, tam da böylesi bir kesit içerisinde bakıldığında, geniş ölçekteki sözü edilen görevdeşliğini "5C" yaklaşımı üzerinden değerlendiren Evens'in (2020'den aktaran, Nicoli ve Iosifidis, 2023:9) yaklaşımının yeniden ele alınması önemli bir kavramsal tartışma bağlamı oluşturmaktadır. Platformlar için söz konusu 5C, bütüncül bir görevdeşlik ilişkisinin kurulması sürecine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, finans, alt yapı ve bağlantısallık, tüketici tercihleri, kültür içerikleri ve son kertede platformun içerisinde yer aldığı yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri

ekosisteminin oluşturduğu yasal, siyasal, toplumsal ve ekonomik bağların ortak bir görevdeşlik içerisinde konumlandırılması olarak öne çıkmaktadır. Platformların söz konusu görevdeşlik içerisinde kapitalist değer oluşturulmasında bir “aracı” konumundan hareket ettiği belirtilebilir. Terry Flew (2021:45-46), platformların sözü edilen aracılığı birbiri ile ilişkili üç ana ekseninde yer edinen katmanlı bir yapı üzerinden ele almaktadır. Buna göre; (a) platformların birbirinden ayırt edilmesini sağlayan ve içinde yer aldıkları hizmet sektörleri ile ilişkili yanı sıra birbirinden farklı iş modellerine yönelmiş olmaları ile belirginleşen bir katman oluşturmaları. (b) platformlar ile içinde yer aldıkları hizmetler arasındaki sınırların gittikçe sınırlarını koruyamaması ya da farklı ifade edildiğinde ağ mimarileri ile teknik altyapıları ile belirginleşen bir katman oluşturmaları. (c) platformların birbirinden kesin sınırları ile ayrılan mimarilerinin odaklarına aldıkları hizmetler için yeni bir katman oluşturmaları, hiç değilse Flew için, platformların “katmanlı bir yapı” olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Flew’in katmanlı bir yapı olarak platform değerlendirmesi ve katmanların birbiri ile ilişkisi aşağıdaki Şekil 1 içerisinde yer almaktadır.

Tablo 3: Katmanlı Bir Yapı Olarak Platformlar

İÇERİK Platformların bir aracı olarak üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerini kendi ekosistemi içerisinde gerçekleştirmesi bu doğrultuda da kültürel üreticiler ve tüketiciler için bir ekosistem ya da aracılık işlevini üstlenmesi
UYGULAMALAR VE HİZMETLER Platform ekosistemi içerisinde üretilen hizmet ve uygulamalar için bir ekosistem oluşturulması ya da bu doğrultuda bir aracı işlevinin üstlenilmesi
PLATFORMLAR Ekosistem içerisinde üretilen hizmetler için bir ara yüzün sağlanması, yazılım olanaklarının verilmesi, uygulamaların içerisinde yer edindiği bir dijital çevrenin ya da ekosistemin oluşturulması bu doğrultuda bir aracı işlevinin üstlenilmesi
ALTYAPI Platformların da içerisinde yer aldığı, veri iletim kabloları, internet servis sunucuları, sunucu hizmetleri, uydular, WiFi ağlarının kullanılması olmak üzere daha geniş ölçekli bir teknolojik altyapının oluşturulması

Kaynak: Flew (2021: 45).

Platformların, Tablo 2 içerisinde de yer alan, aracı konumundan hareket edildiğinde geniş ölçekteki bir aracılıktan daha çok bizatihi kendi ekosistemi içerisinde yer alan üretim, dağıtım ve tüketim döngüsü üzerinde bütüncül bir etkiye sahip olduğu belirtilmelidir. David Nieborg ve Thomas Poell (2018:4278) platformların söz konusu etkisini yeni bir enformasyon ekonomisi oluştururken, gerçekte, “kazanan hepsini alır” yönündeki sarsıcı bir ağ etkisi üzerinden hareket ettiğini belirtmektedir. Nieborg ve Poell (2018:4278), platformların, önceki kısımlar içerisinde de tartışıldığı üzere, çok taraflı piyasa mekanizmaları içerisinde sahip olduğu etkinin, iki yönlü olduğunu belirtir. Bu doğrultuda platformlar, fiyatların belirlenmesi, içeriklerin standartlaştırılması ya da üretim, dağıtım ve tüketim döngüleri üzerinde olduğu gibi “doğrusal”, platformlarla ilişkili diğer tarafların sözü konusu platformları algılaması sürecinde olduğu üzere “dolaylı” olmak üzere birbiri ile ilişkili olmakla birlikte iki yönlü bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, geleneksel kültürel üretim ve üretici güçler arasındaki diyalektikçe göre, platformların bir dizi yapısal farklılık içerdiği söylenmelidir. Dario Azzellini, Ian Greer ve Charles Umney (2022:5) platformları bir kültürel aracı olarak değerlendirirken kültür ekonomilerinin önemli bir bileşeni olarak müzik üretim, dağıtım ve tüketim pratiklerinin değişimini aşağıdaki Tablo 3 içerisinde değerlendirmektedir.

Tablo 4 içerisinde de yer aldığı üzere, platformların kapitalist değer üretme sürecindeki önemli bileşeninin algoritmaların kullanılması olduğu düşünüldüğünde, kapitalist değer üretiminin de önemli bir bileşeni olarak algoritmaların öne çıktığı belirtilmelidir. James Muldon ve Paul Raekstad (2022:17) platform ekosisteminde üretilen algoritmaların tam da bir egemenlik ilişkisine işaret ettiğini belirtirken, çalışmalarında ağırlıklı olarak söz konusu ekosistem içerisinde emeğin kontrolünü tartışmalarının odağına almış olsalar da, bilişsel kapitalizmin ölçülebilir, öngörülebilir koşulları içerisinde algoritmaların önemli bir uğrak sunduğunu belirtmektedirler. Kapitalizmin bir uğrağından diğerine doğru izlediği yolculuğun, sermaye birikimi için de yeni araçlar ve olanakları geliştirdiği kadar,

sermaye birikiminin kendisini gerçekleştirdiği bağlamlar içinde yeni tartışma bağlamları kurduğu belirtilebilir. Bununla birlikte kapitalist birikimin değişen koşulları içerisinde önemli bir eşitsizliğin gelişmekte olan ülkeler özelinde ortaya çıktığı belirtilmelidir. O denli ki, gelişmiş ülkelerden farklı olarak gelişmekte olan ülkeleri odağına alan bir tartışmanın hiç değilse siyasal iktisadın eleştirisi eliyle gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır.

Tablo 4: Değişen Kültürel Aracılık İlişkisi Olarak Geleneksel Müzik Üretimi Karşısında Platformlar

Kültür Aracılığı Biçimi	Müzik Endüstrisinde Geleneksel Yapı	Platformlar
Üretim İlişkilerindeki Değişim	Sosyo-kültürel sermaye ve dâhili ağların kullanılması ile bir kişinin (sanatçının) yeteneklerini kullanması	Fiyat yapılanması, ödemeler ve kalite değerlendirilmesini belirleyen algoritmaların kullanılması
Pazara Erişim Sürecindeki Rol Değişimi	Sınırlanmış erişim ile birlikte eşik beklentinin kalite kontrolü	Kullanıcının platform içerisinde açmış olduğu kullanıcı hesabına dayalı olarak kolay erişim ve erişimin kolaylaştırılması
Fiyat Yapılandırılmasında Kontrol	Yukarı yönlü, sanatçı temsilcisinin aldığı payın yanı sıra içerik fiyatını yükseltmesi ya da fiyatların yükseltilmesi için mücadele etmesi	Maliyetlerin azaltılması ile birlikte, fiyat temelli rekabet sonucunda fiyatların aşağıya çekilmesi
Enformasyonun Sağlanması Rolü	Tüketici rating oranlarına başvurulmadan, özendirici malzemelerin kullanılması ile listeler üzerinden sanatçı reklamları	İlgili Pazar yapıları içerisinde teşvik edici materyalin kullanımının yanı sıra, kullanıcı algoritmaları ve karşılaştırmalı kullanıcı bilgilerinin kullanılması ile enformasyon sağlanması
Ölçek ve Odak	Pazar yapısı içerisinde geniş ölçekteki aktörün ilgili pazarların alt alanları ile sınırlandırılması	Bütün Pazar yapısına yayılmış olan az sayıdaki platformun varlığı

Kaynak: Azzelini, Greer ve Umney (2022:6).

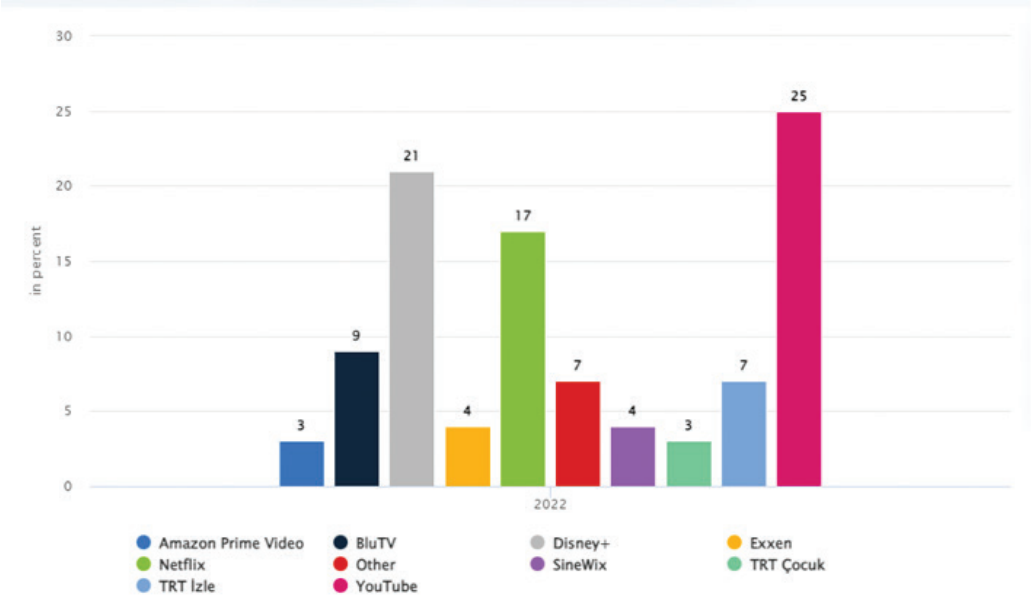
Türkiye’de Bilgi Temelli Kapitalizm ve Platformlar: Kültür Ekonomileri İçin Yeni Bir Sorgulama

Gelişmekte olan ülkeler içerisinde Türkiye’nin tam da yukarıda sözü edilen tartışma için özel bir bağlamı oluşturduğu hiç değilse iki cephe ekseninde bakıldığında oldukça anlamlıdır. Türkiye’nin, bilgi toplumu dönüşümünü gerçekleştirme yönünde bir dizi politika tasarımı gerçekleştirmiş olmasına rağmen, örneğin 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (Bilgi Toplumu, 2015:1) bu doğrultuda öne çıkan bir örneği oluşturmaktadır, ulusal kalkınma bileşeni olarak bir platformların yönetişimi adına belirgin bir stratejiye henüz sahip olmadığı belirtilebilir. Bununla birlikte, Türkiye’de platformların ulusal kalkınma aracı olarak egemen siyasanın odağında yer edinmeye başladığı görülmektedir. Türkiye’nin 2019-2023 On Birinci Ulusal Kalkınma Planı, 100. Yıl Türkiye Planı (Türkiye Cumhurbaşkanlığı, 2019:40), kültür ekonomilerini de odağına alan bir dizi stratejiyi odağına alması ile dikkat çekmektedir. İhracat Meclisleri ile bileşenlerine bilgi erişimi sunmayı amaçlayan “Kolay İhracat Platformu’nun” kurulmasının bir strateji hedefi olarak yer edindiği görülmektedir. Ancak söz konusu platform oluşumunun yanı sıra, sanayide dijital dönüşümün sağlanabilmesi adına 344.1. Maddesinde yer verilen “Dijital Dönüşüm Platformu’nun” kurulması, girişimcilik ekosistemi için 450.1. Maddesinde yer verildiği üzere “Türkiye Girişim Ekosistemi Platformu’nun” kurulmasının amaçlanması bu doğrultuda dikkat çekmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında ise 471.1. Maddesinde yer verilen kamu ve özel sektörün yazılım ihtiyacını yerli kaynaklarla gerçekleştirmeyi amaçlayan “Türkiye Açık Kaynak Platformu’nun” dikkat çeken bir diğer girişim olduğu görülmektedir. Öte yandan, eğitim öncelikli olmak üzere bir dizi platformun kurulmasına dair bir dizi amacın politika hedeflerinde yer edinmesi Türkiye’nin de bilgi toplumu dönüşümleri adına olduğu kadar, ülkenin kalkınma planları içerisinde platform kapitalizmine doğru bir geçişin amaçlandığı görülmektedir. Ulusal kalkınma

planı içerisinde kültür endüstrisi olarak işaret edilen kültür ekonomilerinin de fikri mülkiyet hakları çerçevesinde iki madde bu doğrultuda değerlendirilebilir. Kalkınma Planı'nın 455.1. Maddesinde yer edindiği üzere, ulusal istatistiklerin çeşitlendirilmesinin yanı sıra 455.2. Maddesinde yer verildiği üzere kültür endüstrilerinin ekonomik boyutuna ilişkin bir ölçüm raporunun hazırlanacağına dair bir stratejinin belirtilmesi sözü edilen ulusal kalkınma planı içerisinde kültür ekonomilerinin de yer edineceğine dair politika stratejilerini oluşturmaktadır.

Plan içerisindeki çabalara rağmen, bu çalışmanın yazıldığı 2023 yılının ikinci yarısında, yukarıda işaret edilen platformların henüz kurulmamış olduğu belirtilmelidir. Türkiye'nin platform kapitalizmine hazırlık planı olarak da değerlendirilebilecek olan 100. Yıl Türkiye Planı içerisinde, kültür ekonomilerinin geniş bağlamı içerisinde kültürel içeriklere dair bir stratejinin olmaması, toplumun geniş kesimlerinin kültürel içeriklere erişimini ancak küresel platformların kullanımı ile sınırlandırmış olduğu belirtilebilir. Bu doğrultuda önemli bir kaygı oluşturan bir diğer unsur ise küresel platformların yayın akışlarında yerel içeriklere önemli bir yatırım yapmasına rağmen, yerel kültürel içeriklerin yurt dışı kataloglarında oldukça sınırlı olarak yer edinebilmesi ve platformlara erişimin "izleme başına ödeme" yönteminden daha çok platformlar eliyle Türkiye'de erişime sunulan katalogların sınırlı olmasıdır. Genel bir perspektif oluşturması adına, Türkiye'de akış platformlarının medyanın söz konusu alt sektörü içerisindeki pazar oranları yer almaktadır.

Şema 1: Türkiye'de Akış Platformlarının 2022 Son Çeyreğinde Pazar Oranları

Kaynak: Statista (2023c:1)

Şema 1 içerisinde yer aldığı üzere, YouTube %25 düzeyinde paya sahipken, sektöre yakın bir dönemde girmiş olan Disney Plus %21 düzeyindeki payı ile ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye merkezli platformların ise küresel akış platformlarının ardında yer alması ise dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, akış platformlarının kullanıcılarının yaş dağılımı dikkate alındığında ise, 25-34 yaş grubunun %30,6 ve 35-44 yaş grubunun ise %26,3 düzeyi arasında akış platformlarının yoğun olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. 18-24 yaş grubunun %20,7 ile yukarıdaki iki yaş dağılımının ardından üçüncü olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, ilerleyen yaş gruplarında ise kullanım oranlarının azaldığı örneğin 45-54 yaş grubunun ancak %15,3 ve 55-64 yaş aralığının ise %7,1 oranında akış platformlarını en az kullanan grubu oluşturması dikkat çekmektedir (Statista, 2023a:4; 2023b:8, 2023c,12; 2023d:6). Kullanıcılar arasındaki söz konusu dağılımın, yaş aralığında olduğu kadar toplumsal cinsiyet dağılımında da önemli bir eşitsizlik ile temsil edildiği söylenmelidir. Kadın kullanıcıların %44.64, erkek kullanıcıların ise %55.36 oranında erişim sağladığı (Statista, 2023d:6) akış platformlarının en azından hem erişim hem de toplumun geniş kesimleri içerisinde dijital bir uçurum haline genel bir eşitsizlik alanı olarak

öne çıktığı değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Türkiye'nin çalışmanın henüz giriş kısmında belirtildiği üzere küresel bir akış platformuna sahip olmasının anlamlı bir çaba olarak değerlendirilmesinin, ülkenin geniş bir bağlam içerisinde bakıldığında bilgi toplumu dönüşümlerini anlamlı kılacak bir olanağa sahip olması olarak okunabilir. Gerçekten de, Türkiye'nin yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri alanındaki potansiyeli dikkate alındığında ülkenin neden küresel bir platforma ya da Chalaby'nin (2023:8) sözünü ettiği üzere bir "süper platforma" ihtiyaç duyduğunu da gittikçe görünür kılmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin dijital oyun şirketlerinin mobil oyun geliştiriciliği cephesinde dikkat çeken varlığı, Türk dizilerinin ulus ötesi medya ekosistemleri kesitindeki artan görünürlüğü ve önemli bir bileşeni olarak ulus ötesi hayran kitlelerinin kayda değer bir büyüklüğe sahip olması en azından Türkiye'nin neden bir küresel platforma ihtiyaç duyduğunu somutlaştıran gerekçeleri de oluşturmaktadır.

Sonuç

Ülkelerin bilgi toplumuna dönüşüm çabalarının önemli bir uğrağının tam da yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin eşitlikçi kullanımı üzerinden geliştiği söylenmelidir. Bununla birlikte, Türkiye özelinden bakıldığında, platformların toplumun geniş kesimlerinin eşit erişim olanağına sahip olduğu, bağımsız içerik üreticilerinin desteklendiği, demokratik bir iletişim düzeni ve iletişim özgürlüğünün gerçekleşebildiği bir küresel kültür akışının yanı sıra Türkiye'de platformların üstlenmesi gereken bir dizi işlevinin olduğu belirtilmelidir. O denli ki, önceki alt kısımlar içerisinde tartışıldığı üzere, küresel ölçekteki iş kaybının ancak II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan istihdam ve insan kaybı ile (OECD, 2021:28) ile kıyaslanabildiği COVID -19 salgını ve hemen ardından Türkiye'nin, UNESCO yaratıcı şehirler ağında özel bir yere sahip olan, Hatay'ın ve diğer kentlerinin, tecrübe ettiği deprem dikkate alındığında Türkiye için kültür ekonomilerinin canlandırılabilmesi adına platformların yeni işlevler yüklenmesi için nasıl da açık bir çağrının gönderildiği görülmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin platform kapitalizmine eklenmesinin ötesinde örneğin demokratik bir iletişim akışı ve iletişim özgürlüğünün gerçekleştirilmesinin yanı sıra, ülkenin bilgi toplumuna dönüşüm sürecindeki beklentilerinin ancak küresel bir platformun kurulması üzerinden karşılanabileceği açıktır. Türkiye'de kültür ekonomilerinin, egemen siyasa içerisinde henüz belirgin bir kültür politikasının desteğinden yoksun olmakla birlikte, küresel ölçekte kayda değer bir büyüklüğe sahip olduğu söylenmelidir.

Türkiye kültür ekonomilerinin yalnızca dizi ihracatı dikkate alındığında dahi önemli bir mali büyüklük oluşturduğu görülmektedir. Üstelik önceki bölümler içerisinde tartışıldığı gibi 6 Şubat 2023 tarihli deprem dizisine maruz kalan, Hatay ve Şanlıurfa öncelikli olmak üzere, kentlerin Birleşmiş Milletler Yaratıcı Şehirler Ağı içerisinde yer edindiği dikkate alındığında küresel ölçekte bir dijital platformun önemi açıktır. Türkiye'nin, bir önceki alt bölüm içerisinde de ele alındığı üzere, 100. Yıl Kalkınma Planı içerisinde ülkenin platform kapitalizme hazırlık süreci açık bir amaç üzerinden tanımlanırken kültür ekonomileri için benzeri bir hazırlığın olmaması en azından endişe uyandırmaktadır.

Türkiye'nin kültür ekonomilerinin geniş bileşenlerinin yanı sıra yükseköğretim ekosistemi ile de bütünleştirilebilen ve kültür ekonomisi sahasının geniş bileşenlerine açık bir dijital akış platformunun kurulması bu doğrultuda çalışmanın önerisini oluşturmaktadır. Çalışma özelinde teklif edilen söz konusu platformun Türkiye'nin kültürel diplomasisi için de önemli bir kazanım sunacağı açıktır.

Kaynaklar

AZZELINI, Dario; GREER, Ian, UMNEY, Charles (2022). "Why Isn't There an Uber for Live Music? The Digitalisation of Intermediaries and The Limits of the Platform Economy". *New Technology, Work and Employment*. Vol: 37(1). 1-23.

Bilgi Toplumu (2015). 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı. Ankara: Bilgi Toplumu Dairesi Yayınları.

BİNARK, Mutlu; DEMİR, Erman; SEZGİN, Serra, ÖZSU, Gökçe (2023). "Türkiye'de Müzik Endüstrisinde Platformlar ve Algoritmik Kürasyonun Yeni Kültürel Aracılık Rolü-Que Vadis". *Kültür ve İletişim*. Vol: 26(1). 108-140.

BİNARK, Mutlu; DEMİR, Erman; SEZGİN, Serra; ÖZSU, Gökçe (2022). *Türkiye'deki Müzik Endüstrisinde Dijital Dönüşüm: Kültürel Üreticiler ve Platformlaştırma Raporu*. Ankara: Alternatif Bilişim Derneği Yayınları.

- BİNARK, Mutlu; DEMİR, Erman; SEZGİN, Serra; ÖZSU, Gökçe (2023). "Türkiye'de Müzik Endüstrisinde Platformlar ve Algoritmik Kürasyonun Yeni Kültürel Aracılık Rolü-Que Vadis". *Kültür ve İletişim*. Vol: 26(1). 108-141.
- BUCHER, Taiana. (2012). "Wants to be on the top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook". *New Media & Society*. Vol:14(7). 1164-1180.
- CHALABY, K. Jean (2023). "The Streaming Industry and the Platform Economy: An Analysis". *Media, Culture & Society*. 1-20.
- CHAN, Keung NGAI; KWORK, Chi (2022). "The Politics of Platform Power in Surveillance Capitalism: A Comparative Case Study of Ride-Hailing Platforms in China and The United States". *Global Media and China*. Vol: 7(2). 131-150.
- DAVIS, Stuart (2021). "What Is Netflix Imperialism: Interrogating The Monopoly Aspirations of The World's Largest Television Network". *Information, Communication & Society*. 1-21.
- ELLIOT, Anthony (2019). *The Culture of AI: Everyday Life and The Digital Revolution*. London and New York: Routledge Publications.
- EUROPEAN COMMISSION (2022). "Antitrust: Commission Fines Google 2.44 billion for Abusing Dominance as Search Engine by giving Illegal Advantage to Own Comparison Shopping Service". <http://www.ec.europa.eu>. Erişim Tarihi: 11.04.2023.
- FLEW, Terry (2021). *Regulating Platforms*. Cambridge: Polity Press.
- FLEW, Terry, MARTIN, Fiona, SUZOR, Nicolas (2019). "Internet Regulation as Media Policy: Rethinking The Question of Digital Communication Platform Governance". *Journal of Digital Media & Policy*. Vol: 10(1). 33-50.
- FUCHS, Christian (2014). *Digital Emek ve Karl Marx: Kapitalizm mi? Enformasyon Toplumu mu? Çev: Tahir Emre Kalayca ve Senem Oğuz*. İstanbul: Nota Bene Yayınları.
- HESMONDHALGH, David (2019). *The Cultural Industries*. London and New York: Sage Publications.
- HESMONDHALGH, David (2021). "Is Music Streaming Platforms Bad for Musicians? Problems of Evidence and Argument". *New Media & Society*. Vol: 23(12). 3593-3615.
- LENA, Funda (2018). *Türkiye'nin Müzik Endüstrisinde Çeşit(SİZ)lik*. İstanbul: Kreksa Kültür Yayınları.
- LIZZIE, Richardson (2019). "Culturalisation and Devices: What is Culture in Cultural Economy". *Journal of Cultural Economy*. Vol: 12(3). 228-241.
- MARKS, Karl (2000). *Kapital: Birinci Cilt*. Çev: Alaattin Bilgi. Ankara: Sol Yayınları.
- MULDOON, James; RAEKSTAD, Paul (2022). "Algorithmic Domination in the Gig Economy". *European Journal of Political Theory*. 1-21.
- NICOLI, Nicholas ve IOSIFIDIS, Petros (2023). "EU Digital Economy Competition Policy: From Ex-Post to Ex-Ante. The Case of Alphabet, Amazon, Apple and Meta". *Global Media and China*. Vol: 8(1). 24-38.
- NIEBORG, B. David; DUFFY, Brooke Erin; POELL, Thomas (2020). "Studying Platforms and Cultural Production: Methods, Institutions, and Practices". *Social Media + Society*. July-September. 1-7.
- NIEBORG, B. David; DUFFY, Brooke Erin; POELL, Thomas (2022). *Platforms and Cultural Production*. London: Polity Publications.
- OECD (2021). *Strengthening Economic Resilience Following The COVID-19 Crisis: A Firm and Industry Perspective*. Paris: OECD Publications.
- PATEL, Stockley Sam; SWORDS, John (2023). "Cultural and innovation intermediation in the cultural-creative industries". *Creative Industries Journal*. 1-23.
- QU, Shuwen, HESMONDHALGH, David, XIAO, Jian (2021). "Music Streaming Platforms and Self-Realising Musicians: The Case of China". *Information, Communication & Society*. 1-21.
- SANDOVAL, Marisol (2020). "Entrepreneurial Activism? Platform Cooptivism Between Subversion and Co-Optation". *Critical Sociology*. Vol: 46(6). 801-817.
- SCHUMPETER, A. Joseph (2000). *Capitalism, Socialism & Democracy: With a New Introduction by Richard Swedberg*. London and New York: Routledge Publications.

SHARMA, Padmini (2020). "Digitalisation and Precarious Work Practices in Alternative Economies: Work Organization and Work Relations in E-Cab Services". *Economic and Industrial Democracy*. Vol: 43(2). 559-584.

SRNICEK, Nick (2017). *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

STATISTA (2023a). "Internet Companies Ranked Revenue 2017-2022". <http://www.statista.com>. Erişim Tarihi: 23.05.2023.

STATISTA (2023b). "Türkiye'de Akış Platformlarının Pazar Oranları". <http://www.statista.com>. Erişim Tarihi: 16.06.2023.

STATISTA (2023c). "Demographics Turkey". <http://www.statista.com>. Erişim Tarihi: 16.06.2023.

STATISTA (2023d). "Music Streaming Revenue Worldwide 2005-2022". <http://www.statista.com>. Erişim Tarihi: 23.05.2023.

STEINBERG, Marc (2021). "From Automobile Capitalism to Platform Capitalism: Toyotism As a Prehistory of Digital Platforms". *Organization Studies*. 1-22.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2019). 100. Yıl Türkiye Planı: On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayınları.

Türkiye Dizini (2023). "Anahtar Kelimeler Üzerinden Gelişmiş Arama". <http://www.trdizin.gov.tr>. Erişim Tarihi: 09.05.2023.

UNESCO (2023a). "Gaziantep: Creative Cities Network". <http://www.en.unesco.org/creative-cities>. Erişim Tarihi: 08.04.2023.

UNESCO (2023b). "Hatay: Creative Cities Network". <http://www.en.unesco.org/creative-cities>. Erişim Tarihi: 08.04.2023.

Summary

The aim of this article is to examine the cultural commodification, cultural production forces and production relations dialectics under the hegemony of global streaming platforms' and its forceful ties with contemporary capitalism. With the rapid improvement of streaming platforms within the existing conditions of knowledge society and cognitive capitalism's conditions, the commodification, distribution and consumption practices of cultural contents have inevitably been changed. In this sense, the present article has addressed the streaming platforms' role on the changing nature of cultural commodification, or in other words platformization of cultural contents. In contrast with the global literature on the platforms' effect on the cultural production, production forces and production relations dialectics, this theme has almost been rarely debated in Turkey's new media ecosystems. Therefore, the present article has sought a coherent answer to following questions. (1) Is the rise of platforms as a continuum in itself, albeit a somewhat "contradictory" dialectic between the changing nature of cultural economies, especially when considering cultural producers, cultural commodification, and relations of production? Are new economies built by platforms a process of rebuilding? (2) What perspective does the dialectic between the rise of on-demand, creatively readable economies, accompanied by information society transformations, constitute a perspective on the transformation of cultural economies? (3) How does the hegemony of platforms in the capitalist value production process take shape? As will be evaluated in detail in the following sections, which tools do platforms based on a new, "multilateral" business model use besides algorithms in the capitalist value creation process, and how can the changing applications of global or local platforms in this direction be evaluated? To figure out the said questions, this article has been divided into three interrelated chapters. After the introduction section, the following sections have aimed to debate the streaming platforms' role on the platformization of cultural contents. In order to have a proper understanding of the said dialectics within the knowledge-based societies existing conditions, the present study has employed the critical economy politics and comparative policy analysis. In this context, as mentioned above, the "creative destructions" term has already been significant importance for the understanding of platforms' role in the new media ecosystem. On the other hand, despite the fact that streaming platforms variations, a few articles have already focussed on the differences of the said diversities. In contrast with the majority of existing studies, this article has been mapped of the multiplicity of the platforms. The present article's author has argued that the differences have already impacted on the cultural contents platformization in the platform ecosystem.

At the final chapter, the present article has offered alternative governance models for Turkey's new media and platform ecosystem.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Uluslararası Literatürde Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Organizational Ambidexterity Studies in International Literature

Ceyhan MUTLU

Öz

Bu çalışmada, bibliyometrik analiz yönteminden yararlanarak, son yıllarda uluslararası literatürde artan bir öneme sahip olan örgütsel çift yönlülük kavramı kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu kavramın uluslararası literatürdeki oluşumundan gelişimine kadar olan tüm süreçler ve aktörler ele alınarak, yeni yeni gelişmeye başladığı ulusal literatürde de önemine dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Araştırmanın verilerini, Web of Science veri tabanında yer alan, örgütsel çift yönlülük üzerine uluslararası literatürde yapılmış 1390 çalışma oluşturmaktadır. Elde edilen bu çalışmaları incelemek için, bibliyometrik analiz yönteminin yapılmasına olanak sağlayan, VosViewer 1.6.19. programından faydalanılmıştır. Bu programın yardımıyla, elde edilen çalışmalar arasındaki ortak yazarlar, atıflar, anahtar kelimeler gibi faktörlerin birbirleriyle olan ilişkisel bağlantıları incelenmiştir. Analiz sonuçlarını incelediğimizde, örgütsel çift yönlülük kavramının uluslararası literatürdeki gelişiminde aktörlerin rolleri net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Elde edilen tüm bulgular ışığında, örgütsel çift yönlülük kavramının ulusal literatürde de öneminin artması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Örgütsel Çift Yönlülük, Çift Yönlülük, İnovasyon, Keşfedici, Yararlanıcı

Abstract

Using the bibliometric analysis approach, this study extensively examines the notion of organizational ambidexterity, which has gained prominence in the international literature in recent years. It aims to highlight the importance of this notion in the national literature, which has only recently began to emerge, by taking into account all of the processes and actors involved in its construction in international literature to its development. The research data set includes 1390 studies from the international literature on

Arş. Gör., MEF Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye
✉ mutluc@mef.edu.tr

Geliş/Received: 26.06.2023
Kabul/Accepted: 19.12.2023

Ceyhan Mutlu, "Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Uluslararası Literatürde Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), Ekim 2024, ss 540-558.

organizational ambidexterity in the Web of Science database. These studies were examined using the VosViewer 1.6.19 programme, which allows for bibliometric analysis. The relational connections of characteristics such as co-authors, citations, and keywords among the acquired articles were evaluated using this programme. The roles of the actors in the development of the notion of organizational ambidexterity in the international literature become obvious when we study the analytical results. Given the findings, it is aimed that the concept of organizational ambidexterity would gain prominence in the national literature.

Keywords

Organizational Ambidexterity, Ambidexterity, Innovation, Exploration, Exploitation

Giriş

İşletme yapılarındaki farklılıklar, işletmelerin farklı çevre koşullarıyla etkileşimde olmasına ve farklı stratejiler geliştirmesine yol açmaktadır. Mekanik bir yapıya sahip işletmelerin çevresel unsurlarının daha sabit olup, işletme içerisinde hiyerarşik ilişkilerin ve rol tanımlamalarının keskin olduğu görülürken, organik bir yapıya sahip işletmelerin ise, çevresel unsurlarında değişim hareketlerinin hızlı yaşandığı, işletme içerisinde hiyerarşinin yatay ve esnek bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (O'Reilly & Tushman, 2013, s. 324). İşletme yapılarında ve çevresel unsurlarda farklılaşma yüksek olsa da, değişmeyen unsurların başında küresel rekabetin artması gelmektedir.

Dünya hiç olmadığı kadar hızlı gelişirken, işletmeler arasındaki rekabet de bu gelişimden payını almaktadır. İşletmelerin ayakta durabilmeleri ve rekabet edebilmeleri için sürdürülebilir rekabet avantajını elde etmeleri gerekmektedir. Ancak günümüzün rekabet koşullarında bu durum hiç de kolay olmamaktadır (Tushman & O'Reilly, 1996, s. 24). Çünkü bu dinamik rekabet ortamında, farklı stratejilerden birine odaklanmak yeterli kalmayıp, bu stratejileri bir arada dengeli bir şekilde kullanmak gerekmektedir. İşletmelerin rekabet avantajı sağlayabilmesi için, aynı zaman zarfında hem var olan yetkinliklerinden yararlanması, hem de yeni fırsatları keşfetmesi bir zorunluluk hali almaktadır. Bu iki farklı stratejinin aynı anda kullanılması örgütsel çift yönlülük kavramının önemini ortaya koymaktadır (Cao, Gedajlovic, & Zhang, 2009; Mom vd., 2019, s. 3011; Raisch vd., 2009, s. 685).

Örgütsel çift yönlülük, iki farklı strateji üzerinde seçim yapmak yerine, bu iki farklı stratejiyi de etkin bir şekilde kullanarak, sürdürülebilir rekabet avantajının elde edilmesine olanak sağlamaktadır. İki farklı yapıya sahip stratejinin kullanılması her ne kadar zor gözükse de, inanılmaz bir şekilde büyüyen rekabet ortamında bir gereklilik haline gelmektedir (March, 1991, s. 74). Bu sebeple, örgütsel çift yönlülük kavramı her geçen gün daha da önem kazanmaktadır (Chakma vd., 2021).

İşletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını elde edebilmesi için sahip olması gereken dinamik yeteneklerin temelinde örgütsel çift yönlülük yatmaktadır. Yaşanan teknolojik değişimler, artan küreselleşme ve değişen müşteri taleplerini yakalamak isteyen işletmeler, farklı yapısal stratejileri bir arada etkili bir şekilde kullanarak, hayatta kalmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, işletmeler için örgütsel çift yönlülük, bir istekten çok ihtiyaç haline bürünmektedir (O'Reilly & Tushman, 2011). Bir işletmede ortak kültürün ve vizyonun yaratılması, örgütsel çift yönlülüğün başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde büyük paya sahip olmaktadır. Çünkü, hem örgütlerin amaçları gerçekleşmekte, hem de personellerin kariyer basamaklarını tırmanmaları ve arzularını gerçekleştirmeleri kolaylaşmaktadır (Tushman & O'Reilly, 1996). Örgütsel çift yönlülüğün örgüt kültürü, bilgi yönetimi, performans yönetimi, inovasyon performansı ve rekabet stratejileri gibi önemli kavramlarla yakın bir ilişki içerisinde olduğu gözlemlenmektedir (Gibson & Birkinshaw, 2004; He & Wong, 2004; Chakma vd., 2021; Preda, 2014).

Bu araştırmada ilk olarak, örgütsel çift yönlülük kavramını açıklayıp, ardından ise bu kavram üzerine uluslararası alanda yapılan çalışmaların bibliyometrik analizini yaparak, bu kavramın son yıllarda artan önemini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Ayrıca, bu amaç kapsamında, artan bir öneme sahip olan bu kavramın, uluslararası literatürdeki yıllar içerisindeki gelişimini ele alarak, henüz olgunlaşma aşamasında olan ulusal literatürdeki gelişimine katkı sağlaması ve var olan farkındalığın daha da artırılması, bu çalışmanın yapılmasının amaçlarından olmaktadır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda, ilk kez 1965 senesinde Derek J. De Solla tarafından ortaya atılan bibliyometrik analiz

yönteminden yararlanılmıştır (Boyack vd., 2005). Van Eck ve Waltman (2010) tarafından geliştirilen, bibliyometrik analiz haritalama yöntemine imkan sağlayan VosViewer 1.6.19. analiz programından yararlanarak, uluslararası literatürde yapılan çalışmaların yapılan yıllara göre dağılımları, çalışmaların yapıldığı alanlara göre dağılımları, en fazla çalışmaların yapıldığı ülkeler, bu çalışmalar kapsamında ülkeler arasındaki ilişkilerin bağlantıları, bu çalışmaların gerçekleştiği kurumlar arasındaki bağlantılar, en fazla atıf alan on çalışma, yazarlar arasındaki ilişkilerin bağlantıları, yapılan çalışmalar arasındaki bağlantılar, en sık kullanılan kelimeler ve anahtar kelimeler arasındaki ilişkilerin bağlantıları ortaya konulmaktadır.

Örgütsel Çift Yönlülük

Çift yönlülük (ambidexterity) kelimesi, Latince her ikisi de anlamına gelen (ambos) ve yapılması doğru olan anlamına gelen (dexter) kelimelerinden meydana gelerek, her iki tarafın da doğru olduğunu ifade etmektedir (Simsek, 2009, s. 599). Örgütsel çift yönlülük kavramı Duncan (1976) tarafından ilk kez kullanılsa da, March (1991) tarafından yapılan çalışma ile önem kazanmaya başlamıştır (Raisch & Birkinshaw, 2008, s. 376). Duncan (1976), örgütsel çift yönlülük kavramıyla, *“işletmelerin aynı anda hem organik örgüt yapısına sahip olarak yeniliklere açık bir yaklaşımı benimsemesini, hem de mekanik örgüt yapısına sahip olarak mevcut faaliyetlerini ve işletmeye kazandırılan bu yeni faaliyetleri iyileştirerek, devam ettirmesini”* ifade etmektedir. March (1991) ise bu kavramı ifade ederken, *“işletmelerin değişen rekabet koşullarında ayakta durabilmeleri için hem yararlanıcı hem de keşfedici stratejileri aynı anda kullanmasının gerekliliğini”* ortaya koymaktadır. İşletmeler için bu iki stratejiden birini seçmek hep bir tercih olarak görülürken, örgütsel çift yönlülük kavramıyla birlikte, bu iki tercih arasında bir denge yaratılarak, iki stratejiden de faydalanmak amaçlanmaktadır (Cao, Gedajlovic, & Zhang, 2009). Tushman ve O’Reilly (1996) örgütsel çift yönlülüğü *“artımsal ve radikal inovasyon faaliyetlerini eş zamanlı olarak kullanma yeteneği”* olarak ifade etmektedir (Tushman & O’Reilly, 1996, s. 24). Bu faaliyetlerin yanı sıra farklılaşma ve düşük fiyat politikası, üretimde verimlilik ve esneklik, küresel yapıda entegrasyon ve yerel odaklanma gibi zıt gözükken diğer stratejik faktörler de, örgütsel çift yönlülük kapsamında sürdürülebilir rekabet avantajını yakalayabilmek için bir bütün olarak ele alınmaktadır (Gibson & Birkinshaw, 2004, s. 211).

Örgütsel çift yönlülük kavramı gelişim aşamasındayken, zıt faaliyetlerin aynı anda uygulanması sebebiyle işletmeler açısından her ne kadar olanaksız gözükse de, zaman içerisinde rekabetin inanılmaz bir şekilde artması, işletmeleri risk alarak, bu zıt faaliyetleri aynı anda uygulamaya itmiştir. Örgütsel çift yönlülüğün başarılı bir şekilde uygulanarak, sürdürülebilir rekabet avantajının sağlanmasında büyük rol oynaması, bu kavramın literatürde önem kazanmasına yol açmaktadır (Özbebek Tunç, 2015, s. 64).

Örgütsel çift yönlülüğün temelinde, yararlanıcı stratejiler ve keşfedici stratejiler olmak üzere iki farklı strateji yer almaktadır. Bu iki strateji arasındaki yapısal süreçlerde, becerilerde ve kültürlerde büyük farklılıkların olduğu görülmektedir. Yararlanıcı stratejilerin mekanik örgüt yapıları için, keşfedici stratejilerin ise organik örgüt yapıları için uygun olduğu görülmektedir (He & Wong, 2004, s. 481). İşletmeler yararlanıcı stratejilerle birlikte sahip oldukları yetkinliklere odaklanarak, bu yetkinlikleri değiştirmeden, var olan faaliyetlerini küçük yeniliklerle geliştirerek, artımsal inovasyon faaliyetlerine yoğunlaşmaktadır. Keşfedici stratejilerle birlikte ise, yeni kaynaklar aracılığıyla, yeni yetkinlikler kazanarak, radikal inovasyon faaliyetlerine yoğunlaşmaktadır (O’Reilly & Tushman, 2004, s. 76). Yararlanıcı stratejiler etkililik, kontrol, odaklanma ve geliştirme gibi kavramlarla yakın bir ilişki içerisindeyken, keşfedici stratejiler ise deneme, inovasyon, özerklik, esneklik ve yaratıcı düşünme gibi kavramlarla yakın bir ilişki içerisinde olmaktadır (Mom vd., 2019, s. 3011; O’Reilly & Tushman, 2013, s. 325). Yararlanıcı stratejiler, var olan teknolojik yapıya uyum sağlayarak ve mevcut müşterilere odaklanarak, sahip olduğu bilgiyi ve teknolojiyi kullanmaktadır. Keşfedici stratejiler ise, var olan bilgi ve teknolojilerden yararlanarak, yeni teknolojik yöntemler veya müşteriler bulmaya odaklanmaktadır (Lubatkin vd., 2006, s. 648). Bu iki stratejinin dengeli bir şekilde örgütün bütün sistemlerine entegre edilmesi, örgütsel çift yönlülüğün başarılı bir şekilde gerçekleştiğinin göstergesi olmaktadır (March, 1991, s. 72).

Liderin özellikleri, örgütsel çift yönlülük stratejisinin belirlenmesinde önemli bir faktör olmaktadır. Girişimci, risk almaktan kaçınmayan ve inovasyon faaliyetlerine önem gösteren liderlerin keşfedici

stratejilere, verimliliğe odaklanan, var olan faaliyetleri geliştirmek isteyen, iş ortamında disiplini ve otoriteyi sağlamak isteyen liderlerin ise yararlanıcı stratejilere daha yatkın olduğu gözlemlenmektedir (He & Wong, 2004, s. 481). Keşfedici stratejileri benimseyen liderlerin risk almaktan kaçınmayan, esnek ve vizyoner bir bakış açısına sahip olduğu, yararlanıcı stratejileri benimseyen liderlerin ise, otoriter ve hiyerarşiyi seven, daha garantici bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Keşfedici stratejiye sahip örgütler, inovasyon odaklı büyümeyi benimserken, yararlanıcı stratejiye sahip örgütlerin ise, maliyet liderliği üzerine kar sağlamaya yönelik olan stratejileri benimsediği görülmektedir (O'Reilly & Tushman, 2004; Fındıklı & Pınar, 2014). Yönetimsel olarak, liderlerde görülen bu davranış farklılıkları, örgütlerin başarısında önemli derecede rol oynamaktadır.

Mevcut rekabet koşullarında başarılı olmak isteyen işletmelerin, yararlanıcı stratejileri benimseyerek, hiyerarşik bir düzen çerçevesinde, tepe yöneticilerden alt kademelere doğru, tüm işletme kapsamında mevcut faaliyetlerinden en etkin şekilde faydalanması gerekmektedir. Keşfedici stratejileri de benimseyerek, tüm personellerine ihtiyacı olan esnekliği sağlaması ve öğrenen organizasyon yapısının oluşturulmasına olanak sağlayarak, eski faaliyetlerinin yanı sıra daha etkili, verimli ve rasyonel uygulamaları da örgüte kazandırma yollarına odaklanması gerekmektedir (Lubatkin vd., 2006, s. 648).

İşletmelerin dinamik yeteneklerinin temelinde örgütsel çift yönlülük olmaktadır. Bu temel çerçevesinde, teknolojik gelişmeler, rekabet unsurları, müşteri talepleri ve yasal düzenlemeler işletmelerin dinamik yeteneklerinin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Örgütsel çift yönlülüğe sahip işletmelerin, çevresindeki değişen bu koşulları sürekli olarak fark ettiği ve hatta oluşacak değişimleri öngörerek, değişimlere öncü olduğu görülmektedir (O'Reilly & Tushman, 2011, s. 6; Chakma, Paul, & Dhir, 2021).

Örgütlerin çift yönlü bir yapıya sahip olmalarında yapısal ve bağlamsal stratejiler de önemli rol oynamaktadır. Yapısal çift yönlülük stratejileri, yararlanıcı ve keşfedici stratejilerden daha verimli bir şekilde faydalanabilmek için, örgütte çift yapı bir sistemin oluşturulmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Böylece bir grup tamamen mevcut yetkinliklerin sürdürülmesine ve iyileştirilmesine odaklanırken, diğer bir grup tamamen yeni fırsatların elde edilmesine odaklanabilmektedir (Chakma vd., 2021). Bağlamsal çift yönlülük stratejileri ise, sosyal ve davranışsal özelliklere yoğunlaşıp, çalışanların çift yönlü davranmasına imkan sağlayacak ortamı yaratarak, daha etkili çözümlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamayı ifade etmektedir. Özellikle yeterli büyüklüğe ve kaynağa sahip olmayan işletmeler için bağlamsal çift yönlülük stratejileri yararlı olabilmektedir (Lubatkin vd., 2006).

Bir başka boyut olarak ise, farklılaşma ve bütünleşme stratejileri ele alınmaktadır. Farklılaşma stratejileri, yararlanıcı ve keşfedici faaliyetleri farklı birimlerin sorumluluğuna teslim ederken, bütünleşme stratejileri ise, bu faaliyetlerin tek bir birimde toplanmasının gerektiğini ifade etmektedir. Farklılaşma stratejisi yapısal çift yönlülüğe benzerken, bütünleşme stratejisinin bağlamsal çift yönlülüğe benzediği görülmektedir (Raisch vd., 2009, s. 685-686).

Örgütsel çift yönlülük kapsamında bir başka boyut olarak, sıraya koyma ve uyarılma stratejileri ele alınmaktadır. Sıraya koyma stratejisi, faaliyetleri belirli bir düzen çerçevesinde planlayarak, yapılan faaliyetlerdeki tutarlılığı ve kısa vadede performansı iyileştirmeye yönelik olurken, uyarılma stratejisi ise değişiklikler karşısında adaptasyonun önemini vurgulayarak, uzun vadede performansın artırılmasına odaklanmaktadır. Bu iki farklı stratejiyi aynı anda uygulamak, işletmeler açısından her ne kadar zor gözükse de, büyük avantajlar sağlayarak, örgütsel çift yönlülüğün oluşturulmasına imkan sağlamaktadır (Gibson & Birkinshaw, 2004, s. 212).

Bir işletmede ortak kültürün ve vizyonun yaratılması, örgütsel çift yönlülüğün başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde büyük paya sahip olmaktadır. Çünkü oluşturulan kazan-kazan felsefesiyle, hem örgütlerin amaçları gerçekleşmekte, hem de personellerin kariyer basamaklarını tırmanmaları ve arzularını gerçekleştirmeleri kolaylaşmaktadır (Tushman & O'Reilly, 1996). Ancak, ortak kültür ve vizyonun yaratılmasının yanı sıra örgütlerin çift yönlü stratejiler kapsamında gerçekleştirecekleri faaliyetlerinde dengeyi sağlayabilmek için, bilgi yönetimi becerilerine de sahip olması gerekmektedir. Çünkü, bilgi yönetimi becerileriyle birlikte, işletmeler yararlanıcı ve keşfedici çift yönlülük stratejilerini daha etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirebilmektedirler (Chakma vd., 2021).

İşletmelerde örgütsel çift yönlülüğün sağlanmasında liderlerin etkisi kadar çalışanların da etkisi olmaktadır. Çalışanların örgütlerine bağlılık göstererek, örgütün amaçlarını kendi amaçlarıyla bütünleştirmesi, örgütsel çift yönlülüğün gerçekleşmesinde önem arz eden bir unsurdur. Çünkü örgüt kültürüne adaptasyon sağlayamayan bireylerin, örgüt faaliyetlerinde de istenilen performansı yakalayamayacak olması, bu bireylerin örgütsel çift yönlülüğün oluşturulmasında negatif bir etki yaratacağı görüşünü ortaya koymaktadır (Pelenk, 2019).

Örgütsel çift yönlülük kavramı üzerine yapılan çalışmaları incelediğimizde, bu kavramın pek çok kavram ile yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Örgütsel çift yönlülük ile örgüt kültürü (Gibson & Birkinshaw, 2004; Andriopoulos & Lewis, 2009; Fındıklı & Pınar, 2014; Pelenk, 2019), performans yönetimi (Gibson & Birkinshaw, 2004; Lubatkin vd., 2006; Raisch & Birkinshaw, 2008; Bakan & Sezer, 2017), bilgi yönetimi (Chakma vd., 2021; Ubeda-Garcia vd., 2021; Abazeed, 2020; Tutar vd., 2017), inovasyon performansı (Li vd., 2020; He & Wong, 2004; Aksoy, 2020), rekabet stratejileri (Jurksiene & Pundziene, 2016; Preda, 2014; Bakan & Sezer, 2016), kişi-örgüt uyumu (Pelenk, 2019) ve kurumsal itibar (Bakan vd., 2019) kavramları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Yöntem

2000'li yılların başlamasıyla birlikte, küresel düzeyde rekabetin olağanüstü bir boyuta gelmesi, örgütsel çift yönlülük kavramının önem kazanmasında büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Artan bu rekabetle birlikte, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını yakalayabilmek ve daha etkin ve verimli olabilmek için, örgütsel çift yönlülük kapsamında stratejiler geliştirmenin yollarını aramaya başladığı görülmektedir. Bu sebeple, uluslararası alanda birçok araştırmacının, işletmelerin bu ihtiyaçlarına cevap olarak örgütsel çift yönlülük üzerine çalışmalar yaptığı gözlemlenmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte ise, küresel rekabet daha da şiddetlenmiş ve 2010'lu yıllar itibarıyla örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan çalışmaların sayısında olağanüstü artışlar meydana gelmiştir. Uluslararası literatürde etkili bir konuma sahip olan bu kavramın, ulusal literatürde ise son on yıl içerisinde yer edindiği gözlemlenmektedir.

22 Eylül 2023 tarihinde, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve Google Akademi üzerinden ulusal literatürdeki örgütsel çift yönlülük kavramı üzerine yapılan çalışmaları incelediğimizde, 23'ü tez çalışması ve 27'si makale olmak üzere toplamda 50 çalışmanın yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan ilk çalışmaların, Memduhoğlu ve Kuşçi (2012) ve Çömez (2012) tarafından gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. Yapılan toplam çalışmaların %70'i son beş yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Uluslararası literatüre kıyasla, ulusal literatürde henüz tam olgunluğa erişemeyen bu kavram üzerine yapılmış tüm çalışmalar kronolojik bir şekilde Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Örgütsel Çift Yönlülük Kavramı Üzerine Ulusal Literatürde Yapılan Çalışmalar

Çalışma Türü	Çalışma Sayısı	Yazarlar	Yüzde
Yüksek Lisans Tezleri	7	Yılmaz, 2014; Sezer, 2016; Ajdarovska, 2018; Keskin, 2018; Rasulovala, 2019; Fatah, 2021; Çelik, 2021.	14%
Doktora Tezleri	16	Çömez, 2012; Attar, 2014; Özbebek Tunç, 2015; Yılmaz 2017; Gözen, 2018; Gülenç, 2019; Başkan, 2020; Erarslan, 2020; Sağlam, 2020; Başak, 2021; Damar, 2021; Mayda, 2022; Ardıç, 2022; Ünsal, 2022; Kasapoğlu, 2023; Ulucan, 2023.	32%
Makaleler	27	Memduhoğlu, Kuşçi, 2012; Fındıklı, Pınar, 2014; Cingöz, Akdoğan, 2015; Bakan, Sezer, 2016; Bakan vd., 2017; Sezer, Bakan, 2017; Dilek vd., 2017; Tutar vd., 2017; Yıldız, Karataş, 2017; Acaray, 2018; Kaya, 2018; Günsel, Dodourova, 2018; Çekmecelioğlu vd., 2018; Yıldız, Karataş, 2018; Bakan vd., 2019; Pelenk, 2019; Kanten, Kanten, 2019; Çiftçi, 2019; Gülenç, Kozak, 2019; Sağlam, 2020; Aksoy, 2020; Tınmaz, Hızıroğlu, 2021; Büyükaslan, Özkara, 2022; Yücel, 2022; Ürü, Ünsal, 2022; Yiğit, 2022; Yücel, 2022.	54%

Bu araştırmada, örgütsel çift yönlülük kavramının uluslararası literatürde bibliyometrik analizini yaparak, yıllar içerisindeki gelişimi ve bu gelişimde rol sahibi olan aktörlerin etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Böylelikle, elde edilen bulgular ışığında, bu çalışmanın ulusal literatürde örgütsel çift yönlülük kavramının gelişim yolunda bir rehber konumunda olması ve bu kavram üzerine var olan farkındalığın daha da artırılması hedeflenmektedir.

Bibliyometrik analiz, ilk kez Derek J. De Solla tarafından, 1965 senesinde ortaya atılmıştır. Literatür analizinin yapılmasına imkan sunan bu yöntem, elde edilen bulguları kısa ve net bir şekilde analiz ederek, ele alınan konunun çeşitli değişkenler çerçevesinde gelişimini ortaya koymaktadır (Boyack vd., 2005). Ele alınan araştırmalar kapsamında, bu araştırmaların yazarları, bu araştırmaların yapıldıkları ülkeler ve kurumlar ve bu araştırmalarda kullanılan kelimeler ve anahtar kelimeler hakkında ilişkisel bilgiler sunmaktadır. (Vishwakarma & Mukherjee, 2019, s. 404). Bu çalışmada veriler, 19 Haziran 2023 tarihinde, Web of Science veri tabanında, örgütsel çift yönlülük anlamına gelen “Organizational Ambidexterity” başlığı altında aratılmıştır. Arama sonucunda toplam 1390 sonuca ulaşılmış ve elde edilen tüm sonuçlar araştırmaya dahil edilmiştir. Elde edilen verilerin analizi için, Van Eck ve Waltman (2010) tarafından geliştirilen, bibliyometrik analiz haritalama yönteminin gerçekleştirilmesine imkan sunan VosViewer 1.6.19. adlı program kullanılmıştır. Bu program, yayınlar veya dergiler arasındaki atıf ilişkisi, yazarlar arasındaki işbirliği ilişkisi, yapılan çalışmalarda kullanılan bilimsel kavramlar arasındaki ortak meydana gelme ilişkisi gibi her türlü bibliyometrik ağ verilerini analiz etmeye olanak sağlamaktadır (Van Eck & Waltman, 2017, s. 1054-1055). Elde edilen sonuçlar, aşağıda yer alan şu sorular kapsamında değerlendirilmektedir:

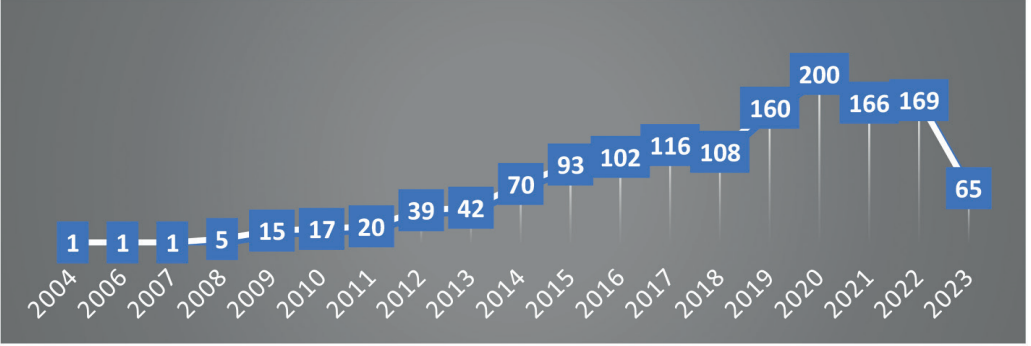
- Örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı,
- Örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan çalışmaların alanlarına göre dağılımı,
- Örgütsel çift yönlülük üzerine en fazla çalışmanın yapıldığı on ülke,
- Örgütsel çift yönlülük üzerine çalışmaların yapıldığı ülkeler arasındaki ilişkilerin bağlantı haritası,
- Örgütsel çift yönlülük üzerine çalışmaların yapıldığı kurumlar arasındaki ilişkilerin bağlantı haritası,
- Örgütsel çift yönlülük üzerine yapılmış en fazla atıf alan on çalışma,
- Örgütsel çift yönlülük üzerine çalışma yapan yazarlar arasındaki ilişkilerin bağlantı haritası,
- Örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan çalışmalar arasındaki ilişkilerin bağlantı haritası,
- Örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelimelerin birbiriyle olan ilişkilerinin bağlantı haritası,
- Örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan çalışmalarda en sık kullanılan kelimelerin birbiriyle olan ilişkilerinin bağlantı haritası.

Analizler ve Bulgular

Uluslararası literatürde, örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı Şekil 1’de yer almaktadır. Örgütsel çift yönlülük “organizational ambidexterity” başlığı altında yapılan ilk çalışmanın 2004 yılında meydana geldiği görülmektedir. 2008 yılına kadar toplamda üç çalışma yapılmışken, yalnızca 2008 yılında beş çalışmanın yapıldığı görülmektedir. 2009 yılında ise, yapılan çalışma sayısının bir önceki seneye göre üç kat arttığı ve sonraki senelerde de yapılan çalışma sayısında meydana gelen farklı oranlarda artışlarla, 2016 yılında yapılan çalışma sayısının yüzü aştığı görülmektedir. 2017 yılına kadar, çalışma sayısında her yıl istikrarlı bir şekilde artış yaşanırken, 2018 yılında ufak da olsa bir azalmanın meydana geldiği görülmektedir. Ancak, 2019 yılında yapılan çalışma sayısında olağanüstü bir artışın yaşandığı ve bu artışın 2020 yılında da devam ettiği görülmektedir. 2020 yılı, yapılan iki yüz çalışma ile en fazla çalışmanın yapıldığı yıl olmaktadır. 2021 yılında ise, yapılan çalışma sayısının 2019 yılındaki seviyelere gerilemiş olduğu ve 2022 yılında da bu seviyelerde kaldığı görülmektedir. 2023 yılının ilk yarısının tamamlanmasına çok az bir süre kalmışken, bu yılda yapılan çalışma sayısının şüana kadar altmış beş olması, bu yılın sonunda yapılacak çalışma sayısının bir önceki yılı aşamayacağını düşünmemize sebep olmaktadır. Son beş yıl içerisinde en çok çalışmanın yapıldığı yıl olan 2020 yılını ele almazsak, her yıl ortalama yüz altmış dolaylarında çalışmanın yapılması, bu kavramın literatürde iyi bir şekilde yer edindiğini ve yapılan çalışma sayısında istikrarın

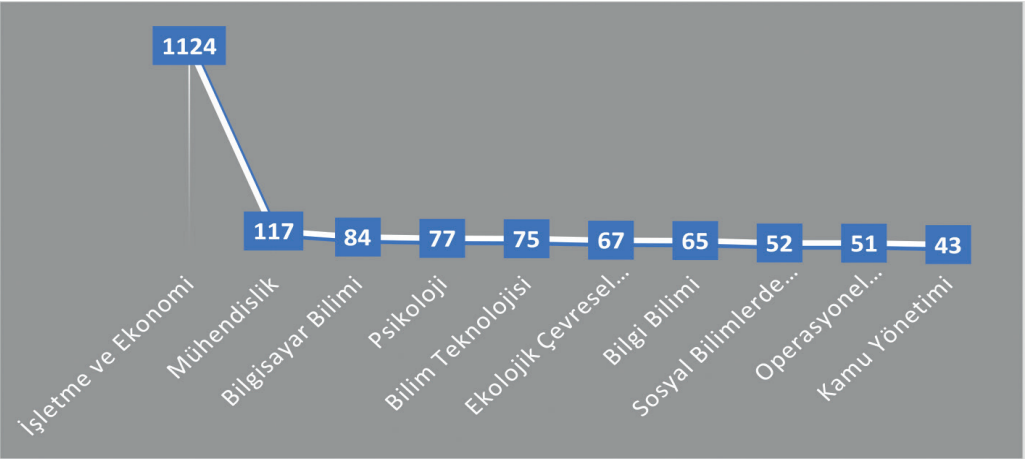
yaşandığını göstermektedir. Sürdürülebilir rekabet koşullarında büyük değişimler yaşanana kadar, bu kavram üzerine yapılan çalışmaların sayısında küçük dalgalanmalar yaşansa da, istikrarın süreceği düşünülmektedir.

Şekil 1: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

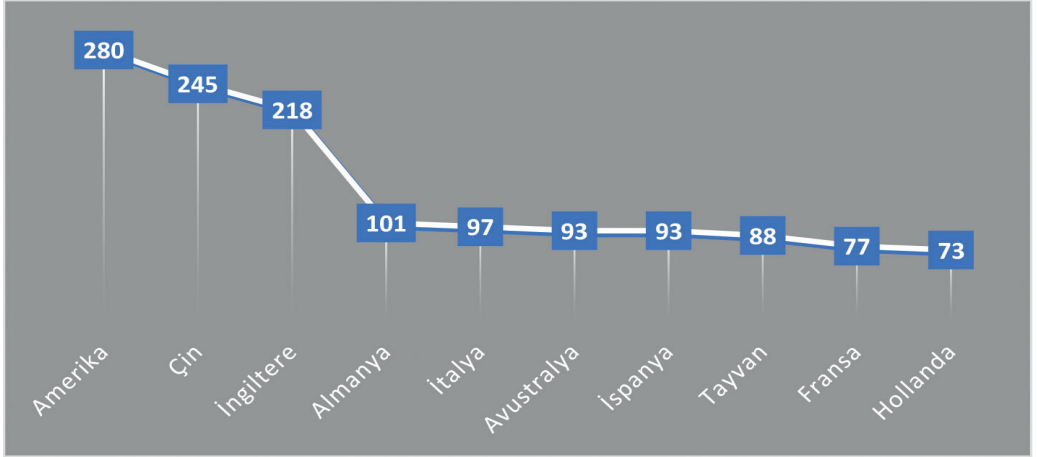
Yapılan çalışmaların araştırma alanlarına göre dağılımı Şekil 2’de yer almaktadır. Elde edilen verileri incelediğimizde, en çok çalışmanın 80,86% ile işletme ve ekonomi alanında olduğu görülmektedir. Araştırma alanının örgütler kapsamında olması, ortaya çıkan bu oranın aslında hiç de sürpriz olmadığını bizlere göstermektedir. İşletme ve ekonomi alanının ardından ise 8,41% ile mühendislik ve onun ardından ise 6,04% ile bilgisayar bilimi alanlarının, sırasıyla ikinci ve üçüncü sırada yer aldıkları görülmektedir. En çok çalışmanın yapıldığı ikinci ve üçüncü alan arasında yalnızca otuz üç çalışma kadar bir fark mevcutken, daha sonraki sıralarda yer alan araştırma alanları arasındaki fark daha da azalmaktadır. Bu farkların az olmasının temel sebebi ise, çalışmaların genellikle işletme ve ekonomi alanında yapılması olmaktadır.

Şekil 2: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Yapılan Çalışmaların Alanlarına Göre Dağılımı

Veri tabanından elde edilen bulguları incelediğimizde, örgütsel çift yönlülük üzerine toplamda yetmiş sekiz ülkede çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu ülkeler arasında en çok çalışmayı yapan ilk on ülkenin sıralaması Şekil 3’te yer almaktadır. Yapılan toplam çalışma içerisinde 20,14% ile Amerika en fazla çalışmanın yapıldığı ülke olmaktadır. Amerika’nın ardından 17,62% ile Çin ve onun ardından ise 15,68% ile İngiltere gelmektedir. Bu üç ülkenin her birinde iki yüzden fazla çalışma yapılmışken, dördüncü sırada olan Almanya’da yüz bir çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışma sayısı kıyaslandığında, en çok çalışmanın yapıldığı dördüncü ülke olan Almanya’nın, ilk üç ülke ile arasında büyük oranda farklar bulunurken, kendisinden sonraki sıralarda yer alan ülkeler ile arasında çok büyük farkların olmadığı göze çarpmaktadır. Almanya’da yapılan çalışmalar, toplam çalışmaların 7,26%’sini oluştururken, en fazla çalışmanın yapıldığı onuncu ülke olan Hollanda’da yapılan çalışmaların toplam çalışmalara oranı 5,25% olmaktadır.

Şekil 3: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine En Fazla Çalışmanın Yapıldığı On Ülke

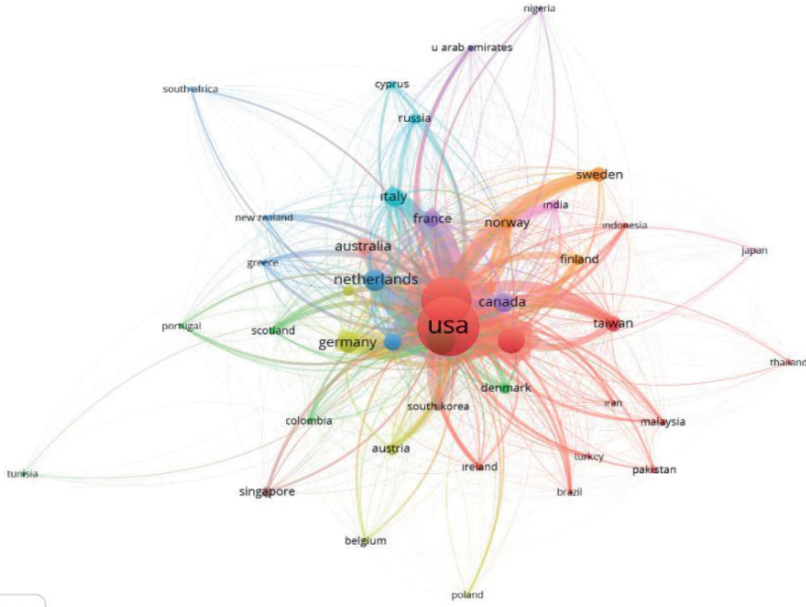

Örgütsel çift yönlülük üzerine en az beş çalışma yapan ülkeleri ele aldığımızda, toplamda kırk üç ülkenin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu ülkeler arasındaki bağlantı ilişkileri, haritalama yöntemi ile Şekil 4'te yer almaktadır. Bağlantı haritasını incelediğimizde, en fazla çalışmanın yapıldığı ülke olan Amerika'nın merkezi bir konumda olduğu görülmektedir. Örgütsel çift yönlülük üzerine Amerika'da yapılan tüm çalışmaların toplamda 18.004 atıf aldığı ve toplam bağlantı gücünün 6.594 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bağlantı haritasında, Amerika ile İngiltere arasında yoğun bir ilişkinin olduğu gözlemlenmektedir. İngiltere'deki tüm çalışmaların toplam atıf sayısının 11.719 ve toplam bağlantı gücünün 6.567 olarak kendisinden daha fazla çalışmanın yapıldığı ülke olan Çin'i geride bırakması, Amerika ile olan bu yoğun bağlantı ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Toplamda elli iki çalışma ile tüm çalışmaların 3,74%'ünü oluşturan İsviçre'nin ise, aldığı atıfların toplamı bakımından Çin'i geride bırakması şaşırtıcı olmaktadır. İsviçre'de yapılan çalışmaların toplam atıf sayısı 3.988 olurken, Çin'de yapılan çalışmaların toplam atıf sayısı 3.575 olmaktadır. Ancak toplam bağlantı gücünü ele aldığımızda Çin'in burada 3.011 puan ile 2.329 puan alan İsviçre'yi geride bıraktığı görülmektedir. Bağlantı haritasını incelediğimizde, bu ülkelerin yanı sıra Hollanda, İtalya, Almanya ve Kanada'nın da örgütsel çift yönlülük literatürünün gelişmesinde önemli bir payının olduğu görülmektedir.

Örgütsel çift yönlülük üzerine çalışmaların yapıldığı kurumlar kapsamında, en az beş çalışmanın yapıldığı kurumlar ele alınmıştır. Ortaya çıkan yetmiş dört kurum arasındaki ilişkilerin bağlantı haritası Şekil 5'te yer almaktadır. Verileri incelediğimizde, en çok çalışmanın on yedi çalışma ile Warwick Üniversitesi'nde yapıldığı görülmektedir. Ancak 371 bağlantı gücüyle, toplam bağlantı gücü sıralamasında beşinci sırada yer alan bu kurumda yapılan çalışmaların etki derecesinin çok kuvvetli olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu çalışmaların toplamda 724 atıf olarak, en fazla atıf alan kurumlar arasında da üst sıralarda olmadığı gözlemlenmektedir. Yapılan on beş çalışma ile en fazla çalışmanın yapıldığı ikinci kurum olan St. Gallen Üniversitesi ise, 778 toplam bağlantı gücüyle ve aldığı 3465 toplam atıf sayısı ile, her iki kategoride de ikinci sırada yer almaktadır. Bağlantı haritasının merkezinde yer alan London Business School ise, bünyesinde yapılan dokuz çalışmayla oluşturduğu 1121 toplam bağlantı gücüyle ve aldığı 5655 toplam atıf sayısı ile, her iki kategoride de zirve olarak, örgütsel çift yönlülük kavramının gelişiminde büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Literatürün gelişmesinde bu üç kurumun yanı sıra Connecticut Üniversitesi ve Geneva Üniversitesi'nde de yapılan çalışmaların yüksek bağlantı gücüne sahip olmasıyla önemli etkilerinin olduğu görülmektedir.

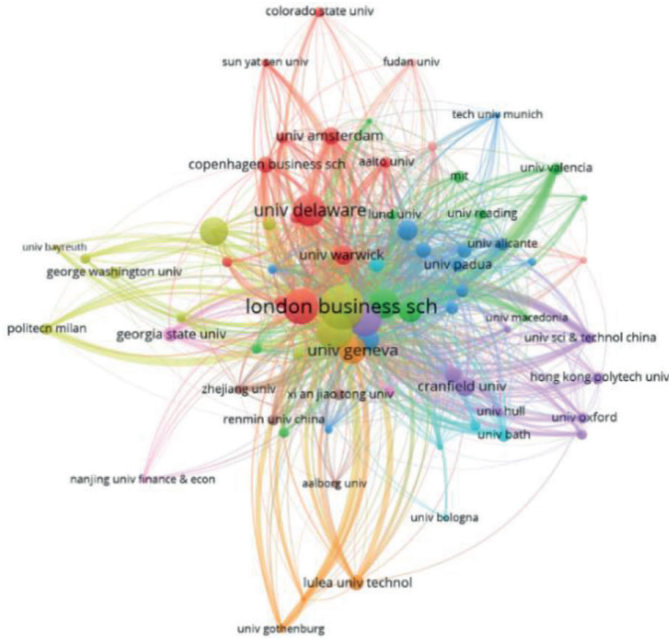
Örgütsel çift yönlülük üzerine en fazla atıf alan on çalışmaya ait bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır. 2258 atıf ile en çok atıf alan çalışmanın, Gibson ve Birkinshaw (2004) tarafından yapılan literatürdeki ilk çalışmanın olduğu görülmektedir. İkinci sırada 1670 atıf ile Smith ve Lewis (2011) tarafından yapılan çalışma yer alırken, üçüncü sırada 1342 atıf ile Raisch ve Birkinshaw (2008) tarafından yapılan çalışma yer almaktadır. En fazla atıf alan ilk on çalışma içerisinde Birkinshaw, Lewis ve Raisch üç çalışmaya sahipken, Smith ve Tushman iki çalışmaya ve diğer araştırmacıların ise birer çalışmaya katkı sağladıkları görülmektedir.

Şekil 4: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Çalışmaların Yapıldığı Ülkeler Arasındaki İlişkilerin Bağlantı Haritası

VOSviewer

Şekil 5: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Çalışmaların Yapıldığı Kurumlar Arasındaki İlişkilerin Bağlantı Haritası

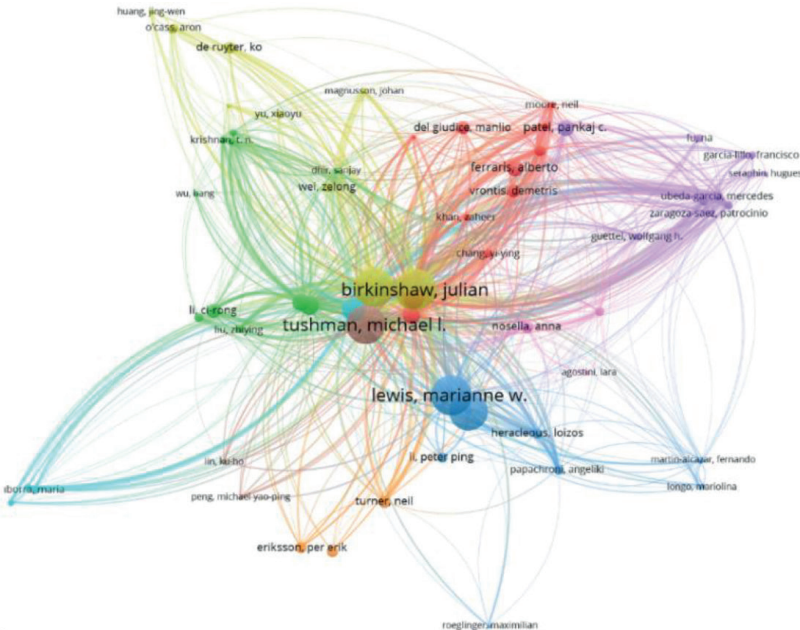

VOSviewer

Tablo 2: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Yapılmış En Fazla Atıf Alan On Çalışma

Yazarlar	Makale	Atıf
Gibson, Birkinshaw, 2004	The antecedents, consequences, and mediating role of organizational ambidexterity	2258
Smith, Lewis, 2011	Toward a theory off paradox: A dynamic equilibrium model of organizing	1670
Raisch, Birkinshaw, 2008	Organizational ambidexterity: Antecedents, outcomes, and moderators	1342
Raisch vd., 2009	Organizational ambidexterity: Balancing exploitation and exploration for sustained performance	1173
Andriopoulos, Lewis, 2009	Exploitation-exploration tensions and organizational ambidexterity: Managing paradoxes of innovation	1103
O'Reilly, Tushman, 2013	Organizational ambidexterity: Past, present, and future	1016
Cao vd., 2009	Unpacking organizational ambidexterity: Dimensions, contingencies, and synergistic effects	822
Jansen vd., 2009	Structural differentiation and ambidexterity: The mediating role of integration mechanisms	597
Simsek, 2009	Organizational ambidexterity: Towards a multilevel understanding	539
Schad vd., 2016	Paradox research in management science: Looking back to move forward	526

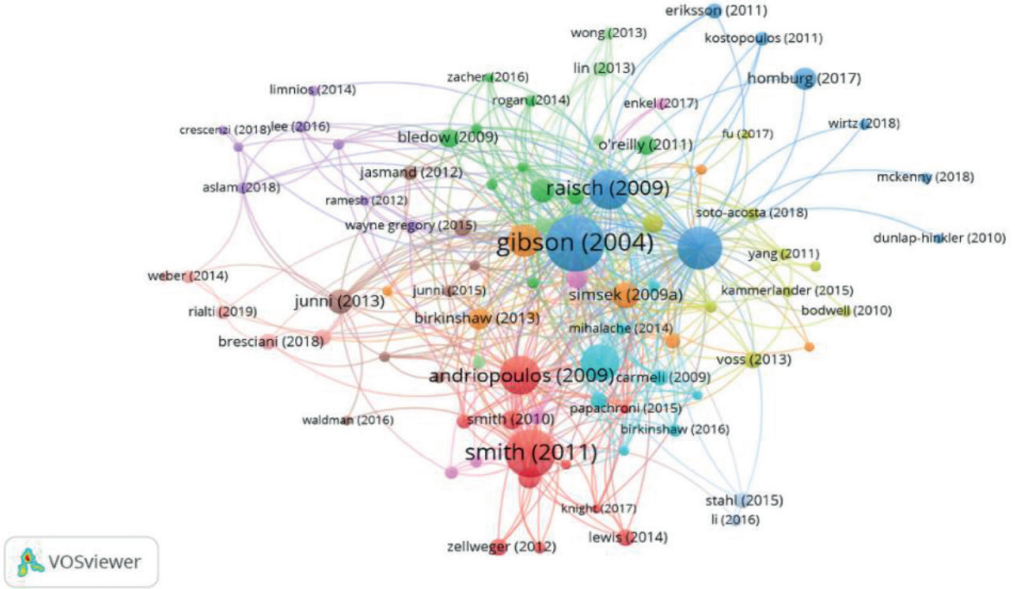
Örgütsel çift yönlülük üzerine çalışma yapan yazarlar arasındaki ilişki haritası ise Şekil 6'da yer almaktadır. En az dört çalışma yapmış olan yazarlar ele alınmış ve toplamda altmış üç yazarın bu kriteri karşıladığı görülmektedir. Bağlantı haritasının merkezinde olan Raisch 448 toplam bağlantı gücü puanı ile en yüksek bağlantı gücüne sahip araştırmacı konumunda olurken, Birkinshaw 437 toplam bağlantı gücü puanı ile ardından gelmektedir. Birkinshaw, yapmış olduğu altı çalışmasıyla, toplamda 3309 atıf alarak, en fazla atıf alan araştırmacı olmaktadır.

Şekil 6: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Çalışma Yapan Yazarlar Arasındaki İlişkilerin Bağlantı

Beş çalışma ile Lewis toplamda 3121 atıf olarak ikinci sırada, yedi çalışmayla Tushman aldığı 2938 toplam atıfıla üçüncü sırada ve dokuz çalışmayla Raisch almış olduğu 2934 toplam atıfıla dördüncü sırada yer almaktadır. Yaptığı beş çalışma sonucunda, 269 toplam bağlantı gücüyle, en yüksek üçüncü bağlantı gücüne sahip olan Simsek ise, aldığı 1055 toplam atıfıla örgütsel çift yönlülük literatüründe önemli bir etkiye sahip olmaktadır.

Yapılan çalışmalar arasındaki bağlantı ilişkilerini gösteren görsel haritalama yöntemi Şekil 7'de yer almaktadır. Bu yöntemde, toplamda yetmiş beş ve daha fazla atıf alan çalışmalar ele alınmış ve doksan bir çalışmaya rastlanılmıştır. Gibson ve Birkinshaw tarafından, 2004 yılında örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan literatürdeki ilk çalışmanın aldığı 2258 atıf ile en çok atıf alan çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bağlantı haritasının merkezinde büyük bir varlığa sahip olması, neredeyse diğer tüm çalışmalar ile bağlantı içerisinde olduğunu göstermektedir. Smith ve Lewis tarafından, 2011 yılında yapılan çalışma ise, aldığı toplam 1670 atıfıla, yoğun bir bağlantı ilişkisine sahip olarak ikinci sırada yer almakta ve örgütsel çift yönlülük kavramının literatürde gelişmesinde önemli bir paya sahip olmaktadır. Üçüncü sırada ise, aldığı toplam 1342 atıfıla Raisch ve Birkinshaw tarafından, 2008 yılında yapılan çalışma yer almaktadır. Bu çalışmanın da güçlü bir bağlantı ağına sahip olduğu görülmektedir. En fazla atıf alan ilk on çalışma içerisinde Birkinshaw, Lewis, Smith, Raisch gibi araştırmacıların isimlerine sıklıkla rastlanılmaktadır. Bağlantı haritasını incelediğimizde, bu araştırmacıların literatürde önemli etkilere sahip olduğu doğrulanmaktadır.

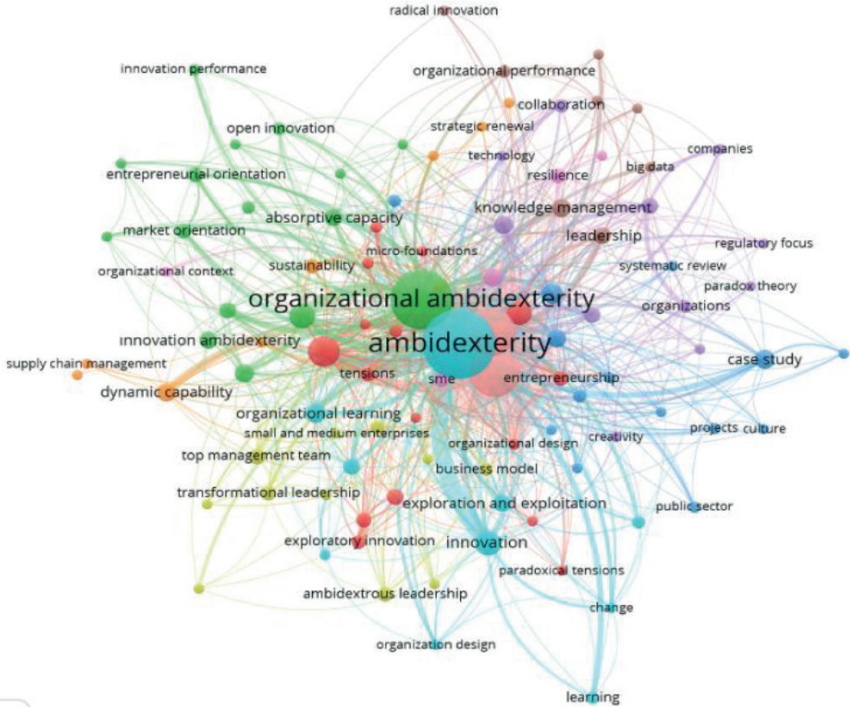
Şekil 7: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Yapılan Çalışmalar Arasındaki İlişkilerin Bağlantı Haritası

Örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin meydana gelme sıklıklarına göre birbiriyle olan ilişkisini gösteren haritalama yöntemi Şekil 8'de yer almaktadır. Bu modelde en az beş kere meydana gelme sıklığına sahip olan anahtar kelimeler ele alınmış ve sonuç olarak yüz iki anahtar kelimeye ulaşılmıştır. En sık kullanılan anahtar kelimelerin başında 305 meydana gelme sıklığıyla çift yönlülük (ambidexterity) ve onun ardından ise 214 meydana gelme sıklığıyla örgütsel çift yönlülük (organizational ambidexterity) kavramları yer almaktadır. Haritalama yöntemiyle de incelediğimizde, araştırma konusunun adları olan bu iki kavramın merkez bir konumda olarak diğer tüm anahtar kelimeler ile bir bağlantı içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu iki kavramın ardından ise, örgütsel çift yönlülüğün oluşumunda ve tanımında büyük bir rol üstlenen keşfedici (exploration) ve yararlanıcı (exploitation) kavramları sırasıyla gelmektedir. Keşfedici kavramı 141 kere meydana gelirken, yararlanıcı kavramı 140 kere meydana gelmektedir. Örgütsel çift yönlülük kapsamında birbirini tamamlayan bu kavramların neredeyse aynı sayıda kullanılması beklenen bir durum olmaktadır. Bu iki kavramın ardından ise örgütsel çift yönlülük için olmazsa olmaz inovasyon

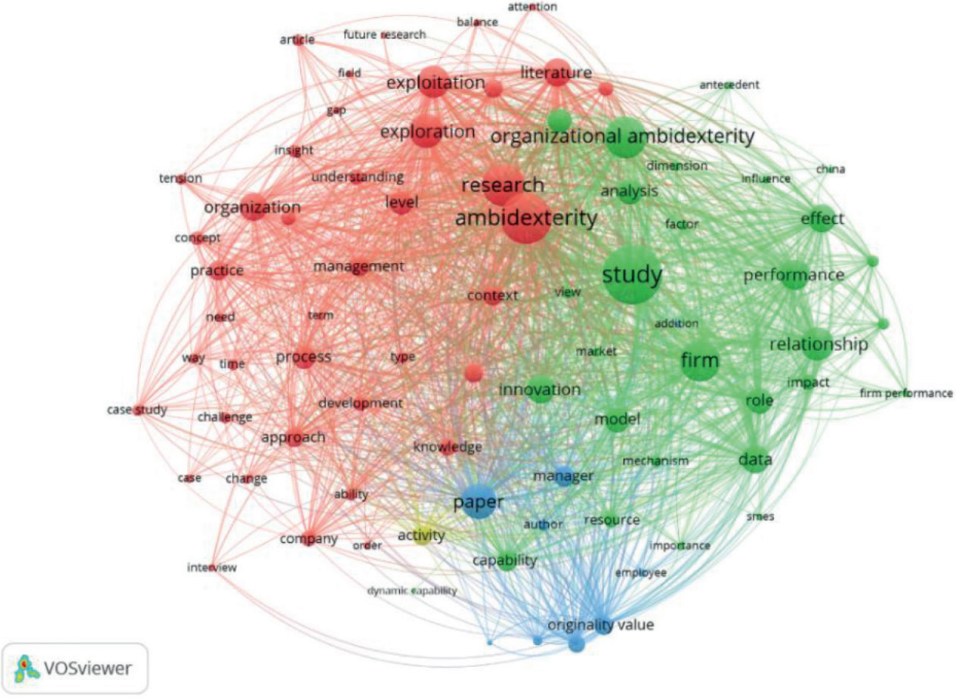
(innovation) kavramı gelmektedir. En sık kullanılan anahtar kelimeler listesinde beşinci sırada olan inovasyon anahtar kelimesinin kullanılma sıklığı 88 olmaktadır.

Şekil 8: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Yapılan Çalışmalarda En Sık Kullanılan Anahtar Kelimelerin Birbiriyle Olan İlişkilerinin Bağlantı Haritası

Yapılan çalışmalarda kullanılan kelimelerin kullanılma sıklıklarına göre birbiriyle olan ilişkisi Şekil 9'da gösterilmektedir. Kriter olarak en az elli kere kullanılan kelimeler ele alınmış ve sonuç olarak bu sıklıkta kullanılan seksen kelime bulunmuştur. Yapılan çalışmaların tanım bilgilerinin yanı sıra istatistiksel bilgilerin de ele alınmasıyla, 579 kere kullanılarak, en sık kullanılan kelimenin çalışma (study) kelimesi olduğu görülmektedir.

Şekil 9: Örgütsel Çift Yönlülük Üzerine Yapılan Çalışmalarda En Sık Kullanılan Kelimelerin Birbiriyle Olan İlişkilerinin Bağlantı Haritası

Çalışma kelimesinin ardından ise, 497 kere kullanılarak ikinci sırada çift yönlülük (ambidexterity) kavramı yer almaktadır. Yine teknik bir terim olan araştırma (research) kelimesi 422 kullanım sıklığı ile üçüncü sırada olurken, 407 kullanım sıklığı ile örgütsel çift yönlülük (organizational ambidexterity) kavramı ardından gelmektedir. Bu dört kavramın bağlantı haritasının merkezinde olarak, diğer tüm kavramlar ile güçlü bir ilişki içerisinde olduğu da gözlemlenmektedir. Örgüt (firm) kavramı 395 kullanım ile bu kavramların ardından gelirken, onun ardından makale (paper) kavramının 350, keşfedici (exploration) kavramının 335, ilişki (relationship) kavramının 332 ve yararlanıcı (exploitation) kavramının 315 kullanım sıklığına sahip olduğu görülmektedir. Bu kelimelerinde bağlantı haritasında etkili bir konumda olarak diğer tüm kelimelerle sıkı bir ilişki ağına sahip olduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Dinamik rekabet ortamının her geçen gün daha da şiddetlenmesi, işletmeleri varlıklarını sürdürülebilmek ve rakiplerine üstünlük sağlayabilmek amacıyla yeni yollar aramaya itmektedir. Kimi işletmeler mevcut beceri ve faaliyetlerinde iyileştirmeler ve geliştirmeler yapmayı tercih ederken, kimi işletmelerin yeni yollar aradıkları görülmektedir. Ancak günümüzde meydana gelen dinamik rekabet ortamında işletmelerin bir seçim yapmak yerine bu iki stratejiyi de dengeli bir şekilde, aynı anda uygulaması gerekmektedir. Literatürde örgütsel çift yönlülük olarak adlandırılan bu durum, sürdürülebilir rekabet avantajını yakalayarak varlıklarını devam ettirmek isteyen işletmeler için bir tercih değil, bir zorunluluk hali almaya başlamaktadır.

Örgütsel çift yönlülük kapsamında, yararlanıcı ve keşfedici olmak üzere, iki temel stratejinin varlığı önem arz etmektedir. Yararlanıcı stratejilerle, işletmeler var olan faaliyetleri üzerine odaklanarak, bu faaliyetlerde yapılan artımsal inovasyonlarla, kıvılcıkların denizlerinde rakiplerine üstünlük sağlanmaya çalışılırken, keşfedici stratejilerle ise, yeni yollar ve ürünler yaratarak, işletmenin daha önce hiç sahip olmadığı faaliyetleri elde edebilmek amacıyla, radikal inovasyonlara yönelip, mavi okyanuslar yaratarak, üstünlüğün sağlanmasına odaklanmaktadır (O'Reilly & Tushman, 2004).

Örgütsel çift yönlülüğe sahip olan işletmelerin, hem var olan faaliyetlerde etkili olması, hem de inovasyon faaliyetlerine öncülük yapması sebebiyle, küresel rekabet ortamında önemli avantajlara

sahip olduğu görülmektedir (Tushman & O'Reilly, 1996). Bu işletmelerin bir yandan pazarlara nüfuz ettiği, diğer bir yandan ise başka pazarların kaymağını aldığı görülmektedir. Esnek olmaları ve rasyonel karar almaları, bu işletmelerin kısa ve uzun vadede rakiplerine oranla daha iyi bir stratejik konumda olduklarını göstermektedir (Yıldız & Karataş, 2018).

Bu araştırmanın sonucunda elde edilen bulguları ele aldığımızda, uluslararası literatürde örgütsel çift yönlülük üzerine yapılan ilk çalışmanın 2004 senesinde gerçekleştiği görülmektedir. Yapılan çalışma sayısında 2010'lu yıllara kadar önemli bir artış yaşanmasa da, 2010'lu yıllarla birlikte, özellikle 2010'lu yılların sonlarında, yapılan çalışma sayısında ciddi boyutta bir artışın meydana geldiği görülmektedir. İki yüz çalışma ile 2020 yılı, en çok çalışmanın yapıldığı yıl olmaktadır.

Genel anlamda yapılan çalışmalar işletme ve ekonomi alanında olmaktadır. Çalışmaların yüzde 80,86% gibi büyük bir oranına sahip olan bu alanın dışında ise, mühendislik, bilgisayar bilimi ve psikoloji gibi çeşitli alanlarda ve yakın oranlarda çalışmaların yapıldığı görülmektedir. En çok çalışma Amerika'da yapılırken, Amerika'nın ardından sırasıyla Çin ve İngiltere gelmekte ve bu üç ülkede yapılan çalışmaların sayısı diğer ülkelere kıyasla büyük oranlarda fazla olmaktadır. Çalışmaların yapıldığı ülkeler arasındaki bağlantı haritasını da incelediğimizde ise, bu üç ülke arasında yoğun bir ilişkinin olduğu ve bu üç ülkenin, örgütsel çift yönlülük üzerine çalışma yapan diğer ülkelerle sıkı bir ilişki ağına sahip olduğu görülmektedir. Yazarlar bağlamında yapılan çalışmaları ele aldığımızda ise, en çok atıf alan on çalışma içerisinde, Birkinshaw, Lewis ve Raisch üç çalışma, Smith ve Tushman ise iki çalışma ile literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Birkinshaw en fazla atıf alan araştırmacı konumunda olurken, ardından sırasıyla Lewis ve Tushman gelmektedir.

Yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelere baktığımızda ise, örgütsel çift yönlülük kavramını oluşturan kelimelerin yanı sıra bu kavramın açıklanmasında ve gelişiminde en çok etkiye sahip stratejiler olan yararlanıcı ve keşfedici kavramlarının da yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Yararlanıcı stratejilerin gerçekleşmesinde artımsal inovasyonların, keşfedici stratejilerin gerçekleşmesinde ise radikal inovasyonların etkili olması sebebiyle, inovasyon kavramının da sık bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Örgütsel çift yönlülük kavramı, uluslararası literatürde önemli bir boyuta ulaşmışken, ulusal literatürde henüz tam olarak olgunlaşmadığı görülmektedir. Ulusal literatürde yapılan toplam 50 çalışmanın 35'inin son beş yıl içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu çalışmada, bu kavramın uluslararası literatürdeki oluşum ve gelişim süreçleri ele alınarak, ulusal literatürde daha fazla önem ve farkındalık kazanması hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, bu konu üzerine daha fazla araştırmanın yapılarak, örgüt kültürü, bilgi ve performans yönetimiyle yakın bir ilişki içerisinde olan ve sürdürülebilir rekabet avantajında ve teknolojik üstünlüklerin sağlanmasında etkili olan bu kavramın, ulusal literatürde daha zengin bir hale getirilmesi ve bu doğrultuda hem akademik olarak, hem de iş dünyasında örgütsel çift yönlülük üzerine var olan farkındalığın artırılması hedeflenmektedir. Bu farkındalığın artmasıyla birlikte, meydana gelecek akademik çalışmalardan elde edilecek bulguların, iş dünyasında daha rasyonel sonuçların alınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

ABAZEED, R. (2020). Impact of strategic capabilities on organizational ambidexterity in the commercial banks in Jordan: The mediating role of knowledge management. *Management Science Letters*, 10(7), 1445-1456.

ACARAY, A. (2018). Güçlendirme iklimi, örgütsel çift yönlülük ve firma yenilikçiliği arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bankacılık sektöründe bir çalışma. *Journal of Management and Economics Research*, 16(4), 216-236.

AJDAROVSKA, Z. (2018). *Exploring the effect of organizational culture on organizational ambidexterity*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

AKSOY, Y. (2020). Örgütsel ustalık ve inovasyon performansı ilişkisinde teknolojik dinamizmin rolü. *Bilim-Teknoloji-Yenilik Ekosistemi Dergisi*, 1(1), 11-22.

ANDRIOPOULOS, C., & LEWIS, M. W. (2009). Exploitation-exploration tensions and organizational ambidexterity: Managing paradoxes of innovation. *Organization Science*, 20(4), 696-717.

ARDIÇ, M. (2022). *Algılanan çevresel belirsizlik düzeyinin performansa etkisinde örgütsel ustalığın aracı rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.

ATTAR, M. (2014). *Üst düzey yöneticilerin liderlik özelliklerinin örgütsel ustalık düzeyine etkisi: Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

BAKAN, İ., DOĞAN, İ. F., & SEZER, B. (2017). Örgütsel ustalık ve örgütsel öğrenme arasındaki ilişki: Bir alan araştırması/The relationship between organizational ambidexterity and organizational learning: An empirical study. *TURAN: Stratejik Arastirmalar Merkezi*, 9(33), 10.

BAKAN, İ., & SEZER, B. (2016). Örgütsel ustalığın rekabet stratejileri üzerindeki etkisi: Bir alan çalışması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(2), 177-203.

BAKAN, İ., ERŞAHAN, B., BÜYÜKBEŞE, T., & SOĞANCI, G. (2019). Örgütsel ustalığın, kurumsal imaj ve kurumsal itibar üzerindeki etkisi: Bir alan araştırması. *Journal of Management & Economics Research*, 17(2).

BAŞAK, Z. S. (2021). *Örgütsel hafıza ve öğrenen örgütlerin adaptasyon ve firma performansı etkisinde örgütsel çift yönlülüğün aracı rolü: Bilişim ve teknoloji sektöründe bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

BAŞKAN, K. (2020). *Otel işletmelerinde liderlik özellikleri, örgütsel ustalık ve örgütsel performans ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

BOYACK, K. W., KLAUVANS, R., & BÖRNER, K. (2005). Mapping the backbone of science. *Scientometrics*, 64, 351-374.

BÖYÜKASLAN, H. D., & ÖZKARA, B. (2022). Yabancı el sendromu mu çift yönlülük mü? Start-uplar üzerine çoklu örnek olay çalışması. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(Kongre Özel Sayısı), 1-23.

CAO, Q., GEDAJOVIC, E., & ZHANG, H. (2009). Unpacking organizational ambidexterity: Dimensions, contingencies, and synergistic effects. *Organization Science*, 20(4), 781-796.

CHAKMA, R., PAUL, J., & DHIR, S. (2021). Organizational ambidexterity: A review and research agenda. *IEEE Transactions on Engineering Management*.

CİNGÖZ, A., & AKDOĞAN, A. (2015). Örgütsel ustalık (organizational ambidexterity): Örgütsel ustalık düzeyini belirlemede araştırıcı ve yararlanıcı stratejilerin etkileşimsel rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 59-67.

ÇEKMECELİOĞLU, H. G., GÜNSEL, A., & İLHAN, Ö. Ö. (2018). Keşifsel ve geliştirici yeteneğe dayalı çift yönlülük: Dönüşümcü liderlik, çift yönlülük, firma yenilikçiliği arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 137-150.

ÇELİK, B. (2021). *Örgütsel çift yetenekliliğin örgütsel çeviklik üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÇİFTÇİ, G. E. (2019). Örgütsel ustalık çalışmalarının personel güçlendirme üzerinde etkisi. *Journal of Academic Value Studies*, 3(10), 188-202.

ÇÖMEZ, P. (2012). *Örgütlerde çift yeteneklilik ve örgütsel yenilik ilişkisinde liderlik tiplerinin rolü ve firma yenilik performansına etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

DAMAR, A. (2021). *Kobilerde örgütsel maharet ve çeviklik: Kültürlerarası karşılaştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

DİLEK, A., ANIL, K., & ŞEKER, F. (2017). Otel işletmecilerinin bireysel yenilikçilik profili ve çift yönlülük ambidexterity düzeyi ilişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 47-58.

DUNCAN, R. B. (1976). The ambidextrous organization: Designing dual structures for innovation. *The Management of Organization*, 1(1), 167-188.

- ERARSLAN, İ. (2020). *Örgütsel çift yönlülük ve adaletin örgütsel destek algısı üzerinden örgütsel öğrenmeye etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- FATAH, D. M. (2021). *The role of strategic information system in achieving organizational ambidexterity*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
- FINDIKLI, M. A., & PINAR, İ. (2014). Örgüt kültürü algısı ve örgütsel çift yönlülük ilişkisi: Örgütsel düzeyde bilgi paylaşımının aracılık etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 155-171.
- GIBSON, C. B., & BIRKINSHAW, J. (2004). The antecedents, consequences, and mediating role of organizational ambidexterity. *Academy of Management Journal*, 47(2), 209-226.
- GÖZEN, A. (2018). *Aile işletmelerinde aile etkisi ve örgütsel ustalık kavramlarının işletme performansı üzerindeki etkilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÜLENC, S. (2019). *Medikal turizm hizmeti veren hastanelerde sağlık otelciliği hizmetleri ile örgütsel ustalık ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- GÜLENC, S., & KOZAK, M. A. (2019). Medikal turizm hizmeti veren hastanelerde sağlık otelciliği hizmetleri ile örgütsel ustalık ilişkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(3), 366-382.
- GÜNSEL, A., & DODOUROVA, M. (2018). Çift yönlü örgütler daha mı dayanıklı? Sağlık işletmeleri üstünde bir araştırma. *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(2), 7-12.
- HE, Z. L., & WONG, P. K. (2004). Exploration vs. exploitation: An empirical test of the ambidexterity hypothesis. *Organization Science*, 15(4), 481-494.
- JANSEN, J. J., TEMPELAAR, M. P., VAN DEN BOSCH, F. A., & VOLBERDA, H. W. (2009). Structural differentiation and ambidexterity: The mediating role of integration mechanisms. *Organization Science*, 20(4), 797-811.
- JURKSIENE, L., & PUNDZIENE, A. (2016). The relationship between dynamic capabilities and firm competitive advantage: The mediating role of organizational ambidexterity. *European Business Review*, 28(4), 431-448.
- KANTEN, P., & KANTEN, S. (2019). Örgütsel ustalığın müşteri odaklı hizmet davranışları üzerindeki etkisinde hata yönetim kültürünün aracılık rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 17(33), 85-109.
- KASAPÖĞLU, E. B. (2023). *The moderating effect of managerial competencies on the relation between organizational learning capability and organizational ambidexterity in ports*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- KAYA, Ç. (2018). Örgütsel amaç paradokslarının stratejik yönetim okullarından kültür okulu açısından değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 566-582.
- KESKİN, F. F. (2018). *Relationship between social capital, information sharing, organizational ambidexterity and firm performance in technology parks*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- LI, R., FU, L., & LIU, Z. (2020). Does openness to innovation matter? The moderating role of open innovation between organizational ambidexterity and innovation performance. *Asian Journal of Technology Innovation*, 28(2), 251-271.
- LUBATKIN, M. H., SIMSEK, Z., LING, Y., & VEIGA, J. F. (2006). Ambidexterity and performance in small-to medium-sized firms: The pivotal role of top management team behavioral integration. *Journal of Management*, 32(5), 646-672.
- MARCH, J. G. (1991). Exploration and exploitation in organizational learning. *Organization Science*, 2(1), 71-87.
- MAYDA, F. (2022). *Yetenek yönetiminin örgütsel yaratıcılık üzerine etkisinde örgütsel çok yönlülüğün aracı etkisi ve bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

MEMDUHOĞLU, H. B., & KUŞÇI, E. (2012). Organizational learning in primary schools in the views of school administrators and teachers. *Ilkogretim Online*, 11(3).

MOM, T. J., CHANG, Y. Y., CHOLAKOVA, M., & JANSEN, J. J. (2019). A multilevel integrated framework of firm HR practices, individual ambidexterity, and organizational ambidexterity. *Journal of Management*, 45(7), 3009-3034.

O'REILLY, C. A., & TUSHMAN, M. L. (2004). The ambidextrous organization. *Harvard Business Review*, 82(4), 74-83.

O'REILLY, C. A., & TUSHMAN, M. L. (2011). Organizational ambidexterity in action: How managers explore and exploit. *California Management Review*, 53(4), 5-22.

O'REILLY, C. A., & TUSHMAN, M. L. (2013). Organizational ambidexterity: Past, present, and future. *Academy of Management Perspectives*, 27(4), 324-338.

ÖZBEBEK TUNÇ, A. (2015). *Üst yönetim takımının davranışsal bütünlüğü, örgütsel çift yönlülük ve örgüt performansı: Bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

PELENK, S. E. (2019). Sıkı-gevşek örgüt kültürünün ve kişi-örgüt uyumunun çalışanların çift yönlülük algılarına etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1614-1628.

PRED, G. (2014). Organizational ambidexterity and competitive advantage: Toward a research model. *Management & Marketing-Craiova*, (1), 67-74.

RAISCH, S., & BIRKINSHAW, J. (2008). Organizational ambidexterity: Antecedents, outcomes, and moderators. *Journal of Management*, 34(3), 375-409.

RAISCH, S., BIRKINSHAW, J., PROBST, G., & TUSHMAN, M. L. (2009). Organizational ambidexterity: Balancing exploitation and exploration for sustained performance. *Organization Science*, 20(4), 685-695.

RASULOVA, A. (2019). *Örgütsel çift yeteneklilik ve stratejik liderliğin kurumsal girişimcilik üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

SAĞLAM, M. (2020). *Öğrenen örgüt anlayışının ve entelektüel sermayenin, örgütsel ustalık ve örgütlerin girişimcilik yönelimi üzerindeki etkisi: Hizmet ve üretim sektörü yönetici algılarının karşılaştırmalı analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

SAĞLAM, M. (2020). Örgütsel ustalığın girişimcilik yönelimi üzerindeki etkisi: Hizmet ve üretim sektörü karşılaştırması/The effect of organizational ambidexterity on entrepreneurial orientation: Comparison of service and production sector. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4(2), 421-440.

SCHAD, J., LEWIS, M. W., RAISCH, S., & SMITH, W. K. (2016). Paradox research in management science: Looking back to move forward. *Academy of Management Annals*, 10(1), 5-64.

SEZER, B. (2016). *Örgütsel ustalığın performans üzerindeki etkisi: Bir alan çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

SEZER, B., & BAKAN, İ. (2017). Örgütsel ustalığın performans yönetimi üzerindeki etkisi: bir alan çalışması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 323-356.

SIMSEK, Z. (2009). Organizational ambidexterity: Towards a multilevel understanding. *Journal of Management Studies*, 46(4), 597-624.

SMITH, W. K., & LEWIS, M. W. (2011). Toward a theory of paradox: A dynamic equilibrium model of organizing. *Academy of Management Review*, 36(2), 381-403.

TINMAZ, G., & HIZIROĞLU, M. (2021). Örgütsel çift yönlülük becerisi ile kobilerin uluslararasılaşma hızı arasındaki ilişkide küme kaynaklarının düzenleyici rolü. *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 13, 194-203.

- TUSHMAN, M. L., & O'REILLY, C. A. (1996). Ambidextrous organizations: Managing evolutionary and revolutionary change. *California Management Review*, 38(4), 8-29.
- TUTAR, H., FETTAHLIOĞLU, Ö. O., SAYIN, Z. F., & YASAN, D. (2017). Bilgi yönetiminin örgütsel ustalık üzerinde etkisi olur mu?. *International Journal of Social Humanities Sciences Research*, 4(10), 152-164.
- UBEDA-GARCIA, M., RIENDA, L., ZARAGOZA-SAEZ, P. C., & ANDREU-GUERRERO, R. (2021). The impact of knowledge management on the internationalization, organizational ambidexterity and performance of Spanish hotel chains. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33(5), 1507-1531.
- ULUCAN, S. (2023). *Aile işletmelerinde örgütsel ustalığın rekabet avantajındaki etkisinde örgüt kültürünün düzenleyici etkisi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- ÜNSAL, A. A. (2022). *Kobilerde örgütsel çift yönlülüğün ve dijital dönüşümün rekabet avantajına etkilerinin stratejik çeviklik ve çevresel olumsuzluğun düzenleyici rolleri altında araştırılması.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- ÜRÜ, F. O., & ÜNSAL, A. A. (2022). Kobilerde örgütsel çift yönlülük, dijital dönüşüm, rekabet avantajı, stratejik çeviklik ve çevresel olumsuzluk arasındaki ilişkiler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 3238-3258.
- VAN ECK, N. J., & WALTMAN, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- VAN ECK, N. J., & WALTMAN, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, 111, 1053-1070.
- VISHWAKARMA, P., & MUKHERJEE, S. (2019). Forty-three years journey of tourism recreation research: A bibliometric analysis. *Tourism Recreation Research*, 44 (4), 403-418.
- YILDIZ, H., & KARATAŞ, G. (2017). Organizational ambidexterity in SMEs in Turkey: Combination of conflicting organizational strategies. *PressAcademia Procedia*, 3(1), 875-878.
- YILDIZ, H., & KARATAŞ, G. (2018). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki kobilerde örgütsel ustalık (çift yönlülük): Çatışan stratejilerin birleşimi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 99-122.
- YILMAZ, E. (2017). *The relationship of organizational ambidexterity with whistleblowing act and employees intention to leave.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YILMAZ, G. (2014). *Effects of transformational leadership on organizational change management and organizational ambidexterity.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- YİĞİT, B. (2022). Örgütsel çift yönlülük: Teknopark çalışanları üzerinde bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1164-1174.
- YÜCEL, D. (2022). Paradoksal liderlik çalışan çift yönlülüğü ve çalışan yaratıcılığını nasıl etkiler?. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 12(24), 557-574.
- YÜCEL, D. (2022). Proaktif başa çıkma ve bireysel çift yönlülük ilişkisinin önemi: Yöneticiler üzerinde bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(2), 159-171.
- Yükseköğretim Kurumu (YÖK). (22.09.2023). *Ulusal Tez Merkezi*. Erişim tarihi: 22.09.2023, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Summary

While the world is developing faster than ever before, dynamic competition between businesses is also evolving at the same rate. To survive and compete, businesses must gain sustainable competitive advantage. However, in today's competitive environment, this is not an easy situation. Because, in

this dynamic competitive climate, focusing on one of the different approaches is not enough; these strategies must be used in a balanced manner. Businesses must profit from their existing competencies while also discovering new opportunities if they want to acquire a competitive advantage. The adoption of these two distinct strategies at the same time emphasises the significance of the concept of organizational ambidexterity.

While picking one of these two methods is always perceived as a choice for organisations, the concept of organizational ambidexterity aims to profit from both strategies by achieving a balance between these two inclinations. While the concept of organizational ambidexterity is still in its early stages, and it may appear impossible for businesses to implement opposite activities at the same time, the incredible increase in competition over time has pushed businesses to take risks and implement these opposite activities at the same time. Because successful application of organizational ambidexterity plays a significant role in establishing sustainable competitive advantage, this idea is gaining traction in the literature.

On the basis of organizational ambidexterity, there are two types of strategies: exploitation strategies and exploration strategies. The structural processes, skills, and cultures appear to differ significantly between these two strategies. It can be demonstrated that exploitation strategies are appropriate for mechanical organizational structures while exploration strategies are appropriate for organic organizational structures. Businesses focus on incremental innovation activities by focusing on the competencies they already have with exploitation strategies and strengthening their present activities with tiny innovations. Along with exploration strategies, it focuses on radical innovation activities through the acquisition of new capabilities via new resources.

Because the concept of organizational ambidexterity in the national literature is still in its early stages, the purpose of this study is to examine the evolution of this concept over time and the effects of the actors who play a role in this development through a bibliometric analysis of this concept in the international literature.

When we look at the conclusions of this research, we can observe that the first study on organizational ambidexterity in the international literature occurred in 2004. Although there was no major growth in the number of studies until the 2010s, there was a large increase in the number of studies conducted throughout the 2010s, particularly in the late 2010s. 2020 is the year with the most studies, with 200 total.

The majority of studies are in the fields of business and economics. Aside from this sector, which has a significant 80.86% of the studies, it is seen that studies are carried out at close rates in other fields such as engineering, computer science, and psychology. While the majority of studies are conducted in the United States, China and England come in second and third, respectively, and the number of research undertaken in these three nations is significantly larger than in other countries. When we examine the connection map between the nations where the research were conducted, we can see that there is a strong bond between these three countries, and that these three countries have a strong network of relationships with other countries working on organizational ambidexterity.

When we look at the keywords used in the studies, we can see that the concepts of exploitation and exploration, which are the strategies that have the most influence in the explanation and development of this concept, are also used extensively, as are the words that make up the concept of organizational ambidexterity.

While the concept of organizational ambidexterity has achieved significant recognition in the international literature, it is evident that it has only recently started to emerge in national literature. The formation and development processes of this concept in international literature are examined in this study, and it is aimed that this concept will gain relevance in the national literature. In line with this goal, it is aimed to enrich the national literature with this concept, which is effective in sustaining competitive advantage and technological superiority, by conducting more research on the subject, and to raise awareness of organizational ambidexterity both academically and businesses.

ORIGINAL ARTICLE / ÖZGÜN ARAŞTIRMA

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Innovation, Global Competitiveness and Human Development Index: EU Cluster Case*

İnovasyon, Küresel Rekabet Edebilirlik ve İnsani Gelişme Endeksi: AB Küme Örneği

Melike ÇETİN

Abstract

This study investigates the effects of innovation on global competitiveness within the framework of the EU13 and EU15 countries. Using a Pooled Driscoll and Kraay regression analysis that takes into account unit and time effects, the research illuminates the relationship between the Human Development Index (HDI), which represents Global Competitiveness, Research Expenditure, the Number of Researchers, the Number of Patents, and the Human Capital Index. The findings reveal that while the number of researchers and research expenditure lack a statistically significant effect on HDI in both groups, a significant positive correlation was found between HDI and both the number of patents and human capital. More specifically, for EU13 countries, an increase in the number of patents and human capital leads to respective increases of 0.005 and 0.04 in the HDI, while for EU15 countries, these figures stand at 0.0008 and 0.03 respectively. The study concludes that investment strategies aimed at enhancing human capital and increasing the number of patent applications can notably improve global competitiveness. For EU13 countries, in particular, greater effort in the mentioned areas is needed to narrow the gap with their EU15 counterparts. In addition, despite the indirect impact on competitiveness, it is recommended for EU13 countries to boost their R&D investments and foster technological transfer to enhance their innovation capabilities. The findings from this study underscore the pivotal role of innovation in achieving global competitiveness and suggest a need for stronger collaboration within the European Union, particularly in scientific and technological fields, to facilitate knowledge and skill exchange.

Keywords

Innovation, Global Competitiveness, Human Development Index, EU13, Panel Data

*This study was prepared by using the data obtained during the doctoral thesis titled "Comparative analysis of the impact of innovation on global competitiveness: An application on EU countries under an innovative perspective". Istanbul Gelisim University, Institute of Graduate Studies. 2022. Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Kemal ERKİŞİ.

Asst. Prof. (Ph.D), Department of Economics, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Antalya Bilim University, Antalya, Türkiye

✉ melike.cetin@antalya.edu.tr

Geliş/Received: 21.06.2023

Kabul/Accepted: 26.07.2023

Melike Çetin, "Innovation, Global Competitiveness and Human Development Index: EU Cluster Case", Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 11 (2), October 2024, pp. 559-574.

Öz

Bu çalışma, EU13 ve EU15 ülkeleri çerçevesinde inovasyonun küresel rekabet üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Birim ve zaman etkilerini dikkate alarak Pooled Driscoll ve Kraay regresyon analizi kullanan araştırma Küresel Rekabet Gücünü temsil eden İnsan Gelişim İndeksi (HDI), Araştırma Harcamaları, Araştırmacı Sayısı, Patent Sayısı ve İnsan Sermayesi İndeksi arasındaki ilişkiyi aydınlatmaktadır. Bulgular, araştırmacı sayısı ve araştırma harcamalarının her iki grupta da HDI üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını, ancak patent sayısı ve insan sermayesi ile HDI arasında anlamlı bir pozitif korelasyon olduğunu göstermiştir. Daha spesifik olarak, EU13 ülkeleri için, patent sayısındaki ve insan sermayesindeki bir artış, HDI'de sırasıyla 0.005 ve 0.04'lük bir artışa yol açarken, EU15 ülkeleri için bu rakamlar sırasıyla 0.0008 ve 0.03'tür. Çalışma, insan sermayesini artırmaya ve patent başvuru sayısını çoğaltmaya yönelik yatırım stratejilerinin küresel rekabeti önemli ölçüde iyileştirebileceği sonucuna ulaşmaktadır. Özellikle EU13 ülkeleri için, bahsedilen alanlarda daha fazla çaba sarf edilmesi, EU15 muadilleriyle aradaki farkı daraltma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ayrıca, rekabet üzerindeki dolaylı etkisine rağmen, EU13 ülkelerinin Ar-Ge yatırımlarını artırmaları ve inovasyon yeteneklerini artırmak için teknolojik transferi teşvik etmeleri önerilmektedir. Bu çalışmanın bulguları, küresel rekabeti elde etmede inovasyonun hayati rolünü vurgulamakta ve bilgi ve beceri alışverişini kolaylaştırmak için Avrupa Birliği içinde, özellikle bilimsel ve teknolojik alanlarda, daha güçlü bir işbirliği ihtiyacını öne çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İnovasyon, Küresel Rekabet Edebilirlik, İnsani Gelişme Endeksi, EU13, Panel Veri

Introduction

There are many factors that determine a country's global competitiveness, and efforts to identify these factors often focus on technological advancement and innovation. Technological advancement and innovation are crucial for a country to gain and maintain competitive advantage. Any economy acknowledges that these two factors are the foundation of economic growth and development. However, the concept of global competitiveness has gained a more complex dimension in recent debates. The question of how to measure the competitive performance a country will achieve through innovation and technological advancement has increasingly gained a broader meaning. Traditionally, countries' competitiveness was evaluated based on inputs based on cost and productivity, or later on structure and capabilities. However, these approaches lack the ability to measure competition in terms of welfare increase and hence growth and development. Therefore, indices have been developed that include a number of variables. These indices rank countries based on their performance and take into account not only gross national product, but also welfare. The ultimate goal of an economy should be to provide high and increasing incomes for individuals, expand employment opportunities, and improve living conditions. The European Union Commission has stated that competition is an economy's ability to provide its population with high living standards and high employment rates on a sustainable basis. From this perspective, a new understanding has developed and has added a new dimension to the measurement of global competitiveness. These measurements are made with multi-variable indices and these indices include variables related to welfare and quality of life. This study aims to reveal whether there is an effect of the basic innovation factors on global competitiveness, and if so, which factors are effective. The empirical test carried out for this purpose was carried out over two different groups of countries that are members of the European Union, AB15 and AB13. AB15 and AB13 refer to two different groups of countries that are members of the European Union (EU). AB15 covers 15 countries that joined the EU by 1995. These are Belgium, Germany, France, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Denmark, Ireland, the United Kingdom, Greece, Portugal, Spain, Austria, Finland, and Sweden. These countries are generally considered older members and are more economically advanced. On the other hand, the term AB13 generally represents countries that joined the EU in 2004 and later. Among these countries are Cyprus, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia, Slovenia, Bulgaria, Romania, and Croatia. These countries are generally less economically developed and are generally located in Eastern Europe. As these

countries have joined the EU more recently, they are generally considered to be a result of the EU's expansion. Therefore, the difference between AB15 and AB13 is based on the dates of accession of member countries to the EU, their levels of economic development, and their geographical locations. The research reveals whether the relationship between innovation and global competition makes a difference between these two groups and whether the process has different effects on the relationship.

Literature Review Economic Theories and the Development of Innovation

It begins with the classical economists, Smith, Ricardo, and Malthus (Smith, 2007-originally published in 1776; Ricardo, 2014- originally published in 1817; Galor, 2011; Madsen & Strulik, 2020) who argue that division of labor, capital accumulation, and technological innovations contribute to economic growth. Marx, on the other hand, views the impact of technology on economic growth in the context of class relations, where capital accumulation and specialization may increase efficiency but eventually lead to a blocked system (Gera & Singh, 2019). Also, Schumpeter, known for his innovation debate, argues that economic growth depends on the power of the entrepreneur and their ability to create monopolistic profits. He introduces the concept of "creative destruction," where the old is destroyed, and the new is created (Schumpeter, 1934). The neo-classical school builds upon Schumpeter's ideas, but the main criticism is that it cannot explain how technological progress comes about (Werker & Athreye, 2004). The Evolutionary Approach argues that the analysis of technological change should be focused on the micro-level rather than the macro-level, and the process of technology use and innovation creation of companies are different. All classic approaches provide the various perspectives on the relationship between economic growth and innovation (Dosi & Nelson, 2018).

Subsequently, the concept of innovation has been undergoing a transformation within growth theories. Initially, Solow introduced technological development to his growth model as an external factor, but this approach received criticism for neglecting the importance of human capital (Solow, 1956). Consequently, he was frontier who developed endogenous growth model. Robert E. Lucas proposed one such model, which emphasized the relationship between human capital and economic growth. According to Lucas, growth occurs due to the quality of human capital, which could be improved through formal education or learning by doing (Lucas, 1988). Barro's public expenditure model inferred the relationship between the size of the state, savings, and growth rates. Effective state policies, such as focusing incentives in areas with a positive impact, technology transfers, and intensive research and development (R&D) activities, were emphasized to promote economic growth (Barro, 1990). Another endogenous growth model is Romer's model, which is based on the concept of "learning by doing." Romer claimed that knowledge is a capital good with increasing returns and is crucial for technological progress (Romer, 1986). Aghion and Howitt built on Schumpeter's theory of creative destruction and suggested that the growth rate in the economy depends on the amount of R&D activities. They provided an analysis showing this relationship in successive periods (Aghion & Howitt, 1992).

Competitiveness Theories and Global Competitiveness Indexes

Competitiveness refers to the policies and institutions that determine a country's productivity level and its ability to produce goods and services in line with international market conditions, according to the World Economic Forum and the OECD (WEF, 2008). Michael E. Porter's Diamond Model, developed in 1990, was the first theory proposed to explain competitiveness. Porter's model emphasizes the productivity and capacity of firms operating within a country's sectors as determinants of competitiveness, rather than focusing solely on the country itself. The model comprises four determinants of competitiveness - "input (factor) conditions", "demand conditions", "firm strategy and competitive structure", and "existence of related and supporting industries" - with the state and luck factors placed outside the model (Porter, 1990). However, the model was criticized by Dunning, who claimed that multinational companies, whose production is often outside national borders,

are not adequately addressed in the model (Dunning, 1992). Rugman and D’Cruz also proposed the double diamond model to account for small trading economies and argued that the single diamond model does not give accurate results for these small economies. (Rugman & D’Cruz, 1993). Moon et al. on the other hand, they criticized the external placement of multinational companies in the model and tried again by including these companies in the model (Moon et al., 1998).

Competitiveness is necessary for countries to achieve sustainable economic growth and prosperity. Although Michael Porter’s Diamond Model was widely accepted to explain the competitiveness of developed countries, it failed to explain the complexity of competitiveness in underdeveloped countries. Cho took up this issue again and developed a new model called the Nine Factor Model. This model identifies two types of determinants for competitiveness: physical factors and human factors. Physical factors include resources from nature, the business environment, supporting industries, and domestic demand. Meanwhile, human factors consist of workers, economic policymakers and bureaucrats, entrepreneurs, and expert managers and engineers. The Nine Factor Model comprises four physical factors that determine a country’s competitiveness and four human factors that enhance competitiveness by creating these physical factors, along with a chance factor that is externally influenced. The applicability of this model can better capture the dynamics of competitiveness in small economies, which are often ignored by previous models (Cho, 1998).

The emergence of competitiveness theories has led to a renewed focus on measuring global competitiveness, resulting in the development of various measurement methods that support these theories (Kırankabeş, 2006). Given the complexity of factors and variables affecting global competitiveness, measuring the impact of each of them is thought to yield more accurate results in determining a country’s competitiveness. As a result, multi-factor indices have been created to measure global competitiveness directly and support Porter’s Diamond Model (Erkekoğlu & Arıç, 2013). Currently, two such indices are calculated, including the global competitiveness index published annually by the World Economic Forum since 1979, which was revised in 2007 to consider all macro variables in a country, and again in 2018 to reflect changes in the 4.0 industry (WEF, 2018). The second index is the global competitiveness index developed by the International Management Development Institute, which publishes an annual World Competitiveness Yearbook Report (IMD, 2017). However, both indices have been criticized for their methodologies because countries have different rankings depending on the index used to measure global competitiveness (Jones & Klenow, 2016). The methodologies of these indices have recently given economists an innovative perspective, as they take into account a country’s level of development and GDP per capita. The previous view that measures competitiveness only in terms of costs or quality is considered to be flawed or incomplete. Global competitiveness should not be measured only through these concepts, but also the increase in welfare of a country, the development of people, and competition based on growth and development (Aiginger, Bärenthaler & Vogel 2013). Therefore, various indices that measure competitiveness and include a wide range of variables, such as the human development index, have been covered. These indices rank countries based on performance and consider welfare and quality of life factors, going beyond gross national product. The ultimate goal of an economy should be to provide high and increasing incomes, increase employment opportunities, and improve living conditions. This new perspective has brought new insights into the measurement of global competitiveness (Charles & Klenow, 2016; Önsel et al., 2008).

The Relationship of Global Competitiveness Measurement and Human Development Index

The Human Development Index is focused on the level of human development in relation to competitiveness. A country’s ability to provide high-quality education services, expand its health services infrastructure, and ensure accessibility to public services, particularly health and education, can also positively impact its competitiveness. The Human Development Index includes four sub-indicators: life expectancy at birth, adult literacy status, schooling rate, and GDP per capita calculated according to the purchasing power index. The improvement in people’s living standards directly affects a country’s competitiveness (UNDP,2015b). Conversely, increasing competitiveness can lead

to an increase in the accessibility of basic needs such as health, education, and public services in a country. Economic growth alone is not sufficient for countries; they also need to increase their level of development. A country with high economic income but low living standards for its people will have its competitiveness negatively affected. A country that cannot improve its living standards as much as its economic income will not provide a sustainable level of welfare in the long run (Telleria, 2021).

The measurement of competitiveness has traditionally relied on variables such as employment rates, GDP per capita, foreign trade indicators, and labor productivity. However, with the introduction of multi-factor expanded indexes, new perspectives have emerged as an alternative to traditional measurement methods. Traditional methods of measuring competitiveness that use variables such as employment rates, GDP per capita, foreign trade indicators, and labor productivity can effectively work only in a small number of countries, such as Sweden, Denmark, Luxembourg, Austria, and the Netherlands. The effectiveness of these traditional methods in these countries can be attributed to a number of factors, including homogeneity, the size of the economy, economic structure, and the adoption of innovation and technology. These countries often lead in technology and innovation, factors that significantly contribute to competitiveness. However, these factors might not be sufficiently represented in traditional measures for larger, more diverse nations. In countries where there is considerable diversity in the performance of different regions or sectors, these traditional methods might not capture the full picture.

Therefore, there has been a growing discussion that competitiveness does not solely rely on economic indicators and should be re-evaluated by taking into account new factors. This discourse has led to the evaluation and measurement of competitiveness under an innovative perspective, which includes different variables. The innovative perspective emphasizes that improving living conditions and increasing the quality of life will boost competitiveness. (Ketels, 2006; Onsel, 2008; Ulengin et al., 2011). In this context, the Human Development Index has gained importance in evaluating competitiveness. The HDI measures a country's level of human development, which includes factors such as education, health, and accessibility to public services. These indicators have a positive impact on a country's competitiveness. Conversely, low living standards despite high economic income can negatively impact a country's competitiveness, and a country must aim to increase its level of development to sustain welfare in the long run (Aiginger et al., 2006; 2015).

As mentioned previously, it is not sufficient to evaluate competitiveness solely based on costs and productivity. Rather, the measurement of result-oriented competitiveness, which takes into account the ultimate goal of an economy, is crucial. This goal is to ensure high and increasing incomes, employment opportunities, and improved living conditions for individuals in the country. The European Commission refers to this concept as results-oriented competitiveness, defined as the economy's ability to sustainably provide its population with high and rising living standards and employment rates. Result-oriented competitiveness is based on the notion that the economic performance requires a multi-dimensional assessment. Instead of focusing solely on the size and growth rate of an economy, this assessment should examine how an economy performs on a broad range of social and economic indicators. These indicators include factors such as quality of life, employment rates, access to education and health services, and even environmental sustainability. Result-oriented competitiveness emphasizes that economic development should be used for the general welfare of society and for improving individuals' living standards. This perspective acknowledges that not only the growth of an economy is important, but also the improvement in the overall quality of individuals' lives is essential (Aiginger et al., 2013; Cassiers, 2007; EU Commission, 2001; 2007). Therefore, it is important to move beyond narrow assessments and consider the broader impact of competitiveness on the welfare and well-being of individuals.

Empirical Literature

The empirical literature has been examined from three different perspectives. First, empirical studies on the relationship between innovation and global competitiveness, second, empirical studies on the Human Development Index and Competitiveness Relationship, and finally, empirical studies on the difference or gap between EU Union Countries.

The Relationship Between Innovation and Global Competitiveness

Szymańska (2013) conducted a study among Switzerland, Sweden, the United States, Germany, the United Kingdom, France, China, India, Russia, the Czech Republic, and Poland between 2007 and 2011. They compare the level and structure of R&D expenditures, high-tech industries, key national R&D priorities supported by major public programs, total entrepreneurial activity levels, global competitiveness index, and global innovation index rankings.

In another study, Saray and Hark (2015) utilized dynamic panel methods to investigate the determinants of the competitiveness of high-tech products in OECD countries for the period of 2004-2013. In the research, technology-based products were categorized according to Foders's (1995) high, medium, and low technology classification, and Balassa's (1965) Revealed Comparative Advantage index was used. The findings revealed that the level of productivity and efficiency was the most significant determinant of competitiveness in high-tech products among OECD countries.

Fonseca and Lima (2015) investigates the possible correlation between sustainability, innovation, and competitiveness at the country level, an aspect less explored in literature. Utilizing internationally recognized rankings - The World Economic Forum's Sustainability-adjusted global competitiveness index, the Global Innovation Index by Cornell University, INSEAD, and WIPO, and the IMD World Competitiveness Yearbook - the study carried out a correlation analysis. The results, based on Pearson correlation coefficient, indicate a high correlation (all coefficients are greater than 0.73), suggesting a substantial relationship between social sustainability, innovation, and competitiveness at the country level.

Terzic (2017) conducted a study demonstrating the significance of innovation on economic growth and competitiveness in the economies of Estonia, Czech Republic, Slovenia, Hungary, Slovakia, Latvia, Lithuania, Bulgaria, Poland, and Romania, affiliated with the European Union. In his study, Terzic applied various tests to both primary and secondary data to determine the connection between innovation, competitiveness, and growth variables. The findings revealed a positive correlation between innovation performance and research expenditures, GDP per capita, innovation index, research systems, firm investments, and entrepreneurship. This suggests that future economic growth of these economies is dependent on improved conditions for entrepreneurship and research systems, and a higher degree of innovation performance.

Distanont and Khongmalai (2020) examined the role of innovation in providing competitive advantage for small and medium-sized enterprises at both micro and macro level. Explanatory and confirmatory factor analysis and structural equation modeling methods were used in the study where they preferred the frozen food industry for research. The findings of the research show that innovation at micro level increases competitive advantage through external factors and entrepreneurs, especially SME entrepreneurs, should be ready for economic changes and have the ability to adapt to them easily. At the macro level, it argues that countries need to improve their business environments in order to achieve sustainable development and create competitive advantage, and that innovation can be a powerful strategic tool to achieve these goals.

Human Development Index and Competitiveness Relationship

LaVan and Murphy (2007) investigated the relationship between national culture, human development, and job and growth competitiveness in Southeast Asia. The findings showed that human development and power distance positively affect entrepreneurial activity in cultural and national settings, and there is a need for public policy and regulatory guidelines to promote entrepreneurial activity in emerging economies.

Davies and Quinlivan (2009) examined the effect of trade on the social development of countries in their studies. In the study, using panel data analysis and generalized moments estimator methods, it has been shown that there is a significantly positive relationship between the increase in trade and the improvements in social welfare represented by the Human Development Index.

Ülengin et al. (2011) evaluated 45 countries using data envelopment and neural network analysis and investigated the effects of a country's competitiveness on human development. In their study,

they have shown that the competitiveness of a country, measured by the Human Development Index, is valid for its ability to transform a better life for its people.

Jawaid and Waheed (2017) analyzed the impact of bulk and fragmented trade on human development in Pakistan, taking the period from 1980 to 2013 in their study. In the study using cointegration and causality analysis, both a long-term positive relationship was found between trade and human development and it was shown that international trade has a causal effect on Pakistan's human development.

Reyes and Useche (2019) analyzed the performance and relationship between competitiveness, real GDP growth and human development with a sample representing 20 countries in the Latin America and Caribbean region. Examining the relationships between these three variables using correlation analysis, they revealed that declining conditions in competitiveness and economic growth indicators have been experienced since 2009. As a result of the research, Chile was the most competitive country and Venezuela was the weakest country. Also, Chile has been shown to have the highest level of human development index, while Nicaragua has the lowest level. According to the findings, there is an inverse relationship between the competitiveness of the Dominican Republic and its economic growth, while an inverse relationship has been found between the competitiveness and human development level of Jamaica and Venezuela.

Difference Between EU Union Countries

Granados and Sanz (2008) conducted a study to examine convergence in technology and income among EU regions during the period of 1990-2002 and their relationship with each other. The study found that there was convergence in all R&D indicators and patents across regions in the 1990s, which led to real convergence in per capita income levels. Moreover, a strong correlation was identified between the distribution of technology indicators and the regional income distribution in Europe, confirming the hypothesis of the research that convergence in commercial R&D leads to convergence in patents, which in turn leads to convergence in per capita income.

Similarly, Archibugi and Filippetti (2011) investigated the convergence in innovative efforts among EU members and the impact of the economic recession on it. The study utilized macro and micro scale data for the period of 2004-2008 and demonstrated that EU members had converged in their innovative potential during this period. However, the economic crisis in 2008 had a negative impact on innovative investment in almost all EU countries, particularly those that experienced increased segregation, leading to the danger of increasing inequality in innovative talents, which could ultimately result in differences in income and welfare.

Foddi and Usa (2013) conducted a study on knowledge production and dissemination in the sub-regions of 29 EU countries based on the "Innovation Union" initiative and Europe's 2020 strategy. The study evaluated the effectiveness of the initiative on a regional basis and analyzed the efficiency of European regions in utilizing internal and external inputs for new knowledge and ideas production. The analysis, using the data envelopment method and Malmquist productivity index, revealed that the most productive regions are located in the central or economically strategic regions of Europe. The Malmquist productivity analysis further showed that productivity dynamics, both in magnitude and intrinsic characteristics, vary significantly across regions. These findings suggest significant disparities between the center and periphery of Europe, and between the rich, industrialized countries that joined the EU first and the relatively poorer countries that have joined more recently.

Barrios, Flores, and Martínez (2019) applied a new methodology developed by Phillips and Sul in 2007 to analyze the innovation activity convergence process in European regions from 2002 to 2012. The study aimed to detect convergence or endogenous identification of groupings of regions. According to their findings, seven innovation convergence clubs were identified based on the club convergence hypothesis, which explains the convergence process of European regions during the analyzed period.

Research Objective, Methodology and Data Method

The method for the analysis is the panel regression method. Panel regression analysis is defined as bringing together cross-sectional observations of units such as individuals, households, firms and

countries over a certain time period and estimating economic relations with the help of panel data models. Panel data is a method that combines both data sets, allowing the simultaneous use of time series data, which includes the change of variables according to different units of time, and cross-section data collected from different units at a certain point in time. In panel data, there are N units and T number of observations corresponding to each unit. In general, the panel data model;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} X_{it} + u_{it}$$

$$i=1, \dots, N; t=1, \dots, T \tag{1}$$

In the model, the index *i* represents the unit dimension forming the horizontal section such as individuals, households, firms and countries, and the index *t* represents the time series dimension. α_{it} represents the constant coefficient, β_{it} represents the slope coefficient of the explanatory variable, and u_{it} represents the error term.

Data Set

In the study, global competitiveness and innovation indicators were taken as independent variables. The human development index (HDI) is included in the model as a variable representing global competitiveness under an innovative perspective. Variables representing innovation are research expenditures, number of researchers, number of patents and human capital, which are mentioned as basic indicators in the literature. The variables represented in this model are the ratio of research expenditures in Euro currency to the gross national product (RDEXPGDP), the ratio of people with higher education (ISCED) and/or people working in science and technology to the population (RDMPEN), the ratio of the number of applications for triple patents (Triadic Patent Family) to the population. (PATN) and per capita human capital index (HCI) based on years of education and return to education.

The sample group of the study is the countries with full membership to the European Union. The European Union is an economic and political union consisting of 28 members by 2020. After 2020, England, which is in the EU15 group, left the union by deciding to leave. However, as this study covers past data, England was included in the analysis. The analysis will be made comparatively based on the EU15 and EU13 groupings of the full member states of the European Union. Data sets belonging to the sample group were obtained from UNDP, EUROSTAT, WIPO and Penn World Table.10 databases. These data sources are widely used in the literature and therefore the data series are considered reliable.

The main problem of this study is to determine how much the innovation indicators affect the global competitiveness through the sample countries and to make a comparison over the variables represented by the two country groups, as mentioned above. The variables were included in the model by taking their natural logarithms. The purpose of taking the logarithm in panel data analysis is often related to dealing with skewness in the data and normalizing the distribution. Logarithm transformation help to stabilize variance and make the data more tractable for analysis. The time dimension that can be reached in order to make a healthy estimation in econometric application is between 2000 and 2019, and the interval of the time series is in the frequency of years.

Table 1: Dependent and independent variables and data sources in the model

Variables	Proxy Variables	Symbol	Source
Global competitiveness	Human Development Index	HDI	UNDP
Research expenditures	Ratio of research expenditures to gross national product (EUR)	RDEXPGDP	EUROSTAT
Researcher number	Proportion of people with tertiary education (ISCED) and/or people working in science and technology to the population	RDMPEN	EUROSTAT
Patent application number	The ratio of the number of Triadic Patent Family applications to the population	PATN	WIPO
Human Capital Index	Human capital index per capita based on duration of education and return to education	HCI	Penn World Table 10

Table 2: EU15 and EU13 club distribution in EU member countries

EU15 Countries	EU13 Countries
Germany, Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Netherlands, UK, Ireland, Spain, Sweden, Italy, Luxembourg, Portugal, Greece	Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Croatia, Cyprus, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia

Econometric Models

There are two different models in the study. The first model was created for EU15 countries, and the second model was created for EU13 countries.

$$\text{Model 1: } \ln\text{HDI}_{it} = \alpha + \beta_1 \ln\text{RDEXPGDP}_{it} + \beta_2 \ln\text{RDMPEN}_{it} + \beta_3 \ln\text{PATN}_{it} + \beta_4 \ln\text{HCI}_{it} + u_{it} + \mu_i + \lambda_t$$

$$i=15 \text{ N (EU15)} \quad t=20 \text{ T (2000-2019)} \quad (2)$$

$$\text{Model 2: } \ln\text{HDI}_{it} = \alpha + \beta_1 \ln\text{RDEXPGDP}_{it} + \beta_2 \ln\text{RDMPEN}_{it} + \beta_3 \ln\text{PATN}_{it} + \beta_4 \ln\text{HCI}_{it} + u_{it} + \mu_i + \lambda_t$$

$$i=13 \text{ N (EU13)} \quad t=20 \text{ T (2000-2019)} \quad (3)$$

Results and Discussion Multiple Correlation Test

Multiple correlation is the situation where there is a high level of correlation between at least two of the variables in the model. Whether the variables in the model have multiple correlations with each other is decided by looking at the VIF value. The average VIF value found is 2.10 for the first model and 1.88 for the second model. According to these results, there is no multicollinearity problem in either model. Tab. 3 below shows us the VIF value between the variables.

Table 3: Multiple correlation test VIF results

Variables	EU15 Countries		EU13 Countries	
	VIF	1/VIF	VIF	1/VIF
lnHCI	2.36	0.424454	2.69	0.371606
lnRDMPEN	2.23	0.448983	2.43	0.411325
lnRDEXPGDP	2.10	0.475742	1.29	0.773831
lnPATN	1.72	0.580236	1.11	0.898522
Mean VIF	2.10		1.88	

Unit Root Test

In panel data analysis, unit root tests are used to determine whether the series are stationary or not. Under this section, the results of the Multivariate Extended Dickey-Fuller Test from the second generation second group are shared. It is more appropriate to use the Multivariate Extended Dickey-Fuller Test in case of T>N. In Table 4, unit root results for the variables in AB13 and AB15 models are given. Considering the critical values at the 5% significance level in the table, it is seen that the variables are stationary at the level.

Table 4: Multivariate Extended Dickey-Fuller test results

	EU15 Countries	EU13 Countries	
MADF Unit root test	Madf value (lag 2)	Madf value (lag 2)	Critical Value (%5)
lnHDI	1022.889	137.509	45.195
lnRDEXPGDP	488.127	114.414	45.195
lnRDMPEN	173.857	74.949	45.195
lnPATN	239.087	172.108	45.195
lnHCI	366.374	1260.202	45.195

Unit and Time Effect

In panel data analysis, many units combine with the time dimension. Therefore, it is expected that each unit should be included in the model with its own characteristics. It is thought that the unit effect generally varies according to the units, but is constant over time. In the same way, differences in the time dimension can be reflected in the model from time to time. Therefore, the heterogeneity of the observations of the variables included in the model means that there may be unit and time effects. In this case, it would be more accurate to choose one of the fixed or random effects models. For this reason, the existence of unit and time effects in the models was investigated. When the statistical values of the F test, LM test and LR test in table 5 are examined, it is seen that the likelihood values (p) reject the H_0 hypothesis at the 5% significance level. According to the results of all three tests, the presence of unit effect is seen in both models.

Table 5: Unit effect results of F, LM and LR tests

	F test	p value	LM test	p value	LR test	p value
EU15 Countries	52,01***	0,000	320,20***	0,000	180,19***	0,000
EU13 Countries	32,98***	0,000	608,29***	0,000	224,11***	0,000

*** p<.01

When the statistical values of the F test are examined in Table 6, it is seen that the likelihood values (p) reject the H_0 hypothesis at the 5% significance level. According to the results of the F test, there is a time effect in both models. When the statistical values of the LM test are examined, the likelihood values (p) accept the H_0 hypothesis for EU15 countries at the 5% significance level; It is seen that it rejects the H_0 hypothesis for EU13 countries. According to the results of the LM test, there is a time effect in the first model, but there is no time effect in the second model. When the statistical values of the LR test are examined, it is seen that the probability values (p) reject the H_0 hypothesis at the 5% significance level. According to the results of all three tests, it can be accepted that there is a time effect in both models.

Table 6: Time effect results of F, LM, LR tests

	F test	p value	LM test	p value	LR test	p value
EU15 Countries	8,40***	0,000	0,000	1,000	81,41***	0,000
EU13 Countries	5,35***	0,000	71,18***	0,000	51,76***	0,000

*** p<.01

Driscoll and the Kraay Estimator

Econometric models of both country groups were estimated with the Driscoll and Kraay estimator, which was the most appropriate choice for the study, and a model including time and unit effects. First, dummy variables were determined to see the effect of time and unit effects on the constant coefficient, and then separate models were estimated for the EU13 and EU15 country groups. The findings are given in Table 7 below.

According to the results of the first Pooled Driscoll and Kraay regression analysis, which estimates the parameters of EU13 countries according to unit and time effects, no statistically significant relationship was found between the Human Development Index representing the Global Competitiveness Index and the Research Expenditure and the Number of Researchers representing Innovation. However, a positive correlation was found between the Human Development Index and the Number of Patents and Human Capital at the 1% significance level. The constant term in the model also has a negative relationship at the 1% significance level.

An increase in the Number of Patents, one of the independent variables, causes an increase of 0.0049337 on the Human Development Index, and an increase in the Human Capital Index causes an increase of 0.0386043. While the weakest effect was the effect created by the Patent Numbers with

0.0049337, the effect created by the Human Capital Index with 0.0386043 was the most affected. The coefficient of the constant term in the model causes the Human Development Index to decrease by 0.1141802 while other variables are constant.

Table 7: Driscoll and Kraay with time and unit effects model estimation findings for EU13 and EU15 countries

Dependent variable lnHDI	EU15 Countries				EU13 Countries			
	Coefficient value	Standard error	t-stat value	p value	Coefficient value	Standard error	t-stat value	p value
lnRDEXPGDP	0.0066809	0.0067884	0.98	0.342	-0.0034458	0.0035166	-0.98	0.346
lnRDEMPEN	0.0007096	0.0043273	0.16	0.872	-0.0114383	0.0087205	-1.31	0.214
lnPATN	0.0008095*	0.0004102	1.97	0.069	0.0049337***	0.0011865	4.16	0.001
lnHCI	0.0333974**	0.0133535	2.50	0.025	0.0386043**	0.0143567	2.69	0.020
Constant	-0.0770646***	0.0211793	-3.64	0.003	-0.1141802***	0.0062669	-18.22	0.000
R ²	0.9671				0.9762			
F test	53827.12				93928.14			
p value	0.0000				0.0000			

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1

According to the results of the second regression analysis, which estimates the parameters of the EU15 countries according to unit and time effects, the relationship between the Human Development Index representing the Global Competitiveness Index and the Research Expenditures representing Innovation and the Number of Researchers was not found statistically significant. However, between the Human Development Index and other explanatory variables, the Patent Numbers likelihood values (p) were less than 1% significance level and positively; Human Capital Index likelihood values (p) were found to be less than 5% significance level and in a positive relationship. The likelihood values (p) of the constant term in the model are smaller than the 1% significance level and have a negative relationship.

An increase in the Number of Patents, one of the independent variables, causes an increase of 0.0008095 in the Human Development Index, and an increase in the Human Capital Index causes an increase of 0.0333974. While the weakest effect was the effect of Patent Numbers with 0.0008095, the most effect was Human Capital with 0.0333974. The coefficient of the constant term in the model causes the Human Development Index to decrease by 0.0770646 while other variables are constant.

Comparison of the Findings of Both Country Groups

Within the scope of this study, an attempt has been made to illustrate the comparative impact of innovation on global competitiveness through the analysis of data from EU13 and EU15 countries. The results obtained as a result of the comparison of the findings obtained from both country groups are briefly as follows:

Research Expenditure and Number of Researchers variables for EU13 and EU15 countries do not have a statistically significant effect on the Human Development Index. Therefore, it is not possible to compare the data of country groups.

The effect of an increase in the Number of Patents by EU13 countries on the Human Development Index (0.0049337) is greater than the effect (0.0008095) of an increase in the Number of Patents made by EU15 countries.

The effect (0.0386043) of an increase in Human Capital by EU13 countries on the Human Development Index is smaller than the effect (0.0333974) of an increase in Human Capital stock by EU15 countries.

The constant term gives us the value of the dependent variable Y if all the independent variables take a zero (0) value ($X_i=0$). When the fixed terms in the model are compared, the value (-0.1141802) of the EU13 countries when their innovation indicators are zero (0) is absolutely greater than the value (-0.0770646) that EU15 countries will take when their innovation indicators are zero.

Table 8: Comparison of Driscoll and Kraay with time and unit effects model estimation findings for EU15 and EU13 countries

Variables	EU15 countries		EU13 countries	
	Coefficient value	p values	Coefficient value	p value
lnRDEXPDP	0.0066809	0.342	-0.0034458	0.346
lnRDEMPEN	0.0007096	0.872	-0.0114383	0.214
lnPATN	0.0008095*	0.069	0.0049337***	0.001
lnHCI	0.0333974**	0.025	0.0386043**	0.020
Sabit	-0.0770646***	0.003	-0.1141802***	0.000

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1

Conclusion

With the rapid reflection of technological developments, both the concepts of innovation and global competition have become an indispensable target for economies in our world, where borders are gradually decreasing with the effect of globalization. Countries have focused on looking for ways to increase their capabilities in order to make innovative production and thus gain global competitiveness as a way to achieve sustainable growth and increase the wealth and welfare of the country. Especially after the year 2000, world economies allocate more resources to R&D activities, increase their infrastructure and superstructure investments, especially education and health, to strengthen their human capital, strengthen their institutions, use information and communication technology to reach information and create faster decision-making mechanisms. and even the development of effective innovation policies and strategies has put countries in an inevitable race for global competition. Although the leaders of this race are among the developed countries, developing countries are also increasing their power day by day. However, although countries are in a race among themselves, it would not be wrong to say that the world economy and welfare as a whole has increased when an assessment is made throughout the world. It is possible to see this progress with the help of indexes developed in specific areas. These global indices, created using multidimensional and multivariate calculations, enable us to understand progress in the relevant field and compare one country with another and the country's past and present period, or the progress made in global and regional impact.

As discussed in the relevant sections of the study, there are multiple indexes used to measure global competitiveness. In particular, the human development index, which is used as one of these indexes that measures global competitiveness, goes beyond the macroeconomic variables of countries under an innovative perspective and makes a competitiveness assessment based on living standards and welfare. Today, competition does not only mean that countries get a share from international markets. Because this makes competition a zero-sum game, where one country gains the others lose. However, this is not the case in reality, because even if a country has low competitiveness and rates, it will continue to produce, thereby increasing its revenues and subsequently enhancing its welfare. However, it is crucial that we do not fall into this misconception. The policy of lower wages to increase competition or the discourse that devaluation makes a nation more competitive is flawed. This creates a situation that completely reduces the welfare of the citizens of the country. An export strategy based on low wages or a cheap currency does not allow us to achieve a high and desirable standard of living. The welfare of a country is measured by the value of the goods and services it produces per unit of its labor, capital and natural resources. Thus, the efficiency of an economy emerges. Efficiency, on the other hand, is an element that determines both the ability of

a country to set prices against its competitors in foreign markets and its production potential. The real competitiveness then depends on the level of productivity achieved by the countries. Efficiency supports high wages, a strong currency, a strong capital structure and, of course, a high standard of living. Innovation is a very important driving force at this point. It is used for national economies to increase productivity, competitiveness and therefore high standard of living.

The research we present here is carried out on EU member states, which are at the same level of development but differ in their economic and cultural conditions. Whether the main innovation indicators of the countries included in the analysis under two groups as EU13 and EU15 affect the global competitiveness and the factors that affect it are compared in the EU13 and EU15 country groups. According to the research findings, contrary to expectations, research expenditures and the number of researchers do not have a significant effect on competitiveness in both groups. Other human capital index and number of patents variables have a significant effect in both groups. Making investments that will increase the human capital index value and number of patent applications by the countries in both groups and developing strategies in this direction will increase their competitiveness. As a result of the comparison, it is noteworthy that there is a gap between the variables of both human capital and patent numbers between the EU13 and EU15 groups. The development of EU13 countries lags behind EU15 countries. In order to close the gap, EU13 countries should invest more in human capital compared to EU15 countries and turn to incentives and measures to increase patent applications. By supporting the countries in this country group more, the European Union can close the gap within the union and provide the balance over time.

To sum up, EU13 countries, in comparison to EU15 nations, need to devise strategies that foster technological transfers and enhance their innovation capacities. The role of innovation is pivotal in achieving global competitiveness, and an indicator of this effectiveness is the number of patent applications filed. Looking at our study's timeframe from 2007 to 2019, research expenditures and the count of researchers might not have a direct impact on competitiveness, yet they could potentially influence it indirectly. For this reason, EU13 countries ought to consistently escalate their investments in Research and Development, with particular emphasis on applied research. Additionally, a stronger push for collaboration in scientific and technological fields among EU nations is recommended, promoting the exchange of knowledge and skills.

References

- AGHION, P. & HOWITT, P. (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction *Econometrica*, 60(2), 323–351. <https://doi.org/10.2307/2951599>.
- AIGINGER, K. (2006). Competitiveness: From a Dangerous Obsession to a Welfare Creating Ability with Positive Externalities. *J Ind Compet Trade*, 6, 161–177. <https://doi.org/10.1007/s10842-006-9475-6>.
- AIGINGER, K. & VOGEL, J. (2015). Competitiveness: from a misleading concept to a strategy supporting Beyond GDP goals. *Competitiveness Review*, 25(5), 497-523. <https://doi.org/10.1108/CR-06-2015-0052>.
- AIGINGER, K., BÄRENTHALER-SIEBER, S. & VOGEL, J. (2013). Competitiveness under New Perspectives. *WIFO, Work Package 301, MS46*, Working Paper No 44.
- ALEXA, D., CISMAS, L. M., RUS, A. V. & POP SILAGHI, M. I. (2019). Economic Growth, Competitiveness and Convergence in The European Regions. A Spatial Model Estimation. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 53(1), 107-124. <https://doi.org/10.24818/18423264/53.1.19.07>.
- ARCHIBUGI, D. & FILIPPETTI, A. (2011). Is the Economic Crisis Impairing Convergence in Innovation Performance across Europe? *JCMS*, 49(6), 1153–1182. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2011.02191.x>.
- BARRIOS, C., FLORES, E. & MARTÍNEZ, M. A. (2019). Club convergence in innovation activity across European regions. *Papers in Regional Science*, 98(4), 1545-1565. <https://doi.org/10.1111/pirs.12429>.

BARRO, R. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 98, 103-125. <https://doi.org/10.1086/261726>.

MOON, C. H., RUGMAN, A. M. & VERBEKE, A. (1998). A generalized double diamond approach to the global competitiveness of Korea and Singapore. *International Business Review*, 7(2), 135–150. [https://doi.org/10.1016/s0969-5931\(98\)00002-x](https://doi.org/10.1016/s0969-5931(98)00002-x).

CASSIERS, I. (2007). Beyond GDP, Measuring progress, true wealth, and the well-being of nations: Conference Proceedings. *Beyond GDP, International Conference (Bruxelles, du 19/11/2007 au 20/11/2007)*.

CHARLES J. I. & KLENOW P. J. (2016). Beyond GDP? Welfare across Countries and Time. *American Economic Review*, 106 (9): 2426-57. <https://doi.org/10.1257/aer.20110236>.

CHO, D. S. (1998). From national Competitiveness to Bloc and Global Competitiveness. *Competitiveness Review: An International Business Journal incorporating Journal of Global Competitiveness*, 8, 11-23. <https://doi.org/10.1108/eb046358>.

DAVIES, A. & QUINLIVAN, G. (2006). A panel data analysis of the impact of trade on human development. *The Journal of Socio-Economics*, 35, 868–876. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2005.11.048>.

DISTANONT, A. & KHONGMALAI, O. (2020). The role of innovation in creating a competitive advantage. College of Innovation. *Thailand Kasetsart Journal of Social Sciences*, 41,15–21. <https://doi.org/10.1016/j.kjss.2018.07.009>.

DOSI, G. & NELSON, R. R. (2018). Technological Advance as an Evolutionary Process. *Modern Evolutionary Economics*, 35–84. <https://doi.org/10.1017/9781108661928.002>.

DUNNING, J.H. (1992). *Multinational enterprises and the global economy*. Wokingham, England Reading, Mass: Addison-Wesley.

ERKEKOĞLU, H. & ARIÇ K. H. (2013). Competitiveness strength research in Turkey and EU Countries according to porter's diamond model: Panel data analysis (2007-2010). *Actual Problems of Economics*, 141(3), 255 – 266.

EUROPEAN COMMISSION (2001). *Competitiveness of European Manufacturing*. DG Enterprise, Brussels.

EUROPEAN COMMISSION (2007). *Beyond GDP, Measuring progress, true wealth, and the well-being of nations*. DG Enterprise, Brussels.

FODDI, M. & USAI S.(2013). Regional Knowledge Performance in Europe. *Growth and Change*, 44(2), 258–286. <https://doi.org/10.1111/grow.12007>.

FONSECA, L. M. & LIMA V. M. (2015). Countries three Wise Men: Sustainability, Innovation, and Competitiveness. *Journal of Industrial Engineering and Management JIEM*, 8(4): 1288-1302 – Online ISSN: 2013-0953 – Print ISSN: 2013-8423 <http://dx.doi.org/10.3926/jiem>.

ULENGIN F., KABAK, O., ONSEL, S., AKTAS E., & PARKER B. R. (2011). The competitiveness of nations and implications for human development. *Socio-Economic Planning Sciences*, 45(1), 16-27. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2010.10.001>.

GERA, I. & SINGH, S.(2019). A Critique of Economic Literature on Technology and Fourth Industrial Revolution: Employment and the Nature of Jobs. *The Indian Journal of Labour Economics*, 62, 715–729. <https://doi.org/10.1007/s41027-019-00191-8>.

GRANADOS, C. & SANZ, I. (2008). The Dispersion of Technology and Income in Europe: Evolution and Mutual Relationship Across Regions. *Research Policy*, 37, 836–848. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2008.03.002>.

IMD (2017). *Methodology and Principles of Analysis*.

JAWAID, S.T. & WAHEED, A. (2017). Contribution of International Trade in Human Development of Pakistan. *Global Business Review*, 18(5), 1–23. <https://doi.org/10.1177/0972150917710345>.

- JONES C. I. & KLENOW P. J. (2016). Beyond GDP? Welfare across Countries and Time. *American Economic Review*, 106(9), 2426–2457. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.201102362426>.
- KETELS, C. H. M. (2006). Michael Porter's Competitiveness Framework—Recent Learnings and New Research Priorities. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 6(2), 115–136. <https://doi.org/10.1007/s10842-006-9474-7>.
- KIRANKABEŞ, M. C. (2006). Küresel rekabet gücü boyutunda ab ülkeleri ile türkiye'nin karşılaştırmalı analizi . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16).
- LA Van, H.& MURPHY P. J.(2007). Southeast Asian Culture, Human Development, and Business Competitiveness. *Journal of Asia Business Studies*, FALL. <https://doi.org/10.1108/15587890780001279>.
- LUCAS, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 21, 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7).
- MADSEN, J. & STRULIK, H. (2020). Technological change and inequality in the very long run. *European Economic Review, Elsevier*, 129(C). <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2020.103532>.
- NELSON, R. R., DOSI, G., HELFAT, C. E., PYKA, A., SAVIOTTI, P. P., LEE, K., DOPFERK., MALERBA, F. & WINTER S. G. (2018). Modern evolutionary economics: An overview. <https://doi.org/10.1017/9781108661928>.
- GALOR O. (2011). Inequality, Human Capital Formation and the Process of Development. Working Papers 2011-7, Brown University, Department of Economics. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:bro:econwp:2011-7>.
- ONSEL, S., ULENGIN, F., ULUSOY, G., AKTAS, E., KABAK, O. & TOPCU, Y. I. (2008). A new perspective on the competitiveness of nations. *Socio-Economic Planning Sciences*, 42(4), 221–246. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2007.11.001>.
- PORTER, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York.
- REYES, G.E. & USECHE, A.J. (2019). Competitiveness, Economic Growth and Human Development in Latin American and Caribbean countries 2006-2015: A Performance and Correlation Analysis. *Competitiveness Review*, 29(2), 139-159. <https://doi.org/10.1108/CR-11-2017-0085>.
- RICARDO, D. (2010). *On the principles of political economy, and taxation*. Project Gutenberg.
- SOLOW R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94. <https://doi.org/10.2307/1884513>.
- ROMER, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037. <http://www.jstor.org/stable/1833190>.
- RUGMAN, A.M. & D'CRUZ, J.R. (1993). The Double Diamond Model of International Competitiveness: The Canadian Experience. *Management International Review*, 33, 17-39.
- SCHUMPETER, J.A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press, Cambridge.
- SMITH A. (2007). *The Wealth of Nations*. Originally published in 1776. This edition published by Harriman House, 2007.
- TELLERIA, J. (2021). Defining and Measuring Human Development: A Genealogical Analysis of the UNDP's Human Development Reports. *The European Journal of Development Research*. <https://doi.org/10.1057/s41287-022-00516-2>.
- TERZIC, L. (2017). The Role of Innovation in Fostering Competitiveness and Economic Growth: Evidence from Developing economies. *Comparative Economic Research*, 20 (4). <https://doi.org/10.1515/cer-2017-0028>.
- WEF (2008). World Economic Forum. *Competitiveness Report 2008–2009*.
- WEF (2018). World Economic Forum. *Competitiveness Report 2017–2018*.
- WERKER, C. & ATHREYE, S. (2004). Marshall's disciples: knowledge and innovation driving regional economic development and growth. *Journal of Evolutionary Economics*, 14(5), 505-523. <https://doi.org/10.1007/s00191-004-0237-5>.

Özet

Bu çalışmanın amacı, Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri arasında inovasyon göstergelerinin küresel rekabet üzerindeki etkisini analiz etmektir. Panel regresyon yöntemi, panel veri modellerini kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesinde kullanılmaktadır.

Çalışmada, bağımsız değişkenler olarak küresel rekabet ve inovasyon göstergeleri kullanılmıştır. İnovasyon değişkenleri arasında gayri safi milli hasılaya oranla araştırma harcamaları, yüksek eğitim görmüş bireylerin veya bilim ve teknoloji alanında çalışanların nüfusa oranı, patent başvurularının nüfusa oranı ve eğitim süresine ve eğitime getirilen geri dönüşlere dayalı olarak hesaplanan kişi başına düşen insan sermayesi endeksi yer almaktadır.

Çalışma için AB üye ülkeleri için iki farklı model oluşturulmuştur: EU15 ve EU13 ülke grupları için ayrı ayrı modeller. Modellerde bağımlı değişken olarak HDI'nin doğal logaritması kullanılmış, bağımsız değişkenler olarak ise inovasyon göstergelerinin doğal logaritmaları kullanılmıştır. Modeller ayrıca hata terimlerini (uit), birim etkilerini (μ) ve zaman etkilerini (λt) içermekte olup, bağımlı değişkeni etkileyebilecek ek faktörleri hesaba katmaktadır. Çalışmada Driscoll ve Kraay tahmincisi kullanılarak EU13 ve EU15 ülke gruplarının parametrelerinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır.

EU13 ülkeleri için, çalışmada küresel rekabeti temsil eden İnsani Gelişme Endeksi (HDI) ile Araştırma Harcamaları ve Araştırmacı Sayısı değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bununla birlikte, HDI ile Patent Sayısı ve İnsan Sermayesi arasında pozitif bir ilişki bulunmuş ve bu ilişki %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı hale gelmiştir. Modeldeki sabit terim de %1 anlamlılık düzeyinde negatif bir ilişki göstermiştir.

Benzer şekilde, EU15 ülkeleri için HDI ile Araştırma Harcamaları veya Araştırmacı Sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ancak, HDI ile Patent Sayısı arasında %1 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki ve İnsan Sermayesi ile %5 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Modeldeki sabit terim de %1 anlamlılık düzeyinde negatif bir ilişki göstermiştir.

Her iki ülke grubunun bulguları karşılaştırıldığında, Patent Sayısı değişkeninin HDI üzerindeki etkisi EU13 ülkelerinde EU15 ülkelerine göre daha büyük bulunmuştur. Öte yandan, İnsan Sermayesi değişkeninin HDI üzerindeki etkisi EU15 ülkelerinde EU13 ülkelerine göre daha güçlü bulunmuştur. Modeldeki sabit terim, tüm inovasyon göstergeleri sıfır olduğunda, HDI değeri EU13 ülkeleri için EU15 ülkelerine göre daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, günümüz hızla değişen dünyasında inovasyon ve küresel rekabetin ekonomiler için önemini vurgulamaktadır. İnsani Gelişme Endeksi, sadece makroekonomik değişkenleri değil, yaşam standartlarını ve refahı da dikkate alan küresel rekabetin bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Araştırma bulguları, insan sermayesine yapılan yatırımların ve patent başvurularının rekabetçiliği artırabileceğini göstermektedir. Ayrıca, EU13 ve EU15 grupları arasındaki karşılaştırma, insan sermayesi ve patent sayıları açısından EU13 ülkelerinin geride kaldığını ortaya koymaktadır. Bu farkın kapatılması için, EU13 ülkelerinin insan sermayesine daha fazla yatırım yapması ve patent başvurularını artırmak için stratejiler geliştirmesi önerilmektedir. Bu süreçte, AB'nin desteğiyle birlikte, birliğin içinde dengeyi sağlamak mümkün olabilir.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Digital Invitation to “Goodness”; A Review on the Social Media Accounts of the International Red Cross and Red Crescent Movement

“İyiliğe” Dijital Davet; Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi’nin Sosyal Medya Hesaplarına Yönelik Bir İnceleme

¹Mustafa AYDIN

²Aşina GÜLERARSLAN
ÖZDENGÜL

³Burçe AKCAN

⁴Süleyman KARAÇOR

¹Lecturer, Department of Marketing and Advertising, Akören Ali Rıza Ercan Vocational School, Selçuk University, Konya, Türkiye.

✉ mustafa.aydin@selcuk.edu.tr

²Prof. Dr., Department of Advertising, Faculty of Communication, Selçuk University, Konya, Türkiye.

✉ asina.gulerarslan@selcuk.edu.tr

³Assoc. Prof. Dr., Department of Communication and Design, Faculty of Communication, Baskent University, Ankara, Türkiye.

✉ burceakcan@baskent.edu.tr

⁴Prof. Dr., Department of Advertising, Faculty of Communication, Selçuk University, Konya, Türkiye.

✉ suleyman.karacor@selcuk.edu.tr

Geliş/Received: 14.06.2023

Kabul/Accepted: 20.12.2023

Abstract

In today’s world, the existence of both individuals and institutions in social media based on two-way communication has turned into a necessity, not a choice. Social media has the ability to keep the communication between the “source” and the “recipient” constantly fresh, with opportunities such as sending messages independent of time and place by selecting the relevant target audience, disseminating information, receiving quick feedback, and measuring. For Non-Governmental Organizations that need donations and volunteer-based support and aim to create a social benefit, the opportunities offered by social media offer important opportunities to overcome the barriers to community interest. The aim of this research is to determine how the social media accounts of the Red Crescent and Red Cross movements are shaped in the context of strategic communication and to reveal the similarities and differences in the components of establishing relationships.

Keywords

Non-Governmental Organization; Strategic Communication; Social Media, Dialogic Communication, Civil Society

Öz

Bugünün dünyasında gerek bireylerin gerek kurumların çift yönlü iletişime dayalı sosyal mecralardaki varlığı bir tercih değil zorunluluğa dönüşmüştür. Sosyal medya, mesajların ilgili hedef kitle seçilerek zaman ve mekandan bağımsız gönderilebilmesi, bilginin yayılması, hızlı geribildirimler alabilme, ölçümleme gibi olanaklarıyla “kaynak” ile “alıcı” arasındaki iletişimi sürekli taze tutma becerisine sahiptir. Bağışçılık ve gönüllük temelli desteğe ihtiyaç duyan ve toplumsal

bir fayda yaratmayı amaçlayan Sivil Toplum Kuruluşları için de sosyal medyanın sunduğu olanaklar, toplum ilgisine yönelik bariyerleri aşma noktasında önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu araştırmanın amacı Kızılay ve Kızılhaç hareketlerinin sosyal medya hesaplarının stratejik iletişim bağlamında nasıl şekillendiğini saptamak ilişki kurma bileşenlerindeki benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

Sivil Toplum Örgütü; Stratejik İletişim; Sosyal Medya, Diyalojik İletişim, Sivil Toplum

Theoretical Framework

While social media has gained an increasingly large place in social life, it has also begun to be important for brands and non-governmental organizations (NGOs) and/or non-profit organizations (NPOs). Institutions, companies, and organizations use social media in order to manage effectively their communication with both existing and potential stakeholders, customers, consumers, and audiences. Social media is seen as one of the common areas of humanity today, and using social media is a necessity, not a choice, for the continuity of any organization's existence. This is primarily due to social media's cost-effectiveness and interactive capabilities, which have prompted NGOs and NPOs to adopt these platforms as powerful tools for disseminating information, fostering two-way communication with their constituents, and motivating them to take decisive actions.

Organizations for Goodness

A wide range of organizations fall under the umbrella term of a non-governmental organization (NGO) or non-profit organization (NPO), incorporating various categories and forms. Despite some differences in the process of formation, registration, area of operation, purpose, and the way they raise funds, NPO is still a form of NGO.

The United Nations (U.N.) Department of Public Information (DPI) defines the NGO as "a not-for-profit, voluntary citizen's group that is organized on a local, national or international level to address issues in support of the public good. Task-oriented and made up of people with a common interest, NGOs perform a variety of services and humanitarian functions, bring citizen's concerns to Governments, monitor policy and program implementation, and encourage the participation of civil society stakeholders at the community level." On the other hand, according to the International Classification of Nonprofit Organizations (ICNPO), nonprofit organizations include 12 major groups; Culture and Recreation (1), Education and Research (2), Health (3), Social Services (4), Environment (5), Development and Housing (6), Law Advocacy and Politics (7), Philanthropic Intermediaries and Voluntarism Promotion (8), International (9), Religion (10), Business and Professional Associations and Unions (11), and Not Elsewhere Classified (12), (Kong, 2010). This long list gives some sense of the difficulty of defining and describing the nonprofit sector. Unlike most countries, both NPOs and NGOs are referred to as "civil society institutions" in everyday language and most academic works in Turkey.

Irrespective of their governmental or for-profit status, these organizations serve vital roles in the realms of economy, society, and politics. (Boris, 2006). From an economic standpoint, these services offer solutions that are not cost-effective within the realms of either the profit-driven market or the government services sector. In terms of societal impact, they foster a sense of unity and cooperation among individuals in order to collectively work towards the betterment of society. Moreover, from a political standpoint, they galvanize members of the community to actively voice their concerns and exert influence over decision-makers. (Sun and Asencio, 2019). In addition to these, in today's borderless world, they play a dominant role in developing, strengthening, and shaping multi-faceted communication in International Politics. Both NGOs' NPOs have become increasingly influential in world affairs. The capacity of management, planning, and operation plays a crucial role in determining the effectiveness of NGOs and NPOs in carrying out these essential tasks, emphasizing the significance of their organizational communication ability.

In the United States alone, there exists a staggering number of 1.5 million nonprofit organizations today. To put that number in perspective, there are around 10 million nonprofits worldwide. And new ones are added to these organizations every single day. Also, there are 4000 registered Non-Governmental organizations in the UN, and more than 400 of them are accredited to the Conference of States Parties with the UN providing humanitarian & medical services to serve ailing humanity and presenting an “invitation of goodness”.

Digital World and Social Media

The word “invitation” has connotations of reciprocity rather than one-way communication. On the other hand, the Internet and especially social media include an “inviting” characteristic and is conceptualized as a communication medium in which monologue turns into dialogue. Following the rise of Web 2.0, businesses began to discover avenues for engaging in interactive conversations with their desired audience via social media platforms like Instagram, Twitter, and Facebook. This was a significant departure from the earlier era of Web 1.0, which solely facilitated one-way communication, lacking the potential for dialogue. The interaction of organizations with their masses has been moved to another dimension with the existence of the Internet and social networks, and it has become possible to establish symmetric dialogic communication (Capriotti et al., 2021).

Numerous enterprises across diverse industries are now actively engaging in various social media platforms to enhance their online presence and foster connections with their target audience. Considering that there are approximately 4 billion social media audiences worldwide today. In this sense, the “audience” is not just a passive subject experiencing a physical sensation, but a participatory entity acting with a goal orientation (Gülerarslan, 2010). “Facing” a goal-oriented audience should be seen as vital for NGOs and NPOs that aim to volunteer, to fundraise & raise funds, and inform wider audiences of their work. Since those organizations have a great potential to bring together homogeneous, purpose-oriented masses and represent civil forces that are directed to “goodness” by altruism.

Social media has exceptional opportunities for non-governmental and/or non-profit organizations, especially to connect with supporters. Being a part of goodness regardless of time and place is functional both for the organizations (NGO and /or NPO) and for people who are eager to do good. In order to overcome obstacles such as the indifference of the media and society, so far offers opportunities that have not been obtained.

These institutions utilize social networking platforms to disseminate information, foster engagement, and establish a sense of belonging among their members (Smith, 2018). The dissemination of information entails delivering news updates to the intended recipients concerning the organization. Donations, fundraising, and voluntary participation in activities are seen as action functions. Lastly, the communal aspect centers around actions geared towards initiating a conversation with individuals and fostering a sense of community within a particular topic (Smith, 2018).

Through two-way communication of social media with their target audience, NGOs and NPOs can easily establish direct interactional communication, get in return for their projects faster and get easier access to people who want to support their projects, unlike traditional media. Also can receive donations through their social media accounts, collect volunteers, or gain an audience to share their stories by increasing the number of followers. Thus, social media facilitates the transition from “You and Me” communication to “We” communication in order to be a part of the “goodness” for both organizations and target groups.

The benefits of social media to non-governmental organizations are listed by Binark and Löker (2011) as follows:

- Provides information
- Helps call to action and mobilize members
- Provides interaction and dialogue opportunities among members.
- Connects activists involved in different movements.

- Connects different NGOs and establishes links between them.
- Provides the organization's members with opportunities and grounds for creative expression.
- Provides the opportunity to collect funds and create resources.

Today's people, who are flowing from one social media to another every minute, expect active, participatory communication from brands or organizations, and want to be in constant dialogue with organizations' brands. Since instant feedback is essential in the world of speed, companies need to manage the relations tools they use based on mutual understanding and relationship with their target audience. Companies should design and manage their "owned media", such as Web Site, Instagram, Twitter, and Facebook pages with a "dialogical communication" concept.

Dialogic Communication versus Monologic Communication

The word "dialogical" has two interrelated roots: dialogue and logic. A large number of public intellectuals have written on the theory of dialogical communication. In order to understand "dialogic" communication, it would be appropriate to dwell on the concept of dialogue. The notion of "dialogue" finds its place within multiple fields, encompassing philosophy, rhetoric, cognitive science, and interpersonal interaction. For centuries, thinkers and orators have acknowledged "dialogue" as a moral mode of exchanging thoughts and ideas. Martin Buber, a theologian renowned for his groundbreaking contribution to the contemporary notion of "dialogue," asserts that the essence of dialogue lies in the earnest endeavor to acknowledge and appreciate the inherent worth of one another. Buber's perspective encompassed human interaction as an intersubjective phenomenon, wherein individuals engage in a connection marked by receptiveness and esteem, with dialogue serving as the foundation for such a bond. In order for a dialogic connection to be established, it is necessary for the involved parties to perceive communication with one another as the primary objective within the context of their relationship (Kent and Taylor, 1998).

Buber's terminology is sufficiently entrenched in academic discussions. Buber's best-known book, "Me and You"(1923), expresses his dialogical theory of communication. The theory suggests that a humanistic relationship will be possible if both parties approach the relationship without preconditions and fully accept the other. In summary, this basic definition of dialogic theory emphasizes acceptance in the relationship (Kent and Taylor 1998).

Kent and Taylor (2002) drew on existing literature to identify five principles or characteristics of "dialogue": risk, mutuality, propinquity, empathy, and commitment. When it comes to dialogue, risk implies that the speaker or source should possess the willingness and capability to engage with the listeners and acknowledge their reactions towards the speaker's or source's message. Mutuality is the concept that an audience is inevitably connected and therefore the speaker/source must make every effort to be inclusive. Propinquity refers to the exchange of communication between the speaker/source and the public. Another way of explaining this is the kinship between the speaker and the public. Empathy as a feature of dialogue includes the mindset of both the source and the audience; If there is to be successful dialogic communication, all parties involved need to be open-minded, communicative, and respectful of all other parties involved. From the source's or speaker's point of view, commitment means that they consider public opinion before speaking on issues that affect the public. For the public, this means that they agree to communicate their needs and desires to the speaker/source.

Dialogical communication is especially discussed in the literature through digitalization. In fact, the theoretical roots of "dialogic communication" is based on an article "Building Dialogic Relationships Through the World Wide Web", which was written by Michael L. Kent and Maureen Taylor in the late 90s.

The article delves into the correlation between two-way symmetrical communication and dialogue, examining it from two perspectives: process and outcome. While establishing structured systems, processes, and regulations is crucial for achieving two-way symmetrical communication, dialogic communication, on the other hand, pertains to a specific form of relational interaction where a bond is present. According to Kent and Taylor's (1998) interpretation, dialogue can be

regarded as an outcome rather than a series of actions. In Kent and Taylor's theory of "Dialogic Communication," the concept pertains to a mutually agreed upon interchange of concepts and viewpoints, underpinned by two core principles and founded on five subsidiary principles. In the realm of dialogue, it is not obligatory for participants to find common ground; nevertheless, they exhibit a shared inclination to strive for mutually gratifying stances. While there may be instances where consensus remains elusive, the essence of dialogue transcends mere agreement. Instead, it revolves around the unfolding of an open and deliberative exchange. Furthermore, dialogic discourse centers around shared understanding rather than objective veracity or individual perspectives. This is due to the inherent characteristics of dialogic communication, which prioritizes a collaborative exchange of ideas. The 5 underlying principles are; 'ease of interface', 'usefulness of information', 'conservation of visitors', 'generation of return visits, and 'dialogic loop'. These principles can be categorized into two main clusters: the technical/design cluster and the dialogic cluster (Taylor et al., 2001). Developing meaningful interactive connections with the general public inevitably demands one crucial element: conversation. According to the insights shared by Kent and Taylor (1998), the absence of a "dialogic" loop in online correspondence reduces interactions on the internet to a mere monologic communication platform or a fresh marketing tool.

Meanwhile, according to the study conducted by Capriotti and Pardo Kuklinski (2012), dialogic communication can be characterized as a continuous exchange of information, comments, opinions, assessments, and experiences between organizations and their stakeholders through the utilization of Internet tools. This interaction fosters an ongoing engagement between the parties involved. Novak (2021) suggests that leveraging digital dialogic communication can be a valuable strategy for enhancing brand identity recognition and facilitating effective brand communication. To foster interaction and ensure a harmonious exchange, brands are encouraged to actively utilize online platforms and spaces. Typically, the process of engaging on social media platforms initiates when organizations share relevant information regarding their endeavors with users via content uploaded on their social profiles. Conversely, it also involves transmitting users' perspectives and requirements to organizations, establishing a channel for communication (Anderson and Huntington, 2017).

Dialogue communication in social media refers to relating to or being in the form of a dialogue or a conversation between audiences and organizations. Dialogical communication means that a source tries to create a dialogue between itself and its audience. The dialogic theory of communication is that "public speaking" through owned media should focus on building a conversation between the organization and the audience and to do this, as a source the organization must be respectful and open-minded. This fosters an environment in which audiences can interact with the organization in a safe manner. Despite being a highly interactive approach, Dialogical communication also involves some risks. In a monologue, there is no risk involved because there is no other party to step in and have a possible negative reaction or reaction. Dialogue has multiple parties and therefore dialogic communication introduces uncertainty. The source should organize the communications and presentations in dialogic communication to take into account the audience or other parties present.

Social media presents a unique opportunity for NGOs and NPOs to showcase their endeavors to the broader public and engage in meaningful interactions with their supporters, recipients, and individuals involved in their philanthropic initiatives, unlike traditional websites. The functionality of these profiles differs from that of a website due to the highly social nature of their audiences. Engaging with the audience and involving them in the organization is crucial, utilizing the interactive and social aspects of these profiles. As communication tools that facilitate dialogue, these social media profiles offer additional benefits to NGOs and NPOs.

According to literature, the foundation of dialogic communication rests on the inclination towards interaction. Without a desire for interaction, it becomes highly challenging to establish a fruitful dialogue. Sustaining a consistent and enduring conversation on social media platforms enables the enhancement of enduring connections between entities and their associated parties, provided that an engaged presence is upheld to facilitate the exchange of ideas, create interactive content, and stimulate meaningful discussions. (Capriotti et al., 2021)

Aim and Methodological Approach

The exploration of dialogue within the scope of non-governmental organizations (NGOs) can hold significance in enhancing the effective utilization of social media. Instagram has an important status in social media among the communication tools of non-governmental organizations that have evolved from monologue to dialogue. Different age groups have different online behaviors using social media but all generations use social media as a part of daily routine. One of the few issues that are agreed upon both in academia and in daily life is that the social media usage and satisfaction preferences of the generations are different. Since “boomers” are dominating, Facebook lost its popularity among younger audiences. Instagram is one of the social networks with great participation in the world mostly used by screenagers, especially Millennials and Gen Z. Considering the corporate sustainability of non-governmental organizations, depending on the support of new and young fans, it is seen that Instagram is an important medium.

Instagram as a social media platform has been discussed in the literature in limited studies based on dialogical principles. Hence, the objective of this investigation is to analyze the Instagram profiles associated with the International Red Cross and Red Crescent movements, renowned non-governmental organizations of global magnitude. The assessment will align with the principles of implementing dialogic communication strategies.

The inception of the International Red Cross and Red Crescent Movement stemmed from a profound aspiration to offer unbiased aid to the injured during military operations, both at home and abroad, with the aim of preventing and alleviating human suffering wherever it may arise. Its fundamental objective is to safeguard life, preserve well-being, and ensure the utmost respect for all individuals. This movement actively promotes mutual comprehension, camaraderie, collaboration, and enduring peace among diverse communities. Since its establishment in 1863 (IFRC), this organization has become an emblem of solidarity in times of dire need, a champion of equality in times of hardship, a symbol of humanitarianism, neutrality, and peace amidst the chaos of armed conflict.

One of the methods used to collect data is Document Analysis. It is the process of systematically collecting and analysing information, documents and pictures from both printed media and electronic media (computer-based or internet-based) without the intervention of the researcher (Bowen, 2009:28). In document analysis, many sources such as diagrams, graphics and photographs are used to provide information about the content, to access the data in the documents, and to make sense of the main themes and categories (Sak et al., 2021:236). Internet-based media, where public information is frequently available to inform, entertain or persuade the public, are examined in document analysis, also known as records and documents, as they leave measurable physical traces. Videos and photographs provide complementary research data for checking the authenticity of documents, coding and cataloguing. These documents also provide valuable contributions to the knowledge base for monitoring change and development (Merriam & Tisdell, 2015:173).

Research Question

In relation to the dialogic loop principle, what methods do the non-profit Red Crescent and Red Cross Organizations, affiliated with the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), employ when utilizing Instagram accounts?

Method

The methodology section encompasses the discussion of the research’s constraints, sample selection, data gathering, and analysis.

Sample of the Research

A total of 6 Red Crescent and Red Cross Organizations, which are members of the non-profit humanitarian aid network IFRC, have been selected from among the G20 member countries, which have an important and weighty role in global economic decision processes. Societies belonging to the United States, Turkey, England, Indonesia, Australia, and Saudi Arabia were included in the sample.

The reason for choosing these 6 countries included in the sample of the study is to seek maximum diversity. Attention was paid to including the Red Crescent and Red Cross societies, which are the two main components of IFRC, in the sample. Turkey and Saudi Arabia, where Red Crescent Societies exist, are therefore included. The PMI (Palang Merah Indonesia), which exists in Indonesia, was chosen because the majority of the population is Muslim, even though it is a Red Cross society. There are Red Cross societies in the United States, England, and Australia. Considering the geographical distribution, one country from each continent was included in the sample.

Double verification was performed to confirm the authenticity of the Instagram accounts examined. First of all, the web addresses of the member countries were entered from the official website of IFRC, and the official Instagram accounts were accessed by clicking the Instagram icon on their homepage. Secondly, the blue click icon, which indicates the authenticity of the accounts and their verification by Instagram, was sought as evidence.

The study's limitations can be summarized as follows:

- The analysis of Instagram posts was restricted to a duration of merely one month.
- Evaluating the Instagram accounts of 6 countries in the G20, which are located on 6 different continents.

Coding

Instagram pages of non-profit organizations were subjected to content analysis. The principles of "Dialogic Loop", "Conservation of Visitors", "Usefulness of Information", and "Generation of Return Visits", which form the basis of the principles of dialogue (Kent and Taylor, 1998), were examined. How organizations use Instagram pages to facilitate dialogic communication will be revealed with the coding to be done. The coding criteria and questions were initially used in literature by applying to websites (Kent et al., 2003; Taylor et al., 2001). In the ongoing process those updated and adapted for Facebook, Twitter, and Instagram pages (Bortree and Seltzer, 2009; Koseoğlu and Koker, 2014; Bilgiliier and Kocaömer, 2020).

The Instagram pages of non-profit organizations were coded as (1) if they met the specifications in the questions determining dialogic communication, if not (0). Four different principles that make up the principles of dialogue were evaluated within themselves. Organizations were considered to be using Instagram effectively if the rate of answering the questions was above 50%.

In order to ensure the validity and reliability of the content analysis, 4 researchers coded the relevant Instagram pages separately in terms of Dialogue Principles. When the results obtained were compared, the agreement of the results of each researcher was 95% similar.

Research Findings and Comments in Terms of Dialogue Principles The Usefulness of the Information Principle

Organizations should use the blessings of the Internet to convey their social responsibilities and fields of activity to their target audiences. Now the Internet has turned into an effective communication tool to provide information (Esrock and Leichty, 1998). It is desirable for non-profit organizations to include useful information for their followers and donors on their Instagram pages to establish dialogic relationships.

It has been observed that @palangmerah_indonesia and @redcrossau 68%, @kizilay and @britishredcross 56% and @americanredcross Instagram pages cover the principle of the usefulness of the information in terms of establishing mutually beneficial relationships, building trust, and loyalty. @mediasrca, on the other hand, was coded as 1 in only 6 of 16 items on the usefulness of the information. It has been observed that the @mediasrca Instagram page with a rate of 37% does not provide sufficient information to provide information that will attract the attention of the targeted audiences.

Table 1: Analysis of IFRC Members in Terms of the Usefulness of Information Principle

Members of The Non-profit Humanitarian Aid Network IFRC	@kizilay Turkish	@american redcross	@ mediasrca Saudi	@british redcross	@ palangmerah_ indonesia	@ redcrossau Australian
Usefulness of Information						
1. Content that provides information to the media related to the organization (press release, speeches, policies, video, news, etc.)	1	1	0	1	1	1
2. Post about participation in campaigns (Contest)	0	0	0	1	1	1
3. Sharing useful information from users about products and services	1	1	0	1	1	1
4. Recent developments in the organization and its environment	1	1	1	1	1	1
5. Career opportunities	0	0	0	0	0	0
6. Information about products and services	1	1	1	1	1	1
7. Usefulness of information in stories (day, degree, location, hour, etc.)	0	0	0	0	0	0
8. Profile photo	1	1	1	1	1	1
9. Organization Name	1	1	1	1	1	1
10. Location (Address) in profile	0	0	0	0	1	0
11. Website address in profile	1	1	1	1	1	1
12. Biography in profile	0	0	0	1	0	1
13. Contact addresses (telephone, email) in profile	0	0	0	0	1	0
14. Social media addresses	0	0	0	0	0	0
15. Business category in profile	1	0	0	0	0	1
16. Blue tick for official account	1	1	1	1	1	1
Total (Coverage Number and Ratio)	16/9 = %56	16/8 = %50	16/6 = %37	16/9 = %56	16/11 = %68	16/11 = %68

Conservation of Visitors Principle

The main purpose of the Conservation of Visitors principle is to extend the stay of the users who visit the page. It is aimed that visitors navigate the pages more (Taylor et al., 2001). Including important and distinctive information on the page has an important function in terms of the Conservation of Visitors.

Table 2: Analysis of IFRC Members in Terms of the Conservation of Visitors Principle

Members of The Non-profit Humanitarian Aid Network IFRC	@kizilay Turkish	@american redcross	@mediasrca Saudi	@british redcross	@ palangmerah_ indonesia	@redcrossau Australian
Conservation of Visitors						
1. Sharing photos and videos in posts	1 (photo=47, video=32, carousel=18)	1 (photo=27, video=6, carousel=10)	1 (photo=17, video=1, carousel=0)	1 (photo=5, video=28, carousel=3)	1 (photo=17, video=1, carousel=15)	1 (photo=6, video=2, carousel=0)
2. Link to other social media accounts	0	0	0	0	0	0
3. Update (in the last 24 hours)	1	1	0	1	1	0
4. Link to organization website (via see more, get more information features, see products)	1	1	1	1	1	1
5. Use of stories highlights feature	1	1	1	1	1	1
6. Sharing feed posts to stories	1	1	0	1	1	0
7. Mention / hashtag usage (if tagging themselves)	0	1f=(24)	1f=(3)	1f=(18)	1f=(4)	0
Total (Coverage Number and Ratio)	7/5 = % 71	7/6 = % 85	7/4 = % 57	7/6 = % 85	7/6 = % 85	7/3 = % 42

@americanredcross Instagram page has shared 27 photos, 6 videos, 10 Carousels. With a rate of 85%, it meets the Conservation of Visitors Principles in terms of informing, protecting and directing users. @palangmerah_indonesia Instagram page has shared 17 photos, 1 video, 15 carousels. With a rate of 85%, it meets the Conservation of Visitors Principles in terms of informing, protecting and directing users. @britishredcross Instagram page has shared 5 photos, 28 video, 3 carousels). With a rate of 85%, it meets the Conservation of Visitors Principles in terms of informing, protecting and directing users. @kizilay Instagram page has shared 47 photos, 32 videos, 18 Carousels. With a rate of 71%, it meets the Conservation of Visitors Principles in terms of informing, protecting and directing users. @mediasrca Instagram page has shared 17 photos, 1 videos, 0 Carousels. With a rate of 57%, it meets the Conservation of Visitors Principles in terms of informing, protecting and directing users. But @redcrossau shared 6 photos, 2 videos, 0 carousels on his Instagram page. It could not meet the Visitor Protection Principles with a rate of 42% in terms of informing, protecting and directing users.

Generation of Return Visits Principle

Establishing lasting relationships, improving two-way communication, and ensuring sustainable encounters are the focus of the strategy of creating return visits. Sharing regular posts keeps followers informed about events. Making it easier for visitors to the page to access information encourages visitors to return. Directing those who need more information with connections strengthens the dialogic relationship and builds mutual trust (McAllister-Spooner and Kent, 2009).

Table 3: Analysis of IFRC Members in Terms of the Generation of Return Visits Principle

Members of The Non-profit Humanitarian Aid Network IFRC	@kizilay Turkish	@american redcross	@mediasrca Saudi	@british redcross	@palangmerah_ indonesia	@redcrossau Australian
Generation of Return Visits						
1. Link to other websites / Link to other Instagram accounts	1	1	0	1	1	1
2. Message / link to calendar of events	1	0	0	1	1	1
3. Links to frequently asked questions and discussion sections, such as websites, blogs	1	0	0	1	1	0
4. Links to the news in the media	0	0	0	0	0	0
5. Follow calls to non-followers	0	0	0	0	0	0
6. Promotions and Sales	1	0	0	1	0	1
7. Mention / Hashtag usage (if not tagging themselves)	1 f=(61)	1f=(15)	0	1f=(16)	1 f=(3)	1f=(2)

Members of The Non-profit Humanitarian Aid Network IFRC	@kizilay Turkish	@american redcross	@mediasrca Saudi	@british redcross	@palangmerah_ indonesia	@redcrossau Australian
8. Regular post sharing (15 days out of 31 days)	1 f=(30)	1 f=(25)	0 f=(5)	1 f=(24)	1 f=(15)	0 f=(8)
Total (Coverage Number and Ratio)	8/6 = % 75	8/3 = % 37	8/0 = % 0	8/6 = % 75	8/5 = % 62	8/4 = % 50

@kizilay, who shares 30 posts in 31 days, meets the Generation of Return Visits Principles with a rate of 75%. @britishredcross, who shares 24 posts in 31 days, meets the Generation of Return Visits Principles with 75%. @palangmerah_indonesia, which shares 24 posts in 31 days, meets the Generation of Return Visits Principles with a rate of 62%. @redcrossau, who shared 8 posts in 31 days, meets the Generation of Return Visits Principles with 50%. @americanredcross, who shared 25 posts in 31 days, does not meet the Generation of Return Visits Principles with a rate of 37%. @mediasrca, who shared 5 posts in 31 days, does not meet the Generation of Return Visits Principles with 0%.

Dialogic Loop Principle

One of the important criteria in providing a dialogic loop principle is to be able to answer users' questions and offer solutions. It is important to provide feedback in order to continue the dialogic cycle. Organizations should take steps to encourage visitors to show that they care about visitor sentiment. The most important of these steps is to encourage visitors and followers to ask questions, share posts, and tag.

Table 4: Analysis of IFRC Members in Terms of the Generation of Dialogic Loop Principle

Members of The Non-profit Humanitarian Aid Network IFRC	@kizilay Turkish	@american redcross	@mediasrca Saudi	@british redcross	@ palangmerah_ indonesia	@ redcrossau Australian
Dialogic Loop						
1. Sharing links to participate in a survey or study on an organizational topic	1	1	0	1	1	1
2. Asking simple and clear questions	1	1	1	1	1	1
3. Encouraging followers to submit their posts	1	1	1	1	1	0
4. Sharing followers' posts in posts / stories	1	1	0	1	1	1

Table 4: Continued						
Members of The Non-profit Humanitarian Aid Network IFRC	@kizilay Turkish	@american redcross	@mediasrca Saudi	@british redcross	@ palangmerah_ indonesia	@ redcrossau Australian
5. Answering a question (by responding or like)	1	1	0	1	1	1
6. Using emoji or GIF	1	1	0	1	1	1
7. Using of ask me a question feature	1	1	1	1	1	1
8. Use of poll feature in stories	0	0	0	1	0	0
9. Use of emoji slider in stories	0	0	0	0	1	0
10. Use of the quiz feature in stories	0	0	0	1	0	0
11. Creating interpersonal interaction in comments	1	1	0	1	1	0
12. Open to comments (Comments can be open or closed)	1	1	1	1	1	1
Total (Coverage Number and Ratio)	12/9 = % 75	12/9 = % 75	12/4 = % 33	12/11 = % 91	12/10 = % 83	12/7 = % 58

It has been observed that @britishredcross is the organization that uses its Instagram page most effectively in the dialogic cycle. @britishredcross, with the poll feature that allows its followers to convey their thoughts, create interpersonal interaction in the comments, share the followers' posts in posts/stories, etc. It met the dialogic loop principles by 91%. @palangmerah_indonesia meets the essential principles of dialogic communication by 83%. @palangmerah_indonesia, by putting the Instagram page on a dialogic basis, asking me a question, using emoji sliders in stories and opportunities for user response, etc. It has been observed that he uses features actively. Followers who want to be informed about @kizilay and @americanredcross actions use dialogic communication effectively to initiate and maintain relationships. The dialogic loop principles response rate of both organizations was observed as 75%. @redcrossau met 7 of 12 items of the dialogic loop principles and reached a coverage rate of 58%. @mediasrca It has been observed that it meets 4 of the 12 items. With a 33% welcome rate, it can be said that the organization does not use the Instagram page effectively and efficiently to encourage dialogue.

Discussion and Conclusion

Research findings have shown that coverage rates are above 50% in all 4 items of "Dialogue" on the pages of @kizilay, @britishredcross, and @palangmerah_indonesia. It remained below 50% in the @americanredcross Generation of Return Visits principle and @redcrossau's Conservation of Visitors principle. @mediasrca, on the other hand, achieved a 50% rate only in the Generation of Return Visits principle but remained below the coverage rate of other dialogue principles. Organizations got

the lowest coverage rates from the Usefulness of Information principles. However, the Usefulness of Information principles contain features that define the organization in general, introduce the organization to the followers and donors, and inform the followers. Organizations should take care to be more functional in this principle. The most important finding in these principles on behalf of organizations is that all organizations have provided information that will enable their followers to visit the corporate website.

Relationship building has become an essential component in organizations' public practices. Through social media, organizations establish a platform for dialogic communication with the public, potentially surpassing the advantages of one-way monologue communication that solely entails the dissemination of information from organizations to the public. The concept of a dialogic approach to communication goes beyond the mere act of speaking to promote interaction. It encompasses actively listening and fostering an environment that motivates others to listen, while also engaging in a manner that encourages others to share their thoughts and, in turn, encourages their willingness to speak up. The dialogical communication approach facilitates the exchange of information, feelings, and other types of social support. Informative or non-informative social support is formally defined as the help and protection given to others. Informing followers about the course of a fire is an example of informative social support while sending messages of hope to users in times of disaster is an example of non-informative social support.

Nonprofit organizations can make their Instagram pages functional by facilitating dialogue, building mutually beneficial relationships with followers, and creating dialogic strategies to create opportunities for dialogic engagement. It is possible that the number of followers of organizations that implement dialogic strategies effectively will increase.

The most important reason why dialogic communication is becoming increasingly valuable and important is the ability and desire of digitalization and social networks to direct monologue communication into dialogue. The open communication nature of social media provides opportunities to engage and encourage dialogue with followers. This new medium offers important opportunities to fill the gaps in dialogic communication. Organizations can easily overcome the communication barriers they will experience in disseminating information and receiving feedback, with the dialogue-encouraging structure of social media. The most important trick in establishing and maintaining dialogic communication is the knowledge and willingness of the personnel that organizations empower to manage social media. Institutionally encouraged and technically trained officials can use dialogic communication effectively and efficiently.

Organizations can nurture their social media pages by posting regularly, making them visible with timely updates, and communicating directly and openly with followers. This also means that you can foster dialogic communication. If organizations can improve their predisposition and competencies towards digital media, they will be more successful in dialogic communication.

Future Research

In order for civil society organisations to establish volunteering awareness in the target society and to make volunteering sustainable, volunteers, whose ages and habits change, should actively take part in different social media channels they own. In our study, we examined Dialogue Principles only for the Instagram application. Researchers should also examine the social media applications of the same non-governmental organisations such as Facebook, X.com, Youtube etc. in terms of Dialogue Principles. It is known that different social media applications are more popular in different countries. In order for the Turkish Red Crescent, one of the important non-governmental organisations of a country like Turkey, which has citizens and cognates in different countries of the world, to collect donations from these countries, it is important to know the social media applications popular in the target country and to apply Dialogue Principles in these channels.

References

ANDERSON, A. A., & HUNTINGTON, H. E. (2017). Social media, science, and attack discourse: How Twitter discussions of climate change use sarcasm and incivility. *Science Communication*, 39(5), 598-620.

- BILGILIER, H. A. S., & KOCAÖMER, C. (2020). Instagram in the context of dialogic communication: A content analysis for top performing brands on Instagram. *Global Media Journal TR Edition*, 10(20), 114-129.
- BINARK, M., & LÖKER, K. (2011). *Sivil Toplum Örgütleri İçin Bilişim Rehberi*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yayını, Ankara.
- BORIS, E. T. (2006). Introduction: Nonprofit organizations in a democracy—Roles and responsibilities. In BORIS, E. T. & STEUERLE, C. E. (Eds.), *Nonprofits & government: Collaboration & Conflict* (2nd ed., pp. 1–35), Urban Institute Press, Washington D.C.
- BORTREE, D. S., & SELTZER, T. (2009). Dialogic strategies and outcomes: An analysis of environmental advocacy groups' Facebook profiles. *Public relations review*, 35(3), 317-319.
- BOWEN, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.
- BUBER, M. (1962). *I and Thou*. Edinburgh: T.&T. Clark. (Original work published 1923.)
- CAPRIOTTI, P., ZELLER, I. and CAMILLERI, M.A. (2021), "Corporate Communication Through Social Networks: The Identification of the Key Dimensions for Dialogic Communication", Camilleri, M.A. (Ed.) *Strategic Corporate Communication in the Digital Age*, Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 33-51.
- CAPRIOTTI, P. and PARDO KUKLINSKI, H. (2012), "Assessing dialogic communication through the Internet in Spanish museums", *Public Relations Review*, Vol. 38 No. 4, pp. 619-626,
- GÜLERARSLAN, A. (2010). *İnternet reklamları ve kullanım motivasyonları*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya.
- ESROCK, S. L., & LEICHTY, G. B. (1998). Social responsibility and corporate web pages: self-presentation or agenda-setting?. *Public Relations Review*, 24(3), 305-319.
- KENT, M. L., & TAYLOR, M. (1998). Building dialogic relationships through the world wide web. *Public Relations Review*, 24(3), 321-334.
- KENT, M. L., & TAYLOR, M. (2002). Toward a dialogic theory of public relations. *Public Relations Review*, 28, 21–37.
- KENT, M. L., TAYLOR, M., & WHITE, W. J. (2003). The relationships between website design and organizational responsiveness to stakeholders. *Public Relations Review*, 29, 63–77.
- KONG, E. (2010). Intellectual capital and non-profit organizations in the knowledge economy: editorial and introduction to a special issue. *Journal of Intellectual Capital*.
- KÖSEOĞLU, Ö., & KÖKER, N. E. (2014). Türk üniversiteleri Twitter'ı diyalogsal iletişim açısından nasıl kullanıyor: Beş Türk üniversitesi üzerine bir içerik analizi *Global Media Journal: Turkish Edition*, 4(8)
- MCALLISTER-SPOONER, S. M., & KENT, M. L. (2009). Dialogic public relations and resource dependency: New Jersey community colleges as models for web site effectiveness. *Atlantic Journal of Communication*, 17(4), 220-239.
- MERRIAM, S. B., & TISDELL, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- NOVAK, A. (2021) *FitnessGoals and Brands on Instagram: Influencers and Digital Dialogic Communication*, Brandi Watkins (Ed.), *Research Perspectives on Social Media Influencers and their Followers*, Rowman & Littlefield,
- SAK, R., SAK, İ.T.Ş., ŞENDİL, Ç. Ö., NAS, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.
- SUN, R. and ASENCIO, H. D. (2019) Using social media to increase nonprofit organizational capacity, *International Journal of Public Administration* 2019, Vol. 42, No. 5, 392–404
- SMITH, J. N. (2018). The social network? nonprofit constituent engagement through social media. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 30(3), 294-316.
- TAYLOR, M., KENT, M. L., & WHITE, W. J. (2001). How activist organizations are using the Internet to build relationships? *Public relations review*, 27(3), 263-284.
- <https://www.ifrc.org/> Accessed, 25.10.2022.
- <https://www.instagram.com/americanredcross> Accessed, 25.10.2022.

<https://www.instagram.com/britishredcross/> Accessed, 25.10.2022.

<https://www.instagram.com/kizilay/> Accessed, 25.10.2022.

<https://www.instagram.com/mediasrca/> Accessed, 25.10.2022.

https://www.instagram.com/palangmerah_indonesia/ Accessed, 25.10.2022.

<https://www.instagram.com/redcrossau/> Accessed, 25.10.2022.

Özet

Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, internetin sosyal ağlara ulaşımı kolaylaştırması bilginin yayılmasını hızlandırmıştır. Sosyal medyanın karşılıklı iletişime fırsat veren yapısı nedeniyle hem bireyler hem de kurumlar tarafından yoğun tercih edilmektedir. Günümüz iletişim toplumunda sosyal yardım kuruluşları hem gönüllüleri çoğaltmak hem de bağışçılarına ulaşmak için bilişim teknolojilerinin sağladığı tüm imkanları kullanmaktadırlar. STK'lar tarafından kamuoyunu bilgilendirme, kendini ve amaçlarını ifade edebilme, gönüllü ve bağışçıları "iyiliğe" çağırma, harekete geçirme, diyalog fırsatı yaratma, çalışmalar için düzenli kaynak yaratmak amacıyla kullanılan sosyal medya, bu daveti geleneksel araçların sunamayacağı güçteki etkileşim becerileriyle gerçekleştirmektedir.

Dünyanın en eski ve en güçlü sivil toplum hareketlerinden biri olan Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi; din, inanç, dil, ırk, toplumsal sınıf veya politik görüş farkı gözetmeksizin insan hayatı ve sağlığını korumak, insan varoluşunun saygı görmesini sağlamak, insanların acı çekmesini önlemek ve acılarını dindirmek olan uluslararası bir insani hareketleridir.

Bu çalışmanın temel noktası, çift yönlü yani diyalog temelli iletişimi özellikle sivil toplum kuruluşları bağlamında incelemektir. Bu amaçla Uluslararası Kızılhaç ve Kızılhaç hareketlerinin sosyal medya hesapları Instagram üzerinden diyalogik iletişim ilkeleri üzerinden incelenmiştir. Çalışma kapsamında; altı farklı kitadan dünyanın en büyük ekonomilerini temsil eden ve G20 üyesi 6 farklı ülke seçilerek Kızılay ve Kızılhaç kuruluşlarının (3 Kızılhaç, 3 Kızılay) Instagram hesapları diyalogik iletişim ilkelerine göre incelenmiştir.

Yapılan araştırma sonuçları, @kizilay, @britishredcross ve @palangmerah_indonesia hesaplarının "Diyalog" bölümlerindeki dört maddeye ilişkin kapsama oranlarının %50'nin üzerinde olduğunu ortaya koymuştur. @americanredcross hesabı, Tekrar Ziyaret Oluşturma ilkesinde ve @redcrossau hesabını Ziyaretçileri Koruma ilkesinde %50'nin altında bir performans sergilemiştir. Diğer yandan, @mediasrca hesabı sadece Tekrar Ziyaret Oluşturma ilkesinde %50'lik bir orana ulaşmış olup, ancak diğer diyalog ilkelerinin kapsama oranı daha düşük çıkmıştır.

Kuruluşlar, en az kapsama oranlarını Bilginin Yararlılığı İlkesinde gösterdiler. Oysaki, bu ilkelerin kapsadığı özellikler kurumu genel olarak tanımlar ve takipçileri ile bağışçılarına kurumu tanıtırken bilgilendirici bir rol oynar. Kuruluşlar, bu ilkelere uygun olarak daha işlevsel olmaya çalışmalıdır. Bu ilkelere göre en önemli husus, tüm kuruluşların takipçilerine kurumsal internet sitesini ziyaret etmeleri için gerekli bilgileri sağlamasıdır. İlişki kurma, kuruluşların kamusal faaliyetlerinde önemli bir unsur olarak giderek daha fazla önem kazandı. Kuruluşlar, sosyal medya kullanarak, halkla etkileşim için bir platform oluşturarak, yalnızca bilginin kuruluşlardan halka tek yönlü olarak yayılmasını sağlayan monolog iletişimin avantajlarını aşabilecek potansiyelde diyalogik iletişim fırsatları sunar. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, Instagram sayfalarını işlevsel hale getirmek için takipçilerle karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler kurma, diyalogu kolaylaştırma ve diyalogik etkileşim fırsatları yaratma amacıyla diyalogik stratejiler geliştirebilirler. Diyalogik stratejileri etkin bir şekilde uygulayan kuruluşlar, takipçi sayılarında olası bir artış gözlemleyebilirler.

Sosyal medyanın doğası, takipçilerle etkileşim kurma ve onları teşvik etme imkânları sunar. Bu yeni platform, diyalogik iletişimdeki boşlukları doldurmak için önemli fırsatlar sunmaktadır. Kuruluşlar, sosyal medyanın diyalogu teşvik eden yapısı sayesinde iletişim engellerini kolaylıkla aşabilirler ve bilgi yayma ile geri bildirim alma konusunda avantaj sağlarlar. Diyalogik iletişimi kurmak ve sürdürmek için en önemli faktör, kuruluşların sosyal medya yönetimine yetki verdiği personelin bilgisi ve istekliliğidir. Kurumsal olarak desteklenmiş ve teknik olarak eğitilmiş personel, diyalogik iletişimi etkili ve verimli bir şekilde kullanabilirler. Kuruluşlar, sosyal medya sayfalarını düzenli olarak güncelleyerek, zamanında paylaşımlar yaparak ve takipçilerle doğrudan ve açık bir şekilde iletişim kurarak etkili bir şekilde besleyebilirler.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Lojistik Sektöründe Farklılıkların Yönetimi Üzerine Bir Araştırma ve Politika Önerileri

A Research on the Diversity Management in the Logistics Sector and Policy Suggestions

¹ Esin YÜCEL
KARAMUSTAFA

² Burcu ARSAN

*Bu çalışma, Altınbaş Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından desteklenen PB2021-ISLETME-2 No'lu Proje kapsamında yapılmıştır. Bu makale, ETHSY'23 Kongresine araştırma metodu ile özet bildiri olarak kabul almıştır.

¹Dr., Altınbaş Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ esin.karamustafa@altinbas.edu.tr

²Doktora Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ burcu.arsan@yeditepe.edu.tr

Geliş/Received: 27.04.2023
Kabul/Accepted: 19.07.2023

Öz

Günümüzde küreselleşmenin yoğun ve önu alınamaz etkisi ile örgütler tek kültürlü yaşamdan uzaklaşarak çok ve çeşitli kültürlü yaşama doğru dönüşüm yaşamaktadır. Bu dönüşüm doğrultusunda; örgütlerde kadınların işgücüne katılımı, kültür farklılıkları, yabancı uyruklu çalışanların sayısının artışı, farklı beceri, bilgi, eğitim, yaş ve yeteneğe sahip çalışanların tek bir örgütte bulunması ile farklılıkların yönetimi konusu büyük önem taşımaya başlamış olup, örgütlere rekabet avantajı sağlaması bağlamında da bir strateji haline gelmiştir. Bu araştırmanın amacı lojistik sektörde farklılıkların yönetimi anlamında kurumların mevcut algılarını inceleyerek sektörün mevcut durumu hakkında net bir projeksiyon sunmaktır. Bu amaçla araştırmada nitel ve nicel yöntemlerden yararlanılmıştır. Lojistik şirketlerinin İK yöneticileri ile gerçekleştirilen yapılandırılmış mülakatlar sonucunda edinilen veriler MAXQDA-22 paket programı ile analiz edilmiştir. Nicel bağlamda da lojistik şirketleri çalışanlarına çevrimiçi ve elden ulaştırılan anket aracılığı ile toplanan 319 adet veri SPSS programı ile analiz edilmiştir. Araştırmanın öne çıkan sonuçlarından biri, erkek egemen kabul edilen lojistik sektörde günümüz algısı cinsiyet gözetmeksizin yetkinlik temelli olması gerektiğinin tüm İK yöneticileri tarafından vurgulanmasıdır. Öte yandan yöneticiler tarafından odaklanılan bir diğer konu ise, mesleki eğitimin, üniversitelerdeki staj programlarının ve sürekli gelişimin önemidir. Son olarak kadın çalışanların sektörde kendilerine yer bulabilmeleri adına, esnek çalışma modeli, uzaktan çalışma ve kota uygulaması da farkındalık geliştireceğinden olumlu şekilde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Farklılıkların Yönetimi, Lojistik Sektörü, İnsan Kaynakları, İK, Karma Yöntem

Abstract

Nowadays with the intense and unavoidable effect of globalization, organizations are moving away from monocultural life and transforming into multicultural life. In line with this transformation; with the participation of women in the workforce in organizations, cultural differences, the increase in the number of foreign employees, the presence of employees with different skills, knowledge, education, age, and talent in a single organization, the issue of diversity management has started to be of great importance and has become a strategy in terms of providing a competitive advantage to organizations. The main aim of this research is to present a clear projection about the current situation of the sector by examining the perceptions of institutions in terms of diversity management in the logistics sector. For this purpose, qualitative and quantitative methods were adopted in the research. The data obtained as a result of structured interviews with HR managers of logistics companies were analyzed with the MAXQDA-22 package program. In the quantitative context, 319 data collected through online and hand-delivered questionnaires to logistics company employees were analyzed with the SPSS program. One of the prominent results of the research is that all HR managers emphasize that perception in the logistics industry, which is considered male-dominated, should be competency-based, regardless of gender. Another subject focused on by the managers is the significance of vocational training, internship programs in universities, and continuous development. Finally, for female employees to find a place in the related sector, the flexible working model, remote working, and quota application were also evaluated positively as they would raise awareness.

Keywords

Diversity Management, Logistics Sector, Human Resource, HR, Mixed Method

Giriş

Örgütlerde; benzer bakış açılarına, değer ve inançlara sahip, birbirine benzeyen çalışanları yönetmek çok zor değildir, lakin asıl zor olan kurum içi farklılıklara sahip çalışanları ortak noktalarda buluşturabilmek, bahsi geçen farklılıklarını yönetebilmek ve ortaya çıkabilecek çatışmaları engelleyebilmektir. Bu çatışmalar da ancak ve ancak farklılıkların yönetimi ile aşılabilmektedir. Kurum çalışanlarının sahip olduğu farklılıklar, örgütün sahip olduğu zenginlik olarak nitelendirilmeli ve örgüt stratejisini destekleyen rekabet avantajı olarak kabul edilmelidir (Özkalp ve Kirel, 2001).

Günümüzde kurum çalışanları arasındaki farkları yok sayan, her bir bireyi tek tip kabul eden yönetim anlayışları örgütlerde yaşanacak huzursuzluk ve çatışmalara da zemin hazırlamaktadır. Öte yandan, kurumlarında çalışan ve değer katan her bir birey için fırsat eşitliğini ön plana koyan, eşit olanak ve hakları savunan örgütlerin de farklılıkların yarattığı zenginlikten beslenerek verimli ve başarılı olacağı düşünülmektedir. Günümüzde pek çok kuruluş, bünyesinde pek çok farklılığı barındırmayı bir dezavantaj olarak nitelendirmek yerine, örgütsel güç olarak değerlendirdi. Zira bahsedilen farklılıkların yarattığı kurum içi zenginlik ve çeşitlilik günün sonunda çalışanlar için de yaratıcılık ve inovasyonu tetikleyen faktörler olarak değerlendirilmeye başlandı. Kurumlar küreselleştikçe farklı ülkelerin işgücü havuzlarına erişmeye başladı (Stockdale ve Cao, 2004). Bu olanağı ve çeşitliliği avantaj olarak değerlendiren kurumlarda daha itibar ve olumlu imaj sahibi olmaya başladılar (Kamp ve Hagedorn Rasmussen, 2004).

Öte yandan gün geçtikçe küreselleşen iş dünyası da farklılıkların etkisinde kalarak çeşitlenmeye başladı. Pek çok sektörde de olduğu gibi küreselleşme öncesi dönemde lojistik sektörü de uzun yıllar boyunca erkek egemen bir sektör olarak nitelendirildi (Bourdieu, 2015). Taşıma, nakliye, paketleme ve teslimat gibi fiziksel gücün ön planda olabileceği işlerde kadınlara yer verilmedi. James Pickford, 2001 senesinde yayınlanan *Mastering Management 2.0* kitabında, kurumların son on sene içerisinde özellikle işgücü anlamında köklü bir değişimden geçtiğini vurgulamıştır.

Bu köklü değişimin sonucu da pek çok farklı ülkeden, farklı kültüre sahip çalışanlardan meydana gelen çeşitliliği oldukça yüksek bir işgücü yapısıdır. Öte yandan, örgütsel çeşitlilik kavramını sadece kültürel deneyim ve geçmiş olarak sınırlamak oldukça kısır ve temelsiz bir görüştür. Tanımlanan çeşitlilik, cinsiyet, sosyal statü, kuşaklararası fark, din ve dil gibi pek çok faktörü kapsamakta olup, günümüz küresel iş dünyasında bahsi geçen tüm farklılıklara sahip olan çalışanlar da aynı kurumlarda

birlikte çalışmaktadır. Bu bağlamda, her türlü farklılığı yönetme hususunda, kurumlarda çalışanların tüm süreçlerinden sorumlu insan kaynakları yöneticilerine büyük görev düşmektedir.

Bu çalışmada yukarıda paylaşılan bilgiler doğrultusunda;lojistik sektöründe hizmet göstermekte olan firmaların mevcut farklılıkların yönetimi algılarını ölçerek; mikro seviyede; kurum çalışanlarına farklılık yönetimi hususunda bilinçli davranış şekli yaratmak, mezo seviyede, lojistik sektöründe hizmet veren kurumlara farklılık yönetimi anlamında yol gösterici olmak, makro seviyede ise, ilgili sektördeki kurum yöneticilerine, araştırmacılara, politika belirleyicilere ve son olarak sivil toplum kuruluşlarına sektörün anlık durumu hakkında derinlemesine bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda, farklılıkların yönetimi kavramının ayrıntılı tanımından sonra, lojistik sektörü çalışanlarından, çevrimiçi ve elden olmak üzere anket yöntemi aracılığı ile, Balay ve Sağlam tarafından 2004 yılında geliştirilen 30 soruluk Farklılıkların Yönetimi ölçeğini kullanarak data toplanmıştır. Sonrasında ise, ülkemizde faaliyet gösteren lojistik şirketlerinin insan kaynakları yöneticileri ile konu ile alakalı algıları, kurum politikaları ve uygulamaları hususunda yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Farklılık Kavramı

Farklılık kavramı günümüzde, örgütsel zenginlik ve çeşitliliğin en temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir (Gonzalez, 2010, s.170). Öte yandan literatürde farklılık kavramının pek çok tanımına rastlanmaktadır; örneğin, Kreitz (2008) farklılığı çok temel bir şekilde bir “bireyi ya da çalışanı diğerlerinden ayıran en önemli özelliktir” şeklinde tanımlamıştır. Cox (1993) kültürel olarak tamamen farklı bireylerin sosyal bir sistemde varlık sürdürmesi ve temsil edilmesine farklılık demiştir.

Sonrasında Deresky 1994 senesinde, kurum içindeki gruplar arasında farklılıkların; yaş, fiziksel yetenek, din, dil, köken, kültür, medeni durum, ekonomik seviye gibi boyutlar açısından da değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Böylelikle, yalnız başına cinsiyet ve kültürün çeşitlilik ve farklılık anlamında bir belirleyici olamayacağını dikkat çekmiştir (Choy, 2007 s. 2). Cox (2001) sonrasında yaklaşık sekiz sene önce yapmış olduğu ilk farklılık tanımını geliştirerek, ilgili kavramın “bir Pazar yeri ya da iş ortamında varlık sürdüren bireyler arasında yaşanan kültürel ve sosyal kimliklerin değişimi süreci” şeklinde tanımlamıştır.

Yukarıda değinilen farklılık tanımlarının ortak noktası, gruplar ve bireyler arasındaki zenginlik sayılan doğal çeşitlilik ve ayırt edici faktörleri kapsayan farklılık kavramına karşı saygı ve koşulsuz kabulü içermeleridir. Zira, Patrick ve Kumar’a (2012, s.9) göre kurum, grup veya topluluk gözetmeksizin her bir bireyin eşsiz olduğu kabul edilmeli ve bireysel- toplumsal farklılıkları tanımlamayı ve tanımaya yönelik çalışmalara önem verilmelidir. Aynı zamanda örgütsel yönetim açısından farklılık kavramı, işgücünün ve grupların kurumun hayrına birlikte hareket etmesini ve birleşmesini tanımlamak amacı ile kullanılmıştır (Roberson, 2006, s. 212).Farklılık kelimesi dar ve geniş perspektiften kavramsal olarak hem bir bireyi hem de toplumu tanımlamak için kullanılabilir niteliktedir (Morrison vd., 2006, s. 6). Dar diye tanımlanan farklılık alt başlıkları; yaş, cinsiyet, etnik köken, eğitim, milliyet ya da iş gibi boyutları kapsamaktadır (Podsiodlowski, 2013, s.12). Geniş anlamdaki farklılık boyutları ise, din, cinsel eğilim, yaş, engellilik durumu, değerler ve inançlar gibi farklılıklardır (Byrd, 2014).

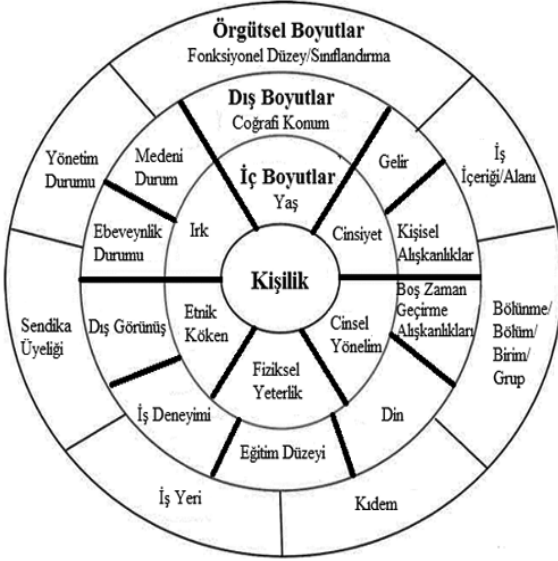
Farklılığın Boyutları

Geçmişten günümüze farklılığın boyutları pek çok araştırmada derinlemesine incelenmiştir (Jonsen vd., 2011). İlgili araştırmalar, farklılıkları nitelik ve derecesine göre, birey ya da grup bazlı olarak, detaylı ya da yüzeysel etkili olarak, iş yaşamı ile ilgili veya özel hayatla ilgili, kolay saptanabilen ya da zor gözlemlenebilen başlıkları altında ayrıntılı olarak incelemiştir (Simons ve Rowland, 2011, s.172). Bu bağlamda ilgili araştırmaları farklılıkların ortaya çıkma sebeplerini temelde dört ana düzeyden oluşan bir model ile tanımlamışlardır (Hannappi-Egger, 2006, s.9). İlgili model kişilik, iç boyutlar, dış boyutlar ve örgütsel boyutları içermektedir.

Kişilik boyutu temelde bireyin kendisine ait özelliklerini açıklamaktadır. Bahsedilen özellikler herkes tarafından doğrudan idrak edilmez ya da herkes için aynı tipte şekillenmez. Örneğin bireylerin sahip olduğu yetenekler, güdüler, değerler, beceriler ve duygular birbirinden benzersiz şekilde meydana

gelmektedir. Zira bu ve benzeri kişilik özellikler bireyin aile ortamı, içinde büyüdüğü kültürü ve hatta kalıtım yolu ile oluşur ve şekillenir (Treven ve Mulej, 2006, s.815).

Şekil 1: Farklılıkların Ortaya Çıkma Nedenleri Hanappi-Egger (2006)

Öte yandan yukarıda sıralanan kişilik boyutları ve özellikleri de zaman içerisinde şekil değiştirebilir. Bireyin sahip olduğu duygular, davranış ve düşünce kalıpları da böylelikle değişim gösterir bu değişim de dünyanın farklı yerlerindeki insanların birbirlerinden farklılaşmasının en temel sebeplerinden biridir (Elanain, 2007).

İç boyutlar ise, bireylerin başkaları tarafından da kısmen görülen özelliklerini kapsamaktadır. Bunlar, ırk, etnik köken, cinsiyet, cinsel eğilim, milliyet, fiziksel ya da zihinsel yetenekler olarak tanımlanmakta olup, doğuştan gelen ya da içinde bulunulan aile tarafından doğrudan şekillenebilen, kişinin geleceği ve tercihleri üzerinden etkisi olan değişmeyen farklılıkları olarak kabul edilmektedir (Ewoh, 2013). Bireyin sahip olduğu iç boyutlu farklılıkları kolayca ayırt edilebilir nitelik taşımakta olup, yaratılan kimlik algısı üzerinde de oldukça güçlü bir etkiye de sahiptir (Milena, 2013, s.41).

Dış boyutlar ise birey tarafından ifade edilen özellikler olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, milliyet, din, ebeveynlik durumu, eğitim seviyesi, sosyo-ekonomik şartlar, askerlik, siyasi görüşler, coğrafi konum, iş deneyimi, mesleki gelir, çalışma şartları, kültür gibi bireyin yaşamı boyunca edinip, vazgeçmesi görece daha kolay olan özelliklerini betimlemektedir (Schmidt, 2009, s.301). Öte yandan yukarıda listelenen bu özellikler bireyin kişisel farklılıklarının oluşumu üzerinde görece daha az bir etkiye sahiptir (Treven ve Mulej, 2006, s. 816).

Örgütsel boyutlar ise, her örgütte kendiliğinden oluşan özelliklerdir. Temel örgütün içinde bulunduğu ekosistem, sendika, çalışanların pozisyonu, departmanı gibi etmenlere bağlı olarak şekillenmektedir. Çalışanların eğitim seviyesi, kariyer gelişimi, işi bırakma istediği gibi pek çok faktörü doğrudan etkilemekte olması sebebi ile bu tip farklılıkların erkenden fark edilerek insan kaynakları yöneticileri tarafından yönetilmesi oldukça önemlidir (Ma, 2010).

Farklılıkların Yönetimi

Farklılıkların yönetimi kavramı, kurum çalışanlarının özellik anlamında birbirlerine benzeyen ya da benzemeyen yanlarının fark edilerek, tüm bu farklı özellikleri ile kabul edilip değer görmesi ile devam bir süreçtir. Bu kavram ilk olarak işgücü profili anlamında oldukça çeşitli ve zengin olan Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmış olup, sonrasında da önemli bir yönetsel uygulama olarak kabul edilerek 1990'lardan itibaren de hızla dünyaya yayılmıştır. Farklılıkların yönetimi kavramı temelde tüm

çalışanların örgütlerinde sahip oldukları farklılıkları ile var olabilmelerini amaçlayan ve ilke edinen bir görüştür.

İlerleyen yıllarda gerçekleştirilen araştırmalar, kurum içi farklılıklara değer veren ve çeşitli işgücü profilini destekleyen örgütlerin üretkenlik, yaratıcılık ve performans anlamında diğerlerine göre daha hızlı geliştiğini ortaya koymaktadır. İşgücündeki farklılığın sağladığı zenginlik, farklı kişilik özellikleri ve geçmiş deneyimin yarattığı karışım lojistik gibi dinamik bir sektör için nimet olarak kabul edilmektedir (Süral Özer, 2007).

Anca ve Vazquez (2007), farklılıkların yönetimini, kurumları pek çok perspektiften etkilediği ve farklı stratejileri bir araya getirmelerinin gerekliliği sebebi ile karmaşık bir süreç olarak tanımlamışlardır. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere, ilgili süreç başarılı bir şekilde sürdürüldüğünde ve yönetildiğinde hem sektörün ekosistemine hem de kurumlara büyük avantaj sağlamaktadır. Zira Taylor'da (1995) farklılıklarının yönetimini "tüm çalışanların tam potansiyellerini kullanmaya yardımcı olmak ve böylelikle rekabet avantajı sağlamak" şeklinde tanımlamıştır. Taylor'a göre sağlanan rekabet avantajı yedi ana başlıktan oluşmaktadır; maliyet, sosyal sorumluluk, yeni insan kaynağına ulaşım, örgütsel esneklik, yaratıcılık, pazarlama ve sorun çözmek yeteneğidir (Cox ve Blake, 1991, s.3).

Avrupa'da 2008 senesinde gerçekleştirilen, "Stop- Discrimination" isimli proje sayesinde farklılıkları doğru yöneten kurumların kendilerine sağladıkları faydalar aşağıda listelenmiştir;

- İşgücünde sık azalma ve devamsızlık maliyetlerini ciddi oranda azaltmak,
- Farklı yeteneklere sahip çalışanları örgüte çekmek ve istihdam ederek örgütte kalmalarını sağlamak,
- İsteklilik ve esneklik anlamında çalışanlarını desteklemek,
- Çalışanların motivasyonunu arttırarak, bağlılıklarını güçlendirmek,
- Kurum içi yaratıcılık ve yeniliği kuvvetlendirmek,
- Kurum içerisinde mevcut olan farklı kültürleri besleyerek nasıl yönetileceği konusunda bilgi sahibi olmak,
- Örgütün imaj ve itibarını geliştirmek,
- Dezavantajlı grupların temsilini sağlayarak, sosyal kaynaşma ortamı sağlayabilmek,

Temel olarak, çeşitlenen ve farklılaşan dünyanın bir yansıması olarak hizmet edebilir- demografik değişiklikler, küreselleşme ve dijitalleşme sayesinde iş yeri çeşitliliği, ekiplerin müşterilerinin birçok ihtiyacına daha iyi uyum sağlamasına yardımcı olabilir.

Glassdoor tarafından yürütülen bir araştırmanın bazı öne çıkan istatistiksel çıkarımları şunlardır: (1) Etnik açıdan çeşitlilik içeren ve kapsayıcı şirketler %33 daha başarılıdır. (2) Kendi alanlarında inovasyon lideri olma olasılığı 1,7 kat daha fazladır. (3) İş arayanların %67'si çeşitlilik ve katılımı önemseydiğinden, üst düzey yetenekleri çekme olasılığı daha yüksektir.

Farklılıkların Yönetiminde İnsan Kaynakları Yönetiminin ve İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Rolü

Günümüzde pek çok örgüt, başta Amerika ve Avrupa olmak üzere farklılıkları yönetme uygulamalarını kurum kültürlerine adapte etmiş bulunmaktadırlar. Bu adaptasyon sürecinde de kurumların insan kaynakları departmanlarına ve yöneticilerine büyük görev düşmektedir (Mathews, 1998, s.45). Bu bağlamda değişen işgücü ile farklılıkları yönetmeyi bilerek kuruma değer katmak insan kaynakları departmanlarının odak noktalarından biri olmaya başlamıştır. Farklılıkların yönetimi konsepti birbirinden farklı özellik ve arka planlara bakılmaksızın örgütler çalışanların eşit ve adaletli muamele görmesine odaklanan bir yönetim felsefesidir (Madera, 2013, s.125).

Farklılıkların yönetimi, İK yönetiminin bir parçası olarak, farklı geçmişlere sahip çalışanların daha fazla kapsanmasını teşvik etmek için yapılan kurumsal eylemdir. Genel hedefi, çalışanların sosyal, kültürel ve etnik çeşitliliği aracılığıyla işyerinde eşitlik ve çeşitliliği, buna duyarlı politikalar ve stratejiler kullanarak teşvik etmektir. Farklılıkların yönetimi, bir örgütü bireysel algı ve varsayımlardan kaynaklanan klişeler, önyargılar ve her türlü ayrımcılığa karşı mücadele de dahil olmak üzere çeşitlilik içeren bir işgücünü, faydayı en üst düzeye çıkaracak, farklı fikir, davranış ve tutumların önündeki engelleri en aza indirecek şekilde yönetmek için stratejik bir süreçtir (Hubbard, 2004).

Farklılıkları etkin yönetebilmek adına; farklılıkları tanımak, politikalar geliştirmek, teşvik etmek, geliştirmek, farklılıkların yöneltmesi üzerine yapıcı sayılacak girişimleri ve uygulamaları da hayata geçirmek gereklidir. Bu faktörler örgütlerin verimliliğini arttırarak yeni fırsatlara erişimi destekler ve sosyal entegrasyonu mümkün kılar (Hanappi-Egger, 2006, s. 24).

Öte yandan İK departmanları da farklılıkların yönetimi stratejilerinden ve uygulamalarından faydalanmaktadır. Örneğin, farklılıkların kapsandığı kurumlarda çalışan memnuniyeti yüksektir zira çalışanlar anlaşıldıklarını ve değerli olduklarını hissederler. Çalışanlar için ilginç ve ilham verici bir çalışma ortamı oluşur. En iyi yetenekleri ve yüksek potansiyele sahip potansiyel çalışanları kendine çeken olumlu bir şirket imajı oluşur. Kurum kültürün zenginleşir (Pendry vd., 2007, s.7).

Türkiye’de Lojistik Sektörü

Lojistik, hizmet, malzeme ve bilginin kaynaktan alınarak, tüketim noktasına iletilmesini ve depolanmasını koordine, kontrol ve uygulama işidir. Bu sebeple taşımacılık ve lojistik kavramları birbirinden bağımsız şekilde değerlendirilemez. Öte yandan geçmişte taşımacılık olarak tanımlanan işler günümüzde gelişerek lojistik çatısı altında toplanmıştır. Zira, ürünün üretildiği alandan alınarak, gerektiğinde depolanması, istenilen noktalara istenilen vakitte iletilmesi, stoklanması ve tüm bu süreçlerin verimli, planlı, hızlı ve doğru şekilde yapılması lojistik sürecini en iyi şekilde özetlemektedir (Çevik ve Kaya, 2010). Lojistik faaliyetleri bir bütün olarak, ulaştırma ile, ithalat- ihracat için taraflara bilgi akışı sağlamayı, ulaştırma ertesi depolama işlemlerini ve işletişim kanalları oluşturmayı da kapsamaktadır (Vallee, 2011, s. 82).

Lojistik ve taşımacılık şirketleri, kurum içinde kültürel çeşitliliği desteklemeli, teşvik etmeli ve en nihayetinde örgütün her kademesi için kadınları teşvik etmelidir. Kadınların da C-level görevlere atanması, farklılıkların yönetiminin strateji haline gelmesi ve rol model olacak kadınların istihdam edilmesi kurumların verimliliği ve devamlılığı için elzem bir hale gelmiştir.

Lojistik ülkemizin en önemli ve gelişmekte olan sektörlerinden birisidir. Türkiye kendi lojistik potansiyeliyle birlikte, Orta Asya ve Karadeniz Bölgesi de olmak üzere oldukça merkezi kabul edilmektedir. Ayrıca, doğu ile batı arasında hızla değişen ticari dinamikler de Türkiye’ye kritik bir ol yüklemektedir (Bayramoğlu, 2014, s.23).

Yöntem

Bu araştırma kapsamında hem nitel hem de nicel yöntemlerden faydalanılarak yürütülmüştür. Nitel bağlamda lojistik sektöründe çalışmakta olan insan kaynakları yöneticileri ile gerçekleştirilen yapılandırılmış mülakatlar neticesinde edinilen veriler MAXQDA-22 paket programı ile analiz edilmiştir. İlgili verilerin deşifre sonrası kelime trendleri analizi ile sıklık ölçümleri yapılmıştır. Sonrasında MAXMaps yöntemlerinden olan Kod-Teori Modeli ile analiz edilmiş olup, sonrasında betimleyici modellerden biri olan kelime bulutu ile detaylı olarak açıklanmıştır.

Araştırmanın evrenini Türkiye’de lojistik sektöründe aktif olarak çalışmakta olan yönetsel veya yönetsel role sahip olmayan bireyler oluşturmaktadır. Öte yandan, 319 lojistik sektörü çalışanında çevrimiçi ve elden ulaştırılan, Balay ve Sağlık tarafından 2004 senesinde geliştirilen 30 soruluk “Farklılıkların Yönetimi” ölçeği aracılığı ile toplanan veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Örneklemin ayrıntılı özelliklerini belirlemek amacı ile tanımlayıcı istatistik analizleri yapılmıştır. Sonrasında, SPSS ile araştırmanın ana değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz etmek için faktör, güvenilirlik, korelasyonel ve fark testlerinden başlayarak gerekli tüm istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın nicel bağlamdaki örneklemini üst düzey yönetici olmayan, 319 adet lojistik sektörü çalışanı oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi aracılığı ile veriler toplanmıştır. Nitel bağlamdaki örneklem ise, lojistik şirketlerinde insan kaynakları departmanlarında çalışan 7 üst düzey yöneticiden oluşmaktadır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde nitel ve nicel analizler doğrultusunda edinilen bulgulara ve bulgulara yönelik yapılan yorumlara yer verilmektedir.

Araştırmanın Nicel Verilerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın nicel bağlamına ilişkin bulgular, üç ana başlık halinde sunulmaktadır. Demografik verilen betimleyici analizi, faktör ve güvenilirlik analizleri ve fark testleridir (Independent Sample T Test ve ANOVA). İlgili araştırmada, dahil edilen grupların normal dağılımları incelenmek amacı ile SPSS aracılığı ile Normallik Testleri uygulanmıştır. Tabachnick ve Fidell (2013) tarafından belirtilen, -1.5 ve +1.5 değerleri aralığındaki normallik dağılımına uyumlu olarak, Skewness değerinin -,330 ile ,137, Kurtosis değerinin ise, -,237 ile ,272 değerleri arasında değişmekte olduğu gözlemlenmiştir.

Demografik Verilerin Betimleyici Analizi

Nicel analizlerin ilk aşamasında, katılımcıların demografik profilleri **Tablo 5:1**'de gösterildiği gibi analiz edilmiştir. Bulgular, yanıt verenlerin %38,2'sinin kadın, %61,8'inin erkek olduğunu göstermektedir. Ankete katılanların çoğunluğu (%58,3) 26-35 yaş aralığında olup, %19,7'si 19-25 yaş arasındadır. Katılımcıların %79,6'sı lisans, %9,1'i yüksek lisans derecesine sahiptir. Toplam mesleki deneyimi sonuçlarına göre, katılımcıların çoğunluğu (%44,2) 1-5 yıl arasında, %36'sı ise 6-10 yıl arasında deneyime sahiptir. Katılımcıların %38,2'si yönetici rolüne sahiptir ve %61,8'i yönetici rolüne sahip değildir. Katılımcıların %53,9'unu gelir seviyesi 30.001 TL ve üzeridir.

Tablo 1: Demografik Veriler

Demografik Verilerin Betimleyici Analizleri (n=319)			
Demografik Değişkenler	n	Yüzde (%)	
Cinsiyet			
Kadın	122	38,2	
Erkek	197	61,8	
Yaş			
19-25	63	19,7	
26-35	186	58,3	
36-45	54	16,9	
46-55	15	4,7	
56 ve üzeri	1	,3	
Eğitim Seviyesi			
Lise			
Üniversite			
Y.Lisans			
Doktora			
Gelir Seviyesi			
6000-10000 TL	48	15	
10001-30000 TL	99	31	
30001 ve üzeri	172	53,9	
Mesleki Deneyim			
1-5 yıl	141	44,2	
6-10 yıl	99	31	
11-15 yıl	73	22,9	
16 ve üzeri	22	6,9	
Çalışma Rolü			
Yönetsel Rol	109	38,2	
Yönetsel Olmayan Rol	210	61,8	

Faktör ve Güvenirlik Analizleri

Faktör analizinin amacı, değişken grupları arasındaki yüksek düzeyde karşılıklı ilişkileri belirlemektir (Hair vd., 2006). Temel amaç, katılımcıların kavramlarda ne denli farklı boyut algıladıklarını görmek ve literatürle paralel olarak algılayıp algılamadıklarını tespit etmektir. Her bir faktör testi yapılmadan önce, verilerin faktör analizinin uygulanmasına uygun olup olmadığını belirlemek için örnekleme yeterliliği ölçüsü hesaplanır (Sipahi vd., 2006).

Keiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett'in küresellik testi bu yeterliliği temsil etmektedir. KMO, analizde kullanılan verilerin homojen bir değişkenler topluluğu olduğunu ve değişkenler arasında korelasyon olduğunu gösterir.

Farklılıkların Yönetimi Ölçeği için gerçekleştirilen faktör analizine toplamda 30 soru dahil edilmiş ve teorik çerçeve ile birbirine paralel üç faktör elde edilmiştir. Maddelerin hiçbiri analizden çıkarılmamıştır. Faktör yüklerine, her bir faktörün açıklanan varyansına ve iç tutarlılıklarına ilişkin bulgular aşağıda **Tablo 5:3**'te sunulmaktadır. İç tutarlılıkların ileri analizlere devam etmek için yeterince yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 2: Farklılıkların Yönetimi Konseptinin Faktör ve Güvenirlik Analizleri

Bireysel Tutum ve Davranışlar Boyutu	%Var: 27,97	Cronbach's Alpha: 0.915	Faktör Yükleri
S24			,858
S22			,839
S23			,827
S16			,795
S26			,786
S30			,784
S28			,709
S20			,697
S27			,657
S25			,634
S29			,619
S17			,597
Örgütsel Değerler ve Normlar Boyutu	%Var: 19,06	Cronbach's Alpha: 0.883	Faktör Yükleri
S5			,845
S7			,826
S10			,779
S2			,771
S3			,748
S12			,635
S6			,631
S8			,602

Tablo 2: Devamı			
Yönetmel Uygulamalar ve Politikalar	%Var: 24,24	Cronbach's Alpha: 0.819	Faktör Yükleri
S13			,841
S15			,804
S21			,781
S14			,744
S4			,718
S19			,705
S11			,688
S18			,673
S9			,644
S1			,630

Fark Testleri

Yaş, cinsiyet, eğitim, görev süresi, kurumdaki roller gibi demografik değişkenler ile araştırmanın temel değişkenleri arasındaki ilişki Bağımsız Örneklem T-Testi ve F (ANOVA) testleri uygulanarak analiz edilmiştir. Cinsiyet, çalışan rolü gibi ikili gruplu sorulara Bağımsız Örneklem T-Test uygulanmış olup, yaş, gelir seviyesi, eğitim seviyesi gibi çoklu gruplu sorulara ANOVA analizi uygulanmıştır.

Birinci aşamada, cinsiyetin araştırmanın ana kavramları arasında herhangi bir farklılık yaratıp yaratmadığını analiz etmek için Bağımsız Örneklem T-Testi yapılmıştır.

Tablo 3: Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları - Cinsiyet

		N	Mean	Std Dev.	t value	p value
Bireysel Tutum ve Davranışlar	Kadın	122	3,679	,668	-3,632	,000
	Erkek	197	3,968	,706		
Örgütsel Değerler ve Normlar	Kadın	122	3,570	,672	2,634	,009
	Erkek	197	3,786	,733		
Yönetmel Uygulamalar ve Politikalar	Kadın	122	4,121	,620	3,594	,112
	Erkek	197	3,981	,952		

Katılımcıların ankete vermiş oldukları yanıtlara istinaden, Bireysel Tutum ve Davranışlar boyutu bağlamında erkek çalışanların (ortalama değer = 3,968) kadın çalışanlara (ortalama değer= 3,679) öre daha fazla önem atfettikleri görülmektedir.

Bu bağlamda erkek çalışanların, meslektaşlarının bilgi ve becerilerini geliştirme anlamında daha istekli olabilecekleri, farklı düşünme eğilimlerini daha fazla kabullenir tutumda olabilecekleri, problemleri çözerken meslektaşlarının farklı deneyimlerine ihtiyaç duyabilecekleri, farklılıkları zenginlik olarak yorumlayabilmeleri ve daha empatik davranabilecekleri söylenebilir.

Öte yandan Örgütsel değerler ve tutumlar boyutundan da erkek çalışanların (ortalama değer = 3,786) kadın çalışanlara göre (ortalama değer = 3,570) daha fazla önem atfettiği gözlemlenmektedir.

Erkek çalışanlar bu açıdan, kuşaklararası iletişimde daha olumlu tutum sergilemeleri, eğitim anlamındaki kurumsal farkların kapanması anlamında daha istekli olabilmeleri, çalışan annelerin esnek çalışma modelini kabul etmeye daha meyilli olabilirler.Son olarak Yönetmel Uygulamalar ve Politikalar bağlamında cinsiyet temelinde bir fark bulunamamıştır.

Katılımcıların ankete vermiş oldukları yanıtlara istinaden, Bireysel Tutum ve Davranışlar boyutu bağlamında, yönetmel role sahip çalışanların (ortalama değer = 4,083) yönetmel role sahip olmayan

(ortalama değer= 3,625) çalışanlar göre daha fazla önem atfettikleri görülmektedir. Örgütsel değer ve normlar boyutunda da yöneticiler ve yönetici olmayan çalışanlar arasında anlamlı bir fark mevcuttur.

Tablo 4: Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları – Yönetmel Rol

		N	Mean	Std Dev.	t value	p value
Bireysel Tutum ve Davranışlar	Yönetmel Rol	109	4,083	,675	6,116	,000
	Yönetmel Olmayan Rol	210	3,625	,659		
Örgütsel Değerler ve Normlar	Yönetmel Rol	109	3,922	,699	5,816	,000
	Yönetmel Olmayan Rol	210	3,477	,666		
Yönetmel Uygulamalar ve Politikalar	Yönetmel Rol	109	4,222	,845	3,594	,000
	Yönetmel Olmayan Rol	210	3,841	,798		

ANOVA

Factor1

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	13,568	3	4,523	6,710	,000
Within Groups	212,327	315	,674		
Total	225,895	318			

Test of Homogeneity of Variances

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
10,325	3	315	,000

Yönetmel role sahip (ortalama değer=3,922) çalışanlar, yönetmel role sahip olmayan (ortalama değer=3,477) çalışanlara göre ilgili boyuta daha fazla önem atfetmektedir. Son olarak yönetmel uygulamalar ve politikalar boyutunda da yöneticiler ve yönetici olmayan çalışanlar arasında anlamlı bir fark mevcuttur. Yönetmel role sahip (ortalama değer=4,222) çalışanlar, yönetmel role sahip olmayan (ortalama değer=3,841) çalışanlara göre ilgili boyuta daha fazla önem atfetmektedir.

Demografik değişkenler ve araştırmanın ana kavramları için ek analizler yaş, ve kıdem için ANOVA testleri yapılmıştır. İlk aşamada mesleki deneyim gruplarının farklılıkların yönetimi boyutları üzerindeki etkisini karşılaştırmak için tek yönlü ANOVA analizi yapılmıştır.

Tablo 5: ANOVA Analiz Sonuçları Bireysel Tutum ve Davranışlar – Mesleki Deneyim

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: Factor1						
Tamhane						
(I) Mesleki_Den	(J) Mesleki_Den	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1-5	6-10	,16137	,12055	,702	-,1599	,4827
	11-15	-,32046*	,11882	,046	-,6376	-,0033
	16 ve üzeri	-,48898*	,12224	,002	-,8266	-,1514
6-10	1-5	-,16137	,12055	,702	-,4827	,1599
	11-15	-,48184*	,14032	,005	-,8558	-,1078
	16 ve üzeri	-,65035*	,14323	,000	-1,0390	-,2617

Tablo 5: Devamı

(I) Mesleki_ Den	(J) Mesleki_ Den	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
11-15	1-5	,32046*	,11882	,046	,0033	,6376
	6-10	,48184*	,14032	,005	,1078	,8558
	16 ve üzeri	-,16852	,14178	,806	-,5538	,2168
16 ve üzeri	1-5	,48898*	,12224	,002	,1514	,8266
	6-10	,65035*	,14323	,000	,2617	1,0390
	11-15	,16852	,14178	,806	-,2168	,5538

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

ANOVA

Factor2

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	11,848	3	3,949	8,185	,000
Within Groups	151,988	315	,483		
Total	163,835	318			

Test of Homogeneity of Variances

Factor2

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
5,096	3	315	,002

Tablo 6: ANOVA Analiz Sonuçları Örgütsel Değerler ve Normlar– Mesleki Deneyim

Multiple Comparisons							
Dependent Variable: Factor2							
	(I) Mesleki_ Den	(J) Mesleki_ Den	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Tukey HSD	1-5	6-10	,25223*	,09610	,045	,0040	,5004
		11-15	-,26127*	,10016	,047	-,5200	-,0026
		16 ve üzeri	-,27286	,15923	,318	-,6841	,1384
	6-10	1-5	-,25223*	,09610	,045	-,5004	-,0040
		11-15	-,51350*	,11146	,000	-,8014	-,2256
		16 ve üzeri	-,52508*	,16657	,010	-,9553	-,0949
	11-15	1-5	,26127*	,10016	,047	,0026	,5200
		6-10	,51350*	,11146	,000	,2256	,8014
		16 ve üzeri	-,01158	,16894	1,000	-,4479	,4248
	16 ve üzeri	1-5	,27286	,15923	,318	-,1384	,6841
		6-10	,52508*	,16657	,010	,0949	,9553
		11-15	,01158	,16894	1,000	-,4248	,4479

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Varyans analizi, mesleki deneyim gruplarının, Bireysel Tutum ve Davranışlar üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir [F(6,710) = 4,523, p = 0,000] (Bkz. **Tablo 5:22**).

Scheffe Testi ile yapılan Post-Hoc karşılaştırmasında mesleki deneyimi 1-5 ve 6-10 arası olanların, mesleki deneyimi daha fazla olan çalışanlardan anlamlı olarak farklı olduğu görülmüştür. Bu, iş hayatına yeni katılan çalışanların farklılıkların yönetilmesi anlamında Bireysel Tutum ve Davranışlara daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	13,164	3	4,388	9,534	,000
Within Groups	144,980	315	,460		
Total	158,144	318			

Test of Homogeneity of Variances

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
9,022	3	315	,000

Tablo 7: ANOVA Analiz Sonuçları Yönetmel Uygulamalar ve Politikalar– Mesleki Deneyim

(I) Mesleki_Den	(J) Mesleki_Den	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1-5	6-10	,15914	,08415	,310	-,0643	,3825
	11-15	-,35902*	,10698	,006	-,6442	-,0738
	16 ve üzeri	-,37311*	,12415	,028	-,7175	-,0287
6-10	1-5	-,15914	,08415	,310	-,3825	,0643
	11-15	-,51815*	,10171	,000	-,7901	-,2462
	16 ve üzeri	-,53224*	,11964	,001	-,8670	-,1975
11-15	1-5	,35902*	,10698	,006	,0738	,6442
	6-10	,51815*	,10171	,000	,2462	,7901
	16 ve üzeri	-,01409	,13666	1,000	-,3882	,3600
16 ve üzeri	1-5	,37311*	,12415	,028	,0287	,7175
	6-10	,53224*	,11964	,001	,1975	,8670
	11-15	,01409	,13666	1,000	-,3600	,3882

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Varyans analizi, mesleki deneyim gruplarının, Örgütsel Değerler ve Normlar üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir [F(8,185) = 3,949, p = 0,000] (Bkz. **Tablo 5:22**).

Tukey Testi ile yapılan Post-Hoc karşılaştırmasında mesleki deneyimi 1-5 ve 16 ve üzeri arası olanların, mesleki deneyimi 6-10 ve 11-15 olan çalışanlardan anlamlı olarak farklı olduğu görülmüştür. Bu, iş hayatına yeni katılan ve çalışma süresi 16 yılı aşan çalışanların farklılıkların yönetilmesi anlamında Örgütsel Değerler ve Normlara daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	17,528	4	4,382	6,603	,000
Within Groups	208,368	314	,664		
Total	225,895	318			

Test of Homogeneity of Variances

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
5,227	3	314	,002

Tablo 8: ANOVA Analiz Sonuçları Bireysel Tutum ve Davranışlar – Yaş

Multiple Comparisons							
Dependent Variable: Factor1							
	(I) Yaş	(J) Yaş	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Tukey HSD	19-25	26-35	-,20444	,11857	,313	-,5107	,1018
		36-45	-,64699*	,15011	,000	-1,0347	-,2593
		46-55	-,80346*	,23369	,004	-1,4070	-,1999
	26-35	19-25	,20444	,11857	,313	-,1018	,5107
		36-45	-,44255*	,12485	,003	-,7650	-,1201
		46-55	-,59902*	,21833	,032	-1,1629	-,0351
	36-45	19-25	,64699*	,15011	,000	,2593	1,0347
		26-35	,44255*	,12485	,003	,1201	,7650
		46-55	-,15647	,23694	,912	-,7684	,4555
	46-55	19-25	,80346*	,23369	,004	,1999	1,4070
		26-35	,59902*	,21833	,032	,0351	1,1629
		36-45	,15647	,23694	,912	-,4555	,7684

Varyans analizi, mesleki deneyim gruplarının, Yönetmel Uygulamalar Ve Politikalar üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir [F(9,534) = 4,388, p = 0,000] (Bkz. **Tablo 5:22**).

Tukey Testi ile yapılan Post-Hoc karşılaştırmasında mesleki deneyimi 1-5 ve 6-10 arası olanların, mesleki deneyimi 11-15 ve 16 ve üzeri olan çalışanlardan anlamlı olarak farklı olduğu görülmüştür. Bu, çalışma süresi 11-15 olan ve 16 yılı aşan ve çalışanların farklılıkların yönetilmesi anlamında Yönetmel Uygulamalar ve Politikalarda daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	14,832	3	4,944	10,452	,000
Within Groups	149,003	315	,473		
Total	163,835	318			

Test of Homogeneity of Variances

Factor2

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
10,103	3	315	,000

Tablo 9: ANOVA Analiz Sonuçları Örgütsel Değerler ve Normlar–Yaş

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: Factor2						
(I) Yaş	(J) Yaş	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
19-25	26-35	-,15504	,09420	,478	-,4075	,0974
	36-45	-,57518*	,14716	,001	-,9705	-,1798
	46-55	-,74063*	,09440	,000	-,9959	-,4854
26-35	19-25	,15504	,09420	,478	-,0974	,4075
	36-45	-,42014*	,13159	,013	-,7763	-,0640
	46-55	-,58559*	,06762	,000	-,7706	-,4006
36-45	19-25	,57518*	,14716	,001	,1798	,9705
	26-35	,42014*	,13159	,013	,0640	,7763
	46-55	-,16545	,13173	,763	-,5228	,1919
46-55	19-25	,74063*	,09440	,000	,4854	,9959
	26-35	,58559*	,06762	,000	,4006	,7706
	36-45	,16545	,13173	,763	-,1919	,5228

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Varyans analizi, mesleki deneyim gruplarının, Bireysel Tutum ve Davranışlar üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir [$F(6,603) = 4,382, p = 0,000$] (Bkz. **Tablo 5:22**).

Tukey Testi ile yapılan Post-Hoc karşılaştırmasında yaşları 19-25 ve 26-35 arası olanların, yaşları 36-45, 46-55 ve 56 ve üzeri olan çalışanlardan anlamlı olarak farklı olduğu görülmüştür. Bu, yaş 19-25 ve 26-35 arası olan çalışanların farklılıkların yönetilmesi anlamında Bireysel Tutum ve Davranışlaradaha fazla önem atfettiğini göstermektedir.

ANOVA

Factor3

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	22,762	3	7,587	17,654	,000
Within Groups	135,382	315	,430		
Total	158,144	318			

Test of Homogeneity of Variances

Factor3

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
4,319	3	315	,005

Tablo 10: ANOVA Analiz Sonuçları Yönetmel Uygulamalar Ve Politikalar –Yaş

Multiple Comparisons							
Dependent Variable: Factor3							
	(I) Yaş	(J) Yaş	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Scheffe	19-25	26-35	-,25528	,09556	,070	-,5239	,0133
		36-45	-,79156*	,12098	,000	-1,1316	-,4515
		46-55	-,78929*	,18835	,001	-1,3187	-,2599
	26-35	19-25	,25528	,09556	,070	-,0133	,5239
		36-45	-,53628*	,10062	,000	-,8191	-,2535
		46-55	-,53401*	,17596	,028	-1,0286	-,0394
	36-45	19-25	,79156*	,12098	,000	,4515	1,1316
		26-35	,53628*	,10062	,000	,2535	,8191
		46-55	,00227	,19096	1,000	-,5345	,5390
	46-55	19-25	,78929*	,18835	,001	,2599	1,3187
		26-35	,53401*	,17596	,028	,0394	1,0286
		36-45	-,00227	,19096	1,000	-,5390	,5345

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Varyans analizi, mesleki deneyim gruplarının, Örgütsel Değerler ve Normlar üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir [$F(17,654) = 7,584, p = 0,000$] (Bkz. **Tablo 5:22**).

Tukey Testi ile yapılan Post-Hoc karşılaştırmasında yaşları 19-25 ve 26-35 arası olanların, yaşları 36-45, 46-55 ve 56 ve üzeri olan çalışanlardan anlamlı olarak farklı olduğu görülmüştür. Bu, yaşları 19-25 ve 26-35 arası olan çalışanların farklılıkların yönetilmesi anlamında Yönetmel Uygulamalar ve Politikalar daha fazla önem atfettiğini göstermektedir.

Araştırmanın Nitel Verilerine İlişkin Bulgular

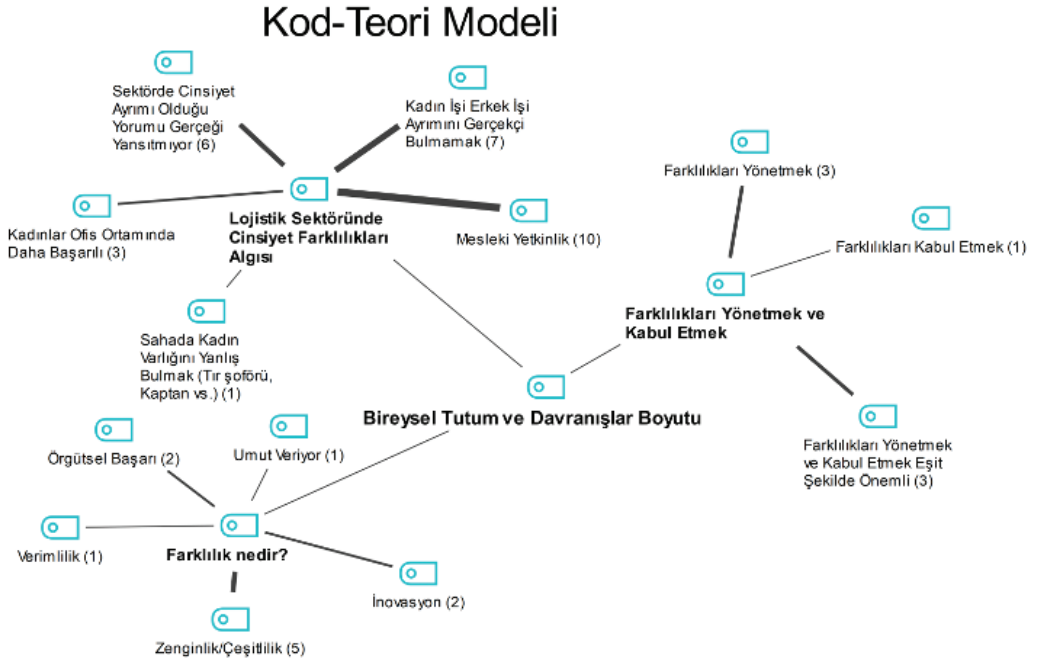
Araştırmanın nitel bağlamına ilişkin bulgular, üç ana başlık halinde sunulmaktadır. Bunlar, bireysel tutum ve davranışlar boyutu, örgütsel değerler ve normlar boyutu ve yönetmel uygulamalar ve politikalar boyutudur.

Bireysel Tutum ve Davranışlar Boyutu Üzerine İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Değerlendirmeleri ve Katkıları

Lojistik sektörde farklılıkların yönetimi bağlamında insan kaynakları yöneticilerinin bireysel tutum ve davranışlar açısından iletmiş oldukları görüşler Şekil 1'de sunulmaktadır. MAXQDA aracılığı ile oluşturulan model altında birden fazla temanın oluştuğu görülmektedir.

Örneğin, kadınların ofis ortamındaki başarısı, mesleki yetkinliğin önemi, farklılıkların kurum için zenginlik olarak değerlendirilmesi, lojistik sektörde cinsiyet temelinde bir ayrımı gerçekçi bulmamak, farklılıkları yönetmek ve kabul etmenin eşit oranda önemsenmesi gibi alt temalar öne çıkmaktadır.

Şekil 2: Bireysel Tutum ve Davranışlar Boyutu Üzerine İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Katkıları

Bu noktada araştırmaya katkı sağlayan insan kaynakları yöneticisi 1 (İKY1); “....kurum içi farklılık benim için zenginlik demek. Uzun yıllar kurumsal şirketlerde çalışmış olmamdan mütevellit bireylerin kişilik özelliklerinin işe uygun olmasının önemini farkındayım. Her çalışan da bu bağlamda kuruma farklı bir değer katmakta ve zenginlik yaratmakta.” şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Yine İKY1 lojistik sektöründeki erkek egemen görüşü; “Günümüzde lojistik sektörü için bu doğruları yansıtmıyor, zira uzun yıllardır çeşitli üniversitelerde ders vermekteyim ve öğrencilerimizin cinsiyet dağılımı hep eşit. Mezun olan gençler kadın erkek demeksizin sektörde kendilerine yer buluyorlar. Lojistik sektörde asıl önemli olan çalışanın yetkinliği ve karakter özelliği. Kadın erkek ayırt etmeksizin kendisine uygun bir pozisyon bulabilir.” şeklinde yorumlamıştır.

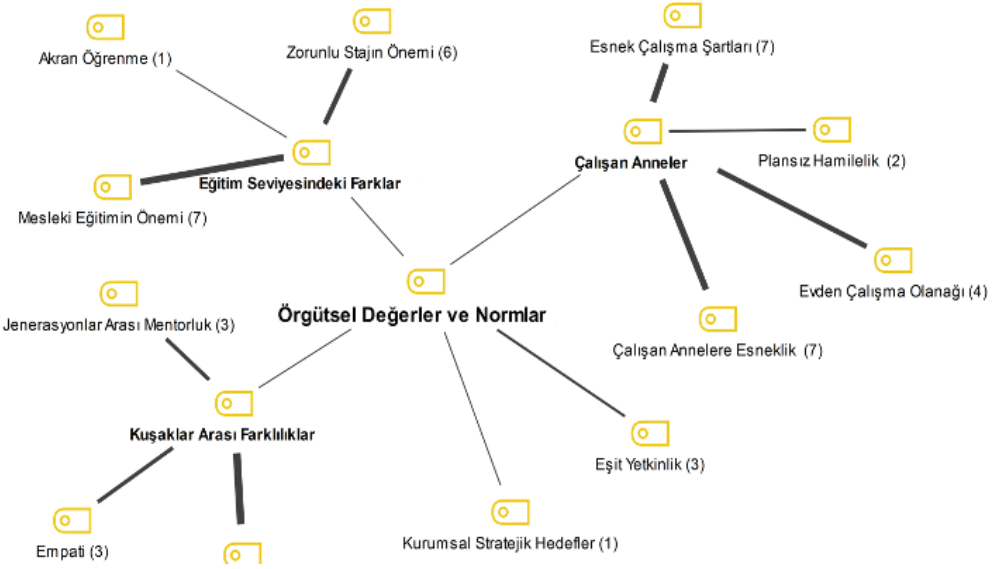
İKY2'ise sektörü “Kurum olarak, lojistik sektöründe hakim olan algıdan çok uzak bir çalışan dağılımına sahibiz. Sadece cinsiyet değil, din, dil, ırk gözetmeksizin farklı renkleri kurumumuzda barındırmaya büyük önem veriyoruz. Zira sektörde kadın tur şoförleri, erkek temizlik görevlileri bolca mevcut.” cümleleri ile yorumlamıştır.

Örgütsel Değerler ve Normlar Boyutu Üzerine İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Katkıları

Lojistik sektörde farklılıkların yönetimi bağlamında insan kaynakları yöneticilerinin örgütsel değerler ve normlar açısından iletmiş oldukları görüşler Şekil 2'de sunulmaktadır. MAXQDA aracılığı ile oluşturulan model altında birden fazla temanın oluştuğu görülmektedir.

Örneğin, esnek çalışma saatlerinin anne olan çalışanlar açısından önemi, üniversitelerde mevcut olan staj programlarının gelişmesinin önemi ve zorunlu staj programlarının programlara eklenmesi, kurum içerisinde eğitim anlamında yaşanacak farklılıkların önüne mesleki eğitim ile geçileceği, jenerasyonlar arası farkların yönetimi için iletişim yetkinliği ve empatinin gerekliliği, evden çalışma olanağının hem engelli, hem de çocuklu çalışanlar için önemi gibi alt temalar öne çıkmaktadır.

Kod-Teori Modeli

Bu modele yönelik, İKY2; “genç neslin tercih ettiği bir kurumuz. Ama kurumumuzda aynı zamanda X jenerasyonu da sayısal olarak oldukça fazla. Farklı kuşakların bir arada huzur içerisinde çalışabilmesi adına sıklıkla eğitimler düzenlemekteyiz.” Düşüncelerini iletmiştir. Sonrasında, İKY7 de jenerasyonlar arası farkları, “...dijitalleşmenin etkisi ile kurum olarak Z jenerasyonunu istihdam etmeye çabalıyoruz. Böylelikle hem jenerasyonlar arası çeşitliliği sağlıyoruz hem de onlar dijital dünyaya bizlerden çok daha adapte. Z jenerasyonun aidiyet duygusu bana göre geçmiş jenerasyonlara göre daha zayıf. Bu zafiyetin kuruma yaratacağı sıkıntılar önüne de eğitimler ile geçmeyi amaç ediniyoruz.” şeklinde yorumlamıştır.

İKY7 devamında kurum içindeki eğitim seviyesi farkını, “Bir işletme bölümü mezunu lojistik sektörüne giriş yaptığında bocalayabiliyor. Zamanla alıyor elbet ama geçiş aşaması alandan mezun bir çalışan ile aynı olmuyor. Ama lojistik bölümlerinden mezun arkadaşlarımız çok daha hazır bir şekilde, onları neyin beklediğini bilerek geliyorlar. Bu noktada üniversitelere büyük görev düşmekte. Zorunlu stajın gençlerin başarısı adına önemi büyük.” şeklinde değerlendirmiştir.

Aynı konu üzerine İKY4’te, “...örneğin hava kargoyu taşırsın, ama onun içinde gıda taşıdığına başka bir mesleki eğitim gerekiyor. Kimyasal ürün taşımak tehlikeli maddeye girer. Bunun eğitimini almış olma gerekiyor. Bu tip uygulamalar için mesleki eğitim şart. Örneğin kara yolu gıda taşıyoruz ve sütü ürünlerin bazı ülkelerin sınırlarından geçmesi yasak. Şimdi bunu bilmek için eğitim almış olmak gerek. Bu üniversite eğitimi ile öğrenilemez tecrübe ve mesleki eğitim burada ortaya çıkıyor. Teoriyi bilmek her zaman yeterli olmuyor pratiğe dökerken.” şeklinde yorum yapmıştır. İKY5’te kurumlarının çalışan anneler için olan tutumunu yandaki gibi özetlemiştir; “Kurum olarak özellikle kadın çalışana olduğu gibi çalışan annelere de pozitif yönde katkı sağlanıyor. Burada tabii ki yazılı kural olmasa bile, örneğin çalışma saatlerindeki esneklik bu da özellikle doğum izninden dönen çalışanlarımızı yasal olarak kullandıkları süt izninin dışında, buldukları organizasyondaki departman yöneticileri izni ile daha esnek çalışma saatlerine sahip olabiliyorlar.”

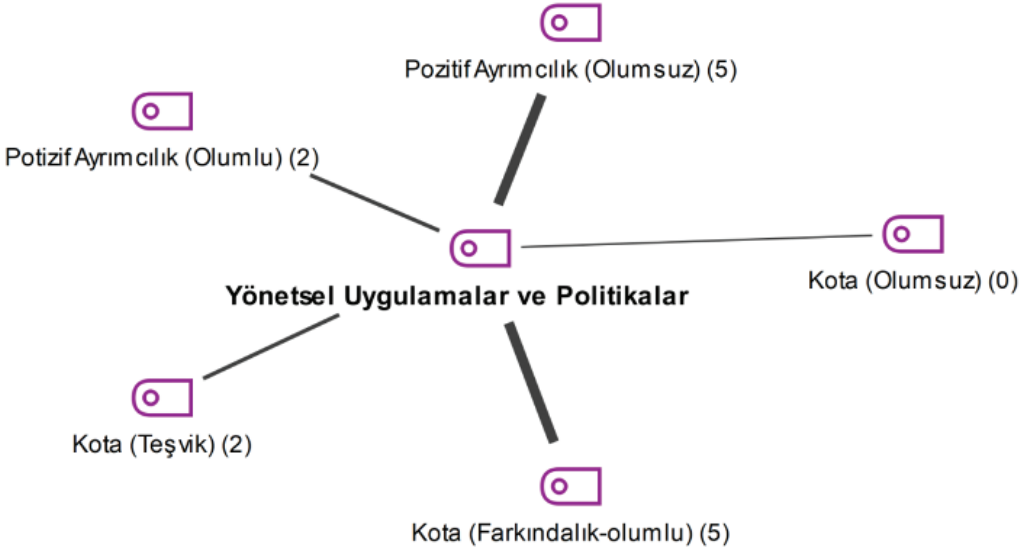
Yönetimsel Uygulamalar ve Politikalar Boyutu Üzerine İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Katkıları

Lojistik sektöründe farklılıkların yönetimi bağlamında insan kaynakları yöneticilerinin yönetimsel uygulamalar ve politikalar açısından iletmiş oldukları görüşler Şekil 3’de sunulmaktadır. MAXQDA aracılığı ile oluşturulan model altında birden fazla temanın olduğu görülmektedir.

Odak noktası olarak, pozitif ayrımcılık ve kadın istihdamı hususundaki kota uygulamalarına odaklanılan bölümde; pozitif ayrımcılığın olumlu bir altyapısı ve amacı olsa da temelde tüm farklılıkların değer gördüğü bir kurumda ihtiyaç dışı kalacağı, kota uygulaması konusunda da farkındalık yaratma anlamında faydalı olacağı, lakin zorlamadan ziyade teşvik usulü ilerlemenin yöneticiler açısından daha faydalı olacağı yorumları yapılmıştır. Öne çıkan alt temalar aşağıda paylaşılmaktadır.

Şekil 4: Yönetmel Uygulamalar ve Politikalar İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Katkıları

Kod-Teori Modeli

İKY5 işe alım süreçlerinde kota uygulamasını şu şekilde yorumlamıştır; “Biraz farkındalık demeliyiz biz bu uygulamaya. Bir taraftan zorunluluk olarak düşünülebilir ama dezavantajlı grupların temsili arttırmak için kullanılan araç olması açısından benim kanaatimce oldukça faydalı. Öte yandan bu uygulama işe alım ya da terfi süreçlerinde kişilerin kendilerine yer bulması açısından farkındalık kazandırıyor. O sebeple ben oldukça faydalı olarak yorumluyorum. Ben de İK yöneticisi olarak bu uygulamayı sonuna kadar destekliyorum.”

İKY3 ise pozitif ayrımcılığı, “Aslında bence ayrımcılık hiç olmamalı bana sorarsanız. İnsan insandır kadın ya da erkek olmasının bir önemi olmamalı. İş yaşamında odaklanılması gereken ilk ve tek husus mesleki yetkinlik olmalı. Gelecekte umarım ki cinsiyet temelli ayrımcılıkların negatif ya da pozitif yönde ihtiyaç duyulmadığı günler gelsin.” şeklinde yorumlamıştır. Devamında aynı insan kaynakları yöneticisi kota uygulaması konusunda; “.. biz büyükşehirlere göre değerlendiriyoruz bazen uygulama anlamında doğru ya da yanlış zira küçük şehirlerde bu tip uygulamalara ihtiyaç var farkındalık oluşması için.. Engelli kadrosu için de aynı şey var. Sadece cinsiyet anlamında değil. Bakın bu uygulama bana daha çok mantıklı geliyor. Zira firmalar engelli çalışanlara istekli davranmayabiliyor.” şeklinde düşüncesini dile getirmiştir.

İnsan kaynakları yöneticileri ile gerçekleştirilen mülakatların deşifre metinlerine MAXQDA programı aracılığı ile Kelime Bulutu (Etiket Bulutu) Analizi yapılmıştır. İlgili görselleştirme metodu metin içerisinde kelimenin kullanım sıklığını gösterir.

Farklılıkları yönetmek ve kabul etmek eşit şekilde önemli	2	42,86
Farklılıkları kabul etmek	1	14,29
Farklılıkları yönetmek	3	42,86
Örgütsel değerler ve normlar boyutu		
*Çalışan anneler		
Esnek çalışma	7	35
Evden çalışma olanağı	4	20
Çalışan annelere esneklik	7	35
Plansız hamilelik sorunu	2	10
*Eğitim farklılıkları		
Staj programlarının gelişmesi gerekliliği	6	42,86
Mesleki eğitimin önemi	7	50
Akran öğrenme	1	7,14
*Kuşaklararası farklılıkları		
Jenerasyonlar arası mentorluk	3	21,43
iletişim	8	57,14
Empati	3	21,43
Yanötsel uygulamalar ve politikalar boyutu		
*Kota uygulaması		
Kota (Teşvik)	2	28,57
Kota (farkındalık-olumlu)	5	71,43
Kota (olumsuz)	0	0
*Pozitif ayrımcılık		
Pozitif ayrımcılık (olumsuz)	5	71,43
Pozitif ayrımcılık (olumlu)	2	27,57

Araştırmanın deşifre metinlerinin alt modellerinin dağılımı Tablo 11’de paylaşılmaktadır. Toplamda sekiz ana dağılım oluşmuş olup, insan kaynakları yöneticilerinin değındiğı her bir alt model tabloda paylaşılmaktadır. Sekiz ana başlığın altında otuz adet de alt başlık dağılmıştır. Bireysel tutum ve davranışlar modeli altında değınilen, lojistik sektördeki erkek egemen olma hali başlığında en çok vurgulanan başlık çalışanların *yetkinliğinin* önemi olmuştur.

Farklılık kavramının yöneticiler için neyi ifade ettiğı sorusuna ise en çok değınilen cevap *zenginlik ve çeşitlilik* olmuştur. Yöneticilere yöneltilen farklılıkların kabulü ve yönetimi hususundaki soruya ise, sadece kabul etmekten ziya da yönetmenin de eşit oranda önemli olduğı yönündeki yorumlar ile, yönetmenin önemli olduğı yorumu aynı seviyede vurgulanmıştır.

Örgütsel değerler ve normlar modeli altında değınilen, kurumların çalışan annelere tutumu sorusuna, annelere sunulan *esnek çalışma modeli* en çok üzerinde durulan cevap olmuştur. Sonrasında kurum içi eğitim seviyesindeki farklılıkların yönetimi üzerine yöneltilen soruya ise, nerdeyse katılımcıların hepsi ancak *mesleki eğitimlere* önem verilirse ilgili farklılıkların aşılabileceğini vurgulamışlardır. Kuşaklararası farklar hususunda da, ilgili farkın yaratabileceğı her türlü olumsuzluğun önüne ancak ve ancak bireyler arası sağlıklı iletişim ile geçilebileceğı yönünde yorumlar alınmıştır.

Yönetimsel uygulamalar ve politikalar modeli altında değınilen, kurumlarda kadın istihdamını desteklemek amacı ile yürürlükte olan *kota uygulaması* değılendirilmiş olup, yöneticilerin

çoğunluğu tarafından farkındalık yaratma hususunda etkin olacağı düşünüldüğünden olumlu olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan yine aynı ana başlık altında sorulan, kurumlarda pozitif ayrımcılık algısı yöneticilerin çoğu tarafından olumsuz bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.

Yöneticilerin çoğunluğu *pozitif ayrımcılık* tanımını yaparken cinsiyet temelli bir ayırım üzerinden örnekler vermişlerdir. Zira *pozitif ayrımcılık* temelinde temsiline ihtiyaç duyulan kesimlere uygulanan bir politika olup, kadınların kendi mesleki yetkinlikleriyle hali hazırda sektörde başarı ile herhangi bir ayırma ihtiyacı duymaksızın bulunabileceklerini vurgulamışlardır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Günümüzde küreselleşme ile birlikte işletmeler geleneksel yapılarından uzaklaşmak zorunda kalarak; çok kültürlülük, çeşitlilik ve kapsayıcılık konseptleri ile yüzleşmişlerdir. Kurumların insan kaynakları yöneticileri de yukarıda bahsedilen sebeplerden mütevellit, tamamen farklı özelliklere sahip kurum çalışanlarını istihdam etmek ve yönetmek durumunda kalmışlardır. Çalışanların arasındaki farklılıkların etkin bir şekilde yönetilmesi örgütün finansal performans ve süreklilikleri bağlamında her geçen gün daha da önem kazanmıştır.

Amerika ve Avrupa'dan başlayarak hızla tüm dünya tarafından önemi anlaşılan farklılıkların yönetimi yaklaşımı, verimliliği, karlılığı ve örgüt performansını artırma amacının ötesinde işgücüne yönelik yapılan her türlü ayrımcılık ile mücadele etme hedefi taşımaktadır. Karlılık ve performansa odaklanan pek çok araştırma sürdürülmekte, çoğunlukla da farklılıkların yönetimi konusu toplumsal cinsiyet eşitliği boyutundan ele alınmaktadır. Örneğin, yönetsel roller bağlamında değerlendirildiğinde, cinsiyet çeşitliliği anlamında zengin örgütler diğerleriyle kıyaslandıklarında, %21 daha yüksek kar elde etme eğiliminde ve %27 daha fazla değer yaratabilme eğiliminde oldukları görülmüştür (Delivering Through Diversity Report, 2018).

Bu çalışma kapsamında farklılıklar üç ayrı boyutta incelenmiştir. Mikro boyutta bireysel tutum ve davranışlar, mezo boyutta örgütsel değerler ve normlar ve son olarak makro boyutta Yönelimsel uygulamalar ve politikalar. Bireysel düzey değerlendirildiğinde, farklılıkların yönetimi sadece bireylerin kendilerini ne şekilde algıladıklarıyla değil, aynı zamanda başka insanları nasıl algıladığı ile de ilgilidir. Bireyin farklılıklardan ve kapsayıcılıktan anladığı şey bireysel tutum ve davranışlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu noktada insan kaynakları departmanlarına ve yöneticilerine büyük sorumluluk düşmektedir. Zira, kapsayıcı bir örgüt kültürü oluşturmak, bireyciliğe karşı katılım ve bütünleşmeyi geliştirmek, ekip çalışmasını destekleyen bir çalışma ortamı kurgulamak İK departmanlarının bireysel boyutta temel görevlerinden biri haline gelmiştir (Kossek vd. 2005).

Öte yandan farklılıkların etkin yönetimi kurumların çalışma faaliyetlerine tüm çalışanların aktif katılımını teşvik eder, örgütün tüm üyelerinin bireysel tutum ve özelliklerini destekler ve hatta bu özellikleri değerli kabul ederek bir stratejik kaldıraç olarak kullanır (Bernardi ve De Toni, 2009).

Araştırmanın mülakatları sırasında katkı sağlayan insan kaynakları yöneticileri araştırmaya dahil edilen her bir boyut hakkında önemli alt temalardan bahsetmişlerdir. Bireysel tutum ve davranışlar boyutu altında, lojistik sektörü hakkında hakim olan erkek egemen inancın aksine kadınların da halihazırda uzun yıllardır aktif olarak varlıklarını sürdürdükleri nerdeyse tüm insan kaynakları yöneticileri tarafından vurgulanmıştır.

Araştırmanın nicel boyutuna destek veren 122 kadın ve 197 erkek çalışan, bu savı destekler niteliktedir. Lakin saha ve ofis ortamı ayırımı da taraflarınca eklenmiştir. Zira yedi İK yöneticisinden dördü; kadınların ofis ortamında daha başarılı olduğundan bahsetmişlerdir. Öte yandan daha genç yöneticilerin kadınların sahadaki varlığını daha fazla destekledikleri görülmüştür. İlgili alt başlıkta en öne çıkan madde ise, kişisel yetkinliğin tüm yöneticiler tarafından ön planda tutulmasıdır. Zira yetkinliklerine göre cinsiyet ayırmaksızın, lojistik sektöründe herkesin kendisine yer bulacağı yöneticiler tarafından umut edilmektedir.

Örgütsel normlar ve değerler boyutunda ise; çalışan anneler, kurum içi eğitim seviyesindeki farklılıklar ve kuşaklararası farklara değinilmiştir. Mezo boyuttaki farklılıkların irdelendiği bu boyuttan sağlanan çıktılar, örgütler için kazanım sağlama potansiyeline sahiptir. Örgütsel boyutta sağlanan etkili farklılık yönetimi örgütün performansının iyileştirilmesine, işgücü etkinliğinin ve kalitesinin artmasına,

yaratıcılığın ve esnekliğin desteklenmesine ve kaliteli istihdamın sağlanmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda yöneticiler, lojistik sektörüne giriş yapacak gençlerin mesleki eğitimine vurgu yapmışlardır. Üniversitelerdeki ilgili bölümlerin zorunlu staj programlarındaki zafiyetlerin, öğrencilerin kariyer gelişimini uzun vadede olumsuz yönde etkilediğine değinmişlerdir. Öte yandan lojistik sektörü gibi uygulamaya dayalı olan bir sektör için mesleki eğitimin kalitesinin büyük önem taşıdığı da yöneticiler tarafından sıklıkla vurgulanmıştır.

Lojistik şirketlerinde çalışan kadınların hamilelik ve sonrası süreçleri hususunda esneklik tanınması gerekliliğine de ilgili boyutta değinilmiştir. Lakin, kadın insan kaynakları yöneticilerinin, annelerin esnek çalışma düzenine daha az destek verir nitelikte yorum yaptıkları gözlemlenmiştir. Örgütsel değerler ve normlar boyutu altında değinilen son alt başlık ise, kuşaklararası farklılıkların yaratabileceği olumsuz etkileri engelleyebilmek adına çalışanlar arası iletişime ve empatiye verilmesi gereken önem olarak belirtilmiştir.

Araştırmanın makro perspektifi, yönetsel uygulamalar ve politikalar boyutunda; kadın çalışanların istihdamını desteklemek amacı ile yürürlüğe sokulan kota uygulaması ve pozitif ayrımcılık konseptleri üzerinde durulmuştur. Kota uygulaması konusunda, yöneticilerin çoğunluğu farkındalık yarattığı ve insanları ilgili hususları düşünme zorunda bıraktığı için faydalı bir uygulama olarak yorumlanmıştır.

Pozitif ayrımcılık için ise, beklenenin aksine olumsuz bir kavram olarak bahsedilmiştir. Sebep olarak da olumlu-olumsuz, içerik fark etmeksizin bir dezavantajlı grubun temsiline ihtiyaç duyulmaksızın tüm farklılıkların kabul gördüğü kapsayıcı örgütlerin kurgulanması gerekliliği vurgulanmıştır.

Günümüz iş dünyasında, toplumsal hayatta ve sosyal yaşamda meydana gelen köklü, hızlı ve çok yönlü değişim beraberinde pek çok beklenti ve sorumluluğu da getirmiştir. Bir kurumsal yapı içerisinde barınabilmek adına, farklılıkları kapsayıcı olmayı pek çok boyutta kabul etmek artık bir gereklilik. Bu sebeple ilgili konuya duyarlı yöneticiler, kurumlar ve bireyler farklılıkları ne şekilde zenginliğe ve faydalarına dönüştüreceklarine odaklanmış durumdadır. Öte yandan farklılıkların yönetimi ve kapsayıcılık sadece örgütsel boyutta varlık göstermemekte olup, bireylere de tutum ve davranışları bakımında sorumluluk düşmektedir.

Bu araştırma bireylere, kurum ve politika belirleyenlere lojistik sektöründeki farklılıkların yönetimi fikrini hem çalışanlar hem de yöneticiler açısından projekte etmeyi amaçlamış olup, farklı alt başlıklar aracılığı ile mevcut durumu yansıtmıştır. İlgili alan yazın tarandığında, henüz çok sınırlı sayıda çalışmanın mevcut olduğu görülmüş olup, araştırmacılar için de oldukça önemli bir uygulama alanını oluşturduğu düşünülmektedir.

İlgili araştırma sadece Türkiye'deki lojistik sektörünü ele almış olup, kapsayıcılık bakımında zafiyetli olarak değerlendirilen diğer sektörlere de örneklem olarak odaklanılmalıdır. Öte yandan başka ülkelerin mevcut durumu ile bir karşılaştırma yapılarak daha kapsayıcı ve nitelikli öneriler de yapılabilir.

Kaynaklar

AL-JENAIBI, B. (2011) The Scope and Impact of Workplace Diversity in the United Arab Emirates – An Initial Study. *Acta Universitatis Danubius. Communicatio*, Vol 5, No 1

ANCA, De C., VAZQUES A. (2007) *Managing Diversity in the Global Organization-Creating New Business Values*, Palgrave Macmillan, China.

BAYRAMOĞLU, K. (2014). “Lojistik Sektörü Devlet Politikaları ile Desteklenmeli-Nilgün Keleş ile Röportaj”, *Ekovitrin*, Ocak, 136-141.

BOURDIEU, P. (2015). *Eril Tahakkum*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

BYRD, M. Y. (2014), “Diversity Issues: Exploring “Critical” Through Multiple Lenses”, *Advances in Developing Human Resources*, 16(4):515-528.

CHOY, W. KW (2007), “Globalisation and Workforce Diversity: HRM Implications for Multinational Corporations in Singapore”, *Singapore Management Review*, 29(2):1-29.

COX TAYLOR, H. ve BLAKE, S. (1991), “Managing Cultural Diversity: Implications for Organizational Competiveness”, *The Academy of Management Executive*, 5(3):45-56.

ÇEVİK, S. ve KAYA, S. (2010). "Türkiye'nin Lojistik Potansiyeli ve İzmir'in Lojistik Faaliyetleri Açısından Durum (SWOT) Analizi", İzmir Ticaret Odası, AR-GE Bülten, 2010 Kasım-Sektörel, 22-28.

GONZALEZ, J.A. (2010), "Diversity Change in Organizations: A Systemic, Multilevel, and Nonlinear Process", *The Journal of Applied Behavioral Science*, 46(2):197-219.

ELENAIN, A. ve HOSSAM M. (2007), "The Five-Factor Model of Personality and Organizational Citizenship Behavior in United Arab Emirates", *Sam Advanced Management Journal*, 47-57.

EWOH, A. I. E. (2013), "Managing and Valuing Diversity: Challenges To Public Managers in The 21st Century", *Public Personnel Management*, 42(2): 107-122.

HANAPPI-EGGER, E. (2006), "Gender And Diversity From A Management Perspective: Synonyms or Complements?", *Journal of Organisational Transformation & Social Change*, 3(2):121-134.

HUBBARD, E. E. (2004). *The Manager's Pocket Guide to Diversity Management*. Amherst, Massachusetts: HRD Press.

JONSEN, K. ve MAZNEVSKI, M. L. & SCHNEIDER, S. C. (2011), "Diversity and Its not so Diverse Literature: An International Perspective", *International Journal Of Cross Cultural Management*, 11(1):35-62.

KAMP, A. ve HAGEDORN-RASMUSSEN, P. (2004). *Diversity Management in a Danish Context: Towards a Multicultural or Segregated Working Life, Economic and Industrial Democracy*. 25(4): 525-554.

KREITZ, P. A. (2008), "Best Practices for Managing Organizational Diversity", *The Journal of Academic Librarianship*, 34:101-120.

MADERA, J.M. (2013), "Best Practices in Diversity Management in Customer Service Organizations: An Investigation of Top Companies Cited By Diversity Inc.", *Cornell Hospitality Quarterly*, 54(2):124-135.

MA, J. (2010), "Diversity Management and Its Organizational Outcomes: Where Strategic Human Resources Management Fits in", A Dissertation Submitted to The Graduate School-Newark Rutgers, The State University of New Jersey, UMI 3408900.

MATHEWS, A. (1998) *Diversity: A Principle of Human Resource Management*, *Public Personnel Management*, 27 (2).

MILENA, J. (2013), "Potential Future Managers and Their Opinion on The Issue of Diversity, Inclusion and Their Possible Use in Management", *Journal of Competitiveness*, 5(2):37-50.

MORRISON, M., LUMBY, J. ve SOOD, K.(2006), "Diversity and Diversity Management Messages From Recent Research", *Educational Management Administration & Leadership*, SAGE Publications (London, Thousand Oaks and New Delhi), 34(3):277-295.

ÖZKALP, E. ve KIREL, Ç. (2001). *Örgütsel Davranış*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

PATRICK, H. A. ve KUMAR V.R. (2012), "Managing Workplace Diversity: Issues And Challenges" *Sage Open*, April-June:1-15.

PICKFORD, J. (2001) *Mastering management 2.0*. Harlow: Prentice Hall Publishing Co. Financial Time.

PODSIADLOWSKI, A., GRÖSCHKE, D., KOGLER, M., SPRINGER, C. & VAN DER ZEE, K. (2013), "Managing A Culturally Diverse Workforce: Diversity Perspectives in Organizations", *International Journal of Intercultural Relations* 37:159175

ROBERSON, Q. M. (2006), "Disentangling The Meanings of Diversity And Inclusion in Organizations", *Group & Organization Management*, April 31(2):212-236.

SCHMIDT, S. W. (2009), "Employee Demographics and Job Training Satisfaction: The Relationship Between Dimensions of Diversity and Satisfaction with Job Training", *Human Resource Development International*, 12(3): 297-312.

SIMONS, S. M. ve ROWLAND, K. N. (2011), "Diversity and Its Impact on Organizational Performance: The Influence of Diversity Constructions on Expectations and Outcomes", J. Technol. Manag. Innov. 6(3):171-183.

STOCKDALE, M. S. ve CAO, F. (2004). Looking Back and Heading Forward: Major Themes of The Psychology and Management of Workplace Diversity. In Stockdale, M. S. ve Crosby, F. J. (Ed.), The Psychology and Management of Workplace Diversity, (ss. 299-316).

SÜRAL ÖZER, P. (2007) Çeşitliliği Yeniden Düşünmek ve Çeşitliliklerin Yönetimi, M.Kurt, S.Bayraktaroğlu (Editör) Türkiye'de İşletmecilikte Yeni Perspektifler içinde, Gazi Kitabevi, Ankara.

TAYLOR, C. (1995), Building a Business case for Diversity, Canadian Business Review, 22 (1)

TREVEN, S. ve MATJAŽ, M. (2006), "Employee Diversity Management in The Context of Dialectical Systems Theory", Cybernetics and Systems: An International Journal, 37(8):815-837.

VALLEE, F. (2011). "Extended Logistical Factors for Success in International Trade", World Customs Journal, 5(2), 77-94

Summary

It is not very difficult to manage employees who have similar perspectives, values and beliefs in organizations. However, the most difficult thing is to bring together the employees with internal differences on common points, to manage their differences and to prevent conflicts that may arise. These conflicts can only be overcome with diversity management. The dissimilarities of the employees of the organization should be defined as the assets of the organization and should be accepted as the competitive advantage that supports the organizational strategy. Today, management approaches that ignore the differences between their employees and accept each individual as a single type also prepare the ground for unrest and conflicts to be experienced in organizations. Therewithal, it is thought that organizations that prioritize equality of opportunity for each individual working in their institutions and add value and defend equal opportunities and rights will be productive and successful by feeding off the richness created by diversity. Today, many organizations consider having many differences within their organization as an organizational strength instead of describing it as a disadvantage. Because the in-house richness and diversity created by the mentioned differences began to be considered as factors that trigger creativity and innovation for employees at the end of the day. As institutions globalized, they began to access labor pools of different countries. Institutions that consider this opportunity and diversity as an advantage have started to have a more prestige and positive image. The main aim of this research is to present a clear projection of the current situation of the logistics sector by examining the perceptions of institutions in terms of diversity management in the related sector. In this study, it also aimed to create a conscious attitude towards diversity management at the micro level by measuring the perceptions of employees who work in the logistics sector. At the meso level, it is aimed to guide the institutions that serve in the logistics sector in terms of diversity management, and at the macro level, to provide in-depth information about the current situation of the sector to the institution managers, researchers, policymakers, and finally non-governmental organizations. For this purpose, both qualitative and quantitative methods were adopted in the research. The data was obtained as a result of structured interviews with HR managers of logistics companies which were analyzed with the MAXQDA-22 package program. In a quantitative context, the data was collected through surveys of logistics company employees and analyzed with the SPSS program. As a result, in light of the mentioned analyses, the gap between the current situation and the expected state of the sector will be revealed and suggestions at different levels will be presented.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Girişimcilik ve Girişimcilik Kültürünün Türkiye’de Tarihsel Gelişim Çizgisi Üzerine Bir İnceleme

An Analysis on the Historical Development Line of Entrepreneurship and Entrepreneurship Culture in Turkey

İsmail Hakkı DİNÇAY

Öz

Çalışmanın temel amacı girişimcilik kültürünün gelişim süreci, girişimcilikte genel bağlamda sanayi devrimleri sonucu dünya genelinde ve Türkiye’de meydana gelen değişim ve devinimler ele alınmış, girişimciliğin önündeki engeller ve karşılaşılan sorunlar detayları ile incelenmiş, inceleme sonucunda elde edilen literatür verileri de dikkate alınarak çözüm önerileri sunulmuştur. Bu bağlamda çalışma üç ana bölüm halinde hazırlanmıştır. İlk bölümde girişimcilik kavramı ve özellikleri ele alınmıştır. Bu alana yönelik gerek yerli gerekse yabancı literatür incelenerek girişimciliğe yönelik ortak bir kavram motifi oluşturulmak hedeflenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ve dünyada girişimciliğin tarihsel gelişim çizgisi ve girişimciliğe yön veren unsurlar incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye’de girişimciliğe destek veren kurumlar, girişimciliğin ekonomi üzerinde meydana getirdiği olumlu rakamsal verilerle açıklanmıştır. Tüm bu olumlu etkilere karşın girişimciliğin gelişmesine engel olduğu düşünülen unsurlar gerekçeleri ile irdelenmiştir. Sonuç ve tartışma bölümünde girişimciliğin geleceği, girişimcilik konusunda yapılabilecek yeni uygulama ve öneriler sunulmuş olup, çalışmanın bundan sonraki çalışmalar için de literatür desteği sağlaması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Girişimcilik, Girişimcilik Kültürü, Yatırım, İstihdam, Sosyoekonomi

Abstract

The main purpose of this study is to address the development process of the entrepreneurship culture, the changes and movements that have occurred in terms of entrepreneurship in Turkey and the world as a result of the industrial revolutions, examine the barriers to entrepreneurship and the problems faced in detail, and provide solution proposals considering the

Dr., İşkur Eskişehir İl Müdürlüğü
İş ve Meslek Danışanı, KOSGEB
Girişimcilik Eğitmeni, Eskişehir,
Türkiye.

✉ hakkidincay@hotmail.com

Geliş/Received: 10.11.2022

Kabul/Accepted: 08.08.2023

İsmail Hakkı Dinçay, “Girişimcilik ve Girişimcilik Kültürünün Türkiye’de Tarihsel Gelişim Çizgisi Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), Ekim 2024, ss. 614-631.

literature data obtained as a result of the examination. In this context, the study has been prepared in three main parts. In the first part, the concept and features of entrepreneurship are discussed. It is aimed to create a common design for the concept of entrepreneurship by examining both domestic and foreign literature in this field. In the second part, historical development of entrepreneurship in Turkey and the world and the issues that lead entrepreneurship are investigated. In the third part, institutions that support entrepreneurship in Turkey are explained by data of numbers related to the effect of entrepreneurship on the economy. Apart from these positive effects of entrepreneurship, the issues assumed to prevent the development of entrepreneurship are investigated. In the conclusion and discussion, the future of entrepreneurship and new practices and suggestions on entrepreneurship are presented. The study is aimed to make contribution to the literature.

Keywords

Entrepreneurship, Entrepreneurship Culture, Investment, Employment, Socioeconomics

Giriş

Girişimcilik tarihi açıdan oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Avcılıkla başlayan insanlık tarihinde bireylerin temel ihtiyaçları olan yiyecek ve giyim ihtiyaçlarını karşılama yöntemi yerini tarım üretimine bırakması ile birlikte girişimcilige dair ilk adımlarının atıldığı görülmektedir. Madenlerin keşfi ve ilk iş yerlerinin açılması ile ticari hayat başlamış, artan nüfus ve gelişen ticari yaşam ilk şehir devletlerinin kurulmasını beraberinde getirmiştir (Kuehel, 2007). Şehir devletlerinin kuruluşu ve gelişimi; ilk başta yakın şehirlerin birbiri ile, devamında ise farklı şehir devletleri ile ticari ilişkileri başlatmıştır. Bu bağlamda ilk olarak Fenikeliler, devamında ise Trablus, Kartaca, Sayda ve Sur bölgelerinde yerleşik olan şehir devletlerinin birbirleri ile ticarete başladığı görülmektedir. Özellikle bu dönemde ticari girişimciliğin Akdeniz kuşağında geliştiği görülmektedir (Palta ve Şahin, 2020). Devam eden süreçte Ortaçağ Avrupa'sı, Sanayi Devrimi ve günümüze kadar gelen bir gelişim çizgisinde ilerleyen girişimcilik olgusu gerek ekonomik hayatın gerekse sosyoekonomik yapının ayrılmaz bir parçası olarak toplumsal yapıdaki yerini almıştır.

Çalışmada ilk olarak girişimcilik ve girişimcilik kültürünün kavramsal etimolojisi açıklanmaya, genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda girişimciliğin tarihsel gelişimi hem dünyada hem de Türkiye genelinde incelenmiştir. Son bölümde çalışmanın ana konusu olan girişimcilik kültürünün oluşum evreleri, kurum olarak KOSGEB'in (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) girişimcilige sağladığı faydalar, girişimciliğin önündeki engeller ve engellerin aşılabilmesi adına çözüm önerileri sunulmuştur.

1. Girişimcilik Kavramı ve Önemi

Değişim süreci, çağımızda hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Küreselleşme ile birlikte "ekonomik varoluş" yaşamsal önemini arttırarak varlığını hissettirmeye devam etmektedir (Hofstede, 1984). Yaklaşık çeyrek asır öncesine kadar dünyanın herhangi bir ülkesinde ekonomik açıdan meydana gelen olumsuz bir gelişme veya bölgesel niteliğe sahip herhangi bir problem, o ülke vatandaşlarının tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemezken günümüzde bu durum çoğunlukla ters yönlü olarak gerçekleşmektedir. Küreselleşmenin getirdiği bu değişim çizgisi bir nevi ulusal sınırların yavaş yavaş ortadan kalkarak dünyanın bir ucundaki en küçük devinim bile bütün ülkelerin ekonomik yapısını etkileyebildiği gözlenmektedir (Norusis, 1991). Bu olumsuz etki sadece ülkede yaşayan bireylerin ekonomik yaşamını değil, aynı zamanda yabancı sermayenin de ülkeyi terk etmesine, hatta derin krizlere dahi yol açabilmektedir (Hisrich&Peters, 1998).

İktisat biliminin temel kriteri olan kıt kaynaklar sorunu, hizmet ve mal miktarının sınırlı düzeyde olması üretime ayrılacak kaynak miktarına da sınırlama getirilmesini mecburi kılmıştır. Kaynak kullanımı noktasında seçim yapılarak hangi ürünlerin, hangi üretim koşulları kapsamında ve ne kadar üretileceğinin planlanması, potansiyel tüketicilerin kimler olacağı ve bu noktada sürecin ilk tetikleyicisi olan girişimcilik kavramı karşımıza çıkmaktadır (Dollinger, 1999).

Bu bağlamda ekonomik konjonktüründe yoğun rekabet koşulları dâhilinde özellikle yüksek rekabet gücüne sahip ülkelerin ekonomiden aldıkları pay gün geçtikçe artmakta sonuç olarak bu durum ulusal kalkınma anlamında bir adım öne geçmelerini sağlamaktadır.

Girişimcilik kavramı Latince "intare" kökünden gelmektedir. İngilizcede de "entrepreneur" yani ilk hareket eden, girişen, başlayan anlamına gelmektedir. Kavramsal olarak ilk olarak Fransızcada rastlanılmaktadır. Bu bağlamda girişimci daha çok mimari ve mühendislik alanlarında faaliyet gösteren, araştırmacı ve maceracı kişiler için kullanılan iktisadi bir terim şeklinde kullanıldığı gözlenmektedir (Schumpeter, 2009). Girişimcilik kavramının tanımı ilk kez 18. yy. başlarında İrlanda kökenli olup Fransa'da yaşayan Richard Cantillon tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre girişimci; fiyat düzeyi henüz belirlenmemiş bir bedel karşılığında üretim giderleri ve hizmet sürecini satın alan ve sonucunda üretimde bulunan birey olarak ifade edilmiştir (Kamaç&Kişman, 2020). Girişimcilik terimine dair birçok tanım getirilmiş ve kavramın önemine atıf yapılmıştır. Özellikle iktisadi alanda girişimciliğin kapitalist ekonominin gelişim çizgisine katkı sağladığı kabul edilmektedir (Demirez, 2005). Fransız iktisatçı J.B Say ile birlikte girişimcilik dördüncü üretim faktörü olarak kabul görmeye başlamıştır. Devamında Schumpeter tarafından geliştirilen "dinamik girişimci" kavramı ile girişimcilik süreci daha büyük önem kazanmıştır. Girişimcilik, temelde fikrin eyleme dönüştürülmesi sürecinde bireyin yeteneğini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinamik girişimciliğin ise yeni tedarik kaynakları ve bunun sonucunda oluşan yeni ürün, yeni organizasyon, yeni satış kanalları, kısacası sürekli bir yenilik sirkülasyonu neticesinde eskiyi terk edip daha etkin, daha başarılı odaklı yöntemler kullanılarak daha verimli sonuçlar alınması en önemli ilke olması gerektiği şeklinde ifade edilmiştir (Müftüoğlu&Durukan, 2004).

Önemli bir ayırım noktası olarak para ya da sermaye sahipliği ile girişimcilik birbirinden kırmızı çizgilerle ayrılan kavramlardır. Girişim para-sermaye unsurundan çok yeni üretim teknikleri ve yeni ürün temelli olarak geniş bir vizyonu kısacası yenilikçiliği çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla, girişimcilik şartlarına haiz ancak yeterli sermayesi olmayan bireyler de potansiyel birer girişimci olarak tanımlanabilir (Durukan, 2005). Girişimcilikle ilgili kavram kargaşası yaşanan konulardan biri de işveren olgusundan kaynaklanmaktadır. Keza bu kapsamda patron kavramı da aynı kavram karmaşası içinde değerlendirilmektedir. Yine aynı şekilde sermayedar kavramı da girişimcilik kavramı ile eş değer olarak yanlış bir kullanım alanına sahiptir (Audredsch, 2012).

Girişimcilik bu açıdan yukarıda zikredilen kavramlardan farklı olarak devamlı surette risk almayı, diğer yatırımcıların göremediği ya da cesaret edemediği iş fırsatlarını yakalayan, fark eden, değerlendiren kişidir (Stephan, 2022). Tanımdan hareketle girişimcilik; planlanan zaman aralığında ve sarf edilen çaba sonucunda sosyal, fiziksel ve finansal kaynaklar ile birlikte risklere ekonomik kazanım, ödül edinimi, kişisel bağımsızlık ve iktisadi tatmin elde edilmesi, yeni değer oluşturma süreçlerinin tamamı olarak nitelendirilebilir (Candan, 2011).

Yapılan tanımlar sonucunda girişimcilik; faaliyet gösterilmesi planlanan iş alanında risk alabilme, atılım yaptığı alana yeni bir boyut katma, hedeflenen amaçlara ulaşma adına duyulan yüksek bir motivasyona sahip olmak şeklinde tanımlanabilir.

Yapılan tanımlardaki ortak özelliklerden hareketle, girişimcilik kavramına dair faaliyetler şu şekilde sıralanabilir:

- Ekonomik faaliyet, mal ve hizmet üretimi,
- Yeni üretim teknikleri geliştirme,
- Yeni üretim kaynaklarının belirlenmesi ve ortaya çıkarılması,
- Topluma yarar sağlama,
- Özgün fikir geliştirme,
- Bağımsız çalışma sistemi,
- Marka değeri oluşturma,
- Yeniliklere açık olma olarak ifade edilebilir (Özdevecioğlu&Karaca, 2015).

Bu bağlamda girişimci kim olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Girişimci hizmet sektörü, sanayi ve ticaret gibi alanlarda sermaye koyarak, yenilikçi olanı arayan, faaliyet gösterdiği sektörde risk almayı

göze alan kişidir. Bu bağlamda girişimci üretimde bulunduğu faaliyet alanında tüm üretim öğelerini en iyi koşullar dâhilinde bir araya getirme amacı içindedir (Cansız, 2013).

Girişimci;

- Risk almaya ve bunun sonucunda yenilikçi fikir ve üretimler ortaya koymaya hazır olan,
- Yapmayı düşündüğü işi döngüsel bir iş planında hazırlayan,
- İşin yürütülmesi ve takibi aşamasından koordinasyon becerisine sahip olan,
- Kısacası girişimci; mevcut üretim faktörlerini en çağdaş tekniklerle en etkili bir biçimde analiz ederek mal ve hizmet üretmeye hazır olan kişidir (Bozkurt, 2011).

Girişimci sadece kendisine değil, hem ülke ekonomisine hem de istihdama büyük katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda girişimcilik, istihdama sağladığı sinerji ile birlikte iş bulma olanaklarının artmasına pozitif etki etmektedir. Ayrıca birçok ülke işsizliği önlemek adına yeni işletmelerin ekonomik hayata katılmasına destek vermektedir (TİSK, 2004). Yeni girişim modellerinin ekonomik gelişimi desteklediği, vergi gelirlerini arttırdığı, sosyal gelişmeye katkı sağladığı kabul edilmektedir. Bölgesel bazlı ekonomik dengesizliklerin ortadan kaldırılmasına katkı sağlamaktadır. Keza özelleştirme çalışmaları sonucunda geri kalmış bölgelerde devlet destekli sermaye yatırımlarının cazip hale getirilmesi girişimciliğin teşvik edilmesine, sonuç olarak ise bölgesel kalkınma ve gelir artışını sağlamıştır (Çelik, 2006). Tüm bu yapısal, sosyolojik ve ekonomik nedenlerden dolayı girişimcilik günümüz dünyasında büyük önem arz etmektedir.

2. Girişimciliğin Dünya ve Türkiye’deki Gelişim Çizgisi

2.1. Girişimciliğin Dünyadaki Gelişim Çizgisi

Girişimciliğin tarihsel gelişimi dünya literatüründe iki dönem halinde incelenmektedir. Bu noktada ayırt edici temel kriter olarak sanayi devrimi kabul edilmekte, sanayi devrimi öncesi dönem ve sanayi devrimi sonrası dönem şeklinde ayrıma gidilmektedir (Halilçolar, 2003). Sanayi devrimi öncesi dönemi de öncelikle gezgin tüccar eliyle gerçekleştirilen ticaret ve sonrasında yerleşik dönem ticari ilişkileri şeklinde iki ayrı döneme ayırmak mümkündür.

2.1.1. Sanayi Devrimi Öncesi Dönem

Sanayi devrimi öncesi dönemde girişimciliğin gelişim çizgisi kendi içinde farklı bölümlere ayrılmaktadır. İlk olarak karşımıza ilkel toplumlar dönemi çıkmaktadır. Bu noktada bireylerin birlikte yaşama zorunluluğu, doğa ile mücadele etmenin gereklerini karşılama çabası vardır. Bu dönemde bireysel bazda ekonomi alanında atılan ilk adımlar kendi kendine yetişen ürünleri ve kendi baktıkları hayvanların ürünleri ile yaşama mücadelesi şeklinde gözlenmektedir. Girişimcilik adına ilk atılan adımlar ise el yapımı ürünler (genellikle avlanma ve korunma amaçlı) olup genellikle ihtiyaç duyulan ürünlerin başka ürünlerle takası şeklinde gelişmiştir (Lajugie, 1968). Modern anlamda ticaret-tüccar ilişkisine paralel bir gelişim dikkati çekmektedir. Burada “paranın” ekonomik hayatta konvertibl niteliğe sahip olmasıyla her türlü malı alabilecek seviyeye ulaştığı VII. yüzyıldan sonra ortaya çıkan hareketliliğin etkisi bulunmaktadır. Bu dönemde gözlenen ticaret, şehir klanları şeklinde kısıtlı düzeydedir. Ticaretin gelişmesi ve paranın varlığının kabul edilmesi sadece girişimciliği, yeni uğraş alanlarını değil, aynı zamanda toplumsal açıdan hukuk ve ahlak kurallarının, devlet yönetimi ve bürokrasinin de oluşmasına katkı sağlamıştır (Landes, 1998).

Dünya genelinde nüfus artışı, hızlı şehirleşme ve farklı kültürlerin birbiri ile karşılaşması savaşları ve kültürel alışverişleri meydana getirirken aynı zamanda ticari hayatın değişimini de beraberinde getirmiştir. Yine bu kültürel etkileşim süreçleri girişimciliğin yavaş yavaş bir kültür haline dönüşmesini sağlamıştır. Bu durum toplumsal yapıda sınıf ayrımlarını ve bir “tüccar sınıfının” oluşumunu başlatmıştır. Batı Roma İmparatorluğu’nun 476 yılında yıkılması ile başlayan Orta Çağ dönemi büyük oranda bir arayışın olduğu, yeni atılımların başladığı, toplumun en küçük birimi olan aile yapısının inşa edilmesi ve geliştirilmesi, devamında ise iktisadi varoluşun piyasaya açılarak yeni yüzünü göstermeye başladığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Yaklaşık üç asır süren bu dönem sanayi mallarının çeşitlenmeye, dönemin sonlarına doğru ise Batı’nın Doğu’ya karşı üstünlüğünü yavaş yavaş kabul ettirmeye başladığı bir sürece denk gelmektedir. Girişimcilik adına da bu dönemde bireyler sahip

oldukları iktisadi varlıkları diğer insanlara karşı sunmaya bunun karşılığında ise zenginleşerek yeni bir sınıfın oluşmasına temel hazırlamışlardır (Çakmak, 2003). Ülkelerin iç ticareti sınırlı bir kazanım sağlarken, uluslararası ticaretin gelişmesi sermayenin oluşmasına, aynı zamanda sanayinin daha hızlı adımlarla ilerlemesine fayda sağlamıştır. Sanayi devrimi öncesi dönemde ticaret Doğu'da kervanlar ve göç yolları üzerinden gerçekleştirilirken, Batı'da dayanıklı tekne ve gemilerin inşası ile birlikte deniz yolları sayesinde çok daha fazla miktarda ticari mal taşınabilmiş ve çok daha büyük düzeyde kazançları beraberinde getirmiştir. Ticaretin getirdiği riskleri göze alabilen ülkeler hızla büyüyüp gelişirken hem sermaye oluşumu hem de sanayi anlamında çok daha büyük adımlar atmayı başarmışlardır (Deane, 1994). Dönemin girişimcilik anlayışına dair genel özellikleri özetlenecek olursa;

- Girişimcilerin ihtisaslaşmış bir uzmanlık alanları yoktur. Her tür ticarete açıktırlar.
- Girişimcilerin kıst bir pazar modeli yoktur. Onlar için herkes ve her yer potansiyel pazardır.
- Takas modelinin bir üst segmenti olan bölgede olmayan bir ürünü taşımacılık sistemi ile (kervanlar veya deniz yolu) bir başka bölgeye ulaştırmak temel amaçtır.
- Bu dönemde girişimcilik adına yaşanan en büyük sorun, yağmalama olaylarıdır. Bir başka ifade ile güvenlik sorunudur. Bu sebeple girişimciler kârın tamamından olmamak adına koruma birlikleri ile kârlarını paylaşmaya her zaman hazırdırlar.
- Bankacılık sistemi henüz gelişmediği için dönemin en büyük alışveriş argümanı altın, gümüş, para ve diğer kıymetli madenlerdir. Ayrıca bunlara ilave olarak tüccarların güvendikleri tacirlerle yapılmış sözleşme ve poliçeleri de kullandıkları gözlenmektedir (See, 2000).

Kısacası devrin tüm olumsuzluklarına, çağın dezavantajlarına ve yetersizliklerine rağmen maceracı ruhlu, her türlü riski göze alabilen girişimciler ticaretin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu durum sadece girişimciliği değil, kültürel alışverişler, yenilikler, sermaye birikimi, hukuk, sosyal yapı ve hatta devletlerin yönetim şekilleri üzerinde dahi olumlu etkiler meydana getirebilmiştir (Tilly, 2000).

2.1.2. Sanayi Devrimi Sonrası Dönem

Kavramsal olarak "sanayi devrimi" terimini ilk olarak tarihçi Arnold Toynbee tarafından kullanılmıştır (1884). Toynbee sanayi devriminin başlangıcını 1760 yılı olarak kabul etmiştir. Başlangıç ülkesi olarak da İngiltere'yi göstermiştir. Bu dönemi farklı kılan hükümdarların veya devlet eliyle değil, sadece kâr amacı güden ve adına "burjuva" denilen yeni bir girişimci sınıfının varlığıdır (Braudel, 1985). Sanayileşme süreci ile birlikte girişimci birey tipi farklı bir boyuta taşınmış, toplumda daha seçkin ve söz sahibi olan bir sınıf oluşmuş, oluşan bu sınıf sadece ekonomik gücü değil, devlet erkine de ortak olma çabası içine girmiştir (Küçük, 2005). Tarihsel süreç içerisinde girişimcilik 1930'lu yıllarda yaşanan büyük ekonomik bunalım ve devamında gelen II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden olumsuz yönde etkilenmiştir. Dönemsel veriler dikkate alındığında, 50 milyon insan işsiz kalmış, dünyadaki toplam üretim %42 oranında, ticaret ise %65 oranında azalış göstermiştir (Halilçolar, 2003). Savaşın bitimi ile birlikte ortaya çıkan talep açığı ve buna karşılık kamu girişimciliğinin etkin oyuncu oluşu ekonominin, eş zamanlı olarak da şirket yapılarının merkeziyetçiliğine yol açmıştır. Bu dönemde "güçlü devlet, güçlü ülke" sloganı çoğu gelişmiş ülkede dahi kabul görmeye başlamıştır. Ancak 1970'li yıllarda yaşanan petrol bunalımı sonrası dönemde devletçi ekonomi modellerinin yetersiz kaldığı ve "bireysel girişimciliğin" ön planda olmaya başladığı yeni bir dönem başlamıştır. Ayrıca bu dönemde yaşanan gelişmeler, bilişim teknolojileri, enformasyon sistemlerinde yaşanan yenilikler ve buluşlar katılımcı bir demokratik yaşamı, beraberinde ise bireysel bazlı girişimciliğe hız kazandırmıştır (Aytaç, 1999).

Sanayi devrimi sonrası dönemin girişimcilik özelliklerini şu şekilde sıralanabilir:

- Geleneksel üretim modelleri bırakılmış, aile ve akrabalık temelli şirket modelleri yerine profesyonel ortaklıklar ve çıkar ilişkilerine dayalı ekonomik ilişkiler yaygınlaştı.
- Devletler girişimci ve yenilikçi fikirleri olan yatırımcılara ekonomik rekabette öne geçebilmek adına daha fazla önem ve destek vermeye başlamışlardır.
- Yerel ve ülke çapındaki pazarlara ilave olarak uluslararası pazarlara açılma başlamış, bu durum üretim süreçlerinde uzmanlaşmayı da beraberinde getirmiştir.
- Seri üretim modelleri benimsenmiş, geleneksel üretim modelleri terk edilmeye başlanmıştır.

- Artan talep ve üretim modellerindeki değişme kırsaldan kentlere göçü başlatmış, bu değişim süreci sosyal hayat ve birey ilişkilerinde de kendini göstermiş, bireysellik ön plana çıkmaya başlamıştır.
- Sermaye birikimi daha güçlü girişimci modellerinin oluşmasını, yenilik ve icatlara daha fazla önem verilmesini beraberinde getirmiş, tüm bu hızlı değişim süreci hem ekonominin hem de teknolojinin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır (Hobsbawm, 1998).

Dünya genelinde gerçekleşen köklü ekonomik değişiklikler, aynı zamanda siyasi ve sosyal yapıda da köklü değişikliklere neden olmuştur. Demokrasinin katılımcı yapısı ve adem-i merkezizetçi yönetim biçimi sonuç olarak ortaya “daha az devlet=daha demokratik toplum” görüşünü beraberinde getirmiştir. Bu değişim rüzgârı “dinamik girişimci” yatırımcı tipini meydana getirmiştir. Böylece sanayi devrimi sonrası devletten bağımsız, yeniliklere açık, risk almaktan çekinmeyen, mevcut işletmesini daha ileriye taşıma ve büyüme temelli yepyeni bir girişimcilik modeli iktisadi hayattaki yerini almıştır (Lajuie, 1968).

2.1.3. Türkiye’de Girişimcilik

Türkiye’de girişimciliğin bugününü ve yapısal sorunlarını daha iyi analiz edebilmek için süreci geçmişten günümüze tarihsel bir akış çizgisi içinde ele almak gerekir. Bu bağlamda Türkiye’de girişimcilik anlayışını Osmanlı İmparatorluğu Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olarak iki ayrı dönem şeklinde ayırma tabi tutulabilir (Öktem vd. 2007).

Ülkemizde girişimciliğin salt düzeyde kalması ve gelişmemesi özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Türklerin büyük oranda çiftçilik ve askerlik alanında faaliyet göstermesinden kaynaklıdır. Gerileme ve yıkılış dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğunda ticaretin ağırlıklı olarak gayrimüslim tebaanın elinde olduğu gözlenmektedir. Savaş sonrası dönemlerde ise yerli halk ticaret yapmak yerine tarım ve hayvancılıkla uğraşmayı tercih etmiştir (Küçük, 2005). Aslında Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş ve yükselme dönemlerine bakıldığında bir esnaf ve sanatkâr örgütü olarak faaliyet gösteren ahilik teşkilatının oldukça etkin olduğu ve başarılı bir grafik çizdiği gözlenmektedir. Ancak İmparatorluk birden çok ülkeyi alan sınırlara ulaştığında bir nevi milletler arasında iş bölümü zorunluluğunun ortaya çıktığı anlaşılırken, Türklerin ticaret dışında bırakıldığı, buna karşılık Rum, Levanten, Ermeni ve Yahudilerin ise ticari hayatı şekillendirdikleri görülmektedir (Burke, 2021).

Osmanlı yıkılış döneminde özellikle “yerli” girişimciliği desteklemek adına bankacılık ve sigortacılık sektöründe yenilikçi gelişmeler olmuş, bu dönemde kurulan Osmanlı Bankası bireysel girişimciliğin teşvik edilmesi adına kredi ve destek programlarına başlamıştır. Ancak bu dönemde eğitilmiş bireyler daha çok kamu kurumlarında çalışmayı tercih ettikleri için esnaflık Türk tebaa arasında neredeyse hiç yapılmamaya başlamış ve büyük oranda gayrimüslim tebaa tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde yabancılara verilen gümrük imtiyazları ve vergi kolaylıkları zaten yerli halk arasında çok düşük düzeyde olan ticari ve sanayi hayatın bitme noktasına gelmesine neden olmuştur (Gödek, 1994). Bu dönemde Batı’dan farklı olarak Osmanlı’da ticaret gelişirken sanayinin gelişmediği gözlenmektedir. Özellikle ticareti yapan büyük bölüm gayrimüslim tebaadan oluşmaktadır. Bu dezavantajlı durum sürekli olarak dışarıdan tahrik edildiği için her zaman bir savaş, kargaşa ve kaos ortamı süregeldiğinden her an yurt dışına çıkılacakmış endişesi var olmuştur. Tüm bu olumsuz koşullar nedeniyle her ne kadar ticaret mallarını, nakdi ve aynı ödeme araçlarını götürmek mümkünse de sanayi ve teknolojiye dair makine ve teçhizatları götürmek mümkün görünmediğinden neredeyse bu alanda hiçbir yatırım ve çalışma yapılmadığı görülmektedir (Davutyan, 2021).

Osmanlı Devletinin fethedildiği günden sona erdiği zamana kadarki yegane başkenti İstanbul olmuştur. Bu açıdan hem ticaretin hem de bütün yenilikçi hareketin de başkentidir İstanbul. Sürekli devam edegelen savaşlar ve genç nüfusun devamlı surette askere alınması da başta İstanbul olmak üzere girişimciliği olumsuz etkilemiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde II. Abdülhamit’in İstanbul için almış olduğu önlemler girişimciliğin şekillenmesinde önem arz etmektedir. II. Abdülhamit döneminde İstanbul’a dışarıdan göçün yasaklanması ile birlikte işgücü ucuzlamamış, çalışarak elde edilen ücret yeterli düzeyde görüldüğü için yeni arayışlar olmamış ve girişimcilik çok düşük düzeylerde kalmıştır. Ayrıca gayrimüslim tebaanın askerlik zorunluluğunun bulunmaması meslek sahibi olma, yeni iş kurma açısından avantaj sağlamıştır. Tüm bu olumsuzluklar uzun savaşların süre geldiği Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk nüfusun “girişimcilik bakımından” dezavantajlı konumda kalmasına neden olmuştur (Tokgöz, 2001).

Dönemin koşulları da göz önüne alındığında girişimcilik alanında en büyük adımlar ordunun ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan fabrikalar şeklinde kendini göstermektedir. Beykoz'da askeri mühimmat fabrikası (ayakkabı, çizme, palaska, fişeklik), İstanbul Feshane Tesislerinde battaniye, fes, çuha fabrikası; Hereke'de saten, kadife, ipek kumaş fabrikası, İstanbul Bakırköy'de pamuklu dokuma fabrikası, son olarak da yine İstanbul'da devlet eliyle Yıldız Çini Fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikalar Cumhuriyet döneminde de üretime devam etmişlerdir (Aşkın vd., 2011).

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek anlamda girişimciliği 1913 yılında Teşviki Sanayi Muvakkati ve 1913-1915 yılları arasında kurulan sınaî tesisleri ile görmekteyiz. Bu dönemde sanayi amaçlı üretim için fabrika toprağı verme, vergi muafiyeti sağlama, üretim destekleri, devlet kurumlarını zorunlu alıcı kılma gibi teşvik tedbirleri kabul edilmiştir. Bu noktada temel amaç sermaye birikiminin oluşmasına destek sağlamak ve yeni bir özel sektör girişimciliği meydana getirmektir (Gödek, 1994).

Tüm mevcut veriler ışığında Osmanlı İmparatorluğu'nda son dönem (1800-1915) hariç neredeyse girişimcilik adına hiçbir olumlu gelişmenin olmadığı görülmektedir. Son dönemde devlet destekli yapılan girişimcilik çalışmalarında ise özel sektörün elinde yeterli düzeyde sermayenin olmayışı ve ticaretin büyük oranda gayrimüslimlerin elinde oluşu nedeniyle özel sektör girişimciliğinin küçük atölyelerin ötesine geçemediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ve Cumhuriyet döneminin başlaması ile birlikte siyasal bağımsızlık savaşı yerini bir nevi ekonomik bağımsızlık savaşına bırakmıştır. Özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar bu düşünceyi destekler niteliktedir (Akarsu&Döven, 2022). Bu dönemde yapılan girişimcilik faaliyetleri halk kesiminde gerçek anlamda bir sermaye birikimi olmaması nedeniyle ağırlıklı olarak devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Kongrede alınan kararlara bakılacak olursa;

- Sanayinin teşvik edilmesi,
- Milli banka kurulması,
- Şirket birleşmelerinin kolaylaştırılması (A.Ş.'lerin teşvik edilmesi),
- Yerli üretimin teşvik edilmesi (İthal ikamesi),
- İşçi hakları ve sendikal hakların tanınmasıdır (Aşkın vd., 2011).

Söz konusu Kongrede, temelde ekonomik hayatın yeniden şekillendirilmesi ve savaştan çıkmış bir halkın ekonomik hayata aktif katılımının sağlanması anlamında yeniden teşvik edilmesine yönelik adımlar atıldığı görülmektedir (Küçük, 2005). Bu dönem aynı zamanda "ulusal bir ekonomik model inşası" olarak da nitelendirilebilir. Burada alınan kararlar hızla hayata geçirilmiştir. İlk olarak da 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmış, özel teşebbüs eliyle yeni fabrikaların kurulması hedeflenmiştir. Bu dönemde en hızlı gelişen iki sektör bankacılık ve gıda sektörüdür. Özellikle ülke genelinde farklı illerde pancarın bol yetişmesiyle de orantılı olarak birçok yeni şeker fabrikası açılmıştır (Danışık, 2001). Aynı zamanda devlet eliyle yapılan yatırımlar da devam etmiş olup, Merinos, Sümerbank, Etibank vb. kuruluşlar yine bu dönemde kurulmuşlardır. Ancak 1929 ekonomik krizi önce ABD, devamında küreselleşmenin getirdiği etki ile tüm dünyayı ve genç Türkiye Cumhuriyetini de olumsuz etkilemiş ve girişimciliği sekteye uğratmıştır (Küçük, 2005).

1930-1950 dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nde devletçi iktisat politikalarının devam ettiği bir dönemdir. Bu dönemle birlikte planlama sürecine geçilmiş, birinci, ikinci ve üçüncü beş yıllık sanayi planları hazırlanmıştır. Ayrıca bu dönem bürokratik yapının da şekillenmeye başladığı, bakanlıkların ve bağlı kurumların kurulduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yine 1929 ekonomik krizinde olduğu gibi II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gelişme ivmesinin yavaşlamasına, gelişmekten daha çok koruyucu politikaların varlığını göstermesine neden olmuştur. 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu özel sektör girişimciliğini teşvik etmekten çok savaş koşulları içinde piyasayı düzenleyici ve arz talep dengesini sağlayıcı bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde de uygulanan "devletçi ekonomik modelin" özel sektörün oluşmasına çare olmadığı görüldüğü için eleştiriler gelmeye başlamış, 1948 yılında gerçekleştirilen Milli Ekonomi Kongresi ile birlikte iktisadi açıdan devletçilik modelinden çıkılarak özel sektörün teşvik edildiği ve özel müteşebbislerin girişimci olmasının gerekliliğini vurgulayan bir ekonomik süreç başlamıştır (İncili, 2022).

1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de sanayileşme alanında özel sektörün etkin bir hareketliliği gözlenirken, devletçilik olgusu reddedilmeye başlanmıştır. Sermaye birikiminin oluşması ile birlikte

de yeni işletmeler kurulmuştur. Günümüzde de devam eden birçok işletmenin temelleri bu dönemde atılmış olup girişimciliği özendirici pek çok destek yine bu dönemde verilmeye başlanmıştır. 1960-1970 yılları arasında bu ivme devam etmiş, ticaret ve tarımdan endüstriye geçiş hız kazanmıştır. Bu dönemde girişimciliğin hız kazanmasında;

- Eğitim düzeyindeki artış ve yurt dışında eğitim görmenin özendirilmesi,
- Küreselleşmenin getirdiği etki ile dünyadaki teknolojik değişimlerden haberdar olma,
- Batıya entegre olma fikrinin devlet politikası haline gelmesi,
- Kırsaldan kente artan göçün yeni iş alanları meydana getirmesinin önemli etkileri olmuştur (Müftüoğlu vd., 1996).

Osmanlı Devletinin yıkılışından Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarını kapsayan dönem girişimcilik anlamında işlerin yolunda gitmeye başladığı bir dönemdir (1920-1929). Ancak 1929 Ekonomik Buhranı, II. Dünya Savaşı nedeniyle kötüleşen ekonomik hayat 1970-1980 arası dönemde de kendini petrol krizi ve Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası gelen ambargo, yüksek enflasyon ve siyasal istikrarsızlıklar sonucunda gerileme döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Tüm bu olayların sonucunda doğal olarak ekonomik anlamda en olumsuz etki bireysel girişimcilik sisteminde görülmüştür. Bu dönemde ekonomi daralmış, toplumun beklentilerini karşılamanın gerisinde kalmıştır (Danışık, 2001).

Gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde girişimcilik anlamında en önemli adımların özellikle özel sektör ve bireysel girişimcilik açısından 1980 ve sonrası dönemde atıldığını görmekteyiz. Bu noktada en belirleyici unsurun 24 Ocak 1980 yılında alınan ithal ikamesi yerine serbest piyasa ekonomisi ve ihracata yönelik kalkınma stratejisine geçilmiş olmasıdır. Bu strateji beraberinde devlet tarafından serbest piyasa ekonomisi sistemini ve özellikle ihracat temelli girişimciliğin desteklenmesini beraberinde getirmiştir (Arıkan, 2004).

1980 sonrası dönemde hükümetler yaptıkları açıklamalarda piyasanın işleyişine müdahil olmayacak, sadece gerektiğinde düzenleyici bir rol oynayacaklardı. Tam anlamıyla bir serbest piyasa ekonomisi modeline geçilmiş, fiyatlar arz ve talebe göre belirlenecekti. Özellikle ekonomik açıdan sistemi sekteye uğratan kur sisteminin dengeye getirilmesi adına sabit kur politikası modeli uygulanmaya başlamış, kur her gün ilan edilerek Türk Lirasının değer kaybının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Resmi olarak devam etmemekle birlikte ancak yurt içinden temini mümkün bulunmayan ürünler için ithal izni verilmiştir. Bunun içinde ağır ithal vergileri getirilmiştir. Bu dönemde girişimcilik hız kazanmakla birlikte sürekli değişen mevzuatsal içerik girişimciliği sekteye uğratmıştır (Müftüoğlu & Durukan, 2004).

Türkiye 1990'lara geldiğinde Gümrük Birliği'ne üye olunmuş, özellikle yeni girişimciler ayakta kalabilmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Bireysel girişimcilere maddi açıdan destek ve ucuz kredi imkânı sağlamak adına 1990 yılında KOSGEB kurulmuştur. Bu dönem sadece yurt içinde değil, yurt dışında da rekabet edilmek adına yabancı dil öğrenmeyi, dış ticareti, gelişen teknolojiyi takip etmeyi bir nevi zorunluluk haline getirmiştir. 1994 yılında yaşanan ekonomik krizi Türk girişimler başarı ile atlattırlardır. 2000'li yıllara geldiğinde ise tamamen bilimsel ve her alanda teknolojiye dayalı bir girişimcilik modeli olan "dinamik girişimcilik" ekonomik hayattaki yerini almaya başlamıştır (İncili, 2022).

Girişimcilik konusunda gerekli donanımına ve yetkinliğe sahip olmayanlar 2000'li yıllardan itibaren 1 yıl gibi kısa bir sürenin içinde yeni açmış oldukları iş yerini kapatma noktasına gelmişlerdir. Bu sebeple bir girişimcide bulunması gereken özellik ve yetkinlikler de farklılık göstermeye başlamıştır. Yeni dönemin girişimciden beklediği özellikleri şu şekilde belirtmek mümkündür:

- Alanında iyi bir eğitim almış olmak,
- Dünyadaki gelişmeleri takip edebilmek ve ayak uydurabilmek,
- Teknolojiyi yakından takip edebilmek,
- Kaliteye önem vermek,
- Müşteri memnuniyetine önem vermek,
- Doğru personel politikasını uygulamak,
- Takım çalışmasına önem vermek ve günceli yakalamak,
- Heyecanlı, atılgımcı, üretici ruhlu ve sabırlı olmak.

Küreselleşmenin ve artan nüfusun, gelişen teknolojinin de etkisi ile günümüz dünyasında sadece girişimci olmak, yeni bir iş yeri açmak yeterli olmayıp rekabet edebilmeyi de zorunlu kılmıştır. Rekabet edemeyenler iş hayatının dışında kalmaktadır (Raten, 2021). Bu dönem Türkiye açısından girişimciliğin ve bireysel yatırımcı olmanın önem arz ettiği bir dönem olmakla birlikte aynı zamanda beraberinde bazı sorunları da getirmiştir.

3. Türkiye’de Girişimciliğin Yapısal Sorunları

Türkiye’de girişimciliğin sorunlarını farklı başlıklar altında değerlendirmek çözüm noktasında çalışmaya farklı perspektiflerden bakmaya olanak sağlayacaktır.

3.1. Ekonomik Sorunlar

Osmanlı Devletinden günümüze süre gelen savaş ve ekonomik krizler, siyasal istikrarsızlıklar, ekonomik yetersizlikler girişimcilik faaliyetlerinin gelişmesindeki en büyük engel olarak söylenebilir. Bu bağlamda bir ülkenin ekonomik istikrarı belki de girişimcilik açısından en önemli etken olarak değerlendirilebilir. Keza globalleşmenin getirdiği yansımalar, dünya çapında yaşanan ekonomik krizlerin etkileri, devamında gelen belirsizlikler girişimcilerin yeni riskler alarak yeni yatırımlara girişmesini engellemekte, yeni yatırımların ötelenmesine neden olmaktadır (Şahin&Palta, 2020). Bu dönemler aynı zamanda döviz krizlerinin yaşandığı, kurdaki dalgalanmaların özellikle planlama yapabilmek adına olumsuz sonuçlar meydana getirdiği zamanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğal olarak yeni girişimciler risk almaktan korkmakta ve yeni yatırımlar konusunda çekimser davranmaktadırlar (Kuğu, 2005).

Sırasıyla 1994, 2000, 2001, 2007, 2009, 2013, 2019-2021 pandemi dönemi krizleri girişimciliğin yavaşlamasına neden olduğu gibi aynı zamanda işsizliğin artmasına da neden olmuştur. Ayrıca Türkiye’yi kredi ve bankalar, dış ticaret, yatırımcı-tüketici davranışları açısından da olumsuz yönde etkilemiştir (Dinçsoy, 2022).

Türkiye açısından belirtmek gerekir ki devletin girişimciliğin geliştirilmesi adına destekleyici faaliyet ve teşvikler açısından yetersiz düzeyde kaldığı görülmektedir. Bunun en büyük göstergesi Türkiye’de faaliyet gösteren şahıs şirketlerinin ve ticari şirketlerin büyük bir bölümü kendi öz sermayeleri ile kurulmuş olmaları ve ekonomik yaşamlarını bu koşullar altında sürdürmeleridir. Bu durum KOBİ’lerin (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) ekonomik açıdan büyümemesinin en büyük göstergesidir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkiye’de KOBİ’ler toplam girişimciliğin %99,8’ini istihdamın ise %74,2’sini oluşturmakta, kümülatifte de %52,8’lik katkı ile mevcut ekonomik yapının en büyük oyuncularını konumuna gelmişlerdir. Türkiye, Küresel Girişimcilik Endeksi Raporuna göre de (2021) değerlendirmeye alınan 132 ülke arasında 41. sırada yer almaktadır. Raporda en yüksek puan yüksek gelişme potansiyeli ve risk sermayesi ile ürün inovasyonu kategorilerinden alınmıştır (www.euronews.com). Bu açıdan Türkiye’nin girişimcilik adına kat etmesi gereken oldukça uzun bir yol bulunmaktadır.

Tüm bu anlatılanlar ışığında özellikle 1980 sonrası dönemde Türkiye’de girişimciliği desteklemek adına yoğun bir çaba sarf edilmesine karşın ekonomik olarak yetersiz koşulların varlığı girişimciliğin gelişimini sınırlandıran en önemli olumsuz etki olarak değerlendirilebilir.

3.2. Bürokratik ve Siyasi Sorunlar

Tüm yönetim sistemlerinde olduğu gibi Türk Bürokrasi sistemi de içinde bulunduğu coğrafyanın etkisi altında gelişmiş ve şekillenmiştir. Bu bağlamda Türk Bürokrasi sistemi bir yanı ile Orta Doğulu iken, Avrupa Birliği üyeliği sürecinin getirdiği etki ile de bir yanının Batılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yapısal serencam sistemin yavaşlamasına neden olmakta ve bu yavaşlama süreci girişimcilik segmentinde de kendini göstermektedir (Gökçe&Şahin, 2002).

Girişimcilik anlamında bürokratik açıdan ilk karşımıza çıkan sorun Türk bürokratik sisteminin merkeziyetçiliğidir. Türkiye tarihinde yönetsel sistem Tanzimat’tan bu yana merkeziyetçi bir yapıdadır. Girişimciliğe dair yapılan tüm yasalar, kurulan kurumlar, alınan kararların neredeyse hepsinde özerklik ilkesi bulunmasına karşın tekeli nitelikte bir anlayışla gerçekleştirilmiştir (Kılıç, 2022).

Yine aşırı merkeziyetçilik Türkiye’de yeni fikirlerin hayata geçirilmesine, yenilikçi fikirlere ket vurmaktadır. Türkiye’de her idari yapının kendi içinde kurallar bütünü oluşturulmuş, kendi kurallarına

uymayan hiçbir yaklaşım kabul edilmemektedir. Bu durumun doğal sonucu olarak bürokratik yapı katı kuralları olan ve esnekliği, yapılabirliği reddeden bir sistem haline dönüşmüştür. Bu durum sadece girişimcilik açısından değil, kurumların kendilerinin de evrak ve gereksiz yoğunluk içinde boğulmalarına da sebep olmuştur (Gökçe&Şahin, 2002).

Bürokrasi, toplumsal sistemin merkezinde yer alan, sadece bireylerin sorunları ve çözüm noktasında değil, bir o kadar da kurumların sorun ve çözümleri adına da önem arz eden bir yapısal süreçtir. Bürokrasinin siyasallaşması bir başka ifade ile bürokrasi üzerinde siyasal bir etkinin varlığı bürokrasiyi bir nevi siyasal partilerin kendi yararlarını ulusal menfaatlerin önüne geçirmesi anlamına gelmektedir. Girişimcilik sistemine etkisine bakıldığında ise siyasal iktidara yakın bürokratlar kendilerine yakın gördükleri girişimcilik ve yatırım faaliyetlerini desteklemekte, bu durumda “adam kayırma” süreci siyasal boyuttan çıkarak ekonomik boyuta taşınmaktadır (Gökçe&Şahin, 2002). Bu durumda siyasal ideolojisine yakın olan girişimcilik fikirleri iktidarın getirdiği gücün rüzgârını da arkasına alarak ilerlerken sadece siyasal ideolojiye yakın olmadığı için belki de ekonomik anlamda daha büyük katkı sağlayabilecek yatırım ve proje fikirleri gereken ilgiyi görmemekte ve devletin sağladığı teşviklerden yararlanamamaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde bürokrasinin ve siyasetin ekonomik yaşamın ülke genelinde şekillenmesinde olumsuz etkileri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Kılıç, 2022).

Bürokrasi ve siyasetin girişimcilik üzerine meydana getirdiği bir başka olumsuzluk ise inovasyon süreçlerinin yavaş ilerlemesi ve ekonomik hayata geç adapte olmasıdır. Kamunun inovasyona destek vermesinin üç temel zorunluluğu vardır. Birincisi inovasyon uygulanmayan kamu kurumları ellerindeki bütçeyi verimli olarak kullanamamakta, bu durum da özel sektör ve girişimcilige daha düşük bir bütçe ayrılmasına neden olmaktadır. İkinci olarak bir kamu kurumunun vermiş olduğu hizmet nedeniyle tüm katılımcı ve faydalanıcıların tatmin olması gerekmektedir. Sadece belirli bir kesimin memnuniyeti adına uygulanan yönetim modeli eşitlik ilkesine aykırı bir sistem ve gelişimin önünü kapatan bir düzen olacaktır. Üçüncü ve son olarak ise elde edilen sonuçların doğru bir şekilde analiz edilememesi sonuç ne olursa olsun her halükarda mevcut yönetimin sürekli olarak kendini başarılı addetmesine neden olacaktır. Bu açıdan özellikle bürokratik yapının başarı değerlendirme kriterleri doğru bir şekilde analiz edilmelidir. Bu durum girişimcilige bürokratik ve siyasal yapı açısından verilen desteğin doğru bir şekilde ölçülebilmesi adına da büyük önem arz etmektedir (Aydın&Taş, 2017).

Bu açıdan bürokrasi ve siyasetin kamu yaşamına sürekli müdahil olduğu ekonomik yapılarda girişimcilik özellikle yanlış tutum sergileyen devlet sistemleri üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bu durumun Türkiye’de de dönem dönem yaşandığı gözlenmektedir. Bu tarz bir yaklaşımın önüne geçmek adına herkese eşit düzeyde imkan sağlanan bir yaklaşım sistematığı özellikle girişimcilere yönelik olarak uygulanmalıdır. Ayrıca kamu yönetimi sisteminin sürekli güncellenerek “verimlilik” esaslı, inovatif fikirler hayata geçirilmelidir. Bürokratik yapı sürekli olarak kendini güncelleyerek, küresel düzeydeki tüm gelişmeleri yakından takip edebilmelidir.

3.3. Girişimcilerden Kaynaklanan Sorunlar

Sektörel ayırım yapılmaksızın yeni bir girişimcinin dikkat etmesi ve projesini hayata geçirirken göz önünde bulundurması gereken hususlar bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de kurulan yeni girişimcilik faaliyetlerinin neredeyse %80’e yakın kısmı faaliyete başladığıının ilk yılında kapanmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında girişimcinin yeterli düzeyde deneyiminin olmayışı, en öncelikli konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse bir restoran sahibinin açmayı planladığı yeni bir iş yerinde her işi kendisi de yapabilecek düzeyde bir deneyiminin olması gerekmektedir. Girişimcilerin büyük bir bölümünün özellikle faaliyetlerinin ilk yılında başarısız olmaları nedeniyle iş yerlerini kapatmak zorunda kaldıkları bilinmektedir (www.data.tuik.gov.tr/2022/girisimcilik). Bu bağlamda ekonomik açıdan başa baş noktasına gelebilecek düzeye ulaşıncaya kadar işletmenin ayakta kalması için yapılması gereken her şeyi; gerekirse bizatihi kendisi yapabilecek düzeyde bir deneyime sahip olunmalıdır. Bu deneyim düzeyine sahip olmayan ve “kesin bu iş tutar” felsefesiyle yolan çıkan çoğu girişimci başarısız olmakta ve piyasa koşulları dâhilinde tutunamamaktadır (Uymaz, 2019).

İş planı girişimcilik faaliyetinin başarıya ulaşması adına en önemli kriterlerden biridir. İş planı hazırlamadan “ben biliyorum, ben yaparım” düşüncesi ile girişilen faaliyetler maalesef başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. İş planı hazırlanırken aceleci bir şekilde davranmak, detayları göz önüne almadan

girişimciliği başlatmak, ilerleyen dönemlerde karşılaşılabilecek sorunların çözümüne dair fikir üretmemek sürecin tıkanmasına ve girişimciliğin başarısız olmasına neden olmaktadır. Girişimcilerin unuttuğu ve dikkate almadığı konulardan biri olarak yine planlama sürecinde her şeyin yolunda gideceği ve hiçbir olumsuz durumun olmayacağını tasarlayarak yola çıkılmasıdır. Bu bağlamda mutlaka karşılaşılabilecek sorunlar da göz önüne alınarak işlerin istenildiği gibi gitmediği durumlarda nasıl bir strateji izleneceğine dair planlar ve stratejiler oluşturulmalıdır (Perktaş, 2022).

Her işletmenin faaliyet alanına bağlı olarak mali ve hukuki sorumlulukları bulunmaktadır. Bir girişimcinin ülke ayrımı olmaksızın iş kuracağı sektörle ilgili mali ve hukuki konuları detaylı bir şekilde öğrenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda profesyonel bir destek almak öncelikli tercih olmalıdır. Girişimcilik anlamında Türkiye özelinde gerekli mali ve hukuki desteğin alınması gerekmektedir. Yatırım yapılması düşünülen sektör açısından yeterli düzeyde araştırma yapmadan bir girişimcilik faaliyeti gerçekleştirmek de girişimcilik adına yapılan hatalar arasındadır. Bunun önüne geçebilmek adına deneyimli bir mali müşavir veya muhasebe bürosu ile çalışılması özellikle işin ilk kurulduğu dönemde bir nevi koruyucu kalkan görevi görecektir (Konak, 2019).

Ürün, pazar ve rakip analizi potansiyel müşteri grubuna yönelik öncelikli olarak belirlenmesi gereken analiz gruplarının başında gelmektedir. Satılması planlanan ürün ya da sunulması düşünülen hizmete potansiyel müşterilerin ne düzeyde ihtiyacının olduğu, nasıl tepki verecekleri iyi analiz edilmeden yapılan girişimcilik faaliyetlerinin başarıya ulaşması oldukça zor gözükmemektedir. Hayata geçirilmesi düşünülen girişimcilik faaliyeti başkaları tarafından yerine getirilmekte ise müşteri kazanmak adına hangi adımların atılması gerektiği, özellikle ilk beş yıllık sürede muhtemel rakipler arasında ne gibi farkların olduğunun tespit edilerek müşteri kazanma stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda kazanılan müşterilerin de kaybedilmemesi adına sürekli düzeyde müşteri memnuniyeti için yeni olarak neler yapılabileceğinin iyi bir şekilde planlanması gerekir. Aksi takdirde kolay kolay hiçbir müşteri mevcut hizmet noktasını değiştirmek istemeyecektir (Koyuncu, 2020).

Son olarak gerek kuruluş aşamasında gerekse faaliyete geçtikten sonra günceli takip etmek, teknolojiyi iyi kullanabilmek artık büyük önem arz etmektedir. Yeni bir girişimcilik fikrinin harekete geçirilmesi noktasında girişimcilerin teknolojinin getirdiği nimetlerden faydalanması, işletmenin internet sayfasının olması, sosyal medyayı iyi kullanabilmesi gerekmektedir. Kendini yenileyemeyen, günceli yakalayamayan işletmeler kapanma noktasına gelmeseler dahi büyük bir ilerleme ve atılım yapamadıkları gözlenmektedir. Ayrıca işlerin istenildiği gibi gittiğine inanılan bir süreçte girişimcinin özgüven patlaması yaşayarak sürekli olarak bu şekilde işlerin devam edeceğini düşünmesi de işletmenin gerilemesine hatta kapanmasına neden olabilecek unsurlar arasında sayılabilir. Bu açıdan her girişimcilik hareketi günceli ve en azından kendi sektöründeki teknolojik ve yapısal değişiklikleri iyi takip etmeli, her daim rekabete hazır olmalıdır (Bektaş, 2021).

4. KOSGEB ve Girişimcilikteki Rolü

Türkiye’de kamuya bağlı birçok kurum ve kuruluş girişimcilere yönelik destek vermekte bir nevi girişimcilik sisteminin ekosistemini oluşturmaktadır.

Tablo 1: Girişimcilere Destek Veren Kurum ve Kuruluşlar

KURUM	GİRİŞİMCİLİK DESTEKLERİ
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	İnovatif nitelikte çalışmalara destek vererek yeni girişimci sayısının artırılması, sanayi ve teknolojik altyapının güçlendirilerek rekabet gücünün artırılmasına destek sağlamak.
Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı	Yıllık programlar dâhilinde girişimciliğin geliştirilmesine dair politikalar ile esnaf ve sanatkârlara yönelik maddi desteklerin sağlanması, kalkınma ajansı faaliyetlerinin denetlenmesini koordine etmek.
Ticaret Bakanlığı	Özellikle dış ticarete yönelik girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi ve yatırım teşvik imkânlarından, serbest bölge avantajlarından yararlanılmasını sağlamak.

Tablo 1: Devamı	
KURUM	GİRİŞİMCİLİK DESTEKLERİ
Hazine ve Maliye Bakanlığı	Girişimcilik açısından vergisel avantajlar sağlamak.
Dışişleri Bakanlığı	Yurt dışında faaliyet bulunan, bulunmayı hedefleyen girişimcilere konsolosluk ve elçilikler aracılığıyla destek sağlamak.
KOSGEB	Tüm küçük ve orta büyüklükteki işletmelere yönelik maddi (kredi, teşvik, hibe vb.) ve lojistik (personel desteği, uzman desteği, fuar desteği vb.) destek sağlamak.
Türk Standartları Enstitüsü (TSE)	Girişimcilere yönelik uluslararası standartları hazırlayarak yayınlamak ve destek vermek.
Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)	Girişimcilerin yenilikçi adımlarına yönelik Ar-Ge faaliyetleri konusunda destek olmak ve koordine etmek.
Ekonomik Koordinasyon Kurulu	Girişimciler adına devlet yardımları konusunda koordinasyonu sağlamak.
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)	Girişimcilere yönelik gerçekleştirilen ve üretilen tüm projelerde aktif olarak rol almak, girişimcileri bilgilendirmek.
Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK)	Esnaf boyutunda faaliyet gösteren iş yerleri için proje geliştirmek, işletmeleri bilgilendirmek ve maddi destek sağlamak (kredi ve hibe).
Kalkınma Ajansları	Türkiye genelinde faaliyet gösteren 26 adet ajans aracılığıyla girişimciliği desteklemek.
Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı	Girişimcilerin Ar-Ge, yeni teknolojiler ve yönetim sistemlerine dair yeni oluşumlar konusunda destek sağlamak.
Halk Bankası	Tüm girişimcilere yönelik uygun faizli kredi sağlamak.
Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank)	İhracata yönelik olarak girişimcilere üretim kredisinin yanında garanti ve sigorta hizmetleri konusunda destek sağlamak.
Kredi Garanti Fonu A.Ş. (KGF)	Girişimcilerin bankalardan aldığı krediler için kredi kefalet hizmeti vermek.
Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri (TESKOMB)	Halk Bankası aracılığıyla kullanılan krediler için girişimcilere kefalet hizmeti vermek.
KOBİ Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş. (GSYO)	Yeni girişimcilere sermaye katkısında bulunarak risklerine ortak olmak.
İŞKUR	Engelli ve Eski Hükümlü girişimcilerin projeleri için hibe ve proje desteği sağlamak.
Tarım Bakanlığı ve Tarım İl Müdürlükleri	Yurt dışında hem hayvancılık hem de tarım alanında girişimcilere çok yönlü destekler sağlamak

Kaynak: Sanayi Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, KOSGEB, İŞKUR

Yukarıdaki tabloda yer alan tüm Bakanlık, Kurum ve Kuruluşlar girişimcilere yönelik çok yönlü destek ve proje imkânı sağlamaktadır. Ancak diğer kurumların farklı görevlerinin olması yanında KOSGEB'in sadece girişimcilere hizmet veren bir kuruluş olarak diğerlerinden ayrıldığı söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı arasında 1973 yılında yapılan ekonomik boyutlu anlaşmaya istinaden Gaziantep pilot proje kapsamına alınmış, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak KÜSGEM (Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi) kurulmuştur (Bayraktar, 2020). KOBİ'lere "Küçük Sanayi Yayım Hizmetlerinin Geliştirilmesine Dair Milletlerarası Antlaşma" kapsamında teknik düzeyde danışmanlık hizmeti sunmak ve teknolojinin geliştirilmesine yardımcı olmak amacıyla KÜSGEM ve "Sınai Eğitim Hizmetlerinin Verilmesine Dair Milletlerarası Antlaşma" kapsamında eğitim verilmesine yönelik SEGEM Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Son olarak da Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme Başkanlığı 3624 sayılı ve 12/04/1990 tarihli kanunla da KOSGEB Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı kuruluş olarak faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır (Erdem, 2019).

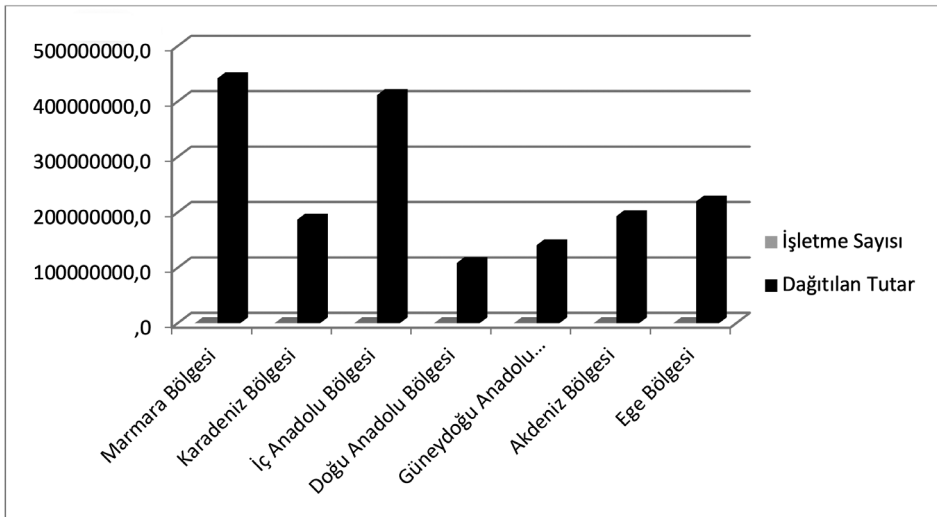
KOSGEB Kanununun adı 02/07/2018 tarih ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Teşvik ve Muafiyetleri Kanunu olarak değiştirilmiştir. Görev ve sorumluluklarının belirtildiği Mülga 02.07.2018 KHK 703/77. maddesi ile kaldırılmış olsa dahi resmi web sitesinde misyonu; KOBİ ve girişimcilerin rekabet güçlerini geliştirecek destek ve hizmetler sunarak ekonomik ve sosyal kalkınmadaki paylarını arttırmak şeklinde ifade edilmiştir (www.kosgeb.gov.tr).

KOSGEB'i diğer girişimcilere destek veren kurumlardan farklı kılan yönü sadece yatırımcıların ve yatırıma yönelik faaliyetlerin desteklenmesi yönündedir. Bu bağlamda KOSGEB'in destekleri;

- Girişimcilik destekleri
- AR-GE Teknolojik Üretim ve Yerleştirme Destekleri
- İşletme Geliştirme, Büyüme Uluslararasılaştırma Destekleri
- Kobi Finansman Destekleri
- Laboratuvar Hizmetleri Destekleri

şeklinde sıralanabilir. Burada özellikle iş piyasasına ilk defa atılacak girişimciler için verilen girişimcilik desteğinin altını çizmek gerekir. Özellikle ülkemizde yeni açılan işletmelerin büyük bir bölümü çeşitli sebeplerle ilk yılında kapanmakta ve faaliyetlerine son vermektedir. Bu bağlamda KOSGEB'in 2022 yılı itibariyle yeni girişimcilere sağladığı iki kutuplu olarak destek programı mevcuttur. Buna göre; geleneksel girişimcilere 65.000 TL'ye kadar, ileri girişimcilik destek programında ise 375.000 TL'ye kadar destek sağladığı görülmektedir (KOSGEB, 2022).

Şekil 1: 2021 Yılı İtibariyle KOSGEB Destekleri

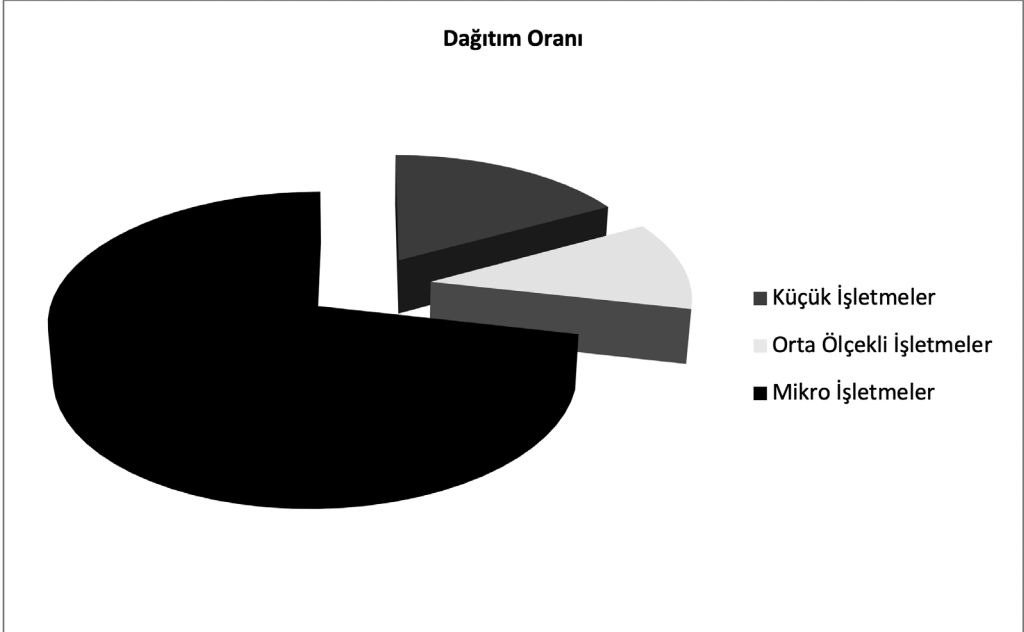
Tablo 2: Bölge Bazlı Girişimci Destek Tutarları (2021)

Bölge Adı	İşletme Sayısı	Dağıtılan Tutar Toplamı
Marmara Bölgesi	14.157	441.845.548 TL
Karadeniz Bölgesi	5.641	187.084.665 TL
İç Anadolu Bölgesi	10.959	411.690.818 TL
Doğu Anadolu Bölgesi	3.389	108.875.433 TL
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	5.142	140.847.197 TL
Akdeniz Bölgesi	6.839	193.210.172 TL
Ege Bölgesi	6.956	219.759.927 TL
Toplam	53.083	1.703.313.760 TL

Kaynak: (KOSGEB, 2022)

Yukarıdaki grafik ve tablo incelendiğinde ilk olarak göze çarpan oldukça çok sayıda işletmenin destek programlarından faydalandığı gerçeğidir. Ayrıca oransal bazda da değerlendirildiğinde dağıtılan rakamla kıyaslandığında gerek nüfus yoğunluğu, gerekse firma sayısı bağlamında yine eşit düzeyde bir dağılım grafiğinin izlendiği gözlenmektedir.

Şekil 2: KOSGEB Destekleri Dağıtım Oranları

Firma bazlı dağıtım grafiği incelendiğinde dağıtım tutarının %71,5'i mikro işletmelerin, %17'si küçük işletmelerin ve %11,5'i de orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu yönüyle de kuruluş aşamasında olan "genç işletme" statüsünde bulunan iş yerlerine daha çok destek sağlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tüm bu veriler ışığında KOSGEB'in özellikle girişimcilik bağlamında Türkiye açısından büyük önem arz eden kurumların en başında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

5. Sonuç ve Öneriler

Girişimcilik günümüzde ekonomik rekabet gücünün mihenk taşı konumuna gelmiş, iktisadi açıdan ülkeler arasında rekabet düzeyinde oldukça büyük önem arz eden bir konuma ulaşmıştır. Bu noktada ana hedef girişimci sayısını arttırarak ülke ekonomisine güç kazandırmak, gelir ve refah seviyesini yükseltmektir. Türkiye bu süreçte oldukça geç denebilecek bir dönemde başlamış ve özellikle sanayi devrimi sonrası süreçte geride kalmış bir ülke konumundadır. Girişimcilik kültürünün Türkiye’de maalesef gerçek anlamda ancak 1980 sonrası dönemde oluşmaya başladığı görülmektedir. Türkiye’de de farklı kamu kurum ve kuruluşlarınca farklı alanlarda yeni iş yeri açmak, mevcut iş yerini büyütmek, iş potansiyelini geliştirmek anlamında girişimcilere destekler sağlandığı gözlenmektedir.

Türkiye açısından özellikle teknolojinin hayatın her aşamasındaki yerini aldığı yüksek düzeyde teknoloji gerektiren sektörlerde yeni işletmelerin gerekliliği birçok yazın ve öneri metinlerinde belirtilmiş olmasına karşın, bu alana yönelik kurulan işletmeler ve girişimcilik faaliyetleri maalesef düşük düzeyde bir teknoloji altyapısına sahip olmakta ve yine günceli takip etmekten uzak kalmaktadır. Bu negatif durum çöküşü kaçınılmaz kılmaktadır. Ayrıca yeni açılan işletmelerin büyük oranda ilk yıllarında kapanmasının en önemli nedenlerinden bir tanesi de kapsayıcı ve seçici bir analiz yapılmadan “bu iş tutar” felsefesiyle hareket edilmesinden kaynaklıdır. Bu bağlamda Türkiye’de girişimcilik halen profesyonel düzeyde yürütülen bir düzeye ulaşmamış, üretkenliği ve inovasyon artışlarını teşvik edici bir yapıya kavuşamamıştır.

KOSGEB hali hazırda Türkiye’de girişimciliğe aktif olarak hizmet eden ve tek görevi bu olan yeknesak bir kuruluş konumundadır. Bu açıdan ülke ekonomisi açısından oldukça değerli ve iktisadi açıdan da stratejik öneme sahip bir kurumdur. Bu kadar özel olan konumuna karşın KOSGEB tarafından gerçekleştirilen destek programlarının büyük bir bölümü ancak ve ancak yeni kurulan girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi ve finansmanı alanında kullanılmaktadır. Bu bağlamda özellikle hızla gelişen Sanayi 4.0’a geçişle birlikte imalat ve yüksek teknoloji menşei ürünlerin ihraç edilmesine endeksli girişimcilik faaliyetlerinin daha çok desteklenmesi ülke bazında da daha verimli sonuçları beraberinde getirecektir.

Girişimcilik alanında sadece KOSGEB’in önde olması diğer kamu kurumlarının bu alanda destek vermediği anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda bir başka öneri olarak girişimciliğe ve işletmelere destek veren piyasa aktörlerinin vermekte oldukları yatırım teşvikleri ve yapısal destekler anlamında yeni girişimcilerin ve işletmelerin bu teşvik ve desteklere daha kolay ulaşabilecekleri, daha kolay iletişim sağlayabilecekleri bir “girişimcilik sisteminin” hayata geçirilmesi hem ekonomik açıdan hem de yeni fikirlere fırsat tanımak bağlamında daha verimli sonuçların alınmasına temel hazırlayacaktır.

6. Tartışma

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında tüm dünyada ekonomik anlamda bir kabuk değiştirme süreci varken Osmanlı Devletinin, bu kabuk değiştirme sürecine ayak uyduramadığı gözlenmiştir. Bu anlamda yönetsel mi, yoksa girişimci olabilecek potansiyel gücün isteksizliğinden mi kaynaklı bir eksiklik olduğu konusu üzerinde araştırma yapılması gereken tartışmaya açık bir konudur. Makalenin hazırlanma sürecinde girişimciliğe dair eksiklikler genel olarak devlet tarafına atfedilirken girişimcilere yönelik eleştirel bir yaklaşım olmadığı gözlenmiştir. Bu konu hakkında bir hipotez oluşturularak nicel veya bir nitel araştırma yapılabilir.

Yine Cumhuriyet Döneminde özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik yetersizliklerden de kaynaklı olarak girişimciliğin devlet eliyle sağlandığı gözlenirken, bireysel girişimciliğin desteklenmesi anlamında çok fazla bürokrasi ve hukuki engelin olduğu görülmüştür. Bu döngünün ancak ve ancak 1980 sonrası dönemde kırılabildiği gözlenmiştir. Bu açıdan da çalışmanın hazırlanması sırasında yapılan literatür taramasında da Türkiye’de neden bu derece bir bürokrasinin olduğuna yönelik detaylı bir araştırmanın olmadığı görülmüş olup, akademik anlamda bu alanda da bir araştırma çalışması yapılabileceği tespitine varılmıştır.

Kaynaklar

AKARSU, O., DÖVEN, M.S. (2022). Girişimcilik kavramı üzerine tarihsel bir değerlendirme: Girişimcilik tanımlarında yer alan ortak vurgular, Yorum-Yönetim-Yöntem Uluslararası Yönetim-Ekonomi ve Felsefe Dergisi, 10(1), 1-24

AŞKIN, A., NEHİR, S., VURAL, S.Ö. (2011). Tarihsel süreçte girişimcilik kavramı ve gelişimi, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 55-72

AUDREDSCH, D. (2012). Entrepreneurship research, *Management Decision*, 50(5), 755-764

AYDIN, A. H., TAŞ, İ.E. (2017). Türk Kamu yönetiminde bürokratik işlemlerin azaltılmasında inovasyona dayalı uygulamaların önemi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(15), 2371-2390

AYTAÇ, R. (1999). Elazığ'da girişimcilik ve girişimci kültür Elazığ Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlı işadamları üzerine sosyolojik bir inceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ

BAYRAKTAR, S. (2020). Kobi'lere yönelik e-devlet uygulamaları: KOSGEB örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük

BEKTAŞ, C. (2021). Girişimcilik kariyerinin tercihinde ve sürdürülmesinde kadın girişimcilerin karşılaştığı engellerin ve sorunların araştırılması, Karabük ili örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

BOZKURT, Ç.Ö. (2011). Dünyada ve Türkiye'de Girişimcilik Eğitimi: Başarılı Girişimciler ve Öğretim Üyelerinden Öneriler, Detay Yayıncılık: Ankara

BRAUDEL, F. (1985). *Civilization and Capitalizm 15-18th Centuries*, Fontana Press, USA

BURKE, L. D. (2021). Emergence of entrepreneurship transjordan during the late Ottoman empire, *The Economic History Review*, 12, 1-16

CANDAN, M. (2011). Osmanlı'dan günümüze Türk topraklarında girişimcilik serüvenine dair bir değerlendirme, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 157-174

ÇAKMAK, O. (2003). Girişimciliğin tarihsel gelişimi, *Piyasa Dergisi*, 8, 61-78

ÇELİK, A. (2006). Bir istihdam politikası olarak girişimcilik, Uluslararası Girişimcilik Kongresi, 1-553, Kırgızistan

DANIŞIK, Ş. (2001). Türkiye'de girişimci profili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

DAVUTYAN, N. (2021). 19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa bankacılığının Osmanlı topraklarına sızması, *SSNR 2021*, 1-20

DEANE, P. (1994). İlk Sanayi İnkılabı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

DEMİREZ, M. (2005). *Girişimcilik*, KOSGEB Yayınları, Ankara

DİNÇSOY, M.O. (2022). *Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Ülke ve Sektör Çalışmaları*, Efe Akademi, İstanbul

DOLLINGER, J. M. (1999). *Entrepreneurship Strategies and Resources*, New York: Prentice-Hall, Inc.

DURUKAN, T. (2005). *Küreselleşme ve Çokuluslu İşletmecilik*, Nobel Yayınları: Ankara

ERDEM, M. (2019). Kobi'lerin finansman problemlerinin çözümünde KOSGEB-GMKA-KGF'nin etkisi: Balıkesir ilinde bir araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GÖDEK, D. B. (1994). Türkiye'de küçük girişimci profili ve Ostim örneğinde küçük girişimcinin değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GÖKÇE, O., ŞAHİN, A. (2002). 21. yüzyılda Türk bürokrasisinin sorunları ve çözüm önerileri, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 1-27

HALİLÇOLAR, G. (2003). Büyük dünya buhranı: 1929, ekonomik kriz, Boğaziçi Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Kulübü Dergisi, Editör: Nazif Tolga Sınmaz Demir, İstanbul

- HISRICH, R. D., PETERS, M. P. (1998). *Enterpreneurship*, New Yok: McGraw Hill
- HOBBSAWN, E. (1998). *Sanayi ve İmparatorluk*, Dost Kitabevi, Ankara
- HOFSTEDE, G. (1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*, Newbury Park: Sage Publications
- İNCİLİ, İ.İ. (2022). Girişimci kadınlara yönelik mali politikalar: Denizli örneği, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli
- KAMAÇ, H., KIŞMAN, Z. A. (2020). Türk girişimciliğinin tarihi ve gelişimi, Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 1(2), 129-148
- KILIÇ, G.N. (2022). Bürokrasi ve Otorite (Kitap İncelemesi), K. Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2), 1069-1071
- KONAK, A. (2019). Küresel ölçekte gerçekleştirilen girişimcilik faaliyetleri sürecinde karşılaşılan sorunların tespiti ve değerlendirilmesi: Türkiye örneği, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54(1), 446-462
- KUEHEL, C. (2007). *Enterpreneurship*, Pearson Education, Upper Saddle River
- KUĞU, T.D. (2005). Girişimcili finansmanında girişim sermayesi ve Türkiye üzerine uygulamalar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- KOYUNCU, A. (2020). Toplumsal kabulde ekonominin imkanı Konya'daki Suriyeli girişimciler, İnsan ve Toplum Dergisi, 10(3), 100-131
- KÜÇÜK, O. (2005). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- LAJUGIE, J. (1968). *Ekonomik Sistemler*, Varlık Yayınları, İstanbul
- LANDES, S.D. (1998). *Kapitalizmin Doğuşu*, İnsan Yayınları, İstanbul
- MÜFTÜOĞLU, T., M., AKBULUT, Y., ÖZSOY, A. (1996). *Türkiye'de Girişimcilik Tarihi*, TOSYÖV Girişim, İstanbul
- MÜFTÜOĞLU, T., DURUKAN, T. (2004). *Girişimcilik ve İşletme Yönetimi*, Gazi Yayınevi, Ankara
- NORUSIS, M.J. (1991). *SPSS For Windows*, Chicago: SPSS Inc.
- PALTA, S., ŞAHİN H. (2020). Türkiye'de girişimciliğin gelişimini etkileyen yapısal etmenler üzerine bir değerlendirme, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Dergisi(27)3, 511-534
- PERKTAŞ, E. (2022). Ön lisans öğrencilerinin girişimcilik eğitimlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma, International Journal Of Management and Administration, 6(12), 198-217
- ÖKTEM, M.K., AYDIN, M.D., EKİNCİ, S. (2007). Türkiye'de girişimciliğin geliştirilmesinde KOSGEB'in rolü ve önemi: Uygulamalı bir çalışma, Sosyo Ekonomi Dergisi, 1, 47-76
- ÖZDEVECİOĞLU, M., KARACA, M. (2015). Girişimcilik Girişimci Kişilik Kavramı ve Uygulama, Eğitim Yayınevi: Konya
- RATTEN, V. (2021). COVID-19 and entrepreneurship: Future research directions, Briefings in Entrepreneurial Finance, 30(2), 91-98
- SCHUMPETER, J.A. (2009). Entrepreneurship as innovation, Entrepreneurship Journal, 14(2), 101-123
- SEE, H. (2000). *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, Yöneliş Yayınları, İstanbul
- STEPHAN, U. (2022). Cross-cultural innovation and entrepreneurship, Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 9, 277-308
- ŞAHİN, H., PALTA, S. (2020). Türkiye'de gelişimi etkileyen yapısal etmenler üzerine bir değerlendirme, Yönetim ve Ekonomi Dergisi 27(3), 511-534
- TILLY, C. (2001). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, Yeni Bilyıl Yayınları, İstanbul
- TOKGÖZ, E. (2001). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, İmaj Yayınevi, Ankara
- UYMAZ, A.O. (2019). Spekülatif girişimcilik, Alanya Akademik Bakış Dergisi, 3(3), 231-246.

Summary

Economic evaluation of the region. It does not provide power and benefit to the country's economy by encouraging this country to gain income. Turkey is a country that started to take place in this position and left. It has been reviewed since the period after 1980. The technologies that can be used are those that are available in new businesses and those specified in the proposed texts have a level of technology to be used in new businesses and development activities and can be used to continue. In this context, with the transition to Industry 4.0, manufacturing is of high technology origin; Entrepreneurship for investments in growth and transportation will bring more lucrative results in a country where more calculations will be made. While there is a shell replacement in today's modern design. In the republic, especially the primary education of the republic is reviewed as observed from economic inadequacy, while it is evaluated that the promotion of the country is not too much and there is a verbal obstacle in the period when education for the state is provided. It has been observed that it can still be broken since 1980. It is about a research in this field in an academic sense, why such a degree of creativity has been seen in a place where such an extensiveness is seen in the literature that is not worn in this country. Making an effort to support entrepreneurship in Turkey can be considered as the most important negative impact of an entrepreneurship that is not economically feasible.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Çevresel Performans İndeksi Değerlendirmesinde Kullanılan Kriter Ağırlıklarının Objektif Yöntemlerle Belirlenmesi: OECD Ülkeleri Örneği

Determining of Criteria Weights Used in Evaluation of Environmental Performance Index by Objective Methods: The Case of OECD Countries

Nuh KELEŞ

Öz

Çevre üzerinde alınan ve alınacak önlemler konusunda toplum baskısı son yıllarda özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gittikçe artmaktadır. Devletler ve organizasyonlar insanlar üzerinde ekonomik ve sosyal özellikli faaliyetlere önem verdikleri gibi çevre üzerinden de gösterdikleri performanslara göre değerlendirilmektedir. Çevre ölünde 11 konu kategorisinde 40 göstergenin bir araya getirilerek 180 ülke için değerlendirilmesi çevresel performans indeksi (EPI) kullanılarak gerçekleştirildiğinden bu çalışmada 11 konu kategorisinde belirlenen kriter ağırlıklarının objektif yöntemlerle belirlenmesi amaçlanmaktadır. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde tek bir yöntemin kullanılmasının tek taraflı bir bakış açısı sağladığı ve en iyi çözümü belirlemede karar verici/vericilere göre değişiklik gösterdiği düşünülmektedir. Bulguların subjektif bir şekilde karar vericilerin görüşlerine bırakılmadan, tek taraflı yorumlanmasından ziyade nesnel verilerin ele alınması gerektiği değerlendirilmiş, objektif yöntemlerden CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW ve SD yöntemleri kullanılarak EPI sıralamasında kullanılan kriter ağırlıkları belirlenmiştir. Yöntemlerin arasındaki ilişkiler analiz edilmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın EPI sıralamasındaki öznellikten sıyrılıp nesnel bakış açıları sunması sebebiyle literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

EPI, Çevresel Performans İndeksi, OECD Ülkeleri, Objektif yöntemler, CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW, SD

JEL Kodları: C44, Q01, Q56, R11

Dr., Ticaret Bakanlığı, Adana,
Türkiye.
✉ nhkls01@gmail.com

Geliş/Received: 07.01.2023
Kabul/Accepted: 15.04.2024

Nuh Keleş, "Çevresel Performans İndeksi Değerlendirmesinde Kullanılan Kriter Ağırlıklarının Objektif Yöntemlerle Belirlenmesi: OECD Ülkeleri Örneği", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), Ekim 2024, ss. 632-651.

Abstract

In recent years, social pressure on the measures taken or to be taken on the environment has been increasing, especially in developed and developing countries. States and organizations are evaluated according to their performance on the environment, as well as giving importance to economic and social activities on people. It is aimed to determine the criteria weights determined in 11 issue categories by objective methods since the environmental performance index (EPI) is used to evaluate the environment for 180 countries by bringing together 40 indicators in 11 subject categories. It is thought that if a single method is used in determining the criteria weights, a one-sided perspective is provided and a single method used varies according to the decision maker/makers in determining the best solution. It was evaluated that objective data should be handled rather than a one-sided interpretation of the findings without being left to the views of the decision makers subjectively, and the criteria weights used in the EPI ranking were determined by using the objective methods CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW, and SD. Correlations between the methods were analyzed and comparisons were made. It is thought that the study contributes to the literature as it escapes the subjectivity in the EPI ranking and offers objective perspectives.

Keywords

EPI, Environmental Performance Index, OECD Countries, Objective methods, CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW, SD

JEL Code: C44, Q01, Q56, R11

Giriş

Sürdürülebilir kalkınma genel olarak ekonominin sürdürülebilirliği ve sosyo-politik sürdürülebilirlik ihmal edilmeden çevre üzerindeki gelişmeler ve korumanın dengelenmesi durumu olarak ortaya çıkmaktadır (Abdullah & Ismail, 2013, s. 42). Son yıllarda toplumlarda ekonomik büyümenin halk sağlığı üzerindeki ve gelecek nesillerin refahı üzerindeki potansiyel zararlı etkileri konusunda artan bir farkındalık oluşması, sürdürülebilir kalkınmanın bir boyutu olan ülkelerin çevresel performansını siyasi gündemde yerleşmiş bir konu haline getirmiştir (Rogge, 2012, s. 12). Yenilenemeyen kaynakların tükenmesi, küresel ısınma, yenilenebilir kaynakların tehlikeye girmesi, nüfus artışı, çevre kirliliği gibi sorunlar yaşam kalitesinin bozulmasına yol açmaktadır. Çağdaş bir uygarlığın başta gelen sorunlarından birisi, tüm insan faaliyetlerini içeren doğal yaşamın temelini oluşturan çevrenin korunmasıdır (Bucher, 2016, s. 47-48).

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, ekonomik, sosyo-politik, ekolojik ve kültürel sürdürülebilirlik gibi birçok türü vardır. Çevresel sürdürülebilirlik, günlük yaşam aktivitelerinin ve çevrenin her türlü kullanımının çevre dostu ve çevrenin korunmasına uygun olarak sağlanma süreci olarak ifade edilebilir (Abdullah & Ismail, 2013, s. 42). Yale ve Columbia Üniversiteleri, 1999 ile 2005 yılları arasında Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi (ESI) ve 2006 ile 2010 yılları arasında ESI'ye kıyasla daha sonuç odaklı ve halk için daha erişilebilir olarak düşünülen Çevresel Performans İndeksini (EPI) geliştirmiştir. EPI, karmaşık bilimsel bilgileri anlaşılması daha basit bir şekilde sentezleyen ve kolayca iletilebilen, belirli ekonomik ve çevresel göstergelerden türetilen bir puan değeri olarak ifade edilmiştir (Abdullah, 2017, s. 350). EPI, insan sağlığı üzerindeki çevresel stresi azaltmak ile ekosistemleri ve doğal kaynakları korumak üzere iki temel argümanla ilgili önlemler üzerine kuruludur (Bucher, 2016, s. 48). EPI, küresel bir yöntem olarak ülkelerin çevresel performansını değerlendirmek, ülkelerin belirlenmiş çevre politikası hedeflerine hangi düzeyde yakın oldukları hususunda ulusal düzeyde bir ölçü sağlamak için kullanılmaktadır (Ansari, Ehrampoush, Farzadkia, & Ahmadi, 2019, s. 2). EPI, halk sağlığını korumak, ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmelerinde önemli bir faktör olan ekolojik canlılığı sürdürmek ve yönetmek için geliştirilmiştir (Szymczyk, Şahin, Bağcı, Kaygın, 2021, s. 1). EPI, çeşitli çalışmalarda kullanılan ve çevresel eğilimlerin ve ilerlemenin ölçülmesi için sıklıkla yenilikler ve iyileştirmeler alan en bilinen çevresel performans ölçütlerinden biridir. EPI sağlık etkilerini, hava kalitesini, su ve sanitasyonu, su kaynaklarını, tarımı, ormanları, balıkçılığı, biyolojik çeşitlilik ve habitat ile iklim ve enerjiyi kapsamaktadır (Ansari vd., 2019:6-7).

EPI, çevresel verimliliğe ulaşmak için hedefleri belirleyen, bu endeksi oluşturan her bir parçanın mevcut durumunu ölçen ve istenen hedeflere nasıl ulaşılacağını değerlendiren önemli ve bileşik bir endekstir (Fakher & Abedi, 2017, s. 302). Yale ve Columbia Üniversitelerinden uzmanlar tarafından 2006 yılından bu yana yılda iki kez hesaplanan EPI, çevresel performans konusunda küresel bir bakış açısı ortaya koymak ve buna ilişkin karar ve politika oluşturmayı kolaylaştırmak için, insan sağlığının ve ekosistemlerin çevresel zararlardan korunması açısından ülkelerin performansını ölçmektedir. Başlangıçta 25 performans göstergesini kullanarak 10 kategoride gruplanmış, ancak 2020 EPI 32 göstergesi kullanarak 180 ülkeyi 0-100 ölçeğinde derecelendirmiştir (Sima & Gheorghie, 2014, s. 101; Szymczyk vd., 2021, s. 1). Uluslararası yönetim organlarından, sivil toplum kuruluşlarından ve akademik araştırma merkezlerinden toplanan verileri dikkate almaktadır. EPI oluşturmadaki ana matematik işlemi, on politika kategorisinin aritmetik ortalamasıdır. Aritmetik ortalamadaki zayıflıklardan biri, işlemin verilerdeki bazı aşırı değerleri ihmal edebilmesidir (Abdullah & Ismail, 2013, s. 42). Dünyadaki çoğu ülke için çevre koruma performansını sıralamada kullanılan EPI, hedef değere yakınlık yöntemini kullanarak ulusal ölçekte ölçü veren bir puan sunmakta, ancak mevcut yöntem, hesaplamalarında eksik ve belirsiz ortam verilerini dikkate almamaktadır (Abdullah, 2017, s. 350).

Herhangi bir ağırlık belirlemeden tüm alternatifler için aynı düzeyde önem belirlemek kriterlerin birbirinden farklılıklarının ve önemlerinin göz önünde bulundurulmaması sağlar. Ancak bunun yerine kriter ağırlıklarının objektif yöntemlerle belirlenmesi kriterlerin aldıkları değerlerin önemlerinin daha çok ortaya çıkmasına yardımcı olarak sonuçlara daha çok etki eder. Mevcut sıralamanın eşit ağırlığa dayalı olarak yapılması ve literatürde tek bir yöntemle yapılan birkaç sınırlı EPI sıralaması bulunması bu çalışmanın ortaya çıkmasında motive edici faktörler olmuştur. Bunun için bu çalışmada ülkelerin EPI sıralamasını objektif yöntemlere göre belirlemek amaçlanmaktadır. Bulguların tek taraflı ve tek bir yöntemle göre yorumlanmasından ziyade nesnel verilerin ele alınması gerektiği düşünülerek, objektif kriter ağırlığı belirleme yöntemlerinden CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREK, LOPCOW ve SD yöntemleri bu çalışmada kullanılmıştır.

Çalışmanın kalanı şu şekilde düzenlenmiştir. Literatür taraması bölümünde daha önce literatürde çevresel performans analizinde bulunan çalışmalar incelenmiştir. Materyal ve yöntemler bölümünde çalışmada kullanılan kriterler ve ülkelere göre durumları verilerle ardından kullanılan yöntemler açıklanmıştır. Bulgular ve tartışma bölümünde çalışmada temel olarak kullanılan veriler hesaplanarak farklı yöntemlere göre alternatifler değerlendirilmiş, yöntemlere göre ilişkiler sunulmuştur. Sonuç bölümünde, yapılan uygulamayla ilgili çıkarımlar ile yol gösterici ve nihai görüşler ve öneriler sunulmuştur.

Literatür Taraması

Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile ilgili olarak, hükümetler, kirlilik kontrol programlarındaki performanslarını ve teknolojilerin veya faaliyetlerin çevresel etkilerini nicel ölçütlere referansla açıklamaya zorlanırlar (Ansari vd., 2019, s. 6-7). Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu son yıllarda üzerinde daha çok durulan ve ülkelerin sıralamada aldıkları konum itibarıyla öne çıkmasını sağlayan önemli bir konu haline gelmiştir. EPI, çevre sağlığı, ekosistem canlılığı ve iklim göstergelerine göre 180 ülkeyi sıralamaktadır. Çevresel performansın değerlendirilmesi özellikle 1999'lu yıllardan sonrasına dayanmakla birlikte literatürde son yıllarda yapılan çalışmalara daha çok rastlanmaktadır.

Kortelainen (2008) sınır verimlilik teknikleri ve Malmquist indeks yaklaşımı uygulayarak EPI oluşturmuş, 1990-2003 yıllarında Avrupa Birliği'nin 20 üye ülkesinin dinamik çevresel performans analizini makro düzeyde incelemiş, bulgulara göre, çevresel teknik değişim çoğunlukla genel çevresel performanstaki gelişmeyi açıklarken, örnekleme döneminde çoğu ülke için görece eko-verimlilik değişimi küçük olmuştur.

Färe, Grosskopf, & Pasurka Jr, (2010) zehirli hava kirletici emisyonlarındaki değişikliklere dayalı olarak kömürle çalışan elektrik santrallerinin çevresel performansını değerlendirmek için bir EPI uygulamaktadır. EPI toksik salınım envanterinden seçilen zehirli kimyasalların salınımı için 1998'den 2005'e kadar kömürle çalışan elektrik santrallerine ilişkin verileri kullanan bir malmquist miktar endeksi olarak tahmin edilmektedir.

Samimi, Erami, & Mehnatfar (2010) seçilen gelişmekte olan ülkelerde EPI ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tahmin etmektedir. 2008 yılında verilerin mevcut olduğu 20 gelişmekte olan ülkeden oluşan bir örnek kullanılmıştır. Ağırlıklı en küçük kareler ekonometri yöntemine dayanan bulgular, EPI'nin dikkate alınan ülkelerde ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumlu ve anlamlı olduğunu göstermektedir.

Rogge (2012) veri zarflama analizi (VZA) modelinin iyimser ve kötümser versiyonu tarafından hesaplanan EPI'yi karşılaştırmaktadır. Analiz eksik verilere sahip 43 ülke çıkarıldıktan sonra kalan 120 ülke için gerçekleştirilmiş ve 10 politika alanındaki performans puanları 8 ülkeden oluşan bir örneklem üzerinde listelenerek karşılaştırma yapılmıştır.

Abdullah & Ismail (2013) ASEAN ülkeleri örneğinde sezgisel bulanık kümelerle dayalı ağırlıklı korelasyon katsayısı karar verme aracını kullanarak yeni bir EPI sıralaması önermektedir. ASEAN ülkeleri arasında EPI sıralamasında Tayland en yüksek skora sahipken ardından Malezya ve Brunei'nin geldiği sıralama sonucu elde edilmiştir.

Hsu, Lloyd, & Emerson (2013) nicel göstergelerin ve EPI'nin küresel politika hedeflerine yönelik ilerlemeyi ölçmeye nasıl yardımcı olduğunu araştırmıştır. 5 politika kategorisinde son 10 yıldaki performansı ve ilerlemeyi değerlendirmek için 2012 EPI ve Trend EPI endekslerinin kısaltılmış versiyonlarını sunmaktadır. Bulgular, çevresel hedeflerdeki ilerlemenin ülkeye, bölgeye ve konuya göre eşit olmadığını göstermektedir. Gelir, sosyal gelişme ve kurumsal değişkenler bu farklılıkların bazılarını açıklasa da değişken küresel çevresel performansın kısmen gerçekleştirilebilme zorluklarından kaynaklandığı öne sürülmüştür.

Sima & Gheorghie (2014) EPI'ye dayalı Romanya için çevresel performans analizini incelemiştir. Kişi başına GSYİH ve genel EPI puanı arasında orta derecede doğrudan bir bağlantı olduğu gösterilmiştir. Ayrıca Romanya ve İsviçre arasında karşılaştırma yapılmış, Romanya'nın tarım açısından İsviçre'yi geride bıraktığı ve iki ülke arasındaki en büyük farkın su kaynakları ile su ve sanitasyon alanında kaydedildiği ortaya konulmuştur.

García-Sánchez, das Neves Almeida, & de Barros Camara (2015) Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından önerilen itici güç-baskı-durum-maruz kalma-etki-eylem metodolojisinden bir bileşik EPI geliştirilmesinin üzerinde durmuştur. Kriter ağırlıklarını belirlemek için CRITIC yöntemi kullanılmıştır. Seçilen göstergelerle ilgili olarak, zengin ülkelerin daha iyi bir çevre kalitesine sahip olma eğiliminde oldukları ve nüfus artışı ve yoğunluğunun, ülkelerin çevre kalitesini düşüren itici gücü artıran faktörler olduğu ifade edilmiştir.

Baležentis, Streimikiene, & Baležentis (2016) Litvanya ekonomik sektörleri için EPI'yi tahmin etmeyi VZA tabanlı EPI'ye dayandırmaktadır. Litvanya'daki sera gazı emisyonlarının altında yatan eğilimleri sunmaktadır. Bulgular, incelenen ekonomik sektörlerin, ortalama EPI ve büyüme hızına göre 4 kümede gruplandırılabilirliğini göstermiştir. Küspe, kâğıt ve tarım sektörleri, en yüksek ortalama EPI ve büyüme oranına sahip en iyi performans gösteren gruba girmektedir. Petrol üretimi ve hava taşımacılığı sektörleri, en düşük çevresel performansa sahip sektörlerdir. Sürdürülebilirliği artırmaya yönelik stratejiler geliştirilirken ikinci sektörlere özel bir önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bucher (2016) Avrupa'da çevresel performansın temel belirleyici faktörleri üzerine çalışmış, çevresel performansın dokuz rekabet edebilirlik kategorisi olarak sağlık etkilerinin, hava kalitesinin, su ve sanitasyonun, su kaynaklarının, tarımın, ormanların, balıkçılığın, biyoçeşitlilik ve habitatın, iklim ve enerjinin üzerinde durmuştur. Bulgular İnsani Gelişme Endeksinin EPI'yi önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir.

Abdullah (2017) Güneydoğu Asya bölgesindeki 11 ülkeyi ele aldığı çalışmada aralık değerli sezgisel bulanık TOPSIS yöntemini kullanarak yeni bir EPI skoru önermektedir. 11 ülke 10 kritere göre değerlendirilmiştir. Güneydoğu Asya ülkeleri söz konusu olduğunda Malezya, Brunei ve Singapur EPI'de en iyi performansı gösteren üç ülke olarak belirlenmiştir.

Chowdhury & Islam (2017) EPI ve GSYİH büyüme oranını BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeleri için incelemiştir. 2008-2016 dönemini kapsayan verilere dayanarak yapılan analizde, GSYİH büyüme oranı ile EPI arasında negatif bir ilişki olduğunu bulunmuştur.

Zuo, Hua, Dong & Hao (2017) 2006 ve 2011 yılları arasında Çin'in çevresel performansını il düzeyinde değerlendirmiştir. Çevresel performans için tema çerçevesi ve itici güç-baskı-durum-etki-tepki çerçevesi modelleri bileşik indeksi oluşturmada kullanılmıştır. Endeks dört kategoride 39 gösterge içermektedir. Bulgular, 2006'dan 2011'e kadar 30 il idari bölgesinin EPI'sini kötüden iyiye sıralamaktadır. Çok sayıda gösterge benimsendiği için göstergelerin ağırlıklandırılmasında sübjektif bir ağırlıklandırma yöntemi (örneğin, uzman görüşü) kullanmanın zor olduğu belirtilmiştir. 2. derece göstergeler eşit ağırlıklı belirlenmiştir.

Digkoglou & Papathanasiou (2018) PROMETHEE yönteminin EPI verileriyle nasıl etkileşime girdiğini incelemiştir. 2006'dan 2018'e kadar veriler kullanılarak 28 Avrupa Birliği ülkesinin 6 sıralaması eşit ağırlıklı bir yapıda karşılaştırılmıştır.

Pimonenko, Liulov, & Chyhryn (2018) EPI'nin sunduğu ülkelerin sosyal ve ekonomik refahı arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için kullanılan mevcut ana entegre endeksleri analiz etmiştir. Dünya lideri ülkelerin yüksek düzeyde CO2 emisyonu ürettiği ve çevre politikalarını iyileştirmeleri gerektiği ifade edilmiştir. EPI'de iyi konumda olan ülkelerin, sürdürülebilir kalkınma hedef endeksi ve sosyal ilerleme endeksinde güçlü konuma sahip olduğu gösterilmiştir.

Ansari vd. (2019) bazı gelişmekte olan ülkelerde hastane katı atık üretim oranı, hastane katı atık bileşimi, kişi başına GSYİH ve EPI arasında ilişkisel bir değerlendirme yapmıştır. Hindistan, Çin, Pakistan, Brezilya ve İran'dan araştırmacılar, diğer gelişmekte olan ülkelere sağlık, ekonomi ve çevre sorunları hakkında daha fazla kanıt bulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin EPI ve kişi başına GSYİH'sinin hastane katı atık üretim oranı ile önemli ölçüde ilişkili olduğu bulunmuştur.

Shah & Longsheng (2020) Pakistan ekonomisinin ana sektörlerinin çevresel performansını yönetmek için gevşek tabanlı EPI geliştirmiştir. Endeks, çevresel verimlilik puanlarını toplam birincil enerji tüketimine (girdi göstergesi), gayri safi yurtiçi hasılaya (arzu edilen çıktı) ve CO₂ emisyonuna (istenmeyen çıktıya) dayalı olarak VZA kullanarak hesaplamaktadır. Çalışma, 2008'den 2017'ye kadar olan 10 yıllık bir dönemi analiz etmektedir. İncelenen dönemin bulguları, tüm sektörlerin dikkate alınan göstergeler için düşük performans gösterdiğini, endeks bulgularının daha gerçekçi olduğunu ve endeksin geleneksel EPI'den daha yüksek ayrımcı güce sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yiğit (2020) küreselleşmenin çevresel performans üzerindeki etkisini ülkeler düzeyinde değerlendirmiştir. Bunun için KOF Küreselleşme Endeksi ve EPI'den yararlanılmış, 174 ülkenin verileri yapısal eşitlik modeli aracılığıyla çoklu regresyon analiziyle incelenmiştir. Küreselleşme dahilinde sosyal ve politik boyutların çevresel performansı olumlu bir yönde etkilediği, diğer yandan ekonomik küreselleşmenin anlamlı bulunmadığı tespit edilmiştir.

Altıntaş (2021a) G20 grubunun çevre performanslarını Entropy tabanlı ROV, ARAS ve COPRAS yöntemleriyle değerlendirmiştir. Bileşenlerden su kaynakları ilk sırada, tarım son sırada bulunmuştur. Ülkelerin EPI sıralamasında ilk 5 sırada Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa ve Avusturya bulunurken son iki sırada Endonezya ve Hindistan bulunmuştur.

Altıntaş (2021b) G7 grubu ülkelerin EPI performanslarını CODAS ve TOPSIS yöntemleriyle değerlendirmiştir. Ülkeler CODAS yöntemine göre İngiltere, Fransa, Japonya, Almanya, Kanada, İtalya ve ABD sıralamasını, TOPSIS yöntemine göre İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, Kanada, İtalya ve ABD sıralamasını almıştır. EPI değerleriyle CODAS ve TOPSIS yöntemi bulguları arasında anlamlı ve pozitif-çok yüksek bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Szymczyk vd. (2021) EPI'de üst sıralarda yer alan OECD ülkelerinde (seçilen 17 ülke) ekonomik büyüme, enerji tüketimi, enerji yönetimi, kentsel nüfus, ticarete açıklık ve finansal gelişmenin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini 1990-2014 yıllarını kapsayan yıllar için panel veri analizi yöntemiyle değerlendirmektedir. Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve kentsel nüfus ile CO₂ emisyonları arasında pozitif ilişkiler, finansal gelişme ile CO₂ emisyonları arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ileri sürülmüştür.

Wang, Geng & Xia (2021) küreselleşmenin boyutlarını ölçmek için genel çevresel kaliteyi ve küreselleşme endeksinin yakalamak için EPI göstergesi aracılığıyla 2001'den 2018'e kadar 148 ülke için panel verileri kullanarak küreselleşmenin çevresel performans üzerindeki etkisini incelemiştir. Bulgulara göre, küreselleşmenin artmasının, çevresel performans için faydalı olacağı, küreselleşmenin belirli boyutları arasında, ekonomik, sosyal ve siyasi küreselleşmenin daha iyi çevresel performans

getireceği belirtilmiştir. Sosyal ve siyasi küreselleşmenin iyileştirilmesi daha iyi çevresel performans getirirken, ekonomik küreselleşmenin genel performansı değiştirmemişi ifade edilmiştir.

Akandere & Zerenler (2022) Doğu Avrupa ülkelerini CRITIC-TOPSIS modeliyle çevresel ve ekonomik performansları açısından karşılaştırmıştır. En önemli kriter ekosistem hizmetleri, en az önemli kriter ekosistem canlılığı olarak belirlenmiştir. Romanya ilk sırada, Bosna ve Hersek son sırada bulunmuştur.

Doğan (2022) OECD ve AB üyesi 24 ülkenin çevresel performanslarını CRITIC-MABAC modeliyle incelemiştir. EPI'den ekosistem hizmetleri ilk sırada, ardından tarım, balıkçılık gelmiş ve son sırada biyoçeşitlilik ve habitat kriterleri bulunmuştur. CRITIC-MABAC modeline göre ülkelerin EPI sıralamasında İşve, Finlandiya, Danimarka, Birleşik Krallık, Almanya ilk 5 sıradayken, son sıralarda Meksika, Kolombiya ve Türkiye bulunmuştur.

Literatür taramasında çevresel performans konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş, farklı örnek büyüklüklerine göre ülkeler ve az da olsa iller karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalar daha çok yayınlanan EPI göstergeleri üzerinden yapılmış, ayrıca EPI'yi küreselleşme ve GSYİH gibi çeşitli göstergelerle karşılaştıran çalışmalar yapılmıştır. Literatürde bulunan çalışmalarda EPI üzerinden ülkelerin karşılaştırılması için az da olsa çeşitli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı görölmüştür. Birden çok kriterin ve birden çok alternatifin bulunduğu bir karar problemi olarak ele alınan çalışmalarda Entropy ve CRITIC yöntemleri haricinde kriter ağırlıklarının belirlendiği ve EPI kriter ağırlıkları üzerinde özel olarak durulan bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Materyal ve Yöntemler

Çevresel performans 2022 yılında 180 ülke için çevresel sağlık, ekosistem canlılığı ve iklim değişikliği başlıklarında 40 göstergenin bir araya getirilmesiyle 11 konu kategorisinde ölçölmektedir (EPI, 2022). EPI kategorileri Şekil 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: EPI kategorileri/kriterleri

Politika hedefi	Konu kategorileri	Kriter
İklim	İklim Değişikliği Azaltma	C1
Çevresel sağlık	Hava kalitesi	C2
	Su yönetimi	C3
	Su ve sanitasyon	C4
	Ağır metaller	C5
Ekosistem canlılığı	Biyoçeşitlilik ve habitat	C6
	Ekosistem hizmetleri	C7
	Balıkçılık	C8
	Tarım	C9
	Asit yağmurları	C10
	Su kaynakları	C11

Şekil 1'de sunulan EPI kriterleri 3 politika hedefi altında belirlenen 11 konu kategorisi altında 40 göstergeye dayanmaktadır. Alt göstergeler için EPI raporunda detaylı bilgiler verilmemiş, bunun yerine kategorilere göre ülkelerin sıralaması yapıldığından alt göstergelerin ek olarak detaylı olarak verilmesine ve buna göre değerlendirme yapılmasına ihtiyaç bulunmadığı değerlendirilmiştir. Belirlenen kriterlerin ülkelere göre değerlendirilmesinde bütün ülkeler için tüm verilerin mevcut olmadığı göröldüğünden en kapsamlı sonucu verecek ülkeler incelendiğinde OECD ülkeleri temelinde değerlendirme yapılması düşünölmüştür. 38 ülkenin katıldığı OECD yerine G7, D8, BRICS veya G20 ülkeleri için alternatifler daha az olacağı için daha fazla ülkenin daha fazla verisi çalışmaya dahil edilerek hem daha kaliteli bir sonuç sunulması hem de daha fazla ülke için karşılaştırma yapılabilmesi imkânı sağlanmıştır.

Birden çok kriterin ve alternatifin bulunduğu karar probleminde değerlendirme yapmak çok kriterli karar verme yöntemlerini gerektirir. Belirlenen kriterlerin ağırlıkları CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW ve SD olmak üzere 6 farklı objektif yöntem temelinde değerlendirilmiştir.

Tüm yöntemler için geçerli olan öncelikle karar matrisinin oluşturulmasıdır. Ardından normalizasyon yapılır ve farklı hesaplama aşamaları oluşmaya başlar. CRITIC yöntemi hesaplama aşamaları 4 adımda açıklanabilir (Mešić, Miškić, Stević & Mastilo, 2022, s. 18-19; Saxena, Kumar & Ram, 2022, s. 4-6)

Tablo 2: CRITIC yöntemi hesaplama aşamaları

Adım	İşlem	Açıklama
1	$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \text{ Fayda}$ $r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \text{ Maliyet}$	Fayda ve maliyet durumlarına göre karar matrisi ($A=[a_{ij}]$) her bir kriter için normalize edilir.
2	$\rho_{jk} = [r_{jk}]_{mxm}^k$ $= 1, 2, \dots, mk$	Kriterler arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyonlar bulunur.
3	$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m-1}}$ $c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n$	Toplam bilgi miktarı ölçülür, bunun için öncelikle standart sapmalar belirlenir.
4	$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^n c_k}$	Her bir kriterin bilgi miktarlarına göre nihai ağırlıklar bulunur.

Kriterlerin etki kaybına dayalı olarak kullanılan CILOS yöntemi hesaplama aşamaları 5 adımda açıklanabilir (Čereška, Zavadskas, Bucinskas, Podvezko & Sutinyš, 2018, s. 11-12; Luo, Zhang, Qin, Yang, & Liang, 2021, s. 301).

Tablo 3: CILOS yöntemi hesaplama aşamaları

Adım	İşlem	Açıklama
1	$r'_{ij} = \frac{\min_i r_{ij}}{r_{ij}}$ $r''_{ij} = \frac{r'_{ij}}{\sum_{i=1}^n r'_{ij}}$	Karar matrisi oluşturulur, minimize kriterler, maksimize kriterlere dönüştürülür. Her kriter değeri sütun toplamına bölünerek normalizasyon yapılır.
2	$a_j = \max_i r_{ij} = a_{k,j}$	Kare A matrisi bulunur. Tüm kriterlerin maksimum değerleri matrisin ana köşegeninde gösterilir.
3	$p_{ij} = \frac{a_{jj} - a_{ij}}{a_{jj}}$	A matrisinin her bir sütun değerinde bulunan maksimum değer kullanılarak görel etki kaybı P matrisi bulunur.
4	$\begin{bmatrix} -\sum_{i=1}^m p_{i1} & \dots & p_{1m} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ p_{m1} & \dots & -\sum_{i=1}^m p_{im} \end{bmatrix}$	P matrisinin her bir sütunu toplanır, sütun toplamında bulunan değerlerin işaretleri değiştirilir, bulunan bu değerler köşegenlere getirilerek F matrisi bulunur.
5	$\sum_{i=1}^m w_i = 1 \text{ ve } F_w^T = 0$	Homojen denklem sistemleri oluşturulur, doğrusal bir programlama aracıyla kriter ağırlıkları bulunur.

Yüksek miktarda veri içerisinde bilginin ortaya çıkmasını sağlayan Entropy yöntemi hesaplama aşamaları 4 adımda açıklanabilir (Shemshadi, Shirazi, Toreihi, & Tarokh, 2011, s. 11, Pekkaya & Dökmen, 2019, s. 932).

Tablo 4: Entropy yöntemi hesaplama aşamaları

Adım	İşlem	Açıklama
1	$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^n x_{ij}}$	$X=[X_{ij}]_{m \times n}$, karar matrisi öğeleri seri toplamına bölünerek normalleştirme yapılır.
2	$e_j = -k \sum_{j=1}^n r_{ij} \cdot \ln(r_{ij})$	Entropi değerleri, k=entropi katsayısı kullanılarak $\{(\ln(n))^{-1}\}$ hesaplanır.
3	$d_j = 1 - e_j$	Bilginin farklılaşma dereceleri bulunur. Yüksek diverjans kriterin daha önemli olduğunu gösterir.
4	$w_j = \frac{1-e_j}{\sum_{i=1}^n (1-e_j)}$	Nihai olarak kriter ağırlıkları hesaplanır.

Kriterlerin toplam performans üzerindeki etkisinin kaldırılmasına dayanan MEREC yöntemi 5 aşamada açıklanabilir (Keshavarz-Ghorabae, Amiri, Zavadskas, Turskis, & Antucheviciene, 2021, s. 8-9).

Tablo 5: MEREC yöntemi hesaplama aşamaları

Adım	İşlem	Açıklama
1	$N_{ij} = \begin{cases} \min_k x_{ij} \\ x_{ij} \end{cases} \text{ eğer } j \in F$ $N_{ij} = \begin{cases} x_{ij} \\ \max_k x_{kj} \end{cases} \text{ eğer } j \in M$	Karar matrisi oluşturulur , $X=[x_{ij}]_{m \times n}$, kriterlerin fayda ve maliyet durumlarına göre normalizasyon yapılır.
2	$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_j \ln(N_{ij}) \right) \right)$	Doğrusal olmayan logaritmik fonksiyona göre alternatiflerin genel performansı bulunur.
3	$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_{k, k \neq j} \ln(N_{ij}) \right) \right)$	Her bir kriter kaldırılarak performans ölçülür.
4	$E_j = \sum_i S'_{ij} - S_i $	Kriterleri kaldırma etkisi mutlak sapmaların toplanmasıyla ölçülür.
5	$w_j = \frac{E_j}{\sum_K E_k}$	Her bir kriterin nihai ağırlığı hesaplanır.

Standart sapmayı ve logaritmik ölçümü hesaplamaya dahil ederek verilerin farklı boyutlarda olması sorununu ortadan kaldırmayı ve kriter ağırlıklarını makul bir seviyede belirlemeyi öngören LOPCOW yöntemi 3 adımda açıklanabilir (Ecer & Pamucar, 2022, s. 4-5).

Tablo 6: LOPCOW yöntemi hesaplama aşamaları

Adım	İşlem	Açıklama
1	$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \text{ Fayda}$ $r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \text{ Maliyet}$	Karar matrisi elemanları fayda ve maliyet durumlarına göre normalize edilir.
2	$PV_{ij} = \ln \left(\frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m r_{ij}^2}{m}}}{\sigma} \right) 100$ <p style="text-align: center;"><i>PV</i></p>	Her bir kriterin yüzde değeri (PV) hesaplanır.
3	$w_j = \frac{ij}{\sum_{i=1}^n PV_{ij}}$	Her bir kriterin objektif ağırlığı bulunur.

Belirlenen veri noktalarıyla ortalamalar arasındaki farkların karesinin ortalaması olan varyansın karekökünün alınmasına dayanan standart sapma yöntemi 3 aşamada açıklanabilir (Nguyen, Tsai, Nguyen, Vu, & Dao, 2020, s. 1009).

Tablo 7: Standart Sapma (SD) yöntemi hesaplama aşamaları

Adım	İşlem	Açıklama
1	$N_{ij} = \left\{ \frac{\min_k x_{kj}}{x_{ij}} \right\} \text{ eğer } j \in F$ $N_{ij} = \left\{ \frac{x_{ij}}{\max_k x_{kj}} \right\} \text{ eğer } j \in M$	Karar matrisi kriterlerin fayda ve maliyet durumlarına göre normalize edilir.
2	$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (N_{ij} - N_j)^2}{m}}$	Normalize edilen değerler üzerinden kriterlerin standart sapması hesaplanır.
3	$w_j = \frac{\sigma_j}{\sum_{i=1}^n \sigma_j}$	Her bir kriterin nihai ağırlığı bulunur.

Açıklanan hesaplama aşamalarına göre çeşitli objektif yöntemler kullanılarak 180 ülkenin EPI'sinin değerlendirilmesi için kullanılması öngörülen 38 OECD ülkesi verisine göre objektif kriter ağırlıklarının belirlenebileceği düşünülmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Yale ve Columbia üniversiteleri araştırmacıları tarafından tasarlanan ve geçmiş 1999'lu yıllara dayanan çevresel performansın değerlendirilmesi başlangıçta 25 performans göstergesi kullanılarak

10 kategoride gruplanmıştır. 2020 EPI'de 32 gösterge ve 11 konu kategorisi kullanılmış, 2022 EPI ise 40 göstergeyi 11 kategoride gruplandırarak 180 ülkeyi 0-100 arasında derecelendirmiştir. 11 kategoriye göre belirlenen sıralamada bütün ülkelerin tüm verileri mevcut olmadığından en kapsamlı şekilde alternatiflerin mevcut verilerinin ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Bunun için AB ülkeleri, ASEAN ülkeleri, BRICS ülkeleri, G7 grubu, D8 grubu, G20 grubu ülkeleri düşünülmüş olsa da daha kapsamlı olarak konuyu ele almak için OECD ülkeleri özelinde bir karşılaştırma yapılmasının daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. OECD ülkeleri dünyanın farklı bölgelerinden ekonomik gelişmeye ve kalkınmaya önem veren 38 ülkenin üye olarak bulunduğu bir yapı olduğundan tercih edilmiştir. Geniş kapsamlı değerlendirmeyle istenilen amaca daha yakın ve uygun sonuçların bulunmasının sağlanacağı düşünülmektedir. Belirlenen kriterlerin ağırlıklarını CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW ve SD yöntemleri temelinde değerlendirmek için karar matrisi Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Karar matrisi

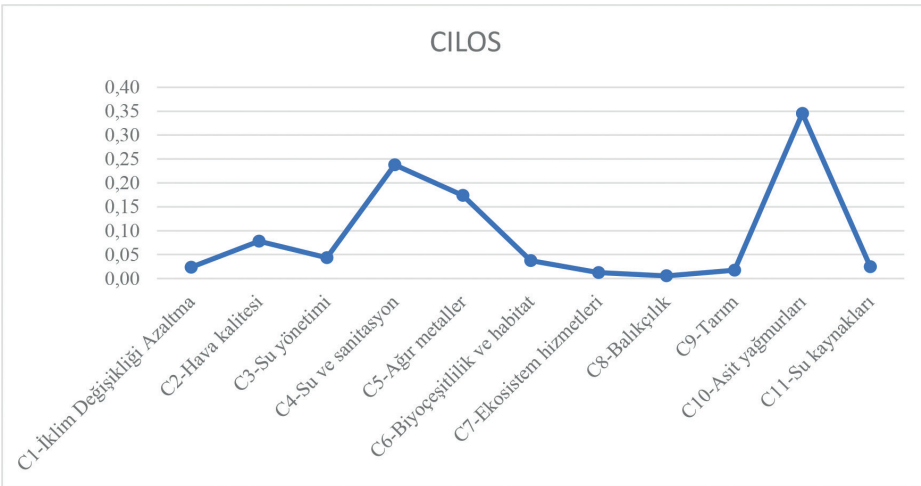
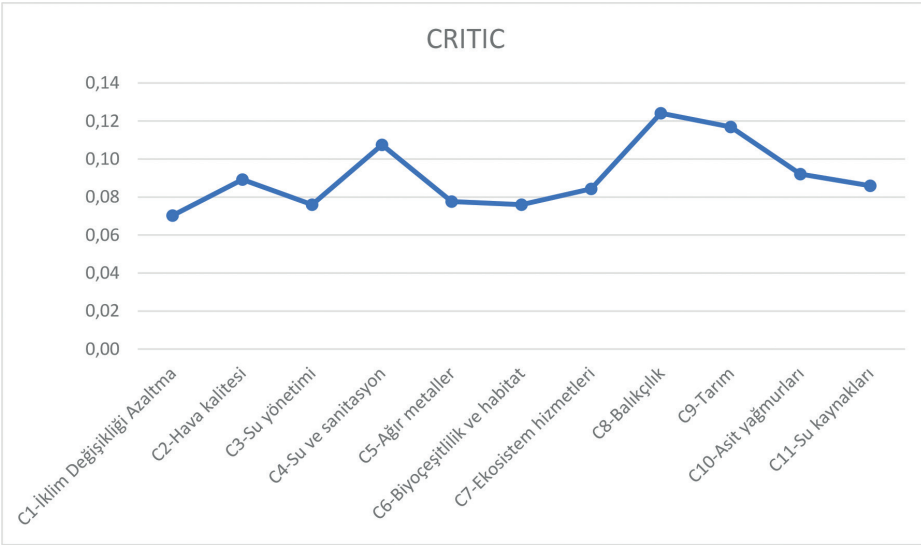
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
ABD	37,2	77,0	54,3	86,1	75,1	60,6	20,1	17,2	61,4	100,0	58,9
Almanya	47,2	75,2	69,0	99,1	89,8	88,5	17,9	26,9	60,9	100,0	97,0
Avustralya	43,8	91,1	69,0	87,1	76,4	82,1	20,1	14,6	67,9	88,6	92,9
Avusturya	50,3	75,0	77,4	94,7	90,7	86,0	28,0	6,6*	70,6	100,0	94,0
Belçika	48,1	74,6	68,0	93,6	66,6	82,4	16,3	16,4	33,1	100,0	68,2
Çekya	52,8	53,3	74,9	76,5	75,5	83,3	19,1	6,6*	37,4	100,0	61,5
Danimarka	92,4	80,5	68,3	97,5	100,0	76,9	16,4	10,9	75,7	100,0	100,0
Estonya	52,0	74,6	66,7	61,9	86,5	86,0	15,2	40,8	61,8	100,0	70,4
Finlandiya	83,6	93,5	69,6	100,0	100,0	71,1	20,1	42,4	62,7	100,0	100,0
Fransa	49,5	82,0	63,8	96,3	83,1	86,5	21,5	19,5	49,5	100,0	88,0
Güney Kore	30,9	62,9	72,0	90,8	88,4	61,0	17,7	12,8	44,1	84,3	76,8
Hollanda	54,5	76,8	66,2	100,0	94,1	80,1	24,4	13,0	29,3	100,0	100,0
İngiltere	91,5	78,6	62,6	100,0	93,6	81,5	23,6	17,0	45,0	100,0	99,0
İrlanda	48,2	89,1	67,9	97,4	81,8	59,6	17,4	18,2	48,7	95,4	87,0
İspanya	41,3	74,0	61,4	96,9	70,5	85,8	13,4	16,4	31,8	100,0	91,1
İsrail	39,8	68,0	62,7	92,9	91,1	39,7	42,2	27,6	28,8	58,5	81,7
İsveç	75,4	94,0	70,8	98,6	96,9	68,8	29,3	15,3	74,0	100,0	100,0
İsviçre	60,5	84,3	76,4	100,0	94,0	62,5	30,7	6,6*	41,1	100,0	97,0
İtalya	48,2	69,4	60,6	98,3	80,6	76,5	26,1	16,8	38,8	100,0	58,8
İzlanda	56,4	96,0	73,9	100,0	95,1	57,0	77,4	19,2	18,5	95,8	15,3
Japonya	41,2	78,9	52,8	95,1	100,0	80,8	26,8	15,6	33,4	100,0	74,8
Kanada	28,2	88,0	59,5	88,1	95,6	62,9	29,8	12,8	42,1	100,0	67,4
Kolombiya	30,2	44,0	60,3	55,9	61,1	77,4	30,6	6,6	31,2	52,0	25,9
Kosta Rika	41,5	51,4	52,5	66,2	53,1	68,5	22,9	17,5	21,8	84,2	7,2
Letonya	58,6	51,1	63,0	59,1	77,5	84,3	15,8	38,4	64,4	95,0	90,7
Litvanya	47,1	58,4	67,4	58,4	83,0	84,4	21,9	13,4	65,6	95,5	52,3
Lüksemburg	67,4	81,0	79,1	98,7	95,1	84,8	18,1	6,6*	55,9	100,0	98,0
Macaristan	48,1	38,2	43,4	62,2	67,4	78,0	28,0	6,6*	53,0	100,0	55,3
Meksika	38,9	34,2	43,5	52,9	45,1	69,8	32,7	19,8	50,6	90,1	25,2
Norveç	43,9	92,4	70,7	100,0	93,0	71,2	30,8	39,7	25,5	100,0	64,3
Polonya	38,8	40,4	63,7	71,8	64,5	87,3	17,7	11,0	42,7	99,6	61,5

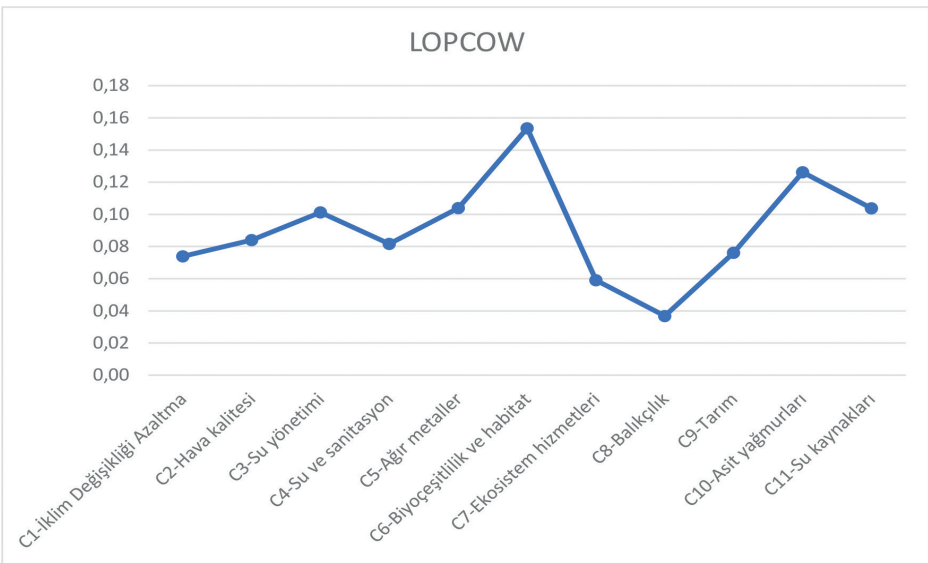
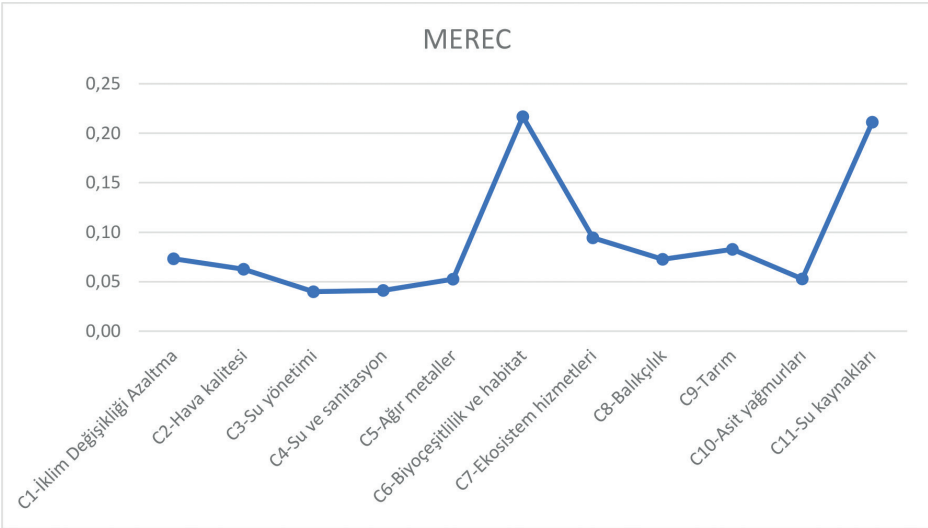
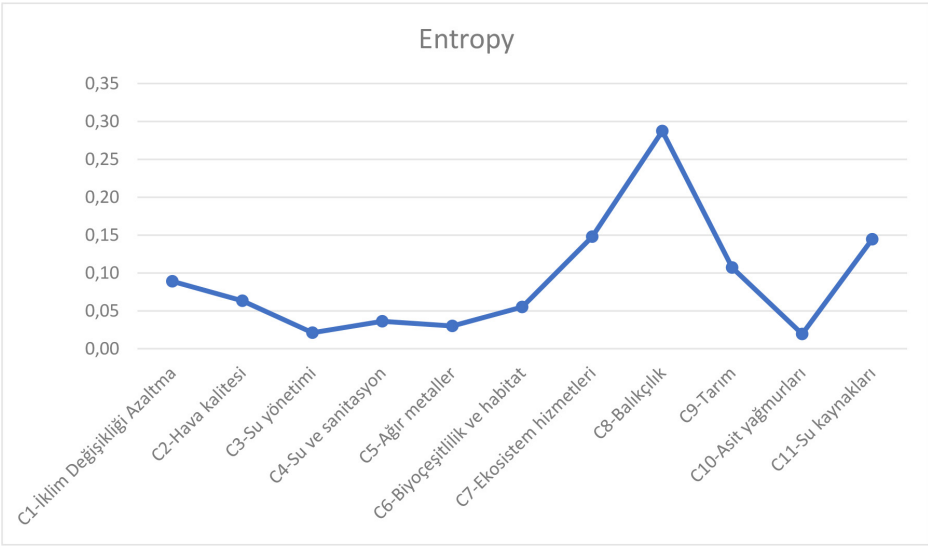
Tablo 8: Devamı

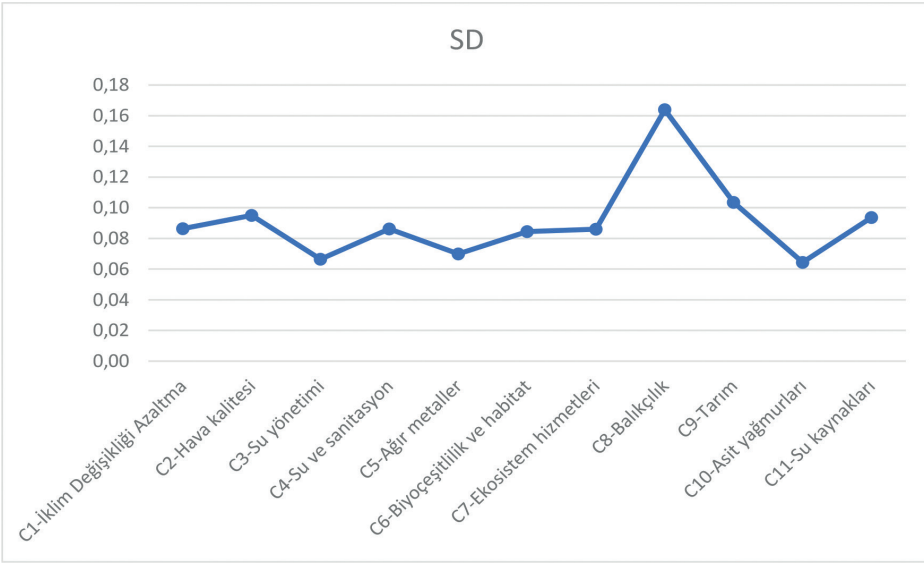
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
Portekiz	37,6	78,1	62,5	83,5	64,6	70,5	8,6	14,7	23,5	100,0	59,2
Slovakya	53,5	50,9	62,2	71,9	68,4	82,7	19,9	6,6*	68,0	100,0	44,7
Slovenya	62,9	55,1	66,7	74,7	87,2	84,5	34,1	6,6*	55,0	100,0	92,2
Şili	35,8	48,4	46,4	68,1	96,8	61,3	28,4	23,3	47,4	74,6	71,9
Türkiye	21,5	44,6	40,6	52,7	60,8	7,5	22,0	9,5	39,1	61,8	30,5
Yeni Zelanda	40,4	93,2	60,9	80,4	74,6	76,6	26,9	7,4	64,9	76,0	79,9
Yunanistan	50,8	62,0	59,9	98,2	68,6	69,1	28,1	15,6	38,9	78,7	81,7

*=İşaretili verilere sahip 7 ülkenin diğer tüm verileri olmasına rağmen C8-Balıkçılık kriterinde verilerinin yayınlanmamış olması sebebiyle kapsam dışında tutulmaları yerine sonuçları çok fazla etkilemeyecek şekilde kriter seviyesi en düşük ülkeye ait veriye göre düzenleme yapılmıştır.

Karar matrisi verileri sunulan problemde objektif yöntemlere göre farklı normalizasyon ve ağırlık bulma işlemleri gerçekleştirilerek her bir yöntem için oluşan kriter ağırlıkları görsel olarak Şekil 1'de sunulmuştur.

CRITIC, LOPCOW ve SD yönteminde nispeten çok fazla ayrışma olmadan birbirine yakın kriter ağırlıkları bulunurken, CILOS yönteminde C10 kriterine çok fazla ağırlık verildiği, Entropy yönteminde C8 kriterine, MEREC yönteminde C6 ve C11 kriterlerine daha fazla ağırlık atıldığı gözlenmiştir. CRITIC, LOPCOW ve SD yöntemlerinin yakın kriter ağırlıkları bulması değişkenliği azaltmaya yönelik standart sapmayı da hesaplamaya doğrudan dahil etmelerinden kaynaklı olarak açıklanabilir. CILOS yönteminde C10 kriterine ve ardından C4 ve C5 kriterine daha çok önem verilmesinin (toplamda 0,758) bu kriterlerin birçok ülke için etkin değere yani istenilen özelliğe sahip olmasından ve yöntemin yapısının buna izin vermesinden kaynaklanmaktadır. Entropy yöntemine göre C8 kriterine en yüksek ağırlık atanması en düşük toplam kriter değerine sahip olmasından ve C10 kriterine en düşük ağırlık atanması en yüksek toplam kriter değerine sahip olmasından dolayı açıklanabilir. MEREC yönteminde C6 ve C11 kriterlerine diğerlerinden daha fazla ağırlık verilmesi yöntemin diğer yöntemlerden farklı olarak uyguladığı doğrusal ölçek normalizasyonunu tüm kriterleri minimizasyona göre hesaplamasıyla açıklanabilir.

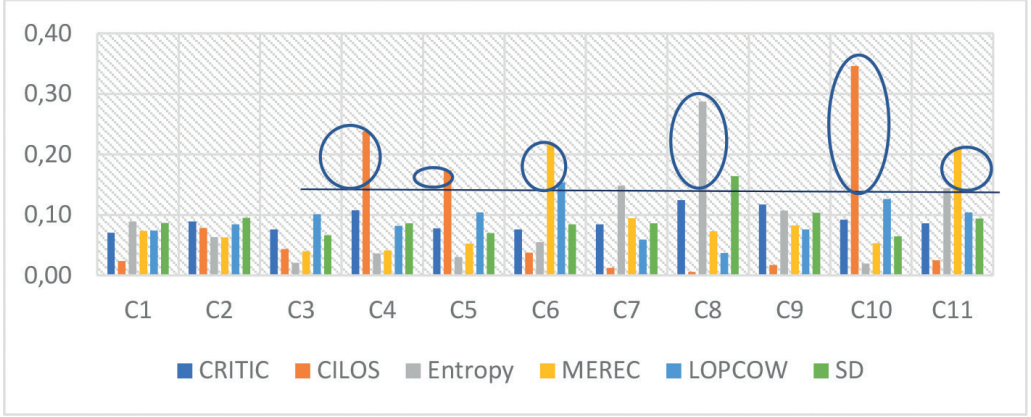
CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW ve SD yöntemlerine göre belirlenen kriter ağırlıkları Tablo 9'da raporlanmıştır.

Tablo 9: Yöntemlere göre hesaplanan kriter ağırlıkları

	CRITIC	CILOS	Entropy	MEREC	LOPCOW	SD
C1	0,070	0,024	0,089	0,073	0,074	0,086
C2	0,089	0,078	0,063	0,063	0,084	0,095
C3	0,076	0,044	0,021	0,040	0,101	0,066
C4	0,108	0,238	0,036	0,041	0,082	0,086
C5	0,078	0,174	0,030	0,053	0,104	0,070
C6	0,076	0,037	0,055	0,217	0,154	0,084
C7	0,084	0,012	0,148	0,094	0,059	0,086
C8	0,124	0,006	0,287	0,073	0,037	0,164
C9	0,117	0,017	0,107	0,083	0,076	0,104
C10	0,092	0,346	0,019	0,053	0,126	0,064
C11	0,086	0,025	0,144	0,211	0,104	0,094

EPI için kriter ağırlıkları en geniş kapsamlı bir şekilde 38 OECD ülkesi temelinde hesaplanmıştır. CRITIC yönteminde %12,4 ağırlıkla C8-Balıkçılık kriteri, CILOS yönteminde %34,6 ağırlıkla C10-Asit yağmurları kriteri, Entropy yönteminde %28,7 ağırlıkla C8-Balıkçılık kriteri, MEREC yönteminde %21,1 ağırlıkla C11-Su kaynakları kriteri, SD yönteminde % 16,4 ağırlıkla C8-Balıkçılık kriteri ilk sırada bulunmuştur. Farklı yöntemlere göre ilk sırada C8-Balıkçılık kriteri bulunmuş olsa da tüm yöntemler için bu durum geçerli değildir. Bunun için kriter ağırlıkları bütün olarak yöntemlere göre her bir kriter için Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2: Yöntemlere göre her bir kriterin ağırlığı

Çeşitli yöntemlere göre hesaplanan kriter ağırlıklarından C4, C5, C6, C8, C10 ve C11 kriterlerinde diğerlerine göre daha fazla farklılaşmanın bulunduğu görülmüştür. Bu durum yöntemlerin farklı hesaplama aşamalarına sahip olmasından kaynaklı olarak açıklanabilir. Bu çalışmada da bu farklılıkları ortaya çıkarmak için yapıldığından bu yönüyle literatüre katkı sunulduğu söylenebilir. Yöntemlerin farklılıklarını daha iyi analiz edebilmek için aralarındaki ilişkiler Pearson korelasyon analiziyle incelenmiş ve bulguları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10: Yöntemlerin arasındaki korelasyonlar

	MEREC	CRITIC	Entropy	LOPCOW	CILOS	SD
MEREC	1					
CRITIC	-0,223	1				
Entropy	0,210	0,547	1			
LOPCOW	0,448	-0,536	-0,688	1		
CILOS	-0,410	0,033	-0,575	0,374	1	
SD	0,078	0,722	0,908	-0,659	-0,471	1

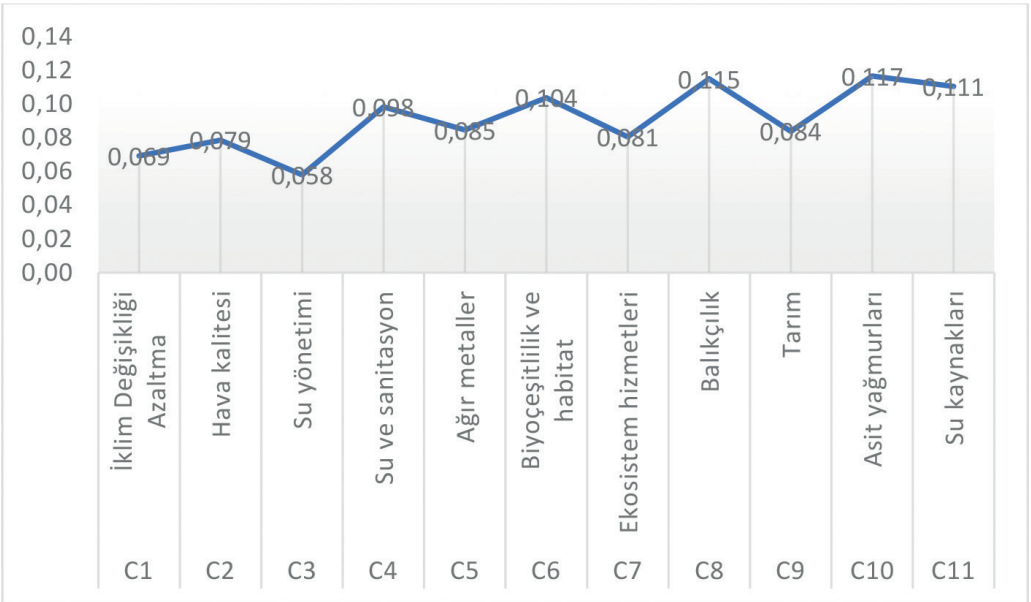
Korelasyon analizine göre SD-Entropy arasında ($r=0,908$, $p=0,000$) pozitif çok kuvvetli düzeyde, SD-CRITIC arasında ($r=0,722$, $p=0,012$) pozitif çok kuvvetli düzeyde, SD-LOPCOW arasında ($r=-0,659$, $p=0,027$) negatif ters yönlü kuvvetli düzeyde, Entropy-LOPCOW arasında ($r=-0,688$, $p=0,019$) negatif ters yönlü kuvvetli düzeyde ilişkiler tespit edilmiş, diğer ilişkiler anlamlı bulunmamıştır.

Kriterlerin bütünleştirilerek bir arada sunulduğu IDOCRIW yöntemi haricinde uygun bir yöntemde rastlanmamıştır. IDOCRIW yöntemi ise literatüre tanıtıldığında Entropy yöntemindeki değişkenliği ve CILOS yöntemindeki kriter etki kaybının dezavantajlarını ortadan kaldırmak için kullanıldığından (Zavadskas & Podvezko 2016) bunun yerine bu çalışmada bulunan kriter ağırlıkları aritmetik ortalamaları alınarak bütünleştirilmiştir (Ecer & Pamucar, 2022, s. 7; Kaya, Açıncı & Pamucar, 2022, s. 18). Elde edilen kriter ağırlıkları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11: Ortak kriter ağırlıkları

Politika hedefi		Konu kategorileri	Kriter ağırlığı	Sıra
İklim	C1	İklim Değişikliği Azaltma	0,069	10
Çevresel sağlık	C2	Hava kalitesi	0,079	9
	C3	Su yönetimi	0,058	11
	C4	Su ve sanitasyon	0,098	5
	C5	Ağır metaller	0,085	6
Ekosistem canlılığı	C6	Biyocoşunluluk ve habitat	0,104	4
	C7	Ekosistem hizmetleri	0,081	8
	C8	Balıkçılık	0,115	2
	C9	Tarım	0,084	7
	C10	Asit yağmurları	0,117	1
	C11	Su kaynakları	0,111	3

Kriter ağırlıklarını belirlemek için CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW ve SD olmak üzere 6 farklı yöntemle göre belirlenen bütünlük kriter ağırlıklarına göre ilk sırada C10-Asit yağmurları %11,7 ağırlıkla ilk sırada yer almıştır. Bu kriteri %11,5 ağırlıkla C8-Balıkçılık kriteri ve %11,1 ağırlıkla C11-Su kaynakları kriteri izlemiştir. İlk sıralarda bulunan kriterler küçük farklarla birbirlerine yakın ağırlıklarda bulunmuştur. Bütünleştirilmiş kriter ağırlıklarına ait grafik gösterimi Şekil 3'de sunulmuştur.

Şekil 3: Bütünleştirilmiş kriter ağırlıkları

Şekil 3'de sunulan kriter ağırlıklarının birbirlerine yakın değerler aldıkları söylenebilir. Farklı yöntemlere göre serilerin değişkenliğini analiz etmek için kullanılan standart sapmanın aritmetik ortalamaya bölünerek yüzle çarpılması sonucu elde edilen değişim (varyasyon) katsayısı hesabına göre elde edilen nihai (ortak) ağırlıkların değişim katsayısı (D.K.=21,29) bulunmuş, hesaplanan değer CRITIC yöntemi (D.K.=19,59) hariç diğer yöntemlere göre (örneğin CILOS için D.K.=123,64, Entropy için D.K.=87,78) oldukça düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Farklı yöntemlere göre belirlenen kriter ağırlıkları literatürde daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Digkoglou ve Papathanasiou (2018) PROMETHEE yöntemiyle EPI sıralamasında ve Zuo vd. (2017) Çin'in çevresel performansını il düzeyinde değerlendirdiği çalışmada eşit ağırlıklar kullandığından karşılaştırma imkânı olmamıştır. García-Sánchez vd. (2015) CRITIC yöntemiyle Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından önerilen itici güç-baskı-durum-maruz kalma-etki-eylem metodolojisinden bir bileşik EPI oluşturduğu çalışmada farklı kriterler kullanmasından dolayı karşılaştırma yapılamamıştır. Akandere ve Zerenler (2022) Doğu Avrupa ülkelerini CRITIC-TOPSIS modeliyle karşılaştırdığı çalışmada çevresel performanstan farklı olarak ekonomik performansı da çalışma kapsamına dahil ettiğinden karşılaştırma yapılamamıştır. Doğan (2022)'ın OECD ve AB üyesi 24 ülkenin çevresel performanslarını CRITIC yöntemiyle hesapladığı çalışmayla yapılan CRITIC yöntemi bulgularının karşılaştırılarda C7-Ekosistem hizmetleri ve C8-Balıkçılık kriterlerinde oldukça farklı sonuçlar elde edilmiş olsa da diğer kriterlerde yakın ağırlıkların bulunduğu gözlenmiştir. Altıntaş (2021a)'nın G20 grubu ülkelerinin çevre performanslarını Entropy yöntemiyle belirlediği kriter ağırlıklarıyla yapılan karşılaştırmada yöntemlere göre bulunan ağırlıklar arasında benzerliğe rastlanmamıştır. Ayrıca her iki çalışmanın bu çalışmada kullanılan yöntemlerle kriter ağırlıkları ilişkisi pearson korelasyonu ile incelendiğinde anlamlı bulgular elde edilememiştir.

Sonuç

Yakın geçmişte özellikle Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun (Brundtland Komisyonu) 1987 yılında yayınladığı sürdürülebilir kalkınmayı öne çıkaran gelişmelerden sonra ülkeler ve toplumlar sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarına önem vermeye başlamıştır. Geçmişte çok fazla olmasa da özellikle 21. yüzyılda toplumların ekonomik ve sosyal gelişmişliklerine ek olarak çevresel gelişmişliklere de önem verdikleri gözlenmektedir. Çevresel göstergeler insanların ve dolayısıyla toplumların şu an ki yaşamını ve gelecekteki nesilleri kaynakların kullanımı, iklim değişikliği, su, toprak ve hava kullanımı gibi insanlar için özellikli faktörler sebebiyle yoğun bir şekilde etkilemektedir.

Bu çalışmada 180 ülkenin 11 EPI konu kategorisinin CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW ve SD yöntemlerine göre değerlendirilmesi yapılmıştır. Çok fazla sayıda alternatifin bulunduğu yapıyı en iyi şekilde temsil edecek düzey olarak belirlenen OECD ülkelerinden oluşan 38 ülkenin verileri kullanılarak 11 kriterin ağırlıkları yöntemlere göre bulunmuştur. CRITIC, Entropy ve SD yönteminde C8-Balıkçılık kriteri, CILOS yönteminde C10-Asit yağmurları kriteri, MEREC yönteminde C11-Su kaynakları kriteri ilk sırada bulunmuştur. C8-Balıkçılık kriterinin 3 farklı yöntemle göre ilk sırada bulunması bu kriterin çalışma kapsamında değerlendirilen 7 ülke için verilerinin yayınlanmamış olması sebebiyle en düşük değere sahip kriter değerlerinin bu ülkelere atanması ve böylece değerlendirme yapılmasından kaynaklandığını düşündürse de tüm yöntemler için bu durum geçerli değildir. Yine de bundan sonra ki çalışmalarda bu durumun göz önünde bulundurulması tavsiye edilir. Bunun yanında özellikle C8-Balıkçılık ve C10-Asit yağmurları kriterlerinde diğerlerine göre daha farklılaşan kriter ağırlıkları bulunduğu gözlenmiştir. Bu çalışma tam da bu noktada bu farklılıkları ortaya çıkarmak için yapıldığından belirtilen yönüyle literatüre katkı sunulduğu düşünülmektedir. Kriterlerin ilişkileri analiz edildiğinde çoğunlukla SD yönteminin diğer yöntemlerle daha çok ilişkide olduğu, bunun sebebinin de SD yönteminin kriterlerin ortalama ve sapmalarını dikkate almasından kaynaklandığı söylenebilir. Kriterlerin ortalamaları alınarak bütünleştirilmiş ve tek bir ortak kriter ağırlığı bulunmuştur. Nihai ağırlıkların değişim (varyasyon) katsayısı 21,29 değeriyle CRITIC yöntemi hariç diğer yöntemlere göre oldukça düşük bulunmuştur. Çalışmada kullanılan 6 farklı yöntemle göre C10-Asit yağmurları %11,7 ağırlıkla ilk sırada bulunurken, bu kriteri %11,5 ağırlıkla C8-Balıkçılık kriteri ve %11,1 ağırlıkla C11-Su kaynakları kriteri izlemiştir.

Çalışmanın bulguları analiz edildiğinde iklim başlığı altında değerlendirilen iklim değişikliğini azaltma kriterinin yöntemlere göre çok fazla farklılaşmadığı, çevresel sağlık başlığı altında yer alan su ve sanitasyon hariç diğer kriterlerde de benzer durumun gözlemlendiği söylenebilir. Ancak ekosistem canlılığı başlığı altında değerlendirilen kriterler için aynı durumun söylenemediği ve bu başlık altındaki kriterlerin çalışmanın genelini etkileyecek yapıya ve değişkenliğe sahip olduklarından bu duruma daha fazla dikkat edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Çalışmanın literatürde bulunan Altıntaş (2021a)'ın ve Doğan (2022)'in çalışmalarıyla karşılaştırılmasında literatürden kısmen farklılaştığı söylenmelidir. Bunun sebebinin Altıntaş (2021a)'ın ve Doğan (2022)'in çalışmasında kullanılan alternatiflerin farklı yapıda ve sayıda olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak yine de kullanılan yöntemlerin kapsamı ve çalışmanın gelecekte EPI değerlendirmesinde kullanılabilirliğinin sağlanması için literatürle benzeşmemenin çalışmanın bir sınırı olarak kabul edilmesini değerlendirmek gerekir.

Bulgular literatürle yapılan sınırlı sayıda ve sınırlı kapsamlı yapılan çalışmalardan farklılık oluşturduğundan ve daha geniş tabanlı alternatiflerin değerlendirilmesinin literatüre katkı yaptığı düşünülmektedir. Çalışmanın bir sınırlılığı tüm alternatifler için genel kapsamlı bir değerlendirme yapılamaması olarak açıklanabilir ancak bunun sebebi 180 ülke için tüm verilerin yayınlanmamış olmasıdır. İleride yapılacak çalışmalarda daha geniş kapsamlı ve tüm verileri yayınlanmış alternatiflerin değerlendirilmesi önerilebilir. Ayrıca C8-Balıkçılık kriterinin çevre üzerindeki etkisinin ne kadar önemli olduğu, ülkeler için iyi mi kötü mü olduğu sorgulanarak kapsam dışında tutulması ve diğer kriterler için bir değerlendirme yapılması tavsiye edilebilir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlı olup çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarın ve çalışmanın herhangi bir kurum ya da kişi ile çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Kaynaklar

ABDULLAH, L. (2017). A fuzzy decision making method in developing environmental performance index. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 13, 350-359.

ABDULLAH, L., & ISMAIL, W. K. W. (2013). A new ranking of environmental performance index using weighted correlation coefficient in intuitionistic fuzzy sets: a case of ASEAN countries. *Modern Applied Science*, 7(6), 42.

AKANDERE, G., & ZERENLER, M. (2022). Doğu Avrupa Ülkelerinin Çevresel ve Ekonomik Performansının Bütünleşik CRITIC-TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(Özel Sayı), 524-535.

ALTINTAŞ, F. F. (2021a). Çevre Performanslarının ENTROPİ tabanlı ROV, ARAS VE COPRAS Yöntemleri ile Ölçülmesi: G20 Grubu Ülkeleri Örneği. *Social Sciences Research Journal*, 10 (1), 55-78.

ALTINTAŞ, F. F. (2021b). Ülkelerin çevre performanslarının CODAS ve TOPSIS yöntemleri ile ölçülmesi: G7 Grubu Ülkeleri Örneği. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(59), 544-559.

ANSARI, M., EHRAMPOUSH, M. H., FARZADKIA, M., & AHMADI, E. (2019). Dynamic assessment of economic and environmental performance index and generation, composition, environmental and human health risks of hospital solid waste in developing countries; A state of the art of review. *Environment international*, 132, 105073.

BALEŽENTIS, T., LI, T., STREIMIKIENE, D., & BALEŽENTIS, A. (2016). Is the Lithuanian economy approaching the goals of sustainable energy and climate change mitigation? Evidence from DEA-based environmental performance index. *Journal of Cleaner Production*, 116, 23-31.

BUCHER, S. (2016). Measuring of Environmental Performance Index in Europe. *Rocznik Ochrona Środowiska*, 18, 46-64.

ČEREŠKA, A., ZAVADSKAS, E. K., BUCINSKAS, V., PODVEZKO, V., & SUTINYS, E. (2018). Analysis of steel wire rope diagnostic data applying multi-criteria methods. *Applied sciences*, 8(2), 260.

CHOWDHURY, T., & ISLAM, S. (2017). Environmental Performance Index and GDP growth rate: evidence from BRICS countries. *Environmental Economics*, 8(4), 31-36.

DIGKOGLOU, P., & PAPATHANASIOU, J. (2018). Ranking the EU countries according to the environmental performance index using PROMETHEE. *International Journal of Sustainable Agricultural Management and Informatics*, 4(3-4), 290-305.

- DOĞAN, H. (2022). Measurement of the Environmental Performance of Selected Countries with Integrated CRITIC-MABAC Methods. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 433-448.
- ECER, F., & PAMUCAR, D. (2022). A novel LOPCOW-DOBI multi-criteria sustainability performance assessment methodology: An application in developing country banking sector. *Omega*, 102690.
- EPI (2022). 2022 EPI Report. Erişim Tarihi: 12.12.2022. <https://epi.yale.edu/downloads>.
- FAKHER, H. A., & ABEDI, Z. (2017). Relationship between environmental quality and economic growth in developing countries (based on environmental performance index). *Environmental Energy and Economic Research*, 1(3), 299-310.
- FÄRE, R., GROSSKOPF, S., & PASURKA Jr, C. A. (2010). Toxic releases: an environmental performance index for coal-fired power plants. *Energy Economics*, 32(1), 158-165.
- GARCÍA-SÁNCHEZ, I. M., das NEVES ALMEIDA, T. A., & de BARROS CAMARA, R. P. (2015). A proposal for a Composite Index of Environmental Performance (CIEP) for countries. *Ecological indicators*, 48, 171-188.
- HSU, A., LLOYD, A., & EMERSON, J. W. (2013). What progress have we made since Rio? Results from the 2012 Environmental Performance Index (EPI) and Pilot Trend EPI. *Environmental Science & Policy*, 33, 171-185.
- KAYA, S.K., AYÇIN, E. & PAMUCAR, D. (2022). Evaluation of social factors within the circular economy concept for European countries. *Central European Journal of Operations Research*, <https://doi.org/10.1007/s10100-022-00800-w>.
- KESHAVARZ-GHORABAE M., AMIRI M., ZAVADSKAS EK., TURSKIS Z., & ANTUCHEVICIENE J. (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MEREC). *Symmetry*, 13(4), 525.
- KORTELAJINEN, M. (2008). Dynamic environmental performance analysis: A Malmquist index approach. *Ecological Economics*, 64(4), 701-715.
- LUO, Y., ZHANG, X., QIN, Y., YANG, Z., & LIANG, Y. (2021). Tourism attraction selection with sentiment analysis of online reviews based on probabilistic linguistic term sets and the IDOCRIW-COCOSO model. *International Journal of Fuzzy Systems*, 23(1), 295-308.
- MEŠIĆ, A., MIŠKIĆ, S., STEVIĆ, Ž., & MASTILO, Z. (2022). Hybrid MCDM Solutions for evaluation of the logistics performance index of the Western Balkan countries. *Economics-Innovative And Research Journal*, 10(1), 13-34.
- NGUYEN, P. H., TSAI, J. F., NGUYEN, V. T., VU, D. D., & DAO, T. K. (2020). A decision support model for financial performance evaluation of listed companies in the Vietnamese retailing industry. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(12), 1005-1015.
- PİMONENKO, T. V., LIULOV, O. V., & CHYHRYN, O. Y. (2018). Environmental Performance Index: relation between social and economic welfare of the countries. *Environmental Economics*, 9(3), 1-11.
- PEKKAYA, M., & DÖKMEN, G. (2019). OECD ülkeleri kamu sağlık harcamalarının ÇKKV yöntemleri ile performans değerlendirmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 923-950.
- ROGGE, N. (2012). Undesirable specialization in the construction of composite policy indicators: The Environmental Performance Index. *Ecological indicators*, 23, 143-154.
- SAMIMI, A. J., ERAMI, N. E., & MEHNATFAR, Y. (2010). Environmental Performance Index and economic growth: evidence from some developing countries. *Australian journal of basic and applied sciences*, 4(8), 3098-3102.
- SAXENA, P., KUMAR, V. & RAM, M. (2022). A novel CRITIC-TOPSIS approach for optimal selection of software reliability growth model (SRGM). *Quality and Reliability Engineering International*, 38: 2501-2520. <https://doi.org/10.1002/qre.3087>.
- SHAH, S. A. A., & LONGSHENG, C. (2020). New environmental performance index for measuring sector-wise environmental performance: a case study of major economic sectors in Pakistan. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(33), 41787-41802.

SHEMSHADI, A., SHIRAZI, H. TOREIHI, M., & TAROKH, M.J. (2011), A Fuzzy VIKOR Method for Supplier Selection based on Entropy Measure for Objective Weighting, *Expert Systems with Applications*, 38 (10), 12160-12167.

SIMA, V., & GHEORGHE, I. G. (2014). Analyze of environmental performance in Romania based on environmental performance index. *Annals of the „Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu. Economy Series*, 3, 101-104.

SZYMCZYK, K., ŞAHIN, D., BAĞCI, H., & KAYGIN, C. Y. (2021). The effect of energy usage, economic growth, and financial development on CO2 emission management: an analysis of OECD countries with a High environmental performance index. *Energies*, 14(15), 4671.

WANG, Q. J., GENG, Y., & XIA, X. Q. (2021). Revisited Globalization’s Impact on Total Environment: Evidence Based on Overall Environmental Performance Index. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11419.

YIGIT, S. (2020). Küreselleşmenin ulusların çevresel performansı üzerindeki etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 162-174.

ZAVADSKAS, E. K., & PODVEZKO, V. (2016). Integrated determination of objective criteria weights in MCDM. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 15(02), 267-283.

ZUO, X., HUA, H., DONG, Z., & HAO, C. (2017). Environmental performance index at the provincial level for China 2006–2011. *Ecological Indicators*, 75, 48-56.

Summary

Sustainable development emerges as the balancing of *environmental improvements and protection without neglecting the sustainability of the economy and socio-political sustainability*. Growing awareness in societies of the harmful effects of economic growth on public health and the well-being of future generations has made the environmental performance of countries an established issue. Environmental sustainability emerges as the process of ensuring that daily life activities and all kinds of use of the environment are environmentally friendly and in accordance with the protection of the environment. In recent years, economic and social activities have been given importance by states and organizations, as well as social pressure on the measures taken or to be taken on the environment. Since the environmental performance of countries is evaluated together with 40 indicators in 11 issue categories for 180 countries, using the environmental performance index (EPI), it is aimed in this study to determine the criteria weights determined in 11 subject categories by objective methods.

In the studies in the literature, various decision-making methods have been used, albeit a little, to compare countries over EPI. Issue categories/criteria are as follows; Climate Change Mitigation, Air quality, Water management, Water and sanitation, Heavy metals, Biodiversity and habitat, Ecosystem services, Fisheries, Agriculture, Acid rains, and Water resources.

Since it is seen that all data are not available for all countries in the evaluation of the determined criteria according to countries, when the countries that will give the most comprehensive result are examined, it is considered to make an evaluation on the basis of OECD countries. Since there will be fewer alternatives for the ASEAN, G7, D8, BRICS or G20 countries instead of the OECD where 38 countries participate, more data from more countries are included in the study, thus providing a better-quality result and the opportunity to make comparisons for more countries. The criteria weights of the determined criteria used in the EPI ranking were evaluated on the basis of 6 different objective methods: CRITIC, CILOS, ENTROPY, MEREC, LOPCOW, and SD.

According to the decision matrix, different normalization and weight-finding processes were performed according to the objective methods, and criteria weights were found for each method. In the CRITIC, LOPCOW, and SD methods, criteria weights were found relatively close to each other without much variation. It was observed that the C10 criteria was given too much weight in the CILOS method, the C8 criteria in the Entropy method, and the C6 and C11 criteria in the MEREC method. The fact that CRITIC, LOPCOW and SD methods find close criteria weights can be explained by the fact that they directly include the standard deviation in the calculation to reduce variability. The fact that more importance is given to the C10 criteria and then the C4 and C5 criteria in the CILOS method

is due to the fact that these criteria have an effective value for many countries, that is, the desired feature and the structure of the method allow this. Assigning the highest weight to the C8 criteria according to the Entropy method can be explained by the fact that it has the lowest total criteria value and the lowest weighting to the C10 criteria can be explained because it has the highest total criteria value. Giving more weight to the C6 and C11 criteria in the MEREC method can be explained by calculating the linear scale normalization applied by the method, unlike other methods, according to the minimization of all criteria.

The criteria weights for the EPI have been most extensively calculated on the basis of 38 OECD countries. C8-Fisheries criteria with 12.4% weight in CRITIC method, C10-Acid rains criteria with 34.6% weight in CILOS method, C8-Fisheries criteria with 28.7% weight in Entropy method, C11-Water resources criteria with 21.1% weight in MEREC method, In the SD method, the C8-Fisheries criteria was found in the first order with a weight of 16.4%. Although C8-Fisheries criteria was found in the first order according to different methods, this situation is not valid for all methods. In order to better analyze the differences of the methods, the correlations between them were examined by Pearson correlation analysis, between SD-Entropy ($r=0.908$, $p=0.000$) positive very strong, between SD-CRITIC ($r=0.722$, $p=0.012$) positive very strong, between SD-LOPCOW ($r=-0.659$, $p=0.027$) a strong negative inverse, and a strong negative inverse between Entropy-LOPCOW ($r=-0.688$, $p=0.019$) correlations are found. The criteria weights are integrated by taking their arithmetic averages. The first is 11.7% C10-Acid rains criteria, the second is 11.5% C8-Fisheries criteria, and the third one 11.1% by the C11-Water resources criteria. The coefficient of variation ($CoV.=21.29$) of the final (common) weights was found, and the calculated value was compared to other methods (eg CILOS $CoV.=123.64$, Entropy $CoV.=87.78$) except the CRITIC method ($CoV.=19.59$) was found to be quite low.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

De-gendering the Occupation: Exploring Gender-based Career Challenges Experienced by Female Flight Attendants

Mesleğin Cinsiyetini Azaltmak: Kadın Uçuş Görevlilerinin Yaşadığı Cinsiyete Dayalı Kariyer Zorluklarını Keşfetmek

Özge YANIKOĞLU

Abstract

Considering that flight attendant is one of the most gender-stereotyped jobs, this study aims to explore gender-based challenges experienced by female flight attendants throughout their careers. In order to reach the research objectives, an open-ended questionnaire is conducted to 90 flight attendants working in 4 airlines in Turkey. The findings of the study reveal that female flight attendants are experiencing several gender-based challenges, such as being subjected to strict make-up requirements, facing society's negative prejudice, confronting sexual harassment from passengers and colleagues, having trouble establishing authority, and dealing with difficulties associated with a woman-dominated workplace. The study especially reveals the psychological challenges female flight attendants face in the workplace and in their daily lives. The findings and the associated recommendations provided to society and the airline company management aim to create a psychologically and physiologically healthier working environment for female flight attendants and support their career advancement.

Keywords

Gender, Aesthetic Labour, Sexual Harassment, Female Flight Attendants, Healthy Workplace

Asst. Prof., Faculty of Aviation and Aeronautical Sciences, Özyeğin University, İstanbul, Türkiye,
✉ ozge.peksatici@ozyegin.edu.tr

Geliş/Received: 08.01.2023
Kabul/Accepted: 17.04.2023

Öz

Kabin memurluğu cinsiyete ilişkin basmakalıp yargıların en çok görüldüğü mesleklerden biridir. Bu çalışmanın amacı, kadın kabin memurlarının meslek hayatları boyunca karşılaştıkları cinsiyete dayalı zorlukları keşfetmektir. Araştırma amaçlarına ulaşmak için Türkiye'de 4 havayolunda görev yapan 90 uçuş görevlisine açık uçlu

anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçları, kadın kabin memurlarının zorunlu makyaj kurallarına tabi olma, toplumun olumsuz ön yargısıyla karşı karşıya kalma, yolcu ve meslektaşları tarafından cinsel tacize uğrama, yolcular üzerinde otorite kurma konusunda zorlanma ve kadın yoğunluklu bir ortamda çalışma ile ilgili çeşitli zorluklar yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle, bu çalışma, kadın kabin memurlarının çalışma yerinde ve günlük yaşamlarında karşılaştıkları psikolojik zorlukları ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularına dayanarak geliştirilen öneriler, kadın kabin memurları için daha psikolojik ve fizyolojik olarak daha sağlıklı bir çalışma ortamı yaratmayı ve onların mesleki ilerlemelerine destek olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Cinsiyet, Estetik Emek, Cinsel Taciz, Kadın Uçuş Görevlileri, Sağlıklı İşyeri

1. Introduction

According to the International Civil Aviation Organization (ICAO), flight attendants (cabin attendants, hostesses, steward/stewardess) are part of the flight crew, with numerous duties on board. They undergo extensive training involving emergency procedures such as evacuating aircraft, maintaining passenger safety during evacuations, operating emergency equipment, and administering first aid (Chung and Chung, 2009; ICAO, 2014). In addition to their safety roles, flight attendants are also responsible for providing food and beverage service to passengers, conducting duty-free sales on-board, and ensuring the aircraft cabin is clean and tidy.

The lifestyle and the daily routine of flight attendants are very different from that of other professions (Mumtaz, 2017), and their compelling working conditions result in various career challenges. The literature on flight attendants' career challenges mostly focuses on health-related problems; many are gender-independent. In other words, they are both experienced by male and female flight attendants. Considering that the majority of flight attendants for most airlines are female (Datausa, 2020), this study aims to investigate particularly the gender-based career challenges experienced by female flight attendants and advise on solutions to alleviate these challenges.

2. Literature Review

Flight attendants work under challenging conditions which involve irregular working hours, time-zone transitions, short resting periods, and high service delivery demands (Amner and Ryden, 2001; Banks et al., 2012; Shalla, 2004; Whitelegg, 2007). Because of the challenging conditions, they experience several health-related difficulties. First and foremost, flight attendants suffer from sleep disorders and fatigue (Akerstedt, 2003; Chung and Chung, 2009).

In addition, irregular working hours and traveling through different time zones interrupt flight attendants' sleep-wake cycle and disrupt their bodies' circadian rhythms, which act as a biological clock within the brain that internally tracks the time of the day (Pati et al., 2001). The interruption of the circadian rhythms results in serious health problems (Garbarino et al., 2002; Moosa, 2017). For instance, due to the desynchronization of circadian rhythms, flight attendants have higher salivary cortisol levels, which act as biochemical signs of stress, than the ground crew (Kwangwook et al., 2000). Circadian disruption is also considered a risk for cancer in women shift workers (Arendt, 2010 cited in Castro et al., 2015; Costa et al., 2010). Studies have found that female flight attendants have a higher prevalence of breast and skin cancer (e.g., Pukkala et al., 2012).

Moreover, because of their shift work schedules, flight attendants have irregular, unpredictable, and stressful meals, which lead to gastrointestinal complaints (Enck et al., 1995; Lindgren and Norbäck, 2005; McNeely et al., 2014; Sveinsdottir et al., 2007). Furthermore, with constant exposure to the cabin environment, flight attendants are more likely to have cardiovascular diseases (Fujino et al., 2006). Another job-related health problem experienced by flight attendants is the exposure to physical stress due to awkward postures while pushing and pulling the meal and beverage trolleys along the aircraft aisles (Schaub et al., 2007). Also, flight attendants are exposed to an increased risk of injury because of working in a moving aircraft (Agampodi et al., 2009). Other health problems

experienced by flight attendants are anxiety, depression, alcohol abuse, peripheral arterial disease, sinusitis, foot surgery, infertility, and various perinatal problems (McNeely et al., 2018).

Besides the health-related challenges, flight attendants' irregular work schedules and high-demanding workloads inevitably cause them to experience work-family conflicts (Moosa, 2017). Especially female flight attendants face work-family conflict pressures more than their male colleagues as they are mostly unable to play their full family roles as mothers and spouses (Chung and Chung, 2009; Lee et al., 2015). The consequent work-family conflicts result in higher work-related stress levels, depression, and burnout among flight attendants (Chang and Chiu, 2009; Chen and Chen, 2012; Frone, 2003; Moosa, 2017).

The role conflict theory can partially explain the reason for work-family conflicts. This theory suggests that when a woman is expected to play multiple roles, such as wife, mother, and employee, it can lead to tension and stress when attempting to balance these roles (Boles, Wood, and Johnson, 2003; Voydanoff, 2005). The role conflict theory is rooted in the expectations of stereotypical gender roles. Stereotypes are characteristics ascribed to individuals based on their association with a social group (Dickman and Eagly, 2000). Stereotypical gender roles are defined by beliefs about the characteristics of women and men (Eagly, 1984). In numerous cultures, women are expected to serve as primary caregivers for children and manage household chores (Eagly, 1984). They generally receive less support from their partners or families regarding household and childcare responsibilities. This can make it challenging to balance work and family obligations, leading to stress and burnout.

In addition to the abovementioned challenges, flight attendants experience physical and emotional exhaustion because of passengers' high service delivery demands (Ng et al., 2011). They serve tens of passengers on board with varying requests in a physically challenging space for long hours (Chen and Chen, 2012). Moreover, flight attendants are expected to perform "emotional labor", which is defined as "the management of feeling to create a publicly observable facial and bodily display that is sold for a wage" (Hochschild, 1983, p.7). They have a high level of contact with airline customers, and their emotional expressions can significantly affect the assessment of in-flight service quality, passenger satisfaction, and passenger loyalty (Barger and Grandey, 2006; Hochschild, 1983; Pugh, 2001; Wilk and Moynihan, 2005). Therefore, flight attendants are required to suppress their feelings and control their behavior and emotional expressions (Hochschild, 1983). Continuous maintenance of courteous service to passengers and emotional labor requirements causes flight attendants to experience high stress and emotional exhaustion (Fu, 2013; Ng et al., 2011; Tsaour and Tang, 2013).

Flight attendants are also required to conform to the "aesthetic labor" demands of their companies. Aesthetic labor is defined as hiring employees based on their looks (Nickson et al., 2001). Most airlines have hired only young, attractive, charming, physically fit, well-groomed, and unmarried women as flight attendants (Barry, 2007; Sangster and Smith, 2016) to attract customers (Warhurst and Nickson, 2007), improve their products (Biswas, 2009), differentiate their services from competitors (Spiess and Waring, 2005), and consequently enhance their competitive advantages (Warhurst et al., 2000). The companies have expected flight attendants to act as brand enhancers or walking billboards (Warhurst and Nickson, 2009) and have required them to make a long-term commitment to aesthetic labor requirements such as weight management and dieting (Entwistle and Wissinger, 2006; Sangster and Smith, 2016; Shilling, 1993 as cited in Tsaour and Tang, 2013). The requirements of aesthetic labor have created additional challenges for flight attendants, such as being stressed and burdened (Tsaour and Tang, 2013). Although many airlines have relaxed rules on flight attendants' appearance in recent years, several companies still require female flight attendants to conform to strict aesthetic labor requirements (NBCNews, 2019; Topham, 2019).

Body work theory offers an explanation for the stress experienced by cabin attendants as a result of performing emotional and aesthetic labor. Body work refers to labor that involves the manipulation of one's own body in order to meet the requirements of a particular job (Gimlin, 2007). Flight attendants are often required to dress a certain way and maintain a certain appearance, which can have negative consequences on their physical and emotional well-being. Objectification theory can also provide valuable insights into the difficulties faced in performing aesthetic labor. According to objectification theory, women are often viewed and treated as objects rather than human beings (Fredrickson and

Roberts, 1997; Szymanski, Moffitt, and Carr, 2011). The strict make-up and appearance standards imposed on female cabin attendants are interpreted as an illustration of this objectification, whereby women are predominantly valued for their physical attributes and are expected to comply with restrictive beauty ideals to be deemed acceptable (Ayuttacorn, 2016). It should also be noted that the occupation of female flight attendants is often associated with traditionally feminine traits, and the expectation that they wear make-up and conform to specific appearance guidelines may be viewed as an extension of stereotypical gender roles (Hochschild, 1983; Tyler & Hancock, 2001).

A crucial career challenge experienced by female flight attendants has been sexual harassment and abuse. The surveys conducted on flight attendants have revealed that they have been facing sexual harassment from passengers and their co-workers (EOC, 2014; TWU, 2019). Sexual harassment is defined as “unwelcome sexual advances, requests for sexual favors, and other verbal or physical conduct of a sexual nature constitute sexual harassment when submission to or rejection of this conduct explicitly or implicitly affects an individual’s employment, unreasonably interferes with an individual’s work performance or creates an intimidating, hostile or offensive work environment” (EEOC, 2020). Examples of sexual harassment involve but are not limited to staring, leering, or unwelcome touching of a person’s body, unwanted invitations or subtle pressure to go out on dates or requests for sex, remarks or questions about a person’s clothing, body, or sexual activities (Humanrights, 2020). Since the beginning of commercial aviation, many airlines have used female flight attendants’ gender and sexuality in their advertisements and marketing slogans to attract especially male business passengers (Lessor, 1984 as cited in Ren, 2017; Noon and Blyton, 1997 as cited in Pilcher, 2007; Wolkowitz, 2006). Some companies have even used stripping hostesses in advertisements (Whitelegg, 2007, p. 51 as cited in Lokenauth, 2018). The studies have argued that using female flight attendants’ bodies as symbols of beauty and sex appeal in the advertisements with substantial sexual implications has triggered sexual harassment and abuse towards them (e.g., Bates, 2017; Bullock, 2018; Lokenauth, 2018; Schneider, 2010).

Sexual harassment is a type of power and control that stems from gender-based inequality (EIGE, n.d.). Female flight attendants may be subjected to sexual harassment by passengers and colleagues because of their perceived vulnerability and lack of power in a male-dominated industry. Furthermore, in line with the objectification theory, the notion that a female cabin attendant is an object may result in sexual harassment by individuals who view her as an object to fulfill their own gratification (Fredrickson and Roberts, 1997; Dailymail, 2014).

To the best of the author’s knowledge, this is the first paper that particularly focuses on the gender-based career challenges experienced by female flight attendants. Moreover, although non-academic studies (e.g., TWU, 2019) have revealed that a crucial career challenge experienced by the female cabin crew is sexual harassment, there have not been any academic studies addressing this issue. Considering the aforementioned gaps in the literature, this study comprehensively investigates female flight attendants’ gender-based career challenges and gives suggestions to society and airline company management to create a healthier working environment for female flight attendants and support their career advancement.

3. Methodology

In order to reach the research objectives, an open-ended questionnaire is conducted to 90 flight attendants working in 4 airlines in Turkey. Open-ended questions are useful in exploratory research and enable respondents to openly express their opinions and feelings without restricting responses to predefined answers (Malhotra, 2006). The questions ask respondents about the gender-based career challenges they have experienced through their careers and their suggestions to the companies, authorities, and the community to overcome these challenges. The participants are also asked whether they believe the job is a female job and their opinions on male flight attendants. The questionnaire is distributed through LinkedIn, a professional social networking platform, between May 2021 – June 2021, with a snowball technique. Ethical approval is obtained from the ethics board of the university to which the author was affiliated. The demographic details of the participants can be found in Table 1.

Table 1. Demographic Profile of the Respondents

Category	Variable	Frequency	Percentage
Marital status			
	Single	60	66,7%
	Married	30	33,3%
Child status			
	Does not have children	79	87,8%
	Has children	11	12,2%
Age			
	18-24	15	16,7%
	25-30	39	43,3%
	31-36	23	25,6%
	37-42	8	8,9%
	43-48	4	4,4%
	49-54	1	1,1%
Work Experience as a Flight Attendant			
	0-1 year	20	22,2%
	2-5 years	35	38,9%
	6-10 years	19	21,1%
	11-15 years	10	11,1%
	16 years and more	6	6,7%

Content and discourse analyses are conducted on the data collected from the participants. Content analysis aims to detect the presence of certain words or concepts within texts, whereas discourse analysis focuses on word meanings and metaphors and analyses the naturally occurring language to reveal the hidden meanings and values behind the words (Krippendorff, 2004; Potter, 2004). Content and discourse analyses were carried out using manual coding as a technique. This involves a repetitive process of reviewing the data, assigning codes to specific sections, conducting multiple cycles of coding, organizing codes into themes, and drawing conclusions that contribute to the final research outcomes. (Maher et al., 2018).

4. Analysis of the Results

All participants, regardless of age, marital status, parental status, or experience, shared common themes without any discernible differences across demographics. The findings are grouped under two themes: i) Gender-based career challenges experienced by female flight attendants and ii) Suggestions for overcoming these challenges.

4.1. Gender-Based Career Challenges

4.1.1. Strict Make-Up and Appearance Requirements

The participants have stated that a crucial gender-based challenge in their careers is the strict make-up and cosmetics requirements imposed by the companies, which results in various health problems and exhaustion among flight attendants. The sample statements of the participants are as follows:

“Being presentable can be very tiring. Waking up at 4 a.m. and struggling to look perfect by doing your hair and make-up, all of which harm your skin.” Participant 31

"I want to cry when I have to wake up in the middle of the night to do my hair and make-up. I can't cry because then I'm going to be late. I have to use hairspray to look better, but I have eczema on the scalp, and my allergy is very intense!" Participant 41 (See Supplementary Document 1 for more statements)

In addition, the participants have complained that they are treated unequally compared to male flight attendants in terms of physical appearance requirements. The sample statements of the respondents reveal the finding:

"We always have to be more well-groomed than male flight attendants. More detailed personal care is required from us." Participant 3

"As a female flight attendant, I need to spend considerable time on my self-care. Even staying at a hotel during layovers, it may be necessary to put on a little make-up while going to breakfast, but this is not the case for male flight attendants." Participant 39

"We are not equal to men in being well-groomed. Having white hair is acceptable in men, but not in women." Participant 74 (See Supplementary Document 1 for more statements)

4.1.2. The Society's Negative Prejudice

Another significant gender-based career challenge highlighted by the participants has been society's negative prejudice towards female flight attendants. As stated by the participants:

"Unfortunately, it is a fact that the society's perception towards women flight attendants in our country is not very positive." (Participant 66)

"It is very challenging to work in this profession because the perspective towards female flight attendants in our country is unpleasant." (Participant 12) (See Supplementary Document 1 for more statements)

The statements of the participants have revealed the reasons behind the negative prejudice towards female flight attendants. Accordingly, there is a common belief that a flight attendant cannot be a good wife or a good mom because of her working conditions, including irregular working hours, overnight stays, and other necessities of the job. The sample statements are as follows:

"Society's perception of the profession is negative due to our irregular working hours." Participant 19

"I wish that society did not have a negative perception of our occupation and did not label female flight attendants as 'shameless'. We indeed have irregular working hours, travel to different places, and stay at various hotels in other countries with male cockpit and cabin crew members. But we do this job to earn money. There are many female employees in the aviation industry who are married and who have children." Participant 39

"The perception of the profession is negative in Turkey. Some women say that they do not want their sons to get married to hostesses. Some people believe that we earn money by wearing skirts. They say we are sinful because we are serving alcohol on board" Participant 11 (See Supplementary Document 1 for more statements)

According to the statements of the participants, another reason for society's negative prejudice towards female flight attendants is the assumption that female flight attendants are likely to engage in extramarital affairs because of their working conditions. The sample statements of the participants are as follows:

"People believe that flight attendants and pilots are having secret love affairs. This belief puts stress on us." Participant 57

"Unfortunately, in Turkey, because of our irregular working hours, because we are away from home and stay at different hotels and in different places, people see us as 'easy women'. They believe we are not the ones to have a serious relationship or to get married because we are not trustworthy." Participant 17 (See Supplementary Document 1 for more statements)

Moreover, participants have stated that because the focus is always on flight attendants' appearance, other vital necessities of the job are undervalued by society. They have complained

that people do not know and understand their job's importance and do not respect female flight attendants. The sample statements of the participants are as follows:

"Companies give too much importance to the flight attendants' physical appearance, and this overshadows the actual necessities of the job." Participant 46

"Flight attendants are confused with models." Participant 63

"Although it is a profession that requires intensive training, flight attendants are seen as sexual objects in our country. And some companies reinforce this perception." Participant 40 (See Supplementary Document 1 for more statements)

4.1.3. Sexual Harassment

A remarkable career challenge mentioned by the participants is that they have been facing sexual harassment from passengers and male colleagues. As stated by the participants:

"We have been exposed to flirty gaze and behavior of the cockpit crew and passengers." Participant 8

"I have encountered verbal sexual harassment several times throughout my professional life. Unfortunately, society has a sex-based attitude towards female flight attendants, and it never changes." Participant 9 (See Supplementary Document 1 for more statements)

In addition to the challenges mentioned above, some participants have stated that they are having difficulty controlling unruly passengers because of their gender. As expressed by the participants:

"Because I am a woman, some passengers do not take my instructions seriously. That makes my job more difficult." Participant 75

"Because we are women, our instructions are ignored by some passengers." Participant 77 (See Supplementary Document 1 for more statements)

4.1.4. Woman-Dominated Workplace

Moreover, some participants have highlighted the difficulty of working in a woman-dominated workplace. Most flight attendants believe that working with female flight attendants is more challenging than working with male ones. The reasons listed are due to women having difficulty managing their emotions compared to men. The sample statements of the participants are as follows:

"I think working in a woman-dominated environment is extremely difficult. Having too many women working together creates competition. Also, if you are an attractive woman, the work can sometimes become unbearable. Women are jealous of each other and can harm each other more than men. That is why I think the number of male flight attendants should increase. For me, it has always been more fun to work with male flight attendants." Participant 9

"It is easier to work with men. By nature, women experience more hormonal changes, and they can get stressed more quickly than men. Having a man in flight reduces the stress level of the flight. Of course, there are a lot of friendly and sweet female flight attendants, but I've not flown with a bad male flight attendant before." Participant 85 (See Supplementary Document 1 for more statements)

4.1.5. Balancing Family-Work Life

Furthermore, some participants have admitted that they have difficulty balancing family-work life, especially after becoming mothers. As stated by the participants:

"The flight schedule of flight attendants is fatal. It is impossible to allocate time for family and friends. While this may not be a problem for the male flight attendants, it is a big challenge for women who want to have family and kids." Participant 82

"Working in different time zones creates difficulties, especially for married female flight attendants, in terms of balancing work-home life. Successive layovers can result in excessive tiredness, which can damage family life." Participant 90 (See Supplementary Document 1 for more statements)

Lastly, some respondents have stressed the difficulty they face while working during their periods. The sample statements of the participants are as follows:

"The first day of the period is physically tiring me every time." Participant 3

"I have very heavy and painful periods, and I need to go to the toilet often because of the pressure in the cabin during the flight. That makes the job very difficult." Participant 8 (See Supplementary Document 1 for more statements)

4.2. Suggestions to Overcome Gender-Based Career Challenges

The participants' suggestions to overcome gender-based career challenges are grouped under the following headings:

4.2.1. Informing Society About the Actual Responsibilities of Flight Attendants

The participants have stated that informing society about the responsibilities of flight attendants and their actual reason for being on board would help people better understand the job's importance and appreciate it. Consequently, that would allow changing the negative image of the profession. As stated by the participants:

"The society should be explained what this profession is about. That would change the perception of female flight attendants." Participant 81

"To change the perception of a flight attendant, I think society should be informed well. Because, contrary to popular belief, several qualifications are required to become a flight attendant, such as being able to speak at least one foreign language and having a university degree." Participant 63

"We are trained to keep people safe and manage emergencies. I wish the community is aware of our reason for being on board." Participant 85 (See Supplementary Document 1 for more statements)

4.2.2. Reducing the Physical Appearance Requirements for Flight Attendants

In addition, the participants have suggested that the companies should reduce physical appearance requirements, and female flight attendants should be treated equally with male flight attendants in terms of these requirements. That would help to reduce the negative health issues associated with this obligation. The sample statements of the participants are as follows:

"For the sake of equality, companies should reduce the extra make-up and appearance burden on women flight attendants. While men just shave and go out, women are obliged to do their hair in a standard style, apply certain color nail polish and make-up, wear high-heels and specified colored tights, etc. Besides, they have the same responsibility as men." Participant 8

"I think companies should be more understanding, and our appearance should not be more important than our health." Participant 61 (See Supplementary Document 1 for more statements)

The participants have also expressed that reducing the physical appearance requirements would help overcome the profession's negative image in the eyes of society. As stated by the participants:

"Companies are strengthening the negative perception towards flight attendants even more by overcontrolling their appearance. They should instead help in breaking down the 'barbie doll' image of the flight attendants." Participant 77

"I am absolutely against the high-heeled shoe requirement. This rule is very sexist. Human health is more important. This requirement should be canceled immediately. We are not physical objects. It is the airlines that create a negative perception of the profession. The company wants passengers to respect us and our instructions but launches us as eye-pleasing physical objects." Participant 82 (See Supplementary Document 1 for more statements)

4.2.3. Increasing Number of Male Flight Attendants

Although the participants have not listed physical incompetence as a career challenge, they've mentioned it in their suggestions. According to their statements, more male flight attendants are needed to help female flight attendants accomplish tasks that require physical strength, such as pulling stuff inside the cabin. In addition, they believe that male flight attendants would help female flight attendants deal with unruly passengers who jeopardize the safety of the flight. As expressed by the participants:

"Having at least one male flight attendant per flight makes the flight more comfortable for us. There are situations when we have to lift heavy stuff. In those cases, we need the physical strength of

men. So, I believe that there should be equal numbers of male and female flight attendants on every flight.” Participant 72

“I think increasing the number of male flight attendants is very important and necessary. Although we receive training to stop physical violence coming from passengers on the plane, we have limited muscle strength by nature. So, we can be vulnerable to physical violence from passengers. Therefore, having equal numbers of female and male flight attendants on every flight would be better.” Participant 70 (See Supplementary Document 1 for more statements)

The participants also believe that increasing the number of male flight attendants would reduce the gender-based prejudice towards female flight attendants. Sample statements of the participants are as follows:

“Having men in the cabin balances many things. Even the perception of the passengers changes. They no longer take a sexist attitude towards us.” Participant 29

“In order to demolish the “sexy hostess” image and to overcome aggressive passengers, having male flight attendants is very beneficial.” Participant 41 (See Supplementary Document 1 for more statements)

Finally, respondents believe that balancing male and female flight attendant numbers would help eliminate the tension among female flight attendants. As expressed by the participants:

“It is difficult to work in a woman-dominated environment because women have a higher tendency to participate in gossiping, throw each other off, and are more envious and jealous of each other. These are far from the professionalism of working life. Thus, there should be a balance in the numbers of male and female flight attendants.” Participant 88

“Working in an environment where women are dominant can sometimes be difficult. My personal opinion is it is much more enjoyable to fly with male flight attendants because they are much easier to work with. Therefore, I think that the number of male flight attendants should be increased.” Participant 66 (See Supplementary Document 1 for more statements)

5. Discussions

A significant gender-based career challenge mentioned by the participants has been the companies’ strict make-up and cosmetics requirements. The participants have complained that these rules result in various physical health problems such as hair loss, irritation of the skin, eczema, and eye infections and place a psychological burden on them. Studies in the literature have also revealed that aesthetic labor requirements create challenges for flight attendants, such as being stressed and burdened (Tsaur and Tang, 2013). As body work theory explains, flight attendants are often required to dress a certain way and maintain a certain appearance, which can have negative consequences on their physical and emotional well-being (Gimlin, 2007). In addition, adherence to stereotypical gender roles has led to the perception of the cabin attendant occupation as being closely linked to feminine attributes. As a consequence, expectations have arisen that cabin attendants should comply with specific appearance guidelines and wear make-up (Hochschild, 1983; Tyler and Hancock, 2001). Based on the participants’ complaints and suggestions, it is recommended that companies reduce the make-up requirements of female flight attendants, and female flight attendants should be treated equally with male flight attendants in terms of these requirements. Airlines with relaxed make-up rules on female cabin crew must be presented as exemplary companies for other airlines that follow strict female appearance-related rules (e.g., NBCNews, 2019; Topham, 2019). An alternative solution for the companies is signing agreements with healthy and high-quality make-up brands and providing these products to flight attendants for free. In this way, they can reduce flight attendants’ make-up-related health problems and support them financially as flight attendants would no longer have to pay for these high-cost products.

Another important gender-based career challenge highlighted by the participants has been society’s negative prejudice towards female flight attendants. Being perceived as “easy women” or “sexual objects” or being labeled as “shameless” reveal what lies within the associated prejudice. The participants have agreed that companies contribute to the negative perception of the profession by

placing too much emphasis on their appearance. According to their statements, being launched as “eye-pleasing physical objects” and being treated as “marketing tools” by the companies reinforce the negative perception of flight attendants.

The strict make-up and guidelines imposed on female cabin attendants illustrate objectification, whereby women are predominantly valued for their physical attributes and are expected to comply with restrictive beauty ideals (Fredrickson and Roberts, 1997; Szymanski, Moffitt, and Carr, 2011). This objectification of female cabin crew triggers sexual harassment cases (DailyMail, 2014). Furthermore, as revealed in the literature, a widespread primitive stereotype that assumes that women who dress up or wear make-up are perceived to be more sexually available might also contribute to negative prejudice towards the profession (Mileva et al., 2016; Batres et al., 2018 as cited in Kellie et al., 2021).

The participants are also unhappy about being labeled as a woman not suitable for family life because of their irregular working hours and their overnight stays. In addition, they complain about being associated with extramarital affairs because of their working conditions. Stereotypical gender roles contribute to this negative perception of the profession. In numerous cultures, women are expected to serve as primary caregivers for children and manage household chores (Eagly, 1984). In addition, stereotypical gender roles are often related to the culture of a society. Namely, Turkish culture requires a mom or a wife to have more household roles (Kagnicioglu, 2017; Küçük, 2013). Even if she is working, she should choose jobs that would not necessitate her to stay out till late hours or stay out of home at night (Yanikoğlu et al., 2020). In addition, the majority of Turkey’s population is Muslim, and according to Islam, women are often expected to play their roles as obedient wives and mothers. Women are allowed to work only if the work does not cause them to neglect their household roles (Nasir, 2009; Yusuf, 1997). Moreover, according to Islam, women should avoid dresses that reveal their body lines and make-up applications that display their femininity (Martin et al., 2003). Therefore, some necessities of the job, such as wearing a skirt as part of a uniform or doing make-up may not be found appropriate in this culture. Also, the habitual promotion of female flight attendants’ gender and sexuality in advertisements and company marketing slogans might have led a Muslim society to perceive the profession as inappropriate for women. Regardless of the reasons, the profession’s negative perception creates a psychological challenge for female flight attendants.

Our suggestions to overcome the profession’s negative perception are as follows: i) informing the community about the responsibilities of flight attendants and their actual reason for being on board is essential. This can be done through public service announcements (PSAs) or advertisements highlighting flight attendants’ first aid skills, training, and safety roles on board. ii) News such as how a flight attendant rescues a drowning passenger on the plane or saves a passenger’s life by performing a cardio-pulmonary resuscitation can be boosted (e.g., Hurriyet, 2017; Godfrey, 2020). iii) Requiring female flight attendants to maintain their appearance and having irregular working hours do not justify making stereotypical inferences about their sexual activity or having a negative prejudice against them. Urgent actions need to be taken to create social awareness of this issue and initiate a perceptual change in society. Again, this can be done through PSAs.

In addition, sexual harassment has been highlighted as a serious career challenge by the participants. Based on the previous studies, it might be concluded that the use of flight attendants’ sexuality in advertisements and the consequent misperception triggers sexual harassment and abuse (Bates, 2017; Bullock, 2018; Lokenauth, 2018; Schneider, 2010). According to the objectification theory, when individuals view female cabin attendants as objects to satisfy their own gratification, it can ultimately result in sexual harassment (Fredrickson & Roberts, 1997, DailyMail, 2014). Therefore, to overcome this challenge, we recommend companies avoid such advertisements. In addition, to prevent sexual harassment faced by cabin attendants, airlines should have a well-defined and rigorous policy that prohibits sexual harassment and includes a reporting mechanism for victims. They should also train all employees on what constitutes sexual harassment, how to identify it, and how to report it. Airlines should ensure that there is a confidential reporting mechanism in place for cabin attendants to report any incidents of sexual harassment. Additionally, airlines should offer support to cabin attendants who have experienced sexual harassment, such as counseling services and assistance with legal action if necessary.

As an additional gender-based career challenge, some participants have highlighted the difficulty of working in a woman-dominated workplace and have suggested that the number of male flight attendants should increase. The participants believe that male flight attendants would help female flight attendants accomplish tasks that require pure physical strength, such as pulling trolleys or lifting stuff inside the cabin, and dealing with unruly passengers. They also believe that increasing the number of male flight attendants would help eliminate the tension among women and reduce the gender-based prejudice towards female flight attendants.

The expression of cabin attendants having difficulty in a woman-dominated workplace can be explained by horizontal hostility theory, which describes how women in the workplace engage in negative behavior towards each other (Mizrahi, 2004; Noor, Rehman, Ahmed, Sarmad, M., and Mehmood, 2023). To overcome this, companies can provide training to their employees to create awareness of horizontal hostility and its consequences. In addition, airlines can consider increasing male flight attendants to reduce the gender-based prejudice towards female flight attendants or to help female flight attendants accomplish tasks that require physical strength.

Some participants have stated that they have difficulty in balancing work-life balance, especially after becoming mothers. Especially, as the role conflict theory suggests, when a woman is expected to play multiple roles, such as being a wife, mother, and employee, it can lead to tension and stress (Boles, Wood, and Johnson, 2003; Voydanoff, 2005). In that sense, the partner's and family members' support is very important. In addition, companies may assign fewer layover duties to female flight attendants with children, especially to new moms.

Lastly, concerning the difficulty of working during their periods, companies may allow female flight attendants a one-day menstrual leave every month without showing any excuse (e.g., Sparks, 2020).

6. Limitations of the Study and Future Research

The limitation of open-ended questions is that people may be less willing to express themselves with long sentences and prefer to answer the questions briefly. That makes it difficult to achieve precise conclusions and justify the findings. However, thanks to the high number of respondents, this limitation has been overcome. There have been sufficient responses to support each finding.

A future study may focus on the challenges faced by female employees working in a women-dominated environment and the tension among women in the workplace, as this might hold women employees back from success. The findings may help overcome the stereotypes about female working relationships and help women support each other in professional life. In addition, since this study focused only on female flight attendants, future research may focus on the challenges experienced by male flight attendants working in a women-dominated workplace.

7. Conclusion

This research has aimed to give a voice to female flight attendants to understand the gender-based challenges they experience throughout their careers and help them with their career advancement. The findings of the study reveal that female flight attendants are experiencing several gender-based challenges, such as being subjected to strict make-up and cosmetics requirements, being treated unequally compared to male flight attendants, facing society's negative prejudice, confronting sexual harassment from passengers and male colleagues, having trouble in establishing authority on passengers because of their gender, and dealing with the difficulties associated with a woman-dominated workplace. The study has provided several recommendations to overcome these challenges, such as i) reducing make-up requirements to reduce the negative health issues associated with it, ii) highlighting flight attendants' first aid skills, training, and safety roles on board through PSAs and advertisements, iii) avoiding advertisement that use flight attendants' gender and sexuality, iv) assigning fewer layover duties to female flight attendants with children, and v) allowing female flight attendants a one-day menstrual leave every month without showing any excuse. The findings would help airline companies and society be aware of the difficulties female flight attendants experience. If followed, the suggestions provided would help in supporting female flight attendants'

career advancements. In addition, as harassment is widespread among flight attendants worldwide, this study may help shed light on the reasons behind it, and the findings would enable companies to take measures to cope with it.

References

- AGAMPODI, S.B., DHARMARATNE, S.D., & AGAMPODI, T.C. (2009). *Incidence and predictors of on-board injuries among Sri Lankan flight attendants*. *BMC Public Health*, 9, 227.
- AKERSTEDT, T. (2003). *Shift work and disturbed sleep/wakefulness*. *Occupational Medicine*, 53(2), 89-94.
- AMNER, G., & RYDEN, O. (2001). *Arbetsituation och stresshantering hos kabinpersonal [Cabin attendants' work situation and manner of coping with stress]*. *Vinnova Report*, 4, 1-88.
- ARENDT, J. (2010). *Shift work: Coping with the biological clock*. *Occupational Medicine*, 60(1), 10-20.
- AYUTTACORN, A. (2016). *Air crafting: Corporate mandate and Thai female flight attendants' negotiation of body politics*. *South East Asia Research*, 24(4), 462-476.
- BANKS, J.O., AVERS, K.E., NESTHUS, T.E., & HAUCK, E.L. (2012). *A comparative study of international flight attendant fatigue regulations and collective bargaining agreements*. *Journal of Air Transport Management*, 19, 21-24.
- BARGER P.B., & GRANDEY, A.A. (2006). *Service with a smile and encounter satisfaction: emotional contagion and appraisal mechanisms*. *Academy of Management*, 49(6), 1229-1238.
- BARRY, K.M. (2007). *Femininity in flight: a history of flight attendants*. Durham, NC: Duke University Press.
- BATES, L. (2017). *Vile high club: why is sexism so prevalent at 40,000ft?* *TheGuardian*. <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/womens-blog/2017/feb/15/vile-high-club-why-is-sexism-so-prevalent-at-40000ft> (accessed 30 March 2023).
- BATRES, C., RUSSELL, R., SIMPSON, J.A., CAMPBELL, L., HANSEN, A.M., & CRONK, L. (2018). *Evidence that make-up is a false signal of sociosexuality*. *Personality and Individual Differences*, 122, 148-154.
- BISWAS, M. (2009). *Aesthetic labour in India: locating and mapping the mind of the practitioners – an application of CHAID algorithm*. *Journal of Services Research*, 9(2), 81-103.
- BOLES, J.S., WOOD J.A., & JOHNSON, J. (2003). *Interrelationships of role conflict, role ambiguity, and work-family conflict with different facets of job satisfaction and the moderating effects of gender*. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 23(2), 99-113.
- BULLOCK, C. (2018). *What dress codes really mean for cabin crew*. *BBC*. <https://www.bbc.com/worklife/article/20180219-what-dress-codes-really-mean-for-cabin-crew> (accessed 30 March 2023).
- CHANG, C.P., & CHIU J.M. (2009). *Flight Attendants' Emotional Labor and Exhaustion in the Taiwanese Airline Industry*. *Journal of Service Science & Management*, 2(4), 305-311.
- CHEN, C., & CHEN, S. (2012). *Burnout and work engagement among cabin crew: antecedents and consequences*. *The International Journal of Aviation Psychology*, 22(1), 41-58.
- CHUNG, C.T., & CHUNG, U.L. (2009). *An Exploration of Quality of Life and Related Factors Among Female Flight Attendants*. *Journal of Nursing Research*, 17(3), 212-220.
- COSTA, G., HAUS, E., & STEVENS, R. (2010). *Shift Work and Cancer: Considerations on Rationale, Mechanisms, and Epidemiology*. *Scandinavian Journal of Work Environment & Health*, 36(2), 163-179.
- DAILYMAIL (2014). *Skirts 'too short' and blouses 'too tight': Cathay Pacific air stewardesses complain uniform is too revealing*. <https://www.dailymail.co.uk/travel/article-2621278/Skirts-short-blouses-tight-Cathay-Pacific-air-stewardesses-complain-uniform-revealing.html> (accessed 30 March 2023).
- DATAUSA (2020). *Flight Attendants Demographics*. <https://datausa.io/profile/soc/flight-attendants> (accessed 30 March 2023).

DICKMAN, A. & EAGLY, A. (2000). Stereotypes as dynamic constructs: Women and men of the past, present, and future. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1171-1188

EAGLY, A.H. & STEFFEN, V.J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 735-754

EEOC (2020). Equal Employment Opportunity Commission. Facts About Sexual Harassment. <https://www.eeoc.gov/sexual-harassment> (accessed 30 March 2023).

EIGE (n.d.). What is gender-based violence? <https://eige.europa.eu/gender-based-violence/what-is-gender-based-violence> (accessed 30 March 2023).

ENCK, P., MULLER-SACKS, E., HOLTMANN, G., & WEGMANN, H. (1995). Gastrointestinal problems in airline crew members. *Z Gastroenterol*, 33(9), 513-516.

ENTWISTLE, J., & WISSINGER, E. (2006). Keeping up appearances: aesthetic labour in the fashion modelling industries of London and New York. *The Sociological Review*, 54(4), 774-794.

EOC (2014). Sexual Harassment and Discrimination in Employment – Questionnaire Survey for Flight Attendants. https://www.eoc.org.hk/EOC/Upload/ResearchReport/SHFlightAttendants_e.pdf (accessed 30 March 2023).

FREDRICKSON, B. L. & ROBERTS, T. (1997). Objectification theory: Toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 173-206.

FRONE, M.R. (2003). Work-family balance. In J.C. Quickvel and E. Tetrick (eds), *Handbook of Occupational Health Psychology* (pp. 143-162). Washington, DC: American Psychological Association.

FU, Y.K. (2013). The influence of internal marketing by airlines on customer-oriented behavior: a test of the mediating effect of emotional labor. *Journal of Air Transport Management*, 32(7), 49-57.

FUJINO, Y., ISO, H., TAMAKOSHI, A., INABA, Y., KOIZUMI, A., & KUBO, T. (2006). A prospective cohort study of shift work and risk of ischemic heart disease in Japanese male workers. *American Journal of Epidemiology*, 164(2), 128-135.

GARBARINO, S., DE CARLI, F., NOBILI, L., MASCIALINO, B., SQUARCIA, S., PENCO, M.A., BEELKE, M., & FERRILLO, F. (2002). Sleepiness and Sleep Disorders in Shift Workers: A Study on a Group of Italian Police Officers. *Sleep*, 25(6), 642-647.

GIMLIN, D. 2007. What is 'body work'? a review of the literature. *Sociology Compass*, 1(1), 353-370.

GODFREY, K. 2020. Crewed Up. From saving choking passengers to performing CPR – behind the scenes at British Airways cabin crew training. *The Sun* <https://www.thesun.co.uk/travel/10712938/british-airways-flight-attendant-training/> (accessed 30 March 2023).

HOCHSCHILD, A.R. (1983). *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley, CA: University of California Press.

Humanrights (2020). Sexual Harassment. Australian Human Rights Commission. <https://humanrights.gov.au/quick-guide/12096> (accessed 30 March 2023).

Hurriyet (2017). Aldığı eğitim sayesinde uçakta boğulma tehlikesi olan bebeği kurtardı [Thanks to the medical training she received, she saved the baby who was in danger of drowning on the plane]. <https://www.hurriyet.com.tr/aldigi-egitim-sayesinde-ucakta-bogulma-tehlikesi-40435465> (accessed 30 March 2023)

ICAO (2014). International Civil Aviation Organization. Cabin Crew Safety Training Manual (Doc 10002). <https://store.icao.int/en/cabin-crew-safety-training-manual-doc-10002> (accessed 30 March 2023).

KAGNICIOGLU, D. (2017). The role of women in working life in Turkey. *WIT Transactions on Ecology and The Environment*, 226, 349-358.

KELLIE, D.J.; BLAKE, K.R., & ROBERT, C.B. (2020). Behind the make-up: The effects of cosmetics on women's self-objectification, and their objectification by others, [Project. Evolution & Ecology Research Centre, University of New South Wales Sydney, Australia].

KRIPPENDORFF, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

KÜÇÜK, S. (2013). *Being a woman in Turkey and in the Middle East*. *Turkish Policy Quarterly*, 11(4), 23-43.

KWANGWOOK, C., ENNACEUR, A., COLE, C., & SUH, C.K. (2000). *Chronic jet lag produces cognitive deficits*. *The Journal of Neuroscience*, 20(6), 1-5.

LEE, C., AN, M., & NOH, Y. (2015). *The effects of emotional display rules on flight attendants' emotional labor strategy, job burnout and performance*. *Serv Bus*, 9, 409-425.

LESSOR, R. (1984). *Social movements, the occupational arena and changes in career consciousness: the case of women flight attendants*. *Journal of Occupational Behaviour*, 5(1), 37-51.

LINDGREN, T., & NORBÄCK, D. (2005). *Health and perception of cabin air quality among Swedish commercial airline crew*. *Indoor Air*, 15(10), 65-72.

LOKENAUTH, M.A. (2018). *Gender on Air: Being a Female Flight Attendant in Turkey*, [Master's Thesis, Istanbul Sehir University].

MAHER, C, HADFIELD, M., HUTCHINGS, MAGGIE, & DE EYTO, A. (2018). *Ensuring Rigor in Qualitative Data Analysis: A Design Research Approach to Coding Combining NVivo With Traditional Material Methods*. *The International Journal of Qualitative Methods*, 17(1).

MALHOTRA, N.K. (2006). *Questionnaire Design and Scale Development*. In R. Grover and M. Vriens (eds.), *The Handbook of Marketing Research: Uses, Misuses, and Future Advances*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

MARTIN, R.C. ARJOMAND, S.A., HERMANSEN, M., TAYOB, A., DAVIS, R., & VOLL, J.O. (2003). *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*. New York: Macmillan Reference USA.

MCNEELY, E., GALE, S., TAGER, I., KINCL, L., COULL, B., & HECKER, S. (2014). *The self-reported health of U.S flight attendants compared to the general population*. *Environmental Health*, 13(13).

MCNEELY, E., MORDUKHOVICH, I., TIDEMAN, S., GALE, S., & COULL, B. (2018). *Estimating the health consequences of flight attendant work: comparing flight attendant health to the general population in a cross-sectional study*. *BMC Public Health*, 18, 346.

MILEVA, V.R., JONES, A.L., RUSSELL, R., & LITTLE, A.C. (2016). *Sex Differences in the Perceived Dominance and Prestige of Women With and Without Cosmetics*. *Perception*, 45(10), 1166–1183.

MIZRAHI, R. (2004). *hostility to the presence of women: why women undermine each other in the workplace and the consequences for title VII*. *The Yale Law Journal*, 113(7), 1579–1621.

MOOSA, R. (2017). *Exploring work life balance amongst female flight attendants at selected airlines in the Western Cape*, [Master's Thesis. University of the Western Cape].

MUMTAZ, S.H. (2017). *Analysis of Mental Health Issues and its Implications on Cabin Crew at Emirates Airlines* [Master's Thesis, Middle Tennessee State University].

NASIR, J.J. (2009). *The Status of Women Under Islamic Law and Modern Islamic Legislation* (3rd ed.). Boston, MA: Brill.

NBC News (2019). *Virgin Atlantic says female flight attendants can drop make-up, choose pants over skirts*. <https://www.nbcnews.com/news/us-news/virgin-atlantic-says-female-flight-attendants-can-drop-makeup-choose-n980481> (accessed 30 March 2023).

NG, S.I., SAMBASIVAN, M., & ZUBAIDAH, S. (2011). *Antecedents and outcomes of flight attendants' job satisfaction*. *Journal of Air Transport Management*, 17(5), 309-313.

NICKSON, D.P. WARHURST, C., WITZ, A., & CULLEN, A.M. (2001). *The Importance of Being Aesthetic: Work, Employment and Service Organisation*. In A. Sturdy, I. Grugulis & H. Willmott (eds.), *Customer Service: Empowerment and Entrapment* (pp. 170-190). Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

NOON, M., BLYTON, P. (2002). *The Realities of Work*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

NOOR, N., REHMAN, S., AHMED, Y., SARMAD, M., & MEHMOOD, R. (2023). Discriminatory practices and poor job performance: A study of person-related hostility among nursing staff. *Heliyon*, 9(3).

PATI, A.K., CHANDRAWANSHI, A., & REINBERG, A. (2001). Shift work: Consequences and management. *Current Science*, 81(1), 32-52.

PILCHER, K.E. (2007). A gendered 'managed heart'? An exploration of the gendering of emotional labour, aesthetic labour, and body work in service sector employment. *Reinvention: a Journal of Undergraduate Research*, Launch Issue, 1-13.

POTTER, J. (2004). Discourse analysis as a way of analysing naturally occurring talk. In D. Silverman, (ed.), *Qualitative Analysis: Issues of theory and method* (pp. 200-221). London: Sage Publications.

PUGH, S.D. (2001). Service with a smile: emotional contagion in the service encounter. *Acad Manag J*, 44(5), 1018-1027.

PUKKALA, E., HELMINEN, M., HALDORSEN, T., HAMMAR, N., KOJO, K., LINNERSJÖ, A., RAFNSSON, V., TULINIUS, H., TVETEN, U., & AUVINEN, A. (2012). Cancer incidence among Nordic airline cabin crew. *International Journal of Cancer*, 131(12), 2886-2897.

REN, X. (2017). Exploiting women's aesthetic labour to fly high in the Chinese airline Industry. *Gender in Management*, 32(6), 386-403.

SANGSTER, J., & SMITH, J. (2016). Beards and Bloomers: Flight Attendants, Grievances and Embodied Labour in the Canadian Airline Industry, 1960s-1980s. *Gender, Work & Organization*, 23(2), 183-199.

SCHAUB, K., BERG, K., WINTER, G., ELLEGAST, R., GLITSCH, U., OTTERSBAACH, H.J., JAGER, M., & FRANZ, G. (2007). Muscular capabilities and workload of flight attendants for pushing and pulling trolleys aboard aircraft. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 37(11-12), 883-892.

SCHNEIDER, K. (2010). Raunchy ads 'put flight attendants at risk'. *News.com.au*. <https://www.news.com.au/travel/travel-updates/raunchy-ads-put-flight-attendants-at-risk/news-story/4e58b7b1251c14adb0a21ce4d778f6bd> (accessed 30 March 2023).

SHALLA, V. (2004). Time warped: The flexibilization and maximization of flight attendant working time. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 41(3), 345-368.

SHILLING, C. (1993). *The Body and Social Theory*. London: Sage Publications.

SPARKS, H. (2020). More companies are adopting paid menstrual leave policies. *NY Post*. <https://nypost.com/2020/08/12/more-companies-are-adopting-paid-menstrual-leave-policies> (accessed 30 March 2023).

SPIESS, L., & WARING, P. (2005). Aesthetic labour, cost minimisation and the labour process in the Asia Pacific airline industry. *Employee Relations*, 27(2), 193-207.

SVEINSDOTTIR, H., GUNNARSDOTTIR, H.K., & FRIDRIKSDOTTIR, H. (2007). Self-assessed occupational health and working environment of female nurses, cabin crew and teachers. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 21(2), 262-273.

SZYMANSKI, D.M., MOFFITT, L.B., & CARR, E.R. (2011). Sexual objectification of women: advances to theory and research. *The Counseling Psychologist*, 39(1), 6-38.

TOPHAM, G. (2019). Virgin Atlantic drops mandatory make-up for female cabin crew. *TheGuardian*. <https://www.theguardian.com/business/2019/mar/04/virgin-atlantic-drops-mandatory-make-up-for-female-cabin-crew> (accessed 30 March 2023).

TSATUR, S.H., & TANG, W.H. (2013). The burden of esthetic labor on front-line employees in hospitality industry. *International Journal of Hospitality Management*, 35, 19-27.

TWU (2019). Cabincrewtoo. <https://www.twu.com.au/aviation/cabincrewtoo> (accessed 30 March 2023).

TYLER, M. & HANCOCK, P. (2001). Flight attendants and the management of gendered 'organizational bodies'. In K. Backett-Milburn & L. McKie (Eds.), *Constructing gendered bodies* (pp. 25-38), Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

VOYDANOFF, P. (2005). *Work demands and work-to-family and family-to-work conflict: Direct and indirect relationships*. *Journal of Family Issues*, 26(6), 707-726.

WARHURST, C., & NICKSON, D. (2007). *Employee experience of aesthetic labour in retail and hospitality*. *Work, Employment & Society*, 21(1), 103-120.

WARHURST, C., & NICKSON, D. (2009). 'Who's Got the Look?' *Emotional, Aesthetic and Sexualized Labour in Interactive Services*. *Gender, Work and Organization*, 16(3), 385-404.

WARHURST, C., NICOSON, D., WITZ, A., & CULLEN, A.M. (2000). *Aesthetic labour in interactive service work: some case study evidence from the 'New' Glasgow*. *The Service Industries Journal*, 20(3), 1-18.

WHITELEGG, D. (2007). *Working the Skies: The fast-paced, disorienting world of the flight attendant*. New York: New York University Press.

WILK, S.L., & MOYNIHAN, L.M. (2005). *Display rule "regulators": the relationship between supervisors and worker emotional exhaustion*. *J Appl Psychol*, 90(5), 918-927.

WOLKOWITZ, C. (2006). *Bodies at Work*. London: Sage Publications.

YANIKOĞLU, Ö., KILIÇ, S., & KÜÇÜKÖNAL, H. (2020). *Gender in the cockpit: Challenges faced by female airline pilots*. *Journal of Air Transport Management*, 86, 1-8.

YUSUF, A.Q. (1997). *The Status of Women in Islam*. Cairo: Islamic Home Publishing and Distribution.

Özet

Kabin memurluğu, dünyadaki en cinsiyet klişeleşmiş işlerden biridir. Düzensiz çalışma saatleri, zaman dilimi geçişleri, kısa dinlenme süreleri ve yüksek hizmet sunum taleplerini içeren zorlu koşullar altında çalışırlar. Uçuş görevlilerinin kariyer zorluklarına ilişkin yapılan çalışmalar çoğunlukla sağlıkla ilgili sorunlara odaklanmıştır ve bu sorunların çoğu cinsiyetten bağımsızdır. Yani hem erkek hem de kadın uçuş görevlileri tarafından benzer sorunlar deneyimlenmektedir. Havayollarında kabin memurlarının çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Bu çalışma özellikle kadın hosteslerin cinsiyete dayalı kariyer zorluklarını araştırmayı ve bu zorlukları hafifletmek için çözüm önerilerinde bulunmayı amaçlamaktadır. Araştırma amaçlarına ulaşmak için Türkiye'de 4 havayolunda görev yapan 90 uçuş görevlisine açık uçlu anket uygulanmıştır. Sorularda, katılımcılara kariyerleri boyunca deneyimledikleri cinsiyete dayalı kariyer zorlukları ve bu zorluklarının üstesinden gelmek için şirketlere, yetkililere ve topluma sunmak istedikleri öneriler sorulmuştur. Ayrıca katılımcılara bu mesleğin kadın işi olduğuna inanıp inanmadıkları ve erkek hostesler hakkındaki görüşleri de sorulmuştur. Anket, profesyonel bir sosyal ağ platformu olan LinkedIn üzerinden Mayıs 2021 – Haziran 2021 tarihleri arasında kartopu tekniği ile dağıtılmıştır. Katılımcılardan toplanan veriler üzerinde içerik ve söylem analizleri yapılmıştır. Araştırmanın bulguları, kadın hosteslerin, katı makyaj ve kozmetik gerekliliklerine tabi tutulmaları, erkek hosteslere göre eşitsiz muamele görmeleri, toplumun olumsuz ön yargısıyla karşılaşmaları, yolcuların cinsel tacizlerine maruz kalmaları gibi cinsiyete dayalı birçok zorluk yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca kadın kabin memurları cinsiyetleri nedeniyle bazı yolcular üzerinde otorite kurmakta zorlanmakta ve kadın egemen bir işyerinin getirdiği zorluklarla baş etmeye çalışmaktadır. Araştırma, özellikle kadın hosteslerin hem iş hayatında hem de günlük yaşamlarında karşılaştıkları psikolojik zorlukları gözler önüne sermektedir. Topluma ve havayolu şirketi yönetimine sunulan öneriler, kadın kabin görevlileri için hem psikolojik hem de fizyolojik olarak daha sağlıklı bir çalışma ortamı yaratmayı ve kariyer gelişimlerini desteklemeyi amaçlamaktadır.

Yöneticilerin Liderlik Stillерinin İşyeri Sosyal Cesaret Davranışına Etkisi Üzerine Bir Uygulama

A Study on the Effect of Leadership Styles of Managers on Workplace Social Courage Behavior

¹Ela OĞAN

²Nurcan ÇETİNER

Öz

Araştırma MEB’de görev yapan öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda okul yöneticilerinin gösterdikleri liderlik stillerinin, öğretmenlerin sosyal cesaret davranışları üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Sahip olunan liderlik stiline, işyerinde sosyal cesaret davranışının gösterilmesinde bir öncül olup olmadığının tespitine odaklanılmaktadır. Araştırma, ilişkisel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın örneklemini, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında, ilk ve ortaöğretimde görev yapan öğretmenler arasından rastgele seçilen toplam 404 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın bulguları liderlik stili ile işyeri sosyal cesareti arasında orta düzeyde ilişki olduğunu göstermektedir. Liderlik stiline işyeri sosyal cesaret davranışını etkilediği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderlik stiline, işyeri sosyal cesarete etkisinin anlamlı olduğu ortaya çıkarken serbestlik tanıyan liderlik stiline ise işyeri sosyal cesaret davranışını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir sonuç da; liderlik stiline, işyeri sosyal cesaret davranışının bir öncülü olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler

İşyeri Sosyal Cesareti, Liderlik, Dönüşümcü Liderlik, Okul Yöneticisi, Öğretmen

Abstract

The research aims to determine the effect of the leadership styles of the school administrators on the social courage behaviors of the teachers in line with the opinions of the teachers working in the Ministry of National Education. It focuses on determining whether the leadership style possessed is an antecedent in displaying social courage behavior in the workplace. The research is a descriptive study in a correlational research model. The sample of the research consists of 404 people randomly

¹Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Arhavi MYO, Arhavi-Artvin, Türkiye.
✉ elaogan40@gmail.com

²Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazım Karabekir MYO, Karaman, Türkiye.
✉ nurcan120281@gmail.com

Geliş/Received: 05.03.2023
Kabul/Accepted: 21.03.2024

selected among the teachers working in primary and secondary education in the 2022-2023 academic year. The findings of the study show that there is a moderate relationship between leadership style and workplace social courage. It has been determined that leadership style affects workplace social courage behavior. In addition, it was concluded that the effect of transformational leadership and transactional leadership style on workplace social courage was significant, while the Laissez-Faire Leadership style did not affect workplace social courage behavior. Another result is; leadership style is an antecedent of workplace social courage behavior.

Keywords

Workplace Social Courage, Leadership, Transformational Leadership, School Administrator, Teacher

1. Giriş

Her alanda olduğu gibi eğitim alanında da yenileşme çalışmaları hız kazanırken, okullarda değişimi gerçekleştirebilmek için örgütün bütün unsurlarında yeniliği desteklemenin son derece önemli olduğu görülmektedir. Örgütsel yapıdan yönetimin bakış açısına, sahip olunan öğretmen kaynağından fiziki koşullara kadar aynı düzeyde gösterilen destek sayesinde değişime uyum kolaylaşabilmektedir. Eğitim örgütlerinde değişime öncülük eden en temel kaynakların yöneticiler ve öğretmenler olduğu ifade edilmektedir (Çelik, 2001). Liderlik tarzının, çalışanların davranışlarına yön verdiği ve bu doğrultuda bir örgüt iklimi oluşturduğu belirtilmektedir (Tanrıöğen, 2013). Benzer şekilde örgütteki liderlik stiline çalışanların motivasyonlarını artırmada etkili olduğu da ifade edilmektedir (Bennett, 2006). Eğitim örgütlerinde lider konumunda olan okul müdürlerinin, idare işlevlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirmelerinin, eğitim-öğretimdeki başarıyı da artırdığı bilinmektedir (Hoy & Miskel, 2010). Tersi biçimde okul yönetimiyle ilgili işlevlerde, koordinasyonun yeterince sağlayamaması durumunda ise karmaşa ortaya çıkabilmektedir.

Her örgütte olduğu gibi eğitim örgütlerinde de zaman zaman belirsizlikler ve sorunlar olabilmektedir. Zira sorunların olduğu yerlerde çözümler ortaya çıkan gelişme de var olmaktadır. Örgütteki belirsizlikleri ortadan kaldırmada ve değişimin benimsenmesinde hiç şüphesiz okul yöneticilerinin liderlik yeteneği etkili olmaktadır. Yöneticinin liderlik yeteneğinin yön verdiği doğrultuda öğretmen kaynağı örgütün diğer unsurlarıyla birleşerek değişimi harekete geçirmektedir (Erdem & Dikici, 2009). Bu nedenle okullarda öğretmenlerin, yönetici liderliğinden etkilenecek diğer unsurlarla aksiyon almada son derece kritik bir rol üstlendiği söylenebilir. Eğitim örgütlerinde ortaya çıkan istenmeyen durumları ifade edebilen, sorunlarla ilgili sorumluluk alabilen ve sorunlara yönelik çözümlerle ilgili kararları etkileyebilen öğretmen kaynağının varlığı bütünsel başarıyı elde etmede önemlidir. Bu anlamda öğretmenlerden beklenen; makul seviyede bir cesaret anlayışına sahip olmalarıdır. Ne aşırı düzeyde cesarete kapılıp düşünmeden hareket edilmeli, ne de çok az cesaretle korkakça davranılmalıdır (Tillman, 2015).

Cesaret; liderlerin sahip olması gereken bir erdem olmakla birlikte (Mert & Aydemir, 2019), liderin sahip olduğu liderlik stilleri, onların sergileyecekleri, bir erdem olarak kabul edilen cesaret davranışını da etkilemektedir (Mansur vd., 2020). Bireylerin hangi durumlarda cesaret davranışını gösterebildikleri hakkında bilgiler yetersiz olmakla birlikte, örgüt çerçevesinde değerlendirildiğinde, sosyal cesaret davranışının liderlik, örgüt iklimi gibi bazı unsurlardan etkilenebileceği görülmektedir (Alshehri & Elsaied, 2022). İşyerinde sosyal cesaret davranışının, yönlendirilebilir olduğu belirtilmektedir (Hannah vd., 2011; Mert, Şen & Alzghoul, 2021; Alshehri & Elsaied, 2022). Sahip olunan liderlik stiline işyerinde sosyal cesaret davranışını biçimlendirebildiği gibi, yönlendirilebilme özelliğine sahip olarak da cesaret davranışını etkileyici bir unsur olduğu söylenebilir (Hannah vd., 2011; Mansur vd., 2020). Bu bağlamda liderlerin diğer yeteneklerini sergilerken çalışanlara hissettirdikleri desteğin; onların işyeri sosyal cesareti davranışını göstermelerine etki edip etmediği bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Mert & Aydemir (2019), cesaret kavramının temellerini inceleyerek yönetsel cesaret ile ilgili bir çalışma ortaya çıkarmıştır. Mert (2021), cesaret kavramını ve bileşenlerini keşfetmeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Sosyal cesaret kavramının, korku, risk alma, güç, bilinçli olma, karar verme, zorlu koşullar, ahlak, cömertlik ve hedef ile ilgili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Söz konusu çalışmalardan

yola çıkılarak liderin benimsediği demokratik, şeffaf ve yenilikçi yaklaşımların işyeri sosyal cesareti davranışı sergilemeyi olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir (Akyıldız, 2013). Bu doğrultuda araştırmamızın amacı; liderlik stilleri ile işyerinde sosyal cesaret davranışının sergilenmesi arasında ilişkilerin bulunup-bulunmadığının saptanmasıdır. Çalışma, liderlik stiline, işyeri sosyal cesaretinin bir öncülü olup olmadığının ortaya çıkarılmasının önemli olduğu ve aynı zamanda okul yöneticilerinin liderlik stillerinin, okulda görevli öğretmen davranışlarını yönlendirdiği (Hannah vd., 2011; Mansur vd., 2020) düşüncesinden yola çıkılarak gerçekleştirilmiştir. İşyerinde sosyal cesaret davranışının benimsenmesinde ve ortaya çıkarılmasında yöneticinin sahip olduğu liderlik yeteneğinin etkisinin ne olduğuyla ilgili bulguların güçlendirilmesinin konuyla ilgili boşluğa katkı sunması beklenmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışma ile elde edilen bulgular aracılığıyla, ilgili literatüre ve uygulamada okul yöneticilerine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Liderlik ve Liderlik Stilleri

Liderlik, belirlenmiş amaçlar doğrultusunda grup faaliyetlerini yönlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır (Koçel, 2015). Topluluğun veya grubun davranışlarını kontrol edebilen bireyin yaptığı faaliyetleri ifade etmektedir (Mumford, 1906). Örgütte kontrolü elinde bulunduran birey, belirlenmiş hedefler çerçevesinde bazı stratejiler belirleyerek örgütteki diğer unsurları bu hedeflere yönlendirmektedir (Eren, 2013). Bu açıdan liderliğin, yöneticinin sahip olması gereken bir yetenek olduğu söylenebilir. Liderlik yeteneğinde, örgütün ortak amacı etrafında birleştirici ve etkileşimci özelliğinin var olduğundan söz edilebilir (Northouse, 2014). Güçlü liderlik yeteneğine sahip bireylerin iletişim becerileri de oldukça gelişmiştir. Aynı zamanda yenilikçi ve geniş bir vizyona sahiptirler. Çevresel değişikliklere bağlı olarak takipçilerini veya grubunu adapte edebilme yani dönüştürme kabiliyetleri vardır. Bu açıdan oldukça esnek bir yapı oluşturma çabası içerisinde, yaratıcılığı ve dolayısıyla yaratıcı ortamları desteklerler (Carnegie, 2012).

Liderlik stilleriyle ilgili çalışmaların temelini *özellikler kuramına, davranışsal kurama ve durumsallık kuramına* dayandırıldığı görülmektedir. Özellikler kuramı; lideri lider yapan özelliklerin doğuştan gelen nitelikler olduğunu savunmaktadır (Genç & Karadirek, 2018). Davranışsal kuram, liderlerin sahip oldukları kişisel özelliklerinin grup amaçlarını başarılı biçimde gerçekleştirmede yeterli olmadığını vurgulayarak liderin davranışlarının grup üyelerinin davranışlarını etkilediğini ve yönlendirdiğini savunmaktadır (Mirze, 2014; Küçüközkkan, 2015; Koçel, 2018). Durumsallık kuramı ise liderlik davranışlarının farklı durumlar için farklılaştığını vurgulamaktadır (Fiedler, 1964; Bass, Avolio & Jung, 1999).

Teknolojik yenilikler, liderlik bakış açısını etkileyerek yeni liderlik yaklaşımlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda vizyoner, iş odaklı, gelişimi destekleyici gibi özellikleriyle dikkat çeken; dönüşümcü liderlik stili, etkileşimci liderlik stili ve tam serbesti tanıyan liderlik stili ön plana çıkmaktadır (Kılıç, Keklik & Yıldız, 2014). Dönüşümcü liderlik, çevresel gelişmelere paralel olarak değişimi görebilen, destekleyen ve grubu bu doğrultuda amaca yönelten liderlik stildir. Dönüşümcü lider, grubun olumlu yönde değişimine ve dönüşümüne uyum sağlaması için yeteneklerin geliştirilmesine önem vermektedir (Bass, 1990). Etkileşimci liderlik stiline, belirlenen amaçlar doğrultusunda iş ve görevlere odaklanılmaktadır. Bu nedenle işle ilgili performansa dayalı olarak ödül ve ceza ön planda yer almaktadır. Bu nedenle lider ve grup üyeleri arasında davranışlardan ileri gelen bir alış-veriş söz konusudur. Bu alış-veriş karşılıklı beklentilerin karşılanması neticesinde etkileşimli olarak ortaya çıkmaktadır (Bass & Avolio, 1995; Bass & Avolio, 1999; Bass & Bass, 2009). Tam serbestlik tanıyan liderlik stiline ise, liderin yokluğu söz konusudur. Tam serbestlik tanıyan lider, grup faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlenmez, genellikle grup için karar almaz, grupta ortaya çıkan davranışlara dönütte bulunmaz ve grup üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya istekli değildir (Bass, 1985; Oğuz, 2011). Bir anlamda grup üyeleri, amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik harekete geçmek için herhangi birinin liderliğine ihtiyaç duymamaktadır (Wong & Giessner, 2018). Burada liderler yetkilerini kullanmak yerine üyelerin yetkilerini kullanmalarına izin vermektedir (Seçilmiş, Sarı & Kılıçlar, 2016). Tam serbesti tanıyan liderlik stili, üst düzey bilgi ve yeteneğe sahip grup üyelerine uygulanabilir ve böylece yenilikçi davranışları desteklenebilir (Şafaklı, 2005). Alanında uzman ve derin bilgiye sahip grup üyelerinin

hedeflerini belirlemiş olmaları muhtemeldir ve bu hedeflerine ulaşmadaki sorumlulukları tamdır. Dolayısıyla bir liderin yönlendirmesine, kontrolüne veya dönütüne ihtiyaçları olmayabilir (Kılıç vd., 2014).

3. İşyeri Sosyal Cesaret Davranışı

Cesaret kavramı TDK' da kahramanlık, cüret, yiğitlik ve atılganlık olarak tanımlanmaktadır. Cesaret etmek ise, korkulması gereken bir işe korkmadan girişmek anlamına gelmektedir (TDK, 2022). Cesaret, geçmişten günümüze insan hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Dolayısıyla ilk yazılı kaynaklar üzerinde incelendiğini ve Sokrates, Platon, Aristo ve Konfüçyüs gibi filozoflar tarafından araştırıldığını söylenmek mümkündür (Howard vd., 2017; Ginevra vd., 2020; Mert & Aydemir, 2019). Sokrates cesareti, ahlaki bir erdem olarak ele alarak sabır ve mantık arasındaki denge olarak tanımlamıştır (Platon, 2001). Cesaret kavramının, bilim dünyasında (Snyder, Lopez & Pedrotti, 2010; Hobbs, 2000) ilgi görmeye başlamasının neredeyse 15 yıldır bir geçmişe sahip olduğu belirtilmektedir (Mert & Aydemir, 2019). Bunun yanı sıra cesaretin, yönetim literatüründe ise (Ginevra vd., 2020; Kramer & Zinbarg, 2019; Howard, vd., 2017) son birkaç yıl içinde çalışılmaya başlandığı görülmektedir. Mert & Aydemir (2019), Türk işletme literatürü açısından cesaret kavramının uzun yıllar öncesine dayandığını savunmaktadır. Cesaret ile ilgili anlayışın 13. yüzyıl başlarında Ahilik Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte benimsenmeye başlandığı söylenebilir. Bu bağlamda ahilik, cömertlik, kahramanlık, yiğitlik anlamlarını kapsamaktadır. Ahilik anlayışının temelinde cesaretin bulunmasının; bu yapının yüzyıllar boyunca korunmasında etkili olduğu da ifade edilmektedir. Ahilik teşkilatı, bir meslek kuruluşu olarak görünse de bağlı olduğu ahlaki öğretilerle bir eğitim kurumu yapısına sahiptir (Kızıler, 2015; Kaya, 2013; Demirpolat & Gürsoy, 2004). O halde eğitim örgütlerinde cesaret davranışının desteklenmesinin aynı zamanda güçlü, demokratik, erdemli yapıları koruduğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde cesaret kavramı, içerdiği derin anlam nedeniyle farklı alanlarda farklı boyutlarıyla incelenerek farklı biçimde tanımlanmaktadır. Her ne kadar cesaret, ahlaki değerlerden ileri gelmekteyse de bir kişilik boyutu olarak ele alınmaktadır. Örneğin psikoloji alanında; korkulmasına karşın mantıklı değerlendirme yaparak davranışa yönelten, bireyin sahip olduğu kişilik özelliği (Maddi, 2006; Lopez, 2007; Lopez vd., 2010; Kilmann, O'Hara & Strauss, 2013; Howard & Alipour, 2014) olarak tanımlanmaktadır. Rate vd., (2007) tarafından, iyi ve değerli bir sonuca ulaşmak için mantıklı ve kasıtlı davranış sergileme olarak tanımlanmaktadır. İşletme ve yönetim alanlarında, cesaretin ortaya çıkma süreci ve etkileri örgütsel açıdan (Kilmann, O'Hara & Strauss, 2013; Ginevra vd., 2020) incelenmektedir. Howard vd., (2017) işyerinde sosyal cesaret gösterme davranışının organizasyonda düzenin sağlanmasında örnek teşkil etmesi bakımından önemine dikkat çekerek, olumsuz davranışların üstesinden gelmek için korkmadan harekete geçmek olarak tanımlamaktadır.

İlgili çalışmalardan (Klein & Napier, 2003; Kilmann, O'Hara & Strauss, 2013) ve tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere cesaret kavramının, korku, endişe, risk, güç, samimiyet, bilgelik ve umut gibi unsurları içerdiği ifade edilmektedir. İçerdiği unsurlar bakımından fiziksel, ahlaki ve sosyal boyutlarda ele alındığı anlaşılmaktadır. Cesaretin fiziksel boyutu daha çok yiğitlik ve kahramanlıkla ilgili olurken, ahlaki ve sosyal boyutu ise sosyal hayatta karşılaşılan olumsuzluklara karşı harekete geçmeyle ilgilidir (Howard & Holmes, 2019). Cesaret davranışı, ilk olarak bireyin sahip olduğu atılganlık ve ahlaki sorumluluktan ortaya çıkmakla beraber sonuçlarının toplumsal boyuta etki ettiği görülmektedir. Bu anlamda cesaret, toplumsal düzenin oluşturulmasına ve sürdürülmesine katkı sağlamaktadır (Mert & Aydemir, 2019).

İşyerinde cesaret davranışının ortaya çıkması, kavramın ahlaki ve sosyal boyutlarıyla ele alınmaktadır (Mert, Sen & Alzghoul, 2021; Howard & Fox, 2020; Uysal & Bayramoğlu, 2022; Köksal, Mert & Gürsoy, 2022). Diğer bir ifadeyle bir olayda iyi sonuçların ortaya çıkması yönünde mantıklı ve bilinçli davranmada; hem etik hem de sosyal açıdan doğrular benimsenmektedir. Sosyal cesaret davranışının sergilenmesiyle birlikte iki farklı durumla karşı karşıya gelinir. İşyerinde sosyal cesaret davranışını göstermek çalışanın sosyal ilişkilerini bozabilir. Örneğin işyerinde istenmeyen bir duruma yönelik cesurca düşünceleri söylemek karşıdaki bireyde düşmanca hisleri tetikleyebilmektedir. Bu nedenle işyerinde sosyal cesaretin riskli bir davranış olduğu ve çalışanın sosyal imajını zedeleyebileceği söylenebilir (Howard vd., 2017). Diğer bir durumda ise işyerinde sosyal cesaretin, etkili liderlik edebilme, örgüt iklimini güçlendirme gibi konularda çeşitli katkılar sağladığı bilinmektedir (Mansur vd., 2020; Alshehri & Elsaied, 2022; Mert, Şen & Arun, 2022).

4. Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri ile Öğretmenlerin İşyeri Sosyal Cesaret Davranışı Arasındaki İlişki

Toplumsal düzenin sağlanmasında, korunmasında ve sürdürülebilmesinde eğitim kurumları, çok önemli bir misyonu üstlenmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmeye katkı sağlayan kaliteli insan sermayesinin yetiştirilmesini her bir kademesinde desteklemektedir. Eğitim kurumlarını idare eden okul yöneticilerinin söz konusu misyonu gerçekleştirebilmeleri açısından kritik bir sorumluluğu üstlendikleri görülmektedir. Aynı şekilde eğitim kurumunda görev yapan öğretmenlerin de okul yöneticileri ile ortak misyonu paylaşarak amaca yönelmeleri beklenmektedir. Okul yöneticilerinin idarî süreçleri etkili biçimde yönetebilmesi, okuldaki öğretmen ve öğrenci davranışlarını etkilemektedir. Bir anlamda okul yöneticileri, sahip oldukları bilgi ve yetenekleri ile eğitim alanındaki değişimleri destekleyerek gelişmesine ve dolayısıyla ülkenin geleceğine yön vermektedir (Tschannen, Moran & Garies, 2005). Bu nedenle okul yöneticilerinin, eğitim amaçlarını gerçekleştirmede etkili liderlik davranışlarını sergileyerek olumlu örgüt iklimini oluşturmaları gerekmektedir (Yaraş, 2017).

Okul yöneticileri, eğitim kurumunun başarısına etki eden bütün örgüt unsurlarını ortak hedeflere ve değerlere yönlendirebilen bir liderlik anlayışı benimsemelidir. Toplumsal değişim ve gelişimi göz önünde bulundurarak eğitimin gerekliliklerinin her an farkında olarak kurumun bütünsel uyumunu sağlaması gerekmektedir. Bu nedenle ihtiyaç duyulan bilgi, beceri, eğitim, altyapı vb. yeterliliklerin azamî ölçüde elde edilmesine liderlik etmek son derece zarurîdir. Çünkü ılımlı bir örgüt iklimini oluşturabilen liderlerin, okulların performansını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir (Demirkol, 2022). Şüphesiz okul yöneticilerinin görevlerini yerine getirirken faydalanabilecekleri farklı güç ve yetkiler bulunabilir. Bunlar makamından ileri gelen otoriter yetki ve güçler (uzmanlık gücü) olabildiği gibi liderlik yeteneğinden kaynaklanan karizmatik güç veya dönüştürücü güç de olabilmektedir (Akdöl, 2015). Liderlik vasfına sahip okul yöneticilerinden beklenen; kurum amaçlarını gerçekleştirmek için örgütsel unsurları uyumlu şekilde bir araya getirebilmeleri, koordinasyonu sağlayabilmeleri ve etkileşimli bir süreci ortaya çıkarabilmeleridir (Özsalmanlı, 2005).

Örgütte etkinliği olan liderler, olumlu iklim oluşturarak yine olumlu gelişmeleri tetiklemektedir. Etkin liderler, yarattıkları uyumlu etkileşimle genellikle başarılı işler ortaya çıkarmaktadır (Erdem & Dikici, 2009). Etkili bir liderlik stili olarak ifade edilen dönüşümcü liderliğin, örgütteki insan sermayesini motive etme yeteneği yüksektir (Netemeyer, Boles, McKee & McMurrin, 1997). Dönüşümcü liderler örgütün misyonu ve vizyonu hakkında farkındalığı yaratarak diğer unsurlarla birlikte hareket edilmesini sağlar (Brown vd., 2005). Bu yeteneğinin sağladığı güçle, çalışanları risk almaya, cesaretli ve kararlı olmaya yönlendirdiği söylenebilir (Bass, 1990; Turan, 2019). Eğitim örgütlerinde yöneticilerin üstlendiği liderlik stiline, okul iklimini ve görev yapan öğretmenlerin davranışlarını etkilediği bilinmektedir. Öğretmenlerin sahip olduğu ahlaki sorumluluktan ve girişimciliklerinden ileri gelerek gösterdikleri sosyal cesaret davranışının toplumsal düzenin sürdürülmesine katkı sağladığı ifade edilmektedir (Mert & Aydemir, 2019). Öyleyse örgütte sergilenen sosyal cesaret davranışını destekleyen bir liderlik anlayışıyla güçlü, kararlı ve doğru bir organizasyon yapısı oluşturulabilir. Çünkü örgütte benimsenen liderlik anlayışı ile örgütsel başarı arasında ilişkiler bulunmaktadır (Ata, 2015; Rakhymzhanov, 2022). Dolayısıyla yöneticilerin sahip olduğu liderlik stiline işyeri sosyal cesaret davranışını desteklemesinin örgütteki uyumlu iklimi artırarak üyelerin ortak amaca yönelmesine ve işlerin doğru biçimde yapılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

5. Yöntem

Araştırmanın Deseni

Araştırmanın temel amacı, MEB'e bağlı resmî okul yöneticilerinin liderlik stillerinin, öğretmenlerin işyeri sosyal cesaretleri üzerine etkisinin belirlenmesidir. Araştırma, nicel araştırma deseninde ilişkisel tarama modelinde betimsel bir çalışma olarak yapılandırılmıştır (Karasar, 2007).

Howard vd., (2017) yaptıkları araştırma ile işyeri sosyal cesaretinin kahramanlık, ahlak, risk alabilmeyle ilgili olduğunu ve toplumsal düzeni etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Ginevra vd., (2019), işyeri sosyal cesareti ölçeğinin İtalyancaya çevirisinin çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Kramer & Zinbarg (2019), çalışmalarında cesaret davranışının temelleri üzerinde durarak cesaret bilincinin

cesaret davranışını harekete geçirmede önemli olduğunu vurgulamaktadır. Howard & Holmes, (2019) çalışmalarında sosyal cesaret davranışının, örgütte sesliliği ve örgütsel sessizliği etkilediğini öne sürmektedir. Alshehri & Elsaied (2022) araştırmalarında, liderlik yeteneğinin işyerindeki sosyal cesaret davranışını etkilediğini savunmaktadır. Görüldüğü gibi işyeri sosyal cesaret davranışının, örgütte ılıman iklimi, örgütsel sesliliğe, doğru davranışı ortaya çıkarmaya ve düzeni sağlamaya katkı sağladığına dikkat çekilmektedir. Bu araştırmaya temel oluşturan söz konusu çalışmalar doğrultusunda oluşturulan hipotezler ise şöyledir:

H₁: Okul yöneticilerinin algılanan liderlik stili, öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışı etkilemektedir.

H_{1a}: Okul yöneticilerinin algılanan dönüşümcü liderlik stili, öğretmenlerin işyeri sosyal davranışı etkilemektedir.

H_{1b}: Okul yöneticilerinin algılanan etkileşimci liderlik stili, öğretmenlerin işyeri sosyal davranışı etkilemektedir.

H_{1c}: Okul yöneticilerinin algılanan serbestlik tanıyan liderlik stili, öğretmenlerin işyeri sosyal davranışı etkilemektedir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Toplumsal düzenin sürdürülebilmesi açısından eğitim kurumları çok önemli görevler üstlenmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmeye katkı sağlayan aynı zamanda ülke geleceğinin yetiştirilmesini her bir kademesinde destekleyen eğitim kurumlarına liderlik etmek son derece kritik bir eylem olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda kaliteli insan kaynağının ve kaliteli toplumun mimarları olarak ifade edilen eğitim kurumlarının geliştirilmesine katkı sağlamak istenmiştir. Araştırmanın uygulanabilirliği açısından eğitim örgütlerinde ortaya çıkan sorunları dile getirebilme, bununla ilgili sorumluluk alabilme ve kararları etkileyebilme potansiyeline sahip olan öğretmen kitesinin evren seçimine uygun olduğu düşünülmüştür. Bu çerçevede araştırmanın evreni, MEB'e bağlı resmî ilk ve ortaöğretim kurumlarında görevli öğretmenler olarak belirlenmiştir (MEB, 2019). Araştırma için yeterli örneklem sayısına ulaşmak için evrenden 0,05 örneklem hata payıyla ve %95 güven aralığında bir tahmin yapılarak en az 384 öğretmene ulaşmak hedeflenmiştir (Cohen, Manion & Morrison, 2000). Araştırmanın örnekleme, kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Kolayda örnekleme, yeterli örneklem sayısına ulaşılan kadar, gönüllülük esasına dayalı olarak yapılan ve en kolay ulaşılabilen katılımcıları seçme şansına dayanan bir yöntemdir (Gürbüz & Şahin, 2018). Anket aracılığıyla veri toplamayı hedefleyen araştırma, Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 27 Aralık 2022 tarihinde yapmış olduğu toplantısında etik açıdan uygun bulunmuştur. Google Forms üzerinden oluşturulan anket, 2023 yılının Ocak, Şubat ayları boyunca dijital platformlar aracılığıyla çeşitli illerdeki öğretmenlerle paylaşılarak elektronik ortamda uygulanması sağlanmıştır. Bu süre sonunda MEB'e bağlı ilk ve ortaöğretimde görevli 410 öğretmen anketi yanıtlamıştır. Anket verileriyle ilgili analizlerde, uç değerler çıkarılarak 404 öğretmen yanıtı çalışmaya dâhil edilmiştir.

Araştırma Verilerinin Toplaması

Araştırmanın amacı doğrultusunda liderlik stillerinin işyeri sosyal cesaret davranışına etkisini tespit etmek için: Kişisel Bilgi Formu, Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği (ÇFLÖ) ve İşyerinde Sosyal Cesaret Davranışı Ölçeği (İSCÖ)'den yararlanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Öğretmenlerin yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi ve meslekteki deneyimi gibi özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği: Öğretmenlerin görevli oldukları okul yöneticilerinin çok faktörlü liderlik özelliklerini incelemek amacıyla Bass ve Avolio (1995), tarafından geliştirilmiştir. Ölçeği Türkçe'ye uyarlama çalışmaları ise Aksu (2015), tarafından yapılmıştır. Ölçek, 3 alt boyut ve 36 ifadeden oluşmaktadır. Ölçeğin tamamının Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,94; alt boyutlarından dönüşümcü liderlik ,94; etkileşimci liderlik ,88 ve serbestlik tanıyan liderlik ise ,92'dir. Ölçek 5'li likert ölçeğiyle derecelendirilmiştir. ÇFLÖ beşli likert tipinde, hiçbir zaman (1), nadiren (2), bazen (3), çoğunlukla (4) ve her zaman (5) biçiminde derecelendirilmektedir. Ölçek, dönüşümcü liderlik (2, 6, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 18, 19, 23, 25, 29, 30, 31, 32, 34, 35 ve 36. maddeler), etkileşimci liderlik (1, 3,

4,11, 16, 20, 21, 22, 24, 26 ve 27. maddeler) ve serbestlik tanıyan liderlik stilini (5, 7, 17, 28 ve 33. maddeler) açıklayan 36 maddeden oluşmaktadır.

İşyerinde Sosyal Cesaret Davranışı Ölçeği: Öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışlarını belirleyebilmek amacıyla Howard vd. (2017) tarafından geliştirilen ve Uysal ve Bayramoğlu (2022), tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 5'li likert ölçeği kullanılarak derecelendirilmiş, tek boyut ve 9 ifadeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı 0,85'dir.

Araştırma Verilerinin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler öncelikle SPSS programı aracılığıyla faktör analizine tâbi tutulmuştur. Faktör analizi, birbiriyle ilişkisi olan değişkenlerin, birlikte daha az sayıda ilişkisiz ve anlamlı yeni değişkenlerini tespit etmek için uygulanmaktadır (Büyüköztürk, 2009). Çalışmada faktör analizinin yapı için uygun olup olmadığını testi için kullanılan Bartlett'in Küresellik testi sonuçları anlamlı çıkmış ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik testi tavsiye edilen değer Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği için; ,92 ve İşyeri Sosyal Cesaret Ölçeği için ise; ,86 olarak tespit edilmiştir. Faktörlerin tamamı tarafından açıklanan toplam varyans ÇFLÖ için; %64 ve İSCÖ için ise; %54'tür. Her iki ölçek maddelerinin faktör yapılarının orjinalleri ile aynı boyutlara sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak çok faktörlü liderlik ölçeğinin bazı maddelerinin varyans değerleri ,40'ın altında olduğu için analize dahil edilmemiştir. Bu kapsamda ÇFLÖ'nden 1, 3, 6, 11, 12, 16, 17, 21 ve 26 numaralı maddeler çalışmadan çıkarılmıştır. Araştırmada uygulanan ölçeklerin güvenirlikleri daha önce kanıtlanmıştır. Ölçeklerin bu araştırmadaki güvenirlik düzeyleri; Cronbach Alfa iç tutarlık değeri: uygulanan ölçeğin bütününde ,92; çok faktörlü liderlik ölçeğinde ,92 ve işyeri sosyal cesaret davranışı ölçeğinde ise ,89 olarak ortaya çıkmıştır.

Ölçeklerin güvenilirliğinin yüksek olduğu görülmektedir (Kayış, 2005). Ayrıca araştırmada kullanılan ölçeklerin normal dağılım gösterip göstermediği ile ilgili Skewness ve Kurtosis değerlerine bakılarak normal dağılım sergiledikleri görülmüştür. Skewness ve Kurtosis ile ilgili en küçük ve en büyük değerler; MFLS için Skewness değeri -,615 ile ,121 arasında Kurtosis değeri ise -,346 ile ,242 arasında; alt boyutlarda Skewness ve Kurtosis değerleri; dönüşümcü liderlikte -,598 ile ,121 ve -,654 ile ,242; etkileşimci liderlikte -,304 ile ,121 ve -,580 ile ,242; serbestlik tanıyan liderlikte ,845 ile ,121 ve ,050 ile ,242 olduğu tespit edilmiştir. İSCÖ için ise Skewness değeri -,566 ile ,121 arasında Kurtosis değeri ise ,036 ile ,242 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmanın demografik değişkenleri olan cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve mesleki deneyimle ilgili Kurtosis ve Skewness değerlerinin de normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Dolayısıyla Kurtosis ve Skewness değerleri -1.5 ile +1.5 arasında olduğu için verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013). Daha sonra ÇFLÖ'ye ve İSCÖ'ye ait bulguların yorumlanmasında frekans, yüzde dağılımı, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistikî değerlerden faydalanılmıştır. Öğretmenlerin, okul yöneticileriyle ilgili liderlik yeterliliklerine ilişkin görüşlerinin ve işyeri sosyal cesaret davranışları hakkındaki görüşlerinin cinsiyete, yaşa, eğitim düzeyine ve mesleki deneyime göre karşılaştırılması amacıyla ilişkisiz örneklem için t-testi ve ilişkisiz örneklem için tek yönlü varyans (Anova) analizine tabi tutulmuştur. Bunun yanı sıra liderlik stili ile işyeri sosyal cesareti arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik korelasyon analizi ve liderlik stiline, işyeri sosyal cesaret davranışına etkisini ortaya çıkarmak için ise basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır.

6. Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Elde edilen araştırma bulguları tablolarla sunulacak yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleki deneyim gibi özellikleri ile ilgili demografik veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Araştırmaya katılan öğretmenlerle ilgili demografik özellikleri gösteren Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin %45,8'inin kadın ve %54,2'sinin ise erkek öğretmenlerden oluştuğu görülmektedir. Araştırmaya katılım sağlayan öğretmenlerin yaş aralığının %42,8 ile en çok 36-43; %29'unun 28-35 yaş aralığında olduğu; %81,4'ünün lisans mezunu olduğu ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin mesleki deneyimlerinin ise en fazla %31,4 ile 11-15 yıl, %26,2'sinin ise 16 ile 20 yıl arasında olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yanıtları doğrultusunda; Çok

Faktörlü Liderlik Ölçeği ile alt boyutları olan; dönüşümcü liderlik, etkileşimci liderlik, serbestlik tanıyan liderlik stilleri ve İşyeri Sosyal Cesareti Ölçeği ile ilgili betimsel istatistikler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

		f	%	s.d
Cinsiyet	Kadın	185	45,8	,498
	Erkek	219	54,2	
Yaş	22-27	27	6,7	,938
	28-35	117	29,0	
	36-43	173	42,8	
	44-51	69	17,1	
	52-59	18	4,5	
Eğitim	Lisans	329	81,4	,389
	Y. Lisans	75	18,6	
Mesleki Deneyim	1-5	37	9,2	1,20
	6-10	50	12,4	
	11-15	127	31,4	
	16-20	106	26,2	
	≥ 21	84	20,8	
Toplam		404	100	

Tablo 2: Ölçeklerle ilgili İstatistikler (n=404)

	Min	Max	Ort.	Std. Hata	S.d.	Varyans
ÇFLÖ	1,33	5,00	3,68	,034	,688	,474
Dönüşümcü Liderlik	1,06	5,00	3,68	,047	,959	,920
Etkileşimci Liderlik	1,00	5,00	3,21	,041	,837	,701
Serbestlik Tanıyan Liderlik	1,00	5,00	2,01	,046	,932	,870
İSCÖ	1,78	5,00	3,83	,038	,764	,584

Tablo 2'de görüldüğü gibi katılımcıların, yöneticilerin çok faktörlü liderlik özelliklerini (ort=3,68) yüksek düzeyde, dönüşümcü liderlik özelliklerini aynı şekilde (ort=3,68) yüksek düzeyde, etkileşimci liderlik özelliklerini (ort=3,21) orta düzeyde, serbestlik tanıyan liderlik özelliklerini (ort=2,01) düşük düzeyde değerlendirdikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışlarının ise (ort=3,83) yüksek düzeyde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda okul yöneticilerinin liderlik stili ve dönüşümcü liderlik düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Aynı şekilde araştırmaya atılan öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranış düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda çalışmada yer alan değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişkinin incelenmesi için korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki düzeyleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde, gerçekleştirilen korelasyon analizine göre yöneticilerin liderlik stilleri ile öğretmenlerin işyeri sosyal cesareti arasındaki ilişkinin ($r=,391$; $p=,000$) anlamlı ve pozitif yönde **orta** düzeyde olduğu görülmektedir. Liderlik stili alt boyutlarından dönüşümcü liderlik ile işyeri sosyal cesareti arasında ($r=,621$; $p=,000$) anlamlı, pozitif yönde ve **yüksek** düzeyde; etkileşimci liderlik ile sosyal cesareti arasında ($r=,947$; $p=,000$) anlamlı, pozitif yönde ve **orta** düzeyde; serbestlik tanıyan

liderlik ile işyeri sosyal cesaret arasında ise ($r=-,094$; $p=,000$) anlamlı olmayan, **düşük** düzeyde ve negatif yönde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Okul yöneticilerinin liderlik stili ile öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışları arasında ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmanın amacı çerçevesinde okul yöneticilerinin liderlik stillerinin öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışına herhangi bir etkisinin olup olmadığının ortaya çıkarılması için regresyon analizi uygulanmış ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi

		ÇFLÖ	Dönüşümcü Liderlik	Etkileşimci Liderlik	Serbestlik Tanıyan Liderlik	İSCÖ
ÇFLÖ	Pearson Cor.	1				
	p					
Dönüşümcü Liderlik	Pearson Cor.	,947**	1			
	p	,000				
Etkileşimci Liderlik	Pearson Cor.	,621**	,394**	1		
	p	,000	,000			
Serbestlik Tanıyan Liderlik	Pearson Cor.	-,094	-,354**	,149**	1	
	p	,059	,000	,003		
İSCÖ	Pearson Cor.	,391**	,379**	,241**	-,073	1
	p	,000	,000	,000	,145	

** . Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlı (2-tailed). (n= 404)

Tablo 4: Liderlik Stillerin İşyeri Sosyal Cesaret Davranışına Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata		
		,391 ^a	,153	,151	,704	
Anova^b						
Model	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	Sig.	
Regresyon	36,081	1	36,081	72,765	,000 ^a	
Atık (Residual)	199,331	402	,496			
Toplam	235,412	403				
Katsayılar^a						
Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar		t	Sig.
	β	Std. Hata	Beta			
Sabit	2,382	,174	,391	13,680	,000	
Liderlik Stili	,435	,051		8,530	,000	

a.Bağımlı Değişken: İşyeri Sosyal Cesareti

Tablo 4'te görüldüğü gibi regresyon modeli anlamlıdır ($p<,005$). Liderlik stiline, işyeri sosyal cesaretine etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p=,000$; $F(1; 403)=,391$; $R^2=,153$). Liderlik stili, işyeri sosyal cesaretinin varyansının yaklaşık olarak %15'ini açıklamaktadır. Liderlik stiline her 1 (bir) birimlik artışın, işyeri sosyal cesaretinde ,435'lik bir artışı beraberinde getireceği görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Okul yöneticilerinin dönüşümcü liderlik stiline öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışına herhangi bir etkisinin olup olmadığının ortaya çıkarılması için regresyon analizi uygulanmış ve tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Dönüşümcü Liderlik Stilinin İşyeri Sosyal Cesareti Üzerine Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std Hata		
		,379 ^a	,144	,141	,708	
Anova ^b						
Model	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	Sig.	
Regresyon	33,800	1	33,800	67,396	,000 ^a	
Atık (Residual)	201,612	402	,502			
Toplam	235,412	403				
Katsayılar ^a						
Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar		t	Sig.
	β	Std. Hata	Beta			
Sabit	2,726	,140	,379	19,475	,000	
Dönüşümcü Liderlik	,302	,037		8,209	,000	

a.Bağımlı Değişken: İşyeri Sosyal Cesareti

Tablo 5'te görüldüğü gibi dönüşümcü liderlik stilinin işyeri sosyal cesaretine etkisini gösteren regresyon modeli anlamlı bulunmuştur ($p < ,005$). Dönüşümcü liderlik stilinin, işyeri sosyal cesaretine etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p = ,000$; $F(1; 403) = ,379$; $R^2 = ,144$). Dönüşümcü liderlik stili, işyeri sosyal cesaretinin varyansının yaklaşık olarak %15'ini açıklamaktadır. Liderlik stilindeki her 1 (bir) birimlik artışın, işyeri sosyal cesaretinde ,302'lik bir artışı da beraberinde getireceği görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda H_{1a} hipotezi kabul edilmiştir. Okul yöneticilerinin etkileşimci liderlik stillinin öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışına herhangi bir etkisinin olup olmadığının ortaya çıkarılması için regresyon analizi uygulanmış ve Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Etkileşimci Liderlik Stilinin İşyeri Sosyal Cesaret Davranışına Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata		
		,241 ^a	,058	,056	,742	
Anova ^b						
Model	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	Sig.	
Regresyon	13,617	1	13,617	24,681	,000 ^a	
Atık (Residual)	221,795	402	,552			
Total	235,412	403				
Katsayılar ^a						
Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar		t	Sig.
	β	Std. Hata	Beta			
Sabit	3,132	,147	,241	21,332	,000	
Etkileşimci Liderlik	,220	,044		4,968	,000	

a.Bağımlı Değişken: İşyeri Sosyal Cesareti

Tablo 6'da görüldüğü gibi etkileşimci liderlik stilinin, işyeri sosyal cesaretine etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p = ,000$; $F(1; 403) = ,241$; $R^2 = ,058$). Etkileşimci liderlik stili, işyeri sosyal cesaretinin varyansının yaklaşık olarak %5'ini açıklamaktadır. Etkileşimci liderlik stilindeki her 1 (bir) birimlik artışın, işyeri sosyal cesaretinde ,220'lik bir artışı da beraberinde getireceği görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda H_{1b} hipotezi kabul edilmiştir. Okul yöneticilerinin serbesti taniyan liderlik

stillinin öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışına herhangi bir etkisinin olup olmadığının ortaya çıkarılması için regresyon analizi uygulanmış ve Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Serbestlik Taniyan Liderlik Stilinin İşyeri Sosyal Cesaret Davranışına Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata		
	,073 ^a	,005	,003	,763		
Anova ^b						
Model	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	Sig.	
Regresyon	1,240	1	1,240	2,129	,145 ^a	
Atık (Residual)	234,172	402	,583			
Toplam	235,412	403				
Katsayılar ^a						
Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar		t	Sig.
	β	Std. Hata	Beta			
Sabit	3,957	,090			43,786	,000
Serbestlik Taniyan Liderlik	-,059	,041	-,073		-1,459	,145

a.Bağımlı Değişken: İşyeri Sosyal Cesareti

Tablo 7’de görüldüğü gibi serbestlik taniyan liderlik stillinin işyeri sosyal cesaretine etkisini gösteren regresyon modeli anlamlı bulunmamıştır ($p>,005$). Serbestlik taniyan liderlik stillinin, işyeri sosyal cesaretine etkisiyle ilgili katsayılar anlamlı değildir ($p=,000$; $F(1; 403)=,073$; $R^2=,005$). Bu bulgular doğrultusunda H_{1c} hipotezi reddedilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, okul yöneticilerinin liderlik stili ve işyeri sosyal cesaret davranışlarıyla ilgili görüşlerinin, cinsiyete ve eğitim düzeyine göre farklılığını tespit etmek amacıyla bağımsız ölçümler için T-testi; yaşa ve mesleki deneyime göre farklılığını analiz etmek için ise Anova testi uygulanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, yöneticilerinin liderlik stili ve işyeri sosyal cesaret davranışlarıyla ilgili değerlendirmelerinin, cinsiyete göre herhangi bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla ilişkisiz ölçümler için t-testi uygulanarak sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Liderlik Stili ve İşyeri Sosyal Cesareti İle İlgili Cinsiyet Karşılaştırması

Cinsiyet	N	\bar{x}	s.s.	t	sd	p
Liderlik Stili-Kadın	185	3,27	,673	-2,114	402	,035
Liderlik Stili -Erkek	219	3,41	,695			
Dönüşümcü-Kadın	185	3,63	,983	-,847		,398
Dönüşümcü-Erkek	219	3,72	,939			
Etkileşimci-Kadın	185	3,03	,831	-4,118		,000
Etkileşimci-Erkek	219	3,36	,811			
Serbesti-Kadın	185	1,90	,924	-2,046		,041
Serbesti-Erkek	219	2,09	,933			
Sos. Cesaret-Kadın	185	3,76	,737	-1,773	,077	
Sos. Cesaret -Erkek	219	3,89	,782			

Tablo 8’e göre, öğretmenlerin, okul yöneticileriyle ilgili liderlik stili görüşlerinin, cinsiyete göre farklılığını analiz etmek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre

öğretmenlerin, yöneticileriyle ilgili liderlik stili algılarının ($p=0,035 >0,05$) cinsiyete göre farklılık göstermediği bulgusuna ulaşılmıştır. Liderlik stili alt boyutlarından dönüşümcü liderlik görüşlerinin öğretmenlerin cinsiyetine göre farklılaşmadığı ($p=0,398 >0,05$); etkileşimci liderlik görüşlerinin cinsiyete göre farklılaştığı ($p=0,000 <0,05$); serbesti tanıyan liderlik görüşlerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı ($p=0,041 >0,05$) tespit edilmiştir. Öğretmenlerin, işyeri sosyal cesaret davranışları görüşlerinin ise cinsiyetine göre farklılaşmadığı ($p=0,077 >0,05$) görülmüştür.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, okul yöneticilerinin liderlik stili ve işyeri sosyal cesaret davranışları ile ilgili görüşlerinin yaş değişkenine göre herhangi bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla ilişkisiz ölçümler için tek yönlü varyans (Anova) testi uygulanarak sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9: Liderlik Stili ve İşyeri Sosyal Cesaret Görüşlerinin Yaşa Göre Karşılaştırılması

		Kareler Top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Liderlik Stili	Gruplararası	9,313	4	2,328	5,111	,001
	Grup içi	181,741	399	,455		
	Toplam	191,054	403			
Dönüşümcü	Gruplararası	7,505	4	1,876	2,061	,085
	Grup içi	363,279	399	,910		
	Toplam	370,784	403			
Etkileşimci	Gruplararası	18,908	4	4,727	7,159	,000
	Grup içi	263,449	399	,660		
	Toplam	282,354	403			
Serbesti Tanıyan	Gruplararası	21,561	4	5,390	6,535	,000
	Grup içi	329,127	399	,825		
	Toplam	350,688	403			
Sosyal Cesaret	Gruplararası	12,993	4	3,248	5,827	,000
	Grup içi	222,419	399	,557		
	Toplam	235,412	403			

Tablo 9'a göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin, yöneticilerinin liderlik stili ile ilgili görüşlerinin yaşa göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p < 0,05$). Öğretmenlerin, dönüşümcü liderlik ile ilgili görüşlerinin yaşa göre farklılaşmadığı ($p > 0,05$) tespit edilirken; etkileşimci liderlik ve serbesti tanıyan liderlik ile ilgili görüşlerinin yaşa göre farklılaştığı ($p < 0,05$) bulgusuna ulaşılmıştır. Yine analiz sonuçlarına göre araştırmaya katılan öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışı ile ilgili görüşlerinin yaşa göre farklılaştığı ($p < 0,05$) ortaya çıkmıştır. Söz konusu farklılıkların hangi yaş aralığında farklılaştığını ortaya çıkarmak için tamamlayıcı post-hoc analiz tekniği uygulanmıştır. Hangi post-hoc tekniğinin tercih edilmesine karar vermek için Levene's testi ile grup dağılımlarının varyanslarının homojen olup-olmadığı sınıanmıştır. Liderlik stili, etkileşimci liderlik, serbesti tanıyan liderlik tarzı ve sosyal cesaret davranışı ile ilgili Levene testi sonuçları sırasıyla ($L=4,660 > 0,05$; $L=3,029 > 0,05$; $L=7,366 > 0,05$; $L=7,513 > 0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda varyansların homojen olduğu saptanarak yaygın olarak kullanılan Tukey HSD çoklu karşılaştırma tekniği uygulanmıştır. Öğretmenlerin, yöneticilerinin liderlik stili ve etkileşimci liderlik stili ile ilgili görüşlerinin 52-59 yaş aralığında istatistiki olarak ($p=0,000$; $p < 0,05$) anlamlı bir şekilde farklılaştığı; serbesti tanıyan liderlik stilinde aynı şekilde 52-59 yaş aralığında istatistiki olarak ($p=0,035$; $p < 0,05$) anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Öğretmenlerin işyeri sosyal cesareti ile ilgili görüşlerinin 52-59 yaş aralığında istatistiki olarak ($p=0,002$; $p < 0,05$) anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, yöneticilerinin liderlik stili ve işyeri sosyal cesaret davranışlarıyla ilgili görüşlerinin, eğitim düzeyine göre herhangi bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla ilişkisiz ölçümler için t-testi uygulanarak sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10: Liderlik Stili ve İşyeri Sosyal Cesareti İle İlgili Eğitim Düzeyi Karşılaştırması

Cinsiyet	N	\bar{x}	s.s.	t	s.d.	p
Liderlik Stili-Lisans	329	3,34	,702	-,301	402	,763
Liderlik-Y.lisans	75	3,37	,627			
Dön. Lid.-Lisans	329	3,69	,961	,497		,620
Dön. Lid.-Y.lisans	75	3,63	,953			
Etkileşimci-Lisans	329	3,22	,823	,714		,475
Etkileşimci-Y.lisans	75	3,15	,899			
Serbest-Lisans	329	1,91	,868	-4,72		,000
Serbest-Y.lisans	75	2,46	1,06			
Cesaret-Lisans	329	3,82	,772	-,698		,486
Cesaret -Y.lisans	75	3,89	,728			

Tablo 10'a göre, öğretmenlerin, okul yöneticilerinin liderlik stiliyle ilgili görüşlerinin, eğitim düzeyine göre farklılığını analiz etmek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre okul yöneticilerinin liderlik stili, dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderlik ile ilgili öğretmen görüşlerinin; eğitim düzeyine göre farklılık göstermediği ($p>0,05$) bulgusuna ulaşılmıştır. Liderlik stili alt boyutlarından serbestlik tanıyan liderlik görüşlerinin öğretmenlerin eğitim düzeyine göre farklılaştığı ($p=0,000<0,05$) ve farklılığın y.lisans düzeyinde daha olumlu olduğu ($\bar{x}=2,46$) tespit edilmiştir. Öğretmenlerin, işyeri sosyal cesaret davranışları ile ilgili görüşlerinin ise eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı ($p=0,486 >0,05$) görülmüştür.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, okul yöneticilerinin liderlik stili ve işyeri sosyal cesaret davranışları ile ilgili görüşlerinin mesleki deneyim değişkenine göre herhangi bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla ilişkisiz ölçümler için tek yönlü varyans (Anova) testi uygulanarak sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11: Liderlik Stili ve İşyeri Sosyal Cesaret Görüşlerinin Mesleki Deneyime Göre Karşılaştırılma

		Kareler Top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Liderlik Stili	Gruplararası	3,42	4	,855	1,819	,124
	Grup içi	187,633	399	,470		
	Toplam	191,054	403			
Dönüşümcü	Gruplararası	7,398	4	1,849	2,031	,089
	Grup içi	363,386	399	,911		
	Toplam	370,784	403			
Etkileşimci	Gruplararası	7,220	4	1,805	2,618	,035
	Grup içi	275,136	399	,690		
	Toplam	282,357	403			
Serbesti Tanıyan	Gruplararası	5,209	4	1,302	1,504	,200
	Grup içi	345,479	399	,866		
	Toplam	350,688	403			
Sosyal Cesaret	Gruplararası	7,318	4	1,829	3,200	,013
	Grup içi	228,094	399	,572		
	Toplam	235,412	403			

Tablo 11'e göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin, yöneticilerinin liderlik stili, dönüşümcü liderlik, etkileşimci liderlik ve serbestlik tanıyan liderlik ile ilgili görüşlerinin mesleki deneyime göre farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır ($p>0.05$). Aynı şekilde öğretmenlerin işyeri sosyal cesareti ile ilgili görüşlerinin de mesleki deneyime göre istatistiki olarak ($p=0,013$; $p>.05$) anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

7. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Gelişen toplumsal düzen ve anlayışla birlikte bireylerin bakış açısı değişirken yetenekleri de farklılaşmakta ve gelişmektedir. Söz konusu gelişmeler, eğitim örgütlerinde liderlik anlayışını ve liderden beklentileri değiştirmektedir. Günümüzde diğer örgüt yapılarında olduğu gibi eğitim örgütlerinin yapısının daha esnek, şeffaf, katılımcı, yenilikçi ve geliştirici özelliklere büründüğü görülmektedir. Esasen bu gelişim ve değişimin hem örgüt hem de örgütü oluşturan diğer unsurların gereksinimlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Günümüzde bireylerin her alanda gelişim istekleri; bir bakıma daha esnek, şeffaf ve katılımcı örgütlenmeyi destekleyen liderlik yeteneklerine ihtiyacı artırmaktadır. Bu nedenle eğitim örgütlerinin başarısında önemli rolü olan öğretmenlerin ihtiyaçları, istekleri ve beklentilerinin göz ardı edilmesi mümkün değildir. Her türlü bilgiye ulaşma imkânlarından kararlara katılım sağlamaya kadar öğretmenlerin, mesleki ve kişisel gelişimini destekleyen liderlik anlayışının benimsenmesi bu anlamda eğitim alanının başarısı için son derece kritiktir. Bu nedenle eğitim örgütlerinde liderlik stillerinin ne düzeyde olduğu ve öğretmenlerin sosyal cesaret davranış sergilemelerini nasıl etkilediği konusunun önem arz ettiği düşünülmektedir. Konunun öneminden yola çıkarak bu çalışmada yöneticilerin liderlik stillerinin öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışına etkisi araştırılmıştır.

Okul yöneticilerinin çok faktörlü liderlik özellikleri, yüksek düzeyde, dönüşümcü liderlik özellikleri aynı şekilde yüksek düzeyde, etkileşimci liderlik özellikleri orta düzeyde ve serbestlik tanıyan liderlik özellikleri düşük düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra araştırmaya katılan öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışlarının yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yurttaş (2022), araştırmasında okul yöneticilerinin, yüksek düzeyde dönüşümcü liderlik ve en düşük düzeyde serbestlik tanıyan liderlik stili becerilerine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bardakçı (2017) ise araştırmasında, okul yöneticilerinin en yüksek düzeyde dönüşümcü liderlik sonra etkileşimci liderlik ve en düşük düzeyde tam serbestlik tanıyan stilinde değerlendirildiğini ortaya çıkarmıştır. Konu ile ilgili literatürün araştırma sonucunu desteklediği görülmektedir. Bu sonuçla birlikte okul yöneticilerinin genel olarak dönüştürücü ve etkileşimci özellikleriyle görevlerini yerine getirdikleri; serbestlik tanıyan liderlik özellikleriyle davranmadıkları görülmektedir. Buradan genellikle okullardaki çalışma ortamının serbesti tanımaya pek de elverişli olmadığı sonucuna da varılabilir.

Yöneticilerin liderlik stilleri ile öğretmenlerin işyeri sosyal cesareti arasındaki anlamlı ve pozitif yönde orta düzeyde ilişkiler tespit edilmiştir. Liderlik stili alt boyutlarından dönüşümcü liderlik ile işyeri sosyal cesareti arasında anlamlı, pozitif yönde ve yüksek düzeyde; etkileşimci liderlik ile sosyal cesaret arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde; serbestlik tanıyan liderlik ile işyeri sosyal cesaret arasında ise anlamlı olmayan, düşük düzeyde ve negatif yönde ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Liderlik stiline, işyeri sosyal cesaretini etkilediği tespit edilmiştir. Dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderlik stillerinin, işyeri sosyal cesaretini etkilediği ancak serbestlik tanıyan liderlik stiline, işyeri sosyal cesaretine etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar alan yazında yeni araştırılmaya başlanan işyeri sosyal cesaretinin başka örgütsel unsurlarla ilişkisiyle ilgili araştırmalar az olsa da sosyal cesaretin örgüt iklimine sağladığı olumlu etkileri ortaya çıkarması beklenmektedir. İşyeri sosyal cesaret davranışı ile ilgili daha önceden Türkiye'de yapılmış çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Kısıtlı olan bu çalışmaların aynı zamanda son iki yıla yayıldığı söylenebilir. Yurtdışında ise cesaret ile ilgili çalışmalara olan ilgi giderek artmaktadır. Söz konusu çalışmalarda işyeri sosyal cesaretinin bazı kavramlarla olan ilişkileri araştırılarak öncülleri ve ardılları ile ilgili sonuçlara odaklanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda literatürde kavramla ilgili olarak Howard, Farr, Grandey & Gutworth (2017)'ün çalışmaları göze çarpmaktadır. Mansur vd., (2020), liderlik ve ahlaki cesaret ilişkisini araştırarak ahlaki cesaret sergileyen liderlerin, takipçileri tarafından nasıl algılandığını tespit etmeye çalışmıştır. Araştırma sonuçlarına göre ise cesaret davranışının liderlik özelliklerini ve örgüt iklimini güçlendirdiği ortaya çıkarılmıştır. Alshehri & Elsaied (2022), çalışmalarında liderlik ve sosyal

cesaret arasında pozitif anlamlı ilişkilere rastlamıştır. Mert, Şen & Alzgholu (2021), işyeri sosyal cesaret davranışının, örgütsel adalet, yaşam memnuniyeti ve mutluluk üzerinde aracılık rolünü üstlendiğini ifade etmiştir. Uysal & Bayramoğlu (2022), işyeri sosyal cesareti davranışı ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Köksal, Mert & Gürsoy (2022), çalışmalarında sosyal cesaret davranışı ile örgütsel adalet arasında pozitif ilişkinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Mert, Şen & Arun (2022), çalışmalarında kişilerarası gücün işyeri sosyal cesaret davranışının bir öncülü olduğunu ifade etmiştir. Kanten vd., (2022) araştırmalarında, işyerinde sosyal cesaret davranışı ile prososyal ses çıkarma davranışı arasında anlamlı ilişkilere rastlamıştır. İşyerinde sosyal cesaret davranışı düzeyinin artmasının prososyal ses çıkarma davranışını da artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Okul yöneticilerinin liderlik stili düzeylerinin, cinsiyete göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Liderlik stili alt boyutlarından dönüşümcü liderliğin öğretmenlerin cinsiyetine göre farklılaşmadığı; etkileşimci liderliğe göre farklılaştığı; serbesti tanıyan liderliğe göre farklılaşmadığı ortaya çıkarılmıştır. Öğretmenlerin, işyeri sosyal cesaret davranışları düzeylerinin ise cinsiyetine göre sonucuna ulaşılmıştır. Yöneticilerin, liderlik stili ilgili görüşlerinin yaşa göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin, dönüşümcü liderlik ile ilgili görüşlerinin yaşa göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır; etkileşimci liderlik ve serbesti tanıyan liderlik ile ilgili görüşlerinin yaşa göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine analiz sonuçlarına göre araştırmaya katılan öğretmenlerin işyeri sosyal cesaret davranışı ile ilgili görüşlerinin yaşa göre farklılaştığı ve söz konusu farklılığın 52-59 yaş aralığında olduğu ortaya çıkarılmıştır. Öğretmenlerin işyeri sosyal cesareti ile ilgili görüşlerinin 52-59 yaş aralığında farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yöneticilerin liderlik stili, dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderlik ile ilgili öğretmen görüşlerinin eğitim düzeyine göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Liderlik stili alt boyutlarından serbestlik tanıyan liderlik görüşlerinin öğretmenlerin eğitim düzeyine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Öğretmenlerin, işyeri sosyal cesaret davranışları ile ilgili görüşlerinin ise eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı ortaya çıkarılmıştır. Yöneticilerin liderlik stili, dönüşümcü liderlik, etkileşimci liderlik ve serbestlik tanıyan liderlik ile ilgili görüşlerinin mesleki deneyime göre farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde öğretmenlerin işyeri sosyal cesareti ile ilgili görüşlerinin de mesleki deneyime göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yurttaş (2022), yöneticilerin söz konusu liderlik özelliklerinin; öğretmenlerin demografik özelliklerine göre farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. Bardakçı (2017), öğretmenlerin bazı demografik özellikleri açısından herhangi bir farklılıkta gerçekleşmediği görülmüştür. Cemaloğlu (2007), dönüşümcü liderlik ile çaba, doyum ve etkililik arasında elde edilen pozitif yönlü ilişkilerin ise öğretmenlerin cinsiyetine, medeni hâline, yaşlarına ve kıdemlerine göre farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Liderlik stili ile ilgili farklılık çalışmalarından söz edilebiliyor olsa da işyeri sosyal cesaret davranışının sergilenmesi ile ilgili çalışmalar bulunamamıştır. Bunun nedeni konunun henüz öncülerini ve ardılarını ortaya çıkarmaya odaklanılmaktan kaynaklandığı söylenebilir.

İşyeri sosyal cesareti, özellikle yabancı literatürde önemi giderek artan bir konudur. Yerli literatürde ise araştırılması henüz çok yenidir. Bu nedenle işyeri sosyal cesareti konusu ile ilgili keşfedilecek pek çok unsurun olduğu söylenebilir. Araştırmacılara, konunun farklı özelliklerle ve unsurlarla birlikte değerlendirmeleri önerilmektedir. Yöneticilere öneri olarak; işyerinde sosyal cesaret davranışını yönlendirmeleri ve uygun ortamları hazırlamaları verilebilir. İşyerinde sosyal cesaret davranışını sergileyebilen çalışanlara sahip olma, örgüt düzeninin sağlanmasına ve korunmasına katkı sunmaktadır. Bu nedenle örgüt ikliminde doğru, şeffaf, etik davranışları destekleyen sosyal cesaret davranışına hakettiği değerin verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- AKDÖL, B. (2015). *Hizmetkâr Liderlik*. İstanbul: D&R Kitabevi Yayınevi Dağıtım ve Pazarlama.
- AKSU, A. (2015). Adaptation of Multifactor Leadership Questionnaire (MLQ) into Turkish. *VIII. European Conference on Social and Behavioral Sciences*, September 3-6, 2015- Belgrade, Serbia.
- AKYILDIZ, S. (2013). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Trabzon: Celepler Yayıncılık.
- ALSHEHRI, F. A. H. & ELSAIED, M. (2022). The Mediating Effect of Moral Courage in the Relationship Between Virtuous Leadership and Moral Voice. *Leadership & Organization Development Journal*, 43(2), 315-330.

- ATA, E. (2015). *Okul Yöneticilerinin Öz Yeterlik İnançları İle Etkili Okul Liderliği Arasındaki İlişki*. [Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- BARDAKCI, V. (2017). *Ortaokul Öğretmenlerinin Algılarına Göre Avrupa Birliği Projelerinin Okula Katkı Düzeyi İle Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri Arasındaki İlişki*. [Yüksekisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- BASS, B. M. (1985). *Leadership and Performance*. N.Y. : Free Press.
- BASS, B. M. (1990). From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision. *Organizational Dynamics*, 18(3), 19-31.
- BASS, B. M. & AVOLIO, B. J. (1995). MLQ-Multifactor Leadership Questionnaire CA: Mind Garden Inc. USA. Celep, C.(2004). *Dönemsel Liderlik*. Ankara: An Yayıncılık.
- AVOLIO, B. J., BASS, B. M. & JUNG, D. I. (1999). Re-examining the Components of Transformational and Transactional Leadership Using the Multifactor Leadership. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72(4), 441-462.
- BASS, B. M. & BASS, R. (2009). *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*. Simon and Schuster.
- BENNETT, V. J. S. (2006). *A Study of The Effectiveness of a Diverse Workforce Within Nonprofit Organizations Serving Older Adults: An Analysis of The Impact of Leadership Styles and Organizational Culture*. Unpublished Doctoral Dissertation, Capella University.
- BROWN, K. A. L., ZIMMERMAN, R. D. & JOHNSON, E.C. (2005). Consequences of Individuals' Fit at Work: A Meta-Analysis of Person-Job, Personorganization, Persongroup, and Person-Supervisor Fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281–342.
- CARNEGIE, D. (2012). *Doğru ve Etkin Liderlik*. (T. Kırca Alptekin, Çev.) İstanbul: Nemesis Kitap
- CEMALOĞLU, N. (2007). Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri ile Yıldırma Arasındaki İlişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 77-87.
- ÇELİK, V. (2001). Geleceğin Okul Liderleri. *2000 Yılında Türk Millî Eğitim Örgütü ve Yönetimi Ulusal Sempozyumu*. Ankara: Başkent Öğretmen Evi.
- DEMİRKOL, M. (2022). *Okul Yöneticilerinin Sergiledikleri Liderlik Becerilerine İlişkin Bir Eylem Araştırması*. [Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- DEMİRPOLAT, A. & GÜRSOY, A. (2004). Ahilik ve Türk Sosyo-kültürel Hayatına Katkıları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 355-376.
- ERDEM, O. & DİKİCİ, A. M. (2009). Liderlik ve Kurum Kültürü Etkileşimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29):198-213.
- EREN, E. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Beta Yayınları
- FIEDLER, F. E. (1964). A Contingency Model of Leadership Effectiveness. *In Advances in Experimental Social Psychology*. (1),149-190. Academic Press.
- GENÇ, K. Y. & KARADİREK, G. (2018). The Impact of Leadership on Customer Satisfaction. *Vadyba Journal of Management*. 32(1), 39-47.
- GILL, R. (2011). Theory and Practice of Leadership: Children's Rights, Confidentiality and the Law. *Theory and Practice of Leadership*, 1-552.
- GINEVRA, M. C., SANTILLI, S., CAMUSSI, E., MAGNANO, P., CAPOZZA, D. & NOTA, L. (2020). The Italian Adaptation of Courage Measure. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 20(20), 457-475.
- GÜRBÜZ, S. & ŞAHİN, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- HANNAH, S. T., AVOLIO, B. J. & WALUMBWA, F. O. (2011). Relationship between Authentic Leadership, Moral Courage, and Ethical and Pro-social Behavior. *Business Ethics Quarterly*, 21(4).

- HOWARD, M. C. & ALIPOUR, K. K. (2014). Does the Courage Measure Really Measure Courage? A Theoretical and Empirical Evaluation. *The Journal of Positive Psychology*, 9(5), 449-459.
- HOWARD, M. C., FARR, J. L., GRANDEY, A. A. & GUTWORTH, M. B. (2017). The Creation of the Workplace Social Courage Scale (WSCS): An Investigation of Internal Consistency, Psychometric Properties, Validity, and Utility. *Journal of Business and Psychology*, 32(6), 673-690.
- HOWARD, M. C. & HOLMES, P. E. (2019). Social Courage Fosters both Voice and Silence in the Workplace: A Study on Multidimensional Voice and Silence with Boundary Conditions. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 7(1), 53-73.
- HOY, W. K. & MISKEL, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KANTER, P., PAZARCIK, Y., DURMAZ, M.G. & ARDA, B. (2022). İşyerinde Sosyal Cesaretin Prososyal Ses Çıkarma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Proaktif Kişiliğin Aracılık Rolünün Belirlenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 2867-2877.
- KARADEMİR, İ. (2022). *Dördüncü Sanayi Devriminde Liderlik ve Bir Model Önerisi: Liderlik 4.0*. [Doktora Tezi]. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- KARASAR, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KAYA, U. (2013). Değerler Eğitiminde Bir Meslek Teşkilâtı: Ahilik. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 41-69.
- KILIÇ, R., KEKİLİK, B. & YILDIZ, H. (2014). Dönüştürücü, Etkileşimci ve Tam Serbesti Tanıyan Liderlik Tarzlarının Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi*, 21(2), 249-268.
- KIZILER, H. (2015). Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 4(2).
- KILMANN, R. H., O'HARA, L. A. & STRAUSS, J. P. (2013). Developing and Validating a Quantitative Measure of Organizational Courage. In *Voice and Whistleblowing in Organizations* (pp. 311-342). Edward Elgar Publishing.
- KIPPENBERGER, T. (2002). *Leadership Styles: Leading* (Vol. 8). John Wiley & Sons.
- KLEIN, M. & NAPIER, R. (2003). *The Courage to Act: 5 Factors of Courage to Transform Business*. Palo Alto, CA: Davies- Black Publishing.
- KOÇEL, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- KÖKSAL, K., MERT, İ.S. & GÜRSOY, A. (2022). İşyeri Sosyal Cesareti ile Örgütsel Adalet İlişkisi: Cinsiyete Göre Çoklu Grup Analizi. *Süleyman Demirel University Visionary Journal*, 13(30), 29-41.
- KÜÇÜKÖZKAN, Y. (2015). Liderlik ve Motivasyon Teorileri: Kuramsal Bir Çerçeve. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 86-115.
- KRAMER, A. & ZINBARG, R. (2019). Recalling Courage: An Initial Test of a Brief Writing Intervention to Activate a 'Courageous Mindset' and Courageous Behavior. *The Journal of Positive Psychology*, 14(4), 528-537.
- LOPEZ, S. J. (2007). Profiling Courage: Introduction to the Special Issue on Courage. *The Journal of Positive Psychology*, 2(2), 79.
- LOPEZ, S. J. & SNYDER, C. R. (2003). *Positive Psychological Assessment: A Handbook of Models and Measures* (pp. xvii-495). American Psychological Association.
- LOPEZ, S. J., RASMUSSEN, H. N., SKORUPSKI, W. P., KOETTING, K., PETERSEN, S. E. & YANG, Y. T. (2010). *Folk Conceptualizations of Courage*. In C. L. S. Pury, & S. J. Lopez (Eds.), *The Psychology of Courage: Modern Research on an Ancient Virtue* (pp.23-45). Washington, D. C. : American Psychological Association.
- MADDI, S. R. (2006). Hardiness: The Courage to Grow from Stresses. *Journal of Positive Psychology*, 1(1), 160-168.

- MANSUR, J., SOBRAL, F. & ISLAM, G. (2020). Leading with Moral Courage: The Interplay of Guilt and Courage on Perceived Ethical Leadership and Group Organizational Citizenship Behaviors. *Business Ethics: A European Review*, 29(3), 587-601.
- MEB, (2019). Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği. <https://www.resmigazete.govtr/eskiler/2017/04/20170422-6.htm> (Erişim Tarihi: 09.12.2022).
- MERT, I.S. & AYDEMİR, M. (2019). Yönetmelik Cesaretin Tarihi Kaynakları Üzerine Bir İnceleme: Eski Türk Yazıtlarında Cesaret. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 331-340.
- MERT, I.S. (2021). Cesaret ve Bileşenlerinin Keşfine İlişkin Nitel Bir Araştırma: Eski Bir Erdemin Yeniden Keşfi. *İş ve İnsan Dergisi*, 8(1), 19-31.
- MERT, I.S., SEN, C. & ALZGHOUL, A. (2021). Organizational Justice, Life Satisfaction, and Happiness: The Mediating Role of Workplace Social Courage. *Kybernetes*.
- MERT, I.S., SEN, C. & ARUN, K. (2021). İş Yeri Sosyal Cesaretinin Bir Öncülü Olarak Kişilerarası İlişkisel Güç. 30.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi. Isparta, Türkiye.
- MİRZE, S. K. (2014). İşletmelerde Stratejik Planlama El Kitabı. Ankara: Nobel Yayın.
- MUMFORD, E. (1906). The Origins of Leadership. *American Journal of Sociology*, 12(2), 216-240.
- NETEMEYER, R. G., BOLES, J. S., MCKEE, D. O. & MCMURRIAN, R. (1997). An Investigation into the Antecedents of Organizational Citizenship Behaviors in a Personal Selling Context. *Journal of Marketing*, 61(3), 85.
- NORTHOUSE, P.G. (2014) *Liderlik Kuram ve Uygulamalar*. İstanbul: Sürat Yayıncılık.
- OĞUZ, E. (2011). Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ile Yöneticilerin Liderlik Stilleri Arasındaki İlişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 377-403.
- ÖZSALMANLI, A.Y. (2005). Türkiye’de Kamu Yönetiminde Liderlik ve Lider Yöneticilik. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 137-146.
- PLATON, (2001). *Lysis Yahut Dostluk, Lakhes Yahut Cesaret*. (S. Eyüboğlu, & N. Şazi Kösemihal, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- RAKHYMZHANOV, A. (2022). *Okul Müdürlerinin Liderlik Stili, Örgütsel Öğrenme ve Öğretmen Liderliği Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- RATE, C. R., CLARKE, J. A., LINDSAY, D. R. & STERNBERG, R. J. (2007). Implicit Theories of Courage. *Journal of Positive Psychology*, 2(2), 80-98.
- SEÇİLMİŞ, C., SARI, Y. & KILIÇLAR, A. (2016). Kamu Yönetiminde Mülki İdare Amirlerinin Sergiledikleri Liderlik Tarzlarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 117-139.
- ŞAFAKLI, O. V. (2005). KKTC’deki Kamu Bankalarında Liderlik Stilleri Üzerine Bir Çalışma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(1), 132-143.
- TANRIÖĞEN, Z.M. (2013). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Liderlik Tarzlarının Örgüt Kültürü ile İlişkisi. [Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- TDK, (2022). Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 20.12.2022.
- TILLMAN, J. G. (2015). Book Review: Good Stuff: Courage, Resilience, Gratitude, Generosity, Forgiveness, and Sacrifice. *Theory and Experience*, 362-367.
- TURAN, G. A. (2019). Öğretmen Görüşlerine Göre Örgütsel Sosyalleşme ile Dönüşümcü Liderlik Arasındaki İlişki. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- TSCHANNEN-MORAN, M. & GAREIS, C. R. (2005). Cultivating Principals’ Self-Efficacy: Supports That Matter. *Journal of School Leadership*, 17(1), 89-114.
- UYVAL, E. & BAYRAMOĞLU, G. (2022). İşyerinde Sosyal Cesaret Davranışı Ölçeğinin Türkçe’ ye Uyarlama Çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 54-71.

YARAŞ, Z. (2017). *Okul Yöneticilerinin Otantik ve Holistik Liderlik Tarzlarının Pozitif Örgütsel Davranış Üzerindeki Etkisi: Yapay Sinir Ağları Uygulaması*. [Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

YURTTA, A. (2022). *Ortaokul Müdürlerinin Liderlik Stilleri, Okul Kültürü ve Okul Dinamizmi Arasındaki İlişkiler*. [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

WONG, S. I. & GIESSNER, S. R. (2018). The Thin Line Between Empowering and Laissez-Faire Leadership: An Expectancy-Match Perspective. *Journal of Management*, 44(2), 75

Summary

The main purpose of the research is to determine the effect of the leadership styles on the social courage behavior in the workplace. The study was carried out based on the idea that it is important to reveal whether the leadership style is an antecedent of workplace social courage and at the same time, whether the leadership styles of the school administrators direct the behaviors of the teachers working in the school. The research was structured as a descriptive study in the correlational research model in the quantitative research design. In terms of the applicability of the research, it was thought that the teacher mass, who has the potential to express the problems that arise in educational organizations, take responsibility for this, and influence the decisions, is suitable for the selection of the universe. In this framework, the universe of the research was determined as the teachers working in the official primary and secondary education institutions affiliated with the Ministry of National Education. To reach a sufficient sample size for the research, it aimed to reach at least 384 teachers by estimating a sample error margin of 0.05 and a confidence interval of 95%. At the end of this period, 410 teachers working in primary and secondary education affiliated with MEB answered the questionnaire. In the analysis of the survey data, outliers were removed and 404 teacher responses were included in the study. In line with the purpose of the research, to determine the effect of leadership styles on workplace social courage behavior: The Personal Information Form, Multi-Factor Leadership Scale, and Workplace Social Courage Scale were used. The data obtained in the study were first subjected to factor analysis through the SPSS program. The t-test for unrelated samples and one-way analysis of variance (ANOVA) for unrelated samples were used to compare teachers' views on leadership competencies about school administrators and their views on WSC behaviors according to gender, age, education level, and professional experience. In addition, correlation analysis to determine the relationship between MFLS and WSC, and simple linear regression analysis to reveal the effect of MFLS on WSC behavior were applied.

It has been revealed that school administrators' multi-factor leadership characteristics are at a high level, transformational leadership characteristics are at the same high level, transactional leadership characteristics are at a medium level and their Laissez-Faire leadership characteristics are at a low level. Significant and positive moderate correlations were found between the leadership styles of administrators and teachers' WSC. A significant, positive, and high level between transformational leadership and WSC; was concluded that there is a significant, positive, and moderate relationship between transactional leadership and WSC. There is no significant relationship between Laissez-Faire leadership and WSC. It has been determined that leadership style affects WSC. It was concluded that transformational leadership and transactional leadership styles affected WSC, but the liberal leadership style did not affect WSC. Social courage behavior in the workplace, is an increasingly important topic, especially in foreign literature. Its research in the domestic literature is still very new. Therefore, it can be said that there are many elements to be discovered regarding the issue of workplace social courage. Researchers are advised to evaluate the subject with different features and elements.

Seçmene İdeal Reklam Mecrasıyla Ulaşmak: Sosyal Medya Üzerine Bir AHP Analizi

Reaching the Voter Through the Ideal Advertising Channel: An AHP Analysis on Social Media

¹Gülcennet ÖZTÜRK
ÇELEBİ

²Eda MEZDA

Öz

Seçim süreçleri evrensel ve tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, seçimlerin kaderini ‘tarafsız’ seçmenin belirlediği görülmektedir. Türkiye özelinde de geçerli olan bu varsayım, tarafsız seçmenin nasıl ve hangi kanallardan ikna edilebileceği sorusunu doğurmaktadır. ‘Nasıl’ sorusunun yanıtı çok değişkenli bir süreçte gizliyen, ‘hangi kanaldan’ sorusunu yanıtlamanın yolu reklam mecralarını incelemekten geçmektedir. Parti reklamları için ideal sosyal medya mecraasını saptamayı amaçlayan bu çalışma, reklamverenler açısından bilimsel kriterler ışığında öngörü sunan bir yönelem araştırmasıdır. Çalışmada çok kriterli karar verme (ÇKKV) tekniği ‘Analitik Hiyerarşi Prosesi’ (AHP) yöntem olarak kullanılmıştır. Çalışmanın alternatifleri Facebook, Instagram ve YouTube olarak belirlenmiş, Twitter ve Whatsapp siyasal reklam verilememesi nedeniyle kapsam dışı tutulmuştur. Mecralar; reklam maliyetleri, erişim ve kullanım kolaylıkları, hedeflenen kitleye ulaşılabilirlik, etkileşim işlevsellikleri, geri bildirimler üzerindeki kontrol ve bireysel/kurumsal hesap seçenekleri açısından karşılaştırılmıştır. Kriterlerin ağırlıkları uzman görüşüyle belirlenmiştir. Hesaplamalarda Facebook için 0,399 YouTube için 0,341 ve Instagram için 0,261 puanlık skorlara ulaşılmıştır. Sonuç olarak ideal mecraanın Facebook olduğu görülmüştür. Bu çalışma seçim öncesi dönemlerde, hangi mecraanın reklamverenler için daha avantajlı olabileceğine yönelik bir fikir sunması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler

Siyasal İletişim, Siyasal Reklam, Sosyal Medya Reklamları, Facebook Reklamları, Instagram Reklamları

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye.

✉ gulcennetozturk@gmail.com

²Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelisim Üniversitesi, Reklamcılık Bölümü, İstanbul, Türkiye

✉ emezda@gelisim.edu.tr

Geliş/Received: 27.03.2023

Kabul/Accepted: 29.07.2024

Abstract

When the election processes in the world are evaluated from a universal and historical perspective, it is seen that the fate of the elections is determined by the 'impartial' voters, not the 'fanatic' voters. This assumption, which is also valid for Turkey, raises the question of how and through which channels impartial voters can be persuaded. While the answer the question of 'how' is hidden in a complex multivariate process involving persuasion and propaganda techniques, the way to seek a scientific answer to the question of 'from which channel' is to examine advertising channels. This study, which aims to determine the ideal social media channel for party advertisements, is operational research that provides foresight in the light of scientific criteria for advertisers. One of the multi-criteria decision-making (MCDM) techniques, The Analytical Hierarchy Process (AHP), was used as the method in the study. The alternatives of the study were determined as Facebook, Instagram, and YouTube, social networks that provide intense propaganda flow during election periods. Twitter and Whatsapp are excluded from the scope as they are not political advertising channels. The channels were compared in terms of advertising costs, access and ease of use, accessibility to the targeted audience, interaction functionality, control over feedback, and individual-corporate account options. The weights of these criteria were determined with the help of statistics and expert opinion. As a result of the calculations, scores of 0.399 for Facebook and 0.341 for YouTube, and 0.261 for Instagram were reached. As a result, it has been seen that Facebook is the ideal channel for political advertisements for the general electorate. The study is important in terms of providing an idea about which medium may be more advantageous for advertisers in pre-election periods.

Keywords

Political Communication, Political Advertising, Social Media Ads, Facebook Ads, Instagram Ads

Giriş

Uzay çağında iletişim, insanlığın uzun ve icatlarla örülü yüzlerce yılının bir sonucudur. Bugün internet çağı, aynı anda milyonlarca insana ulaşabilecek olmanın kolaylığı nedeniyle bütün sınırları ortadan kaldıran bir yeniliktir. Benzer fikirde olanlarla topluluk oluşturabilme, kendinden olmayana savunduklarını aktarabilme, farklı fikirlerle görüş alışverişinde bulunabilme özgürlüğünün en net sergilenebildiği alan ise sosyal medyadır.

Bugün bireyler tepkilerini, beklentilerini, tercihlerini, benliklerini sosyal medya üzerinden paylaşmakta ve inanılmaz bir veri deposunu başka kullanıcılara sunmaktadır. Bu veriler siyasal partiler tarafından dikkate alınmaktadır. Siyasiler özellikle seçim dönemleri yaklaşırken propaganda faaliyetlerini sosyal medyadan gerçekleştirmektedir. Sosyal medya reklamlar bazında da değer kazanmaktadır. Önemli olan, bu reklamların daha fazla seçmene ulaşabilmesi, kararsızları etkileyebilmesi için doğru mecrada yayınlanmasıdır. Örneğin Obama, sosyal medya reklamcılığını aktif şekilde kullanan ilk aday olmuş ve o yıl başkanlık seçimlerinde adaylar çevrimiçi siyasal reklamlara toplam 22,25 milyon dolar harcamıştır (Nott 2020). Nott, çevrimiçi siyasal reklamcılığın Obama'nın kampanyasının ardından yükselişe geçtiğini; 2016 yılında adayların internet reklamlarına 1,4 milyar dolar harcadığını ve seçimlerin ardından Trump kampanyasının dijital stratejisti Brad Parscale'in Facebook'taki kampanyalarının Clinton'un kampanyasından "100 ila 200 kat" daha başarılı olduğunu söyleyen bir tweet attığını aktarmıştır (2020). Öte yandan Trump'ın Facebook'un algoritmalarıyla oynayarak seçime hile karıştırmaya ve Facebook-Cambridge Analytica Veri Skandalının¹ patlak vermesine neden olması da Facebook'un reklamlar açısından ne denli önemli olduğunu örneklerindedir. Bu olayın ardından 2019 yılında Facebook tarafından skandala atıf yapılan bir basın açıklaması eşliğinde (CSA 2020) reklamları daha şeffaf, güvenilir ve işlevsel hale getiren Facebook Reklam Kütüphanesi hizmeti piyasaya sürülmüştür.

¹Mart 2014'te Facebook'un Cambridge Analytica'ya milyonlarca kullanıcıya ait verileri sattığı iddiasıyla yaşanan ve literatüre 'en büyük sosyal medya skandalı' olarak geçen olaydır. The New York Times'ın haberine göre Trump, seçmen profilleri oluşturmak için Facebook'tan uygunsuz şekilde elde edilen verileri kullanmıştır. Bu durum Facebook'u büyük bir krize sokmuştur (Confessore, 2018). Basında yer alan haberlerin çoğu olayın Trump'ın 2016 seçimlerini kazanmasında büyük rolü olduğunu belirtmektedir.

Bütün bu olaylar ekseninde, özellikle seçim dönemlerinde hangi mecranın siyasal ve teknik açıdan uygun olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun yanıtı olarak çalışmada Facebook, Instagram ve YouTube uygulamaları belirlenmiş; yoğun kullanımlarına rağmen reklam verilemeyen mecralar olmaları nedeniyle Twitter, Whatsapp, Snapchat, TikTok, Swarm, Periscope, Tumblr gibi platformlar kapsam dışı tutulmuştur. Çalışmada sosyal medya tarihinden bahsedildikten sonra, reklam platformlarına ilişkin bilgilere yer verilmiş, dijital medya mecralarının kullanım oranları açıklanmış, bu mecraların partiler için neden önemli olduğuna değinilmiştir. Analiz bölümünde en uygun sosyal medya mecrasının belirlenmesi için bir ÇKKV tekniği olan AHP kullanılmıştır. Mecralar maliyet, erişim ve kullanım kolaylığı, hedef kitleye ulaşılabilirlik, etkileşim, geri bildirim üzerindeki kontrol ve bireysel/kurumsal hesap seçenekleri açısından karşılaştırılmıştır. Bu seçeneklerle literatürde reklam kanalı üzerine gerçekleştirilmiş çalışmalar ve çalışmalarda kullanılan kriterler baz alınarak belirlenmiştir. Ardından uzmana sunulmuş, uzman da gerekçeleriyle beraber şekillendirmiştir.

Dünden Bugüne Sosyal Medya

Sosyal medya platformlarına podcastler, bloglar, mikrobloglar, video ve fotoğraf paylaşım siteleri örnek oluşturmaktadır. Bunların içinde en çok öne çıkanlar ise Instagram, Facebook, YouTube, Twitter ve TikTok'tur. Bu uygulamalardan Twitter bağlantı ve mesaj paylaşımı açısından aktifken, Instagram ise fotoğraf ve video konusunda daha (Relateddigital, 2022) işlevsel görünmektedir.

Sosyal medya artık internet erişimi olan herkesin varlık alanıdır. Oluşturdukları profiller aracılığıyla görünür olan bireyler sınırsız bilgi paylaşabilmektedir. Sosyal medya Mayfield'e (2008:5) göre bağlantılılık, katılım, konuşma, topluluk, açıklık gibi özellikleri paylaşan bir grup çevrimiçi medya şeklinde adlandırılabilir. Sosyal medya hizmetlerinin çoğu katılım ve geri bildirim açıktır. Bilgi paylaşımını teşvik etmekte, içeriğe erişim ve onu kullanma konusunda nadiren bir engel oluşturmaktadır. Sosyal medya çift yönlü bir konuşma gibi görülmekte ve ortak ilgi alanlarını paylaşan toplulukların hızlıca oluşması ve iletişim kurmasına olanak tanımaktadır. Sosyal medyanın büyümesi elbette internetin gelişimiyle bağlantılıdır. Bugün kullanıcıların kişilik özelliklerinin ön planda olduğu Facebook ve Google Plus gibi uygulamalar bulunmakta, bu uygulamalar aracılığıyla benlik sunumu (Kara, 2013:71) gerçekleştirilmektedir.

1997'de profil yaratma ve arkadaşları listeleme olanağı sağlayan, 1998'de ise listelerin incelemesi fırsatını sunan sixdegrees.com internet sitesi sosyal ağların ilk örneğini (Gönenli & Hürmeriç, 2012: 218-219) oluşturmuştur. Birkaç yıl sonra 2004'te Harvard Üniversitesi'nde öğrenci olan Mark Zuckerberg tarafından Facebook (Koçoğlu, 2018) kurulmuştur. Bugün ise internet erişimi ve fikri olan herkes sosyal medyanın bir parçası olabilmektedir. Örneğin yalnızca 2010 yılında Facebook'ta 500 milyondan fazla aktif kullanıcı bulunmuştur. Aynı yıl Twitter üzerinden 10 milyardan fazla mesaj veya tweet gönderilmiştir.

Sosyal medyanın kökenlerine yönelik bir yaklaşıma göre 1971 yılında elektronik postalar, 1979'da internet münazara sistemi olan Usenet, 1984'de çok sayıda kişiye anında ulaşma olanağı sağlayan LISTSERV, 1988'de ise IRC örnek gösterilebilir. 1995 yılında classmate.com karşımıza çıkmaktadır. Bu web sitesinin amacı üyelerin eğitim hayatları boyunca edindikleri arkadaş ve tanıdıklarını bulmalarına yardımcı olmaktır. 1998-2004 yılları arasında ise bloglar, podcastler, wikiler gelişme göstermiş (Sajithra & Patil, 2013:70-72) ardından bayrağı başka uygulamalar devralmıştır.

2004 yılında hayatımıza giren Web 2.0 kavramı ilk defa, O'Reilly ve MediaLive International organizasyonu olan Msn, Google, Amazon, Yahoo, Ebay gibi önde gelen şirketlerin katıldığı bir konferansta ortaya çıkmıştır. Bu teknolojinin bizlere sunduğu yenilikler arasında weblogs, podcast, videocast, vikiler, etiketleme, video, resim paylaşımı, bütünleşik web siteleri (Genç, 2010:238) yer almaktadır. Web 2.0'ın ardından Web 3.0 ile beraber üç boyutlu ve çevrimiçi oyunlar oynanabilmiş, Web 4.0'la ise giyilebilen teknoloji, nesnelere arası iletişim konuları (Yeniceler, 2020:47) hayatımıza dahil olmuştur.

We Are Social'ın 2023 Dijitalin Değişen Dünyası başlıklı raporuna göre dünyada 5,16 milyar internet kullanıcısı bulunmakta ve nüfusun yüzde 64,4'ü çevrimiçi olmaktadır. Sosyal medyanın ise 4,76 milyar kullanıcısı bulunmakta, bu rakam küresel nüfusun yaklaşık yüzde 60'ını oluşturmaktadır. We Are Social'a göre (2022) dünyada ortalama bir kullanıcı 2018 yılı itibarıyla internette günde ortalama 6 saat zaman geçirirken Türkiye'de bu oran 7 saat 9 dakikadır. Türkiye'de en çok kullanılan platformlar

YouTube, Facebook ve Instagram'dır. Kemp'in (2022) Digital 2022: Turkey adlı analizine göre ise Ocak 2022'de Türkiye'de 68.90 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Sosyal medyanın bu kadar yoğun kullanımı siyasal partiler açısından özellikle seçimlerde göz önünde bulundurulmalıdır.

Facebook, Instagram, YouTube: Genel Bilgiler ve Kullanım Verileri

Sosyal medya dünyada beş milyara yakın kullanıcısı bulunan bir alandır. Görünür olmak isteyen siyasilerin, özellikle seçim öncesi dönemlerde kullanım istatistiklerini dikkatle takip etmesi ve reklam verilecek mecraları buna göre planlaması gerekmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2022) Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması verilerine göre Türkiye'de evden internete erişim geçen yıl yüzde 92,0 iken bu yıl yüzde 94,1'e yükselmiştir. 2021'de internet kullanım oranı, 16-74 yaş arası bireylerde yüzde 82,6 iken 2022'de yüzde 85,0'a yükselmiştir. Cinsiyete göre değerlendirildiğinde erkeklerin internet kullanım oranı yüzde 89,1'deyken kadınların oranı ise yüzde 80,9'dur. Açıklanan veriler ışığında kullanıcıların yer aldığı sosyal medya mecraları da ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda bireylerin en fazla kullandığı sosyal medya uygulamaları yüzde 57,6 ile Instagram, yüzde 67,2 ile YouTube ve 82,0 ile WhatsApp olmuştur. Cinsiyet üzerinden incelendiğinde ise erkeklerin yüzde 85,9 ile WhatsApp, yüzde 70,8 ile YouTube ve yüzde 61,5 ile Facebook'u, kadınların da yüzde 55,9 ile Instagram, yüzde 63,7 ile YouTube ve yüzde 78,1 ile WhatsApp kullandığı görülmüştür.

Facebook

2004'te Mark Zuckerberg, Dustin Moskovitz, Chris Hughes ve Eduardo Saverin tarafından kurulan Facebook 2021 yılı itibariyle yaklaşık üç milyar kullanıcısı ile büyük bir sosyal ağ haline (Brittanica, 2023b) gelmiştir. Zuckerberg daha sonra Instagram ve WhatsApp'ı satın almıştır. Facebook adını Amerikan üniversitelerindeki 'paper facebook' uygulamasından almıştır (Yeniceler 2020, 51). Türkiye 34 milyon kullanıcıyla Facebook'ta en aktif 14. ülkedir (Güzel 2022). Kullanıcılar Facebook'ta fotoğraf yükleme, gruplara katılma, yeni gruplar oluşturma, mesaj gönderme, konum ve durum paylaşma (Britannica, 2023b) faaliyetlerinde bulunabilmektedir.

Facebook reklamverenler açısından da önemlidir. Facebook'un 2017 yılının son üç ayında dijital reklam geliri yaklaşık 8 milyar dolardır. Reklam için bu kadar tercih edilmesinin sebebi reklam verenlerin, üyelerin kişisel verilerini kullanabilmesi ve elde ettikleri detaylı verilerle reklamları hedef kitleye kolayca ulaştırmalarıdır. Facebook ve bu platformdaki verileri kullanan şirketler tarafından geliştirilen algoritmalar aracılığıyla, kullanıcılardan alınan veriler işlenerek kişiyi heyecanlandıran, harekete geçirebilen şeyler bilinebilmekte ve üretilen bilgiler reklam ve tanıtım olarak (Doğan, 2018:59-60) sunulabilmektedir.

Instagram

Kullanıcı oranı en yüksek mecralarından biri Instagram'dır. Kemps (2022) Instagram'ın 2022 başında Türkiye'de 52.15 milyon kullanıcısı olduğunu belirtmekte ve bu rakamın Instagram'ın Türkiye'deki reklam erişiminin toplam nüfusun yüzde 61,1'ine eşdeğer olduğunu söylemektedir.

Video ve fotoğraf paylaşımını mümkün kılan Instagram, 2010 yılında hayatımıza dahil olmuş 2012'de Facebook tarafından satın alınmıştır. Küresel internet kullanıcılarının yüzde 14,8'i Instagram'ı en sevdikleri mecra olarak tanımlarken, Facebook için bu oran yüzde 14,5'tir. (We Are Social, 2022). Örneğin, Türkiye'deki tipik bir Instagram kullanıcısı, platformun Android uygulamasını kullanarak ayda ortalama 21,4 saat (We Are Social, 2023) harcamaktadır. Bu da Instagram'ın giderek popüler hale gelmesini sağlamaktadır.

2022 yılının başında Instagram'ın Türkiye'deki reklam erişiminin yerel internet kullanıcı tabanının yüzde 74,6'sına eşit olduğu görülmektedir. Bu kitlenin yüzde 44,5'ini kadınlar, yüzde 55,5'ini erkekler (Kemps, 2022) oluşturmaktadır.

YouTube

En az 2,56 milyar aktif kullanıcısı (We Are Social, 2022) bulunan YouTube, Türkiye'nin en çok kullanılan uygulamalarından biridir. 'Senin televizyonun' anlamına gelen YouTube, Jawed Karim, Steve Chen ve Chad Hurley tarafından kurulmuştur. 2005 yılında önce beta sürümü yayınlanan YouTube 15 Aralık 2005'de resmen (Yakar 2022) açılmıştır. Şirket Google tarafından satın alınmış ve

bir video deposu olmaktan ziyade güç merkezine (Leskin, 2020) dönüşmüştür. Mayıs 2005’de beta olarak açıldıktan sonra, günde yaklaşık 30.000 ziyaretçi çekmeye başlayan YouTube resmi olarak başlatıldığında, her gün iki milyondan fazla video görüntülenmesine hizmet etmiştir. Ocak 2006’da bu sayı 25 milyonun üzerine çıkmıştır. 2006 yazında YouTube kullanıcılara günde 100 milyondan fazla video (Britannica, 2023a) sunmaya başlamıştır.

YouTube’daki reklamlar 2,5 milyardan fazla kullanıcıya ulaşmakta ve bu rakam son 12 ayda yüzde 11,9 artmış görünmektedir. Bu rakamlar yalnızca dünyanın büyük ekonomilerinin yaklaşık 75’indeki kullanıcıları kapsamaktadır. Dolayısıyla YouTube reklamlarının toplam erişiminin söz konusu bu rakam ve verilerden daha yüksek olması (We Are Social, 2022) muhtemeldir.

Google’ın reklam kaynaklarında yapılan güncellemeler, YouTube’un Türkiye’de 2022’nin başlarında 57,40 milyon kullanıcıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu platformun reklamlarının yaşa bakılmaksızın, Ocak 2022’de Türkiye’nin toplam internet kullanıcı tabanının yüzde 82,1’ine ulaştığı görülmektedir. Cinsiyet açısından ise, o dönemde YouTube’un Türkiye’deki reklam kitlesinin yüzde 50,7’si erkek iken, yüzde 49,3’ü kadındır (Kemp, 2022).

Sosyal Medya Reklamlarının Siyasi Arenada İşlevi ve Bu Alana Yönelik Bazı Çalışmalar

Sosyal ağlar bireyin aidiyet hissettiği çevrelerle iletişimini kolaylaştırmıştır. Paylaşılan fotoğraf, konum gibi bilgiler kimlik inşasının bir aracı (Bakıroğlu, 2013:1050) niteliğine bürünmektedir. Oluşturulan kimlikler siyasal partilerin de dikkatini çekmelidir. İktidar yolunda mücadele sergileyen partiler bu mecralar aracılığıyla kendileri gibi olan seçmenden destek alabilecekleri gibi, kendilerinden olmayanın da sempatisini kazanma, ya da kararsız oyları etkileme imkanına kavuşmaktadır.

Sosyal medya sınırsız bir bilgi paylaşımının önünü açmaktadır. Kullanıcılar ilgilendikleri ya da geliştirmek istedikleri konulardaki içeriklere ulaşabilmektedir. Ayrıca çeviri programlarının desteği de dil nedeniyle oluşan problemlerin aşılmasına olanak sağlamakta, her şeyin erişilebilir ve kayıtlı oluşu da ülkeler arasındaki iletişim engellerini (Doğan, 2018:57) ortadan kaldırmaktadır. Bütün siyasal görüşlerin kendisine yer bulabildiği bu mecralar seçim dönemlerinde siyasal partiler ve aktörler tarafından kullanılmaktadır. İlk kez oy kullanacak gençler ve henüz kime oy vereceğini belirleyememiş kararsızların oylarına talip olan partiler bu mecraları doğru kullanmalıdır.

Literatürde siyasal liderlerin sosyal medyayı kullanma şekilleri, reklam ve paylaşımların seçim sonuçları üzerindeki etkileri gibi konulara odaklanan çalışmalara rastlanmıştır. Sosyal medya mecralarını konu alan çalışmalar seçim süreçlerinde hedef kitleye ulaşma açısından Facebook’un işlevsel olduğunu göstermektedir. 2018’de Cumhurbaşkanlığı Seçimi öncesinde kullanılan propaganda tekniklerinin seçim sonuçlarına olası etkilerini analiz eden bir araştırmaya göre (Erdoğan, 2018) seçmenin sosyal medyayı kullanım oranlarında yüzde 41,3 ile Facebook öne çıkarken, onu yüzde 28,8 ile Twitter takip etmiştir. Instagram ise yüzde 18,3’lük bir sonuçla seçmenin tercihleri arasında yer almıştır (211). Ellison ve arkadaşları (2014) Facebook’un harekete geçirici gücünü ölçmeyi hedefledikleri çalışmaları sonucunda; Facebook’un sosyal sermaye2 alışverişi için, ayrıca yardım istemek, yardım sağlamak, bilgiye erişmek, koordinasyon sağlamak ve ağ bağları yoluyla arkadaşların arkadaşlarına erişmek için çok güçlü bir platform olarak hizmet ettiğini ortaya koymuşlardır (1119). Öte yandan Reuning vd. (2022, 5) siyasal partiler tarafından sosyal medyanın ne şekilde kullanıldığını irdeledikleri çalışmalarında sosyal medyada, ücreti devlet tarafından ödenen trollerin kullanıldığını, dezenformasyonun yoğun olduğunu ve kitleye yönelik mikro hedeflemenin kullanıldığını aktarmaktadır.3 Kirk ve Teeling de (2021) sosyal medyadaki endişe veren bu durumun önüne geçmek adına Avrupa Komisyonu’nun, Dezenformasyon Uygulama Kuralları üzerinde anlaşmaya varmak için sosyal medya platformlarıyla etkileşim kurarak gözetim eksikliğini gidermeye çalıştığını aktarmıştır. Google, Facebook ve Twitter da

²Sosyal sermaye, bireylerin sosyal ağlara üye olarak fayda sağlama ve sorunlara çözüm oluşturma potansiyelini kapsayan bir kavramdır. Bu katılım siyasi, medeni veya dini alanlarda gerçekleşebilir; komşular, iş ortakları, aynı yaştaki çocukların ebeveynleri gibi gruplar sosyal ağlarda bir araya gelerek sosyal sermaye oluşturabilirler. Bu durum, aralarındaki bağları ve güveni geliştirme yoluyla karşılıklı yükümlülük duygularını beslemekte ve ortak hedefleri takip etmelerinde etkili olmaktadır (Poteyeva, 2023).

³Reuning, Facebook’un 2018 yılında yapılan algoritma değişikliği ile Cumhuriyetçilerin gönderilerinin daha fazla öne çıktığını iddia etmekte, Bailo vd. (2021) algoritmalarının nasıl çalıştığına dair tek taraflı kararlar verebilmesinin gazeteciliğin sürdürülebilirliğine zarar verdiğini söylemektedir.

dahil buna imza atan taraflar, “2019 baharında yapılacak Avrupa seçimleri öncesinde şeffaf, adil ve güvenilir çevrimiçi kampanya faaliyetleri sağlama” taahhüdünde bulunmuşlardır. Facebook’a yönelik başka bir etik tartışma gönderiler altındaki kullanıcı yorumlarının gizlenebilmesine yöneliktir. Bu işlev partiler açısından avantaj sağlasa da demokratik açıdan uygun görülmemektedir. Kalsnes ve Ihlebæk (2021) Facebook’un geribildirim işlevlerini tartıştıkları çalışmalarında gönderiler altındaki yorumların gizlenebilmesi ve bunun kullanıcı tarafından fark edilememesini şu şekilde değerlendirmektedir:

Yorumcular yaptırımlardan haberdar edilmediğinde, bu kullanıcılar denetlendiğinden ve susturulduğundan habersizdir. Kullanıcıların siyasi bir Facebook sayfasında halka açık bir tartışmaya katıldıkları algısı bir yanılısamadır ve bu, kullanıcıların bakış açısından oldukça sorunludur. Facebook’un yorum denetleme işlevlerindeki bu şeffaflık eksikliği, sivil tartışmalara konulan sınırların anlaşılmasını çok daha zorlaştırmakta, bu nedenle kullanıcılar için müzakereci demokratik öğrenmenin önünde bir engel oluşturmaktadır (338).

Forestal (2020) Facebook’un mevcut mülkiyet ve kontrol sorunları nedeniyle demokratik bir siyaset ortamı olmaktan uzak olduğunu, Zuckerberg’in kâra her şeyden fazla öncelik veren yaklaşımının, insanlara küresel bir topluluk oluşturma gücü verecek sosyal altyapıyı geliştirmenin önünde büyük bir engel olduğunu belirtmiştir. Lu ve Lee (2020) Facebook kullanımının müzakereci demokrasi üzerindeki etkilerini tartıştıkları çalışmalarında, sosyal medyanın siyasi sonuçlarının karmaşık bir etkileşim sürecine bağlı olduğunu ve sosyal ağların vatandaşların kamusal hayatında gittikçe artan bir rol oynadığını görüşünü desteklemiştir.

Politikacıların seçim dönemlerinde neden sosyal medyayı kullandıklarını irdeleyen Haman (2023) seçim öncesi siyasi adaylara uyguladığı anketler sonucu, diğer iletişim mecralarına oranla maliyetli olmasına rağmen, seçmenleriyle iletişim için sosyal medya mecralarını tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Haman başka bir çalışmasında ise (Haman ve Školník, 2021) milletvekillerinin seçmenle doğrudan iletişim kurma imkanı sağladığı için Twitter’ı daha fazla kullandıklarını belirlemiştir. Bene ve Kruschinski (2021) Facebook’un partilerin seçmenlerin spesifik ve dar kesimlerini hedeflemeyi kolaylaştıran gelişmiş reklamcılık olanakları sunduğunu; çoğunlukla seçmenleri bilgilendirmek ve harekete geçirmek için sponsorlu gönderilerin kullanıldığını söylemiştir. Sosyal medyada politik söyleme odaklanan farklı bir çalışma (Lara vd., 2022) Facebook’ta siyasilerin “duygusal strateji” ve daha saldırgan olan “analitik strateji” şeklinde iki farklı söylem tarzı geliştirdiklerini tespit etmiştir. Sharma ve Jain (2022) siyasi parti ve liderlerin, influencer (sosyal medya etkileyicisi) kullanarak sosyal medyada markalaşmaya doğru ilerlediklerini aktarmıştır. Alujevic (2016) Facebook’un Avrupa’daki siyasi partiler tarafından, iknadan çok yandaşlarına yönelik bilgilendirme aracı olarak kullanıldığını, 2014 yılında 2009’a göre fotoğraf, video vb. görsellerin daha yoğun kullanıldığını tespit etmiştir.

Lalancette ve Raynould (2017) seçmenlerin liderlerde aradıkları dürüstlük, zeka, dostluk, içtenlik ve güvenilirlik gibi özelliklerin vurgulamak için yapılan imaj yönetimi faaliyetleri için Instagram’ın ideal olduğunu vurgulamaktadır. Pineda vd. de (2020) siyasi liderlerin Instagram’ı daha çok kendisini ve partisini tanıtmak amacıyla kullanıldığını söylemiştir. Benzer şekilde Turnbull-Dugarte (2019, 13) Instagram’da parti adayının tanıtılmasının seçmen üzerinde daha etkili olduğunu, Larsson (2017) Instagram’da parti liderlerinin, partilere oranla daha çok yorum ve beğeni aldığını tespit etmiştir.

Finlayson (2020) YouTube fenomenlerine odaklandığı çalışmasında, propagandasını yaptıkları siyasi ideolojiyi popülist bir tarzda ifade ederek ‘karizmatik’ bir otorite olarak sunduklarını ve YouTube’a özgü siyaset tarzının bu olduğunu söylemiştir. Litvinenko (2021) Rusya’da YouTube’un en popüler siyasi videolarına muhaliflerin hakim olduğunu, iktidardakilerin ise seçmen tarafından oluşturulmuş gibi görünen amatör ve yarı profesyonel tarzlarda yapılmış videolar yayınlarken platformu kendi ellerine almaya çalıştıklarını tespit etmiştir. Öte yandan Golovchenko ve arkadaşları (2020) ABD’nin 2016 seçimlerinde Rus troller tarafından YouTube videolarının altında Cumhuriyetçiler lehinde propaganda yaparak Trump’ı desteklemeye ve ABD halkı içinde anlaşmazlık çıkarmaya çalıştığını öne sürmüştür.

Amaç ve Yöntem

Amaç

Amacı, genel bir bakış açısıyla siyasal parti reklamları için ideal sosyal medya mecrasını belirlemek olan bu çalışma, seçim dönemlerinde reklamverenlere yol gösterecek nicel bir analizdir. Partiler belli

bir kesimi hedeflediklerinde, o kesimin yoğun kullandığı mecrayı tercih etmektedir. Ancak genel seçmene hitap eden reklamları hangi mecradan yayınlayacakları çok değişkenli bir problemdir. Bu bakış açısıyla çalışmada ‘Siyasi partiler, genel seçmen kitlesine hitap eden reklamlarını hangi sosyal medya mecrasında yayınlamalıdır?’ sorusuna sayısal analizlerle cevap verilmesi hedeflenmiştir.

Yöntem

Reklam yayınlamak için mecraya seçme kararı, partiler (veya reklamverenler) açısından çok değişkenli ve alternatifli karmaşık bir süreçtir. Her mecranın birbirine göre avantaj ve dezavantajları mevcutken, bu avantajların parti açısından ne kadar önemli olduğu bilinmelidir. Bu karmaşık sürecin içinden çıkılabilmesi için, kriterlerin parti açısından önem ağırlıklarının puanlanabileceği bir ÇKKV yöntemine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu yüzden çalışmada, ÇKKV yöntemlerinden öznel görüşlere dayalı bir yöntem olan AHP yaklaşımı kullanılmıştır. Sosyal medya mecraları, bu mecraların seçiminde dikkate alınacak kriterler ve ağırlıkları, mecraların her bir kriter çerçevesinde ikili karşılaştırma ağırlıklarını belirlemek için uzman görüşünden destek alınmıştır. Söz konusu uzman iki farklı siyasi partiye, dört farklı büyükşehir belediyesine ve altı farklı ilçe belediyesine iletişim danışmanlığı yapmış bir ajans sahibidir. Problemin sonucuna, belirlenen ağırlıkların AHP yöntemiyle sentezlenmesi ile ulaşılmıştır. Hesaplamalar Microsoft Excel programı ile gerekli komutlar kullanılarak yapılmış; tutarlılık analiz değerleri ise formüller ile hesaplanmıştır. AHP yönteminde tutarlılık analizi, CR uyum oranının 0,1 değerinin altında olup olmadığının hesaplanması ile yapılmaktadır. Tutarlılık analizleri ‘Bulgular’ başlığında her kriterin altında sunulmuştur.

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

AHP, kriterleri ve ağırlıkları öznel görüşler doğrultusunda belirlenen, bu sebeple sosyal problemlere rahatlıkla uygulanabilen çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden birisidir. Bu yöntemle, birden fazla kriterin ve alternatifin olduğu karmaşık karar problemlerinde, karar verici (ya da karar vericiler) tarafından belirlenen göreceli ağırlık puanları sayesinde en uygun çözüme ulaşılabilmektedir (Saaty & Vargas, 2012:1). AHP, bir bireyin veya bir grubun karar verirken kaçınılmaz olarak işlediği öznel ve kişisel tercihleri aracılığıyla bir bakıma “nesnel matematik” kullanır (23). Brunelli de (2014, 2) bu durum için “nicel sağduyu” ifadesini kullanmıştır. Munier ve Hantoria’nın (2021:44) aktardığına göre bu yöntemi bazı araştırmacılar “kusurlu”, “sağsızsız”, “tartışmalı”, “zayıf temelli” gibi sıfatlarla nitelendirmekte, ancak karşıt görüşlü araştırmacılar “eleştirilerin yöntemin doğru anlaşılmasından kaynaklandığını” savunmaktadır. Onlara göre AHP’de karar verme süreci, niceliksel ve niteliksel yönlerin bir karışımını; ayrıca temel bir role sahip olan ve çok ihtiyaç duyulan tavsiyeleri sağlayan karar vericinin görüşünü, uzmanlığını ve bilgisini içermektedir (12). Nispeten daha karmaşık problemlerde, grup karar verme yöntemiyle birden fazla karar vericinin belirlediği ağırlıkların geometrik ortalaması alınarak hesaplama yapılsa da, basit problem yapıları için tek bir uzman görüşünün daha etkili olduğu savunulmuştur. Brunelli (2014) bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Tek bir karar verici tamamen rasyoneldir ve pozitif gerçek sayıları kullanarak tüm bağımsız alternatif ve kriter çiftleri üzerindeki tercihlerini tam olarak ifade edebilir (23) (...) Biçimsel olarak, tamamen tutarlı ikili karşılaştırmalar yapabilen bir karar verici, kendisiyle çelişmez. Bu geçişlilik koşulunun geçerli olduğu bir matrise “tutarlı” denir (39).

Thomas L. Saaty 1970’li yıllarda bu yöntemi geliştirmesinin ardından sosyal problemlere uyarlayarak işlevselliğini kanıtlamıştır. Yayımladığı kitaplarda ABD’nin sosyal güvenliğini istikrara kavuşturma, Orta Doğu ihtilafında en faydalı sonucu tespit etme, Çin ve Tayvan arasındaki anlaşmazlığı çözüme, Kuzey Kore’nin nükleer tehdidine yanıt verme (Saaty & Vargas, 2006), ötenazinin kanunlaştırılması, ABD’deki kürtaj sorunu (Saaty ve Vargas, 2012) gibi birçok sosyal ve politik probleme ÇKKV yöntemlerinden faydalanarak çözüm önerisi getirmiştir.

Saaty (2) hiyerarşik yapıya hangi kriterlerin dahil edileceğine karar verme aşamasının en fazla yaratıcılık isteyen aşama olduğunu söylemiştir. Tüm kriterler ve problem açısından önem dereceli belirlendikten sonra ise problemin çözümüne çok fazla etki etmeyecek düşük ağırlıktaki kriterlerin değerlendirmeden çıkarılmasını önermiştir. Saaty (1982:1-2) AHP yöntemini açıkladığı yazılarında günümüzün karmaşık dünyasında, karar verirken tam ve mantıksal çözümlerden ziyade, öznel bilgiye ve deneyime dayalı nesnel kararlar vermenin önemini vurgulamıştır. Karmaşık kararların

genellikle çok sayıda etkileşimli faktörle karakterize edildiğini, bu faktörlerin öneminin doğru bir şekilde karşılaştırılması gerektiğini söyleyen Saaty, bu amaçla Tablo 1'deki 'Göreceli Önem Ölçeği'ni geliştirmiştir (Saaty & Kearns, 1985:27).

Tablo 12: Thomas L. Saaty'nin Göreceli Önem Ölçeği

Göreceli Önem Derecesi	Tanımlama
1	Eşit derecede önemli
3	Orta derecede önemli
5	Kuvvetli derecede önemli
7	Mutlak derecede önemli
9	Aşırı derecede önemli
2, 4, 6, 8	Ardışık önem dereceleri arasındaki ara dereceleri ifade eder
Sayıların çarpmaya göre tersi	a _{ij} yerine 1/a _{ij} değeri yazılır

Kaynak: Saaty ve Kearns, 1985, 27.

AHP sürecinde karar verici, problemi çözerken öncelikli alternatiflerini ve seçim aşamasında hangi kriterlerin önemli olduğunu belirlemektedir. Ardından kriterler önem derecelerine göre dizilip, ağırlıkları uzman görüşü ışığında belirlenmektedir. Sentez aşamasında farklı alternatifler her kriter açısından değerlendirilmekte ve en iyi olan alternatif kantitatif hesaplamalar sonucu seçilmektedir. Özel görüşlere yer verilmesi sebebiyle her karşılaştırma, tutarlılık analizine tabi tutulmakta ve CR uyum oranı belirlenerek çelişki olup olmadığı tespit edilmektedir. Uyum oranı 0,1 değerinin altında çıkan analizler tutarlı kabul edilmektedir. Problemin çözümü esnasında yöntemin hesaplama aşamaları gösterilmiş, çözüme giden hesaplama ve formüller 'Bulgular' başlığı altındaki her aşamada açıklanmıştır. Bu nedenle yöntem başlığı altına örnek hiyerarşik tablo ve formül eklenmesine gerek görülmemiştir.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın kapsamı, spesifik bir kitleye hitap etmeyen, sadece genel seçmeni hedefleyen parti reklamları ile sınırlı tutulmuştur. Sosyal medya mecraları içinden, güncel verilere göre seçim dönemlerinde propaganda faaliyetlerinin en yoğun şekilde yürütüldüğü Facebook, Instagram ve YouTube mecraları seçilmiş; Twitter ve Whatsapp siyasal reklam engelleri nedeniyle kapsam dışı tutulmuştur. Karşılaştırma kriterleri; reklam maliyeti, erişim ve kullanım kolaylığı, uygun hedef kitleye ulaşılabilirlik, etkileşim işlevselliği, geribildirim kontrolü ve bireysel/kurumsal hesap seçenekleri şeklinde belirlenmiştir.

İşlem

AHP sürecinde karar verici, tüm kriterlerin etkisi ve önceliği hakkında hükümler vererek hiyerarşik yapıyı oluşturur. Bunu yaparken bazı alternatifleri ve genel amaç üzerinde nispeten küçük etkileri olan kriterleri değerlendirmeden çıkarılabilir (Saaty & Vargas, 2012:1). Bu çalışmanın yola çıkış noktasında alternatifler Facebook, Twitter ve Instagram olarak belirlenmiş olsa da uzman kişinin yönlendirilmesiyle Twitter uygulaması kapsamdan çıkarılarak yerine Youtube uygulaması dahil edilmiştir. Gerekçeler; Twitter uygulamasında siyasal reklam yapmanın yasak olması ve Youtube uygulamasının siyasal reklamcılıkta yoğun ve işlevsel şekilde kullanılmasıdır. Uzmana fikir vermesi açısından sunulan kriterler arasından ise 'uygulamanın toplam kullanıcı sayısı' ve 'uygulamanın günlük etkileşim sayısı' kriterleri problem açısından sonucu değiştirecek bir önem arz etmemesi sebebiyle süreçten çıkarılmıştır. Benzer şekilde 'ciddiyet', 'resmiyet', 'güvenilirlik/kalite' önerileri uzman tarafından "ölçümlenemez kriterler" olarak tanımlanması nedeniyle hesaplama dahil edilmemiştir.

Anahtar Kavramlar

Çalışmada sosyal medya mecralarının karşılaştırılması için kullanılan altı değişkenin detaylı bir biçimde açıklanmasına başlıklar halinde aşağıda yer verilmiştir.

Reklam Maliyeti: Bu kriter reklamın hangi mecrada daha düşük maliyetle yayınlanabildiği ile ilgilidir. Bu konuda net rakamlar bulunmamakla birlikte hedef kitle, erişim, sıklık gibi kriterlere göre değişkenlik göstermektedir. Benzer paket ücretleri karşılaştırılmış ve uzman görüşü desteğiyle, Facebook, Instagram ve YouTube mecralarından reklam verme açısından en yüksek maliyetli olanı YouTube, en düşük maliyetli olanı ise Facebook olarak belirlenmiştir.

Erişim ve Kullanım Kolaylığı: Bu kriter, sosyal medya mecralarının erişimlerinin mobil veya masaüstü seçeneklerinden hangisine daha yakın olduğu ile ilgilidir. Mobil erişimde kolaylık sağlayan mecranın ağırlığı daha yüksek olarak puanlanmıştır. Mobilde en kolay kullanım seçeneğini hız, şarj ve veri kullanımı açısından Instagram sunmakta; YouTube'un yüksek veri aktarımı gerektirmesi ve küçük ekranda video izlemenin zorluğu onu mobil açıdan özellikle düşük gelirli vatandaşlar veya öğrenciler açısından dezavantajlı kılmaktadır.⁴

Uygun Hedef Kitleye Ulaşılabilirlik: Siyasi parti reklamlarında öncelik, ticari reklamlarda olduğu gibi asıl hedeflenen kitleye ulaşmaktır. Seçmenlerin yoğun olarak kullandığı mecralar; gelir düzeyi, yaş aralığı, meslek grubu, cinsiyet ve bölge vb. birçok özelliğe göre değişiklik göstermektedir. Ancak spesifik bir kitleyi hedefleyen reklamların kapsam dışı tutulması nedeniyle bu hesaplamada üç mecra birbirine göre avantajlı veya dezavantajlı konumda değildir; her birinin ağırlığı eşittir. Çünkü kullanım istatistiklerine bakıldığında, her mecranın farklı seçmen gruplarına ulaşmada göreceli üstünlüğü görülmektedir.

Etkileşim İşlevselliği: Siyasi partiler açısından içeriklerin seçmenler arasında yayılması son derece önemlidir. Bu kriter sosyal medya mecralarının, reklam içeriklerinin diğer kullanıcılarla paylaşılması konusundaki işlevselliği ifade etmektedir. Örneğin Facebook'ta bir gönderi 'paylaş' seçeneği üzerinden kolaylıkla kullanıcılarla paylaşılabilirken, Instagram'da bu paylaşım için harici bir uygulama olan 'repost' uygulaması gerekmektedir. YouTube'da bir video, linki aracılığıyla kolayca paylaşılsa da, videoyu indirip diğer kullanıcılara gönderebilmek için yine harici bir uygulama gerekmektedir. Bu da içeriklerin paylaşımı konusunda Facebook uygulamasına diğer iki uygulamaya göre üstünlük sağlamaktadır.

Geribildirim Kontrolü: Sosyal medya mecralarında, kullanıcıların içerik beğenme ve yorumlama şeklinde geribildirimleri söz konusudur. Olumsuz geribildirimler diğer kullanıcıların fikirlerini etkileyerek parti/adaylar için dezavantajlı durumlar ortaya çıkarabilir. Facebook'da sayfa yöneticisi içeriğe yapılan yorumları gizleyebilmekte, silebilmekte; ayrıca yorumun gizlendiği, kullanıcı tarafından anlaşılmamaktadır (Facebook Yardım 2023). Kalsnes ve Ihlebæk (2021) Facebook'taki yorum gizlemenin siyasiler açısından avantajlı olduğunu, çünkü tartışmaların dinamiklerine zarar verebilecek yorumların gizlenmesi yoluyla "ateşli yorumcuların yabancılaştırılmasından kaçınılabildiğini" söylemektedir. Bu tartışmaların gizleme yoluyla engellenmesi, seçmen açısından demokratik katılımı baltalasa da, partiler açısından geribildirimlerin kontrol edilebilirliği oldukça önemlidir.

YouTube'da da "Yorumlar, yayınlayan kullanıcı ve kanal sahibi tarafından ya da politika ihlalleri nedeniyle kaldırılabilir" (YouTube yardım, 2023a). Ancak yorum gizleme özelliği yoktur, bunun yerine kullanıcı gizleme özelliği mevcuttur ki yorumlarının gizlendiği, kaldırıldığı kullanıcı tarafından görüntülenebilmektedir (YouTube yardım, 2023b). Instagram'da tüm yorum gizlenememekte, "özel sözcük ve söz grupları" bazında gizleme yapılabilmektedir. Ayrıca direkt olarak silinebilmektedir ki bu kullanıcı tarafından görülebilen bir işlem (Instagram yardım merkezi, 2023) olduğu için sorun yaratabilir. Facebook, kullanıcılarına gönderi altında yapılmış yorumlar arasında sıralama, filtreleme, en alakalı, en çok beğeni veya yanıt alan yorumu görme, doğrulanmış profillerin ve sayfaların yorumlarını başa alma gibi özellikler sunmaktadır.

Bireysel veya Kurumsal Hesap Seçenekleri: Siyasal partiler adaylar için ayrı, parti için ayrı propaganda stratejileri kullanmakta, bu durum sosyal medyada iki ayrı hesap gerektirmektedir. Aday hesabının bireysel, parti hesabının kurumsal olması partiler açısından son derece işlevseldir. Hatta partinin il ve ilçe merkezleri, çeşitli görev birimleri ve gönüllü grupları için ayrı hesaplar oluşturulması

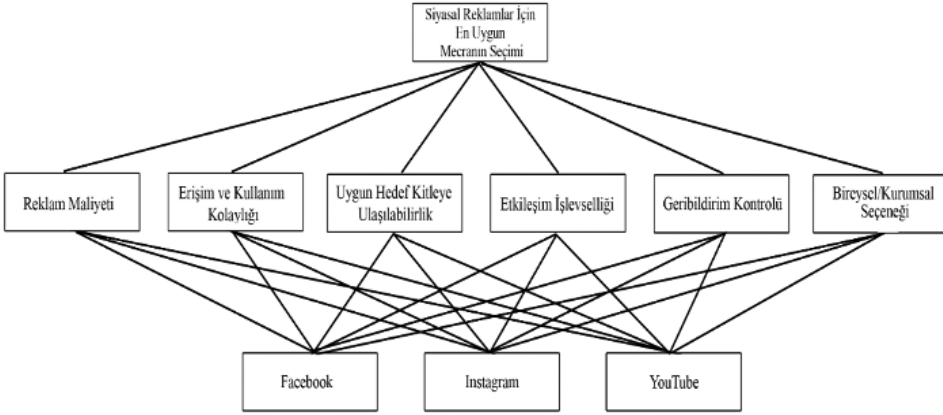
⁴Kumar'ın (2019) çalışması Facebook'un maliyet açısından erişim kolaylığını vurgulamaktadır. Hindistan'da sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı geçmişe sahip gençlerin mobil medya kullanımlarını incelediği araştırmasında, bu gençlerin Facebook'a uygun internet fiyatı nedeniyle teknolojik engelleri aşarak kolayca erişebildiklerini ve Facebook'u küresel kimlik kazandıkları bir sosyalleşme ve bireyselleşme aracı olarak gördüklerini ortaya koymuştur.

seçim öncesi avantaj sağlayacaktır. Bu konuda en işlevsel mecra olan Facebook, bireysel, kurumsal bazda hesap seçenekleri sunmakta ve hepsi için ayrı özellikler içermektedir. Facebook ayrıca “Meta Business Manager” (Meta İşletme Yöneticisi) ve “Meta Business Suite İstatistikleri” (Meta İş Paketi İstatistikleri) özelliğiyle (Meta 2023) reklamveren kurumların pazarlama faaliyetleri için ek özellikler sunmaktadır. YouTube’da kurumsal hesaplar için ekstra özellikler olmasa da “Marka Hesabı ile YouTube Studio’da kanal izinlerini kullanma” hizmeti sunmaktadır (YouTube yardım, 2023c). Instagram işletme hesabı seçeneği mevcutsa da bu hesap türünün bireysel bir hesap karşısında ticari işlevleri dışında üstün yanı bulunmamaktadır. Ayrıca uygulamada gruplar için sohbet oluşturulabilse de, hesap seçeneği olarak grup hesabı mevcut değildir.

Bulgular

AHP ile karar verme aşamasında dikkate alınan altı kriter ve üç alternatif için hiyerarşik yapı Şekil 1 deki gibidir.

Şekil 1: AHP Probleminin Hiyerarşik Yapısı

Problemin oluşturulma aşamasında öncelikle hangi kriterlerin önemli olduğu belirlenerek, (kriterlerin belirlenme süreci ‘işlem’ başlığı altında detaylı şekilde anlatılmıştır) uzman görüşü doğrultusunda kriter listesine son şekli verilmiş, ardından kriterlerin önem ağırlıkları uzman tarafından 100 üzerinden puanlanmıştır. Kriterlerin uzman tarafından belirlenen puanları Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 13: Problemin Kriterleri İçin Belirlenen Önem Puanları

Önem Kriterleri	Önem Puanları
Reklam Maliyeti	70
Erişim ve Kullanım Kolaylığı	60
Uygun Hedef Kitleye Ulaşma	100
Etkileşim İşlevselliği	80
Geribildirim Kontrolü	60
Bireysel/Kurumsal Seçeneği	50

Karşılaştırmalı matriste oluşabilecek tutarsızlıkların önüne geçmek adına, uzmana direkt olarak ikili karşılaştırmalar sorulmamış, bunun yerine uzmandan her kriteri kendi içinde -önem derecesine göre- 100 üzerinden puanlaması istenmiştir. Daha sonra göreceli önemler, problem çözücü tarafından Saaty’nin Göreceli Önem Ölçeğine uyarlanmıştır. Kriterler arasındaki en yüksek puan farkı, 9 önem derecesine karşılık gelecek şekilde dönüştürme yapılmıştır. Başka bir ifadeyle, en yüksek fark olan 50 puan 9 önem derecesine karşılık gelmektedir. Tablo 2’de gösterilen bu puanlar kriterlerin yüzdelik dilim içindeki payları değil, her kriterin kendi başına önem derecesinin 100 üzerinden puanlanmış halidir.

Tablo 14: Yüzdeler Oranları 0-9 Ölçeğine Uyarlama Tablosu

ajj	Yüzde aralığı
1	0
2	0,001-6,250
3	6,251-12,500
4	12,501-18,750
5	18,751-25,000
6	25,001-31,250
7	31,251-37,500
8	37,501-43,750
9	43,751-50,000

Dönüştürme için kullanılan değer aralıkları Tablo 3'te gösterilmiştir. Kriterlerin göreceli önem derecelerini gösteren ve dönüştürme tablosuna göre oluşturulan karşılaştırmalı kriterler matrisi Tablo 4'teki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 15: Karşılaştırmalı Kriterler Matrisi

	Reklam Maliyeti	Erişim ve Kullanım Kolaylığı	Uygun Hedef Kitleye Ulaşma	Etkileşim İşlevselliği	Geribildirim Kontrolü	Bireysel veya Kurumsal Seçeneği
Reklam Maliyeti	1	3	1/6	1/3	3	5
Erişim ve Kullanım Kolaylığı	1/3	1	1/8	1/5	1	3
Uygun Hedef Kitleye Ulaşma	6	8	1	5	8	9
Etkileşim İşlevselliği	3	5	1/5	1	5	6
Geribildirim Kontrolü	1/3	1	1/8	1/5	1	3
Bireysel veya Kurumsal Seçeneği	1/5	1/3	1/9	1/6	1/3	1

Bu aşamada değerler tutarlılık analizine tabi tutulmalı kriterlerin göreceli önem dereceleri arasında tutarsızlık olup olmadığı tespit edilmelidir. Karşılaştırmalı kriterler matrisi normalize edilmiş, her satır için öncelikler vektörü hesaplanmıştır (Tablo 5).

Tablo 16: Karşılaştırmalı Kriterler Normalize Matrisi ve Öncelikler Vektörleri

	Reklam Maliyeti	Erişim ve Kullanım Kolaylığı	Uygun Hedef Kitleye Ulaşma	Etkileşim İşlevselliği	Geribildirim Kontrolü	Bireysel veya Kurumsal Seçeneği	Öncelik. Vektörü
Reklam Maliyeti	0,092	0,164	0,096	0,048	0,164	0,185	0,125
Erişim ve Kullanım Kolaylığı	0,031	0,055	0,072	0,029	0,055	0,111	0,059
Uygun Hedef Kitleye Ulaşma	0,552	0,436	0,579	0,725	0,436	0,333	0,510
Etkileşim İşlevselliği	0,276	0,273	0,116	0,145	0,273	0,222	0,217
Geribildirim Kontrolü	0,031	0,055	0,072	0,029	0,055	0,111	0,059
Bireysel veya Kurumsal Seçeneği	0,018	0,018	0,064	0,024	0,018	0,037	0,030

Ardından, bulunan öncelikler vektörü sütunu, karşılaştırmalı kriter tablosundaki her satırla çarpılarak tüm öncelikler matrisi elde edilmiştir. Tutarlılık analizi için bu matris, tüm öncelikler vektörüne bölünerek tutarlılık endeksi hesaplanmıştır. Ardından tüm satırların tutarlılık endeks değerlerinin ortalaması alınarak $\lambda \max$ değeri 6,391 olarak bulunmuştur (Tablo 6).

Tablo 17: Kriter Karşılaştırmaları İçin Tutarlılık Analizi

Tüm Öncelikler Matrisi	Tutarlılık İndeksi Matrisi	$\lambda \max$	CI	CR
0,785	6,285	6,391	0,078	0,063
0,356	6,072			
3,556	6,969			
1,461	6,722			
0,356	6,072			
0,187	6,227			

Tutarlılık analizinde kullanılan $CR=CI/RI$ formülünü uygulayabilmek için, bulunan $\lambda \max$ değeri ilgili formüle yerleştirilerek öncelikle CI değeri 0,078 şeklinde bulunmuştur (Tablo 6).

$$CI = \frac{\lambda \max - n}{n - 1} = \frac{6,391 - 6}{6 - 1} = 0,078$$

Ardından CI değeri, Rastgele Endeks Değerleri tablosunda 6 kritere karşılık gelen 1,24 sayısına bölünmüştür.

$$CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0,078}{1,24} = 0,063 \quad \mathbf{0,063 < 0,1}$$

Sonuçta ortaya çıkan CR uyum endeksi 0,063'tür (Tablo 6) ve bu sayı 0,1'den küçük olduğu için 'kriterler arası önem dereceleri tutarlıdır, çelişki yoktur' denebilir.

Tutarlılık analizinin ardından, her kriter için alternatiflerin göreceli ağırlıklarının matrisleri oluşturulmuş ve karar matrisinde kullanılacak öncelikler vektörü değerlerinin bulunması amacıyla bu matrisler de normalize edilmiştir. İlk kriter reklam maliyetleridir.

Tablo 18: Reklam Maliyeti İçin İkili Karşılaştırmalar

	Facebook	Instagram	YouTube
Facebook	1	1/3	1/5
Instagram	3	1	1/3
YouTube	5	3	1

Reklamveren açısından maliyetin düşük olması önemlidir ve en düşük maliyeti sunan mecra Facebook, en yüksek reklam maliyetini sunan mecra ise YouTube olarak görünmektedir. Instagram Facebook'a göre orta derecede, YouTube ise kuvvetli derecede daha maliyetlidir. Bu maliyetlerin göreceli karşılaştırmalı değerleri Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 19: Reklam Maliyeti Açısından İkili Karşılaştırmalar – Normalize Matris

	Facebook	Instagram	YouTube	Öncelikler Vektörü
Facebook	0,111	0,077	0,130	0,106
Instagram	0,333	0,231	0,217	0,260
YouTube	0,556	0,692	0,652	0,633

Reklam maliyeti için mecralar arasında ikili karşılaştırmalar 0-9 ölçeğinde yapılmış, ardından matris normalize edilmiştir (Tablo 8).

Tablo 20: Reklam Maliyeti Kriteri İçin Tutarlılık Analizi

Tüm Öncelikler Matrisi	Tutarlılık İndeksi Matrisi	λmax	CI	CR
0,320	3,011	3,039	0,019	0,033
0,790	3,033			
1,946	3,072			

Reklam maliyeti kriterine göre alternatiflerin tutarlılık analizi yapılmış ve çelişki olmadığı görülmüştür (Tablo 9). Tutarlılık analizinde λmax değeri tutarlılık endeks ortalamasına bölünerek 3,039 olarak hesaplanmış, bu değer ilgili formüle yazılarak CI değeri 0,019 olarak bulunmuştur. Ardından CI değeri, üç alternatif sayısına denk gelen rastgele endeks değeri 0,58'e bölünerek uyum oranı (CR) 0,033 olarak hesaplanmıştır. Bu değer 0,1'den küçük olduğu için göreceli alternatif ağırlıkları kendi içinde tutarlıdır.

$$CI = \frac{\lambda max - n}{n - 1} = \frac{3,039 - 3}{3 - 1} = 0,019$$

$$CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0,019}{0,58}$$

$$0,033 < 0,1$$

Diğer kriterler için de yapılan tutarlılık analizleri her kriter için, ilgili kriterin altında sunulmuştur.

Tablo 21: Erişim ve Kullanım Kolaylığı Açısından İkili Karşılaştırmalar

	Facebook	Instagram	YouTube
Facebook	1	1/3	3
Instagram	3	1	5
YouTube	1/3	1/5	1

Erişim ve kullanım kolaylığı açısından Instagram en yüksek, YouTube en düşük ağırlıktadır. Instagram Facebook'a göre orta derecede, YouTube'a göre kuvvetli derecede daha kolay erişim ve kullanım sunmaktadır (Tablo 11).

Tablo 22: Erişim ve Kullanım Kolaylığı Açısından İkili Karşılaştırmalar - Normalize Matrisi

	Facebook	Instagram	YouTube	Öncelikler Vektörü
Facebook	0,231	0,217	0,333	0,260
Instagram	0,692	0,652	0,556	0,633
YouTube	0,077	0,130	0,111	0,106

Bu kriter için üç alternatif karşılaştırıldığında λmax değeri 3,039 olarak bulunmuştur.

Tablo 23: Erişim ve Kullanım Kolaylığı Kriteri İçin Tutarlılık Analizi

Tüm Öncelikler Matrisi	Tutarlılık İndeksi Matrisi	λmax	CI	CR
0,790	3,033	3,039	0,019	0,033
1,946	3,072			
0,320	3,011			

Ardından aşağıda gösterildiği gibi formüle yerleştirilerek CI değeri 0,019 olarak hesaplanmıştır. Bu değer rastgele endeks değerine bölündüğünde ise uyum oranı 0,033 olarak bulunmuştur. Uyum oranı 0,1 değerinin altında olduğu için karşılaştırmaların tutarlı olduğu söylenir (Tablo 12).

$$CI = \frac{\lambda \max - n}{n - 1} = \frac{3,039 - 3}{3 - 1} = 0,019$$

$$CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0,019}{0,58}$$

$$= 0,033 \quad \mathbf{0,033 < 0,1}$$

Tablo 24: Hedef Kitleye Ulaşılabilirlik Açısından İkili Karşılaştırmalar

	Facebook	Instagram	YouTube
Facebook	1	1	1
Instagram	1	1	1
YouTube	1	1	1

İstenilen hedef kitleye erişme açısından hiçbir mecra diğerine göre daha avantajlı görünmemektedir. Bu nedenle üç mecranın birbiri için göreceli ağırlık değerleri 1'dir. (Tablo 13). Normalize matris Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 25: Hedef Kitleye Ulaşılabilirlik Açısından İkili Karşılaştırmalar - Normalize Matris

	Facebook	Instagram	YouTube	Öncelikler Vektörü
Facebook	0,333	0,333	0,333	0,333
Instagram	0,333	0,333	0,333	0,333
YouTube	0,333	0,333	0,333	0,333

Tablo 26: Hedef Kitleye Ulaşılabilirlik Kriteri İçin Tutarlılık Analizi

Tüm Öncelikler Matrisi	Tutarlılık İndeksi Matrisi	$\lambda \max$	CI	CR
1	3	3	0	0
1	3			
1	3			

Bu kriter için hesaplanan $\lambda \max$ değeri 3'tür ve CI değeri 0 (sıfır) olarak hesaplandığı için uyum oranı (CR) de 0 (sıfır) olarak hesaplanmıştır (Tablo 15). Dolayısıyla çelişkiye rastlanmamıştır.

$$CI = \frac{\lambda \max - n}{n - 1} = \frac{3 - 3}{3 - 1} = 0 \quad CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0}{0,58} = 0 \quad \mathbf{0 < 0,1}$$

Etkileşim işlevselliğine göre karşılaştırıldığında Facebook'un siyasi partiler açısından YouTube'a göre ise neredeyse mutlak derecede, Instagram'a göre neredeyse aşırı derecede daha avantajlı olduğu görülmektedir (Tablo 16).

Tablo 27: Etkileşim İşlevselliği Açısından İkili Karşılaştırmalar

	Facebook	Instagram	YouTube
Facebook	1	8	3
Instagram	1/8	1	1/6
YouTube	1/3	6	1

Matrisin normalize edilmesinin (Tablo 16) ardından tutarlılık analizi sonucunda uyum oranı (CR) 0,064 olarak hesaplanmıştır ve çelişki olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 17).

Tablo 28: Etkileşim İşlevselliği Açısından İkili Karşılaştırmalar - Normalize Matris

	Facebook	Instagram	YouTube	Öncelikler Vektörü
Facebook	0,686	0,533	0,720	0,646
Instagram	0,086	0,067	0,040	0,064
YouTube	0,229	0,400	0,240	0,290

Etkileşim kriteri için tutarlılık hesaplaması aşağıdaki şekildedir. $\lambda \max$ değeri 3,074 olarak hesaplanmış, bu değer formüle yerleştirilerek CI değeri 0,037 bulunmuştur.

Tablo 29: Etkileşim İşlevselliği Kriteri İçin Tutarlılık Analizi

Tüm Öncelikler Matrisi	Tutarlılık İndeksi Matrisi	$\lambda \max$	CI	CR
2,028	3,138	3,074	0,037	0,064
0,193	3,012			
0,890	3,073			

CI değeri üç alternatife denk gelen rastgele endeks değeri 0,58'e bölüldüğünde ise uyum oranı 0,064 olarak hesaplanmış ve karşılaştırmalarının tutarlı olduğu ortaya koyulmuştur (Tablo 18).

$$CI = \frac{\lambda \max - n}{n - 1} = \frac{3,074 - 3}{3 - 1} = 0,037 \quad \mathbf{0,064 < 0,1} \quad CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0,037}{0,58}$$

Mecraların birbirine göre geribildirim avantajlarının karşılaştırma ağırlıkları Tablo 19'da gösterilmektedir.

Tablo 30: Geribildirim Kontrolü Açısından İkili Karşılaştırmalar

	Facebook	Instagram	YouTube
Facebook	1	7	4
Instagram	1/7	1	1/4
YouTube	1/4	4	1

Facebook geribildirim kontrolü konusunda YouTube'a göre neredeyse kuvvetli derecede, Instagram'a göre ise mutlak derecede daha avantajlı görünmektedir (Tablo 19).

Tablo 31: Geribildirim Kontrolü Açısından İkili Karşılaştırmalar - Normalize Matris

	Facebook	Instagram	YouTube	Öncelikler Vektörü
Facebook	0,718	0,583	0,762	0,688
Instagram	0,103	0,083	0,048	0,078
YouTube	0,179	0,333	0,190	0,234

Öncelikler vektörü değerlerinin hesaplanmasının (Tablo 20) ardından yapılan tutarlılık analizinde uyum oranı (CR) 0,067 olarak bulunmuş ve çelişkiye rastlanmamıştır (Tablo 21).

Tablo 32: Geribildirim Kontrolü Kriteri İçin Tutarlılık Analizi

Tüm Öncelikler Matrisi	Tutarlılık İndeksi Matrisi	$\lambda \max$	CI	CR
2,170	3,156	3,077	0,039	0,067
0,235	3,015			
0,718	3,062			

Geribildirim kriteri için $\lambda \max$ değeri 3,077 olarak hesaplanmış, formüle yerleştirildiğinde CI 0,039 bulunarak uyum oranı (CR) 0,067 bulunmuştur. Bu oranın 0,1'in altında olması bu kriter için de karşılaştırmaların tutarlı olduğunu göstermiştir.

$$CI = \frac{\lambda \max - n}{n - 1} = \frac{3,077 - 3}{3 - 1} = 0,039 \quad \mathbf{0,067 < 0,1} \quad CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0,039}{0,58}$$

Son olarak bireysel veya kurumsal hesap seçenekleri sunma konusunda partiler açısından en avantajlı görünen mecra Facebook'tur. Facebook bu kriter dahilinde YouTube'a göre orta derecede, Instagram'a göre mutlak derecede daha avantajlı durumdadır (Tablo 22).

Tablo 33: Bireysel/Kurumsal Hesap Seçeneği Açısından İkili Karşılaştırmalar

	Facebook	Instagram	YouTube
Facebook	1	7	3
Instagram	1/7	1	1/5
YouTube	1/3	5	1

Karşılaştırmalı matrisin oluşturulmasının ardından matris normalize edilmiş (Tablo 23) ve yapılan tutarlılık analizinde çelişkiye rastlanmamıştır (Tablo 24).

Tablo 34: Bireysel/Kurumsal Hesap Seçeneği Açısından İkili Karşılaştırmalar - Normalize Matris

	Facebook	Instagram	YouTube	Öncelikler Vektörü
Facebook	0,677	0,538	0,714	0,643
Instagram	0,097	0,077	0,048	0,074
YouTube	0,226	0,385	0,238	0,283

Tutarlılık endeks matrisinin ortalaması alınarak λmax değeri 3,066 olarak hesaplanmış, ardından ilgili formüle yerleştirilerek CI değeri 0,033 ve CR değeri 0,056 şeklinde bulunmuştur.

Tablo 35: Bireysel/Kurumsal Hesap Seçeneği Kriteri Tutarlılık Analizi

Tüm Öncelikler Matrisi	Tutarlılık İndeksi Matrisi	λmax	CI	CR
2,008	3,121	3,066	0,033	0,056
0,222	3,013			
0,866	3,062			

Uyum oranı CR değerinin 0,1 değerinin altında olması bu kriter için de karşılaştırma değerlerinin tutarlı olduğunu göstermektedir (Tablo 24).

$$CI = \frac{\lambda max - n}{n - 1} = \frac{3,066 - 3}{3 - 1} = 0,033 \quad 0,056 < 0,1 \quad CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0,033}{0,58}$$

Tüm kriterler için yapılan tutarlılık analizlerinde tutarlılık tespit edilmesinin ardından karar aşamasına geçilebilir. Her kriterin öncelikler vektörü ile Tablo 5'te ikili kriter karşılaştırmalarından bulunan öncelikler vektörü çarpılarak karar alternatifleri sıralanmıştır (Tablo 25).

Tablo 36: İdeal Sosyal Medya Mecrası İçin Sonuç Sıralaması

	RM	EKK	UHKU	Eİ	GK	BKS	Önc. Vektörü	Alt. Skorları	Sıra
Facebook	0,106	0,260	0,333	0,646	0,688	0,643	0,125	0,399	1
Instagram	0,260	0,633	0,333	0,064	0,078	0,074	0,059	0,261	3
YouTube	0,633	0,106	0,333	0,290	0,234	0,283	0,510	0,341	2
							0,217		
							0,059		
							0,030		

Hesaplamalar sonucu alternatif skorları Facebook için 0,399 Instagram için 0,261 YouTube için 0,341 şeklinde bulunmuştur (Tablo 25). Bu skorlar göstermektedir ki siyasal partilerin genel seçmen kitleye hitap eden reklamları için uygun olan en iyi sosyal medya alternatifi Facebook'tur.

Literatür taramada rastlanan bazı araştırma sonuçlarının, bu çalışmanın sonucunu desteklediği tespit edilmiştir. Erdoğan'ın (2018) siyasal partilerin propaganda davranışlarını incelediği çalışması sonucunda, seçmenin en fazla kullandığı mecranın Facebook olduğu görülmüştür. Ellison ve arkadaşları (2014) Facebook'un sosyal sermayeye katkısını ve harekete geçirici gücünü ortaya koyarken, Lu ve Lee'nin (2020) çalışması Facebook'un vatandaşın kamusal hayatında giderek artan rolünü göstermektedir. **Reuning'in Facebook Algoritma Değişiklikleri Yerel Cumhuriyetçi Partileri Güçlendirmiş Olabilir** (2022) makalesi, 'Trump'ın seçimi Facebook'un değişen algoritmaları sayesinde kazandığı' iddiası ile Facebook'un siyasal reklamcılıkta etkin olduğunu gösteren bir çalışmadır. Confessore (2018) tarafından aktarılan Cambridge Analytica Veri Skandalı da Facebook algoritmalarıyla ilgili iddiayı desteklemektedir. Bene ve Kruschinski'nin (2021) çalışması, Facebook'un algoritmaları sayesinde hedeflenen spesifik bir kitleye ulaşabildiğini kanıtlamıştır. Kalsnes ve Ihlebæk (2021) Facebook'un yorum gizleme işlevini tartıştıkları çalışmalarından, bu işlevin –etik olmasa da- kararsız seçmen üzerinde etkili olarak, siyasi partilerin oyları açısından ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bireyler artık sosyal medyada benlik sunumu gerçekleştirmekte, fikir birliği ya da karşıtlığının bulunduğu insanlarla bir araya gelebilmekte, sınırsız bilgiye erişebilmekte ve siyasal tercihlerini etkileme potansiyeli bulunan reklamlara maruz kalabilmektedir. Sonsuz veri erişim ve paylaşımına imkan sağlayan sosyal medya mecraları siyasal partilerin de ilgi alanı içerisindedir. Dünya genelinde bütün seçim dönemlerinde bu mecralar yoğun kullanılmaktadır.

Çalışmada Facebook'un reklamverenler açısından diğer mecralara oranla daha düşük bir maliyete sahip olduğu saptanmıştır. Bu da Facebook'u hedef kitleye ulaşmada daha tercih edilebilir kılmaktadır. Ayrıca Facebook Etkileşim İşlevselliği açısından da kullanım kolaylığı sağlamaktadır. Bu uygulama üzerinden "paylaş" seçeneği vasıtasıyla, etkileşim diğer mecralara kıyasla daha işlevseldir. Bütün bunların yanı sıra geri bildirimlerin kontrolü, filtrelenmesi, gizlenmesi, silinmesi açısından Facebook reklamverenler için daha avantajlı durumdadır. Ayrıca diğer mecralarda da kurumsal hesap seçeneği bulunmasına karşın, Facebook'un bu kurumsal hesapları daha fazla özellik içermektedir.

Çalışmanın genel amacı doğrultusunda; maliyet, erişim ve kullanım kolaylığı, hedef kitleye ulaşılabilirlik, etkileşim işlevselliği, geribildirimler üzerindeki kontrol, bireysel/kurumsal hesap seçeneği kriterleri karşılaştırılarak, tüm hedef kitleye ulaşması hedeflenen siyasal reklamlar için ideal mecranın Facebook olduğu görülmüştür. Bu saptamaya ulaşırken yapılan AHP hesaplanmasında Facebook'un reklamverenlere maliyet, geribildirimler ve hesap seçenekleri sunması; kullanıcılara ise özellikle etkileşim, düşük veri ile erişim ve mobil kullanım kolaylığı sunması nedeniyle öne çıktığı görülmektedir. Çalışmanın hedeflenmeyen sonuçları ise Instagram uygulamasının partiler açısından daha çok adaylar hakkında bilgi verme, lider imajı oluşturma amacıyla kullanıldığı; YouTube uygulamasında ideolojik propagandaların fenomenler aracılığıyla, popüler yöntemlerle yapıldığı şeklindedir. Facebook'un partiler ve seçmen açısından işlevsel özellikler sunması sebebiyle bu mecrada siyasal tartışmaların daha fazla teşvik edildiği ve seçmenler arasında etkileşimin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlara istatistiksel veriler, literatür tarama ve uzman görüşü doğrultusunda ulaşılmıştır.

Bu çalışma, Türkiye'de seçimlerde kullanılması olası medya mecralarının analizi açısından önemli veriler sunmuştur. Bu veriler, partilerin medya planlamaları aşamasında yol göstericidir. Araştırmacılar, siyasilerin hedef seçmene yönelik mikro hedefleme çalışmalarına katkıda bulunabilecek analizler yapabilir, kitlelere hangi mecralardan ulaşabileceklerini sistematik olarak belirleyebilirler. Ayrıca çalışma ideal mecrayı belirlemede örnek bir AHP çözümüdür ve şirketler de aynı modelle, kendi kriterleri doğrultusunda bir hesaplama yaparak farklı mecralar konusunda karar verebilirler.

Kaynaklar

BAKIROĞLU, C.T. (2013). Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları, *Akademik Bilişim 2013*, Ocak 23-25, Konferans. Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye.

BENE, M., KRUSCHINSKI, S. (2021). Political Advertising on Facebook. In: Haßler, J., Magin, M., Russmann, U., Fenoll, V. (Ed.), *Campaigning on Facebook in the 2019 European Parliament Election*, Palgrave Macmillan, Cham, 283-299. https://doi.org/10.1007/978-3-030-73851-8_18.

BRITANNICA, (2023a). Youtube. <https://www.britannica.com/topic/YouTube> (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

BRITANNICA, (2023b). Facebook. <https://www.britannica.com/topic/Facebook> (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

BRUNELLI, M. (2014). *Introduction to the Analytic Hierarchy Process*. London: Springer

CONFESSORE, N. (2018, April 4). *Cambridge Analytica and Facebook: The scandal and the fallout so far*. <https://www.nytimes.com/2018/04/04/us/politics/cambridge-analytica-scandal-fallout.html> (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

CSA (2020, November). *Political Advertising on Social Media Study of the Facebook ad Library for Social, Electoral and Political Content*. Focus, Le Conseil Supérieur de L'audiovisuel, <https://www.csa.fr/content/download/259435/792324/version/7/file/Political%20advertising%20on%20social%20media%20-%20study%20of%20the%20Facebook%20ad%20library%20for%20social,%20electoral%20and%20political%20content..pdf> (24.12.2022)

DE-LARA, A., ERVITI, M.-C., León, B. (2022). Communication strategies in the climate change debate on Facebook. Discourse On The Madrid Climate Summit (COP 25). *Profesional De La Información*, 31(2). <https://doi.org/10.3145/epi.2022.mar.02>

DOĞAN, T. (2018). Sosyal Medya ve Facebook, *Bilim ve Teknik*. <https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/makale/sosyal-medya-ve-facebook> (Erişim Tarihi: 30.02.2023)

EKONOMİST, (2022, 26 Ağustos). 521 Milyar TL'lik Borç Yapılandırmasıyla İlgili Merak Edilenler, <https://www.ekonomist.com.tr/haberler/521-milyar-tl-lik-borc-yapilandirmasiyla-iligili-merak-edilenler-38364> (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

ELLISON, N.B., GRAY, R., LAMPE, C., Fiore, A. T. (2014). Social Capital and Resource Requests on Facebook. *New Media & Society*, 16(7), 1104–1121. <https://doi.org/10.1177/1461444814543998>

ERDOĞAN, M. (2018). Ak Parti'nin Kullandığı Propagandanın Türü ve Seçim Sonuçlarına Etkisi, S. Gezgin (Ed.), *Medya ve İletişime Diyalektik Bakış*, (pp.193-215), Eğitim Yayınevi.

FACEBOOK YARDIM, (2023). https://www.facebook.com/help/131887213640898/?helpref=managing_posts (Erişim Tarihi: 02.01.2023)

FINLAYSON, A. (2022). YouTube and Political Ideologies: Technology, Populism and Rhetorical form. *Political Studies*, 70(1), 62–80. <https://doi.org/10.1177/0032321720934630>

FORESTAL, J. (2021). Constructing Digital Democracies: Facebook, Arendt, and the Politics of Design. *Political Studies*, 69 (1), 26–44. <https://doi.org/10.1177/0032321719890807>

GENÇ, Z. (2010, Şubat 10 – 12). Web 2.0 Yeniliklerinin Eğitimde Kullanımı: Bir Facebook Eğitim Uygulama Örneği, *Akademik Bilişim'10* [Konferans]. Muğla Üniversitesi, Muğla, Türkiye.

GOLOVCHENKO, Y., BUNTAİN, C., EADY, G., BROWN, M. A., TUCKER, J. A. (2020). Cross-Platform State Propaganda: Russian Trolls on Twitter and YouTube During the 2016 U.S. Presidential Election. *The International Journal of Press/Politics*, 25(3), 357–389. <https://doi.org/10.1177/1940161220912682>

GÜZEL, İ. (2022, Temmuz 21). Türkiye, İnternette ve Sosyal Medyada Ne Kadar Vakit Geçiriyor?, <https://www.trthaber.com/foto-galeri/turkiye-internette-ve-sosyal-medyada-ne-kadar-vakit-geciriyor/48783/sayfa-8.html> (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

HAMAN, M. (2023). Why do Political Candidates Use Social Media in Election Campaigning? An Explanation Offered by a Cost-Benefit Calculation Using Survey Data. *Political Studies Review*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/14789299231152106>

HAMAN, M., ŞKOLNIK, M. (2021). Politicians on Social Media. The Online Database of Members of National Parliaments on Twitter. *Profesional De La Información*, 30(2). <https://doi.org/10.3145/epi.2021.mar.17>

- INSTAGRAM YARDIM MERKEZİ, (2023). <https://tr-tr.facebook.com/help/instagram/700284123459336> (Erişim Tarihi: 23.01.2023)
- KALNES, B., IHLEBÆK, K. A. (2021). Hiding Hate Speech: Political Moderation on Facebook. *Media, Culture & Society*, 43(2), 326–342. <https://doi.org/10.1177/0163443720957562>
- KARA, T. (2013). *Sosyal Medya Endüstrisi: İnsan, toplum, ekonomi*, (1st ed.). Beta.
- KEMP, S. (2022, February 15). Digital 2022: Turkey, <https://datareportal.com/reports/digital-2022-turkey> (Erişim Tarihi: 03.02.2023)
- KOÇOĞLU, S. (2018). Facebook nedir? Neden önemlidir? Facebook'un Özellikleri Nelerdir?, <https://www.brandingturkiye.com/facebook-nedir-neden-onemlidir-facebookun-ozellikleri-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 15.02.2023)
- KUMAR, N. (2014). Facebook For Self-Empowerment? A study of Facebook Adoption in Urban India. *New Media & Society*, 16(7), 1122–1137. <https://doi.org/10.1177/1461444814543999>
- LALANCETTE, M., & RAYNAULD, V. (2019). The Power of Political Image: Justin Trudeau, Instagram, and Celebrity Politics. *American Behavioral Scientist*, 63(7), 888–924. <https://doi.org/10.1177/0002764217744838>
- LARSSON, A. O. (2019). Skiing all the way to the polls: Exploring the Popularity of Personalized Posts on Political Instagram Accounts, *Convergence*, 25(5–6), 1096–1110. <https://doi.org/10.1177/1354856517741132>
- LESKIN, P. (2020, May 30). YouTube is 15 Years Old. Here's a Timeline of How Youtube Was Founded, Its Rise to Video Behemoth, and Its Biggest Controversies Along Way, <https://www.businessinsider.com/history-of-YouTube-in-photos-2015-10> (01.02.2023)
- LITVINENKO, A. (2021). YouTube as Alternative Television in Russia: Political Videos During the Presidential Election Campaign 2018. *Social Media + Society*, 7(1). <https://doi.org/10.1177/2056305120984455>
- LU, Y., LEE, J. K. (2021). Determinants of Cross-Cutting Discussion on Facebook: Political Interest, News Consumption, and Strong-tie Heterogeneity. *New Media & Society*, 23(1), 175–192. <https://doi.org/10.1177/1461444819899879>
- MAYFIELD, A. (2008). What is Social Media?, iCrossing, http://crmchange.com/uploadedFiles/White_Papers/PDF/What_is_Social_Media_iCrossing_ebook.pdf (Erişim Tarihi: 02.02.2023)
- META, (2023). <https://tr-tr.facebook.com/business/help/1710077379203657?id=180505742745347> (Erişim Tarihi: 20.01.2023)
- MUNIER, N., HANTORIA, E. (2021). *Uses and Limitations of the AHP Method: A non-Mathematical and Rational Analysis*. Switzerland: Springer Nature.
- KIRK, N., TEELING, L. (2022) A Review of Political Advertising Online During the 2019 European Elections and Establishing Future Regulatory Requirements in Ireland, *Irish Political Studies*, 37(1), 85-102, DOI: 10.1080/07907184.2021.1907888
- NOTT, L. (2020). Political Advertising on Social Media Platforms. *ABA Groups Civil Rights and Social Justice Publications Human Rights Magazine*. https://www.americanbar.org/groups/crsj/publications/human_rights_magazine_home/voting-in-2020/political-advertising-on-social-media-platforms (Erişim Tarihi: 22.01.2023)
- PINEDA, A., BELLIDO-PÉREZ, E., BARRAGÁN-ROMERO, A. I. (2022). Backstage Moments During the Campaign: The Interactive Use of Instagram by Spanish Political leaders. *New Media & Society*, 24(5), 1133–1160. <https://doi.org/10.1177/1461444820972390>
- POTEYEVA, M. (2023). Social Capital in Britannica. <https://www.britannica.com/topic/networking> (02.01.2023)
- RELATEDDIGITAL, (2022, Mart 14). Sosyal Medya Ne İşe Yarar?, <https://www.relateddigital.com/tr/blog/sosyal-medya-ne-ise-yarar/> (Erişim Tarihi: 03.02.2023)

REUNING, K., WHITESELL, A., HANNAH, A. L. (2022). Facebook Algorithm Changes May Have Amplified Local Republican Parties. *Research & Politics*, 9(2). <https://doi.org/10.1177/20531680221103809>

SAATY, T.L., KEARNS, K.P. (1985). *Analytic Planning: The Organization of Systems. International Series in Modern Applied Mathematics and Computer Science*, Vol 7 UK: Pergamon Press.

SAATY, T.L, VARGAS, L.G. (1982). *The Logic of Priorities: Applications in Business Energy, Health, and Transportation*, Boston: Kluwer Nijhoff Publishing.

SAATY, T.L., VARGAS, L.G. (2006). *Decision Making With the Analytic Network Process: Economic, Political, Social and Technological Applications With Benefits, Opportunities, Costs and Risks*. Springer Science and Business Media.

SAATY, T.L., VARGAS, L.G. (2012). *Models, Methods, Concepts&Applications of the Analytic Hierarchy Process*. Springer Science and Business Media.

SAJITHRA, K. PATIL, R. (2013). Social media – history and components, *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 7(1), 69-74, www.iosrjournals.org (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

SHARMA, P., JAIN, V. (2022). Influencers and the Building of Political Brands—The case of India. M. Moufahim, (Ed.), *Political branding in turbulent times* (pp. 69-85). Palgrave Macmillan.

DUGARTE, T., S. J. (2019). Selfies, Policies, or Votes? Political Party Use of Instagram in the 2015 and 2016 Spanish General Elections. *Social Media + Society*, 5(2). <https://doi.org/10.1177/2056305119826129>

TÜİK (2022, 26 Ağustos). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması 2022, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587) (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

WE ARE SOCIAL, (2022, 26 Jan). Digital 2022: Another year of Bumper Growth, <https://wearesocial.com/us/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/> (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

WE ARE SOCIAL, (2023, Jan 26). The Changing World of Digital in 2023, <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/> (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

YAKAR, U. (2022). Youtube Az Kalsın Bambaşka Bir Yer Olacakmış: Peki Youtube’u Kim, Ne Zaman ve Nasıl Kurdu?, <https://www.webtekno.com/YouTube-kim-ne-zaman-kurdu-h119245.html> (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

YENİCELER, İ. (2020). Sosyal Medyada Veri Sömürgeciliğinin Facebook Uygulaması Üzerinden İncelenmesi, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 10(1), 45-57, <https://dergipark.org.tr/pub/tojdac/issue/50949/664723>

YOUTUBE YARDIM, (2023a). <https://support.google.com/YouTube/answer/6000976?hl=tr#zippy=%2Cyorum-silme%2Cvideodaki-yorumlar%C4%B1-g%C3%B6r%C3%BCnt%C3%BCleme> (Erişim Tarihi: 23.01.2023)

YOUTUBE YARDIM, (2023b). <https://support.google.com/YouTube/answer/9482361?hl=tr> (Erişim Tarihi: 23.01.2023)

YOUTUBE YARDIM (2023c). <https://support.google.com/YouTube/answer/9367690?hl=tr> (Erişim Tarihi: 23.01.2023)

SON NOTLAR

Yazarların çalışmaya katkıları eşittir.

Ek 1: Rastgele Endeks Değerleri Tablosu

Kriter sayısı (n)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Rastgele Endeks Değeri(RI)	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Summary

From the Old Stone Age to the present, which covers prehistoric times, memory aids, the invention of writing, newspapers, cameras, radios, televisions, and finally the invention of the Internet have involved humanity in a great communication revolution. At lightning speed, social media entry into social life is the beginning of a new period in communication. This study, about the preferences of political parties in the advertising channel, was carried out to compare Facebook, Instagram, and Youtube applications and to reveal which is more effective in reaching voters.

Political advertising on social media has proven its effectiveness with the campaign of former US President Barack Obama and has reinforced its importance with Donald Trump's campaign. The 2018 Facebook-Cambridge Analytica Data Scandal, is proof of how politicians are aware of the power of social media. This scandal brings Facebook's credibility into question. After this, Facebook had to launch The Ad Library Service. Facebook, Instagram, and Youtube are applications that provide different advantages for advertisers and can reach millions of people at the same time. The most important advantages for political parties are included in the content of the study. Relative importance degrees were determined according to statistics and the opinion of an expert. Then, the most suitable advertising medium was revealed by calculating the Analytical Hierarchy Process.

Analytical Hierarchy Process is a reliable Multi-criteria decision-making technique, shaped within the framework of subjective opinions, used in solving decision problems with important variables and alternatives. This method, which is suitable for the purpose of the study, As Turkey approaches the general elections scheduled for May 2023, was used to answer the question of which social media platforms should the advertisements appear to the general voters take place. The advertising costs, access, ease of use, accessibility to the targeted audience, interaction functionality, control over feedback, and individual/corporate account options were compared to the examined media.

As a result of the comparison, it was concluded that Facebook is the optimum channel for political advertisements. In addition, it has been determined that the candidates use Instagram more intensively to promote themselves. On the other hand, it has been seen that Youtube is very costly compared to Facebook for advertisers. In terms of feedback control, it has been seen that Facebook offers more options. In terms of users, Instagram is the most functional tool for access and use. In terms of interaction, Facebook is more functional. There is no superiority of any social media channel in terms of reaching a specific target audience determined by politicians. In this area, the channels offer equal advantages.

As a result of the study, scores of 0.399 for Facebook, 0.341 for Youtube, and 0.261 for Instagram were achieved. But the study also has unaimed consequences. In this context, it is seen that the Instagram application is used by parties for some purposes. These are: giving information about candidates and creating a leader image. On the other hand, the Youtube application, allows propaganda to be made with popular names known as phenomena. But on Facebook, political discussions are more encouraged. Because there is more interaction among voters. All these data make this study more important. Researchers who want to work in this field can make new contributions to the field by considering these data. For example, they can make analyzes micro-targeting studies for voters. Or they can determine which audience can be reached with which tool. In addition to all these, they can initiate ethical and democratic discussions on all these issues. Studies to be carried out by other researchers in line with the method we use will also contribute to political communication.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Personality Traits, Self-Esteem and Social Ostracism Among Valorant Players*

Valorant Oyuncularında Kişilik Özellikleri, Benlik Saygısı ve Sosyal Dışlanma

¹Meryem Berrin BULUT

²Şule KAYA

Abstract

Individuals born in and after 1995 spend most of their time playing video games. The majority of video games have violent content. This study aims to examine the effects of personality traits and self-esteem on social ostracism among Valorant players. In this context, 83 Valorant video game players, 55 male (66.3%) and 28 female (33.7%), were reached online. The mean age of the participants was 21.49 and the age-related standard deviation was 2.03 (age range 18-27). Faceted Inventory of the Five-Factor Model, Self-Esteem Scale, Social Ostracism Scale, and demographic information form were used. Data was analyzed by quantitative analysis techniques, namely correlation and simple linear regression. Findings show a positive relationship between social ostracism and neuroticism; and a negative relationship between social ostracism, agreeableness, and self-esteem. Neuroticism (envy) and self-esteem significantly predicted the variance (41%) in social ostracism. Findings were examined in light of the relevant literature, and some recommendations were made.

Keywords

Valorant, Social Ostracism, Self-Esteem, Neuroticism, Agreeableness, Personality

*This study was presented as a poster at the IV.Social Psychology Congress held in Izmir on 11-12 June 2022.

¹Assoc. Prof., Çukurova University, Department of Psychology, Adana, Türkiye
✉ tekemeryemberrin@gmail.com

²Psychologist, Adana, Türkiye
✉ sulekayaaa99@gmail.com

Geliş/Received: 18.12.2022
Kabul/Accepted: 31.05.2024

Öz

1995 ve sonrasında doğan bireyler, zamanlarının çoğunu video oyunları oynayarak geçirmektedir. Video oyunlarının çoğu şiddet içeriklidir. Bu çalışmanın amacı, Valorant oyuncuları arasında kişilik özelliklerinin ve benlik saygısının sosyal dışlanma üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu kapsamda 55'i erkek (%66,3) ve 28'i kadın (%33,7) olmak üzere toplam 83 Valorant video oyunu oyuncusuna çevrimiçi olarak ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin yaş ortalaması 21,49'dur (ss=2,03;

yaş aralığı 18-27). Veriler Boyutlandırılmış Beş Faktör Kişilik Envanteri, Benlik Saygısı Ölçeği, Sosyal Dışlanma Ölçeği ve demografik bilgi formu yardımıyla toplanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde, nicel analiz tekniklerinden korelasyon ve basit doğrusal regresyon kullanılmıştır. Bulgular, sosyal dışlanma ile nevroitiklik arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir; sosyal dışlanma, uyumluluk ve benlik saygısı arasında negatif bir ilişki vardır. Nevrotiklik (kıskançlık) ve benlik saygısı, sosyal dışlanmadaki varyansı (%41) önemli ölçüde yordamaktadır. Bulgular alanyazın temelinde tartışılmış ve konuya ilişkin bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Valorant, Sosyal Dışlanma, Benlik Saygısı, Nevrotiklik, Uyumluluk, Kişilik

Introduction

The most important occupation of today's youth is playing video games. According to Oyunfor (2021), the most-played free games in Turkey in 2021 are as follows: Garena Free Fire, PUBG Mobile, Call of Duty: Mobile, Valorant, Call of Duty: Warzone, LifeAfter, Arena of Valor, Lords Mobile, Mobile Legends, League of Legends. Among the games in this list, "Valorant" has recently become especially popular, and since Valorant was released in June 2020, not much work has been done on the Valorant game players (Roldan, & Prasetyo, 2021). As Valorant is the fastest-rising FPS e-sport of 2020 (Roldan, & Prasetyo, 2021), the Valorant video game players were chosen as a sample group. This research aims to examine the effects of personality traits and self-esteem on social ostracism among Valorant video game players.

The Valorant

In Valorant, there are 19 heroes (characters) with different abilities, which attracts the attention of the players (Riot Games, 2021). With the arrival of the last heroes (Harbor, Gekko, Deadlock, ISO), the number of heroes in Valorant has increased to 23 (Play Valorant, 2024a). The number of maps in the game has been updated to 10 with the addition of the map called 'Lotus'. The names of the other maps are as follows: Sunset, Breeze, Fracture, Pearl, Icebox, Ascent, Split, Bind, and Haven (Play Valorant, 2024b). Valorant, which has a unique hero, weapon skins (coating), and advanced graphics quality, increases the desire of the players to play.

Valorant is a product of the game production company Riot Games, and is a game that responds to the requests and complaints of the players. Organizing various e-sport tournaments every year, the game not only contributes to the development of the players but also makes its players feel valuable with various awards. The reasons why Valorant is preferred by the players are that it is free (Riot Games, 2021), the anti-cheat system is advanced compared to other games, it has very different mechanics (i.e., interesting cinematics), it is a game that changes and develops with the feedback of the players. In addition, Valorant, which is advertised and promoted on social media platforms such as YouTube, Twitch, and Instagram, has become the center of attention for e-athletes due to its prestige and prize pool in the national and international tournaments it organizes. The fact that publishers frequently mention Valorant on Twitch and bring Valorant to the fore also increases the popularity of the game. Moreover, the broadcasters play this game and sometimes the in-game gifts are distributed draws attention to the game. Because big prizes are given, people want to improve themselves, win prizes in tournaments, and prove that they are the best.

Valorant, which is increasing in popularity day by day and appeals to a different player base, has also become the focus of attention of players with different characteristics. Many players are success-oriented, enter for fun, or just choose to relieve their stress by playing games. In Valorant, where ranks are important, it is possible to make friends with players of equal rank, but players with lower ranks may be excluded by some groups. The most important reason why Valorant players are preferred is that it brings together different players with various personality traits who have switched to Valorant from other games (i.e., CS-GO [*Counter-Strike Go*], LOL [*League of Legends*], PUBG) due to the graphic quality or the use of excessive cheating.

According to a qualitative study conducted by Çakar (2021), 45% of the participants gave 'Valorant' as the answer to the "Which digital games do you like the most?" question. The reasons for these preferences varied among the participants: 10% of users said they were prone to the game. 10% of the users thought that the game provides stress relief and users like to compete, 10% of the users reported it was fun to play, 5% of the users stated playing for a long time as the reason, and 5% of the users said they liked it. Furthermore, 65% of the participants state that digital games have become popular because they are accepted by the majority, 20% believe that they have become popular due to the excess of free time during the pandemic period, and 10% report that they have become popular as a result of the digital age we live in. Reasons behind the popularity of digital games as cultural objects can be listed as follows: they are frequently preferred because of the excess free time during the pandemic period (35%); digital games change frequently and new ones come out (25%); the rapid popularity of the digital games (25%) and the digital games are liked by the majority (15%). Pleasure and happiness, the pleasure of being a decision maker, ambition and determination, curiosity, stress relief and competition, the necessity of being a Publisher, and wanting to get away from the real world were among the motivations for playing video games reported by the participants. CS-G and LOL are preferred for the joy of playing as a group, while Valorant is preferred for reasons of predisposition, stress relief, competition, and entertainment.

According to Twitchmetrics (2021), Valorant is sixth of the most watched games with 52.437.349 viewer hours; comes fourth in the most streamed games with 480 average live channels, and is the seventh most popular game with 73.425 average viewers. Valorant broke a record by reaching 1.7 million views on Twitch during its member period. In this process, Valorant distributed beta access to those who watched the broadcast (Playerbros, 2021). In Valorant, fraud detection can be done with Vanguard. Reports of other players are utilized to detect cheating, as well as cheat detection techniques, hardware removals, data analysis, and artificial intelligence research (Riot Games, 2021). After the free full version of Valorant was released, it was met with great interest in Europe. Valorant, which started its closed beta period with limited access in April 2020, was watched for 470 million hours on the broadcast platform called 'Twitch' (BBC New Turkish, 2020).

In this game, 10 people fight in two teams. It is a competitive, strategy-based shooter game (Riot Games, 2021). Each round is 100 seconds (Espor Newspaper, 2021). The team that wins 13 rounds also wins the game (Riot Games, 2021). One of the terms used in this game is "spike". It is a kind of explosive that can be installed in predetermined areas on maps, and once installed it takes 4 seconds to deploy and explodes in 45 seconds (Playerbros, 2021). There are 23 heroes in Valorant, and these heroes have their special abilities (Riot Games, 2021). "Jett" was the most preferred hero between 2020-2021 (Webtekno, 2021). Jett's role can be described as a duelist; she has an agile and dodging fighting style (Riot Games, 2021). She has 5 blades as her ultimate ability (sharp storm). Jett's ultimate allows her to use several throwing blades that deal moderate damage and kill on headshots (Valorant Fandom, 2021). 18 different weapons are used by agents in Valorant (Riot Games, 2021). The most preferred of these weapons is the "Phantom". The reason for choosing this weapon is its average accuracy and rate of fire (Foxngame, 2021). Ten maps in Valorant can be used by players, but players cannot choose the maps themselves (Riot Games, 2024).

Since Valorant is a competitive game, for an individual who enters the game alone, neutralizing their opponents and then being praised by their teammates makes the player happy. The purpose of the players who enter with their friends is to have fun, so the time spent together makes them happy and also allows them to enjoy the game. The players both have fun and relieve their stress. In this way, their motivation and desire to play the game increase. People who play the game well try to be the best and complete the game as MVP (the most valuable player), while people who play the game poorly continue the game and do their best in the hope that they can get better. In this way, both those who play well and those who play poorly continue to play the game with the motivation of being the best. Furthermore, the presence of skins in Valorant allows players to use their weapons decoratively and make them interesting. Moreover, due to the rank system, players want to play the game more to reach the highest rank. The rank system prevents the formation of disproportionate teams and provides a fair match. Considering the overall performances, Valorant offers competitive matchmaking and balanced combat (Play Valorant, 2020).

Social Ostracism

Ostracism, being ignored and excluded, is a collection of painful events experienced by many individuals (Wesselmann & Williams, 2013). Being ignored and excluded are like being invisible, not existing, or being dead. Ostracism means 'social death' in many societies and is an emotionally threatening negative experience (Williams, 2009).

With ostracism, members who do not comply with the norms of the group and disrupt the group order are pushed away to protect the group. Ostracism increases negative affect, including anxiety, sadness, and anger, and reduces positive affect (Williams, 2009). Recognizing that one is being ostracized is a painful experience, and individuals take action to eliminate this pain. The immediate reactions to ostracism are usually strong, negative, and constant (Williams & Zadro, 2005). In most cases, ostracism manifests itself in a relatively subtle form, such as refusing eye contact or delayed response to a target's expressions (Ren et al., 2017).

The temporal model of ostracism asserts that ostracism experiences of individuals are not uniform over time and that the effect of ostracism may depend on different personality traits and situational factors (Williams, 2009). Within the scope of this model, personality traits and self-esteem, which are thought to affect ostracism, were examined in this study.

According to the model, the individual first notices ostracism. Early detection of ostracism is important for adaptation purposes because it provides individuals a chance to either correct their behaviors or seek alternative groups before they are exposed to the damaging and isolating effects of ostracism (Williams, 2009). The temporal model of ostracism has three stages: reflexive, reflective, and resignation.

Anything that threatens the individual's survival in the reflexive stage requires them to react. In this context, pain in any part of the individual can cause an immediate reaction. Pain can direct the individual's attention to ostracism. At this stage, ostracism immediately triggers negative emotions (i.e., sadness, anger) and pain as well as threatens basic human needs (i.e., the need to belong, the need for high self-esteem, the need to have control over the environment/feel worthy of attention, and the need for a meaningful existence) (Williams, 2009). These initial reactions to ostracism are very similar to the reaction that occurs when someone accidentally touches the stove with their hand. Just as everyone immediately withdraws from the stove, ostracism triggers reactions that are largely resistant to personality variations or contextual factors (Ren et al., 2017, p. 15). In the reflective stage, individuals evaluate the meaning and importance of ostracism. Thoughts, feelings, perceptions, and behaviors aimed at strengthening the sense of belonging increase self-esteem. According to the need fortification hypothesis, ostracized individuals feel, think, and act in ways that reinforce their most clearly threatened needs. For example, if their sense of belonging is highly threatened, ostracized individuals will have a higher desire to belong (Williams, 2009). In short, it can be stated that the initial pain of ostracism motivates individuals to get involved once again. At this stage, in order to heal, individuals try to fortify their threatened needs (Ren et al., 2017). Permanent ostracism manifests its long-term effects in the *resignation phase*. Resources needed for fortifying the threatened needs are depleted over time. Fortification of belonging transforms into disconnection and alienation. Preservation of self-esteem gives way to depression, and the struggle to be seen as worthy of attention is replaced by a feeling of passivity and worthlessness (Williams, 2009). Individuals at this stage have suicidal thoughts, experience extreme distress, and feel like ghost (Ren et al., 2017).

Personality Traits

Personality is a consistent behavioral pattern that includes features that make each individual unique and distinguish each from others (McGraw-Hill Education, 2016, p. 258). Previous studies conducted on video game players have shown that especially neuroticism and agreeableness have a significant relationship with playing video games (e.g., Chory & Goodboy, 2011; Johnson & Gardner, 2010). Therefore, these two personality traits were included in this study.

Neuroticism is an emotional state that manifests itself with symptoms such as a tendency to escape from problems that arise in daily life, feelings of guilt, not being able to find what one is

looking for in life (İlhan & Gencer, 2010), self-pity and feeling insecure (Burger, 2006). In general, people with neurotic personality traits experience intense and high anxiety, and exhibit childlike behaviors. Individuals with high neurotic tendency levels cannot fully perform their vital activities and have difficulty adapting to the changes in their environment. In this way, they constantly live a passive life (Karahana et al., 2005). Shortly, neuroticism refers to a tendency to experience unpleasant emotions. High scorers on this factor are anxious and irritable; those with low scores can be described with adjectives such as calm and cold-blooded (McCrae, & Costa, 1987).

Agreeableness indicates whether a person has a soft heart or a strict personality, whether they trust or doubt another person, and whether they show compatible behaviors (Burger, 2006). High scorers on this factor are characterized by adjectives such as reliable, tolerant, and good-natured, while those with low scores are characterized by adjectives such as critical, ruthless, and skeptical (McCrae, & Costa, 1987).

Neuroticism and social ostracism are positively related to each other (Zhang & Dai, 2015), meaning that high neuroticism results in high social ostracism or vice versa. According to Hales et al. (2016), disagreeableness is a particularly harmful consequence of ostracism, as it leads to further ostracism. Disagreeable targets are more likely to be ostracized than agreeable targets. Similarly, people with low agreeableness are more likely to arouse ostracism intentions and to be ostracized by others. Personality characteristics influence the possibility of being ostracized, and low agreeableness is one of the risk factors (Rudert et al., 2020). Bedi (2021) reports that agreeableness negatively and neuroticism positively predict workplace ostracism. Agreeable people are usually more reserved and unlikely to start arguments that could lead to social exclusion. Anger, envy, jealousy, guilt, and other negative emotions that are socially focused are frequently experienced by neurotic people, who are also moody. In an attempt to cope with these unpleasant feelings, neurotic people may engage in social activities that lead to conflict (Howard et al., 2020). Therefore, the following hypotheses are tested:

Neuroticism is positively related to social ostracism.

Agreeableness is negatively related to social ostracism.

Self-Esteem

Self-esteem, which is an individual's attitude about themselves, includes information about who the individual is (Mruk, 2006), as well as the individual's skills, abilities, social relations, and personal beliefs related to future events (Heatherston & Wyland, 2003). As a significant power of motivation (Uyanık-Balat, & Akman, 2004), self-esteem means in the broadest sense, that a person feels valuable, effective, and successful (Özkan, 1994). In other words, it is the evaluation of the difference between an individual's self-image (real self) and ideal self (Tözün, 2010). Furthermore, self-esteem is a feeling that is a result of one's judgment and self-evaluation (Özkan, 1994), and has a structure that changes with age. The environment may affect self-esteem positively or negatively (Dilek & Aksoy, 2013).

In a study conducted by Tektaş-Soy and Kocataş (2020), a weak and positive relationship between social exclusion perceptions and negative self-esteem of individuals diagnosed with substance addiction was observed. Kavaklı (2019) concluded that the main effects of psychological ostracism on self-worth, especially loneliness and a general sense of belonging, are higher when compared to social exclusion. There is a negative relationship between social exclusion and self-esteem in adolescents (Gürler & Demirli, 2017). Individuals with high self-esteem were more likely than those with low self-esteem (a) to end relationships with their ostracizing partners; and (b) to employ ostracism as a strategy for ending the relationship. Conversely, those with low self-esteem were more likely to report being shunned by others, shun people in general, and shun others in response to criticism or rejection (Sommer vd., 2001). Furthermore, workplace ostracism is negatively correlated with self-esteem (Bedi, 2021). Accordingly, the following hypothesis is tested:

Self-esteem is negatively related to social ostracism.

Present Study

Young individuals may be argued to have spent more time with their computers during the COVID-19 pandemic, due to lockdowns, where technology has become an inseparable part of our

lives. In a study (Aktaş ve Bostancı, 2021) conducted with university students, the pandemic was reported to have increased students' digital game usage time and war strategy game-play.

It has been shown in previous studies that video games are associated with many negative outcomes (e.g., aggression [Swing & Anderson, 2007], depression and lower academic achievement [Brunborg et al., 2014]). At the time data were collected, no specific quantitative study could be found in Turkey about the "Valorant" game players. Now, there have been, however, only a limited number of qualitative studies (see Arslan, 2022; Temelli et al., 2023) focusing on Valorant players in Turkey, and therefore this study is expected to fill an important gap in the literature. Furthermore, it will be the first quantitative study about the Valorant game players in Turkey. Accordingly, the findings of this study can contribute to the knowledge regarding the predictors of social ostracism among Valorant players.

This study is also thought to be important for gamemakers who want to have an idea about Valorant players. In other words, valuable information about the personal characteristics of Valorant players are expected to be provided. Gamemakers who want to get more information about Valorant players will be able to benefit from this study when they want to innovate for the game.

Social ostracism needs special attention since it can be encountered in every life stage. In other words, individuals of all ages can be subject to social ostracism. For example, individuals may be ostracized by their peers during their educational lives. Similarly, employees may be ostracized by their colleagues. It is possible to increase the number of such examples. The goal of current research is to examine the antecedents of social ostracism. Based on the temporal model of ostracism (Williams, 2009), personality traits and self-esteem are taken as possible antecedents.

To sum up, the goal is to uncover potential mechanisms underlying social ostracism. To achieve this goal, the present research is designed to examine the relationship of social ostracism with personality traits and self-esteem. Additionally, this study is important in terms of gaining more information about Valorant players. Given the importance of playing video games, especially among youth, it is possible to mention that this study can fill an important gap in the literature concerning the psychology of gamers. Shortly, in this study, the predictive value of personality traits and self-esteem on social ostracism is examined. Therefore, the following hypothesis is tested:

Neuroticism (positively), agreeableness and self-esteem (negatively) predict social ostracism.

Methods

Participants

Within the scope of the study, 83 Valorant players, 55 males (66.3%) and 28 females (33.7%), were reached. The convenience and snowball sampling methods were utilized. The mean age of the participants was 21.49, and the age-related standard deviation was 2.03 (age range 18-27). The distribution of the participants according to their educational status is as follows: 56 (67.5%) high school graduates, 4 (4.8%) pre-bachelor's degrees, and 23 (27.7%) undergraduate degrees. While the majority of the individuals participating in the study were university students (66.3%), individuals from different occupational groups (such as lawyers, physiotherapists, engineers, and psychologists) also participated in the study.

Data Collection Tools

Faceted Inventory of the Five-Factor Model (FI-FFM) was developed by Watson et al. (2017) and adapted to the Turkish language by Bulut & Yildiz (2018). It consists of 131 items and 5 factors (neuroticism-31 items; extraversion-26 items; agreeableness-20; conscientiousness-37 items and openness to experience-17 items). In this study, agreeableness and neuroticism were used. Neuroticism consists of 4 dimensions (anger proneness, anxiety/depression, envy, and somatic complaints) and agreeableness consists of 3 dimensions (trust, empathy, and straightforwardness/modesty). A 5-point Likert-type scale was used (1-strongly disagree and 5-strongly agree). High scores indicate high agreeableness and neuroticism. The Cronbach's alpha coefficients reported by Bulut & Yildiz (2018) for neuroticism was 0.88 and was 0.78 for agreeableness. In this study, Cronbach's

alpha for neuroticism was 0.93 and for agreeableness, it was 0.85. For the dimensions of neuroticism Cronbach's alpha coefficients were 0.91 for anxiety/depression; 0.84 for anger proneness; 0.77 for somatic complaints and 0.86 for envy. For the dimensions of agreeableness Cronbach's alpha internal consistency coefficients were 0.89 for trust; 0.77 for empathy and 0.67 for straightforwardness/modesty.

Self-Esteem Scale was developed by Rosenberg (1965) and adapted to the Turkish language by Çuhadaroğlu (1986). It consists of 10 items. A four-point Likert-type scale ranging from 1-strongly wrong to 4-strongly true is used. A high score on the scale indicates high self-esteem. In Çuhadaroğlu's (1986) study, the validity coefficient was 0.71. In this study, Cronbach's alpha coefficient was 0.91.

Ostracism Experience Scale for Adolescents was developed by Gilman et al. (2013) and adapted to the Turkish language by Akin et al. (2014). The scale consists of 11 items and 2 factors. A 5-point Likert-type scale was used (1-never and 5- always). A high score from the scale indicates high social exclusion. The Cronbach's alpha internal consistency reliability coefficient reported by Akin and others (2014) was 0.89. In the current study, the internal consistency coefficient was 0.90.

Procedure and Data Analysis

The data was gathered between January and April 2022 using Google Forms. The researchers first made contact with people in their immediate social network. These initial participants distributed the link of the research via Whatsapp, Twitter, Discord, and Instagram to additional members of their social network. The ethics committee granted the necessary authorization. The study was voluntary, and participants were free to leave at any time without having to give a reason. The questionnaires were completed in roughly 15 minutes. Participants were not questioned about their personal information, and the data were examined anonymously. Participants were given the assurance that there was no right or wrong response to the questions. Utilizing quantitative analysis methods, data were examined. To test the relationship between the variables, Pearson correlation analysis was used, and to test the predicting effect, simple regression analysis was performed. Data were analyzed using SPSS25.

Results

Table 1 displays the correlations between the variables. As the table shows, while neuroticism was positively correlated to social ostracism, agreeableness and self-esteem were negatively correlated to social ostracism.

Table 1: The Correlations Between The Variable

Variables	n	M	S	1.1	1.2	1.3	1.4	2	2.1	2.2	2.3	3	4
1.Neuroticism	83	2,66	,71	,91**	,74**	,55**	,74**	-,40**	-,37**	-,11	-,38**	-,50**	,51**
1.1.Anxiety / Depression	83	2,93	,91	1	,53**	,34**	,56**	-,30**	-,39**	,01	-,23*	-,58**	,51**
1.2.Anger-Proneness	83	2,69	,93	1	,33**	,46**	,46**	-,36**	-,27*	-,10	-,45**	-,21	,23*
1.3.Somatic complaints	83	2,11	,85	1		,32**	,32**	-,20	-,09	-,17	-,21	-,28*	,20
1.4.Envy	83	2,49	,89			1	1	-,39**	-,26*	-,23*	-,41**	-,24*	,51**
2.Agreeableness	83	2,90	,55					1	,77**	,74**	,69**	,03	-,31**
2.1.Trust	83	2,24	,77						1	,29**	,23*	,14	-,32**
2.2.Empathy	83	3,40	,64							1	,45**	-,06	-,23*
2.3.Straightforwardness / Modesty	83	3,26	,82								1	-,08	-,10
3.Self-esteem	83	2,90	,64									1	-,49**
4.Social ostracism	83	1,98	,64										1

**p<0.01 *p<0.05

Table 2 shows the results of the regression analysis. Envy (dimension of neuroticism) and self-esteem significantly predicted the variance (41%) in social ostracism.

Table 2: Regression Results

Variables	Beta	R ²	Adj. R ²	ΔF
N □ anxiety/depression	,15	,47	,41	8,12
N anger proneness	-,06			
N somatic complaints	-,05			
N envy	,37*			
A □ trust	-,12			
A empathy	-,12			
A straightforwardness/modesty	,15			
Self-esteem	-,32*			

*p<0.05 Dependent variable: Social ostracism

□ N: Neuroticism

□ A: Agreeableness

Discussion and Conclusion

This study examined the predictive value of personality traits and self-esteem on social ostracism levels among Valorant players. There exists significant positive correlations between neuroticism and social ostracism; negative correlations between agreeableness and social ostracism; and negative correlations between self-esteem and social ostracism. The findings also indicate that while neuroticism and self-esteem predicted social ostracism, agreeableness did not predict social ostracism.

Descriptive statistics showed that the mean of neuroticism was 2.66 (SD= .71) (anxiety/depression: 2.93 and somatic complaints: 2.11); the mean of agreeableness was 2.90 (SD= .55) (empathy: 3.40 and trust: 2.24); the mean of self-esteem was 2.90 (SD= .64) and the mean of social ostracism was 1.98 (SD= .64). These descriptive statistics can be interpreted as follows: social ostracism score was low; neuroticism and self-esteem scores were between low and medium; agreeableness score was at a medium level.

The positive correlation between neuroticism and social ostracism is in line with expectations and previous study findings (Bedi, 2021; Zhang & Dai, 2015). The negative correlation between agreeableness and social ostracism is consistent with previous literature findings. Rudert et al. (2020) showed that the probability of being ostracized is influenced by one's personality, with low agreeableness being a risk factor in particular. The expected negative relationship between self-esteem and social ostracism was also obtained as a result of this study. In the cyberball task, people with lower trait self-esteem experienced more social suffering than people with greater trait self-esteem (Onoda et al., 2010). Furthermore, only one dimension of neuroticism (i.e., envy) predicted social ostracism. This means that as envy scores increase, social ostracism levels also increase. Individuals scoring higher on neuroticism are known as having negative moods caused by insecurity, restlessness, and anxiety (Burger, 2006; McCrae & Costa, 1987). Neurotic people, who have difficulty in keeping up with the flow of natural life, may be socially excluded by people around them due to the negative emotional states they experience. As COVID-19 period was a difficult time, people want to have positive people around them who energize them, not drive them into negative moods. Therefore, the negativities brought by neuroticism and the lack of energy of neurotic people affect social ostracism in parallel. Similarly, anxiety related to neuroticism causes behavioral and psychological problems. The findings demonstrated that anxiety levels rise in multiplayer online video games following a match, and that exposure to cyberbullying behaviors was linked to both trait and state anxiety (Altınışık, 2021).

In contrast to our expectations, agreeableness did not predict social ostracism. Agreeableness is the ability to adapt to changing or ongoing situations (Burger, 2006; McCrae & Costa, 1987). But even individuals scoring high on agreeableness may be prone to social ostracism. One may not consistently receive acceptance or support in every compatible situation. People are similar to colors and have different hues, and individuals may not produce the same tone with every color they are compatible with. Thus, each adaptive behavior may not result in positive feedback. Considering how people can be unpredictable at times, conformity does not guarantee an immunity against social exclusion. In contrast to the findings of this study, Rudert and others (2020) suggest that personality characteristics influence the possibility of being ostracized, and low agreeableness is one of the risk factors. This discrepancy can be attributed to a difference in the interpretation of agreeableness in different countries.

In this study, self-esteem predicted social ostracism, which was consistent with the findings of many previous studies (e.g., Gürlür & Demirli, 2017; Kavaklı, 2019; Tektaş-Soy & Kocataş, 2020). Self-esteem is a concept that determines a person's self-love and subjective evaluation. The higher the self-esteem, the less it can be affected by social ostracism. Social ostracism influences self-esteem in two ways. People with low self-esteem are dragged into a negative mood, but people with high self-esteem learn to be self-sufficient and somehow continue by adapting to the flow of life. Self-esteem can predict social ostracism because people who are self-confident and do not have an inflated self will tend to think realistically and protect themselves from the people or environments from which they would be excluded.

The strength of this study is the uniqueness of its sample group. Although Valorant is a highly popular game among youth, the number of studies focusing on Valorant players as the sample group are extremely limited. Our study is one of the few studies conducted on Valorant players in Turkey. Furthermore, this study provides information about the antecedents of social ostracism, namely neuroticism and self-esteem. Moreover, while the majority of studies conducted on Valorant players are qualitative, it can be stated that the quantitative nature of this study is an important feature that distinguishes this study from other studies. On the other hand, there were some limitations of this study. One of these limitations is the number of participants. Although the link to the research was sent to many Valorant players, most of them did not show a willingness to participate in the research. Since participation in the study was voluntary, no coercion was exerted on the participants. A larger sample group with more balanced male/female percentages could provide more confident results. Furthermore, this study focused on personal factors in predicting social ostracism. Future studies should take contextual factors (as Temporal Model of Ostracism suggests, William, 2009) such as peer groups into consideration. Longitudinal studies on Valorant players could also be suggested for the following research. Lastly, it is recommended to utilize mixed research designs (qualitative and quantitative) to gain deeper knowledge about Valorant players.

Studies on neuroticism have shown that it directly affects concepts related to the individual's self-esteem, such as depression, loneliness, and feelings of inadequacy (Gürlür and Demirli, 2017). Neurotic individuals often face negative emotions such as anxiety, depression, and anger (Akturan, 2021). Low self-esteem is associated with disorders such as depression, anxiety, social phobia, paranoia, epilepsy, and schizophrenia (Çelikbaş et al., 2019). According to the study conducted by Leary (1990 cited in Büyükbeci and Deniz, 2017), it was stated that there is a strong relationship between perceived social ostracism and social anxiety, loneliness, depression, and jealousy. Since individuals have different personality traits and interpret such situations differently, it is recommended to receive personalized psychological support from psychiatrists, psychologists, or mental health experts. For individuals with high neuroticism and low self-esteem scores, personalized programs can be made to improve self-esteem and reduce neuroticism. Participation in group activities and volunteering can be encouraged to reduce social ostracism.

References

AKIN, A., DOĞAN, R., GÖNÜLALAN, G. D., ATIK, R., ÇEBİŞ, T., & AKIN, U. (2014, April). *Ergenler için Sosyal Dışlanma Ölçeği Türkçe Formunun geçerlik ve güvenilirliği*. Paper presented at the 1st Eurasian Educational Research Congress, April 24-26, İstanbul, Turkey.

AKTAŞ, B., & BOSTANCI, N. (2021). Covid-19 pandemisinde üniversite öğrencilerindeki oyun bağımlılığı düzeyleri ve pandeminin dijital oyun oynama durumlarına etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(2), 129-138.

AKTURAN, T. (2021). *Aşk stilleri, benlik saygısı ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Gelişim Üniversitesi.

ALTINIŞIK, C. (2021). *The Effect Of Cyberbullying On Victims In Two Different Types Of Multiplayer Video Games*. Master's Dissertation. Maltepe University.

ARSLAN, A. N. (2022). Dijital oyun folkloru bağlamında Valorant oyunu: Tükr Kelle Avcısı Fade Karakteri. (Ed. Dinç, M. Ve Türk, A. T.), *Çağdaş Yaklaşımlar Odağında Toplum ve Kültür Karşılaştırmaları III* içinde (ss. 197-216). Paradigma Akademi.

BBC News Türkçe. (02.06.2020). *Valorant oyununun ücretsiz tam sürümü yoğun talep nedeniyle Avrupa'da kısa bir süreliğine çevrim dışı kaldı*, Accessed: 30.01.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52899474>

BEDI, A. (2021). No herd for black sheep: A meta-analytic review of the predictors and outcomes of workplace ostracism. *Applied Psychology*, 70(2), 861-904.

BRUNBORG, G. S., MENTZONI, R. A., & FRØYLAND, L. R. (2014). Is video gaming, or video game addiction, associated with depression, academic achievement, heavy episodic drinking, or conduct problems?. *Journal of Behavioral Addictions*, 3(1), 27-32.

BULUT, M. B., & YİLDİZ, M. (2018). Adaptation of Faceted Inventory of the Five-Factor Model (FI-FFM) to Turkish Language: A Validity and Reliability Study Amongst College Students. *Mediterranean Journal of Humanities*, 8(2), 181-200. doi: 10.13114/MJH.2018.416

BURGER, J. M. (2006). *Kişilik/Psikolojinin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. Kaknüs Yayınları.

BÜYÜKCEBECİ, A., & DENİZ, M. (2017). Ergenlerde Sosyal Dışlanma, Yalnızlık ve Okul Öznel İyi Oluş: Empatik Epilimin Aracılık Rolü. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9(3), 1-15. <https://doi.org/10.15345/iojes.2017.03.011>

CHORY, R. M., & GOODBOY, A. K. (2011). Is basic personality related to violent and non-violent video game play and preferences?. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(4), 191-198.

ÇAKAR, Ü. (2021). Popüler Kültür ve Dijital Oyunlar: Twitch Platformu Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Sakarya İletişim*, 1(1), 26-51.

ÇELİKBAŞ, B., ÖZDEMİR, H., & TATAR, A. (2019). Genç Yetişkinlerde Benlik Saygısının Yordanmasında Beş Faktör Kişilik Modelinin Rolünün İncelenmesi. *Journal of Human and Social Sciences*, 2(2), 281-296.

ÇUHADAROĞLU, F. (1986). *Adölesanlarda Benlik Saygısı*. Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi. Hacettepe Üniversitesi.

DİLEK, H., & AKSOY, A. (2013). Ergenlerin Benlik Saygısı ile Anne-Babalarının Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 95-109.

ESPOR NEWSPAPER. (22.06.2020). *Valorant oyun süreleri*, Accessed: 20.11.2021, <https://www.esportgazetesi.com/valorant-oyun-sureleri/>.

FOXNGAME. (26.05.2021). *Valorantta en iyi 5 iyi silah*, Accessed: 21.11.2021, <https://www.foxngame.com/valorantta-en-5-iyi-silah-secimi>.

GİLMAN, R., CARTER-SOWELL A., DEWALL, N., ADAMS, R., & CARBONİ I. (2013). Validation of the Ostracism Experiences Scale for adolescents. *Psychological Assessment*, 25(2), 319-330.

GÜRLER, A., & DEMİRLİ, C. (2017). Ergenlerde Sosyal Dışlanma ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişki. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 941-951.

HALES, A. H., KASSNER, M. P., WILLIAMS, K. D., & GRAZIANO, W. G. (2016). Disagreeableness as a cause and consequence of ostracism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(6), 782-797.

- HEATHERTON, T. F., & WYLAND, C. L. (2003). Assessing Self-Esteem. In S. J. Iyengar ve C. R. Snyder (Ed.), *Positive Psychological Assessment: A Handbook of Models and Measures* (pp. 219- 233). American Psychological Association.
- HOWARD, M. C., COGSWELL, J. E., & SMITH, M. B. (2020). The Antecedents and Outcomes of Workplace Ostracism: A Meta-Analysis. *Journal of Applied Psychology. Advance*, 105(6), 577- 597. <http://dx.doi.org/10.1037/apl0000453>
- İLHAN, L., & GENCER, E. (2010). Çocuklarda Nevrotik Eğilimler ve Badminton Eğitimi İlişmesine Yönelik Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimler Dergisi*, 4(2), 137-145.
- JOHNSON, D., & GARDNER, J. (2010). Personality, motivation and video games. In *Proceedings of the 22nd Conference of the Computer-Human Interaction Special Interest Group of Australia on Computer-Human Interaction* (pp. 276-279).
- KARAHAN, T. F., SARDOĞAN, M. E., ÖZKAMALI, E., & DİCLE, A. N. (2005). Üniversite Öğrencilerinde Nevrotik Eğilimler Kendini Gerçekleştirme ve Okuma Alışkanlığı. *Kriz Dergisi*, 13(1), 23-32.
- KAVAKLI, M. (2019). Psikolojik Dışlanma ve Sosyal Dışlanma Arasındaki Farklılık: Benlik Değeri, Yalnızlık ve Genel Aidiyet Duygusu Üzerindeki Etkileri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(20), 45-55.
- MCCRAE, R. R., & COSTA, P. T. (1987). Validation of the Five-Factor Model of Personality Across Instruments and Observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90.
- MCGRAW-HILL-EDUCATION (Ed.) (2016). *Aklımın Akli: Psikoloji* [Psychsmart; M. Durak, E. Senol-Durak, U. Kocatepe, Çev. Eds.]. Nobel Akademik Yayıncılık.
- MRUK, C. J. (2006). *Self-Esteem, Research, Theory, and Practice: Toward a Positive Psychology of Self-Esteem*. Springer Publishing Company.
- ONODA, K., OKAMOTO, Y., NAKASHIMA, K. I., NITTONO, H., YOSHIMURA, S., YAMAWAKI, S., ... & URA, M. (2010). Does low self-esteem enhance social pain? The relationship between trait self-esteem and anterior cingulate cortex activation induced by ostracism. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 5(4), 385-391.
- OYUNFOR. (29.04.2021). *2021 yılı Türkiye’de en çok oynanan ücretsiz oyunlar*, Accessed: 18.11.2021, <https://www.oyunfor.com/blog/2021-yilinda-turkiye-de-en-cok-oynanan-uzcretsiz-oyunlar-belli-oldu>.
- ÖZKAN, İ. (1994). Benlik saygısını etkileyen etkenler. *Düşünen Adam*, 7(3), 4-9.
- PLAY VALORANT. (2020). *Valorant – kademeler ve rekabete dayalı eşleştirme*, <https://playvalorant.com/tr-tr/news/dev/valorant-kademeler-ve-rekabete-dayali-eslestirme/>.
- PLAY VALORANT. (2024a). Ajanlar, <https://playvalorant.com/tr-tr/agents/>
- PLAY VALORANT. (2024b). Ajanlar, <https://playvalorant.com/tr-tr/agents/>
- PLAYERBROS. (2021). *Spike hakkında bilinmesi gereken her şey*, https://playerbros.com/valorant-spike-hakkinda-bilinmesi-gereken-her-sey/?doing_wp_cron=1639468010.6580948829650878906250.
- REN, D., HALES, A. H., & WILLIAMS, K. D. (2017). Ostracism: Being ignored and excluded. In K. D. Williams, & S. A. Nida (Eds.). *Ostracism, exclusion, and rejection* (pp.10-28). Routledge.
- RİOT GAMES. (2021). *Valorant*. <https://playvalorant.com/tr-tr/>.
- RİOT GAMES. (2024). *Valorant*. <https://playvalorant.com/tr-tr/>.
- ROLDAN, C. J., & PRASETYO, Y. T. (2021). *Evaluating the effects of aim lab training on Filipino Valorant players’ shooting accuracy*. IEEE 8th International Conference on Industrial Engineering and Applications.
- ROSENBERG, M. (1965). *Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES)* [Database record]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t01038-000>
- RUDERT, S. C., KELLER, M. D., HALES, A. H., WALKER, M., & GREIFENEDER, R. (2020). Who gets ostracized? A personality perspective on risk and protective factors of ostracism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 118(6), 1247-1268.

SOMMER, K. L., WILLIAMS, K. D., CIAROCCO, N. J., & BAUMEISTER, R. F. (2001). When silence speaks louder than words: Explorations into the intrapsychic and interpersonal consequences of social ostracism. *Basic and Applied Social Psychology*, 23(4), 225-243.

SWING, E. L., & ANDERSON, C. A. (2007). The unintended negative consequences of exposure to violent video games. *Cognitive Technology*, 12(1), 3-13.

TEKTAŞ-SOY, İ., & KOCATAŞ, S. (2020). Madde Bağımlılığı Tanısı Almış Bireylerde Benlik Saygısı ve Sosyal Dışlanma Algıları Arasındaki İlişki. *Ege Üniversitesi Hemsirelik Fakültesi Dergisi*, 36(2), 73-86.

TEMELLİ, E., ZİYALAR, N., & DEMİRCAN, Y. T. (2023). Kadın Valorant Oyuncularının Karşılaştığı Tutum ve Davranışlar: Nitel Bir Çalışma/Behaviors and Attitudes Toward Female Valorant Gamers: A Qualitative Study. *Nitel Sosyal Bilimler*, 5(1), 23-48.

TÖZÜN, M. (2010). Benlik saygısı. *Actual Medicine*, 18(7), 52-57.

TWITCHMETRICS. (2021). *The most watched games*, Accessed: 12.11.2021, <https://www.twitchmetrics.net/games/viewership>.

UYANIK-BALAT, G., & AKMAN, B. (2004). Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki lise öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin incelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 175-183.

VALORANT FANDOM. (2021). *Jett*, Accessed: 07.11.21, <https://valorant.fandom.com/tr/wiki/Jett>.

WATSON, D., NUS, E., & WU, K. D. (2017). Development and Validation of the Faceted Inventory of the Five-Factor Model (FI-FFM). *Assessment*, 1-28. doi:10.1177/1073191117711022

WEBTEKNO. (2021). *Valorant Türkiye, 1 yıl boyunca en çok oynanan ajanları açıkladı*, Accessed: 07.11.21, <https://www.webtekno.com/valorant-turkiye-en-cok-oynanan-ajanlar-acikladi-h111374.html>.

WESSELMANN, E. D., & WILLIAMS, K. D. (2013). Ostracism and stages of coping. In C. N. DeWall (Ed.). *The Oxford Handbook of Social Exclusion* (pp.1-13). Oxford University Press.

WILLIAMS, K. D. (2009). Ostracism: Effects of being excluded and ignored. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 41, pp. 275-314). Academic Press.

WILLIAMS, K. D., & ZADRO, L. (2005). Ostracism: The indiscriminate early detection system. In K. D. Williams, J. P. Forgas, & W. von Hippel (Eds.), *The social outcast: Ostracism, social exclusion, rejection, and bullying* (pp. 19-34). Psychology Press.

ZHANG, X., & DAI, L. (2015). The relationship between neuroticism and experience of workplace ostracism in new employees. *Open Journal of Social Sciences*, 3(02), 80-87.

Özet

Günümüz gençliğinin en önemli uğraşısı video oyunları oynamaktır. Türkiye’de son zamanlarda “Valorant” popüler hale gelmiştir. Valorant 2020 yılının haziran ayında piyasaya sürüldüğü için Valorant oyuncuları üzerinde sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Bu araştırmanın amacı, Valorant video oyunu oyuncuları arasında kişilik özellikleri ve benlik saygısının sosyal dışlanma üzerindeki etkilerini incelemektir.

Nevrotik kişilik özelliklerine sahip bireyler yoğun ve yüksek kaygı yaşarlar ve çocuksu davranışlar sergilerler. Bu bireyler yaşamsal faaliyetlerini tam olarak yerine getiremezler ve çevrelerindeki değişikliklere uyum sağlamakta güçlük çekerler. Uyumluluktan yüksek puan alanlar güvenilir, hoşgörülü, iyi huylu gibi sıfatlarla, düşük puan alanlar ise eleştirel, acımasız ve şüpheli gibi sıfatlarla nitelendirilirler.

Bireyin kendisi ile ilgili tutumu olan benlik saygısı, bireyin kim olduğu ile bireyin gelecekteki olaylara ilişkin becerileri, yetenekleri, sosyal ilişkileri ve kişisel inançları hakkındaki bilgileri içerir.

Dışlanma, görmezden gelinme, yok sayılmak, var olmamak gibi anlamlara gelen birçok bireyin yaşadığı acı verici olayların bir toplamıdır. Dışlanmanın zamansal modeli, bireylerin dışlanma deneyimlerinin zaman içinde tek tip olmadığını ve dışlanmanın etkisinin farklı kişilik özelliklerine

ve durumsal faktörlere bağlı olabileceğini öne sürmektedir. Bu model kapsamında, bu çalışmada dışlanmayı etkileyebileceği düşünülen kişilik özellikleri ve benlik saygısı incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, sosyal dışlanmanın altında yatan potansiyel mekanizmaları ortaya çıkarmaktır. Bu amaca ulaşmak için mevcut araştırma, sosyal dışlanmayı kişilik özellikleri ve benlik saygısı ile incelemek üzere tasarlanmıştır. Ayrıca bu çalışma, Valorant oyuncularını hakkında daha fazla bilgi edinilmesi açısından da önemlidir. Özellikle gençler arasında video oyunları oynamanın önemi göz önüne alındığında, bu çalışmanın oyuncu psikolojisi ile ilgili literatürde önemli bir boşluğu doldurabileceği ifade edilebilir.

Çalışma kapsamında 55 erkek ve 28 kadın olmak üzere 83 Valorant oyuncusuna ulaşılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 21,49, yaşa bağlı standart sapma 2,03'tür (yaş aralığı 18-27). Araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğunu üniversite öğrencileri oluştururken, farklı meslek gruplarından (avukat, fizyoterapist, mühendis, psikolog gibi) bireyler de çalışmaya katılmıştır.

Verileri toplamak için Boyutlandırılmış Beş Faktör Kişilik Envanteri, Benlik Saygısı Ölçeği, Sosyal Dışlanma Ölçeği ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Verilerin analizi, nicel analiz tekniklerinden korelasyon ve basit doğrusal regresyon ile gerçekleştirilmiştir.

Sosyal dışlanma ile nevrozite arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Sosyal dışlanma, uyumluluk ve benlik saygısı arasında negatif bir ilişki vardır. Kıskançlık ve benlik saygısı, sosyal dışlanmadaki varyansı (%41) önemli ölçüde yordamaktadır.

Nevrotikliğin yalnızca kıskançlık boyutu sosyal dışlanmayı yordamaktadır. Doğal hayatın akışına ayak uydurmakta zorlanan nevrozite insanlar yaşadıkları olumsuz duygu durumları nedeniyle çevrelerindeki insanlar tarafından sosyal olarak dışlanabilirler. Literatürde de benzer sonuçlara rastlamak mümkündür.

Beklentilerin aksine, uyumluluk sosyal dışlanmayı yordamamaktadır. Uyumluluk, değişen veya devam eden durumlara uyum sağlama yeteneğidir. Uyumlulukta yüksek puan alan bireyler bile sosyal dışlanmaya eğilimli olabilmektedirler. İnsanlar renklere benzer ve farklı tonlara sahiptirler ve bireyler uyumlu oldukları her renkle aynı tonu üretmeyebilirler. Bu nedenle, her uyarlanabilir davranış olumlu geri bildirimle sonuçlanmayabilir. Bu çalışmanın bulgularının aksine, kişilik özelliklerinin dışlanma olasılığını etkilediğini ve düşük uyumluluğun risk faktörlerinden biri olduğunu öne süren çalışmalar da bulunmaktadır.

Bu çalışmada benlik saygısı, daha önce yapılan birçok çalışmanın bulgularıyla tutarlı olarak sosyal dışlanmayı yordamaktadır. Benlik saygısı, sosyal dışlanmayı öngörebilir, çünkü kendine güvenen ve şişirilmiş bir benliğe sahip olmayan insanlar, gerçekçi düşünmeye ve kendilerini dışlanacakları insanlardan veya ortamlardan koruma eğiliminde olacaklardır.

Bu çalışmanın en önemli yönlerinden biri örneklem grubunun benzersizliğidir. Ayrıca, bu çalışma sosyal dışlanmanın öncülleri olan nevrozite ve benlik saygısı hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışma, sosyal dışlanmayı öngörmede kişisel faktörlere odaklanmıştır. Gelecekteki çalışmalar, akran grupları gibi faktörleri dikkate almalıdır.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

G7 Grubu Ülkelerinin Cinsiyet Eşitliği Performanslarının Analizi: SECA Yöntemi ile Bir Uygulama

Analysis of G7 Group Countries' Gender Equality Performance: An Application with SECA Method

Furkan Fahri ALTINTAŞ

Öz

Büyük ekonomilerin, cinsiyet eşitliği konusundaki stratejileri, küresel ekonomiyi ve küresel ekonomi ile ilişkili diğer boyutları etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, dünyanın en büyük ekonomileri olan G7 ülkelerinin cinsiyet eşitliği performanslarının analizinin önemli olduğu düşünülebilir. Böylelikle hangi G7 ülkesinin/ülkelerinin küresel ekonomiye katkısı için cinsiyet eşitliği performansını/performanslarını artırması gerektiğinin tespiti yapılabilecektir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, 2022 yılı için G7 ülkelerinin Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Global Gender Gap Index-GGGI) bileşen verileri ile söz konusu ülkelerin cinsiyet eşitliği performansları SECA çok kriterli karar verme yöntemi (ÇKKV) ile ölçülmek olarak belirlenmiştir. Bulgular incelendiğinde, ülkelere göre GGGI bileşenlerinin önemlilik dereceleri politik güçlendirme, sağlık ve hayatta kalma, eğitim durumu ile ekonomik katılım ve fırsat olarak sıralanmıştır. Diğer bir bulguya göre ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarının sıralamaları ise Almanya, İngiltere, Fransa, Kanada, ABD, İtalya ve Japonya olarak belirlenmiştir. Ülkelerin ayrıca ortalama cinsiyet eşitliği performans değeri hesaplanmış ve söz konusu değerler altında performansına sahip olan ülkelerin İtalya ve Japonya olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Japonya ve İtalya'nın küresel ekonomiye katkısının daha fazla olması için cinsiyet eşitliği performansını artırması gerektirdiği tespit edilmiştir. Yöntem açısından ise ayırım ve korelasyon analizlerine göre ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarının SECA yöntemi ile ölçülebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Cinsiyet Eşitliği, Cinsiyet Eşitliği Performansı, G7, SECA, GGGI

Doç. Dr., Aydın İl Jandarma
Komutanlığı, Aydın, Türkiye,
✉ furkanfahrialtintas@yahoo.com

Geliş/Received: 02.05.2023
Kabul/Accepted: 26.04.2024

Furkan Fahri Altıntaş, "G7 Grubu Ülkelerinin Cinsiyet Eşitliği Performanslarının Analizi: SECA Yöntemi ile Bir Uygulama", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), Ekim 2024, ss. 722-742.

Abstract

The strategies of major economies regarding gender equality can influence the global economy and other dimensions associated with it. In this context, it can be argued that the analysis of gender equality performance of G7 countries, which are the largest economies in the world, is crucial. Thus, it would be possible to determine which G7 country/countries need to improve their gender equality performance to contribute more to the global economy. In this regard, the aim of the research is to measure the gender equality performances of G7 countries for the year 2022 using the Global Gender Gap Index (GGGI) component data and the SECA multi-criteria decision-making method. When the findings are examined, the importance rankings of GGGI components for countries are listed as political empowerment, health and survival, educational attainment, economic participation and opportunity. According to another finding, the rankings of countries' gender equality performances are determined as Germany, the United Kingdom, France, Canada, the United States, Italy, and Japan. Additionally, the average gender equality performance value for countries has been calculated, and it has been found that Italy and Japan are the countries with performances below this value. Therefore, it is concluded that Japan and Italy need to improve their gender equality performance to contribute more to the global economy. From a methodological perspective, it has been concluded that countries' gender equality performances can be measured using the SECA method based on discrimination and correlation analyses.

Keywords

Gender Equality, Gender Equality Performance, G7, SECA, GGGI

Giriş

Toplumların kültürel ve sosyal yapısı ile gelenekleri ve görenekleri bireyin sosyalizasyon sürecinin oluşmasında önemli bir işlev sağlamaktadır. Bu anlamda bireyler, söz konusu sosyalizasyon sürecinde toplumsal olarak belirlenen cinsiyet rollerine uyum sağlamaktadır. Fakat aile içinde başlayan cinsiyetçi rol dağılımı, erkek ve kadın arasında nesnel kriterlerden kaynaklanmayan eşitsizliğin oluşmasına neden olabilmektedir (Ataklı Yavuz, 2016, s. 78). Özellikle kadın ve erkek arasındaki toplumsal, genetik ve biyolojik farklılıkların kadın ve erkeğin toplumdaki faaliyetlerini ve sosyal yaşantılarını etkilemesi çerçevesinde oluşan kazançlar ve kayıplar cinsiyet eşitsizliğini belirginleştirmekte olup, cinsiyet eşitliğinin öneminin daha çok düşünülmesine yol açmaktadır (Büyükkagül, Özsoy, Parlaklıç Büyükkagül & Özman, 2021, s. 203).

Cinsiyet eşitliği, eşitlik ve demokrasi için uzun vadeli tarihsel mücadelenin bir parçası olarak anlaşılabilir (Hearn & Husu, 2016, s. 1). Genel olarak literatürde cinsiyet eşitliği, her iki cinsiyet için eşit değer biçmeyi ve fırsatların sağlanmasını yansıtan tutumlar, inançlar, davranışlar ve politikalar bütünü olarak açıklanmaktadır (Mikkola & Miles, 2007, s. 6). Cinsiyet eşitsizliği ise kadınlara özel olarak odaklanan genel bir eğilimdir (EIGE, 2013, s. 7). Dolayısıyla cinsiyet eşitsizliği, kadın haklarının ve çıkarlarının nesnel anlamda erkeklere göre düşük seviyede olması olarak belirtilmektedir (Hasanović, 2014, s. 56).

Barışçıl, müreffeh ve sürdürülebilir bir dünya için cinsiyet eşitliği politikaları ülkeler için büyük önem arz etmektedir. (Shanthi & Mitravinda, 2020, s. 1). Çünkü cinsiyet eşitliği, bir ülkenin ekonomik ve sosyal anlamda gelişimine katkı sunmaktadır. Bu kapsamda ülkeler, kendilerinin ve birbirlerinin cinsiyet eşitliği performanslarını takip etmektedir. Böylelikle ülkeler, cinsiyet eşitliği konusundaki eksikliklerini ve yeteneklerini değerlendirerek ve kendileri arasında cinsiyet eşitliği performansı konusunda karşılaştırma analizi yaparak farkındalık kazanıp, cinsiyet eşitliğinin gelişimi için stratejiler ve yöntemler geliştirebilmektedir. Dolayısıyla ülkeler, her zaman kendilerinin ve birbirlerinin cinsiyet eşitliği performanslarını belirleyen metrik veya metriklere gereksinim duymaktadır (WEF, 2022).

Cinsiyet eşitliğinin önemi kapsamında uluslararası anlamda ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarını belirleyen çeşitli ölçekler geliştirilmiştir (EIGE, 2013). Buna ilişkin olarak söz konusu ölçeklerin açıklamaları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Cinsiyet Eşitliği Metrikleri

Metrikler	Kaynak	Kavramsal Çerçeve
Cinsiyet Gelişim Endeksi (Gender Development Index-GDI)	Birleşmiş Milletler Gelişim Programı	Eğitim durumu
		Yaşam süresi
		Gelir
Cinsiyet Güçlendirme Ölçümü (Gender Empowerment Measure- GEM)	Birleşmiş Milletler Gelişim Programı	Yönetmel karar alma süreçlerine katılım
		Profesyonel rollere ve ekonomik faaliyetlere katılım
Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (Gender Inequality Index-GII)	Birleşmiş Milletler Gelişim Programı	İşgücü piyasası
		Güçlendirme
		Üreme sağlığı
Cinsiyet Eşitlik Endeksi (Gender Equity Index-GEI)	Social Watch	Eğitim durumu
		Ekonomik katılım
		Kadını güçlendirme
Sosyal Kurumlar ve Cinsiyet Endeksi (Social Institutions and Gender Index-SIGI)	OECD	Ayrımcı aile kodu
		Kısıtlanmış fiziksel bütünlük
		Erkek çocuğuna eğilim
		Kısıtlı kaynaklar ve yetkiler
Kadınların Görel Durumu (Relative Status of Women-RSW)	Dijkstra and Hanmer (2000)	Eğitimsel başarı durumu
		Beklenti yaşam süresi için kadın ve erkek endeks oranı
		Göreceli kadın ve erkeğin işgücüne dönüşü
Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişim Endeksi (Inequality- adjusted Human Development Index-IAHDI)	Birleşmiş Milletler Gelişim Programı	Sağlık (eşitsizliğe göre ayarlanmış yaşam beklentisi endeksi)
		Eğitim (eşitsizliğe göre ayarlanmış eğitim endeksi)
		Gelir (eşitsizliğe göre ayarlanmış gelir endeksi: Beşte birlik gelir oranı; gelir Gini)
Avrupa Birliği Cinsiyet Eşitliği Endeksi (European Union Gender Equality Index-EUGEI)	Plantenga et al. (2009)	Eşit paylaşımlı ücretli iş (işgücüne katılım, işsizlik)
		Para (cinsiyete dayalı ücret farkı, gelir)
		Karar verme gücü (siyasi güç, sosyo-ekonomik güç)
		Bilgi (eğitimde cinsiyet farkı) ve eğitim, eğitim kazanımında cinsiyet farkı)
Avrupa Cinsiyet Eşitliği Endeksi (European Gender Equality Index- EGEI)	Bericat (2011)	Ödenmemiş zaman (bakım zamanı, boş zaman)
		Eğitim (eğitim düzeyi, yaşam boyu öğrenme ve internet, eğitimsel ayrım)
		İş (katılım, sözleşme koşulları, mesleki ve ücret ayrımı)
		Güç (siyasi, yönetsel)

Kaynak: EIGE, 2013, s. 11

Tablo 1’de açıklanan metriklerin haricinde ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarını belirleyen diğer bir ölçek Dünya Ekonomik Forum (World Economic Forum- WEF) tarafından oluşturulan Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Global Gender Gap Index-GGGI)’dir. Söz konusu endeks, dört bileşen ve dört bileşene ait 14 değişkenden oluşmaktadır. Metodolojik olarak değişkenlerin aritmetik ortalaması ile bileşenler, bileşenlerin aritmetik ortalaması ile ülkelerin cinsiyet eşitsizliği endeksleri (cinsiyet eşitliği performansı) ölçülebilmektedir (WEF, 2022), Buna ilişkin olarak GGGI bileşen ve bileşenlere ait değişkenlerin açıklamaları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: GGGI Bileşenleri ve Değişkenleri

Bileşenler	Değişkenler
Ekonomik Katılım ve Fırsat	İşgücüne katılım oranı
	Benzer işe ücret eşitliği
	Tahmini kazanılan gelir
	Milletvekilleri, üst düzey yetkililer ve yöneticiler
	Profesyonel ve teknik çalışanlar
Eğitim Durumu	Okuma yazma oranı
	İlköğretime kayıt
	Orta öğretime kayıt
	Yükseköğretime kayıt
Sağlık ve Hayatta Kalma	Doğumda cinsiyet oranı
	Sağlıklı yaşam beklentisi
Politik Güçlendirme	Meclisteki kadınlar
	Bakanlık pozisyonlarındaki kadınlar
	Kadın/erkek devlet başkanlığı süresi

Kaynak: WEF, 2022, s. 68

G7 grubu ülkeleri küresel sermayenin yaklaşık %65’ine, gayri safi yurt içi hasılanın ise %46’sına hâkimdir (Türker, 2018, s. 141). Özellikle büyük ekonomilere sahip olan G7 ülkelerinin ekonomik yapısındaki değişimin çevresel etki alanı diğer ekonomilere göre daha fazla olmaktadır. Bu anlamda cinsiyet eşitliğinin ekonomi ve ekonomi ile bağlantılı diğer boyutlar ile olan ilişkileri düşünüldüğünde, G7 ülkelerinin cinsiyet eşitliği konusundaki politikaları ve stratejileri, küresel anlamda ekonomiyi, girişimciliği, inovasyonu ve sürdürülebilir kalkınma ve ekonomi ile ilişkili diğer boyutları etkileyebilmektedir. Diğer yandan, GGGI 2022 raporuna göre, G7 ülkelerinin ortalama GGGI değeri (0,756) diğer ülkelerin ortalama GGGI değerinden (0,681) %11 fazladır. Söz konusu ortalama GGGI değerinden ABD %13, Almanya %18, Fransa %16, İngiltere %16, İtalya %5,80, Kanada %13,4 fazla, Japonya ise %4,6 az değerdedir. (WEF, 2022). Bütün bunlar değerlendirildiğinde, G7 ülkelerinin cinsiyet eşitliği performanslarının analizinin önemli olduğu düşünülebilir. Bu kapsamda araştırmada, en güncel olan 2022 yılı için G7 ülkelerinin GGGI bileşenlerine ait değerler üzerinden söz konusu ülkelerin cinsiyet eşitliği performansları SECA yöntemi ile ölçülmüştür. Araştırmanın literatür kısmında araştırmanın konusu açısından cinsiyet eşitliği/eşitsizliği, araştırmanın yöntemi açısından ise SECA çok kriterli karar verme yöntemi (ÇKKV) ile ilgili çalışmalar açıklanmıştır. Yöntem kısmında ise veri seti, araştırmanın analizi ve SECA yöntemi belirtilmiştir. Sonuç kısmında ise bulgular kısmında tespit edilen nicel değerlere istinaden çıkarımlar sağlanıp tartışılmıştır.

Literatür Taraması

Araştırmanın literatürü iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisinde cinsiyet eşitliği ile ilgili araştırmalar açıklanmıştır. İkincisinde ise SECA yöntemi ile ilgili çalışmalar belirtilmiştir.

Literatür incelendiğinde, cinsiyet eşitsizliği/eşitliği boyutunun ülkelerin ekonomi ve ekonomi ile ilişkili diğer boyutların yapılarını olumsuz/olumlu etkilediği gözlenmiştir. Dolayısıyla, cinsiyet

eşitsizliğinin ekonomik büyüme ve gelişmeyi, inovasyonu, girişimciliği ve sürdürülebilir kalkınmayı kısıtlaması veya cinsiyet eşitliğinin söz konusu boyutların gelişimini sağlaması hakkında literatürde pek çok araştırmaya rastlamak mümkündür. Bu anlamda cinsiyet eşitliğinin/eşitsizliğinin diğer boyutlar ile olan ilişkisini açıklayan literatür Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Cinsiyet Eşitliği/Eşitsizliği Boyutunun Diğer Boyutlar ile İlişkisini Gösteren Literatür

Boyutlar		Literatür	
Cinsiyet Eşitliği	→ (+)	Ekonomik Büyüme ve Gelişme	Falk ve Hermle (2018); Kabeer (2021),
		İnovasyon	Malhotra, Shulte, Patel ve Petesch (2019), Liberda ve Zajkowska (2017), Bührer, Schmidt, Palmén ve Reid (2020)
		Girişimcilik	de Melo, da Silva ve de Almeida (2019), Sullivan ve Meek (2012)
		Sürdürülebilir Kalkınma	Gbadebo, Keshiro, Sule, Adeyemi ve Yemi (2018), Guerra vd. (2022), Miotto, Lopez ve Rodriguez (2019), K.Murthy ve Kappen (2017), Pradhan vd. (2021)
Cinsiyet Eşitsizliği	→ (-)	Ekonomik Büyüme ve Gelişme	Rodriguez (2017), Ahang (2014), Kim vd. (2016), Altuzarra vd. (2021), Cuberes ve Teignier-Baqué (2011), Khayria ve Feki (2015)
		İnovasyon	Carrasco (2014), Gursch vd. (2022),
		Girişimcilik	Olawaju ve Fernando (2020), Startiene ve Remeikien (2008),
		Sürdürülebilir Kalkınma	Carlsen (2020)

→ (-): Negatif etkiyi göstermektedir

→ (+): Pozitif etkiyi göstermektedir

Boniol vd. (2014), dünya nüfusunun yaklaşık olarak %80'ini oluşturan 104 ülkenin kadın çalışan verileri üzerinden kadınların sağlık sektöründeki konumunu incelemiştir. Bulgulara göre, ilk olarak sağlık sektöründe çalışanların yaklaşık olarak %70'ini kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir. İkinci olarak kadınların erkeklere kıyasla tam zamanlı istihdamda daha az çalışmakta olduğu belirlenmiştir. Son olarak sağlık çalışanları boyutunun cinsiyetler arasındaki ücret farkı açısından kadınların erkeklerden %11 daha fazla çalışmasına rağmen erkeklerin genel olarak kadınlardan %28 daha fazla gelir sağladığı gözlenmiştir.

Sarfaraz, Faghieh ve Majd (2014) seçilmiş 41 ülkenin 2007 ve 2008 yıllarına ilişkin Küresel Girişimcilik Monitörü, Cinsiyet Güçlendirme Ölçüm Endeksi ve Cinsiyetle ilişkili gelişim endeksi verileri üzerinden kadın girişimciliği ile cinsiyet eşitliği boyutları arasındaki ilişkiyi Pearson ilişki katsayısı ile incelemişlerdir. Araştırmada, kadın girişimcilik faaliyetlerinin cinsiyet eşitliği ile anlamlı bir ilişkide olmadığı gözlenmiştir. Dolayısıyla bu durumun nedeninin cinsiyet eşitliği puanı yüksek olan ülkelerde kadın girişimciliğin beklenen skorda olmamasından veya cinsiyet eşitliği puanının az olan ülkelerde ise kadın girişimciliğin fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmüştür.

Mercan (2016), Kütahya ilinde eğitim sektöründe çalışanlardan sağladığı veriler ile farklılık yönetiminin ve gelişime açıklığın cinsiyet eşitsizliği ile olan ilişkisini Pearson korelasyon katsayısı ile incelemişlerdir. Araştırmada ilk olarak cinsiyet eşitsizliği ve gelişime açıklık arasında negatif yönlü anlamlı ilişkilerin olduğu gözlenmiştir. İkinci olarak ise kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet eşitliği bakışları arasında fark bulunmadığı, buna karşın gelişime açıklık konusunda olumlu görüşlerin kadınlarda erkeklere kıyasla daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Stotsky, Shibuya, Kolovich ve Kebhaj (2016), uluslararası anlamda ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarını ölçen ölçekler (GDI, GEI, GGGI, GII, SIGI) arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmek amacıyla ülkelerin 2014 yılına ait veriler üzerinden söz konusu ölçekler arasındaki ilişkiyi

Pearson korelasyon katsayısı ile ölçerek toplam 5 önemli bulguya ulaşmışlardır. Bunlardan birincisi, GDI'nın GEI ile GGGI, GEI'nın GDI ile SIGI, GGGI'nın GDI, GEI ile SIGI, GII'nın SIGI ve son olarak SIGI'nın GEI ve GII ile benzer olduğu gözlenmiştir.

Einarsdóttir, Ólafsdóttir ve Nesaule (2018), İzlanda'da kamu ve özel kurumlarda görevli 35 insan kaynakları yöneticisi ve 1041 çalışan kişilere ait veriler üzerinden örgütsel eşitliğin cinsiyet eşitliğine olan etkisini hiyerarşik çoklu regresyon analizi ile incelemişlerdir. Araştırmada, örgütsel eşitliğin cinsiyet eşitliği boyutuna anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, araştırmada çalışanlar arasındaki örgütsel eşitliğin, cinsiyet eşitliğini sağlayan önemli bir faktör olduğu düşünülmüştür.

Çil (2020), 2010-2017 yıl aralığında 80 ülkenin finansal göstergeleri ile GDI ve GII değerleri üzerinden finansal ilişkilerdeki yoğunlaşmanın cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Araştırmada, finansal ilişkilerde meydana gelen yoğunlaşmanın genel anlamda cinsiyet eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Vyas (2020), AB ülkelerinin çeşitli verileri ile hareketli ekonomilerde kadınların çalışma durumlarını incelemiştir. Araştırmada, Avrupa ülkelerinde esnek ekonomilerin daha anlamlı olması ve kadın ile erkek arasındaki çalışma durumuna ilişkin olarak eşitsizliklerin giderilmesi için kadınların erkeklere kıyasla platform ekonomilere daha çok teşvik edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Chung, Birkett, Forbes ve Seo (2021), İngiltere'de COVID-19 salgını sırasında (Mayıs-2020) hane halklarından sağladığı veriler ile esnek çalışmanın toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırmada, annelerin çocuk bakım görevleri salgın olmadan önceki döneme göre anlamlı bir düşüş sağlandığı bulgusuna erişilmiştir. Araştırmada ayrıca, salgın sürecinde erkeklerin daha fazla ev işleriyle meşgul oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, esnek çalışma şartlarının sağlanmasında cinsiyet eşitliği dikkate alındığı takdirde, kadınların iş hayatındaki girişimciliğin daha anlamlı olabileceği değerlendirilmiştir.

Eden ve Wagstaff (2021), GGI ile GGGI arasındaki farkı raporlara göre analiz etmişlerdir. Analizde ekonomik gösterge kapsamında GGGI'nın ücret eşitliği ve kazanılan gelirin cinsiyetler arasındaki oranı açıklaması açısından GGGI'nın GGI'ya göre ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarının ölçümünde daha kapsamlı olduğunu değerlendirmişlerdir.

Çetin ve Yılmaz (2022), Adana ve Niğde illerinden 418 katılımcıya ait ilgili veriler üzerinden iş-aile çatışmasının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde tükenmişliğin ve sosyal norm olarak cinsiyet eşitsizliğinin düzenleyici rolünü yapısal eşitlik modeli ile incelemişlerdir. Araştırmada ilk olarak tükenmişliğin iş-aile çatışmasının işten ayrılma niyeti üzerinde etkisinde istatistiksel olarak nispi anlamda aracılık rolünün olduğu, buna karşın cinsiyet eşitsizliğinin bu ilişkide rolünün bulunmadığı bulgusuna erişilmiştir.

Karakuş (2022), kadın kooperatifi literatürü üzerinden kadın kooperatiflerinin kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmada, kooperatiflerin kadınların gelir sağlamalarında, sosyal sermayelerini güçlendirmesinde, kendilerine olan güvenlerinin artmasında ve kadınların cinsiyet eşitliği kapsamında ekonomik ve sosyal anlamda güçlenmesinde önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir.

WEF (2022), 146 ülkenin cinsiyet eşitliği performanslarını ölçmüştür. Araştırma sonucuna göre en fazla cinsiyet eşitliği performansa sahip ilk üç ülkenin İzlanda, Finlandiya ve Norveç, en az olan ilk üç ülkenin ise Afganistan, Pakistan ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti olduğu gözlenmiştir. Araştırmada ayrıca G7 ülkelerinin cinsiyet eşitliği performansları Almanya, Fransa, İngiltere, Kanada, ABD, İtalya ve Japonya olarak sıralanmıştır. Bunun dışında G7 ülkelerinin ortalama cinsiyet eşitliği performansı ölçülmüş ve ortalama performans değerinden düşük performansa sahip olan ülkelerin Japonya ve İtalya olduğu bulgusuna erişilmiştir.

Gomez-Casillas, van Damme ve Permanyer (2023), Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin 2012-2021 yıl aralığında AB kadına karşı şiddet araştırması ve GGGI verileri üzerinden cinsiyet eşitliği ve şiddet arasındaki ilişkiyi çoklu regresyon analizi ile incelemişlerdir. Araştırmada, cinsiyet eşitliğinin kadına karşı şiddet boyutu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmada, kadınların ekonomik statüsü erkeklerden fazla oldukça kadına karşı şiddetin azaldığı gözlenmiştir.

Dolayısıyla bu sonuçlara göre, Avrupa’da kadına karşı şiddetin azalmasında kadının statüsünün önemli olduğu değerlendirilmiştir.

Araştırmanın yöntemi açısından SECA yöntemini açıklayan literatür Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: SECA Literatürü

Araştırmacı(lar)	Yöntem(ler)	Konu
Armağan, Özdağoğlu ve Keleş (2021)	SECA	COVID-19 salgınının banka performanslarına etkisinin değerlendirilmesi.
Bazrafshan, Zolfani ve Al-e-hashem (2021)	SECA	Asimetrik gezgin satıcı probleminde alt tur eleme yöntemlerinin analizi
Assadi, Ataebi, Ataebi ve Hasani (2022)	SECA	Yenilenebilir enerji kaynaklarının önceliklendirilmesi
Das ve Chakraborty (2022)	SECA	Makine hibrit işleme süreçlerinin parametrik optimizasyonu için kriterlerin ve alternatiflerin eş zamanlı değerlendirilmesi
Ersoy (2022)	SECA	Türk inşaat firmalarının finansal performansının incelenmesi
Kalita, Madhu, Ramachandran, Chakraborty ve Ghadai (2023)	SECA, AHP, TOPSIS, ARAS, WPM, EDAS, WASPAS ve WSM	Metaryal öğütme işleminin deneysel araştırması ve parametrik optimizasyonu
Keshavarz-Ghorabae, Amiri, Zavadskas, Turskis ve Antucheviciene (2022)	Bulanık SECA	Sürdürülebilir e-atık senaryo yönetimi için kriterlerin ve alternatiflerin değerlendirilmesi
Lu, Yan ve Huang (2022)	SECA ve TRUST	Paylaşımlı şarj ve takas istasyonları için yer seçimi
Mahdiraji, Govindan, Yaftiyan, Garza-Reyes ve Hajiagha (2023)	Bulanık SECA	Farmasötik tedarik zinciri dayanıklılığına yönelik döngüsel ekonomi ve ekolojik inovasyonu göz önünde bulunduran koordinasyon sözleşmelerinin rollerinin değerlendirilmesi
Rasmussen (2023)	AHP, TOPSIS ve SECA	Havacılık ve savunma sanayisi için tedarikçi seçimi

Yöntem

Araştırmanın Veri Seti ve Analizi

Araştırmanın veri setini, G7 ülkelerinin en güncel olan 2022 için GGGI bileşenlerine ait değerler oluşturmaktadır. Araştırmada ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarının SECA ÇKKV yöntemi ile ölçülmesi çerçevesinde çok amaçlı doğrusal olmayan modelin çözülmesinde LINGO 20 programından istifade edilmiştir. Araştırmada kolaylık sağlaması açısından GGGI bileşenlerinin kısaltmaları Tablo 5’de açıklanmıştır.

Tablo 5: GGGI Bileşenlerinin Kısaltmaları

GGGI Bileşenleri	Bileşenlerin Kısaltmaları
Ekonomik Katılım ve Fırsat	EKF
Ekonomik Durum	ED
Sağlık ve Hayatta Kalma	SHK
Politik Güçlendirme	PG

SECA yöntemiyle kriterlerin nesnel önem ağırlıkları ile karar alternatiflerin performansları eş zamanlı olarak belirlenmektedir. Bunun yanında yöntemde seçim problemlerin ve kriter ağırlıkların belirlenmesinde doğrusal olmayan matematiksel model kullanılarak yöntem ile karar alternatiflerin

performanslarının belirlenmesinin nesnellik niteliği artırılmaktadır (Keshavarz-Ghorabae, Amiri, Zavadskas, Turskis ve Antucheviciene, 2018). Dolayısıyla söz konusu yöntemin avantajlarından ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarının ölçümünde SECA yönteminden faydalanılmıştır. Bunun yanında GGGI yöntemi, diğer cinsiyet eşitsizliği ya da eşitliğini ölçen endekslere göre daha güncel ve ayrıntılı olarak hazırlandığından, ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarının belirlenmesinde GGGI bileşenleri tercih edilmiştir.

SECA Yöntemi

SECA (Simultaneous Evaluation of Criteria and Alternatives- Kriterlerin ve karar alternatiflerinin aynı zamanda değerlendirilmesi) tekniği 2018 yılında Keshavarz-Ghorabae vd. (2018) tarafından ÇKKV literatürüne kazandırılmıştır. Yöntem ile aynı zamanda karar alternatiflerine göre kriterlerin ağırlık değerleri ve karar alternatiflerinin performansları belirlenebilmektedir. Dolayısıyla bu özelliğiyle SECA yöntemi diğer ÇKKV yöntemlerine göre farklı bir niteliğe sahiptir (Keshavarz-Ghorabae vd. 2018). Yöntemin ilk adımında karar matrisi oluşturulur. İkinci adımda ise karar matrisi değerleri standardize edilir. Devamında üçüncü adımda uyumsuzluk dereceleri ve dördüncü adımda standart sapma değerleri tespit edilir. 5'inci adımda ise standart sapma ve ilişki değerleri sonuçlarının standardize edilmiş değerleri hesaplanır. Son adımda ise çok amaçlı doğrusal model çözülür (Keshavarz-Ghorabae, Amiri, Zavadskas, Turskis ve Antucheviciene. 2019, s. 190-191). Söz konusu model 3 amaç fonksiyonundan oluşur. Bunlardan birinci amaç, karar alternatif skorlarının maksimizasyonu, ikinci ve üçüncü amaç ise kriter içi ve arası sapmaların minimizasyonu ile ilişkilidir. Bu anlamda model ile kriter ağırlıklarının referans noktasının sapması en aza indirgenir ve her bir karar alternatifinin performansları en yüksek değere sahip olması sağlanır (Ecer, 2020, s. 307). Buna ilişkin olarak SECA yönteminin adımları aşağıda açıklanmıştır (Keshavarz-Ghorabae vd. 2018, s. 268-271; Keshavarz-Ghorabae vd. 2019, s. 190-191, Ecer, 2020, s. 308-309).

Birinci Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması (X)

n karar alternatifi sayısını (i:1,2,3...n) ve j kriter sayısını (j:1,2,3,...m) belirtmek üzere eşitlik 1 ile karar matrisi (X) oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

İkinci Adım: Standartlaştırılmış Karar Matrisinin Sağlanması (X^N)

Eşitlik 1'de açıklanan karar matrisi değerleri üzerinden eşitlik 2 ile standartlaşma sağlanır. Devamında ise eşitlik 3 ile standartlaştırılmış karar matrisi oluşturulur.

$$X_{ij}^N = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{\max d_{ij}}, & \text{fayda yönlü kriterler için} \\ \frac{\min x_{ij}}{x_{ij}}, & \text{maliyet yönlü kriterler için} \end{cases} \quad (2)$$

$$X^N = \begin{bmatrix} x_{11}^N & x_{12}^N & \dots & x_{1m}^N \\ x_{21}^N & x_{22}^N & \dots & x_{2m}^N \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{n1}^N & x_{n2}^N & \dots & x_{nm}^N \end{bmatrix} \quad (3)$$

Üçüncü Adım: Uyumsuzluk Derecesinin Ölçülmesi (π_j)

r_{ij} normleştirilmiş veya standartlaştırılmış karar matrisinin j'inci ve l'inci sütunları (vektörleri) arasındaki korelasyonu göstermek üzere j. kriter ile diğer kriterler arasındaki uyumsuzluk derecesi Eşitlik 4 ile hesaplanır.

$$\pi_j = \sum_{l=1}^m (1 - r_{lj}) \quad (4)$$

Dördüncü Adım: Standart Sapmanın (σ) Ölçülmesi

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{x_{ij}^N - x_{ij}^N}{n}} \quad (5)$$

Beşinci Adım: Standart Sapma ve Korelasyon Değerlerinin Standartlaştırılması
Eşitlik 6 ile standart sapma, eşitlik 7 ile korelasyon değerleri tespit edilebilir.

$$\sigma_j^N = \frac{\sigma_j}{\sum_{l=1}^m \sigma_l} \quad (6)$$

$$\pi_j^N = \frac{\pi_j}{\sum_{l=1}^m \pi_l} \quad (7)$$

Altıncı Adım: Çok Amaçlı Doğrusal Modelin Çözümlemesi

Aşağıda açıklanan modelin çözümü ile kriterlerin objektif ağırlık ve karar alternatiflerin performans değerleri ölçülebilir. Modelde gösterilen S_i karar alternatifleri değerini, w_j ise kriterlerin önem derecelerini açıklamaktadır.

$$\text{Max } S_i = \sum_{j=1}^m w_j x_{ij}^N, \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad (8)$$

$$\text{Min } \lambda_b = \sum_{j=1}^m (w_j - \sigma_j^N)^2 \quad (9)$$

$$\text{Min } \lambda_c = \sum_{j=1}^m (w_j - \pi_j^N)^2 \quad (10)$$

$$\sum_{j=1}^m w_j = 1 \quad (11)$$

$$w_j \leq 1, j = 1, 2, \dots, m. \quad (12)$$

$$w_j \geq \varepsilon, j = 1, 2, \dots, m. \quad (13)$$

Eşitlik 8, karar alternatiflerin genel performanslarının en yüksek seviyede olmasını sağlar. Eşitlik 9 ve eşitlik 10 ile kriterlerin önem derecelerinin referans noktalarından sapmalarındaki en küçük sayı belirlenir. Eşitlik 11 ise kriterlerin önem derecelerinin toplamının en fazla "1" değerinde olduğunu göstermektedir. Devamında eşitlik 12 ve eşitlik 13 kriterlerin önem derecelerinin $[\varepsilon, 1]$ aralığında olduğunu açıklar. Eşitlik 13'de belirtilen ε değeri kriterlerin önem derecelerinin alt sınırı değerini gösteren pozitif parametre olup, genel olarak bu değer hesaplamalarda 0,001 ($\varepsilon = 0,001$) olarak dikkate alınır. Buna göre optimizasyon modeli aşağıda belirtilen denklemler ile çözülebilmektedir.

$$\text{Max } Z = \lambda_a - \beta(\lambda_b + \lambda_c) \quad (14)$$

$$S_i = \sum_{j=1}^m w_j \cdot x_{ij}^N, \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad (15)$$

$$\lambda_b = \sum_{j=1}^m (w_j - \sigma_j^N)^2 \quad (16)$$

$$\lambda_c = \sum_{j=1}^m (w_j - \pi_j^N)^2 \quad (17)$$

$$\sum_{j=1}^m w_j = 1 \quad (18)$$

$$w_j \leq 1, j = 1, 2, \dots, m. \quad (19)$$

$$w_j \geq \varepsilon, j = 1, 2, \dots, m. \quad (20)$$

Eşitlik 14'den eşitlik 20'ye kadar olan bütün eşitlikler çok amaçlı doğrusal olmayan matematiksel modelde karar alternatiflerinin performans değerlerinin λ_0 minimumunu maksimize etmektedir. Referans noktalardan sapmaların en az değere indirgenmesi gerektiği için söz konusu sapmalar β ($\beta \geq 0$) katsayısı ile çarpılarak amaç fonksiyonundan çıkartılır. β , kriter önem derecelerinin referans noktalarına yakın değerler almasında son derece etkindir. Söz konusu bu katsayı, [0,1] aralığında ondalık değer veya 1 den büyük tam sayı değerine sahip olabilmektedir. Yöntemde β' 'nin 3 değerine sahip olmasıyla en iyi sonuca ulaşılmaktadır. Fakat karar probleminin niteliğine ve karar vericinin düşüncesine dayandırılarak β farklı nicelikte olabilir.

Bulgular

Araştırmada ilk olarak SECA yöntemi kapsamında birinci adımda eşitlik 1 ile karar matrisi (X), ikinci adımda eşitlik 2 ve eşitlik 4 ile karar matrisi değerlerinin normalize işlemi (X_{ij}^N) sağlanmıştır. Buna ilişkin olarak tespit edilen değerler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Karar ve Normalize Karar Matrisi

Karar Matrisi				
Bileşenler	EKF	ED	SHK	PG
Yön	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.
ABD	0,778	0,996	0,97	0,332
Almanya	0,695	0,988	0,972	0,55
Fransa	0,737	1	0,97	0,457
İngiltere	0,733	0,999	0,965	0,463
İtalya	0,603	0,995	0,965	0,319
Kanada	0,736	1	0,968	0,386
Japonya	0,564	1	0,973	0,061
Maksimum	0,778	1	0,973	0,55
Normalize Karar Matrisi				
Bileşenler	EKF	ED	SHK	PG
Yön	Mak.	Mak.	Mak.	Mak.
ABD	1	0,9960	0,9969	0,6036
Almanya	0,8933	0,9880	0,9990	1
Fransa	0,9473	1	0,9969	0,8309
İngiltere	0,9422	0,9990	0,9918	0,8418
İtalya	0,7751	0,9950	0,9918	0,5800
Kanada	0,9460	1	0,9949	0,7018
Japonya	0,7249	1	1	0,1109

SECA yönteminin üçüncü adımında ise eşitlik 5 ile GGGI bileşenlerinin uyumsuzluk (π_j) dördüncü adımında eşitlik 6 ile standart sapma değerleri (σ_j) hesaplanarak Tablo 7'de açıklanmıştır.

Tablo 7: GGGI Bileşenlerinin Uyumsuzluk (π_j) ve Standart Sapma (σ_j) Değerleri

r				
Ülkeler	SP1	SP2	SP3	SP4
SP1	1	0,0145	-0,1496	0,6691
SP2	-0,0218	1	-0,1911	-0,46
SP3	-0,1725	-0,1927	1	-0,2786
SP4	0,76851	-0,3332	-0,2786	1

Tablo 7: Devamı				
1-r				
Ülkeler	SP1	SP2	SP3	SP4
SP1	0	0,9855	1,1496	0,3309
SP2	1,0218	0	1,1910	1,46
SP3	1,1725	1,1926	0	1,2786
SP4	0,2314	1,3331	1,2785	0
π_j	2,4660	3,6728	3,6437	2,8432
σ_j	0,1014	0,0044	0,0032	0,2858

Yöntemin beşinci adımında, uyumsuzluk (π_j) değerleri eşitlik 7, standart sapma (σ_j) değerleri ise eşitlik 8 ile normalize edilerek ilgili değerler Tablo 8'de belirtilmiştir.

Tablo 8: Uyuşmazlık (π_j) ve Standart sapma (σ_j) Değerlerinin Normalizasyonu

Normalizasyon	
Uyuşmazlık (π_j)	Standart Sapma (σ_j)
0,1874	0,2568
0,2740	0,0112
0,3002	0,0082
0,2384	0,7238

Devamında SECA yönteminin 6. adımında bileşenlerin önemlilik dereceleri ile ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarının hesaplanması için çok amaçlı doğrusal olmayan modelin çözülmesi gerekmektedir. Bunun için eşitlik 9, eşitlik 10, eşitlik 11, eşitlik 12 ve eşitlik 13 ile ülkelere göre GGGI bileşenlerinin önemlilik dereceleri, eşitlik 14, eşitlik 15, eşitlik 16, eşitlik 17, eşitlik 18, eşitlik 19 ve eşitlik 20 ile ülkelerin cinsiyet eşitliği performans değerleri ise LINGO 20.0 programı kullanılarak tespit edilmiştir. İlgili eşitliklerde ϵ 0,001 ($\epsilon = 0,001$) (ve β 3 değerine ($\beta = 3$) sahiptir. Buna ilişkin olarak yazılan LINGO kodu Şekil 1 ve elde edilen çözüm raporu Şekil 2 ve Tablo 9'da gösterilmiştir.

Şekil 1: Probleme İlişkin Yazılan LINGO Kodları

```

MODEL:
SETS:
AL/1..7/S;
CR/1..4/W,STD,COR;
LINK(AL,CR):X;
ENDSETS

DATA:
B=3;
X,STD,COR=@OLE('C:\MATRIX.XLSX','NORMALIZATION','SIGMA','P');
ENDDATA

@FOR(AL(I)):
S(I)=@SUM(CR(J):W(J)*X(I,J));
LA<=S(I);

;(

@FOR(CR(J)):
W(J)<=1;
W(J)>=0.001;

;(

@SUM(CR(J):W(J))=1;
LB=@SUM(CR(J):((W(J)-STD(J))^2));
LC=@SUM(CR(J):((W(J)-COR(J))^2));
Z=LA-(B*(LB+LC));

@FREE(Z);

MAX=Z;

END

```

Şekil 2: Probleme İlişkin Parametreler

```

LINGO/WIN64 20.0.12 (22 Feb 2023), LINDO API 14.0.5099.209
Licensee info: Eval Use Only
License expires: 1 SEP 2023
Local optimal solution found.
Objective value:           0.2680887
Infeasibilities:          0.000000
Total solver iterations:   24
Elapsed runtime seconds:   0.28
Model Class:               QP
Total variables:           15
Nonlinear variables:       4
Integer variables:         0
Total constraints:         27
Nonlinear constraints:     2
Total nonzeros:           76
Nonlinear nonzeros:       8
    
```

Tablo 9: Probleme İlişkin Değerler

Variable	Value	Reduced Costed	Variable	Value	Reduced Costed
B	3.000.000	0.000000	X(1, 3)	0.9969168	0.000000
LA	0.6831113	0.000000	X(1, 4)	0.6036364	0.000000
LB	0.1311514	0.000000	X(2, 1)	0.8933162	0.000000
LC	0.7189502E-02	0.000000	X(2, 2)	0.9880000	0.000000
Z	0.2680887	0.000000	X(2, 3)	0.9989723	0.000000
S(1)	0.8841389	0.000000	X(2, 4)	1.000.000	0.000000
S(2)	0.9732585	0.000000	X(3, 1)	0.9473008	0.000000
S(3)	0.9388715	0.000000	X(3, 2)	1.000.000	0.000000
S(4)	0.9393425	0.000000	X(3, 3)	0.9969168	0.000000
S(5)	0.8260127	0.000000	X(3, 4)	0.8309091	0.000000
S(6)	0.9008993	0.000000	X(4, 1)	0.9421594	0.000000
S(7)	0.6831113	0.000000	X(4, 2)	0.9990000	0.000000
W(1)	0.2213441	0.000000	X(4, 3)	0.9917780	0.000000
W(2)	0.2390850	0.000000	X(4, 4)	0.8418182	0.000000
W(3)	0.2516309	0.000000	X(5, 1)	0.7750643	0.000000
W(4)	0.2879400	0.000000	X(5, 2)	0.9950000	0.000000
STD(1)	0.1014141	0.000000	X(5, 3)	0.9917780	0.000000
STD(2)	0.4413184E-02	0.000000	X(5, 4)	0.5800000	0.000000
STD(3)	0.3250028E-02	0.000000	X(6, 1)	0.9460154	0.000000
STD(4)	0.2858758	0.000000	X(6, 2)	1.000.000	0.000000
COR(1)	0.1873500	0.000000	X(6, 3)	0.9948613	0.000000
COR(2)	0.2739886	0.000000	X(6, 4)	0.7018182	0.000000
COR(3)	0.3002435	0.000000	X(7, 1)	0.7249357	0.000000
COR(4)	0.2384178	0.000000	X(7, 2)	1000000	0.000000
X(1, 1)	1.000.000	0.000000	X(7, 3)	1000000	0.000000
X(1, 2)	0.9960000	0.000000	X(7, 4)	0.1109091	0.000000

Tablo 9: Devamı					
Row	Slack or Surplus	Dual Price	Row	Slack or Surplus	Dual Price
1	0.000000	0.000000	15	0.7786559	0.000000
2	0.2010276	0.000000	16	0.2203441	0.000000
3	0.000000	0.000000	17	0.7609150	0.000000
4	0.2901472	0.000000	18	0.2380850	0.000000
5	0.000000	0.000000	19	0.7483691	0.000000
6	0.2557602	0.000000	20	0.2506309	0.000000
7	0.000000	0.000000	21	0.7120600	0.000000
8	0.2562312	0.000000	22	0.2869400	0.000000
9	0.000000	0.000000	23	0.000000	-0.1986091
10	0.1429014	0.000000	24	0.000000	-3.000.000
11	0.000000	0.000000	25	0.000000	-3.000.000
12	0.2177880	0.000000	26	0.000000	1.000.000
13	0.000000	1.000.000	27	0.2680887	1.000.000
14	0.000000	1.000.000			

Tablo 9 incelendiğinde, W değerleri ülkelere göre GGİ bileşenlerin önemlilik derecelerini, S değerleri ise ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarını göstermektedir. Buna istinaden ülkelere göre GGİ bileşenlerinin önemlilik dereceleri politik güçlendirme (W4:EKF=0.2879400), sağlık ve hayatta kalma (W3:SHK= 0.2516309), eğitim durumu (W2:ED=0.2390850) ve ekonomik katılım ve fırsat (W4:EKF=0.2213441) olarak sıralanmıştır. Ülkelerin cinsiyet eşitliği performans sıralamaları ise Almanya (S(2)=973259), İngiltere (S(4)=0,939343), Fransa (S(3)=0,938872), Kanada (S(6)=0,900899), ABD (S(1)=0,884139), İtalya (S(5)=0,826013) ve Japonya (S(7)=0,683111) olarak tespit edilmiştir. Özellikle Japonya'nın cinsiyet eşitliği performansının ülkeler arasında en az olması açısından diğer ülkeler arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Araştırmada ayrıca ülkelere göre ortalama cinsiyet eşitliği performans değeri 0,878 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu ortalama cinsiyet eşitliği performansından fazla olan ülkelerin ABD, Almanya, Fransa, Kanada ve İngiltere olduğu gözlenmiştir.

Yöntem açısından SECA yöntemi haricinde ülkelerin cinsiyet eşitliği performansları ÇKKV literatüründe seçim problemlerinde ve performans ölçümlerinde sıklıkla yararlanıldığı gözlemlenen ARAS, ROV, COPRAS, EDAS, TOPSIS ve WASPAS yöntemleri ile ölçülmüş ve söz konusu ölçülen değerler sıralanmıştır. Bunun dışında, yöntemler açısından ülkelerin cinsiyet eşitliği performans değerlerinin birbirlerine olan benzerliklerini tespit etmek amacıyla yöntemlere göre ölçülen ülkelerin cinsiyet eşitliği performans değerleri toplam değere oranlanması ise standart değerler belirlenmiştir. Buna ilişkin olarak ilgili değerler Tablo 10'da gösterilmiştir.

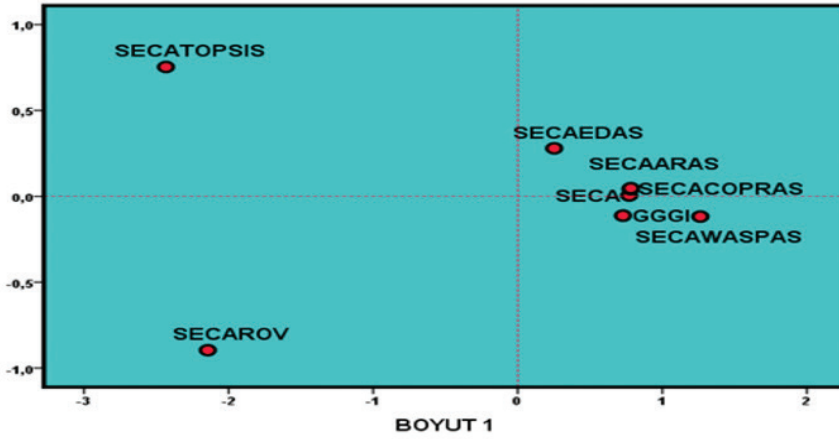
Tablo 10: Yöntemlerle Belirlenen Ülkelerin Performans ve Standartlaştırılmış Performans Değerleri

Performans Değerleri ve Sıralamalar								
Yöntemler	GGİ		SECA		SECA-ARAS		SECA-ROV	
Ülkeler	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama
ABD	0,769	5	0,8841389	5	0,8576461	5	0,307131	5
Almanya	0,80125	1	0,9732585	1	0,9744051	1	0,448742	1
Fransa	0,791	2	0,9388715	3	0,9279499	3	0,358349	2
İngiltere	0,79	3	0,9393425	2	0,9293803	2	0,315336	4
İtalya	0,7205	6	0,8260127	6	0,7997209	6	0,165862	7
Kanada	0,7725	4	0,9008993	4	0,8813526	4	0,351360	3
Japonya	0,6495	7	0,6831113	7	0,6251714	7	0,245358	6
Toplam	5,29375		6,1456347		5,9956264		5,187211	2,192138

Tablo 10: Devamı								
Yöntemler	SECA-COPRAS		SECA-EDAS		SECA-TOPSIS		SECA-WASPAS	
Ülkeler	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama
ABD	0,1428715	5	0,546106	5	0,3830752	5	0,0095473	5
Almanya	0,163324	1	0,9962212	1	0,7891286	1	0,0104258	1
Fransa	0,1551516	3	0,7959625	3	0,637276	3	0,0101324	2
İngiltere	0,155422	2	0,8041939	2	0,6516427	2	0,0101339	4
İtalya	0,1332009	6	0,3797603	6	0,0212725	7	0,0089341	7
Kanada	0,1470708	4	0,6018659	4	0,4232132	4	0,0097454	3
Japonya	0,1029591	7	0,0061644	7	0,3350998	6	0,0064199	6
Toplam	1		4,1302742		3,2407081		0,0653388	
Standartlaştırmış Performans Değerleri ve Sıralamalar								
Yöntemler	GGGI		SECA		SECA-ARAS		SECA-ROV	
Ülkeler	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama
ABD	0,1452656	5	0,1438645	5	0,1430453	5	0,140106	5
Almanya	0,1513577	1	0,1583658	1	0,1625193	1	0,204705	1
Fransa	0,1494215	2	0,1527705	3	0,1547711	3	0,163470	2
İngiltere	0,1492326	3	0,1528471	2	0,1550097	2	0,143849	3
İtalya	0,1361039	6	0,1344064	6	0,1333841	6	0,075662	6
Kanada	0,1459268	4	0,1465917	4	0,1469992	4	0,160282	4
Japonya	0,1226919	7	0,1111539	7	0,1042712	7	0,111926	7
Yöntemler	SECA-COPRAS		SECA-EDAS		SECA-TOPSIS		SECA-WASPAS	
Ülkeler	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama	Değer	Sıralama
ABD	0,1428715	5	0,1322203	5	0,1182073	5	0,1461197	5
Almanya	0,163324	1	0,2411998	1	0,243505	1	0,1595658	1
Fransa	0,1551516	3	0,1927142	3	0,1966472	3	0,1550741	3
İngiltere	0,155422	2	0,1947072	2	0,2010803	2	0,1550973	2
İtalya	0,1332009	6	0,0919455	6	0,0065642	7	0,1367348	6
Kanada	0,1470708	4	0,1457206	4	0,1305928	4	0,1491523	4
Japonya	0,1029591	7	0,0014925	7	0,1034033	6	0,098256	7

Tablo 10 değerlendirildiğinde, SECA tabanlı TOPSIS ve ROV yöntemleri haricinde yöntemlere göre ülkelerin cinsiyet eşitliği performans sıralamalarının birbirleriyle benzer olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Tablo 10 incelendiğinde, GGGI yöntemine göre hesaplanan ülkelerin cinsiyet eşitliği performans değerleri diğer yöntemler ile karşılaştırıldığında değerlerin standartlaştırılması kapsamında GGGI'ya en yakın olan niceliklerin SECA yöntemi ile ölçülen ülkelerin cinsiyet eşitliği performansları olduğu gözlenmiştir. Buna ilişkin olarak yöntemler arasındaki benzerlikler ve farklılıkları gösteren ayırım analizi görsel Şekil 3'de sunulmuştur.

Şekil 3: Ayırım Uzaklığı Görseli

Şekil 3 incelendiğinde; GGGI, SECA, SECA tabanlı WASPAS, COPRAS, ARAS ve EDAS yöntemlerinin birbirlerine olan uzaklıkların yakın olduğu, Buna karşın, SECA tabanlı TOPSIS ve ROV yöntemlerinin birbirlerine ve diğer yöntemlere olan uzaklıkların fazla olduğu gözlenmiştir. Ayrıca GGGI ve SECA yöntemlerinin uzayda aynı noktada olması dikkat çekicidir. Bu durum, GGGI ve SECA yöntemlerinin birbirlerine benzer olduğunu göstermektedir. Bütün bunlara istinaden GGGI, SECA, SECA tabanlı WASPAS, COPRAS, ARAS ve EDAS yöntemlerinin birbirleri arasındaki pozitif yönlü ilişki niceliklerinin, SECA tabanlı TOPSIS ve ROV yöntemlerinin birbirleri ve diğer yöntemler arasındaki pozitif yönlü ilişki niceliklerinden daha fazla olduğu düşünülebilir. Bu kapsamda yöntemler arasındaki Pearson korelasyon değerleri Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11: Yöntemler Arasındaki Korelasyon Değerleri

Performans Değerleri Açısından								
Yöntemler	GGGI	SECA	SECA-ARAS	SECA-ROV	SECA-COPRAS	SECA-EDAS	SECA-TOPSIS	SECA-WASPAS
GGGI	1							
SECA	0,994**	1						
SECA-ARAS	0,990**	0,999**	1					
SECA-ROV	0,716**	0,711**	0,707**	1				
SECA-COPRAS	0,989**	0,999**	0,999**	0,706**	1			
SECA-EDAS	0,966**	0,983**	0,986**	0,775**	0,986**	1		
SECA-TOPSIS	0,663**	0,663**	0,661**	0,811**	0,661**	0,757**	1	
SECA-WASPAS	0,986**	0,990**	0,989**	0,618**	0,988**	0,950**	0,551**	1
Sıralama Değerleri Açısından								
Yöntemler	GGGI	SECA	SECA-ARAS	SECA-ROV	SECA-COPRAS	SECA-EDAS	SECA-TOPSIS	SECA-WASPAS
GGGI	1							
SECA	0,964**	1						
SECA-ARAS	0,964**	1	1					
SECA-ROV	0,929**	0,857**	0,857**	1				

SECA-COPRAS	0,964**	1	1	0,857**	1			
SECA-EDAS	0,964**	1	1	0,857**	1	1		
SECA-TOPSIS	0,929**	0,964**	0,964**	0,893**	0,964**	0,964**	1	
SECA-WASPAS	0,929**	0,857**	0,857**	1	0,857**	0,857**	0,893**	1

p**<.01

Tablo 11 incelendiğinde, ülkelerin cinsiyet eşitliği performansları ve performans sıralamaları açısından tüm yöntemler arasındaki ilişkilerin hepsinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Yine Tablo 11'e göre, ROV ve TOPSIS yöntemleri haricinde diğer yöntemlerin birbirleri arasındaki ilişkilerin çok yüksek olduğu, buna karşın ROV yönteminin SECA tabanlı WASPAS ile orta seviyede, diğer yöntemler ile yüksek seviyede, TOPSIS yönteminin ise SECA tabanlı ROV ve EDAS yöntemler ile yüksek seviyede, diğer yöntemler ile orta seviyede ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Ülkelerin cinsiyet eşitliği sıralamaları bakımında tüm yöntemler arasındaki ilişkilerin yüksek ve çok yüksek olduğu gözlenmiştir. Ayrıca SECA, SECA tabanlı ARAS, SECA tabanlı COPRAS ve SECA tabanlı EDAS yöntemlerine ülkelerin performans sıralamalarının benzer olmasına istinaden söz konusu yöntemlere göre performans sıralamalarının korelasyon değerlerinin çok yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Bunun yanında Tablo 11'e göre GGGI, ülkelerin cinsiyet eşitliği performans değerlerini ölçen yöntemlerden en fazla SECA ile korelasyonu bulunmaktadır. Dolayısıyla ayırım uzaklığı ve korelasyon analizlerine göre GGGI çerçevesinde ülkelerin başta SECA yöntemi olmak üzere diğer SECA tabanlı ÇKKV yöntemleri ile açıklanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Büyük ekonomilere sahip olan ülkelerin cinsiyet eşitliği konusundaki faaliyetleri küresel anlamda ekonomi ve ekonomi ile ilişkili diğer boyutların gelişimini sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, büyük ekonomilerin cinsiyet eşitliği performanslarının analizi büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla araştırmada, küresel sermayenin yarısından fazlasına sahip olan G7 ülkelerinin en güncel olan 2022 GGGI raporundaki bileşen değerleri üzerinden cinsiyet eşitliği performansları SECA ÇKKV yöntemi ile ölçülmüştür.

Araştırmadaki ilk bulguya göre SECA yöntemi kapsamında ülkelere göre GGGI bileşenlerinin önemlilik dereceleri belirlenerek söz konusu bileşenler politik güçlendirme (PG), sağlık ve hayatta kalma (SHK), eğitim durumu (ED) ve ekonomik katılım ve fırsat (EKF) olarak sıralanmıştır. Araştırmada diğer bir bulguya göre ülkelerin SECA yöntemine göre ülkelerin cinsiyet eşitliği performansları Almanya, İngiltere, Fransa, Kanada, ABD, İtalya ve Japonya olarak sıralanmıştır. Bunun yanında, cinsiyet eşitliği performansının az olması açısından Japonya'nın diğer ülkeler arasında belirgin farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Araştırmada ayrıca ortalama cinsiyet eşitliği performansı hesaplanmış ve söz konusu ortalama performans değerinden fazla performansa sahip olan ülkelerin ABD, Almanya, Fransa, Kanada ve İngiltere olduğu belirlenmiştir.

Yöntem açısından ise SECA yöntemi haricinde SECA tabanlı ARAS, ROV, COPRAS, EDAS, TOPSIS ve WASPAS yöntemleri ile ölçülmüştür. Bulgulara göre, GGGI, SECA, SECA tabanlı ARAS, COPRAS, EDAS ve WASPAS yöntemlerine göre ölçülen ülkelerin cinsiyet eşitliği performans değerleri sıralamalarının birbirleriyle benzer olduğu gözlenmiştir. Başka bir bulguya göre, ülkelerin yöntemlere göre cinsiyet eşitliği performans nicelikleri standardize edilerek GGGI yöntemine göre ülkelerin cinsiyet eşitliği performans değerlerinin SECA yöntemi ile hesaplanan ülkelerin performans değerlerine en yakın olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yöntemler ile hesaplanan ülkelerin cinsiyet eşitliği performansları uzayda konumlandırılarak ayırım uzaklığı görseli oluşturulmuştur. Bu sonuca göre, GGGI, SECA, SECA tabanlı WASPAS, COPRAS, ARAS ve EDAS yöntemlerinin birbirlerine olan uzaklıkların yakın olduğu, buna karşın SECA tabanlı ROV ve TOPSIS yöntemlerinin birbirlerine ve diğer yöntemlere olan uzaklıkların

fazla olduğu gözlenmiştir. Bunun dışında, SECA ve GGGI yöntemleri uzayda belirlenen konumlarının aynı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna istinaden yöntemler arasındaki performans değerleri ile performans değerlerinin sıralamaları arasındaki korelasyon değerleri ölçülmüş ve ölçümlere göre tüm yöntemler arasında hem performans hem de performansların sıralamaları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu gözlenmiştir. GGGI, SECA, SECA tabanlı WASPAS, COPRAS, ARAS ve EDAS yöntemlerinin birbirleriyle olan ilişkilerin hepsi çok yüksek iken, SECA tabanlı ROV ve TOPSIS yöntemlerinin birbirleriyle ve diğer yöntemler ile olan ilişkilerinin genel olarak yüksek ve orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bunların dışında, GGGI ve SECA yöntemleri arasındaki korelasyon değerinin en fazla olduğu bulgusuna erişilmiştir. Tüm bu sonuçlara göre, GGGI kapsamında ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarının başta SECA yöntemi olmak üzere diğer SECA tabanlı ÇKKV yöntemleri ile ölçülebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür incelendiğinde, WEF (2022), GGGI'ya göre G7 ülkelerinin cinsiyet eşitliği performans değerleri sıralamaları ile mevcut araştırmaya göre SECA yöntemine göre tespit edilen G7 ülkelerinin cinsiyet eşitliği performans sıralamalarının ABD, Almanya, İtalya, Kanada ve Japonya için tutarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca GGGI ve mevcut araştırma bulguları birlikte dikkate alındığında Almanya, ABD, Fransa, Kanada ve İngiltere'nin belirli bir cinsiyet eşitliği performansı sergilemiştir. Buna karşın her iki yöntemle göre ortalama cinsiyet eşitliği performans değerinden daha az performansla sahip olan Japonya'nın ise cinsiyet eşitliği performansının az olması açısından diğer ülkeler arasında belirgin farklılıkların olduğu sonucuna erişilmiştir.

Öneriler kapsamında ilk olarak genel anlamda SECA yöntemi kapsamında Japonya ve İtalya'nın GGGI bileşenlerinin önem derecelerine göre cinsiyet eşitliğinin gelişimine yönelik stratejiler, politikalar ve uygulamalar oluşturabilir. Böylelikle Japonya ve İtalya küresel ekonomiye ve küresel ekonomi ile ilişkili olan inovasyon, girişimcilik, sürdürülebilir kalkınma ve diğer sosyal boyutların gelişimine katkı sağlayabilir. Yöntem açısından ise SECA yöntemi haricinde ülkelerin cinsiyet eşitliği performansları farklı objektif ağırlık tabanlı (ENTRTOPI, CRITIC, SD, İVP (İstatistiksel Varyans Prosedürü), MEREK, CILOS, IDOCRIW, LOPCOW) farklı ÇKKV yöntemleri (ROV, Gri İlişkisel Analiz, MAIRCA, MARCOS, EAMR, WISP, WEDBA, CODAS, OCRA, MOOSRA, MOORA, VIKOR, MABAC, ELECTRE, MAUT, ROV, COCOSO, OWA OPERATÖRÜ, PIV, TODIM, RAFSI, PSI, UTA) ile ölçülerek yöntemler arasındaki ülke puanlarının sıralamaları karşılaştırılabilir. Bunun yanında, supranasyonal ve bölgesel anlamda ekonomik organizasyonlara üye ülkelerin cinsiyet eşitliği performansları ölçülebilir. Son olarak ülkelerin cinsiyet eşitliği performanslarının daha nesnel olarak ölçümü açısından GGGI bileşen sayısı artırılabilir ya da her ülkeye özgü GGGI bileşenleri oluşturulabilir.

Kaynaklar

AHANG, M. (2014). The impact of gender inequality on economic growth in developed countries. *The Accounting, Economics and Financial Management Conference*, (s. 1-8). Tahran.

ALTUZARRA, A., GÁLVEZ-GÁLVEZ, C., & GONZÁLEZ-FLORES, A. (2021). Is gender inequality a barrier to economic growth? A panel data analysis of developing countries. *Sustainability*, 13(167), 1-21.

ARMAĞAN, İ. Ü., ÖZDAĞOĞLU, A., & KELEŞ, M. K. (2021). Covid-19 salgınının banka performanslarına etkisinin seca yöntemiyle değerlendirilmesi. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 114-124.

ASSADI, M. R., ATAEBI, M., ATAEBI, E. S., & HASANI, A. (2022). Prioritization of renewable energy resources based on sustainable management approach using simultaneous evaluation of criteria and alternatives: a case study on Iran's electricity industry. *Renewable Energy*, 181, 820-832.

ATAKLI YAVUZ, R. (2016). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ekseninde kadın istihdamı ve ekonomik şiddet. *Journal of Life Economics*, 3(3), 77-100.

BAZRAFESHAN, R., ZOLFANI, S. H., & AL-E-HASHEM, S. J. (2021). Comparison of the sub-tour elimination methods for the asymmetric traveling salesman problem applying the seca method. *Axioms*, 10(19), 1-14.

BONIOL, M., MCISAAC, M., XU, L., WULIJI, T., DIALLO, K., & CAMPBELL, J. (2019). *Gender equity in the health workforce: Aalysis of 104 countries*. Geneva: World Health Organization.

BUHRER, S., SCHMIDT, E. K., PALMÉN, R., & REIDL, S. (2020). Evaluating gender equality effects in research. *Scientometrics*, s. 1-17. DOI:https://doi.org/10.1007/s11192-020-03596-1.

BÜYÜKAKGÜL, Ü., ÖZSOY, D., PARLAKKILIÇ BÜYÜKAKGÜL, Ş., & ÖZMAN, C. (2021). Spor gönüllülüğü ve toplumsal cinsiyet eşitliği arasındaki ilişkinin incelenmesi: gençlik ve spor gönüllüleri derneği örneği. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 202-210.

CARLSEN, L. (2020). Gender inequality and development. *Sustainability Science*, 15, 759–780.

CARRASCO, I. (2014). Gender gap in innovation an institutionalist explanation. *Management Decision*, 52(2), 410-424.

CHUNG, H., BIRKETT, H., FORBES, S., & SEO, H. (2021). Covid-19, flexible working, and implications for gender equality in the United Kingdom. *Gender & Society*, 35(2), 218–232.

CUBERES,, D., & TEIGNIER-BAQUÉ, M. (2011). Gender Inequality and Economic Growth. *World Development Report Gender Equality and Development, Background Paper*, 1-24.

ÇETİN, F., & YILMAZ, S. E. (2022). İş-Aile çatışmasının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: tükenmişliğin aracılık ve cinsiyet eşitsizliğinin düzenleyicilik rolü. *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(52), 333-349.

ÇİL, M. (2020). Cinsiyet eşitsizliği ve uluslararası finansal ilişkiler: niceliksel bir değerlendirme. *Journal of Business, Innovation and Governance*, 3(2), 120–130.

DAS, P. P., & CHAKRABORTY, S. (2022). Application of simultaneous evaluation of criteria and alternatives (seca) method for parametric optimization of hybrid machining processes. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing*, 16, 1497–1509.

DE MELO, F., DA SILVA, R., & DE ALMEIDA, T. (2019). Gender and entrepreneurship: A comparative study between the causation and effectuation approaches. *Brazilian Business Review*, 16(3), 273-296.

ECER, F. (2020). *Çok kriterli karar verme*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EDEN, L., & WAGSTAFF, M. (2021). Evidence-based policymaking and the wicked problem of SDG 5 Gender Equality. *Journal of International Business Policy*, 4, 28–57.

EIGE. (2013). *Gender equality index report: Gender equality index – Country profiles*. Germany: European Institute for Gender Equality.

EINARSDÓTTIR, A., ÓLAFSDÓTTIR, K., & NESAULE, L. (2018). The relationship between gender equality activity in organizations and employee perceptions of equality. *Tímarit um viðskipti og efnahagsmál*, 15(1), 37-53.

ERSOY, N. (2022). Türk inşaat firmalarının finansal performansının seca yöntemi ile değerlendirilmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(4), 1003-1021.

FALK, A., & HERMLE, J. (2018). Relationship of gender differences in preferences to economic development and gender equality. *Science*(362), 1-46.

GBADEBO, A., KESHIRO, T., SULE, O., ADEYEMI, A., & YEMI, B. (2018). Gender equality and sustainable development in Nigeria. *Covenant Journal of Entrepreneurship (CJoE)*, 2(2), 42-53.

GÓMEZ-CASILLAS, A., VAN DAMME, M., & PERMANYER, I. (2023). Women's and men's status: revisiting the relationship between gender equality and intimate partner violence against women in Europe. *Journal of Interpersonal Violence*, DOI: 10.1177/08862605231158760.

GUERRA, A., BULA, L., RUIZ, M., GONZÁLEZ, L., HERRERA, J., & MOLINA, M. G. (2022). Gender equality to achieve the sustainable development goals through the implementation of an innovative strategy. *Ciencia Latina Revista Científica Multidisciplinar*, 6(6), 8516-8530.

GURSCH, S., URAK, K., HEROLD, M., KUTSCHERA, S., PEREZ, S., GARCIA-BETANCES, R., ET AL. (2022). Inequalities for women in science, technology and innovation. *5th international conference on gender research* (s. 88-96). Virtual Conference: TIIKM.

HASANOVIĆ, I. (2014). Gender equality & work: Are We there yet? *Epiphany Journal of Transdisciplinary Studies*, 7(2), s. 55-63.

HEARN, J., & HUSU, L. (2016). Gender equality. N. Naples, J. M. Ryan, R. C. Hoogland, M.

Wickramasinghe, & W. Wong içinde, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies* (s. 1-3). Oxford: Wiley-Blackwell,.

KABEER, N. (2021). Gender equality, inclusive growth, and labour markets. K. Grantham, G. Dowie, & A. de Haan içinde, *Women's Economic Empowerment Insights from Africa and South Asia* (s. 11-46). Philadelphia, Melbourne, New Delhi, Singapore, and Beijing.: ImprintRoutledge.

KALITA, K., MADHU, S., RAMACHANDRAN, M., CHAKRABORTY, S., & GHADAI, R. K. (2023). Experimental investigation and parametric optimization of a milling process using multi criteria decision making methods: A comparative analysis. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing (IJIDeM)*, 17, 453–467.

KARAKUŞ, G. (2022). Kadın kooperatiflerinin kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasındaki rolü. *Pamukkale University Journal of Business Research*, 9(1), 247-259.

KESHAVARZ-GHORABAE, M., AMIRI, M., ZAVADSKAS, E. K., TURSKIS, Z., & ANTUCHEVICIENE, J. (2018). Simultaneous evaluation of criteria and alternatives (SECA) for multi-criteria decision-making. *Informatica*, 29(2), 265–280.

KESHAVARZ-GHORABAE, M., AMIRI, M., ZAVADSKAS, E. K., TURSKIS, Z., & ANTUCHEVICIENE, J. (2022). A fuzzy simultaneous evaluation of criteria and alternatives (f-SECA) for sustainable e-waste scenario management. *Sustainability*, 14, 1-26.

KESHAVARZ-GHORABAE, M., GOVINDAN, K., AMIRI, M., ZAVADSKAS, E. K., & ANTUCHEVIČIENĖ, J. (2019). An integrated type-2 fuzzy decision model based on waspas and seca for evaluation of sustainable manufacturing strategies. *Journal of Environmental Engineering and Landscape Management*, 27(4), 187–200.

KHAYRIA, K., & FEKI, R. (2015). Gender inequality and economic development. *Business and Economics Journal*, 6(4), 1-3.

KIM, J., LEE, J.-W., & SHIN, K. (2016). *A model of gender inequality and economic growth*. Mandaluyong: Asian Development Bank.

LIBERDA, B., & ZAJKOWSKA, O. (2017). Innovation and entrepreneurship policies and gender equity. *International Journal of Contemporary Management*, 16(1), 37–59.

LU, F., YAN, L., & HUANG, B. (2022). Site selection for shared charging and swapping stations using the seca and trust methods. *Energy Reports*, 8, 14606–14622.

MAHDIRAJI, H. A., GOVINDAN, K., YAFTIYAN, F., GARZA-REYES, J. A., & HAJIAGHA, S. R. (2023). Unveiling coordination contracts' roles considering circular economy and eco innovation toward pharmaceutical supply chain resiliency: Evidence of an emerging economy. *Journal of Cleaner Production*, 382, 1-10.

MALHOTRA, A., SCHULTE, J., PATEL, P., & PETESCH, P. (2009). *Innovation for Women's Empowerment and Gender Equality*. New Delhi: ICRW.

MERCAN, N. (2016). A Study about the relationship between differences in business management and development of openness on gender equality. *Global Business Research Congress (GBRC)* (s. 443-448). İstanbul: Pressacademia.

MIKKOLA, A., & MILES, C. A. (2007). *Development and gender equality: Consequences, causes, challenges and cures*. Helsinki: Helsinki Center of Economic Research.

MIOTTO, G., LÓPEZ, M., & RODRIGUEZ, J. (2019). Gender equality and UN sustainable development goal priorities and correlations in the top business schools' communication and legitimation strategies. *Sustainability*, 11(308), s. 1-18.

MUKHERJEE, P., & MUKHOPADHYAY, I. (2013). Impact of gender inequality on economic growth: A study of developing countries. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 13(2), 61-69.

MURTHY, R., & KAPPEN, M. (2017). *Gender equality and sustainable development goals*. Karnataka: Visthar.

OLAREWAJU, T., & FERNANDO, J. (2020). Gender inequality and female entrepreneurship in developing countries. W. Leal Filho, A. Azul, L. Brandli, A. Lange Salvia., & T. Wall içinde, *Decent Work*

and Economic Growth. *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals* (s. 1-9). New York, Heidelberg, Basingstoke: Springer.

PRADHAN, M. S., RAI-PAUDYAL, B., RAI, A., BAI, Y., HENGUSWAN, P., BUN, P., ET AL. (2021). Exploring the role of gender equality in addressing climate change, biodiversity conservation, ecosystem restoration and food security. B. THAPA, C. FU, & L. ZHANG içinde, *Gender Equality and Sustainable Development in the Mountain Areas of Asia* (s. 1-29). LI-BIRD: Pokhara.

RASMUSSEN, A., SABIC, H., SAHA, S., & NIELSEN, I. E. (2023). Supplier Selection for aerospace & defense industry through mcdm methods. *Cleaner Engineering and Technology*, 12, 1-13.

RODRIGUEZ, A. V. (2017). Economic Growth and Gender Inequality: An Analysis of Panel Data for Five Latin American Countries. *CEPAL Review*(122), 79-106.

SARFARAZ, L., FAGHIH, N., & MAJD, A. A. (2014). The relationship between women entrepreneurship and gender equality. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 2(6), 1-11.

SHANTHI, S., & MITRAVINDA, K. S. (2020). Gender equality-the need of the hour. *International Journal of Language, Literature and Culture*, 1(1), 1-5.

STARTIENE, G., & REMEIKIENE, R. (2008). Gender gap in entrepreneurship. *engineering economics*, 6(60), 95-103.

STOTSKY, G., SHIBUYA, S., KOLOVICH, L., & KEBHAJ, S. (2016). *Trends in gender equality and women's advancement*. Washington: International Monetary Fund.

SULLIVAN, D., & MEEK, W. (2012). Gender and entrepreneurship: A review and process model. *Journal of Managerial Psychology*, 17(5), 428-458.

TÜRKER, O. (2018). Kamu harcamalarının dış ticaret üzerindeki etkisi: G7 ülkeleri örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*(27), 141-156.

VYAS, N. (2021). Gender inequality- now available on digital platform': An interplay between gender equality and the gig economy in the European Union. *European Labour Law Journal*, 12(1), 37-51.

WEF. (2022). *Global gender gap report*. Geneva: World Economic Forum.

Summary

The activities of the countries with large economies on gender equality can provide the development of the economy and other dimensions related to the economy in the global sense. In this context, the analysis of gender equality performances of major economies can be considered important. Therefore, in the research, the gender equality performances of the G7 countries, which have more than half of the global capital, were measured by the SECA Multi Criteria Decision Making (MCDM) method over the component values in the most recent 2020 Global Gender Gap Index (GGGI) report. According to the first finding of the research, the importance levels of the GGGI components were determined within the scope of the SECA method, and these components were listed as political empowerment, health and survival, educational status, and economic participation and opportunity. According to another finding in the research, the gender equality performances of the countries according to the SECA method were ranked as Germany, England, France, Canada, USA, Italy and Japan. In addition, it has been observed that there are significant differences between Japan's other countries in terms of low gender equality performance. In the study, the average gender equality performance was also calculated and it was determined that the countries with more performance than the said average performance value were the USA, Germany, France, Canada and England. When the literature is examined, it has been concluded that the gender equality performance rankings of the G7 countries according to WEF (2022-GGGI) and the SECA method are consistent for the USA, Germany, Italy, Canada and Japan. For these results; Germany, the USA, France, Canada and the UK were evaluated to have a certain gender equality performance. In particular, it is thought that there are significant differences between other countries in terms of the low gender equality performance of Japan, which has less than the average gender equality performance value to both methods. In terms of method,

it was measured with SECA-based ARAS, ROV, COPRAS, EDAS, TOPSIS and WASPAS methods, except for the SECA method. Afterwards, the gender equality performance quantities of the countries were standardized to the methods, and it was determined that the gender equality performance values of the countries to the GGGI method were the performance values of the countries calculated with the SECA method closest to them. The gender equality performances of the countries calculated with the aforementioned methods were positioned in the space and the discrimination distance image was created. According to this result, it has been observed that the distances between GGGI, SECA, SECA-based WASPAS, COPRAS, ARAS and EDAS methods are close to each other, whereas the distances between SECA-based ROV and TOPSIS methods are high. Apart from this, it was found that the positions determined by SECA and GGGI methods in space are the same. Based on this, the correlation values between the performance and the rankings of the performance values were measured, and it was observed that there were positive and significant relationships between both the performance among all the methods according to the measurements. Apart from these, it was found that the correlation value between the GGGI and SECA methods was the highest. For all these results, it has been concluded that the gender equality performances of the countries within the scope of GGGI can be measured with the SECA method and other SECA-based MCDM methods. Within the scope of the proposals, it can provide strategies, policies and practices for the development of the said GGGI components or gender equality, to the importance levels of the GGGI components determined to the SECA method of Japan and Italy, in general within the scope of the SECA method. Thus, Japan and Italy can contribute to the global economy and the development of innovation, entrepreneurship, sustainable development and other social dimensions associated with the global economy. In terms of method, apart from the SECA method, the gender equality performances of the countries are based on different objective weights and different MCDM methods and the rankings of country scores among the methods can be compared.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Bir Maddi Kültür Öğesi Olarak Türk Giyim Tercihleri Üzerinde Sümerbank Etkisi

Effect of Sümerbank on Turkish Clothing Preferences as a Material Culture Item

İffet PALA ERCAN

Öz

Soyut bir kavram olarak kabul edilen kültür aynı zamanda toplumların kendini ifade ediş biçimi olarak da tanımlanmaktadır. Kültür çeşitlerinden biri olan maddi kültür kavramı üzerine yapılan çalışmalar çok az olup, insanlığın gelişiminin teknolojiyle var olması maddi kültür kavramının da incelenmesini önemli kılmıştır. Maddi kültür nesnelere atıfta bulunmanın yanı sıra kendilerini aşan kültürel ifadelerini de kapsar. Bu çalışmada maddi kültür öğelerinden olan giyim-kuşam unsuru ele alınmıştır. Kişilerin sosyal hayatı üzerinde önemli etkisi bulunan giyim-kuşam, maddi kültürü geliştiren önemli öğelerdendir. Türk giyim kuşam sektörünün önemli yapı taşlarından olan Sümerbank, kumaşları ve özgün desen tasarımları ile Türk kimliğini en iyi yansıtan milli bir tekstil desen stili ve modası oluşturmuştur. Özellikle ekonomik kısıtlamalar nedeniyle malzeme ve renklerin sınırlı kullanımına rağmen, Türk maddi kültürüne önemli katkılar sağlamıştır. Bu çalışmada Sümerbank tarafından giyim kuşam alanında ortaya konulan ürünler afişler üzerinden incelenmiş, maddi kültür tanımları ile olan benzeşimler ve maddi kültüre katkıda bulunduğu noktalar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sümerbank, Maddi Kültür, Giyim-Kuşam, Türk Kültürü, Tekstil

Abstract

Culture, considered as an abstract concept, is also defined as the way societies express themselves, and the least studied type is material culture. The fact that the development of humanity exists with technology has made it important to study the concept of material culture as well. Material culture includes references to objects, as well as their cultural expressions that transcend themselves. In this study, the element of clothing,

Dr., Erciyes Üniversitesi,
Mühendislik Fakültesi, Endüstriyel
Tasarım Mühendisliği, Kayseri,
Türkiye.
✉ iffetpalaercan@gmail.com

Geliş/Received: 19.04.2023
Kabul/Accepted: 17.05.2024

İffet Pala Ercan, "Bir Maddi Kültür Öğesi Olarak Türk Giyim Tercihleri Üzerinde Sümerbank Etkisi", İstanbul Gelisim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), Ekim 2024, ss 743-753.

which is one of the elements of material culture, is considered. Clothing, which has a significant impact on the social life of people, is one of the important items that develop material culture. Sümerbank, one of the important building blocks of the Turkish clothing sector, has created a national textile pattern style and fashion that best reflects the Turkish identity with its fabrics and original pattern designs, despite the limited use of materials and colors due to economic restrictions, and has made significant contributions to Turkish material culture. In this study, the products put out by Sümerbank, especially in the field of clothing, were examined through posters, the similarities with the definitions of material culture and the points where they contribute to material culture were determined.

Keywords

Sümerbank, Material Culture, Clothing, Turkish Culture, Textile

1. Giriş

Toplumların kendini ifade ediş biçimi olarak tanımlanan ve gelenek-görenek, inanç, töre, alışkanlıklar gibi birçok faktörü de kapsayan kültür soyut bir kavramdır. Genel çerçevede incelendiğinde kültür üç ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar; sosyal kültür, ideolojik kültür ve teknolojik kültür adı da verilen maddi kültüredir (Saritaş, 2019). İlk defa, 1875 yılında antropolog A. Lane-Fox Pitt-Rivers tarafından kullanılan maddi kültür, "zihindeki belirli fikirlerin dışavuran işaretleri ve sembolleri" olarak tanımlanmıştır (Schlereth, 1985; Bolin ve Blandy, 2003). Maddi kültür insanlar tarafından inşa edilmektedir ve barındırdığı fikirler, inançlar ve anlamlar; insanlar ve nesnel arasındaki bağlantıyı sağlar (Grassby, 2005). Maddi kültür, bireylerin davranış ve düşüncelerinin nesnel üzerinden dış dünyaya yansımalarıdır. İnsanlar tarafından ortaya konulan nesnelere; düşünceler, davranışlar, gelenekler, görenekler, inançlar, alışkanlıklar kısacası yaşam şekilleri hakkında bilgi vermesine maddi kültür adı verilmektedir.

Maddi kültür, birçok kullanımı ve anlamı da içinde barındıran ve son yıllarda gelişme gösteren önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. İlk zamanlarda antropoloji, sanat tarihi, müze bilimi, arkeoloji gibi alanların çalışmalarına sıkça dahil olan maddi kültür kavramı artık birçok disiplinin bir arada kullanıldığı bir çalışma alanı olmuştur (Prown, 1982). Bu disiplinlerarası yapısı ile de farklı yöntem ve bakış açıları içermektedir. Maddi kültür, insanlığın en eski kültürel mirası olarak görülmektedir ve yalnızca en eski şekiller değil, şimdiki zamanda da devam eden geçmişin somut bir biçimi olarak tanımlanır. (Schlereth, 1985)

Kullandığımız giysiler ve benimsemiş olduğumuz ilkeler birer maddi kültür ögesidir. Bu bağlamda kültürel değişimin, toplumların karakteristiklerinin belirlenmesinde önemli olduğu belirtilmektedir. İçinde bulunduğumuz zamanlarda hızlı biçimlerde meydana gelen toplumsal değişim, kültürler arasında da aynı oranda büyük bir etkileşim meydana getirmektedir. Kişilerin kültürel gelişim ve süregelen alışkanlıklarını incelediğimizde giyim kuşam kavramı ilk olarak koruma amacıyla kullanılmıştır ancak gelişme sürecine bakıldığında kültürel fonksiyonları da içerisinde barındıran geniş bir kavram olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bir kültür taşıyıcısı olarak da tanımlanabilen bu kavram; değer yargıları, kültürel - ekonomik koşullar ve töreler gibi öğeler ile şekillendirilmiştir. Eski çağlarda bile sosyal statünün bir göstegesini sayılan giysiler, zorunluluktan ziyade gelenek ve göreneklerin toplumlara sunmuş olduğu bir yaşam biçimidir (Tez, 2008:88).

Ülkemizde uzun yıllardır var olan tekstil, teknoloji ve sanatı aynı anda içerisinde barındıran endüstriyel bir sektördür. Tekstil sektörü incelendiğinde, yüzlerce yılı kapsayan bilgi birikimi, kültür ve deneyimler bulunmaktadır. Bu birikim ile birlikte oldukça geniş bir desen ve motif yelpazesine sahip olan Türk tekstil sektörü özellikle endüstrileşmenin sunduğu olanaklarla daha da ilerlemiştir. Sanayileşmenin hız kavramını da beraberinde getirmesi ve hız ile birlikte 'değişim' kavramının toplumun önemli bir değeri haline gelmesi giyim kuşam kavramı üzerinde de etkili hale gelmiştir (Can ve Özkartal, 2013).

Değişim kavramı ile birlikte 1933 yılında kurulan Sümerbank'ın ana amacı Cumhuriyetin ilk yıllarında tekstil sanayiisini geliştirmek ve ilerletmek olmuştur. Türk tekstil sanayiini bugün eriştiği noktaya Sümerbank taşımıştır. Sümerbank ilk olarak kendi giydiğini kendin doku fikrini uygulamaya

başlamış, sonrasında teknolojinin de gelişmesi ile birlikte dış piyasaya ürünlerini tanıtma fırsatı yakalamıştır. Sümerbank Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşmesinde bulunduğu katkıların yanı sıra, kurulan fabrikaları ile Türkiye'nin çoğu bölgesinin (Nazilli, Kayseri gibi) kültürel ve sosyal gelişimine de katkı sağlamıştır. Anadolu'nun birçok bölgesinde bulunan Sümerbank fabrikaları, endüstri kuruluşu olmanın dışında eğitim, eğlence, moda, kooperatifleşme gibi alanları da kapsayan birer sosyal tesise dönüşmüştür. Günümüz giyim-kuşam alışkanlıkları ve kültürü üzerinde büyük etkisi bulunan Sümerbank, geçmiş ve gelecek arasındaki maddi kültürün inşasında da önemli bir rol oynamıştır (Tez, 2008:88).

Bu çalışmada, Türk toplumu üzerinde endüstriyel, kültürel ve sosyal etkisi olan Sümerbank'ın ortaya koymuş olduğu ürünler reklam afişleri üzerinden incelenmiştir. Özellikle giyim-kuşam (tekstil) alanındaki ürünler o döneme ait mevcut gazete arşivleri ve literatürden yararlanılarak ortaya konulmuş, bu ürünlerin maddi kültür üzerine olan etkileri belirlenen anahtar kelimeler üzerinden incelenmiştir. Araştırma, betimsel nitelikte bir tarama araştırmasıdır.

2. Maddi Kültür ve Giyim Tercihleri

Kültür; toplumda yer alan düşünce, söz, eylem, gelenek, dil, materyal, his ve tutum gibi kavramların tümünü içerir. (Czinkota vd, 2001: 32). Belirli bir topluluk tarafından paylaşılan inanç ve değerler, kültür çerçevesinde bir olguyu oluşturur (Pressey ve Selassie, 2003: 355). Kültür; toplumların, milletlerin 'kendisi' olmasına imkan veren ve diğer toplumlardan ayrışmasını sağlayan olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetindağ, 2002: 171). En geniş haliyle kültürü tanımlayacak olursak; atalarından kendine miras bırakılan, sanat, örf, adet, kazanılan toplumsal kabiliyetler, alışkanlıklar gibi kavramların bütünüdür. Çeşitli coğrafi bölgelerde ve yörelerde, kökeni farklı milletlerce yapımlı süregelen ürünlere, geçmişte bulunan ürünler başka bir deyişle tarih tarafı da eklendiğinde, kültür varlıklarının ne denli bir geniş yelpazeye sahip olduğu gözlemlenebilir (Barışta, 2003).

Amerikalı antropolog White'a göre kültür üç ana gruba ayrılmaktadır: Sosyal kültür, ideolojik kültür ve teknolojik kültür. Bu üç madde içerisinde en az incelenen teknolojik kültür bir diğer adıyla maddi kültürdür. İnsanın gelişimi teknolojiyle var olmaktadır ve bu yüzden insanlığın maddi kültürünün (tarihsel teknolojik gelişimi) incelenmesi önem kazanmaktadır. (Sarıtış, 2019).

Maddi kültür, kültürle ortaya çıkan materyal olarak da bilinmektedir. Maddi kültür, dünyada emekle ortaya çıkan içsel bir zekâdır. Glassie, maddi kültürün başlangıç noktasının maddeler olduğunu ancak bitme zorunluluğunda maddelerin olmadığını belirtmiştir. Maddi kültür; insan düşünce ve hareketlerini anlamlandırmak için odak noktasına nesnelere alır (Glassie, 1999:41.)

Günümüz dünyasında tartışmalı bir terim olarak görülen maddi kültür kavramı, insanlığın duygu ve düşüncelerini yansıttığı somut ürünler olarak kabul edilmektedir. Kültür insanlar tarafından her daim manevi, duygusal ve sözlü olarak algılanmaktadır. Bir başka deyişle kültür terimi maddesiz olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden kültür bizler için soyut ve kalıplaşmış bir kavram olduğundan elle tutulması, hissedilebilmesi imkansız hale gelmiştir. Halbuki dış dünyayı incelediğimizde var olan pek çok ürün, üç boyutludur. Örneğin bir halı, bir nazar boncuğu veya bir otomobil üç boyutlu olarak yaşamımızda yer almaktadırlar (Sarıtış, 2019).

Bireyler, kültürün ortaya koyduğu bir temeldir ve kültürel faktörleri incelediğimizde günlük yaşamımızın büyük bir çoğunluğunu kapsamaktadır. Yeme-içme, giyim kuşam, yaşama, seyahat etme gibi durumları büyük ölçüde kültür kavramı belirlemektedir. Ayrıca bireyler birbirlerinden farklı kültür yapılarında yetiştiklerinden dolayı, herhangi bir olayda birbirlerinden farklı davranışlar sergilemektedirler (Penpence, 2006:57). Kültürün en önemli öğelerinden olan giyim geçmiş yüzyıllarda kimliğin tanımı için de kullanılan başlıca kriterlerdendir. Tüketimin de en görünür hali olan giyim, kimliğin yaratılmasındaki başlıca etmenlerdendir. Giyim tercihleri insanların hem belirli bir zaman dilimine uygun görünümlere (diğer bir deyişle moda) ilişkin güçlü taraflarını, hem de çok sayıda seçeneği içerisinde barındıran kültürün belirli bir biçimini kendi amaçları doğrultusunda nasıl yorumladıklarını incelemek için eşsiz bir alan sunmaktadır (Crane, 2000: 11).

Toplumda bulunan bireylerin konumlarının algılanma şekillerini ve statülerinin sınırlarının belirlenmesi kriterlerini ortaya koyan giyim tercihleri, toplumsal statünün de en görünür kriterlerinden

birdir (Crane, 2003:12). Moda; ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile birlikte toplumların çağdaşlık gelişmeleri, ahlak normları, gelenek ve göreneklere doğrultusunda ilerlemektedir. Yeni olan, bütün alışkanlıkları alt üst eden, insanı modernleştiren bir öge olarak ele alındığında, modanın Türk toplumunun uygarlaşma sürecine ve maddi kültürüne önemli katkı sağladığı söylenebilir (Koca ve Koç, 2010:263)

3. Sümerbank'ın Kuruluşu ve Türk Tekstil Sektörü

Günümüz işletmelerinin sadece kar elde etme amacına odaklı birimler olması tüm kesimler tarafından kabul gören bir konudur. Kar elde etme her ne kadar geleneksel bir amaç olsa da bunun yanında işletmelerin topluma hizmet, işletmenin devamlılığını sürekli kılmak ve toplumsal sorumluluğa katkıda bulunma gibi birçok çağdaş hedeflerinin de olduğu sıkça vurgulanmaktadır (Demir vd, 1997:37-40). İşletmelerin toplum hayatından ayırık birimler olmadıkları gibi olayları ya da olguları daha öncesinde planlayıp yönlendirebilen aktif birimler olma zorunlulukları da bulunmaktadır. Bu sebeple işletmelerin görevleri sadece üretmek ve kazanç sağlamaktan ziyade bütün alanlarda ve konularda topluma önder olmak ve örnek teşkil etmektir (Karalar, 2005:58-59). Sümerbank; Cumhuriyet'in özellikle ilk yıllarında Türkiye'nin sanayileşmesinde bulunduğu katkıların yanı sıra, kurulmuş olan endüstri kuruluşları ile de Türkiye'nin birçok yerinde kültürel ve sosyal ilerlemede etkili olmuştur. Anadolu'nun birçok bölgesinde yer alan Sümerbank fabrikaları, endüstri kuruluşu olmanın dışında fabrikalarda bulunan kütüphane, sinema ve tiyatro salonları ile birer sosyal tesise dönüşmüştür. Sümerbank-Nazilli basma fabrikasında bir caz grubu kurulmuş, birçok sanat sergisi kurgulanmış ve Halkevi'nde biçki-dikiş kursları faaliyet göstermiştir. Fabrika elemanlarına dinlenme zamanlarında dünya klasiklerini sunan Sümerbank fabrikaları, Sümerbank'ın kuruluş felsefesini en iyi şekilde yansıtmıştır (Baydar, 1999: 144).

Sümerbank'ın toplum üzerindeki sosyal etkilerinin yanı sıra tekstil alanında getirmiş olduğu yenilikler de Cumhuriyet döneminde büyük ilerlemelerin kaydedilmesine olanak sağlamıştır. Cumhuriyet öncesi Türk tekstil tarihi incelendiğinde çok geniş bir motif ve desen yelpazesine sahip dokumacılık öne çıkmaktadır. Dokumacılık, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra hızlı bir biçimde ilerlemesini sürdürmüştür. Ancak Anadolu, etkili bir kumaş üretim merkezi olmasına karşın günümüze ulaşabilen kumaş örnekleri oldukça kısıtlı sayıdadır (Önder, 1996:330 16. Yüzyıl, Osmanlı döneminde özellikle dokuma türündeki kumaşların en gelişmiş dönemi olarak sayılmaktadır. Kumaş, motif ve desenler incelendiğinde çoğunlukla çinilerde bulunan motifler ve desenler farklı oranlarda ve dekoratif düzenler dahilinde kullanılmıştır. (Kuban, 2004:194). Ancak devletin ekonomik imkanlarının da sınırlı hale gelmesi ile lüks kumaş imalatı da gitgide azalmaya başlamıştır. Bu sebeple Batı kumaşları 16. yüzyılın sonunda Türk piyasasına giriş yapmıştır. Buna karşın yerli dokumaların yerini alabilmesi on sekizinci yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Çünkü dokuma sanatı on sekizinci yüzyıla gelene kadar geleneklerini muhafaza etmiştir. Batı kumaşlarının Türk piyasasına giriş yapması desen ve motiflerde de kendini göstermiştir. Osmanlı kadifelerinde görülen taç motifleri İtalyan kumaşlarından gelmiştir. Bununla birlikte yine sıkça karşılaştığımız ananas ve enginar gibi motifler de bu kültüre ait motif ve desenlerdir (Aslanapa, 2005:363).

Türk kumaş tekniği, halk ve saray tezgahlarında olmak üzere iki farklı şekilde dokunarak ilerlemiştir. Çözücü ve atkısı ipekli, bazen altın ve gümüşle sırmalı kalınca kumaşlara "kemha", zemine oranla süslemesi daha kabarık kadife türüne "çatma", ipekten gümüş veya altın sırmalı tellerle karışık dokunmuş olan kumaşa "diba", som sırma ve ipekle dokunmuş kumaşlara "seraser", altın doku maya "zerbaft", ipekten renkli parlak kumaşlara "atlas" adı verilmiştir. Osmanlı'da bu dokuma türleri; üç etek, şalvar, kaftan gibi giysilerde çokça kullanılmıştır (Sözen, 1983:307).

Osmanlı imparatorluğunun siyasal ve ekonomik anlamda gerilemesi tekstil alanını da olumsuz yönde etkilemiş, Türkiye'de cumhuriyetin kurulması ile birlikte pek çok alanda olduğu gibi tekstil tasarımı ve üretiminde de geniş reformlar uygulanmıştır. Tekstilde ilk olarak endüstrileşmeye geçilmiş ve yalnızca üretim değil aynı zamanda tasarım eğitimi de önem kazanmıştır (Tez, 2009:88). Sümerbank'ın 1933 yılında kurulması ile birlikte Türk tekstil sanayii bugün eriştiği noktaya taşınmıştır. Kendi giydiğini kendin doku fikri ile yola çıkan ve toplum geneline bu fikri adapte eden Sümerbank, sonrasında teknolojik gelişmeler ile birlikte ürünlerini dış piyasaya tanıtmaya şans bulmuştur. Ekonomik

kısıtlar sebebi ile daha az malzeme ve renk kullanımları olmasına karşın Sümerbank, kumaşları ve kendine özgü desen ve motifleri ile ulusal bir tekstil desen üslubu ve moda ortaya çıkarmıştır. Bir maddi kültür öğesi olarak Sümerbank, Türkiye'nin modernizasyon projesine ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan önemli katkılarda bulunmuştur. Sümerbank, giyim ve dokuma üreticilerinin devlet tarafından korunmaya alınmasını sağlamıştır. Ayrıca kendi kumaşlarını, kendi özgün desenlerini üreterek Anadolu genelinde bir moda devrimi yapmıştır. Sümerbank kumaşlarının üretimi ve kullanımı ilk olarak toplumda yerli malı kullanımını pekiştirmiştir. Bu sayede yerli üretim, dayanıklı ve ucuz kumaşlar dar gelirli toplumun tercih sebebi olmuştur. Çoğunlukla %100 pamuktan üretilen basma, pazen ve poplin kumaşlar kullanılmasına rağmen, Türk sateni gibi farklı dokuma örgülerine de tasarımlarda yer verilmiştir (Himam, 2011).

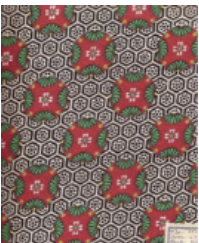
4. Sümerbank Desen ve Giyim Unsurlarının Afişler Üzerinden İncelenmesi: Sümerbank-Maddi Kültür İlişkisi

Ülkemizde çok uzun yıllardır var olan tekstil, teknoloji ve sanatın birarada bulunduğu önemli bir alandır. Türkiye tarihinde tekstil, uzun bir tarihsel birikim, bilgi birikimi, kültür ve deneyimler barındırmaktadır. Bu birikim ile birlikte çok geniş bir motif ve desen yelpazesine sahip olan tekstil sektörü, endüstrileşmenin de sunmuş olduğu imkânlarla ilerleme kaydetmiştir (Can ve Özkartal, 2013:120-136). Endüstrileşmenin Türk tekstiline olan etkileri, tam anlamıyla Cumhuriyet ve sonrası dönemlerde hissedilmiştir. Ancak bu etkiler, tüm sanayi ve sanat dallarında olduğu gibi tekstil alanında da bazı olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Sorunların merkezinde, tasarımcıların ekonomik anlamda büyük yarışın olduğu küreselleşen dünyada tasarımlarıyla var olabilme ve tutunabilme zorluğudur. Ağır koşullar sebebi ile tekstil tasarımcıları bu durumun üstesinden gelebilmek için iki farklı yol izlemişlerdir. Birincisi taklit etme, ikincisi ise tasarımlarında basit ve temel yapılar kullanmadır. Ancak bu durum ile birlikte tasarımcılar yapmış oldukları tasarımlarda sahip oldukları kültürel kimliklerini tam anlamıyla yansıtamamışlardır (Can ve Özkartal, 2013). Bu araştırmada özellikle Cumhuriyet sonrası tekstil atılımı olan Sümerbank'ın maddi kültüre olan etkisi araştırılarak Cumhuriyet sonrası maddi kültür öğelerinden olan giyim kuşam değişimi afişler üzerinden incelenmiştir.

Araştırma metodu olarak betimsel nitelikte tarama araştırması yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma yaklaşımı özellikle geçmişte var olan ya da günümüzde de süregelen durumları var olduğu biçimlerde betimlemeye yarayan bir yaklaşımdır (Karasar, 2009:77). Tarama yaklaşımı adı verilen bu yaklaşım, araştırılması amaçlanan örneklemin belirli özelliklerini belirlemek amacıyla veri elde edilmesini ve toplanmasını amaçlar (Büyükoztürk vd. 2014:14). Araştırma kapsamında Cumhuriyet gazetesi arşivleri, Sümerbank süreli yayınları ve Sümerbank kütüphaneleri taranmıştır. Bu bağlamda özellikle tekstil alanında var olan afişler çalışmaya dahil edilerek verilerin zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Literatüre bakıldığında ekonomik kısıtlar sebebi ile sınırlı renk seçeneklerine karşın, Sümerbank kumaşları yerel üretim ile üretilmiştir ve farklı tasarımları bulunmaktadır (Şekil 1). Bu durum da Anadolu'da Sümerbank maddi kültürünün yaratılmasını sağlamıştır. Kumaşların tasarımına, fonksiyonellik, dayanıklılık, rahatlık, modülerlik, yerellik ve ulaşılabilirlik gibi özgün tasarım özellikleri de eklenmiştir (Himam ve Tekcan, 2014:221-25).

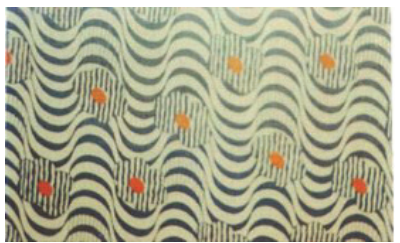
Şekil 1: a) Üretilen pamuklu kumaşlara uygulanan Sümerbank deseni (İzmir Ekonomi Üniversitesi Sümerbank Arşivi). **(b)** Erken Dönem Sümerbank Desenleri (Er, 2011)

(a)

(b)

Sümerbank'ın giyim-kuşam üzerine olan etkisini ortaya koyan bir diğer madde basma baloları olmuştur. Fabrikanın özellikle de Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın kendine özgü geleneklerinden bir tanesi olan Basma Baloları, fabrikanın Ulu Önder tarafından açıldığı 9 Ekim gecelerinin vazgeçilmez haline gelmiştir (Şekil 2). Basma balosu da ismini, o geceye katılacak olanların kıyafetlerinden almaktadır. Kadınlar geceye basmadan dikilen elbiseleri ile, erkeklerin takımları ise yine basmadan dikilen kravat ve yaka mendilleri ile süslenip tamamlanmaktadır (Adalığ, 2006: 5).

Şekil 2: Nazilli basma balosu (Adalığ, 2006)

Amerikan yaşamının giysilerde öne çıktığı önemli örnekler bakıldığında Türk kadın giyim modasının bu kültürden çok fazla etkilendiği gözlemlenmiştir. 1950'lerde nüfusun büyük bir kısmının kırsalda yaşadığı dönemlerde, Sümerbank tarafından üretilen basmalar batılı moda dergilerinde bulunan modeller baz alınarak evlerde dikilmiştir ve Türk kadını için yeni kıyafet seçenekleri ortaya konulmuştur. Modeller, Sümerbank tarafından çıkarılan dergilerde bulunan çeşitli kalıplarla ve düzenlenen defilelerle ülke genelinde hemen hemen tüm sınıflardan kadınların giyim tercihlerinin bir parçası olmuştur (Özbay, 1995). Şekil 3 (a)'da görüldüğü üzere afişlerde geçmiş ve gelecek birarada kullanılarak yerellik ve batılı olma hali birlikte işlenmiştir. Sümerbank'ın giyim kuşam üzerindeki etkisinde bir diğer konu yerellik olmuştur. Sümerbank'la birlikte köyden kente göç sürecinde bir dönüşüm yaşanmış ve Sümerbank kumaşları özellikle orta ve alt sınıf için de erişilebilir hale gelmiştir. Sümerbank kumaşları öncelikle toplumda yerli malı kullanımını pekiştirmekle birlikte dayanıklı ve ucuz kumaşlar özellikle düşük gelire sahip toplumun tercih sebebi olmuştur (Özbay,1995). Sanayi Kongresi Talimatnamesinin başlangıç metninde "yerli mallarımızın miktarını çoğaltmağa, cinslerini metanet, zarafet, nefaset ve sair evsafı itibar ile yabancı mümasil mallar derecesine getirmeğe ve fiyatlarını ucuzlatmağa çalışmaktır" ifadesi bulunmaktadır. Bu yönde alınan kararlar incelendiğinde özellikle tekstil endüstrisinde pamuklu, yünlü, ipekli kumaşların üretimi ile halıcılık ve trikotaj alanlarında yerli üretimin geliştirilmesi öncelikli olarak kabul edilmiştir (Himam ve Tekcan, 2014: 221-25). Sümerbank afişlerinde de bu tema çoğu zaman yansıtılmıştır (Şekil 3 (b)).

Şekil 3: (a), (b) Sümerbank Reklam Afişleri (Cumhuriyet Gazetesi Arşivleri)

(a)

(b)

Sümerbank'ın maddi kültüre olan yansımalarında önemli bir diğer konu da ikili yaşam biçimleridir (Şekil 3(a)). Türk modernleşme projesi ile birlikte gündelik hayatta değişimler yaşanmış ve toplumda ikili yaşam şekilleri görülmeye başlanmıştır. Modernleşme sürecinde kadınlar için sadece dış görünüşlerinde değil aynı zamanda toplumsal statülerinde ve kültürel yapılarında da bir dizi değişim öngörülmüştür. Cumhuriyet kadını, yeni Türk ailesi yapısı içerisinde eşi ile ev içi sorumluluklarını birlikte üstlenmiş ve sosyal yaşamında da söz sahibi olmuştur (Himam ve Tekcan, 2014:221-25). Sümerbank afişlerinde bu modernize olma durumu ve kadın-erkek eşitliği de giyim tercihleri üzerinden vurgulanmaktadır (Şekil 4(a)). Giyim-kuşamın önemli unsurlarından olan ayakkabı kültürü de bu dönemde gelişim ve ilerleme göstermiştir. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından 1950'lere kadar olan dönem kayıtlara ısmarlama ayakkabı dönemi olarak geçmiştir (Naksali, 2006:195). Cumhuriyetin ilanından sonra savaştan çıkmış olan Anadolu halkının gelir seviyesi düşüktür ve bunun paralelinde ayakkabıya olan talep de kısıtlı hale gelmiştir. Cumhuriyet döneminde kısıtlı talep ve üretimin tamamen el emeğine dayanması gibi nedenler de ayakkabı üretiminin kısıtlı hale gelmesinin sebeplerindedir. Şehir ve kasabalarda yaşayanların önemli bir bölümünün ısmarlama ayakkabı giydiği bu dönemde, sipariş üzerine ayakkabı üreten ayakkabı ustaları vardır. Anadolu'da ayakkabı tarihi denildiğinde Millî Mücadele yıllarının ön plana çıktığı görülür. O yıllara dair "Orta Anadolu ayağı çıplak gezerdi. Köylü köyünden çıkıp şehre gideceği zaman çarığı eskimesin diye ancak şehre yaklaştığı zaman çarığını ayağına giyerdi" gibi söylemler bulunmaktadır (Naksali, 2006:195). Bu dönemde şehirlerin önemli bir bölümü ısmarlama ayakkabı giyerken, kasabalarda da sipariş üzerine ayakkabı üreten ayakkabıcılar bulunurdu. Kasabaların önemli bir bölümü ve köylülerin tamamı yaz aylarında ürettikleri çarık, çapula, yemeni, köşker ve benzeri deriden üretilmiş ayakkabılar, kışın ise mest ve lastik giyerlerdi (Kastan, 1999:18)

Cumhuriyet'in ilanıyla çağa ayak uydurmaya çalışan Türk halkının düşünce dünyasında yapılacak yeniliklerle birlikte, görüntüde daha modern bir tablo çizilmesi, ilerleme yolunda alınacak önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de ayakkabı üretimi 19. yüzyıla kadar tamamen el işçiliği üzerine kurulmuştur. II. Mahmut döneminde öncelikli amacı asker ayakkabısı üretmek olan Beykoz Deri ve Kundura Sanayi Müessesesinin Beykoz'daki deri fabrikası 1933'de Sümerbank'a katılmıştır. Bu devir işlemi ile birlikte asker ayakkabısı üretiminin yanı sıra her tür ayakkabı üretimi yapılmaya başlanmıştır. 1942'de tümüyle makineleşen ve yılda 3 milyon çift ayakkabı üretebilecek kapasiteye ulaştırılan bu fabrika, maddi kültür öğelerinden giyim kuşam üzerinde oldukça etkili olmuştur (Şekil 4 (b)). (Kuru ve Paksoy:831)

Şekil 4: (a), (b) Sümerbank Reklam Afişleri (Cumhuriyet Gazetesi Arşivleri)

(a)

(b)

5. Sonuç

Maddi kültür kavramı ve giyim-kuşam ögesi ele alınarak yapılan bu çalışmada, Sümerbank'ın kurulmasıyla kültürü etkileyen öğelerin yer aldığı afişler incelenmeye çalışılmıştır. Maddi kültür alanında ortaya konan literatür araştırmalarını incelediğimizde; nesnelere, insanların yaşam biçimlerini, inanışlarını, düşünce ve davranışlarını ortaya koyan ürünler olduğu açıkça görülmektedir. Nesnelere yüzyıllar boyu değişim ve gelişime uğramış, kişilerin yaşamlarından izler barındırmıştır. Bu sebeple nesnelere insanların yaşamlarının önemli birer parçası olduğu söylenebilir. Genel anlamda işlevsellikleri ile ele alınan nesnelere, kendilerine yüklenen anlamları da kullanım biçimleri ve tasarım alanları üzerinde etkili olmuştur. Yüklenen bu anlamlar, nesnelere bir kültür unsuru haline getirmekle birlikte toplumların kültürlerini anlamada da önemli bir rol üstlenmişlerdir. Maddi kültür kavramı da bu çerçevede ortaya çıkmıştır ve arkeoloji, antropoloji, tarih gibi birçok disiplinin çalışma alanıdır (Prown, 1982; Bolin ve Blandy, 2003; Sarıtaş, 2019). Maddi kültür ile ilgili yapılan çalışmalar ele alındığında, belirli kültürlerin simgesi haline gelmiş ikonik nesnelere araştırmalarda daha çok yer aldığı belirlenmiştir. Fakat maddi kültür konusu gündelik hayat, gündelik hayatta kullanılan nesnelere, bu nesnelere üreten ve kullanan insanlar ve bu insanların yaşam biçimleri ele alındığında daha kapsamlı bir bilgi sağlayacaktır. Dell Upton, James Deetz gibi maddi kültür kavramı alanında çalışmaları bulunan birçok araştırmacının da üzerinde durduğu konu, gündelik yaşamımızda kullandığımız sıradan nesnelere önem vermek, bu nesnelere kullanan insanların yaşam biçimleri üzerinde durmak ve bu nesnelere ile ilgili maddi kültür çalışmaları yapmanın önem kazanması konularıdır (Bronner vd., 1985; Bolin ve Blandy, 2003). Bu bağlamda kar elde etmenin yanı sıra Türk toplumunun gelişiminde sosyal bir görev edinen ve maddi kültürünün oluşumunda önemli katkılar sunan Sümerbank'ın gündelik hayatın en önemli unsurlarından olan giyim kuşam tercihleri üzerine olan etkisi araştırılmıştır.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, Sümerbank'ın tekstil anlamında en önemli gördüğü konulardan birisi desen çalışmaları ve tasarımları olmuştur. Ortaya konan eserlerde elde edilen en önemli unsur ise yerelliktir.

Maddi kültür alanında önemli çalışmaları olan Warren E. Roberts, geçmişin geleneksel maddi kültürünü vurgulaması gerektiğini çalışmalarında belirtmiştir. Roberts, sanayi öncesi geleneksel maddi kültürün farklı biçimlerde günümüze kadar devam etmekte olduğunu ve endüstriyel malzeme kültürüyle etkileşime girdiğini ortaya koymuş, böylece maddi kültürün merkezinin, geçmişin geleneksel maddi kültüründen kaynaklandığını söylemiştir. Bununla birlikte Roberts, kültürel bağlamlarını anlayamadığımız sürece eserleri anlayamayacağımızı, bu sebeple eserlerin nasıl yapıldığını ve nasıl kullanıldığını, kısaca içinde geliştikleri toplumu iyi anlamak gerektiği konusunun üzerinde durmuştur (Bronner vd., 1985). Maddi kültürün bu yönü incelendiğinde geçmişten gelen birikimlerin endüstrileşmenin de etkisi ile yeni kültürlere desenler üzerinden aktarılması Sümerbank desen çalışmalarında en dikkat çeken noktalardan biri olmuştur. Aynı zamanda yerel üretim vurgusu Sümerbank'ın ana temalarından biridir. Sümerbank kumaşları önce toplumda yerli malı kullanımını pekiştirmekle birlikte dayanıklı, ucuz ve dar gelirli olan halkın tercih ettiği kumaşlar haline gelmiştir. Cornelius Osgood'un da belirttiği üzere nesnelere hakkındaki fikirlerin yanı sıra bu nesnelere üretmek için gereken insan davranışı hakkındaki fikirleri de sunması maddi kültüre yapılan en büyük katkılardan biridir (Bolin ve Blandy, 2003). Yerel üretimin teşvik edilmesi ve giyim kuşam alanında odak noktası haline getirilmesi de bu durumun önemli örneklerindedir.

Maddi kültür alanında başka bir çalışma da Amy Gazin-Schwartz (2001)'a aittir. Araştırmacı maddi kültürü ritüeller ve gündelik yaşamla ilişkilendirmiştir (Bronner vd., 1985). Sümerbank tarafından başlatılan ve geleneksel hale getirilen basma balolarının da maddi kültürün özellikle giyim unsurunun geliştirilmesinde ve ritüellerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında büyük etkisi olduğu söylenebilir.

Stott'a göre maddi kültür çalışması yalnızca başka zaman ve yerlerden gelen eserlerin incelenmesiyle değil çağdaş ve yakın zaman nesnelere ve bu nesnelere dünyamızdaki yerlerinin de incelenmesiyle olur (Blandy ve Bolin, 2012). Çünkü maddi kültürün amacı; nesnelere yaşamın bir parçası olarak karşılaştığımız her yerde kullanımını incelemektir. Bu sayede insan davranışları geliştirilebilir ve yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik kullanılabilir. (Bronner vd., 1985) Sümerbank afişlerinde en dikkat çeken detaylardan biri de geçmiş ve geleceğe ait unsurların bir arada kullanılmasıdır. Özellikle kadın giyim kuşamı üzerinde ortaya konan bu görüntü, toplumun yaşam şekillerinin değişimi, giyim

unsurlarının her alanda ve kullanım yerinde kendi bağlamında incelenmesi üzerinden maddi kültüre olan katkısını ortaya koymaktadır.

Jules David Prown ise maddi kültürü “belirli bir topluluğun ya da toplumun belirli bir zamanda inançlarının, değerlerinin, fikirlerinin, tutumlarının eserleriyle yapılan çalışma” olarak tanımlar (Prown, 1982; Bronner vd., 1985). Sümerbank’ın maddi kültüre olan yansımalarında önemli bir diğer konu da ikili yaşam biçimleridir. Türk modernleşme projesi ile birlikte gündelik hayatta değişimler yaşanmış ve toplumda ikili yaşam biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ikili yaşam biçimlerinin gazete reklamları üzerinden topluma sunulması maddi kültürü etkileyen öğelerdendir (Himam ve Tekcan, 2014:221-25).

Bu çalışma ile Sümerbank’ın amacının ‘kar elde etmenin yanı sıra Anadolu’da modern yaşam kurmak’ olduğu incelenen afişler aracılığı ile ortaya konulmuştur. Afişlerde bulunan öğeler incelendiğinde kadının toplumdaki yeri ve modernize edilme süreci, giyim- kuşam öğelerinin dönüşümü açıkça görülmektedir. Her alanda etkisini gösteren Sümerbank, Türk tekstil sanayiinin bugünkü ulaştığı noktaya gelmesinde öncülük etmekle kalmamış, kendi kumaşlarını özgün desenleri ile tasarlayarak Anadolu’da bir moda devrimi yaratmıştır. Bunu yaparken Türk kültürünü gözardı etmemesi, geçmişten gelen deneyim ve birikimlerini endüstri olanakları ile harmanlaması ve buna uygun olarak geliştirdiği kumaşlar ve giyim tercihleri ile Türk maddi kültürüne önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca toplumda yerli malı kullanımını pekiştirmesi ve her sınıf için erişilebilir olması, Batı kültürünü doğrudan almayıp Türk kültürüne uygun hale dönüştürmesi Türk maddi kültürüne sağladığı diğer katkılardandır.

Kaynaklar

- ADALIĞ, B. (2006). Atatürk Nazilli’de. *Nazilli Müze Kurma ve Koruma Dernek Bülteni, Yıl, 3, 9*.
- ASLANAPA, O. (1993). Türk Sanatı, Remzi Kitabevi. *Basım, İstanbul, (s 116)*.
- BARIŞTA, Ö. (2003). Halkbilimi Müzeciliği ve El Sanatları. *Türkiye’de Halkbilim Müzeciliği ve Sorunları Sempozyum Bildirileri, Yayına Hazırlayanlar: Öcal Oğuz-Tüba Saltık Özkan, Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, Ankara, 71-77*.
- BAYDAR, O. (Ed.). (1999). *75 yılda çarklardan chip’lere*. Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- BOLIN, P. E., & BLANDY, D. (2003). Beyond visual culture: Seven statements of support for material culture studies in art education. *Studies in Art Education, 44(3), 246-263*.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş., & DEMİREL, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri (2. Basım). *Ankara: Pegem Akademi*.
- CAN, Ö., & ÖZKARTAL, M. (2013). Endüstrileşmenin Cumhuriyet Dönemi sonrası tekstil-moda tasarımında kimlik arayışına etkileri. *Art-e Sanat Dergisi, 6(11), 120-136*.
- CRANE, D., & ÇELİK, Ö. (2003). *Moda ve gündemleri: giyimde sınıf, cinsiyet ve kimlik*. Ayrıntı Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivleri
- ÇAĞMAN, F. (1983). Osmanlı Sanatı, Anadolu Medeniyetleri III. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul*.
- ÇETİNDİAĞ, Y. (2002). Türk kültüründe hayvan ve bitki motifinin seyri. *Türkler Ansiklopedisi, 4(4), 171-182*.
- ALPUGAN, O., DEMİR, H., OKTAV, M., & ÜNER, N. (1997). İşletme ekonomisi ve yönetimi. *İstanbul: Beta Yayınları, 25-29*.
- ER, F. D. (2011). *Sümerbank İzmir Halkapınar Basma Sanayii Müessesesine ait desen albümlerinin incelenmesi, arşivlenmesi ve korunması* (Doctoral dissertation, DEÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- GLASSIE, H. (1999). *Material culture*. Indiana University Press.
- GRASSBY, R. (2005). Material culture and cultural history. *Journal of Interdisciplinary History, 35(4), 591-603*.

HİMAM, F. D., & Tekcan, E. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası. *CTAD: Journal of Modern Turkish History Studies*, 10(20).

İKTİSAT, M., & MERKEZİ, T. C. U. (1930). Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar. *Cumhuriyet Matbaası, İstanbul*.

KARALAR, R. (2005). Genel İşletme,(Ed.: Güneş. N. Berberoğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, *Eskişehir*.

KARASAR, N. (2009). Bilimsel araştırma yöntemi (19. bs). *Ankara: Nobel yayın dagitim*.

KASTAN, C. (1999). Ayakkabının Tarihçesi & Ayakkabı Teknolojisi. İstanbul: Türkiye Umum Ayakkabıcılar Fedarasyonu Yayın.

KOCA, E., & KOÇ, F. (2010). Gençlerin dinledikleri müzik türlerinin giyim tarzlarına etkisi. *Journal of New World Sciences Academy, Vocational Education*, 5(2), 37-49.

KOCA, E., KOÇ, F., & VURAL, T. (2008). Kültürlerarası etkileşimde giyim kuşam.

KUBAN, D., & KANGAL, S. (2004). *Çağlar boyunca Türkiye sanatının anahatları*. Yapı Kredi Yayınları.

KURU, S., & PAKSOY, C. Anadolu'da ayakkabı ve cumhuriyet dönemi ayakkabı kültürü.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi (1930). Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar. *Cumhuriyet Matbaası, İstanbul*.

NAKSALİ, E. G. (2006). Anadolu'nun Ayak Sesleri. *National Geographic Türkiye, National Geographic Society'nin Resmî Yayını, Eylül*, 65, 195.

ÖNDER, M. (1996). *Şaheserler konuştukça* (No. 351). Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları.

ÖZBAY, F. (1995). Kadınların Ev içi ve Ev dışı Uğraşlarındaki Değişme, 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar. *İstanbul: İletişim Yayınları*, 129, 158.

PENPEÇE, D. (2006). Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

PRESSEY, A. D., & SELASSIE, H. G. (2003). Are cultural differences overrated? Examining the influence of national culture on international buyer-seller relationships. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 2(4), 354-368.

PROWN, J. D. (1982). Mind in matter: An introduction to material culture theory and method. *Winterthur portfolio*, 17(1), 1-19.

SARITAŞ, S. (2019). Methodological and theoretical approaches to material culture in folklore.

SCHLERET, T. J. (Ed.). (1999). *Material culture studies in America*. Rowman Altamira.

SÖZEN, M., & AKŞİT, İ. (1983). *Tarihsel gelişimi içinde Türk sanatı*. Akşit Kültür, Turizm, Sanat Ajans ve Ticaret Limited Şirketi.

Sümerbank Arşivi, İzmir Ekonomi Üniversitesi.

TEZ, Z. (2009). *Tekstil ve giyim kuşam sanatının kültürel tarihi*. Doruk.

Summary

Culture, which is accepted as an abstract concept, is generally defined as immaterial and spiritual. The term culture, which we can also define as the way societies express themselves; It covers many factors such as tradition-custom, belief, custom, habits. However, culture is divided into three main groups. Material culture, which we call social culture, ideological culture and technological culture. Material culture is the reflection of the behaviors and thoughts of individuals to the outside world through objects. It is called material culture when the objects put forward by people give information about their thoughts and behaviors, traditions and customs, beliefs, habits, briefly their way of life. The concept of material culture, which was frequently included in the studies of fields such as anthropology, art history, museum science, archeology, has now become a field of study where many disciplines are

used together. The clothes we use and the principles we adopt are elements of material culture. In this context, it is stated that cultural change is important in determining the characteristics of societies. The social change that occurs in rapid forms in the times we live in creates a great interaction between cultures at the same rate. Textile, which has existed for many years in our country, is an industrial sector that includes technology and art at the same time. When our textile sector is examined, there is knowledge, culture and experience covering hundreds of years. With this accumulation, our textile sector, which has a wide range of patterns and motifs, has advanced even more with the opportunities offered by industrialization. In addition to its contributions to the industrialization of the Republic of Turkey, Sümerbank also contributed to the cultural and social development of most regions of Turkey with its established factories. Sümerbank factories, located in many regions of Anatolia, have turned into social facilities apart from being an industrial establishment. Having a great influence on today's clothing, Sümerbank played an important role in the construction of the material culture between the past and the future. In this study, the element of clothing, which is one of the material culture elements, is discussed. When considered as an element that modernizes people, it can be said that clothing is one of the important criteria that develops material culture. Sümerbank, which is one of the important building blocks of the Turkish clothing industry, has made significant contributions to Turkish material culture by creating a national textile pattern style and fashion that best reflects the Turkish identity with its fabrics and original designs, despite the limited use of materials and colors due to economic restrictions. In this study, the products put forward by Sümerbank especially in the field of clothing were examined, the similarities with the definitions of material culture and the points that contributed to the material culture were determined. In particular, the products in the field of clothing (textile) were revealed by using the existing newspaper archives and literature of that period, and the effects of these products on material culture were examined through the determined keywords. The research is a descriptive survey research. With this study, it has been observed that Sümerbank's aim is to establish a modern life in Anatolia as well as to make profits. Showing its influence in every field, Sümerbank not only pioneered the Turkish textile industry to reach the point it has reached today, but also created a fashion revolution in Anatolia by designing its own fabrics with unique patterns. While doing this, it has made significant contributions to Turkish material culture by not ignoring Turkish culture, blending the experience and knowledge from the past with industrial opportunities, and with the fabric, clothing preferences and lifestyles it has developed accordingly. In addition, reinforcing the use of domestic goods in the society and making it accessible to all classes, transforming the Western culture directly into the Turkish culture are among the other contributions it provides to the Turkish material culture.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Sosyal Bilimlerde Araştırma Etiği Üzerine Genel Bir Değerlendirme

An Overall Assessment on Research Ethics in Social Sciences

¹Yıldız ÖZTÜRK

²Zafer ÇAKMAK

Öz

Etik, pek çok disiplin tarafından ele alınan çok yönlü bir konudur. Sosyal ve beşeri bilimlerin doğası gereği, etik konusunun bu alanda uzun bir tarihsel geçmişi vardır. Felsefi düzeydeki tartışmaların yanı sıra, araştırma sürecindeki her adımda etik gündeme gelmektedir. Araştırmacının konuyla ilgilenmesi ile başlayan araştırma etiği tüm araştırma sürecini çerçeveleyen kapsamlı bir olgudur. Bu süreçte evrensel ve yerel etik ilkeler araştırmacının yol göstericisidir. Aynı zamanda bilimsel topluluklar tarafından kabul görmüş etik değerlerin dikkate alınması potansiyel sorunların önüne geçebilir ve araştırma kalitesini artırabilir. Tüm bunlara rağmen konuya, zamana veya mekana özgü etik çelişkilerin yaşanması da muhtemeldir. Bu makalede araştırma etiği kavramı sosyal bilim araştırmaları kapsamında ele alınmıştır. Evrensel etik ilkeleri ve araştırmalarda dikkat edilmesi gereken etik değerler paylaşılmıştır. İnternet tabanlı araştırmalarda etik olgusu incelenmiş ve etik ile bağlantılı kavramlara yer verilerek, etik ikilem konusu derinlemesine tartışılmıştır. Bu çalışma, araştırma etiğini sosyal bilimler kapsamında incelemeyi ve araştırmacılara yol gösterecek etik değerleri paylaşmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilimler, Etik, Araştırma Etiği, Etik İkilem, Etik İlkeler

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı
✉ ylzd78@gmail.com

²Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi ve Organizasyon Doktora Programı, İstanbul, Türkiye
✉ zaferbcakmak@gmail.com

Geliş/Received: 26.06.2023
Kabul/Accepted: 08.08.2023

Abstract

Ethics is a complex subject studied by many disciplines. Due to the nature of the social sciences and humanities, ethics has a long history in this field. In addition to philosophical debates, ethics comes to the fore at every step in the research process. Research ethics begins with the researcher's interest in the topic and is a comprehensive phenomenon that frames the entire research process. In this process, universal and local ethical principles are the most important guide for the researcher. At

the same time, researchers' consideration of moral values accepted by the scientific community prevents potential problems and improves the quality of research. Despite all these, it is possible to experience ethical contradictions specific to the subject, time or place. In this article, we discussed the concept of research ethics in the context of social science research. We shared universal ethical principles and values that should be considered in the study. We examined the phenomenon of ethics in internet-based research and discussed the issue of ethical dilemmas in depth by including concepts related to ethics. This study aims to examine research ethics within the social sciences' scope and share ethical values that will guide researchers.

Keywords

Social Sciences, Ethics, Research Ethics, Ethical Dilemma, Ethical Principles

Giriş

Araştırma etiği, sosyal bilimler alanında temel bir rol oynar ve araştırmacılara dürüstlük, şeffaflık konusunda rehberlik eder. Sosyal bilimler araştırmaları, insan davranışları, toplumsal dinamikler ve kültürel olgular hakkında bilgi ortaya çıkarmayı amaçlar ve dünyayı anlamamızı şekillendiren değerli içgörüler sağlar. Bu bilgi arayışına, katılımcıların refahını ve araştırma sonuçlarının güvenilirliğini sağlamak için etik ilkelere bağlılık eşlik etmelidir (Aydın, 2006, s. 71). Bu kapsamda etik kavramı ve araştırma etiği olgusunun ne anlama geldiği önem arz etmektedir.

Erdoğan ve Uyan-Semerci'nin belirttiği gibi (2021, s. 56), "felsefede etik 'doğru' ve 'yanlış' davranışın ne olduğunu ele alan ahlak felsefesi olarak özetlenebilir." Kuçuradi ise (2003, s. 7), "bir anlamdaki 'etik problemler[in]', felsefenin başlangıçlarından beri filozofların uğraştığı" ana bir konuyu ifade ettiğini söylerken diğer yandan da etik konusunun felsefi temellerinin yanı sıra günümüzde "meslek etikleri" kapsamında tartışılan popüler bir konu haline geldiğini belirtir. Kuçuradi'ye göre (2003, s. 7-8), "meslek etiklerinin bugün peşinde oldukları ya da aradıkları şey, normlardır." Sözü edilen normların ise bilimsel araştırmaların geçerliliği ve güvenilirliği açısından evrensel olması beklenmektedir. Bununla birlikte sosyal bilimler alanında kullanılan bazı metodolojilerin araştırma sonuçlarının evrenselleştirilmesine, genelleme yapılmasına ve doğa bilimlerine benzer yasalar oluşturulmasına eleştirel baktığı belirtilebilir. Örneğin feminist metodolojiyi kullanan araştırmacılar, araştırma sonuçlarının evrenselleştirilmesi yerine kısmiliğin önemini vurgularlar. Yardımcı'nın da belirttiği gibi (2020, s. 100), "bilginin temsil kapasitesine, bilmenin evrensel olduğu inancına yönelik bir tereddüt[...]" söz konusudur. Ancak bu tereddüt mesleki evrensel normların göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir. Sirman (2020, s. 11), feminist yöntemin "'iyi bilim yapma' pratiği olduğunu" söyler. Ona göre, "bilgilerin kısmiliğini görmek, uzaydan konuşmamak, karşıdakini dinlemek ve anlamaya çalışmak, öz düşünümseellik pratiklerini geliştirerek araştırmayı sürekli olarak sorgulamak, feminist olsun olmasın tüm araştırmacıların yapmaları gereken şeyler[dir]." Sonuç olarak, yazılı etik kurallara uymanın yanı sıra araştırmacının kendi konumu dahil araştırma sürecinin her aşamasını sürekli gözden geçirmesi bilimsel çalışmaların güvenilirliğini artıracaktır.

Bu kapsamda araştırma etiği kavramının çerçevesini çizmek önem arz etmektedir. Araştırma etiği, yürütülen çalışmanın tasarımından uygulanmasına kadar, tüm araştırma faaliyetlerine temel etik ilkelerin uygulanmasını içerir (Israel & Hay, 2006, s. 15). İnsanların yer aldığı deneyler veya araştırmalar ciddi etik kaygıların gün yüzüne çıkmasına neden olabilir. Araştırma etiği özellikle insan ve hayvanların araştırmaya dahil olmaları ile ortaya çıkan etik konuların analiziyle ilgilenir (Fujii, 2012, s. 719). Araştırma etiği, geleneksel kapsamda biyomedikal araştırmalarda geçtiğimiz yüzyılda sıkça uygulanmış ve araştırmaların etik ilkeler doğrultusunda yürütebilmeleri için ortaya çıkarılan temel yönergeleri etkilemiştir. Ancak sosyal bilimlerde araştırma olgusunun gelişmesi, yeni araştırma desenlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte farklı etik sorunlar belirlemiştir. Bu etik sorunlar araştırmacılar için belirgin bir şekilde farklı etik kaygıları ve yükümlülükleri taşımaktadır. Katılımcıların dahil olduğu sosyal bilim araştırmalarında mahremiyetin sağlanması, araştırmalarda yer alan çocukların veya genel olarak kırılgan topluluklar içinde yer alan kişilerin haklarının korunması, evrensel etik ilkelerine

uyulması gibi yükümlülükler ek olarak, sosyal bilimlerdeki araştırmalarda kullanımı hızlıca artan iletişim teknolojileri de araştırma etiğini etkilemektedir (Mertens, 2012, s. 43).

Sosyal bilimlerde özellikle odağında insanın yer aldığı araştırmalar, genellikle etik ile ilgili soruları da gündeme getirir. Araştırmacıların çalışmalarını tasarlariken etik problemlerin nerelerde karşılarına çıkabileceğini tahmin etmeleri her zaman kolay değildir (Haimes, 2002, s. 94). Bu bağlamda araştırmacının önceliği zarar vermemek olmalıdır. Yürütülecek araştırmanın katılımcıların üzerindeki olası olumsuz etkileri dikkate alınmalı ve değerlendirilmelidir.

Bilim insanlarının çalışmaları için gerekli bilimsel arka plana sahip olmaları, güncel bilimsel gelişmeleri takip etmeleri elzem bir durumdur. Bununla birlikte, toplum yararını gözeterek araştırmalarında etik değerlere dikkat etmeleri de beklenir (Daştan, Bayraktar & Bellikli, 2019, s. 24). Araştırmacının potansiyel etik sorunları daha oluşmadan çözmesini sağlayan en etkili yolu etik ilke ve kodları bilmesi, uygulamasıdır. Evrensel ve lokal kabul görmüş etik ilkelerin dikkate alınması araştırmanın kalitesini artıracadığı gibi, süreç boyunca karşılaşılabilecek etik problemlerin de önüne geçer (Gelman, 2017, s. 38). Ancak araştırmacı herhangi bir potansiyel etik sorunu önceden tahmin etmeye çalışsa da beklenmeyen olumsuz etkiler meydana gelebilir. Genellikle aynı bağlam içerisinde iki farklı kutbu ifade eden seçimler arasında kalınabilir. Etik ikilem olarak adlandırılan bu durum sosyal bilim araştırmalarının dinamik yapısı düşünöldüğünde karşılaşılması muhtemel sorunlar olarak görölebilir. Araştırmacının olası bir ikilem karşısında göstereceği davranış tüm araştırmanın yönünü belirleyecek bir etkiye sahip olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, araştırma etiğini sosyal bilimler kapsamında incelemek ve araştırmacılara yol gösterecek etik değerleri paylaşmaktır. Makale şu araştırma soruları etrafında tasarlanmıştır: Araştırma etiğinin kapsamlı arka planı ve sosyal bilimler üzerindeki etkisi nedir? Araştırma etiği ve benzeri kavramları tanımlayabilecek kabul görmüş değerler nelerdir? Mevcut literatürü daha geniş bir bilimsel ve tarihsel bağlam içine yerleştirebilir miyiz? Makalemiz bu sorulara yanıt aramakta ve araştırma etiği kapsamında araştırmacılara yol gösterecek bilgiler sunmaktadır. Ayrıca sosyal bilim araştırmalarında sıklıkla karşılaşılan etik ikilem ve internet tabanlı araştırmalarda etik konusuyla ilgili literatürde öne çıkan fikirlerin sunulması amaçlanmaktadır.

Makalede, araştırma etiğinin genel bir değerlendirmesini yapmak için literatür taraması metodolojisi kullanılmıştır. Literatür taraması mevcut verilerin toplanmasını içerir (Denney & Tewksbury, 2013, s. 222). İlgili literatürün dikkate alınması tüm araştırma disiplinleri için esastır. Literatür taramasının uygun bir araştırma yöntemi olarak kullanılabilmesi için, taramanın doğru, kesin ve güvenilir olmasını sağlamak zorunludur. Bunun için uygun adımlar izlenmelidir (Rowley & Slack, 2004, s. 34). Bir dizi araştırma sorusuna yanıt verebilecek bir literatür taraması iyi bir yöntem olabilir. Ayrıca, çalışmanın amacı belirli bir konu veya araştırma problemine genel bir bakış sağlamak olduğunda literatür taramaları faydalı olabilir (Jesson & Lacey, 2006, s. 142). Bu bağlamda, biyomedikal alanda öne çıkan araştırma etiği ilkeleri tarihsel bağlamda incelenmiş ve sosyal bilim araştırmaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Evrensel olarak kabul görmüş etik değerleri incelenmiş ve sistematik bir derleme yapılmıştır. Detaylı araştırma sonucunda elde edilen bilgiler evrensel ve yerel etik ilkelerle karşılaştırılmıştır. Sosyal bilim araştırmaları için uygun olabileceği düşünölen bulgular sistematik bir yapı içinde paylaşılmıştır. Araştırmayı sağlamlaştırmak için Türkiye'deki ilgili kurumların (YÖK ve TÜBİTAK) yayınları ve evrensel kapsamda ilgili protokol ve yönetmelikler incelenmiştir.

Ahlak ve Etik Kavramları Arasındaki İlişki

Araştırma etiği konusu incelenmesi zor olan ve bazı durumlarda bireylerin çelişkide kalabilecekleri bir alandır. Bu kapsamda araştırma etiği kavramını incelerken bağlantılı kavramlara ve bazı temel ayrımlara dikkat edilmelidir. Bunlardan en bilineni ahlak kavramıdır. Genel olarak, etik ve ahlak terimleri birbirinin yerine kullanılır, ancak farklılık arz eden durumlar da mevcuttur. Etik üzerine çalışan filozofların bir kısmı bu terimlerin birbirinin yerine geçeceğini düşünödüğü gibi, farklı topluluklar veya gruplar (akademi, yasal veya din ile ilgili topluluklar gibi) bu ayrımı ön plana çıkartır. "Hem ahlak hem de etik, 'iyi ve kötü' ya da 'doğru ve yanlış' arasındaki farkı ayırt etmekle ilgilidir" (Mahmutöğlü, 2009, s. 240). Ahlak daha çok kişisel, normatif olarak düşünölür, etik ise belirli bir sosyal ortam tarafından ortaya konan iyi ve kötü standartlarına karşılık gelir (Horner, 2003, s. 265). Yakından ilişkili kavramlar

olsalar da ahlak esas olarak yol gösterici ilkelere atıfta bulunur, etik ise belirli kural ve eylemlere veya davranışlara referans verir. Bireyin ahlak anlayışı, bulunduğu çevre (ve bazen de inanç sistemi) tarafından şekillenme eğilimindedir. Ahlaki değerler, bir kişinin doğru ve yanlış hakkındaki fikirlerini şekillendirir. Genellikle etik sistemlerin arkasındaki yol gösterici fikirleri sağlar. Bu nokta etik ve ahlak arasındaki farklılığın anlaşılmasında zorlanılan kısımdır. Kısacası ahlak, etiğin temelidir. Ahlaki bir kişi doğru olanı yapmak ister ve bireyin ahlaki dürtüsü iyi niyete karşılık gelir. Etik, daha pratik olması bakımından ahlaktan farklıdır. Ahlaki bir kural, iyi olma arzusu tarafından yönlendirilen bir fikre karşılık gelir. Özellikle araştırma etiği kapsamında sık sık vurgulanan etik kod ise, belirli bir çerçeve dahilinde doğru davranışları veya izin verilen eylemleri tanımlayan kurallar bütünüdür. Bir etik kodun ahlaki olmak zorunluluğu bulunmaz. İnsanların uymaları gereken kurallar dizini olarak kabul görür. Örneğin farklı mesleki/akademik grupların kendi alanlarına özgü etik kodları oluşturdukları görülebilir (Barolar Birliği gibi). Etik kodlar belirli bir inanç sistemiyle veya saf doğrulukla ilgili değildir. Buradaki amaç, etik kodların -oluşturuldukları durum veya kapsam dahilinde- bireylere yardımcı olması ve onların mesleki itibarlarını kazanmalarını sağlamalarına olanak tanınmasıdır (Bülbül, 2004, s. 58).

Etik olan bir davranış her zaman ahlaki olmak zorunda değildir. Benzer şekilde ahlaki her davranış da etik olarak nitelendirilemez. Bir sosyal bilim araştırmasında, araştırmacı mülakat yaptığı katılımcıdan edindiği bazı bilgileri toplum yararına olacak düşüncesiyle görünür kılabılır, bu bilgileri üçüncü kişilerle paylaşarak ahlaki bir dürtüyle hareket ediyor olabilir, ancak bu katılımcının mahremiyetini ihlal ettiği için etik dışıdır.

Her iki terimin çağrışımlarını değerlendirebilmemiz için, bu kavramların farklı alanlarda nasıl kullanıldıklarına dikkat etmek önemlidir. Ahlakın inanç sistemleri ile öne çıktığı için dini bir çağrışımı olduğu da söylenebilir. Etik ise tıp, hukuk gibi mesleki alanlarda ön plana çıkar ve bu alanlarda çalışan insanlar için kişisel ya da mesleki davranış kuralları işlevi görür (Horner, 2003, s. 268). Bu çağrışımlar, ahlak ve etik arasındaki ayrımı anlamamıza rehberlik etmeye yardımcı olabilir.

Araştırma Etiği ile İlgili Temel İlkeler

Bir araştırmacının; katılımcıların bilgi güvenliğini sağlama, onlara adil davranma ve zarar görmelerini engelleme yükümlülüğü vardır. Araştırmalar temel insan haklarına uygun yürütülmek zorunda olduğu gibi temel etik ilkelere de bağlı olmalıdır (Israel & Hay, 2006, s. 12). Bu temel ilkeler birçok farklı kurum ve kuruluş tarafından düzenlenmiş olmakla birlikte özellikle Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı dikkate alınan önemli kaynaklardır. Ek olarak araştırma etiği ve ilkeleri kapsamında yaygın olarak kullanılan kaynaklar arasında Nünberg Yönetmeliği, Helsinki Deklarasyonu, Belmont raporu yer almaktadır (Karen & Richard, 2009, s. 9). Bu kaynaklar biyomedikal alanında ön plana çıkarılmalarına rağmen insanların araştırmalara dahil edildiği sosyal bilimlerde araştırmaları için de temel ilkeleri kapsar. Örneğin Avrupa Birliği tarafından finanse edilen araştırmalarda bu kaynaklardan yola çıkılarak oluşturulmuş olan ve araştırmacıların dikkat etmesi gereken etik ilkeler şunlardır (European Commities, Ethics in Social Science and Humanities, 2018):

- İnsan onuruna ve bütünlüğüne saygı
- Araştırma konularına karşı dürüstlük ve şeffaflığın sağlanması
- Bireysel özerkliğe saygı duyulması, özgür ve bilgilendirilmiş rıza alınması
- Kırılgan bireylerin korunması
- Mahremiyet ve gizliliğin sağlanması
- Adalet ve kapsayıcılığın teşvik edilmesi
- Zararın en aza indirilmesi ve faydanın maksimize edilmesi
- Özellikle araştırma gelişmekte olan ülkelerde yürütülüyorsa, faydaların dezavantajlı gruplarla paylaşılması
- Çevreye ve gelecek nesillere saygı duyulması ve korunması.

Ayrıca araştırmacının çalışmasını yürütmeyi planladığı ülkenin ulusal mevzuatına, belirlenmiş olan araştırma etik ilkelerine uyması beklenir. Türkiye’de bilimsel araştırma ve yayın süreçlerindeki etik

kurallar çeşitli yönetmelikler ve yönergelerle çerçeveselendirilmiştir. TÜBİTAK'ın (2018) hazırladığı Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin üçüncü bölümünde etik kurallara aykırı davranışlar şu şekilde ifade edilmiştir:

“Uydurma, çarpıtma; aşırma; tekrar yayım; dilimleme; destekleyen kuruluşu belirtmeme; haksız yazarlık; yayımlanmış veya yayına sunulmuş kendi çalışmasından usulüne uygun olarak kaynak göstermeden alıntı yapmak; kurumca sağlanan kaynakları amacına veya usulüne aykırı biçimde kullanmak; kabul ve taahhüt beyanlarına uymama; görevi ihmal veya kötüye kullanma; asılsız veya dayanaksız olarak etik kural ihlali iddiasında bulunmak.”

Bu maddelere ek olarak Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde (tarih yok) “diğer etik ihlal türleri” başlığı altında farklı ihlal türlerine de yer verilmiştir. Bu ihlaller sosyal bilim araştırmaları kapsamında şu şekilde özetlenebilir:

“Kabul edilmemiş veya henüz sunulmamış tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak; incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak; bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak; araştırmaya başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak; araştırmalarda mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırma hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak; araştırmacılar ve yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlüğüne uymamak; bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak; akademik atama ve yükseltmelerde bilimsel araştırma ve yayınlara ilişkin yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunmak.”

Görüldüğü üzere etikle ilgili yazılı kaynaklarda hem sosyal bilimler hem de biyomedikal alanlarında yapılan araştırmalarda “zarar” ve “saygı” gibi ifadelerle yer verilmiştir. Ancak söz konusu sosyal bilimler olduğunda diğer alanlara kıyasla metodolojik yaklaşımlar ve veri toplama süreçlerinde etik ihlallerin belirlenmesi daha muğlak olabilmektedir. Araştırmacılar kağıt üzerinde yazılı kurallara uygun davranıyor olsalar bile “zarar” söz konusu olduğunda, ekolojik bir zararın ölçümü tespit edilebilirken canlılara (insan-hayvan-doğa) verilen somut olmayan zararın (psikolojik zarar, dışlayıcı ve aşağılayıcı davranış biçimleri, kısa sürede gözlemlenemeyecek tahribatlar vb.) ölçümü daha zor tespit edilebilir. Bu bağlamda Sirman'ın ifadesiyle (2020, s. 11), “(...) araştırmayı sürekli olarak sorgulamak” bilim yapma pratiğini etik olarak da güçlü kılar. Sirman (2020, s. 13), “ben nasıl bir araştırmacı konumundan hareket ettim, bundan ne öğrendim?” sorusu[nun], ‘iyi bir araştırmacı konumu nasıl olmalıdır?’ sorusundan daha önemli” olduğunu belirtir.

Araştırma Sürecinde Dikkat Edilmesi Gereken Etik Değerler

Etik kavramı tanımlamalar ile belirli bir çerçeve içerisine sokulmaya çalışılsa dahi, hangi davranışların etik olup olmadığına dair bir kurallar bütünü yoktur. Benzer şekilde araştırmalarda nelerin etik olabileceği konusunda keskin sınırlarla belirlenmiş ve iyi tanımlanmış kurallar listesi yer almamaktadır. Her durumu kapsayacak bir kurallar listesi oluşturmak etik kuralları kapsayan sonsuz bir kurallar listesine sebep olacaktır (Bos, 2020, s. 138). Gerçek hayattaki belirsizliği ve karmaşıklığı düşündüğümüzde araştırma etiğini sadece belirli ilkelerin etkileyebileceğini düşünmek olanaksızdır. Ancak evrensel olarak belli başlı bazı davranış kalıpları, normlar araştırmacılara yol gösteren ilkeler olarak görülebilir. Elbette ki bu davranış ilkeleri ülkeden ülkeye veya toplumdaki topluma değişiklik gösterebilir. Ancak üniversiteler, kurum ve kuruluşlar, araştırmacılar tarafından kabul gören ortak değerler de mevcuttur. Araştırma etiği kapsamında kabul görmüş ortak etik değerleri, sosyal bilimlerdeki araştırmalar kapsamında şu şekilde sıralayabiliriz (Shamoo & Resnik, 2015, s. 38):

Hesap Verebilirlik: Araştırmacılar çalışmalarının başlangıcından itibaren yaptıklarından sorumludur. Fikir aşamasından itibaren güvenilir olmalıdırlar ve her aşamada belirli yükümlülükleri taşırlar (Shamoo & Resnik, 2015, s. 47). Hesap verebilirlik sorumluluk, bütünlük ve özgünlük gibi diğer kavramlarla yakından ilişkilidir.

Dikkat: Olası ihmallerden kaçınmak gerekir, gelecekte oluşabilecek yanlış anlaşılma veya hatalara karşı tüm resmi belge ve yazışmaların kayıtlarının tutulması önemlidir (Bos, 2020, s. 140). Oluşabilecek etik problemlerin araştırmacının sorumluluğunda olduğu düşünüldüğünde, dikkat kavramının değeri daha da artmaktadır. Etik, bilgi üretim sürecindeki güç ilişkileri dahil araştırmanın merkezinde olması gereken bir konudur. Dolayısıyla her araştırmacı kendi alanlarındaki standart yazılı prosedürlerle sınırlı değildir. Özellikle çocuklar, travma geçirmiş kişiler gibi kırılgan toplumsal grupların dahil olduğu araştırma süreçlerinde görüşülen kişilere zarar verme (sosyal, psikolojik, fiziksel, itibar, ekonomik veya duygusal) ihtimali her daim göz önünde bulundurulmalıdır.

Yeterlilik: Mesleki yeterliliklerin geliştirilmesi ve yapılan araştırmalardaki bilimsel yetkinliğin garanti altına alınması gereklidir. Her bir araştırma süreci farklı dinamiklere sahiptir, değişen dünyaya cevap verebilecek öğrenimin kazanılması araştırmacının sorumluluğundadır. Yaşam boyu öğrenme felsefesi benimsenmelidir.

Gizlilik: Araştırmalardaki en önemli konulardan birisi gizliliktir. Özellikle katılımcıların kişisel bilgilerinin araştırma dışına aktarılmaması ve hassas bilgilerin korunması elzemdir. Sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen araştırmalarda, araştırmacıların, katılımcıların mahremiyetini nasıl sağlayacakları önemli bir meseledir. Araştırmacılar katılımcıların mahremiyetini korumakla yükümlüdür. Bazı katılımcılar bu durumun kendileri için çok önemli bir konu olmadığını düşünebilirler. Özellikle sosyal medya kullanan genç kesimin mahremiyet konusunda daha açık bir tavır sergilemesi olasıdır. Ancak araştırmaya dahil olan katılımcıların belirli bir düzeyde anonimlik bekleme olasıdır ve bunun araştırmacı tarafından sağlanması gereklidir (Dooly, Moore & Vallejo, 2017, s. 355).

Dürüstlük: Araştırmaya ait bilgilerin doğru bir şekilde aktarılması gerekir. Elde edilen veriler tarafsızca değerlendirilmelidir. Araştırma sonuçları toplumu aldatmak için kullanılmamalıdır (Gelman, 2017, s. 38)

Katılımcıların Korunması: Araştırmaya dahil edilen insanların faydalarının gözetilmesi gerekir. Katılımcıların mahremiyetine ve özerkliğine saygı duyulmalıdır. Özellikle savunmasız gruplarda yer alan katılımcılar için daha büyük özen gösterilmeli ve özel önlemler alınmalıdır. Araştırma sürecinde birçok farklı sorunla karşılaşılabilir. Özellikle beklenmedik, olağandışı veya o araştırmaya özgü etik sorunlar katılımcıları potansiyel bir risk ile karşı karşıya bırakır (Fujii, 2012, s. 721). Bu gibi durumlarda araştırmacının önceliği katılımcının korunması olmalıdır. Dickson vd. (2008, s. 55) araştırmalarda hassas bir konuyla karşılaşmanın normal olduğunu, bu gibi durumlarda katılımcıların özel haklarına saygı gösterilmesinin esas olduğunu belirtmişlerdir.

Yasallık: Araştırmacıların çalışmalarını yürütecekleri bölgenin/ülkenin davranış kurallarını, ilgili politikalarını, ilgili yasaları bilmesi ve bunlara uyması beklenir. Araştırmaya katılacak bireylerin reşit olup olmaması da araştırmacının dikkat etmesi gereken bir konudur. Katılımcının reşit olmadığı durumlarda velisinin izni alınmalıdır (Dooly, Moore & Vallejo, 2017, s. 357).

Ayrımcılık Yapmama: Her türlü ayrımcılıktan kaçınılması gerekir. Araştırmacı bilimsel yetkinlik ve dürüstlikle bağdaşmayacak ayrımcılıklardan uzak durmalı, toplumun tüm kesimlerine araştırmanın el verdiği ölçüde eşit yaklaşmalıdır (Morse, 2015, s. 1217).

Objektiflik: Sosyal bilimlerde araştırma yapmanın zor taraflarından birisi de araştırmacının kendi duygu ve düşüncelerini olabildiğince ilgili çalışmadan uzak tutmasıdır. Bu kapsamda araştırmacı tarafsız olmalı ve tüm önyargılarından kaçınmalıdır.

Açıklık: Araştırmaya ait veriler, araştırma sonuçları, araçlar ve kaynaklar paylaşılmalıdır. Yapılan çalışmanın önemli bir çıktısı da diğer bilim insanları tarafından eleştirilecek ve destekte bulunabilecek bir eserin oluşturulmasıdır. Bu bağlamda eleştiriye açık olunmalı, yeni fikirlerin ortaya atılması desteklenmelidir. Ek olarak çağdaş toplumlarda, ilgili paydaşlar etişin araştırmacılar tarafından ciddiye alındığına dair araştırmacının bilgi aktarmasını beklerler (Dingwall, Iphofen, Lewis, Oates & Emmerich, 2017, s. 71).

Fikri Mülkiyete Saygı: Araştırmacı çalışmasında kullanacağı araçları, verileri dikkatlice seçmelidir. Fikri mülkiyet haklarına saygı göstermeli, yayınlanmamış verileri izinsiz kullanmamalıdır.

Sosyal Sorumluluk: Araştırmaların topluma fayda sağlaması, sosyal zararları azaltmaya çalışacak fikirler sunması, sosyal iyiliği teşvik etmesi tavsiye edilir.

Etik İkilem

Yukarıdaki bölümlerde sosyal bilimcilerin araştırma süreçlerinde takip edebilecekleri normlar ve ilkeler açıklanmıştır. Evrensel kabul gören ilkelerin yanında Türkiye'deki ilgili kurumların bakış açıları ve araştırmacıların sorumlulukları da paylaşılmıştır. Fakat bu noktada önemli bazı sorular gündeme gelmektedir. Bu normatif kurallar, etik veya ahlaki ilkelerin işlevleri nasıl anlaşılmalıdır? Bunlar araştırmacılara nasıl rehberlik etmelidir? Daha da önemlisi belirli bir çatışmadan, etik bir ikilemden bahsetmemiz mümkün olabilir mi? Örneğin; onam formu ile bilgilendirilen ve araştırmaya dahil olan katılımcı, araştırma için oldukça değerli olan bilgiler paylaşmış ve araştırmacının seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak sonradan fikrini değiştirmiş ve araştırmadan çekilmek istediğini belirtmiştir. Aynı zamanda sağlamış olduğu bilgilerin, verilerin silinmesini de talep etmiştir. Araştırma için çok değerli olan bu veriler ve katılımcının isteği araştırmacıyı etik ikilemde bırakmaktadır.

Yapılan araştırmaya dair genel kabul görmüş etik ilkeler bulunsa da araştırmacının yapıldığı disiplinde daha önce yapılmış benzer birçok araştırma yer alsa da araştırmacıların etik ikilemde kalmaları olasıdır. Özellikle gizlilik, anonimlik, meşruiyet, tartışmalı veriler, yorumlama ve kayıt dışı verilerle ilgili etik ikilemlerin var olduğunu kabul etmek önemlidir (Othman & Hamid, 2018, s. 735). Araştırmacının, araştırma davranışları ve etik karar verme süreçleri üzerinde birçok farklı etkisinden söz edilebilir. Bu etkilerin araştırmacıyı etik ikileme sürükleyebilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Kakabadse vd. (2002, s. 114) bu etkileri kişilik temelli, organizasyon temelli, sorunla ilgili ve toplumla ilgili faktörler olmak üzere dört kapsamlı kategoride birleştirmişlerdir. Kişiliğe dayalı etik etkiler bireyin kendisi ile ilgili olan ve aile, eğitim, cinsiyet, kültür ile şekillenen faktörlerdir. Organizasyon temelli faktörler bireyin bünyesinde yer aldığı organizasyonun yapısı, örgüt iklimi, organizasyonun uyguladığı politikalar, meslektaşların davranışları tarafından şekillenir. Konuyla ilgili araştırmacının kararlarını ve davranışlarını etkileyen faktörler ise daha çok elde edilecek sonucun büyüklüğü, yakınlık veya geçici yakınlık, var olan ilişkilerin doğası ile ilgilidir. Toplum temelli faktörler ise, özellikle toplumun politik etiği, ahlaki iklim, düzenlemeler ve çatışmalar yoluyla etkiye sahip olabilir.

Kakabadse vd. (2002, s. 117) araştırmacının etik ikilemini üç kapsamlı kategoride ele alır: Bireyin değerler sistemi ve bu sistem içindeki değerlerin çatışması, iki değer sistemi arasındaki değerler çatışması ve kişisel yönelim açısından ikilemler. Bu tür ikilemler sosyal bilimlerde araştırmalarında araştırmacıların sıklıkla karşılaşabileceği durumları ifade eder. Araştırma kapsamında insanlarla çalışmak, etik ikilemlerin her zaman ortaya çıkabilme potansiyelini barındırır (Othman & Hamid, 2018, s. 737). Bu kapsamda sosyal bilim araştırmacılarının belirtilen üç kapsamlı kategoriye dikkat etmeleri ve duyarlı olmaları gereklidir. Bu kategorilerin her biri, araştırma sürecindeki kişisel ikilemlerin temelinin sağlayabilir.

Etik ikilem araştırmacıların belli bir durum karşısında kesin olarak doğruluğuna veya yanlışlığına karar veremedikleri iki uç durumu ifade eder (Anderson & Anderson, 2018, s. 338). Var olan problemin iki farklı çözümü olabilir ancak hangi çözümün daha etik olduğu tartışmalıdır. Makale içerisinde verilen çalışmalara ait düzenlemeler, etik kodlar tüm araştırma boyunca katılımcıları korumak ve araştırma etiğini sağlamak için geliştirilmiştir. Sosyal bilimlerde araştırmaları dinamik bir süreçtir ve bu süreç boyunca araştırmacının ön göremeyeceği durumlar oluşabilir. Araştırmacının araştırma etik ilkelerini göz önünde bulundurması ortaya çıkabilecek birçok sorunu başlamadan bitirecektir. Fakat bu etik kodlar veya normlar her zaman yeterli olmamaktadır. Etik ikilem belirli bir araştırma bağlamında, bazı durumlarda sadece o çalışmaya özgü olarak ortaya çıkar (Fujii, 2012, s. 722). Bu kapsamda araştırmacının her zaman katılımcıların istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurabilecek durumsal çözümler üretmesi beklenir.

Katılımcılar ile yürütülen sosyal bilim araştırmaları birçok zaman etik kuralların ve normların araştırma bağlamında uyarlanmasını gerektirir. Bu yüzden araştırma etiği normlara, yönetmeliklere uymakla veya bir etik kuruldun onay almakla sınırlı değildir. Araştırmacının tüm süreçlerinde etik bütünlük sağlamak araştırmacının sorumluluğundadır (Morse, 2015, s. 1220).

Sosyal bilim araştırmalarında ortaya çıkabilecek etik ikilem, her araştırmacının bağlamına göre, zamana veya mekana göre, katılımcıların yapısına göre değişebilir. Taquette & Souza (2022, s. 7) etik ikilemin şu kategorilerde ortaya çıkabileceğini öne sürmektedir: Gizliliğin/anonimliğin göz ardı edilmesiyle ilgili anlaşmazlıkların yaşanması, katılımcının özerkliğinin göz ardı edilmesiyle ilgili

çatışmalar, katılımcılara/araştırmacılara/araştırmaya zarar verme riskine ilişkin çatışmalar, araştırma bağlamındaki rollerin yanlış anlaşılmasından ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar.

Sosyal bilimlerin dinamik yapısı her araştırmacının kendine özgü etik kaygılarla yüzleşmesine sebep olur. Araştırmacıların öncelikle dikkat etmesi gereken kısım var olan etik normların ve yönetmeliklerin uygulanmasını sağlamaktır. Bu sayede karşılaşılabilecek birçok problemin önüne geçilebilir. Araştırmaya özgü etik problemlerin oluşması durumunda ise katılımcıların zarar görmemesi adına araştırma bağlamının iyi etüt edilmesi ve katılımcıların isteklerinin göz önünde bulundurulması gerekir.

İnternet Tabanlı Araştırmalarda Etik Kavramı

İnternet tabanlı araştırma etiği konusu tek bir alana veya disipline ait değildir. Fen bilimleri, sosyal bilimler ve biyomedikal gibi farklı alanlarda dijital araçlar, dijital veriler kullanılmakta olup, bu da internet tabanlı araştırmalarda etik konusunu gündeme getirmektedir. İnternet tabanlı araştırma yöntemleri esas olarak şunları içerebilir: “çevrimiçi anketler, web sayfası içerik analizi, çevrimiçi odak grup görüşmeleri ve/veya mülakatlar için video konferans, sosyal ağ siteleri, e-posta, sohbet odaları, tartışma panoları ve/veya bloglar aracılığıyla «e-sohbetlerin» analizi” (Convery & Cox, 2012, s. 54). Son on yılda, internet tabanlı araştırmalardaki artış, internet tabanlı araştırmalara ve araştırma etiğine olan ilginin artmasına neden olmuştur. Özellikle COVID-19 pandemisi ile daha çok dijital materyal ve veri araştırmalarda kullanılmaya başlanmış, internet tabanlı araştırmalara yönelim hızlanmıştır. İnternet tabanlı araştırmalar, araştırmacıların daha hızlı hareket edebilmelerini sağlamasına ve zengin bir veri kaynağı olabilmesine rağmen, özellikle mahremiyet ve bilgilendirilmiş onamla ilgili olmak üzere birçok etik soruyu gündeme getirir, farklı çevrimiçi etik kaygılar ortaya çıkar (Hair & Clark, 2007, s. 9). Bu etik kaygılar temel olarak şunları içerir: Araştırmacı ve katılımcı arasındaki güven sorunu, fikri mülkiyet haklarının korunması, özgünlüğün sağlanması ve katılımcı mahremiyetinin korunması.

Beyrer & Kass (2002, s. 248) araştırma etiğini riskler ve faydaların dengesini sağlamak olarak adlandırmışlar, katılımcıların korunmasını, haklarının güvenceye alınmasını ve araştırmaya dahil edilecek kişilerin adil seçiminin önemini vurgulamışlardır. Bu kapsamda internet tabanlı araştırmalarda onam formunun kullanılması araştırma etiğinin sağlanmasına katkıda bulunur. Ancak bu aşamada kamusal ve özel alan kavramları devreye girer (Davis, Katz, Santo & James, 2010, s. 129). İnternetin ve buna bağlı teknolojik, dijital gelişimlerin her geçen gün artması bu alanların ayrımını da zorlaştırmaktadır. Kamusal alan, toplumun tüm üyelerinin erişebildiği, ortak kullanılan alanları ifade eder (Mensch, 2007, s. 31). Bu alanlar fiziksel veya dijital olabilir ve toplumsal etkileşimin serbestçe gerçekleştiği alanları içerir. İnternet çağında kamusal alanın sınırları, çevrimiçi platformlar ve sosyal medya aracılığıyla genişlemiştir. İnternet, dijital kamusal alanların oluşturulmasına izin vererek insanların çeşitli bilgi ve fikirlerle etkileşim kurabildiği ortamlar sunmuştur. Özel alan ise bireylerin mahremiyetini koruyan, kişisel ve sınırlı erişilebilirlikteki alanları temsil eder. Bu alanlar, bir kişinin günlük yaşamında özel olarak kabul ettiği, paylaşmak istemediği ve sınırlı sayıda insanın erişimine izin verdiği alanları içerir (Ayten, 2020, s. 15). Geleneksel olarak, ev gibi fiziksel alanlar özel alana örnek olarak verilirken, internet çağında özel alanın tanımı, dijital verilerin gizliliğini ve kişisel bilgilerin korunmasını da içerecek şekilde genişlemiştir. İnternet tabanlı araştırmalarda kamusal alan ve özel alan kavramları, bireylerin dijital ortamda neyin kamusal alana dahil edileceği ve neyin özel alanda kalacağı konusunda yeni tartışmalara yol açmıştır. İnternet tabanlı araştırmalar, bireylerin çevrimiçi davranışlarını izleme ve analiz etme potansiyeli taşıdığı için etik açıdan hassastır. Araştırmacılar, katılımcıların mahremiyetini ve güvenliğini korumak için gerekli önlemleri almalı ve etik kurallara uygun davranmalıdır. Ayrıca, kamusal alanda paylaşılan verilerin araştırma süreçlerinde nasıl kullanılacağı ve yorumlanacağı da tartışmalı bir konudur (Archibald vd., 2019, s. 1-8).

İnternet tabanlı araştırmalarda potansiyel iki temel zarar söz konusudur; araştırmacıların yönelttiği soruların katılımcılarda duygusal etkiye sahip olabilmesi ve belirli bir tepkiyi oluşturması, araştırmacıların sağlaması gereken gizlilik kuralının ihlal edilmeye müsait olması (Holmes, 2009, s. 398). Bu kapsamda, çevrimiçi araştırmaların yapısı göz önüne alındığında (fiziksel, psikolojik mesafe) araştırmacıların zararı nasıl yönetebilecekleri önemli bir konudur. Katılımcıların araştırma süresince izlenmesi ve gerektiğinde müdahale edilmesi de daha zordur (Convery & Cox, 2012, s. 52).

İnternet tabanlı araştırmalarda üç temel faktör önemli etkiye sahiptir. Bunlar; araştırmacının yapılacağı mekan, araştırma konusu ve katılımcıdır (Tao, Shao & Gao, 2017, s. 325). Araştırmacının

yapılacağı mekan kullanılacak web sitesini veya internet uygulamasını temsil etmektedir. Her web sitesinin ve uygulamanın kendine özgü politikaları mevcuttur. Bazı durumlarda bu politikalar bireylerin beklentileri ile örtüşmeyebilir. Verilerin kamuya açık olup olmadığı önemli bir kriterdir (Convery & Cox, 2012, s. 53). Araştırma konusunun hassasiyeti de etik kavramını etkileyen bir faktördür. Kimi araştırma konuları için daha dikkatli davranmak, kontrollü olmak gerekebilir. Katılımcıların kimlerden oluştuğu da bir diğer etmendir. İnternetin doğası gereği anonim olabileme durumu bazı katılımcıların kendini olduğundan daha farklı ifade etmesine veya daha riskli grupta yer alan katılımcıların kişisel sorunları için yardım arama çabasına sebep verebilir. Katılımcının mevcut durumu araştırmacının etik ile ilgili kararlarını etkileyebilir. Bu üç faktör birbirileri ile iç içe geçmiş bir halde bulunur, bu yüzden birlikte ele alınarak değerlendirilmelidir (Tao, Shao & Gao, 2017, s. 325).

İnternet tabanlı araştırmalar, katılımcıların gizliliği ve güvenliği açısından özel bir dikkat gerektiren hassas bir alandır (Toplu, 2012, s. 674). Sürekli gelişen teknoloji ve internet ortamının yeniden şekillenmesi etik kapsamında gri alanların oluşmasına ve tartışmalı alanlara zemin hazırlamaktadır. Ancak son yirmi yılda internet tabanlı araştırmalarda araştırmacıların dikkat etmesi gereken bazı hususlar literatürde yer bulmuştur. Bu hususlar genelde diğer araştırmalarda yer alan ilkelerle ortak olmakla birlikte özellikle katılımcıların anonim kalması, katılımcıların süreç hakkında detaylı bilgilendirilmesi, verilerin gizliliği (dijital kayıtlar gibi) konularında bilim insanlarına ek sorumluluklar yüklemektedir.

Araştırma Etiğini Sağlamanın Temel Taşı: Onam Formu

Onam formu, araştırma sürecinde katılımcılardan bilgilendirilmiş rızalarını almak amacıyla kullanılan belge veya formdur. Bu form, sosyal bilim araştırmaları ve diğer birçok araştırma alanında etik uygunluk ve katılımcı haklarının korunması açısından önemli bir role sahiptir (Jefford & Moore, 2008, s. 486). Araştırmacılar, etik ilkeler ve yasal gereklilikler doğrultusunda, katılımcılardan onam formunu imzalamalarını ve gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul etmelerini talep ederler. Onam formunun amaçları şu şekilde ifade edilebilir (Luehnen, Muehlhauser, & Steckelberg, 2018, s. 379):

- Bilgilendirme sağlamak: Onam formu, araştırmada yer alacak katılımcılara araştırmacının amacını, sürecini ve beklentilerini detaylı bir şekilde açıklar. Katılımcıların araştırmayla ilgili olarak tam ve doğru bilgilere sahip olmaları sağlanır.
- Bilgilendirilmiş rızayı sağlamak: Onam formu, katılımcıların araştırmaya katılmayı isteyip istemediklerine dair bilgilendirilmiş rızalarını almak amacıyla kullanılır. Katılımcılar, onam formunu okuduktan sonra gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul ederler veya reddedebilirler.
- Katılımcı haklarını ve gizliliği korumak: Onam formu, katılımcıların haklarına saygı gösterilmesini ve gizliliklerinin korunmasını sağlamak için önemlidir. Katılımcılar, onam formunda sağlanan bilgilerle, katılımlarının sonuçlarını ve mahremiyetlerini etkileyen tüm önemli bilgileri anlarlar.
- Etik kurullara izin sağlamak: Araştırmalarda etik kurullar, araştırmayı değerlendirirken onam formunun varlığını ve içeriğini dikkate alır. Onam formu, etik kurulların araştırmayı etik olarak uygun bulmaları ve katılımcı haklarının korunduğuna dair güvence sağlamalarına yardımcı olur.
- Yasal zorunlulukları yerine getirmek: Bazı araştırmalarda, katılımcılardan bilgilendirilmiş rızalarını almak yasal bir zorunluluktur. Onam formu, bu yasal gereklilikleri karşılamak ve araştırmacıların yasal açıdan güvende olmasını sağlamak için önemlidir.

Araştırmacılar, katılımcıların araştırmaya katılmayı özerk ve gönüllü olarak kabul etmelerini sağlamalıdır. Araştırma çalışmasını tanımlayan, katılımcıların haklarını açıklayan ve katılımı ilgili riskleri ve faydaları belirten bilgilendirilmiş bir onam süreci, sonuçta hem araştırmacıyı hem de katılımcıyı korur (Foe & Larson, 2016, s. 33). Örneğin, araştırmaya dahil olmayı kabul eden katılımcılar sonradan araştırmadan çekilmek isteyebilirler. O an için deneyimlerini paylaşmak korkutucu gelebilir, bunu kabul etmeyebilirler. Araştırmaya katılan herkes için gönüllü rızaya dayanan bir prosedür işletilmesi elzemdir. Katılımcılar kendi rızalarıyla, kendi istekleriyle araştırmaya dahil olurlar. Katılımcıların kimliklerinin belli olup olmayacağı; ses kayıtlarının veya görüntülerin nasıl saklanacağı ve bunların nasıl değerlendirileceği; araştırmada yer alan katılımcıya ait diğer tüm bilgilerin nasıl kullanılacağı katılımcı ile paylaşılmalı ve katılımcının izni alınmalıdır (Deventer, 2009, s. 48). Bunu sağlamanın yolu ise bilgilendirilmiş rıza formudur (onam formu). Araştırmacı tarafından araştırma öncesinde

hazırlanan bilgilendirici rıza formu ile hem katılımcıya araştırma hakkında bilgi verilebilir hem de katılımcının rızası alınabilir. Unutulmamalıdır ki araştırmaya dahil olacak katılımcılar araştırmaya katılmak isteyip istemediklerine dair karar verebilmek için çalışmanın içeriğine ilişkin yeterince bilgi sahibi olma hakkına sahiptirler (Dooley, Moore & Vallejo, 2017, s. 359).

Onam formunun standart bir çerçevesi olmamakla birlikte, bir onam formu; araştırmacıların katılımcılara çalışmanın amacını, sürecini ve katılımcı haklarını eksiksiz ve anlaşılır bir şekilde iletebilmelerini sağlayabilmeleri için bazı unsurları içermelidir (Sherlock, & Brownie, 2014, s. 209). Onam formunun içeriğinde yer alması gereken temel unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- Araştırmanın amacı ve açıklaması: Katılımcılara araştırmanın genel amacı ve çalışmanın neyi incelemeyi amaçladığı hakkında açıklayıcı bir bilgi verilmelidir.
- Katılımcıların kimliği ve gizliliği: Katılımcıların kimlikleri ve kişisel bilgileri ile ilgili olarak nasıl bir gizlilik düzenlemesi olacağı belirtilmelidir.
- Araştırma süreci ve zaman çizelgesi: Katılımcılara, araştırma sürecinin ne kadar süreceği ve hangi aşamalardan geçeceği hakkında bilgi verilmelidir.
- Katılımcıların rolü ve sorumlulukları: Katılımcılara araştırmada hangi görevleri ve sorumlulukları üstlenecekleri konusunda açıklamalar yapılmalıdır.
- Araştırmadan elde edilecek veriler ve kullanımı: Katılımcılara, araştırmadan elde edilen verilerin nasıl kullanılacağı ve paylaşılacağı konusunda bilgi verilmelidir.
- Olumsuz durumlar ve riskler: Katılımcılara araştırmada potansiyel olarak ortaya çıkabilecek olumsuz durumlar ve riskler hakkında bilgi verilmelidir.
- Faydalar ve katkılar: Katılımcılara araştırmaya katılmalarının potansiyel faydaları ve katkıları hakkında bilgi verilmelidir.
- İletişim bilgileri ve sorular için başvuru yeri: Katılımcıların araştırmacılara ulaşabilecekleri iletişim bilgileri ve herhangi bir soru veya endişe durumunda başvurabilecekleri yer belirtilmelidir.
- Bilgilendirilmiş rıza ifadesi ve imza bölümü: Katılımcılardan bilgilendirilmiş rızalarını ifade etmeleri ve onaylamaları için uygun bir dilde ifadeler ve bir imza bölümü sağlanmalıdır.
- Etik kurul bilgileri: Bazı araştırmalarda, etik kurulların onayını almak gerekebilir. Onam formunda etik kurulun onaylanması durumunda ilgili bilgiler verilmelidir.

Onam formunun içeriği, katılımcıların araştırmaya katılmadan önce tüm önemli bilgilere erişmelerini ve kararlarını bilinçli bir şekilde vermelerini sağlayacak biçimde düzenlenmelidir. Ayrıca, dilin anlaşılır ve açık olmasına özen gösterilmeli ve katılımcılara herhangi bir baskı yapılmadan gönüllü katılım sağlanmalıdır. Bu sayede, araştırmacılar etik ilkeleri göz önünde bulundurmuş ve katılımcı haklarını korumuş olur.

Sonuç

Başlangıçta biyomedikal alanda kendini gösteren araştırma etiği kavramı, bu alanda çeşitli etik ilkelerin oluşmasına öncülük etmiştir. Sosyal bilim araştırmalarında etik konusu insan olgusunun ön plana çıkması ile daha belirgin hale gelmiş ve etik kaygıları görünür kılmıştır. Özellikle bu alandaki araştırmaların sayısının ve çeşidinin artması, yeni araştırma yöntemlerinin kullanımı ve internet tabanlı araştırmaların yaygınlaşması araştırma etiğinin daha görünür kılınmasına zemin hazırlamıştır.

Dinamik bir yapıya sahip olan sosyal bilimlerde etik kodlar gelişmeye devam etmektedir. Bu kapsamda özellikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi evrensel kuruluşlar ve YÖK, TÜBİTAK gibi yerel kurumlar çeşitli ilke ve yönetmelikler belirlemişlerdir. Bu etik ilkelere ek olarak araştırmacıların uyması beklenen etik değerler de mevcuttur. Araştırmacıların bu ilke ve değerleri bilmesi potansiyel etik sorunları engelleyecektir. Ancak tüm etik sorunları çözebilecek ilkeler bütününden bahsedilemez. Bu bağlamda etik ikilem olgusu ön plana çıkmaktadır. Özellikle insanın bulunduğu araştırmalar olası etik ikilemleri bünyesinde barındırır. Bunlar araştırmaya göre farklılık gösterebilir. Daha önce benzer konularda birçok araştırma yapılmış olsa dahi her araştırma kendine özgü etik ikilemi de beraberinde getirir. Araştırmacıların bu gibi durumlarda belirli önceliklere sahip olması gerekir. Özellikle katılımcıların korunması öncelik olarak belirlenmelidir. Gizlilik ve mahremiyet veya daha

geniş kapsamda verilerin korunması sosyal bilim araştırmalarında temel etik kaygılarından. Bu kaygılar özellikle internet tabanlı araştırmaların yaygınlaşması ile daha fazla dile getirilen etik konular olmuşlardır. COVID-19 pandemi sürecinin de etkisi ile iletişim teknolojilerinin araştırmalara tamamen uyarlanması, etik soruları daha fazla gündeme getirmiştir. Bu sorularla başa çıkmak veya ileride oluşabilecek etik sorunları engellemek için en önemli unsur onam formudur.

Bu makalede sosyal bilim araştırmalarında ne gibi etik sorunlar olabileceğine, hangi etik soruların görünür olduğuna dair ilgili yazından yola çıkarak incelenmelerde bulunulmuştur. Çalışma sonucunda etik kaygıların giderilmesinin araştırmaya meşruiyet kazandıracakđ ve araştırma kalitesini yükseltecekđ vurgulanmıştır. Bu kapsamda geniş bir bakış açısı sunulmuş olup, evrensel ilkeler, etik değerler sosyal bilim araştırmaları göz önünde bulundurularak paylaşılmıştır. Ancak bunların yeterli olmadığı ifade edilebilir. Her bir araştırmanın kendine özgü özellikleri barındırdığı sosyal bilim araştırmalarında kalıplaşmış ve genel kabul gören etik kodların tüm araştırma sürecini yönetemeyecekđ bilinmelidir. Bu etik kodlar araştırmacılar için birer rehber olarak işlev görür ve bilinmesi, uygulanması elzemdir. Ancak tüm etik sorunlara cevap veremeyecekđ unutulmamalıdır. Araştırmacının yaklaşımı ve katılımcıları koruma içgüdüşü de bir o kadar önemlidir. Aynı zamanda tüm araştırma sürecinin etik yönergelere uygun yürütülebilmesi amacıyla, katılımcıların gerekli bilgilere ulaşabilmesinin de temel bir konu olduğuna dikkat edilmelidir. Katılımcıların doğru bilgiye ulaşması ve zamanında bilgilendirme yapılarak kendi iradesiyle araştırmaya dahil olması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

ANDERSON, M., & ANDERSON, S. L. (2018). GenEth: A general ethical dilemma analyzer. *Paladyn, Journal of Behavioral Robotics*, 9(1), 337-357. doi.org/10.1515/pjbr-2018-0024

ARCHIBALD, M. M., & AMBAGTSHEER, R. C., & CASEY, M. G., & LAWLESS, M. (2019). Using zoom video conferencing for qualitative data collection: Perceptions and experiences of researchers and participants. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1-8. doi: 10.1177/1609406919874596

AYDIN, İ. (2006). Sosyal bilimlerde araştırmadan yayına etik değerler. -I. *Ulusal kurultay bildirileri*. Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık.

BEYRER, C., & KASS, N. E. (2002). Human rights, politics, and reviews of research ethics. *The Lancet*, 360: 246-25. doi: 10.1016/S0140-6736(02)09465-5

AYTEN, A. (2020), Farklı etik yaklaşımlar: İnternetteki herşey kamusal mı? *Yeni medya araştırmalarında etik bakış açısı ve uygulamalar* (ss. 9-34). Ankara: Alternatif Bilişim E-kitap

BOS, J. (2020). *Research ethics for students in the social sciences*. London: Springer Nature.

BÜLBÜL, T. (2004). Bilimsel yayınlarda etik. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(15), 53-61.

CONVERY, I., & COX, D. (2012). A review of research ethics in internet-based research. *Practitioner Research in Higher Education*, 6(1), 50-57.

DAşTAN, A., BAYRAKTAR, Y., & BELLİKLİ, U. (2019). Türkiye'de sosyal bilimler alanında bilimsel araştırma ve yayın etiği eğitimi: İdeali arayış bağlamında bir araştırma. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 8(15), 21-39.

DAVIS, K., KATZ, S.L., SANTO, R. & JAMES, C. (2010). Fostering cross-generational dialogues about the ethics of online life. *Journal of Media Literacy Education*, 2, 124-150.

DENNEY, A. S., & TEWKSBURY, R. (2013). How to write a literature review. *Journal of criminal justice education*, 24(2), 218-234. doi:10.1080/10511253.2012.730617

DEVENTER, P. J. (2009). Ethical considerations during human centered overt and covert research. *Quality & Quantity*, 43, 45-57. doi: 10.1007/s11135-006-9069-8

DICKSON-SWIFT, V., JAMES, E., & LIAMPUTTONG, P. (2008). *Undertaking sensitive research in the health and social sciences: Managing boundaries, emotions and risks*. London. Cambridge: Cambridge University Press.

DINGWALL, R., IPHOFEN, R., LEWIS, J., OATES, J., & EMMERICH, N. (2017). *Towards common principles for social science research ethics: A discussion document for the Academy of Social Sciences. Ron Iphofen FACSS(Ed.) Finding common ground: Consensus in research ethics across the social sciences*

DOOLY, M., MOORE, E., & VALLEJO, C. (2017). *Research ethics*. Erişim tarihi:10.05.2023, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED573618.pdf>.

ERDOĞAN, E. & UYAN-SEMERCI P. (2021). *Toplumsal araştırma yöntemleri için bir rehber: Gereklilikler, sınırlılıklar ve incelikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

European Commission. (2018). *Ethics in social science and humanities*. Erişim tarihi: 09.05.2023, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/6._h2020_ethics-soc-science-humanities_en.pdf.

FOE, G., & LARSON, E. L. (2016). Reading level and comprehension of research consent forms: An integrative review. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 11(1), 31-46. doi:10.1177/1556264616637

FUJII, L. A. (2012). Research ethics 101: Dilemmas and responsibilities, *PS: Political Science & Politics*, 45(4), 717-723. doi: 10.1017/S1049096512000819

GELMAN, A. (2017). Ethics and statistics: Honesty and transparency are not enough. *Chance*, 30(1), 37-39. doi: 10.1080/09332480.2017.1302720

HAIMES, E. (2002). What can the social sciences contribute to the study of ethics? Theoretical, empirical and substantive considerations. *Bioethics*, 16(2), 89-113. doi: 10.1111/1467-8519.00273

HAIR, N., & CLARK, M. (2007). The ethical dilemmas and challenges of ethnographic research in electronic communities. *International Journal of Market Research*, 49(6), 1-13.

HOLMES, S. (2009). Methodological and ethical considerations in designing an internet study of quality of life: A discussion paper. *International Journal of Nursing Studies*. 46: 394–405. doi:10.1016/j.ijnurstu.2008.08.004

HORNER, J. (2003). Morality, ethics, and law: Introductory concepts. *Seminars in Speech and Language*, 24(4), 263-274. doi: 10.1055/s-2004-815580

ISRAEL, M., & HAY, I. (2006). *Research ethics for social scientists*. New York: Sage.

JEFFORD, M., & MOORE, R. (2008). Improvement of informed consent and the quality of consent documents. *The Lancet Oncology*, 9(5), 485-493. doi:10.1016/S1470-2045(08)70128-1

JESSON, J. K., & LACEY, F. M. (2006). How to do (or not to do) a critical literature review. *Pharmacy Education*, 6(2), 139-148. doi:10.1080/15602210600616218

KAKABADSE, N. K., KAKABADSE, A., & Kouzmin, A. (2002). Ethical considerations in management research: a 'truth'seeker's guide. *International Journal of Value-Based Management*, 15(1),105-138. doi: 10.1023/A:1015246111906

KUÇURADI, İ. (2003). *Etik ve etikler*. Türkiye Mühendislik Haberleri, 423, 7-9. Erişim tarihi: 10.05.2023, http://ww4.ticaret.edu.tr/icm/wp_content/uploads/sites/121/2020/03/Etik-ve-Etikler.pdf

LUEHNEN, J., MUEHLHAUSER, I., & STECKELBERG, A. (2018). The quality of informed consent forms—a systematic review and critical analysis. *Deutsches Ärzteblatt International*, 115(22), 377.

MAHMUTOĞLU, A. (2009). Etik ve ahlak; benzerlikler, farklılıklar ve ilişkiler. *Türk İdare Dergisi*, 225-249.

KAREN, S. K. & RICHARD F. K. (2009). Social Sciences Research Ethics: Historical and Philosophical Issues. *The handbook of social research ethics*. London:Sage.

MERTENS, D. M. (2012). *Ethics in qualitative research in education and the social sciences*. Norman, K., D., Yvonna, S., L. (Ed.), *Qualitative research: An introduction to methods and designs*, (19-39). California: SAGE.

- Mensch, J. (2007). Public space. *Continental Philosophy Review*, 40, 31-47.
- MORSE, J. M. (2015). Critical analysis of strategies for determining rigor in qualitative inquiry. *Qualitative Health Research*, 25, 1212-1222. doi: 10.1177/104973231558850
- OTHMAN, Z., & HAMID, F. Z. A. (2018). Dealing with un(expected) ethical dilemma: Experience from the field. *The Qualitative Report*, 23(4), 733-741. 3(4), 733-741. doi: 10.46743/2160-3715/2018.3050
- ROWLEY, J., & SLACK, F. (2004). Conducting a literature review. *Management research news*, 27(6), 31-39. doi:10.1108/01409170410784185
- SHAMOO, A. E. & RESNIK D. (2015). *Responsible conduct of research*. New York: Oxford University Press.
- SHERLOCK, A., & BROWNIE, S. (2014). Patients' recollection and understanding of informed consent: a literature review. *ANZ Journal of Surgery*, 84(4), 207-210. doi:10.1111/ans.12555
- SIRMAN, N. (2020). Sunuş. *Türkiye'de feminist yöntem içinde İstanbul*: Metis Yayınları
- TAQUETTE, S. R., & BORGES da MATTA SOUZA, L. M. (2022). Ethical dilemmas in qualitative research. A critical literature review, *International Journal of Qualitative Methods*, 21, 1-15. doi:10.1177/16094069221078731
- TAO, J., SHAO, Q., & GAO, X. (2017). Ethics-related practices in Internet-based applied linguistics research. *Applied Linguistics Review*, 8(4), 321-353. doi:10.1515/applirev-2016-2024
- TOPLU, M. (2012). Bilim etiği: İnternetin bilim etiği üzerine etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 654-698.
- TÜBİTAK. (2018). Tübitak araştırma ve yayın etiği kurulu yönetmeliği. Erişim tarihi: 04.05.2023, https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/247_sayili_bk_islenmis_hali.pdf.
- YARDIMCI, S. (2020). Hepimiz likeniz!: Feminist yaşam ve dünyayla akrabalık. *Türkiye'de feminist yöntem* (93-111). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK) (Tarih yok). *Yükseköğretim kurumları bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi*. Erişim tarihi: 16.05.2023, <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeliği.aspx>.

Summary

This study aims to examine research ethics within the social sciences' scope and share ethical values that will guide researchers. The concept of ethics, which finds its place in every stage of the research process, has an effect that increases the quality of research. Our article seeks answers to main research ethics questions and provides information to guide within the range of research ethics. In addition, it aims to present the prominent ideas in the related literature on the ethical dilemma frequently encountered in social science research. We examined the research ethics principles prominent in the biomedical field in the historical context and evaluated them within the social science research framework. We analyzed the universally accepted ethical values and conducted a systematic review. We compared the information we obtained from detailed analysis with universal and local ethical principles. In this context, we designed our article around these three questions: What is the comprehensive background of research ethics and its impact on social sciences? What are the accepted values that can define research ethics and similar concepts? Can we situate the current literature within a broader scientific and historical context? To consolidate our research, we examined the publications of the relevant institutions in Turkey (YÖK and TUBİTAK) and the appropriate protocols and regulations in a universal scope. Within research ethics, the first ethical principles, codes or regulations were determined in the biomedical field. Social sciences research ethics values were formed with the contribution of the information obtained here. Ethical codes in social sciences, which have a dynamic structure, continue to develop. In this context, universal organizations such as the United Nations, European Union and local institutions such as YÖK and TUBİTAK have determined various principles and regulations. In addition to these ethical principles, there are also ethical values

that researchers are expected to follow. Researchers' knowledge of these principles and values will prevent potential ethical problems. However, discussing principles that can solve all ethical concerns is impossible. In this context, the phenomenon of ethical dilemma comes to the fore. In particular, research involving humans causes possible ethical dilemmas. These may differ according to research. Even though many studies have been done on similar topics before, each research brings its ethical dilemma. Researchers need to have certain priorities in such situations. In particular, the protection of participants should be planned. Confidentiality or, more broadly, data protection is one of the main ethical concerns in social science research. It has attracted more attention, especially with the spread of internet-based research. With the Covid 19 pandemic's effect, the full adaptation of communication technologies to research has raised more ethical questions. The consent form is the most important element to deal with these questions or prevent future ethical problems. The consent form should always be used in research, and sufficient information about the research should be provided to the participant. In addition, the ethical values that researchers should have can be listed as follows:

- Accountability
- Attention
- Competence
- Confidentiality
- Integrity
- Protection of Participants
- Legality
- Non-discrimination
- Objectivity
- Openness
- Social Responsibility

We believe researchers should pay attention to three issues. What ethical principles and codes might affect the research to be conducted? In this context, it is necessary to know the universal ethical principles. It should be understood that these principles will guide and support researchers. The second issue is recognizing the region where the research will be conducted and considering local values . Each society may have different ethical values. For example, for a study to be completed in Turkey, researchers should follow the recommendations of the relevant institutions. Finally, the concept of ethics has a very broad definition. What everyone understands from this definition may be different. However, there are some core values. The researcher should consider the benefit of the participants at the points where he is in a dilemma.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Contributing to Gastrodiplomacy through Culinary Experience: A Cooking Event in Spain

Mutfak Deneyimi Aracılığıyla Gastrodiplomasisine Katkıda Bulunmak: İspanya'da Bir Yemek Pişirme Etkinliği

¹Meltem ÖZEL

²Şeyma FİLİZ

Abstract

It is utilized by governments as a potent strategy for building and cultivating contacts with other countries and cultures, as well as contributing to nation branding through gastrodiplomacy, culinary arts, and public diplomacy. Within the framework of public diplomacy, gastrodiplomacy—also known as culinary diplomacy—can be characterized as the transfer of culture through the kitchen. In the context of gastrodiplomacy and nation branding, the study focuses on gastronomic experiences that highlight the distinctive qualities of a nation. The article will also refer to the work of Carmen Antón, which emphasizes the term ‘culinary experience’ to discuss the concept and focuses on travelers’ unforgettable gastronomy experiences. The study examines the culinary experiences of academics from several countries in Spain between February 28 and March 4, 2022. Consequently, it aims to establish how the culinary experience contributes to Spain’s nation branding and gastrodiplomacy.

Keywords

Culinary Diplomacy, Culinary Experience, Gastrodiplomacy, Nation Branding, Public Diplomacy

Öz

Gastrodiplomasi, mutfak sanatlarının bir ulusun markalaşmasına katkıda bulunması ve yabancı ülkelerin vatandaşları ve farklı kültürlerle bağlantılar kurmak ve geliştirmek için güçlü bir kamu diplomasisi strateji olarak kullanılmaktadır. Mutfak diplomasisi olarak da bilinen gastrodiplomasi, bir ülkenin mutfak kültürünü ve mutfak sanatlarını kullanarak diğer ülkelerle olumlu bir iletişim ortamını tesis etmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada çalışma gastrodiplomasi ve ulus markalaşması çerçevesinde, bir ulusun ayırt edici niteliklerini ön

¹Asst. Prof., PhD., Adıyaman University, Adıyaman, Türkiye.
✉ meltemduyal@hotmail.com

²Res. Asst., Istanbul Esenyurt University, Public Relations and Advertising Department, Istanbul, Türkiye
✉ seymafiliz@esenyurt.edu.tr

Geliş/Received: 04.07.2023
Kabul/Accepted: 06.09.2023

Meltem Özel, Şeyma Filiz, “Contributing to Gastrodiplomacy through Culinary Experience: A Cooking Event in Spain”, Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 11 (2), October 2024, pp 768-780.

plana çıkaracak gastronomi deneyimlerine odaklanmaktadır. Çalışma, gezginlerin gastronomi deneyimlerine odaklanan Carmen Antón'un "mutfak deneyimi" kavramına atıfta bulunarak; 28 Şubat - 4 Mart 2022 tarihleri arasında İspanya'da gerçekleştirilen akademik değişim programı dahilindeki mutfak deneyimlerini incelemektedir. Sonuç olarak, mutfak deneyiminin İspanya'nın ulus markalaşmasına ve gastrodiplomasisine nasıl katkıda bulunduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mutfak Diplomasisi, Mutfak Deneyimi, Gastrodiplomasi, Ulus Markalaşması, Kamu Diplomasisi

Introduction

By emphasizing their national cuisines through gastrodiplomacy, nations seek to win over the public's sympathies, reputation, and power. On the other hand, gastrodiplomacy, a vital component of public diplomacy, is crucial to nation branding. Gastrodiplomacy is linked to public diplomacy and combines cultural and culinary diplomacy with national branding, resulting in a physical perception of taste and touch towards a nation (Suntikul, 2019). Through gastrodiplomacy, countries promote brand awareness. It is attempted in gastrodiplomacy to win the hearts and minds of different nations through native foods.

Gastrodiplomacy, also known as culinary diplomacy, is a transdisciplinary concept initially put forth by Rockower and Chapple Sokol in the early 2000s (Nair, 2021). Countries use gastrodiplomacy to acquire sympathy, prestige, and power by emphasizing their national cuisines. In order to promote national food culture in gastrodiplomacy, a campaign is launched centered on a certain cuisine identity and a nationalized meal within that identity. At this moment, it is intended to assist the establishment of national food restaurants connected with the name of the chosen dish or the name of the country in many countries across the world. Opening culinary schools to educate the national food, taking courses on the applicable state's national cuisine in world-famous cooking schools, inviting trainee chefs from different nations to the country, and teaching the national cuisine are among the other objectives. Activities such as sponsoring gala dinners at international meetings and opening country cuisine restaurants in hotels all over the world are also regarded under the umbrella of gastrodiplomacy because they help to the promotion of the countries' cuisines (Alaca, 2018, p. 500). At this point, the promotion of each cuisine is differentiated by culinary experience. Positive national culinary experience is also a part of gastrodiplomacy. Positive experiences or high levels of satisfaction with particular events have an important role for gastronomy practices.

Spain is cited as an example of successful nation branding. Preston (1999) asserts that Spain is an excellent example of modern, successful national branding since it builds on what already exists. Spain was an isolated, autarky, destitute, authoritarian anachronism twenty-five years ago. It is now a contemporary, prosperous European democracy. The globalization of Spanish multinational enterprises such as Repsol and Union Fenosa, the Olympics and world fairs, the reconstruction of large cities, and the accolade that came with Almodovar's films all played a role in this transition. Spain positions and communicates the benefits of place to support its existing brand image. The catchy slogan "everything is under the sun" is the best example of this. Famous residents, events, and new attractions may help build or renew a destination's image. The ultramodern Guggenheim Museum in Bilbao, Spain, gave the city of Bilbao a strong look and helped attract visitors and new investors (Kotler and Gertner, 2002). One of the most remarkable applications of Spain is the tasting tourism called "Tasting Spain". The aim of this application, in which the tasting of local flavors is brought to the fore, is an effort to create more tourism inputs and a national brand with a gastronomy theme. "TastingSpain", which has found an international spread in Spanish culture, has increased the brand value of the Basque region and provided an international spread for Spanish culture. In addition, the Basque management, which established the brand value control mechanism known as the 'Eusko Label', gave a guarantee of authenticity to products with the "K" logo on them (Çekiç and Aksoy, 2020).

Numerous countries are investing in gastrodiplomacy projects as a tool to promote their cultures, globalize their food industries, create wider tourism and build relationships over their national

cuisines (Pham, 2013). Spain has been carrying out important projects for the last 20 years to promote Spanish gastronomy worldwide. Reyes Maroto, Minister of Industry, Trade and Tourism of Spain, introduced a new program called “SpainFoodNation” in 2022. The Spanish government sees gastronomy as a strategic priority “not only as a tourist attraction, but also because of its ability to combat depopulation and demographic challenges in the region”. The Restaurants from Spain quality seal was introduced in 2021 to distinguish enterprises outside of Spain that offer not just Spanish products, but also real quality Spanish cuisine with a distinct image. Furthermore, ICEX and the Royal Academy of food (RAG) signed an agreement to establish a framework of cooperation for the creation of actions aimed at promoting the image of Spanish food in worldwide markets. The new communication campaign “The richest country in the world” is launched with the participation of the prescribing chef José Andrés. Spain also has a campaign called TURESPAÑA that attempts to promote gastronomy and winemaking as a tourist product by providing access to materials such as culinary retreats and Spanish wine routes, among other things (Ministerio de Industria, Comercio y Turismo, 2022). Throughout this study, gastrodiploacy, culinary diplomacy and national branding concepts are defined. This study examines the connection between culinary diplomacy on nation branding and public diplomacy, based on the example of culinary experience in Spain.

Literature Review

Nation Branding

A brand, according to the American Marketing Association, is “a name, term, sign, symbol, or design, or a combination thereof, intended to identify and distinguish the goods and services of a seller or group of sellers from competing products.” A brand is a one-of-a-kind combination of functional and non-functional qualities and additional values that have become inextricably linked with the brand, and whose awareness can be conscious or intuitive (Macrae et al., 1995).

The concept was first used in 1996 by British policy consultant Simon Anholt, known as the father of the concept, as ‘nation branding’. In many countries, the marketing and brand approach has been applied to the public sector, and the principles of branding have been used to establish better communication and relationship with citizens (Szondi, 2008). According to Anholt (2002), each comes from a place with its own brand image, and the product is often strongly associated with this image. Countries with natural beauty, archaeological sites or a strong culture and history will attract natural tourists who are interested in the current features of the place (Kotler and Gertner, 2002).

The purpose of nation branding is to create a positive national image for the nation and its people, establish a brand identity for the nation, increase the export of its products, and attract tourists and foreign direct investment (Anholt, 2003; Dinnie, 2008). Countries can showcase their cultural richness by utilizing the inherent characteristics they possess while building their brand identity. The image of a country is a product of its geography, history, art, music, famous citizens, product brands, stereotypes, and other factors (Kotler and Gertner, 2002). Furthermore, nation branding has evolved contextually through local and global multidisciplinary domains. In the local context, researchers have expanded the concepts of national development and marketing of attractive places from cities to countries (e.g., Dinnie et al., 2010; Kotler and Gertner, 2002). On the other hand, Fan, defines nation branding as the process in which a country’s image can be created, modified, monitored, evaluated, and proactively managed to enhance the country’s reputation in the eyes of international audiences (Fan, 2010). Based on this, it is important to highlight the significance of gastrodiploacy in the processes of public diplomacy and nation branding. Gastrodiploacy, as a form of cultural diplomacy, utilizes food and gastronomy to promote a positive image of a country and enhance its reputation internationally. It recognizes the power of culinary experiences in capturing the hearts and minds of people from different nations.

Gastrodiploacy

Gastronomy was first used in the sense of culinary art in 1800 by the French lawyer and poet Joseph Berchoux, who defined it as “the art of eating good and quality food” (Tez, 2021, p.101). The term “gastrodiploacy” was originally introduced in the 2002 article “Food as Ambassador” in the

Economist magazine to present Thai culinary strategy (Alaca, 2018, p. 500). Gastrodiplomacy was first codified in 2003 at UNESCO's 32nd General Conference with the adoption of the "Protection of Intangible Heritage" Convention (UNESCO, 2003). Under this pact, the national dishes of the states are safeguarded and promoted to other countries around the world.

Gastronome and international consultant who helps countries establish powerful culinary brands is known as "Gastrodiplomacy" or "culinary diplomacy" for short, according to Paul Rockower (2010). "Gastrodiplomacy, simply put, is the act of winning hearts and minds through stomachs," he says, emphasizing how food can serve as a non-threatening means to garner favor with and connect with a foreign audience. At this point gastrodiplomacy, which is one of the application areas of public diplomacy, started to be implemented with good examples in Asian countries and then spread all over the world. Public diplomacy can be applied both in short, medium and long-term processes as well as for different purposes and targets. Gastrodiplomacy, as one of the varieties of public diplomacy, strategically offers unique cultural cuisine. Gastrodiplomacy is also effective in the nation branding process and contributes to the image of countries.

Belasco states that the cuisine is shaped by a clear set of basic foods, taste principles, preparation techniques, consumption rules and a supply infrastructure to take the food from the farm to the table (2008, p. 34). At this point national cuisine is a national brand that emphasizes the identity of a particular state. Therefore, food can be used as a tool for public diplomacy (Solleh, 2018, p.162). Scholars define gastrodiplomacy as "the government's practice of exporting national culinary heritage as part of a public diplomacy effort to increase national brand awareness, promote economic investment and commerce, and engage with everyday dinners on a cultural and personal level" (Pham, 2013). Rockower (2010) defines gastrodiplomacy as "the act of winning hearts and minds through stomachs."

Gastrodiplomacy establishes a reciprocal relationship between food and nation. Moreover, food "brands" the nation, for example when food helps define a common past for the entire state, or when spectacles represent dishes that are also national symbols. These facts, in a sense, guarantee the unity of the state and advance the nation with a strong sense of identity (Buscemi, 2014).

Gastronomy has a soft power tool for public diplomacy and nation branding activities. Especially in the process of nation branding, the concept of gastronomy is not limited to cuisine, food and restaurants, but also includes public diplomacy activities that include cultural, economic, political and social backgrounds and spillover effects. Public diplomacy is related to the development criteria of the country, as well as the cultural attractiveness elements. At this point, gastronomy has key importance for destination attractiveness. For instance, by trying a dish from a different culture, it is possible to have sincere feelings for that country. Thus, gastronomy, which plays a bridge role in the interaction of cultures, is expressed as an important diplomatic tool of international politics (Morgan, 2012; Luša and Jakešević, 2017). Lusa & Jakešević References bölümüne eklenmemiş In this way, gastronomy activities among peoples contribute to international communication and cooperation. At this point, *experience* is a keyword that means a link between gastronomy and culinary diplomacy. Experience is a keyword that means a link between gastronomy and culinary diplomacy, and also our research focuses on culinary experience and its contribution to nation branding.

Culinary Experience

Gastrodiplomacy is concerned with a nation's image and identity, as well as contributing to the nation's branding strategy. Culinary diplomacy is also defined as the use of food and cuisine as a tool to foster cross-cultural understanding to improve interactions and collaboration. Culinary diplomacy is linked to the notions of public diplomacy, cultural diplomacy, gastrodiplomacy, and nation branding.

One of the most effective ways to get to know different cultures is the cuisine. At this point, it is known that gastrodiplomacy, which emerged to influence different countries with food culture, is based on ancient history. In the modern sense, the French diplomatic tradition and especially the French chef Marie-Antoine Carême is the practitioner of gastrodiplomacy in the 19th century. Also, there are also quotations emphasizing the role of gastronomy. For instance, Greeks and Romans would invite their enemies to the table to get to know them. They would "break the ice." On the other hand, in modern times, Hillary Clinton brought "smart power" to the table. Also, there is a

common belief that people who eat together and share their plates, will never be enemies with each other. In a nutshell, culture begins and ends on a plate. The peaceful aspect of the culinary experience has been known for a long time. However, its strategic approach is strategically based on the “Global Thai” strategy in the context of Thailand’s gastrodiploamacy. As the first state to officially introduce gastrodiploamacy, Thailand launched the “Global Thai” practice in 2012. Along with the “Amazing Thailand” tourism campaign, different from traditional diploamacy, tourism and cuisine diploamacy among the peoples came to the fore. This initiative, “it is argued, will not only introduce deliciously spicy Thai food to thousands of new tummies and persuade more people to visit Thailand, but it could subtly help to deepen relations with other countries” (The Economist, 2002). References bölümüne eklenmemiş. This dual role, which is the idea of satisfying one’s appetite while also strengthening political ties, is at the heart of every gastrodiploamacy strategy. However, while Thai gastrodiploamacy is commendable, it does not unite essential ideals to overcome common worldwide supremacy; it must improve in order to compete in the global race. Gastrodiploamacy delivers the opening words and represents national characteristics and shared ideals. Nations must strengthen public diploamacy by replicating Western capabilities that have thus far led the way.

In today’s context, gastronomy or culinary experience has a key importance for tourism and it is known that there is a symbiotic relationship between tourism and food (Kivela and Crofts, 2006; Özdemir and Seyitoğlu, 2017).

Methodology

The literature on the gastrodiploamacy experience shows that the concept focuses on the tourist experience. Tourism activities focus on following a certain program and experiencing the chosen destination at the maximum level in a limited time. Just as nation branding takes place based on the attractiveness of countries, the culinary experience contributes to the attractiveness and attractiveness of countries. At this point, as a short-term cultural exchange activity, International Staff Week focuses on the culinary experience of the participants coming together from various parts of Europe.

Universidad Pontificia de Salamanca prepared a social and cultural event as part of the international staff week in Salamanca, Spain, between February 28 and March 4, 2022. On the third day of the international week, a “Showcooking” event was held in La Cocinita Mágica. La Cocinita Mágica is a gastro-sociocultural venue in Salamanca where numerous seminars about food and gastronomy are held in a close and unique manner, upgrading the classic concept of the culinary school. They also always plan instructive, participative, and highly enjoyable special events for group, association, and individual celebrations. In Salamanca, as part of the international staff week, eight academic staff from Belgium, Hungary, Lithuania, Poland, Portugal, Slovenia, and Türkiye competed in a show cookery event among 12 other participants. 8 academic staff members from various nations learned how to cook Paella and make Sangria. The countries’ traditions, particularly their cuisines, reflect their cultural identity. Paella is one of the most authentic Spanish dishes and a component of the country’s culinary identity in Spain. Paella is a rice-like dish that is distinctive to the geographical and cultural texture of Spain. Sangria is a fruit-mixed alcoholic and non-alcoholic beverage from Spain.

Semi-structured in-depth interviews with academicians who participated in the cooking event of Spanish cuisine in Salamanca between February 28 and March 4, 2022 was conducted as a research approach. All eight participants who had prior experience preparing Spanish cuisine in Salamanca were invited to the interview, but only five agreed. Semi-structured in-depth interviews were performed to learn about the culinary experiences of the five interviewees in Salamanca.

Findings

The purpose of this research is to explain the relationship between culinary experience, gastrodiploamacy, and nation brand creation. The meaning of the culinary experience will be discussed in this section. These include the staff’s Spanish gastronomic experience before, during, and after the mobility, as well as their vacation to Spain before, during, and after the mobility.

This study included five academic staff members, all of whom are university faculty members. All interviews were conducted through video conference using WhatsApp. Four of the participants

are female. Two participants are from Türkiye, one from Portugal, one from Lithuania, and one from Belgium.

Table 1: Demographics of Interview Participant

Participant	Gender	Country
P1	Female	Lithuania
P2	Female	Türkiye
P3	Male	Belgium
P4	Female	Portugal
P5	Female	Türkiye

During the participant interviews, it was discovered that 26 words were used the most, with the first five of them being Spanish, Spain, food, experience, and culture, in that order.

Table 2. Frequency of Most Word

Most Word Frequency			
Word	Length	Count	Weighted Percentage (%)
Spanish	7	109	2,67
Spain	5	96	2,36
Food	4	86	2,11
Experience	10	64	1,57
Culture	7	63	1,55
Country	7	59	1,45
Cuisine	7	54	1,32
Gastronomy	10	46	1,13
People	6	39	0,96
Mobility	8	37	0,91
Paella	6	33	0,81
Dishes	6	29	0,71
Cooking	7	24	0,59
Really	6	24	0,59
Think	5	23	0,56
City	4	20	0,49
Made	4	20	0,49
Shared	6	20	0,49
Drink	5	19	0,47
Cook	4	18	0,44
Try	3	18	0,44
Brand	5	17	0,42
Cities	6	16	0,39
Course	6	16	0,39
Ingredients	11	16	0,39
Salamanca	9	16	0,39

Three mobility processes, seven themes, and 19 codes are defined in this study.

Table 3: Codes, Categories and Themes of the Mobility Processes

Codes	Categories	Themes
Spanish Spain Food Experience Culture Country Cuisine Gastronomy People Mobility Paella Dishes Cooking Cuisine Sangria Wines Rioja Tapas Tortillos	Before the Mobility During the Mobility After the Mobility	Dishes and Drinks Cities Culture and Gastronomy Spanish Culture Culinary Experience Positive Perception of Spain Contribution to Nation Branding

Before the Mobility

Participants were asked questions regarding their experiences prior to the mobility. Previous visits to Spain and their experiences with Spanish cuisine are among the inquiries. According to the responses of the participants, they had all visited different towns in Spain and had tasted Spanish cuisine. However, most of the participants were found in Barcelona, Madrid, Salamanca, Cortoba, Malaga, and Murcia, respectively. Before the mobility, the most frequent words were paella, wines, rioja, sangria, tapas, and tortillas.

Table 4: Previous Visits of Participants to Spain and Their Experiences in Spanish Cuisine

Dishes and Drinks				Cities			
Word	Length	Count	Weighted Percentage (%)	Word	Length	Count	Weighted Percentage (%)
Paella	6	2	8,33	Barcelona	9	4	22,22
Wines	5	2	8,33	Cities	6	2	11,11
Cook	4	1	4,17	Madrid	6	2	11,11
Drinks	6	1	4,17	Salamanca	9	2	11,11
Local	5	1	4,17	Cortoba	7	1	5,56
Rioja	5	1	4,17	Malaga	6	1	5,56
Sangria	7	1	4,17	Murcia	6	1	5,56
Spain	5	1	4,17	Spain	5	1	5,56
Spanish	7	1	4,17	Tarragona	9	1	5,56
Tapas	5	1	4,17	Valencia	8	1	5,56
Tortillos	9	1	4,17	Zagora	6	1	5,56

During the Mobility

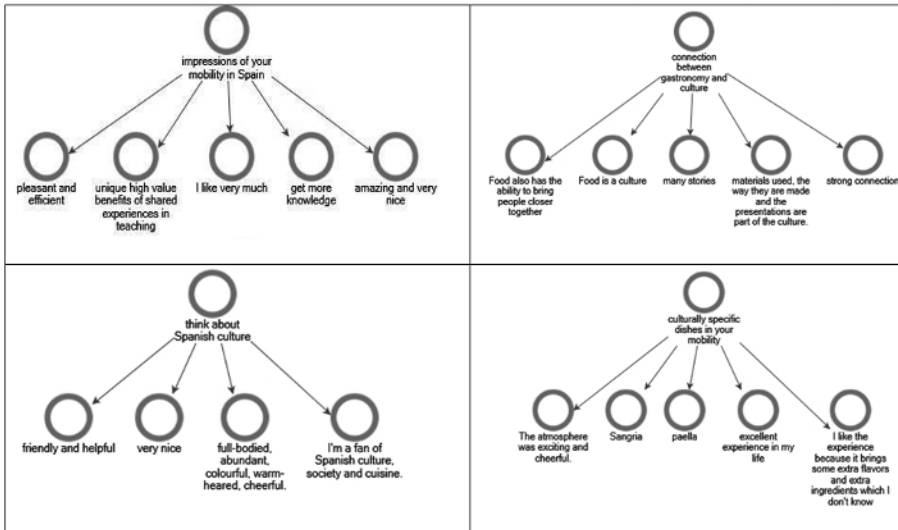
The general themes were developed based on the participants' first impressions of the mobility, the connection between culture and cuisine, their perspectives on Spanish culture, and their comments on the individual dishes they tried during the mobility. Culture, food, people, paella, Spanish, cuisine, like, and sangria are the most frequently used words for mobility.

Table 5: Frequency of Most Word During the Mobility

Word	Length	Count	Weighted Percentage (%)
Culture	7	18	2,63
Food	4	14	2,04
People	6	10	1,46
Paella	6	9	1,31
Spanish	7	8	1,17
Cuisine	7	7	1,02
Like	4	7	1,02
Sangria	7	7	1,02
Together	8	7	1,02
Connection	10	6	0,88
Cooking	7	6	0,88
Dishes	6	6	0,88
Friendly	8	6	0,88
Gastronomy	10	6	0,88

It gives a favorable view of mobility and Spanish culture in Spain. Participants evaluate their interactions as “very nice”, “pleasant and efficient”, and “friendly and helpful”. The responses to the questions about the relationship between culture and gastronomy demonstrate that food has a profound connection with culture. Furthermore, individuals who have cooked Spanish food regard their experience creating sangria and paella as a wonderful experience.

Figure 1: Themes and Codes Maps During the Mobility

After Mobility

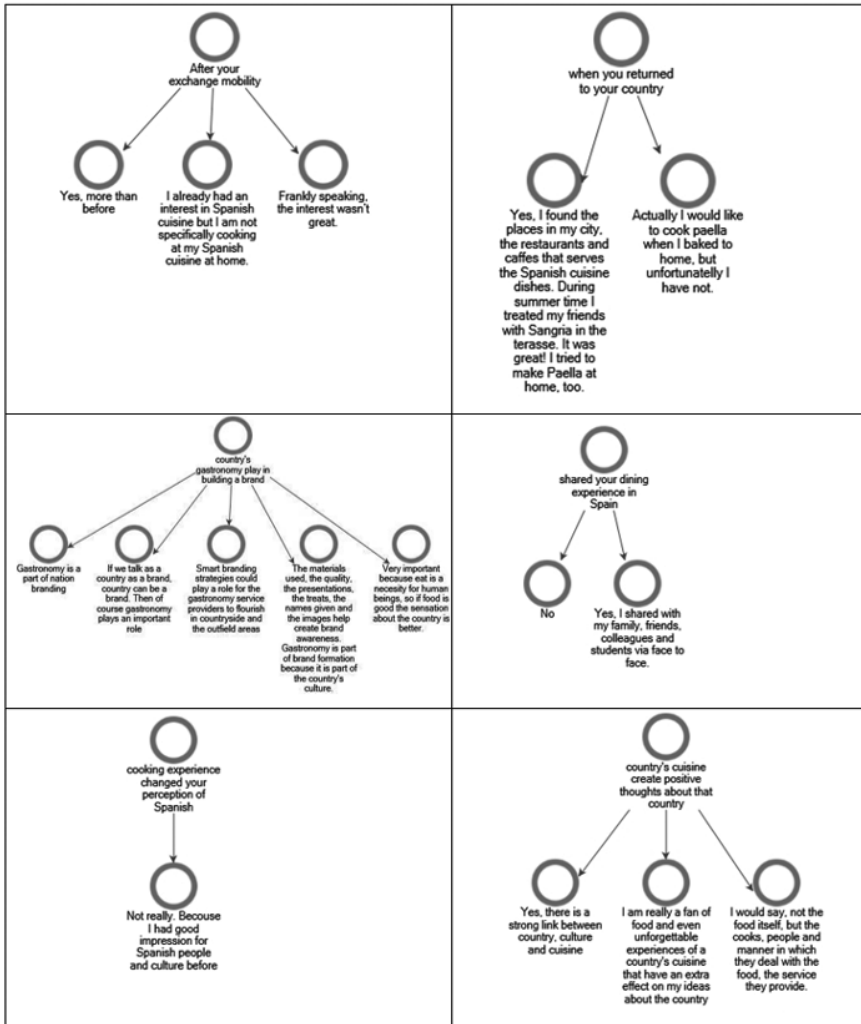
Food, country, gastronomy, Spanish, cuisine, and Spain are the most frequently used words after mobility.

Table 6: Frequency of Most Word After the Mobility

Word	Length	Count	Weighted Percentage (%)
Food	4	26	3
Country	7	22	2,53
Gastronomy	10	15	1,73
Spanish	7	15	1,73
Cuisine	7	14	1,61
Spain	5	12	1,38
Important	9	11	1,27
People	6	11	1,27
Brand	5	10	1,15
Culture	7	10	1,15
Friends	7	10	1,15
Paella	6	10	1,15
Experience	10	9	1,04
Like	4	8	0,92
Good	4	7	0,81
Restaurants	11	7	0,81
Shared	6	7	0,81
Branding	8	6	0,69

The study's final part focuses on the participants after the mobility experiences. Participants were asked on their thoughts on after the mobility, and themes emerged. When the participants returned to their own countries after the mobility, they claimed that they were more interested in Spanish cuisine. Except for one, all the participants shared their gastronomic experiences in Spain with their friends and family via face-to-face and social media. The culinary experience did not alter the participants' perceptions of Spain. All the participants have already retained a favorable opinion of Spain. All the participants believe that the country's cuisine can influence people's perceptions of it. Finally, all the participants agree that gastronomy is a part of the culture and helps to brand the country.

Figure 2: Themes and Codes Maps After the Mobility

Conclusion

As one of the application areas of public diplomacy, gastrodiploamacy has spread over the world after being implemented successfully in Asian countries. Gastrodiploamacy is also useful in the process of nation branding and contributes to the image of countries. It is attempting to win the hearts and minds of many nations through gastrodiploamacy and national delicacies.

Five semi-structured in-depth interviews were done to discuss how a country's culinary experience contributes to that country's nation branding. The interviews were divided into three categories: before mobility, during mobility, and after mobility. Before the mobility, all the participants had visited several towns in Spain and had tasted Spanish cuisine.

It was found that 26 words were used the most, with the first five being Spanish, Spain, food, experience, and culture, in that order. Paella, wines, rioja, sangria, tapas, and tortillos are the most often used words before mobility. Culture, food, people, paella, Spanish, cuisine, like, and sangria are the most frequently used words for mobility. Food, country, gastronomy, Spanish, cuisine, and Spain are the most frequently used words after mobility. While food and beverage names are the most often used words before mobility, the phrases culture, cuisine, country, Spain, and Spanish are frequently used when describe the experience during and after mobility.

Positive words are used by participants to characterize their mobility experiences. The responses to the question on the relationship between culture and gastronomy reveal that food has a strong connection with culture. Participants who have made sangria and paella describe their experience as wonderful.

Before the mobility themes emphasize cities, dishes, and drinks. During and after the mobility, participants believe that culinary has a profound cultural significance and will help to brand the country.

When the participants returned to their own countries after the mobility, they claimed that they were more interested in Spanish cuisine. Except for one, all the participants shared their gastronomic experiences in Spain with their friends and family via face-to-face and social media. The gastronomic experience reinforced the participants' good impressions. Gastronomy, according to all participants, is an aspect of culture and adds to the nation's and people's branding. With these types of culinary experiences, Spain can contribute to nation brand building and gastrodiplomacy initiatives.

References

ALACA, A. I. S. (2018). Atatürk and Public Diplomacy. Academic Analysis on Soft Power and Public Diplomacy, in A. N. Yılmaz, & G. Kılıçoğlu, Examples from Turkey and the World. Ankara: Nobel.

ANHOLT, S. (2002). Nation-brands and the value of provenance, in Morgan, N., Pritchard, A. and Pride R., Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition. Oxford: Elsevier

BELASCO, W. (2008). Food: The Key Concepts. Oxford: Berg Publishers 2008

BUSCEMİ, F. (2014). Jamie Oliver and the Gastrodiplomacy of Simulacra. Public Diplomacy Magazine

ÇEKİÇ, İ. & AKSOY, M. (2020). Gastronominin Yumuşak Güç Olarak Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. https://www.researchgate.net/publication/339676221_Gastronominin_yumusak_Guc_Olarak_Kullanimi_Uzerine_Bir_Inceleme

DEMİR, M., & ALPER, P. (2021). G20 Summit menus as a means of gastrodiplomacy: Messages to the world via menus. International Journal of Gastronomy and Food Science, 25, 100368. doi:10.1016/j.ijgfs.2021.100368

DINNIE, K. (2008). Nation Branding, Concepts, Issues, Practice. Oxford: Elsevier

FAN, Y. (2010). Branding the nation: Towards a better understanding. Place branding and public diplomacy, 6(2), 97-103.

KIVELA, J. & CROTTS, J. C. (2006), 'Tourism and Gastronomy: Gastronomy's Influence on How Tourists Experience A Destination' Journal of Hospitality & Tourism Research, 30 (3), ss. 354-377.

KOTLER, P. and GERTNER, D. (2002). Country as brand, product, and beyond: A place marketing and brand management perspective. Journal of Brand Management, 9, 4-5, 249-261.

LUŠA, Đ., & JAKEŠEVIĆ, R. (2017). The role of food in diplomacy: Communicating and "winning hearts and minds" through food. Media Studies, 8(16).

MACRAE, C., PARKINSON, S. & SHEERMAN, J. (1995) Managing marketing's DNA: The role of branding. Irish Marketing Review, 18, 13-20.

Ministerio de Industria, Comercio y Turismo. (2022). <https://www.mincotur.gob.es/en-us/gabineteprensa/notasprensa/2022/paginas/presentacion-spain-food-nation-.aspx> (Date of access: 07.01.2023).

NAIR, B. B. (2021). Gastrodiplomacy in Tourism: 'Capturing Hearts and Minds through Stomachs'. International Journal of Hospitality & Tourism Systems, 14 (1).

ÖZDEMİR, B., & SEYİTOĞLU, F. (2017). A conceptual study of gastronomical quests of tourists: Authenticity or safety and comfort?. Tourism management perspectives, 23, 1-7.

PHAM, M. J. (2013). Food as Communication: A Case Study of South Korea's Gastrodiplomacy. Journal of International Service, 22(1), 1-21.

- PRESTON, P. (1999) Branding is cool. The Guardian, 15 November, 22
- ROCKOWER, P. (2010). "Korean Tacos and Kimchi Diplomacy," USC Public Diplomacy, March 25.
- SOLLEH, F.M. (2018). Gastrodiplomacy as a Soft Power Tool to Enhance Nation Brand.
- SUNTIKUL, W. (2019). Gastrodiplomacy in tourism. Current Issues in Tourism, 22(9), 1076–1094.
- SZONDI, G. (2008). "Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences". Netherlands Institute of International Relations Clingendael. October:1-42.
- TASSESENCE. (2002). <https://tastessence.com/list-of-national-dishes-around-world/> Date of Access: 26.12.2022
- THE ECONOMIST. (2002). Thailand's gastro-diplomacy. <https://www.economist.com/asia/2002/02/21/thailands-gastro-diplomacy>. Date of Access: 26.12.2022
- TEZ, Z. (2021). Lezzetin tarihi, meraklısına en leziz atıştırmalık bilgiler! İstanbul: Hayykitap
- UNESCO (2003). Purpose of the Lists of Intangible Cultural Heritage and of the Register of Good Safeguarding Practices. /<https://ich.unesco.org/en/purpose-of-the-lists-00807> (Date of access: 31.01.2021).

Özet

Kamu diplomasinin uygulama alanlarından biri olan gastrodiplomasinin, başarılı bir şekilde Asya ülkelerinde uygulanmasından sonra dünya geneline yayıldığı görülmektedir. Gastrodiplomasi, ulus markalaşması sürecinde faydalı olup ülkelerin imajına katkı sunmakta ve ulusal lezzetler aracılığıyla birçok ulusun kalplerini ve zihinlerini kazanmayı amaçlamaktadır. Gastrodiplomasi, kültürel ve mutfak diplomasisini ulusal markalaşma ile birleştiren ve bir ülkenin lezzet ve dokunuşla algılanmasını sağlayan fiziksel bir deneyimdir. Ülkeler marka bilincini artırmak için gastrodiplomasi aracılığıyla yerel yiyecekleri tanıtmaktadırlar. Bu noktada alandaki araştırmacılar İspanya'yı, başarılı ulus markalaşması örneği olarak göstermektedir. Preston'a göre, İspanya, gerçekten var olanı temel alarak modern ve başarılı bir ulus markalaşmasının en iyi örneklerinden biridir ve bir grafik kimlik altında çeşitli faaliyetleri birleştirip, bütünlüklü, iç içe geçmiş ve birbirini destekleyen bir yapı oluşturmayı başarmaktadır. İspanya, yerin faydalarını konumlandırıp iletmekte ve mevcut marka imajını desteklemektedir. "Her şey güneş altında" sloganı bunun en iyi örneklerinden biridir. İspanya'daki ultramodern Guggenheim Müzesi, Bilbao şehrine güçlü bir görünüm kazandırmış ve ziyaretçileri ve yeni yatırımcıları çekmeye yardımcı olmuştur. İspanya'nın en dikkat çekici uygulamalarından biri olan "TastingSpain" adlı lezzet turizmi, yerel lezzetlerin ön plana çıkarılmasına yönelik bir çabadır. Bu uygulama, İspanyol kültüründe uluslararası bir yaygınlık bulmuş ve Bask bölgesinin marka değerini artırmış, İspanyol kültürüne uluslararası bir yayılım sağlamıştır. Ayrıca, "Eusko Label" olarak bilinen marka değer kontrol mekanizmasını kuran Bask yönetimi, ürünlerin üzerindeki "K" logosuyla otantiklik garantisi sağlamıştır. Bu noktada çalışman, İspanya'nın mutfak deneyiminin ulus markalaşmasındaki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. 28 Şubat - 4 Mart 2022 tarihleri arasında Pontificia de Salamanca Üniversitesi'nde gerçekleştirilen uluslararası personel hareketliliğinin bir parçası olarak İspanya yemeklerini pişirme etkinliği düzenlenmiş ve katılan akademisyenlerle yemek pişirme deneyimlerine yönelik yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Salamanca'da önce İspanyol yemeklerini pişirme etkinliğine katılan sekiz katılımcı görüşmeye davet edilmiş, ancak beşi kabul etmiştir. Böylece beş katılımcı ile Salamanca'daki mutfak deneyimlerini öğrenmek amacıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, hareketlilik öncesi, hareketlilik sırası ve hareketlilik sonrası olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Bu araştırmanın bulguları, gastrodiplomasi ve ulus markalaşması bağlamında mutfak deneyimlerinin önemini ortaya koymaktadır. Hareketlilik öncesi dönemde katılımcıların İspanya'ya dair izlenimleri ve önceki deneyimleri tespit edilmiştir. Buna göre katılımcılar İspanya'nın farklı bölgelerini ziyaret etmiş ve paella, şaraplar, rioja, sangria, tapas ve tortilla gibi yemekleri tatmışlardır. Kelime frekansı tablosu da bu bulguları desteklemektedir. Hareketlilik sürecinde katılımcılar, etkileşimlerinden olumlu izlenimler edinmiş ve bunları hoş, verimli, dostane ve yardımsever olarak tanımlamışlardır. Kültür ile gastronomi arasındaki ilişki vurgulanmış, katılımcılar yemek ve kültür arasında derin bir bağlantı olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle sangria ve

paella gibi İspanyol yemeklerini yapmak, harika bir deneyim olarak değerlendirilmiştir. Hareketlilik sonrasında ise katılımcılar İspanyol mutfağına olan ilgilerinin arttığını ifade etmiş ve deneyimlerini yüz yüze görüşmeler ve sosyal medya aracılığıyla başkalarıyla paylaşmışlardır. Katılımcıların İspanya algıları olumlu yönde etkilenmiş ve ülkenin mutfağıının insanların algılarını şekillendirmede önemli bir rol oynadığına inanmışlardır. Ayrıca, gastronominin bir ülkenin kültürünün ayrılmaz bir parçası olduğunu ve ülkenin markalaşmasına katkıda bulunduğunu kabul etmişlerdir. Genel olarak, gastrodiplomasi bağlamında mutfak deneyimlerinin, kültürel alışverişi, turizmi ve ekonomik gelişmeyi teşvik ederken ülkeler arasında anlayış ve ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunarak ulus markalaşmasına olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. En çok kullanılan 26 kelimenin sırasıyla İspanyol, İspanya, yemek, deneyim ve kültür olduğu tespit edilmiştir. Hareketlilik öncesi dönemde paella, şaraplar, rioja, sangria, tapas ve tortilla en sık kullanılan kelimelerdir. Hareketlilik sırasında en sık kullanılan kelimeler ise kültür, yemek, insanlar, paella, İspanyol, mutfak, beğenmek ve sangria'dır. Hareketlilik sonrasında ise en sık kullanılan kelimeler yemek, ülke, gastronomi, İspanyol, mutfak ve İspanya'dır. Hareketlilik öncesi en çok kullanılan kelimeler yemek ve içecek adları iken, hareketlilik sırası ve sonrasında deneyimi tanımlarken kültür, mutfak, ülke, İspanya ve İspanyol sıkça kullanılan ifadelerdir. Katılımcılar, hareketlilik deneyimlerini karakterize etmek için olumlu kelimeler kullanmışlardır. Kültür ile gastronomi arasındaki ilişki üzerine verilen yanıtlar, yemeğin kültürle güçlü bir bağlantısı olduğunu ortaya koymaktadır. Sangria ve paella yapmış olan katılımcılar deneyimlerini harika olarak tanımlamışlardır. Katılımcılar hareketlilik sonrasında kendi ülkelerine döndüklerinde İspanyol mutfağına daha fazla ilgi duyduklarını belirtmişlerdir. Bir katılımcı haricinde, tüm katılımcılar İspanya'daki gastronomik deneyimlerini yüz yüze ve sosyal medya aracılığıyla arkadaşları ve aileleriyle paylaşmışlardır. Gastronomi deneyim katılımcıların iyi izlenimlerini pekiştirmiştir. Sonuç olarak katılımcıların mutfak deneyimlerinden hareketle, gastronominin kültürün bir parçası olarak ulus markalaşmasına katkıda bulunduğu görülmektedir. İspanya'nın mutfak deneyimleriyle, ulus marka oluşturma ve gastrodiplomasi girişimlerine olumlu yansımaktadır. İspanya'nın ulusal mutfak deneyimi İspanya imajını olumlu olarak desteklemekte ve İspanya markasına katkı sunmaktadır.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Soziale Bewertung in der Geriatrie und die Rolle des Sozialarbeiters

Social Assessment in Geriatrics and the Role of the Social Worker

Geriatride Sosyal Değerlendirme ve Sosyal Hizmet Uzmanının Rolü

Selman BÖLÜKBAŞI

Zusammenfassung

Eine umfassende funktionelle Beurteilung älterer Patienten im klinischen Umfeld wird für ein optimales klinisches Management immer wichtiger. Gebrechliche ältere Patienten haben mehrere zusammenhängende Probleme, von denen einige oft unbemerkt bleiben. An vielen Studien zur Wirksamkeit umfassender geriatrischer Einschätzungen ist ein Sozialarbeiter im Bewertung-Team beteiligt, dessen Rolle typischerweise darin besteht, die Bedürfnisse des sozialen und gemeinschaftlichen Lebens zu erkennen und anzugehen. Dieser Artikel wurde geschrieben, um die soziale Bewertung älterer Patienten, die Rolle von Sozialarbeitern bei dieser Bewertung, die Auswirkungen mikrosozialer Probleme oder sozialer Funktionen auf die Gesundheit, die Rolle formeller oder informeller sozialer Netzwerke, soziale Unterstützung, soziale Isolation, Einsamkeit.

Schlüsselwörter

Geriatrische Beurteilung, Sozialarbeiter, Soziales Netzwerk, Soziale Unterstützung, Betagt

Abstract

A comprehensive functional assessment of elderly patients in the clinical setting is becoming increasingly important for optimal clinical management. Frail elderly patients have several interrelated problems, some of which often go unnoticed. Many studies of the effectiveness of comprehensive geriatric assessments involve a social worker on the assessment team, whose role is typically to identify and address the needs of social and community life. This article was

Dr., Department of Elderly Services, Family and Social Services Provincial Directorate, Manisa, Türkiye,
✉ selmanbolukbasi@yandex.com

Geliş/Received: 27.12.2022
Kabul/Accepted: 02.08.2023

Selman Bölükbaşı, "Soziale Bewertung in der Geriatrie und die Rolle des Sozialarbeiters", Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 11 (2), October 2024, 781-787.

written to study the social evaluation of elderly patients, the role of social workers in this evaluation, the impact on health of microsocial problems or social functions, the role of formal or informal social networks, social support, social isolation, loneliness.

Keywords

Geriatric Assessment, Social Worker, Social Network, Social Support, Aged

Öz

Klinik ortamlarda yaşlı hastaların kapsamlı fonksiyonel değerlendirmesi, optimal klinik yönetim için gittikçe daha önemli hale gelmektedir. Kırılgan yaşlı hastalar, bazısı sıklıkla fark edilmeyen, birbiriyle ilişkili birden fazla sorunla karşıma çıkmaktadır. Kapsamlı geriatik değerlendirmenin etkinliğine ilişkin pek çok çalışmadaki değerlendirme ekibinde, görevi temel olarak sosyal ve toplumsal yaşam ihtiyaçlarını tanımlamayı ve araştırmayı içeren bir sosyal hizmet uzmanı bulunmaktadır. Bu makale; yaşlı hastaların sosyal değerlendirmesini, bu değerlendirmede sosyal hizmet uzmanlarının rolünü, mikrososyal sorunların ya da sosyal fonksiyonların sağlık üzerindeki etkisini, resmi ya da gayri resmi sosyal ağların rolünü, sosyal desteği, sosyal izolasyonu, yalnızlığı incelemek amacıyla yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Geriatik Değerlendirme, Sosyal Hizmet Uzmanı, Sosyal Ağ, Sosyal Destek, Yaşlı

Einleitung

Die soziale Bewertung ist ein integraler Bestandteil einer umfassenden multidimensionalen Beurteilung älterer erwachsener Patienten. Viele Studien zur Wirksamkeit umfassender geriatrischer Assessments umfassen einen Sozialarbeiter im Bewertung-Team, dessen Mandat typischerweise die Ermittlung und Bewältigung sozialer und gemeinschaftlicher Lebensbedürfnisse umfasst. Soziale Bewertung ist ein weit gefasstes Konstrukt, das viele Aspekte des Lebens älterer Menschen umfasst. Es umfasst die Bewertung der Funktionsfähigkeit, gemessen an der Fähigkeit, die grundlegenden Aktivitäten des täglichen Lebens (Activities of Daily Living/ADLs) und die instrumentellen Aktivitäten des täglichen Lebens (Instrumental Activities of Daily Living/IADLs) auszuführen, die soziale Funktionsfähigkeit (das soziale Netzwerk und das Unterstützungssystem des älteren Erwachsenen) und die Notwendigkeit von Unterstützung Dienstleistungen, Screening auf kognitive Funktionen und eine Beurteilung des psychischen Wohlbefindens (z. B. Stimmung, Lebensqualität, Lebenszufriedenheit). Unabhängig davon, ob ein älterer Mensch in der Gemeinschaft oder in einer Einrichtung lebt, sind unterstützende Aktivitäten, die von sozialen Netzwerken bereitgestellt werden, der Schlüssel zu einer angemessenen Pflege und zum Erhalt des Wohlbefindens. Das soziale Funktionieren umfasst viele Aspekte der Beziehungen und Aktivitäten einer Person, und eine soziale Bewertung liefert eine Momentaufnahme der Ressourcen und Risiken in Bezug auf Gesundheit und Wohlbefinden, die ein älterer Patient erfährt.

Die Ziele dieses Artikels sind wie folgt: 1) einen Überblick über die Bedeutung der sozialen Beurteilung in umfassenden geriatrischen Assessments und in der ärztlichen Versorgung zu geben; 2) verschiedene Aspekte des sozialen Funktionierens, ihre Beziehung zu Gesundheit und Wohlbefinden und wichtige Screening-Instrumente beschreiben, die für die soziale Bewertung relevant sind; 3) Erörterung kultureller Erwägungen bei der sozialen Bewertung.

Einfluss Sozialer Funktionen auf Gesundheit und Wohlbefinden

Es gibt eine große Anzahl von Forschungsarbeiten zu den Auswirkungen des sozialen Funktionierens auf die Gesundheit und das Wohlbefinden älterer Erwachsener. Soziale Unterstützung erfüllt grundlegende soziale Bedürfnisse von Menschen wie Zuneigung, Engagement, Selbstachtung und Zugehörigkeit zu einer Gruppe und wirkt sich auch positiv auf die körperliche und geistige

Gesundheit aus (Aykar, Bilge, Mermer, & Sahin, 2014). Untersuchungen an älteren Erwachsenen in mehreren Ländern (Dänemark, Holland, Japan, Großbritannien und den Vereinigten Staaten) haben ergeben, dass soziale Isolation und Einsamkeit mit einer erhöhten Sterblichkeit einhergehen (Hawkley & Cacioppo, 2010). Mehrere Studien haben herausgefunden, dass ein höheres Maß an sozialer Unterstützung mit einem besseren Selbstmanagement von Diabetes und einem besseren Ernährungs- und Bewegungsverhalten zusammenhängt (Gallant, 2003). Darüber hinaus beeinflussen soziale Beziehungen wie Familienstand und Freundschaftsnetzwerke die Ausübung gesunder Verhaltensweisen wie Rauchen, Alkoholkonsum, körperliche Aktivität und Zahnarztbesuche, wobei die Auflösung der Ehe oder schwächere soziale Netzwerke mit einem geringeren Maß an gesundem Verhalten verbunden sind (Watt, et al., 2014). In einer Metaanalyse verfügbarer Studien stellten Barth und Kollegen fest, dass es gute Beweise für den positiven Zusammenhang zwischen geringer wahrgenommener sozialer Unterstützung und einer schlechteren Prognose für die koronare Herzkrankheit (KHK) gibt (Barth, Schneider, & von Känel, 2010). Sie schlugen vor, dass ein wichtiger Schritt zur Erhöhung des Überlebens von Patienten nach einem kardialen Ereignis eine gründlichere Überwachung von Patienten mit geringer sozialer Unterstützung sein könnte, um die Einhaltung der Medikation und die Einhaltung gesunder Verhaltensweisen zu verbessern.

Soziale Netzwerke

Es ist bekannt, dass soziale Netzwerke zeigen, dass sowohl Jugendliche als auch ihr Verhalten gut sind (Sahin, 2018). Ein soziales Netzwerk ist ein Aspekt des sozialen Funktionierens, der das Netz sozialer Beziehungen einer Person beschreibt. Es ist ein objektives Konzept, das die kombinierten sozialen Beziehungen einer Person quantitativ beschreibt, anstatt sich auf subjektivere Überlegungen zu konzentrieren, wie z. B. die Gefühle einer Person über die Qualität dieser Beziehungen. Zu den Aspekten des sozialen Netzwerks einer Person gehören: Größe (Anzahl der Personen, die als Teil des Netzwerks angesehen werden); Dichte (Verbundenheit der Mitglieder); Begrenztheit (traditionelle Grenzen, die Gruppenmitglieder definieren, wie Familie, Nachbarn); Homogenität (Ähnlichkeiten der Mitglieder); Kontakthäufigkeit (Regelmäßigkeit der Mitgliedertransaktionen); Multiplexität (einzelne oder mehrere Transaktionen zwischen Mitgliedern); Dauer (wie lange kennen sich die Mitglieder); und Reziprozität (das Ausmaß, in dem Transaktionen der Mitglieder reziprok sind).

Das soziale Netzwerk einer Person kann weiter als soziale Beziehungen verstanden werden, die entlang eines Kontinuums von Nähe bestehen, oft als primäre und sekundäre soziale Beziehungen bezeichnet. Eine primäre Beziehung besteht aus Personen, mit denen eine Person die häufigsten Interaktionen hat, wie Familienmitglieder, Ehepartner oder Partner, und gute Freunde, während sich eine sekundäre Beziehung auf Personen bezieht, mit denen eine Person weniger häufig interagiert, wie beispielsweise der Postbote, Lebensmittelkauffrau und Mitglieder einer Glaubensgemeinde (Diwan & Perdue, 2017). Innerhalb eines sozialen Netzwerks können die Beziehungen einer Person auch nach dem Grad der Formalität klassifiziert werden. Informelle soziale Netzwerke sind solche, die aus sich natürlich bildenden sozialen Beziehungen bestehen, wie z. B. die eines Freundes, Kindes und Ehepartners oder Partners. Semiformale Netzwerke bestehen aus sozialen Beziehungen, die als Ergebnis des Beitritts zu einer bereits bestehenden sozialen Struktur wie einer Nachbarschaft, einem Club oder einem Seniorenzentrum entstehen. Schließlich sind formelle soziale Netzwerke jene sozialen Beziehungen oder Interaktionen mit professionellem Servicepersonal, wie Fallmanagern, Sozialarbeitern, Ärzten und Krankenschwestern, die in einer formellen Organisation, wie einer medizinischen Klinik, einem Krankenhaus oder einer Sozialbehörde, zu finden sind (Diwan & Perdue, 2017).

Soziale Unterstützung

Obwohl das Verständnis des sozialen Netzwerks einer Person dem Altenpflegeteam helfen kann, Personen zu identifizieren, die von sozialer Isolation bedroht sind, erlaubt dieses grundlegende Verständnis dem Pflgeteam nicht zu verstehen, wie gut ihre Patienten von Mitgliedern innerhalb ihres sozialen Netzwerks unterstützt werden. Aus diesem Grund ist die Bewertung der sozialen Unterstützung wichtiger als die Bewertung eines sozialen Netzwerks, da die soziale Unterstützung

enger mit der Fähigkeit eines älteren Erwachsenen zusammenhängt, in der Gemeinschaft unabhängig zu bleiben. Trotz eines großen sozialen Netzwerks wird ein älterer Erwachsener, der einen signifikanten funktionellen Rückgang erfährt, ohne angemessene soziale Unterstützung nicht in der Lage sein, sicher außerhalb eines institutionellen Umfelds zu leben. Darüber hinaus haben Studien gezeigt, dass ältere Erwachsene ohne ein solides soziales Unterstützungssystem mit geringerer Wahrscheinlichkeit ärztlichen Rat befolgen und einem höheren Risiko für signifikante negative gesundheitliche Folgen wie erhöhte Komorbiditäten, kognitiver Verfall, Depressionen, schlechtere selbsteingeschätzte Gesundheit und Sterblichkeit ausgesetzt sind (Berkman & Glass, 2000). Das Konvoi-Modell der sozialen Beziehungen kann auch dem Altenpflege team helfen, das Konzept der sozialen Unterstützung im Kontext des Lebens ihrer Patienten zu verstehen. Demnach umgeben sich ältere Erwachsene mit sozialen Stützen, die sie ihr ganzes Leben lang begleiten und maßgeblich zu ihrem Wohlbefinden beitragen. Diese Theorie besagt, dass die Qualität der sozialen Unterstützung wichtiger ist als die Quantität. Je länger die Unterstützungen vorhanden sind, desto mehr Bedeutung haben sie für ältere Erwachsene und desto eher tragen sie zu ihrer Zufriedenheit mit der sozialen Unterstützung und damit zu ihrem allgemeinen Wohlbefinden bei (Antonucci, Ajrouch, & Birditt, 2013). Für die Zwecke der geriatrischen Beurteilung wird soziale Unterstützung definiert als die materielle und immaterielle Hilfe, die sich aus dem sozialen Netzwerk älterer Erwachsener ergibt, und die Zufriedenheit der älteren Person mit dieser Hilfe. Soziale Unterstützung kann in folgender Form gewährt werden: 1) emotionale Unterstützung (Liebe und Fürsorge, die meistens von einem Familienmitglied, Ehepartner oder engen Freund geleistet wird); 2) instrumentelle Unterstützung (greifbare Hilfe bei ADLs und IADLs); und 3) Bewertung oder Informationsunterstützung (Bereitstellung von Informationen oder Ratschlägen, um jemandem zu helfen, eine Entscheidung über etwas zu treffen, das ihn betrifft). Jede dieser Arten sozialer Unterstützung wird durch die oben beschriebenen informellen, halbformellen oder formellen Netzwerke bereitgestellt und ist subjektiv, was bedeutet, dass die Wahrnehmung dieser Hilfe durch einen älteren Erwachsenen genauso wichtig ist wie die tatsächlich erhaltene Hilfe. Tatsächlich gibt es Hinweise darauf, dass die Zufriedenheit einer Person mit ihrem oder seinem Grad an sozialer Unterstützung enger mit dem psychischen Wohlbefinden korreliert als die tatsächlich erhaltene Hilfe (Krause, 1995).

Soziale Unterstützung und Misshandlung älterer Menschen

Bei der Beurteilung des sozialen Unterstützungssystems eines älteren Erwachsenen ist es auch wichtig, auf Misshandlungen älterer Menschen zu achten, da Forschungsstudien gezeigt haben, dass Missbrauch älterer Menschen häufig von Mitgliedern des Unterstützungssystems eines älteren Erwachsenen begangen wird. Laut Forschern der Weltgesundheitsorganisation (*WHO-World Health Organization*); Ältere Erwachsene können einem Risiko für Misshandlung durch ältere Menschen in Form von körperlicher Misshandlung, emotionaler Misshandlung und Vernachlässigung ausgesetzt sein, wenn sie von jemandem gepflegt werden, der durch Betreuungspflichten gestresst ist, mit einer Pflegekraft zusammenlebt, sozial isoliert ist und/oder funktionelle Beeinträchtigungen hat (Diwan & Perdue, 2017). Obwohl unterschiedliche Definitionen und Berichtsanforderungen es schwierig machen, das Ausmaß des Problems über nationale Grenzen hinweg zu messen, haben kombinierte Studien aus fünf entwickelten Ländern ergeben, dass 4 bis 6 % der älteren Erwachsenen in häuslichen Umgebungen und 4 bis 7 % in institutionellen Einrichtungen, wie Pflegeheime, von denen Missbrauch gemeldet wurde (Wolf, Daichman, & Bennett, 2002).

Folgen Sozialer Isolation und Einsamkeit

Einsamkeit, soziale Isolation und Diskriminierung sind wichtige soziale Determinanten und Risikofaktoren für Gesundheitsprobleme im Alter. Durch die Bewertung der sozialen Funktionsfähigkeit älterer Erwachsener anhand der zuvor erläuterten Konzepte wird das geriatrische Betreuungsteam hoffentlich in der Lage sein, ältere Erwachsene zu identifizieren und bei ihnen einzugreifen, für die ein Risiko oder die Existenz einer sozialen Isolation besteht. Der Rückgang der körperlichen Funktionsfähigkeit, chronische Erkrankungen und unheilbare Krankheiten sind einige der bekanntesten Ursachen für soziale Isolation. Darüber hinaus sind schlechte Gesundheitsergebnisse nicht nur eine Ursache sozialer Isolation, sondern auch eine Folge davon. Soziale Isolation kann

verheerende Auswirkungen auf das körperliche, emotionale und kognitive Wohlbefinden eines älteren Erwachsenen haben und wurde mit erhöhten Komorbiditäten, chronischen Krankheiten, schlechter selbst eingeschätzter Gesundheit, Drogenmissbrauch, Depressionen, Selbstmordgedanken und vollendetem Selbstmord in Verbindung gebracht (McWhirter, 1990). Dies macht die Bewertung des Risikos für soziale Isolation für Gesundheitseinrichtungen, die gebrechliche ältere Erwachsene behandeln, noch relevanter. Durch die Durchführung routinemäßiger sozialer Untersuchungen und/oder Screenings bei Arztterminen können Ärzte dazu beitragen, diese negativen gesundheitlichen Folgen zu verhindern, indem sie Risikopatienten identifizieren und sie für zusätzliche Interventionen an einen Sozialarbeiter überweisen.

Kulturelle Überlegungen Bei der Sozialen Bewertung

Die wachsende ethnische und kulturelle Vielfalt unter der älteren Bevölkerung in Industrieländern hat zu einem verstärkten Fokus auf die Bereitstellung einer kulturell kompetenten Pflege geführt, die den Einfluss der Werte, Vorlieben und des kulturellen Hintergrunds älterer Menschen auf die Erhaltung von Gesundheit und Wohlbefinden anerkennt. Studien haben die Prävalenz gesundheitlicher Ungleichheiten in der Gesundheitsversorgung und beim Zugang zu Gesundheitsversorgung bei Personen mit eingeschränkten Sprachkenntnissen und geringerer Gesundheitskompetenz aufgezeigt (Bennett, Chen, Soroui, & White, 2009). Daher ist die Ethnogeriatric, die eine Synthese aus Altern, Gesundheit und kulturellen Anliegen im Zusammenhang mit Gesundheits- und Sozialdiensten darstellt, zu einem wichtigen Untersuchungsgebiet in Forschung und klinischer Praxis geworden.

Ältere Erwachsene unterschiedlicher ethnischer Herkunft haben möglicherweise kulturell begründete Glaubenssysteme in Bezug auf Krankheit und Gesundheit, die mit dem in westlichen Ländern verwendeten biomedizinischen Modell der Gesundheitsversorgung in Konflikt stehen können (Yeo, 2009). Zum Beispiel können ältere Erwachsene mit ethnisch traditionellen Überzeugungen Konzepte wie Gleichgewicht oder Natur oder übernatürliche Kräfte wie Geister verwenden, um ihren Gesundheitszustand zu verstehen, und sich folglich auf traditionell verschriebene Heilmittel konzentrieren, um diese Zustände anzugehen (Diwan & Perdue, 2017). Unterschiede bestehen auch in den kulturellen Erwartungen an die Einbeziehung von Familienmitgliedern in die Entscheidungsfindung im Gesundheitswesen (Yeo, *Ethnogeriatrics: cross-cultural care of older adults*, 1996). Daher ist es sinnvoll, neben der Frage nach den Pflegepräferenzen der älteren Person auch die Werte des Klienten und der Familie in Bezug auf die Erwartungen der Familienmitglieder an die Entscheidungsfindung zu untersuchen und gegebenenfalls die Familie zur Teilnahme an der Bewertung einzuladen.

Intervention der Sozialarbeit bei der sozialen Bewertung

Wenn ein Sozialarbeiter aufgrund einer vorläufigen sozialen Untersuchung eine Überweisung von einem Arzt oder einem anderen Mitglied des Teams der Altenpflege erhält, kann er oder sie sich mit dem Patienten treffen, um eine gründlichere Beurteilung vorzunehmen und einen angemessenen Pflegeplan mit sinnvollen Interventionen zu entwickeln. Als Teil des Bewertungsprozesses verbringt der Sozialarbeiter Zeit mit dem Patienten und der Pflegekraft, um emotionale Unterstützung und aktives Zuhören zu bieten und mehr über die sozialen Ressourcen des Patienten zu erfahren. Innerhalb des Bewertungsprozesses kann der Sozialarbeiter eine Kombination aus evidenzbasierten Screening-Instrumenten und sorgfältig geplanten Fragen verwenden, um Informationen über den sozioökonomischen Status, die Behinderung, die Versicherung, den Ruhestand und den Veteranenstatus eines älteren Erwachsenen zu erhalten und mehr über ihn zu erfahren oder seine sozialen Kontexte, einschließlich Zugang zu Transportmitteln, angemessenem Wohnraum und Nahrung. Abhängig vom Sozialhilfesystem in der Region, Provinz oder dem Land, in dem der ältere Erwachsene lebt, helfen die Antworten auf diese Fragen dem Sozialarbeiter, den älteren Erwachsenen zu identifizieren und mit Ressourcen in Verbindung zu bringen, die ihm oder ihr helfen, das soziale Funktionieren zu verbessern. Sozialarbeiter werden auch die vergangenen und aktuellen Bewältigungsstrategien der älteren Erwachsenen bewerten, um geeignete Interventionen wie Einzel- oder Gruppentherapie, Selbsthilfegruppen oder Peer-Beratung zu bestimmen, die ihnen helfen können, Gefühle der Einsamkeit oder des Mangels an sozialen Verbindungen zu überwinden.

Fazit

- Soziale Funktionsfähigkeit ist ein multidimensionales Konzept, das sich auf den sozialen Kontext des Lebens einer Person bezieht und die Gesundheitsergebnisse älterer Erwachsener beeinflusst.
- Die soziale Bewertung älterer Erwachsener sollten eine Bewertung ihrer sozialen Netzwerke, sozialen Unterstützungssysteme, sozialen Rollen und sozialen Integration umfassen.
- Es ist wichtig, objektive und subjektive Bewertungen des sozialen Funktionierens zu erhalten.
- Ärzte können kurze evidenzbasierte Screening-Instrumente verwenden, um ältere Erwachsene mit schlechter sozialer Funktionsfähigkeit zu identifizieren, bei denen das Risiko sozialer Isolation oder Einsamkeit besteht.
- Wenn Risikopatienten identifiziert werden, können Ärzte diese Patienten zur weiteren Beurteilung und Intervention an Sozialarbeiter verweisen.
- Kulturell kompetente Betreuung sollte eine ethnogeriatrische Bewertung der sozialen Funktionsfähigkeit eines älteren Erwachsenen umfassen. Zu den Aspekten des sozialen Funktionierens, die bei einer solchen Bewertung zu berücksichtigen sind, gehören die kulturell definierten Gesundheitsüberzeugungen einer Person und die Rolle der Familie oder anderer sozialer Unterstützungssysteme innerhalb des kulturellen Kontexts der Person.

Literaturverzeichnis

ANTONUCCI, T. C., AJROUCH, K. J., & BIRDITT, K. S. (2013). The convoy model: explaining social relations from a multidisciplinary perspective. *Gerontologist, 54*, 82–92.

AYKAR, F. S., BILGE, A., MERMER, G., & SAHIN, S. (2014). Validity and reliability of the social support scale in chronic diseases–TR (SSCII-TR). *European Geriatric Medicine, 5*(1), 21-25.

BARTH, J., SCHNEIDER, S., & VON KÄNEL, R. (2010). Lack of social support in the etiology and the prognosis of coronary heart disease: a systematic review and meta-analysis. *Psychosom Med, 72*, 229–238.

BENNETT, I. M., CHEN, J., SOROUI, J. S., & WHITE, S. (2009). The contribution of health literacy to disparities in self-rated health status and preventive health behaviors in older adults. *Annals of family medicine, 7*(3), 204–211.

BERKMAN, L. F., & GLASS, T. (2000). Social integration, social networks, social supports and health. In L. F. BERKMAN, & L. KAWACHI, *Social epidemiology* (pp. 137–173). New York, NY, USA: Oxford Press.

DIWAN, S., & PERDUE, M. R. (2017). Social Assessment of Older Patients. In H. M. FILLIT, K. ROCKWOOD, & J. YOUNG, *Brocklehurst's Textbook of Geriatric Medicine and Gerontology* (pp. 226-231). Philadelphia, PA, USA: Elsevier.

GALLANT, M. P. (2003). The influence of social support on chronic illness self-management: a review and directions for research. *Health Educ Behav, 30*, 170–195.

HAWKLEY, L. C., & CACIOPPO, J. T. (2010). Loneliness matters: a theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Ann Behav Med, 40*, 218–227.

KRAUSE, N. (1995). Negative interaction and satisfaction with social support among older adults. *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci, 50*, 59–74.

MCWHIRTER, B. (1990). Loneliness: a review of current literature, with implications for counseling and research. *J Couns Dev, 68*, 417–422.

SAHIN, M. (2018). Sağlıkın Sosyal Belirleyicileri ve Sosyal Politikalar. In O. E. KOÇ, *Türkiye’de Sağlık Harcamaları ve Özel Kesim Uygulamaları* (S. 47-69). Ankara: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

WATT, R. G., HEILMANN, A., SABBAH, W., NEWTON, T., CHANDOLA, T., AIDA, J., . . . TSAKOS, G. (2014). Social relationships and health related behaviors among older US adults. *BMC public health, 14*, 533.

WOLF, R., DAICHMAN, L., & BENNETT, G. (2002). Elder abuse. In E. G. KRUG, L. L. DAHLBERG, & J. A. MERCY, *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.

YEO, G. (1996). Ethnogeriatrics: cross-cultural care of older adults. *Generations*, 20, 72–77.

YEO, G. (2009). How will the U.S. Healthcare system meet the challenge of the ethnographic imperative? *J Am Geriatr Soc*, 57, 1278–1285.

Summary

Social assessment is an integral part of the comprehensive multidimensional assessment of older adult patients. The comprehensive geriatric assessment includes a social worker who determines the social and community life needs of the elderly. Social assessment is a broad construct that encompasses many aspects of an older individual's life. It includes assessment of functional ability, as restrained by the ability to perform the basic activities of daily living and instrumental activities of daily living, social functioning (the older adult's social network and support system), the need for supportive services, screening for cognitive function, and an assessment of psychological well-being (e.g. mood, quality of life, life satisfaction). Regardless of whether an older person lives in a community or an institution, the supportive activities provided by social networks are key to providing adequate care and maintaining well-being. Social functioning encompasses many aspects of a person's relationships and activities, and a social assessment provides a snapshot of the health and wellness-related resources and risks experienced by an elderly patient. The aims of this article are: (1) to provide an overview of the importance of social assessment in comprehensive geriatric assessments and the care provided by physicians; (2) describe the various aspects of social functioning and their relationship to health and well-being; (3) to discuss cultural considerations in social evaluation.

Özet

Sosyal değerlendirme, yaşlı erişkin hastaların kapsamlı çok boyutlu değerlendirmesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kapsamlı geriatrik değerlendirme yaşlıların sosyal ve toplumsal yaşam ihtiyaçlarını belirleyen bir sosyal hizmet uzmanını içermektedir. Sosyal değerlendirme, yaşlı bir bireyin yaşamının birçok yönünü kapsayan geniş bir yapıdır. Günlük yaşamın temel aktivitelerini ve araçsal günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirme yeteneği, sosyal işlevsellik (yaşlı yetişkinin sosyal ağı ve destek sistemi) ve hizmetler, bilişsel işlev taraması ve psikolojik iyilik halinin değerlendirilmesi (örn. ruh hali, yaşam kalitesi, yaşam memnuniyeti), destekleyici ihtiyaç ile ölçülen fonksiyonel yeteneğin değerlendirilmesini içerir. Yaşlı bir kişinin toplumda mı yoksa bir kurumda mı yaşadığından bağımsız olarak, sosyal ağlar tarafından sağlanan destekleyici faaliyetler, yeterli bakımı sağlamak ve refahı sürdürmek için anahtardır. Sosyal işlevsellik, bir kişinin ilişkilerinin ve faaliyetlerinin birçok yönünü kapsar ve bir sosyal değerlendirme, yaşlı bir hastanın yaşadığı sağlık ve zindelik ile ilgili kaynakların ve risklerin bir anlık görüntüsünü sağlar. Bu makalenin amaçları şunlardır: (1) kapsamlı geriatrik değerlendirmelerde sosyal değerlendirmenin önemine ve hekimler tarafından sağlanan bakıma genel bir bakış sağlamak; (2) sosyal işlevişin çeşitli yönlerini, bunların sağlık ve sıhhatle ilişkisini tanımlamak; (3) sosyal değerlendirmede kültürel hususları tartışmak.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisine Karşılaştırmalı Bir Bakış: Rusya ve Ukrayna Üzerine Bir İnceleme

A Comparative Look on Soft Power and Public Diplomacy: A Review on Russia and Ukraine

¹Samet KAVOĞLU

²Ergün KÖKSOY

Öz

Yurttaşlık bilincinin arttığı toplumlarda, örgütlü gruplar başta olmak üzere genel olarak kamuoyu siyasal aktörler üzerinde etki oluşturmaktadır. Kamu diplomasisi de siyasal süreçlerde etki üretme kapasitesine sahip hedef ülke kamularına dönük yumuşak güç temelli faaliyetleri tanımlamaktadır. Bu çalışma Rusya ve Ukrayna'nın yumuşak güç ve kamu diplomasisi yaklaşımlarına ve kaynaklarına odaklanmaktadır. Çalışmada tarafların kamu diplomasisi yaklaşımları ve faaliyetleri doküman analizine dayalı betimleyici incelemeyle araçlar, aktörler, yöntemler, hedef kamular, taktik ve stratejik iletişim çabaları ekseninde mercek altına alınmıştır. Araştırma bulgularından hareketle Rusya'nın büyük güç olma iddiasıyla küresel ölçekte kamu diplomasisi faaliyetleri yürüttüğü görülmekle birlikte "Yakın Çevre" doktrini ekseninde etnik Rusların yaşadığı eski SSCB ülkelerine dönük yoğun çalışmaların olduğu da görülmektedir. Ukrayna kamu diplomasisi incelendiğinde ise faaliyetlerin Dışişleri Bakanlığı Kamu Diplomasisi ve İletişim Genel Dairesi, Ukrayna Kültür Vakfı ve Ukrayna Enstitüsü tarafından yürütüldüğü; faaliyetlerde öne çıkan temaların da Rusya'dan ayrılan beynelmilel Ukrayna milli kimliği oluşturmak ve Ukrayna'yı Avrupa kültür havzası içerisinde konumlandırmak olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kamu Diplomasisi, Yumuşak Güç, Dış Politika, Rusya, Ukrayna

Abstract

In societies where civic consciousness has grown, the general public, especially organized groups, has influence over political actors. Public diplomacy is a soft power activity that targets the populations of target countries that are capable of exerting influence on political processes. This study focuses on the soft power and public diplomacy approaches and resources

¹Doç. Dr., Marmara Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye
✉ samet.kavoglu@marmara.edu.tr

²Doç. Dr., Marmara Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye.
✉ ergun.koksoy@marmara.edu.tr

Geliş/Received: 29.03.2023

Kabul/Accepted: 03.10.2023

Samet Kavoglu, Ergün Köksoy, "Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisine Karşılaştırmalı Bir Bakış: Rusya ve Ukrayna Üzerine Bir İnceleme", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), Ekim 2024, ss. 788-804.

of Russia and Ukraine. In terms of tools, actors, methods, target audiences, tactical and strategic communication efforts, and a descriptive analysis based on document analysis, the study analyzes the public diplomacy approaches and activities of the two countries. From the research results, it appears that Russia, claiming to be a great power, conducts public diplomacy activities at the global level but also develops intensive activities towards the former USSR countries where ethnic Russians live, in the axis of the “Near Abroad” doctrine. If one looks at Ukrainian public diplomacy, one can see that the Ukraine Institute, the Ukrainian Cultural Foundation, and the General Department of Public Diplomacy and Communications of the Ministry of Foreign Affairs all carry out the activities. It has been noted that the main objectives of the initiatives are to establish a national identity for Ukraine that is distinct from Russian culture and to situate Ukraine within the context of European culture.

Keywords

Public Diplomacy, Soft Power, Foreign Policy, Russia, Ukraine

Giriş

Günümüzde ülkelerin yumuşak güç ve kamu diplomasisi yaklaşımlarını belirleyen genel çerçeve ulusal ve uluslararası politik, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri, dış politika amaçları ve buldukları coğrafi ve siyasi bölgeden oluşmaktadır. Birçok ülkenin benimsediği kamu diplomasisi anlayışı ve uygulamaları da bunu desteklemektedir. Örneğin Fransa, politik ve ekonomik olarak etki yaratmak istediği ülkeler başta olmak üzere dünyada, Fransız dili ve kültürünü tanıtmayı ve bu yolla ilişki ve anlayış oluşturmayı amaçladığı kültürel diplomasi faaliyetlerine ağırlık verirken, İngiltere benzer şekilde başta eski sömürge ülkeleri olmak üzere hedef ülkelerde uluslararası yayıncılık ve dil eğitimi faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Uzak Doğu ülkeleri Japonya ve Güney Kore'nin genel yumuşak güç ve kamu diplomasisi yaklaşımları ise ekonomik ve teknolojik gelişmişliklerinin, kültürel zenginliklerinin, değerlerinin ve barışçıl dış politika anlayışlarının ön plana çıkarılma anlatısına dayanmaktadır.

Bu çalışmada da hâlihazırda savaş halinde olan iki ülkenin (Rusya ve Ukrayna) yumuşak güç ve kamu diplomasisi faaliyetleri mercek altına alınmaktadır. Sert güç bileşenlerinin etkin olarak kullanıldığı ve analizlerin ağırlıklı olarak askeri ve iktisadi bileşenler üzerinden yapıldığı süreçte Rusya ve Ukrayna'nın yumuşak güç ve kamu diplomasisi yaklaşımlarını analize odaklanan bu çalışma literatürdeki eksikliği giderme ve takip eden çalışmalar açısından bütünlüklü analizlere imkân sunma arayışındadır. Literatürde yer alan kamu diplomasisi üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu ABD ve Batı ülkeleri üzerine gerçekleşmiştir (Schindler, 2018). Bu kapsamda tarafların kamu diplomasisi pratikleri araçlar, aktörler, yöntemler, hedef kamular, taktik ve stratejik iletişim çabaları gibi hususları içerisine alacak şekilde detaylı olarak irdelenecektir. Doküman analizine dayalı betimleyici düzeydeki çalışmada, veri toplama aşamasında incelemeye konu ülkelerin yumuşak güç ve kamu diplomasisi politikaları ile uygulamalarını inceleyen akademik, politik ve medya metinlerinden ve uygulayıcı kuruluşların ürettikleri içeriklerden (raporlar, web siteleri, sosyal medya paylaşımları vb.) yararlanılacaktır. Nitel araştırma yöntemi olarak araştırmaya konu yazılı belgelerin içeriklerinin titizlikle ve sistematik olarak analizine odaklanan (Wach ve Ward, 2013, s. 1) doküman analizinde anlamları keşfetmek, konu ile ilgili anlayış geliştirmek, deneysel bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesi ve yorumlanması gerektirmektedir (Corbin & Strauss, 2008'den akt. Kırıl, 2020, s. 175).

Dokümanlar, araştırmaya konu olayın tarihsel kökenlerinin anlaşılması, araştırmada sorulması gerekli sorular ve gözlemlenmesi gereken durumlara dair sorular hakkında bilgilenme, ek araştırma verileri sağlama, değişim ve gelişimi izlemek için araç sağlama ve bulguları doğrulama veya diğer kaynaklardan gelen kanıtları doğrulama işlevine sahiptirler (Bowen, 2009, ss. 29-30). Fakat Atkinson ve Coffey'in de belirttiği üzere dokümanlar diğer tür verilerle birlikte daha anlaşılır olmaktadır. Bir örgütün günlük işleyişini anlamak için tek başına kayıtların yeterli olmadığı, resmi raporların yanı sıra varsa diğer bilgiler ile istatistiklere de ihtiyaç duyulduğu (1997, s. 47) yaklaşımından hareketle bu çalışmada da veri elde etme sürecinde bütünlüklü resim oluşturabilmek için yelpazenin geniş tutulduğu belirtilmelidir. Benzer çalışmaların hâlihazırda az olması nedeniyle öncü mahiyetteki çalışmanın bulguları, konuyu farklı boyutlarda ve araştırma yöntemleriyle incelemek isteyen araştırmacılar için kaynak olması açısından önem arz etmektedir.

Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi

Güç, arzu edilen sonuçlara ulaşmak için diğerlerinin tutumlarını ve davranışlarını etkileme yeteneği, istenilen sonuçların elde edilebilmesi kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Klasik bakış açısına göre güç; bölgesel büyüklük, doğal kaynaklar, nüfus, ekonomik ve askeri kapasite ve sosyal istikrar gibi unsurlarla ölçülmüştür. Bu özellikler somut unsurlardan oluştuğu, ülkelerin bu imkânlarını ve kapasitelerini zorlama, ödeme ve cazibe yaratan yöntemlerle başkalarının (ülkelerin ve aktörlerin) davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek için kullandıkları belirtilmiştir (Nye, 2005; Nye, 2022; Özekin & Kırca, 2021, s. 485). Ülkeler 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar dış politikalarını sert güç unsurları çerçevesinde biçimlendirmiş ve güç kullanımı söz konusu olduğunda öncelikli olarak bu unsurlara başvurmuşlardır.

1990'lı yılların başında Joseph Nye tarafından kavramsallaştırılan “yumuşak güç” ise bir ülkenin başkalarını zorla veya baskı olmadan istediği gibi davranmaya ikna etme yeteneği, başkalarının tercihlerini şekillendirme becerisi ve çekim gücü olarak tanımlanmıştır. Nye, gücün teşvik, gündem belirleme ve tercihleri belirleme olmak üzere üç önemli yüzü olduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri (teşvik) çoğu zaman sert güce, diğer ikisi ise yumuşak güce (gündemi ve tercihleri belirleme) vurgu yapmaktadır (2011). Nye, yumuşak gücün kaynakları siyasal değerler, dış politika ve kültür olarak sıralamıştır. Yumuşak güç bu kaynaklar aracılığıyla gündemi ve tercihleri belirlemeye ve diğerlerinin herhangi bir zorlama olmadan istediğini yapmalarını sağlamaktadır. Bunun için tehdit ya da bedel ödememektedir (1990).

Bununla birlikte Nye göre askeri ve ekonomik güç sadece sert güç etkisi üretmemekte, ekonomik başarılar ve askeri kahramanlıklar da bazen yumuşak güç etkisi yaratmaktadır (2011). Örneğin 1950-53 yılları arasında Türkiye, Kore Savaşında ABD ve müttefiklerinin yanında Güney Kore'ye askeri destek sağlamış, bu askeri yardım günümüze kadar gelen Türkiye - Güney Kore dostluğunun önemli bir unsuru olmuştur. Türk askerinin kahramanlığı hem Güney Kore hem Batılı müttefikler nezdinde sıklıkla dile getirilmiştir. Bu durum Türkiye'nin NATO üyeliğinde de önemli rol oynamıştır. Benzer şekilde Japonya ve Güney Kore'nin ekonomik ve teknolojik alanlardaki başarısı ülkelerin yumuşak güç kapasitelerini artırmış, bu ülkelere dünya çapında beğeni ve sempati kazandırmıştır. Ancak ekonomik ve askeri gücün yumuşak güç etkisi yaratabilmesi için destek ve işbirliği çerçevesinde, yasal ve ahlaki meşruiyet şartlarıyla gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı şekilde ekonomik gelişmenin hem ülke içinde hem de ülke dışında bir başarı hikâyesine dönüşmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu güçlerin ekonomik yaptırım ya da askeri işgal şeklinde de anlaşılabilceği ya da etkisiz kalacağı vurgulanmaktadır (Köksoy, 2021, s. 125). ABD'nin Irak Savaşı uluslararası toplum nezdinde bir işgal olarak görülmüş ve ABD yumuşak gücünü zayıflatan olayların başında gelmiştir (Nye, 2008, s. 96). Benzer şekilde Çin'in ekonomik büyümesi Batı toplumları tarafından şüpheyle karşılanıp ve korkulacak bir unsur olarak görülmüş ve “Çin tehdidi” şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Buna ülke içindeki anti demokratik uygulamalar da eklendiğinde ekonomik büyüme hikâyesi bir yumuşak güç etkisi yaratmaktan uzak görünmektedir (Sağır, 2019, s. 91). Bu nedenle Çin'in son dönemde uyguladığı kamu diplomasisinin en önemli amacı bu imajı ve algıyı değiştirmeye yönelik faaliyetlerden oluşmaktadır.

Yumuşak gücün, tek başına kullanıldığında bir sonuç alınamayacağına ya da tek başına sert gücün etkisini bertaraf edemeyeceğinin anlaşılması üzerine Nye, yeni bir güç boyutunu kavramsallaştırmıştır. Devletlerin uluslararası alanda hedeflerine ulaşmaları için hem sert güce hem de yumuşak güce ihtiyaç duydukları ifade edilmiş, bu iki gücün birlikte kullanılmasıyla akıllı güç kavramı ortaya çıkmıştır (Yağmurlu, 2019, s. 12). Nye, ülkelerin etkinliğinin sadece sert güçten ya da yumuşak güçten oluşmayacağını her iki gücün de tutarlı ve doğru politikalarla birleştirilmesiyle ortaya çıkacak akıllı güçten oluşabileceğini belirtmiştir (2013a). Akıllı güç için diplomatik, politik, ekonomik, askeri ve kültürel unsurların etkin ve entegre biçimde kullanılması gerekmektedir. Bu unsurların ikna, cazibe ve meşruiyet yaratması önem taşımaktadır. Diğer türlü politikaların ve uygulamaların baskı, zorlama ve tehdit olarak anlaşılabilceği belirtilmektedir. Akıllı gücü geliştirmek için etkili kurumların geliştirilmesi, müttefikliklerin kurulması, küresel ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunulması, yeni ürün ve teknolojilerde gelişme gösterilmesi ve ülkenin tanıtım ve iletişim politikalarının belirlenmesi anlamına gelen kamu diplomasisi alanlarına yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir (Nye & Armitage, 2007; Köksoy, 2021, s. 126).

Yumuşak güç yaratma, geliştirme ve yumuşak güç kaynaklarını harekete geçirme aracı olarak anılan kamu diplomasisi ülkelerin, hedef ülke halklarıyla ve muhataplarıyla ilişkilerini ve iletişimlerini

tanımlamaktadır. Kamu diplomasisi hükümetlerin yumuşak gücü kullanma girişimlerinin başlıca yollarından biri olarak gösterilmektedir (Nye, 2013a; Köksoy, 2023, s. 75). Edmund Gullion tarafından kullanıma sokulan kavram, kamuoyu davranışlarının dış politika oluşumuna ve yürütmesine etkisi şeklinde ifade edilmiş; klasik diplomasinin dışında uluslararası ilişkiler süreçlerini, hükümetlerin diğer ülkelerdeki kamuoyunu oluşturma çabalarını, ülkeler arasında sivil toplum ve kar amaçlı kuruluşların etkileşimlerini, diplomatlar ve dış temsilciler arasındaki iletişimi ve kültürler arası iletişim süreçlerini kapsadığı belirtilmiştir (Cull, 2008, s. 19).

Alan yazını incelendiğinde kavramın çok sayıda tanımı olmakla birlikte kahir ekseriyetinin başka ülkelerin halkları üzerinde olumlu algı yaratılması ve ülke çıkarları doğrultusunda bu algıların yönetilmesi amacıyla yürütülen, uzun dönemli fayda sağlayan marka halkla ilişkiler, algı ve imaj yönetimi, uluslararası ilişkiler, diplomasi gibi alanlarda sürdürülen birçok faaliyetin, bir bütün halinde hedeflenen sonuçlara ulaşmak için uygulanması (Erzen, 2012, s. 60) tanımıyla genel olarak örtüştüğü ifade edilebilir. Bu noktada tanımlardaki netliğin uygulama boyutundaki belirsiz alanları açıklamada yetersiz kalabildiği, kamu diplomasisi ile propaganda arasındaki sınırı çizilebilirlik açısından sorgulayıcı okumalara ihtiyaç olduğu da görülmektedir. Örneğin Riggins'in tanımında kamu diplomasisi, bir hükümetin diğer ülkelerde kamuoyu oluşturma ve ulusal hedeflere ulaşmak için planlanmış doğru bilgiyi yayma faaliyeti (1998, s. 4) olarak tanımlanmıştır. Bu noktada 'doğru' kavramının göreceli doğasından ve mesajın asimetrik olarak yabancı kamuları etkileme gayesiyle yayılıyor olmasından hareketle manipülatif tarafının baskın geldiği göz ardı edilmemelidir (Kavoğlu, 2013, s. 118). Retoriğin hakikati aştığı durumlarda kamu diplomasisinin de sınırlarının aşıldığı ve propaganda safhasına girildiği (Potter, 2009, s. 61), iki kavramın sınırlarının kesin çizgilerle belirlenememiş olmasından dolayı da uygulama zemininde geçişkenliklerin sıklıkla yaşanabildiği belirtilmelidir (Kavoğlu, 2018a, s. 800; 2018b, s. 107).

İfade edilen handikaplar göz ardı edilmeksizin kamu diplomasisi faaliyet ve yöntemleri incelendiğinde ise beş ana bileşenin varlığından söz edilebilir. Bunlar; dinleme, savunma, kültürel diplomasi, değişim programları ve uluslararası yayıncılık faaliyetleri ve yöntemleridir. Bu faaliyet alanlarına çoğu zaman doğrudan kamu diplomasisi kavramsallaştırmasına dahil edilmeyen ancak benzer amaçları ve süreçleri içeren psikolojik savaş faaliyetleri de dahil edilebilmektedir. Her bir bileşeni genel hatlarıyla açıklamak gerekirse, dinleme, yabancı kamular ve kanaatleri hakkında bilgi toplama; savunma, belirli bir fikir ve politikanın muhataplara iletilmesi ve muhataplarınca anlaşılması; kültürel diplomasi, ülkeler arası ilişkileri güçlendirme, sosyo-kültürel ilişkileri geliştirme, ulusal çıkarları teşvik etmek için fikirlerin, bilginin, değerlerin, sistemlerin, geleneklerin, inançların, kültürün ve kimliğin diğer yönlerinin değişimine dayanan uygulamalar; değişim programları, halkların birbirini yakından tanımalarına ve anlamalarına imkân sunan araçlar ve yöntemler; uluslararası yayıncılık, politikaların ve gündemlerin uluslararası medya ve iletişim teknolojileri aracılığıyla uluslararası kamuoyuna iletilmesi ve bu gündemlerin yönetilmesi olarak ifade edilmektedir. Psikolojik savaş ise dış politika eylemlerinin, askerî operasyonların ve diplomatik süreçlerin iletişim ayağının gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilmektedir (Cull, 2009, ss. 17-22).

Ülkelerin kamu diplomasisi yaklaşımları genel olarak bu faaliyetler çerçevesinde biçimlenmektedir. Bu faaliyetlerle ülkelerin dış politika hedeflerine ulaşması için uygun ortamlar yaratılması amaçlanırken, ülkeler ve toplumları arasında iyi ilişkilerin kurulması, olumsuz algıların ve önyargıların düzeltilmesi, olumlu imaj oluşturulması ve itibarlarının artırılması amaçlanmaktadır. Kamu diplomasisi faaliyetleri günlük haber ve bilgi iletişiminden ve iletiminden, stratejik iletişime ve uzun dönemli sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine kadar uzanan farklı faaliyet, araç ve boyutlardan oluşmaktadır (Nye, 2008, s. 102). Yumuşak güç ve kamu diplomasisi bağlamından yola çıkarak bu çalışmada yukarıda ifade edilen yaklaşımların, kaynakların ve faaliyetlerin Rusya ve Ukrayna örneğinde nasıl uygulandığı iki ülke nezdinde karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınacaktır.

Rusya ve Ukrayna Yumuşak Gücünün ve Kamu Diplomasisinin İncelemesi

Kavramsal çerçevesi şekillendirilen çalışmanın bu bölümünde Rusya ve Ukrayna'nın yumuşak güç yaklaşımlarına ve kamu diplomasisi kaynaklarına ve uygulamalarına odaklanılmaktadır. Cephe hattındaki savaştan uzak bir şekilde iki ülkenin genelde uluslararası topluma, özelde ise hedef ülke

kamularına dönük yürüttükleri kamu diplomasisi yaklaşımları aktörler ve faaliyetler boyutunda ele alınacak, incelenecektir.

Rusya'nın Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Yaklaşımı ve Kaynakları

Dünyanın iki kutuplu bölünmeye maruz kaldığı Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından Rusya'nın 15 yıl gibi kısa sürede kendisini önemli ölçüde toparladığı, Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Postsovyet (Sovyet sonrası) coğrafyada ekonomik ve siyasi olarak etkinliğini artırmaya çalıştığı görülmektedir (Cabbarlı, 2016, s. 95). Özellikle Vladimir Putin döneminde, Rusya'nın toparlanma dönemine girdiği ve SSCB dönemindeki gücünü önemli ölçüde geri kazandığı, ekonomik sıkıntılarının nispeten azaldığı ve ülkenin uluslararası alanda etkin olmaya başladığı ifade edilmektedir (Halidov, 2014, s. 37). Bu etkinlik, ağırlıklı olarak sert güce dayanırken özellikle V. Putin'in iktidara gelmesiyle yumuşak güç olgusu da tartışılmaya başlanmış ve yumuşak güç sert gücü meşrulaştırıcı bir unsur olarak kullanıma sokulmuştur. İlk kez 2013 yılında Rus Dış Politika Konsepti'ne dahil edilen "Yumuşak güç" kavramı, dış politika hedeflerini çözmek için sivil toplum, bilgi, iletişim, insani ve klasik diplomasisinin diğer alternatif yöntemleri ve teknolojileri üzerine inşa edilen kapsamlı araçlar ve olanaklar olarak tanımlanmıştır (Anlamassova, 2017, s. 7). Yumuşak gücün modern uluslararası ilişkiler sisteminin vazgeçilmez bir unsuru haline geldiğine dikkat çekilirken Rusya'nın kültür, eğitim, bilim ve spor alanlarındaki yüksek seviyesine yaraşır bir pozitif imajının oluşturulabilmesi için yumuşak güç unsurlarından yararlanacağı vurgulanmıştır (Kelkitli, 2018, s. 159).

Bununla birlikte Rusya'nın askeri ve ekonomik açıdan Dünya'da sayılı sert güce sahip ülkelerden biri olduğu ve bu güce sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Rusya'nın sert gücü genel olarak toprak büyüklüğü (Ticaret Bakanlığı, 2022), askeri güç kapasitesi (Hürriyet, 2022), ekonomik büyüklüğü (Euronews, 2022), enerji kaynaklarına sahipliği (AA, 2020) gibi unsurlara dayanmaktadır.

Rusya'nın yumuşak gücü üzerine yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde ise Rusya'nın yurtdışındaki imajını iyileştirmek ve dış politika çıkarlarını gerçekleştirmek için kullandığı kamu diplomasisi stratejileri ve kaynaklarına odaklanıldığı belirlenmiştir (Cheskin, 2017, s. 276; Özekin & Kırca, 2021, s. 484). Rusya'nın yumuşak gücü, sert güç etkinliğini ve gücünü meşrulaştırmaya yarayan, destekleyen, tamamlayan araçlar ve unsurlarla ilişkilendirilmiş; Rusya'yı görece güçlü pozisyona taşıyan V. Putin'in sert güç yollarına vurgu yaparken, 2000'li yıllarla birlikte uluslararası toplum nezdinde oluşan otoriter ve baskıcı Rusya imajını düzeltmek ya da yumuşatmak amacıyla diplomaside ve dış politikada yumuşak güç ve kamu diplomasisi enstrümanlarına destek vermeye başladığına dikkat çekilmiştir (Halidov, 2014, s. 37). Rusya'nın yumuşak güce yönelmesindeki ana sebepler; Soğuk Savaş sürecinde ve sonrasında komşuları için tehdit oluşturan saldırgan devlet, parçalanma ve dağılmanın eşiğine gelen yoksul devlet imajlarından kurtulma isteği ve Batı medyasının Rusya'ya yönelik karalama kampanyalarına karşı koyma ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Örneğin bu amaçla 2005 yılında Russia Today adlı İngilizce yayın yapan uluslararası kanal kurulmuş ve enformasyon mücadelesine başlanmıştır (Berkil & Ekşi, 2020, s. 123). Bu dönemde kamu diplomasisinin de bir parçası olduğu bilgi (enformasyon) alanı yeni bir savaş alanı olarak görülmüş, Rusya bilgi alanındaki hakimiyeti ulusal kültürün ve bütünlüğün korunmasının bir yolu olarak görmüştür. Örneğin 2021 yılında yayınlanan Rusya Ulusal Güvenlik Stratejisinde bilgi güvenliğine daha fazla önem verilmiştir. Strateji belgesinde psikolojik enformasyon sabotajlarının ve Batılılaşmanın Rusya'nın kendi kültürel egemenliğini kaybetme tehdidini artırdığı belirtilmiş, Rusya ve dünya tarihini tahrif etme, tarihi gerçekleri çarpıtma ve tarihsel hafızayı yok etme girişimlerinin arttığına, "kötü niyetli kişilerin" Rusya'da etnik ve mezhepler arası çatışmaları kışkırtmaya çalıştığına dikkat çekilmiştir (Sputnik, 2021). Rusya Genelkurmay Başkanı Valeri Gerasimov ise günümüzde savaş koşullarının önemli ölçüde değiştiğine dikkat çekerken, politik ve stratejik hedeflere ulaşmak için askeri olmayan araçların ve yöntemlerin daha etkili hale geldiğine, çatışmanın yöntemlerinin siyasi, ekonomik, bilgi ve diğer askeri olmayan tedbirlerle birlikte toplumun protesto potansiyeli ile yön değiştirdiğine vurgu yapmıştır (Military Review, 2016).

Rusya'nın yumuşak gücünü artırma girişiminin bir başka nedeni ise SSCB'nin dağılmasından sonra ABD ve Avrupalı devletlerin etki alanının genişlemesine karşı koyma arayışıdır. Sert güç unsurlarının yanında yumuşak güç unsurları da devreye sokularak Batı'nın genişleme politikalarına karşı önlemler almaya çalışılmıştır (Gülseven, 2019, s. 49). Post Sovyet ülkelerinden bazılarının NATO'ya katılmaları,

Ukrayna'da Batı yanlısı Yuşçenko'nun iktidara gelmesi, bazı post Sovyet ülkelerinde yaşanan "Renkli Devrimler" gibi olgular da Rusya'nın kamu diplomasisi politikalarını geliştirmesinde tetikleyici rol oynamıştır (Berkil & Ekşi, 2020, s. 130; Anlamassova, 2017, s. 5). Bu kapsamda Slav, Ortodoks ve Avrasya bölgesindeki ülkeler ve halklarla iyi ilişkiler geliştirmek ve post Sovyet ülkelerde yaşayan Rus kökenli toplulukları desteklemek ve bağları güçlü tutmak için kamu diplomasisi girişimlerinde bulunmuştur (Doğan, 2015, ss. 184, 192). Böylece Rus kültürünün, değerlerinin, dilinin yayılması ve eski Sovyet ülkelerindeki yumuşak güç etkisinin canlandırılması amaçlanmıştır (Cheskin, 2017, s. 276). Rusya'nın yumuşak güç konusunu önemsemesinin bir diğer nedeni ise post Sovyet ülkelerinde önemli ölçüde geri kazandığı etkinliğini tek başına askeri ve ekonomik güçle sürdüremeyeceğini anlaması olmuştur.

V. Putin yönetimiyle birlikte yumuşak güç kapasitesini geliştirmek amacıyla kamu diplomasisi kapsamına giren kültürel diplomasi, diaspora diplomasisi, eğitim diplomasisi ve insani diplomasi politikalarına ve uygulamalarına önem verilmeye başlanmıştır (Berkil & Ekşi, 2020, s. 130). Bu amaçlarla bağlantılı olarak çeşitli kamu diplomasisi kurumları kurulmuştur. Bu kurumlar arasında Ruskiy Mir Vakfı (Rus Dünyası Vakfı), Rossotrudničestvo Ajansı, A.M. Gorçakov Kamu Diplomasisi Vakfı, Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi ile uluslararası yayıncılık alanında Russia Today ve Sputnik kanalları ön plana çıkmaktadır. Rus Ortodoks Kilisesi de inanç diplomasisi bağlamında etkin bir kamu diplomasisi aktörü olarak görülmektedir (Halidov, 2014, ss. 42- 43).

2007 yılında kurulan Ruskiy Mir Vakfı (Rus Dünyası Vakfı) yurt dışında Rusya'nın imajını düzeltmeye ve Rus diasporasının çıkarlarını korumaya çalışan en etkili kurum olarak belirtilmektedir. Esas olarak bir kültürel diplomasi kurumu olan Vakfın başlıca faaliyet alanları dil, kültür, eğitim ve diaspora olarak sıralanmaktadır. Rus dilini ve kültürünü koruma ve tanıtmaya yönelik olarak Vakıf, Rusça dil eğitim merkezleri ve programları aracılığıyla kültürler arası diyalogu geliştirmeyi, kültürler ve halklar arasındaki anlayışı güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Ruskiy Mir Foundation, 2023). Vakfın kuruluş amaçları arasında BDT bölgesinde bütünleşme süreçlerini desteklemek, yurt dışında Rus kökenli insanlara yardım etmek, Rus dili ve kültürünü yaymak belirtilmiştir. Rus Dünyası kavramı din, dil, etnisite, dış politika ve coğrafya üzerinden Rus kimliğine vurgu yapmak için kullanılmaktadır. Vakfın faaliyet alanları arasında Rus merkezleri kurmak, eğitim diplomasisi, uluslararası kültürel etkinlikler bilgilendirme programları gerçekleştirmek bulunmaktadır (Özekin & Kırcan, 2021, s. 492).

Dış politikada "kamu diplomasisi" konseptini teşvik etmek için kurulan bir diğer kurum ise Rossotrudničestvo Ajansı (BDT, Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlar ve Uluslararası İnsani Yardımlaşma İşleri Federal Ajansı) olmuştur. 2008 yılında Rus diaspora faaliyetlerini yürütmek için kurulan ajans 2023 yılı itibarıyla 80 ülkede 87 yabancı misyonla temsil edilmektedir. Ajans, Rus eğitiminin, biliminin ve kültürünün teşviki, Rus dilinin öğretilmesi, yurt dışındaki vatandaşların desteklenmesi, uluslararası kalkınmanın teşvik edilmesi, Rusya'nın yurt dışındaki tarihi ve anıtsal değerlerdeki kültürel varlıklarının korunması ve bakımı faaliyetlerini yürütmektedir. Kurumun bazı faaliyetleri; 2011'den beri yabancı ülkelerin siyasi, kamusal, bilimsel ve iş çevrelerinin genç temsilcileri için Rusya'ya kısa süreli çalışma gezileri programı uygulamak, 2014'ten beri post Sovyet coğrafyasından gelen gençlere yönelik "Merhaba Rusya!" kültürel ve eğitici gezi programı uygulanmak, 2021'den beri Gönüllü Merkezler Birliği ve Rusya İnsani Yardım Misyonu ile uluslararası insani yardım projeleri gerçekleştirmek şeklinde belirtilmiştir. Ajans 2021'den buyana gayri resmi olarak "Rus Evi" adını almıştır (Россотрудничество, 2023; Temir, 2020).

Rus kamu diplomasisinin bir başka kurumu olan, 2010 yılında kurulan A. M. Gorçakov Kamu Diplomasisi Vakfı, kamu diplomasisinin gelişimini teşvik etmek ve yurtdışında Rusya'nın lehine bir kamu, siyasi ve iş ortamı yaratılmasını desteklemek için kurulmuştur. Kurumun faaliyetleri; uluslararası ilişkiler alanında sosyal, kültürel, eğitimsel, araştırma ve yönetim programlarının geliştirilmesini desteklemek, Rusya'nın ekonomi ve kamu politikası durumu ile yurtdışındaki yatırım ve yenilik potansiyelini analiz etmek, kamu diplomasisi alanındaki mevcut süreçlerin danışmanlığı ve izlemesini yapmak, diğer kurum ve kuruluşların kamu diplomasisi faaliyetlerini desteklemek, konferanslar, sempozymlar, iş toplantıları ve çalıştaylar düzenlemek ve koordine etmek, uluslararası işbirlikleri ve ilişkiler kurmak, yurt dışında Rusya hakkında olumlu bir kamuoyu oluşturmaya yardım etmek ve Rusya'nın entelektüel, bilimsel, kültürel değerlerinin ve potansiyellerinin yurt dışında tanınmasına ve gelişmesine destek olmak olarak sıralanmıştır (The Gorchakov Fund, 2023).

2010 yılında kurulan kâr amacı gütmeyen bir düşünce kuruluşu olan Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi (RIAC) bir başka yumuşak güç ve kamu diplomasisi kurumu olarak belirtilmektedir. Kurumun misyonu bilimsel kurumlar ile diğer ülkelerden uzmanlar ve akademisyenler arasında uluslararası ilişkilerin ana sorunları hakkında görüş alışverişinde bulunarak Rusya'nın uluslararası toplumla barışçıl bir şekilde bütünleşmesini desteklemek olarak belirtilmiştir. RIAC faaliyetleriyle, halklar arasında barışı, dostluğu ve dayanışmayı güçlendirmeyi, uluslararası çatışmaları önlemeyi, çatışma çözümünü ve kriz çözümünü teşvik etmeyi amaçlamaktadır (RIAC, 2023). Dış politika uzmanlarının yetiştirilmesi, uluslararası ve bölgesel politikaların geliştirilmesine katkı sunulması, bu amaçla konferans, seminer ve toplantılar düzenleyerek Rus dış politika anlayışıyla ilgili uluslararası çevrelerde farkındalık oluşturulması konseyin amaçları arasında yer almaktadır (Özekin & Kırcan, 2021, ss. 493-494). RIAC'a benzer şekilde dış politikada yumuşak güç unsurlarını kullanarak "stratejik vizyon" oluşturma amacıyla kurulan Dış Politika ve Savunma Konseyi de adı anılması gereken bir diğer kamu diplomasisi kurumu olarak belirtilmiştir (Halidov, 2014, s. 43- 66; Gülseven, 2019, s. 34; Berkil & Ekşi, 2020, s. 130).

Rusya'nın yumuşak güç kaynakları arasında sayılan kurumlardan biri de Rus Ortodoks Kilisesi'dir. Rus kültürünün ve milliyetinin bir unsuru olarak görülen Ortodoksluk, tarihsel olarak taşıdığı önemi post Sovyet dönemde de göstermiş din, dış politikadaki tarihsel önemini yeniden kazanmıştır. Ortodoks Kilisesi, özellikle V. Putin döneminde yeniden stratejik bir kurum haline gelmiş ve Rus dış politikasına yön vermeye başlamıştır. Günümüzde Rus dış politikasının Belarus, Ukrayna, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine yönelik hassas politikalarının Rus Ortodoks Kilisesinin bu coğrafyalara yönelik politikaları ile bire bir örtüştüğü belirtilmektedir (M&N, 2021; Özekin & Kırcan, 2021, s. 493).

Bunlara ek olarak özellikle V. Putin döneminde gerek ülke içinde gerekse ülke dışında otoriterlik eleştirilerinin önüne geçmek için devlete bağlı ve devletle uyumlu bir sivil toplum anlayışı yaratılmaya çalışılmış, birçok sivil toplum örgütü - Faşizm Karşıtı Demokratik Gençlik Hareketi (Nashi), Avrasya Gençlik Ligi, Genç Rusya Hareketi (Rumol), Birleşik Rusya'nın Genç Savunucuları, vb. – kurdurulmuş ve kurulmasına destek olunmuştur. Öyle ki V. Putin'in başkanlık döneminin hemen başlarında, sivil toplumun gelişmesi ve sivil toplum siyaset bağının düzenlenebilmesi için Başkanlık Ofisi ile ilişkili bir Halk Meclisi (Civic Chamber) oluşturulmuş, bu meclisin en önemli amacı da Rusya'da sivil toplumun geliştirilmesi olarak belirtilmiştir. Halk Meclisi tarafından kurulan "Uluslararası İşbirliği ve Kamu Diplomasisi için Rus Halk Konseyi" ise Rus sivil toplumunun dış politika alanındaki öncelikleri ve değerlendirmelerini hükümete aktarmakla görevlendirilmiştir (Doğan, 2015, s. 187; Gülseven, 2019, s. 41).

Rusya'nın yumuşak gücü ve kamu diplomasisi faaliyetlerinin etki alanını genişletmeye çalıştığı bir diğer alan medya alanı olmuştur. Bu girişimlerden en önemlisi devlet kontrollü uluslararası bir haber kanalı olarak 2005 yılında kurulan Russia Today'dir (RT). Aynı zamanda ilk uluslararası haber kanalı olan RT, aracılığıyla Rusya'nın uluslararası imajının güçlendirilmesi ve küresel olayların Rus bakış açısı ile sunulması hedeflenmiştir. Günümüzde yedi dilde haberler, güncel olaylar ve belgeseller sunan küresel bir TV haber ağı olarak; İngilizce, Arapça, İspanyolca, Fransızca, Almanca, Sırpça ve Rusça dillerinde yayınlar yapmaktadır (RT, 2023). Benzer amaçlarla kurulan bir başka uluslararası haber kanalı ise 2014 yılında kurulan Sputnik News olmuştur. Kanal uluslararası kamuoyuna yönelik siyasi ve ekonomik haberler sunmaktadır. Günümüzde İngilizce, İspanyolca, Arapça, Çince ve Farsça gibi dillerde haber sunan kanalın radyo yayınlarının hacmi günlük 800 saat olarak belirtilmektedir. Öyle ki Sputnik, Rusya'nın yumuşak gücünü oluşturan başlıca uluslararası medya kanallarından biri haline gelmiştir (Sputnik News, 2023; Özekin & Kırcan, 2021, ss. 494-495). Rusya'nın uluslararası habercilik alanında en önemli kurumlarından bir diğeri Informatsione Agentsva Rosi (TASS)'dir. 1902 yılında kurulan, Rusya'da en büyük, dünyada ise Reuters, Associated Press (AP) ve Agence France-Presse (AFP) ile birlikte, dört büyük haber ajansından biri olarak gösterilen TASS, günümüzde altı dilde yayın yapmak ve en çok alıntı yapılan Rus haber ajansı olarak belirtilmektedir (TASS, 2023). Ancak bahsi geçen ve Rus devletine ait medya platformlarının büyük çoğunluğu günümüzde Ukrayna savaşının etkileri nedeniyle, Rusya'ya karşı ABD liderliğindeki Batı dünyası tarafından uygulanan yaptırımlara dahil edilmiş durumdadır.

Rusya'nın özellikle post Sovyet ülkelerinde kullandığı yumuşak güç kaynakları ve kamu diplomasisi araçları kültürel diplomasi ve diaspora diplomasisi konularında ortak dil, din, tarihi miras ve köken konularına yoğunlaşmış görünmektedir (Demydova, 2019, s. 253). Yumuşak güç aracılığıyla ortak

tarihe (kardeşlik retorığı) vurgu yaparak, post Sovyet ülkelerinden ve elitlerinden olumlu geri bildirimler almaya çalışmaktadır. Benzer şekilde halkla ilişkiler faaliyetleri ve yabancı medyada yer alma çabaları da yumuşak güç yaratmaya yönelik faaliyetler olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu tür faaliyetler etkileşimden yoksun olmakla ve Rusya'nın yumuşak gücü, propaganda yapmak için bir platform olarak kullandığı iddiasıyla eleştirilmektedir (Makarychev, 2013, s. 47). Sovyet sonrası dönemde ülke dışında komünizm ideolojisini yaymaktan vazgeçen Rusya, bu ideolojinin yerine, yakın çevre ülkelerde dağınık bir biçimde bulunan Rus diasporasıyla, Rus kültürüne yakın Slav halklarla ve yine Rusya'nın yakın çevresindeki Ortodoks ülkeler ve halklarla ilişkileri geliştirmeyi, onlarla arasındaki kültürel yakınlığı ve ortaklığı öne çıkarmayı hedeflemektedir (Doğan, 2015, s. 192).

Rusya ve Çin'in yumuşak güç politikalarının karşılaştırıldığı bir çalışmada Rusya'nın yumuşak güç faaliyetlerinin amaçlarından birinin Batı tarafından desteklenen demokratikleşme söyleminin zayıflatılması ve engellenmesi olduğu belirtilmiştir (Demydova, 2019, s. 253). Buna karşın Rusya "birey ve toplum yerine devleti merkeze alan, egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkelerini vurgulayan ve ülkenin geleneksel ve muhafazakâr özelliklerinin altını çizen egemen demokrasi kavramını ortaya atmıştır" (Kelkitli, 2018, s. 161). Batı tipi demokrasi anlayışına bir eleştiri olarak ortaya çıkan bu kavram Rusya'nın bağımsızlığını ve egemenliğini koruyucu ve devleti merkeze alan bir anlayışa dayandırılmıştır.

V. Putin bir yandan yumuşak gücün meşru bir dış politika aracı olduğunu belirtirken diğer yandan Batılı aktörlerin diğer ülkeleri istikrarsızlaştırmak için kullandıkları bir araç olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir (Doğan, 2015, 180). Rusya'nın yumuşak güç konusundaki bu şüpheli yaklaşımları nedeniyle zaman zaman yumuşak güç için aynı şekilde propagandayla karşılık verilmesi gereken bir "Batı icadı" ve Soğuk Savaş'tan kalma bir ideolojik savaş aracı olarak görme eğilimi dikkat çekmektedir (Makarychev, 2013, s. 42). Her iki ülkenin (Rusya ve Çin) yumuşak güç faaliyetlerini ulusal kimliklerini güçlendirmek ve etki alanlarını genişletmek amacıyla kullandıkları ifade edilmiştir. Rusya'nın dostluk dernekleri ve kültürel değişim programları aracılığıyla eski Sovyet tarzı politikaları takip etme ve yeniden inşa etme eğiliminde olduğu vurgulanmıştır (Demydova, 2019, s. 253).

Nye özellikle Rusya Devlet Başkanı V. Putin dönemindeki politikaları eleştirirken Rusya'yı düşüş sürecinde bir güç olarak belirtmekte ve elindeki yumuşak gücünün ancak bu düşüşü yumuşatabileceğini savunmaktadır. Rusya'yı ABD ile karşılaştırarak V. Putin'in yumuşak güç hakkında hiçbir şey bilmediğini, politikalarının ise cazibe yaratmaktan çok baskıya dayandığını belirtmektedir (Nye, 2013b; Demydova, 2019, s. 253). 2000'li yıllarda sert güç ile yumuşak güç politikalarını eş zamanlı uygulayan Rusya, 2008 yılındaki Gürcistan Savaşı ve 2014 yılında Kırım'ın ilhakında olduğu gibi (günümüzde de Ukrayna savaşı) askeri müdahale ve uluslararası hukuku ihlal eden politikalar izlemekten çekinmemektedir (Berkil & Ekşi, 2020, s. 123). Bu da Rus yumuşak gücünü ve kamu diplomasisini zayıflatan en önemli konu olarak görülmektedir.

Günümüzdeki Rusya imajı önemli ölçüde bu gelişmelerden etkilenmekte ve olumsuz özellikler taşımaktadır (Halidov, 2014, s. 42). Bu imajın özellikle Ukrayna ilişkileri ve savaşıyla pekiştiğini ve yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür. Rusya'nın yumuşak gücünün önemli bir unsuru olduğu iddia edilen kültürel değerleri ve ortak tarihi miras argümanlarının ise beklenen etkiyi gösteremediği anlaşılmaktadır. Tarihsel olarak yumuşak gücünün en baskın olması gereken Ukrayna'ya karşı kullandığı sert güç Rusya-Ukrayna ilişkilerini aşarak Rus dış ve güvenlik politikasının en büyük açmazı haline gelmiştir. Bu nedenlerle Rusya'nın yumuşak güç kaynaklarını ve araçlarını devreye sokmaya çalışmasına rağmen bu araçların başta Ukrayna örneğinde olduğu gibi başarısız kaldığı ve propagandadan öteye gidemediği anlaşılmaktadır.

2017 yılında yapılan bir araştırma, Rusya'nın Ukrayna'daki yumuşak gücünün zayıflığını ortaya çıkarmış ve bunun nedenleri; Ukraynalılar için Avrupa'nın duygusal olarak daha çekici gelmesi, Rus anlatılarının tersi olarak gelişen Ukrayna kimliği, Rusya'nın dış politikası ve siyasetinin Ukrayna'ya karşı tehdit olarak algılanması şeklinde sıralanmıştır (Cheskin, 2017, s. 276). Araştırmadan yola çıkarak Rusya'nın yumuşak güç kaynaklarının ve kamu diplomasisi araçlarının Ukrayna genelinde bir beğeni ve cazibe yaratmadığı görülmüştür. Bunun bir yansıması olarak günümüzde bu politikalar yerini karşılıklı düşmanlığa ve savaşa bırakmıştır. Uluslararası marka değerlendirme danışmanlık şirketi Brand Finance tarafından her yıl açıklanan ülkelerin yumuşak güç endeksine (Global Soft Power Index 2023) göre Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgali nedeniyle 2022 ve 2023 yıllarında yumuşak gücünü ve itibarını

önemli ölçüde kaybettiği ortaya çıkmıştır. Ülkelerin yumuşak güçlerinin değerlendirildiği sıralamada Rusya 9. sıradan 13. sıraya gerilemiştir. Rusya'nın itibarındaki ve yumuşak gücündeki gerilemenin en önemli nedeni Brand Finance'ın araştırmasına göre Rusya'nın Ukrayna'yı işgali olarak gösterilmiştir. Dünyanın birçok ülkesindeki (101) insanlar (Çin ve Hindistan hariç; bu ülkelerdeki katılımcıların çoğu ABD ve NATO'yu sorumlu tutmuşlar) Rusya-Ukrayna savaşında Rusya'nın sorumluluğu olduğunu belirtmişlerdir. Yine çıkan sonuçlara göre Ukrayna, bu dönemde yumuşak gücü en çok artan ülkeler arasında yer almıştır (Brand Finance, 2022; 2023).

Bununla birlikte gerek 2014 yılındaki Ukrayna Krizi'nde gerekse 2022 yılındaki savaşta Rusya'ya destek veren, Doğu Ukrayna'da yaşayan, Rusça konuşan Ukraynalıların (Rus kökenli Ukraynalıların) Rus dış politikası hedefleri doğrultusunda hareket etmesi, Rus kültürel diplomasi ve diaspora faaliyetlerinin başarılı olduğu sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Ukrayna'daki Rus diasporası, bir yandan Rusya'nın ülkede bulunmasına zemin teşkil ederken; öte yandan da politikasını meşrulaştırma işlevi görmüştür (Berkil & Ekşi, 2020, s. 140). Benzer durumun, nüfusu içerisinde dikkate değer oranda Rus kökenli insan bulunan Belarus ve Kazakistan başta olmak üzere post Sovyet ülkeleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Rus yumuşak gücünün ve kamu diplomasisinin görece etki yarattığı bir diğer kesim de, Rusya'nın dış politika öncelikleri çerçevesinde özellikle bölgesel ve küresel ekonomik ve politik gelişmelerin de etkisiyle "küresel güney" olarak adlandırılan Afrika, Asya ve Latin Amerika'ya yayılmış, ekonomik gelişmişlik ve kültürel özelliklerle Amerikan ve Avrupa dünyasından (Kuzey, Batı) farklı özellikler taşıyan (örn. Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Çin) ülkeler olduğu belirtilebilir. Tarihsel olarak az gelişmiş ülkeler ve üçüncü dünya ülkelerine referansla kullanılan kavram günümüzde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile Batı sistemi dışında kalan ülkeler için kullanılmaktadır. Bu ülkelerin çoğu sömürge altında yaşamış veya iki kutuplu Soğuk Savaş düzeni sürecince iki kutba da dahil olmayan, Üçüncü Dünya Ülkesi olarak anılmış ülkeler olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte üçüncü dünya veya gelişmekte olan ülke kavramlarının ikamesi olarak görülse de küresel güney kavramı ardılları gibi hiyerarşik bir temele sahip olmayan, (gelişmiş ülkeleri de kapsayabilen) anlam bütünlüğü ile Güney-Güney İşbirliği'nin görece eşitler arasındaki işbirliği doğasını belirtmektedir (Tekin, 2020, s. 69).

Ukrayna'nın Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Yaklaşımı ve Kaynakları

Avrupa kıtasının sınır noktasında, doğu-batı geçiş güzergâhı ve kuzey-güney tamponunda yer alan Ukrayna, jeopolitik konumu ve tarihsel mirasıyla Avrasya coğrafyasında önem arz eden bir ülkedir. Bu durum Ukrayna algısının şekillenmesine etki yaparken, Rusya'nın bölgeye yönelik ideolojik, siyasi, ekonomik ve stratejik bakış açısının da oluşmasına neden olmuştur (Tecer, 2014, s. 98). Ukrayna ve Rusya arasındaki ilişkilerin ve ülke içerisinde yaşayan toplumun kimliğinin oluşmasında ve bundan kaynaklanan davranışlarının şekillenmesinde etkili olan faktörler yukarıda bahsedilen geçmişten günümüze ulaşan etnik, dini, tarihi miras ve tecrübe olmuştur. Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasından sonraki süreç içerisinde temel politik ve ekonomik yönelimlerinden biri Rusya'nın başını çektiği Avrasya kampı olurken, diğeri ABD ve AB'nin başını çektiği Batı kampı olmuş ve bundan kaynaklanan ideolojik rekabet Ukrayna - Rusya ilişkilerinin gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Benzer bir rekabet ve mücadele ülke içindeki siyasi alana da yansımış, siyasi düzeyde, cumhurbaşkanı adayları ile siyasi partiler arasında Rusya'ya yakın olanlar ve Batı'ya yakın olanlar arasında iki kamp ortaya çıkmıştır (Cheskin, 2017, s. 276). Ukrayna, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından günümüze (Tecer, 2014, s. 98) bu iki kamp arasındaki gerilimin etkisinde bir süreç yaşamıştır. Soğuk Savaş bitmiş olsa da SSCB'nin çöküşü sonrası Rusya ile ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlar Ukrayna için devam etmektedir.

Ukrayna dışında yaşanan Batı-Rusya gerilimi ve rekabeti, Ukrayna içinde de devam etmiş, nüfus ve ekonomik yapı olarak farklılık gösteren bölgeler arasındaki tercihler Ukrayna için bir gerilim kaynağı haline gelmiştir. Ukrayna toprakları AB tarafından "Sovyet Sonrası Alan" (Post Soviet Space) olarak tanımlanırken, Rusya tarafından ise "Yakın Çevre" (Near Abroad) olarak tanımlanmıştır. ABD, Sovyet sonrası alanda jeopolitik çoğulculuğun korunmasına yönelik politikalar izlerken, Avrasya bölgesinde Rusya'nın etkisi altında herhangi bir bütünleşmenin önlenmesi ve Ukrayna'nın merkezi bir Avrupa devleti olması yönünde politikalar izlemiştir. AB ile ABD'nin Ukrayna'yı Rusya'nın hâkimiyet

alanından çıkarma hedeflerine karşı Rusya, Ukrayna'nın Atlantik sistemine entegrasyonunu büyük bir tehdit olarak görmüş ve Ukrayna'nın Batılı ülkeler ile birlikte hareket etmesini ya da Batı Bloğuna entegrasyonunu engellemeye çalışmıştır (Kaçmaz, 2020, s. 158). Öyle ki 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşının en önemli nedenlerinden biri Putin ve Rus devlet elitlerinin açıklamalarına göre NATO genişlemesidir (Çelikaslan, 2022, s. 54). Bu genişlemeyi kendisine bir tehdit olarak gören Rusya, Ukrayna'da yaşayan Rus kökenli halkın haklarını korumayı da sebep göstererek Ukrayna'ya savaş açmıştır (TASS, 2023).

Ukrayna'nın sert gücü olarak değerlendirilebilecek en önemli unsur aynı zamanda Ukrayna için temel bir istikrarsızlık kaynağı olan jeopolitik konumudur. Ukrayna'nın hem Rusya için hem de Batı için stratejik önemde olması, iki blok arasında güvenlik ve ekonomik sınır teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yansıması olarak hem Rusya hem de Batı güvenliği ve çıkarları için Ukrayna'yı kendi etki alanları içinde tutmaya çalışmaktadır. Ukrayna'nın sahip olduğu doğal kaynaklar, Rusya ve Batı ülkeleri arasında önemli bir enerji koridoru olması jeopolitik önemini artıran ve sert gücünü oluşturan önemli unsurlar olarak sıralanabilir (Kaçmaz, 2020, s. 157).

Genç bir ülke olan Ukrayna'nın hali hazırdaki sert güç kapasitesi, desteklenmediği sürece etki üretmekten oldukça uzak görünmektedir. Ancak hâlihazırda Rusya ile süren savaşta Ukrayna askeri gücünün göstermiş olduğu direniş ve mücadele Ukrayna ordusu hakkında "kahramanlık öyküsü" oluşturmakta, bu durum sert güç açısından önemli olmakla birlikte yumuşak güç etkisi de yaratmaktadır. Nye'e göre Rusya-Ukrayna savaşının sonucuna sert askeri güç karar verecek olsa da, daha şimdiden değerlerin, iknanın ve cazibenin gücünü ifade eden yumuşak güç Ukrayna savunmasının temel bir özelliği olarak ortaya çıkmış görünmektedir (Nye, 2022). Bu süreçte Ukrayna uluslararası topluma Rusya'nın işgalinin haksızlığını anlatma konusunda yoğun bir gündem yaratma çabası içine girmiştir. Uluslararası toplumun askeri ve siyasi desteği devam ettiği ölçüde savaşı devam ettirebileceğinin ve avantajlı duruma geçebilme ihtimali olduğunun bilincinde olan Ukrayna G7, NATO, AB, Arap Birliği vb. önemli siyasi, ekonomik ve askeri uluslararası / hükümetler arası örgütlerin en üst düzey toplantılarına devlet başkanı düzeyinde katılarak uluslararası desteğin devamını sağlamaya çalışmıştır.

Ukrayna'nın, bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte Batılılaşma ve Batıya entegrasyon konusunda çabalar göstermesine rağmen başarıya ulaşamadığı belirtilmiştir. Batı destekli hareketler ve devrimler, örneğin 2004 yılındaki Turuncu Devrim gibi, gerek Rusya'nın gerekse ülke içindeki Rus kökenli nüfusun etkisiyle başarıya ulaşamamıştır. Bu süreçte Avrupa Birliği ülkelerinin kararsızlıkları da eklendiğinde demokratikleşmenin ve AB üyeliğinin yaratabileceği yumuşak güç kapasitesi de gelişmemiştir. Ukrayna ekonomik ve siyasi reform hareketleri ve uygulamalarını hayata geçirmeye çalışmış ancak bu süreçte Batılı ülkelerin desteklerinin sınırlı kaldığı görülmüştür. Benzer bir kararsızlık NATO ve üye ülkelerin Ukrayna'nın NATO'ya üyeliği konusundaki talebine yönelik yaklaşımlarında da görülmüştür. Nükleer silahlara dayalı askeri güce sahip Rusya ile sınırdaş, ülke içi ayrılıkçılık sorunları vb. riskleri bulunan Ukrayna NATO üyesi yapılmadığı gibi bu durum Rusya'yı tahrik etmekten öte geçememiş, Rusya -Ukrayna savaşının sebebi durumuna gelmiştir.

Çalışmanın geçmiş bölümünde ifade edilen tüm olumsuzluklara rağmen Ukrayna'nın görece bir yumuşak güç kapasitesi oluşturamasa da hedef ülke kamularına ve diasporadaki Ukraynalılara ulaşabilmek adına kamu diplomasisi kurumları oluşturduğu ve faaliyetler yürüttüğü belirlenmiştir. Ukrayna Dışişleri Bakanlığı çatısı altında kurulan Kamu Diplomasisi ve İletişim Genel Dairesi, Ukrayna Kültür Vakfı (UKV), Ukrayna Enstitüsü ve Ukrayna Ulusal Haber Ajansı (Ukrinform) bu bağlamda öne çıkan kurumlardır.

Ukrayna Kültür Vakfı, resmi sitesinde "ulusal kültür ve sanatın gelişimini teşvik etmek, bireyin ve toplumun entelektüel ve manevi potansiyelinin gelişimi için uygun koşullar sağlamak, vatandaşların ulusal kültüre geniş erişimini sağlamak amacıyla oluşturulmuş bir devlet kurumu" olarak tanımlanmaktadır. Kültürel miras, kültürel çeşitliliğin desteklenmesi ve Ukrayna kültürünün dünya kültürel alanına entegrasyonu temelli projeleri destekleyen UKV'nin faaliyetleri, Ukrayna Kültür Bakanlığı tarafından yönlendirilmekte ve koordine edilmektedir (UKV, 2023).

UKV'ni faaliyetlerinin öncelikleri ise şu şekilde sıralanmaktadır; kültürlerarası diyalogu ve kültürel çeşitliliği teşvik etmek; Ukrayna dilinin Ukrayna topraklarında kamusal yaşamın tüm alanlarında kapsamlı bir şekilde geliştirilmesini ve işleyişini sağlamak ve ayrıca yurtdışında Ukrayna dili öğrenimini

teşvik etmek; Ukrayna kültürünün uluslar arasılaşmasının yanı sıra kültür ve yaratıcı endüstrilerle ilgili projelere başıçısı desteğinin koordinasyonunu teşvik etmek; rekabetçi yenilikçi kültürel ürünün yaratılmasını ve sanatçıların mesleki gelişimini ve ayrıca çocukların ve gençlerin yaratıcılığının gelişimini desteklemek; kültürel mirasın korunmasını ve hayata geçirilmesini teşvik etmek; kültür ve yaratıcı endüstrilerle ilgili araştırma ve analitiği desteklemek; eğitim girişimlerinin gelişimini, yeniliklerin uygulanmasını ve kültürün dijitalleşmesini teşvik etmek (UKV, 2023).

Kurumun 2022 yılı faaliyetleri incelendiğinde ise görsel-işitsel sanatlar, kültürel miras, yaratıcı endüstriler, performans ve sahne sanatları kategorilerinde 32 projenin desteklendiği görülmektedir. Rusya'nın saldırısı altındaki ülkede, desteklenen projelerin büyük çoğunluğu da ulusal bilinci ve motivasyonu arttırmayı yönelik olup, örneklerine aşağıda yer verilmiştir.

- Savaş Belgesel Projesi
- “Renklerin Şiiri” Projesi - “Yenilmez Ukraynalılar”
- Ukrayna'daki Savaş Olaylarının Bir Yansıması Olarak Bir Dizi Resim Yaratmak
- Zakhar Berkut, Ukrayna Zaferinin Ruhudur
- Podcast “Ukrayna'nın İkonik Figürleri: Rusya Tarafından Öldürüldüler
- Savaş Günlüğü “Portre Arşivi”
- Paraska Plytka-Horytsvit'in Nesir Mirası Üzerine Bir Çalışma
- “Savaşın Tuzu” Fotoğraf Sergisi
- Mini Albüm “Müzik Kuşatma Altında”
- “Roketler Altında Buluşma” Dj
- Küratör Projesi “Savaştan Sonra Ukrayna”
- Çizgi Romanlarda Ukrayna Edebiyatı
- Ukrayna Mitolojisinin Büyülü Dünyası

UKV'nin İngilizce sayfasının girişinde ise “Stop any cultural cooperation with Russia - Culture isn't apolitical” şeklinde Batı kamuoyuna ve politika yapıcılara dönük bir mesaj yer almaktadır. Kültürün apolitik olmadığına altı çizilen mesajda Rusya'yla kültürel işbirliğinin durdurulması talep edilmektedir. İlgili mesajdan ve gerçekleştirilen faaliyetlerden hareketle kuruluşun Ukrayna'yı Avrupa kültür havzasının içerisinde konumlandırırken, Rusya'yı bu alanın dışına çıkarma arayışında olduğu ifade edilebilir.

“Kültürel diplomasi araçlarını kullanarak Ukrayna'yı uluslararası ve yerel alanda güçlendirmek” misyonuyla faaliyet yürüten ve 2017 yılında kurulan Ukrayna Enstitüsü ise faaliyetlerini, “uluslararası düzeyde Ukrayna hakkında daha iyi bilgi ve anlayışı teşvik ediyoruz ve Ukrayna ile diğer ülkeler arasındaki kültürel ilişkileri geliştiriyoruz” şeklinde açıklamaktadır (UKV, 2023).

Ukrayna Enstitüsü'nün yayımlanan son faaliyet raporu olan 2019 raporu incelendiğinde, 12 ülkede (Avusturya, Birleşik Krallık, İspanya, İtalya, Litvanya, Almanya, Polonya, ABD, Ukrayna, Fransa, Çek Cumhuriyeti ve Hollanda) 84 etkinlik ve proje gerçekleştirildiği görülmektedir. 2019 yılının ‘Ukrayna-Avusturya İkili Kültür Yılı’ olması nedeniyle Avusturya'nın Viyana, Salzburg, Graz, Linz ve Steyr şehirlerinde 39 etkinlik düzenleyen Enstitü'nün faaliyet raporunda bu durum “yabancı bir ülkede Ukrayna'nın şimdiye kadarki en büyük temsili” olarak ifade edilmektedir. Enstitü Genel Müdürü Volodymyr Sheiko ise kültürel diplomasının, Ukrayna için nispeten yeni bir uygulama olduğunu belirtmekle birlikte Enstitü olarak görevlerini “Ukrayna'nın dünyaya başarısız bir devlet veya Avrupa haritasında “boş bir nokta” olarak değil, yetenekli ve egemen bir ortak olarak görünmesi için ona net bir anlam vermek, doğru kelimeleri ve eylemleri bulmak” olarak tanımlamaktadır (Ukrayna Enstitüsü, 2020).

Enstitü tarafından yürütülen faaliyetler, kategorik ayrıştırmaya tabi tutulduğunda ise Ukrayna kültürünün yurtdışında tanıtılması (%29), dünyada önemli kültürel, eğitsel ve bilimsel etkinliklere katılım (%25) ile uluslararası değişim ve hareketlilik (%32) alanları çalışmalarda önemli paya sahiptir.

Bu noktada Uluslararası Kültürel Diplomasi Forumu ve Rusya Federasyonu Kültürel Diplomasi Kurumlarının İncelenmesi Araştırma Projesi, kuruluşun perspektifini ve yönelimini ortaya koyabilmek açısından dikkate değerdir. İliki 2020 yılında Ukrayna Dışişleri Bakanlığı işbirliğinde Ukrayna Enstitüsü

tarafından düzenlenen Uluslararası Kültürel Diplomasi Forumu savaş süresince de düzenli olarak sürdürülmüş ve son olarak 2022 yılında Brüksel’de gerçekleştirilmiştir. Forumun içeriği, katılımcıları, katkı sunan ortakları incelendiğinde Ukrayna’nın Avrupa ve Atlantik yönelimini ortaya koyar nitelikte olduğu görülmektedir.

Ukrayna Enstitüsü ve MZ Hub araştırma şirketi tarafından ortaklaşa yürütülen “Rusya Federasyonu Kültürel Diplomasi Kurumlarının İncelenmesi” başlıklı araştırma projesi kapsamında Rusya’nın önemli kamu diplomasi kuruluşları olan Russkiy Mir Vakfı, A. M. Gorchakov Kamu Diplomasisi Vakfı ve Rossotrudnichestvo Ajansı’nı eleştirel perspektiften inceleyen üç ayrı rapor yayımlanmıştır. Raporlar incelendiğinde ilgili kuruluşların STK olarak örgütlenmekle birlikte yönetsel ve iktisadi açılardan devletle olan ilişkilerinin ortaya konulmaya çalışıldığı; bunun yanı sıra ilgili kuruluşların, “yurttaşlar” olarak tanımladıkları Rusya dışındaki Ruslara dönük faaliyetleri ve Ukrayna’nın işgali sonrasında “yoğun militarist propaganda” çabalarıyla “Rus dış politikasını meşrulaştırma”ya aracılık ettikleri vurgulanmaktadır.

Ukrayna’nın özellikle uluslararası yayıncılık bağlamında politikalarını, görüşlerini ve değerlerini diğer ülkelere, toplumlara ulaştırdığı kamu diplomasisi araçlarından biri de Ukrinform’dur. 1918 yılında Ukrayna Bağımsızlık Savaşında kurulan ve ilk adı Ukrayna Basın Bürosu olan Ajans, günümüzde Ukrayna’nın tek ulusal haber ajansı ve uluslararası yayıncılık kuruluşu olma özelliği taşımaktadır. Ukrinform, özellikle Rusya Ukrayna savaşında Rus işgalinin dünyaya anlatılmasında ve Ukrayna lehine uluslararası bir kamuoyu oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. “Savaş” başlığı altında savaşın başından günümüze kadar günlük ortalama 32 haber yayınlayan ajans Ukrayna’nın politik görüşlerinin bir yansıması olarak uluslararası kamuoyu nezdinde Rusya’nın ‘işgalci, saldırgan ve suçlu’ olarak konumlandırılması için çalışmıştır (Ukrinform, 2023; Köksoy & Kavoğlu, 2023).

Ukrayna’nın 2022 yılında başlayan ve halen devam eden Rusya savaşı döneminde yumuşak gücünün önemli ölçüde artırdığı belirtilmiştir. Ukrayna haklılığını ve Rus işgalinin haksızlığını savaş koşullarının imkanları dahilinde başta diplomatik faaliyetler olmak üzere kamu diplomasisi araçlarından ve yöntemlerinden yararlanarak uluslararası kamuoyuna duyurmaya çalışmış, önemli ölçüde destek bulmuştur. Batılı ülkelerin siyasi, ekonomik ve askeri destekleri de eklendiğinde Avrupa ve ABD halkları nezdinde Ukrayna’ya destek verilmesi hususunda kamuoyu oluş(turul)muştur. Özellikle savaş süresince Ukrayna lideri Volodymyr Zelensky’nin uluslararası popülaritesindeki artış, Ukrayna ordusunun da direnişiyle bir “kahramanlık” öyküsüne dönüş(türül)muştur. Global yumuşak güç indeksine göre Ukrayna’nın yumuşak gücü Dünya sıralamasında 51. sıradan 37. sıraya yükselmiştir. Bu dönemde ülkenin bilinirliği ve etkileyciliği artmıştır. Ukrayna Dışişleri Bakanı Dmytro Kuleba, ülkesinin kendisini Rusya’nın işgaline karşı savunmak için küresel destek toplamaya yönelik diplomatik çabalarını “Ukrayna’nın hikayesini anlatmak için devasa bir çaba sarf ettik” şeklinde belirtmiştir (Brand Finance, 2023; Bourke, 2023).

Tartışma ve Sonuçlar

Hâlihazırda savaş halinde olan iki ülkenin yumuşak güç anlayışını ve kamu diplomasisi faaliyetlerini savaş paranteziyle sınırlamadan genel bir çerçevede ele almaya çalışan bu çalışmada tarafların kamu diplomasisi faaliyeti icra eden kuruluşları ve yürütülen çalışmalardan hareketle genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu noktada Rusya’nın SSCB’nin çöküşü sonrası görece etki sahasından uzaklaşan yakın çevre ülkeleri, bir başka ifadeyle eski Sovyet Bloğu ülkelerinde yeniden etki kazanma arayışında olduğu görülmektedir. Ayrıca soğuk savaş sürecindeki benzer şekilde günümüzde en önemli rakip ülkeler olarak ortaya çıkan ABD ve Avrupa ülkelerine karşı kendi ulusal ve kültürel bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma amacı ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Batı bloğu dışındaki ülkelerle politik ve ekonomik işbirliği çabaları dikkat çekmektedir. Kurumsallaşma sürecinin henüz ilk aşamalarında olan kamu diplomasisi kurumlarının uygulamalarının da ülkenin dış politikasıyla eşgüdüm halinde olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda kültür, eğitim, dil, inanç, diaspora ve siyasi ve ekonomik işbirliği alanlarında hedef kamularıyla bağlarını güçlendirme arayışındadır.

Enerji nakil hatları, ticari işbirliklerinin geliştirilmesi, askeri kapasitenin artırılması gibi sert güç parametrelerinin yanı sıra yakın çevre ülkeleri başta olmak üzere hedefindeki ülkelere yumuşak güç araçları kullanan ve kamu diplomasisi faaliyetleri gerçekleştiren Rusya, bu araçlarla yeni etki alan(lar)ı oluşturmayı hedeflemekte, sıklıkla kullanmaktan çekinmediği sert gücünü meşrulaştırma yolları

aramakta ve tehdit kaynağı olarak gördüğü Batı ve Batı yanlısı kurumların yumuşak gücüne ve kamu diplomasisine karşı koymaya çalışmaktadır.

Ukrayna bağlamında değerlendirildiğinde Rusya, dikkate değer sayıda Rus nüfusa sahip olması, Ukrayna'yı NATO üyesi ülkelere karşı 'güvenlik tamponu' olarak görmesi ve tarihsel olarak da parçası olarak değerlendirmesi nedeniyle Ukrayna'ya dönük de kamu diplomasisi faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Özellikle Rossotrudnichestvo'nun Ukrayna'da yaşayan Rus topluluğa dönük faaliyetleri, Batı yanlısı Ukrayna hükümetlerinde olumsuz olarak karşılanmaktadır. Buna rağmen Rusların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde bu faaliyetlerin önemli ölçüde başarıya ulaştığı görülmektedir.

Rusya'nın kamu diplomasisi faaliyetlerinin sadece Ukrayna odaklı olmadığı, küresel iddiaları olan bir ülke olarak farklı coğrafyalara dönük faaliyetlerinde kültürel diplomasi faaliyetlerinden değişim programlarına uluslararası yayıncılıktan diaspora diplomasisine kadar çok sayıda aracı kullandığı belirtilmelidir. Bu faaliyetlerin küresel ölçekte Rusya algısını olumlu yönde oluşturmaya çalışmanın yanı sıra Putin'in ifadelerine de yansdığı şekliyle "Rus Dünyası"nı kurma ve tehdit olarak algılanan Batı ve NATO yayılmacılığına karşı koyma gayesine hizmet ettikleri vurgulanmalıdır. Ancak bu faaliyetlerin sert gücün gölgesinde kaldığı, Slav, Ortodoks ve Rus kökenli halklar ile Amerikan ve Batı karşıtlığında birleştiği "küresel güney"deki az sayıda ülke üzerinde görece etki yaratırken, diğer ülkelerde ve toplumlarda mesafeli yaklaştığı hatta yer yer tehdit olarak algılandığı belirtilmelidir.

Ukrayna kamu diplomasisi faaliyetleri incelendiğinde ise özellikle Batı yanlısı iktidarlar döneminde ülkenin Avrupalı kimliğini ön plana çıkarmaya çalıştığı, AB üyesi ülkeler ve ABD ile ortak projeler yürütüldüğü, Ukrayna'nın Avrupa haritasının bir parçası olduğuna yönelik mesajların verildiği çalışmalarda görülmektedir. Yine Rusya'dan ayrışan yönlerinin altını çizebilmek adına Ukrayna tarihi ve kültürü üzerine yapılan çalışmaların da kamu diplomasisi faaliyetleri yürüten kuruluşlar tarafından desteklendiği tespit edilmiştir. Böylece yumuşak gücün en önemli kaynakları olan siyasal değerler, kültür ve dış politika anlayışı üzerinden yumuşak güç kapasitesi oluşturmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Özellikle Rusya'nın işgali sonrası dönemde gerçekleştirilen etkinlikler ve üretilen içerikler incelendiğinde ise Rusya'nın haksız işgali ve Ukrayna'nın haklılığı gündem haline getirilerek Batı kamuoyundan destek arayışı ön plana çıkarken, Rusya'nın kültürel projeler dahil olacak şekilde ambargoya uğramasına ve uluslararası toplumdaki izole edilmesine odaklanılmıştır. Kamu diplomasisi faaliyetleri bu dönemde diplomasi ve savaş iletişiminin önemli bir aracı haline gelmiştir.

Sonuç olarak birisi büyük güç, diğeri ise görece yeni kurulmuş kırılgan bir devletin kamu diplomasisi faaliyetlerine eşit kurumsal altyapı ve kaynak ayıramadıkları, buna mukabil hedef kamularına dönük yoğun çaba sarf ettikleri belirtilmelidir. Rusya yumuşak gücünü ve kamu diplomasisini dış politika etkinliğinin bir parçası olarak konumlandırırken ve genel olarak bu alanda birçok kamu diplomasisi kurumu bulunurken, buna mukabil sıklıkla sert güce başvurması, yaratılmak istenen yumuşak güç kapasitesini ve etkisini olumsuz etkilemektedir. Sert güç kullanımının sınırdaş bir ülkeyi işgal noktasına geldiği bu dönemde Rus yumuşak gücünün ve kamu diplomasisi faaliyetlerinin Rus kökenli topluluklar ile "küresel güney" olarak adlandırılan Afrika, Asya ve Latin Amerika'ya yayılmış ve özellikle Batı bloğu ülkelerinin dışında kalan yeni uluslararası ittifak arayışında olan farklı ülkeler haricinde etki yaratmasının zor olduğu değerlendirilmektedir. Çalışmada da belirtildiği üzere bu dönemde Ukrayna savaşının etkisiyle ülkenin gerek yumuşak gücü gerekse itibarı önemli ölçüde zayıflamıştır.

Yumuşak güç ve kamu diplomasisi faaliyetlerini ağırlıklı olarak kültürel diplomasi ve sivil toplum alanındaki faaliyetlere odaklayan Ukrayna, ülke içinde Ukraynalı kimliğini, ulus bilincini ve toplumsal yapısını güçlendirilmeye çalışırken, Batı kamuoyuna yönelen faaliyetlerinde Ukrayna kültürünün tanıtılması, diğer ülkeler ve toplumlarla iyi ilişkiler kurulması ve anlayış geliştirilmesi, ülkenin Avrupalı kimliğinin ön plana çıkarılmasını amaçlamaktadır. Savaş sürecinde Avrupalı kimliğinin ön plana çıkarılmaya çalışıldığı, Rusya'nın haksız işgaline yönelik farkındalık ve destek arayışının yoğunlaştığı belirtilebilir. Bu sayede sınırlı olan sert gücünün yarattığı dezavantajı, savaş sürecinde de görüldüğü üzere etkin bir kamu diplomasisiyle destekleme arayışındadır. Sonuç olarak Nye'nin da vurguladığı gibi kısa vadede sert güç, yumuşak gücü gölgede bırakabilirken, uzun vadede yumuşak gücün yaratacağı etkinin, sert gücü sınırlandırabileceği, baskılayabileceği bir seçenek de mümkün görünmektedir. Rusya-Ukrayna savaşı da bu denklemde hangi gücün (yumuşak güç ya da sert güç) sonucu belirleyeceği konusunda gösterge olabilecek özellikler taşımaktadır.

Kaynaklar

AA (2020). Dünyada en fazla doğal gaz rezervi 38 trilyon metreküple Rusya'da. Erişim tarihi: 17.03.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dunyada-en-fazla-dogal-gaz-rezervi-38-trilyon-metrekuple-rusyada/1882556>

ANLAMASSOVA, M. (2017). Uluslararası ilişkilerde yumuşak gücün kullanımı ve Rusya'nın yumuşak güç araçları (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Ü. SBE. İstanbul.

ATKINSON, P.A. & COFFEY, A.J. (1997). *Analyzing documentary realities*. D. Silverman (Ed.). *Qualitative research: theory, method and practice* (ss. 45-62). London: Sage.

BERKİL, N. S. & EKŞİ, M. (2020). Rus kamu diplomasisinin araçsallaştırılması bağlamında Rus diasporası. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4 (2), 121-147.

BOURKE, Latika (2023). Australia slips again in global soft power ranking. Erişim tarihi: 17.03.2023, <https://www.smh.com.au/world/europe/australia-slips-again-in-global-soft-power-ranking-20230302-p5coqa.html>

BOWEN, G.A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, Vol. 9 (2), 27-40.

BRAND FINANCE (2022). Global soft power index 2022. Erişim tarihi: 17.03.2023, <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-2022-usa-bounces-back-better-to-top-of-nation-brand-ranking>

BRAND FINANCE (2023). Global soft power index 2023. Erişim tarihi: 17.03.2023, <https://brandfinance.com/press-releases/gulf-nations-on-the-rise-in-global-soft-power-index-2023-uae-saudi-arabia-qatar-climb-in-new-rankings>

CABBARLI, H. (2016). İki güç arasındaki Ukrayna. *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 13 (50), 95-123.

CHESKIN, A. (2017). Russian soft power in Ukraine: a structural perspective. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 50 (4), 277-287.

CULL, N.J. (2009). *Public diplomacy: lessons from the past*. Los Angeles: Figueroa Press.

CULL, N. J. (2008). Public diplomacy before Gullion. Nancy Snow and Philip M. Taylor (Eds.). *Handbook of public diplomacy*. New York: Routledge.

ÇELİKASLAN, M.N. (2022). Ukrayna-Rusya savaşı: Avrupalı bir milletin yıkımı. *Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3 (1), 53-66.

DEMYDOVA, V. (2019). Independence of the Ukrainian church: How Russia is losing its soft power tool in Ukraine. *The Academic Elegance*, Vol. 6 (11), 251-274.

DOĞAN, E. (2015). Rusya Federasyonu'nda kamu diplomasisi: Evrim ve kurumlar. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 3 (2), 179-194.

ERZEN, M.Ü. (2012). *Kamu diplomasisi*. İstanbul: Derin Yayınları.

EURONEWS (2022). IMF verileri güncellendi: Türkiye dünyanın kaçınıcı büyük ekonomisi? Erişim Tarihi: 17.03.2023. <https://tr.euronews.com/2022/11/22/imf-verileri-guncelledi-turkiye-2021-ve-2022de-dunyanin-en-buyuk-20-ekonomisi>

GÜLSEVEN, A.Y. (2019). Geçmişten günümüze Ruskiy Mir (Rus Dünyası): Bir kimlik projesinden uluslararası politikaya. *Avrasya Etüdüleri*, Cilt 56 (2), 33-52.

HALİDOV, İslam (2015). Rusya'nın yumuşak güç araçları. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 3 (1), 37-75.

HÜRRİYET (2022). Hangi ordunun gücü daha fazla? Rakam ve grafiklerle Ukrayna ve Rusya karşılaştırması. Erişim Tarihi: 15.03.2023. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/hangi-ordunun-gucu-daha-fazla-rakam-ve-grafiklerle-ukrayna-ve-rusya-karsilastirmasi-42010489>

KAÇMAZ, M. (2020). Avrasya denkleminde jeopolitik kırılma; Ukrayna. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 157-165.

- KAVOĞLU, S. (2013). Yapılandırmacı perspektiften kamu diplomasisi ve Türkiye: ABD yazılı basınından yansımalar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2 (45), 115-128.
- KAVOĞLU, S. (2018a). Türk dış politikasında paradigma değişimi ve ulusal basına yansımaları: Örnek olay incelemesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (4), 797-818.
- KAVOĞLU, S. (2018b). *Türk kamu diplomasisi - Halkla ilişkiler eksenli model arayışları*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- KELKİTLİ, F.A. (2018). Rusya'nın egemen demokrasi modelinin Orta Asya devletleri üzerindeki etkisinin analizi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 157-175.
- KIRAL, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 170-189.
- KÖKSOY, E. (2021). Kurumsal dönüşüm ve diplomasinin geleceği. S. İzgi (Der.). *Kovid-19 sonrası geleceğin güvenlik kurumları ve stratejik dönüşüm* (ss.120-131). Tasam Yayınları.
- KÖKSOY, E. (2023). Gelenekselden dijitale kamu diplomasisi. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- KÖKSOY, E. & KAVOĞLU, S. (2023). Savaş iletişimi: Rusya-Ukrayna savaşı üzerine bir inceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (41), 94-116
- M&N (2021). Rus Ortodoks Kilisesinin yapısı ve işleyişi. Erişim Tarihi: 13 Mart 2023, <https://www.milelvenihal.org/din-kultur-arastirmalari/rus-ortodoks-kilisesinin-yapisi-ve-isleyisi>
- MAKARYCHEV, A. (2013). Yumuşak güç, bölgeselcilik ve komşuluk ilişkileri: Rekabetçi bir ortamda Rusya'nın potansiyeli. *Bilge Strateji*, 5, 37-56.
- MILITARY REVIEW, (2016). The Value of science is in the foresight. Erişim Tarihi: 05.09.2023, https://www.armyupress.army.mil/portals/7/military-review/archives/english/militaryreview_20160228_art008.pdf
- NYE, J.S. & ARMITAGE, R.L. (2007). CSIS commission on smart power. A smarter, more secure America. Center for Strategic and International Studies. Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2020, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs_public/legacy_files/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf
- NYE, J.S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 80, Twentieth Anniversary (Autumn), 153-171.
- NYE, J.S. (2005). *Yumuşak güç*. (Çev. R.İ. Aydın). Ankara: Elips Yayınevi.
- NYE, J.S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (1), 94-109.
- NYE, J.S. (2011). *The future of power*. New York: Public Affairs.
- NYE, J.S. (2013a). Hard, soft, and smart power. Andrew F. Cooper and Jorge Heine and Ramesh Thakur (Eds.). *The Oxford handbook of modern diplomacy* (ss. 559-574). UK: Oxford University Press.
- NYE, J.S. (2013b). What China and Russia don't get about soft power. Erişim Tarihi: 05.09.2023, <https://foreignpolicy.com/2013/04/29/what-china-and-russia-dont-get-about-soft-power/>
- NYE, J.S. (2022). Soft power after Ukraine. Erişim Tarihi: 04.01.2023, <https://www.belfercenter.org/publication/soft-power-after-ukraine>
- ÖZEKİN, M.K. & KIRCAN, S. (2021). Kadife eldiven içindeki demir yumruk: Rusya'nın Orta Doğu'daki yumuşak gücü. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6 (2), 483-514.
- POTTER, E.H. (2009). *Branding Canada*. Canada: McGill-Queen's University Press.
- РОССОТРУДНИЧЕСТВО (2023). <https://rs.gov.ru/deyatelnost/>
- RIAC (2023). <https://russiancouncil.ru/en/about/>
- RIGGINS, J. (1998). A Strategic assessment of public diplomacy. Erişim Tarihi: 08.03.2023, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA444104.pdf>

- RT (2023). <https://www.rt.com/about-us/>
- RUSSKIY MIR FOUNDATION (2023). <https://russkiymir.ru/en/>
- SAĞIR, A. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti'nde düşünce kuruluşlarının gelişimi: "Sorumlu büyük güç" olma yolunda gerçekleştirilen düşünce kuruluşu açılımı. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 1, 78-99.
- SCHINDLER, C.E. (2018). *The origins of public diplomacy in US statecraft: Uncovering a forgotten tradition*. Cham: Palgrave Macmillan.
- SPUTNIK NEWS (2023). <https://sputniknews.com/docs/index.html>
- TASS (2023). <https://tass.com/politics/1566935>
- TECER, Ö.Ç. (2014). Jeopolitik ve tarihsel bir rekabet sahası olarak Ukrayna ve dış politika parametreleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3 (4), 97-125.
- TEMİR, E. (2020). Orta Asya'da Rusya'nın kültürel iletişim ve kültürel diplomasi faaliyetleri: Rossotrudničestvo. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı, 167-177.
- TEKİN, S. (2020). Güney – Güney işbirliğinin ideolojik temelleri: Bağlantısızlar Hareketi ve Küresel Güney. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 65-81 .
- THE GORCHAKOV FUND (2023). <https://en.gorchakovfund.ru/portal/page/2902cca9-09f4-4a53-b9ed-868b5977a57b>
- TİCARET BAKANLIĞI (2022). Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023, https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RF_ULke_Raporu-2022.pdf
- UKRAYNA DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI KAMU DİPLOMASİSİ VE İLETİŞİM GENEL DAİRESİ (2023). <https://mfa.gov.ua/en/about-mfa/mfa-structure/public-diplomacy-department>
- UKRAYNA ENSTİTÜSÜ (2023). <https://ui.org.ua/>
- UKRAYNA KÜLTÜR VAKFI (2023). <https://ucf.in.ua/>
- UKRINFORM (2023). <https://www.ukrinform.net/rubric-ato>
- WACH, E. & WARD, R. (2013). Learning about qualitative document analysis. Erişim Tarihi: 10.03.2023, <https://www.ids.ac.uk/publications/learning-about-qualitative-document-analysis/>
- YAĞMURLU, A. (2019). Kamu diplomasisi aracı olarak kültür enstitüleri: Yunus Emre Kültür Enstitüsü. Ç. Edgücan ve Z. Karacagil ve Ş. Bozgun (Der.). *Current debates on social sciences 2 law. political sciences and economy* (pp. 12-22). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Summary

In societies where civic consciousness has grown, the general public, especially educated and organized groups, has influence over political actors. Public diplomacy is a soft power activity that targets the populations of target countries that are capable of exerting influence on political processes. This study focuses on the soft power and public diplomacy approaches and resources of Russia and Ukraine. In terms of tools, actors, methods, target audiences, tactical and strategic communication efforts, and a descriptive analysis based on document analysis, the study analyzes the public diplomacy approaches and activities of the two countries. From the research results, it appears that Russia, claiming to be a great power, conducts public diplomacy activities at the global level but also develops intensive activities towards the former USSR countries where ethnic Russians live, in the axis of the "Near Abroad" doctrine. The Ruskiy Mir Foundation, Rossotrudnichestvo, A.M. Gorchakov Public Diplomacy Foundation conduct intensive activities in this regard. Based on the activities of the aforementioned organizations, Russia's "near abroad" public diplomacy strategy can be interpreted as developing good relations with Slavic, Orthodox and Eurasian countries and peoples, supporting Russian-origin communities living in post-Soviet countries and keeping ties strong. According to Ukrainian authorities, the Russian invasion is being justified by these organizations, which are allegedly promoting separatism in Ukraine. If one looks at Ukrainian public diplomacy, one can see that the Ukraine Institute, the Ukrainian Cultural Foundation, and the General Department of Public

Diplomacy and Communications of the Ministry of Foreign Affairs all carry out the activities. It has been noted that the main objectives of the initiatives are to establish a national identity for Ukraine that is distinct from Russian culture and to situate Ukraine within the context of European culture. As a result, one of the countries studied is a great power, and the other is a relatively newly established 'fragile' state. For this reason, they cannot allocate the same resources to public relations. Ukraine conducts public diplomacy with fewer institutions and resources. Ukraine has primarily centered its soft power and public diplomacy efforts on civil society initiatives and cultural diplomacy. It works to advance Ukrainian culture, foster goodwill and understanding with other nations and societies, and highlight the nation's European identity through activities geared toward the Western public. Cooperation with European and U.S. institutions and organizations in the field of public diplomacy is also important in this context. By engaging in successful public diplomacy initiatives, it seeks to offset the disadvantage brought on by its constrained hard power capabilities. On the other hand, it should be noted that both countries are making great efforts toward their target audiences. Russia incorporates public diplomacy and soft power into its foreign policy initiatives. But Russia does not hesitate to use hard power either. At this time, when the use of hard power goes as far as invading neighboring countries, it is difficult for Russia's soft power and public diplomacy activities to have an impact beyond the countries where the Russian-origin communities live and the different global southern countries (ex. Brazil, India, Indonesia and China) outside the USA and the Western Bloc.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Paris İklim Anlaşması Sonrası Döngüsel Ekonomide Proaktif Yaklaşım Katılım Bankacılığı için Fırsat Olabilir Mi?

Could a Proactive Approach be an Opportunity for Participation Banking in the Circular Economy after the Paris Climate Agreement?

Teoman TAĞTEKİN

Öz

Ülkemiz, iklim değişikliğiyle mücadele, kendi emisyon planlamasını yapmak taahhüdü ile 6 Ekim 2021 tarihinde Paris anlaşmasını imzalamış, 2053 yılına kadar karbon nötr olacağı taahhüdünde bulunmuştur. Yeşil dönüşümün ekonomik hayattaki yansıması döngüsel ekonomi modelidir. AB’de yeşil mutabakat metni politikalarına bağlı olarak 2050 yılına kadar karbon nötr olmayı hedeflemiş, bu bağlamda SKDM-Sınırdaki karbon düzenlemesi mekanizmasının 2026 yılında devreye girmesi ile karbon salınımı sınırlarını aşan ihraç ürünleri karbon vergilendirmesine tabi tutmuştur. Ülkemizin ihracatının yaklaşık %40’lık kısmının AB’ne yapıyor olması nedeni ile SKDM’ye bağlı döngüsel ekonomiye geçişle birlikte, ihraç ürünlerin maliyetlerinde artış yaşanacaktır. Çalışmamızda, SKDM uygulamasının oluşturduğu ilave maliyetlerin, pazar kaybının önlenmesi hatta artırılması adına döngüsel ekonomi dahilinde finansmanı için katılım bankaları ve diğer paydaşlarca yapılması önerilen ürün, uygulama ve düzenlemelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Döngüsel Ekonomi, Katılım Bankacılığı, Paris İklim Anlaşması, Sınırdaki Karbon Düzenlemesi Mekanizması, Yeşil Finansman.

Abstract

Our country signed the Paris Agreement on 6 October 2021 with the commitment to combat climate change and to make its own emission planning, moreover committed to be carbon neutral by 2053. The reflection of green transformation in economic life is the circular economy model. The EU aims to be carbon neutral by 2050, and with the introduction of the carbon regulation mechanism at the border in 2026, export products that exceed

Dr., Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye.

✉ teotag@gmail.com

Geliş/Received: 14.04.2023

Kabul/Accepted:13.11.2023

Teoman Tağtekin, "Paris İklim Anlaşması Sonrası Döngüsel Ekonomide Proaktif Yaklaşım Katılım Bankacılığı için Fırsat Olabilir Mi?", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), Ekim 2024, ss. 805-819.

the carbon emission limits are subject to carbon taxation. Since approximately 40% of our country's exports are made to the EU, the costs of export products will increase with the transition to a circular economy based on CBAM. In our study, the products, practices and arrangements proposed to be made by participation banks and other stakeholders for financing the additional costs incurred by the CBAM implementation within the circular economy are included.

Keywords

Circular Economy, Participation Banking, Paris Climate Agreement, Carbon Border Adjustment Mechanism, Green Financing.

Giriş

2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması, iklim değişikliği ile ilgili mücadelede kendisinden önce yapılan anlaşmaların ve protokollerin önüne geçerek en bağlayıcı uluslararası anlaşma olma özelliği kazanmıştır. Paris iklim anlaşması küresel karbon emisyonlarının hemen hemen tamamına yakın olarak kabul edilebilecek, %99,75'lik kısımdan sorumlu 195 devlet tarafından imza altına alınmıştır (Pınarcıoğlu, 2018, s.217).

Paris Anlaşması, iklim değişikliğine sebep olan karbon salınımının azaltılması yönünde taahhütlerin bulunduğu Kyoto Protokolünden farklı olarak sadece gelişmiş ülkelerin değil, gelişmekte olan ülkelerinde farklı seviyelerde iklim değişikliğinde sorumlulukları olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda anlaşmaya taraf olan ülkeler ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar dikkate alınarak kendi ulusal katkı beyanlarını ilan edip, bu doğrultuda emisyon planlaması yapma kararı almıştır. Bu karara ilave olarak küresel ısınmanın sanayi öncesi küresel sıcaklık seviyesine kıyasla 1,5°C'de sabit kalma hedefine ulaşmak ve nihayetinde net sıfır emisyonu ulaşmak adına ülkelerden hedef tarih belirlenmesi istenmiştir (Yücel, 2022).

Ülkemiz, iklim görüşmelerinde temel gerekçe olarak OECD üyesi ülke olmasına rağmen, kişi başı karbondioksit emisyonu oranının diğer OECD üyesi ülkelere mukayese edildiğinde çok daha düşük olduğunu belirterek gelişmekte olan bir ülke olduğunu savunmuştur. Bundan dolayı da ülkemizden gelişmiş ülkelere uygulanan kural dahilinde sera gazı emisyonunda ciddi bir düşüş beklemenin adil bir çözüm olmayacağı iletilmiş ve müzakerelere taraf olunmamıştır. 2009 yılından sonra gerçekleştirilen taraflar toplantılarında ülkemiz bu tavrını aktif olarak tartışmaya açmıştır. Bu müzakerelerde sera gazı azaltımı konusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazlı listeler son dönemlerde gündemden uzaklaşmış ve tüm taraflara çağrı yapılması sağlanmıştır. Böylelikle ülkemiz, kendi kararları dışında karbon azaltımı ile ilgili yükümlülüklerden kurtulmuş, önemli bir avantaj elde etmiştir (Karakaya & Sofuoğlu, 2015).

Türkiye, yeşil dönüşümün gerçekleştirilmesi ve bu dönüşüm için kullanılacak kaynağın hak edilebilmesini teminen 6 Ekim 2021 tarihinde Paris anlaşmasını imzalamıştır. Sonrasında Glasgow'da düzenlenen 26. Taraflar Konferansına iştirak edip, anlaşma kapsamında 2053 yılında Türkiye olarak karbon nötr bir ülke olacağı taahhüdünde bulunulmuştur(Yücel, 2022).

Döngüsel Ekonomi

Amerikalı iktisatçı Kenneth E. Boulding'in 1966 yılındaki çalışmasında ilk defa döngüsel ekonomi kavramından söz edilmiştir. Boulding, dünyamızı bir uzay gemisine benzeterek, var olan kaynakların kısıtlı olduğunu, bu kısıtlı kaynaklarla üretim sürecini devam ettirebilmek için enerji girdilerinden kaçınılmasa da maddi yapının devamlı yeniden üretimini yapabilen döngüsel bir sistemde yer alması gerektiğini belirterek döngüsel ekolojik sistemin gerekliliğini vurgulamıştır. Doğrusal ekonomi modelinde, sınırlı olan kaynakların hiç tükenmeyecekmiş gibi kullanıldığı, hammaddenin bir kez kullanılıp sonra atık olarak değerlendirildiği yaklaşım tarzı hem maddi hem de çevresel anlamda sürdürülemez bir boyuttadır (Yazıcı, 2023,s.33). Doğrusal ekonomi modeli safhaları şematik olarak Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Doğrusal Ekonomi Modeli (Kaynak: semtrio.com)

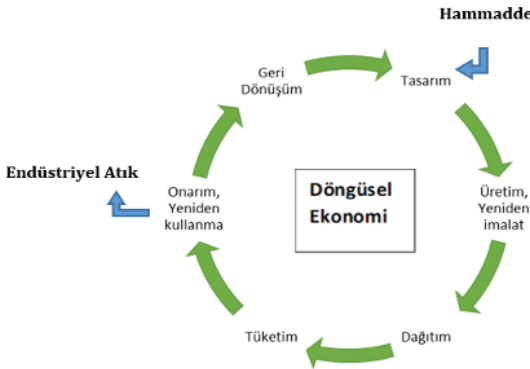

Ekonominin doğrusal bir sistemin aksine kapalı bir sistem olarak düşünülmesi, atık üretimini ve enerji tüketimini kabul edilebilir sınırlar içinde tutmayı amaçlayan mevzuat ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (reusablepackaging.org, 2023).

Doğrusal ekonomi modelinde al, kullan, at modeli geçerliyken, dögüsel ekonomi modelinde tüm kaynakların uzun süreli kullanımı esas hedef olarak belirlenmiştir. (Balbay v.d., 2021, s. 558)

Hayat döngüsü Şekil 2’de gösterilen döngüsel ekonomi, hammaddelerin çıkarıldığı üretim sistemlerini ve ürünlere işlenerek tüketime hazır hale gelenlerin tükettildikten sonra atığa dönüştüğü doğrusal tüketim ekonomisi modeli olan yapıları değiştirerek, kaynakları kullanma metodolojisini köklü bir şekilde revize etmeyi hedeflemektedir.

Şekil 2: Dögüsel Ekonomi Modeli (Kaynak: semtrio.com)

Hükümetler, çok uluslu şirketler, finans kuruluşları iklim değişikliğine karşı gerçekleştirilecek mücadele sonucu oluşacak sonuçlar karşısında bilinçlendikçe, istikametlerinin döngüsel ekonomiye doğru çevirerek, döngüsel ekonomi modeline geçişle ilgili taahhütlerde bulunmaktadır. Bu taahhütler,

sonraki adım olarak bir üst seviyeye taşınarak politika ve çerçeve düzenlemelere dönüşmekte, döngüsel ekonomiye geçiş sürecini hızlandırmaktadır (escarus.com, 2022). Dönüşüm ekonomisi konseptinin uygulanması sonucu, atık önleme, eko tasarım ve tekrar kullanım gibi tedbirler, Avrupa Birliği işletmelerine 600 milyar Euro tasarruf imkanı sağlamanın yanı sıra yıllık sera gazı emisyonlarında da %2-4 oranında azaltılabileceği öngörülmektedir. Döngüsel ekonomi, ekonomideki her şeyi değerlendirerek birim çıktı bazında enerji kullanımını azaltıp, yenilenebilir enerji geçişini hızlandırmayı hedeflemektedir. Bu sayede, hammadde ithalatını azaltma, yeni istihdam oluşturma, çevre bilinci oluşturma, doğal kaynakların korunması ve kirlilik oluşumunun azaltılması, maliyetlerin ve buna paralel girdi fiyatlarının düşürülmesi, atık oluşumunun minimize edilmesi, fosil yakıt tüketiminin azaltılarak, sera gazı ve zehirli madde salınımının azaltılması döngüsel ekonomiye geçişin temel faydaları olarak sayılabilir (Gedik, 2020,s.17-34).

Ekonomide döngüsellik ifade etmek adına R stratejileri olarak tanımlanan döngüsel ekonomi ilkeleri geliştirilmiştir. R ön eki kullanılarak literatürde ilk 3R ekonomi ilkesi tanımlanmıştır. Bunlar, 3R Reduce (Azalt), Reuse (Yeniden kullan) ve Recycle (Geri dönüştür) şeklinde kabul edilmiştir. Daha sonra çerçeve genişletilerek 9R olacak şekilde yeni ilkeler eklenmiştir. Temel ilkelere ilave olarak önerilen ilkeler, Repair (Tamir etme), Refuse (Reddetme), Rethink (Yeniden düşünme), Remanufacture (Yeniden üretme), Refurbish (Yenileme), Renovation (Yenileştirme), Repurpose (Amacı yenilemek), Recover of energy (Enerjiyi dönüştürme) şeklinde sıralanabilir (Çokmutlu, 2023,s.153).

Toplum bilincinin artması ile birlikte geleneksel ekonomik model yaklaşımına alternatif olarak döngüsel ekonomi modeli gelişmiştir. Model gelişimini tamamlamamış, aksine her gün yeni gelişmelerle, farklı boyutlarda daha kapsayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Döngüsel ekonomi, verimliliğin kaynak kullanımı aşamasında başlaması gerektiğini vurgulamakta, hükümetlerin iklim değişikliği ile mücadele hedefleri ile ekonomik hedefleri ortak paydada buluşturarak sürdürülebilir temelli yeşil ekonomi kavramının gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Böylelikle döngüsel ekonomi, sadece ekonomik bir model olmaktan çıkarak ekonomi ve çevre ile ilişkili olgular bütünü temsil etmektedir (Bozkurt, 2022, s.14). Döngüsel ekonomi modeli toplumların kültürel, sosyal ve politik geçmişlerinin yanısıra coğrafi konumuna göre farklı alanlarda öne çıkmakta ve boyutsal olarak değişkenlik göstermektedir. Örneğin, AB, İngiltere ve ABD gibi gelişmiş ülkelerde döngüsel ekonomi kavramı, kaynakların geri dönüşüm sonucu yeniden kullanımı, atık yönetimi ile çevresel etkinin azaltılarak sürdürülebilir kalkınma esasına dayanmaktadır. Japonya, Güney Kore gibi Asya bölgesinde yer alan gelişmiş ülkelerde atık yönetimi ve malzeme kullanımı hususunda toplumun bilinçlendirilerek, tüketici sorumluluğuna vurgu yapılmaktadır. Çin'de devam eden uygulamalarda ise kentsel gelişim teşvik edilmektedir. Benzer şekilde kırsal alanda da kentsel alanda olduğu gibi kalkınmanın dengeli seviyede büyümesini sağlamak amaçlı döngüsel ekonomi olgusu dahilinde hareket edilmektedir (Gedik, 2022, s.15). Çevreye yeterli seviyede duyarlı olmayan geleneksel üretim metotlarının yerini, çevresel hassasiyeti ön planda olan etkin kaynak kullanımını esas alan döngüsel ekonomik anlayışa bırakması kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır (tubitak).

Döngüsel ekonomiye geçişin sağlayacağı fayda ve fırsatlardan öne çıkanlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- I. Maliyetlerin minimize edilmesi,
- II. Daha az kaynak harcayarak büyüme,
- III. Daha güçlü, mukavemetli ve rekabetçi işletmeler,
- IV. Hammadde fiyatlarında dalgalanmaların önlenmesi,
- V. Yeni iş fırsatları oluşturarak istihdamın artırılması,
- VI. Sürdürülebilirlik çerçevesinde üretilmiş ürün ve hizmet satış ve ihracı,
- VII. Sera gazı salınımlarını ve karbon ayak izini azaltma (business4goals.org, 2020, s.12).

Döngüsel ekonomiye geçişin sağladığı fayda ve fırsatların yanında, kendi içinde potansiyel bariyer barındırdığı gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Döngüsel ekonomiyi benimseyen her bir taraf için maliyet faydasının tam olarak anlaşılmadığı ve ilk yatırımın fayda sağlamayabileceğine dair genel bir algı vardır. Maliyet ve buna bağlı karın, karar verme

sürecinde baskın faktör olduğu görülmüş olup, bu durum birçok müşterinin kısa vadeci yaklaşımları ile daha da karmaşık hale gelebilmektedir (Adams v.d., 2017, s.7).

Sınırdaki Karbon Düzenlemesi Mekanizması ve Ülkemiz İhracatına Etkisi

Avrupa Yeşil Mutabakatı yatırım planı, küresel ısınmaya neden olmayan, çevreci ve daha kapsayıcı bir ekonomik modele geçişte tahsis edilmek üzere kamu ve özel sektör yatırımlarını teşvik edici imkanlar sağlayacaktır. Gelecek on yıl içinde sürdürülebilir yatırımların teşviki amaçlı yaklaşık 1 trilyon Euro finansman sağlanması hedeflenmiştir (TUSİADA, 2021).

Avrupa Birliği'nin 2050 yılına kadar karbon nötr ilk kıta olma hedefi doğrultusunda Yeşil Mutabakat adı altında tüm politikalarını planlamıştır. Yeşil Mutabakat metni Avrupa Birliği içinde faaliyette bulunan firmaların yanı sıra Avrupa Birliğine ihracat yapan firmaları da kapsamaktadır. Ülkemiz ihracatının yaklaşık %40'luk kısmının Avrupa Birliği ülkelerine gerçekleştiği düşünüldüğünde, ihracatı gerçekleştiren ülkemizdeki firmalar ve onların tedarikçilerinin de Yeşil Mutabakat doğrultusunda belirtilmiş olan politikalara uyma zorunluluğu olduğu görülmektedir (Balbay v.d., 2021, s.561). Ülkemizin 2022 yılı ihracat rakamı içinden 103,1 milyar USD ile %40,6 oranında pay sahibi olan Avrupa Birliği, toplam ihracatımızda ilk sıradadır (ticaret.gov.tr, 2023). Döngüsel ekonomi dahilinde AB pazarının dönüşümü ülkemizi de etkileyeceğinden döngüsel ekonomi konusu Türkiye için de önem arz etmektedir (business4goals.org,2020, s.50).

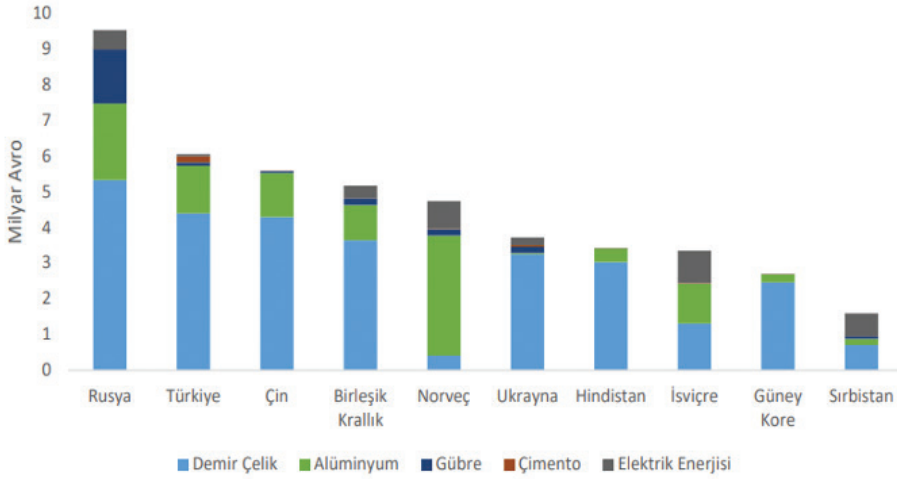
Ülkemizin Avrupa Birliği ile ticari ilişkilerin devamlılığı adına zorunluluk gibi görünse de, Yeşil Mutabakat süreci ülkemizin sürdürülebilir kalkınma sürecini de destekleyecektir. Bu bağlamda, döngüsel ekonomik şartlara uygun olacak şekilde hukuki düzenlemelerin yapılandırılması gerekmektedir. Döngüsel ekonomi hedefinin sadece kamu düzeyinde gerçekleştirilecek düzenlemeler ile hedeflenemeyeceği, üretici ve tüketicinin de süreçte aktif olarak yer aldığı, sosyo ekonomik manada zihinsel dönüşüme gereksinim bulunmaktadır(Kara, 2022, s.24).

Dolayısıyla, Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere, döngüsel ekonomi dahilinde önlem ve uygulamaları hayata geçirmeye başlayan ülkelere yapılacak ihracat işlemlerinde, döngüsel ekonomi politikaları doğrultusunda üretim yapan firmaların tercih edileceği, fiyatlandırma açısından önceliklendirileceği aşikardır. Ayrıca, döngüsel ekonomi politikaları harici yapılan üretimler sonucu oluşan malların ihracat ve transfer işlemleri sırasında, bu politikaları uygulayan ülkeler tarafından ilave olarak karbon vergisi adı altında vergilendirme yapılacağı bildirilmiştir. Böylelikle, bu politikalar doğrultusunda üretim yapan üreticilerin rekabet güçleri korunarak haksız rekabetin önlenmesi hedeflenmektedir. Uygulanacak vergiler ve gümrük düzenlemeleri ile döngüsel ekonomi dahilinde üretim yapılması teşvik edilip zorlanacaktır.

Düşük karbon uygulaması sürecinde ülkemiz ekonomik yapısını etkilemesi beklenen belli başlı gelişme Avrupa Birliği tarafından 2026 yılında devreye alınması planlanan SKDM-Sınırdaki Karbon Düzenlemesi Mekanizmasıdır (Mesutoğlu, 2022, s.1). SKDM özetle Avrupa Birliği tarafından ithal edilen ürünlerin, Avrupa Birliği topraklarında üretimi yapılsaydı, maruz kalınacak karbon maliyetinin sınırdaki vergilendirilmesi şeklinde tariflenebilir (Özsoy, 2022, s.7). Türkiye'nin rekabet gücünü sürdürebilmesi adına, Avrupa Yeşil Mutabakatına uyum sürecini başarılı bir şekilde yürütmesi gerekmektedir. Sınırdaki karbon düzenlemesi uygulaması sonrası, ülkemiz ihracatçılarının maliyetlerinin her yıl 1,1-1,8 milyar Euro artacağı tahmin edilmektedir (Kara, 2022, s.28). Sınırdaki karbon düzenlemesinden tüm AB ihracatçısı olan ülkemizdeki sektörler etkileniyor olacakken, özellikle Çimento, Makine, Otomotiv, Demir-Çelik ve Tekstil Ürünleri sektörü, başat sektörler olarak ön plana çıkmaktadır.

Sınırdaki karbon düzenleme mekanizması başlangıçta karbon kaçağı riski yüksek olan belirli ürünlere uygulanacaktır. Bunda amaç, ülke ve işletmelere yasal sürece uyum ve istikrar sağlamaktır. Söz konusu ürünlerin yer aldığı sektörler, Çimento, Demir/Çelik, Gübre, Alüminyum ve Elektrik'dir.

Şekil 3: Avrupa Birliği/27 Pazarına en çok Sınırdaki Karbon Düzenlemesi Mekanizması (SKDM) ürünü ihraç eden 10 ülke. (Milyar Euro, 2019-2021 ortalama)

(Kaynak: gaib.org.tr)

Şekil 3'te de görüldüğü gibi, SKDM ürünlerinden Avrupa Birliği'ne 2019-2021 yıllarını kapsayan üç yılda ortalama olarak ülkemizden 6,1 milyar Euro'luk ihracat gerçekleşmiştir.

Şekil 4: Sınırdaki Karbon Düzenlemesi kapsamında yer alacak ürünlerin ülkemiz ihracatındaki payı. (Kaynak: gaib.org.tr)

Ürün Adı	Türkiye'nin Dünyaya İhracatı (x1000 \$)		Türkiye'nin AB'ye (AB-27) İhracatı (x1000 \$)		TR'nin ihracatında AB'nin payı (2021)
	2020	2021	2020	2021	
Çimento	1.208.997	1.356.084	145.580	212.132	17%
Gübre	373.152	537.629	93.125	157.649	29%
Demir Çelik	11.764.029	20.950.494	3.775.033	7.777.343	37%
Alüminyum	2.052.398	3.874.030	1.134.311	2.399.852	62%
Elektrik Enerjisi	81.804	248.355	68.919	172.034	69%

SKDM ürünlerinin ülkemiz ihracatındaki Avrupa Birliği'nin payı Şekil 4'de de görüldüğü üzere, çimentoda %17, gübrede %29, demir çelikte %37, alüminyumda %62, elektrikte %69'dur (www.gaib.org.tr).

İlerleyen dönemlerde Sınırdaki Karbon Düzenlemesi Mekanizmasının kapsamının genişletilerek diğer ihraç ürünlerine de uygulanması muhtemel olup, bu durumun AB'ye toplam ihracatının %40 dan fazlasını gerçekleştiren ülkemiz için kısa zaman aralığında, tüm paydaşları kapsayan ciddi anlamda ödev ve düzenleme yapması görevini yüklemektedir.

Küresel boyutta dekarbonizasyon sürecinin aktive edilmesi için bir fırsat sunan sınırdaki karbon düzenlemesi, endüstrisini bu düzenlemeye uygun şekilde dönüştürebilecek yeterli seviyede teknolojik ve ekonomik imkanları olmayan ülkeler içinde risk barındırmaktadır. Bu risk özellikle Avrupa Birliği tarafından ithal edilen ürünleri üreten ihraççı ülkeleri doğrudan etkileyecektir. Bu bağlamda ülkemiz yeşil mutabakat eylem planının getirmiş olduğu uygulamalar doğrultusunda ihracat kayıpları yaşamaması adına ülkemiz ihracat pazarının dekarbonizasyon süreci, ötelenemeyecek şekilde kaçınılmaz bir süreçtir (Ersoy & Berberoğlu, 2022, s.159).

Ülkemizde doğrusal ekonomi yaklaşımından, döngüsel ekonomiye geçiş sürecini açıklayan mevzuat düzenlemelerinin yapılmasına ilave olarak geçiş sürecini hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı plan

ve projelerinde geliştirilmesi gerekmektedir. Üreticilerin, döngüsel ekonomi çerçevesinde yaptıkları çalışma ve çözümler desteklenip, finansal teşvikler barındıran uygulamalar önceliklendirilmelidir (Kara, 2022, s.28).

Döngüsel Ekonomiye Geçiş Sürecinde Finans Sektöründe Yapılan Düzenlemeler

Döngüsel ekonomi modelinin yeni bir model olarak yaygınlaşabilmesi ve belli büyüklükte bir yatırımcı kitlesine sahip olabilmesi için, öncelikle ilk yatırım maliyeti gibi finansal yükü ağır olan kalemlerin yükünün azaltılması önemlidir (Aysan ve Büyükdeniz, 2022, s.38). Sürdürülebilir kalkınma ve büyümeyi gerçekleştirecek dönüşüm ile iklim değişikliğine karşı gerekli tedbirleri alabilmek için gerekli olan yatırımlar, sürdürülebilir özelliğe sahip finansman uygulamaları ile gerçekleştirilebilecektir.

Başta Paris Anlaşması olmak üzere sürdürülebilir kalkınma ile ilgili süreçlere hazırlıklı olabilmek adına, işletmelerin dönüşümü gerçekleştirmeleri için gereken finansal sermayenin sağlanması, sonrasında performansın izlenebilirliğinin standardize edilmesi ile haksız rekabete meydan vermeden, standart, etkin ve şeffaf kaynak tahsis süreci oluşturulması bankalarca gerçekleştirilebilecektir. Bunun realize olması için de, işletmeler aracılığıyla hazırlanıp yayınlanan, risk değerlendirmelerinde kullanılan ve finansal olmayan bilgilerin standardize edilerek bu verilerin ve açıklamalarının artırılması gereklidir. Bu sayede verilerin kullanımı artarken, karşılaştırılabilirlik seviyeleri de yükselecek ve bu durum yatırımcılar için daha şeffaf ve net değerlendirme imkanı sağlayacaktır. Ülkemizde sürdürülebilir finansın gelişimine yönelik olarak kamu otoritesi ve kural koyucular tarafından yapılmış çalışmalar aşağıdaki tablo 1’de özetlenmiştir (Yazıcı, 2023, s.35).

Tablo 1: Türkiye’de Sürdürülebilir Finans Hakkında Kural Koyucular Tarafından Yapılan Çalışmalar

Yıl	Kurum	Çalışma Adı	Amaç
2014	TBB	Bankacılık sektörü sürdürülebilirlik kılavuzu	Çevresel ve sosyal öngörülebilirlik ilkeleriyle, şeffaflık ve izlenebilirliğin banka faaliyetlerinde daha sistematik uygulanabilirliği. (TBB ve TKBB çalışma grupları ortaklaşa çalışması sonrası 2021 yılında güncellenmiştir.)
2014	BIST	BIST Sürdürülebilirlik Endeksi	BIST’te işlem gören, ESG (Environmental, Social and Governance- Çevresel, Sosyal ve Yönetişim) konularında farkındalık yaratan şirketlerde, kriterlere uygun ihraç edilecek yatırım araçlarının işlem gördüğü özel Pazar oluşturmak; sürdürülebilirlik endeksleri hesaplamak; yatırımcılar için de bilgilendirme hizmetleri yapmak, ürünler geliştirmek. (Çalışma ve hesaplamalar, 2020 ve 2021 yıllarında revize edilmiştir.)
2015	BDDK	IFC-International Finance Corporation (Uluslararası Finans Kurumu) Sürdürülebilir Bankacılık Ağı üyeliği	Sürdürülebilirlik konusunda farkındalığın sağlanması, bilgi birikimi ve kapasite artırımını teşvik amaçlı IFC üyeliği gerçekleştirilmiştir.
2017	BMKİS (Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi) Üyesi 7 banka	Global Compact Türkiye Sürdürülebilir Finansman Bildirgesi	Global Compact Türkiye, finansman kuruluşlarının kredilendirme süreçlerinde sürdürülebilirlik kriterlerinin de bulunmasını sağlayıp, konuyu daha geniş kesimlere aktarmak. (Üye bankalar Akbank, Garanti Bankası, ING Bank, İş Bankası, Şekerbank, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Yapı Kredi Bankası)
2018	BDDK	Türk Bankacılık Sektörü Sürdürülebilirlik Araştırması	Sürdürülebilirlik alanında farkındalığı artırmak, bilgi birikimini ve kurumsal kapasiteyi geliştirme amaçlı bilinçlendirme.

Tablo 1: Devamı			
Yıl	Kurum	Çalışma Adı	Amaç
2019	BDDK	Enerji Performansı Yüksek Konut Finansmanının Artırılması	Enerji performansı yüksek konut finansmanını artırarak, bu amaçla kullanılan krediler için kredi-değer oranını yükseltmek.
2020	SPK	Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi	Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi kapsamında, halka açık ortaklıkların gönüllülük esasına dayalı bu ilkelere uyup uymadıklarını “uy ya da açıkla” ilkesiyle zorunlu hale getirilmesi.
2021	SPK	Yeşil Borçlanma Aracı ve Yeşil Kira Sertifikası Rehberi	Sürdürülebilirlik kapsamında borçlanma aracı ve kira sertifikası ihraçlarının artmasını sağlamak amaçlı yatırımcı güveninin pekiştirilmesini; sürdürülebilir kalkınmaya destekleyen projelerin finansman imkanlarının çeşitlendirilmesini sağlamak.
2022	KGK	Uluslararası Standartlarla Uyumlu Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartlarının Belirlenmesi ve Yayımlanması	Şeffaflık ve karşılaştırılabilirliği yüksek sürdürülebilirlik raporlama çerçevesi olan Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartlarının yayımlanması.

(Yazıcı, 2023, s.36).

Proaktif Yaklaşım ve Katılım Bankacılığı Sektöründe Yapılması Önerilen Düzenleme ve Geliştirmeler

Proaktif yaklaşım, gelecekteki olayları tahminleme ve bu olaylara hazırlıklı olma eğilimi şeklinde tanımlanabilir. Ekonomik açıdan baktığımızda proaktif yaklaşım, ekonominin gelecekteki gelişmelerini tahmin etme, bu gelişmelerden etkilenen kurumları ve kişileri alternatif fırsat ve çözüm önerileri ile etkilemeye yönelik yaklaşım olarak tariflenebilir. Bu yaklaşımda amaç gelecekteki ekonomik olayların olumsuz etkilerini minimize etmek, ekonomik büyümeyi teşvik etmektir (micro.com.tr).

Uzun vadede, döngüsel ekonomi stratejisi hem çevresel hem de ekonomik performansı geliştirebilir. Ancak bir çok döngüsel ekonomi faaliyeti maliyetlidir (Geng v.d., 2009, s.1001). Her ne kadar kamu otoritesinin ve maliyesinin yenilenebilir enerji yatırımlarındaki rolü kabul görse de özel sektör yatırımlarının sürece dahil olmadığı bir finans modeli mümkün görünmemektedir(Kandır ve Yakar, 2017, s.87).

Döngüsel ekonomiye geçişi zorunlu hale getiren, ulusal ve uluslararası anlaşma, protokol, mutabakat metni gibi birçok düzenleme sonrası, belirli bir takvime bağlanmış olan kademeli geçiş planı çerçevesinde, sürece uyum ve adapte olmak adına işletmelere bu bağlamda alternatif finansal ürün ve hizmet sunabilmek, bankalar için öncelikli yaklaşım tercihi olmalıdır.

İslami finans, özünde faydaları üst seviyeye çıkartarak, zararın önlenmesi ve toplumun genel menfaatlerini muhafaza edip, geliştirmek gibi ulvi hedefin gerçekleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu, evrensel ve etik değerlerle tutarlı aynı zamanda kalkınma ve refah seviyesinin devamlı artırılması suretiyle ekonomik hedeflere ulaşmayı amaçlamıştır. Sürdürülebilir finansa olan ilgi, katılım finans kurumlarına sürdürülebilir ekonomik büyümedeki rolüyle uyumlu, büyüme ve gelişmeye katkı sağlama fırsatı veren bir motivasyon sağlar(Katılımfinans, 2021, s.18). Döngüsel ekonomiye geçişle birlikte sosyal ve ekonomik adaletin sağlanması sonrası toplum refahının artırılması öngörülmektedir. Bu bağlamda, döngüsel ekonomi, islami finansın bütüncül hedeflerini bünyesinde bulundurmaktadır (Sümer & Yanık, 2021,s.211).

Katılım bankacılığı sektöründe ilk aşamada sürdürülebilirlik kavramını destekleyen, ürün ve müşteri tarafından daha çok, politikalar, insan kaynakları yönetimi, çevresel duyarlılık, atık yönetimi, kurumsal sosyal sorumluluk projeleri gibi öğeler ön plana çıkarılarak bu alanlarda farkındalıklar oluşturulmuş

ve uygulamaya geçilmiştir. Bu kapsamda ülkemizde faaliyet gösteren katılım bankaları tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, seçilen bankalar için aşağıda Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: Seçilmiş Katılım Bankaları Tarafından Sürdürülebilirlikle İlgili Gerçekleştirilen Faaliyetler.

Katılım Bankası	Yapılan Çalışmalar
AlbarakaTürk Katılım Bankası A.Ş.	Banka internet şubesinde ilan ettiği üzere, Sürdürülebilir Bankacılık Programı başlatmıştır. Söz konusu program yönetim kurulu ve genel müdürlüğe bağlı; <ul style="list-style-type: none">• Sürdürülebilirlik Komitesi• Sürdürülebilirlik İcra Komitesi adı altında iki farklı çalışma grubu tarafından yürütülmektedir. Sürdürülebilirlik projeleri dahilinde, <ul style="list-style-type: none">• Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi,• Karbon Saydamlık Projesi,• Yeşil Bina Projesi,• Sıfır Atık Projesi, çalışmaları gerçekleştirilmiştir. (albaraka.com.tr)
KuveytTürk Katılım Bankası A.Ş.	Banka 2018 ve 2019 yıllarında sürdürülebilirlik faaliyetlerini içeren rapor yayınlamıştır. Bankanın sürdürülebilirlik raporu GRI (Global Reporting Initiative) Küresel raporlama girişimi G4 Temel ilkelerine göre hazırlanıp onaylanmıştır. Banka bünyesinde oluşturulmuş Sürdürülebilirlik Komitesi altında dört farklı çalışma grubu oluşturulmuştur. <ul style="list-style-type: none">• Sürdürülebilir Finans Çalışma Grubu• İklim Değişikliği Çalışma Grubu• Çalışan ve İletişim Çalışma Grubu• Ekosistem Yönetimi Çalışma Grubu (kuveytturk.com.tr)
Ziraat Katılım Bankası A.Ş.	Banka aşağıda yer alan politika metinleri ile sürdürülebilirlikle ilgili vizyon, hedef ve yaklaşım gibi davranış modellerini kamuoyu ile paylaşmıştır. <ul style="list-style-type: none">• Sürdürülebilirlik politika metni,• Finansman faaliyetlerinde çevresel ve sosyal etkilerin yönetim politikası metni,• Çevre ve iklim değişikliği politika metni(ziraatkatilim.com.tr)

Birçok katılım bankası bu alanlarda yaptıkları çalışmaları ve faaliyetlerini sertifikalandırmakta, bunları farklı kanallar üzerinden paylaşarak, duyurarak farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çalışmalar ve faaliyetler hızlı ve kolay kazanım gibi görünse de katılım bankalarının bu amaca yönelik, direkt müşterilere dokunan ürün ve uygulamaları üzerinde düzenlemeler gerçekleştirip hayata geçirmeleri beklenmektedir. Böylelikle, asıl farkındalığın hizmet ve yeni ürünlerle gösterilip ön plana çıkarılması hem katılım bankacılığı, hem de katılım bankacılığı sektöründen faydalanan müşteriler için daha önem arz etmektedir.

İslami finans araçları, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmek, geçim stratejilerini güçlendirmek, yoksulluğu azaltmak, temel hizmetleri iyileştirmek, daha fazla istihdam ve iş fırsatı yaratmak için büyük bir potansiyele sahiptir (Hassan v.d.,2020, s.14).

Katılım bankalarının, ürün ve hizmet olarak müşteriye dokunan, ürün, süreç, organizasyon gibi genel başlıklar altında spesifik olarak yapılması önerilen düzenleme ve faaliyetler aşağıdaki gibidir.

TKBB Nezdinde Bilinçlendirme ve Politika Oluşumu

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) olarak üye tüm bankaların iştiraki ile döngüsel ekonomi amacına yönelik, sonuç almaya odaklı çalışma grupları ve platform oluşumu gerçekleştirilebilir. Döngüsel ekonomiye geçişi ve sonrasını destekleyen faaliyetler ve katılım bankacılığı ürünlerinin bu bağlamda kullanılabilirliği ve yeni ürün geliştirme çalışmaları koordinasyonunun yapılması sağlanabilir. Oluşturulan planlamaların başta BDDK olmak üzere ilgili kamu kurumlarıyla paylaşımının yapılarak ortak akıl oluşumu ve karar alınabilecek ortam oluşturulabilir. Sonrasında belirlenecek kriterler

dahilinde, başta fon kullandırım ürünleri olmak üzere tüm bankacılık hizmetlerinde müşteri lehine avantajlı fiyatlamaların sunulması ve döngüsel ekonomiye geçiş doğrultusunda yapılan finansmanların kamu tarafından nasıl, hangi şartlarda ve ne oranda sübvans edilebilirliği konusunda karar alınması sağlanabilir. Bu fasıl altından yapılan fonlamaların kamu otoritesinde takibinin de yapılması, belirli periyotlarda konsolide raporlamanın yapılması ile süreç ve uygulamalar teşvik edilip farkındalık sağlanabilir.

Yeşil Finansman

Yeşil finans, yenilenebilir enerji kullanımı, çevreyi koruma ve iklim değişikliğine uyum, biyolojik çeşitliliğin devamlılığı ve korunması amaçlı oluşturulmuş projeleri destekleyen finans yöntemi olarak tanımlanabilir. Yeşil kredi ve yeşil sukuk da bu finansman türünün alt unsurları olarak tariflenebilir (Sümer & Yanık, 2021, s.211).

Bankaların kredilendirme politikaları sürecinde, döngüsel ekonomiye destekleyen, sürdürülebilirlik ilkesi ile hareket ederek, küresel ısınma ile ilgili önlemleri dikkate alan proje ve oluşumlar için finansman aşamasında pozitif ayrımcılık yaparak, bu projeleri ekstra destekleyecek fikri değişime ihtiyaçları vardır. Doğal olarak bankalardan da, işletme sürekliliğini sağlayarak kar etmeleri beklenmektedir. Bu kararın oluşması ve faaliyet devamlılığının sağlanması için gerekli olan fon kullandırım/kredi tahsis süreçlerinde gerçekleştirilen finansal analiz ve istihbarat çalışmalarının yanısıra, kredilendirilecek işletmenin döngüsel ekonomi ve sürdürülebilirlik konularına verdiği önem ve uygulamalar ve bu konuda gerçekleştirmiş olduğu ya da gelecek ile ilgili planlarının da kredi tahsis sürecinde etken olarak dikkate alınması gerekmektedir. Finansallar sadece, verilecek borç karşılığı alınacak teminatlar ile borcun vadesinde sağlıklı bir şekilde geri ödemesi ile ilgili göstergelere işaret etmekte, döngüsel ekonomi ile ilgili fikir vermemektedir.

Döngüsel ekonomiye destekleyen bu tür uygulamaların, finansman adet ve çeşitliliğinin artarak, geri ödemelerinin de sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi durumunda, hem verilecek yeni kararlarda bankaları riske girme konusunda cesaretlendirerek daha iştahlı olmalarını sağlamaya yardımcı olacak, hem de şirketlerin bu tür finansman taleplerinde daha girişken ve güvenilir şekilde istekli olmalarını teşvik etmiş olacaktır.

Murabaha ya da genel olarak kullanılan ismi ile kurumsal finansman desteği olarak tanımlanan ürün ile katılım bankası müşterisinin ihtiyaç duyduğu mal ya da hizmeti peşin olarak satıcısından alıp, karlı fiyat üzerinden vadeli olarak müşterisine satmaktadır. Yeşil finans başlığı altında murabaha ürünü ile üretiminde geri dönüşüm döngüsünden faydalanılmış, yenilenebilir enerji ile üretilmiş ürünlerin finansmanında kullandırım yapılabilir. Bu fasıldan yapılacak fon kullandırmalarında satıcı için geri dönüşüm yapılmış ürün üretimi desteklenmiş, alıcı için bu tür ürünlerin kullanımı avantajlı fiyatlarla sunulacak geri dönüştürülmüş malzemedен ve yenilenebilir enerji ile üretilmiş ürün kullanımı teşvik edilmiş olacaktır. Yukarıda belirtildiği şekilde kamu otoritesince de desteklenecek bu tür finansal hizmetlerde, avantajlı fiyat politikası hem kullandırımı yapan banka, hem de bankadan finansman kullanan müşteri için paylaşıyor olması gerekmektedir. Nihai olarak bakıldığında da üretimi yapan satıcı için de dolaylı teşvik mekanizması işletilmiş olmaktadır.

Murabaha ürünü için önerilen bu yapı benzer şekilde mudaraba, icara gibi diğer katılım bankacılığı finansman modelleri içinde dönüştürülerek uygulanabilir.

Yeşil Sukuk

Yeşil sukuk, islami finans ile geleneksel finans arasındaki boşluğu gidermek adına olumlu bir adım ve şans olarak nitelenebilir. Bu açıdan bakıldığında, yeşil sukuk, şer'i duyarlılığı olan islami yatırımcının yanısıra çevresel öncelikleri olan geleneksel yatırımcıya da hitap etmektedir(Menteşe, 2021, s.107). Yeşil sukuk, çevre dostu projelerin finanse edilerek, iklim değişikliğine karşı uyum sağlayıp, sürdürülebilirliği muhafaza etmek amaçlı geliştirilmiştir. Yeşil sukuk, küresel ısınma, fosil yakıt kullanımının azaltılması, iklim değişikliği sorunlarını azaltmaya, ortadan kaldırmaya yönelik projelerin finansmanı ile direkt ilgilidir. Yeşil sukuk ile toplanan fonlar bu amaca yönelik olarak çevre dostu projelerin finansmanında kullanılmaktadır(Sümer & Yanık, 2021, s.219). Yeşil Sukuk, genel olarak toplum üzerinde olumlu etkisi olan büyük çevre dostu altyapı projelerini finanse etmek ve sonuç olarak döngüsel ekonomiye teşvik etmek için finansal bir yeniliktir (Hassan vd., 2020, s.17).

Yeşil Kart

Döngüsel ekonomiye uygun ve teşvik eden kredi kartı uygulaması geliştirilebilir. Bu kart ile geri dönüştürülebilir malzeme kullanımı ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını destekleyen işletmelerde yapılan alışverişler için ekstra puanlar verilmesi ya da indirimler yapılması gibi fırsatlar sunulabilir. Böylelikle döngüsel ekonomiye katkısı olan işletmeler, bu uygulamalar ile müşteriler tarafından desteklenirken, banka tarafından müşterilere sunulan fırsatlarla müşteri sadakati de arttırılmış olacaktır.

Bankacılık ürünlerinden farklı olarak, bankacılık hizmet ve aracılık faaliyetlerinden dolayı oluşan komisyon ve masrafların belirlenmesinde, döngüsel ekonomi bağlamında bankacılık ürünlerini kullanan müşterilere avantajlı fiyatlandırma metodolojisi dahilinde fiyat yansımaları uygulanarak, bu hizmetlerle de döngüsel ekonomik faaliyetler teşvik edilmelidir.

Kural Koyucular Tarafından Yapılması Önerilen Düzenleme ve Geliştirmeler

Sınırdaki Karbon Düzenlemesi Mekanizması aktif olarak devreye girdiğinde, ülkemizin iklim değişikliğine karşı yürüttüğü mücadele ile ilgili izlediği yöntem ve politikaları değiştirmemesi halinde, ithalata konu ana sektörlerde zarara uğrayacak aksi durumda gerekli değişiklikleri hayata geçirmesi durumunda da kazançlı çıkacaktır. Bu sebeple Avrupa Yeşil Mutabakatı ile değişen yeni nesil ticaret kurallarının iyi tahlil edilip, gereken önlem ve alınacak tedbirlerle rekabet gücümüzün muhafaza edilmesi gereklidir (Özsoy, 2022, s.13).

Finansal Raporlama Düzenlemeleri

İklim krizinin küresel boyutta olması nedeni ile sürdürülebilirlik ve bunun finansmanı hususunda paydaş olan tüm tarafların, kural setleri ve denetim mekanizmalarını oluştururken, küresel birliktelik ve yeknesaklığında sağlanması adına, uluslararası standart ve düzenlemeleri baz alarak ulusal seviyede çalışma yapılması beklenmektedir.

Uluslararası raporlama standartlarının doğrusal ekonomik modele göre değil, döngüsel ekonomik modele göre tekrar düzenlenmesi gerekmektedir. Yeşil finansal varlıkların ve risk paylaşımına dayalı uzun vadeli risk paylaşımı sağlayan sözleşmeler tasarlanması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak adına tüm paydaş ve bakanlıkların koordine edilmesi yapılması gerekli reformlardan bir kaç olarak sayılabilir (Sümer & Yanık, 2021, s.219).

Bankalara Sağlanabilecek Avantajlar

Döngüsel ekonomiye geçiş doğrultusunda tanımlanmış kredi kalemlerinden yapılan kullandırmalar da bankalar için, çeşitli rasyo (Başta sermaye yeterlilik rasyosu) ve karşılık (genel kredi karşılıkları) hesaplamalarında avantajlı, teşvik edici oranlar dahilinde uygulama yapılabilir. Bu amaçla kullandırılmış olan kredilerin risk ağırlıklarının, normal kredi kullandırmalarına göre teşvik edici olacak oranlar dahilinde banka lehine uygulaması yapılarak, bankaların bu fasıllardan avantajlı fon kullandırmaları desteklenebilir. Söz konusu uygulama döngüsel ekonomiye geçişin etkileri dikkate alınarak sektörel bazlı önceliklendirmeler yapılarak düzenlenebilir.

Benzer şekilde teşvik mekanizması kapsamında, bankalarca kullandırımı yapılmış bu tür kredilerden alınan komisyon ve kar payı gelirleri üzerinden hesaplanan vergi ve stopaj kesintilerinde de avantajlı oranlar dahilinde uygulama yapılabilir.

İklim Fon Havuzu Oluşturulması

Döngüsel ekonomi dahilinde faaliyetlerin finansmanı için kaynak sağlama amaçlı kamu otoritesince süreç desteklenip, uluslararası kanallar üzerinden sağlanacak fonlarla da kaynak enjeksiyonu yapılacak ortak fon havuzu oluşturulabilir. Örneğin, Brezilya da kurulu olan Amazon fonu (Amazon yağmur ormanlarını koruma, ormansızlaştırmayı durdurma çalışmalarının finansmanı amaçlı oluşturulan fon) Almanya ve Norveç tarafından desteklenmektedir. (TUSİADB, 2020, s.51)

Özellikle içsel fon kaynağı oluştururken, kamu marifetiyle yapılacak çalışma ve koordinasyon sonucu, Sınırdaki Karbon Düzenlemesi uygulaması doğrultusunda, Avrupa Birliğine yapılacak ihracat işlemlerinde istenen seviyeye gelinmemesi durumunda, ödenmesi muhtemel karbon vergileri

bu aşamaya gelinmeden, şartları sağlayacak üretim teşvikleri amaçlı ortak havuzda toplanabilir. Oluşturulacak fon ile döngüsel ekonomi çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmek isteyen işletmelerin fon ihtiyaçları bankalar üzerinden yapılacak kullandırmalar ile destek ya da hibe şeklinde finanse edilebilir. Böylelikle başta operasyonel maliyetleri olmak üzere, geri dönüş, takip ve izlemeleri bankalar aracılığı ile daha sağlıklı ve kontrollü şekilde gerçekleştirilebilir, bankalar da bu işlem karşılığı finansal etkinliğini ve ürün/müşteri çeşitliliğini artırmış olacaktır.

Dolayısıyla, volatil olmayan, borç oluşturmeyen iklim ve kalkınma finansmanı amaçlı fonlamalar, Türkiye gibi dış tasarruf gereksinimi olan ülkeler için kritik öneme sahiptir (TUSİADB, 2020, s.57).

Kuruluş amacı yukarıda yer alan açıklamalarla paralellik arz edecek şekilde, Avrupa İmar Kalkınma Bankası (EBRD), Sürdürülebilir Kalkınma Derneği ve İş Dünyası katılımcıları ile birlikte 2016 yılında Döngüsel Ekonomi Platformunu oluşturmuşlardır. Platformun kuruluş amacı, döngüsel ekonomi ile ilgili taraflara bilgi ve kaynak sunumu yapılması, ölçüm mekanizmalarının oluşturulması, teknik hibe imkanları sağlanması, iş birlikteliği fırsatlarının oluşturulup değerlendirilmesidir (Mısır & Arıkan, 2022, s.76).

Kur Uygulamaları

Ülkemizde var olan yüksek enflasyon karşısında TL cinsinden maliyetleri artan ihracatçıların, Sınırdaki Karbon Düzenlemesi mekanizması ile de ilave maliyetlere maruz kalabilecek olmaları nedeniyle, söz konusu mali yükün azaltılması amaçlı özel kur uygulaması yapılabilir. Bu mekanizma ile ihracatçılara yapılacak mali desteğin yanında, olası pazar kayıplarının da önüne geçilerek ülkemizin dış ticaret açığının da kapatılmasına faydası olacağı aşikardır.

Sonuç

Ülkemiz, Karadeniz havzasında keşfettiği ve 2023 yılı ilk yarısında kullanıma sunacağı doğalgaz kaynakları ile enerjide dışa bağımlılığını azaltarak, endüstriyel alanda büyüme ve ülke olarak gelişimini daha da ileri seviyeye taşıma fırsatına kavuşmuştur. Ancak, kullanılacak yeni keşfedilen enerji kaynaklarının fosil yakıt olması nedeni ile karbon salınımı azaltımı, yenilenebilir enerji kullanımı bağlamında daha önceden ülke olarak taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalara da uyum anlamında bir nevi dar alana sıkışmış gibi görünmektedir. Söz konusu dar alandan çıkıp, uluslararası anlaşmaların şartlarına uyum sağlanmaması durumunda olası yaptırım ve yalnızlaşmanın önüne geçmek, diğer taraftan geç de olsa keşfedilmiş doğal kaynakların kullanımı ile ülke olarak büyümemizi ivmelendirmek adına hem üretim hem de finansal alanlarda yeni stratejiler geliştiriyor olmamız gerekmektedir. Çalışmada katılım finans cephesi için önerilen ürün ve uygulamalar ile finansal alanda yapılabilecek bu tür stratejiler için katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Avrupa Birliği başta olmak üzere gelişmiş ülkeler, sürdürülebilir ekonomik faaliyetler ile sanayi stratejilerini değiştirmektedirler. Döngüsel ekonomi bu dönüşümün lokomotifi şeklinde değerlendirilebilir. Döngüsel ekonomi var olan kaynakların verimli kullanımının sağlanarak atık oluşumunu minimize eden bir metodolojidir. Bu metodoloji doğrultusunda, sürdürülebilir bir gelecek için, atıkların azaltılarak geri dönüştürülmesi ve tekraren kullanımı yolu ile doğal kaynakları koruma temel hedeftir.

Döngüsel ekonomiye geçişin, kendi içinde barındırdığı potansiyel bariyer olarak nitelendirilebilecek, I. Döngüsel ekonomiyi benimseyen her bir taraf için maliyet faydasının tam olarak anlaşılabilmesi, II. İlk yatırımın fayda sağlamayabileceğine dair genel bir algı varlığı, III. Maliyet ve buna bağlı karın, karar verme sürecinde baskın faktör olması, IV. Birçok müşterinin kısa vadeci yaklaşım tercihleri

ile daha da karmaşık hale gelebilmektedir. Döngüsel ekonomi modelinin yeni bir model olarak benimsenmesi ve tercih edilmesi için, öncelikli olarak finansal yükünün azaltılması gerekmektedir. Bu da başta kamu olmak üzere, özel sektör işbirlikteliği ile mümkün olabilecektir. Bu aşamada özel sektör finansman sağlayıcı ve yol gösterici olarak katılım finans sistemi önemli rol üstlenebilecektir. Katılım finans, sağlamış olduğu finansal hizmetler aracılığıyla toplumun faydasına yönelik etik ve sosyal sorumluluğu ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Katılım finans sistemi de toplumsal fayda başta olmak üzere sürdürülebilirliğe odaklı bir finansal sistem oluşturmayı amaç edinmiştir.

Toplumsal fayda ve sürdürülebilirlik paydasında buluşan döngüsel ekonomi ve katılım finans yaklaşımlarının uygulamalarının hayata geçirilmesi ile birlikte, kaynakların daha verimli kullanımı sağlanacak, atık miktarı azaltılacak, finansal hizmetlere erişimin kolaylaştırılıp artırılması ile birlikte ekonomik kalkınma desteklenebilecektir. Bu yaklaşımın uygulanabilmesi için, başta işletmeler ve hükümet olmak üzere tüm paydaşların işbirliği içinde hareket etmesi esastır. Özellikle ülkemiz ihracatının büyük bir kısmının Avrupa Birliğine gerçekleştiriliyor olması nedeni ile 2026 yılında hayata geçecek sınırdan karbon düzenlemesi uygulaması ile oluşması muhtemel vergisel kaybın yanısıra diğer finansal hak ve pazar kayıplarının önüne geçmek amaçlı döngüsel ekonomi dahilinde yapılacak üretim ve ticaretin finansmanı adına katılım bankalarının daha proaktif yaklaşım ile bu fırsatı değerlendirmeleri önem arz etmektedir. Sürdürülebilirlik yaklaşımı dahilinde ülke ve kuruluşlar tarafından imza altına alınmış olan anlaşma metinlerinde yer alan uygulama ve yaptırımların, önümüzdeki dönemlerde yürürlüğe girecek olması, finans sektörüne olası etkilerinin fırsat ve tehdit boyutunda değerlendirilerek buna göre pozisyon alınıyor olması başta katılım bankaları olmak üzere finans kuruluşları için öncelikli vazifedir. Geleneksel bankacılığa göre finans sektöründen daha fazla pay alması gerektiğine inandığımız katılım bankacılığının, hak ettiği bu seviyeye ulaşması, döngüsel ekonomi ile yakalanmış ivmeden alacağı pay ile doğru orantılıdır. Aksi durumda katılım bankacılığı yeni fırsatlar beklemek üzere sektörel payında daralma riski ile yüzyüze kalabilecektir.

Kaynaklar

ADAMS, K. T., OSMANI, M., THORPE, T., & THORNBAC, J. (2017). Circular economy in construction: current awareness, challenges and enablers. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Waste and Resource Management* (Vol. 170, No. 1, s. 15-24).

AlbarakaTürk Katılım Bankası A.Ş., albaraka.com.tr, <https://www.albaraka.com.tr/tr/hakkimizda/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik-yaklasim-ve-yapimiz>, Erişim Tarihi: 09.11.2023

AYSAN, A.F. & BÜYÜKDENİZ, T. (2022). Döngüsel Ekonominin Sermaye Piyasaları Yoluyla Finansmanı: Yeşil Tahviller. M. Bulut ve C. Korkut (Eds). *Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilir Hayat* (s. 23-44). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. DOI: 10.53478/TUBA.978-605-2249-97-0.ch02

BALBAY, Ş. , SARIHAN, A. & AVŞAR, E. (2021). Dünyada ve Türkiye’de “döngüsel ekonomi / endüstriyel sürdürülebilirlik” yaklaşımı. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* , (27) , 557-569. DOI: 10.31590/ejosat.971172

BOZKURT, K.G. (2022). Döngüsel ekonomi kavramı ve bu alanda Dünya ve Türkiye’deki gelişmeler, *Anahtar T.C. Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı Aylık Yayın Organı*, Yıl: 34 Sayı: 402, https://edergi.sanayi.gov.tr/File/Journal/2022/6/6_2022.pdf,

business4goals.org. (2020). İşletmeler İçin Döngüsel Ekonomi Rehberi, <https://www.business4goals.org/wp-content/uploads/2021/03/%C4%B0sletmeler-icin-Dongusel-Ekonomi-Rehberi.pdf>, Erişim Tarihi:07.11.2023

ÇOKMUTLU, M.E.(2023). Sürdürülebilir kalkınma temelinde döngüsel ekonomi performansı, *Verimlilik Dergisi, Circular Economy And Sustainability*, 151-170. DOI: 10.51551/verimlilik.1111745

ERSOY MİRİCİ, M. & BERBEROĞLU, S. (2022). Türkiye perspektifinde yeşil mutabakat ve karbon ayak izi: tehdit mi? fırsat mı?, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi* , 8 (1) , 156-164 . DOI: 10.21324/dacd.982396

Escarus.com, (2022), [escarusblog, Hızla ivmelenen sorumlu yatırımlar vizyonu ve döngüsel ekonomi](https://www.escarus.com/hizla-ivmelenen-sorumlu-yatirimlar-vizyonu-ve-dongusel-ekonomi), <https://www.escarus.com/hizla-ivmelenen-sorumlu-yatirimlar-vizyonu-ve-dongusel-ekonomi>, Erişim tarihi: 08.11.2023

GEDİK, Y. (2020). Döngüsel ekonomiyi anlamak: teorik bir çerçeve, *Turkish Business Journal*, 1(2): 13-40

GENG, Y., ZHU, Q., DOBERSTEIN, B., & FUJITA, T. (2009). Implementing China’s circular economy concept at the regional level: A review of progress in Dalian, China. *Waste Management*, 29(2), 996-1002.

HASSAN, M.K., SARAÇ, M., ALAM, A.W. (2020), *Circular economy, sustainable development, and the role of islamic finance, islamic perspective for sustainable financial system*, Istanbul University Publication No: 5276

KANDIR,S.Y., YAKAR, S. (2017), Yenilenebilir enerji yatırımları için yeni bir finansal araç: Yeşil tahviller, Maliye Dergisi, Ocak-Haziran 2017; 172: 85-110

KARA, T.H. (2022). Döngüsel ekonomi teori ve pratik, Efeakademi Yayınları,

KARAKAYA, E. ve SOFUOĞLU, E. İklim değişikliği müzakerelerine bir bakış: 2015 Paris iklim zirvesi, Uluslararası Enerji Sorunları Sempozyumu, İzmir.

kuveytturk.com.tr, Kuveyttürk Katılım Bankası A.Ş., <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-6790.vsf>, , Erişim Tarihi: 09.11.2023

MENTEŞE, B. (2021). Yeşil Tahvilin Gelişimi ve Türkiye'deki Uygulamaları. Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi. 3(1), 94-116.

MESUTOĞLU, B. (2022). Avrupa Birliği sınırda karbon düzenleme mekanizmasının Türk bankacılık sektörü kredi portföyüne olası etkileri, BDDK Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. <https://www.bddk.org.tr/KurumHakkinda/EkGetir/18?ekId=114>, Erişim Tarihi: 06.11.2023

MISIR, A. ve ARIKAN, O .A., (2022), Avrupa ve Türkiye'de sıfır atık yönetimi ve döngüsel ekonomi, çevre, iklim ve sürdürülebilirlik, İTÜ Dergisi-e, 1(1) 69–78,

ÖZSOY, C. E. (2022). Sınırdaki karbon düzenleme mekanizması: Türkiye için yeni bir risk mi fırsat mı?, VI. Anadolu International Conference on Economics May 13-15, 2022, Eskişehir, Turkey

PINARCIOĞLU, N.Ş. (2018). İklim Değişikliği Müzakerelerinde Gelinek Nokta: Paris Anlaşması ve Sonrası, Turkish Studies, Volume 13/23, p. 211-224 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14226>

reusablepackaging.org, Circular Economy Legislation – The International Experience, <https://www.reusablepackaging.org/insights/circular-economy-legislation-the-international-experience/>, Erişim Tarihi:08.11.2023

SÜMER, S. ve YANIK, R.(2021). İslami finans kapsamında döngüsel ekonomi, Hitit İlahiyat Dergisi, 20/3, 201-224.

YAZICI, R. (2023). Türkiye'deki işletmelerin döngüsel ekonomiye geçiş sürecinde bankacılık sektörünün rolü, The Journal of International Scientific Researches, 8(1), 31-45.

YÜCEL, G. (2022).Türkiye ve Paris İklim Anlaşması: Yükümlülükler ve Uygulamada Öneriler, <https://www.ilkeanaliz.net/2022/03/07/turkiye-ve-paris-iklim-anlasmasi-yukumlulukler-ve-uygulamada-oneriler-2/> , Erişim Tarihi:20.03.2023

Döngüsel ekonomi modeli: tanımı, faydaları ve önemi. <https://www.semtrio.com/blog/dongusel-ekonomi-modeli-tanimi-faydaları-ve-onemi>, Erişim Tarihi: 22.03.2023.

Bank Negara Malaysia-Malezya Merkez Bankası, “Sürdürülebilirlik yolculuğunda değer bazlı aracılık”, Katılım Finans Dergisi, Temmuz-Ağustos 2021, Sayı:26, https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/KATILIMFINANS_26.pdf, Erişim Tarihi: 31.03.2023.

<https://www.mikro.com.tr/proaktif-yaklasim-nedir/> , Erişim Tarihi:06.04.2023

<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi>, Erişim Tarihi:12.04.2023

TUBİTAK, Doğrusal ekonomi ve döngüsel ekonomi, <https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/system/files/makale/deko.pdf>, Erişim tarihi: 07.11.2023

TUSİADA, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10790-avrupa-yesil-mutabakati-dongusel-ekonomi-eylem-plani-turk-is-dunyasina-neler-getirecek>, Erişim Tarihi:12.04.2023

TUSİADB, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10633-ekonomik-gostergeler-merceginden-yeni-i-iklim-rejimi-raporu>, Erişim Tarihi:12.04.2023

Güneydoğu Anadolu İhracatçıları Birlikleri, Avrupa Birliği emisyon ticaret sistemi ve sınırda karbon düzenleme mekanizması (aym-5) raporu, <https://www.gaib.org.tr/tr/haberler/avrupa-birligi-emisyon-ticaret-sistemi-ve-sinirda-karbon-duzenleme-mekanizmasi-aym-5-raporu-375.html>, Erişim Tarihi:12.04.2023

Summary

Our country signed the Paris Agreement on 6 October 2021 with the commitment to combat climate change, realise green transformation and make its own emission planning, and then committed to become a carbon neutral country by 2053. The reflection of the green transformation in economic life can be defined as the circular economy model, which accelerates the transition to renewable energy by making long-term use of all resources and reducing energy use on a unit output basis. In the EU, depending on the green consensus text policies, it aims to be carbon neutral by 2050, and in this context, it has obliged the countries exporting to it to comply with the circular economy rules within this scope. During the export and transfer transactions of goods resulting from production outside the circular economy policies, countries implementing these policies will additionally be taxed under the name of carbon tax. With the full implementation of the CBAM- Carbon Border Adjustment Mechanism in 2026, export products that exceed the carbon emission limits will be subject to carbon taxation. Thus, it is aimed to prevent unfair competition by protecting the competitiveness of producers who produce in line with circular economy policies. Production within the circular economy will be encouraged and enforced through taxes and customs regulations. CBAM- Carbon Border Adjustment Mechanism, which offers an opportunity to activate the decarbonisation process on a global scale, poses risks for countries that do not have sufficient technological and economic capabilities to transform their industries in accordance with this regulation. This risk will directly affect exporting countries, especially those producing products imported by the European Union. Since approximately 40% of our country's exports are made to the EU, the costs of export products will increase within the circular economy transition. In our study, the financing of the additional costs that will be incurred with the CBAM implementation and what can be done by participation banks in accessing this financing and the practices and regulations proposed to be made by other stakeholders are included.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Örgütlerde Kaynağın İnsanın Önüne Geçmesi: Örgütsel İnsandışılaştırma Üzerine SistematiK Bir Derleme

When Resource Precedes Human in Organizational Behaviour: A Systematic Review on Organizational Dehumanization

¹Semanur OKTAY

²Selma SÖYÜK

Öz

Örgütsel insandışılaştırma, çalışanların çalıştığı örgüt tarafından bir insandan ziyade, örgütün kaynağı veya mülkü olarak muamele gördüğüne ilişkin algılarını ifade etmektedir. Bu alışma sistematiK derleme yoluyla, örgütsel insandışılaştırmanın örgüt ve çalışanlara etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Web of Science, Pubmed, Ulakbim, Science Direct, Springer Link veri tabanlarında Türkçe ve İngilizce dilinde belirlenen anahtar sözcükler taranarak veri toplanmıştır. Araştırma kapsamına 23 çalışma dâhil edilmiştir. Çalışma sonucunda örgütsel insandışılaştırmanın çalışanları ve dolayısı ile örgütleri olumsuz etkilediğı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte çalışmada, ulusal literatürde örgütsel insandışılaştırma konusuna yönelik çalışmaların yok denecek kadar az olduğı görülmüş ve konuya özgü farklı örneKlem gruplarıyla çalışmaların yapılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Organizational Dehumanization, Employee-Organization Relationship, Employees' Well-Being, Rganizational Behavior, Systematic Review

¹Arř. Gör., İstanbul Gelisim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, İstanbul, Türkiye.
✉ soktay@gelisim.edu.tr

²Do. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ ssoyuk@iuc.edu.tr

Geliş/Received: 10.07.2023
Kabul/Accepted:01.02.2024

Abstract

Organizational dehumanization expresses the perceptions of the employees regarding that fact they are being treated as resources or property of the organization rather than humans by the organization. The present study intended to examine the effects of organizational dehumanization on the organization and its employees through systematic review. In the study, the data was collected by searching the keywords determined in Turkish and English in the Web of

Science, Pubmed, Ulakbim, Science Direct, and Springer Link databases. 23 studies were included in the scope of the research. As a result of the study, it was concluded that organizational dehumanization negatively affects the employees and thus the organizations. In addition, the study observed that there were scarcely any studies regarding organizational dehumanization in the national literature, and the performance of studies on the subject with different sample groups was suggested.

Keywords

Örgütsel İnsandışılaştırma, alışan-Örgüt İlişkisi, alışan Refahı, Örgütsel Davranış, Sistematik Derleme

Giriş

Örgütler belirli bir amacı gerçekleştirmek için iki veya daha fazla kişinin çabalarının birleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır ve çalışanlar da bu söz konusu amaçları gerçekleştirmek için örgüt çatısı altında bir araya gelmektedir. Bu yapı içerisinde bir arada çalışan yönetici ve çalışanlar birbirlerinin tutum ve davranışlarından karşılıklı olarak etkilenmektedir (Ouchi, 1984; Gök, 2009). Söz konusu davranışlar her zaman olumlu sonuçlara sebep olmamaktadır. Hem birey hem de örgütü olumsuz etkileyebilen bu davranışlar, örgütlerin kurulma amaçları olan ortak amaca ulaşmak noktasından saptırıcı etkilerle sonuçlanabilmektedir (Sığrı & Gürbüz, 2013).

Örgütsel insandışılaştırma, çalışanların örgüt tarafından bir insandan ziyade örgüt amaçlarını yerine getirmek amacıyla çalışan bir araç olarak görüldüğüne dair algılarını ifade etmektedir (Tseng, 2020). Yirmi birinci yüzyılda örgütler ve örgüt yöneticilerinin çalışanları robotlar veya kendi çıkarları ve amaçları için yaratılmış araçlar olarak algılamaları giderek yaygınlaşmaktadır. Bunun sonucunda ise çalışanlar, çalıştıkları kurumun amaçlarına ulaşmada kullanılan araçlar olma durumuna yaklaşmakta ve kendilerini insandışılaşmış olarak algılamak gibi önemli bir riskle karşı karşıya kalmaktadır (Brisson vd., 2022). Bu kapsamda literatürde yeni ilgi görmeye başlamış olan örgütsel insandışılaştırma kavramının sonuçlarının örgütsel amaçlara ulaşma noktasında örgüte ve örgüt çalışanlarına etkilerinin ne yönde olduğunun araştırılması önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaştırmanın örgüt ve çalışanlara etkisini incelemektir. Bu doğrultuda araştırma sorusu “Örgütsel insandışılaştırmanın örgüt ve çalışanlar üzerine etkisi nedir?” şeklinde belirlenmiştir.

İnsandışılaştırma Kavramı

İnsandışılaştırma kavramı bir kişiyi insandan daha aşağı olarak algılamak olarak nitelendirilmektedir ve kişinin insandan çok bir hayvan veya makine gibi hissetmesini sağlayan bir sürecin, deneyimin veya tutumun sonucu olarak tanımlanmaktadır. Kavramın kökeni 1970'lere ve psikoloji alanına dayanmaktadır. Söz konusu kavramı sistematik olarak ele alan ilk isimler sosyal psikolog olan Kelman (1976) ve Staub (1989)'dur (Haslam, 2006). Bununla birlikte söz konusu kavram felsefi, ahlaki, sosyolojik ve psikolojik açılardan da ele alınmıştır ve bu farklı bakış açıları insandışılaştırma kavramının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamıştır (Fiorini, 2019).

Haslam (2006), insandışılaştırmayı iki boyutta ele almıştır. Bu boyutlardan ilki insanın benzersizliğine has özelliklerini reddederek kişiyi hayvansılaştırma, başka bir deyişle kişiyi hayvansılaştırarak insandışılaştırma boyutudur. Bu insandışılaştırma boyutunda insandışılaştırılan birey inceliksiz, akılsız, eksik, bilişsel kapasiteden yoksun olarak nitelendirilir. İkinci boyutta ise insanlar hayvansılaştırılmak yerine bir makine olarak görülmekte ve mekanikleştirilmektedir. Mekanik insandışılaştırma boyutunda insandışılaştırılan birey ise soğuk, katı, düşünce ve duygulardan yoksun, robotlaşmış olarak nitelendirilir. Her iki boyuttaki ortak nokta insani özelliklerin reddedilerek bireyin insandışılaştırılmasıdır (Christoff, 2004).

Kavram hakkında yapılmış olan ilk çalışmalara bakıldığında, özellikle soykırım ve cinsel nesneleştirme, etnik köken, cinsiyet, engellilik, pornografi gibi acımasız ve şiddetli sosyal konulara odaklanıldığı görülmektedir (Hagan & Rymond-Richmond, 2008; Puvia & Vaes, 2013). Ancak insanların insandışılaştırılması yalnızca aşırı durumlarda meydana gelmemekte, aynı zamanda basit, sıradan durumlarda da ortaya çıkabilmektedir (Haslam, 2006; Haslam & Stratemeyer, 2016). İnsandışılaştırma

kelimesi her ne kadar bireyleri veya insan gruplarını açıkça insandan daha aşağı görmeyi çağırırsa da basit biçimlerinin günlük sosyal etkileşimlerde ortaya çıkabileceği gerçeği, sosyal dışlanma üzerine yapılan araştırmalar tarafından da desteklenmektedir (Bastian & Haslam, 2010; Fiorini, 2019). Bunun bir sonucu olarak insandışılaştırma, kişilerin profesyonel yaşamlarına da nüfuz edebilecek incelikli, güncel ve yaygın bir olgu olarak nitelendirilebilmektedir (Christoff, 2014).

Örgütsel insandışılaştırma

Örgütsel insandışılaştırma kavramının kökleri, insandışılaştırmaya ilişkin sosyal psikoloji literatürüne dayanmaktadır. Söz konusu kavram yönetim, örgütsel davranış ve insan kaynakları literatüründe son yıllarda ilgi görmeye başlamış bir kavramdır (Haslam, 2006; Bell & Khoury, 2016; Caesens vd., 2017; Väyrynen & Laari-Salmela, 2018). Öyle ki ilgili kavramı örgütlerde ampirik olarak inceleyen çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak örgütsel insandışılaştırma literatürde her ne kadar yeni bir kavram olarak görüle de geçmiş ve güncel olaylar bu olgunun organizasyonlarda oldukça yaygın olduğunu göstermektedir (Tseng, 2020).

Günümüzde insanı işlevsellik temelinde değerlendirmek hem örgütlerde hem de toplumda oldukça yaygın bir hale gelmiştir. Kişinin her şeyden önce işe yararlık bazında değerlendirilmesi son derece normal kabul edilmektedir. İnsandışılaştırıcı tutum ve davranışlar örgütsel ortamlarda sıklıkla ortaya çıkmaktadır ve genellikle kişisel ve örgütsel hedeflere ulaşmak için gerekli bir strateji olarak görülmektedir (Christoff, 2014). Ancak literatürde yapılmış olan çalışmalar normal olarak kabul edilen bu durumun, çalışanların kendilerini yalnızca örgütün hizmetinde olan bir araç veya makineye indirgenmiş, başka bir ifadeyle örgüt tarafından insandışılaştırılmış olarak algılamalarına sebep olmaktadır (Fiorini, 2019; Stinghamer vd., 2022).

Örgütsel insandışılaştırma, çalışanların çalıştığı kuruluş tarafından tam bir insandan daha az, onun kaynağı veya mülkü olarak muamele gördüğüne ilişkin algılarını ifade etmektedir (Brison vd., 2022). Başka bir ifadeyle örgütsel insandışılaştırma, örgütü tarafından nesneleştirildiğini hisseden, kişisel özelliği reddedilen ve örgütün amaçları için bir araç veya alet gibi hissettirilen bir çalışan deneyimi olarak tanımlanmaktadır (Bell & Khoury, 2016).

Örgütsel insandışılaştırma çalışanların, kuruluşlarının kendilerini bir nesneden veya makineden ayıran insani özellikleri reddettiğini ve onlara değiştirilebilir pasif araçlar olarak davranıldığını algıladığında ortaya çıkmaktadır (Bell & Khoury, 2011; Caesens vd., 2017) Ancak söz konusu kavram aslında çok daha geniş bir kapsamda ele alınabilmektedir. Örneğin örgütün “değer” leri olan çalışanlarından “varlık” olarak söz etmeleri, onları “varlık” olarak görmeleri ve bu şekilde davranmaları da örgütsel insandışılaştırma olarak nitelendirilmektedir (Fiorini, 2019). Bir yönetici, çalışanlarına saygı duymadığında, onları karar verme kapasitesi olmayan, hissetmekten yoksun varlıklar olarak algıladığında ve çalışanlarıyla bu hislerle iletişim kurduğunda çalışanlarda örgütsel insandışılaştırma algısının ortaya çıkması kaçınılmazdır (Arino Mateo vd., 2022).

Yöntem

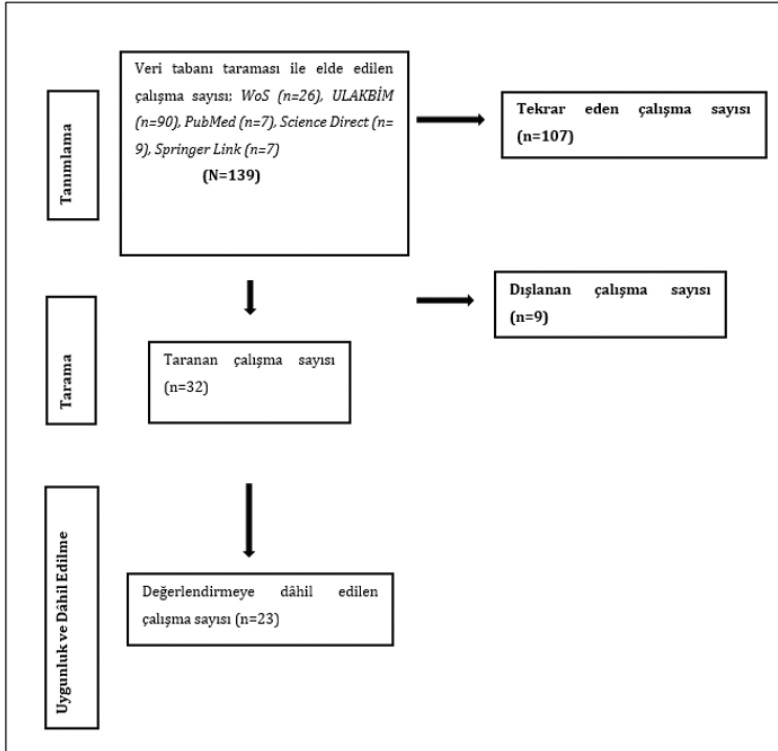
Örgütsel insandışılaştırma konusunda ulusal ve uluslararası literatürde Türkçe ve İngilizce dilinde yayımlanan bütün makaleleri incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemiyle yürütülen bu çalışmada, sistematik derleme deseni tercih edilmiştir. Sistematik derleme; belirli bir problem durumunda, o alanda yapılmış tüm araştırmaların taranarak, incelemeye dâhil edilecek yayınlanmış ve yayınlanmamış çalışmaların belirlenmesi, çalışmaların dâhil edilmeye uygunluğunun değerlendirilmesi ve derlemeye alınacak çalışmaların bulgularının sentezlenmesidir (Dickersin vd, 1994). Çalışmada yapılan sistematik derleme için Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analysis (PRISMA) kontrol listesi kullanılmıştır (Moher vd., 2009). Bulguların yorumlanması ve analizi için Popay vd. (2006) tarafından geliştirilen “anlatı sentezi” kullanılmıştır. Anlatı sentezi, birden fazla çalışmadan sistematik inceleme ve sentez sonucunda elde edilen bulguların özetlenmesi olarak tanımlanmaktadır.

Bu sistematik derleme, örgütsel insandışılaştırmının örgüt ve çalışanlar üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla araştırmaya dâhil edilen çalışmaların seçiminde kullanılan başlıca kriterler Tablo 1.’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Dâhil etme ve dışlama kriterleri

Dâhil Etme Kriterleri	Dışlama Kriterleri
Konusu örgütsel insandışılaştırma olan makaleler	Derleme, tez, kitap ve editöre mektup şeklinde olan çalışmaları, çalışma protokolleri, rehberler, pilot çalışmaları, kongre bildirileri
Konu ile ilgili yayınlanmış açık erişimli ve tam metni olan çalışmaları	Açık erişim olmayan ve tam metin olarak ulaşılamayan çalışmaları
10.12.2022 yılına kadar yayınlanmış olan makaleler	10.12.2022 tarihinden sonra yayınlanmış makaleler
Türkçe ve İngilizce dilinde olan makaleler	Türkçe ve İngilizce dili dışında yayımlanan makaleler

Bu sistematik derleme, Web of Science, Pubmed, Ulakbim, Science Direct, Springer Link veri tabanları taranarak yürütülmüştür. Taramalar “Örgütsel İnsandışılaştırma” ve “Organizational Dehumanization” anahtar kelimeleriyle gerçekleştirilmiştir. Veri tabanlarının taraması 3 haftalık zaman süresinde gerçekleştirilmiştir. Beş veri tabanı taranarak yürütülen ve detayları Şekil 1’de verilen araştırmada, öncelikle ulaşılan makalelerin (n=139) başlıkları/özetleri incelemeye alınmıştır. Seçilen araştırmalardan çalışmanın amacına uygun olanlar (n=32) belirlenmiştir. Veri tabanı aramaları sonucu elde edilen çalışmaların (n=139) başlıkları ve özetleri referans yönetim aracı EndNote X20’a kaydedilmiş ve tekrarlayan çalışmalar (n=107) çıkarılmıştır. Tam metinlerine ulaşılan çalışmalardan dâhil edilme ölçütlerine uygun olanlar seçilmiş ve çalışmaya dâhil edilen çalışma sayısı belirlenmiştir (n=23). Tarama sonucu ulaşılan 139 makalenin, sistematik derlemeye dâhil edilen 23 çalışmaya nasıl indirgendğini gösteren akış diyagramı (PRISMA 2009 Akış Diyagramı) Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: PRISMA akış diyagramı

Bu sistematik derlemede araştırma kriterlerine göre seçilmiş 23 makale incelenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen tüm çalışmaların yazar adı ve yılı, çalışma yeri ve planı, örnekleme, ölçme aracı, çalışmaların amaçları ve sonuçları Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2: Sistematiik derlemeeye dâhli edilen çalışmaların gözden geçirilmesi

Yazar/ Yazarlar (Makale No)	Çalışmanın Adı	Çalışma Yeri	Çalışmanın Deseni	Örneklem	Ölçme Aracı	Çalışmanın Amacı	Çalışmanın Sonucu
Bell, CM ve Khoury, C. 2016 (1)	Organizational powerlessness, dehumanization, and gendered effects of procedural justice	Kanada	Anket Uygulaması	n=402	Bell ve Khoury (2011) 8 Maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel güçsüzlük ve insandışlaştırma üzerindeki prosedürel adalet etkilerinin kadınlar için erkeklerden daha güçlü olup olmadığını ve sonuç olarak işten ayrılmaya niyeti üzerindeki acil etkililerin cinsiyete bağlı olup olmadığını test etmektir.	Cinsiyetin, insandışlaştırma üzerindeki etkisini yumuşlattığına ancak yalnızca yumuşlatılmış arabuluculuk yolu için destek bulunmuştur. Bununla birlikte, insandışlaştırmanın örgütsel güçsüzlük ile de ilişkili olduğu ve söz konusu kavramın önemli işyeri olaylarıyla bağımsız ilişkileri olduğu bulunmuştur.
Caesens, G. v ark. 2017 (2)	Perceived organizational support and employees' well-being: the mediating role of organizational dehumanization	Belçika	Karma Yöntem (Deneysel ve Anket uygulaması)	n= 194 (Deneysel çalışma) n= 1209 (Kesitsel çalışma)	Deneysel çalışma laboratuvar ortamında, anket çalışması literatür taraması sonrasında yazarlar tarafından geliştirilen 22 maddelik bir ölçek ile gerçekteştirilmiştir.	Bu çalışmanın amacı, algılanan örgütsel desteğin insandışlaştırma algısı üzerindeki etkisini incelemektir.	Algılanan örgütsel desteğin çalışanlara örgütte hoş karşlandıklarını ve kabul edileceklerini işaret ederek, aidiyet ihtiyaçlarını karşladığı ve çalışanların aidiyet duygularının artmasına katkıda bulunurken, örgütsel insandışlaştırma algısını azalttığı bulunmuştur.
Vayrynen, T ve Laari-Salmela, S. 2018 (3)	Men, Mammals, or Machines? Dehumanization Embedded in Organizational Practices	Finlandiya	Gömlü Teori	n= 188 işten çıkış görüşmesi	işten çıkış mülakatları incelenmiştir.	Bu çalışmanın amacı, bir kuruluşta istifa etmek üzere olan çalışanlar tarafından tanımlanan farklı kabul edilemez davranış biçimlerini incelemektir. Bu amaçla örgütsel insandışlaştırma kavramı ile örgütsel güven kavramı birlikte araştırılmıştır.	Çalışanların insandışlaştırılma algılarının örgütsel güveni zedeleyeceği sonucuna ulaşılmıştır.
Caesens, G. v ark. 2019 (4)	Abusive Supervision and Organizational Dehumanization	Belçika	Karma Yöntem (Birinci araştırma deneysel, ikinci araştırma panel tipi, üçüncü araştırma kesitsel)	n= 212 (Birinci Araştırma) n= 431 (ikinci Araştırma) n= 306 (Üçüncü Araştırma)	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, istismarcı yönetim ve örgütsel insandışlaştırma algıları arasındaki ilişkiyi araştırmaktır.	Çalışmanın sonuçları istismarcı yönetimin örgütsel insandışlaştırma algılarına yol açtığını ve bunun da olumsuz sonuçlara yol açtığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra bir yandan istismarcı yönetim ile diğer yandan iş tatmini, duygusal bağlılık ve işten ayrılmaya niyetleri arasındaki ilişkilerde örgütsel insandışlaştırmanın dolaylı etkilerinin, algılanan iş arkadaşı desteği tarafından hafifletildiğini göstermiştir.

Caesens, G ve Stinghamer, F. 2019 (5)	The Relationship Between Organizational Dehumanization and Outcomes The Mediating Role of Emotional Exhaustion	Belçika	Anket Uygulaması	n= 277	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşmanın tükenmişliğin temel boyutu olan duygusal tükenme üzerindeki etkisini incelemektir.	Duygusal tükenmenin bir yandan örgütsel insandışılaşma ile diğer yandan çalışanların sağlık ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkilere aracılık ettiğini göstermiştir.
Stinghamer, F ve ark. 2021 (6)	Leader-member exchange and organizational dehumanization: The role of supervisor's organizational embodiment	Belçika	Anket Uygulaması	n=227 (Birinci örneklem grubu) n= 202 (ikinci örneklem grubu)	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, lider- üye etkileşimi ile örgütsel insandışılaşma ilişkisini ve bunun çeşitli sonuçlar üzerindeki sonuçlarını (yani, duygusal tükenme, duygusal örgütsel bağlılık ve ses çıkarma davranışları) analiz etmektir.	İki örneklem genelinde sonuçlar, yüksek kaliteli lider- üye etkileşimi örgütsel insandışılaşma ile negatif ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca, örgütsel insandışılaşmanın, lider- üye etkileşimi ile duygusal tükenme, duygusal bağlılık ve ses çıkarma davranışı arasındaki ilişkilere aracılık ettiği bulunmuştur.
Sainz, M. Ve ark. 2021 (7)	The Link Between Authentic Leadership, Organizational Dehumanization and Stress at Work	İspanya	Anket Uygulaması	n= 930 (Birinci örneklem) n= 913 (ikinci örneklem)	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, otantik liderlik tarzının örgütsel insandışılaşma ve iş yerindeki strese karşı ne ölçüde koruyucu bir faktör olduğunu analiz etmektir.	Sonuçlar, daha yüksek otantik liderliğin daha düşük örgütsel insandışılaşma ve işteki stresi yordadığını göstermiştir. Dahası, örgütsel insandışılaşmanın, otantik liderlik ile iş yerindeki stres arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmuştur.
Ariagada-Venegas, M ve ark. 2021 (8)	The moderating role of organizational dehumanization in the relationship between authentic leadership and organizational citizenship behaviors	Şili	Anket Uygulaması	n= 422	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşmanın otantik liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkide oynadığı rolü araştırmaktır.	Örgütsel insandışılaşmanın, otantik liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi düzenlediğini ve bu etkinin, yüksek derecede örgütsel insandışılaşma algılandığında ortadan kalktığını bulmuştur.
Sarwar, A ve ark. 2021 (9)	Relationship between organizational dehumanization and nurses' deviant behaviors: A moderated mediation model	Pakistan	Anket Uygulaması	n= 295	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşmanın Pakistan sağlık sektöründe hemşirelerin sapkın davranışları üzerindeki etkisini iş stresi yoluyla doğrudan ve dolaylı olarak araştırmaktır. Çalışma aynı zamanda mesleki öz yeterliliğin örgütsel insandışılaşma ve iş stresi arasındaki ilişki üzerindeki düzenleyici rolünü incelemeyi de amaçlamıştır.	Örgütsel insandışılaşmanın iş stresi aracılığıyla hemşireler arasındaki sapkın davranışları doğrudan ve dolaylı olarak arttırdığı bulunmuştur. Ayrıca, mesleki öz-yeterliliğin düzenleyici bir rol oynadığı ve örgütsel insandışılaşma ile iş stresi arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Muhammad, L ve Sarwar, A. 2021 (10)	When and why organizational dehumanization leads to deviant work behaviors in hospitality industry	Pakistan	Anket Uygulaması	n= 295	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşmanın ne zaman ve neden sapkın iş davranışlarına yol açtığını ortaya koymaktır. Çalışma aynı zamanda, örgütsel insandışılaşmanın algılanan kabalık ve sapkın iş davranışı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçların yanı sıra, psikolojik sermayenin örgütsel insandışılaşma ile algılanan nezaketsizlik arasındaki arabulucu rolünü ve algılanan nezaketsizliğin örgütsel insandışılaşma ile sapkın iş davranışları arasındaki aracılık rolünü saptamayı amaçlamaktadır.	Sonuçlar, örgütsel insandışılaşmanın, algılanan kabalığa yol açtığını ve dolayısıyla, algılanan kabalığın, çalışanlar arasında sapkın iş davranışlarına yol açtığını göstermektedir. Buna ek olarak, çalışan psikolojik sermayesi, örgütsel insandışılaşmanın algılanan kabalık üzerindeki zararlı etkilerini azaltmada koruyucu bir rol oynadığını ortaya koymuştur.
Nguyen, N ve ark. 2021 (11)	Organizational Dehumanization and Emotional Labor: A Cross-Cultural Comparison Between Vietnam and the United Kingdom	Vietnam, Birleşik Krallık	Anket Uygulaması	n= 235 (Vietnam) n= 334 (Birleşik Krallık)	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışma, örgütsel insandışılaşma ile hem iş tatmini hem de duygusal emek (yani yüzysel rol yapma) aracılığıyla işten ayrılmaya niyeti arasındaki ilişkilerdeki kültürler arası farklılıkları incelemek amacıyla yapılmıştır.	İlk olarak, bireyin kuruluş tarafından insandışılaştırılma algısının, ülkeden bağımsız olarak yüzysel hareket etme yoluyla dolaylı olarak zayıf iş tatmini ve daha fazla işten ayrılmaya niyetine ilişkin olduğu bulunmuştur. İkinci olarak, hem örgütsel insandışılaşma hem de işle ilgili sonuçlar üzerinde yüzysel hareket etmenin zararlı etkilerinin Vietnam'da Birleşik Krallık'tan daha zayıf olduğu bulunmuştur.
Sainz, M ve Baldissarri, C. 2021 (12)	Abusive leadership versus objectifying job features: Factors that influence organizational dehumanization and workers' self-objectification	Meksika	Karma Yöntem (Anket ve Pilot Çalışma)	n= 208 (Çalışma 1) n= 141 (Çalışma 2)	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışma, algılanan kötü niyetli liderlik tarzı ve nesnelştiren iş özelliklerinin çalışanların örgütün kendilerine davranışını nasıl algıladıklarını (örn. örgütsel insandışılaşma), bu algıyı ne şekilde içselleştirdikleri (yani kendini nesnelştirme) ve son olarak bunun ne ölçüde iş tatminini düşürmeye yol açtığını araştırmaktadır.	Sonuçlar, istismarcı yönetimin örgütsel insandışılaşma ve çalışanların kendini nesnelştirme algılarını, iş özelliklerini nesnelştirmeden daha yüksek düzeyde yordadığını, çalışanların iş doyumunun ise iş özelliklerini nesnelştirme yoluyla daha yüksek düzeyde yordadığını göstermiştir.
Florence S. 2021 (13)	For whom and why organizational dehumanization	Ülke belirtilmemiştir.	Anket Uygulaması	N= 301 (Ç. 1a) N= 150 (Ç. 1b) N= 318 (Ç. 2a) N= 425 (Ç. 2b) N= 397 (Ç. 3)	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşma ile çalışanların örgütlerine yönelik sapkın davranışları arasındaki ilişkide etkileşim düşüncelerinin aracı rolünü test etmektir. Bunun yanı sıra çalışma aynı zamanda uyumun düzeyleyici rolünü keşfetmek için arabuluculuk modelini genişletmeyi amaçlamaktadır.	Kuruluşları tarafından kötü muameleyle maruz kaldığını hissederek çalışanların zararlı davranışlarda bulunmaya (intikam düşüncesi) daha yatkın olduğuna dair güçlü kanıtlar bulunmuştur. Çalışma aynı zamanda, örgütsel insandışılaşmanın sapkın davranışlara yol açtığını göstererek, örgütsel insandışılaşmanın kuruluşun sağlığını ve verimliliğini de etkileyebileceğini ortaya çıkarmıştır.

Nguyen, N. Ve ark. 2022(14)	Emotional Labor: The Role of Organizational Dehumanization	Ülke belirtilmemiştir.	Karma Yöntem (Otobiyografik Hatırlatma ve Çapraz Gecikmeli Panel Tasarımı)	N= 236 (Birinci çalışma) N= 603	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşma deneyimi yaşayan ve bu nedenle benliği tehdit edilen çalışanların, benliklerini "korumak" için yüzyesnel davranışlarda bulunup bulunmadıkları ortaya çıkarmaktır.	Bu çalışmada örgütsel insandışılaşmanın sıkıntı yaratıp yaratmadığını ve bununla birlikte insandışılaşmaya maruz kalan çalışanların bilgi saklama davranışından bulunup bulunmadıklarını araştırmayı amaçlamaktadır.	Çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşmanın sıkıntı yaratıp yaratmadığını ve bununla birlikte insandışılaşmaya maruz kalan çalışanların bilgi saklama davranışından bulunup bulunmadıklarını araştırmayı amaçlamaktadır.	Çalışma sonucunda ölçek geçerliliğinin yanı sıra iş tatmini, otantik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel insandışılaşma ile negatif bir ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.	Çalışanların kuruluşları tarafından insandışılaşma algılarının onları daha derinden değli, yüzyesnel rol yapmaya yönlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, derinlemesine hareket etmenin örgütsel insandışılaşmayı azalttığını göstermiştir.
Rubbab, UE. 2022 (15)	Impact of Organizational Dehumanization on Employee Knowledge Hiding	Ülke belirtilmemiştir.	Anket Uygulaması	N= 245	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışma, örgütsel insandışılaşmanın çalışanlar arasında örgüte karşı psikolojik sıkıntı yaratıp yaratmadığını ve bununla birlikte insandışılaşmaya maruz kalan çalışanların bilgi saklama davranışından bulunup bulunmadıklarını araştırmayı amaçlamaktadır.	Bu çalışmada örgütsel insandışılaşmanın sıkıntı yaratıp yaratmadığını ve bununla birlikte insandışılaşmaya maruz kalan çalışanların bilgi saklama davranışından bulunup bulunmadıklarını araştırmayı amaçlamaktadır.	Çalışma sonucunda ölçek geçerliliğinin yanı sıra iş tatmini, otantik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel insandışılaşma ile negatif bir ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.	Çalışma sonucunda ölçek geçerliliğinin yanı sıra iş tatmini, otantik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel insandışılaşma ile negatif bir ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.	Örgütsel insandışılaşmanın psikolojik sıkıntı yaratıp yaratmadığını ve bununla birlikte insandışılaşmaya maruz kalan çalışanların bilgi saklama davranışından bulunup bulunmadıklarını araştırmayı amaçlamaktadır.
Ariño-Mateo, E. ve ark. 2022(16)	Validation of the Organizational Dehumanization Scale in Spanish-Speaking Contexts	Şili	Anket Uygulaması	N= 422	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır ve uyarlanmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşma deneyimi yaşayan ve bu nedenle benliği tehdit edilen çalışanların, benliklerini "korumak" için yüzyesnel davranışlarda bulunup bulunmadıkları ortaya çıkarmaktır.	Bu çalışmada örgütsel insandışılaşmanın sıkıntı yaratıp yaratmadığını ve bununla birlikte insandışılaşmaya maruz kalan çalışanların bilgi saklama davranışından bulunup bulunmadıklarını araştırmayı amaçlamaktadır.	Çalışma sonucunda ölçek geçerliliğinin yanı sıra iş tatmini, otantik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel insandışılaşma ile negatif bir ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.	Çalışma sonucunda ölçek geçerliliğinin yanı sıra iş tatmini, otantik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel insandışılaşma ile negatif bir ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.	Örgütsel insandışılaşmanın psikolojik sıkıntı yaratıp yaratmadığını ve bununla birlikte insandışılaşmaya maruz kalan çalışanların bilgi saklama davranışından bulunup bulunmadıklarını araştırmayı amaçlamaktadır.
Lagios, C. ve ark. 2022 (17)	Explaining the Negative Consequences of Organizational Dehumanization The Mediating Role of Psychological Need Thwarting	Ülke belirtilmemiştir.	Anket Uygulaması	N= 340(Çalışma 1) N= 603 (Çalışma 2)	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşma deneyimi yaşayan ve bu nedenle benliği tehdit edilen çalışanların, benliklerini "korumak" için yüzyesnel davranışlarda bulunup bulunmadıkları ortaya çıkarmaktır.	Bu çalışmada örgütsel insandışılaşmanın sıkıntı yaratıp yaratmadığını ve bununla birlikte insandışılaşmaya maruz kalan çalışanların bilgi saklama davranışından bulunup bulunmadıklarını araştırmayı amaçlamaktadır.	Çalışma sonucunda ölçek geçerliliğinin yanı sıra iş tatmini, otantik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel insandışılaşma ile negatif bir ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.	Çalışma sonucunda ölçek geçerliliğinin yanı sıra iş tatmini, otantik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel insandışılaşma ile negatif bir ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.	Örgütsel insandışılaşmanın psikolojik sıkıntı yaratıp yaratmadığını ve bununla birlikte insandışılaşmaya maruz kalan çalışanların bilgi saklama davranışından bulunup bulunmadıklarını araştırmayı amaçlamaktadır.

Gip, H. ve ark. 2022 (18)	How organizational dehumanization impacts hospitality employees service recovery performance and sabotage behaviors: the role of psychological well-being and sabotage behaviors: the role of psychological well-being and tenure	Türkiye	Anket Uygulaması	N= 200	Caesens ve ark. (2017) 1.1 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, psikolojik iyi oluşun örgütsel insandışılaşma ile hizmet iyileştirme performansını ve hizmet sabotajı değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu araştırma aynı zamanda örgütteki görev süresinin örgütsel insandışılaşma ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi yumuşatıp yumuşatmadığını da araştırmaktadır.	Örgütsel insandışılaşmanın çalışanların psikolojik iyilik halini olumsuz etkilediği bulunmuştur. Bununla birlikte, örgütte daha uzun görev süresine sahip olanlarda, örgütsel insandışılaşmanın çalışanların psikolojik refahı üzerinde daha az olumsuz etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Psikolojik iyi oluşun, örgütsel insandışılaşma ve hizmet iyileştirme performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmuştur. Son olarak, psikolojik iyi olma, örgütsel insandışılaşma ve hizmet sabotajı arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir sonucuna ulaşılmıştır.
Stinghambler, F. 2022 (19)	The Development of Prison Officers' Job Satisfaction and its Impact on Depersonalization of Incarcerated Persons: The Role of Organizational Dehumanization	Belçika	Anket Uygulaması	N=37	Caesens ve ark. (2017) 1.1 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaşmanın cezaevi görevlilerinin iş doyumunu ve bazı çalışma ortamı öncülleri arasındaki ilişkiyi incelemektir.	Örgütsel insandışılaşmanın, iş doyumunu ve öncülleri arasında önemli bir açıklayıcı mekanizma olarak hareket ettiği bulunmuştur.
Cheung, F. 2022 (20)	Work-Related Smartphone Use at Night and Job Satisfaction: Testing a Moderated Mediation Model of Emotional Exhaustion and Organizational Dehumanization	ABD	Anket Uygulaması	N= 372	Caesens ve ark. (2017) 1.1 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Stres etkeni-zorlanma-sonuç modeline dayanan bu çalışma, duygusal tükenmenin gece işle ilgili akıllı telefon kullanımını ve iş tatmini arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, işle ilgili akıllı telefon kullanımını ve duygusal tükenme arasındaki ilişkiyi ve duygusal tükenme ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi düzenlemede örgütsel insandışılaşmanın rolü incelenmiştir.	Örgütsel insandışılaşma, iş doyumunu engörmede duygusal tükenme ile etkileşime girmiştir. Daha yüksek örgütsel insandışılaşma algısının duygusal tükenme altında daha düşük iş tatminine neden olduğu bulunmuştur.

Valtorta, RR. 2022 (21)	Burnout and workplace dehumanization at the supermarket: A field study during the COVID-19 outbreak in Italy	İtalya	Anket Uygulaması	N= 422	İki ölçek kullanılmıştır. İleri örgüt yöneticilerinin insandışılaştırma algısını ölçen Baldissari ve ark (2014) uyarlanan dokuz ifadeli ölçek. İkincisi müşteriler tarafından insandışılaştırılma algısını ölçen 7 ve 8 maddelik ölçektir.	Bu çalışma, COVID-19 pandemisinin süpermarket sektöründe çalışan işçiler üzerindeki psikolojik etkilerini, tükenmişlik düzeylerini ve tükenmişlik sendromu ile çalışanların işyeri deneyimlerini arasındaki ilişkiyi analiz ederek araştırmaktadır.	Yüksek düzeyde tükenmişliğe sahip çalışanların, tükenmişlik düzeyi daha düşük olan çalışanlara göre, amirler ve müşteriler tarafından insandışılaştırılma algılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Lagios, C. ve ark 2022(22)	Dysfunctional rules in organizations: The mediating role of organizational dehumanization in the relationship between red tape and employees' outcomes	Belçika	Karma Yöntem (Anket ve Deneysel)	N= 374 (Çalışma 1) N= 197 (Çalışma 2) N= 479 (Çalışma 3)	Caesens ve ark. (2017) 11 maddelik ölçek kullanılmıştır.	Bu çalışma, gereksiz, etkisiz ve külfetli kurallarla (ör. bürokrasi) karşılaşan çalışanların kuruluşları tarafından ne ölçüde insandışılaştırıldıklarını hissettiklerini araştırır ve böyle bir ilişkinin hem çalışanlar hem de kuruluşlar için sonuçlarını incelemeyi amaçlamaktadır.	Bürokrasinin, örgütün çalışanlarında, örgütsel insandışılaştırma algısını uyandırığını ve dolayısıyla iş tatminini ve duygusal bağlılığı azalttığını ve işten ayrılma niyetlerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Bliginoğlu, E. Yozgat, U. 2022 (23)	Örgütsel insandışılaştırma ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide işe angaje olma ve iş tatmininin aracı rolü	Türkiye	Anket Uygulaması	N= 520	Bell ve Khoury (2011) tarafından geliştirilen 8 maddelik "Örgütsel insandışılaştırma Ölçeği" kullanılmıştır.	Bu çalışmanın amacı, örgütsel insandışılaştırmanın işe angaje olma, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini incelemektir.	Örgütsel insandışılaştırmanın çalışanların işe angaje olmaları ve iş tatminleri üzerinde olumsuz, işten ayrılma niyetleri üzerinde ise olumlu etkisi olduğunu, bununla birlikte örgütsel insandışılaştırma ve çalışanların işten ayrılma niyetleri üzerindeki ilişkide çalışanların işe angaje olmaları ve iş tatminlerinin aracı role sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Sistematiik derlemeye dâhil edilen çalışmaların 2006 ve 2022 yılları arasında yapılmış olduğu, en çok çalışmanın ise 2022 yılında yapıldığı görülmektedir. Çalışmalardaki rneklem sayısının en az 37 (Makale No: 19), en fazla 1843 olduğu saptanmıştır (Makale No: 7). Çalışmalardaki toplam örneklem sayısı 13574'dir.

Çalışmaların yapıldığı ülkelere bakıldığında Belçika'da 6 (Makale No: 2, 4, 5, 6, 19, 22) alışma, Pakistan'da 2 (Makale No: 9, 10) alışma, Şili'de 2 (Makale No: 8, 16) alışma, Türkiye'de 2 (Makale No: 18, 23) alışma, Kanada, Finlandiya, İspanya, Meksika, ABD, İtalya'da 1 (Makale No: 1, 3, 7, 12, 20, 21) alışma ve Vietnam ve Birleşik Karalık'ın birlikte ele alındığı 1 (11) alışma yapıldığı görülmektedir. Geriye kalan 3 (Makale No: 13, 14,15) alışmada çalışmanın yapıldığı ülke konusunda bilgi verilmemiştir. İlgili verilere bakıldığında ulusal literatürde örgütsel insandışılaştırma konusu ile ilgili yalnızca 2 adet çalışmaya rastlandığı görülmektedir.

Sistematiik derlemeye dâhil edilen çalışmalarda örgütsel insandışılaştırmanın belirlenmesi amacıyla beş farklı ölçüm aracının kullanıldığı, bunlardan en fazla kullanılan ölçüm aracının ise Caesens ve arkadaşları tarafından geliştirilen 11 maddelik örgütsel insandışılaştırma leği olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Sistematiik derlemeye dâhil edilen çalışmalarda en çok tekrar eden konular

Konu	Tezrar Etme Sıklığı
İş Tatmini/ Doyumu	7
İşten Ayrılma Niyeti	6
Tükenmişlik	4
Liderlik	3
Örgütsel Bağlılık	3
Örgütsel Stres	3
Örgütsel Vatandaşlık	2
Yzeyssel Davranış	2
Örgütsel Bağlılık	2

Sistematiik derlemeye dâhil edilen çalışmaların incelediği konulara bakıldığında en çok tekrar eden konuların sırasıyla iş tatmini/ iş doyumunu (Makale No: 4,11,16,19,20,22,23), işten ayrılma niyeti (Makale No: 1,4,5,11,22,23), tükenmişlik (Makale No: 5,6,20,21), liderlik (Makale No: 7,8,16), rgtsel bağlılık (Makale No: 4,6,22), rgtsel stres (Makale No: 7,9,15), rgtsel vatandaşlık (Makale No: 8,16), yzeyssel davranış (Makale No: 11,14) ve örgütsel bağlılık (Makale No: 4,6) konuları olduğu görülmektedir.

Tartışma

Bu sistematiik derlemede ulusal ve uluslararası literatürde örgütsel insandışılaştırma ile ilgili yapılan makaleler ele alınmış ve "rgtsel insandışılaştırmanın örgüt ve çalışanlar üzerine etkisi nedir?" sorusuna yanıt aranmıştır. Bu doğrultuda sistematiik derleme çalışmasına örgütsel insandışılaştırma konusunu ele alan yirmi üç çalışma dâhil edilmiştir.

Literatüre bakıldığında örgütsel insandışılaştırma ile ilgili ilk çalışmaların 2016 yılında yapıldığı ve son yıllarda konuyla ilgili çalışmaların giderek arttığı görülmektedir. Ancak bu çalışmada da grldğu üzere hem ulusal hem de uluslararası literatürde örgütsel insandışılaştırma konusunda yapılmış olan çalışmalar oldukça yetersizdir.

Bir sonraki başlıkta sistematiik derlemeye dâhil edilen çalışmaların sonuçlarına bakılarak örgütsel insandışılaştırmanın örgüt ve çalışanlar üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Örgütsel insandışılaştırmanın örgüt ve çalışanlar zerine Etkisi

Çalışanlar, rgtleri tarafından kendilerine bir insandan ziyade mekanik bir robot muamelesi yapıldığını algıladıklarında, örgütün kötü muamelesine karşılık veren robotlar gibi davranmaya

başlayacaklardır. (Rubbab vd., 2022). Söz konusu kötü davranışlar ise örgütü olumsuz yönde etkileyecektir.

Örgütsel insandışılaştırmanın örgüt açısından en önemli sonuçlarından biri çalışanlarda sapkın iş davranışlarına sebep olmasıdır (Makale No: 9, 10, 13). Sapkın iş davranışları, örgütsel normları ihlal eden ve dolayısıyla örgütün, üyelerinin veya her ikisinin refahını tehdit eden gönüllü bir eylem olarak tanımlanmaktadır ve örgütsel başarı için bir tehdit olarak kabul edilmektedir (Robinson & Bennett, 1995). Bu nedenle çalışanların örgütsel insandışılaştırma algısı sonucunda sapkın iş davranışlarına yönelmesi örgüt için istenmeyen bir durumdur.

Örgütsel insandışılaştırmanın örgüt açısından bir diğer önemli sonucu ise çalışanların işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif bir etki yaratmasıdır (Makale No: 4, 5, 11, 17, 22). Örgütler, göreve başlama, eğitim ve geliştirme açısından çalışanlarına yatırım yapmaktadır. Çalışanlar, örgütler için son derece önemlidir, çünkü örgütler için değerleri esasen soyuttur ve kolayca kopyalanamamaktadır (Ongori, 2007). Bu nedenle yüksek işgücü devri örgütler için bir sorun teşkil etmektedir ve çalışanları insandışılaştırarak işten ayrılma niyetleri beslemelerine yol açmak örgüt için olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır.

Vayrynen ve Laari-Salmela (2018) tarafından yapılan çalışmada örgütsel insandışılaştırmanın örgütsel güveni zedeleyeceği sonucuna ulaşılmıştır (Makale No: 3). Örgütsel güven örgüt çalışanlarının örgüte karşı geliştirdiği güven eğilimi olarak tanımlanmaktadır ve ilgili literatür, örgütsel işleyiş ve performans için güvenin sayısız faydasını uzun süredir öne sürmektedir (Zaheer vd., 1998; Kramer & Lewicki, 2010). Bu nedenle örgütsel güvenin zedelenmesi örgütler için istenmeyen bir durumdur ve örgütleri olumsuz olarak etkilemektedir.

Örgütsel insandışılaştırma, çalışanları etkileyen ciddi bir sorundur ve yapılan çalışmalar, örgütsel insandışılaştırmanın çalışanların tutumlarını olumsuz etkileyebileceğini göstermiştir (Sarwar vd., 2021; Muhammed & Sarwar, 2021; Florence, 2022). Örgütsel insandışılaştırmanın çalışanlar açısından en önemli sonuçlarından biri iş tatminini zayıflatmasıdır (Makale No: 4,11,16,19,20,22,23). İş tatmini çalışanın çalışma ortamına karşı duyduğu hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk durumudur ve zayıf iş tatmini çalışanla birlikte örgüt için de birçok soruna neden olmaktadır (Ay vd., 2014).

Örgütsel insandışılaştırmanın çalışanlar açısından bir diğer sonucu “Başarısız olma, yıpranma, enerji ve güç kaybı veya karşılanamayan istekler sonucu bireyin iç kaynaklarında tükenme durumu” olarak tanımlanan tükenmişliğe yol açmasıdır (Makale No: 5,6,20,21) (Sılığ, 2003). Tükenmişlik, çalışanları hem fiziksel hem de psikolojik olarak olumsuz etkilemekte bununla birlikte örgütler için de azalan mesleki başarı, verimsizlik ve iş değiştirme isteği gibi önemli sonuçlara neden olmaktadır (Işıkhan, 2016).

Örgütsel insandışılaştırmanın çalışanlar üzerindeki negatif etkilerini ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Örgütsel insandışılaştırmanın çalışanların örgütsel bağlılığını (Makale No: 4, 17, 22) ve örgütsel vatandaşlık davranışlarını azaltması (Makale No: 8, 16), çalışanları yüzeysel hareket etmeye yönlendirmesi (Makale No: 14), örgütsel stresi (Makale No: 7,9,15) ve nezaketsizlik davranışlarını arttırması (Makale No: 9,10) bu sonuçlardan bazılarıdır. Yukarıda ele alındığı üzere derlemeye dahil edilen birçok çalışmanın sonucu örgütsel insandışılaştırma algısının çalışanlar üzerinde negatif etkileri olduğu yönündedir. Söz konusu sonuçlar aynı zamanda örgütsel insandışılaştırmanın örgütsel verimlilik için zararlı sonuçlara neden olduğu fikrini de desteklemektedir. Bu nedenle ilgili çalışmaların sonuçlarına bakıldığında örgütsel insandışılaştırma kavramının hem çalışan hem de örgüt verimliliği konusunda negatif sonuçlara sebep olacağı ileri sürülebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan sistematik derleme sonucunda örgütsel insandışılaştırmanın çalışanlar üzerinde olumsuz sonuçları olduğu ve bunun bir sonucu olarak örgütsel insandışılaştırmanın örgütleri de olumsuz olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel insandışılaştırmaya maruz kalan çalışanların yoğun stres yaşadığı, tükenmişlik düzeylerinin arttığı, iş tatminlerinin ve örgütsel bağlılıklarının azaldığı, işten ayrılma niyetlerinin arttığı ve bunların sonucunda da sapkın iş davranışlarına yöneldikleri görülmüştür. Yapılan çalışmaların sonuçları örgütü tarafından insandışılaştırılmış hisseden çalışanların

verimli çalışmadığı, sapkın iş davranışlarına yöneldiği ve bunun sonucunda da örgütlerin olumsuz etkilendiklerini ortaya çıkarmıştır. Oysa çalışanların stresli, tükenmişlik seviyesi yüksek, iş tatmini ve bağlılığının düşük ve işten ayrılma niyetlerinin yüksek olması örgütler tarafından istenmeyen bir durumdur. Çünkü modern örgütlerde, çalışanlar örgütlerin en önemli değerleri ve rekabet unsurlarıdır.

Literatürde yapılmış olan çalışmaların birçoğu örgütsel insandılaştırmanın çalışanlar düzeyinde sonuçlarına odaklanmıştır, ancak örgütsel insandılaştırmanın örgütün kendisi için ne gibi sonuçlara neden olduğu doğrudan ele alınmamıştır. Bu anlamda gelecekteki araştırmaların bu konu özelinde yapılması ve örgütsel insandılaştırmanın çalışanı olumsuz olarak etkileyerek örgütü nicel olarak zarara uğratabileceği konusunda somut kanıtlar ortaya koyulması önerilebilir. Buna ek olarak yapılan çalışmalar, örgütsel insandılaştırmanın çalışanlar ve örgütler için birçok istenmeyen sonuçla ilişkili olduğunu açıkça göstermiştir, ancak söz konusu çalışmalar hala yetersizdir. Özellikle bu konu ile ilgili ulusal literatürde daha fazla çalışma yapılması, kavramın Türk çalışanlar açısından nasıl algılandığını anlamak ve sonuçlarını değerlendirebilmek açısından önemlidir.

Bu çalışma ile ulusal ve uluslararası literatürde yer alan örgütsel insandılaştırma alanındaki çalışmaların genel durumunun bütüncül bir fotoğrafı çekilmiştir. Mevcut sistematik derleme çalışması bulguları, örgütsel insandılaştırma konusunda yapılmış çalışmaların çok sınırlı olduğunu ve çok sayıda yeni çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu sistematik derlemenin sınırlılığı, İngilizce ve Türkçe dili dışında yapılan çalışmaların kapsam dışı bırakılması, beş veri tabanı taranarak yürütülmesi, sistematik derleme kapsamına alınan çalışmaların etki büyüklüğünün değerlendirilmemesidir.

Kaynaklar

ARINO-MATEO, E., RAMIREZ-VIELMA, R., ARRIAGADA-VENEGAS, M., NAZAR-CARTER, G., & PEREZ-JORGE, D. (2022). Validation of the Organizational Dehumanization Scale in Spanish-Speaking Contexts. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(8), 4805- 4819.

AY, F. A., FİLİZÖZ, B., & ÖNCÜL, M. S. (2014). Kariyer Yönetimi Uygulamalarının İş Tatminine Etkisi: Kamu ve Özel Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Asistraştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 45-61.

BASTIAN, B., & HASLAM, N. (2010). Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism. *Journal of experimental social psychology*, 46(1), 107-113.

BELL, C. M., & KHOURY, C. (2016). Organizational powerlessness, dehumanization, and gendered effects of procedural justice. *Journal of Managerial Psychology*, 31(2), 570-585.

BİLGİNOĞLU, E., & YOZGAT, U. (2022). Örgütsel İnsandılaştırma e İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide, İşe Angaje Olma ve İş Tatmininin Aracı Rolü. *Journal of Management And Economics Research*, 20(1), 1-18.

BRISON, N., STINGLHAMBER, F., & CAESENS, G. (2022). Organizational dehumanization. In Oxford research encyclopedia of psychology.

CAESENS, G., & STINGLHAMBER, F. (2019). The relationship between organizational dehumanization and outcomes: The mediating role of emotional exhaustion. *Journal of occupational and environmental medicine*, 61(9), 699-703.

CAESENS, G., NGUYEN, N., & STINGLHAMBER, F. (2019). Abusive supervision and organizational dehumanization. *Journal of Business and Psychology*, 34, 709-728.

CAESENS, G., STINGLHAMBER, F., DEMOULIN, S., & DE WILDE, M. (2017). Perceived organizational support and employees' well-being: The mediating role of organizational dehumanization. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 26(4), 527-540.

CHEUNG, F. (2022). Work-related smartphone use at night and job satisfaction: testing a moderated mediation model of emotional exhaustion and organizational dehumanization. *International journal of environmental research and public health*, 19(17), 10674- 10688.

CHRISTOFF, K. (2014). Dehumanization in organizational settings: Some scientific and ethical considerations. *Frontiers in human neuroscience*, 8, 748-53.

DICKERSIN, K., SCHERER, R., & LEFEBVRE, C. (1994). Systematic reviews: identifying relevant studies for systematic reviews. *British medical journal*, 309(6964), 1286-1291.

FIORINI, K. (2019). Dehumanization in the workplace. (Doctoral Thesis). Simon Fraser University, Faculty of Education, Kanada.

GIP, H., GUCHAIT, P., PAŞAMEHMETOĞLU, A., & KHOA, D. T. (2023). How organizational dehumanization impacts hospitality employees service recovery performance and sabotage behaviors: the role of psychological well-being and tenure. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(1), 64-91.

GÖK, S. (2009). Örgüt ikliminin çalışanların motivasyonuna etkisi üzerine bir araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 587-605.

HAGAN, J., & RYMOND-RICHMOND, W. (2008). The collective dynamics of racial dehumanization and genocidal victimization in Darfur. *American Sociological Review*, 73(6), 875-902.

HASLAM, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and social psychology review*, 10(3), 252-264.

HASLAM, N., STRATEMEYER, M. (2016). Recent research on dehumanization. *Current Opinion in Psychology*, 11, 25-29.

İŞIKHAN, V. (2016). Çalışanlarda tükenmişlik sendromu. Akciğer kanserinde destek tedavisi içinde (ss. 366-391), TÜSAD Eğitim Kitapları Serisi, Ankara.

KRAMER, R. M., LEWICKI, R. J. (2010). Repairing and Enhancing Trust: Approaches to Reducing Organizational Trust Deficits. *Academy of Management Annals*, 4(1), 245–277.

LAGIOS, C., CAESENS, G., NGUYEN, N., & STINGLHAMBER, F. (2021). Explaining the Negative Consequences of Organizational Dehumanization. *Journal of Personnel Psychology*. Early View, 21, 86–93.

LAGIOS, C., NGUYEN, N., STINGLHAMBER, F., & CAESENS, G. (2022). Dysfunctional rules in organizations: The mediating role of organizational dehumanization in the relationship between red tape and employees' outcomes. *European Management Journal*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2022.06.002>.

MOHER, D., LIBERATI, A., TETZLAFF, J., ALTMAN, D. G., & PRISMA GROUP*, T. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *Annals of internal medicine*, 151(4), 264-269.

MUHAMMAD, L., & SARWAR, A. (2021). When and why organizational dehumanization leads to deviant work behaviors in hospitality industry. *International Journal of Hospitality Management*, 99, 103044-103055.

NGUYEN, N., BESSON, T., & STINGLHAMBER, F. (2022). Emotional labor: The role of organizational dehumanization. *Journal of Occupational Health Psychology*, 27(2), 179-232.

NGUYEN, N., DAO, Q. A., NHAN, T. L. A., & STINGLHAMBER, F. (2021). Organizational dehumanization and emotional labor: A cross-cultural comparison between Vietnam and the United Kingdom. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 52(1), 43-60.

ONGORI, H. (2007). A review of the literature on employee turnover. *African Journal of Business Management*, 1(3), 49-54.

OUCHI, W. G., & WILKINS, A. L. (1985). Organizational culture. *Annual review of sociology*, 11(1), 457-483.

POPAY, J., ROBERTS, H., SOWDEN, A., PETTICREW, M., ARAI, L., RODGERS, M., ... & DUFFY, S. (2006). Guidance on the conduct of narrative synthesis in systematic reviews. *A product from the ESRC methods programme Version*, 1(1), 1-92.

PUVIA, E., & VAES, J. (2013). Being a body: Women's appearance related self-views and their dehumanization of sexually objectified female targets. *Sex Roles: A Journal of Research*, 68(7-8), 484-495.

ROBINSON, S. L., BENNETT, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study. *Academy of management journal*, 38(2), 555-572.

RUBBAB, U. E., KHATTAK, S. A., SHAHAB, H., & AKHTER, N. (2022). Impact of organizational dehumanization on employee knowledge hiding. *Frontiers in Psychology*, 13, 803905- 803916.

SAINZ, M., & BALDISSARRI, C. (2021). Abusive leadership versus objectifying job features: Factors that influence organizational dehumanization and workers' self-objectification. *Journal of Applied Social Psychology*, 51(8), 825-837.

SAINZ, M., DELGADO, N., & MORIANO, J. A. (2021). The link between authentic leadership, organizational dehumanization and stress at work. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 37(2), 85-92.

SARWAR, A., KHAN, J., MUHAMMAD, L., MUBARAK, N., & JAAFAR, M. (2021). Relationship between organisational dehumanization and nurses' deviant behaviours: A moderated mediation model. *Journal of nursing management*, 29(5), 1036-1045.

SİĞRİ, Ü. GÜRBÜZ, S. (Ed.). (2013). Örgütsel davranış. İstanbul: Beta Yayınları.

SILIĞ, A. (2003), Banka Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

STINGLHAMBER, F., CAESENS, G., CHALMAGNE, B., DEMOULIN, S., & MAURAGE, P. (2021). Leader-member exchange and organizational dehumanization: The role of supervisor's organizational embodiment. *European Management Journal*, 39(6), 745-754.

STINGLHAMBER, F., NGUYEN, N., JOSSE, M., & DEMOULIN, S. (2022). The development of prison officers' job satisfaction and its impact on depersonalization of incarcerated persons: The role of organizational dehumanization. *Criminal Justice and Behavior*, 49(11), 1600-1617.

STINGLHAMBER, F., NGUYEN, N., OHANA, M., LAGIOS, C., DEMOULIN, S., & MAURAGE, P. (2021). For whom and why organizational dehumanization is linked to deviant behaviours. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 96(1), 203-229.

TSENG, S. T. (2020). When Resource Precedes Human in Human Resource Management: Organizational Dehumanization and the Roles of HR Attributions and Supervisor Bottom-Line Mentality [Doctoral dissertation, University of Akron]. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center.

VALTORTA, R. R., BALDISSARRI, C., & VOLPATO, C. (2022). Burnout and workplace dehumanization at the supermarket: A field study during the COVID-19 outbreak in Italy. *Journal of community & applied social psychology*, 32(4), 767-785.

VAYRYNEN, T., LAARI-SALMELA, S. (2018). Men, mammals, or machines? Dehumanization embedded in organizational practices. *Journal of Business Ethics*, 147(1), 95-113.

VENEGAS, M. A., RAMIREZ, R., & MATEO, E. A. (2021). The moderating role of organizational dehumanization in the relationship between authentic leadership and organizational citizenship behaviors. *UCJC Business & Society Review*, 18(1), 90-127.

ZAHEER, A., MCEVILY, B., & PERRONE, V. (1998). Does Trust Matter? Exploring the Effects of Interorganizational and Interpersonal Trust on Performance. *Organization Science*, 9(2), 141-159.

Summary

Mistreatments against employees working in modern organizations are becoming a gradually increasing source of concern. The studies in the literature reveal that the organizations neglect the welfare of their employees, that the employees face numerous physical and psychological problems

due to the organization they work at, and that as a result, both the organizations and employees suffer. Either intentionally or unintentionally, an organization conveys its values and beliefs to its employees through organizational procedures and practices and creates an organizational climate. And the employees evaluate their organization's procedures and practices within the framework of organizational climate, and as a result of such evaluations, draw conclusions regarding how their organization considers themselves. And one of the inferences in question is organizational dehumanization. Organizational dehumanization is the perception that the employees are being considered by their organization not as unique individuals having different needs and objectives but as means to attaining organizational objectives. The subject of organizational dehumanization is one that has recently been addressed in national and international literature. For that reason, understanding what kind of effect the relevant concept has on employees and organizations was considered important, and examination of the effects of organizational dehumanization on the organization and employees was intended in the present study. Within the scope of this purpose, qualitative research methods were adopted and systematic review patterns were preferred. Systematic review was carried out by searching the databases of Web of Science, Pubmed, Ulakbim, Science Direct, and Springer Link. The searches were performed with the keywords of "Örgütsel İnsandışılaştırma" and "Organizational Dehumanization". The search of the databases was performed over a period of three weeks. Following the searches, 23 articles were included in the scope of the systematic review.

In the present study, which was performed in order to examine the effects of organizational dehumanization on the organization and employees, it was observed that the initial studies with respect to organizational dehumanization were performed in 2016, that the studies on the subject gradually increased in recent years, and that the studies on organizational dehumanization are very insufficient in both national and international literature. Such that only two studies with respect to organizational dehumanization were found in the national literature. In the studies included in the systematic review, it was seen that the most used measurement tool to determine organizational dehumanization was the organizational dehumanization scale developed by Caesens et al. When the subjects in which the studies included in the systematic review were addressed were considered, it was revealed that the subjects addressed the most were job satisfaction, intent of leaving employment, exhaustion, leadership, organizational commitment, organizational stress, organizational citizenship, and superficial behavior, respectively. In the systematic review performed, it was determined that organizational dehumanization has negative consequences for the employees, as a result of which it is also negatively affecting the organizations. It was observed that the employees being exposed to organizational dehumanization are experiencing intense stress, that their exhaustion levels are increasing, that their job satisfaction and organizational commitment are decreasing, that their intent to leave the employment is increasing, and consequently, that they are resorting to erroneous business behaviors. The findings of the study revealed that the employees feeling dehumanized by their organization are not working efficiently, that they are resorting to erroneous business behaviors, and that as a result, the organizations are negatively affected.

Based on the results of the systematic review, some suggestions may be developed for the researchers and executives. Most of the studies have focused on the consequences of organizational dehumanization on the employees, but the kinds of consequences that organizational dehumanization causes for the organization itself have not been directly addressed. In this sense, it may be suggested that future research be performed within the scope of this subject to reveal concrete evidence regarding how organizational dehumanization may quantitatively damage the organization by negatively affecting employees. It was clearly indicated that organizational dehumanization is related to many undesired consequences for employees and organizations, but the studies in question are still insufficient. Especially, the performance of more studies in national literature is important in terms of understanding how the concept is being perceived by Turkish employees and evaluating its consequences. In the present systematic review study, a holistic photograph of the general status of studies in the domain of organizational dehumanization in national and international literature was taken. The findings of the present systematic review study revealed that the studies on the subject of organizational dehumanization are very limited and that it is necessary to perform numerous new studies.

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Tedarik Zincirine Genel Bakış: Akıllı Tedarik Zincirinde Risk ve Güvenlik

Supply Chain Overview: Risk and Security in the Smart Supply Chain

¹Özgür TALİH

²Emrah DÖNMEZ

Öz

Bir ürün döngüsünde, müşteri taleplerinin karşılanmasıyla ilgili tüm tarafları ve süreçleri kapsayan tedarik zinciri (TZ) kavramı, modern çağın teknolojik gelişmelerine paralel olarak hızla farklılaşmakta ve dönüşmektedir. TZ, stratejik bir avantaj olabileceği gibi, başarının önünde engel potansiyeli olan kritik bir kavramdır. Bu nedenle işletmelerin TZ'yi iyi karakterize etmesi uygulamalar sırasında ortaya çıkacak karmaşayı azaltacaktır. TZ'de gelişim sürecinde ortaya çıkan doğal terminoloji, ulusal ve uluslararası perspektifte ortak dil kullanmak açısından önemli bir ihtiyaçtır. Ayrıca gelişen teknoloji ile farklılaşan risk ve güvenlik konuları hızla fark edilmesi gereken sorunlar olarak karşımıza çıkabilir. Bu çalışmada TZ'nin tanımı ve tarihsel gelişimi, bileşenleri, TZ yönetimi, geleneksel TZ, akıllı TZ kavramları irdelenmiş, geleneksel TZ ve akıllı TZ karşılaştırması yapılmış, akıllı TZ süreçleri risk ve güvenlik açısından incelenerek TZ'nin geleceğine değinilmiştir. Akademik yayınlar ve sektör raporlarındaki yaklaşımlar özetlenmek suretiyle bir derleme yapılarak literatüre katkı sunmak amaçlanmıştır. Sonuç olarak bir TZ terminolojisi hazırlanması, TZ ve bileşenlerinden sorumlu otoritelerin netleştirilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tedarik Zinciri, Geleneksel Tedarik Zinciri, Akıllı Tedarik Zinciri, Tedarik Zincirinde Güvenlik, Tedarik Zinciri Riskleri

Abstract

The supply chain (SC) concept, which covers all parties and process involved in meeting customer demands within a product cycle, is rapidly differentiating and transforming in line with the technological developments of the modern era. The SC is a critical concept that has the potential to be a strategic advantage as well as a barrier to success. A good characterization of this

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Teknolojileri Tezli Yüksek Lisans Programı, Balıkesir, Türkiye.

✉ ozgur.talih@gmail.com

²Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Yazılım Mühendisliği Bölümü, Balıkesir, Türkiye.

✉ emrahdonmez@bandirma.edu.tr

Geliş/Received: 11.02.2023

Kabul/Accepted: 02.08.2023

concept by businesses will reduce complexity during implementation. The natural terminology that emerges during the development stages of SC is an important need to use a common language in national and international perspectives. Risk and security issues that differ with the developing technology may appear as problems that need to be recognized quickly. In this study, the definition and historical development of SC, its components, SC management, traditional SC, smart SC concepts are examined, traditional SC and smart SC are compared, smart SC processes are examined in terms of risk and security, and the future of SC is discussed. By summarizing the approaches in academic publications and sector reports, a review was conducted to contribute to the literature. As a result, it has been suggested to prepare a terminology and to clarify the authorities responsible for SC and its components.

Keywords

Supply Chain, Traditional Supply Chain, Smart Supply Chain, Security in Smart Supply Chain, Supply Chain Risks

Giriş

Ham maddenin üreticisine ulaşmasıyla başlayan tedarik zinciri (TZ) süreci, üretim sonrasında satıcıdan nihai kullanıcıya kadar tüm aşamaları kapsamıyla çok fonksiyonlu, karmaşık ve birbiriyle ilişkili faaliyetleri içerir. Ham madde temini, toplanması ve saklanmasından itibaren üretim, dağıtım, müşteriye sunulan hizmetler ve tersine lojistik gibi ürün yaşam döngüsünde yer alan tüm aşamaların doğru planlanması, tasarlanması ve uygulanması işletmelerin buldukları seviyeden daha ileri aşamalara geçmelerini sağlar. Bu durum kâr elde etme, toplumsal sorumluluk, uzun dönemli büyüme, nitelikli mal sunma, çevreye duyarlı olma, tüketici ve çalışan memnuniyeti gibi temel işletme ve kurumsal amaçlarda iyileşme ve gelişmeleri destekler. Böylelikle üretim, dağıtım, pazarlama, muhasebe, finansman, Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge), reklam ve insan kaynağı gibi önemli işlevlerde daha da güçlü olmanın yolunu açar.

Bilgi ve haberleşme teknolojilerinin bireysel yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olmasının yanında tedarik zinciri yönetimi (TZY)'nin fonksiyonlarının ürün yaşam döngüsüne uygulanması birçok faydayı beraberinde getirir. Bu doğrultuda yapay zekâ (AI), derin öğrenme, bulut bilişim, 5G gibi yıkıcı ve yenilikçi teknolojilerin farklı birçok sektörün iş yapış tarzını değiştirmeye başlaması ile işletmelerin iş birliği yaptıkları alanların artması gibi faktörler, TZ yaklaşımında geleneksel yöntemlerin temel prensiplere sıkışmadan ama sadık kalarak dönüşmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm ve değişim isteği ise işletmelerin müşteri memnuniyetini artırma, kurumsal yeteneklerini geliştirmek ve sektörde rekabetçi kalmak gibi amaçları doğrultusunda yoğun olarak uygulanmaya başlayan TZY kavramını ortaya çıkarmıştır. TZY'yi doğru ve organize bir şekilde uygulayarak iş süreçlerine dahil eden işletmeler analizler yaparak faaliyetlerindeki başarıyı ölçebilmekte ve önemli kararlarda daha objektif olabilmektedir. Bu doğrultuda günümüzde işletmelerin iş akışlarında TZ kavramı, geleneksel ya da akıllı olarak ayırım olmadan önemli bir parametre haline gelmiştir. Ancak bu kavramların ve etkilerinin doğru ve iyi anlaşılması işletme vizyonlarında etkili olabilmektedir.

Bu çalışmada TZ, geleneksel ve akıllı TZ, akıllı TZ'de risk ve güvenlik kavramları literatüre dayanarak incelenmiş ve bütünsel olarak ele alınmak istenilmiştir. Benzerlerinin yanında bu çalışma, modern ve dijital ifadelerinin sıfat olarak kullanıldığı TZ kavramını, akıllı çatısında toplanan vurgusunu bilgi ve haberleşme ile yıkıcı ve yenilikçi teknolojilerde meydana gelen gelişmeler çerçevesinde ele almıştır. Ayrıca TZ için gelecek planlaması kapsamında öngörüler ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde yöntem ve analizi konusuna değinilerek üçüncü bölümünde TZ kavramı açıklanmış ve çok boyutlu bir şekilde tartışılmıştır. Dördüncü bölümde akıllı TZ'de risk ve güvenlik konuları irdelenmiş ve beşinci bölümde TZ'nin geleceği incelenmiştir. Sonuç bölümünde öneriler ve çıkarımlara yer verilmiştir.

Yöntem ve Analiz

Bu çalışma; TZ'nin dünya ve ülkemizdeki, önde gele ya da daha küçük işletmelerin iş süreçleri için önemli bir kavram olmasının temel nedenlerini açıklamak amacıyla literatür taramasına ve yorumlamaya dayanan bir derleme özelliği taşımaktadır. Çalışmanın tüm başlıkları için ulusal ve

uluslararası akademik çalışmalar, raporlar, kamu dokümanları, internet kaynakları taranmıştır. Öncelikli olarak kavramsal yapı üzerinde durularak TZ tanımı, tarihçesi, bileşenleri ve TZY çerçevesinde literatür araştırılmış devamında geleneksel ve akıllı TZ incelenmiştir. Küresel TZ'nin geleceği doğrultusunda yorumlama ve çıkarımlar yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

Tedarik Zinciri

TZ, bir ürünün ortaya çıkmasından satışına kadarki süreçte yer alan tüm kaynaklar, teknolojiler, kurumlar, kuruluşlar, şirketler, kişiler ve faaliyetlerden oluşan bir ağıdır. Bu ağ yapısını, ham maddenin tedarikçisinden üreticisine teslimi ve üretilen ürünün son kullanıcıya ulaşmasına kadarki tüm faaliyet ve süreçler oluşturmaktadır. Burada nihai ürünün üreticiden tüketiciye ulaşması süreciyle ilgilenen TZ bileşeni, dağıtım kanalı olarak ifade edilmektedir (Lutkevich, 2021).

Ayrıca TZ, bir müşteri talebinin alınması ve yerine getirilmesindeki işlevlerin gerçekleşmesinde doğrudan veya dolaylı olarak yer alan tüm taraflardan oluşmaktadır. Bu işlevler arasında planlama, üretim, pazarlama, satış, dağıtım, finans, müşteri hizmetleri, yeni ürün geliştirme gibi birçok teknik ve idari faaliyet bulunmaktadır. Tipik bir TZ, müşteriler, perakendeciler, toptancılar/distribütörler, üreticiler, komponent/ham madde tedarikçileri (Korenblit, 2021) dahil olmak üzere çeşitli bileşenlerden oluşmaktadır (Chopra & Peter, 2013, s.1-2). Ürün ya da hizmetlerin ulusal ve uluslararası teslimatına odaklanan TZ'nin, ham maddeden nihai müşteriye kadar verimli bir küresel ağ ve sistemli bilgi akışını içeren standart bir yapısı bulunmaktadır (Korenblit, 2021). Ancak TZ, üretimin öncesi ve sonrasındaki sistemli süreçlerin bütününe ilgilendirdiği için farklı işletmeler ve ayrı sektörler için benzersiz modeller gerektirebilir.

Dağıtım, lojistik ve TZ kavramları, akademi ve iş dünyasında iş lojistiği, fiziksel dağıtım, malzeme yönetimi, satın alma ve tedarik, ürün akışı, pazarlama lojistiği, TZ yönetimi, talep zinciri yönetimi gibi çeşitli ifadelerle birlikte sıklıkla kullanılmaktadır. Bu terimlerin, literatürde çoğunlukla birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Ürünler, şirketler ve sistemlerdeki birçok farklılık nedeniyle bu terimleri karşılayan tek bir tanım ya da net doğru bir ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte yaygın kabul görmüş yaklaşım; lojistik terimi malzeme yönetimi ve dağıtım olarak ifade edilirken tedarikçiler, lojistik ve müşterilerden oluşan geniş çerçeveye ise TZ'yi açıklamaktadır (Rushton vd., 2010, s.4).

Lojistik kavramı genellikle TZ'nin önemli bir parçasını oluşturmakla birlikte bu iki terim temelde birbirinden farklıdır. TZ'nin her bir aşaması ayrı bir sektörle ilgilidir ve lojistik de bunlardan sadece biridir. Bir şirket TZ vasıtasıyla, zincirin her bir aşamasında yer alan diğer sektör ve paydaşlar hakkında birçok bilgiye sahip olabilir. Böylelikle gelecekte yer almak isteyebileceği ya da rekabet edebileceği konular hakkında öngörü geliştirmesi mümkün olmaktadır. İşletmelerin türü, alışkanlıkları, sektörü, ürünü gibi birçok parametrenin etkisiyle TZ süreçlerinde uygulanan yöntemlerin farklılıkları bulunsa da iş birliğine dayalı aşamalarda disiplinler arası bir yaklaşıma ve modellemeye ihtiyaç duyulabilir.

Tedarik Zincirinin Tarihçesi

"Ulaşım" olarak adlandırılan 1950'leri içeren dönemde, birçok üniversite tarafından ulaştırma alanını ilgilendiren konulara akademik programlarda yer verilirken lojistik, tedarik, fiziksel dağıtım ve TZ yönetimi gibi konular henüz gündeme girmemiştir. Söz konusu dönemde verilerin analizi, ölçülmesi ve izlenmesi gibi işlemlerin yapılmasını sağlayacak hesap makinesi ve bilgisayarlar gibi kolaylaştırıcı araçlar ile sistem yaklaşımı ya da toplam maliyet kavramlarıyla ilgili çok fazla araştırma bulunmamaktadır (Southern, 2011, s.54-61).

Temelde fiziksel dağıtım sistemlerinin yönetimini içeren lojistik kavramının ortaya çıktığı ilk önemli uygulama alanı askeri faaliyetlerdir. Bu faaliyetler sürekli hareketlilik ve büyük miktarlarda malzeme tüketimini ve organizasyon altyapısı gerektirmektedir. II. Dünya Savaşı sırasında müttefik kuvvetlerin başarısında; personel, ekipman ve malzeme sirkülasyonu kapsamında yürütülen gerçek anlamda küresel etkiye sahip ve benzeri görülmemiş lojistik faaliyetlerin merkezi bir rol oynamış olması, bu durum için iyi bir örnektir. Bu savaş sırasında lojistik teorisi ve uygulamaları çok daha gelişmiş, kapsamlı, karmaşık ve dayanıklı hale gelmiştir (Rodrigue & Slack, 2002). TZ ve lojistik ilerlemelerinde geline aşamada, basit ancak emek isteyen zor iş süreçleri, insan kaynağı ve kapasitesinin geliştirilmesi ihtiyacı, farklı uzmanlık alanları gibi tehditler barındıran unsurlar dikkat çekmektedir. Her tehdit unsurunun kendi fırsatını beraberinde getirme eğiliminde olduğu küresel TZ tarihçe özeti, Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Küresel Tedarik Zinciri Tarihsel Gelişimi

Tarih	Gelişme	Açıklama
1900 öncesi	Yerel ve Bölgesel Tedarik ve Üretim	<ul style="list-style-type: none">- Birinci sanayi devriminden önce, TZ'lerin büyük çoğunluğu yereldi ve tipik olarak bölgelerle sınırlıydı.- Demiryollarının kullanımı arttıkça malların dağıtılabileceği mesafeler de nispeten arttı.- El arabaları ve diğer araçlar yüklerin taşınmasında kullanıldı.- Uluslararası okyanus ticareti oldukça verimsizdi.
1900-1950	Ulaşım Dönemi Kamyon Taşımacılığı ve Depolarda Yapılan İyileştirmeler Standardizasyon ve Konteynerleştirmeye Giriş Tedarik Zinciri Gelişiminin Devam Etmesi	<ul style="list-style-type: none">- Malların kara yoluyla hızlı taşınması için kamyonlar geliştirilmeye başlandı, ilk yarı römork kamyon icat edildi ve Mack Trucks 1900 yılında kuruldu.- UPS gibi kuruluşların kapılarını açmasıyla küresel tedarik zincirleri şekillenmeye başladı.- Sektör liderleri manuel süreçleri iyileştirmeye, makineleşme kullanımını araştırmaya ve II. Dünya Savaşı'nın ardından askeri lojistikte analitiğin faydalarını ortaya koymaya başladı.- "Birim yük" kavramı popüler hale geldi ve daha sonra taşımacılık yönetimini de kapsayacak şekilde genişletildi.- Depolarda yüklerin taşınması için paletler kullanıldı.- 1940'larda endüstri mühendisliği ve yönetime araştırmalarının TZ mühendisliğinde birleştiği görüldü.- Küresel TZ'lerdeki en büyük gelişme konteyner taşımacılığının icadıyla birlikte nakliye konteyneri ve bunları desteklemek için gereken tüm araç-gerecin icadı oldu.- İntermodal taşımacılık kavramının temelleri atıldı.
1960-1970	Fiziksel Tedarik Dönemi Fiziksel Dağıtım, Deregülasyon ve Lojistik Daha Fazla Verimlilik ve Bilgi Teknolojilerinin Kullanımı İlk Gerçek Zamanlı Depo Yönetimi Sistemi (Warehouse Management System, WMS)	<ul style="list-style-type: none">- Fiziksel dağıtım ön plandaydı, yük taşımacılığı demir yollarından kamyon taşımacılığına yöneldi.- 1960'larda DHL, 1970'lerde FedEx sayıları giderek artan lojistik sağlayıcıları arasına katıldı.- Bu dönemde, zamana bağlı yük taşımacılığı kamyonlar tarafından yapılmaya başladı. Bu durum kuruluşların "Fiziksel Dağıtım" kavramını ortaya atmasına neden oldu.- Amerika'da Ulusal Fiziksel Dağıtım Yönetimi Konseyi (National Council of Physical Distribution Management, NCPDM) 1963'te kuruldu.- IBM, ilk bilgisayarlı envanter yönetimi ve tahmin sistemini geliştirdi.- Üreticilerin ve tedarikçilerin gücünde azalma, büyük perakendecilerin gücünde belirgin bir artış oldu. Büyük perakende zincirleri, başlangıçta mağazalarına tedarik sağlamak için bölgesel veya yerel dağıtım depoları kavramına dayanan kendi dağıtım yapılarını geliştirdi.- Üniversiteler, akademik dergiler, ders kitapları ve meslek örgütleri bu dönemin verimli geçmesine katkıda bulundu.- Ev dekorasyonu şirketi JC Penney 1975'te ilk gerçek zamanlı WMS oluşturdu. Bu sektör için bir oyun değiştiriciydi.

Tablo 1: Devamı

1980-1990	<p>Taşımacılıkta Deregülasyon, Fiziksel Dağıtım ve Ticari Lojistik Dönemi</p> <p>Daha Fazla Verimlilik ve Küresel Bir Modele Geçiş</p> <p>Tedarik Zinciri Yönetimi Kavramı</p>	<ul style="list-style-type: none">- Kişisel bilgisayarların gelişmesiyle birlikte TZ'leri, elektronik tablolar ve harita tabanlı arayüzler de dahil olmak üzere planlama yeteneklerine daha iyi erişim sağladı.- Ulusal Fiziksel Dağıtım Yönetimi Konseyi'nin adı gelen, giden ve ters akışları temsil etmek amacıyla 1985'te Lojistik Yönetimi Konseyi (Council of Logistics Management, CLM) olarak değiştirildi.- ABD'de Motorlu Taşıt Yasası ve Staggers Demiryolu Yasası gibi düzenlemeler ortaya çıktı.- Oldukça hızlı maliyet artışları ve dağıtımın gerçek maliyetlerinin daha net bir şekilde tanımlanması, dağıtımdaki profesyonelliğin önemli ölçüde artmasına katkıda bulundu. Böylece uzun vadeli planlama, maliyet tasarrufu önlemlerini belirleme ve takip yapabilme mümkün oldu.- Merkezi dağıtım, stok tutma önlemlerinde ciddi azalmalar oldu. Bilgi akışını iyileştirmek ve kontrol sağlamak için bilgisayar kullanımı arttı.- Üçüncü taraf dağıtım hizmeti sektöründe büyüdü. Bu şirketler bilgi ve ekipman teknolojisindeki gelişmelere öncülük ediyordu. Entegre lojistik sistemleri kavramı ve ihtiyacı, dağıtım faaliyetlerine katılan gelişmeye açık şirketler tarafından fark edildi.- Keith Oliver tarafından ilk olarak 4 Haziran 1982 tarihinde <i>"Tedarik zinciri yönetimi, müşteri gereksinimlerini mümkün olan en verimli şekilde karşılamak amacıyla tedarik zinciri operasyonlarını planlama, uygulama ve kontrol etme sürecidir. Ham maddelerin, yarı mamul envanterinin ve mamullerin menşe noktasından tüketim noktasına kadar tüm hareketini ve depolanmasını kapsar."</i> tanımını yapıldı.- Elektronik takibi kolaylaştıran radyo frekansı ile tanımlama (Radio Frequency Identification, RFID) etiketleri geliştirildi. RFID, aktif ve pasif etiket olmak üzere iki temel türe ayrılabilen yapıyla durum, konum ve nesnelerin niteliklerindeki değişiklikleri izleyebilir.
1990-2000	<p>Entegrasyon Dönemi</p> <p>İşletme Lojistiği</p> <p>Teknoloji Devrimi ve Küreselleşme</p> <p>Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi</p> <p>İlk Cobot İcadı</p> <p>Amazonun Halka Açılması</p>	<ul style="list-style-type: none">- Entegre edilebilecek işlevler açısından bakış açıları gelişmeye başladı. Malzeme yönetiminin (gelen taraf) fiziksel dağıtımla (giden taraf) birleştirilmesi kavramına karşılık gelen "lojistik" terimi kullanıldı. Bu dönemde yapılan önemli vurgulardan biri, etkin bir lojistik stratejisinin güvence altına alınmasında enformasyonel yönlerin fiziksel yönler kadar önemli olduğuydu.- Asya'da konteynerleştirme tamamen benimsemeye başlanarak dünyanın en büyük konteyner limanları Hong Kong ve Singapur'da, 1990'da kuruldu.- İnternet, elektronik, veri değişimi gibi dijital ve haberleşme teknolojilerinde gelişmeler oldu.- Satın alma stratejisi, yeni ürün geliştirmede satın alınan rolü ve tedarikçi ittifakları üzerinde durulan yeni konular oldu.- 1990'larda süreç, yalnızca bir kuruluşun kendi sınırları içindeki temel işlevleri değil, aynı zamanda nihai müşteriye bir ürünün sağlanmasına katkıda bulunan, bunun dışındaki işlevleri de kapsayacak şekilde daha da geliştirildi.- Lojistik ve TZ yönetiminde, Kurumsal Kaynak Planlama (Enterprise Resource Planning, ERP) sistemlerinin kullanımı 1990'larda arttı.- Üretimin küreselleşmesinin bir parçası olarak "tedarik zinciri" terimi ortaya çıktı.- Tedarik Zinciri Konseyi, 1996 yılında kuruldu. Amacı aynı yıl geliştirilen Tedarik Zinciri Operasyonları Referansı (Supply Chain Operations Reference Model, SCOR) modelinin sürekliliğini sağlamaktı.- Cobot ya da iş birlikçi robot, insan etkileşimi için tasarlanmış bir robottu. Northwestern Üniversitesi profesörleri J Edward Colgate ve Michael Peshkin tarafından 1996 yılında icat edilmişti. Buluşları, robotları veya robot benzeri ekipmanları insanlarla birlikte çalışabilecek kadar güvenli hale getirmenin bir yolunu bulmak amacıyla 1994 yılında General Motors tarafından başlatılan bir girişimden doğdu.- Amazon'un kurucusu ve CEO'su Jeff Bezos tarafından 1995 Temmuz'unda Amazon'un çevrim içi mağazasının sanal kapıları açıldı. Şirket 15 Mayıs 1997'de 18 dolar ile halka arz edildi. Bir milyon müşteriye güvence altına alan ilk internet perakendecisi oldu.

2000-2010	Küreselleşme Dönemi	<ul style="list-style-type: none"> - CLM'nin adı, 2004 yılında Tedarik Zinciri Yönetimi Profesyonelleri Konseyi (Council of Supply Chain Management Professionals, CSCMP) olarak değiştirildi. - Ticari kuruluşlar, rakipleri karşısındaki konumlarını korumak veya iyileştirmek, pazara yeni ürünler sunmak ve faaliyetlerinin kârlılığını artırmak için çabalarken birçok zorlukla karşılaştı. Bu durum, özellikle iş hedeflerinin yeniden tanımlanmasında ve tüm sistemlerin yeniden yapılandırılmasında kabul gören birçok yeni iyileştirme fikrinin geliştirilmesine yol açtı. - Lojistik ve TZ, genel iş başarısı için kilit öneme sahip bir alan olarak kabul görmeye başladı. Lojistik alanındaki değişiklikler birçok kuruluşun işlerinde önemli gelişmelerin katalizörü oldu. Böylece lojistiğin “katma değer” rolü fark edildi.
2010-2020	Endüstri 4.0 Tedarik Zinciri Dijitalleşmesi	<ul style="list-style-type: none"> - AI, veri ve nesnelerin interneti (Internet of Things, IoT) gibi kavramlar 2010'dan önce de mevcut olsa bile son on yılda bu kavramların benimsenmesinde katlanarak bir artış görüldü ve TZ bu gelişmelerin dışında kalmadı.
2020-	Covid-19	<ul style="list-style-type: none"> - Salgın hastalık tüm dünyaya yayıldı ve tedarik zincirleri durma noktasına geldi ve iş dünyası TZ faaliyetlerinin öneminden emin oldu. - Salgın hastalıkların etkilerini hafifletmek için yerelleşmeye ve dijitalleşmeye daha fazla yatırım yapılması teşvik edildi.

Kaynak: (Ashcroft, 2021) (Ahmed, 2022) (Bolstroff & Rosenbaum, 2007) (Flashglobal, 2023) (Gentjan, 2016) (Globaltranz, 2023) (Pounder, 2013) (Rushton vd., 2010) (Sanyal, 2012) (Southern, 2011, s.54-61) (Tan & Sidhu, 2022) (The Blume Global Team, 2019).

Günümüzde, küresel TZ kavramı ve gelişmeleri üzerinde, Tablo 1’de yer alan tarihsel sürecin etki ve yansıması fark edilebilmektedir. Çin, Japonya ve Kore’nin önemli tedarikçi ve ihracatçılar haline gelmesi ile Asya’da üretim patlaması olması küresel TZ’deki önemli etkilerdendir. Aynı zamanda AI ve makine öğrenimiyle (Machine Learning, ML), tahmine dayalı ve kuralcı analitiklerin bir arada kullanıldığı çözümler sayesinde gelişmiş sipariş yönetimi ve daha iyi öngörü gibi sonuçlara ulaşılması muhtemeldir. Aynı zamanda TZ daha fazla veri merkezli, ağ odaklı ve iş birliğine dayalı bir ekosisteme doğru evirilmektedir. Küresel tedarik zincirlerine tarihsel gelişim aşamasının her adımında olduğu üzere aynı şekilde yenilikçi yaklaşım benimsendiğinde verimlilik, optimizasyon ve kârlılık söz konusu olabilecektir (The Blume Global Team, 2019). Sürdürülebilir TZ’nin en önemli stratejisi, geçmişin fırsat ve tehditlerinin iyi analiz edilerek içinde bulunulan dönemin yenilikçi yaklaşımlarıyla birlikte kullanılması ve böylece geliştirilecek çözümler sayesinde bugünün zorluklarının üstesinden gelmesidir.

Küresel TZ karmaşık, çeşitli, parçalı, dinamik ve gelişen organizasyonel bir yapıdır. Burada küresel üretim ağlarından değer zincirlerine kadar tüm fonksiyonların tanımlanması için geniş bir terim yelpazesi mevcuttur. Bu terimlerin tanım ve açıklamaları genel olarak sınır ötesi üretim ve ticaretin temel konularına farklı bakış açılarıyla odaklanmaktadır.

Konteyner taşımacılığı ve haberleşme teknolojilerindeki yenilikçi gelişmeler sonucunda ürün ve hizmet süreçlerinin sadeleşmesi ve israfın önüne geçilmesini sağlayan kavram “*yalın üretim modeli*” terimi ile ifade edilmektedir. Ayrıca haberleşme teknolojilerinde meydana gelen yenilikçi gelişmeler sayesinde ulaşılabilirlik, erişilebilirlik, esneklik ve uyarlanabilme gibi faaliyetler kolaylaşabilmektedir. TZ paydaşlarının kolay haberleşebilmesi ve iletişim kurabilmesi sayesinde, ihtiyaçların belirtilmesi ve fiyatlar üzerinde pazarlık yapılması gibi durumlara yönelik hızlı sonuçlar elde edilebilmektedir. Bu doğrultuda TZ, ekonomik aktörlerin belli bir alanda iş birliği yaptığı aynı zamanda farklı alanlarda birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu gelişen bir ekosistem haline gelmiştir (Sanyal, 2012).

Covid-19 salgını ile birlikte tüm sektörlerde, özellikle de sağlık alanında kaynak bulma eğilimi hızlanırken envanter yönetimiyle birlikte tedarik süreçlerinin önemi artmıştır. TZ’de değişime ve farklılaşmaya neden olan ve salgından çok daha önce gündeme gelen konu ise ABD’nin korumacı ticaret politikaları olmuştur (Sezgin, 2020, s.7). Tedarik süreçlerindeki değişiklik, çeşitlilik ve farklılıklardan dolayı oluşan zorluk ve sorunlara ise AI, makine öğrenmesi gibi yenilikçi teknolojiler

sayesinde hızlı ve etkin çözümler mümkün hale gelmiştir. Teknolojideki gelişmeler, işletmelerin lojistik ve TZ kapsamındaki tüm süreçlerde çalışma biçimlerini değiştirmelerine neden olmuştur. TZ'nin tarihi geçmiş, işletmelerin yalnızca ürün üretme yöntemleri açısından değil, aynı zamanda kime satış yaptıkları ve nerede dağıtım yapabilecekleri konusunda da kritik hususlar içermektedir.

Tedarik Zinciri Bileşenleri ve Modelleri

Bir ürün için ham madde temini, üretme, dağıtım ve nakliye, satış ve tüketime kadar olan tüm faaliyetlerine ilişkin adımlar geleneksel TZ'nin temel unsurlarını oluşturmaktadır. TZ'nin odak noktası teknoloji olmaya başladığında ise akıllı TZ konusu gündeme gelmiştir.

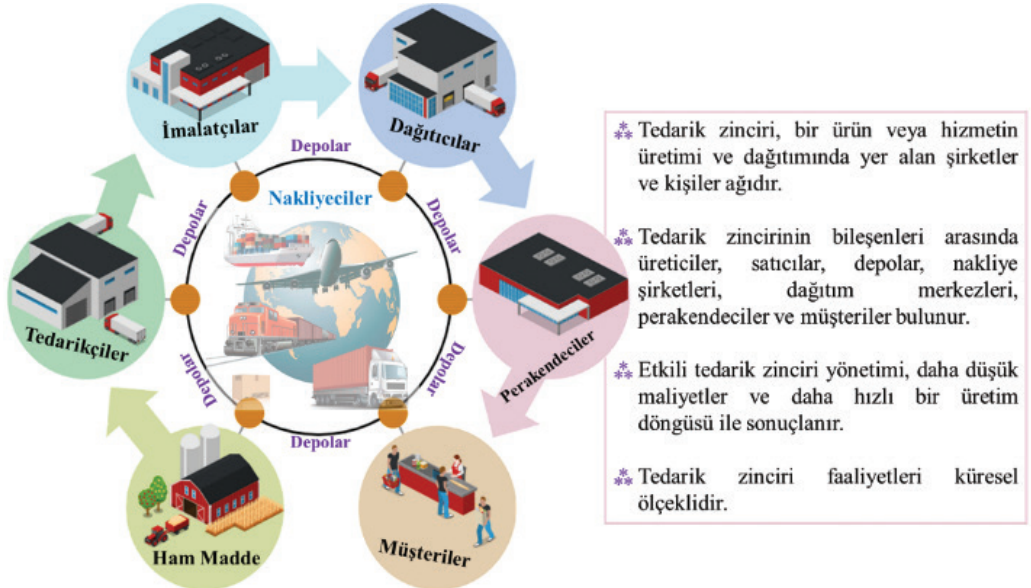
TZ ürün, finans, bilgi, değer ve risk akışından oluşmaktadır. Bir TZ'de çeşitli iç ve dış varlıklar bulunur. Ancak gerçek zamanlı bilgi sayesinde herkes anında harekete geçebilir ve sistemde verimliliği sağlayabilir. Bilgi akışı, müşterilerin mallarının teslimatı hakkında güncel bilgi sahibi olmalarına yardımcı olmaktadır (Talentedge, 2022).

TZ kuruluşlarını üreticiler, satıcılar, depolar, nakliye şirketleri, dağıtım merkezleri ve perakendeciler oluşturur. TZ aşaması bir işletmenin bir müşteriden sipariş aldığı anda faaliyet süreçlerine başladığından, temel işlevleri arasında ürün geliştirme, pazarlama, operasyonlar, dağıtım ağları, finans ve müşteri hizmetleri yer almaktadır (Hayes, 2022).

TZ modelleri ürün türüne ve işletmenin faaliyet alanına göre çeşitlilik gösterir. Her bir şirketin yapısı, iş yapış şekli ve ihtiyaçlarına göre farklılık arz edebilmektedir. Yüksek talep gören ürünlerin çok fazla değişikliğe uğramadan istikrarlı bir biçimde üretilmesini amaçlayan ve genellikle köklü şirketlerin kullandığı *sürekli akış modeli*, verimliliği maksimize etmeyi hedefler. Kısa yaşam döngüsüne sahip ürünler için yeniliklere duyarlı ve anlık cevap verebilen *hızlı zincir modeli* ortaya çıkmıştır. Envanter yönetimi, üretim çıktısı veya teslimat lojistiği aracılığıyla ilerlemek için bir *"üstünlüğe/avantaja"* ihtiyaç duyan rekabetçi işletmeler için *verimli model* tasarlanmıştır. *Çevik model*, müşterilerin isteklerine uygun maliyetli bir çözüm sağlamaya odaklanmaktadır. *Özel yapılandırılmış model* ise kurulum gerektiren ve sınırlı sayıda üretilen özel ürünlerin küçük partilerini merkezine almaktadır. Esnek planlama stratejileri sayesinde yoğun iş döneminde yüksek hacimli talebe cevap vermeyi ve düşük taleple uzun süre hayatta kalabilmeyi esnek model sağlayabilmektedir (TheStreet, 2022).

Temel TZ'ye ilişkin tanım, ana bileşenlerden bazıları, bileşenler arasındaki döngüsel ilişki gibi durumların şematik özeti Şekil 1'de görülmektedir (Hayes, 2022)(Lambert & Cooper, 2000).

Şekil 1: Temel Tedarik Zinciri Şematik Gösterimi

Tedarik Zinciri Yönetimi

TZ yönetimi (TZY), tedarikçiden üreticiye, toptancıdan perakendeciye ve daha sonra tüketiciye doğru giden bir süreçte malzeme, bilgi ve finansın takip edilmesidir. TZY tarafından ürün, finans ve bilgi akışlarına ilişkin süreçlerin, şirket içi ve şirketler arası koordinasyon ve entegrasyonu strateji, planlama ve operasyondan oluşan üç temel aşamada gerçekleştirilmektedir (Lutkevich, 2021). TZY son kullanıcıdan en temel tedarikçilere kadar ana ve kritik iş süreçlerinin entegrasyonu olup müşteriler ve diğer tüm paydaşlar için gerekli ürünleri, hizmetleri ve bilgileri sağlamaktadır (Lambert & Cooper, 2000).

“Bilgi ve haberleşme teknolojilerinin yoğun biçimde kullanımı ve işletmeler arası iş birliğinin geliştirilmesi ile ortaya çıkan yeni iş sistemlerinden biri olan tedarik zinciri yönetimi müşteri tatminini artırmak ve rekabetçi kalabilmek gibi amaçlara ulaşabilmek amacıyla işletmelerce son yıllarda yoğun olarak uygulanmaya başlanmıştır.” (Özdemir, 2004, s.87). TZY; son kullanıcı ve tedarikçileri sürece dahil eden, stratejik bir plan ve karar alma sürecine sahip olan, entegre ürün akışını dengelemek için gerekli önlemleri alan, sürecin tüm aşamalarında bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanan bir yaklaşımdır (Rushton et al., 2010, s27).

Literatürde birçok çalışma TZY'nin evrimini; kuruluş, entegrasyon ve küreselleşme dönemlerine ayırmaktadır. Bunun yanında bazı çalışmalarda TZY'nin yeni bir kavram olmadığı, satın alma ve dağıtımın fonksiyonlarının evrimiyle faaliyetlere bölünme, entegrasyon ve yönetim süreçlerini içerdiği belirtilmektedir (Gentjan, 2016, s.5).

TZY temelde, Tablo 2'de belirtilen yedi bileşenden oluşmaktadır. Aynı zamanda bazı uzmanlar, bir TZY'nin önemli bileşenleri kümesine konum unsurunu da ilave etmektedir. TZY endüstrinin farklı alanları ve her bir şirketin kendine has iş yapış şekline göre değişiklik gösterebilmektedir (Talentedge, 2022).

Tablo 2: Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemli Bileşenleri

Bileşenler	Fonksiyonlar	Faydalar
Planlama	<ul style="list-style-type: none">- Talep planlaması- Tedarik planlaması- Üretim planlaması- Satış & Operasyon planlama	<ul style="list-style-type: none">- Ham madde temin edilmesi sağlanır- Ürünler zamanında ve hızlı teslim edilir- Aşırı üretimi önler
Kaynak Bulma	<ul style="list-style-type: none">- Tedarikçi bulma- Tedarikçinin kesinleştirilmesi- Teslimat modellerinin seçilmesi- Sözleşme yapmak	<ul style="list-style-type: none">- Düzenli ham madde tedarik edilmesine yardımcı olur- Ham madde teminini sağlar- Koşul ve şartlardaki belirsizliği önler
Envanter	<ul style="list-style-type: none">- Yeterli stok bulundurmak- Envanter maliyetinin hesaplanması- Envanterin kaydının tutulması ve takibi- Envanterin analiz edilmesi	<ul style="list-style-type: none">- Malların zamanında teslim edilmesini sağlar- Envanter maliyetini düşürür- Sorunsuz üretime olanak sağlar
Üretim	<ul style="list-style-type: none">- Birim üretim- Toplu üretim- Seri üretim- Sürekli üretim	<ul style="list-style-type: none">- Kişiselleştirme yapılabilmesine olanak sağlar- Ürün teminini sağlar- Gelişmiş uzmanlaşma- Artan otomasyon
Bilgi	<ul style="list-style-type: none">- Sipariş ayrıntılarını iletme- Satış tahmini- Ham madde hakkında bilgi- Mal teslimat bilgileri	<ul style="list-style-type: none">- Hızlı sipariş yönetimi- Ürün tedarik edilmesi sağlanır- Ham madde sıkıntısı yaşanmaz- Müşteriler süreçlerle ilgili bilgilendirilir

Tablo 2: Devamı		
Bileşenler	Fonksiyonlar	Faydalar
Dağıtım	<ul style="list-style-type: none"> - Farklı taşıma modları seçeneklerini kontrol etme - Zamanında teslimat - Göndericilerin öncelik sıralaması - Birden fazla ulaşım türü kullanma - Taşımacılık riskleriyle mücadele 	<ul style="list-style-type: none"> - Ürün maliyetini düşürür - Müşteri memnuniyetini sağlar - Teslimattaki gecikmeleri önler
İadeler	<ul style="list-style-type: none"> - İade politikasına sahip olunması - Teslim alma ve elden çıkarma prosedürleri - Yeniden giriş ve yeniden satış - İade süreci performans uyumlaştırması 	<ul style="list-style-type: none"> - Müşteri sadakati sağlar - Maliyet tasarrufu sağlar - İsrاف önler - Verimliliği artırır

Kaynak: (Talentedge, 2022)

TZY için SCOR ve Küresel Tedarik Zinciri Forum (Global Supply Chain Forum, GSCF) şeklinde başlıca iki yaygın model bulunmaktadır. GSCF modeli Ohio Eyalet Üniversitesi'ndeki Küresel Tedarik Zinciri Forumu tarafından tasarlanmıştır. SCOR modeline göre TZY yönetimi, "Planlama, Tedarik, Üretim, Dağıtım, İade" entegre süreçlerinden oluşmaktadır (Bolstroff & Rosenbaum, 2007). Bu model TZY'de, standartlar ve ölçütleri ile terminolojiyi ortaya koyan dünyadaki ilk referans model olma özelliği taşımaktadır (Büyükoçkan, 2015). GSCF'de ise "müşteri ilişkileri yönetimi (Customer Relationship Management, CRM), üretim akış yönetimi (Manufacturing Flow Management, MFM), tedarikçi ilişkileri yönetimi (Supplier Relationship Management, SRM), ürün geliştirme ve ticarileştirme (Product Development & Commercialisation, PD&C), müşteri hizmetleri yönetimi (Customer Service Management, SCM), sipariş karşılama (Order Fulfilment, OF), talep yönetimi (Demand Management, DM), iade yönetimi (Returns Management, RM)" süreçleri tarif edilmektedir (Badurdeen vd., 2009).

Tüm TZ süreçlerinin farklı müşterileri ihtiyaçlarına göre gruplanması, bunlara profesyonel hizmet sağlayacak şekilde tasarlanması, pazarı takip ederek talep planlaması yapılması, tutarlı tahminler ve optimum kaynak tahsisi sağlanması, ürünün müşteriye yakın bir mesafede farklılaştırılarak süreç içerisinde dönüşümün hızlandırılması, toplam maliyetlerin azaltılması için tedarik kaynaklarının stratejik bir plan dahilinde yönetilmesi, karar alma mekanizmalarını destekleyecek geniş kapsamlı bilgi ve haberleşme teknoloji stratejisi geliştirilmesi, son kullanıcıya ulaşmada başarıyı ölçmek için performans kriterleri belirlenmesi gibi ilkeler, TZY'nin temelini oluşturmaktadır (Remache Monja et al., 2013, s.4-7).

Bunun yanında lojistik kavramı, çevrim içi alışverişlerdeki artışla birlikte e-ticaretin başarısında kritik öneme sahip bir faktör olmuştur. Günümüze kadar geline aşamada, kurumlar ürünlerini satmak ve lojistik hizmetlerini sağlamak için farklı e-ticaret platformlarını kullanmaktadır. Ancak kişiye özel ve gerçek zamanlı teslimata ilişkin zorluklar, paydaşlar arasında iş birliğine dayalı bir yapının olmamasından dolayı halen devam etmektedir. İyi planlanmış ve kurulmuş TZY, bu ve benzeri zorlukların üstesinden gelmek için çözümler barındırmaktadır.

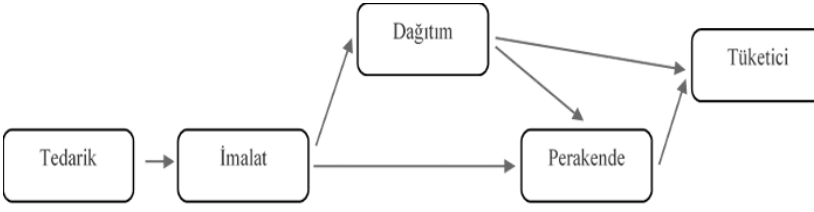
Geleneksel Tedarik Zinciri

Geleneksel TZ'nin tasarımı, modellenmesi ve analizi öncelikle ham maddelerin tedarikçilerden temini ve ürünlerin müşterilere dağıtımının optimize edilmesine odaklanmıştır (Beamon, 1999, s.336).

Geleneksel TZ ham maddenin temininden üretime ve son müşteriye teslimine kadar Şekil 2'de gösterilen aşağıdaki temel aşamaları içermektedir (Vikas, 2022):

- Nihai ürünün üretilmesinde kullanılacak ham maddelerin temin edilmesi.
- Üreticiler, nihai ürünün ortaya çıkmasını sağlamak için ihtiyaç duyulan tüm malzemeleri tedarikçilerden toplaması.
- Her bir ürün için farklılıklar içermesi muhtemel üretim süreçlerinin üretici tarafından başlatılması ve tamamlanması.
- Bitmiş ürünün satışını yapacak bayi, perakendeci gibi tüm alıcılara dağıtılması
- Ürünün tüketimi, müşteri tarafından çeşitli amaçlar için kullanılmaya başlanması.

Şekil 2: Geleneksel Tedarik Zinciri (Beamon, 1999, s.336)

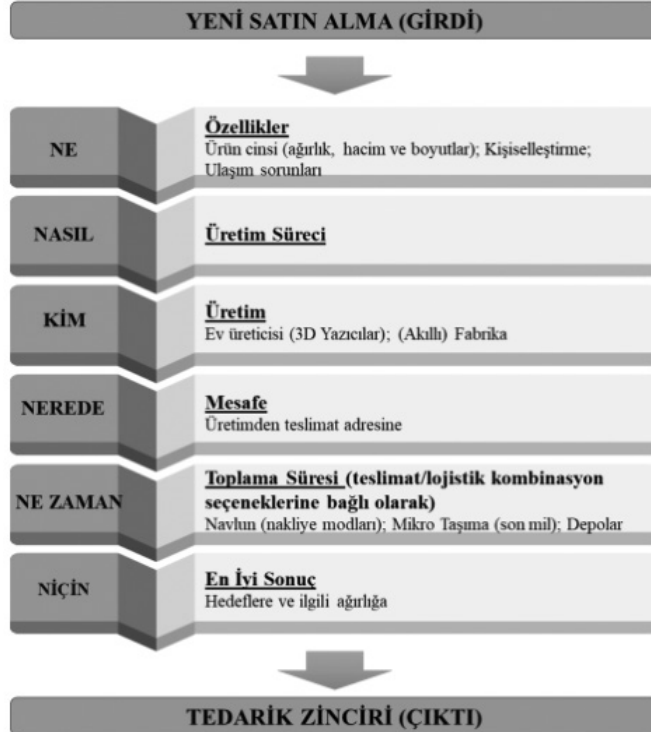
Akıllı Tedarik Zinciri

Günümüzde teknolojinin büyük ölçüde gelişmesiyle birlikte, geleneksel yöntemler yerini modern fikir ve stratejilere bırakmaktadır. Geleneksel TZ ile karşılaştırıldığında, dijital TZ dinamik ve değişen koşullara (piyasadaki aksamalar, siyasi çalkantılar, salgın hastalıklar vb.) hızla uyum sağlayabilmektedir. Dijital TZ; gerçek zamanlı olarak çalışabilen, entegre sistemler ve süreçlerden oluşan son derece çevik “değer ağlarıdır” (Vikas, 2022).

Daha sürdürülebilir bir TZ’ye giden yol, zincirdeki tüm aktörlerin entegre olduğu ve dijital dönüşüm sayesinde maksimum iş birliğinin sağlandığı bir modeli işaret etmektedir. Veri paylaşımı ve gerçek zamanlı veri analizi mümkün olurken AI taşımacılıkta kritik bir unsur olarak görülmektedir. Hareketliliğin sağlanması ve yüklerin taşınmasında etkili faktörler arasında akıllı ulaşım sistemleri (AUS) uygulamaları, IoT ve siber fiziksel sistemler (Cyber-Physical Systems, CPS) ve 5G gibi teknolojiler bulunmaktadır. Ayrıca 3D yazıcılar, kurulum ve montaj gibi süreçleri kolaylaştıran bileşenler üretmektedir (Correia et al., 2021, s.402).

En hızlı sevkiyat ve nakliye ile en az çevresel olumsuz etki temel hedeflerine ulaşmak için siparişin özel gereksinimlerine neyin, nasıl, kimin, nerede, ne zaman ve neden üretileceği açısından cevap veren en iyi kombinasyonu temsil eden uygun bir TZ modelini tercih etmek gerekmektedir. Satın alma ve tedarik zincirindeki akış Şekil 3’te gösterilmektedir (Correia et al., 2021, s.404).

Şekil 3: 5N1K Çerçevesi (Correia et al., 2021, s.404)

TZ'nin verimli çalışması için bilgi ve veri akışı önemlidir ve aynı zamanda karmaşık bir yapıdır. TZ'deki büyük ve küçük işletmeler, bilgi akışının verimliliği sayesinde organik olarak birleştirilebilir. Doğru ve etkin bilgi akışı sayesinde TZ'nin operasyon maliyeti ve riskleri önemli ölçüde azaltılabilmektedir. Böylece operasyon verimliliğinin artması söz konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda TZ'de veri aktarım süreçlerinde büyük veri teknolojilerinin kullanılması ile veri paylaşımında doğruluk ve optimizasyon oranı artabilmektedir (Hongxiong & Mingrui, 2022, s.312).

TZ yaklaşımı sürekli güncelleme gerektiren planlardan oluşmakta olup TZ uygulanmaları sırasında aksaklıklarla karşılaşılması ve süreçlerin planlanan doğrultuda işletilmesi mümkün olmayabilir. TZ planının gerçek zamanlı verilerle sürekli güncellenen tek bir analitik sistem üzerinden dijital ikiz teknolojisi sayesinde başından sonuna kadar izlenerek takip edilebilmektedir. TZ'de dijital ikiz teknolojinin uygulanması çerçevesinde birçok kaynaktan büyük miktarda bilgi toplanmaktadır. Sonrasında TZ'nin anlık performansı ve yüksek önceliklerinin neler olduğunu belirlemek amacıyla gerçek zamanlı modelleme ve analiz yapılmaktadır. Bunun sonucunda hava koşullarındaki olumsuzluklar, yolda kalan bir kamyon, geciken ürün gibi süreci kesintiye uğratma ihtimali olan beklenmedik durumlara müdahale mümkün hale gelebilmektedir (Avşar, 2021, s.233). Blockchain teknolojisindeki son gelişmeler ise TZ için sayısız uygulama ve fırsatları sunmaktadır (Iddum et al., 2022, s.1).

Eklemeli üretim (Added Manufacturing) veya hızlı prototipleme olarak da bilinen üç boyutlu baskı teknolojileri ürün geliştirmenin hızlandırılması, artan üretim esnekliği, azaltılmış malzeme israfı ve ekonomik büyümede iyileşme dahil olmak üzere tedarik zincirleri aşamalarını birçok yönden etkileyebilir. Malzeme tedariki, lojistik ve ürün dağıtımı gibi süreçler kapsamında bu teknolojiyi kabul eden ve uygulayan birçok avantaja sahip olabilmektedir (Attaran, 2017, s.195). Bu teknolojinin geleneksel ve akıllı TZ ile lojistik üzerinde dönüştürücü ve destekleyici potansiyeli bulunmaktadır.

TZY'de kullanılan bilgi ve haberleşme teknolojilerinin; karar verme süreçlerine yardımcı olunması, operasyonların izlenmesi ve kontrol edilmesi, simüle edilmiş sistemlerin oluşturulması, verilerin depolanması ve işlenmesi, zincirdeki aktörler arasında iletişimin sağlanması gibi fonksiyonları bulunmaktadır. TZ uydu iletişimi, mobil veri, elektronik veri entegrasyonu (electronic data integrated), barkodlar, RFID, sipariş işleme gibi temel haberleşme yöntemlerini kullanmaktadır. Kurumsal çapta bir bilgi sistemi ve ağ stratejisi depolama süreçleri, tahmin ve envanter çalışmaları, araç filosu takibi gibi faaliyetler TZ planlamasının önemli parçalarından bazılarıdır. Ayrıca rota planı oluşturma, uluslararası ticaretin planlanması, TZ olay yönetimi, üretimin planlanması ve takibi, internet üzerinden e-ticaret gibi birçok sürecin etkin ve verimli sonuçlar vermesi bilgi ve haberleşme teknolojilerinin kullanımıyla doğrudan ilgili olmaktadır (Rushton vd., 2010).

Yenilikçi teknolojilerdeki gelişmeler ve çeşitlilik, endüstrinin her sektöründe uygulama alanı bulabilirken iş süreçleri kolaylaşmaktadır. Akıllı teknolojiler yatırım maliyetleri ne olursa olsun, verimlilik, performans ve kâr açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu teknolojiler işlevleri ve standartları sayesinde modeller daha dinamik ve otonom, teknolojik ve uyarlanabilir hale gelmektedir. Bu doğrultuda IoT ve blockchain araçları gibi akıllı teknolojileri endüstriyel üreticilerin kullanması kapsamında birçok gelişme bulunmaktadır. Yeni teknolojilerden bir diğeri ise dijital dünyanın hızlı bir otoyolu haline gelen 5G ağının erişilebilirliğidir. 5G, cihazları blok zincirin veri güvenliği özelliğiyle entegre ederek IoT konsepti altında yeni modeller tasarlama fırsatı sunabilmektedir (Chbaik et al., 2022, s.579-583).

Küresel TZY modelinde değişikliklerin ele alınması ve bunlara hızlı cevap verilmesi sayesinde tüm ağ genelinde ortaya çıkması muhtemel sorunların en aza indirilmesi mümkündür. Otonom araçlar, depolama ve envanter yönetimi için birbirine bağlı cihazlar, blockchain akıllı sözleşmeler, AI tabanlı dronlar gibi üstün, yani yıkıcı yenilikçi teknolojilerin, TZY'ye entegrasyonu işletmeler için bazı fırsatlar sunmaktadır. Olağanüstü görünürlük ve süreç takibi, zincirin tamamında daha iyi iş birliği, tedarik ve tedarik olaylarının daha kolay tahmini, tam zamanında üretim, gerçek zamanlı nakliye takibi, etkili depolama, doğru karar verme bu fırsatlardan bazılarıdır.

TZ'nin çeşitli süreçlerinde bulut bilişim, AI, ML, doğal dil işleme (Natural Language Processing, NLP), büyük veri, iş zekâsı, sanal gerçeklik (Virtual Realit, VR), artırılmış gerçeklik (Augmented Reality, AR), robotik ile robotik süreç otomasyonu (Robotic Process Automation, RPA), IoT gibi bilgi ve haberleşme

teknolojilerinin kullanılmasının yanında yenilikçi teknolojilerin bu süreçlere hızlı bir şekilde dahil edilmesi bu faaliyeti dijital, modern ve sonuç olarak akıllı kavramıyla tarif edilir hale getirmektedir. Bilgi ve haberleşme ile yıkıcı yenilikçi teknolojilerin TZ'ye uygulanması sonucunda ortaya çıkacak tüm farklı çözüm seçenekleri, çerçeveye bir kavram olarak "akıllı" çatısı altında birleştirilerek ele alınabilir.

Geleneksel ve Akıllı Tedarik Zinciri Karşılaştırması

Lojistik bilişim sistemleri, endüstri 4.0 sürecinin önemli bir faktörü olan teknolojik gelişmeler ile ortaya çıkmış olup bu sistemlerin TZ ve TZY'de kullanılması sektöre birçok açıdan değer katmıştır. Malzemelerin ve ürünlerin bir yerden başka bir yere taşınmasında zaman, miktar, kişi ve yer gibi kriterler TZ'nin başarı ölçütlerinden bazılarıdır. Bu kriterin izlenmesi ve takibinde, etkili ve doğru veriler elde etmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanılmaktadır. Bu veriler, iş süreçlerinin iyileşmesi kapsamında önlemler geliştirilmesi için imkânlar sunmaktadır.

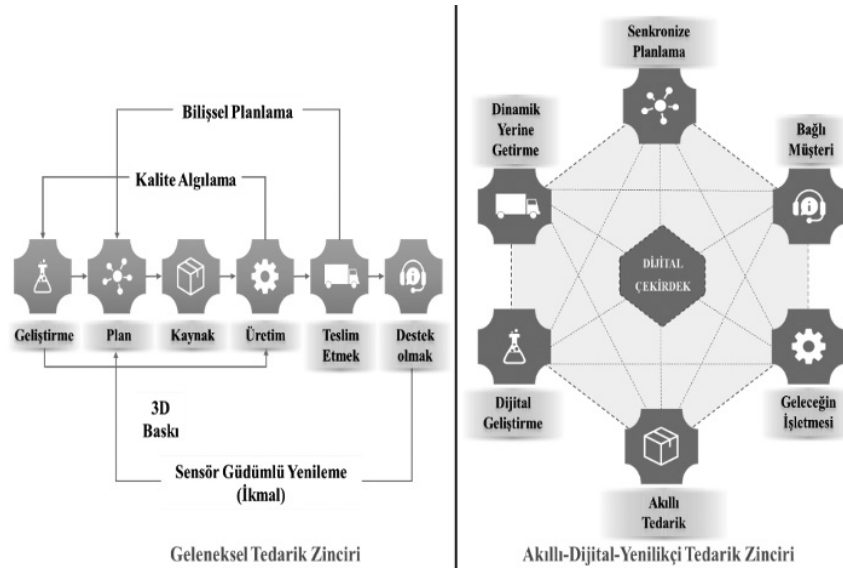
Akıllı TZ'yi geleneksel TZ'den ayıran en temel unsur teknolojiyle ilgili olmasıdır. Akıllı tedarik zincirlerinde AI (Correia et al., 2021, s.402), bulut bilişim, ML, NLP, büyük veri (Hongxiong & Mingrui, 2022, s.312-314), iş zekâsı, VR ve AR, robotik ve RPA, sayısal ikiz (Avşar, 2021, s.228-239), IoT gibi dijital ve yenilikçi teknolojileri içeren çözüm ve uygulamalar kullanılmaktadır. Bu teknolojiler, otomasyon ve tahmine dayalı analitik yetenekleri sunarak pazara çıkış süresini iyileştirmek, sorunları hızlı bir şekilde öngörmek ve çözmek, planlama döngülerini kısaltmak, karar vermeyi iyileştirmek ve tüm paydaşlara en iyi hizmeti sağlamak için yazılım ve donanımdan oluşan farklı özellikler içermektedirler (Vikas, 2022).

Geleneksel yöntemler, özellikle üretim sürecine odaklanırlar ve sorunları genelde manuel ve esneklik içermeyecek bir modelde ele almaktadır. Diğer yandan modern yöntemler, esnekliği ve iş verimliliğini artıran gerçek zamanlı veri ile yenilikçi teknolojiler gibi araçları kullanarak tüketicilerin ihtiyaç ve beklentilerine odaklanmaktadır (Diggipacks, 2023).

Akıllı TZ'de lojistik yönetim sisteminin kullanılıyor olması, geleneksel TZ'den farklıdır. Akıllı TZ'de birbirleriyle ilişkili, bağlantılı, dinamik ve çevik süreçler bulunmaktadır. Karşılıklı yarar sağlayan ortaklıklar kurmaya ve paydaş ilişkileri oluşturmaya odaklı bir yapı mevcuttur. Akıllı TZ mümkün olan en yüksek kâr ve hizmet düzeyleri ile müşteri memnuniyetine ulaşmak için TZ'yi bir bütün olarak değerlendirmektedir (Vikas, 2022) (Unival Logistics, 2022). Bunun yanında akıllı TZ uygulamaları, yoğun dijital teknoloji içermesi sebebiyle önemli bir dezavantaj olarak siber güvenlik riskinin barındırmaktadır (Vikas, 2022).

Geleneksel ve akıllı TZ kavramını Şekil 4'te yer alan şekilde birlikte incelemek mümkündür (PWC, 2020).

Şekil 4: Geleneksel ve Akıllı Tedarik Zinciri

Akıllı Tedarik Zincirinde Risk ve Güvenlik

Daha sürdürülebilir bir TZ'ye giden yol, zincirdeki tüm aktörlerin entegre olduğu ve iş birliği yapabildiği, döngüsel ekonomi modeline geçişi içermektedir. Dijital dönüşümün etkisiyle aktörler arasında veri paylaşımı ve gerçek zamanlı veri analizi mümkün hale gelirken kurumsal yapılarıdaki farklılıklar ortadan kalkarak iş birliği ve iletişimin artması söz konusu olmaktadır (Correia et al., 2021, s.579-583).

TZ güvenliğindeki mevcut eksiklikler sahte ve korsan mal sorununu artırarak tüketiciler için parasal bir kayba yol açarken üreticiler için itibar kaybına neden olmaktadır. TZ'nin karmaşık yapısı, zincirdeki adımların takip edilmesini ve yeniden izlenmesini zorlaştırmaktadır. Birçok saldırgan bu siber güvenlik açıklarından yararlanmakta ve mali çıkarları için korsanlık gibi farklı türde kötü niyetli faaliyetlerde bulunabilmektedir (Hassija vd., 2021).

Akıllı Tedarik Zincirinde Riskler

Dünya genelinde akıllı lojistiğin TZ'nin tüm halkalarında uygulanmaya başlanması, iş süreçlerinde zaman kayıpları ile insan kaynaklı hataların minimize edilmesini sağlamıştır (Adıgüzel, 2021, s.95). TZ; zayıf tedarikçi performansı, talep planlamanın karmaşası, küresel iş gücü sıkıntısı, nitelikli iş gücü için artan rekabet, yükselen enflasyon, değişken bir küresel ekonomi, karmaşık yaptırımlar ve düzenlemeler, doğal afetler ve iklim değişikliği, jeopolitik durum, itibar endişesi, siber olaylar gibi konularda küresel riskler barındırmaktadır.

Sınırların olmadığı bağlantılı bir dijital dünyada mal ve hizmetlerin ticareti esnasında, TZ'nin şeffaf, emniyetli ve güvenli tutulması çok önemli olmaktadır. Akıllı TZ'ler temelde fikri mülkiyet, hassas veriler ve bulut teknolojilere ilişkin siber güvenlik tehditleri ile karşı karşıyadır. Bununla birlikte TZ'ler sahtecilik ve üçüncü taraf satıcı güvenliğine ilişkin riskler içermektedir (Hassija vd., 2021).

Satıcıya ya da üçüncü taraf tedarikçiye yönelik siber güvenlik ihlali riski TZ'deki planla, yap ve teslim et aşamalarının işleyişine ciddi zararlar verebilir. Giderek daha karmaşık hale gelen küresel bir ağ olan TZ'nin her temas noktası takip edilmesi, yönetilmesi ve etkilerinin azaltılması gereken bir risk unsuru içermektedir (Ramos, 2020). Burada verinin korunması, konumu, görünürlüğü ve yönetiminin yanında dolandırıcılığın önlenmesi (Ramos, 2020) ve üçüncü taraf (Ramos, 2020) (Bhargava, 2022), insanlar, satıcılar ve uyumlulukla (Bhargava, 2022) ilgili temel siber güvenlik risklerinden söz edilmektedir.

TZY'de siber güvenlik risk kontrolü; TZ ile ürün ve hizmetlerin bütünlüğünün, güvenliğinin, kalitesinin ve esnekliğinin sağlanmasını gerektiren bir süreci ifade etmektedir. Akıllı TZ'nin standart iş akışına dahil olmayan ve etkisi nispeten daha az riskler içeren parametreler dahil TZY'deki siber güvenlik risklerinin incelenip belirlenen sonuçların takibinin yapılması ve gerekli önlemlerin alınması, sistemin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır.

Akıllı Tedarik Zincirinde Güvenlik

Tedarik zincirlerinde, teslim edilen ürün veya hizmetlerin bütünlüğüne, verilerin gizliliğine ve yapılan işlemlerin eksiksiz olmasını etkileyecek herhangi bir kesinti ya da risk ihtimali, işletme için finansal ve marka değeri açısından zararlı sonuçlar doğurabilmektedir. Her geçen gün daha da çok dijitalleşen TZ iş akışı aşamalarının herhangi birinde veri ihlalleri, fide yazılımı saldırıları ve kötü niyetli faaliyetler meydana gelebilir. Bu durum ise TZY sürecinin önemli ölçüde zarar görmesine sebep olabilmektedir (Ramos, 2020). Kuzey Amerika Elektrik Güvenilirlik Kurumu (North American Electric Reliability Corporation, NERC) tarafından, güvenilirlik standardı, TZY planının geliştirilmesi sırasında yazılım bütünlüğü ve gerçekliği, satıcının uzaktan erişimi, bilgi sistemi planlaması, satıcı risk yönetimi ve tedarik kontrolleri konularının ele alınmasını önermektedir (North American Electric Reliability Corporation, 2017, s.3).

TZ güvenliği çok yönlü ve koordineli bir yaklaşım gerektirmektedir. Kuruluşlar TZ'nin güvenliğine odaklanan ekipleri sayesinde tehdit aktörlerinin güvenlik kontrollerinin üstesinden gelmelerini zorlaştırdıkça, saldırı faaliyetlerini tespit ederek harekete geçmek için daha fazla zaman kazanır ve savunmalarını güçlendirebilirler. TZ güvenlik riskini yönetmek ve azaltmakta kullanılan stratejilerden bazıları aşağıda sıralanmaktadır (Ramos, 2020):

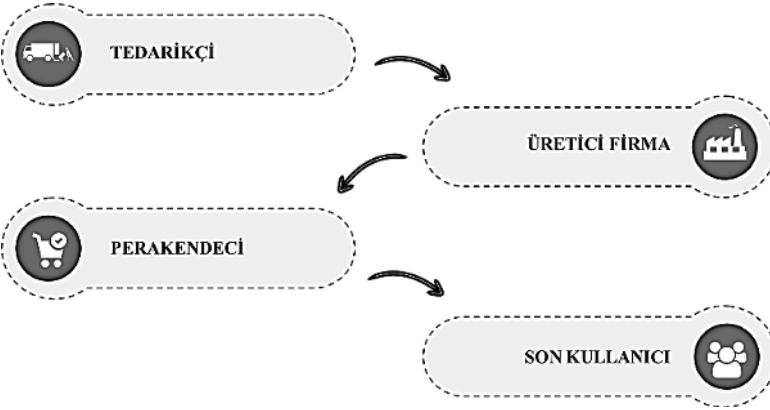
- Güvenlik stratejisi değerlendirme,
- Güvenlik açığı azaltma ve sızma testi,
- Dijitalleşme ve modernizasyon,
- Veri tanımlama ve şifreleme,
- Veri alışverişi ve görünülük için izin verilen kontroller,
- Üçüncü taraf risk yönetimi,
- Olay müdahale planlaması ve koordinasyonu ile güvenilirlik,
- Şeffaflık ve kaynak gösterimi.

Kurumsal güvenlik gereksinimleri için uyumluluk çerçevesi belirlemek, operasyon temelli bir güvenlik yaklaşımı benimseyerek sürekli kontrol ve izleme yapmak, yenilikçi teknolojiler ile oluşturulacak otomasyondan faydalanmak, yasal gereklilikleri takip etmek, geniş ölçekli önlemler uygulayarak kapasite geliştirme yaklaşımı benimsemek dijital, modern ya da akıllı TZ süreçlerini güvence altına almanın bir yolu olabilmektedir (Dambrot, 2022). TZ süreçleri dijital ve yenilikçi teknoloji ile değişime uğradıkça TZ güvenliği de daha akıllı hale gelmek durumunda kalacaktır.

Tedarik Zincirinin Geleceği

TZ'nin şeffaflığı sürdürülebilirlik için önemli bir katalizördür. Neredeyse gerçek zamanlı bir senkronizasyon ile üst düzey bir planlama ve uygulama sayesinde, TZ bileşenlerinin tamamının entegrasyon ve sürekli optimizasyonu sağlanmaktadır. Akıllı lojistik ise bağlantılı TZ ekosisteminde temel tasarruf faktörü ve büyüme kaldıraçtır. Dinamik TZ segmentasyonu, müşteri merkezliliğini artırır ve hizmet seviyelerini, maliyetleri ve marjları sürekli olarak dengelemektedir. AI teknolojisi, TZ'deki iyileştirme ve gelişmeleri hızlandırırken yeni norm haline gelme eğilimi taşımaktadır. AI teknolojinin ortaya çıkardığı üst düzey TZ organizasyon ve yetenekleri sayesinde TZ'deki kalıplaşmış zorlukların üstesinden gelmek kolaylaşmaktadır. Gelecekte TZ ekosisteminin, günümüzdekilerden çok daha sofistike olacağı düşünülmektedir (PWC, 2020, s.8). Geleneksel TZ döngüsü Şekil 5'te görülmektedir.

Şekil 5: Geleneksel Tedarik Zinciri Stratejisi

Gelecek planları doğrultusunda, piyasayı daha iyi tanımak ve değişikliklere anında tepki vermek amacıyla doğru talep tahmini yapılması önemlidir. Doğru tahminler çerçevesinde yapılan iyi bir planlama ile iş süreçleri için bir yol haritası ortaya koyulabilir. Bu yol haritası sayesinde üretim ve lojistik faaliyetlerini olumsuz etkileyebilecek birçok soruna anlık cevaplar verilebilir. Bu sorunlardan bazıları tedarikçiler ile iletişim, üretim süreçlerinde aksama, perakendeci taleplerine yetişememe ve son kullanıcının ihtiyaçlarını karşılayamama gibi konularla ilgili olmaktadır.

İşletmelerin zirvede kalması ve başarılı olması için yenilikçi yöntemleri fırsata çevirmesi de önemli bir yaklaşımdır. Yıkıcı yenilikçi teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte TZ süreçleri daha dayanıklı, takip edilebilir ve yönetilebilir hale gelmektedir. Doğru planlanmış ve entegre çözümlerle oluşturulan duyarlı ve esnek bir TZ ile (i) talep ve riskler anında yeniden şekillendirilebilir, (ii) sürecin bir sonraki adımları anlık olarak planlanabilir ve (iii) böylece sürekli değişen endüstri koşullarına uyum sağlanabilir.

Birçok alanda olduğu gibi TZ’de de yeniliklerin benimsenmesi ve kabulü sayesinde rekabetçilik artmaktadır. Ancak başarılı olmak için ürünlerin uygun maliyetle, doğru yerde ve doğru zamanda tasarlanması gerekmektedir. Ürün yönetiminin optimizasyonu kapsamında tedarikçiler, üreticiler ve nakliye prosedürleri göz önünde bulundurulmalıdır. Tam zamanlı iş genelinde dengeyi korumak için gerçek bütçenin uygun şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Küresel TZY içinde itibarın artması ve endüstri lideri olabilmek için şirketlerin; ürün yaşam döngüsüyle ilgili bilgileri, çalışanları, operasyonları ve iş süreçlerindeki kararları etkin bir şekilde kontrol altında tutabilmesi önemli olmaktadır. Aynı zamanda uygun maliyetli alternatif güç kaynaklarından faydalanmak gibi çevreci girişimleri desteklemeleri de bir diğer unsur olmaktadır. Kusursuz TZ faaliyetlerini sağlamak için operasyonel performansı geliştirmek önemlidir. Bu doğrultuda güvenilir bir TZ yazılımı, tüm üretim süreçlerini talep planlama prosedürleriyle senkronize ve entegre hale getirebilir (Senior et al., 2019, s.130-132).

TZ’de operasyonların yenilikçiliği ve gelişmesine yönelik üç temel özellik otonom işlemler ve akıllı cihazlardan oluşan **donanım**, optimize edilmiş birbirine bağlı akışlar ile ağ **bağlantılı** planlama, uygulama ve karar analizi içeren **akıllılık** terimleriyle ifade edilmektedir (IBM, 2020). Akıllı terimi modern ya da dijital TZ’yi de kavram olarak içine almaktadır.

TZ’nin tüm aşamalarını izleme imkânı sunan AI teknolojisi sayesinde pazarda yer alan müşterilerin talep eğilimlerinin analizi yapılarak ihtiyaçlar hızla karşılanmakta ve geri bildirimler sayesinde ise kaliteli ve verimli çalışmalar ortaya çıkmaktadır. AI teknolojisi çözümleri insan gücü ile yapılan birçok işlemin kayıt altına alınması, envanter ve depo yönetimi süreçlerinin kolaylaşması gibi TZ’de birçok sosyal ve ekonomik üstünlük sunmaktadır (Adıgüzel, 2021, s.111) (IBM, 2020).

Akıllı ve küresel tedarik zincirleri incelendiğinde, Çin’in entegre akıllı liman ve lojistik konusunda liderlik rolü üstlendiği görülmektedir. Veri paylaşım ve değişim platformlarındaki kesintisiz veri entegrasyonu seviyeleri, küresel TZ ve lojistik için önemlidir. Logink, Çin’de *Ulusal Taşımacılık ve Lojistik Kamu Bilgilendirme Platformu* olarak bilinmektedir. Bu platform Çin’in yanı sıra küresel ticaret ortakları içinde veri toplamaya ve paylaşmaya izin vermektedir. Bu platform Çin Ulaştırma Bakanlığı’na bağlı olarak yönetilmekte, ancak operasyonel olarak Çin Ulaştırma Telekomünikasyon ve Bilgi Merkezi’nin (China Transport Telecommunication and Information Center, CTTIC) yönetimindedir (Wheeler, 2021). Ülkeler TZ kapsamında kendilerine en uygun modeli belirlemek amacıyla mevcut durumlarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koyarak güncel küresel iyi uygulama örneklerini dikkate almak suretiyle gelecek politika, strateji ve planlarını oluşturmalıdır.

Küresel TZ’ler, küresel ekonomide yatırım, üretim ve ticareti organize etmenin yaygın bir yolu haline gelerek aynı zamanda istihdam olanaklarını ortaya çıkartmaktadır. Bununla birlikte, bazı TZ’lerin üretim ve istihdam ilişkisi dinamiklerinin insana yakışır çalışma koşulları üzerinde olumsuz etkileri olabileceği ihtimali bulunmaktadır.

Akıllı olarak tarif edilen TZ ifadesiyle birlikte esneklik, sürdürülebilirlik, izlenebilirlik, güven ve verimlilik, performans ve yenilik, dijital çözümler, bilgi paylaşımı, şeffaflık, iş birliği, büyük veri gibi konular önemli olmaya ve belirginleşmeye başlamıştır (Yalçın, 2022, s.46). TZ’nin yenilikçi çözümleri; dijitalleşme, otonom ve bağlantılı teknolojiler doğrultusunda ortaya çıkan uygulama ve yaklaşımlarla şekillenmektedir.

Sonuç

TZ işletmelerin iş yapma süreçlerinin optimizasyonunda ham maddeden ürüne, üründen müşteriye kadar tüm işlem adımlarını içeren güçlü, gelişen ve destekleyici bir kavramdır. Bu kavram üretim sürecinde benzerlik gösteren ve tekrarlanan iş adımlarındaki karmaşa ve zorluklar karşısında çözüm olarak çıkmıştır. Ürün yaşam döngüsündeki faaliyetler ise TZY ile şeffaf ve görünür olabilmektedir. Küçük, orta ya da büyük çaptaki işletmelerin akıllı kararlar alarak başarılarının artması ve pazarda ayakta kalabilmelerinde TZ ve süreçlerinin etkin rolü bulunmaktadır.

Ham maddenin bitmiş, tek kullanımlık bir ürün olana kadar TZ boyunca düz bir çizgide akması geleneksel anlamda doğrusal bir yapıyı, üretim atığı ürünlerin tekrar dönüştürülerek üretim sürecine dahil edildiği yaklaşım ise dairesel bir akışı tanımlamaktadır. Kaynakların sınırsız olmadığı günümüzde ise dairesel TZ, sürdürülebilirlik endişeleri için benimsenmesi gereken önemli bir çözüm olmaktadır.

TZ ve TZY süreçleri farklılık, çeşitlilik, yoğunluk, karmaşıklık ifadelerinden çok daha fazlası olduğundan yönetilmesindeki zorluk ve risklerin çok iyi tanımlanması gerekmektedir. Bu tanımlamaların her aşamasında, insan ve çevre odaklı yaklaşımın benimsenmesi devamlılık ve başarı için gerekli olmaktadır.

Ülkemizde TZ stratejisinin belirlenmesi, dil birliği oluşması için TZ terminolojisinin hazırlanması, TZ süreç ve alt süreçlerindeki sektörler için ilgili otoritelerin netleştirilmesi, farklı sektörlerin ve paydaşların birlikte çalışabilirliğini sağlayacak *TZ Değerlendirme Kurulunun* oluşturulması temel bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

TZ'yi güçlendirmek ve onu daha çevik ve dirençli hale getirmek için öncelikle kavramları doğru anlamak, farkları ve farklılıkları, risk ve fırsatları, güçlü ve zayıflıkları ile boşlukları doğru analiz etmek gerekmektedir. Kuruluşların bir TZ stratejisi oluşturmadan önce bütünsel bakış ile politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, çevre ve hukuksal açıdan iç ve dış çevre analizlerini de yapmaları önemli bir gereksinimdir.

Kaynaklar

ADIGÜZEL, S. (2021). *OECD ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Akıllı Lojistik Uygulamalarının Ekonomiye Katkıları*. <https://doi.org/10.46291/AI-Farabi.060407>

AHMED, M. (2022, Mart 25). *Evolution of Supply Chain Management and Logistics*. <https://www.scmdojo.com/history-and-evolution-of-supply-chain-and-logistics/>

ASHCROFT, S. (2021, Aralık 5). The history of supply chain management. *supply chain*. <https://supplychaindigital.com/supply-chain-risk-management/history-supply-chain-management>

ATTARAN, M. (2017). Additive Manufacturing: The Most Promising Technology to Alter the Supply Chain and Logistics. *Journal of Service Science and Management*, 10(03), 189-206. <https://doi.org/10.4236/jssm.2017.103017>

AVŞAR, İ. İ. (2021). SAYISAL İKİZ VE TEDARİK ZİNCİRİ. İçinde *International European Journal of Managerial Research Dergisi / Cilt* (C. 5). EUJMR.

BADURDEEN, F., IYENGAR, D., GOLDSBY, T. J., METTA, H., GUPTA, S., & JAWAHIR, I. S. (2009). Extending total life-cycle thinking to sustainable supply chain design. *International Journal of Product Lifecycle Management*, 4(1-3), 49-67. <https://doi.org/10.1504/IJPLM.2009.031666>

BEAMON, B. M. (1999). *Designing the green supply chain*. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09576059910284159/full/html>

BHARGAVA, A. (2022, Haziran 5). *What are Digital Supply Chain Cybersecurity Risks?* <https://www.tutorialspoint.com/what-are-digital-supply-chain-cybersecurity-risks#>

BÜYÜKÖZKAN, G. (2015, Eylül 10). Tedarik Zinciri ve SCOR Modeli. Erişim tarihi:07.04.2023, <https://www.lojistikhatti.com/haber/2015/09/tedarik-zinciri-ve-scor-modeli>

BOLSTORFF, P., & ROSENBAUM, R. (2007). Supply Chain Excellence. https://www.academia.edu/30987577/Supply_Chain_Excellence_SCOR_Model_

CAO, Y., & JIANG, H. (2021). Research on the construction of smart supply chain system under the background of supply side reform. *E3S Web of Conferences*, 235. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202123503027>

CHBAIK, N., KHİAT, A., BAHNASSE, A., & OUAJJİ, H. (2022). The Application of Smart Supply Chain Technologies in The Moroccan Logistics. *Procedia Computer Science*, 198, 578-583. <https://doi.org/10.1016/J.PROCS.2021.12.289>

CHOPRA, S., & PETER, M. (2013). *Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation*.

CORREIA, D. M., TEIXEIRA, L., & MARQUES, J. L. (2021). Smart Supply Chain Management: The 5W1H Open and Collaborative Framework. *2021 IEEE 8th International Conference on Industrial Engineering and Applications, ICIEA 2021*, 401-405. <https://doi.org/10.1109/ICIEA52957.2021.9436817>

DAMBROT, J. (2022, Haziran 24). *How secure is your digital supply chain?* Erişim tarihi:03.04.2023, <https://www.securitymagazine.com/articles/97877-how-secure-is-your-digital-supply-chain>

DIGGIPACKS. (2023). *Traditional Supply Chain Management*. Erişim tarihi:03.04.2023, <https://diggipacks.com/en/traditional-supply-chain/>

FLASHGLOBAL. (2023). *History of Supply Chain Management*. Erişim tarihi:03.04.2023, <https://flashglobal.com/infographic-the-evolution-and-history-of-supply-chain-management/>

GENTJAN, M. (2016). *A Literature Review On Supply Chain Management Evolution*. https://www.researchgate.net/publication/317886743_A_LITERATURE_REVIEW_ON_SUPPLY_CHAIN_MANAGEMENT_EVOLUTION

GLOBALTRANZ. (2023). *The Evolution and History of Supply Chain Management (And What That Means For You)*. Erişim tarihi:03.04.2023, <https://www.globaltranz.com/resource-hub/history-of-supply-chain-management/>

HASSIJA, V., CHAMOLA, V., GUPTA, V., JAIN, S., & GUIZANI, N. (2021). A Survey on Supply Chain Security: Application Areas, Security Threats, and Solution Architectures. *IEEE Internet of Things Journal*, 8(8), 6222-6246. <https://doi.org/10.1109/JIOT.2020.3025775>

HAYES, A. (2022, Temmuz 30). The Supply Chain: From Raw Materials to Order Fulfillment. *Investopedia*. <https://www.investopedia.com/terms/s/supplychain.asp#citation-3>

HONGXIONG, Y., & MINGRUI, L. (2022). Collaborative delivery of information flow in big data supply chain. *2022 IEEE International Conference on Electrical Engineering, Big Data and Algorithms, EEBDA 2022*, 312-314. <https://doi.org/10.1109/EEBDA53927.2022.9744900>

IBM. (2020). *The Smarter Supply Chain of Future*. Erişim tarihi:03.04.2023, <https://www.ibm.com/downloads/cas/78NWEBYM>

IDDUM, T. S., SAHU, S., SUJATHA, R., & KUMAR, C. V. R. (2022). *Ethereum Blockchain Based Logistics Application for Smart Supply Chain Management*. 1-7. <https://doi.org/10.1109/globconpt57482.2022.9938171>

KORENBLIT, V. N. (2021, Mart 3). *Traditional vs. Modern (Digital) Supply Chain Management*. <https://www.linkedin.com/pulse/traditional-vs-modern-digital-supply-chain-management/>

LAMBERT, D. M., & COOPER, M. C. (2000). Issues in Supply Chain Management. *Industrial Marketing Management*, 29(1), 65-83. [https://doi.org/10.1016/S0019-8501\(99\)00113-3](https://doi.org/10.1016/S0019-8501(99)00113-3)

LUTKEVICH, B. (2021, Haziran). Supply Chain. *TechTarget*. <https://www.techtarget.com/whatis/definition/supply-chain>

NORTH AMERICAN ELECTRIC RELIABILITY CORPORATION. (2017). *Cyber Security Supply Chain Risk Management Plans*. https://www.nerc.com/pa/Stand/Project%20201603%20Cyber%20Security%20Supply%20Chain%20Managem/Implementation_Guidance_071117.pdf

ÖZDEMİR, A. İ. (2004). *Tedarik Zinciri Yönetiminin Gelişimi, Süreçleri ve Yararları (Sayı 23)*. <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi23/aiozdemir.pdf>

POUNDER, P. (2013). A Review of Supply Chain Management and Its Main External Influential Factors. *Supply Chain Forum*, 14, 42-50. <https://doi.org/10.13140/2.1.3787.3289>

PWC. (2020). *Connected and autonomous supply chain ecosystems 2025*. Erişim tarihi:03.04.2023, <https://www.pwc.com/tr/Hizmetlerimiz/danismanlik/tedarik-zinciri-yonetimi/dijital/dijital-tedarik-zinciri-2025.pdf>

RAMOS, M. (2020, Ekim 22). *What is supply chain security?* IBM. <https://www.ibm.com/blogs/supply-chain/what-is-supply-chain-security/>

REMACHE MONJA, A., KOZLENKOVA, I., KEKEC, P., MENA, J., & LUND, D. (2013). *The Best of Supply Chain Management Review 7 Principles of Supply Chain Management*. www.scmr.com

RODRIGUE, J.-P., & SLACK, B. (2002). *Logistics and National Security*. Pennsylvania Academy of Science. <https://ftp.idu.ac.id/wp-content/uploads/ebook/ip/BUKU%20TENTANG%20LOGISTIK%20MILITER/RISET%20LM/a4013f269dcb98f726ec480cbd8ddb7d7887.pdf>

RUSHTON, A., CROUCHER, P., & BAKER, P. (2010). *The Handbook of Logistics & Distribution Management* (Rushton,Alan). https://ftp.idu.ac.id/wp-content/uploads/ebook/ip/DISTRIBUSI%20LOGISTIK/epdf.pub_the-handbook-of-logistics-and-distribution-managem.pdf

SANYAL, S. (2012, Mart 22). *A Brief History of Supply Chains*. <https://www.theglobalist.com/a-brief-history-of-supply-chains/>

SENIOR, J., Skyline College, Sharjah, & BAE. (2019). *Proceeding of 2019 International Conference on Digitization (ICD) : theme: Landscaping artificial intelligence : November 18th-19th, 2019*. <https://ieeexplore.ieee.org/document/9105913>

SEZGİN, A. (2020). *Koronavirüs Salgını Sonrasında Küresel Tedarik Zincirleri ve Türkiye*. https://ekonomi.isbank.com.tr/contentmanagement/Documents/tr10_aa_rapor/2020/BN_TedarikZincirleri_202008.pdf

SOUTHERN, N. (2011). Historical perspective of the logistics and supply chain management discipline. İçinde *Transportation Journal* (C. 50, Sayı 1, ss. 53-64). <https://doi.org/10.5325/transportationj.50.1.0053>

TALENTEGE. (2022). *What Are The Important Components Of Supply Chain Management in 2022?* Erişim tarihi:03.04.2023, <https://talentedge.com/articles/important-components-supply-chain-management-covered-supply-chain-courses/>

TAN, W. C., & SIDHU, M. S. (2022). Review of RFID and IoT integration in supply chain management. *Operations Research Perspectives*, 9, 100229. <https://doi.org/10.1016/J.ERP.2022.100229>

THE BLUME GLOBAL TEAM. (2019). *The History and Evolution of The Global Supply Chain*. Erişim tarihi:03.04.2023, <https://www.blumeglobal.com/learning/history-of-supply-chain/>

THE STREET. (2022, Ekim 7). *What is the supply chain?* Erişim tarihi:03.04.2023, <https://www.thestreet.com/dictionary/s/supply-chain>

UNIVAL LOGISTICS. (2022, Kasım 28). *Traditional vs. Digital Supply Chain Management?* Erişim tarihi:03.04.2023, <https://unival-logistics.com/traditional-vs-digital-supply-chain>

VIKAS. (2022, Nisan 21). *Supply Chain (SCM): Traditional Vs Modern (Digital)*. Erişim tarihi:03.04.2023, <https://www.motivationtechkitchens.in/2022/04/supply-chain-scm-traditional-vs-modern.html>

WHEELER, A. (2021). *Global smart supply chain integration: is a trap being laid with the Logink platform?* Erişim tarihi:03.04.2023, <https://asiapowerwatch.com/global-smart-supply-chain-integration-is-a-trap-being-laid-with-the-logink-platform/>

YALÇIN, B. (2022). *Akıllı Tedarik Zinciri Yönetimi ve Alan Yazınına İlişkin Bibliyometrik Analiz*.

Summary

Today, the habits, preferences and expectations of consumers are changing rapidly and unsteadily. Some of the reasons behind this change are problems such as epidemics, migrations, wars, climate crisis, etc. that affect the whole world socially, culturally and scientifically. In addition to consumer behavior and other social influences, dizzying developments in technology are thought to have the power to transform all links of the supply process beyond habits. The inclusion of data-based and smart solutions in supply chain processes together with the traditional approach will create a transparent, traceable, interoperable and sustainable structure that can be used effectively in decision-making mechanisms. At the same time, the openness of enterprises to innovation will further strengthen the survival capacities and competitiveness of enterprises in the global supply market. Combining the experience matured with traditional methods with an innovative approach equipped with smart and information technologies is an important option for development and growth. It is possible for a supply chain that adopts smart and innovative technologies to be successful with its rapid adaptation to processes, which would also make a contribution to the awareness of business operations. Even if a smart and modern method is adopted in the initial set-up planning of the supply chain method, taking into consideration the basic elements of the traditional structure can ensure the success of

the implementation. Reliability, quality and cost efficiency are aimed to be achieved by incorporating smart solutions including disruptive innovative technologies into the supply chain, which mainly are artificial intelligence (AI), internet of things (IoT), digitalization, cloud-based solutions. Complexity, supply problems and security gaps in these processes are important factors that should be definitely taken into consideration while measures should be taken for the functioning of the system. A good strategy and incident response planning are needed for data protection and location, data visibility and management, fraud threats and potential security risks related to third parties in a smart and digitized modern supply chain. Ensuring the sustainability of an efficient, optimized and end-to-end connected supply chain through proper management will bring success for businesses and countries in the global and national competitive ecosystem. In this study is as follows; in the second section, methodology and analysis are mentioned. In the third section, the concept of supply chain is explained and discussed in a multidimensional way. The next chapter, chapter four, explains risk and security issues in the smart supply chain. In the fifth section, the future of the supply chain is examined and recommendations and conclusions are given in the conclusion section.

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Yapay Zekâ Egemenliğinde Yeni Dünya Düzeni: Martin Ford'un Robotların İktidarı Başlıklı Kitabına Eleştirel Bir Yaklaşım

A New World Order Dominated by Artificial Intelligence: A Critical Approach to Martin Ford's Book "Rule of the Robots".

Hazırlayan:
Ayça COŞKUNER

Yazar: Martin FORD,

Robotların İktidarı: Yapay Zeka Dünyaya Nasıl Hükmedecek? (Rule of the Robots: How Artificial Intelligence will Transform Everything)

Kadir Yiğit US (çev.),

İstanbul: Kronik Yayınları, 2022, 336 s.

ISBN: 9786258431650

Martin Ford'un "Robotların İktidarı: Yapay Zekâ Dünyaya Nasıl Hükmedecek?" isimli kitabını yazmaktaki amacı 2020'li yıllarda oldukça revaçta olan yapay zekâ ve uygulamalarının 2030'lu ve ilerleyen on yıllarda insan hayatına nasıl nüfuz edeceği ve alışkanlıklarını hangi yönde değiştireceği konusundaki sorulara cevap vermektir. Kitap günümüzde kullanılan yapay zekâ sistemlerini, ilerleyen dönemlerde görülmesi muhtemel kitlesel işsizlik tehlikesini kapsayan yapay zekâ riskleri üzerinden değerlendirmiştir.

Silikon Vadisi merkezli bir yazılım geliştirme firmasının kurucusu olan Martin Ford, bilgisayar mühendisliği konusunda yüksek lisans derecesine sahip olup, aynı zamanda gelecek bilimci olarak tanımlanmaktadır. "Robotların Yükselişi" isimli kitabında makineleşme ve yapay zekânın yaygınlaşmasıyla birçok eğitilmiş insanın işsiz kalacağı görüşünü savunmuş ve kitlesel işsizlik döneminin uzak olmayan bir gelecekte yaşanacağını öne sürmüştür.

Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bölümü, Antalya, Türkiye.
ay_cos@yahoo.com

Ayça Coşkuner, "Kitap İncelemesi – 1: "Yapay Zekâ Egemenliğinde Yeni Dünya Düzeni: Martin Ford'un Robotların İktidarı İsimli Kitabına Eleştirel Bir Yaklaşım", İstanbul Gelisim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), Ekim 2024, ss 855-858.

Yazar 2011 yılından, kitabın yayınlandığı tarih olan 2020 yılına kadar yapay zekânın nasıl bir aşama kaydettiğini ele almaktadır. Bilimde, sanatta, sanayiden ulaşıma kamu hizmetinde kullanılması planlanan yapay zekâyı “zekâ elektriği” olarak tanımlayan yazara göre yapay zekâ karşılaşılan sorunlar için hem çözüm olacak hem de yaratıcılık sergileyecektir. Yazarın yapay zekâyı elektriğe benzetmesinin sebebi, yapay zekânın da aynı elektrik gibi her yerde herkesin ulaşabileceği ve uygarlık üzerinde dönüşüm yaratabileceği hissini vermesidir fakat bu hissi vermesine rağmen bu iki teknoloji arasında büyük farklar bulunmaktadır. YZ sürekli değişen, sayısız farklı kapasite sunan elektriğe göre çok daha dinamik bir teknoloji olması özelliği ile ön plana çıkarken, elektrik diğer inovasyonların faaliyetine imkân verebilme yetisine sahiptir. Buna karşılık YZ direkt problem çözme ve karar verme kabiliyetini sunmaktadır (21). YZ'nin ekonominin her alanında yaygınlaştığı anda insan iş gücü, şirket ve kurumların yapısında çok büyük etkiler yaratması beklenmektedir. Böylece geleceği şekillendirme gücüne sahip olacaktır (22).

Kurmaca yapıtlarda herkesin dikkatini çeken ve her evde olması arzu edilen Jetgiller'deki Robot Rosie, Yıldız Savaşları'ndaki C-3PO gibi kullanışlı makineler daha uzak bir gelecekte ortaya çıkacak gibi görünmektedir ancak robotik çevikliğinin 2020'li yılların sonuna doğru tamamlanması beklenmektedir (42). Bu öngörülemez ortamda, yapay zekâ daha gelişkin duruma gelene dek ucuz ve istenilen nitelikte bir ev robotu hemen ortaya çıkmayacaktır (43). Her ne kadar kullanışlı ve üretken bir ev robotu kolay kolay ortaya çıkamayacak olsa da ticari ve endüstriyel sahada tam tersi olması büyük bir olasılık olarak görülmektedir. Tam kapasiteli bir robotun bir fabrika ya da depoda yer alması, tesis içindeki insan, makine ve ürün akışının yeniden düzenlenmesini gündeme getirecektir. Bir insan işçinin birkaç robotu denetlemesi ve gerektiğinde müdahale etmesi gerekecektir ancak bu da depo otomasyonunun insan yeterliliğinde robotik çeviklik kazanabildiği zaman mümkün olacaktır (48).

Yazara göre robotik otomasyonun yakın gelecekte büyük etki yaratacağı en önemli sektör ise fast food endüstrisidir. İlk etapta dokunmatik ekranla fast food ürünlere ulaşabilen müşterilerin ilerleyen zamanlarda pişirme ve yemek hazırlama konusunda da yapay zekânın yardımına başvuracağı düşünülmekte ve bu konuda çalışmalar yapılmaktadır (67). Bu çabaların yalnızca fast food endüstrisiyle sınırlı kalmayacağı ortadadır. Yazarın kitabı yazdığı dönemde sektördeki hizmet büyük ölçüde paket servisiyle sınırlı iken ilerleyen süreçlerde durum farklı işleyecek, bu da insan etkileşiminin sunduğu birçok avantajı yok etme aşamasına getirecektir (69).

Yapay zekâdan etkilenecek bir diğer alan ise sağlık sektörüdür. 2020'li yılların başından itibaren hastanelerde yer almaya başlayan sağlık robotları tıpkı fabrika ve depolarda bulunan robotlar gibi, bazı kısıtlamalara tabidir (70). Genel olarak dezenfeksiyon işlemleri, tıbbi malzeme dağıtmak, ağır yükleri taşımak gibi rutin işlerle görevlendirilmişlerdir. Doktor ya da hemşirelerin yüksek beceri gerektiren işleri için henüz yeterli değildirler (71). Tıbbi yapay zekâda gelinebilecek son nokta genel teşhis ve tedaviye odaklı güvenilir bir sistemdir. Bunu “kutudaki doktor” olarak nitelendiren yazara göre bu oldukça yıkıcı bir sistem olacaktır çünkü yeri geldiğinde YZ asistan ve uzman doktorları yönlendirme yeteneğine sahip olacaktır (77).

Yazarın dikkat çektiği bir diğer nokta ise sürücüsüz arabalardır. Fabrika, hastane, lokanta ya da depo işçisinden oldukça farklı olarak sokakta görev alacak olan robotların gelişiminin yaklaşık on ya da yirmi yılı bulacağı, öngörülen süreçte kaza yapma olasılıklarının oldukça fazla olacağı ve bu durumda teknik sorunlarla baş etmenin oldukça zorlaşacağı düşünülmektedir (88).

Yazar, insan gibi düşünüp davranma yetisine sahip makinelerin bilgisayarın icadından yıllar önce 1863'te İngiliz yazar Samuel Butler tarafından bir gazeteyle yazılmış “Darwing Among the Machines” isimli mektubun vizyonunu ele alır. Bu mektuptaki vizyona göre insanlar tarafından üretilen makineler insanlara denk bir şekilde evrildikten sonra onların yerine geçecektir (103). Bu kaygı Terminatör ve Matrix filmlerinde işlenmiş, bu derece hızlı ilerleyen teknoloji hakkında Elon Musk ve Stephen Hawking gibi bilim konusunda önde gelen kişileri bile Butler'ın yıllar önce kaleme aldığı “her türlü makine yok edilmelidir” görüşüne yakın öneriler sunmaya itmiştir (104).

Medyanın, derin öğrenme sistemlerini “beyne benzer” olarak tasvir etmesi onların biyolojik muadillerine benzer bir şekilde modellendiği kanısına yol açsa da, yazar bunun öyle olmadığını altını çizmektedir. Yapay sinir ağı insan beyninden bağımsız olarak sınırların faaliyet ve bağlantı biçimlerini matematiksel olarak üretmeye çalışmaktadır (118). Derin öğrenme algoritmaları insan beyninde ne

olduğuna dair bir simülasyon oluşturmada bağımsız bir şekilde meydana getirilmiştir (119). Genel olarak derin öğrenme sistemleri önceden etiketlenmiş ya da kategorize edilmiş veri setleri ağı sunularak eğitilmektedir. Her biri özel isimle etiketlenmiş görsellerin doğru bir şekilde tespit edilmesine “gözetimli öğrenme” adı verilmektedir. Gözetimli öğrenme Tıp alanında “hasta” ya da “hasta değil” gibi etiketlemelerle hastalık tanısını konusunda karar verebilme becerisine sahiptir (121). Bir diğer öğrenme sistemi olan “pekiştirmeli öğrenme” ise tekrarlanan uygulamalar ya da deneme yanılma yöntemiyle sistemin etkinliğinin inşa edilmesidir. Algoritma, görevi başarıyla sonuca ulaştırdığında ödül almaktadır (123). 2010 yılında DeepMind’in kurulmasıyla bilgisayar oyunu oynayabilecek YZ sistemlerine ihtiyaç duyulmaya başlanmış ve bunun için pekiştirmeli öğrenme sistemi kullanılmıştır. 2013 yılında DQN isimli piksel ve oyun skoru üzerinden oyunu öğrenebilen bir sistem oluşturulmuştur (124). İki arasında fark gözetimli öğrenmenin etiketli veriye, pekiştirme öğrenmenin ise pratiğe ihtiyaç duymasındır. Gözetimli öğrenmenin en önemli pratik uygulamaları sürücüsüz arabaların eğitiminde kullanılmaktadır. Bu eğitim ile birlikte sürücüsüz arabalar defalarca kaza geçirerek aşama aşama sürüş becerisi edinirken, yazılım gerçek dünya arabalarına aktarılabilmektedir ancak on altı yaşında bir insanın araba kullanmak için defalarca arabayı çarpmasına gerek yoktur. Bu da insan öğrenmesi ve makine öğrenmesi arasındaki çarpıcı farkı ortaya koymaktadır (126).

Yazara göre makine zekâsı üretmede bazı zorluklar bulunmaktadır. Bunlar sağduyulu akıl yürütme, gözetimsiz öğrenme, neden sonuç ilişkisi anlama konusunda başarısızlık ve bir alanda öğrenilen bir bilginin başka bir alanda kullanma becerisi olarak tanımlanabilecek öğrenme aktarmadır (153-160).

Yapay zekânın ekonomik etkisinin çift yönlü olacağını öngören yazara göre üretkenlik artışıyla ürün ve hizmetler ucuzlarken, YZ’nin yaratacağı ekonomik değer vazgeçilmez hale gelecektir. Öbür taraftan YZ’nin ekonomik eşitsizliği oldukça yüksek düzeylere iteceği, birçok sektörü yok edeceği ve çalışanları vasıfsızlaştıracığı ortadadır (168-169). 1800’lü yıllarda İngiltere’de başlayan Luddizm yandaşlarından bu yana defalarca gündeme gelen makinelerin insan gücünün yerini alacağı korkusu, gelişen teknolojinin yine insan istihdamına ihtiyaç duyması nedeniyle azalmıştır (170). Bu yeni işler de yüksek vasıf ve yüksek maaş ile birlikte gelince herhangi bir sorun çıkmamıştır ancak yapay zekâ kullanımı ile durum farklı bir boyuta taşınacaktır (171).

Koronavirüs pandemisinden önce Amerika’daki işsizlik oranı 3.6 iken pandemiden sonra Amerika ve dünyanın diğer ülkelerinde insanlar bir gecede işsiz kalmış, birçok sektör yok olmuş, ekonomi büyük ölçüde gerilemiştir (173). Pandemi, insan temasını ve insan emeğini büyük ölçüde yok etmiş, çalışma alışkanlıklarını da değiştirmiştir. Uzaktan çalışma, ofis hizmeti için çalışan temizlikçi, çaycı ve güvenlik görevlilerinin de işlerinin sonunu getirmiştir (188). Bununla birlikte bilgi odaklı işlere sahip beyaz yakalı personelin, az eğitimli işçilere oranla işsiz kalmaya daha yatkın olduğu görülebilir. Yük taşıyan işçiler için robotik çeviklik isteyen pahalı makinelere ihtiyaç duyulurken, beyaz yakalı işçiler için yalnızca yazılıma ihtiyaç duyulması bunun sebeplerinden yalnızca biridir (189). Yazar ilerleyen dönemde işsiz kalmak istemeyen gençlere bilgisayar ve makinelerin kolayca yapabileceği “sıkıcı işler”den kaçınılması gerektiğini, insanlara anlamlı ve karmaşık ilişkilere değer verilen işlere yönelmesi gibi tavsiyelerde bulunmaktadır (193). Yazar işsizlik problemi için temel bir gelir programı önermektedir. Buna göre herkesin asgari gelir teminatına sahip olması gereklidir (201). Bununla birlikte yapay zekâyı yalnızca olumsuz olarak değerlendirmek çok da doğru değildir çünkü YZ hem ekonomiye hem de topluma her anlamda eşsiz fırsatlar sunacağı gibi, üretim verimini arttırarak mal ve hizmetlerin bedellerinin düşmesini sağlayacaktır (196). Ancak bu avantajlar bazı denetim problemlerini de beraberinde getirecektir.

Yazar, Çin’de hemen hemen her sokağı kurulmuş olan kameraların sağladığı denetime dikkat çekmiş ve ilerleyen dönemlerde bütün dünyada Çin’e benzer gözetim devletlerinin kurulacağını ileri sürmüştür. Buralarda belirlenmiş kurallardan sapan veya yasaklı davranışları uygulayanlar eğitim kampı ya da hapishaneye gönderilmekte, tüm halkta davranış değişiklikleri yaratılması planlanmakta ve buna uygun puan sistemi geliştirilmektedir. Bütün bunlar yapay zekâ sistemi ile yapılmaktadır (206). Yüz tanıma teknolojisi, telefon kimlik kodunu yakalayan tarayıcılar, araba plakası okuyucular ve parmak izi tanıma teknolojileri emniyet ve güvenlik kurumları tarafından kullanılmakta, bu da George Orwell’in 1984 isimli romanında anlatılan baskıcı rejimi hatırlatmaktadır. Polis oldukça kalabalık bir ortamdaki yüz tanıma sisteminin eşleşme uyarısı ile bireyleri tutuklayabilmektedir (221). Sosyal itibar

sistemi ile kişinin borç ödeme geçmişi, fazla bilgisayar oyunu oynama, sosyal medyada istenmeyen ya da sisteme aykırı düşüncelerin yazılması, sistemin onaylamadığı kişilerle dostluk kurulması, toplu taşımada yemek yemek, araçları kirletmek, çöpleri uygun olarak atmamak gibi devletin uygun görmediği bazı durumlarda kişinin sosyal itibarı düşürülmektedir. Bununla birlikte vatandaşlık ödülü almak, hayır kurumlarına bağış yapmak ve komşulara destek çıkmak gibi çabalar sosyal itibar sistemine olumlu olarak yansımaktadır. İtibar puanı iyi olan kişilere faturalarda indirimler, kurumlarda daha kısa sıra bekleme, istihdam fırsatlarına öncelikli erişim gibi ödüller verilirken, puanı düşük olan kişiler tren ya da uçak bileti alamama, çocuklarını iyi okullarda okutamama, istedikleri otellerde rezervasyon girişimlerinin engellenmesi gibi cezalarla karşılaşabilmektedir (224). Yazar, Çin'in yapay zekâ kullanımını kişisel gizliliğe tehdit ve yeni ayrımcılık biçimlerine neden olacağını savunmaktadır (235).

Bir diğer sıkıntı ise derin sahteciliktir (deepfake). Kişinin gerçek ses ve görüntülerine dayanan verilerle sahte videolar yaratabilen bu yazılım, eğlence amaçlı kullanımın yanı sıra kötü amaçlı olarak da kullanılabilir. Politikacıların söylemediği şeyleri söylemiş gibi göstermenin sosyal ve siyasi yıkımlara yol açacağı söylenebilir (241-242). Derin sahtecilik yalnızca insanlar için değildir, makine öğrenmesi algoritmalarını kandırmaya ya da denetlemeye yönelik kötü amaçlı veri de üretilebilmektedir. Yapay zekâyâ dayalı sensansız üretim, silah ya da ulaşım araçlarına yapılan saldırılar aynı şekilde kötü sonuçlar doğurabilecektir (246). Bunun dışında yapay zekâ, makine öğrenmesine bağlı ceza yargılaması sistemlerinde kullanıldığında adaletsiz durumlara yol açabilecektir. En önemli risklerden biri ise insanüstü zekâyâ sahip bu makinelerin insan kontrolünden çıkarak insanların varoluşuna yönelik bir tehdit oluşturmasıdır (260).

Sonuç bölümünde ise yazar iki farklı yapay zekâ geleceğinden bahseder. Bunlardan ilki "Uzay Yolu" isimli bilim kurgu dizisindeki iyimser senaryodur. İleri teknolojinin bolluk yarattığı dünyada yoksulluk yok edilmiş ve birçok hastalığa çözüm bulunmuştur. İnsanların hayatta kalmak için angarya işlerde kendilerini tüketmelerine gerek kalmamış, kendileri için değerli olan mücadeleler uğruna savaşmaktadırlar. Alternatif gelecek ise "Matrix" filmindeki insanların dünyanın sert gerçekliğinden kaçmak için teknolojiyi uyuşturucu gibi bağımlılık aracı olarak kullanması senaryosudur (274). Yapay zekânın iş pazarını alt üst etmesi durumunda dünyada avantajlı durumda olan elit kesim dışında kalan kesim sanal bağımlılık gibi kendini oyalayan geçici zevklerle gerçek dünyadan uzaklaşacaktır. Böyle bir senaryoya da ekonomik ve toplumsal sıkıntılar aşılması mümkün olmayan bir yola girecektir (275).

Özgün adı "Rule of the Robots: How Artificial Intelligence Will Transform Everything" isimli kitabın tam çevirisi "Robotların Kuralı: Yapay Zekâ Her Şeyi Nasıl Dönüştürecek?" tir. Özgün başlıkta yapay zekânın dünyaya hükmedeceği konusunda herhangi bir imada bulunmasa da Türkçeye biraz daha dikkat çekici bir şekilde çevrilmiştir. Kitabın özgün isminin de kitaba pek uygun olduğu söylemez zira kitabın çok küçük bir bölümünde robotlar ile ilgili bilgi ve tartışma mevcuttur.

Kitabın olumlu yönü birçok kişi tarafından kaygıyla karşılanan teknolojik ilerleme ve bunun getireceği sosyal yıkım öngörüsünü ele alan az sayıda kitaptan biri olmasıdır. Olumsuz yönü ise yazarın yapay zekâyı, bileşenlerini ve teknik yönlerini tanımlayarak zaman zaman okuyucuyu çok da ilgilendirmeyen, sıkıcı olabilecek ayrıntılara girmesidir. Kitabın eksik yönü ise bakış açısının tam olarak saptanamamasıdır. Yazar, yapay zekâyı tam olarak ne mühendislik ne toplumbilim açısından ne de ekonomi (üretim katkısı) açısından ele almıştır. Bir diğer dikkat çekici nokta ise yapay zekânın Amerikan-Çin çekişmesinde, Amerika'nın Çin'e karşı mücadelesinde galip gelmesi için öneriler sunarak, Amerikan yanlısı olarak durum değerlendirmesi yapmasıdır.

Kitabın yapay zekânın işsizlik gibi toplumsal yıkımla sonuçlanabilecek karanlık tarafını ele alan ender kitaplardan biri olması önemli bir boşluğu doldurmuştur, 2020'li yılların teknolojiye ve yapay zekâyâ bakış açısını ele alması açısından güncel bir kaynak olduğu söylenebilir.